
UC-NRLF
$B 405 677

BERKELEY
LIBRARY
UNIVERSITY OF
CALIFORNIA

1882. JANUAR. HATODIK ÉVFOLYAM. ELSŐ FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK
HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1882.

Az I. füzet tartalma.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elsején, évi 40 ívnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Dr. Heinrich Gusztávnak (Akadémia) czimzendők.

A Philologiai Társaság tagjai e folyóiratot tagdíjuk fejében kapják.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. TUD. AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL.

6
HATODIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1882.

E FOLYÓIRAT A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL JELEN UGYAN MEG, DE TARTALMÁÉRT EGYEDÜL A SZERKESZTŐSÉG FELELŐS.

Az „Egy. Philolog. Közlöny" dolgozótársai

1882-ben.

Ábel Jenő.
Angyal Dávid
Bászel Aurél.
Beliczay Jónás.
Boros Gábor.
Brassai Sámuel.
Burány Gergely.
Csengeri János.
Erdélyi Károly.
Erődi Béla.
Ferenc Valdemár.
Fináczy Ernő.
Fröhlich Róbert.
Gergely Károly.
György Lajos.
Háhn Adolf.
Haraszti Gyula.
Hegedüs István.
Heinrich Gusztáv.
Hellebrant Árpád.
Herzl Mór.
Kanyurszky György.
Kassai Gusztáv.
Király Pál.
Kont Ignácz.
Krajcsovics Soma.
Krausz Jakab.
Kúnos Ignácz.
Latkóczy Mihály.
Márki József.
Pécsi István.
Pecz Vilmos.
Pozder Károly.
Radó Antal.
Riedl Frigyes.
Schwiedland Jenő.
Székely Ferencz.
Székely Salamon.
Szilágyi István.
Szilasi Móricz.
Szücs Lajos.
Thewrewk Emil.
Váli Béla.
Veress Ignácz.
Versényi György.
Vizoly Zakariás.
Volf György.
Wertner Mór.

TARTALOM.

I. Értekezések.

II. Hazai irodalom.

III. Programm-értekezések, 1880/81.

IV. Külföldi irodalom.

V. Fordítások.

VI. Vegyesek.

RÖVID PÁRHUZAM PLÁTON ÉS ARISTOTELES KÖZÖTT.[1]

Bátran állíthatjuk, hogy *Plátón* és nagy tanítványa *Aristoteles* jelzik összegét, fény- és tetőpontját a görög philosophiának. Hogy e két bölcselő, ez a szó legnemesebb értelmében vett «par nobile fratrum» a görög bölcsészet terén, a philosophia mai álláspontjáról tekintve is magas helyet foglal el, ezt legjobban bizonyítja az a tény, hogy egyebet mellőzve Aristoteles *formális logikája* még mai napság is alapvető munkának tekinthető, s hogy oly jeles és tudós kutatók, mint *Trendelenburg*, *Ueberweg* és mások az *Aristoteles megvetette alapon* építették fel új philosophiai rendszeröket, *Fouillée Alfréd*[2]) jeles franczia bölcsész pedig, valamint *Uphues Károly*[3]) a philosophia új épületét a *plátóni rendszer* alapján kivánják felépíteni.

Hogy Aristoteles sokat, igen sokat köszönhetett Plátón tanításának és iratainak, azt Aristoteles saját munkáiból és Plátónra vonatkozó itéleteiből világosan meglátjuk: Aristoteles épúgy felhasználta Plátónt, mint összes előzőit és belőle az *anyagra, tartalomra* és a gondolat *alakjára* nézve kétségkivül több hasznot merített, mint bármely más előbbi philosophusból. Nyilván gáncsolni való volna, ha ezt nem teszi, mivel philosophiai spekulatiója a philosophia egész birodalmát felölelte és *nem czélozott kevesebbre, mint minden már rendelkezésére álló anyag segítségével az összes emberi tudásnak lehető legteljesebb architektoni-*

---

[1]) Felolvastatott a budapesti philologiai társaság 1879. október 12-én tartott közgyűlésén. Ez értekezés különben csak egy fejezet szerzőnek „*Plátón élete és művei*“ czimű nagyobb munkájából.

[2]) „*La philosophie de Platon*“ (2 kötet, Páris 1869) czimű művében.

[3]) „*Das Wesen des Denkens nach Plato*“ (Landsberg a. W. 1881) czimű értekezésében.

káját, rendszerét megállapítani. De e mellett mégis annyi nagy és *sajátszerű* érdem jut a stagirai bölcsnek osztályrészűl, mint, Plátónt kivéve, egy ókori bölcsnek sem. Legyen szabad e két nagy szellem egybehasonlítására nézve néhány eszmét koczkáztatnom, még pedig olyan sorrendben, a mint ezek bennem felötlöttek, a nélkül, hogy ez által tárgyamat csak távolról is kimerítettnek gondolnám. Az összehasonlítás mindenesetre legalkalmasabb arra, hogy a két gondolkozó egész valója feltáruljon előttünk.

I. Ha azt kérdjük, valjon Plátón vagy Aristoteles *teremtett-e több* új gondolatot, *több* új philosophiai nézetet: akkor nem merem elhatározni, hogy melyiknek jut az elsőség a két nagy gondolkozó közűl. Annyit bátran állíthatunk, hogy mindketten, Plátón és Aristoteles együttesen, sokkal inkább öregbitették az emberi tudás kincsét, mint az összes ókori bölcselők, kik őket megelőzték vagy követték.

De ha *II. az egész philosophiai rendszer beosztását, elrendezését, tüzetes feldolgozását és kiépítését* vizsgáljuk (nem értem itt pusztán a műveikben jelenkező beosztást, mert e szempontból Plátónéi kevésbbé rendszeresek, hanem értem igen is azt, hogy hogyan kellett e rendszernek meglennie az ő agyukban, a mennyiben t. i. ezt hátramaradt irataikból még sejthetjük), ha a *fogalmak szabatosságára, összefüggésök és összeköttetésök szilárdságára* tekintünk; ha továbbá a *levont következtetések lánczolatát, velős tömörségét* és a *bizonyítékok szigorúságát és alaposságát* kutatjuk: úgy Aristoteles mint *systematikus gondolkodó* jóval meghaladja és felülmúlja Plátónt, bár azt sem tagadhatni, hogy Plátónnak is nagy érdemei vannak *a philosophiának rendszeresítése, a systematika megállapítása* körül.

III. Bármennyi érdeme van is Plátónnak a *philosophiai nyelv és terminologia* körül, a *végleges* megállapítás dicsősége tagadhatatlanúl Aristotelest illeti meg.

IV. Ha továbbá a Plátón és Aristoteles irataiban található *philosophiai igazságok és ismeretek* összegét nézzük: úgy Aristoteles szellemi kincse kétségkívül nagyobb és *ez oldalról* Aristoteles müveinek becse is jóval felülmúlja Plátón iratait. De ezen nem is kell csodálkoznunk, mert *először* már *a gondolattartalom mennyiségére* is döntő befolyással volt a két bölcselkedőnek különböző *módszere* és *tárgyalási módja.* Az egyik *analytice,* a másik *synthetice* kutat; amaz a *párbeszédes,* emez a *rendszeresen tárgyaló, érte-*

kező, szigorúan systematikus előadást használja. S e két módszer és forma közül nyilván az *utóbbi* az, mely nagyobb *gondolatbeli gazdagságot* ölelhet fel, legalább a *terjedelem* szempontjából. E különbséget, mely a választott tárgyalás módjában és természetében rejlik, még feltűnőbbé teszik a plátóni és aristotelesi előadásmódnak a sajátságai: az utóbbi gyakran ritkítja párját a *szófukar rövidségben*, az előbbinek előadása pedig sokszor *szónokias áradozássá* («copia et amplitudo dicendi»-vé) válik. *Másodszor* már azért is nagyobbnak kell lennie az Aristoteles irataiban található ismeretek és igazságok összegének, mert ő a physikát, mathematikát, sőt a természet leírását és a természetrajzot is felvette philosophiájának körébe. Neki az volt a terve, hogy *kora összes tudományos ismereteinek rendszeres encyclopaediáját* megalkossa. *Harmadszor* Aristoteles volt az első ókori philosophus, kinek *tekintélyes magánkönyvtára* volt; ő volt tehát *az első nagy tudományos literator*, kinek alkalma volt, korának nemcsak összes *philosophiai* munkáit, hanem általában valamennyi irott emlékeit olvashatni. Az által, hogy a megelőző bölcselők eszméit *rendszeresen* tárgyalta, továbbá hogy óriási *természetrajzi, statistikai és egyéb adathalmaznak* jutott birtokába (a mit kedvező életkörülményei nagy mértékben előmozdítottak), müveinek *sajátszerű históriai* értéket is adhatott, mely a plátóni íratokban ily mértékben épen nem volt, de nem is lehetett meg.

V. Ha ellenben a két philosophus müvei értékének meghatározásánál azt nézzük, hogy az azokban alkalmazott *vizsgálati módszer* az olvasónak mily szellemi erejéhez és tehetségéhez, mily szellemi korához van mérve: úgy kétségkívül a plátóni iratokban követett módszer az, mely a *fiatal* olvasónak még teljesen ki nem fejlett gondolkodó és itélő képességét könnyebben kifejti, hamarább megérleli. *Először* Plátón írataiban az író az olvasó *mellé* áll, az olvasóval együtt gondolkodik s korántsem beszél vele valami mélységes bölcseségnek komoly arczkifejezésével az elérendő czél biztos tudatában, hanem kezén fogva alig észrevehetőleg vezeti az olvasót az elérendő czél felé. *Másodszor* e módszer a kutatás tárgyát sokkal *több* oldalról és sokkal alaposabban világítja meg, sokkal inkább kedvelteti meg az olvasóval; *„az igazságot“*, Bacon szép szavai szerint, *„úgy oltja be az olvasó lelkébe, mint a hogy az az író saját lelkében megvolt; nem csak a kivágott, élletelen fatörzset nyújtja neki, hanem az egész növényt*

gyökerestől, a kevés rátapadt földdel együtt, úgy hogy az olvasó, ha gondosan érzi és ápolja e növényt, tőle az ismeretek legszebb gyümölcsét várhatja". — *Harmadszor* ez a plátoni módszer bennünk a kutatás vágyát ébreszti fel; nem csak *gondolatokat, eszméket* közöl velünk, hanem meg is tanít, *hogyan gondolkozzunk;* nem csak *ezt vagy azt az igazságot* ismerteti meg velünk, hanem arra is képesít, hogy az igazságot *másutt* is megtalálhassuk a magunk erejéből.

Másrészről az az út, melyen Aristoteles vezet minket, nem olyan, mint a plátóni, mely kellemesen kigyódzó s csak lassan emelkedő kanyarulatokon visz felfelé, hanem rövidebb, de természetesen meredekebb is és fáradságosabb úton juttat egyenesen a tudomány templomához. Aristotelesnek dísz nélkül szűkölködő írásmódja ritkán fordúl a szenvedélyekhez és képzelethez, sőt inkább oly határozott és tömött rövidséggel öleli fel az egészet, hogy minden kifejtett gondolatnál azt hiszszük, hogy *egy egész oldalt, egy egész fejezetet* olvastunk el. Ez a methodus, ez az írásmód, hogy úgy mondjuk, *érettebb férfiak* számára talán még vonzóbb mint a plátóni és még nagyobb mértékben alkalmas arra, hogy a gondolkozó képességet gyakoroltassa.

Aristoteles syllogismusa igenis hasznos akkor, ha a már *felfedezett* igazságot minden oldalról be kell bizonyítani és meg kell világítani; *Plátón analysise és induktiója* ellenben inkább alkalmas arra, hogy minket, biztos úton haladva, valamely ismeretlen igazság felfedezésére elvezessen. Aristoteles *mély gondolkozású, higgadt és rideg* felfogású fő, Plátón ellenben nem *kevésbbé pontos, szabatos,* de e mellett egyszersmind *vidámabb, elevenebb, élénkebb.* [1]) Plátón compositióinak legnagyobb részében bizonyos

[1]) Aristoteles mindig a legfőbb *logikai világosságra* törekszik; Plátón szintén sok helyütt törekszik arra, de nagyon is gyakran megelégszik az *aesthetikai világossággal,* mivelhogy gyakran legmélyebb eszméit egy nagyszerűen festett *képbe, allegoriába* vagy egy mesterileg kiszőtt *mythoszba* burkolja. Ezen a Plátón által sok esetben elért *aesthetikai világosságra* már szellemi erőinek eredeti vegyüléke és proportiója, észbeli tehetségének sajátszerű szervezete is vezethette őt. E mellett a philosophiai használatra még nem igen képes nyelv is gyakran *önkénytelenül* gátolhatta őt szabad mozgásában. S végül *nemzete fejlettségi fokának* bölcs megismerése is irányadó lehetett Plátónra nézve. Mert valjon Plátón kora, mely eddig a hasznosat mindig a kellemesnek leple alatt szokta volt elfogadni az ékes s elbájoló *költészet* kezeiből, vagy testvérétől a rábeszélő s elragadó *szónok-*

méltóság és erő uralkodik, mely az olvasót leköti és önkénytelenűl magával ragadja; de ez a fönnség egész természetesen folyik abból a dologból, a mit Plátón épen tárgyal, és *egyszerüen* s *könnyedén* halad; nincs beszédében, tárgyalásában semmi dagály, áradozás vagy phrasis. A legtöbb írónál, kik műveikben a *fönnséget* akarják érvényesíteni, csakhamar látjuk, mily fáradságukba és munkájukba kerül ez. *Mendelssohn Mózes*, Plátón kongeniális szellemi rokona és a németek között Plátón legszerencsésebb utánzója, egy *Abbthoz* intézett levelében a következő szép szavakkal fejezi ki ugyanezt a gondolatot: «Plátón Shaftesbury stilusának minden szépségét *utánozhatatlan kifejezésbeli könnyűséggel* egyesíti. Prózája még ott is, a hol költőivé válik, oly gyengéden, oly csendes fennséggel folyik tovább, hogy a dologhoz nem értő ember azt hihetné, hogy a kifejezés semmi fáradságba sem került neki. Valahányszor csak Plátónt olvastam, *mindannyiszor restelltem*, hogy *a tollat kezembe vettem;* annyit legalább is írtam már életemben, hogy mostanság a természet fátyolán keresztűl felismerhessem a *művészet* munkás kezét. Érzem, mennyi munkájába kerülhetett Plátónnak, hogy nemes és magas röptű gondolatainak megadja azt a *gyengéd finomságot, azt a kerekdedséget*, mely egymagában híres íróvá tevé Fontenellet. Mi hanyag emberek úgy teszünk, mint a gyermekágyas asszonyok («Sechswöchnerinnen»). Ezek megelégszenek azzal, hogy szülésök sikerült; aztán behunyják szemöket s nem törődnek az újonnan szült gyermek *tisztogatásával*. Mi kiczirkalmazzuk és kikerekítjük a körmondatot, de nem értünk ama titokhoz, hogy kelljen az utolsó *mesteri vonással letörölni arczáról a művészet verejtékét.*"

VI. Plátón tehát nem szigorú értelemben vett *philosophiai értekezéseket*, hanem *drámai formába öltöztetett bölcsészeti tartalmú darabokat* akart írni. E sajátszerű kutatásmódhoz csatlakozik az *eleven, zamatos előadás* jeles tulajdonsága, mely egy felette szerencsés phantásiától és mind azon tehetségektől függ, melyek *a nagy költőt* alkotják. E tekintetben Aristoteles ismét jóval *elmarad Plátón mögött*, ki e tekintetben egyedül áll minden idő-

---

lattól, valjon az ilyen természetű és irányú kor — mondjuk — nem vetette volna-e meg az írásban nyújtott bölcsészeti oktatást, hogy ha a rajongó képzelet ékessége nem diszíti, hogy ha a fennkölt ihlettség lendülete azt néha ama két kedvelt művészet régióiba nem emeli?

ben, mivel benne oly energiával és oly bensőleg egyesültek és szerencsésen vegyültek a *bölcselőnek és költőnek* tehetségei, mint senki másban.

VII. A plátóni philosophiának és gondolkozásmódnak különösen jellemző oldala az *ideálisra törekvő irány.* Ez az oka, hogy Plátón sokkal inkább emeli a lelket a magasabb regiókba, sokkal hathatósabban utalja legmagasabb czéljaira, mint bármely más ókori vagy újkori bölcsészeti rendszer. A valódi tiszta kedély nem az új platonikusokat jellemző ábrándozásokkal, extasissal telik el Plátón olvasásánál, hanem igenis eltelik az igazságért, az erkölcsi jóért való jótevő lelkesedéssel, — az alakban, harmóniában, szóban és tettekben nyilatkozó igazi szép iránt való szeretettel; eltelik továbbá legmélyebb hódolattal a legtökéletesebb lény iránt, végre eltelik a halhatatlanság és a legtökéletesebb jó utáni folytonos törekvés forró vágyával, — mely mindannyi felsorolt vágy és érzelem együttesen *Plátón szerint* a tiszta ember kedélyében a legnagyobb boldogsággal párosúlt legfőbb erkölcsösséget szűli.

Aristoteles nem volt ily mértékben mint Plátón *ideális természetű;* hidegebb, jobban fontolgató *ítélő tehetsége* volt, melyet kelleténél merész phantasia soha sem vezetett tévútra. Ő szellemének egész szervezete folytán nem is bírta mesterének a szép és jóért *lángoló ihlettségét;* ő inkább úgy áll előttünk, mint a hogy őt Raphael festi «Athéni iskolájá»-ban, a hol Aristoteles éles, mindent átható, mindenen uralkodó és mindent felölelő tekintetét a *földre* szegzi, jeléül annak, hogy az ember és az egész természet összes földi viszonyaival együtt lábainál fekszik, míg Plátón bölcs ihlettségében és egetverő lelkesedésében az *ég* felé irányozza tekintetét, vagy a hogy *Goethe* [1]) Raphael képére czélozva mindkettőnek lényegét oly *szépen* és *helyesen* fejezte ki, midőn azt mondta: «Plátón olyféle viszonyban áll a világhoz, mint egy üdvözült lélek, kinek örömére szolgál, ha egy ideig köztünk lakozhatik; de e mellett nem annyira az a szándéka, hogy a világot megismerje, mert hisz azt úgy is ismeri már és feltételezi, hanem inkább, hogy azt, a mit magával hozott s mire *a világnak* szüksége van, az emberekkel barátságosan közölje;

---

[1]) Goethe: „*Geschichte der Farbenlehre*“ 2. rész: „*Ueberliefertes*“, 39. kötet, 65. lap.

Plátón a mélyre hat, de inkább azért, hogy azt az ő lényével betöltse, sem hogy annak titkait kifürkészsze. Ő magasra emelkedik, mert visszavágyik eredete helyére. Minden a mit mond, egy örök egészre, szépre, jóra és igazra vonatkozik, mely után a vágyat minden kebelben felkölteni s felserkenteni igyekszik. A mit e földi tudásból egyenként sajátjává tett, az elolvad, elpárolog módszerében, előadásában.» Goethének *Aristotelesre* vonatkozó különben kevésbbé vonzó itélete következőleg hangzik: «Aristoteles oly állást foglal el a világgal szemben akár egy építőmester. Minthogy ezen a földön él, működnie és teremtenie is itt kell. Kérdezősködik a talaj felől, de csak addig, míg *alapot* talál. A mi ez alatt van a föld középpontjáig, az iránt ő teljesen közönyös. Roppant nagy alapkört rak épülete számára; mindenünnen anyagot hord össze, rendezgeti, egymásra rakja, s ily szabályos alakban pyramis módjára emelkedik a magasba, míg Plátón obeliszkhez, sőt karcsú tűzoszlophoz hasonlóan tör az ég felé». S valóban mily nagyszerű, mily jellemző intuitiv conceptióval állítja elénk «Athéni iskolá»-jában Plátónt és Aristotelest *Raphael!* Plátón, a nemes ősz, jobbjával az égre utal, az igazság ama birodalmára, mely a földön túl van, mely itt teljesen el nem érhető. Bal kezében «Timæos»-át tartja, a világalkotásról és természetről szóló mélyelméjü íratát. Aristoteles ellenben, az erőteljes férfiú, jobbját kinyújtja és ezzel a *valónak talajára* utal, melyben a szilárd ismeretet keresi. Bal kezében az „*Ethika*“ (a mint Raphael a könyvet czímezte), amaz irat, mely a legmagasztosabb gondolatokat tartalmazza, melyeket valaha az emberi életről és az emberi erényekről írtak. Plátónt és Aristotelest tehát jellemzően és geniális módon ép abban a pillanatban állítja elénk a művész, a mikor *ellenkező világnézetüknek alapgondolatát* egymással szemben megállapítják.

Ha a Plátónt és Aristotelest megelőző philosophusok a világnak és emberi életnek csak *egyes*, habár lényeges oldalait fogták fel mint teljes, kimerítő egészet; ha ők a mennyiséget és harmóniát, az alak törvényét, a mindenség mozgásait vagy az emberek életében és öntudatában jelentkező jót tették vizsgálatuk tárgyává: úgy ezekkel szemben azért magaslanak ki oly annyira Plátón és Aristoteles, mert ők az ismeretnek egyes szétszórt elemeit terjedelmes egységgé kötik össze és a gondolatoknak öntudatos, szerves egészét teremtik meg, *egy szóval* bölcsészeti

rendszert alkotnak. Csakhogy különböző értelemben, különböző felfogással alkották meg ezt az egészet (mint ezt Raphæl is kifejezi festményében): Plátón *ideálisan*, mintegy a valót *megszellemítve*, Aristoteles *reálisan*, rendszerét szigorúan *a valóhoz kötve és azon felemelve.*

Fejtsük ki most már közelebbről *Plátón idealismusát és Aristoteles reálismusát.* Általánosan elismert és számtalanszor hangoztatott tény az, hogy Plátón világnézetének kiváló jellemvonása: *az ideális.* Plátón volt az első, ki az *idea* szót megteremtette, s mi ezt mai napság is eredeti értelmében használjuk, mikor t. i. arról az ideáról beszélünk, mely a művész szellemében megszülemlik és a megalkotott müvet áthatja, és a nézők vagy hallgatók lelkében újra megszületik és sokszorozódik. *„Idea“* annyi mint *alak.* Plátón tehát a múlékony dolgokban a maradandó szellemi alakot (tartalmat) kereste mint *örökké valót*, mely a múlékonyt megelőzte és miből a múlékony származott. A teremtő végczélja arra irányúl, hogy ezen *örök alakot* létesítse, életre hozza, — mely örök alakot a tárgyak saját irányuk szerint követik is, mely örök alakot elérni is igyekeznek, de még sem érhetnek el teljesen bonyolódott, nehézkes és elválaszthatatlanúl hozzájok tapodó *anyaguk* miatt. Az *ész* — úgymond Plátón — a teremtőnek ezen végczélját, *az örökkévalót mint istenit* ismeri fel a tárgyakban, a világban, minthogy az ész egykor maga szemlélte ezen *örök istenit, ezen örök ideát a maga teljes tisztaságában, elválasztva minden anyagi salaktól.* De ily visszaemlékezés csak a *tiszta* léleknek jut osztályrészűl, mert csak a tiszta szemlélheti a tisztát. Pláton a fogalmakat az alaknak, az ideának szépségébe öltözteti, és ha ö mint agg ember, ki a költő szavai szerint még sírja küszöbén is reményt táplál, vidám tekintettel utal az ég felé: úgy ő a szellemet szoros, elválaszthatlan közösségbe hozza ez örök alakokkal, az isteni ősképpel. Ha *Sokrates* a jót az emberek életében s öntudatában kereste, úgy Plátón ezt *mindenütt* keresi: az emberek életében, a természetben, a világegyetemben egyaránt. Mert a jó annyi, mint az isteni, a legfőbb, örökkévaló alak. Minden többi alak, melynek a tárgyak mulandó képmásai, a jóból származott. Plátón az ő *„Timaeos“*-ában, melyet a művész igen jellemzően kezébe adott, azt írja: «Az, ki a mindenséget elrendezte, jó volt, és a jóhoz semminemű irígység nem fért; s

mivel minden irígység nélkül való volt, úgy azt akarta, hogy a világ a lehető leghasonlóbb legyen hozzá». Ha az istenek a *görögök hite szerint* megbüntették Prometheust, mert tüzet hozott az égből az embereknek és ezáltal őket okosakká tette; — ha még *Herodotos* is, ki *egy életkorral* előzte meg Plátónt, nyiltan bevallja, hogy minden isteni lény irígy, a mint ezt például Polykratesről szóló elbeszélésében kifejezi: úgy *Plátón* ahhoz a nagy és szabad gondolathoz emelkedik fel, hogy isten az ő lényét nem tartogatja a maga számára, hanem irígység nélkül közli a világgal és nyilatkoztatja ki abban. Midőn Pál apostol az athéneieknek a keresztyénséget hirdeti, így szól hozzájuk («Apost. cseleked. 17., 27. és köv.): «Az Isten bizony nem messze vagyon mindenikünktől, mert ő általa élünk, mozgunk és vagyunk, *miképen a ti bölcs poétáitok* közül is mondották némelyek: «mert az *Istennek* nemzetei is vagyunk» (mi az ő *neméből* valók vagyunk)». Az utóbbiak nyilván egy görög költőnek szavai. De valjon honnan merítette ezt ez a későbbi költő, kire Pál apostol kivatkozik? Ki hirdette először az isteni eredetet oly világosan és fennhangon, mely szerint t. i. az isteni ész és az emberi szellem ugyanazon étellel táplálkozik, ugyanazon forrásból él, t. i. az örök idea szemléléséből? Nem más, mint Plátón, ki a magasra utal.

„*Lépjetek be*“, így szólt egy alkalommal Herakleitos a hozzá jövő követekhez, kik a *tűz helyénél* ülve találták őt; «lépjetek be, mert *itt* is *istenek* lakoznak». *Aristoteles* ezt a régi mondást: «mert itt is istenek lakoznak» nem csak a *tűz* elemére vonatkoztatja, hanem más alkalmazásban azt követeli, hogy az egész természetet, egyáltalában a dolgok lényegét, kezdetét és végokát kutassuk, és azt véli, hogy a ki bennök az okot és czélt felfedezte, látja bennök az istenit is. Ennek megfelelően (Raphæl képén) kinyújtja hatalmas karját és a *valóra*, a *realisra* utal, melyben az ismeret segítségével erősen meg akarja vetni lábát. Aristoteles megmérhetlen szellem. Nincs olyan nagy vagy kis dolog, mit ő meg ne figyelt, meg ne állapított volna. Nem is igen akad más szellem, a ki úgy mint ő, nemcsak *az egyesnek megmérhetetlen tömegét*, hanem az e tömeget uralkodó *általános eszmét* folytonos megfigyelése tárgyává tette volna. Aristoteles megteremtette a *Logikát* és megírta benne következtető gondolkozásunk örökérvényű törvényeit; — a mozgásban, térben és időben felkereste a természet végső alapokait s meghatározta ezeket *Physikájában;* —

megállapította a *természetrajzt*, és mai napság is különös megtiszteltetésnek veszi e tudomány, ha Aristoteles felfedezéseit újból felfedezheti; — kutatta a lélek fogalmát és csodálatra méltó *Psychologiájában* kinyilatkoztatta annak fejlődését; — *Rhetorikájában* és *Poetikájában* még a szónoklatot és költészetet is mélyre ható vizsgálata tárgyává tette és örökbecsű törvényeket alkotott azok számára; — *Ethikájában* mély értelemmel nyomozta az emberi élet végczélját és boldogságát, és erkölcsi physiognomiákban minden időre kiszabta az erények lényegét; — leírta a legkülönbözőbb államformákat és tapasztalatok utján érlelődött tekintettel szerkesztette *Politikáját*, melyben a valót (a valóságban létező görög államformák útvesztőjét) benne lakozó saját eszméje szerint tekinti és itéli meg; — végül belebocsátkozik a végső okoknak, magának az isteni észnek rejtett mélységeibe és nem nyugszik, míg *Metaphysikájában* mindent napfényre nem hoz, a mi az emberi gondolkozás számára hozzáférhető. Ennyit és még többet ölel fel Aristoteles.

A mint Plátón a világot a *művész* szemével vizsgálja, úgy íratainak *külső* alakjában is a *művészi, költői* szellem nyilatkozik, és még a legnehezebb tanokat is a költői mythos szent varázsába és dicsfényébe burkolja. Aristoteles ellenben a *próza* embere, a mint csakis a meztelen valót kutatja. Az alakító művészet kelleme helyett nála erősebb vizsgálódási képességet, élesebb tagolást és nyomózást találunk. Ha Plátón a fennforgó tudományos kérdést élénk *párbeszédek* művészi keretébe vonja és Sokratesben egy *élő* philosophust állít elénk, kit egész szeretettel és teljes odaadással majd minden párbeszédének központjává tesz: viszont Aristotelesnél a *személyiség* sehol sem lép előtérbe; a kutatás csak magával a tárgygyal foglalkozik, és párbeszédek helyett *szerves disciplinákban* nyújtja a tudományt. Míg Plátón a fogalmat a képző szemléletben, az idea szép alakjában lépteti fel, addig Aristoteles a fogalmat csak *gondolja*, csak a *gondolat segítségével* állítja elénk; és a hol Plátón a symmetriában és harmóniában nyilatkozó szép arányt dicsőíti, ott Aristoteles egy lépéssel tovább megy, és az életet átalakító és átható *czélban* fedezi fel a *szervesség* nagy eszméjét, melynek még ma sem bírtunk végére járni.

De ha ilynemű ellentétek mutatkoznak is Plátón és Aristoteles között, a harcz még sem élet-halálharcz. Már az ó-korban, de különösen az olasz renaissance korszakában (nevezetesen

Raphael idejében is) nagy buzgalommal törekedtek a tudósok arra, hogy a plátóni és aristotelesi philosophiát egymással kiegyenlítsék és kibékítsék. És valjon csakugyan annyira el vannak-e egymástól szakadva az *ég*, hová Plátón tekint, meg a *föld*, melyre biztos kézzel utal Aristoteles, hogy ezeket nem karolhatná át *egy* eszme, *egy* egész? Tekintsünk Raphæl képére, a két alak nyugodt magatartására, — és úgy hiszszük, hogy az igazság birtokában van közülök mindegyik, hogy *van* egy eszme, *van* egy gondolat, melyben mindketten találkoznak. Plátón *ideája* Aristoteles *világa* nélkül olyan volna, mint *az igazság valóság nélkül;* még olyan maradandó sem volna, mint a mulékony szivárvány, mely elragadó színekkel lebeg a föld felett; mert a valóságot nélkülöző igazság senki szeme előtt nem jelenhetnék meg, nem nyerhetne létet, életet. Ezzel szemben Aristoteles *(realis) világa* Plátón ideája híjával ismét csak *igazság nélkül szűkölködő valóság* volna, kietlen erőknek elbizakodott játéka, rudis indigestaque moles, melyet az *eszme* nem világít meg, sivár és gondolatban szegény. Azért már Plátón és Aristoteles is úgy haladnak, hogy kiki a maga irányát (emez a realist, amaz az idealist) nem követi *kizárólagosan*. Hiszen Plátónnál a világ az örök ideának *képe*, és Aristotelesnél egy *alkotó fogalom* alapja minden dolognak. Mindketten önmaguktól egy *közös czél* felé haladnak, melyben találkoznak. S nevezetesen Aristoteles, mint Plátón tanítványa, a köztük fennálló nagy ellentét közepette és annak daczára is, a plátóni szellemnek épen leglényegesebb, java részét vette *fel magába.*

Felsorolásunk, még egyszer ismételjük, nem akar teljes lenni. Láttuk, hogy minő különbségek tüntethetők fel Plátón és Aristoteles sajátszerű egyéniségében. Láttuk, hogy Plátón *drámai, költöi* jelleme és viszont Aristotelesnek szigorúan *philosophiai, csak a gondolatra* irányzott törekvése; másrészt pedig Plátón *idealis* és Aristoteles *realis* jellege szemben állanak egymással. Ezen jelzett különbségek okai annak, hogy míg *Aristoteles philosophiája* abban az időben, mikor a szép iránt való érzék szunynyadt, *kivált abban az alakban,* a hogy azt a scholasticismus eltörpítette és lenyesegette, *századokon keresztül uralkodott az akadémiai tantermekben, a szerzetesek czelláiban és még később is a tudósok szobáiban:* addig másrészről *Plátón mindig,* de kiváltkép

a renaissance korában, a művészetek és tudományok újjászületésének idejében is *kedvencz írója volt a költőknek, szellemes nőknek és mindazon férfiaknak, kik gyöngédebb és melegebb érzést, élénkebb képzelő tehetséget kötöttek össze philosophiai hajlammal.* Az első keresztyén századok legnevesebb egyházatyái, nevezetesen *Clemens Alexandrinus, Origines* és *Augustinus* philosophiai irányukra nézve *platonikusok.* Érteni akarják azt, a mit hisznek, és ez igyekezetökben segítségökre van Plátón. A *középkorban* előbb az araboknál, azután a keresztyén iskolákban túlsúlyra vergődik Aristoteles. Ama philosophusok, kik az immár befejezett kölni dómot alapították és épülni látták, mint *Nagy Albert, Aquinói Tamás,* kiknek scholastikus rendszereik az egyház mind megannyi oszlopa volt, egész életükben azon buzgólkodtak, hogy a középkor tudományába *Aristoteles világát és értelmét oltsák belé.* A *XIII. század* óta majdnem egészen más az emberiség ábrázatja; *a XIX. század* szabad szellemben megkezdett és folytatott bölcsészeti munkálatai már nem hasonlítanak távolról sem a XIII. század szigorú scholastikus dolgozataihoz. De Aristoteles és Plátón mégis túlélték a nemzedékeket. *Melanchthon* mint reformátor szemben a katholikus egyház scholastikusaival *Aristoteles szellemében* irta meg bölcsészeti tankönyveit. Plátón és Aristoteles még *mai napság* is nem kis mértékben uralkodnak az eszmék, gondolatok világában. A franczia, angol és német tudósok még most is ezen két bölcsész felújításán fáradoznak. A németeknél századunk elején a Plátónért való lelkesedés volt a túlnyomó és Aristotelest majdnem elfeledték volt. *Jacobi* határozottan Plátón pártjára állott. *Schleiermacher* egészen *otthonos* volt Plátónban és finom érzékkel elevenítette fel még mai nap is mintaszerű fordításában és az egyes plátóni párbeszédekhez való velős bevezetéseiben. Így a francziáknál *Cousin,* az angoloknál *Jowett.* — *Hegel* inkább Aristoteles felé hajlott és Hegel hatása következtében több Aristotelesre vonatkozó munka látott napvilágot. Nálunk *Hunfalvy Pálé* az érdem, hogy Plátón némely müveit, *Haberern Jonatháné* [1]) pedig, hogy Aristoteles főbb müveit magyarban bírjuk. De valjon hányan műveltjeink közől (de még tudósaink közől is) tanulmányozzák eredetiben vagy olvassák fordításban Plátón és

[1]) V. ö. Hunfalvy Pál, Emlékbeszéd *Haberern Jonathán* felett, Budapest 1881.

Aristoteles műveit? S mai napság, a mikor a philosophiai törekvések a legellenségesebb szélsőségekig vannak szélylyel zilálva, a philosophusok Plátónban és Aristotelesben keressék a közös kiindulást és megnyugvást, a mint ezt tényleg keresték az *angoloknál: Grote, Geddes; a francziáknál: Fouillée, Ravaisson; a németeknél: Trendelenburg, Ueberweg, Bonitz, Eucken* és mások.

Aristoteles *kutatási módja, irálya és előadása*, a mint láttuk, nagyban különbözik a Plátónétól. Kiemeltük Plátón *idealis gondolatmenetét* és *világnézetét*. Ez utóbbi körülmény ép *azokat az éveket* teszi alkalmasakká a Plátónnál való tartós foglalkozásra, melyekben *az ifjú lassanként férfiúvá érik*, — melyekben az érni kezdő ész számára az a fődolog, hogy *gondolkozni tanuljon*, nem pedig, hogy *gondolatokat teremtsen*, — melyekben nem azt tekintik, hogy *mit* és *mennyit* tanult és tud valaki, hanem hogy *hogyan* tanulta meg azt, a mit tud, — s mely években végre az *üde* és mintegy *az élet hajnalát élő érzelem* többé vissza nem térő virágzása korát éli. Ekkor van az, hogy a phantasia még meg nem bénult szárnyain repdes; — ez az a kor, mely az ember életének fénypontja; — ez azon kor, mely legalkalmasabb arra, hogy a tökéletesség, fönnség és szépség ideáit magunkban és minden más nemes lélekben felköltsük és megelevenítsük, hogy *idegen eszményképeken lelkesülve saját ideálokat alkossunk.*

Hasonló haszonnal fogja majd azután a görög szellem tisztelője *kizárólagosan Aristoteles beható tanulmányozására* szentelhetni a *férfias életkor későbbi éveit*, mikor a gondolkozó erő érettebb, mikor *kevésben* követelünk *sokat*, és a mikor könnyebben nélkülözzük a *beszéd külső díszét.*

De már oly sokáig időztem a sajátszerű *psychologiai* előnyök megbeszélésénél, melyeket az ókori bölcsészetnek ezen két hősével való foglalkozás nyújt, hogy csak röviden utalhatok arra, minő előnyös dolog az *egy* szakba tartozó írókat *oly egymásutánban* olvasni, a melyben ők magok írtak. Ha az *ily* olvasásnál minden későbbi író a már olvasott író segítségével érthetőbbé válik: úgy ezt kiválóan Aristotelesnél tapasztalhatjuk, kit műveinek számtalan helyén meg se érthetnénk *tanítója* iratainak alapos ismerete nélkül, melyekre oly gyakran hivatkozik, majd nyiltan, majd meg hallgatagon.

Plátón és Aristoteles személyében nem a *múlt* áll előttünk, hanem a *történelem állandó jelene.* Plátón és Aristoteles két fönn-

séges képviselője mind annak, a *mi tisztán emberi és szellemi.* A görög ókorban a szellem *eredetileg, természetszerűen* fejlődött: látjuk ezt az egész görög irodalom *fokozatos és természetszerű* fejlődéséből. Ebből magyarázható az a tünemény, hogy e kor alakjai nem oly tarkák és mesterkéltek, mint a modern életéi, hanem világosak és egyszerűek; nem csiszoltak és változékonyak, nem mozgékonyak, hanem nyugodtak és mintegy plastikailag kidomborodók. S ily *éltető* szellem ragad el bennünket, ha Plátón és Aristoteles lábaihoz telepedünk, ha írataikba elmélyedünk, ha tanaikat hallgatjuk.

A *költészetben, szobrászatban* és *építészetben* örökbecsüek maradnak a *görögök alkotásai.* A mi pedig *philosophiájukat* illeti, gondolkozásmódunk, ha elavúlttá, szárazzá, elaszótta vált, azt a *görög philosophusokkal, nevezetesen Plátón és Aristotelessel való foglalkozás újra felüdíti, új életre serkenti.* **Mert** a *görög ókor* számunkra *nem sötét, holt s rideg őskor, hanem szellemünk ifjúsága.*

Dr. Bászel Aurél.

ANAKREONI DALOK.

(6) **Felelet.**

Faggatnak a leányok:
Anakreon, te vén vagy.
Tekints csak a tükörbe,
Lám a hajad kihullott,
S a homlokod kopasz már.
Én nem tudom valóban,
Van é hajam, kihullott-é,
De azt tudom, hogy annál
Inkább való a vénnek,
Hogy élje a világát,
Minél közelb a sírhoz.

ADATOK ERDÉLY NÉHANY HELYSÉGNEVÉNEK MAGYARÁZATÁHOZ.

«Es giebt ein lebendigeres Zeugniss über die Völker, als Knochen, Waffen und Gräber und das sind ihre Sprachen.» A régész és történész jól lehet fejét rázva olvassa Grimm Jakabnak, az etymologia nagy mesterének e mondását; de közelebbről vizsgálva e szavakat, belátja mindketteje, hogy a nyelv sok esetben valóban biztosabb vezér a történetnél.

A nyelvben él — hogy Mommsen T. szavaival éljünk — az egyes népek története; benne leljük fel a népek technikai és erkölcsi forradalmait, hol mint valami archivumban találja meg a fürkésző szem mindazt, mit egyebütt talán hasztalan keresne. E levéltár képezi korunk egyik gazdag kincstárát, melyet kútforrás gyanánt használni, az új nemzedék nem mulaszthat el; főkép azon korra vonatkozólag nem, melyre nézve minden közvetlen hagyomány megszünt: mert igaz ugyan, hogy ott, hol az irott történet fonala megszakad, hol a szóhagyomány is hiányzik — a néma kő is megszólalhat, hogy tanúságot tehet a rom is, de hol ezek is megszünnek, ott csakis az egyes szók és elnevezések lehetnek kalauzaink. Ezek adják kezünkbe Ariadne fonalát, melynek segítségével gyakran járatlan útakon is biztosan haladhatunk.

A történész és etymologus jól ismeri az egyes szók, főleg a helységnevek sorsát; valamint azon nehézséget is, melylyel a vizsgálónak — nevezetesen a bérczes Erdély helységneveinek meghatározásánál — küzdenie kell. Jól tudja, hogy igen sok esetben a leghiresebb onomatologus is tanács nélkül áll: hát még az etymologus? ki korántsem érheti be a jelennel; mert a helységek — eredeti foglalkozásuk, gazdájuk, vagy őslakóik megváltozásával, nem ritkán nevüket is elváltoztatták.

A ki tehát az erdélyi helységnevek meghatározásánál csakis a jelenre támaszkodik, az előre is biztos lehet arról, hogy kutatása hiányos leend.

A helységnevek etymologiájánál tekintettel kell lennünk az összehasonlításon kivül a helység történetére, sőt akárhányszor a szomszéd községek multjára is: nem szabad továbbá számon kivül hagynunk a netaláni régi mondákat, regéket — bármi csekély értékűeknek lássanak is azok, mivel akárhányszor csakis ezek képesek a vezérfonalat kezünkbe adni.

Hogy minő változatasságokon megy keresztül az idők folytán az egyik, másik helység — mutatják a történet lapjai és számos helység: Oroszfalu, Olasztelke stb. története.

Tudjuk, hogy a helységek az új gazdával új népet, igen gyakran új nyelvet és vallást is szoktak cserélni: csodálkozhatni-e tehát, ha e változások folytán a helység neve is megváltozik? Vegyük p. o. a mai Szász-Femest, Szász-Lónát (Kolozsm.) vagy Szászfalut (Háromszékm.). Tiszta magyarság, magyar vallás és ugyanily szokás jellemzi mindnyáját. Hát még a rókaprémes unitárius toroczkói székely?

Vajjon ki merné e vendégszerető és takarékos néptől e tisztes nevet megtagadni? De az ethnographus vizsgáló szemét mi sem kerüli ki; és ő első tekintetre is fölismeri, hogy e nép ősei, ép oly kevéssé látták a kopasz Hargitát, s ép oly kevésé ittak a székelyek áldozó poharából, mint a mai Wermeseherek meg Zsakunok. A történész még ennél is többet mond; midőn azt állítja, hogy e nép «heros eponymos»-sza nemcsak a festői Székelykőn, hanem Flandria, vagy Eisenwürzel [1]) virányain is látta az öreg napot kelni. Annyi bizonyos, hogy ha az említett vagy a szász nép ősei közül — kik vendégszerető királyaink hivására a sivár partokat elhagyva — s a «Land voll Gold und Rebensaft» Kanaanjával fölcserélve — valamelyik föltámadna, hogy az csakhamar viszsza is kivánkoznék az örökbéke hazájába. De mit is keresne az új nemzedék közt, melynek nemcsak vallása, hanem nyelve is más, mint minő az ősöké volt!

Hasonló jelenséggel találkozunk más nemzeteknél is; sőt mondhatunk-e kedvezőbb választ a Hunyadmegyében fekvő Szt.-András, Szántóhalma, [2]) Cserna-Keresztúrról és számos más eloláhasodott községről? Vajjon kiméletesebben bánt-e az idő e derék és jobb sorsa méltó székely néppel, mint a fönnebb említett eredetileg szász községekkel. Nem vesztették-e el ezek is, ép úgy, mint amazok előbb eredeti vallásokat, később legszentebb kincsüket — nyelvüket? A nép ez utóbb említett ereklyéjének elvesztésével a régi szép magyar helységnevek is egyre vesztek, vagy eloláhosod-

[1]) L. Orbán B. Székelyf. V. k. 200. l.

[2]) A község kelyhe, mely 1716. évszámot viseli, s melyet az Urvacsora osztáskor használt, ma is a dévai ev. ref. ekklezsia birtokában van.

tak, mint: Almoselu, Ciscedagu (Kecske(d)ága), Guraszáda, Gyalumare, Riu de Móra (Malomviz) és mások.

De idején levőnek tartjuk e kis kitérés után tárgyunkra a *Helységnevek történetére*, illetőleg *etymologiájára* áttérni.

A legnagyobb, de egyszersmind legroszab etymologus — a nép. Ha nyelvének kutjába véletlenül valamely idegen szó kerekedik, úgy az abban addig forgattatik, míg saját mezétől megfosztva — a magy. ném. vagy illető nyelv jellegét föl nem veszi. Sajátságos eljárás; de talán épen abban nyilatkozik a nép ereje legcsattanóbban, hogy az idegen elemet addig és addig köszörüli, rajta addig és addig változtat, míg azt, saját szülöttjéhez hasonlóvá át nem alakitotta.

Hogy minő erőszakot követ el a szón a nép ebbeli működésében, s hogy a félig vagy épen nem is értett szónak miképen törekszik a maga felfogása szerint értelmet kölcsönözni, azt legjobban a tulajdon- vagy oly neveknél észlelhetjük, melyeknek kiejtése a népnek némi nehézséget okoz. Ime néhány példa. Útcza nevek: Veselényi útcza: Wasserlenigasse; Házsongárd: Hasengarten (Kolozsv.), Varcagásutca: Schwarzgasse (N. Enyeden) stb.

Tulajdonnevek: Báró Czethal, Seethal; Perecz Mihály, Bretzenheim; Csákány Juczi, Giacomuci; Vászon Pál, Weichselbaum stb.

A népnek eféle etymologiájával igen sok helynévnél fogunk találkozni — főkép a vegyes nemzetiségű megyékben.

Nagy szerepet játszik — miként ezt szintén némely helységnévnél bővebben látni alkalmunk lesz — a nép etymologiájában a gúny is.

Egyelőre csak egy-két példát legyen szabad megemlítenünk. Bik(a) falvát még csak megértjük valahogy; de hogy mit jelentsen a *Szent-Gerlice*, meg a *Szent-Rontás* (az első Udvarhelym. a két utóbbi Maros-Torda megyében), valóban nehezen lehet megérteni; főleg ha tekintetbe veszszük, hogy mind a három község népe tős gyökeres ev. ref. vallásu. A kulcsot azonban épen az utóbbi körülményben leljük meg. Egy alább következő kis széttekintés bővebb felvilágosítást ad e két névről.

De akadunk az erd. helyneveknél oly jelenségre is, hogy a nép a helység eredeti nevét veszni hagyta, s helyébe újat, de nem saját véréből valót, sem a szomszéd nemzettől kölcsönzöttet, ha-

nem egész idegent vett helyébe. Ily módon jut a merőben szász Petele e szép magyar hangzású névhez.

A felsoroltak után igen taláóan hasonlíthatnók össze sok helység nevét a forgalomban levő pénzzel, mely tudva levőleg addig és addig forog közkézen, míg elkopva és tökéletesen ismeretlenné válva már csak muzeumba való, hol eredetére — ép úgy, mint néhány helység ősi nevére csakis a szakértő ismerhet.

Ki ismerne rá — hogy csak nehány példát említsünk, a mai Saragossában az egykori hatalmas Cæsarea Augustára, és ki merné állítani, hogy Dunquerque (Dünkirchen) őseinek ereiben nem gall, hanem Armin vére buzogott? Avagy ki tudná Szász-Város német elnevezését hamarjába defineálni és ki merné állítani, hogy a *Broos* név Szt. Ambrus egyházatya nevével függ össze? [1])

Dolgozatunkban készakarva választottuk ez alkalommal főkép a hajdani «Szász- és Székelyföld» néhány helységét; nevezetesen azokat, melyek nemcsak etymologiai, hanem talán egyéb tekintetből is szolgáltathatnak új, eddig föl nem dolgozott adatokat. Az egyes, talán száraz etym. adatainkat, részint a helyszinén gyüjtött, részint egyéb hitelcs kútforrásokból merített mondákkal vagy regékkel kisértük helyen — helyenkint. Tettük ezt annyival inkább, mivel ezen sokszor jelentéktelennek látszó, hogy ne mondjuk mostoha gyermekei a történelemnek — ez esetben igen sok helyütt jó szolgálatot tesznek.

Agyagfalva; Udvarhelym. A székely nemzet történetében nevezetes szerepet játszott több versen. Nevét közhiedelem szerint onnan nyerte volna, hogy agyagos talajon fekszik.[2])

Al-Doboly; Háromszékm. Nevét következőleg magyarázza a hagyomány. Ha ellenség fenyegette Háromszék virányait, s ha az alulról jött — az aldobolyiak tartoztak a lármadobot verni, s a szomszéd helységeket fegyverre szólítani; ha pedig Csik felől jött, akkor a feldobolyiak dolga volt ezt tenni. Ebbeli szolgálatukért némi kiváltságokban is részesültek.

Apáca; Brassóm. Ném. Geist; rom. Apatia; lat. Monacha.

---

[1]) Az erdő szélén állott a középkorban a Johanniták társháza és temploma, mely St. Ambrosius tiszteletére épült. A templomba menő falusiak rendesen így szóltak: gehen wir zum heil. Ambrosius — Ambrosi — szász kiejtéssel — Broosi. Innen a mai Broos.

[2]) A székelyföld leirása I. köt. 35. l.

A magyar lutheranusoktól lakott szép község, Csere J. bölcsészünk születési helye, — már a középkorban hatalmas község gyanánt szerepel. Nevét egy hajdan itt állott apácazárdától nyerte,[1]) melynek utolsó romjai alig 20 éve, hogy a mindent megsemmisítő idő viharainak estek áldozatul.

Apátfalva ; N.-Küküllőm. Szászközség, ném. Abtsdorf, szász. Apestêrf, rom. Apsdorf. Tulajdonát képezte az 1477-ben megszünt kerzi cisteri apátságnak. Wolff J.[2]) szerint a cistercitáknak köszöni alapítását. Innen neve is.

Arapatak ; Háromszékm. Magy.-rom. község. Ném. Arendorf, rom. Arpiták. Wolff német eredetűnek vallja, és Honter J. térképére hivatkozik, melyen Armdorfként szerepel.

Balástelke ; A. Fehérm. Ném. Blasendorf, rom. Bleschel. A «telek», «fáya», sőt talán a «szeg» kifejezések is mint «Csató-Vidrát-Genyeszeg» stb. egyenlők Erdélyben a «falú» jelentéssel. Neve világos.

Balázsfalva , A. Fehérm. Ném. Blasendorf, sz. Bluasenderf, rom. Blasch. Rom. városka és székhelye a g. kath. érseknek. Újabb nevét *Herbord* fiának, Blasius Comesnek köszöni, kiről egy 1313-ki okmány tesz legelőször említést. A középkorban «Villa Herbordi» név alatt szerepel; még Zsigmond király — mikép Wolff J. állítja, barothi Cserei Balázsnak nem ajándékozza. «Dominium hoc cum tredecim Pagis Rex Hungaricæ Sigismundus Blasio Cserei quod vitam ipsius in proelio Nicodemo declarat» — ír Benkő J.[3]) ide vonatkozólag. De tartozhatott e helység egy előbbi talán szász eredetű Blasius birtokához is.

Berény ; Hunyadm. Ném. Bärendorf, rom. Beriu. Marienburg Geographiájában majd Birndorf, majd Lammdorfnak nevezi; utóbbi néven találhatni tankönyvekben is. Ez esetben a «bárány» szóval függne össze; Wolff Berino ném. családnévvel hozza összeköttetésbe. Szerinte Jász-Berény környékét is németek lakták. A helység nevének magyarázata meglehetős nehéz; nézetünk szerint legvalószinűbb a «Bären»-ből való származtatás.

Berve ; A. Fehérm. Ném. Blutroth, rom. Berginu. A középkorban Villa Benvini név alatt fordúl elő. Az ófn. m i n «barát»

---

[1]) Benkő J. Milkovia II. köt. 227. l.
[2]) Wolff J. Deutsche Ortsnamen in Siebenbürgen. Herm. 1879.
[3]) Transilv. II. k. 235. l.

szó több tulajdon- és helységnévben maradt fenn, u. m. Ervin, Malvin, Heltvin stbben. A község alapítójának neve Bervîn lehetett és innen származhatott a magy. Berve is. De sajátságos az, hogy az idő folytán elveszett régi név helyébe mikép került a németben a «Blutroth» elnevezés.

Besenyő ; B.-Naszódm. Ném. Heidendorf, sz. Heidenderf, rom. Besineu. A középkorbeli okmányaiban *villa paganica*-nak neveztetik. A Besenyő név értelmezését honi és külföldi írók nyomán sokkal jobban ismerhetik e lapok t. olvasói, hogysem egy szóval is megemlíteni e helytt szükséges volna. De nem hagyhatjuk szó nélkül Wolff J. e tárgyra vonatkozó nézetét, ki Teleki József, Hunfalvy Pál és más búvárok és tudósok nézetével szemben mégis csak «Heide» (kopár, pusztá)-val véli e helység nevét kimagyarázhatni.

Bibarczfalva ; Udvarh. m. Benkő J. Tibárcztól származtatja, kinek itt vára volt volna. Az ő okoskodása szerint Tiburczból ép úgy lehetett «Bibarcz», mint a Szt. Máriából «Szemeria».

Bogács ; K. Küküllőm. Ném. Bugschdorf, sz. Bögeschterf, rom. Bogatcs és nem Bogatia, mint Kollerffy írja. A jó borairól nevezetes szász község neve a XIII. században is Bogács volt, akkor még magyarok lakták. A szó etymonját tekintve, igen valószinű azonban, hogy az első telepítvényesek szlávok lehettek: erre vall a «bog» szl. tő is.

Bogáth (Maros) : Maros-Tordm. Nevét megtaláljuk a török nyelvben, hol tudvalevőleg «szorost» jelent, még pedig víz és hegy által képezett szorost. A helység fekvése meg is felel e magyarázatnak.

Bongárd ; Szebenm. Ném. Baumgarten, rom. Bangard. Nem egyéb a német név elferdítésénél. Ehhez hasonló ferdítésekkel lépten-nyomon találkozhatunk. Így válik a Zuckmantelből : Czikmántor ; Waldheidenből : Válthid ; Weingartenből : Vingárd stb. Hasonló módon alakítnak a társnemzetek is. Így lesz a magyar Borberekből, már Honter J. idejében *borprig* sat.

Bölén ; Háromszékm. A helységnév eredete sokkal világosabb hogysem magyarázatra szorúlna. Nem is annyira e végett, hanem inkább azért, — hogy Wolff. J-nak «Blumendorf» alatt mondott nézetét némileg helyre igazítsuk — szabadjon egy-két szót koczkáztatnunk. Szerzőnk a már többször idézett és nagy kritikai apparatussal dolgozott munkájában következőképen szól e helységről.

«Blumendorf 1532 in Hont. Karte, soll nach Korrespl. 1105 das von den Burzenländer Sachsen genannte Bölön im Miklósvárer Filialstuhl sein». [1]) Igaz ugyan, hogy Honter földabroszán előfordul; de nem szabadott volna W-nak figyelem nélkül hagynia, Fabritius K. e községre vonatkozó szavait. Utóbbi iró szerint Blumendorf helysége, Sepsiszékben merőben ismeretlen.[2])

Bözödújfalu Udvarh. m. A székely szombatosok mai fészkét Lóczfalvának hitták egykor. Mai neve következő mondával áll összeköttetésben. Az említett falú a mainál fönnebb feküdt a völgyben; honnan a természeti és egyéb csapásoktól sokat szenvedett falú lakói alább költöztek a szép, zöld lapályra, melynek látására örömükben így kiáltottak volna föl «Be zöld, be zöld!» Innen — székelyes kifejezéssel — a mai Bözöd!

Csehédfalva; Udvarh. m. Néveredetét a nyikómentiek következőleg magyarázzák. A Firtes várát lakó fejedelem cselédei a vár aljában laktak, hol teleppé válva később a mai Csehédfalvát alapították.

Cserefalva; Maros-Tdm. Nevét a jó dohányáról és kiváló szép lányairól nevezetes takaros falú a közelében levő egykori szép csereerdőktől nyerte.

Darlócz (K. Küküllőm. és nem Darlac, mint Kollerffy irja.) *Ném. Darles; Hont-nél darlas, rom. Darloc.* Szász-rom. község. Magyar neve hasonlóan keletkezett, mint a Darócz-é.

Darócz; Udvarh. megye. Ném. és sz. Draas; Honternél drausz, rom. Drassu. Az egykori Szászföld határhelysége, vagy mikép Fröhlich nyomán Benkő mondja: «da das teutsche Vater unser ein Ende hat». — Az egykor jus gladiivel biró jelentékeny és hatalmas város, ma napság egyszerű falúvá degradálódott. Hogy azonban egykor népes lehetett, tanúsítja a maga nemében egyedül álló gyönyörű temploma. Magyar néveredetére sehogy sem akadhatunk, de fölvehetjük, hogy nem egyéb, mint egyszerű elferdítése a német Darausznak, melyből a magyar elnevezés a székely szomszédok előtt ismeretes darócz mintájára igen könnyen keletkezhetett. A mit Benkő e falu nevéről ír, azt valónak aligha vehetjük. Igaz hogy Borsod- és más megyében is fekszik ily nevű helység; de ez mitsem gyengíti föltevésünket; főleg, ha tekintetbe veszszük, hogy

---

[1]) D. Ortsnam. in Siebenbg.

[2]) Erd. H. J. által készit. térk. 18. l.

már II. András levelében is mint *Terra Darauss* szerepel.[1]) Utóbbiból igen könnyen származhatott mai magyar neve is.

Dános ; N. Küküllöm. Ném. Dunnesdorf sz.- terf, rom. Danes. Honter J. dunersdorfnak nevezi. Egy 1431-ből való okmányban Dansdorf, egy 1508-ben Danysdorf alakban fordul elő. Wolf helyesen jegyzi meg, hogy a Benkő J. idevonatkozó S. Dionysiiféle magyarázata [2]) teljesen alaptalan, s hogy a mai elnevezés csakis az ősökkel beköltözött *Danó*-tól származhatik. A magyar és a rom. elnevezés, mint első tekintetre látszik, a németből ered.

Dolmány ; Szeben. m., Ném. Thalheim. H-nél dalmen, rom. Daia. Szászoktól és románoktól lakott község, melynek magy. neve nem más mint a német Thalheim elferdítése.

Ebesfalva (Erzsébetváros) K. Küküllöm. Ném. Elisabethstadt, sz. Eppesdorf, rom. Ibasfaleu. Az eredetileg szabad szász falut már a 14. század végén a nemes Apa (Apa — Abafi) család birtokában találjuk. Az Apafiakról a Bethlenek öröklik, kik közül Gábor a községet, a hozzátartozó uradalmakkal együtt az örményeknek adja el örökáron. Az időközben (1790) sz. kir. várossá emelkedett helység nevét többféleképen magyarázzák. — Vannak, kik az «ebes» (ebekben gazdag) szóból származtatják, s azt állítják, hogy a királyok caniferijei laktak volna itt. Mások tisztán szász elemet látnak benne. Utóbbi talán helyesebb is; főkép ha a várost mindenünnen környező szász községeket tekintjük, s ha rá gondolunk arra, hogy az «Eppe» «Eppo» tulajdonnév úgy a szászoknál, mint a németeknél ma sem tartozik a ritkaságok közé.

Enlaka ; Udvarh. m. E helység neve szintén különböző alakokban fordúl elö. Így olvashatni régi okmányokban — mint a pápai regestrumokban — majd Jand — majd Yhan, majd meg Janlakának. Később Jenlaka és Jenőlaka alakban találkozunk vele; mely utóbbiból Orbán B. azt következteti, hogy itt a Jenő-ág telepedett volna meg legelőször, s hogy ettől nyerte volna a helység is nevét [3]).

Etzel és Acél ; N. Küküllőm. Ném. Hezeldorf; Hont. heezel. sz. Häzeldorf. rom. Ocel. Néveredete világosan a német Hezelre vall.

Földvár ; Brassóm. Ném. Marienburg. Hont. Mergenburg, rom.

---

[1]) Benkő J. Trans. I. r. 449. l.
[2]) Milkov. II. 241. l.
[3]) Székelyf. I. k. 123. l.

Feldiora. A 13-ik században székhelye volt az ide telepedett német lovagrendnek. Az «Erdenburg»[1]) egykor hatalmas vár romjai fölött mai nap az enyészet szántja barázdáit; a lovagok kihaltak, a Boldogasszonynak szentelt Marienkirche-ből luth. templom lett.

Hadrév; Rom. Hiderevu. Aranyos-Tordam. Nevét a népetymologia szerint onnan nyerte volna, mivel a csatába menő ösök itt szálltak át a Maroson.

Hodos; Maros Tm. Az úgynevezett «Szentföld»[2]) legnevezetesebb község. Nevét a nép szerint onnan nyerte, hogy régen iszapos hely lévén, ott sok hóda (Stockente) tartózkodott; innen hódas és némi módosítással a mai Hódos.

Hatolyka; Háromszékm. Néveredetét onnan származtatja a nép, hogy oda, hol mai nap a falu fekszik, legelőször pásztorok telepedtek le, kik a bő legelőkön — nyájaik számára hat akajkát (kis színforma épület) építettek. Ebből lett volna a falu neve Hatakojka, összevonva Hatojka.

Hondol; Hunyadm., németesen Hondal. A ma csaknem kizárólag románoktól lakott községet német bányászok alapították. Ezt bizonyítja a helység magy-német-román elnevezése is. Vizsgáljuk egy kissé közelebbről. Az alapszó etymonja *dol, dal, tal;* mi nem egyéb, az úfn. Thal-nál. A határozóban is rá ismerünk, — ha nem is oly könnyen, mint az alapszónál — az etymonra — bár dativusi alakkal — a *hochra*: azaz mintha így mondanók, im vagy zum hochen, hohen és contractio folytán — hohn Thal» vagyis népiesen; das Dorf im Hoch-thal (Hondal).

Höltevény; Brassóm. Ném. Helsdorf. Honter Jánosnál Helczdorf. rom. Heltia. A helységnevek sorsát alig mutatja példa csattanóbban, mint a száz Höltevény. Minő jó magy. hangzású szó, mintha csak az Alföldön született volna. Egy kis széttekintés azonban csak hamar más nézetre terel bennünket. Hogy ném. községgel ném. eredetű telepítővel van dolgunk — kétséget alig szenved, erre mutat a nép nyelve, viselete, szokása — mindene. De honnan származik a mai magy. elnevezése, melynek rokonságát, gyökét hasztalan keressük a mai ném. nyelvben, mert az sehogy sem egyez-

[1]) Ez volt a regényesen fekvő község legrégibb neve.

[2]) Szentföldnek nevezi a marosszéki székely azon községeket, melyek az országúttól félreesve a Nyárád mentén feküsznek, s hová a reform. nem terjedhetett.

tethető meg a Helsdorffal. Az ősökhez kell tehát fordulnunk, azokhoz, kik nyelvkincsüket jobban megtudták őrizni, hogy sem a szép hangzású Hildwîn-dorf-ját Helsdorffá elferdíteni hagyták volna. A középkorban kell tehát a mai Hölteveny elnevezését keresnünk, hol meg is találjuk. Sajátságos, hogy őseink a helység eredeti nevét majdnem minden csonkítás nélkül megőrizték, míg az őslakók és utódaik arról tökéletesen megfeledkeztek. Az ó. és kfn. wîn alakja az úfn. nyelvből mint önálló főnév teljen kiveszett, s csakis némely tulajdonnevekben — mint Ervin. Bald (u, w) in, Malwin stb. — maradt meg.

Jásfalva; Udvarhm. Nevét a székely rabonbánok itt lakó kitünő ijjászaitól nyerte.

Kanta; Háromszékm. Tulajdonképeni nevén Alsó-Volál. Első és ismeretesebb nevét a kantárkészítéstől nyerte. Utóbbi neve idegen, még pedig horvát eredetre mutat és annyit jelent mint: «falu.»[1]) Idegen eredetű ősökre mutat a K. Vásárhely közvetlen közelében lévő Oroszfalu, Karathna és más helység is; de bizonyítja főkép Alsó-Volál, melynek új voltát öreg emberek, kik arra is emlékeznek, hogy a mai csinos Kanta helyén, alig 60—70 évvel ezelőtt a minorita barátok kaszáltattak — élő tanu gyanánt is bizonyíttottak.

Kimpulnyág; Hunyadm. Azon helységek egyike, hol az útas erőteljes székely typussal és ugyanilyen öltözettel biró néppel találkozik; a nélkül, hogy a faluban az «Isten áldjon» szavakat valaki megértené. Az idők viszontagságai előbb nyelvét, később vallását felejtették el e jobb sorsot érdemelt néppel; elannyira, hogy a mai nemzedék el sem hiszi többé, hogy falujának a neve is csak azon réven jutott az oláh elnevezéshez, mint ő maga: öntudatlanúl. A nagy Hunyadiak korában «Nyakmezeu» név alatt említtetik előbb mint prædium — később mint önálló falu [2]). Igy vált a Nyakmező-ből a mai Cimpului Neag-féle monstrum, mi a rom. értelmezők szerint Neag mezejét jelentene.

Köpecz; Háromszékm. Benkö J. *kopasz* szóval hozza összeköttetésbe, a nélkül, hogy bővebben indokolná. Valószínűbb, hogy nevét mint sok más község, alapitójától nyerte. Baj van Köpeczen

---

[1]) Nyelvőr III. k. 292. l.

[2]) Dr. Fekete F. A magyarság és oláh incolatus Hunyadban cz. czikk.

erd. közm. vagy teljesen: Baj van Köpeczen és Barothon igazítják. (L. erd. közmondások.)

Ludvég; Kolozsm. Ném. Ludwigsdorf, rom Lugig. A mai magy. rom. néptől lakott falut hajdanában kizárólag szászok lakták. Innen az elnevezés is.

Lukafalva; Maros-Tordam. Nevét egy idetelepült szent életű remetétől származtatja, ki Lukács évang. tiszteletére kápolnát emelt, melynek közelében később többen letelepedtek. Igy keletkezett Lukács-, később rövidítés következtében a mai Lukafalva.

Mikeszásza; K. Küküllőm. Ném. Feigendorf. rom. Nyikesasu. Román-magy. község. Hogy a helységet sem magyarok, sem románok, hanem szászok alapitották, kitűnik Dr. Teutsch G. szavaiból. ki erre vonatkozólag következőleg szól: «Mit dem letzten sächsisch-evang. Pfarrer gieng 1796 der letzte Sachse aus Feigendorf von dannen.» De kitűnik ez a mai magy. román elnevezésnek alapszavából is, mely szó a középkorban Mykezazó alakban fordúl elő. Ha az elnevezést, főkép a határozót, tovább vizsgáljuk, önkénytelenül ráakadunk — miként ezt Wolff J. «Mückendorf» alatt említi, egy régi szász családnak tulajdonnevére, a Mügge, Mückere. E névtől tehát, s nem a «Mike» szótól kell a mai «Mikeszásza» elnevezést származtatnunk.

Mese; N. Küküllőm. Ném. Moschendorf, sz. Möschenderf; rom. Moschna. A kerzi apátság feloszlásával a n.-szebeni prépostra szállt. Nevét valószínűleg az «Esche»-től nyerte. Ebből vált prosthesis útján a «Mesche», és később a magy. Mese. is.

Morgonda; N. Küküllőm. Ném. Mergeln, rom. Mergundal. Hont. térképén mergenthal alakban fordul elő. Ebből keletkezett némi elhagyással a mai magy. elnevezés is.

Oláh-Tyúkos. N. Küküllőm. Ném. Walach. Tekes; rom. Gainár. A mai magyar elnevezés a rom. gaina- (tyúk)-ból ered; és így azt hinné az ember, hogy rom. eke szántott itt legelőször, s hogy az elnevezés talán a helység nagy számu tyúkaitól eredne. Kissé tüzetesebb körültekintés azonban meggyőz bennünket az említett származtatás alaptalanságáról. A helység a középkorban Chonradi villa, egy 1487. évi okmányban pedig magy. Korláthtelke név alatt említtetik.[1]) A magy. elnevezés tehát nem egyéb mint a Conradnak (Conrath) elferdítése. Különös, hogy a szászok a magyaroktól gyár-

---

[1]) Wolf. Deutsche Ortsnamen. II. k. 17. l.

tott elnevezést — bár meglehetősen elferdítve — fogadták el. A Hünnerdorf, melyre némely tankönyvben akadunk, sehogy sem kaphatott lábra.

Petele; M. Tordam. Ném. Birk, rom. Petyela. A jó magyar hangzású helységet ma is szászok lakják. Magyar nevét hasztalan iparkodunk nyelvkincsünkből kimagyarázni; de megtaláljuk, ha rágondolunk a XV. és XVI. sz. latinizálni szerető szokására. Így válik a nyirfaerdeivel büszkélkedő német Birkből a latin betulára való fordítás után a mai Petele, mely név a helység ősnevét háttérbe szorítva, úgy a nyilvános, mint a magánéletben nemcsak a magyaroknál, hanem a szászoknál is általános használatúvá vált.

Rozsonda; Szebenm. Ném. Roseln. A magy. etymonjára ráakadunk, ha Honter térképét vizsgáljuk, hol rosental néven fordúl elő, miből a nép Rozsondát faragott.

Száldobos; Udvarhelym. E helységnév eredeténél is számos értelmezésre akadunk. Benkő J. Szent Sebaldustól származtatja: míg Kállay: A nemes székelynemzet eredete czímű munkájában azt mondja, hogy Száldobosban laktak hajdan azon dobosok, kik vész idején a vidék népét összedobolták. Az említett értelmezésnél helyesebbnek látszik az, melyet Orbán B. ad, midőn idevonatkozólag következőleg ír:» ...., hogy a Fülén felűl feküdt Dobó nevű falut a tatárok feldúlván, annak lakói a mai Száldobos helyére szálltak le, s innen a Szálldobó név, melyhez könnyen hozzánőhetett a vég *s* betű.» [1])

Szászfalu; Háromszékm. A helységet szászok alapították, kiket Zsigmond király hívat be a Bárczaságról, s kiket a brassói dékán jurisdictiója alá helyez. Az első telepítvényesek azonban nemsokára visszatértek, s így került a helység a székelyek birtokába.

Szelistye; Szebenm. Ném. Grabendorf, rom. Seliste. A jelenleg tisztán románoktól lakott nagy és gazdag község alapítói kétségkívül szlávok voltak. Miklosich habitativ, teritoriummal magyarázza az ószl. selište szót. Ebből ered a mai neve.

Szemeria; Háromszékm. Nevét Benkö J. az elrontott Szent-Máriától származtatja. Hogy itt már a XIII. sz-ban jelentékeny község lehetett, kitűnik a régi dézsmalajtsromokból is. Ezek egyike szerint, Ladislaus Sacerdos de villa Sanctae-Mariae 6 bannalist

[1]) Székf. I. k. 223. l.

fizet 1332-re. Az 1567-ki regestrumokban már mint Zemerya szerepel. [1])

Szengyel; (Erdő) M. Tordam. rom. Simdeser de Mures. A Mezőség legnevezetesebb falvainak egyike. Nevét a szent jeltől származtatják — a keresztvitézekkel hozván azt kapcsolatba. Itt állott a hagyomány szerint a mai Kereszthegyen a Kereszteseknek — a szentkereszt tiszteletére emelt pompás temploma; s ez lett volna a *szent jel*, mely a helység nevében maig is fennmaradt.

Szenterzsébet; Szebenm. Ném. Hammersdorf, rom. Gusteritia. Nevét egy a szebeni régi várfal közelében 1300 körül épült és Szt. Erzsébetnek szentelt templomtól nyerte. A Nagyszebenből Szt. Erzsébet felé vezető útczát ma is Erszébetútczának nevezik. A rom. elnevezés gustora: gyík, szláv ősökre vall. Ma napság szászok lakják.

Szent-Gericze (Gerlicze); M. Tordam. A jó boráról és dohányáról ismert község elnevezésénél akaratlanúl is azt kérdi az olvasó: Vajjon mikor és ki kanonizálhatta a kizárólag ev. ref. Gerliczét Szentté? Említettük, hogy a helységnevek elkeresztelésénél akárhányszor nagy szerepe van a nép gúnyának is. Ezt találjuk a Szent-G. elkeresztelésénél is. A község neve a reformatio előtt, «Szent-Lélek» alakban fordul elő. Az új vallás befogadásával azonban megváltozott a Szent-Lélek tiszteletére szentelt templom és vele együtt a község neve is: vagyis a nép a tőszó jelképét a *galambot* Gerliczének kezdette nevezgetni, nem törődve vele, hogy vajjon a logika törvényei ezerint jár-e el, vagy sem.

Szent-Háromság, a népnyelven Szent-Rontás. M. Tordam. E név eredetére következőket találunk Orbán B-nál: A falu az 1567. évi regestrumában már Zent Orontás neven 10 kapuval fordúl elő. Ebből keletkezett a reformatio elterjedésével gúnynévként a Szent Rontás, mely magát a legszigorúbb rendeletek daczára is, mint az 1764. kormánysz. volt, e század elejéig is fenntartotta; sőt a nép ma is így nevezi.

Újszékely; Udvarhelym. Régi neve Fíztelek volt és fölebb feküdt; de mivel a gyakori áradásoktól sokat kellett szenvednie, lakói beljebb telepedtek, a telepítvényt pedig Újfalunak — Újszékelynek nevezték.

VIZOLY Z.

---

[1]) Székf. III. k. 30. l.

GYMNASIUMI CLASSICUSOK.

VI. Sophocles.

Sophoclesre vonatkozó hazai irodalmunk semmiféle iskolai segédeszközöket nem nyújt (l. Bartal Antal akademiai székfoglalóját). A fordítások közűl csak a *Csiky Gergelyét* említjük föl (Sophocles tragœdiái. Budapest, 1880. Tettey N. Bírálatukat l. e folyóirat negyedik (1880) évfolyamának IV-ik füzetében), mely az előbbieket magasan túlszárnyalja, egyszersmind első teljes fordítása a nagy görög tragikusnak, s általában véve nagy nyereség irodalmunkra nézve.

Az idevágó külföldi, meglehetősen terjedelmes irodalmat Bernhardy nagy görög irodalomtörténete és a Bursián által szerkesztett megbecsülhetlen «Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft» (Berlin, Calvary) ismertetik. A következőkben ismertetni fogjuk röviden a fontosabb szöveg- és jegyzetes kiadásokat, valamint a többi segédkönyvek közűl a legfőbbeket.

Szövegkiadások. Az első helyet foglalja el ezek között *Dindorf* munkája: «Poetarum scenicorum Græcorum Aeschyli Sophoclis Euripidis et Aristophanis fabulæ superstites et perditorum fragmenta» (Teubner), mely mind a négy görög scenikus diplomatikus kiadása, prolegomenákkal (vita Aesch. Soph. Eur. Aristoph., de metris poetarum scenicorum) és apparatus critikussal van ellátva. Az egyes darabok előtt vannak a szokásos hypothesisek (a drámák tartalmának rövid elmondásai). E nagy munkának kivonata: «Sophoclis tragœdiæ superstites et perditorum fragmenta» a Sophoclesre vonatkozó prolegomenák nélkül. Ugyan csak Dindorftól jelent meg «Sophoclis tragœdiæ superstites Græce et Latine» (Teubner), és egy puszta szövegkiadás «Sophoclis tragœdiæ» (Teubner), mely a *Bergk* által kiadott és Tauchnitznál megjelent «Sophoclis tragœdiæ»-vel együtt (értjük a nyolczadrétes kiadást, mert van még ezen kívül zseb- és díszkiadás is) a legalkalmasabb iskolai szövegkiadások. Végűl fölemlítjük *Nauck* munkáját: «Tragicorum Græcorum fragmenta» (Teubner).

Magyarázatos kiadások. Itt mindenek előtt *Schneidewin* nevét kötelességünk fölemlíteni. Ő volt az első, ki Sophocles szövegét a

mai tudományban divó szigorúbb kritikával kezelte. Kiadta magyarázatosan Sophoclesnek mind a hét tragœdiáját, melyeket újabban *Nauck* dolgozott át. Kitűnő kiadás, csak az a kár, hogy némileg a reáliák elhanyagolásával fektet fősúlyt a nyelvi dolgokra és nehezebb helyek megmagyarázására. Stílusa nehézkes, jegyzetei igen sok helyt gymnasiumi tanulónál képzettebb emberhez látszanak szólani, s a görög szöveg többször kritikus skepsissel van romlottnak vagy érthetetlennek föltüntetve: épen azért inkább tanár kezébe valónak tartjuk. A hét tragœdia élén áll egy általános bevezetés, mely Sophocles életéről, drámáiról és drámai művészetéről szól. Aztán van minden egyes darabhoz külön bevezetés, mely a dráma meséjét szolgáltató anyagról, annak földolgozásáról, a dráma tartalmáról, a személyek és a darab jellemzéséről, annak földolgozóiról, előadási idejéről és a szerepeknek a három színész közt való fölosztásáról beszél. Az egyes darabokhoz csatolt függelékekben a codex Laurentianus *A*-tól való eltérései vannak elősorolva és egyes helyek megbeszélve. Ezt követi a lyrai részletek metrumának schemája. A Schneidewin-Nauck-féle magyarázatos kiadásnál a reáliák bővebb megbeszélése következtében egyenletesebbek, s általában véve a tanulók ismeretének megfelelőbbek *Wolff* jegyzetes kiadásai, kitől *Bellermann* közreműködésével eddig következő négy dráma jelent meg: Aias, Elektra, Antigone (a 3. kiadás Bellermanntól) és Oedipus király (a 2. kiadás Bellermanntól). Annál inkább kifogás alá esnek a lyrai metrumra vonatkozó theoriái. Iskolai használatra kétségenkívül legalkalmasabbak *Wecklein* jegyzetes kiadásai: Antigone, Oedipus Tyrannos, Oedipus Coloneus, Elektra és Aias (München, Lindauer). Jóllehet a Schneidewin-Nauck-féle könyveknek majdnem csak felét teszik, mégis a reáliákra, grammatikai dolgokra és a szöveg nehezebb helyeire nézve egyaránt tájékoztatók. A rövid kis bevezetés adja a darab meséjét és jellemzését, a szereplő személyek névjegyzéke alatt föl van említve a szerepek beosztása a három színész között és a színhely, ezt követi a görög hypothesis magyarázó jegyzetekkel. A függelék a kézirati hagyománytól való fontosabb eltérések jegyzékét adja; a versmérték eltérőleg a többi kiadások berendezésétől mindenütt a jegyzetben van tárgyalva. Végül még e két, Teubnernél megjelent jegyzetes kiadásra akarok figyelmeztetni: Sophoclis tragœdiæ, recognovit

et explanavit *E. Wunderus.* 2. voll. König Oedipus. Griechisch und Deutsch mit Commentar von Franz *Ritter.*

Segédkönyvek. Sophoclesre vonatkozólag két, latin nyelven szerkesztett szótár létezik. Az egyik lexicon Sophocleum *Ellendt*-től való, megjelent 1834—1835-ben (2 voll. Regismonti Pruss. Bornträger fratr.), melyet újabban (1872, Berlin, Gebr. Bornträger) *Hermann Genthe* dolgozott át; a másik *Dindorftól* (1871, Teubner), mely a szövegkiadások alatt említett görög scenikusokra vonatkozó diplomatikus kiadásához csatlakozó lexicon Aeschyleum, Sophocleum, Euripideum és Aristophaneum-i sorozat második részét képezi (a lex. Aesch. 1876-ban jelent meg, a másik kettőt még alkalmasint sokáig fogjuk várni). De, fájdalom, e kitünő tudós sophoclesi szótára miatt az Ellendt-Genthe-féle lexicon kiadóival sajtópörbe keveredvén, ügyének elvesztése után munkáját elárverezték, úgy hogy most csakis az Ellendt-Genthe-féle szótár kapható. Van különben még egy más jó specialis szótár Sophocleshez *Dr. Heinrich Ebelingtől* (Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu Sophocles. Kritisches Verzeichniss sämmtlicher Stellen der Tragödien und Fragmente nebst Erklärung der schwierigen Stellen. Leipzig, Halm, 1869, 373 lap), melynek az az egyedüli hibája, hogy az articulus mellőzésével minden szónál csak azon alakokat adja, melyek Sophoclesnél fordulnak elő, minek következtében a tanuló többször kénytelen más szótárban keresni föl az illető szó nemét s esetleg nominativusi alakját. Hasonlóan jár el ugyan a homerosi Autenrieth-féle szótár is, de oda teszi zárjelben a hiányzó nominativusi alakokat, vagy az igéknél a jel. m. jel. e. sz. 3. sz.

A rhythmika és metrika mai, Rossbach-Westphal, Schmidt és Christ által képviselt álláspontjának megfelelő igen kitünő munka *Brambach*nak Sophocles metrikai magyarázatával foglalkodó könyve «Die Sophocleischen Gesänge für den Schulgebrauch metrisch erklärt» (Teubner. 1870), melyet épen azért jónak látunk kissé bővebben ismertetni. Két részből áll, melyet egy rövid, kilencz lapra terjedő rhythmikai előkészítő előz meg. E kis bevezetés kitünő, de sokszor a homályossággal határos rövidséggel és abstrakt előadási modorral tárgyalja a legfontosabb rhythmikai és metrikai dolgokat.

Az első rész adja a hét dráma lyrai részleteinek szövegét kritikai jegyzetekkel, a második metrikailag magyarázza azt, előre

bocsátva minden egyes kardalnál a dialogusban kifejtett situatiót, rövid tartalmát adva a kardal egyes részleteinek, megnevezve az egyes verssorokat és a hol lehet megmagyarázva azokat a szöveg tartalmából, végűl schemáját adva az illető kardalnak. Brambachnak ezen könyve a következő, szintén Teubnernél megjelent nagyobb munkája alapján készült: «Metrische Studien zu Sophocles. Mit einer Einleitung über die genetische Entwicklung der antiken Metrik u. Rhythmik». Még két ide vágó derék munkát akarok fölemlíteni: «Die chorische Technik des Sophocles von *Muff*. Halle, Mühlmann, 1876». «Der Chor des Sophocles von *Otto Hense*. Berlin, Weidmann, 1877.»

Sophocles egyes drámáit tárgyilag magyarázzák, vallási és erkölcsi nézeteit fejtegetik és életével foglalkodnak a következő fontosabb munkák: Sophocles Antigone griechisch mit Anmerkungen nebst einer Entwicklung des Grundgedankens und der Charaktere in der Antigone. Von *Aug. Jakob*. Berlin, Dümmler, 1849. Die thebanischen Tragödien des Sophocles als Einzeldramen ästhetisch gewürdigt. Von *Joh. Müller*. Innsbruck, Wagner, 1871. Die Elektra des Sophocles, für Freunde der classischen Literatur übersetzt und ästhetisch erläutert. Von *Adolf Westermayer*. Erlangen, Deichert, 1872. Die religiösen und sittlichen Vorstellungen des Aeschylos und Sophocles. Von *Dronke*. Teubner 1861. Sophocles. Sein Leben und Wirken. Nach Quellen dargestellt. Von *Adolf Schöll*. Prag, Tempsky, 1870. Sophocles und seine Tragœdien. Vortrag, gehalten von *Otto Ribbeck*. Berlin, Lüderitz, 1874.

Még csak *Sommerbrodt* «Das altgriechische Theater» czímű könyvecskéjét akarom ismertetni, mely igen jó szolgálatot tehet az iskolának. A 80 lapra terjedő munkácska «Das altgriechische Theater» czímű bevezetésen kívül, mely a görög dráma viszonyát a lyrához és eposhoz, meg az ókori színpad fontosságát emeli ki, három részből áll, u. m.: 1. Ursprung; 2. Blüthezeit, 3. Verfall des altgriechischen Theaters; hozzájárulnak jegyzetek és egy függelék. Az első rész szól a görög dráma eredetéről, a comœdia és tragœdia neveiről, a négy dionysusi ünnepről, a színésznek első alkalmazójáról, Thespisről, továbbá Pratinas, Chœrilus és Phrynichusról, a színház részeiről (θέατρον, ὀρχήστρα, σκηνή), a tragœdiában, comœdiában és satyrdrámában dívó háromféle tánczról (ἐμμέλεια, κόρδαξ, σίκιννις), az éneket kisérő hangszerek-

ről, a kar beosztásáról és részeiről, a költséget fedező liturgiáról (choregia), és a belépti pénzről (theorikon). A második rész szól az ókori színház virágzási koráról, nevezetesen: a színészek számáról (πρωταγωνιστής, δευτεραγωνιστής, τριταγωνιστής), a trilogiáról, tetralogiáról, satyrdrámáról, a színház tervrajzáról, a különböző gépekről (ἐκκύκλημα, περίακτοι, αἰώρημα, γέρανος, θεολογεῖον), egyéb eszközökről (ἠχεῖα, προστερνίδιον, προγαστρίδιον, χειρίδες), a színészekről és képeztetésükről. A harmadik rész a színház hanyatlásáról beszél, különösen az éneknek és táncznak a drámától való különválása következtében kifejlődött három új művészetről (dramatikus költészet ének és tánez nélkül, dramatikus hangszer [különösen fuvola-] zene karének nélkül, dramatikus táncz, azaz pantomimika) és a görög színházból kifejlődött rómairól. A jegyzetek részletesebb magyarázatokat adnak; a függelék az utolsó ötven év ezen tárgyra vonatkozó irodalmának jegyzékét foglalja magában. Jó könyv.

Az a kérdés merül föl most, melyik drámát olvastassuk az iskolában? Aias, Philoctetes és Trachiniæ a mai korhoz képest kissé nyers és idegenszerű, a két Oedipus, sőt a kitűnő szerkezetű Electra is könnyen alkalmat adhatna a görög tragœdiára igaz ok nélkül rásütött fatum theoriájának tovább terjesztésére. Antigone az a darab, melynél leginkább be lehet látni e nézet helytelenségét: a két főszemély olyan, hogy *jellemükből kifolyólag* kell bekövetkezni a conflictusnak és tragicumnak. Szerkezete plastikusan domborodik ki, és ha talán lélekemelőbb is a Colonusi Oedipus első, szülőföldét dicsőítő kardala, Antigone kardalai minden esetre magasztosabbak.[1])

Dr. Pecz Vilmos.

---

[1]) Más szempontok is jönnek tekintetbe. Igy a dráma történeti fejlődésére «Oedipus király» volt legnagyobb befolyással, «Aias»-ban a tragikum kitűnő stb. És az «igaz ok nélkül rásütött fatum» talán még sem oly mese, mint t. barátunk hiszi. Szerk.

ARGYR A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN.

— I. Görgei Albert. —

Argyr királyfi szívérdeklő kalandjainak nagyszámú változatain kívül, melyek a magyar nép feltalálásban gazdag képzelmi erejének oly hű tükrözői, még számos, nem kevésbé becses, mindazoktól kialakulásban eredeti változatokat bírunk költői elbeszélés s színmű alakjában. Ezekről kívánok szót tenni amazok előtt; kifejteni óhajtom, mennyiben voltak íróik által e művek hű tolmácsai korukat lelkesítő eszméknek; rajzolva láthatjuk-e s mennyiben hű színekkel, e művekben koruk irányát, képzelmi világát, írót s olvasót lelkesítő elveket, reményeket s álmokat? Körvonalozni iparkodom, hogy e mese történetileg ismert határairól mikor, mily szellemben, mily szerencsével térnek le az idői egymásutánban következő írók. Miként szélesbítik a mesei korlátot, az újabb kor követelményei, fejlődései által előállott hézagok kielégítésére törekedvén; miként pótolják a természetes szépségeket, hamar hervadó mesterkéltségekkel. Mielőtt azonban egybevetném a nem csekély számú változatokat, s egybevetés alapján megépíthetném az előző sorokban igérteket, nélkülözhetlennek látom magáról a mese kialakulásáról, annak állítólagos őskori eredetéről, kevés szóval annak külső történetéről szólni; mit ezennel okvetlen az első feldolgozásnál kell letárgyalnom.

Argyr királyfi meséjének első ismert feldolgozója Görgei Albert, kinek műve XVI-ik századi költő irodalmunk legbecsesebb darabjai egyike; bár négy századon át sugárzott éltető fényt népünk szellemi világára, mégis mindmaig csak néhány sorban is alig talált méltatóra. E mellőztetést tán nem helytelenűl annak tulajdoníthatjuk, hogy míg kutatóink s feldolgozóink Görgei Albert kortársainak élete, külviszonyai, szellemi fejlődése, irodalmi munkálkodásáról mind több és újabb adatokat voltak szerencsések napfényre hozni, azalatt Görgeiről épen semmi életrajzi vagy másnemű adat nem került világra. Kortársai fölé magasra emelkedett költő életét, szellemi fejlődése történetét, irodalmi munkásságát, legnagyobb részben még mindig, az ölében nagybecsű őskincseket rejtő múlt meg nem bolygatott aknái rejtik.

Régóta tépegetjük a múltakra borúlt fátyolt, s mind maig nem sikerült Görgei Albert emlékéről lesorvasztani a feledés ködét, kit oly régóta fedez jeltelenül a behorpadt sír, kinek láng-

képzelme által alkotott nagybecsű mű szépsége, nem tudós méltató, de nem kevesebb becsű népies jóérzékben talált méltatóra. Görgei varázsló szépségeivel szemben senki meg nem próbálkozott, mintha — csak mindenki a szerencsésebb jövőre várna, mely tán fel fogja deríteni a költő életét — ezt ismerve, biztosabb kézzel remélvén elemezni, méltatni. Századunkban alig foglalkozott csak érintőleg is Görgei fenmaradt művével néhány író — ezek véleménye sem magasúlván irányadóvá — irodalmunk történetének írói rövid, határozatlan, többnyire téves sejtések felsorolásával suhannak át, vagy elhamarkodott fölületességgel találgatáson alapuló véleményt koczkáztatnak róla. Mai nap sokkal inkább feledve van, mint a múltban. A múlt század írói igen gyakran foglalkoznak e mesével, ez időből ered jelvi magyarázata is. Fejtegették, részletezték, jelvi értelmet magyaráznak ki belőle — de nem irodalomtörténetírók, hanem történészek, történettudósok. Irodalmi becséről nem is sejtve, félre ismerve, álbecset tulajdonítottak e mesének történetbúváraink, kik múlt századi tudós gondosságával részletezik, bonczolják a mesét, a költészet finom erezeteit meg nem figyelik, de a rég feledett kor történetéhez vezető erős eret képzelnek feltalálni. E szerelmi elbeszélésnek szelíden olvadó, lágyan omladozó soraiból, két nagy, erős nep élet-halál tusáját olvassák ki, Dácia Róma fegyveresei által történt meghódítását. A kizárólag magyar nép ajkán élő mese, allegoricus fátyola alá rejtett eredeti jelentés néhányak [1]) szerint következő :

«Az arany alma minden éjjel való eltünése azon aranyokat jelenti, melyek adózási összegekként a római tartományokból Dáciába vándoroltak. Az aranyalmák szerencsés megőrzése, az adófizetés megszüntetését jelképezi. A tündérszűz elvesztése Traján eredménytelen hadjáratát; a szűz szerencsés feltalálása s véle egyesűlés: Dácia birtokbavételét jelenti.» Izetlen etymologizálással igyekeznek igazolni ez erőszakolt megfejtést. *Akleton* (szerintök dicsőségtől megfosztott) római nemzet. *Medena* (a kizsákmányolt, üressé tett) Italia. *A tündér szüz* (soha meg nem hóditott) Dáciát képviseli, mely tartományt *Argyr* (ezüst gyermek) Traján foglal el. A nász alatti (türelem s engedékenység próbájá-

[1]) Benkő József: Transsilvania. Pars prior, ed. Kiad. 1778. Tom. I. 16. 17 p. Széchenyi Könyvtár Catalogus; edid. Pest. 1790. I. Tom.; Kővári Erdélyi Régiségek. Pest, 1852. 62. l.

nak értelmezhető meseies) arczulütések nyomait, azon lázadásokban keresik, melyeket a dákok ismétlő leveretések után is megkiséreltek. [1])

Közvetlen a magyar forradalmat követő pár év könnyenhivősége nagyban hasonlít a múlt századot jellemző hiszékenységhez. Minden álomszerűen szép, minden mi elvakít vagy mi régi eredetünk, népünk emlékezetében megőrzött ősdolgokról — bárki által is lett elbeszélve — a hívők ezreire talált. Sóvárogva lestük mindazt, mi ősnagyságról szól, a bírálat szigora egy a hazafiatlansággal s így észrevétel nem kíséri a hitető szót. Kővári idézett művében múltból merített jelvi magyarázat általánosan elfogadtatik. Nem szükséges magából a meséből merített érvekkel dönteni meg e jóhiszeműleg általánosúlt értelmezést, mivel e fejtegetés már rég s önmagától összeomlott. *Argyrus oly történet, melyet tényül kell elfogadni, téves azon vélemény, hogy tényeket jelképez.* Hogy pedig a mesei Feketeváros P. Szatmári Károly [2]) szerint román eredetű, vagy Kővári [3]) szerint a mai Károlyfehérvárt jelenti-e, azt vitassák ők. Szerintem a meseországban igen könnyen fellelhető, mivel csaknem minden mesehősünk kalandos útja keresztűl vezet Feketeváros gyászfeketével bevont útjain.

Mondának tekinték e mesét, s nem költészetet, de történetet kerestek, nyomoztak meseies kalandokban. Eltekintve attól, hogy a népmonda sohasem szokott politikai eseményeket tartalmazni, s hogy magok a dákok s rómaiak utódai mitsem tudnak e meséről, mely állítólag őseik történetéből oly nevezetesen befolyásoló emlékeket tarta fenn, a fejtegetők szerint; kérdjük, hol a történelmi vonás, mely rávezette e merész lépésre őket, s igazolja vakmerő mint alaptalan fejtegetésüket? Hol itt a mondában szokásos történet? Hiába bonczoljuk e mesét, költészetet igen, de történetet nem lelünk benne. Senkinek nem jutott eszébe e mese jelvi magyarázói közől, hogy miként örököltük e mesét úgy, hogy azon nép, melynek történetét foglalja magában, nyom nélkül elfelejti. Saját őseink mondáit sem tartotta fenn mai napig a népemlékezet, sőt már Mátyás korában kénytelen a történetíró, hogy

[1]) Benkő és Kővári i. h.

[2]) P. Szatmári Károly: Magyar Regevilág. 50. l. Pest.

[3]) Kővári i. h.

nemzeti mondát is adhasson, ilyet faragni képtelen mesékből. Mivel indokolják tehát e rendkívüli figyelmet a minket nem érdeklő dák-római monda iránt?

Nem a nép fűzte személy, hely s időhöz e mesét, de tudósaink. A mesében fejlődő történet «Tündérországban» kezdődik, e név vezette rá a történetvizsgálókat, a cselekvény színhelyül Erdélyt tekinteni. A néphit századok óta vallotta s nevezte Erdélyt tündérországnak. Ezen alapon vakmerő kezek erőszakosan fűzték egybe a mesei s a nép által nevezett tündérországi szépségű Erdélyt. Ennyi volt a kiindulási alap, a többi hamar fejlődött utána. S ez újdonságok bizonyítékáúl az etymologia szolgált. Mily erős vár az, melynek alapköve ily etymologia: láttuk. Nem foglalkozik bár korunk annyit e mesével, mint a múlt század, mégis helyesebben osztályozza. Mi nem tekintjük mondának, történeti vagy jelvi mesének, hanem kisebbítés nélkül, népmeséink közé soroljuk. Örömmel látjuk a múltban már Otrokócsi hasonló véleményét, ki nemcsak saját, de a XVII-ik század véleményét tolmácsolva, mulattató (nugæ) meseies elbeszélésként említi. [1])

Meselétét bizonyítja azon sok episod, mely mintegy alkotja. A mesei három testvér közűl a legifjabb sikerült próbája. A kedves ifjúval való találkozhatás végett ültetett fa; a szerelmes tündérhölgy hattyú vagy más madáralakban szerető látogatása; az ifjúval alvó tündérkirálynő hajának lemetszése irigy kezek által, s ennek következtében a szerető nő kényszerített elválása, távol, ismeretlen vidékre történt elszakadása, megsiratása, megboszúlása ez elválásnak; szeretőjére várakozó ifjú vagy leány elaltatása, ördögfiak örökségét képező bocskor, ostor, repülő köpeny, láthatlanná tévő sapka ravasz elorzása királyszülött által; türelem s engedelmességet próbára tevő arczulcsapás mint episod, majd mesei góczpont különböző időkben, különböző nemzeteknél feltalálható: régi, *európai közbirtokot képező mesei ismerőseink.*

A középkor költői nem nyúlnak merész kézzel az élet zivataros jelenébe, hogy onnan tépjenek ki tárgyat, nem figyelik meg az élet bonyolulatait, de néptől néphez átszármazott mesekincset dolgoznak fel. E közössé vált mesekincsből merített beszélyek lényegökben rendszerint azonosak s meglepően hason-

---

[1]) Otrokócsi For. Fer. Origines Hungaric. edid. Tranquerae 1693. 2-ik kötet.

lók. Két boldogtalan szerelmes elválása — ritkán önvétkük, rendszerint apai, fejedelmi zsarnokság vagy vetélytársi irígy kezek által — képezi a mese előrészét. E szerelmesek egyike erős kitartó szerelmi vágy által hevítve, ezernyi ellenséges akadályt legyőzve keresi s vívja ki kedvesét, kit rendszerint valamely ellenséges indulatú lény, vagy varázserő köt le, valamely ismeretlen, sziklák közé rejtett vár üregeiben, vagy megközelíthetlen ország szűk határai közt. Nem ritkán újra elveszti a kivívottat, nagy lelki s testi fáradsággal kiérdemeltet a hős — s a küzdelem újra megindúl... Az elválasztott boldogtalan, képzeletében rajongó szerelmes szépítése, bírása után érzett égető óhaj, epesztő vágy, élénk festése epedő lelke ömlengésinek; nem kicsinyes földi boldogság s öröm a kedves hölgy elnyerésekor, nem egy nép képzeletének szüleménye, ezzel érdekesíti egész Európa mesealakjait. Oly közös ez, mint a mesealakok belső s külső rajza. Alig találhatni költőt, ki szebb képben tudná megörökítni eszméje hasonmását, mint egy isten vagy istennő emberiesen kecses alakjában. Ennek oka az, hogy költőink az emberiség első napjaiig visszanyúló, ősi jellemükből többé kevésbbé kiforgatott ősmythosok, az emberi nem szépeibe szerető istennőkről szállongó modernizált elbeszéléseket mintaként nemcsak őrizték s figyelték, de másolták is. Ez istennők idővel tündérkirálynőkként szerepelnek, majd fejedelmi szűz, tündérszép nemes kisasszonynyá törpűlnek — de csak hatalmi — kör fokozatban fogyatkozva, s nem szépség és bájakban is. Középkori költő nem mulaszthatja el összehasonlítni valamely, nem ritkán több istennő szépségeivel hősnőjét, istenek férfias bájával hősét; így Görgei is közszokásnak hódol:

49. Junó, Pallas, Venus, Didó és Minerva
Ezzel nem ér vala nimfáknak soksága,
Sem a szép Sybillák, sem éneklő Musák
Ékes tekinteti, mert mind felülmúlják.[1])

Eddig a letaposott úton jár, több szerencsével folytatja azonban, midőn önképzeletét reminiscentiák által nem hagyja korlátolni:

50, 51. Aranyszínű haja földig terjed vala,
Éjszak: ugyanis ugyan fénylik vala,

---

[1]) Görgei Albert «História Egy Argyr nevű Királyfiról És Egy Tündérszűz Leányról». Budán, Bagó Mártonféle kiadás 1763.

Nyoszolája részét árnyékával tartja,
Fénylik gyenge testén testszínű ruhája.
Termete szép karcsú, zengedező szava,
Fehér az ő teste, mint hattyúnak tolla
Gyenge, ékes, lassú, zengedező szava
Istenasszony módra termett ábrázattya.

A bájos alak leírását a renaissance befolyása színezi, mely örömest vette hasonlatait a görög-római mythosból. Különösen kiemeli a költő a tündérszűznek hosszú aranyszínű haját, mely a nyoszolyát egészen betakarja, elárnyékolja. A néphit szerint a tündéreknek egyik nevezetesebb ékességük a hosszú haj, melynek elvesztésével érzi magát bélyegzettnek a tündérszűz.

Szerelmi vallomáskor szépen s *kiváló szerencsével helyeztetik ellentétbe a szűzi szemérem s keblet hevítő kéjes indulat. Népmeseies szavakkal van ecsetelve vallomása, melyben a természetes, az elbájoló naivitás oly varázsszerű, hogy szebbet még a bibliai hasoneseteknél sem lelünk.* Tűzzel mint gyermek játszik a szűz — s öntudatlanúl élesztgeti, míg önmagát meg nem semmisíti az. A költő pedig nem sülyed ismétlés örvényébe; — a hősnő ismételt megjelenésekor neki új képei vannak, elevenen fest új helyzet által előtűnt szépségeket, jól sikerült képben örökíti meg a harmatos kert pázsitján tovasuhanó üde arczú szűzet.

140. Testén ingadozik testszínű ruhája
Lengedező fátyol borul a hajára
Gyenge zöld pázsitot ő azzal csapdossa
Gyenge piros szine, mintha mosolyogna.
141. Fejér gyenge lába mint hattyúnak tolla
Sarú az ő lábán akkoron nem vala
Csak a lába feje mint hó látszik vala
Zöld harmatos pázsit nedvesíti vala.

Ez isteni szép tündérnő gyújtja szerelemre Argyr szívét, ez, fia Akleton királynak, ki tündérországi fényes kővárban uralkodik. Az ifjú királyfi csakugyan méltó egy tündérkirályi hölgy szerelmére, mivel:

37. Szép egyenes teste az ifjúnak vala,
Idejének szintén virágjában vala,
Úrfimódra termett vitézi járása
Minden dolgaiban tökéletes vala.
38. Nem fölötte karcsú, közép ember vala,
És kiterjedt feje, szép síma homloka,
Két fekete szeme és piros orczája,
Feküvén ágyában úgy könyörög vala.

27. Tekintetes ifjú az Argyrus vala,
Nagy ékes beszédű, szép termetű vala,
Szép ékes erkölcscsel felruházva vala,
Miért az országban neki híre vala.

E szép ifjú alaphangulata bizonyos határozatlan nyugtalanság; Fülárenus jóslata s önálma által felébresztett határozatlan czél után törő vágy tölti be keblét. Fivérei nem képesek megőrizni az almafa arany gyümölcsét s ő, bár nagy s hosszú szenvedés van számára jósolva, daczára e jóslatnak, elmegy megőrizni a gyümölcsöt. Erről nem tudja lebeszélni atyja előrelátása. Szépen egyengeti anyja kéréseivel engedékenységre az apát s szelídíti, mentegeti fia tántoríthatlan, változhatlan elhatározását .... A tündérszűz megpillantásakor keblében egy megnevezni nem tudott érzelem kel, növekszik s hatalmasúl szerelemmé, érzékies, délvidékiesen fékezhetlen szerelmi szenvedélylyé. Az öntudatlan ártatlanság ez, a gyönyört nyújtó érzéki szerelem ölébe sodorja. A néhány pillanat előtt szűziesen megremegő ifjú indulatos érzéki szerelem rabjává sülyed. Szerelméből egészen váratlanúl kiragadja egy véletlen eset, mely megfosztja őt, s elválasztja kedvesétől. Erős hevületű lelke, boldogsága megtépőjének halála által sem csillapúl; s a «vén kofa» indulatos jellemre valló hatalmaskodás áldozatáúl esik. Atyja, s szellő fúvásitól is féltékenyen őrző anyja hiába esengnek előtte, hasztalan marasztják «mint egy dühödt ember kiált» kikérvén örökségét, megindúl. Nem is veszi észre, hogy:

98. Ékes ábrázatját sok nem felejthette,
Éjjel nappal sok szűz az ifjún keserge.

Úttalan, sziklás vidéken feltartózhatlanul bolyong, keresve szerelmesét, kinek megigérte, hogy felkeresi vagy utána hal. Mint az út borzalmas fáradalmai, úgy szerelme s lelki gyötrelmei fokozása bámulatra méltó ügyességgel élénkül.... Emberi halandónak rajzolt, bár tündérkirályfinak nevezett Argyr, ki embertársaival szemben gőgös, hatalmaskodó; kalandjaiban más; de a változás okát felleljük abban, hogy többé nem emberekkel, de csodás szörnyek, nevezetesen az «egyszemű» s «ördögfiakkal» van dolga s találkozása. Nem róható fel férfiassága hátrányára, hogy ily magasabb hatalmi körrel biró lényekkel szemben megremeg; midőn azonban rövid perczek múltán lelki ereje visszatér, a meglepetés első pillanatai után csakhamar általán, következetesen

önuralmat tanusító: gyors találékonyság, bizalomgerjesztő fellépés, ügyesség, határtalanúl merész ravaszság, majd újra heves fellobbanás jellemzi tetteit. Argyr soha nem gyáva, ha azt nem vesztjük szem elől, hogy ő varázshatalmú, tündéries erővel bíró lényekkel áll szemben. Tudjuk, miként emberi erőnél hatalmasabbakkal kényszeríti vágya teljesülése érintkezni. Őt emésztő bú, szünetlen keservben nyilatkozó érzelgőssége, sűrűn hulló könnyei mai népünk felfogása semmit nem von le férfiasságából. Midőn lelkéből a jobb idők reménye már-már kihal, csak nagy s kitartó küzdelem után foglalhatja el a férfiasság s remény helyét a kimerültség s csüggedés. Meghiusúlt reményből még öldöklőbb, kétségbeejtőbb reménytelenségbe sülyed, midőn «sok próbán forgás után» sem nem mentheti meg kedvesét, nem változtathatja meg közös sorsukat: a változó helyen, hol sorsváltozás történik, rendszerint meséinkben ... Viharpróbálta fecskéhez hasonlít, mely akkor jut közel boldogsága fészkét rejtő partokhoz, midőn már azt elérni minden reménye elsorvadt; s az újra éledőt, midőn már alig néhány percz múlva elérni véli kedves párját, egy ellenkező szélroham visszasodorja; s kétszerezve érzi fájdalmait. Argyr felismerve a változó helyről elbolyongván a keserű valót, nem reméli többé sorsa jobbulását, megsemmisítni óhajtja életét öngyilkosság által, mely menthetlenül oly keserítő viszonyok közé bonyolúlt. Öngyilkossá lenni nem engedi felcsillámló hite, (mi igen érdekes a költő s kora életnézletének jellemzéséhez); az élet küzdelmeibe elfáradott boldogsága mulandóságáról keseregve emlékei, anyja feledhetlen gyöngéd szeretete visszavarázsolásából merít erőt. Békés öbölből vihar korbácsolta tengerre szakadt sajka ő, ki elvégre is hosszú hányatás után a boldogság révéhez eljut...

Argyr bőbeszédű öröm, s kellemes érzet vagy szerelmi csalódás fájdalma által hozatva bár indulatba, beszéde mindenkor jellemzőleg tükrözi lelke állapotát s érzéseit. Határozott vonásokban van megörökítve s színezve beszéde s tetteiben lelke képe, így a röviden s mégis kimerítően ecsetelt tájleírások, melyeket az író mesehősének lelke hátteréül állít. Szikár, erős kővárat a hatalmas fejedelem fiának, illatos kertet a szerelmes ifjúnak, elhagyott pusztaság bolyongása tere a reményekből kisorvadónak, meredek, sötét tekintetű sziklák, kopár hegyszakadék jól ellentétbe helyezett képei az öngyilkosság eszméjével tépelődőnek, végre a bol-

dogságba visszaszármazottnak légiesen szép tündéries palota — stb. a kisérő háttér.

Argyr hatalmi köre, gondolkozása, vallási elvei által egyszerű halandó, keresztény lovag; kit személyérdekesítés végett eredezhet csak tündérországból a költő. Ez első tündérországon kívül van egy második ép így, csak czímzetes tündérország, határa kezdődik az «egyszemű» birodalmánál; tulajdonkép csak a harmadik előforduló tündérország olyan, mely tündériesen szép, hol e tündérszűz, Argyr szerelmese uralkodik. Argyrt a költő csak nevezi, de nem alakítja, nem képesíti tündérnek; a magyar nép nem is tekinti őt ennek, mivel nem bír azon varázserővel, mely által alakját változtathatná, állat vagy más alakban megjelenni, ily alakban beszélni, eltűnni, rövid pillanat tartama alatt mérhetlen távolt átrepülni képtelen; mivel nem rendelkezik tündéri erőkkel.

Szeret mint halandó s búsong, gyötrődik mint minden lovagkori elbeszélés hőse. Délvidékiesen heves szerelmi szenvedély lángol keblében, ez elnyomja övéi emlékét is; egyedül szerelmében él, múltjáról csak nagy elhagyatottsága közben, zordon fenyvesek, kietlen hegyszakadékok ölén, lelkileg s testileg kimerülten lerogyva emlékezik. Emberiesen merít szerelmi mámorában könnyelműen feledett emlékiből erőt, újabb küzdésre... Szerelme tárgyát feltalálva, könnyen feledi az átélt nyomort, s középkorias durvasággal veti próbára kedvese türelmét.

Ki ismeri, bárcsak felületesen is a magyar meseország hőseit, az fölöslegesnek vallja a bizonyítást arra nézve, hogy Argyr nem magyaros mesehős. De kérdés, nem viseli-e valjon magán egy kevésbbé szembeötlő árnyát valamely nemzet mesehőseit jellemző vonásoknak, melyek alapján őt mégis valamely nemzet mesekincsében után nyomozhatnánk? Oly vonásokat nem találván, mely elüt a közös európaitól, lássuk a környezetet. A vidék, hol Argyr bujdosik, délvidéki növényzettel díszes:

132. *Zöldelő borostyán* kertet környűlfogta,
Ciprussal, puspánggal a kert teljes vala,
Viruló narancsfák a kertben plántálva,
Lilium virágok nevelkednek vala.

133. Kertnek közepiben *sok füvek* valának,
Szagos balzsamomfák szépen illatoznak
Szép kiterjedésű nagy *magos cédrusfák*
Napnak fénye ellen árnyékot tartának.

134. Egy szép tiszta forrás fáknak árnyékában,
Szépen hömbölyögvén, földből kibugyogván,
Szép lassú folyással kertben szélylyel folyva
Gyenge szép pázsitot mindenütt áztatja.

Argyr, Akleton, Medena, Fülarenus név olasz eredetre vallanak; Argyr heves, fékezhetlen, erőszakos szerelme; a vén kofa, inasa s az álnok özvegy ellen viharként zúduló boszúja olaszdélvidékies. Mindehhez a költő műve kezdő soraiban mondja:

1. A tündérországról bőséggel olvastam,
Olasz krónikákból kit megforditottam.

Hogy a költő hol s mely körülmények közt olvashatott «bőséggel» olasz szerelmi krónikákat, tündéries szerelmi regéket — alább reákerülünk —; annyit azonban előlegezhetek, hogy ily alak, szerkezetben, ily név- s szerepcsoportositást a nagyszámú olasz beszélygyűjteményekben nem találhatni, azonosára sehol nem akadunk. Lépten-nyomon előfordúl szétszórtan Görgei Albert beszélyének minden episodja, ez teszi valószínűvé, hogy «bőséggel olvasott olasz krónikák» előtte kedves alkotó részeiből, lelkét inkább megihlető személyekből, általán reminiscentiákból válogatá össze beszélye alkotó részeit. Idegennek nem mondható teljesen ez időben ránk nézve Európának közös tulajdona: a meseanyag. Söt már valószínűen nálunk is ismert volt legnagyobb része «szép história», «crónika» íróink által mindazon mesei episod, mit ihletett költői lélek nagybecsű emlékként reánk hagyott. *Európával közös a meseanyag, ily alakban való állandósítása azonban kizárólag magyar eredetű.* Az egymásután következő s némi tökéletlen forrasztást sejtető három tündérország is nem gyenge érv a mellett, hogy nem mint egész vétetett valamely nép ajkáról. A nép ugyanis egybeolvasztja ezeket — elsimítván a forradást, mi a költő figyelmét elkerülte. Az összeszerkesztésről mondottak erősítésére szabad legyen az össze nem forrt három határt felemlítenem.

Hogy nem a magyar nép ajkáról vette a költő e mesét, bizonyítják a vidékleírás, nevek, *főleg Argyr jelleme* s a költő kétségbevonhatlan szava. Tizenhatodik században élt s csak némi tehetséggel biró költőink bárhonnan merítnek is tárgyat, azon rend szerint változtatnak, újítnak. Az időben nem a tárgy, de főleg az előadás újsága érdekelte a hallgatóságot. Görgei Albert-

ről, ki oly határozott költői tehetség, el sem képzelhető, hogy csak versekbe foglalta volna azt, mit a nép tanyáin hallott mesélgetés közben, vagy mit idegen nyelvezetű műben olvasott. Ép azon tény, hogy a népmesélte mese, eltekintve némi lényegtelen változásoktól, minden ízében azonos Görgei Albertnél feltalálható mesével, ép ezen azonosság a cselekvény folyamatában mutatja, hogy a nép szerette meg s vette át változatlanúl s nem viszont. Görgei Albert, ha a honi nép meséjét dolgozta volna fel, úgy bizonyára elleste volna a magyar mesehős szerepléseinek modorát, s ezt a nép elbeszélésétől azon kor szokása szerint lényegesen változtatva, de a hőst magyar meseileg szerepeltetve, dolgozta volna ki. Ellenben a nép ritkán, s csakis lényegtelen részeken szokott változtatni, mint meg is csiszolta, kiidomítá néhány jelentéktelen sorát önizlésének megfelelőleg. *Oly annyira egészben elfogadta a magyar nép e mesét, hogy mesélve, néha egész verseket mondanak el, akár prózát.* Nem kevesen azt hitték, hogy e prózába oldott költemény népköltészetünk gazdag virányú talajából sarjadozott fel — s valóban semmi nagyobbat nem mondhatunk Görgei Albert dicsőitésére, mint azt, hogy műve népünk kedvencz meséi között meghonosúlt, s négy századon által volt egyike a legkedveltebb költeményeknek.

Az európai mesekincsekben nyomozva nemcsak a mesehős Argyr, de az összes szereplők nevével igen gyakran találkozhatunk. Főleg az Argyr név igen divatos, akár mint vezeték, vagy keresztnévként. Argyr nevet 1372. évben elhunyt szerzetesiró emlékezetében aláljuk először, kinek neve Isaac Argyr. [1]) Ez időtől nemcsak mint irók s létezett egyének neve, de számos mesében is előfordul; így a mindenki altal ösmert «Pontus és Sidonia» 1492 körül ó francziából német nyelvre forditott népkönyvben. [2]) Ezen s más mesékben előforduló Argyr nevű személyek szerepköre egészen elütő az általam nyomozottól. Szerepkörük s a cselekvény rokontalansága felment lelhelyük hosszadalmas felsorolásától. Nem kevésbbé érdekes azonban a következő mese: «Argyr tündérkirálynė csábító szép ifjúba szeret, s felkeresve azt, szerelemre gyullasztja, midőn azonban e tündérkirálynő az ifjútól megválni kényszerül, ez nem tudja feledni az eltünt szépet; égető

[1]) Grässe: Literatur Geschichte 1842. III. 887. l.
[2]) Menzel F. Literatur Geschichte. I.

szerelmi vágya utána készti, kétségbeesetten szerelmi kínjai által gyötörve bolyong kedvese után, keserűen könnyezve a szerelmi vágy teljesülése után váratlanul megszakadt boldogságát [1]) . . . A mesei rokonkörök megállapításánál csakis a mesei góczpont fonala legördülését szabad megfigyelni. Ha a mellékcselekvényeket, melyek tetszetős s változatos színt adnak, lefosztjuk, látni fogjuk, miszerint némi hasonlóság van e franczia és a magyar mese közt. Nem eredeztetem azonban a franczia mesétől a Görgei által adott mesét, mert ez ép oly téves irány lenne, mint e francziából kivonatolt mese eredetijét Apuleius Psychéjében nyomozni. Ismétlem egy előbb elmondott mondatomat: a középkori mese-anyag Európának közös tulajdona; közös tulajdona pedig egy régibb korból . . . . Vegyük fel az előbb elejtett fonalat, mely rávezet arra, hogy «olasz-crónikákkal» hol ösmerkedhetett meg költőnk, s hol volt oly «bőséggel» olvasni alkalma ilyeket.

Tizenhatodik századbeli költőink jellemző szokása családi, születés vagy származási helytől kölcsönzött vezeték, néha keresztelés alkalmából kapott neveiket esetleg társadalmi állásuk, lakhelyök nevét is költeményeik első vagy utolsó versfőibe fonni. Ily módon maradt fenn, késő utódokra egyetlen ösmert művében a költő neve. Tisztázatlan maig a kérdés, valjon ő maga kölcsönzé-e e szülő helyétől nevét vagy a 13-ik század óta tős-gyökeres Szepesmegyében élő, a tizenhatodik század vége felé onnan távol megyékbe szétszármazott Görgei-család ivadéka volt-e.

Benkő idézett munkájában találtam először idői értelemben, nevét a versfők kezdőbetűivel összeállítva; ennek nyomán Toldy Ferencz, a név alapján kezdé születéshelyét kipuhatolni. Felveti ő a kérdést, valjon szepesi vagy tornai Görgő falu volt e szülőhelye [2]) Adatokat nélkülözvén, várva a jövőben felfedezendő felvilágosítást, az elbírálástól tartózkodott. Utána mindenki elkerüli, nehogy véleményt kelljen koczkáztatni róla.

Szepesi Görgőtől messze szétszármazott Görgei-család terjedelmes számú tagjai közt, nem találunk, nemcsak a tizenhatodik, de ezt előző s követő századokban sem Albert nevűt. [3]) Erő-

---

[1]) P. abbé Mique. Enciclop. Theolog. Paris 1855.

[2]) Toldy Ferencz. Magyar költők élete. I. k. 71.

[3]) Rezik J. Gymnasiologia. N. Múzeum kézirata 29. Quart. latin. «Századok» s Nagy Ivánnál közölt családfatöredékek.

sebb érv azonban az, hogy *müve minden verssorát, ízét, jellemző tős-magyarosság, minden versszakát elömlő, oly kedves népies báj színezi. Annak, ki így bírja a nyelvet; kinek minden sora igéző népies magyarság, kora gyermekségében kellett megösmerkednie a magyar néppel s költészetével. A Görgei (szepesi) család főfészke pedig legrégibb emlékezések szerint kizárólag tót nép által lakott helység. Itt semmi esetre nem születhetett, itt nem élheté át lelke legfogékonyabb korát.* Mint gyermek szíhatta magába ezt, mivel már mint gyermekifjúnak ki kellett szakadnia a család s nép köréből, s forgatni, tanulmányozni kényszerült oly tárgyakat, melyekhez lelke vágya tán nem ritkán tért vissza megpihenni a boldog gyermek halványuló emlékei közé.

Tornamegyei Görgö, és a 3 nógrádi Gergei helységet lehet tehát csak szóba hozni. Ez utóbbiakról kijelentem, miszerint kutatásom sikertelen volt annak megállapitására, valjon ez utóbbi három helység létezett-e már akkor, vagy csak újabb telepítvény. Ez azonban nem akadályoz a továbbhaladásban. Kassától félórányira fekvő Görgő falu a legrégibb időtől magyar, népes helység, melynek lakósai mind kizárólag magyarul beszélnek. Jómódú birtokosoknak kellett itt élnie, mivel jó hirű iskolával bír a XVI. század végén. [1]) A lakozó magyar elem kortárs gyermekei közé elvegyülten itt sajátítható el a nép sajátos beszédmodorát, erőteljes zamatos kifejezéseit. A félórányira fekvő Kassán a serdülő ifjú végezhette iskoláit, hol a német nyelven kívül tán az olasz nyelv használatába is begyakorolhatá magát. Ez időben olasz kereskedők gyakorta felkeresik Kassát, melynek ipara ez időben, főleg kocsigyártmányai Olaszországban szerte híresek valának; sőt nem kevés megtelepült olasz kereskedő is lakta e várost. Kétségtelenül e tornai Görgő helység mellett szólnak a következő névleírások. Ezerötszáztizenötödik évben a bécsi egyetem baccalaureusi közt leljük e nevet: *Georgius Alberti Caschoviensis.*[2]) Nagy a hitem hozzá, hogy születéshelye Görgő mellé, mi egyuttal nevéül is szolgál, azért írja Kassát mivel ez sokszorta inkább ösmert annál; bizonyítéka e név egyuttal annak, hogy Kassán végezte tanulmányait Bécsbe menetele előtt; továbbá ez előjegyzett «Kassai» pronomen által meg akarta magát különböztetni a szepesi nagyszámú «Georgius»-tól.

---

[1]) Rezik id. műve szerint.

[2]) Frankl V. Hazai és külföldi iskolázás a XVI-ik században 216 l.

A baccalaureusi tanfolyamot mai középtanodai intézményünk elődjeül tekintjük, természetesen szűkebb tanulmányi körrel. Rendszerint 15—18 éves ifjak látogatják, mely korosztályt ha irányadóul veszszük fel, megközelítőleg a valót feltehetjük, miszerint Görgei Albert a XV. század utolsó évei egyikében született. Ugyancsak Bécsben találjuk beírva mint egyetemi hallgatót 1518-ban is: *Georgius Albertus Cassoviensis,*[1]) két betűváltozattal. Újabban változva találjuk 1521-évben *Magister Georgius Alberti ex Caschovia*[2]) a Magisterek rovatában. Hogy e 1515—1521. évig lefolyt időköz alatt mivel s mily eredménynyel foglalkozott, elmondja a «Magisteri» czím s ezen méltóságot elnyerni óhajtók számára kidolgozott s mindannyiunk által ösmert tanulmányi szabályzat. Bécsben tartózkodása határozott tanúsága annak, hogy szülői vagyonos, nemes birtokosok voltak, kik a tanulmányozással foglalkozót anyagilag támogathaták. Bécsben sajátítható el az olasz nyelvet, mi ép oly divatos ez időben, mint az «olasz krónika, olasz história.» Bécs minden tere, minden zig-zúg el van árasztva künn tartózkodása idején olasz krónikák, széphistóriák újabb s újabban sajtó alól kikerült tömegével. Megjegyzendő, hogy nem a nyelv, de az elbeszélések anyaga, előadási modor, kalandcsoportosítás, a tárgy legördülésének iránya halad az olasz példányok nyomán; ezek után nevezik, a bár német nyelvre átültetett, sőt német költők által szerkeztett széphistóriákat is olasz krónikáknak. El nem hallgatható azonban, hogy ezen útszerte árult népkönyvek legtöbbnyire olaszból fordítottak, vagy dolgoztattak által. Azon évtizedekben egyedül az olasz irodalom dicsekedhetett csak oly termékekkel, melyek Európaszerte általán kedvelt, s mohón olvasott volt, melyek sikerültjebbjeit minden nemzet sietett lefordítás, átdolgozás által magáévá tenni. Itt, tanulmányaitól szabadidejében ösmerkedhete meg, nemes szórakozás után áhítozó bölcsészet — theologiai előadásokat látogató Görgei is ez irodalmi faj kitűnőbb jelenségeivel s valószínűleg ezek befolyása alatt vesz lelkesedést s ösztönt munkára lelke. Argyrt megelőzött tündérmeséi elvesztek, nem lehetetlen az, hogy szerencsés felleleskor — valamely mai népünk ajkán élő mese eredetijét ösmerjük fel a megkerültekben. Becsben végezve tanulmányait, a magisteri méltóság elnyerése után

---

1) Frankl V. id. m. 226. lap.
2) Frankl V. i. m. 214. lap.

lejött-e honába azonnal, s hol telepedett meg, nincs adatunk arról. Argyr valószínűleg hazatérte után készült reminiscentiákból, már a magisteri méltóság elnyerése után, azt engedi sejteni a neve után közvetlen következő verssorkezdő, *M*, tán Magister. A bécsi tanulmány s mindenesetre nem mindennapi tehetség gondos s szerencsés fejlesztésére vall a magas, alapos míveltség, művében nyilatkozó emelkedett szellemi látkör, tisztult világnézlet. Műve becsét oly kedvesen értékesítő verselési, nyelvkezelési ügyesség, szerkeztési jártasság, előlegesen szerencsés irodalmi működést engedfeltételezni. Görgei Albert bizonyára nemsokára hazatérte után írta e művét, ifjúi, ábrándos, tán szerelem érzettől áthatva; sokügyű férfi, őszfejű agg, fakult ajkú öreg nem ír tündér-mesét ....

A kor keresztyén nevelést nyújtott csak fiainak, ez meglátszik művén; felfogása : vallásos, kidolgozása : népies. Egész művét keresztényies sugalmak által áthatottnak látjuk, sőt még a *tündérek s Ciclops* is tetteik közben *ilyen hitnézetek által befolyásoltatnak*.

Valjon mikor s hányszor jelent meg Argyrus históriája, nem tudom, tán a szerencsésebb jövőnek van fenntartva ennek felderítése. Valószínű hogy a század melyben iratott szintén oly becsben tartá, mint a következők nemzedékei. A XVI., mint XVII. század kiadásait elnyütte az olvasók nagy száma ; a mű elterjedtségéről azonban több tanúság szólaltatható meg. Otrokócsy[1]) a XVII. században idézvén nehány verssort Görgei művéből, mint hiteles bizonyság nyilatkozik általános kedveltségéről. Gyöngyösi két munkájában is említi közmondásszerűleg Argyrt s kedvesét, Tündér Ilonát,[2]) továbbá Argyr czivódó ördögeit.[3]) A XVIII. századból birjuk első s legrégibb ismert kiadását, 1763 évből, Bagó Márton budai nyomdájának kiadása.[4]) E példány nyelvezete egészen magán hordja a XVI. század régies színezetét, valószínű, hogy így egyezik e példány az előbbiekkel, mint ezzel az erről készített lenyomatok. Nevezetes, hogy a lenyomatok, meg a jelen évben megjelentek is, nemcsak a régies nyelv, de régies betűösszetételeken kívül, még a régi sajtóhibák azonos-

---

[1]) Otrokócsy For. Fer. i. h.

[2]) Gyöngyösi J. Cuma város IV rész. Pozsony. N. Muzeum. *P. o. Hung.* 768. e.

[3]) Gyöngyösi J.: Murányi Venus. Toldy kiadása.

[4]) N. Muzeum. *Hung. P. o.*

ságában is egyeznek a Bagó M. kiadásával. Igen érdekes, hogy ez új példányok, rendszerint ezen felirattal jelennek meg: iratott ebben az esztendőben. A czímlapon fametszetű kép van, és pedig római személyekből csoportozat áll a trón körül, melyen körülvéve alattvalóitól, ül kart egybefonva egy szép nő, s egy római öltözetű férfiú: emez Argyrt, a nő: Tündérszűzet ábrázolván. Századunkból birunk nehány átdolgozást is, ezekről a népmesék csoportjában fogunk megemlékezni részletesebben, általában a Görgei Albert feldolgozása, gyöngédsége s költőiségével nem versenyezhetnek. Évenként újabb s újabb kiadás jelenik meg, a tizenkét tagú négyes verssorú költeményt hazánk minden magyar ajkú lakósa ösmeri; legújabban eléggé sikerülten szerb nyelvre egy névtelen fordította által. Hogy mindenütt ösmeretes Argyr és Tündér Ilona a nép körében, tanúsítja annak mindennapias szójárása melyet haragudván, ingerülten hallat *„szidván az Argylusát,“* vagy [*„annyi a bajom, mint Argylnak“*] valamely tökéletes, izlésének megfelelő szépséget dicsérve, úgymond, *„oly szép mint Tündér Ilona“*.

A jelenleg ösmeretes példányok egyike sem nevezi meg a tündérszűzet, kivéve az átdolgozásokat; valószínü, hogy a név valamely népmesei kedvelt hősnőtől eredett — illetőleg ruháztatott Argyr kedvesére. Gyöngyösi «Cuma városa» czímű művében Ilonának nevezi, nem lehetetlen, hogy ő nevezi el verspótlani.

Egy Gyöngyösi kora előtti példányból bizonyára meg lehetne állapitani, valjon csakugyan névtelen volt-e, tündérszűz s csak Gyöngyösi nevezi-e el, vagy csak a későbbi kiadók fosztják-e meg nevétől, tán feledékenység vagy más okból.

Nem a mese tartalma, de költői tehetség által ily alakban történt állandósitása a magyar eredetű, tehát nem szabad hazai mondánk, meséink, általán gazdag termésű népköltészetünk virágai közé sorozni. Nem kisebbitjük becsét, ha az őt megillető helyre osztjuk be; nem szorul kritikus ajánló méltatására, önszépsége által marad népünk kedvenc olvasmánya. A magyar nemzet négyszázados gyönyöre pedig leszen a költő méltán kiérdemelt jutalma... Görgei Albert magasan kiemelkedik azon tömeg felett, mely gondolatait durvás alakba, döczögő verssorokba töri. Magas szárnyalatú szellemét, könnyűröptű képzeletét, mély érzését, századában páratlan költői tehetségét, művésziesen szép előadási modor,

[1] Toldy F. A M. Nemz. Irod. Története. 1878. 51 lap szeriut: «erdélyi népmonda».

népies képek, hasonlatok, népies színezetű nyelv mellett, a beszély érdekessége, alakjainak életében előforduló viszonyokhoz összhangzatosan símuló, lélektanilag következetesen fejlődő jellemei, varázslóan szép képben tükrözik le. *A lelki állapotokat nem terjengősen, de nehány jellemző vonással festeni, s az elbeszélés folyamatosságát a külső díszszel összhangzatosan párosítni századában csak ő képes. Felülemelkedik kortársai színvonalán, magasan túlszárnyalja azok légkörét, kiknek volt némi érzésük, de nem volt képzelmük, képzelőerejük.*

VÁLI BÉLA.

VIRAGOK A GÖRÖG ANTHOLOGIÁBÓL.

1. A nyúl.

Hogy a vadászkutyák közűl
A fürge nyúl megszabadúl,
A tengeri habok közzé
Ugrott le a vizpartirúl;
De jaj, gonosz sorsát szegény
Itt is ki nem kerülheté,
Mivel ottan a vízi eb
Harapta őt viszont ketté:
Cseberbül a vödörbe hullt
A nyomorú, mert végzete
Ebek zordon fogaira
Rendelte volt még eleve!

2. Biztatás.

Mostan igyál, örülj, szeress
A mig lehet, Dámokretesz,
Mert fiatal korunk, tudod,
Ehhez óh nem örökre lesz,
Fűzzünk tehát fejünkre most
Jóillatú zöld koszorut,
Mig nem az hű barátaink
Kezeiről porunkra jut.
Jobb, hogy a bort s jóillatot
Csontunk bőven most issza be;
Holtunk után a vízözön
Zuhoghat, a tetejibe!

3. A dalnok.

A tengeri rablók, midőn
Hajóbul már kihajiták,
Türrhén vizek hullámiba,
A múzai dalok fiát;
Hát a zúgó hab árjain,
Előtte ott nagy hirtelen.
A tengerek hű delfine,
Felé úszván, im megjelen;
És fölvevé hátára őt,
Korinthusig bizton vivé:
Az oktalan állat-szive
Sokkal jobb mint az emberé!

4. A szerencse.

Hogy egyszer az ifju halász
Hálót a mély vizekbe vet,
Gazdag leány meglátja őt,
És hirtelen belé szeret.
El is vevé legottan ő
Nejének a gazdag leányt,
És apja dús javaiban
Most boldogok ők egyaránt;
A Sors pedig büszkén imigy
Szólítja meg szép Kütherét,;
«Úgy-e, hogy ezuttal enyém
Az érdem, és nem a tiéd»?!

5. A spártai nő.

Csatából fut, szalad, rohan
Lákon haza, Spárta felé,
S hogy oda ért volt, tőrivel
Az anyja őt általveré.
Mondván : »ha élsz, örökösen
Gyalázatot hozandsz reám,
S beszennyezed Spártát, az én
Csak hősöket nevelt hazám :
De igy, habár gyermektelen
Leve holtod után, anyád,
Ám a szabad hazában el
Felejti majd mély bánatát !

6. A vén dajkának.

Kedves öreg néném, vajon
Miért vagy oly boszús reám,
Mikor a szép leányt közel
Kisérgetem mindig nyomán ?
S az úton is, bár merre lép,
Szünetlenül őt nézdelem ;
Mivel engem feléje von
Bűbájival a szerelem.
Gyönyörű szép arczát vajon
Tőlem miért írígyeled ?
Hisz' képüket megengedik
Nézni, maguk az istenek !

7. Leonidás sirja.

Leonidás, bibormezét
Xerxes, imé neked adá,
Tisztelni még a sirban is
Hős tettidet igy akará.
Nem kell ! Hitvány honárulót
Magasztaljon igy föl, vele,
Paizson hült tetemein
Elég díszes szemfödele.
Mért gyűlölöd meghalva is
A persafajt bajnok te még ?
A szabadság örök tüze,
Még a halál után is ég !

PÉCSI ISTVÁN.

HAZAI IRODALOM.

Xenophon emlékiratai Sokratesről (szemelvények). Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta *Dr. Kassai (Engelmann) Gusztáv*, főgymnasiumi tanár. Budapest, Fraklin-társulat. 1881. A Jeles Iskolai Írók tárának 15. füzete. 8-r. 158 oldal. Ára 80 kr.

Szerző, ki szakemberek számára írt doctori értekezésében («Mily alapon fejlődött Plátó bölcselete.» Beszterczebánya 1877.) és egy nem rég Platonnak a föld forgása tanáról tartott felolvasásában fényes jeleit adta a görög philosophia terén való jártasságának, jelen iskolai kiadásával úgy a philosophia történetével foglalkozó szakembereket, mint a tanügy barátait nagy hálára kötelezte. Az előbbieket a Xenophonra vonatkozó eddigi kutatásoknak a Bevezetésben olvasható ügyes és tanulságos összefoglalása által, az utóbbiakat azonkívül a görög szöveghez írt jegyzetek által is. A Bevezetés két főrészre oszlik. Az első, melynek czime nincs, Xenophon életéről és jelleméről, történeti irányáról szól, azután röviden jellemzi Xenophon minden egyes művét, elmondja tárgyát, czélját, keletkezésének idejét, megvitatja azon kérdést is, igazán Xenophontól valók-e a tárgyalt művek vagy azoknak egyes részei, szóval röviden összefoglalja mindazt, a mit a jegyzetekben szorgalmasan idézett régibb és újabb szakirodalomban a tanuló és még inkább a tanár számára tanulságosat találni lehet. A Bevezetés ezen része ugyanis nagyrészt csak a tanároknak van írva, mi nemcsak az idevágó szakirodalom folytonos idézéséből kitünik, hanem még inkább azon körülményből, hogy a kiadó egynehány helyen nem is tartotta érdemesnek egy pár szó hozzáadása által fejtegetéseit nem csak a képzettebb tanároknak, hanem a kezdő tanároknak és a tanulóknak is érthetőkké tenni. Nem számitom ide a Bevezetésnek első mondatát, («A görögök *harmadik* nagy történetírója Xenophon vala»; hát az első meg a második? kérdezi a tanuló) bár nem jó a tanulót mindjárt a könyv elején annak olvasásától elriasztani, de igenis ide számítom a kiadónak azon nyilatkozatát (p. 26), hogy «sem a halikarnassosi Dionysiosra, sem más történeti okokra való hivatkozás által nem bizonyítható be a Hellenika más alakja vagy nagyobb terjedelme.» Ugyan mit fog a tanár felelni, ha azt kérdezik tőle, mit is mondott Dionysios a Hellenikáról? — Vagy p. 10: «Ezek elbeszélését Athenaios avval kezdi meg, hogy a Deipnosophisták szóvivője azt mondja, hogy egy egész nap sem volna elegendő annak elmondására, a mit a Sokratessel társalgók Platonról beszélnek». Egy pár szó hozzáadása által könnyen kimenthetett volna a kiadó több tanárt is abból a kellemetlen helyzetből, hogy kénytelen megvallani, hogy nem tudja, ki volt az az Athenaios és kik voltak azok a Deipno-

sophisták. — P. 8. említi a kiadó, hogy Xenophon számkivetésében Skillusban «Artemis istennőnek az e czélra Megabysosnál Artemis papjánál elhelyezett pénzből templomot emelt». Ha már szükségesnek tartotta a kiadó Megabysost is felemlíteni, magyarázta volna meg, hogy ki volt; ez annál szükségesebb, mert a tanár is, meg a tanuló is a szótárban azt fogja találni, hogy Megabyzos (nem Megabysos) Xenophonnál nem tulajdonnév, mint azt a kiadó magyarázza, hanem az ephesosi Artemis papjának hivatalos neve. És mikép került Xenophon az ezen papnál nem tudni ki által elhelyezett pénzhez? — P. 42 nem ártott volna megmondani, mi volt az a theoria ünnepe, melynek tartama alatt minden kivégzés tiltva volt. — Más kategoriába esnek az újabb kutatásnak azon eredményei, melyeket Kassainak elveihez híven fel kellett volna említeni, még ha nem is volt helyességükről egészen meggyőződve. Így pl. Xenophon egyes műveinek megbeszélésénél, melynél sajnosan nélkülöztünk bizonyos meghatározott akár chronologiai, akár másféle szigorúbb sorrendet, felemlíthette volna (p. 28), hogy W. Nitzsche szerint a λόγος εἰς Ἀγησίλαον-nak egy része (cap. 11 és 1, 6—3, 1) interpolálva van, hogy Naumannak Közlönyünkben is ismertetett doktori értekezése szerint Xenophon Λακεδαιμονίων πολιτεία cz. művét 387. és 385. közt Skillusban írta; az Ἀθηναίων πολιτεία cz. munkának keletkezési idejét nem tette volna nagyon is határozatlanúl Xenophon számkivetése elé, hanem pontosabban vagy Faltin és Schmidt-tel 430—429-be, vagy Kirchhoffal 424-be; a περὶ ἱππικῆς-ről felemlítette volna Lehndorf György grófnak nyilatkozatát, mely szerint Xenophonnak ezen lovászati munkája a maga nemében még mai napság is páratlan. Továbbá épen a Memorabiliának tárgyalásánál szerettem volna, ha a tanulót és a tanárt nem hagyta volna oly bizonytalanságban e mű keletkezése iránt, hanem felhozta volna, hogy a Memorabilia ugyan Socrates halála után, de valószínűleg 385. előtt, Kühner szerint 398—394 táján iratott. Kellemetlen tollhiba végre p. 45, hogy a Σωκράτους ἀπολογία πρὸς τοὺς δικαστάς czímű irat egy a Kr. utáni (olv.: Kr. előtti) II-ik századból való rhetornak műve. Az utóbbitól eltekintve mind oly dolog, mit a bíráló a fővárosban nagyon könnyen megtudhat, de annál nehezebben a szerző a provincziában. Egyébként a bevezetés ezen része nem szorúl dicséretemre; a ki csak belé tekint, kellemesen meg lesz lepetve a kiadónak tömör és mégis világos előadása által, valamint a szakmájába vágó irodalomnak lelkiismeretes és korántsem szolgai felhasználása által, mely utóbbi tekintetben nem mondhatjuk, hogy tankönyveink szerzői elkényeztették volna a közönséget. A kiadó által mondottakkal külömben csak egy-két pontra nézve nem egyezhetek meg; arra nézve, hogy p. 22 Athenaiost, azt a szegény compilatort, kinek oly nagy hálával tartozunk becses adataiért, rágalmasnak és rossz nyelvűnek mondja, és hogy a sophistákat, kiknek az elfogulatlan

kritika a bölcsészet történetében kiváló helyet biztosít, érdemeiket egészen elhallgatva minduntalan csaknem személyesnek mondható gyűlölettel üldözi. Jellemző e tekintetben a következő passus (p. 39): «Ugyanazon szerepet, melyet egyidejűleg a politikában a demagogok játszottak — egy Kleon, Hyperbolos, Alkibiades és ezer más, a kik látszólag a népet szolgálva, csak saját érdekök előmozdításáról gondoskodtak — a tudományban a sophisták játszották. Hírszomj, hiúság, birtokvágy, szóval a legmegvetendőbb önzés volt az, a mi a demagogokat ép úgy, mint a sophistákat, a nép elámítására ösztönzé. A féktelen demokratia, melynél az uralomra, tekintélyre, gazdagságra való önző törekvés a legnagyobb mértékben elharapódzott, tárt karokkal fogadta a szerencse e lovagjait, kik Görögország minden részéből Athenaiba özönlöttek, annak biztos tudatában, hogy ott zsíros koncz vár reájok.» Véleményem szerint nem volt helyes a sophistáknak ily túlzott és ferde képét adni csak a végett, hogy Sokrates alakja annál fényesebben kitünjék e sötét háttérrel szemben. — Végre nem egészen helyes, bár Xenophon világos szavaival látszólag megegyezik, Sokrates δαιμόνιον-jának következő magyarázata (p. 41): «egy isteni szózat, mely *fontos kérdésekben* megmondja neki, *mit kell tennie*, mit abbanhagynia, sőt még a jövőt is előreláttatja vele». Nem említve, hogy ennél többet is lehet a daimonionról mondani, csak Kühner szavait idézem («Xenophontis de Socrate Commentarii. 1858»-ban «De Socratis δαιμονίῳ» p. 22—31), melyekből Kassai magyarázásának téves volta eléggé kitűnik: «Hæc divina vox... ab eo semper exaudiebatur, quotiescunque aliquid non recte et bene facturus erat; silentium eius pro signo approbationis accipiebat. Ita hoc dæmonium a Xenophonte dicitur et dehortandi et adhortandi vim habuisse. Non solum in Socratis ipsius rebus, sed etiam in alienis, nec solum in magnis, sed etiam parvis ab eo exaudiebatur nec unquam fallebat, sed semper vera præsignificabat.»

A Bevezetés második része (p. 49—63) «Xenophon stilusáról» szól Sauppe Lexilogusa, Kühner, Rehdantz, Bornemann commentárjai, Boettcher és másoknak kisebb értekezései alapján, miközben el nem mulasztja a kiadó szerzőjének alaktani sajátosságait is felemlíteni. E fejezet az eddigi kutatások mindenüvé szétszórt eredményeit igen szépen foglalja össze és már egymaga is biztosítja Kassai kiadásának az előnyt a külföld hasonnemű kiadásai fölött. Nincs is sok megjegyzésünk hozzá. — P. 52 jó lett volna megmondani, hogy a ἅπαξ εἰρημένα elnevezéssel a kiadó nem olyan szókat akart megjelölni, melyek a görög irodalomban csak Xenophon idézett helyein fordulnak elő, hanem olyanokat, melyek Xenophonnál csak egyszer, az idézett helyeken, fordúlnak elő. És épen azért fölösleges is volt ezen szókat felsorolni; nincs író, kinél az ilyenféle, többnyire nem is jellemző ἅπαξ εἰρημένα elő

nem fordulnának. — P. 60—62 a præpositiók használatáról szól Xenophonnál; itt elmulasztotta felemlíteni Tycho Mommsennek azon megfigyelését, hogy a szorosabb értelemben vett attikai próza írói közül csak Xen. használja a σὺν præpositiót.

A bevezetés után következik az egész mű tartalomjegyzéke (p. 64—67), mely nagyon alkalmas a tanulót a Memorabilia egész szerkezetével megismertetni, azután szemelvények a görög szövegből (p. 68—106). Ez utóbbit illetőleg azt mondja a kiadó az előszóban, hogy «a szöveg összeállításánál Dindorf Lajos kiadását (Lipsiæ 1874) vettem alapúl, azonban több helyen eltértem tőle. Az eltérések okadatolását, a hol szükségesnek mutatkozik, majd a Magyarázatokban közlöm.» Úgy látszik, Kassai maga belátta, hogy az efféle okadatolás magyar iskolai kiadásba nem való, azért indokolta csak egyetlen egy helyen az ilyen eltérést és ott is úgy, hogy a tanárt, ki nem tudja, hogy lehet Telesnek (ki ez? kérdezi) egy töredékéből Xenophonba egyes szavakat felvenni, a magyarázat még inkább zavarba hozza: «A πεινῶν és διψῶν szavakat, melyek a kéziratban [kéziratokban?] nincsenek meg, Schenkl Cobet (N. L. 704) tekintélyére támaszkodva vette fel a szövegbe, Telesnek Stobaios Anthologiájának V. 67. található töredékéből». — A mi a Memorabiliából e kiadásba felvett fejezeteket illeti (I 5. 6. 7. II 4. 5. 6. 7. III. 2. 6. 7. 8. 10. 12. IV 1. 2. 3. 5. 8) minden tekintetben helyeselnünk kell a kiadó választását és részemről csak azt szerettem volna még, ha a kiadó az Előszóban vagy másvalahol megmondta volna, tulajdonképen miért választotta épen a kiadásába fölvett fejezeteket és nem másokat? Legalább a «Tartalomjegyzék» szerint alig van a Memorabiliában fejezet, mely fölött a Kassai által közlöttek egyik vagy másik szempontból határozott előnynyel bírnának.

A könyvnek főrésze, a jegyzetek, melyek a Jeles Iskolai Írók tárának az «Utasításokkal» megegyező legújabb, de annál roszszabb szokása szerint a szöveg után, a könyv végén állanak, nagyjában véve sikerültek és a legjobb kiadások alapján készültek. Helyes használatukra nézve csak annyit kell a tanárnak előre tudni, hogy ha e kiadással és egyáltalában Xenophonnal boldogulni akar, az olvasmány kezelésénél a maga lábán járjon és úgy mint sok más dologban, úgy ebben se kövesse az «Utasításokat». A Tanterv ugyanis nemcsak Xenophon olvasását, hanem a «mondattan főbb pontjai»-nak magyarázását is a hatodik osztályra szorítja meg, és az Utasítások még hozzáadják, hogy a hatodik osztályban az alaktan befejezésére és a görög nyelvtan rendszerének összefüggő áttekintésére hetenkint két óra szentelendő, *mellette* pedig három órában egy Xenophon-féle chrestomathia olvasása alkalmazandó; a miből az következik, hogy az Utasítások szerint a μι-végü coniugátió fejtegetésével párhuzamosan kell a Memorabiliát olvastatni. Hogy ily tanítás mellett sem Kassai kiadását, sem

bárki másét használni nem lehet, világos. Azért legczélszerűbb megmaradni a régi jó módszer mellett, a hatodik osztály első és második harmadát az alaktan befejezésére és átismétlésére, valamint a gyakorlókönyv megfelelő olvasmányaira fordítani az írásbeli gyakorlatok elkészítése által igénybe nem vett valamennyi órát, és csak az utolsó harmadban a mondattan főbb szabályainak előrebocsátása után hozzáfogni Xenophon olvastatásához, még pedig úgy, hogy eleinte a Kassai által is commentált syntaktikus finomságok magyarázatába ne bocsátkozzék a tanár. Elég alkalma lesz erre a hetedik osztályban, melyben, ha a Tanterv és az Utasítások nem is mondják, jó lesz hetenkint egy órát a mondattan tárgyalására fordítani és a tanult elméletet Xenophon Memorabiliáinak olvastatásánál begyakoroltatni.

Áttérhetek ezután egyes kifogásaim felsorolására. — Legfőbb kifogásom megint az, hogy Kassai itt-ott nagyon magas igényekkel lép a tanuló elebe és soha sem utal valamely iskolai syntaxis megfelelő paragraphusaira. Pl. p. 105. «εἴτι προὔβίβαζε.. τι tartalmi accusativus az úgynevezett figura etymologicanak kibővülése». — «τοὺς πολεμίους κρατῆσαι... κρατεῖν accusativussal összekötve egyenlő értelmű νικᾶν igével, ellenben κρατεῖν genitivussal összekötve egyenlő értelmű κρείττω εἶναι szólással. [Kühner helyesebb állítása szerint = potiri-vel!] Ez [Mi?] az úgynevezett constructio πρὸς τὸ σημαινόμενον». — P. 108. «μὴ μόνον... φθείρειν, az infinitivus mellett μὴ áll, nem pedig οὐ, mert az inf. e helyütt κακουργότατον személytelen kifejezésnek az alanyát képezi.» — Nehéz p. 110. a § 4 hez adott magyarázat; u. o. § 5-höz egy «úgynevezett accusativus absolutus»-ról beszél. — Mit jelent p. 116. hogy ἀκούω mellett a «dolog is állhat genitivusban, mint ható obiectum»? Ha legalább példával illustrálta volna! — Nem találó p. 137.: «τὰ ἐξ ἑκάστου κάλλιστα: a *praepositio attractiója* e helyett τὰ ἐν ἑκάστῳ κάλλιστα.» — Továbbá p. 111. § 8-hoz jó lett volna az εὖ πράττειν és εὖ πράττοντες közti szójáték magyarázatára εὖ πράττειν-nek nemcsak tulajdonképeni jelentését («jól végezni a dolgát»), hanem átvitt értelmét is («jól megy a dolga») felemlíteni. — P. 112. szerint «ποτέρως δ' ἄν. Kérdésekben gyakran használtatik δὲ ilyképen, hogy valamely kiegészítendő gondolatra vonatkozik.» Kár volt Kühnerrel mindjárt meg nem mondani, hogy ποτέρως δὲ előtt λέγεις μὲν ἐμὲ τὰ πολιτικὰ μὴ πράττειν-t kell hozzá gondolni. — P. 116. «'Αντισθένη.. az accusativus alakját illetőleg v. ö. a Bevezetést». E jegyzet fölösleges, minthogy az 'Αντισθένη alak a szabályos, különben is erre nézve csak azt találja a tanuló a Bevezetésben p. 53, hogy «Σωκράτης és Ἑρμογένης tulajdonnevek egyesszámú accusativusa Xenophonnál ην és η-re végződik egyaránt». — P. 118. megjegyzi a kiadó, hogy «az anticipatióval a főmondatba vont fogalomnak mindenkor legjelentékenyebbnek kell lennie a fő- és mellékmondat összeségében». Nem ellen-

kezik-e ezen szabálylyal pl. a Homerosi: ᾔδεε γὰρ κατὰ θυμὸν ἀδελφεόν, ὡς ἐπονεῖτο?.. — P. 120. 121 és 122 többször valamely præsensalak magyarázására csak azt hozza fel a kiadó, hogy «part. imperf.», vagy «inf. imperf.». Hány tanár van, a ki ezt érti? — P. 132 egy §-hoz való jegyzetben kétszer van a δέεται összevonatlan alak megmagyarázva. — P. 136. a 4-ik §-hoz kellett volna felemlíteni, hogy ἔνι annyi, mint ἔνεστι, nem pedig csak p. 154. — p. 141. γηράσαι van a jegyzetben, γηρᾶναι a szövegben, Kühner itt is γηρᾶσαι-t ad. — P. 149. «ἅτε ἐνόμιζεν: a τε helyzete, melynek tulajdonképen εἰδέναι mögött kellene állania, a mondat megrövidítésével magyarázható meg». A tanárok kedvéért magyarázatképen ide írom Kühner szavait «expectes ἃ ἐνόμιζεν εἰδέναι καὶ ἃ ἐπιτήδ.» — P. 151. «περὶ ὧν αἰσθανόμεθα = περὶ τούτων ἃ αἰσθανόμεθα; hasonlóképen Cic. ad Attic. V 11.: Nunc redeo ad quæ mihi mandas». Itt jó lett volna arra figyelmeztetni, hogy a Cicero-féle passus nem a visszahozó névmás assimilatiójára, hanem a mutató névmás kihagyására van példa gyanánt fölhozva. Végre nem lesz talán fölösleges felemlíteni, hogy kiadó által a corrigendában felemlített sajtóhibákon kívül, jó lesz még a könyv használata előtt a következőket is kijavítatni: P. 23, 20 és 32, 25 Arianos h. Arrhianos; (p. 32, 26 Pollux h. a Polydeukes formát ajánlanám); p. 65, 27 Nikomachides-t; p. 68, 8 és még több más helyen szükséges megjegyezni, hogy a görög szövegben zárjelezett szókat a kiadó interpolatióknak tartja, minek kifejezésére jobb lett volna gömbölyű zárjelek helyett szögleteseket alkalmazni; p. 69, 19 ἄλλον h. ἄλλων; p. 75, 26 τοῖς κἀγαθοῖς h. τοῖς καλοῖς κἀγαθοῖς; p. 77, 12 ὥρμηναι h. ὥρμημαι; p. 79, 27 περιποῖεται h. περιποιεῖται; p. 81, 24 δὲ h. σέ; p. 86, 3 πεπεισμένος h. πεπεισμένοι; p. 99 a 7-ik sor mellől hiányzik a 40-ik §. megjelölése; p. 100—101 és 106 hiányzanak valamennyi §-ok számai, miáltal a commentár haszálata meg van nehezítve; p. 100, 36 τῆς h. τῆς γῆς; p. 121, 4 al. διατίτεσθαι h. διατίθεσθαι; p. 122, 1 συντίτεσθαι h. συντίθεσθαι; — p. 124, 4 al. Krytobulos h. Kritobulos; p. 126, 13 Trasybulos h. Thrasybulos; p. 135, 9 és 17 Aristoppos h. Aristippos; p. 140, 22 ἄντιος h. ἀντίος; p. 150, 15, 16 ὄρθον h. ὄρθρον.

A szokásosnál tovább időztem az előttünk fekvő kiadás bírásánál; azon meggyőződésben tettem azt, hogy az valóban megérdemli, hogy behatóan foglalkozzunk vele. Bizton reméljük, hogy többször lesz még alkalmunk Kassaival a tankönyvirodalom terén találkozni, a Jeles Iskolai Írók Tárának szerkesztőségének pedig szerencsét kívánunk, hogy az ily jeles művel szaporította kiadványainak számát.

Dr. Ábel Jenő.

Nyelvtudományi Közlemények. Szerkeszti *Budenz József.* XVI. köt. 1. füz.

Azon ujítás vagy jobban mondva programmjavítás, mely által a Közlemények jelenlegi szerkesztője szűkebb körre szorítá folyóirata munkásságának előbbi tág körét, már is megtermé gyümölcseit. Csak egy pillantást kell vetnünk a *Nyelvtudományi Közlemények* tavalyi folyamába, hogy azonnal rá ismerjünk az áltáji nyelvtudományok rendszeres közlőjére. Codex-tanúlmányok, régibb írók nyelvének részletes feldolgozása, nyelvtörténeti értekezések, ugor s török-tatár textusok élénkítik e tartalmas kötetet, figyelemmel s olykor megjegyzésekkel kisérve a külföld ide vágó munkálódásait is. Ez irány méltó folytatását udvözölhetjük ez újabb évfolyam első füzetében, mely annyiban még haladást is jelez, hogy az eddig nagy szorgalommal összehordott rokon nyelvi szövegeket grammatikává eleveníti, kiterterjeszti figyelmét az egyes rokon nyelvek kisebb dialektusaira is, kritikailag ismerteti a külföld hasonló dolgozatait, szóval szélesebb alapját igyekszik megvetni a még nem egészen biztos lábon álló magyar nyelvtudománynak.

A füzet java részét *Halász Ignácz Svéd-lapp nyelvtana* tölti be. A *lapp* nyelv négy fő dialektusa: a *finmarki, Enare* tó melléki, *orosz-* és *svéd-lapp* közül *Halász* ez utóbbinak dolgozta fel nyelvtanát s erre a szerzőt egy egyetemi pályadíjat nyert dolgozata ösztönözte már, mely egy nehány lapnyi *svéd lapp* szöveg nyelvtani alakjainak összeállítását foglalta magában. Svéd-lapp szövegeink azóta igen megszaporodtak. *Budenz*-nek alkalma nyilt Pestre vetődött *malå* vidékbeli lappoktól nehány elbeszélést leirni; 1876-ban meg *Donner* adott ki egy kötet lapp dalt *Helsingforsban,* melyek közt a legértékesebb épen *svéd-lapp* nyelven van irva. Ezen szövegek alapján dolgozta ki *Halász* tudományos készültséggel grammatikáját s ez annál nagyobb érdem, mert előmunkálata alig volt *Lindahl* és *Öhrling* mult századbeli sovány vázlatát kivéve, mely a »Lexicum Lapponicum»-ot előzte meg. Az összehasonlító eljárás, az egyszerű és világos magyarázatok növelik a grammatika becsét, mely ugor-nyelvészeti irodalmunkban hézagpótló s a mi a legfőbb, könnyebben hozzá férhetővé tette az utat a *lapp* nyelv tanulmányozására.

Az *Ismertetések és birálatok* rovatában első helyet *Dr. Szinnyei* czikke tölti be, mely *Lönnbohm*-nak a keleti-finn tájbeszédről szóló ismertetését foglalja magában. A finn dialektikusokat részletesebben még nem ismerjük s csak újabb időben kezdik a *finnek,* kik erre legilletékesebbek, az egyes vidékek tájnyelvi sajátságait össze gyűjteni. Ezek közé tartozik *Lönnbohm „Jääsken, kirvun ja osittain Rautjärven ja Ruokolahden pitäjien Kielimurteestä“* (*Jääski, kirvun s részben Rautjärvi és Ruokolahti egyházmegyék nyelvéről*) czímű munkája s e dolgozat alapján ismerteti *Szinnyei* a keleti-finnség nyelvének némely sajátságait. Nem lesz felesleges e helyen röviden

jellemezni az irodalmi nyelvtől eltérő finn dialektust főbb sajátságaiban.

Hangtani sajátságai közül mindjárt feltünő, hogy a *d* hang helyett, melyet egyáltalában nem ismer, egy *r*-hez közeledő hangot használ s ez Finnország egyik részében *r*-nek, másikában pedig *l*-nek hangzik pl *en tierä, en tielä* e. h. *en tiedä*. Az *uo, yö, ie, eu* és *uj diftongusok* mint ilyenek bármely szótagban előfordúlhatnak, pl. *sanuo* az irodalmi *sanva* h.; ezen kívül egész új diftongusok is vannak, p. *paoss* menekvésben, *heoss* rakásban, *oamu* reggel stb. Eltérőleg az irodalmi nyelvtől *triftongusok* is vannak pl. *nuvi* = *noin* úgy, *juoiss* = *joessa* a folyóban, *moai* = *maani* földen.

A rövid vokálisok a szóvégről, habár még nem rendszeresen, el szoktak esni, p. *siit* = *siitä* azután, *miest* embert, *kovast* keményből, *kirkolt* templomtól, *jok* már, *pistett* szurt, *rannal* parthoz, *lum* hó, *kovast* keményen.

Szó közepén a *s-e* végüek többes nominativusából kiesik az *e*, p. *hevost* lovak és az *u, y* a *-nut, -nyt* nomen verbaléből p. *opint* tanúlt, *saant* kapott stb. Néha meg hozzá toldanak a szóhoz egy hangot p. *näini* így, *vieni* viszek.

A hangzók változásánál megemlíthetők, hogy az *e i*-re változik *a* vagy *ä* előtt, p. *valkia* tüz, *koskia* érint, s az *ie* összevonódik *ii*-vé, p. *miehii* férfiaké, *ruppiin* kezdek. Az *oa* és *ua uu*-vá vonódnak össze, p. *kottun* hazulról, *juuora* inni. Nevezetesebb hangzóváltakozások: *i—a*, p. *kitkera* keserü, *u—i*, p. *kipuna* szikra, *i—e*, p. *pulli* palaczk, *u—o*, p. *kirjuttaa* irni; *a—aa*, p. *maaliskuu* márczius, *u—uu*, p. *suunta* irány, *ä—ää*, p. *käärme* kigyó.

Mássalhangzó szó elején csak egyszerü lehet, de szó közepén találni konsonans csoportokat, pl. *kakra* irod. *kaura* zab, *atra* irod. *aura* eke, *kopra* irod. *koura* marok, ez alakok azért érdekesek, mert eredetibb alakot őriztek meg, Zárt számba megy azon szótag is, melynek végéről egy mássalhangzó elveszett, p. *uko* öregé, *kovemmi* keményebben. A mássalhangzó rövid hangsulyos vokális előtt megnyúlik p. *rahhaa* pénzt, *makkaa* fekszik. *L, r, s* nem assimilálódik az *n*-nel, p. *pesneet* mostak, s gyengülés folytán előállott *nu* megrövidül p. *parana* gyógyitok. Mássalhangzók elveszése: *u* p. *teht* irod. *tehnyt*; *l* p. *oon* irod. *olen*; *n* p. *miu siu* irod. *minun, sinun.* Szó elején váltakoznak: *h—k: hipene-kipene*; *p—k: pohmelo-kohmelo*; szó közepén *l—r*: *kulkku-kurkku*; *m—s*: *tylmä-tylsä.*

Alaktani sajátságok közül szóképzők 1, *nta* p. *juonta*, 2, *nki* p. *kulunki*, 3. *kki* p. *mänekki*, 4. *ookse* p. *vastoos*, 5. *liakas* p. *puheliakas*. A superlativust ritkán használják, szokásosabb a comparativus elé tett *kaikkei* erősítő szó. A névragozásban érdekes egy uj többesi képző a *loi* p. *taloloi, piilöi*. Névmások: *mie, sie, hää, myö, työ, hyö*. Igeképzők: *koi* p. *teipakoip*; *-loi* p. *kulkkaloip*. A futurumot *tulla* s *olla*-val irják körül; a reflexiv képző *i* és *itu*.

Ime röviden összefoglalva a keleti-finn dialektus jellemzőbb

sajátságai, melyekhez mutatványul egy kis szöveg is van közölve az illető nyelvjárás kiejtése szerint.

Ezt követi *Budenz* polemizáló czikke *Donner*-nek „*Die gegenseitige verwandtschaft der finnisch-ugrischen sprachen*" czímű műve ellen. *Donner* e munkájában tudvalevőleg elégtelennek nyilvánítja azon alapot, melyre Budenz az ugor-nyelvek *elágazásáról* szóló teóriáját felállította s egészen új nézettel áll elő. Ez új theoria fő jellemvonása az, hogy a hangalaki egyezéseknél nagyobb sulyt fektet az alaktani s szókincsbeli egyezésekre s eredménye természetesen az, hogy máskép ágaztatja el az ugor nyelveket, mint Budenz. Főbb eltérése a következő: Budenz az *osztják* és *vogult* a *magyar* ellenében egy főnyelvvé foglalja össze, mig Donner külön nyelvnek veszi őket s egyszersmind a *zürjén*, *votják* s *lapp* nyelveket is elválasztja egymástól, az előbbit a *permi*, az utóbbit pedig *nyugoti-finn* részhez sorolván. A *finn* egyes dialektusait Budenztől eltérőleg külön nyelveknek tartja s ide sorozza a *lappot* is, mely szerinte épen olyan finn nyelv, mint akármelyike a finn dialectusoknak,

Főbb eltérése az, hogy a nyelvelágazási teória megállapítására elégtelen neki a hangalaki kriterium, hanem sokkal inkább számba veendőnek tartja a grammatikai alakok s a szókincs egyezéset. De hogyan alkalmazza ezen hármas elvét in praxi, erre nézve idézzük *Budenz* szavait: «Donner a maga hármas elvét csakhamar szem elől veszti: nem találom pl. sehol sem az ő elég hosszú könyvében, milyen jellemző hangalaki egyezéseknél fogva tartozik a permi osztály (zürjén-votjak) egybe a volgai-bált osztálylyal, külömbözvén a vogul-osztjáktól és a magyartól; sem a szókincsbeli egyezést nem mutatja föl nagyobbnak a zürjén-votják és a finn között, mintsem zürjén-votják és a vogul-osztják vagy a magyar kozt. Teljes jogunk volna már csak ezért is mondani, hogy theóriája a főágak megállapitásában nem levén kellőleg megokolva, ugyan csak az ő elvei szerint nem fogadható el alaposnak.» A mi *Donner*-nek a dialektusok fő nyelvvé tételét illeti, ennek tarthatatlanságáról meggyőződhetünk, ha tekintetbe vesszük, hogy úgy *Budenz* mint *Donner* feladata nem az ugor nyelvrokonság bebizonyítása, hanem ezek elágazása s ebből bátran kihagyható a dialektusok egybetartozásának kérdése. Sőt itt *Donner* ellenmondásba is esik, midőn a *lapp* nyelvet az öt finn nyelv egységéhez tartozónak mondja, ugy azonban, hogy ezek egyikével, a *liv*vel, megint külön egységet képez.

Ezek után áttér Budenz a *régibb* ugor nyelv-egység kérdésére, vagyis a külön fő nyelvek egybe tartozására, melyek minden eredeti azonosság mellett igen élesen külömböznek egymástól. Egyszerre azonban hét külön irányban nem váltak szét, hanem fel kell venni egy első rendü külön fejlődést, és hogy ilyen *öreg ág*ban mely nyelvek lehettek egybe foglalva, ennek kimutatására oly momemtumokat kell kimutatni, melyek csakis ez öreg ágban kelet-

kezhettek. *Donner* e momentumokat a gramm-alakok kiváló egyezésében találja és teóriáját is csak e nemü egyezésekre építi; de ha meggondoljuk, hogy a gramm alakok útóvégre is csak bizonyos functióval járó szórészek, mért ne csatolhatnánk egyezésöket a fogalomjelentés functióját viselő szók egyezéséhez. Szókincs egyezésre meg *Donner* se mer alapítni, mert a rég külön vált nyelvekben a szókincs egyezése fogyatkozhatott, de meg az egyezés jó része kölcsönvét útján is származhatott. Ugyanez áll a gramm-egyezésekre is, ugy hogy ha csakis a mai alakok egyezését vennők fel, gomba módra teremhetnének a különféle combinatiók. *Donner*nek pedig azon eljárása, hogy csakis bizonyos combinatió mellett szóló alak-egyezések vesz fel fontosaknak, teljességgel hibáztatható.

Budenz ezen öreg-ágak meghatározására szolgáló jelenségeket a *hangalak*ban, illetőleg eltéréseinek közös vagy nemközös voltában találja. Ha ilyen eltérés két rokon nyelvi azonos szón mutatkozik, történeti *momentumot* foglal magában, hogy t. i. hangváltozás esett meg. Ugyanezen eltérés más szavakban is megtalálható, ezt a nyelvek fejlődése hozza magával, s az ily eltérések esetei egyes nyelvek jellemvonásaivá lesznek. Így p. a *magyar* szó kezdő *f* az ugor *p* ellenében, a *magyar* s *zürjén-votják* nyelvekben a szókezdő kétféle *explosiva* stb. De még itt is megvizsgálandó, hogy az efféle sajátságok kelte nem később eredetű-e, s hogy nem véletlen találkozása csak a hangváltozásnak.

Budenz tudvalevőleg az *ugor* nyelvek két *öreg ág*ának megálapítására szolgáló hangtani criteriumot abban találta meg, hogy az egyik szókezdő *n* mellett más szókban *ń*-vel is él, míg a másik résznek csak *n* a szókezdő *dentalis nasalisa*. *Donner*nek e kritérium nem elég, mást keres és használ, de foglalkozik a szókezdő *ń* szereplésével is s eredetéről más magyarázatot ad. Az *ń*—*n*-es hangalaki kritérium bizonyitó ereje:

1. Tudjuk hogy magashangu vokálisok előző konsonánsokra jésitőleg hatnak s ha csakis magashangu szókban élnének bizonyos ugor nyelvek szókezdő *ń*-nel, nem lehetne sokat rá adni. De nincs is az északi ág egybetartozása ily magashangu szókra felvéve, kimutatható sok *ń*-en kezdődő mély hangu szó is, mely csakis konsonansbeli sajátságot tüntethet fel. Az a néhány eset, a mit *Donner* ez ellen felhoz, nem jöhet számba, mert a magashanguságnak mindben oka adható. Az *ugor* nyelvekben az *ń* kezdetü mélyhangu szók nagy számmal vannak, s bennök az *ń* szóbeli hangalaknak lényeges momentuma s külömböznek más *ń* kezdetű szóktól, ha hangjok azonos is p. zürj. *ńöbal-* kaufen, de *nöbal* tragen; lp. *ńolo-* lingere, de *nuoele-* solvere; m. *nyál* és *ńála* apud eum. Ily *ń*-en kezdődő mélyhangú szótő külön-kölön a *magyar, vogul-osztják, zürjén-votják* és *lapp* nyelvekben mintegy 30—40 van, s e sajátság még azon korból való, midőn a mai dialektusok még fő nyelvek voltak.

2. Az *ń*-es mélyhangú szók az illető négy ugor nyelvben *közösek* s jelentésök mind az ugor alapnyelvből maradt meg. Ily szókban az *ń*-esség nyilván csak együttes fejlődésből eredhet s ez csak úgy képzelhető ha az illető nyelvek bizonyos ideig egy nyelvet képeztek vagy az *ń*-es ugor nyelvek ellenében közvetetlenül az alapnyelvből váltak ki. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy az *ń*-es szók ellenében közös *n*-esek is vannak, még pedig magashanguak is. Donner az *ń*-es szók egyezésének jelentéktelenné tételére a lapp kevés *ń*-es szavait hozza fel, ennek azonban ismert szókincsbeli fogyatkozása az oka.

3. *Donner* azt állítja, hogy az *ń* és *n*-es szókezdet már az alapnyelvben is megvolt s hogy ezek az északi ugor ágban gyakran váltakoznak. Ez állitás a mint *Budenz* kimutatja, egyszerű tévedés, valótlanság. Más kérdés, hogy meghatározható-e ez a szókezdő *ń* eredete. De ha meg is volt az *ń* és *'n* már az alapnyelvben, akkor az északi nyelvek közössége abban áll, hogy ez örökölt *ń*-t megtartották; de az is lehet, hogy csak *n* volt az alapnyelvben, s ez esetben meg a déliek őrizték meg a régit. *Budenz* azt a véleményt állítja fel, hogy az *észak-ugor* szókezdő *ń* az illető szók egy részében régebben *ñ* volt (gutturalis nasalis), s ez az *ñ* az északi nyelvekben *ń*, a déliekben meg *n*-né vált. És csakugyan meg is felel e két féle *n*-nek gutturalis explosiva p. *finn kapea* és *nupea*, *fin kova* s *vog. ńobiš*. *Donner* tévesen fogta fel, mintha *Budenz* valamennyi *ń*-et *ñ*-ből eredteti s hogy az *ñ* még eredetibb *k* helyett áll.

Keletkezhetett még ez az északi-ugor *ń* egy eredetibb *j*-ből, a milyet a *törökség*ben a *karagasz* és *kojbal* nyelvek tüntetnek fel a török eredeti *j*-vel szemben, p. kar. *ńon*-tör. *jon*-, kar. *ńīt*=*jigit*, kojb. *nūn*=kar. *ńon*. A *j*-nek ilyen megsürüdése lehet a m. *nyuvad*-*ń*-je, melynek ellenében a f. *juuttu*- az eredeti *j*-t tartotta fen.

*Budenz*nek eme magvas s kritikai hangra nézve példányúl szolgálható értekezése után, melynek még folytatása is lesz, a *Kisebb közlések* rovata következik. Ebben a szerkesztő *„A főbb testrészek elnevezései az öt altaji nyelvcsoportokban“* czím alatt érdekes összeállitását nyujtja a főbb testrészek szavainak az említett nyelvcsoportokban annak feltüntetésére, hogy az egyes nyelvcsoportok s egy-egy csoport egyes nyelvei közt milyen a rokonság. Ezek nemegyezése nem szól ugyan a nyelvrokonság lehetősége ellen, de tagadhatatlan, hogy a hol e szavak teljesen egyeznek, ott a rokonságnak szorosabb fokával van dolgunk. Így pl. a szorosabb rokonságu *germán* nyelvek a *kéz*-re mind a *hand* szót használják, mig a *germán, szláv, latin* s *görög* nyelvekben más-más szót találunk, p. *ruka manus*, *χειρ*. Hogy az *altaji* nyelvcsalád tagjai közöl az *ugor* nyelvekben van legtöbb *sinonim*-szó alkalmazva, ez azt mutatja, hogy ezen nyelvek esnek legtávolabb egymáshoz. Egyes testrészek azonban még elég tisztán mutatják az egyezést az ugor nyelvek közt. P.

Kéz finn *käte* (käsi); mord. *käď, keď;* cser. *ket, kid ;* zürj-votj. *ki ;* vog. *kāt,* oszt. *kĕt.* | oszt. B. *još.*

Szem finn *silmä ;* mord. *selmä ;* lapp *čalme*; zürj. *sin,* votj. *sín* ; oszt. *sĕm,* vog. *säm ;* cser. *šinza* (e. h. *šim-za), šimza.*

Fül vog. *päľ, peľ, paľ,* oszt. *pel, pal ;* zürj-votj. *peľ* ; lapp *pelje ;* mord. *pilä píle* : cser. *pilikš, peleš* | finn *korva.*

Fog vog. *pänk, pank, ponk ;* oszt. *penk, pank ;* zürj-votj, *piń ;* lapp *pane, padne* ; mord. *pej, pev ;* cser. *pṻ, püj* | finn. *hammas.*

Szív finn *sydäme ;* mord. *sedi, sedej ;* cser. *šüm, šim ;* zürj. *śő-löm,* votj. *śulem ;* vog. *sim, šim,* oszt. *sem sam* | lapp *vaimo.*

Vér finn *vere*; mord. *ver ;* cser. *vür, vir ;* zürj. votj. *vir*; lapp *varra ;* vog. *vūr, ūr.* oszt. *ver, vir vur* | vog. *kelp,* oszt. *kali.*

Ennek függelékéül hasonló módon vannak még összeállítva az altaji nyelvcsaládbeli *alapszámnevek* is, s ezekből kitűnik, hogy az *ugor* csoportban 1—7-ig van teljes egyezés, a *török, mongol* és *tunguz-mandsu* csoportokban pedig 1—10-ig, sőt nagyobbára a szerkesztett *tizes*ekben is. Befejezésül *két csuvas mese* van *Reguli* hagyományaiból közölve a szerkesztőnek szorosan az eredetihez ragaszkodó fordításával, mely mintegy figyelmeztetés akar lenni, hogy közeleg végre az idő az ugor nyelveken kivül az altaji nyelveknek más csoportjához is fordúlni.

KÚNOS IGNÁCZ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

1. Scenische und kritische Bemerkungen zu Euripides' Kyklops. Von *Friedrich Wieseler.* Göttingen 1881.

Az ókori dráma terén a satyrdráma az, melyről a legkevesebb adat maradt ránk. Eltekintve attól, hogy a sok termék közt csakis egyet bírunk, a magyarázók jegyzetei is oly homályosak, hogy e darabok szinrehozataláról és egyéb tulajdonságairól alig tudhatunk valamit. Ennek oka abban rejlik, hogy a tragikusok maguk is már keveset törődtek az ősi dionysusi játék e maradékával s csak a hagyomány és szokás kedveért fűztek a trilogiához egy satyrdrámát. Ritkán jegyezték őket fel s már az alexandriai korban a legtöbb feledésbe ment. Innen a nagy fogalomzavar a régibb philologusok közt, a kik nem tudták, hogy milyen irodalmi fajhoz sorolják a satyrdrámát. Wieseler, a ki egyáltalán a színi régiségek tudományos megalapítója, volt az, a ki egy Ruvóban talált váza alapján, a mely egy satyrdráma jeleneteit ábrázolja, e játékról az első alapos könyvet irta: Das Satyirspiel nach Maasgabe eines Vasenbildes dargestellt 1847. Erre többen magyarázták az egyedüli ránk maradt e fajta darabot: Euripides Kyklopsát, a mely tudvalevőleg Odysseus kalandját a Kyklopssal tárgyalja. A most megjelent értekezésben három pontra terjeszkedik ki a szerző. Először az időről szól a melyben a cselekvényt történtnek kell képzelni. Kyklops 507. s köv. valamint 541. verséből azt következteti, hogy a cselekvényt tavaszkor kell gondolnunk, a mi jól illett ahhoz a körülményhez, hogy a darabot a nagy Dionysiákon adták. A ποιηρὰ βοτάνα (45. v.) és ἀμφιταλεῖς ποιηροὶ νομοὶ (60. v.) kifejezéseket nem vonatkoztatnám erre, mert az összefüggés kivánja ezeket. A cselekvény Wieseler szerint az esti szürkületkor veszi kezdetét és az egész éjen át egész másnap reggelig tart, míg a nap forrón süt. Erre bővebben leirja a darab szinhelyét, mindig magából a darabból vevén a bizonyítékokat. A szinhely az Aetna maga, nem mint Schönborn (Die Skene der Hellenen 271. l) mondja, az Aetna közelében. A harmadik és legterjedelmesebb rész, mely a cselekvény menetéről szól a darab minden fontosabb mozzanatát fejtegeti; mint vonult be a kar, mily nagy kisérettel lépett fel Odysseus, mint menekült meg, mikép hajóznak el s egyszersmind néhány kritikai javítást is tesz nemcsak a szövegben, hanem a szerepek felosztásában, mert ép itt sok helyen homályos, ki mondotta azokat az apró kérdéseket és felszólításokat.

2. De Euripideorum prologorum arte et interpolatione. Scripsit *Josephus Klinkenberg.* Bonn 1881.

Egy rövid bevezetés után, melyben a szerző az euripidesi prologusokról szóló irodalmat érinti, következik az értekezés főrésze, mely

nem mint a czim mutatja a prologusok művészi czéljáról és azok méltatásáról szól, hanem az interpolatiókról. E végett mind a 17 darab prologusát fejtegeti, de oly nagy interpolatiókat vesz bennök észre, hogy némelyik annyira összetörpül, hogy alig marad meg benne néhány sor, a többi mind csak a szinészek toldaléka volna. Ha igaz is, hogy a prologusok idő multával sok változáson mentek keresztül, s hogy a szinészek gyakran kényök-kedvök szerint jártak el velök, oly gyökeres módosításokat aligha engedtek meg nekik. A szerző a kutatás elején kijelenti ugyan, hogy az interpolatiók meghatározásában mindig az illető interpolált hely és a darab közötti összefüggést, az euripidesi stilust és az ókor bizonyítékait vette tekintetbe, de az első kettő oly tág értelem, hogy ezek után indulva, nem határozhatjuk meg biztosan, hogy ezt vagy azt a helyet egy színész toldotta-e be. A szerző erre a kurtított prologosukra nézve a második fejezetben általános elveit állapítja meg. Szerinte minden euripidesi prologus azt tartalmazza, a mi a nézőknak a drámai cselekvény értésére szükséges; a drámának összefüggését magyarázza s a személyek sorsát, a mennyiben a darabhoz tartozik, egész azon időpontig mondja el, a hol a tragédia cselekvénye kezdetét veszi. Ez azonban csak néhány drámára nézve áll és Klinkenberg, hogy ebbeli nézetét minden prologusra kiterjeszhesse oly erőszakos törlésekhez folyamodik, hogy a megkoppasztott prologusokat azután már könnyű egy Prokrustes ágyba szorítani. Euripides szerinte azért irta prologusait, hogy a nézök nem egy vagy két jelenetben lássák mindazt, a mire szükségök van, hanem folytonos beszédben pontosan megtudják és emlékezetökben tartsák. Akkor biz a prologusoknak nem nagy művészi czéljok lett volna. Egyetértünk a szerző azon nézetével, hogy minden euripidesi prologus három részre osztható; az elsőben a bekezdés van, a mely a körülmények szerint változik; a második mintegy az egész drámának alapját képezi, a harmadik pedig magára a személyre vonatkozik, a ki a prologust ejti s elmondja hogy mit cselekszik, mitől fél és mit remél. Csak néhány darabban olvadt össze a második a harmadik részlettel annyira, hogy nem választhatók el egymástól. — A prologust mondó személy (persona προλογίζουσα), hogy a hallgató megismerjék, vagy mindjárt a prologus elején vagy a következő sorokban megmondja nevét; ha ezt nem teszi, akkor a költő más módon gondoskodik arról, hogy a közönség azonnal megismerje. A személy megismerése után a költő a helyet, a hol a cselekvény történik, jelöli meg, még pedig a szerző szerint mindig e pronomennel ὅδε. Ugyanevvel a névmással jelöli meg a költő mindazokat a dolgokat és személyeket, kiket a szinpadon látunk, a mi a szinpadon nincs jelen, az nem fordul elő ὅδε névmással.

Ezen szabály folytán bebizonyítja, hogy a Heraklidák nem játszottak Marathonban, mint eddig hitték, hanem Athénben. Négy euripidesi

darab van ugyanis, a melyekben a persona προλογίζουσα-n kívül még mások is a szinpadon vannak. Igy a *Heraklidák*-ban Herakles gyermekei, *Hercules furens*-ben szintén ezek és Megara, a *Könyörgő nők*-ben a hét anya és Adrastus, *Orestes*-ben Orestes betegen ágyában fekszik, mig Elektra a prologust mondja. E szabály, ha állna, sok színi változást és kérdést okozna; hypothesisnek szép, de lehetséges az is, hogy a ὅδε névmás csak közellevő személyekre és tényekre vonatkozik, melyek nemsokára meg fognak történni a darabban, s az a tény, hogy e névmást gyakran csak conjectura segítségével hozza be a szerző a szövegbe, nem a legjobb bizonyíték mellette. — A prologus legfontosabb része a középső, a mely a cselekvényre készít elő s a szerző szerint azon időpontig mondja el a történetet, a hol a cselekvény kezdetét veszi, de soha sem mondja el azt, a mit a nézők a darab menetében úgy is látnak. Ez ellen azonban *Hippolytus*, *Ion* és a *Troades* prologusa szól, a melyek a cselekvényből is egy jó részt előre mondanak, sőt az utóbbi darabban még azt is halljuk, hogy mi fog történni a darab után s ennek művészi czélja is van, a mint azt e prologusokról szóló értekezésemben kimutattam. A Troades-ben foglalt borzasztó kegyetlenségek, melyeket a görögök elkövetnek, rossz benyomást tenne, ha már előre nem látnók, hogy visszatérésökkor ők is bünhődni fognak. Klinkenberg Wheeler-rel együtt (De Alcestidis et Hippolyti Euripidearum interpolationibus, Bonn 1879.) e három darab prologusában mindazt kiveti, a mi a felállított szabály ellen szól. Mindenesetre a legkönnyebb mód a boldogulásra és a szerző azután büszkén mondhatja könyve végén: Ubinam sunt istae ambages prologorum tam saepe castigatae? Azok a prologusok, a melyek a darab meséjével szorosan összefüggnek, Euripides korábbi éveiből valók, a hol pedig ez összefüggés lazul, azok egy későbbi korra mutatnak. S mind azok az interpolatiok, melyeket Klinkenberg kimutatott, vagy a grammatikusoktól erednek, a kik magyarázni akartak egyes sorokat, vagy a szinészektől, kik ez által vagy a darab menetének változását jelezték vagy nagyobb pathos elérésére használták. — Ezek röviden a szerző végeredményei. Sok az értekezésben az elmés ötlet, a merész hypothesis, de még több az interpolátióknak tartott versek kiküszöbölése, a mely radikalis eljárás gyakran túlmegy a határon.

3. **Die Urbinatische Sammlung von Spruchversen des Menander, Euripides und Anderer** von *Wilhelm Meyer*. München.

A közmondások a népek kincsei, melyek rendesen a nemzetek ifjú korában keletkeznek, hogy az embereket tanítsák és jobb utra vezessék. A régibb irodalomban Hesiodus és Theognis tanköltemenyeivel találkozunk, s az ezekben valamint Tyrtaeus és Solon buzdító dalaiban található közmondások eléggé bizonyítják, hogy mily nagy volt a hajlam

ebben az időben a didaktikus költészetre. De midőn az irodalom, művészet és tudomány virágzott ez egyszerü bölcs mondásokkal nem igen hathattak volna az athéni népre, a mely gyermekkorát már átélte s mindenben a legnagyobb igényekkel lépett fel. A spekulatio, a mely ezelőtt a tanításra és intésre irányult, most inkább a politikai és társadalmi élet megismerésére és jellemzésére törekedett. A tragikus költők közt Euripides volt az, a ki nagyon szerette philosophikus problemáit az emberiségről és annak különféle szabályairól közmondásokba önteni s minthogy stilusa közel állt a köznapi beszédhez, egyes velős mondatai nagyon elterjedtek és közkeletüekké váltak. De a tragikust a mythikus tárgyak e tekintetben szűk korlátok közé szorították; ez az akadály azonban a közép és uj komédia költőinél elesett. Ők darabjaik menetében, a kompositióban és stylusban mindig Euripidest vették mintaképül és vigjátékaik természete szerint, mely e köznapi élet jellemeit és eseményeit ábrázolták a közmondásoknak nagyobb tért nyitottak. Különösen Menander volt hires e tekintetben és nagy életbölcsesége leginkább velős mondataiban nyilvánul. Tőle és Euripidestől, valamint Menander költői társaitól való a legtöbb közmondás, melyeket Plutarchus és Stobaeus számunkra fentartottak. De nemcsak e két irónál találhatók e görög közmondások; van sok kézirat, a melyekben ezek összegyüjtve fordulnak elő s az egyik többet a másik kevesebbet tartalmaz. A kritikának itt nehéz feladata van. Az a körülmény, hogy e gyüjteményeket a középkoron át az iskolákban használták, azt okozta, hogy sok változáson mentek keresztül; kis változattal ugyanazon közmondások többször fordulnak elő, s így kétséges, vajon egy költő többféle alakban alkalmazta-e őket, vagy pedig későbbi irók és gyüjtők változtattak e rajtok. Még sokkal nehezebb kérdések merülnek fel itt, mint a hasonczélú és irányú Publilius Syrus-féle sententiáknál, melyekről e folyóirat II. évfolyamában (146. s köv. l.) volt szó. Míg ott egy iró mondásaival van dolgunk, itt több tragikus és komikus közt oszlik meg a gyüjtemény, melynek leghelyesebb czíme ez volna: Görög dramatikusok, különösen Menander és Euripides sententiái. Csak nagy kutatás jelölheti meg az egyes versek szerzőit, de nagyon soknál ez lehetetlen is. Már 1495-ben adtak ki ily 536 verset, melyeket a jelen században egyes kéziratokból jóval szaporítottak. Schneider 1812-ben Μενάνδρου γνῶμαι μονόστιχοι czím alatt az æsopi mesék függelékeül két bécsi és egy wolfenbütteli kézirat nyomán 502 verset adott ki, melyek közt a legtöbb az első kiadásban nem fordúl elő. Meineke 1823-ben Menander és Philemon töredékei kiadásaiban két más bécsi kéziratból még 62 verset csatolt ezekhez, az 1495-i kiadásból pedig 121-t. Miután Boissonade 1829-ben Anecdota-iban egy párisi kodexből 64 új verset, és egy más kéziratból 11-t adott ki, Dübner Menander és Philemon töredékei kiadásában Mei-

neke 685 versét és Boisonade-ból 67 sort vett fel. Meineke a Fragmenta Comicorum nagy kiadásában mindezeket egyes kodexekből még megtoldva adta ki s a versek számát 758-ra hozta. Meineke kiadásából kell tehát kiindulnunk, de minden jelessége és tudományossága mellett azt találjuk, hogy e 758 versben nem kevesebb mint 8 vers egymással szóról-szóra megegyez s több hiba is csúszott be. Továbbá hiányzik nála a diplomatikus alap; soha sem tudjuk biztosan, hogy mely kéziratban fordul elő az illető vers, s melyikben nem, s mit kell a kéziratról tartanunk. Itt mindenek előtt a traditióval kell tisztába jönnünk; tudnunk kell, hogy mely kodexben vagy gyüjteményben, mely helyen és mily változásokkal fordul elő a vers, mit kell tartanunk az egyes gyüjteményekről s melyik az eredeti. Meyer, a ki Publilius Syrus kiadásával is nagy érdemeket szerzett magának, a mennyiben az egyes kodexek és gyüjtemények egymáshoz való viszonyát kiderítette és még 16 új verset is fedezett fel, (l. i. h. 156. l.), mostani művében is sok világot vet az általa összehasonlított görög sententiák gyüjteményeire. Huszonöt kéziratban nyolcz különféle gyüjteményt talált, körülbelül 850 verssel. Az eredeti gyüjtemény szerinte 1300—1500 versre terjedhetett, s minthogy az egyes kéziratok üres lapjaira irattak, úgy valószinüleg még sokat fognak felfedezni. A hasonló tartalmu sententiák fejtegetésével foglalkozik az értekezés első része, a másodikban az általa összehasonlított kéziratok legfontosabbikát ismerteti. Ezt a Bibliotheca Urbinas-ban a Vatikánban őrzik. (Nr. 91. chart. Sæc. XV. 333 fol. in 4°, Fol. 182—183). A gyüjtemény két kolumnában van irva, s egy müncheni kéziratban (495. fol. 39.) rövid kivonatát is találjuk. Az alphabetikus rendben irt gyüjtemény *T* betűnél végződik és 202 versből áll. Ezekből körülbelül 100 másutt is előfordúl, 37 Stobaeusnál, Plutarchosnál és más iróknál; 5 Gregor Cyprius közmondásaiban, 24, a Comparatio Menandri et Philemonis-ban s még egyesek másutt; de a mi fontos, 53 vers egyik eddig ismert gyüjteményben sem található s így e kézirat nyomán a görög sententiák száma ennyivel szaporodik. A szerző erre ezeket sorra tárgyalja és azt bizonyítja, hogy ezek is méltók Euripideshez és Menanderhez. A gyüjtemény czíme Παραινέσεις Μενάνδρου, ugyanaz mint a Schneider összehasonlította bécsi és Boissonade-i párisi kéziratban; ebből, valamint a közös hibákból és a közös versek sorrendjéből Meyer azt következteti, hogy ugyanazon gyüjteményből származnak. Ez az 53 vers, épúgy mint a többi, 12 szótagból álló jambusok minden feloldás nélkül. — Az egész urbinasi gyüjteményt a teljes apparatus criticussal is közli a szerző, a ki valószinüleg nem soká fog késni az összes gyüjtemények felhasználásával e sententiákat kritikai alapra fektetve kiadni, hogy így Publilius Syrus kiadásához a görög közmondásokat lehető legtisztább alakban csatolja.

4. Das Verhältniss der griechischen Vasenbilder zu den Gedichten des epischen Kyklos. Von H. *Luckenbach*, Leipzig, 1880.

Ismeretes dolog, hogy a festett vázák sok tekintetben kiegészítik hiányos ismereteinket a görög epos- és drámáról. Sok oly munka veszett el, melyekből a görög festők inspiráczióikat vették s a Kyklikus epos majdnem alapját képezte a vázákon és egyebütt előállított képeknek. De a tragédiának is nagy befolyása volt erre. Aeschylus és Sophokles műveinek tán nem annyira mint Euripideséinek, kinek drámáiban a köznapi élet ere pezseg és sok elveszett euripidesi darab menetét határozták már meg ily vázák alapján, melyek vagy a főbb jeleneteket vagy egyes epizodokat ábrázolnak. Welcker, a ki oly művésziesen párosította az antik művészet és irodalom ismeretét és tiszta felfogását, e tekintetben sokat tett. Eltekintve nagy mythologiájától az epikus cyklusról és a görög tragédiákról szóló alapvető munkáiban mindig arra törekedett hogy a művészétet az irodalom segélyével és viszont megvilágosítsa. Csakis ez által vált lehetségessé a görög életet, művészetet és irodalmat teljességében megérteni, mert csak a tényezők összeműködése által vethetünk világot az ókori életre, s Welcker és Müller Otfried érdeme, hogy e tekintetben a klasszikus ókor szellemét fejlesztették. Innen eredt a nagy ellenségeskedés köztük és a nagy kritikus Hermann között, a ki csak a szöveggel metrikával akarta a philologusokat foglalkoztatni, s ebben látta az egyedüli üdvöt. De óriási munkaereje és nagy geniusa daczára sem szoríthatta háttérbe elleneit. A philologia nemcsak szövegkritikából áll!

Luckenbach műve legjobban mutatja, mily szoros kapcsolatban áll a görög irodalom a művészettel, s hogy különösen az epikus cyclus rekonstruálásában nagy segítséget nyújtanak. E cyclusból csak azon részek ismeretesek közelebbről, a melyek a trójai mondakört tárgyalják, tehát a két homerosi eposon kívül a Kypriák, az Aethiopis, a kis Iliás, Iliupersis, Nostoi és Telegonia. A legtöbb festett váza azonban az Iliasra és a Kypriákra vonatkozik. A szerző az ily kutatásoknál legjobb methodust követte, a mennyiben ő a festők eljárásának törvényeit oly képeknél kutatta, melyeknek megfelelő mythologikus szövege a két homerosi eposban még fenmaradt s az ebből nyert eredmény szolgált zsinórmértékül oly képeknél, melyeknek szövege nem maradt ránk. Kutatta továbbá mind e képek eredeti forrását, valamint azt is, hogy mily fokig ragaszkodtak a festők e forrásokhoz, s mennyiben engedtek szabad tért alkotási szellemüknek. Három periodust különböztet meg a vázák festésében: az archaikust, az attikait és az alsó-italiait, mert a többi korszak e tekintetben újat nem nyujt, s e három periodus szerint tárgyalja azokat a vázákat, melyeknek epikus forrása ránk maradt, azokat, melyek más költői műfajokból (tragédia, lyra, alexandriai költészet)

merítettek és végre azokat, melyeknek epikus forrása csak töredékekben maradt fenn, mint a Kypriak, Aithiopis, Kis Ilias és Iliupersis. Kutatásainak eredménye ezekben foglalható össze : Az epos a vázaképek legfőbb forrása a legrégibb időktől a hanyatlás koráig ; az epos mellett áll a tragédia, de ennek befolyását az archaikus korszakban nem vehetjük észre, annál nagyobb azonban az attikai és alsó-itáliai periodusban. Más költői műfajok a képek mythos alkotására nem voltak befolyással ; helyi mythusok sehol sem találhatók. *A vázaképek sohasem illustratiók az epikusok vagy dramatikusok műveihez,* mert e költészet hű visszaadása nem volt a festők czélja ; innen a nagy eltérések a költészettől s csak ritkán a teljes összevágás az apróbb dolgokban, mert legtöbbnyire csak a költészet főbb és jellemző vonásait őrizték meg. Az eltérések abban állnak, hogy a személyeket máskép nevezik el, a mi vagy hiányos ismeretből vagy önkényből ered ; a jeleneteket néha kibővítik, s oly személyeket fűznek hozzá, akik az illető jelenettel összefüggésben állnak, de az archaikus korszakban olyanokat is, kiknek a jelenethez semmi közük. Az idő szokásait gyakran a hősökre viszik át, kiknek felfegyverkezését és búcsúját a festő mindig szabadon költi. Általános képeket heroikus nevek hozzá fűzése által individuálizálnak s heroikus jelenetekké változtatnak át. Ezért nem helyeselhető több magyarázó abbeli törekvése, hogy a képeken majdnem minden személyt megakarnak nevezni, holott a festők gyakran ábrázoltak személyeket a nélkül, hogy individualis alakokra gondoltak volna. — A költészet és festészet közötti különbség leginkább oly jelenetekben mutatkozik, melyek nem vonatkoznak egy bizonyos időpontra. A vázanéha a költészet csak általános tartalmát adja vissza, úgy hogy nem is vonatkoztathatjuk egy határozott forrásra. Egyes mythusok vonásai néha más költeményből merített képekbe vegyülnek.

E munkát, mint könnyen beláthatjuk, csak a nagy archæologikus művek segítségével, a hol mindazok a képek, melyekről a szerző szól, híven utánozva vannak, használhatjuk sikeresen.

5. **De Hermocopidarum mysteriorumque profanatorum iudiciis.** *Scripsit J. Hartmann.* Leyden és Lipcse, 1880.

Mióta Droysen alapvető értekezésében a hermokopidák peréről (Des Aristophanes Vögel und die Hermokopiden, Rhein. Museum 1834.) a történetet Aristophanes Madarai-ból és viszont magyarázni és kiegészíteni akarta, historikusok úgy mint philologusok sokat foglalkoztak e híres processussal, melylyel egyrészt Aristophanes említett darabja másrészt Thukydides elbeszélése és Andokides περὶ τῶν μυστηρίων beszéde áll összefüggésben. Vajmi nehéz mindezeket egymás közt megegyeztetni. Müller Strübing Aristophanes und die historische Kritik 1873-ban megje-

lent műve óta a komikusokat kevésbbé vonják be a történeti kutatásba, mert nagy tudományossággal és éles kritikával kimutatta, hogy mily kevéssé megbizhatók ők e tekintetben. A mi szerzőnk is az ő iskolájába járt. Liber aureus-nak nevezi Müller-Strübing ezen művét s mint a nagy mester úgy ő is arra iparkodik, Thukydidest a komikusok és szónokok rovására érvényre juttatni. Értekezésében azt mutatja ki, hogy Thukydides azon helye, a mely a hermokopidák peréről szól, nem szorúl Andokides beszédének kiegészítésére, hogy azok a tudósok, akik Thukydidest Andokidessel össze akarják egyeztetni, mind tévedtek, azon egyszerű okból, mert Andokides, a ki maga is e perben keveredve volt, a tényeket meghamisította. Roscher, (Leben, Werk und Zeitalter des Thukydides), Groote (History of Greece) és Gilbert (Beiträge zur inneren Geschichte Athens im Zeitalter des peloponnesischen Krieges) valamint Droysen említett értekezése ellen polemizál, s azt mondja, hogy Andokides e beszéde, melynek eredetiségét Naber ellen védi, tele van hazugságokkal és a tények ellenkeznek azokkal, melyeket biztos forrásból meríthetünk. A szónok átlátta, hogy az igazság csak az ő kárára volna, s azért elhallgatja, ép úgy mint a komikusok tettek, a kik jól tudták, hogy a közönség úgyis ismeri a színrehozott személyek jó tulajdonságait, tehát csak sértegettek, s ha kellett alaptalan vádokkal is léptek fel, vagy pedig a valóban történeti tényeket annyira elferdítették, hogy történeti forrásúl semmikép sem használhatók. Igy van ez sok más görög szónoknál is s a szerző megigéri, hogy történeti kutatásai ezentul is ezen a téren fognak mozogni s reméli, hogy az attikai történetet sok tévedéstől és hamisítástól tisztázni fogja.

Az értekezés czimének olvasásakor azt hittük, hogy az aristophanesi darabra is fog reflektálni az iró, de e komediáról nem is emlékszik meg, hanem csakis Thukydidessel foglalkozik; a komikusra nézve teljesen egyet ért Müller-Strübinggel. Dr. Kont Ignácz.

Georg Voigt, Die Wiederbelebung des classischen Alterthums oder das erste Jahrhundert des Humanismus. In zwei Bänden. Zweiter Band. Zweite umgearbeitete Auflage. Berlin. Druck und Verlag von G. Reimer. 1881. 547 oldal. Ára 8 márka.

Voigtnak a humanismus első századát tárgyaló ismeretes munkájáról nem azért emlékezünk meg e helyen, hogy minden egyes részéről beható ítéletet mondjunk, hanem hogy olvasóink figyelmét a magyar humanismus kezdeteinek azon érdekes rajzára irányozzuk, mely Voigt könyvének 318—330. lapjain olvasható. Összehasonlítva e rajzot Voigt első kiadásának megfelelő lapjaival, örömmel tapasztaljuk, mennyire gyarapodott az nemcsak külső terjedelmére, hanem belértékére nézve is. A legtöbb új adatot Voigt természetesen «Adalékok a humanismus tör-

tenetéhez Magyarországban» czímű adatgyüjteményemből merítette, melyet egyébbként felhasznált régibb állításainak helyreigazítására és bővítésére is. Így pl. az Ascoli-beli Henoch által állítólag ‚felfedezett' régi «Orestes» tragédiára (p. 203), Pietro Vergerio utolsó életéveire (p. 276), csernahorai Protasius morva humanistára (p. 296), Battista Guarino költeményeire (p. 403) vonatkozó adatait említett munkámból merítette. Felhasználta azonkívül egyes magánértesítéseimet is, pl. Vespasiano Bisticcinek Mátyás királyhoz való viszonyát illetőleg p. 329, és a Guarinusnak Catullus emendátióiról szóló első hiteles adatot p. 389. Értékesítette továbbá a «Literarische Berichte aus Ungarn» ban (1878. II) «Die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus» czím alatt és az «Ungarische Revue» idei évfolyamában Galeotto Marzió-ról megjelent czikkeimet, valamint az angoloknak Guarinus Veronensis iskolájához való viszonyát illetőleg Bapt. Guarinusnak azon levelét, melyet Apponyi Lajos gróf úrnak egy codexéből Közlönyünk tavalyi évfolyamában tettem közzé. Ugyanazon levélből Voigt művének első kötetében Guarinus Veronensis haláláról és temetéséről közlött adatait jelentékenyen módosíthatta és bővíthette volna. Látjuk tehát, hogy a magyar humanismus történetének megírásánál Voigt a szakmájába vágó magyar irodalmat nagyjában gondosan felhasználta; csak azt sajnáljuk, Voigttal együtt, hogy Fraknóinak Vitézről írt és új adatokban gazdag munkáját, mint a melyből német kivonat sehol sem jelent meg, művének kidolgozásánál nem használhatta; a Vergerio végrendeletére vonatkozó egyetlen adat is, melyet Voigt p. 277 belőle idéz, levelezésünk által jutott tudomására. A nagyobb okmányok, melyekre Fraknói az idézett műben fejtegetéseit alapítja, mind meg vannak ugyan Adalékaimban is, de használt Fraknói azonkivűl számos oly kisebb terjedelmű becses adatot is, melyeknek épen csekély terjedelmüknél fogva Adalékaimban helyet nem engedhettem, és melyek ennek következtében Voigt figyelmét kikerülték. Így pl. ha Voigt Fraknói művét ismerte volna, nem merte volna oly biztosan állítani, hogy Vitéz Olaszországban végezte tanulmányait; felemlítette volna, hogy Vitéz 1444-ben tanulmányok czéljából Olaszországba akart utazni, és 1451-ben a pápától engedélyt kért, hogy «tudományos ismereteinek gyarapítása, különösen pedig a görög és latin irodalom tanulmányozása végett» úgy a nyugoti mint keleti országokat bejárhassa; és felhasznált volna számos más érdekes adatot, melyeket Fraknói művének Vitéz culturai hatásáról szóló két fejezetében közzé tett. De vannak Voigt művében egyéb tévedések is, melyek közül egynehányat akár úgy is könnyen kikerülhetett volna, ha a Teleky-féle Janus Pannoniushoz mellékelt «verworrene und nutzlose [??] Biographie»-t felhasználta volna. Arról nem szólok, hogy a magyaroknak jóval Aeneas Sylvius fellépte előtt olasz humanistákkal és művészekkel való összeköttetéseiről mit

sem tud, és hogy György kalocsai érsekről, Garázda Péterről és egyéb kisebb magyar humanistákról szót sem mond, valamint Bolognának humanistikus tanárai között fel sem említi a nevezetes Galeotto Marziót: csak egynehány kisebb tévedésére akarok figyelmeztetni. Tévesen állítja Voigt, hogy Vitéz 1447-ben (1445 helyett) neveztetett ki nagyváradi püspökké, 1464-ben (1465. febr. helyett) esztergomi érsekké, 1471-ben pedig bíbornoknak [?], továbbá hogy Janus Pannonius egyes költeményei 1518-ban jelentek meg először (1512, 1513, 1514 helyett). Teleky Janus Pannonius kiadásának és Adalékaimnak felemlítése után azt mondja Janus Pannoniusról, hogy «bei dessen Fruchtbarkeit wäre es nicht auffallend, wenn sich hier und da noch Neues fände. So ist das in den Tabulae codd. ms. bibl. Vindob. vol. VI. p. 122 verzeichnete Gedicht *Franemus* wenigstens unter diesem Namen bisher nicht bekannt geworden». Pedig a Sambucus-féle, a debreczeni és Teleky-féle kiadásokban (I. p. 251—271) ugyanazon codexből ugyanazon czím alatt van közölve a kérdéses költemény. Sajátságos Voigt azon megjegyzése is (p. 328), hogy az egyetem, melynek felállítását II. Pál pápa Vitéz Jánoshoz és Janus Pannoniushoz intézett bullájában megengedte, «noch während Matthias' ganzer Regierung nicht zur Ausführung gedieh». Lehetséges-e, hogy Voigtnak a pozsonyi egyetem létezéséről nem volt tudomása? — A «Codex des Grafen Apponyi zu Budapest» (p. 389), melyből közöltem Voigttal a Guarinus Catullusemendátióiról szóló adatot (v. ö. Adalékaimat, p. 214), gróf Apponyi Lajos birtokában van és Nagy-Apponyban őriztetik. Nem kevéssé feltünő végre, hogy Voigt (p. 403) nekem tulajdonítja az érdemet, hogy Baptista Guarino költeményei közül egyet-mást Adalékaimban mint első közzé tettem; úgy látszik kikerülte Voigt figyelmét Guarino költeményeinek azon 1496-iki modenai kiadása, melyre idézett munkámban több helyen (pl. p. 146 és 161) hivatkoztam.

Látni való tehát, hogy Voigtnak a magyarországi humanismusról adott rajza, bár az eddigieknél sokkal jobb, nemcsak hogy távolról sem eléggé beható és terjedelmes, hanem még csak nem is eléggé correct; középkori humanistáink törekvései a Voigt munkájának megjelenése után is még mindig várnak historiographusokra.

Dr. Ábel Jenö.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK $18^{80}/_{81}$.

A következőkben adjuk szemlénk első felét; befejezését e «Közlöny» februári füzete fogja hozni. Dolgozótársaink e birálatokkal sem kellemes, sem háladatos munkát nem végeztek; de igenis hasznosat, mely azért, reményeljük, siker nélkül nem fog maradni. Programm-értekezéseink terén máris mutatkozik haladás, tartalomban és alakban javulás; de még mindig van gyenge, szégyenletes dolgozat is, melynek megjelenését sem helyeselni sem indokolni nem lehet. E rövid ismertetésekben a legnagyobb tárgyilagosságra törekedtünk, s kiki csak a reá bízott értekezésre szorítkozott. Ha szemlénk teljesen megjelent, összefoglaljuk az eredményeket; akkor egyszersmind a programm-értekezés feladatáról és köréről is elmondjuk nézetünket.

1. **Böhm Dávid:** Beiträge, welche C. J. Cæsar in seinen Commentarien De Bello Gallico zur Ethnologie der Germanen liefert. (A szászregéczi al-reálgymnasium értesítője.)

Nagy szorgalommal és szakismerettel írt dolgozat. A szerző a bevezetésben az ethnologia fontosságát és annak szerepét az egyes tudományágak közt fejtegeti s e czélból a Bellum gallicum mindazon helyeinek méltatásába bocsátkozik, melyek a germánok ethnologiájára vonatkoznak, de egyszersmind Tacitus és Plutarchus erre vonatkozó adatait is felhasználta, valamint az e téren tett legújabb kutatásokat. Kifejti, hogy mennyiben megbízhatók a régi források, különösen Cæsar, e kérdések eldöntésében. Erre a germán nép szép rajzát adja e források alapján; kiindúl a földrajzi fekvésből, mire a germánokat mint nemzetet írja le; testalkotásuk, életmódjuk hon és a csatatéren, gondolkodásmódjuk és cselekedeteik, vallási nézeteik és szabadságszeretetök röviden ugyan, de mindig csakis a források alapján vázoltatnak. Nem követhetjük itt a szerzőt pontról pontra, csak annyit jegyzünk meg, hogy a csekély adatok nyomán mégis sikerült neki az ős germán nép érdekes képét adni; a mely míg egyrészt kiegészítheti a Tacitus Germániáját, másrészt a különböző felfogást is mutatja, a mely Cæsar leírásában és Tacitus művében nyilvánul, ámbár a főbb pontokban egyeznek és inkább kiegészítik egymást, mintsem ellenkezésben vannak. Cæsar leírása, minthogy autopsian alapul, bizonyára fontosabb, mint a másodrendű forrásokból merített tacitusi; csak az kár, hogy sok dologra nézve nagyon csekély felvilágosítást ad. — Böhm dolgozatában a német álláspont előtérbe lép ugyan ott, a hol az adatok felett elmélkedik, de egészben véve elég higgadtan adja elő észrevételeit.

2. **Quaestiones perpetuae és a bűnügyi perrendtartás.** Irta *Burány Gergely.* (A szombathelyi kir. katholikus főgymnas. Értesítvénye.)

Örömmel konstatálhatjuk, hogy ez egyszer lelkiismeretes tanulmány alapján gondosan írt programm-értekezéssel van dolgunk, mely, ha nem is hoz új adatokat napvilágra, — hisz a szóban forgó kérdésben nehéz is volna az, — legalább a meglevő eredményeket hiteles források alapján ismerteti és ezzel gymnasiumi tanügyünknek nem csekély szolgálatot tesz.

Ugyanis mindenki tapasztalhatta, ki a gymnasiumban Cicero beszédeit tárgyalja, mily nehéz a tanulókat a római iurisdictio apróságaival megismertetni, pedig az ilyen ismertetésre lépten-nyomon rászorulunk, ha csak nem akarjuk Cicero beszédeinek számos helyeit, melyeken törvényszéki kifejezéseket használ, törvényszéki formalitásokra utal stb., egészen magyarázatlanul hagyni. Így pl. mellőzve az úgynevezett politikai beszédeket, minők pl. a *Catilina* elleniek, sőt mellőzve még az olyanokat is, minő az ameriai *Sextus Roscius*ról szóló, hogyan fogja valaki a *Verrina*-kat, ama fölötte gyönyörű és tanulságos beszédeket a tanulókkal megértetni, ha csak a római bűnügyi per minden phasisát és részletét elő nem adja ? Nem marad tehát más hátra, mint Cicero beszédjeinek német jegyzetes kiadásaihos folyamodni, melyeknek bevezetéseiben az igaz elegendő felvilágosítást talál az olvasó, azonban szinte agyonfojtva a sok tudományos idézet, polemia, sőt gyakran szőrszálhasogató tudákosság által. Egy-két magyar kiadásunk, nézetem szerint korántsem olyan, hogy abból kimerítő felvilágosítást vehetnénk, a «Reális Encyclopædia» pedig — «késik az éji homályban».

Ilyen körülmények között csak helyeselhetjük Burány úr választását, mely őt a „*quaestiones perpetuae és a római bűnügyi perrendtartás*" tárgyalására vezette. A dolgozata elején álló szavakat: «Cicero bűnügyi remek beszédeinek figyelmes olvasása alkalmával még kimerítő jegyzetek használata mellett is igen gyakran érezzük szükségességét azon intézmény összefüggő ismeretének, mely míg a római nép műveltségi állapotáról nyujt kétségbe vonhatlan tanubizonyságot, addig azt is kimutatja, hogy nyilvános és szóbeli tárgyalásai által az a szónokok gyakorló iskolája és a szónoki művészetnek hatalmas rugója volt azon tökélyre való emelkedésében, a melyre Cicero által jutott. A nagy szónok neve elválaszthatlan a quæstiones perpetuæ történetétől, nemcsak azért, mert szervezetöket, illetve eljárásaikat szemlélhető világításba helyezi ragyogó ékesszólásával és azokhoz a legmegbízhatóbb adatokat szolgáltatja örökbecsű műveiben, hanem ezen intézmény virágzásának kora is összeesik Cicero ügyvédi szereplésével, kinek halála után annak hanyatlása is nemsokára bekövetkezett» — készségesen aláírjuk, mert

helyesen meltányolják a római régiségek ezen fejezetének fontosságát. Ezután következik (3—15. l.) a római bűnügyi törvénykezés története, elkezdve a királyok mythikus korszakától egészen a császárok koráig. Bár szerző mindenütt kiemeli a lényeges dolgokat és világos ábrázatot ad a quæstiones perpetuæ keletkezéséről, berendezéséről, a birákról, vádlókról sat., mégsem nyomhatjuk el azon megjegyzést, hogy nem ártott volna olykor-olykor, különösen vitás pontokban a római történet nagynevű újjáalkotójára, *Mommsenre*, reflectálni, ki mint annyi dologban, úgy ebben a pontban is számos megfejthetlennek látszó problémára élénk világosságot árasztott. A következő (15—41.) lapokon szerző a *perrendtartásról* szól, röviden, világosan, amaz áradozó phrasishalmaz nélkül, mely — fájdalom — még annyi programm-dissertationkat élvezhetlenné teszi.

Ismertetésünket avval fejezzük be, hogy minden érdeklődőnek, különösen pedig Cicero beszédjeinek iskolai tárgyalásával foglalkozó tagtársainknak Burány értekezésének elolvasását melegen ajánljuk.

3. **Burián János:** Néhány nagyobb anachronismus Vergilius Aeneisében. (A losonczi főgymnasium értesítője.)

Az Aeneis, melynek egész szerkezete egy nagy anachronismus, egyes részletekben is igen gazdag anachronismusokban, a melyek részint a mythologiára és történetre, részint a kor felfogásra és a régiségtani tárgyakra vonatkoznak. Aeneas és Dido egyidejű története, a mely a költemény első négy énekén keresztűl húzódik, még megbocsátható anachronismus, mert mythoszi korban játszik s nélküle a költő nem építhette volna fel az époszt. De Vergilius saját korának szokásait és intézményeit is bevitte e mythikus korba, s ezen helyek összeállítása Burián értekezésének főérdeme. Rendre veszi először a városokat, melyek az Aeneisben mint már létezők említtetnek és mindegyiknél kimutatja, mennyivel késősbben alapíttattak. Így Antandros, azután e siciliai városok: Megara, Thapsus, Syracusæ, Camarina, Gela, Agrigentum, Selinus, Lilybaeum, Drepanum, Carinae és Nomentum. De mindezek nem annyira anachronismusok, mint a minőkűl Burián felsorolja; mert ha a monda Aeneast Siciliába viszi, akkor a költő okvetlenül csak azokat a városokat említheti, a melyeket ő és olvasói ismer, hisz az egyes helyeket valahogy csak meg kell nevezni; nem mondhatja hogy a városból, a mely itt meg itt fekszik, abba a kikötőbe jutott, a mely ott meg ott fekszik. Ez korántsem hiba; mert Vergilius is tán tudta, hogy ezek a városok akkoriban még nem épültek. — A dolgozat második része a vallási, állami és magán régiségekre, valamint az archæologiára vonatkozó anachronismusokat állítja össze. Itt a szerző nagyon emelte volna szorgalmas dolgozatának értékét, ha az anachro-

nismusoknak okát is fejtegeti, mely a költemény czéljában és irányában s keletkezése idejében rejlik. Hogy Vergilius nem tehette az utolsó simító kezet művére, nem elegendő ok ezeknek az anachronismusoknak csak részletes mentségére is; mert ha Vergilius ezt meg is tehette volna, úgy bizonyára mind megmaradt volna, a mint most van, ha csak a költő egész más alapra nem akarta volna fektetni époszát. Az a czél, a melyet Vergilius magának kitüzött és a kiinduló pont is csakis ezt eredményezhették s bizonyára Burián sem fogja ezt a költőnek szemére vetni, mert hisz ő úgy adta elő a mythust, a mint azt a hagyományban találta. Ezen változtatni, az anachronismusokat kikerülni, nem is jutott eszébe. — Külömben a szerző összeállítása elég pontos, habár részben darabos. Egyes naiv kitételek az értekezés végén, hogy «Vergilius Homerost el nem érte, mert ez határozott előnyben részesült Vergilius fölött; mivel a trójai háboru akkor a nép száján élt és Homeros hősei ezáltal már kifejlődött jellemekké idomultak, az Aeneas harczairól szóló mondákat pedig csak kizárólag a tudós régiségkutatók ismerték», jobb lett volna elhallgatni.

4. Dr. Csengeri János: Nauzikaa. Homérosz Odisszeájának VI. éneke. (A beszterczebányai főgymnasium értesítője.)

Csengeri a műfordítás terén, főleg Catullusával, szép sikert mutathat fel. Igaz ugyan, hogy sok catullusi verse inkább a magyar népdalt, mint a római szerelmi verset juttatja eszünkbe, de mégis ott, hol a rövid rímes verseket használja, nagyon szépen és csinosan hangzanak fordításai E homerosi ének fordításában és egyáltalán ott, a hol a hosszú verssorokat használja, a hatás nem oly nagy. Ehhez járul a sok poetica licentia a mássalhangzók kihagyásánál némely ragokban és a sok gyenge rím. A homerosi epikus nyelvezetet az ő nyugodt méltóságával csak egy nagy költő adhatná vissza ily sorokban. Különben is alig lehet az antik metrumot mindenütt a magyar rímes versekkel fordítani. Hogy nyelvünk e tekintetben nem ellenkezik az antik metrummal azt az oly nehéz aristophanesi parabasisok mértékes visszaadása Aranynál bizonyíthatja. Különben a fordítás elég nagy hűséggel készült; de csak nézzük mindjárt az első két sort:

Ott nyugovék Odisszeusz, a kitünő bajnok,
Elcsigázva, elbágyadva, hogy álomra hajlott,

s hasonlítjuk össze az eredetivel:

Ὣς ὁ μὲν ἔνθα καθεῦδε πολύτλας δῖος Ὀδυσσεὺς
ὕπνῳ καὶ καμάτῳ ἀρημένος· αὐτὰρ Ἀθήνη

s azt látjuk a rossz rímen kívül, hogy Odysseus jellemző epithetonja hiányzik, hogy az által, hogy a fordító egyes mondattagokat más sorba visz át, sok szó egészen elesik, mert az ő sora sokkal rövidebb a hexa-

meternél. Továbbá az ilyen rímek: leszel te — országszerte; érte — méne; kimósnám — biz osztán; nászról — rászólt; jó — bőven — szökkent (az első száz sorban); valamint az, hogy néha egy sor magában áll rím nélkül; hogy verseket kihágy (123—124): mindez arra mutat, hogy a fordítónak ez újításnál sok nehézséggel kell még küzdenie és jó sokat fordítania, míg teljesen sikerült olvasmányt nyujthat Homeros eposzaiból. Sokkal jobban sikerül neki a könnyed lyrai dal, mint az epikus vers.

5. **Czuprák Elek.** A nevelés és oktatás az ó görögöknél. (A kaposvári államgymnasium értesítője.)

Ezen értekezés mindenekelőtt jellemzi az ó görögöket általában, azután szól az ős görögök nevelési és oktatási módjáról, és a rendezett államu görögök nevelési és oktatási rendszeréről. Ez utóbbi két részben a spartaiak és athéneiek nevelését tárgyalja, különösen az oktatás három ágát, a nyelvtant, zenét és testgyakorlatot.

A munka jól van írva, de nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy szerző a roppant gazdag irodalomból egyetlen egy szakmunkát sem használt.

6. **Dávid István:** Cæsar munkái a gymnasiumban. — Krajnyák Ede. A diæteták. (A pozsonyi kath. főgymnasium értesítője.)

David négy oldalra terjedő elmélkedésében tulajdonkép csak a fölött panaszkodik, hogy az új gymnasiumi tanterv Cæsart a gymnasiumból kiküszöbölte. Röviden felsorolja, mi mindenfélét tanulhat a fiú Cæsar műveiből; az ókori népek csatározási és hadműveleti módját, Róma hódító politikáját, az ős gallok életét. Cæsar mint író is nagy ezt az ókor is bizonyítja s így nagyon kár «a latin írók gyöngyfüzéréből épen a legszebb gyöngyöt eltávolítani». Európa minden államában olvassák Cæsart az iskolákban, csak Olaszországban nem; mert — Nemo in patria sua propheta; s ha — ugymond David — mi magyarok e tekintetben az olaszt akarjuk követni, akkor Europa műveltjei között megszégyenítő kisebbségben maradunk. — Eddig a szerző. Kétséget sem szenved, hogy mind az igaz, a mit Cæsar müveiről mond, de lehetséges-e a IV. osztályú fiut mind arra tanítani, a mit David ur mond; hol van a történeti összefüggés, ha Róma első korszakának története után, azonnal a köztársaság végső éveibe viszszük; ott pedig a hol a tanuló megértené Cæsart, már más olvasmányt kell neki nyujtani. Hisz a fiu odahaza elolvashatja, ha figyelmeztetik rá; mert hogy a IV. osztályban Cæsarból oly sokat lehetne olvasni, hogy mindarról, a mi Cæsarban érdekes, tiszta képet alkothasson magának, abban David is kételkedik s azért mondja, hogy nem kell Cæsarnál grammatizálni, hanem csak jó sokat olvasni. Tehát nem az az ok volt döntő, melyet a szerző említ, hogy «a tanuló

nagyon sok háborut olvas! kevés a változatosság,» a miért Cæsart a tantervbe nem vették fel, hanem részint a történeti egymásután, melyet e tanterv a klasszikus és a többi nyelvek és irodalmi emlékek olvasásában követ, részint más okok is szólnak ez ellen. Cæsar ugyanis e szerint csak Sallustius után Ciceróval együtt volna olvasható, de ekkor már költőket is kell olvasni és négy klasszikust nem lehet egy évre előirni. Másrészt már Rollin (a mult század elején) az ő Traité des étudesjében és utána mindazok, a kik az olvasmányt nem puszta gyakorlatul vették, azt állítják, hogy Cæsar nem való 13—15 éves fiunak. Az ő táktikáját ezek nem érthetik; ez katonai akadémiákba való, s Cæsart mint embert a történetből kell megismerniök. Az ethnographiai adatok is csak azon országokat érdeklik, melyekről szó van, de legkevésbé minket az iskolában. Tehát nem önkényes kiküszöbölés ez, hanem csak okszerü tekintetbe vétele a helyes nézeteknek. Külömben a kérdés inkább pædagogiai s nem is tartozik tulajdonkép ide.

A *diaetetāk*-ról szóló értekezés az athéni nyilvános élet egy oly hivatalát akarja fejtegetni, a melyről tán a legkevesebbet tudjuk. Kérdezzük csak Krajnyák urat, hogy e bonyolult kérdésben tudott-e csak valamit mondani, a mit Schömann, Bergk, Maier és Böckh műveiben nem találunk? Bizonyára be fogja vallani, hogy nem. Szükséges-e, hogy a tanuló e kérdéssel megismerkedjék? Nem! mert nem is olvassa a görög szónokokat az iskolában, s ha olvasná is, kell-e neki ennyi magyarázat? Tán a szerző hallott valamit a diætetákról a gymnasiumban? Nem hiszszük. Az értekezésről mint olyanról csak annyit mondhatunk hogy elég világosan mondja el azt, a mit mások kutatásai nyomán tudhatunk. A tárgy természete szerint két részre oszlik: a magán és a nyilvános diæteták. Az eredmény ez : Az intézménynek kettős czélja volt. Minthogy a hatóságoknak lehetetlen volt minden perügyet megvizsgálniok és ítélethozásra előkészíteniők, ezt az intézményt léptették életbe; mert a nyilvános diæteta előtt tárgyalt perügyet, még ha a heliaszták elé került is, ujból megvizsgálni nem kellett. Másrészt az intézmény módot nyujtott a polgároknak, hogy jogaikhoz könnyebb szerrel juthassanak, az államot pedig megkimélte mind azon költségektől, melyekbe a heliaszták előtt tárgyalt perek kerültek. S így a legtöbb magánpörben idővel első biróságnak tekintették.

7. **Füredi L.** Kisfaludy Károly kora s hatása különösen a magyar színmű-irodalomra. (Mezőtúri ref. gymn.)

Toldi irodalomtörténete alapján készült fellengős magasztalásokban áradozó kompilátió. Újat nem mond, csak azt combinálja össze igen ügyetlen módon, a mit máshol talált. Mit szóljunk Kazinczynak ilyen vak magasztalásáról, mint a minőt Füredi az 5. lapon elmond:

«Az ő művészi keze alatt a legmagasabb költői műfajok is, mint a tragédia s az eposz, méltóságot, jellemzetességet, a lyra pedig dallamosságot, változatosságot, sőt fellengő nyelvet kapott annyira, hogy midőn nagy alkotásán végig tekintett, magas lelkesedésében égi örömmel így kiáltott fel: «Isteni bája a szép Hellasznak, római nagyság, franczia csín s német erő» stb. Hogy Kisfaludy Károlyt nem lehet, mint azt szerző teszi, Kazinczy leghívebb tanítványai közé számítani, azt Kisfaludy Sándornak Kazinczyról írt levele is mutatja (Bp. Szemle 1878. 35. sz. 151). A hunok fogékonysága a «a gondolat és a szép iránt», melyet szerző felfedez (12. lap), épenséggel nem emeli művének becsét.

8. **Heffler Konrád.** Kisfaludy Sándor költészete. (Rozsnyói főgymnásium.)

Igen értelmes, a legjobb források felhasználásával készült értekezés. Újat ugyan nem mond, de jól összegez. Csak a 14. lapon felsorolt «izléstelen kifejezések» ellen volna kifogásunk, mert azok nagy része nem érdemli meg a szerző rosszalását.

9. **Jámbor Pál**: Cicero. (A szabadkai főgymnasium értesítője.)

Jobban mondva Cicero első catalinariájának forditása. Ehhez bevezetésül irta a szerző a hat lapra terjedő hymnust Cicerora, a melyben egyik frazis a másikat követi. Egyes vonások a nagy szónok életéből kikapkodva, a melyek azt bizonyítsák, hogy «Cicero, bármit mondjon Mommsen Julius Cæsarról, egy fejjel nagyobb Cæsarnál». Mindent elhiszünk, ha annak okát adják. Ha Jámbor Mommsen és mindazok nézetét, a kik Cicerot kevésbe veszik, pontonkint vagy legalább csak nagyjában czáfolni igyekezett volna, ha megmutatta volna, hogy nem csak Cicero szobrát látta a Louvreban, hanem azt a kérdést, a melyet vitatni akar, át meg át tanulmányozta: akkor tán hihetnénk az ő dicséreteinek de üres frázisok ma már nem bizonyítanak. Cicero beszédeit a legnagyobb férfiak tanulmányozhatták, de ez még nem bizonyít semmit politikai működése és nagy geniusa mellett. S mennyi a botlás még ezen a néhány lapon is. «Cicero igazi tanitványa nem is veszthet pört, mivel rossz ügyet nem védelmez. El lehet mondani, hogy a fiatal római ügyvéd az igazság paizsa volt.» Úgy látszik, a szerző mit sem tud azokról az eredményekről, melyeket Cicero leveleinek kutatása napfényre hozott. Mily egészen külömböző a szónok a levélirótól. Hányszor volt meggyőződve kliensének bűnéről és mégis védelmezte. Hisz Milóról ő maga bevallja ezt. — «Midőn a pártviszályok sötét szellemei vérittasan kiálták a polgároknak: «öljétek!» ő tógájába burkolva, felelt: «nyujtsatok kezet egymásnak». Gyönyörű frázis. Azért figyelmeztette Brutusában Cæsar gyilkosát, hogy emlékezzék meg az ő nagy őséről, arról a Bru-

tusról, ki a királyságot megszüntette. Ez volt a baráti kéz nyújtás. — «Látta ama sivatag utat, melyen Ovid járt később. Látta az üszköket háza tetején. mint nem rég Thiers.» Valóban gyönyörü hasonlatok: Cicero, Ovidius és Thiers.

Az első vádbeszéd Catalina ellen csinos fordításban adja e remek szónoklatot, s mindenesetre többet ér, mint a bevezetés hozzá.

10. Dr. Karsa István. A római birtok keletkezése. A dolgok birtokának fogalma. (A dunántúli ref. egyházkerület pápai főiskolájának értesítője.)

Ezen dolgozat — mint azt az első csillag alatt olvassuk — szerzőnek «A birtok és védelme a római jog szerint, tekintettel a magyar magánjogra, az osztrák, szász, zürichi és franczia polgári törvénykönyveknek ide vonatkozó határozataira s a porosz Landrechtre» czímű monographiájából van átvéve, mely legközelebb sajtó alá fog kerülni.

Az értekezés, mely az imént említett munkának első fejezetét képezi, először is a római birtok keletkezéséről szól röviden, kifejtve, hogy kezdetben a római nép jogérzete bizonyos állapotokhoz jogi következményeket köt, majd e joghatásokat a prætor is védelme alá veszi, végre pedig a római jus a feladat, a különböző jelenséget a bennük rejlő alapelvekre visszavezetni s a feltalált egységes elv alapján a birtok tanát kifejteni. Ezek után áttér a dolgok birtoka fogalmának meghatározására, mely szerinte «egy személynek valamely dologra vonatkozó viszonya, melynek tényleges fentartását a jog megengedi és pártolja». A római birtoknak két eleme van, u. m. animus és corpus. A corpus a valakinek birtokát képező dologi, az animus a birtokos megvalósított tulajdoni szándéka. Az egészet több német és franczia munkákra vonatkozó jegyzetek kisérik. Az értekezés szakismerettel és értelmesen van írva.

11. Kotunovics Sándor: Az imák és áldozatok a görögöknél. (A nagyváradi kath. főgymnasium értesítője.)

A szerzőnek nem volt más czélja, mint az imára és áldozatokra való tudnivalókat az ifjuság számára összeállítani. Az haszonnal is fogja olvasni. De nem hagyhatom szó nélkül a rövid bevezetést, mely oly állításokat tartalmaz, melyeken minden művelt ember megbotránkozik. Vajon használunk-e az ifjuságnak, ha azt a kort, a melynek nagyszerű termékeivel az iskolában foglalkozik, s melyekből a szép örök eszméit merítenie kell, az «üres felvilágosultság» idejének mondjuk, azt nem hisszük. Szabad-e az oly korokat, melyekben tudomány, költészet és művészet eddig utol nem ért felvirágzást ért, azért mert egy babonás vallás ingadozni kezdett, oly megvetőleg jellemezni? Az

ilyféle itéletek pedig: «Ezt pedig (t. i. a népvallás szentségtelenítését) előidézték a sophisták, kik hamis okoskodásaikkal a legnyilvánosabb igazságot tagadva, vitatkozásaik által a hazugságot mint igazságot és az igazságot mint nem valót, elferdítve adták elő», azt mutatják, hogy azok írója nem fogja fel azt a nagy szerepet, melyet ép e sophisták a görög ész kimüvelésében játszottak, s nem tudja, hogy Athén nekik köszönheti philozophiáját, történetírását és szónoklatát. Valóban csodálnunk kell, ha látjuk, hogy a fátyol, mely oly soká borította a tudós világ szemét e férfiak szereplését illetőleg, most sem esett le némely tudós (!) férfiak szeme előtt, s ők ép oly hályoggal nézik a dolgokat, mint évtizedekkel ezelőtt látták. Hiába bizonyították be ezeknek, hogy e férfiakat nem szabad Plato vádiratai szerint megitélni, hogy a tények természetes összefüggését kell tekintenünk s úgy itélnünk. De hisz némelyeknek mindig kell egy bűnbak, ha az idők szellemében rejlő rohamos haladást és a babonának evvel karöltve járó sülyedését magyarázni akarják. Tehát itt a szegény sophistákra rakják a terhet; ma tán a természetbúvárokat okoznák.

Még két apróság. Zeusnak sohasem áldostak sast, mert ez a neki szentelt madár volt; honnan is vették volna azt a sok sast, ha meg is lett volna engedve? — Miért idézi a szerző kétszer is Hesiodust latin nyelven? Nem akarjuk hinni, hogy latin irónak tartja.

12. **Markusovszky Sámuel**: Horatius Ars poëtikája czéljáról és szerkezetéről. (A pozsonyi evang. főiskola értesítője.)

A sokat vitatott kérdés egész terjedelmében áll itt előttünk, de azért a czélról még sem hallunk semmit, s így az értekezés csak a czím második részének felel meg. A szerző ugyanis arra a végeredményre jut, hogy Horatius ezen epistolájában *bizonyos* alaptételeket és szabályokat akart adni, melyek úgy a Pisóknak, mint általában a fiatal költőknek jövendőbeli működésükben zsinórmértékül szolgáljanak. Más helyen ismét azt mondja, hogy az Ars poëtica czélja a római irók és műbirálók utba igazítása főleg a drámai költészetben. A Pisok talán drámairók voltak? E sovány eredmény kihozatalán fáradozik a szerző az értekezés első tiz lapján, de a hol inkább a római költészet első korával foglalkozik, mint a szóban forgó kérdéssel. Igaza volt Wielandnak, a ki e műről azt mondotta, hogy előbb uj művet kellene az Ars poetikából alkotni s még csak azután lehetne benne összefüggést keresni, s mi sem bizonyítja jobban ily kutatás eredménytelenségét, mint a Goethe szava: Dieses problematische Werk wird dem einen anders vorkommen, als dem andern, und jedem alle zehn Jahre auch wieder anders. Ha még annyira fejtegetjük a költői epistola lényegét, erre az epistolára nem fogunk találni egy Prokrustes-ágyat. De hát amúgy nem élvezhetjük?

A szerkezetet részletesen tárgyalja szerzőnk; az első rész (1—152) a szerző szerint általánosan szól a költészetről. Szabályokat és észrevételeket közöl, melyek a költészet minden fajára illenek és mindazoknak, kik költészettel foglalkoznak, elkerülhetlenűl szükségesek. A második rész (153—294) különösen a drámai költészetet fejtegeti és főleg ennek magasztosabb faját, a tragédiát, melyet a római szinház teljesen elhanyagolt. Itt Markusovszky kiemelhette volna, hogy Horatius a görög dráma eredetéről több ferde nézetet közöl, hogy a komédia eredetét a tragédiáéval felcseréli, hogy a római tragédia elhanyagolásának okai is voltak. A harmadik rész (295—476) tárgyalja azon kellékeket, melyeket Horatius kora költőinek figyelmébe ajánl. Ez fejtegeti azon okokat, melyek a költői tehetség fejlődését akadályozzák vagy rossz irányba terelik és kijelöli azon eszközöket, melyek a tökély legmagasabb fokára visznek. — Még két kis megjegyzés. Azon férfiak közé, «kik a római költők koszorujához az első virágokat kötötték» tartozik ugyan Ennius és Pacuvius, de Statius nem. Tán sajtóhiba. De az átkozott satyra csak nem lehet az, mert következtesen így van írva, pedig a szerző az értekezésben a satyrdrámáról is szól és csak észrevehette, hogy a kettőnek nem egy a törzse.

13. Matskássy J. A franczia nyelv és orthographia a XVI. században. (Szegedi főreáltanoda.)

A szerző értekezésében röviden ismerteti a franczia nyelv és orthographia állapotát a XVI. században s különösen azon kor oly annyira érdekes linguistáinak működését. Birunk ugyan már a XIV-ik századból is a nyelvvel foglalkozó tractatumokkal, de ezek idegenek számára lévén írva, első sorban csak a franczia *társalgási* nyelvet tárgyalják; ilyen pl. a XIV. sz. végéből a Brit. Muz. kéziratában ránk maradt «Maniere de langage» (kiadta Paul Meyer, 1873) stb. A franczia nyelv csak a XV. század második felében kezdi a latint mint *hivatalos* nyelvet kiszorítani s a franczia tudományos és költői *próza* is csak most fejlődhetik ki nagyobb mérvben, miután a hazafias mozgalmat elősegíti azon körülmény, hogy a királyi hatalom erősbülésével, különösen I. Ferencz óta Páris nyelve domináló állásra tesz szert s a középkor dialektusai helyét mindinkább az újkor irodalmi nyelve foglalja el. Az egyöntetű irodalmi nyelv utáni törekvésben a XV. és XVI. század nyelve tulajdonképen együvé tartozik s átmenetet képez az ó francziától a XVII. század klassikus nyelvéhez; e tekintetben talán e két század nyelvét «közép franczia» név alatt összefoglalhatjuk. A középnémettel már azért is összehasonlítható, mert, mint emez, főtörekvését nem éri el s az egyes írók provincziális jellege a közös nyelvformák daczára is elég világosan mutatkozik.

A XVI. században a nyelvet grammatikai vagy stylistikai tekintetben tárgyaló művek, értekezések stb. száma tetemesen gyarapodik. A linguisták egy része megelégszik a tények megállapításával, így különösen *Palsgrave* (1530), a ki angol honfiai számára irván, velök a franczia nyelv akkori állapotát törekszik megismertetni, miért is műve, minden benne található confusió daczára is fölötte becses. Persze, nem kellene szem elől téveszteni, hogy példáiban inkább a XV. század íróira hivatkozik, a költők közt pedig kivált *Alain Chartier*-ra, s így talán a közép-francziának egy régibb phasisát képviseli; az ilyen körülmény oly nyelvkorszakban, a melyben a formák folytonos változásnak vannak alávetve, nagyon is tekintetbe veendő. Az akkori nyelvészek legnagyobb része azonban műveikben bizonyos tendencziát követnek. Mindenekelőtt hazafias szempontból azok ellen kellett fellépniök, a kik a franczia nyelvet mindenkép gáncsolták s azt magasabb eszmék kifejezésére, tudományos s irodalmi művekre alkalmatlannak tekintették. Ezen tisztet legjobban teljesítette *Du Bellay* (1549), a kinek műve a „*Plejade*" név alatt ismeretes költői csoportnak s a franczia költészet feléledésének programmjává lett. Egyesek kivált a purismust, a nyelvnek az olasz és spanyol formáktól való megszabadítását tekintették főczéljuknak, mások ismét a szókincs szükségessé vált gyarapítását törekedtek előmozdítani, leginkább a latinból és a görögből merítvén az új szókat, de nem ritkán egészen szeszélyesen is járván el a szóképzésben, a mint egyáltalán e kor nyelvészeinél mindig megvan a túlzás; csak kevesen utaltak az ó-francziára és a dialektusok kincseire. Végre pedig mindnyájok közös feladata volt a nyelvtani szabályoknak megállapítása és ebben sokan a szabályosság utáni törekvésben s a latin nyelvtannak utánzásában a kellőnél tovább mentek; különösen *Sylvius* (Dubois), a ki pl. a *j'ame, tu ames*-féle igealakokat csak azért ajánlja, mert inkább hasonlítanának az *ami, amour* stb. szókhoz. Az orthographia tökéletesbítésén fáradozó lingisták két csoportját a szerző helyesen jellemzi. Az egyik az etymologiát tartja különösen szem előtt; a másik ellenben a helyesírást egészen a kiejtésre akarná fektetni. Mindkettő álláspontját túlzottan képviseli s az első csoport túlbuzgóságának nem egy nyoma napjainkig is fenmaradt (pl. doigt).

Matskássyt, ha netalán a XVI. század nyelvét tüzetesebben tárgyaló munkára készülne, arra figyelmeztetjük, hogy hangtani tünemények megvizsgálásában nagyobb figyelemmel s finomsággal járjon el; a román nyelvek phonetikájában ma górcsővel kell dolgoznunk; a makroskopikus eljárásnak már többé nincs helye. Így pl. az *al*ter: *au*tre-féle tüneményt nem magyarázza úgy, hogy a latin *l* a francziában *u*-ra változott, ha eszébe jutott volna a rhæto-román *ault*, mely franczia *haut* nak felel meg; itt t. i. egyszerűen furtiv *u*-val van dolgunk, mely

l előtt gyakori, a mint ezt a román nyelvek számos esetben bizonyítják; a latin *factum*-ból sem lett fr. *fait* oly drastikus módon, mint a hogyan azt M. előtünteti, stb.

Végül utalunk Ch. *Thurot* «De la prononciation française depuis le commencement du XVI. siècle *d'apres les témoignages des Grammairiens*" czímű legújabb művének nem régen megjelent első kötetére, a melyben a grammatikusok által felemlített nyelvtani tények páratlan szorgalommal vannak összegyüjtve. A legközelebbi feladat volna, az egyes nyelvészek authenticitásának megvizsgálása után, a számos ellenmondást és tendentiosusan hamis állítást kiküszöbölni s az így megállapított tényeket a nyelvemlékekből nyertekkel összehasonlítani; így nyernők a kor nyelvének teljes és helyes képét. A XVI. századnak a mienktől oly annyira elütő *mondattanának* tüzetes tárgyalására még fölötte kevés előmunkálatokkal birunk. Érdekes volna továbbá kimutatni, hogy miképen függnek összze a nyelvészek értekezései a kor politikai és irodalmi irányaival.

14. Mészáros Alajos. Mikor kezdte írni és mily sorrendben írta Horatius leveleit? (A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló nagykárolyi rom. kath. nagygymnasium értesítvénye és külön lenyomatban «Horatius epistoláinak idő- és sorrendje» czím alatt.)

Horatius életének és költői pályájának rövid előadása után a szerző Franke, Streuber, Kirchner, Lemaire és Campa dolgozatainak alapján iparkodik Horatius egyes epistoláinak keletkezési idejét megállapítani. Kutatásainak eredménye a következő: 727-ből a. u. C. való Epist. I 2; 728-ból Ep. I 4; 731-ből Ep. I 7 és 15; 732-ből Ep. I 9 és 14; 733-ból Ep. I 5, 11 és 20; 734-ből Ep. I 3, 8, 12 és 18; 735-ből Ep. I 17; 736-ból Ep. I 13; 737-ből Ep. I 10; 738-ből Ep. I 6 és 16; 739-ből Ep. I 1 és 19; 743-ból Ep. II 2; 744-ből Ep. II 1. Az Ars poetica-t Mészáros 745-be vagy 746-ba a. u. C. helyezi.

Az egész értekezés dicséretre méltó szorgalomról tanuskodik, bár egyes tévedésektől nem ment; így pl. p. 7. Mészáros Horatius atyjának görög, magas műveltséget tulajdonít, p. 8. Octavianust Cæsar unokájának mondja és egy Bologna közelében fekvő Rajna folyót említ; p. 10. elmulasztotta megmondani, hogy az a Quirinus, ki Horatiust a görög verseléstől eltiltotta, nem valami római polgár, hanem Romulus félisten volt. Kellemetlenül érinti továbbá az olvasót egy gyakori sajtóhiba: *epos epodos* helyett és Bentley nevének Bentlej-re való következetes elferdítése; de azért nincs okunk a szerzőtől megtagadni elismerésünket a felett, hogy iparkodott a tárgyra vonatkozó újabb szakirodalmat is lehetőleg teljesen felhasználni, és hogy több helyen, különösen az előszóban, a philologiai munkásság tudományosabb, modernebb irányáról a legnagyobb tisztelettel nyilatkozik.

15. **Németh Kálmán**: Nagy Sándor mint ember és király. (A nagybányai főgymnasium értesítője.)

Épen beválnék középszerű pensumnak. «Elmefuttatás a történelemből» legyen ez a «Cantu Cæsar, Rottek, Weber és Bumüller nyomán» irt értekezés. Néhány anekdota N. Sándor életéből, az iskolai tankönyvekben is felsorolt hadi műveletek: ebből áll az egész. De hisz a szerző maga azt mondja, hogy sokszor néhány meggondolatlanul (!) ejtett kevés szóból, egy önkénytelen tettből, jobban meg lehet ismerni valakit, mint a poros philosophiák és phreneologiák halom számra való forgatásából. Meg is látszik értekezésén, hogy igen szokta őket forgatni. Sajnálja Nagy Sándort, hogy oly nagy vágyai és czéljai voltak, mert hisz «Csak a szerénynek nem hoz vágya kínt»; nem is érdemelte ám meg a Nagy melléknevet, melyet az ingatag világítélet, melytől a «nagy» nevet egy Herodes is ki tudta vívni, neki adott. Mik az ő tettei az oly ember nyugodt életéhez képest a ki csak annyit mond sajátjának, a mennyit a szív felfoghat, mint minden jámbor minorita. S ez a stilus és irásmód; csupa parenthesis. Csak egy példa, hogy végezhessünk. »Atyja halála után — ki már készülődésében előcsatárjait Ázsia felé indította — kit azonban Pausanias orgyilkos megölt, — miben Sándornak is legalább elnéző szerepet tulajdonítanak sokan; — a még alig husz éves ifju — kit szép termete és harczban kitüntetrtt bátorsága és vitézségeért a katonák szerettek — átvette a trónt erős kézzel, nagy erélylyel, minek is egyedül köszönheté megtartását.» Mit mondanak a tanulók tanáruk ezen sitlusához?

16. **Pintér Ede**: Az attikai eskü, kapcsolatban a demokráczia főbb intézményeivel. (A lugosi főgymnasium értesítője.)

Tizenegy oldalon előadva! ezt még a czímhez kellene csatolni, s azonnal tudhatná az olvasó, mily nemü értekezzéssel van dolga. Az egész dolgozatban csak Schömann régiségtana és Télfy Corpus iuris-a van idézve. Ezekből az esküre vonatkozó rész egyszerüen ki van véve és néhány pont alá foglalva. Először az eskünek általános jellemzését adja — egy lapon; görög auctorok nyomán, kiknek műveit sohasem látta. Azután szól az uj állampolgári, az «ötszázak, a heliasták és a törvényszéki esküről, s ráadásul még az ampyktionok és symmachiák esküjét is idézi. A szerző sajátja csak ezen eskük fordítása; de ha nem csalódunk, Schenkl olvasókönyvében ezen eskük mint forditási gyakorlatok is előfordulnak.

17. **Schulz Vendel.** Róma kormányzata különösen a köztársaság alatt. (A pápai kis-gymnasium értesítője.)

Szerző ez értekezésénél helyes álláspontból indul ki. A gymnasiumi tantervhez kiadott utasítások szerint: A klasszikus nyelvek és első

sorban a latin nyelv tanításánál arra kell súlyt fektetni, hogy az olvasást kisérő tárgyi magyarázat lassan-lassan bővülve, kiegészülve, a római nép életének és gondolkodása módjának felfogására és méltatására képesítsen. A szerző tehát az alsóbb négy osztály számára előirt anyagot Liviusból, a város alapításától a decemviratus bukásáig oly magyarázattal kiséri, a mely a római állam kormányzatát ez időszakban összefüggőleg feltünteti. A tanuló ezt nem haszon nélkül fogja olvasni s az olvasmány ezáltal tisztábban fog előtte állni. Feladatát ügyesen végezte. Róma kormányzatának fejlődését fokról fokra kiséri, minden hivatal keletkezését és feladatát röviden előadja, s így a tanuló a gyakorlókönyvben olvasott történet mellett e magyarázatot folyton használhatja.

18. Szijjártó Izidor: Augusztus uralkodásának befolyása a tudományok későbbi hanyatlására és az erkölcsök sülyedésére. (A kézdivásárhely-kantai minorita al-gymnasium értesítője.)

Hosszu czím, rövid értekezés. Ez még nem tenne semmit, ha legalább volna benne valami. Ha az eredményt közöljük, azonnal láthatjuk az értekezés czélját: «Augustusra nézve az egész emberiség csak komédia volt és az ember semmi más, mint szinész. Valóban egész életében inkább kereste a látszatot, mint a valóságot. Minden jellemszilárdság nélkül a körülményekhez alkalmazkodván, közönyös volt az erény és bűn iránt.» Ily merész állítások bebizonyítására azonban okokat is fel kell hozni, mint történész azt a kort jól kell ismerni, melynek fejedelméről irni akarnak, egy kis világtörténeti áttekintéssel is kell rendelkezni; a nép belső életét és a sok baj okait, melyek a népet «az enyészet tarpeji sziklájára» sodorták, át kell érteni, hogy egy ily nagyhangzásu czímnek a dolgozat megfeleljen. A szerző hevesen kikel a rómaiak ellen, mert a nőket nem tisztelték s néhány Augusztus korabeli iróról emlékszik meg, s ez tüntesse fel a sülyedés okát. S mily ferde itéletek vannak még e néhány lapon is! Ovidiust, mivel nem szegődött Augusztus bérencz hízelgőinek — a szerző szerint pl. Horatius, Vergilius — táborához, számüzték és sem dalai, sem kérelme, sem a római népnek könyörgése nem lágyitották meg Augusztus szivét. Bizony kár volt, hogy a tudósok annyira kutatták e költő számüzetésének okát, mikor itt oly egyszerüen és határozottan megtalálhatják. — De szerző egy *Seneca*-féle horatiusi életrajzot is ismer. (7. lap. Senec. in V. Horatii.) Tán sajtóhiba Suetonius helyett; de az csak nem sajtóhiba, ha ezt: «an vereris, me apud posteros tibi infame sit, quod videaris familiaris nobis esse» így fordítja: Azt hiszed, azért tiszteltetek meg barátságommal, hogy az utókor előtt engem megbecstelenits? Zusammen, ihr Schulknaben, um ihn auszuzischen! mondaná Lessing.

19. Dr. Tóth Sándor. Nonnus Panopolis Metaphrasisa. (A nagy-szebeni állami főgymnasium értesítvénye P. 3—12.)

Sajátságos egy értekezés, mely mindenféléről szól, legkevesebbet arról az iróról, kinek egyik müvének ismertetését akarja adni. Szerzőnek czélja ugyanis «æsthetikai szempontból hozzá szólani Nonnus töredékéhez, meg aztán technikáját vita tárgyává tenni, a nélkül hogy akár a költő ethikájára, akár egyéb nyelv- és mondattani sajátságaira reflectálna.» Elmondja tehát p. 2 hogy Nonnus kora valószínüleg az V. századba esik Kr. u., p. 3 és 4 jellemzi, illetőleg magasztalja János evangéliámját, melyet Nonnos «metaphradeált,» p. 4 és 5 kifejti, hogy Nonnos mily lelkesülten végezte ezen munkáját, p. 6 és 7 magyarázza, mi a kölömbség a periphrasis, paraphrasis és metaphrasis között és csak azután tér át Nonnos technikai ügyességének, mely «mindennél fontosabb» feltüntetésére, illetőleg tér szüke miatt e kérdés legfontosabb pontjának, a rhythmusnak és vele kapcsolatban a cæsurának tárgyalására. A helyett azonban, hogy ezen igéretét teljesítené, beéri avval, hogy constatálja, miszerint Nonnos «mind a cæsurát mind a rhythmust félremagyarázza s azt hiszi, hogy összefüggés nincs köztük, és hogy «hatosverseinek nagy része elárulja, mennyire nem bir a régiek finom érzékével s elégségesnek tart némi jóhangzást, ömletegséget, dallamot stb.», azután p. 7—12 terjedelmesen előadja a klasszikus világ rhythmusának és cæsurájának általa fölfödözött titkait: Az előbbié az, hogy «egymással ellenkező scansio egy sorban vagy szakban helyet nem foglalhat,» az utóbbiét nem sikerült zavaros előadásából kitalálnom. Ezen uj elvei szerint fejtegeti aztán Tóth az alcæusi verssort, mire «e töredékes nézetek» véget érnek. Elegendőnek tartottam Tóth értekezésének tartalmát adni: ebből is eléggé kitünik, hogy az értekezésnek irodalomtörténeti része — metrikus részét nem tudom érdemesnek fogja-e valaki tartani megbirálni — teljesen értéktelen. Sokkal jobban járt volna el a szerző, ha egy két irodalomtörténetből kiirta volna a «Metabole» irodalomtörténeti ismertetését, Ludwich, Tiedke, Scheindler s mások metrikai tanulmányainak alapján összeállította volna Nonnus verselési technikájának főbb sajátságait és a Metabólé verselésének a Dionysiákétól való eltéréseit. Akkor tanítványai is tanultak volna valamit, és talán maga Tóth is megtudta volna, hogy Nonnos Aegyptomnak Panopolis nevü városából való volt és igy «Nonnus Panopolitanus»-t nem szabad magyarúl «Nonnos Panopolis»-nak elkeresztelni.

20. Zsoldos Benő. Mutatványok Thucydides magyar fordításából. (A sárospataki ref. főiskola [akademia és gymnasium] jelentése.)

Zsoldos úr Thucydides fordításából, mely nála kéziratban készen áll, két mutatványt ad. Az egyik: «A mytileneiek ügyében tartott második athéni népgyülés s ennek eredménye», a másik «Ambracia szerencsétlensége»; mind a kettő a harmadik könyvből. Nem vettünk észre feltünőbb hibát e mutatványokban, de valami különösen dicséretre méltót sem. Tekintetbe véve azt, hogy Thucydides még nincs nyelvünkre lefordítva, s hogy Zsoldos úr fordítása a mutatványokból itélve tisztességesnek igérkezik, örvendenénk, ha munkája megjelenhetnék.

VEGYESEK.

— **A latin nyelv kiejtése iskoláinkban.** Több évek során át volt alkalmam, mint a proseminarum latin gyakorlatai vezetőjének az itteni egyetemen, a gymnasiumainkban való latin oktatás egyik leggyöngébb pontjáról meggyőződnöm. Azt is láttam, valahányszor egy gymnasiumi latin órán vagy latin érettségi vizsgálaton jelen voltam, mennyire elharapódzott a baj, mily keveset használ azzal szemben értelmes tanárok fáradozása, mily nagyon sok esetben magának a bajnak ismerete is elenyészettnek látszik. Értem a latinnak nem pontos, sok tekintetben barbár kiejtését. Az élénk mozgalom, mely néhány év óta Németországban észlelhető és lassanként a theoretikusok körén kívül a tanügy férfiait is megragadja, bizonyithatja és, a ki ily hangulat iránt fogékony, azt vigasztalhatja is, hogy a baj nem az osztrák sajátosságok közé tartozik, hanem epidemikus.

Két tapasztalt tanférfiu, *Dr. Rudolf Bouterwek* és *Dr. August Tegge* urak nyilatkozatai szerint, kiknek nem rég megjelent érdemes munkájukat. „*Die altsprachliche Orthoepie und die Praxis*“ mindjárt részletesebben meg fogiuk beszélni, még úgy látszik Németországban is ugy állanak a dolgok mint 1819-ben, mert *Conr. Leop. Schneider* terjedelmes latin nyelvtanában igy panaszolkodik: «A mai kiejtésben a legdurvább hibákat követik el annak quantitása ellen, még ott is, hol igen könnyen lehetne helyesen beszélni. Mert majdnem csak a végelőtti szótagoknál igyekeznek a rövid hangzókat röviden, a hosszúkat hosszan kiejteni, és még ez esetben is csak a több mint két szótagu szavaknál, mint péld. *avĭdus*, *invītus*, míg olyan két szótagu szavakat mint pl. *mŏdus*, *tōtus* stb. úgy ejtik ki mint *mōdus*, *tōtus*, mely hiba az acutus és a hangzó hosszúsága összetévesztésének következménye.[1]) A végszótagoknál ügyelnek

---

[1] Hogy a két szótagú latin szavak első, rövid szótagát mi is megnyújtjuk hangsulyozás közben, azt mestereinktől, a németektől tanultuk, kik anyanyelvükben uralkodó azon törvény alapján, hogy az egyszerű mássalhangzó előtt álló hangsulyozott hangzó hosszú, kettőzött előtt rövid, különösen két szótagú szavaknál követik el rendesen ezt a hibát. Azt mondhatná ugyan valaki, hogy ez nem németektől eltanult hibás kiejtés, mert már az első latin órákban tapasztalhatja a tanár magyar ajkú tanulóknál is a két szótagu szavak ilyetén hibás kiejtését. Mi azt feleljük rá, hogy nincsen tanuló, ki még mielőtt az első gymnasiumba jutott, ne hallott volna legalább egy pár ilyen szót, természetesen a maga helytelen kiejtésével: elég ez a pár szó, akár hány új két szótagu szót hall azután, habár helyes kiejtéssel is a tanártól, mindeniknél ugyan azt a hibát követi el *az analogia* utján. Mert hogy a magyar nyelv szelleme nem vezeti öt rá erre a hibára, arról meg-

ugyan némileg a hangzó hosszúságára, ha a szó ez utóbbival végződik, pl. *oro, fratri* stb., de már *mensā*-t nem különböztetik meg kellőkép *mensă*-tól, és különösen ha egy mássalhangzó zárja be a végszótagot, akkor úgy látszik egészen szabályszerűnek tartják, hogy ezen szótag hangzójának rövidnek kell lenni, e szerint mondják *mensăs, dominŏs, passerĕs, laudăs, audĭs, mŏs, vĕr, nŏs, quŏs, sĭc, nŏn* stb. e helyett *mensās — nōn*, s alig ejtik ki *hīc*-et (itt) és *hōc* ot (ablativus) különbözőleg *hĭc*-től (ez) és *hŏc*-tól (nom. és acc.)», stb.

A több szótagú szavak végelötti és végharmadik szótaga quantitásának részleges figyelemmel tartását a latin nyelv egyetlen, némileg még ismert hangsulyozási szabályának köszönjük, hogy t. i. a hang a végelőttin nyugszik, ha az hosszú, a végharmadikon ha a pænultima rövid.[1]) E tekintetben az utolsó időkben a nyelvtanok és gyakorlókönyvek is a helyes olvasás segítségére vannak a quantitás jelek fölhasználása által. Mily kevés eredménynyel, bizonyítja a mindennapi tapasztalás. Kevés azon abituriensek száma, kik ezeket: *praedĭco* és *praedīco, abscĭdi* és *abscīdi, Bacchĭus* és *Bacchīus, decŏri* és *decōri, invĭtas* és *invītas, invĭto* és *invīto, possĭdes* és *possīdes* s több ilyféléket biztosan meg tudnak különböztetni a kiejtés által. Sőt több már túl van a trienniumon s tán épen doctor, a nélkül hogy biztosan tudná, vajjon *doctor philosóphiae* vagy *philosophíae*-vé avatták-e föl. Különösen a görög tulajdonneveket, melyek tudvalevőleg nem görög, hanem latin hangsulyozási szabályok szerint accentuálandók, ferdítik el rendkívül, és ily alaktalanságok mint *Miltiádes, Alcibiádes, Hypérides, Hellánicus, Alexándria, Dárius, Démeter, comoedia, Meleáger* a legközönségesebbek közé tartoznak.

De ha mindjárt nem is sértené fülünket ily rossz hangzás, mily kevés lenne nyerve. Az antik nyelvekben minden szótagnak megvan a maga quantitása; ebben lüktet annak igen sajátságos életereje, többnyire ebben mutatkoznak a nyelvfejlődési törvények a legvilágosabban, nélküle minden szó eltorzított holttesthez hasonlít, melyet lehet ugyan mechanikusan össze-vissza analysálni, de melyet mint organikus képződményt épen nem érthetünk meg, vagy nem tökéletesen. Kaczagunk a magyaron vagy a szlávon, ki a német nyelvet szabályellenes kiejtéssel vagy hangsulyozással kezeli. Sokkal kuszáltabb a kép, mely a latinnak szokásos iskolai kiejtésében elünkbe tünik, a mennyire t. i. az accentus és a quantitas tekintetbe vétetnek.

De ezzel nincsenek kimerítve kiejtésünk hiányai. Tisztességes

---

győződhetünk, ha végig nézünk azon sok két szótagu magyar szón, melyeknek első szótaga minden hangsuly daczára rövid.

[1]) Nálunk sokszor e hangsulyozási törvényre sem ügyelnek, mert magyarosan a szó első szótagát hangsulyozzák.

mintalajstromát adja elénk ennek *A. Spengel* a müncheni academia phil. és hist. osztálya gyülési jelentésében (1874. II. kötet 234–253. ll.) megjelent előadásában „*Deutsche Unarten in der Aussprache des Lateinischen.*" Mi a *c*-t *e* és *i* előtt *c*-nek ejtük, mig *a*, *o* és *u* előtt a *k* hangot megtartjuk. Hogy ez nem volt a régi rómaiak kiejtése sem abban a korszakban melybe egy Plautus és Terentius művei tartoznak, sem a classikus korszaké, azt a történeti nyelvtan kétségen kívül helyezte. Csak a hetedik században Kr. u. körülbelül kezdődik a *c* assibililálódása. Előttünk ama igen késő kornak barbár kiejtése oly szokásossá lett, hogy azt hisszük, hogy pl. nem is mondhatjuk másképen mint *Cicero*; csak ha a szó görög köntösben áll előttünk Κικέρων, alkalmazkodunk nem minden vonakodás nélkül a *k* hanghoz.

Nem jobban állanak a dolgok a *ti* kiejtésével (hangzók előtt = *ci*) melyet a Kr. u. ötödik századbeli latin grammatikusok vittek be a nyelv dialektusából az iskolába. Mi ezen grammatikusokat követjük s azt mondjuk *Horacius*, *Terencius*, a helyett, hogy a *t*-t tisztán tartanók, de következetesség nélkül, a mennyiben még sem mondjuk *mecia* hanem helyesen *media*.

Tán kevesebbet hibáznak nálunk a latin kettőshangzók kimondásánál, a mennyiben az *ei*-t és *eu*-t nem mint a *bei Heu* német szavaknál, hanem az *e-i*, *e-u* alkatrészek többé-kevésbé világos elkülönítésével ejtik ki. E tekintetben a görögnek pontosabb kiejtése, miben gymnasiumaink, mint az el van ismerve a németeké fölött elsőséggel birnak (v. ö. Curtius Erl. 22. l.), jó befolyásunak mutatkozik.

E kis ráutalás is eléggé mutatja, mily mértékben szükséges a latin oktatást alapjában okvetlenűl reformálni. Okvetlenűl, mondom, mert nem képzelhetem el, hogy oly tévedések, melyek a mostani gyakorlat alapját képezik, daczára annak, hogy több mint ezer év óta fennállnak, miután már egyszer fölismertettek és a helyes dolog tökéletes biztossággal ki van kutatva, még továbbra is érvényben lehetnének. Különben a philologia nagyon is mögötte állana a többi gymnasiumban tanított disciplináknak, ha képviselői legjobb esetben a tudományos kutatás által fölismert dolgok theoretikus ismeretével megelégednének, de az igazság elterjedésével szemben közönyösek maradnának. Nem egy könnyen fog egy történész, egy természetrajztanár, egy physikus öntudatosan közölni tanítványaival hamis tényeket vagy hibás hypothesiseket, hanem mihelyest egyszer föl van fedezve az, a mi helyes, föl fogja azt karolni s terjeszteni az igazságot. Philologiai téren hiányzik ez az élénk kölcsönhatás a theoria és praxis, kutatás és iskola közt, vagy legalább rendkívül lassan megy végbe és soha se makacs akadályok nélkül. Már pl. mióta ismeretes, hogy a *j* nem latin betü, és mégis sok helyt sértetlenűl tartja magát a latin iskolai orthographiában. Kevés kezeli abiturienseink

közül biztosan a megtisztított orthographiát, jóllehet annak újabb nyomtatványok, grammatikai tankönyvek és kényelmesen berendezett utánnézésre való könyvek által közkincscsé kellett volna válni.

Igazságtalanság volna azonban tekintetbe nem venni az aránytalanúl nagyobb nehézségeket, melyek a nyelvi oktatásban még kicsinyes változtatások elé is gördülnek. Mert a siker előföltétele minden tanár egyöntetű müködése. Különben könnyen lerombolja egy azt, mit mind a többiek fáradságosan fölépítettek. Továbbá oly hibák és szokásokkal van dolgunk, melyek a tanitás különböző fokai szerint különböző mértékben fészkelték be magukat, melyek ellen megfelelőleg különböző módon és különböző eszközökkel kell működni. A mi azonban a tárgyat illeti, melyet én itt szóba hoztam, hát nem egyes és kicsinyes pontokkal hanem a dolgok állásához képest beható reformmal van dolgunk. Ezen nehézségek tekintetbe vételével szabadjon kifejteni azt, a mit a mostani viszonyok között különösebb eszközök fölhasználása nélkül elérhetőnek tartok, és megkisérteni egy némely nehézségeket, melyek a javításnak utját állják, a mennyire az e helyt lehetséges, elenyészteni. Ha képesek lesznek e sorok tapasztalt tanférfiak érdekeltségét megnyerni, és őket a tárgy további meggondolására és praktikus javaslatokra birni, igen gazdagon megjutalmazva éreznék magokat.

Azt hiszem, hogy egyelőre egy közelebbi czélt kell kitűzni, mert a latinnak kiejtése nem hozható egyszerre mindenütt összhangzásba a tudományos kutatás álláspontjával. De a legfőbb pontra nézve, értem az *accentuatiót* és *quantitást*, lehetséges, és oly világos előnyöket és könnyítéseket nyújt az oktatásnak. hogy még azok jóakaratának megnyerése is remélhető, kiknek különben nem lesz könnyü megrögzött szokásokkal fölhagyni. Csak ne reméljük, hogy a régi vak szokást (schlendriánt) egy csapásra kiirthatjuk, vagy hogy — foltéve a tanárok teljes intelligentiáját és kézségét — minden tanulót, legyen az az oktatás bármelyik fokán, még megmenthetünk. Száz egyes dolognak prosodiai utánnézésre való könyvekből vagy grammatikák függelékeiből való betanulásával majdnem semmit se nyerünk. Minden szó accentusának és quantitásának oly elenyészhetlen, szilárd képben kell a tanuló szelleme előtt lebegni, hogy ép oly helytelennek és lehetetlennek tünjék föl előtte *hābeo. īnfīdus. hērī*-t mondani *hăbeo, īnfĭdus, hĕrī* helyett, mint pl. *hobeo*-t, *infithus* t, *herri*-t. E végből finom érzésre kell szoktatni az ifju fület, melyet különben senki sem nélkülözhet, ki az antik műalak varázsát érezni és élvezni akarja. Ebből az következik, hogy a correct kiejtést az első latin órákban kell kezdeni. Ez volt *Ritschl* véleménye is, ki Perthes-hez szóló érdekes levelében „*unsere heutige Aussprache des Latein*" (Rhein. Mus. f. Philol. XXXI. (1876.) 481—492. l. = *Opuscula phil.* IV. 776-tól 779-ig) a dologról igy nyilatkozik: «A megtisztított kiejtést, hogy úgy

mondjam, az anya tejével kell beszívni, a latin elemi oktatás legelső fokán elsajátítani, minden tényleges dolgot «ex usu» (a régi iskolai terminus szerint) megtanulni. Ha a fiu kezdettől fogva soha sem hallott mást mint *măgnus*, *lēctus*, *trīstis*, *ōrdo iūstus*-t, akkor a helyesnek el nem enyésző birtokában van és nem is juthat abba a kisértetbe, hogy csak valaha egy mai, előtte hallatlan *măgnus*, *ŏrdo* stbre vetődjék.

Ezt az eljárást követte egy oly tapasztalt tanférfiu mint *Perthes* az ő *Grammatisch-Etymologisches Vocabulariumában*, és én több tanárt ismerek, kik ily módon kezelik a dolgot, és merek hinni biztosító állításuknak, hogy nem mutatkoznak semmiféle nehézségek, hogy meglepő eredmény érhető el. De ha mindjárt a legnagyobb nehézséggel is járna ez a módszer, mégis — egészen eltekintve attól, hogy ezt a tárgy menthetlenül megköveteli — ama nagy haszon miatt, melyet az ily módon tanított latin nyelv magával hoz, le kellene azt küzdni. Ezek közül kettőre szeretnék itten figyelmeztetni.

Azt hiszem, hogy ezer osztrák gymnasiumi tanuló közt — Németországban alkalmasint nem állnak sokkal máskép a dolgok — alig jutott, buzdíttatott vagy épen vezettetett egy iskolaéveiben oda, hogy latin verseket csináljon. Hogy ezt a latin oktatás mai módjánál nem próbálják meg, csak helyeselhető; hogy meg nem próbálhatják, sajnos; nem mintha a gymnasiumnak czélja volna latin versfaragókat teremteni, hanem mivel ilyen kisérletek nélkül az antik költészet bonyolódott és gazdag alaktana, de sőt meg annak legegyszerűbb alakjai sem tétethetnek élénken szemlélhetővé. A ki csak egy pár tuczat latin hexametert tákolt össze meglehetős szabatossággal, legyen annak tartalma a legtisztább próza, jobban fogja tudni ezen versforma törvényeit, mint a ki az erre vonatkozó szabályok tizszeresét fáradságosan elméjébe véste. S csak is ily módon lehet az antik rhythmus különös, s a modern költészettől alapjában különböző principiumának megértéséhez némileg közelebb jutni. A tanuló hallja ugyan, hogy az antik metrika quantitáló a modern accentuáló. Neki természetesen hinni kell; lehetetlenség, hogy a mód, melylyel ő a verseket lekerepelni hallja, őt meggyőzze s világossá tegye a különbséget. Igy egy gazdag és biztos eszköz, melylyel izlését képezheti és az alak iránt való érzését finomíthatja, a sok éven át tartó és fáradságos nyelvoktatás daczára végképen el van zárva előle. Prosodiailag helyes kiejtés alapján könnyüség az ilyen verselési gyakorlat.[1])

---

[1]) Nekünk — hál' istennek — nincs szükségünk latinul verselni, hogy megértsük a latin, quantitáson alapuló rhythmust, mely már rég óta be van fogadva költészetünkbe, sőt elmélete befejezettebb a magyar metrikában mint a hangsulyos verselésé. De igen is van szükségünk arra, hogy az antik formákban való magyar verselésre mennél nagyobb súlyt fektessenek iskoláinkban.

Egy másik előny tán sokak előtt világosabb lehetne. Mindig határozottabban követelik a gymnasiumtól, hogy ne közölje a latin szavakat és alakokat mint valami pusztán kész dolgot, hanem, mint már az régóta és sikeresen történik a göröggel, hogy vessen egy pillantást a nyelv organismusába is, értesse meg az alakok keletkezését a fölismert hangtani törvények alapján, mutassa ki a tarka-barka kivételek között egy magasabb törvény uralkodását. Minél nagyobb tért nyer a latinból fejlődött modern nyelvek tudományos mívelése, annál visszautasíthatlanabbúl és jogosabban fog ama követelmény érvényesűlni. Most ugyan, ha fontolóra veszem a latin nyelv sajátságos, a legkülönfélébb körülményektől függő és megzavart fejlődési menetét, és annak részben még ugyan csak tökéletlen ismeretét, kétségesnek tartom, vajjon nem sokára vagy csak valaha is emancipálni fogjuk-e magunkat a traditionális grammatika alól, és, mint az a göröggel sikerült, be fogjuk-e úgy oszthatni a latin grammatikát az első oktatás számára is, hogy t. i. az alakképzés processusa legegyszerűbb föltételeire vezettessék vissza, és a declinatió és conjugatió alakjainak sokfélesége a tő kihangzásának különbségéből és a végződések egységéből magyaráztassék meg. Nincs is itt oly kényszerüség a praxis tekintetében, mint a görögben, hol több, évszázadok által elválasztott korszakok és egymástól igen eltérő dialektusok nyelvi alakjait kell ismerni és összefüggésüket fölfogni, mert csak ez által lesz a tudás biztossá és gyümölcsözévé. De az didaktikai és tudományos követelmény, hogy a latinnak tanára is, a hol s a mihelyt csak az alakismeret és alakokban való biztosság tulajdonképeni czélját nem károsítja, a hangtan és tudományos analysis biztos eredményeit közölje. Hasznos alkalom fog nyilni ilyen szemlélődésekre, ha a tanuló, eléggé megismerkedve a görög alakokkal, bizonyos mennyiségü anyagot nyert az összehasonlításra és az alaktan egyes fejezeteinek kellő helyen — pl. a költők olvasása kezdetén, hol szokás szerint a prosodiát veszik át — eszközölt ismétlése a grammatikai ismeret szélesbitésére és mélyítésére természetes alkalmat ad.

Ilyen eljárás sikeres keresztülvitelének elkerülhetlen föltétele a hangzók természetszerű quantitásának biztos tudása, álljanak azok akár egy akár két mássalhangzó előtt. Ezen tudás nélkül minden, még a legegyszerűbb etymologiai analysis is csak félig meddig és haszon nélkül való; mert nem szoktatja a tanulót a gondolkodás szigorú pontosságához és figyelemre még a csekélységeknél is. Mit használ annak, kinek fejében a *iūrgo*, *pūrgo*-ban előforduló *ū*-nak, vagy a *uārro*-ban előforduló *ā*-nak hibás quantitása van, megtudni, hogy ezeket az igéket *iūs iūris pūrus* (*iūrgio pūrgio*) *gnarus ignarus* (*gnarigare*)-től kell leszármaztatni? Az azonban, kit hozzá szoktattam pontosan megkülönböztetni ezeket: *iūcundus* és *iŭvare*, *mōmentum* és *mŏvere*, *īdem* és *ĭdem*, *tibīcen*

és *tubĭcen* stb., magától gondolkodásra késztetve, keresni fogja ezen quantitásbeli különbségek okait és nem fog nehezen a hosszuságot megmagyarázó alapalakokra: *iŭvicundus, mŏvimentum, īsdem, tibīīcen* akadni. A ki megtanulta a hangzók hosszúsága által egymástól különböző végződéseket *amās, docēs, audīs, legīs* nem hagyni figyelmen kivül tompa érzékkel, könnyen beláthatja innen az igék keletkezését és képződését, és az igetövek és alakok két nagy kategoriáját. Ezen és száz más hasonló tényekből világossá lesz előtte a latin és görög rokonsági összefüggése és érthetővé lesz ez által az antik nyelvek organismusának nagy része.

Eddig azon sok előnyök közül, melyeket a latinnak pontos kiejtése maga után von, csak egynehányat emeltem ki. Már ezek is elégségesek, hogy a kiszabott követelmény szükségéről meggyőzzenek, és azon tekintetben is alig szükséges valami ellentmondástól tartani, hogy t. i. a helyes kiejtés elsajátítását az első oktatásnál kell kezdeni. Természetesen okvetlenül szükséges, hogy a tanár maga tökéletesen biztos legyen a dologban és hogy pontos kiejtésre ne csak egynehány kiválóbb szótagoknál törekedjék, mint a végszótagnál és pænultimánál. Ez által a föladat, mint az ügyek most állanak, meglehetős nehézzé válik, mert a grammatikák, szövegkiadások és szótárak csak részben nyujtanak segítséget. Ezek csak annyiban jelölik a tő és származási szótagok quantitását, a mennyiben az a költők prozódiájából fölismerhető. De van igen sok szótag, hol ezen ismeretforrás cserben hagy bennünket, ott t. i., hol egy magánhangzóra két vagy több mássalhangzó következik, mi által az a versben *positione* hosszú. Hogy *sapiēns*-t (σαπιηνς), de *sapiĕntes*-t (σαπιεντες) kell mondani, arra nem tanít bennünket semmi vers, mely előtt *ens* és *ent* egyaránt hosszúak. A tudományos grammatikának azonban elég segédeszköze van ily szótagok quantitását is kikutatni. De eredményei még nem lettek annyira közkincscsé, hogy ne látszanék hasznosnak egynehány tudományos munkára, melyek ezen kérdéssel foglalkoznak, és praktikus kisérletü népszerű előadásokra itt összefüggőleg figyelmeztetni.

Ritschl föntebb említett dolgozatában (*Opusc. phil.* IV. 769. s köv.) a segédeszközök hatféle kategoriáját különbözteti meg, hogy azon hangzók quantitását, melyekre nézve a költészeti prosodia nem ad fölvilágosítást, meghatározhassuk.

Kevésbé adja a nyert eredmények áttekinthető összeállitását Corssen ismeretes munkája „*Ueber Aussprache, Vocalismus und Betonung der lateinischen Sprache*“, a mennyiben a quantitásra vonatkozó dolgok a legkülönbözőbb szempotokból szétszórtan vannak tárgyalva, és egy prosodiai index az összeállítást nem könnyíti. Mindazonáltal Corssen munkái az ide vonatkozó adatok gazdag tárházát képezik. De Corssen

előtt, és első sorban említendők meg Wilhelm Schmitznek most már kényelmesen egy kötetté egyesített kutatásai.

Beiträge zur lateinischen Sprach- und Literaturkunde von Dr. Wilh. Schmitz, Lipcse, Teubner 1877,. 330. l. X., melyek közül különösen az 1—95. ll. veendők tekintetbe.

Ezen, nagy tudományosság és pontosság által egyaránt kitünő munka ajánlására azon dicséret és elismerés után, melylyel azt *Ritschl* kiséri, még valamit fölemlíteni fölösleges volna. A tudományos kutatásnak ezen az alapon kell tovább építeni; az orthœpikus tények ismeretére nézve e munka mai nap nélkülözhetlen utánnézésre való könyv.

Hasonlókép Ritschl köréből származik a latinnak kiejtésére és hangsulyozására nézve nem kevésbé fontos és eredményekben gazdag könyv.

Fr. Schöll. De accentu lingua latinae veterum grammaticorum testimonia (=Acta societatis philologae Lipsiensis tom. VI.), 1876. Teubnernél, 231. l.

Schœll munkája igen köszönetre méltó, a mennyiben mostan már nem csak az összes hagyományt (Ueberlieferung) könnyen áttekinthetővé teszi, és a ránk maradt tanokban levő ellentmondásokat és tarthatatlanságokat biztosabban fölismerteti, de mert a bevezető nagy világossággal eszközölt kutatások a hangsulyozás tanának alapkérdéseit sok tekintetben megfejtik, és számos praktikusan használható szabályokat állítanak föl. Nem csak a latin de a görög accentusra vonatkozó minden jövendő tárgyalásnak is első sorban ezekkel a kutatásokkal kell számolni. A praxisra vonatkozólag érdekes különösen az utolsó fejezet. A *que* particula enclisisére vonatkozó tant, hogy *que* a megelőző szótag hangsulyozását eszközli, kivéve a trochæusi végződéseket, tehát hogy *limináque omniáque*, de *mūsăque plēraque* kell ékezni, ne mellőzze egy iskolai grammatika se.

Azon intések és utasítások, melyeket Ritschl föntebb említett dolgozatában mint utolsó akaratát hagyta hátra az iskolának, időközben gyümölcsözőkké tétettek *Hermann Perthes* által *Grammatisch-etymologisches Vocabularium für quinta* és *Lateinische Formenlehre* (1876, Berlin, Weidmann) czímű műveiben, a mennyiben ezen kitünő tankönyvekben Ritschlnek egyik tanítványa *Dr. Gust. Löwe* minden hosszú hangzót megjelölt. A tudományos okadatolást, melyet Löwe megigért, még várjuk. A megjelölés azon módja, hogy csak a hosszú hangzók jelöltetnek vonással, igen egyszerű, s nem lehet jobban mint Ritschl szavaival iskolakönyveink szerzőinek ajánlani: «A helyett, hogy az egyes szótagok fölött lévő fölösleges hosszúsági és rövidségi jelek tarka-barkasága által az érzékeket és elmét megzavarnók, ép oly egyszerű mint kielégitő módszernek látszik az, hogy *csak minden hosszú hangzót* lássunk el hosszusági jellel, minden rövidet azonban épen azáltal jelölni *nem hosz-*

szúnak, hogy egészen *jel nélkül* maradnak. Félreértés és bizonytalanság ily módon nem is keletkezhetik.»[1])

Az orthœpikus kutatások eredményeinek szélesebb körökbe való átültetését két könyv tette föladatává, melyeket szabadjon záradékul röviden megbeszélni. Az elsőnek czíme:

Orthographiae et prosodiae latinae summarium in usum sodalium instituti historici philologici Petropolitani conscripsit Lucianus Mueller, Petropoli (Lipsiae vendit Teubner) 1878. 66. l.

és igy első sorban szűkebb körnek van szánva, de előadásának világossága és rövidsége által azon kivül is el fog terjedni, jóllehet első nagyobb, *de orthographia* szóló részének (1—24. l.) más segédeszközökkel, mint Brambach kőnyvecskéjével szemben kissé bajos állása lesz.

További czéljai vannak a második munkának:

Die altsprachliche Orthoepie und die Praxis von Dr. Rudolf Bouterwek und Dr. August Tegge, Berlin, Weidmannál, 202 l. VIII.

Mint már a czíme is mutatja, benne a *latin és görög* szokásos *kiejtésének* reformjáról van szó. A könyv nem a kiejtés és hangsulyozás szigorúan rendezett systematikus tanát tartalmazza; hanem, szavuknál fogva a szerzőket (v. ö. a VIII. l.), hajlandók vagyunk azt egy «Handbuch der *lateinischen* Aussprache» prodomusának tekinteni. A szerzőknek szabad volt tehát bizonyos bőszavusággal kiterjeszkedni, mit egy tankönyv nem türne meg; mert a tények közlésén kivül majdnem inkább az volt föladatuk, hogy első sorban az eddigi gyakorlatnak és képviselőinek *vis inertiae*-jét megtörjék és hogy a praxisnak a tudományos kutatással öszhangzásba való hozásának mulhatlan szükségéről és nagy didaktikai és pædagogiai hasznáról meggyőzzék. A mennyiben ők emellett gazdag iskolai tapasztalatokból indulnak ki és a kiejtés leggyakoribb rossz szokásaira és helytelenségeire figyelmeztetnek, és azt, a mi helyes, nemcsak hogy közlik, hanem a mennyire lehetséges, okokkal is támogatják, azt hiszem tökéletesen elérték czéljukat, s csak azt kivánom, hogy mindenki e könyvvel kezében lelkiismeretét megvizsgálja és jó szándékaiban magát megerősítse. A könyv egyszersmind annyi praktikus utasításokat és segédeszközöket ad, hogy a tanár sikerrel fogja használhatni a grammatikák hiányosságainak pótlására.[2])

---

[1]) Ez az eljárás természetesen a leghelyesebb. Adjunk előbb a tanulóknak anyagot, azaz szoktassuk ezen esetben a föntebb említett legkönnyebb módon őket a helyes kiejtésre s csak azután bocsátkozzunk a kiejtés okainak fejtegetésébe (a 4. vagy 5. osztályban a prosodiánál). Söt merjük állítani, hogy egyedül ezen Ritschl által ajánlott módszer — melyet nálunk a föntebb említett Perthes-féle könyvek magyar fordításain kívül (Kosztka Victortól, Kassán 1877), még csak egy könyv követ (Bartal és Malmosi latin olvasókönyve Livius és Ovidiusból) képes az uralkodó vis inertiae-t megtörni.

[2]) Hartel Vilmos bécsi egyetemi tanár czikke, melyet folyóiratunk számára dr. Pecz Vilmos átdolgozott. Közöljük, mert a tárgyalt nemcsak osztrák, hanem magyar baj is.

— **Még egy pár szó három hazai munkáról.** Az Egyetemes Phil. Közl. ez idei évfolyamának VIII—IX. füzetében a többek között *Gerevics Gusztáv Plautus Trinummusának* magyarázó kiadásáról, *Krausz Jakab „Sophokles élete"* czímű doctori dissertatiójáról és Dr. *Keleti Vinczének* az *olympiai ásatásokról* szóló programm-értekezéséről is volt szó. Részünkről a következő megjegyzésekkel szeretnénk e munkák megbeszéléséhez járulni:

Gerevics könyvéről eddig hárman szólottak, t. i. dr. Ábel Jenő és dr. Simon Sándor e lapnak hasábjain, Putnoky Miklós a tanáregyleti közlönyben. Ábel és Putnoky dicsérik a munkát, Simon kedvezőtlenül nyilatkozik róla, sok hibát sorolva föl, melyek, mint maga is mondja, a gyors munka eredményei. Azt elismeri Simon, hogy Gerevics teljes apparatussal és szakhoz való értelemmel dolgozott. Bizonyos tekintetben igaza van mindenik birálónak: t. i. hogy munkaismerettel és értelemmel, de sietséggel van dolgozva, minek természetes következményei azok a hibák, melyeket Simon fölsorol, s melyekhez részünkről a következőket csatoljuk hozzá: Mindenekelőtt a stilus pongyolaságát látjuk a bevezetés XVII. lapjának eme szavaiban: «Cicero a maga ítéletét (t. i. azt, hogy Pacuvius versei a szabatosság mintái, de a vigjátékírók hatos iambusai igen pongyolák) tettel is bizonyítja, mert a görög tragikusoknak egyes mondásait szívesen szokta latinra fordítani, úgy mint azt Plautus és L. Accius tették, de Menandernek vagy más görög komikusnak helyeit nem szokta úgy lefordítani, mivel azon törvényeket, melyek a római komikusoknak verseik alakításánál alapul szolgáltak, már nem ismerte». Rendkívül zavaros mondat. Cicero nem bizonyíthatta Pacuviusról és a latin komikusokról szóló ítéletét azzal, hogy a *görög* tragikusokból fordított, de a *görög* komikusokból nem; nem is azért nem fordított Menanderből, mert nem ismerte a *római* komikusok verselési törvényeit. Tudtunkkal Plautus nem fordított görög tragoediákat. A XVI-ik lapon egy fejezet élén ez áll: «Plautus *Trinummusának* metrikája», pedig az illető fejezet általában véve szól Plautus metrikájáról. A XVIII. lap 2-ik pontjában tárgyalt muta-liquida-féle hangcsoportra nézve megjegyzendő, hogy az a beszédben nem képezett positiót, tehát a prózában sem, azaz nem tette a szótagot hosszúvá, még az aranykorban sem: csak az aranykori költők használták positio gyanánt. — Plautus metrikája nincs rhytmikai alapon tárgyalva, pedig azt hiszszük, hogy csakis így van értelme a verstannak. Azt sem tudjuk fölfogni, hogyan használhatta szerző úr Munknak 1834-ben megjelent metrikáját. — A XXVI-ik lapon az áll, hogy a hatos iambus három méretűnek (trimeternek) is neveztetik, s ennek alapján dipodiákra van osztva. Ez a fölfogás helytelen. A hatos iambus a rómaiaknál mindig hatméretű (senarius), azaz hat $^{3}/_{8}$-os taktusból áll; a görögöknél mindig

hárommméretű (trimeter) azaz három $^6/_8$-os taktusra (dipodiára) oszlik. — Ugyancsak a XXVI-ik lapon nem jelöli meg a schemában a caesura semiseptenariát. — Végül még a szövegben előforduló értelemzavaró sajtóhibákat akarjuk fölsorolni. Első feladata lesz minden tanárnak e sajtóhibákat az iskolában kijavíttatni. A 141, 274, 324, 660, 686, 715, 718, 848, 946, 1142, 1143 és 1147-ik sorok végén mindenütt pont áll, holott semmiféle jel se jön oda; a 334, 559, 619, 724, 787, 823 és 1158-ik sorok végén semmi jel sincs, holott mindenüvé pont való; a 333-ik sor végére kettős pont jön, nem pont; a 370-ik végére pont, nem vessző; a 474-ikbe *ille*, nem *illi*; a 492-ik végére vessző, nem pont; a 282-ikben *nec ullum* két szó, nem egy; a 624-ben *uterque* áll, nem *uterqua*; a 628-ban *quod* nem *quo*; a 634-ben *facis*, nem *facio*: a 753 és 754-ik sorok végein *comederit* és *exaudiat*, és nem *comederiat* és *exaudit*: a 681-ben *facies* nem *acies*; a 947-ben *ad* után nem jön semmiféle jel, valamint az 1145-ik sor végére sem. Mindezen hiányok daczára a könyvet föntebb említett jó tulajdonságainál fogva használhatónak találjuk.

Krausz dissertatiójában nemcsak Sophocles életéről szól, hanem már a huszadik laptól kezdve egészen a munka végeig költészetét is jellemzi. Igaza van e munka ismertetőjének abban, hogy újat nem tartalmaz és így tulajdonképen nem is felelne meg a doctori dissertatio követelményeinek. Megjegyezzük azonban, hogy a hiba nem a kidolgozásban, hanem a tárgy megválasztásában rejlik, mert Sophocles élete olyas valami, a miről újat mondani nem lehet, tehát nem is képezhetné egy doctori dissertatió themáját. Szivesen elismerjük azonban, hogy a munka kellő szakismerettel, gonddal és jól van írva. A részletekre nézve ezeket jegyezzük meg: A N. Sándor halálozási évét megnevező clausula (8. lap) fellebb, t. i. az ötödik sorba való «sc. Alexandri Magni» után. — Sophocles amá háladatlan fia (11. lap), ki atyját bevádolta, Jophon volt. — Sajtóhibák a görög szövegben a következő helyeken vannak: τώv e h. τῶν, κρίνομένοις e h. κρινομένοις (16. l., 5. és 8 3.), Τραχίνίαι e h. Τραχίνιαι (18. l., 20, 3.), ποιήτου e h. κοιητοῦ (19. l., utolsó sor), ὑπέκρινετο e h. ὑπεκρίνετο (20. l. 1. s.), Διονυσίος e h. Διονυσίοις (24. l., 19. s.), μελίττα e h. μέλιττα (29. l., jegyzet).

Dr. Keleti értekezése, mint azt előbbi ismertetője is igen helyesen jegyzi meg, az illető irodalom teljes ismeretével, értelmesen és szépen van megírva. Mi élvezettel olvastuk e tanulságos és érdekes kis munkát, és bátran ajánlhatjuk mindenkinek, ki a tárgy iránt csak némileg is érdeklődik. Észrevételünk csak arra a helyre van, hol az olympiai Zeus-templom keleti és nyugoti homlokzatáról szól (12—13. lap). A keleti homlokzat közepén álló alak Zeus, nem Apollo. Hogy Oenomaus és Sterope Zeustól jobbra, Pelops és Hippodameia balra állottak, az csak valószínű, azóta t. i., mióta megtalálták Hippodameia jobbra fordult

fejét. Alpheios egy előre hajló leánynyal (vizinymphával) a homlokzat bal sarkán, Kladeos egy guggoló gyermekkel annak jobb sarkán foglalt helyet. A nyugoti homlokzat két sarkában egy-egy nympha hever, mindenik előtt egy-egy idegen származású öreg rabnő fekszik a földön. (Lásd erre vonatkozólag a következő munkát: Die Abgüsse der in Olympia ausgegrabenen Bildwerke. Ein Leitfaden für die Ausstellung in der Dombaustätte. Berlin, 1880. G. Vogt.)

Dr. Pecz Vilmos.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

Bartal-Malmosi. Szótár a —féle latin olvasókönyvhöz (Livius- és Ovidiusból) középiskolák III. és IV. osztálya számára Budapest, 1881. Eggenberger. (N. 8-r. II., 38 l.) 20 kr.

Curtius görög nyelvtana. I. rész Alaktan. Kiss Lajos fordításának felhasználásával a 14-ik eredeti kiadás javításaival és bővítéseivel kiegészítette Haberern Jonathan. 7 ik jav. kiadás. Budapest, 1882. Kilián. (8-r. VIII., 264 l.) 1 frt 20 kr.

Dávid J. Görög elemi olvasókönyv II. rész. Pozsony, 1881. Steiner Zs. (8-r. 183 l.) 1 frt 20 kr.

Felsmann J. Deutsche Grammatik für Mittelschulen. 2-te verm. u. verb. Aufl. Budapest, 1881. Lauffer. (8-r. 146 l.) 70 kr.

— Deutsches Lesebuch für Mittelschule mit deutschen und ungarischen Anmerkungen. II. Theil 5-te durchges. Aufl. Budapest 1881. Lampel, (8-r. 184 l.) 80 kr.

Heinrich G. Deutsches Lehr- und Lesebuch für höhere Lehranstalten, insbesondere für Obergymnasien und Oberrealschulen. I. Bd. Mit einem Grundriss der Stilistik und erkl. Anmerkungen 3-te wesentl. verm. und verb. Aufl. Budapest, 1881. Lampel. (N. 8-r. IV., 313, III. l.) 1 frt 40 kr.

— Ugyanaz. II. Bd. Mit einem Grundriss der Poetik und erkl. Anmerkungen. 5-te, verm. u. verb. Aufl. Budapest, 1881. Lampel. (N. 8-r. VIII., 323 l.) 1 frt 40 kr.

— Ugyanaz. III. Bd. Mit einem Grundriss der deutschen Literaturgeschichte. 2-te sehr verm. Aufl. Budapest, 1882. Lampel. (N. 8-r. IV., 406, VI. l.) 1 frt 80 kr.

Hellén remekirók magyar fordításban. 15. kötet. Herodot. Görögből ford. dr. Télfy Iván. 1. füzet. 1. könyv. 1—114. fejezet. Budapest, 1881. Lampel R. (16-r. 96 l.) 40 kr.

Homeros Iliása. I—III. ének. Iskolai használatra magyarázta és bevezetéssel ellátta Dr. Ábel J. Budapest, 1881. Franklin-társ. (8-r. 175 l.) 80 kr.

Ihász G. Magyar nyelvtana. 21. kiadás. Átdolgozta Majer A. Budapest, 1882. Lampel R. (8-r. 208 l.) 1 frt.

A PHILOLOGIAI TÁRSASÁG TAGJAI 1881-BEN.

I. TISZTELETBELI TAGOK:

Dr. BUDENZ JÓZSEF, Budapest.
Dr. HUNFALVY PÁL, Budapest.
Dr. SCHOTT VILMOS, Berlin.
Dr. TÉLFY IVÁN, Budapest.

II. ALAPITÓ TAGOK:

Borsodi és katymári LATINOVICS GÉZA, Katymár.
ODESCALCHI ARTHUR hg., Şkiczó.

III. RENDES TAGOK:*

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	1881. évi tagdij	Oklevél dija
	Dr. ÁBEL JENŐ	Budapest	5	+
	ALTMANN IMRE	Selmeczbánya	—	+
	AMBRUS MÓR	Losoncz	—	+
	ANDRÁSSY JENŐ	Pozsony	—	—
5.	Dr. ANGYAL DÁVID	Budapest	5	—
	Dr. BABICS KÁLMÁN	Budapest	—	+
	Dr. BALLAGI MÓR	Budapest	—	—
	BARÁTH FERENCZ	Budapest	5	—
	Dr. BARNA IGNÁC	Budapest	5	+
10.	BARTAL ANTAL	Budapest	5	—
	Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF	Budapest	—	—
	Dr. BÁSZEL AUREL	Budapest	5	+
	BEKSITS IGNÁC	Budapest	5	—
	Dr. BELICZAY JÓNÁS	Kecskemét	5	—
15.	Dr. BEŐTHY ZSOLT	Budapest	5	+
	BERMÜLLER FERENC	Budapest	5	+
	Dr. BOROS GÁBOR	N.-Enyed	5	2

* Azon tagok, kiknél a tagsági vagy oklevél dij kitéve nincs, eddig még nem fizettek; + azt jelenti, hogy az illető tagtárs úr az oklevél diját már a társaság ujjászervezése előtt megfizette. A csillaggal jelöltek 1882-re is fizettek.

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	1881. évi tagdij	Oklevél dija
	Dr. Brassai Sámuel	Kolozsvár	—	—
	Budavári József	Nyitra	5	+
20.	Burány Gergely	Szombathely	5	2
	Dr. Csengeri János	Beszterczebánya	5	+
	Csernák Samu	Budapest	5	—
	Csomár István	Munkács	6	+
	Dóczi Imre	N.-Kőrös	5	+
25.	Drajkó Béia	M.-Óvár	5	+
	Elischer József	Budapest	5	+
	Dr. Erődi Béla	Budapest	—	+
	Faludi Miksa	Sz.-Fehérvár	—	—
	Farkas József	Kecskemét	5	+
30.	Fábián Imre	Kassa	5	—
	Ferenc Valdemár	Budapest	—	—
	Dr. Fináczy Ernő	Pancsova	5	+
	Dr. Fraknói Vilmos	Budapest	5	+
	Dr. Fröhlich Róbert	Budapest	—	+
35.	Garami Rikárd	Budapest	5	+
	Gerevics Gusztáv	Lőcse	5	+
	Geréb Márton	Kolozsvár	5	—
	Gergely Károly	Krassó	—	+
	Géresi Kálmán	Debreczen	—	+
40.	Gódor Gyula	Aranyos-Maróth	—	+
	Goldis János	Arad	—	2
	Dr. Goldziher Ignácz	Budapest	—	+
	Dr. Greguss Ágost	Budapest	—	—
	György Lajos	Szatmár	5	2
45.	Dr. Gyulai Pál	Budapest	5	—
	Gyulay Rudolf	Komárom	5	2
	Hahn Adolf	Budapest	—	—
	*Halász Ignácz	Sz.-Fehérvár	5	—
	Haraszti Gyula	Budapest	—	—
50.	Haslinger Ferencz	Arad	5	+
	Dr. Hatala Péter	Budapest	—	+
	Hegedűs Béla	Budapest	5	—
	Hegedűs István	Kolozsvár	5	+
	Hehelein Károly	Szatmár	5	+
55	Dr. Heinrich Alajos	Budapest	5	—

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	1881. évi tagdij	Oklevél dija
	Dr. Heinrich Gusztáv ...	Budapest	5	+
	Dr. Heinrich Károly ...	Budapest ...	5	—
	Hellebrant Árpád ...	Budapest ...	—	—
	Dr. Herzl Mór ...	Budapest ...	—	—
60.	Hofer Károly ...	Budapest ...	5	+
	Dr. Hómann Ottó	Kolozsvár	5	+
	Jeszenák Ráfael	Losoncz	—	+
	Jurkovics Emil	Budapest	5	2
	Káposztássy Jusztinián ...	Eger	5	—
65.	Dr. Kassai Gusztáv	Budapest	5	—
	Katinszky József	Kassa	5	—
	Dr. Keleti Vincze	Budapest	5	2
	Kemény Hugo ...	Kőszeg ...	5	—
	Király Pál	Budapest	5	+
70.	Kolonics Lipót	Sz.-Fehérvár ...	5	—
	Dr. Kont Ignácz ...	Budapest	5	+
	Kosztka Győző	Kassa...	5	+
	Kotunovics Sándor ...	N.-Várad	5	+
	Köpesdi Sándor...	Budapest	5	+
75.	Dr. Krausz Jakab... ...	Ó-Buda	5	—
	Kuun Géza gróf	Maros-Németi	—	+
	Latinovics Géza	Katymár	6	—
	Lintner Lajos	Budapest	5	+
	Dr. Lipp Vilmos	Keszthely	5	—
80.	Liszy Lajos	Sz.-Fehérvár ...	5	+
	Lorentz József	Fehértemplom ...	—	+
	Lugossy József	Debreczen	5	+
	Madarász Gusztáv	N.-Kálló...	5	+
	Malatinszky János	Zsolna	5	+
85.	Malmosi Károly	Budapest	—	+
	Mandola József	Budapest	—	—
	Dr. Margalits Ede	Zombor	—	+
	Markusovszky Sámuel ...	Pozsony	—	—
	*Matskássy József	Szeged	5	+
90.	Dr. Mayr Aurél...	Budapest	—	+
	Maywald József	Budapest	5	+
	Dr. Márki József	Budapest	5	+
	Moravcsik Géza	Szarvas	5	2

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	1881. évi tagdij	Oklevél dija
	MOSER JÓZSEF	Sopron	—	+
95.	NAGY KÁROLY	Fogaras	5	—
	Dr. NAUMANN ERNŐ	Berlin	—	—
	NÁTAFALUSSY KORNÉL	Rozsnyó	5	+
	ODESCALCHI ARTHUR hg.	Skiczó	—	—
	Dr. ORTVAY TIVADAR	Pozsony	5	—
100.	Dr. PECZ VILMOS	Budapest	—	+
	PETROVICH FERENCZ	N.-Várad	5	—
	*PFEIFFER ANTAL	Trencsén	5	+
	PIRCHALA IMRE	Budapest	5	+
	PONGRÁCZ EMIL gróf	Vágujhely	6	2
105.	Dr. POZDER KÁROLY	Losoncz	5	—
	REITMANN FERENCZ	Zenta	5	+
	REMSEY ISTVÁN	Trencsén	5	+
	RÉVY FERENCZ	Budapest	5	+
	Dr. RIEDL FRIGYES	Budapest	5	—
110.	Dr. RING MIHÁLY	Pozsony	5	—
	Dr. ROMÁN SÁNDOR	Budapest	5	—
	SALAMIN LEO	Sopron	5	+
	SCHLOTT GYULA	Beszterczebánya	—	+
	Dr. SIMON JÓZSEF SÁNDOR	Zombor	—	+
115.	Dr. SIMONYI ZSIGMOND	Budapest	—	+
	*SZABÓ SZILVESZTER	Győr	5	—
	SZALAY GYULA	N.-Kőrös	5	2
	Dr. SZAMOSI JÁNOS	Kolozsvár	5	—
	*SZEGEDI SÁNDOR	Debreczen	5	+
120.	SZERENCSE MENYHÉRT	Eger	előfiz.	+
	SZÉKELY FERENCZ	N.-Enyed	5	2
	SZÉKELY SALAMON	Sz.-Fehérvár	5	2
	SZIGETHY ISTVÁN	Sümegh	5	—
	SZILÁGYI ISTVÁN	M.-Sziget	5	+
125.	SZILASI MÓRICZ	Budapest	—	—
	SZINYEI ENDRE	Sárospatak	5	+
	*Dr. SZOMBATHY IGNÁCZ	Győr	5	+
	SZOMBATHY ISTVÁN	Kecskemét	—	+
	*SZŐKE ADOLF	Losonçz	5	+
130.	SZUNTER NÁNDOR	Arad	—	+
	TÁRKÁNYI BÉLA	Budapest	—	+

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	1881. évi tagdij	Oklevél dija
	Dr. P. Thewrewk Emil	Budapest	5	+
	Tiber Ágost	Budapest	5	+
	*Dr. Torma Károly	Budapest	5	—
135.	Dr. Török Aurél	Budapest	5	+
	Uhrin Pál	Szkala	5	+
	Unger Román	Sz.-Fehérvár	5	+
	Vajdafy Géza	Ungvár	5	+
	Varga Emil	Szonok	—	+
140.	Vass Sámuel	N.-Köös	5	—
	Vámbéry Ármin	Budapest	5	—
	Várkonyi Endre	Tata	5	2
	Veress Ignácz	N.-Szeben	5	—
	Végh Endre	Kaposvár	—	—
145.	Virkler Endre	Budapest	5	+
	Vizoly Zakariás	Pancsova	5	+
	Volf György	Budapest	—	+
	*Vozári Gyula	Sz -Németi	5	+
	Dr. Wagner Lajos	Pozsony	5	+
150.	Wigand János	Pancsova	—	—
	Dr. Wlislocki Henrik	Kolozsvár	—	—
	Zichy Antal	Budapest	5	+

1882. FEBRUÁR. HATODIK ÉVFOLYAM. MÁSODIK FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1882

A II. füzet tartalma.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elsején, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Dr. Heinrich Gusztávnak (Akadémia) czimzendők.

A Philologiai Társaság tagjai e folyóiratot tagdijuk fejében kapják.

SAPPHO ÉS PHAON.

Számtalanok a vonatkozások az ó-kor íróinál arra a romantikus szerelmi viszonyra, mely állítólag Sapphó és Pháon között fenállott volna. Ki akarom mutatni, hogy Pháon mythologiai alak s hogy a róla és Sapphóról elmondott történetkék csak úgy a görögök élénk phantasiájának szüleményei, mint más a nő-költő élete rajzában található adatok.

Maga Sapphó fenmaradt töredékeiben nem említi Pháont. Ép oly kevéssé találjuk e nevet Suidasnál s. v. Σαπφώ. Ugyancsak Suidas egy másik Sapphóról (l. alább) ezt mondja: Σαπφώ, Λεσβία ἐκ Μιτυλήνης, ψάλτρια· αὕτη δι' ἔρωτα Φάωνος τοῦ Μιτυληναίου ἐκ τοῦ Λευκάτου κατεπόντωσεν ἑαυτήν· τινὲς δὲ καὶ ταύτης εἶναι λυρικὴν ἀνέγραψαν ποίησιν; azaz: «Sapphó, Lesbos Mitylene nevű városából, — nő-zenész. Ő a mitylenei Pháon iránt táplált szerelme miatt a Leukas szirtjéről belevetette magát a tengerbe. Némelyek ennek a Sapphónak is lyrai költeményeket tulajdonítanak.» Látjuk tehát, hogy Suidas a Pháon-féle mesét nem a nő-költőnek, hanem egy másik Sapphónak rovására említi. Ugyanily módon nyilatkozik Suidas másutt s. v. Φάων: φασὶν ἐπὶ τῶν ἐρασμίων καὶ ὑπερηφάνων· τοῦ γὰρ Φάωνος ἐρασθῆναί φασι σὺν πολλοῖς καὶ Σαπφώ, οὐ τὴν ποιήτριαν, ἀλλὰ Λεσβίαν· καὶ ἀποτυγχάνουσαν ῥῖψαι ἑαυτὴν ἀπὸ τῆς Λευκάδος πέτρας; azaz: Pháon névvel illetik a szerelmeseket és kevély embereket. Azt mondják ugyanis, hogy Pháonba *többek közt* beleszeretett Sapphó is, de nem a nő-költő, hanem a lesbosi. Ez volt, aki belevetette magát a tengerbe a leukasi szirtről.» (Ugyanígy Apostol. 20, 15). Mindebből kiviláglik, hogy már a kezdetlegesen biráló Suidas se merte a nő-költőnek tulajdonítani e mesét.

De kisérjük visszafelé ez érdekes monda szálait.

Aelianusnál és Athenaeusnál, (kik körülbelől egy időben éltek) szintén találunk tárgyunkra vonatkozó adatokat. Amaz (Var. Hist. XII, 18) azt mondja, hogy Pháon mesés szépségű volt — ami közmondássá is vált (v. ö. Luk. Imag. 2) — és hogy ezért sze-

rették őt annyira az összes mitylenei asszonyok. Τάγε μὴν τελευταῖα ἀπεσφάγη μοιχεύων ἁλούς, így végzi Aelianus, azaz: «végre is házasságtörésen rajtakapták és megölték.» Athenæusnál (XIII, 596) Pháon Sapphó kedveseként szerepel.

A Kr. u. első századba esik Plinius maior és Martialis működése. Mindkettőnél Sapphó szerelme Pháon iránt elfogadott tény. Plin N. H. XXII, 9 az ‚erynge' nevű növényről szól, s említi, hogy szerelmi varázserő van benne. «Ob hoc et Phaonem Lesbium dilectum a Sappho.» Martialis pedig (X, 35.) így szólítja meg a nőköltőt:

Hac[1]) condiscipula vel hac magistra
Esses doctior et pudica, Sappho.
Sed tecum pariter simulque visam
Durus Sulpiciam Phaon amaret.

Azaz: Ha Pháon meglátja Sulpiciát, elfeledi Sapphót s amazt választja kedvesének.

Következnék az Ovidiusnak tulajdonított XV. számú Heroída. Több, mint valószínű, hogy e levél nem Ovidiustól való, hanem hogy későbbi gyártmány. Minő időbe tehető, azt még hozzávetőleg is nehéz volna megitélni. De tekintve azon körülményt, hogy ez egész levél már azon suppositióból, indúl ki, hogy az olvasó teljesen ismeri a Sapphóra és Pháonra vonatkozó mondát, már ezen szempontból is legalább a Kr. utáni harmadik századba tehető keletkezési ideje. Itt már azt olvassuk, hogy Sapphó emlékezteti Pháont szerelmök elmúlt perczeire:

Tunc te plus solito lascivia nostra iuvabat,
Crebraque mobilitas aptaque verba ioco,
Et quod, ubi amborum fuerat confusa voluptas,
Plurimus in lasso corpore languor erat. (47—50 vss.)

Megtudjuk, hogy Pháon elhagyta Sapphót és Siciliába ment.

11. vs: Arva Phaon celebrat diversa Typhoidos Aetnae.

50 sk. v. Nunc tibi Sicelides veniunt nova praeda puellae.
Quid mihi cum Lesbo? Sicelis esse volo.

Figyelmezteti Sicilia szépeit, ne higyjenek Pháon szavainak; mert 56. vs:

Quae dicit vobis, dixerat ante mihi.

---

[1]) T. i. Sulpicia, kiről szól az epigramma.

Az elhagyott Sapphó erdőt, mezőt bejár, hogy a természet szépségeivel feledtesse szerelmi búját. De mind hasztalan. Minden hely, minden tárgy Pháont juttatja eszébe. Végre egy Naiada azt a tanácsot adja neki:

> pete protinus altam
> Leucada, nec saxo desiluisse time. (171—2).

Sapphó, mielőtt a végletekig menne, még egy kisérletet tesz Pháon megnyerésére s e levélben újolag visszahívja.

A Naiada szereplése és Pháon siciliai útja más írónál nem fordúlnak elő.[1] A mythos, amint látjuk, mindig jobban és jobban kezd feltűnni. De menjünk még nehány századdal vissza, és látni fogjuk, hogy a mythosi elem még ennél is sokkal gazdagabb.

Palæphatus, alexandriai tudós grammatikus, ki Saxe (Onomast. Vol. I. 88) szerént 322-ben Kr. e. virágzott (de incred.[2]) 49) azt mondja, hogy Pháon révész volt, kit mindenki szeretett, mert csak azoktól fogadott el átszállítási díjt, akiknek volt miből fizetniök. Aphroditet egyszer vén asszony alakjában is átszállította, s ezért az istennő az öreg Pháont szépséggel és ifjusággal ajándékozta meg: οὗτος ὁ Φάων ἐστίν, ἐφ' ᾧ τὸν ἔρωτα αὑτῆς ἡ Σαπφὼ πολλάκις ᾆσμα ἐποίησεν azaz: «Ez ama Pháon, aki iránt való szerelmét Sapphó gyakran megénekelte költeményeiben». Evvel összevethetjük, amit Servius mond ad Verg. Aen. III. 279: Menander et Turpilius comici a Phaone id templum conditum dicunt: qui cum esset navicularius, solitus a Lesbo in continentem proximos quosque mercede transvehere, Venerem mutatam in anus formam gratis transvexit; quapropter ab ea donatus ungenti alabastro, cum se in dies inde ungeret, feminas in sui amorem trahebat.

Ime tehát Pháon is kedvencze vala Aphroditének, mint Adonis és más mondákban előfordúló naphősök. (Φάων és $\sqrt{}$φα, v. ö. Φαέθων; Hesiod Theog. 987 kk. L. Eckermannt. Lehrb. d. Religionsgeschichte und Mythologie 1845. I. k. 114. 1). Utszéli mondának veszi a ké-

---

[1]) Előfordúl azonban másféle alakban egy más régi emléken, a Marm. Par.-ban Ep. 36: ἀφ ου σαπφω εγ μιτυληνης εις σικελιαν επλευσε φυγουσα (v. ö. Welcker, Sappho von einem herrschenden Vorurtheile befreit, Kleine Schriften, II. p. 82, 2. j.) E szerint Sappho *menekült* Siciliába, s a mende-monda e tényt rögtön kapcsolatba hozta Pháonnal.

[2]) E munka valószínűleg azonos avval, melyet Suidas Λύσεις τῶν μυθικῶν εἰρημένων czímen említ.

sőbbi Lukianos Dial. Mort. IX, 2: Μῶν καὶ σύ τινα ὥσπερ ὁ Φάων τὴν Ἀφροδίτην ἐκ Χίου διεπόρθμευσας; vagyis «Te is [átszállítottál valakit, miként Pháon Chiosból Aphroditét.» — De hogy Pháon Aphrodité kedvese volt, e vonás már régibb Palaephatusnál. Cratinus, az ó-attikai komédia-iró (élt kb. 520-tól 423-ig) is czéloz már (Athenæusnál, II. 69. d.) Aphrodité és Pháon szerelmére, és azt mondja, hogy az istennő kedvenczét egy saláta-bokorba rejtette.

Különösen a későbbi vígjátékírók lehettek azok, kik Sappho és Pháon meséjét annyira variálták, hogy a később mutatkozó terjedelmet öltötte. Igy Antiphanes, (v. ö. Bernh. Gr. L.[3] IIr. 2, 599 l. [683]), nemkülönben Ephippos (Bernh. u. o. 601 l. [686]) és Timokles (u. o. 602. [678]) közép-attikai vígjátékírókról azt olvassuk Athenæusnál (X. 450. e; XIII. 572. c. és VIII. 339. c.) hogy Sapphó czímű darabokat írtak. Ugyancsak Athenæus (XI, 487. a. és XIII. 599. c.) Diphilos uj-attikai vígjáték-irónak is Sapphó czímű darabot tulajdonít. Végül a Bekkerféle Anecd. Graeca I. 89. lapján olvassuk, hogy ugyancsak Sapphó czímű vígjátékot írt Amphis közép-attikai vígjátékíró is.

Valamennyi adatainkból kettő látszik legvalóbbszínűnek. Az egyik Aelianus azon állítása, hogy élt Mitylene városában egy Pháon nevezetű ember, aki olyan szép volt, hogy valamennyi aszszony beleszeretett. A másik adat Palæphatusé, hogy Pháon Aphrodite kedvencze s hogy ez a Pháon azonos azzal, akit Sapphó költeményeiben megénekelt. Sapphó a mythosi Pháont magasztalta s emlegette.[1]) A jövő nemzedék aztán a mythosi Pháonról elmondott dolgokat a mitylenei Pháonra értette. S minthogy Sapphó feltűnő egyénisége amúgy is sokat foglalkoztatta a görögöket, lassanként e két alak összeolvasztása és a mondai elem folytonos bővülése következtében odáig érett meg a dolog, hogy a Pseudo-Ovidius-féle Heroidában már a valót és költöttet nehéz felismerni.

Láttuk tehát, hogy Pháon Aphrodité kedvencze, s hogy Sapphó őt megénekelte. Ha ehhez hozzávetjük még Anthol. Gr. VII. 407-et, hol a Sapphó feldolgozta tárgyakról van szó, s ha nevezetesen az említett epigramma 7. és k. sorait szemmel tartjuk,

---

[1]) Hogy Pháon neve elő ne fordult volna Sapphó költeményeiben az hát nem oly bizonyos, mint Müller-Donaldson (Gör. ir. f. Récsy I. 202.) hiszi. A másik Sapphó említésének pedig az én nézetem daczára van jogosultsága.

ἢ Κινύρεω νέον ἔρνος ὀδυρομένη, Ἀφροδίτῃ
σύνθρηνος, μακάρων ἱερὸν ἄλσος ὁρῇς.

az egész bonyolódott kérdésre mindjárt nagyobb világosság fog derülni. Fenn Palæphatus adataiból azt láttuk, hogy Sapphó Pháont, Aphrodité kedvenczét énekelte meg, itt pedig azt, hogy Kinyras fiatal sarjadékát, azaz Adonist. [1]) Ám a kultus azonosságából és a két mythologiai alak azonos functióiból joggal következtethetjük, hogy Pháon és Adonis egy és ugyanaz a személy. [2])

De már Suidas, amint fennebb említők, nem merte a Pháon-féle mythost a nő-költő rovására felemlíteni. Ő azt egy másik, általa ψάλτρια melléknévvel felruházott, Sapphóval hozza kapcsolatba (l. fenebb). De valószínű, hogy az a Sapphó nem is létezett, hanem hogy a későbbi írók a nő-költő beszennyezett hírnevének megmentésére találták fel. A későbbi Suidason kívül ismét Athenæusnál és Aelianusnál találjuk ezen másik Sapphó nyomát. Az előbbi XIII, 695, e. azt mondja: Καὶ ἡ ἐξ Ἐρέσου δὲ τῆς ἑτέρας * *[ὁμώνυμος, Casaub.] Σαπφὼ τοῦ καλοῦ Φάωνος ἐρασθεῖσα περιβόητος ἦν, ὥς φησι Νύμφις ἐν Περίπλῳ Ἀσίας — azaz: «Volt egy Eresosból való Sapphó, a másikkal hasonnevű, akiről híre járt, hogy a szép Phaonba szerelmes vala, amint mondja Nymphis ázsiai kör-utjában.» Az utóbbi Var. Hist. XII, 19 pedig így nyilatkozik: Πυνθάνομαι δὲ ὅτι καὶ ἑτέρα ἐν τῇ Λέσβῳ ἐγένετο Σαπφώ, ἑταίρα, οὐ ποιήτρια; vagyis: «Azt hiszem, hogy Lesbosban volt egy másik Sapphó is, a hetæra, nem a nő-költő.»

Végűl még a leukasi szirtről [3]) való ugrást kell vizsgálat alá vennünk. A görög lyrai költészet meglevő töredékeinek egynémelyikéből látjuk, hogy ez szokásos költői kép volt a szerelem hevének kifejezésére. Igy Stesichoros Kalyka nevű elbeszéléséből idézi

---

[1]) V. ö. Frgm. 62 (B.): Κατθνάσκει, Κυθέρη', ἄβρος Ἄδωνις, τί κε θεῖμεν; καττύπτεσθε κόραι καὶ κατερείκεσθε χίτωνας, és Frgm. 63: Ὦ τὸν Ἄδωνιν, és Frgm. 107. 108.

[2]) Az Adonis ünnep némely szertartása is erre látszik utalni. Az «Adonis-féle kertek» salátával telt kosarak voltak: a saláta (θρίδαξ bokor) pedig volt Pháon buvóhelye. — V. ö. még Müller. Don. Gör. I. I. 202. l.; Müller, Dorier, I. 231. l.; — vegyük továbbá ehhez az Etym. Magn. (p. 578. s. v. μέλος) egy adatát: «Μυρσίλος δὲ τὰς ἐν Λέσβῳ γενομένας παρθένους Μούσας ἐπὶ τὰ πένθη φοιτᾶν καὶ θρηνεῖν.» Ez a hely Welcker szerint (Kl. Schr. II. 98) a lesbosi Adonis ünnepélyre vonatkozik.

[3] Acarnánia partvidékén fekvő szigeten.

Athenæus (XIV, 619. d.), hogy Kalyka szerelmes volt egy Euathlios nevű fiatal emberbe s kérte Aphroditét, hogy a maga rendje szerint egyesülhessen vele. Midőn az ifju rá sem hederített, Kalyka a leukasi szirtről leugrott. Anacreon (frgm. 19.) pedig így szól: 'Ἀρθεὶς δηὖτ' ἀπὸ Λευκάδος | πέτρης ἐς πολιὸν κῦμα κολυμβῶ μεθύων ἔρωτι azaz: «Felszállva a Leukas szirtjére, leugrom onnan a szürke habokba, szerelemtől ittasan.» Sőt magáról Aphroditéről is azt mondja a rege, hogy Adonis miatt a Leukas-féle szirtről a tengerbe ugrott. — Servius (ad Verg. Aen. III. 279.) azt mondja, hogy Leukates nevű szép fiú innen vetette be magát a habokba, mert a szerelmes Apolló üldözőbe vette. Ugyanő másutt (ad VIII. Ecl. 59) azt regéli, hogy innen ugrottak le azok, kik szülőiket elvesztették, vagy akik viszonszerelemben nem részesültek. Ugyanez okból tette meg azt Ovid Her. (XV. 167 kk.) szerint Deucalion, mikor megbizonyosodott efelől, hogy Pyrrha viszont nem szereti.

Nagyon valószínű, hogy itt is olyan esettel van dolgunk, mint fennebb Pháon egyéniségének tárgyalásánál. Sapphó valamelyik költeményében szerelmének határtalan hevét, azt az őrjöngéssel határos szenvedélyt akarva kifejezni, mely a nő-költőt annyira áthatotta, a Leukas-féle szirtről való ugrás költői képéhez folyamodott, úgy amint fenebb Anacreon. Későbbi magyarázók azután, meglevén már a Pháon-féle mythos szálai, kaptak az ilyeseken és ezt a vonást is beleszőtték a regébe.

Legvalóbbszínű, hogy itt is a vígjátékírók mesterkedtek (v. ö. Schlegel: Ueber dram. Kunst u. Literat. Ir. 376 l.). A görög vonatkozásokkal teli Plautus is már készen találhatta a mondát, mert Mil. glor. 4, 6, 36, azt olvassuk:

Nam nulli mortali scio obtigisse hoc, nisi duobus,
tibi et Phaoni Lesbio, tam misere ut amarentur.

De már fenebb láttuk, hogy Suidas se merte Sapphó nő-költőnek tulajdonítani azt, hogy a leukasi szirtről leugrott. Ugyane kétely nyilatkozik Photiusnál (s. v. Λευκάτης): σκόπελος τῆς Ἠπείρου, ἀφ' οὗ ῥίπτουσιν αὑτοὺς εἰς τὸ πέλαγος οἱ ἐρασταί. Σαπφὼ δὲ πρώτην ἐπὶ Φάωνι τοῦτο ποιῆσαι τὴν ποιήτριαν, οἱ δὲ τὴν ἑταίραν· ἐγένετο γὰρ ἄλλη Λεσβία ἑταίρα; azaz: «Leukates] Epirus egy szirtje, melyről tengerbe vetik magokat a szerelmesek. Azt mondják, hogy először Sapphó, a nő-költő tette meg ezt Pháon miatt; de mások szerint a hetæra Sapphó. Mert volt egy másik

lesbosi Sapphó is, hetæra.» — Még érdekesebb e részben Servius nyilatkozata, ki az id. helyen (ad. Aen. III. 279) folytatólag azt mondja: ‚Feminas in sui amorem trahebat, in queis fuit *una* (nem meri megnevezni), quae de monte Leucate, cum potiri eius nequiret abiecisse *se dicitur.*' Végül az az Anthol. Pal. (VII. 14) szerzőjének bizonyára alapos tudomása volt róla, hogy Sapphó *aeol* földön halt meg, (míg Leukas lakossága Korinthosból jött gyarmatosokból, tehát nagyjában dórokból állott). Az említett epigramma t. i. többek közt azt mondja:

Σαπφώ τοι κεύθεις, χθὼν Αἰολί, τὰν μετὰ Μούσαις
ἀθανάταις θνατὰν Μοῦσαν ἀειδομέναν.[1])

Páncsova, 1881. október 7.

Dr. Fináczy Ernő.

ANAKREONI DALOK.

8. Kedv a dühöngésre.

Az istenekre kérlek,
Hagyj inni egy huzamban:
Kivánkozom dühöngni.
Dühönge Alkmeón is,
S Orestes a sarútlan,
Kik anyjukat megölték.
De én nem öldökölve
Csak vígan iddogálva
Kivánkozom dühöngni.
Dühönge Héraklész is
Csörtetve szörnyü tegzét
És Íphitosznak íjját.
Dühönge egykor Ájász
Megrázogatva pajzsát,
S a Hektor-adta kardot.
De én kupát ragadva,
S füzérrel a hajamban,
S nem karddal és nem íjjal
Kivánkozom dühöngni.

P. Thewrewk E.

---

[1]) A philolog. társaság 1881. deczember 7-iki üléséből.

EURIPIDES ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE.

Euripides küléletére vonatkozólag ép oly keveset tudunk, mint Aeschylos, Sophokles és a legtöbb hellén költő életpályájáról. Ingó talajon mozog még az irodalomtörténet is, midőn ama költők szellemi működését, akár független álláspontból, akár azon szempontból kiindulva, hol törekvéseik kölcsönösen érintkeztek, a napjainkbeli olvasó tudományszomjas szemei előtt akarja festeni. Mert a történetiró csak annak romjai között jár, mit teremtő hatalmuk gazdagsága épített egykoron; hiányzik neki a művek chronologiája ép úgy, mint azok teljes átnézete, hogy ez uton határozott itéletet hozhatna. Az idők mindent elpusztító vihara a három nagy attikai tragikus műveiből is elsodort mindent, s napjainkra csak bensőleg hatalmas bár, de küljelentkezéseikben parányi romok maradtak. A classicus és tudományos korszakok emberei nem igen foglalkoztak a kiváló férfiak személyi tulajdonaival, ők beérték azzal, ha azok szellemi jellemvonásait ismerték, melyek talán gondolkodásuk módjára, a hatásra, vagy épen irataikra vetettek derültebb fényt. De forrásaink is nemcsak csekélyek, hanem jóval későbbi eredetűek és adataikat oly különböző csatornákon át nyerték, melyeknek megbizhatóságáról nem mindig szerezhetünk meggyőződést. Jelesen az attikai komédia azon forrás, melyből a legkétesebb jellegü elbeszélések folynak; a komikusok, főleg a közép komédia képviselői, a költészet szineivel szerették tarkázni a valóságot; kedvöket lelték abban, hogy híres személyeket nevetségesekké tegyenek, e végre sok dolgot költöttek, a mi azután a scholiasták jegyzeteibe jutott, s onnan idővel a történeti tények közé került. Euripides ellen is, mint az akkori irodalom legérdekesebb és legszembeötlőbb alakja ellen, kitartó polemiát folytattak, mintegy föladatukká tették, hogy lénye és családja legpikánsabb vonásait vegyék tolluk hegyére és a legtorzabb alakokban gúnyolják ki; személyes itéleteiket tehát vigyázva szabad csak elfogadnunk.[1])

---

[1]) Bővebben erről: Lehrs, Wahrheit und Dichtung in der griech. Literaturgeschichte; v. ö. ugyanattól: Populäre Aufsätze aus dem Alterthume, 207. l.; Merklin, Die Citiermethode und Quellenbenutzung des A. Gellius. (Ann. philol. voll. suppl. op. add. III. 639. s köv. lap.) W. Vischer, Ueber die Benutzung der alten Komödie als historische Quelle. Basel, 1840.

I.

Euripides született a 75. Ol. 1-ső évében, Kr. e. 480-ban, Kallias archonsága alatt, Salamison, midőn ott a görög fővezér, Themistokles, az örökre nevezetes tengeri diadalt nyeré a perzsákon. Költőnk szülei ugyanis sok más athéni emberrel, kik ezen időben a perzsa had közeledésének hirére a várost elhagyták, menekültek és e szigeten kerestek menedéket. Ennélfogva 45-évvel volt fiatalabb Aeschylosnál, s csak 15-évvel fiatalabb Sophoklesnél.

A salamisi győzedelem tehát, ezen egész Görögországra nézve legnagyobb és legfontosabb esemény, érdekesen hozta össze a görög tragédia három legnagyobb képviselőjét: a férfi Aeschylos a harczosok sorában küzdött, a tizenöt éves Sophokles pedig vezetője volt azon karnak, mely a győzelmi paeant énekelte és a diadaljel körül tánczolt. [1])

Euripides nevét, mint Suidas Philochoros nyomán irja, Euripostól, a Boeotia és Euboea közti tengerszorostól nyerte, melynek vizeiben a salamisi ütközet történt. [2])

Atyja, Mnesarchos vagy Mnesarchides [3]) Attikának Phlyïa

---

[1]) Költőnk életíróinak idevágó adataival v. ö. Paus. I. 36; Plut. Arist. 19; Athen. I, 20. Timaeus ap. Plut. Qu. Symp. VIII, 1. p. 717C: οἷον τὸ περὶ τῆς Εὐριπίδου γενέσεως καὶ τελευτῆς· γενομένου μὲν ἡμέρᾳ καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἐναυμάχουν ἐν Σαλαμῖνι πρὸς τὸν Μῆδον κτλ.

Diog. Laert. II. 45: καὶ Εὐριπίδης, ὃς καὶ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ἑβδομηκοστῆς Ὀλυμπιάδος ἐγεννήθη ἐπὶ Καλλιάδου. Hesychius (Müller fr. hist. gr. IV, p. 163, 23): Εὐριπίδης κατὰ τὴν ἡμέραν ἣν ἐνίκων Ἕλληνες Πέρσας ἐν τῇ κατὰ Ξέρξου ναυμαχίᾳ γεννᾶται εὐτυχίαν προσημαίνων Ἀθηναίοις.

A salamisi csatának napját l. Klinton: Fast. Hell. vol. 2. pag. 30. ed. Krüger.

Ezen adatoktól csak a párosi krónika tér el, mely Eurip. születési évét a 74. Ol. 1-ső évére teszi; talán fölcseréli Achäossal, ki Suidas szerint a 74. Ol. született, vagy talán az idősebb Euripidessel, kitől Suidas 12 drámát és két győzelmet említ. V. ö. Brüll: De fontibus vitae Euripidis. (Monast. 1877.) 60. s köv. lap. — Otfr. Müller (Gesch. d. gr. Literatur II. 143. l.) alapos ok nélkül mesének tartja, hogy költőnk a salamisi győzelem napján született.

[2]) V. ö. Priscianus, II, 6. p. 79: «Inveniuntur quaedam nomina formae patronymicorum significatione denominativa, ut Euripides proprium Euripi filius; sed ab Euripo sic nominatus dicitur Euripides, quia illo die natus est, quo Athenienses cum Persis in Euripo bellum commisere.

[3]) Suidas: Εὐριπίδης, Μνησάρχου ἢ Μνησαρχίδου. Corp. Inscr. 6051: Εὐρι-

nevű helységéből való volt; athéni születésü anyja, Klito, jó módu családból származott. [1])

Költőnk életirói szerint (Elmsley, O. D. Bloch, Thom. Mag.) atyja korcsmáros (‚κάπηλος‘) volt, anyja pedig a komikusok szerint, főzelékárusnő (λαχανόπωλις). [2])

Más adatokat nyujt Stobaeos, Philochoros Suidasnál és Moschopulos; Stobaeos ugyanis azt meséli, hogy Euripides apja boeotiai volt és hogy adósságok miatt hagyta el hazáját. Philochoros ellenben, hogy anyja előkelő családból származott. Hogy mi igaz e különböző és egymással ellenkező értesitésekből, azt most annál kevésbé itélhetjük meg, mert Euripides szülei felől semmi nemü érvényes avagy határozott adatunk nincsen és a komikusok gúnyja, melynek a költő ki volt téve, könnyen érhette annak szüleit és elődeit is és őket illetőleg rosz és kétértelmű hireknek adhatott létet. Hisz Valerius Maximus (III, 4.) maga mondja: quam matrem habuerit Euripides, ipsius saeculo ignotum fuit.

Arról is beszélnek, hogy szülei menekültek vagy számüzettek Boeotiába; a család talán ez alkalommal veszté el vagyonát úgy, hogy Boeotiában szegénységben és nélkülözések között kellett élnie. [3]) Egyébiránt az utókor szemeiben a szülők által űzött foglalkozás alacsony volta csak a fiu dicsőségét fokozhatja.

πίδης Μνησάρχου Ἀθηναῖος. Corp. Inscr. 6052: Εὐριπίδης Μνησαρχίδου Σαλαμείνιος τραγικὸς ποιητής. V. ö. Euseb. pr. ev. V. p. 227.; E. Nauck, in Aristoph. Byz. p. 2.; Fleckeisen, Philol. vol. 4. p. 327.; Dindorf, poet. scen. prolog. p. 13. adn. (ed. V.)

[1]) L. Harpocr. és Suid. s. v. Φλυΐα; v. ö. Etym. M. 795, 39.

[2]) Aristoph. Ran. 840. (Aeschylos gúnyolja Euripidest): ὦ παῖ τῆς ἀρουρείας θεοῦ. Thesm. 456: ἄγρια γὰρ ἡμᾶς, ὦ γυναῖκες, δρᾷ, κακὰ (Εὐριπίδης) ἅτ' ἐν ἀγρίοισι τοῖς λαχάνοις αὐτὸς τραφείς. V. ö. Equit. 19. Ran. 865. Thesm. 387. Piers. in Moer. p. 7. Hesychius (v. ö. Phot. Lex. p. 516. 4. és Suid.): σκάνδιξ· λάχανον ἄγριον. παρ' ὃ καὶ σκανδικοπώλην τὸν Εὐριπίδην λέγουσιν, ἐπεὶ λαχανοπωλητρίας υἱὸν αὐτὸν εἶναί φασι. Theopompus ap. Gell. N. A. XV. 20. 1: Euripidi poetae matrem Theopompus agrestia olera vendentem victum quaesisse dicit. Plinius H. N. XII. 38: Aristophanes Euripidi poetae obicit ioculariter matrem eius ne olus quidem legitimum venditasse, sed scandicem. V. ö. Valer. Max. III. 4.

[3]) Nicolaus Damascenus ap. Stob. Flor. 44. 41. vol. 2. p. 187. 17. ed. Meineke: Βοιωτῶν ἔνιοι τοὺς τὸ χρέος οὐκ ἀποδιδόντας εἰς ἀγορὰν ἄγοντες καθίσαι κελεύουσιν, εἶτα κόφινον ἐπιβάλλουσιν αὐτοῖς. ὃς δ' ἂν κοφινωθῇ ἄτιμος γίνεται. δοκεῖ δὲ τοῦτο πεπονθέναι καὶ ὁ Εὐριπίδου πατὴρ Βοιωτὸς ὢν τὸ γένος.

Philochoros (ap. Suid. s. v. Εὐριπίδης): Οὐκ ἀληθὲς δέ, ὡς λαχανόπωλις

Hogy azonban Euripides atyja legalább Athénben nem volt egészen vagyontalan, következtetni lehet azon gondos és finom nevelésből — a mi nem épen olcsó fényüzés volt Athénben — melyben fia részesült.

Egy jóslat szerint — őt egykor mindenki fogja tisztelni, nagy dicsősége leend, s szent koszorúk övezendik — azért őt atyja athletának szentelte, s egy izben a Panathenaeák alkalmával tartott testgyakorlati versenyen derék bajvivónak mutatta be magát, ki társain győzedelmeskedett; nemsokára azonban elhagyta ezt, s a költői pályára lépett. [1]) Egy alkalommal a Thargeliák ünnepén azon ifjak közé tartozott, kik az ünnepi tánczosoknak a bort nyujtották át, a mi oly tisztelet, melyben csak nemes és benszülött családok sarjai részesültek. [2]) Költőnk egyik életirója szerint Apollo Zoster templomában a *πυρφόρος* tisztjét viselte, ki az áldozati tüzet

---

ἦν ἡ μήτηρ αὐτοῦ· καὶ γὰρ τῶν σφόδρα εὐγενῶν ἐτύγχανεν οὖσα, ὡς Φιλόχορος ἀποδείκνυσιν. V. ö. Etym. M. (p. 795. 40.) és Harpocratio: Φλυεία δῆμος τῆς Κεκροπίδος· ἐκ τούτου δὲ τοῦ δήμου ἦν Εὐριπίδης ὁ τῆς τραγῳδίας ποιητής.

[1]) A jóslat így hangzik:

> ἔσται σοὶ κοῦρος, Μνησαρχίδη, ὅντινα πάντες
> ἄνθρωποι τίσουσι, καὶ ἐς κλέος ἐσθλὸν ὀρούσει
> καὶ στεφέων ἱερῶν γλυκερὴν χάριν ἀμφιβαλεῖται.

E jóslatot közli Eusebius (pr. ev. V. p. 227. C.), ki azt Oenomaos γοητῶν φορά czímű munkájából merítette. V. ö. Bayle, s. v. Eurip. — Vita Eurip.: ἤσκησε δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν παγκράτιον ἢ πυγμήν, τοῦ πατρὸς αὐτοῦ χρησμὸν λαβόντος ὅτι στεφανηφόρους ἀγῶνας νικήσει· καὶ φασὶν αὐτὸν Ἀθήνησι νικῆσαι.

Gellius N. A. XV. 20. 2: patri autem eius nato illo responsum est Chaldaeis eum puerum, cum adolevisset, victorem in certaminibus fore, id ei puero fatum esse pater interpretatus athletam debere esse, roborato exercitatoque filii sui corpore, Olympiam certaturum eum inter athletas pueros deduxit, ac primo quidem in certamen per ambiguam aetatem receptus non est, post Eleusino et Theseo certamine pugnavit et coronatus est. Welcker (Die gr. Trag. mit Rücks. auf den ep. Cyklus. 458. l.) tréfának magyarázza az egészet, melylyel a komikusok Euripides eristikájára és a törvényszéki beszédeiben előforduló antilogiáira czéloznak.

[2]) L. Theophrast és a rhodusi Hieronym. Athen. X. 424. C.: καὶ Εὐριπίδης ὁ ποιητὴς ἐν παισὶν ᾠνοχόησε. Θεόφραστος γοῦν ἐν τῷ περὶ μέθης φησί· πυνθάνομαι δ' ἔγωγε καὶ Εὐριπίδην τὸν ποιητὴν οἰνοχεῖν Ἀθήνησι τοῖς ὀρχησταῖς καλουμένοις. ὠρχοῦντο δ' οὗτοι περὶ τὸν τοῦ Ἀπόλλωνος νεὼν τοῦ Δηλίου τῶν πρώτων ὄντες Ἀθηναίων καὶ ἐνεδύοντο ἱμάτια τῶν Θηραϊκῶν. ὁ δὲ Ἀπόλλων οὗτός ἐστιν ᾧ τὰ Θαργήλια ἄγουσι. καὶ διασώζεται Φλυῆσιν ἐν τῷ δαφνηφορείῳ γραφὴ περὶ τούτων.

őrizte,[1]) nagy kitüntetés volt rá nézve az is, hogy a Prytaneumban közköltségen tartatott el. [2]) Tizenhat éves korában a festészetet is megkisérlé és Megarában mutattak egy tőle készített képet.[3])

Kiképzésében lényeges részt vettek Protagoras és Prodikos sophisták, kiktől a műveín feltünő sophista-szónoki modort örökölte; buzgó tanítványa volt Anaxagorasnak, e hatalmas gondolkodónak, a ki a legkülönfélébb szellemekre oly rendkívüli hatással bírt, s a valódi világbölcsnek az a nagyszerű festése, a kiben a kortársak Anaxagorasra ismertek, bizonyítja, hogy mily mélységesen átértette a philosophia feladatát. Társalkodott Socratessel, buzgó részt vett a sophisták sokoldalu törekvéseiben, az ő házában olvasta föl Protagoras azon irásait (περὶ θεῶν), melyekért mint istentagadó üldöztetett vala. Azonkívül összegyüjtögette Euripides a régi philosophusok iratait, kik közől Heraklitos kiváltképen mély benyomást tett reá.[4]) E bölcsészekkel való társalgása és azon buzgalom, melylyel tanaikat hallgatta, igazolja, hogy Euripides már ifju ko-

---

[1]) Thom. Mag.-féle életrajz: γενέσθαι δὲ αὐτὸν καὶ πυρφόρον τοῦ Ζωστηρίου Ἀπόλλωνος.

[2]) Euseb. pr. ev. V. c. 12.

[3]) Elmsley-féle vita, 16. v.: φασὶ δὲ αὐτὸν καὶ ζωγράφον γενέσθαι καὶ δείκνυσθαι αὐτοῦ πινάκια ἐν Μεγάροις. Suidas: γέγονε δὲ τὰ πρῶτα ζωγράφος.

[4]) L. Cod. Mediol. coll. Ambr.: ἀναγνοὺς δὲ ἐπὶ τραγῳδίαν ἐτράπη καὶ πολλοὺς προσεξεῦρε λόγους, φάσωλογίας, ῥητορείας, ἀναγνωρισμούς, ὡς δὴ ἀκουστὴς γενόμενος Ἀναξαγόρου καὶ Πρωταγόρου, καὶ Σωκράτους ἑταῖρος. — Thom. Mag.: Ἔπειτα εἰς λόγους ὡρμηκὼς ἐφοίτησε παρὰ Ἀναξαγόρᾳ καὶ Προδίκῳ καί τισιν ἄλλοις. Cic. Tusc, IV. 14: fuerat enim auditor Anaxagorae etc. Vitruv. praef. lib. VIII: Euripides, auditor Anaxagorae, quem philosophum Athenienses scenicum appellaverunt. Gellius N. A. XV. 20. 4: mox a corporis cura ad excolendi animi studium transgressus auditor fuit physici Anaxagorae et Prodici rhetoris, in morali autem philosophia Socratis. — Lásd még: Schol. Apoll. Rhod. IV. 269. Schol. Pind. Ol. I. 97. Diog. Laert. II. 10. 45. Dionys. Halic. Rhet. p. 85. 21. Strabo XIV. p. 444. Athen. IV. p. 158. E. és XIII. p. 561. A. Sext. Empir. p. 666. 1. Clem. Alex. Strom. V. p. 688. Cic. Tusc. III. 14. Diod. Sic. I. p. 46. Origines c. Cels. 4. 77. p. 215. Euseb. pr. ev. X. p. 504. C. V. ö. Valck. Diatr. 25. s köv. lap. — Tatiannál (Orat. ad Gr. c. 3.) olvassuk, hogy költőnk többször ment Diana istennő ephesusi templomába, s ott Heraklitus munkáját könyv nélkül tanulta. V. ö. Diog. Laert. II. 22. — Hogy költőnk különféle tanulmányt tett, kitűnik ezen epigrammából is, melyet némelyek Thukydides történetírónak, mások ismét Timotheus zenésznek tulajdonítanak. (Anthol. Pal. VII. 45.):

. . . . πλεῖστα δὲ Μούσας
τέρψας, ἐκ πολλῶν καὶ τὸν ἔπαινον ἔχει.

rában határozott hajlammal viselkedett az ethika és physika új tanai irányában, melyeket az akkori bölcsészek, különösen pedig Anaxagoras Athénben terjesztett. És ezen irány folytán, melyre Euripides ifjuságában — Anaxagoras által indíttatva — rátért, késöbbi éveiben is fogékony maradt a sophistika rhetorikus művészete iránt, melyet tragédiái irásánál fölhasznált és alkalmazott. Azon befolyás által, melyet e férfiak reá gyakoroltak, a szellemi térre lőn utalva és gondolkodóvá képezve, s így lelke teljes erejével a szinköltészetre adta magát, melyre izgatag kedélye, rendkivül eleven képzelő tehetsége, a feltalálásnak és előadásnak ragyogó adománya különösen képesítették.

Hogy Euripidesnek tragédiái készítésénél Sokrates segített volna, minden esetre csak koholmány, melynek okát hihetőleg az euripidesi darabokban oly gyakran előforduló erkölcs-mondások képezik. Koholmány azon hír is, mely Kephisophon szinészről elterjedt, hogy t. i. ez is segített volna költőnknek drámái kidolgozásánál; [1]) így Iophon vagy argosi Timokrates darabjának lyrai részét készítették volna.[2])

Euripides először 25 éves korában lépett versenyre egy tetralogiával, melynek tárgya «A Peliadok» volt; azonban csak 43 éves korában nyerte először az első dijat, milyet életében csak négyszer nyert és egyszer halála után.[3]) Azon kevés diadal,

---

Azon elbeszélést, mely szerint Euripides Platót Aegyptomba kisérte, és ott a papoktól sok dolgot eltanult volna, üres koholmánynak tarthatjuk: Diog. Laert. III. 6: ἔνθεν τε εἰς Αἴγυπτον παρὰ τοὺς προφήτας· οὗ φασὶ καὶ Εὐριπίδην αὐτῷ ἀκολουθῆσαι καὶ αὐτόθι νοσήσαντα πρὸς τῶν ἱερέων ἀπολυθῆναι τῇ διὰ θαλάττης θεραπείᾳ· ὅθεν καὶ εἰπεῖν (Iph. T. 1193.) ‚θάλασσα κλύζει πάντα τἀνθρώπων κακά‘.

[1]) Aristoph. Ran. 1388:

«Palamédes uccse, ez jó! bölcs egy eszme.
Magad lelted ki, vagy Kephisophon?» (Arany János ford.)

[2]) L. Athen. IV. 134. C; Diog. Laert. II. 18; és ez Elmsley-féle életrajzot.

[3]) Elmsley-féle életrajz: ἤρξατο δὲ διδάσκειν ἐπὶ Καλλίου ἄρχοντος κατὰ Ὀλυμπιάδα ὀγδοηκοστὴν πρώτην, πρῶτον δὲ ἐδίδαξε τὰς Πελιάδας ἔτει πρώτῳ, ὅτε καὶ τρίτος ἐγένετο. Thom. Mag. ἤρξατο δὲ τοῦ περὶ ταῦτα ἀγῶνος ἐτῶν κέ γεγονώς. Gellius N. A. XV. 20. 4: tragoediam scribere natus annos duodeviginti adorsus est. Párosi krónika (C. I. 2374. 75.): Εὐριπίδης ἐτῶν ὢν ΔΔΔΙΙΙ τραγῳδίᾳ πρῶτον ἐνίκησεν. V. ö. Clinton, id. m. 49. l. Brüll, i. m. 88. l.

A győzelmek számát illetőleg: Gellius, N. A. XVII. 4. 3.: Euripidem quoque M. Varro ait, cum quinque et septuaginta tragoedias scripserit, in

melyet Euripides a tragikus versenyek alkalmával aratott, ránk nézve nem lehet irányadó; mert valamely iró értéke avagy értéklensége felett hozott határozata az utókornak kell, hogy az egykoru elfogult műbirálok nézetétől független és önálló legyen. Hisz tudjuk, hogy még Sophokles egyik darabja is — melynek compositióját mindenkoron és joggal a drámai művészet mintaképének nevezték — az első dijban nem részesült; hasonlóan a «Madarak» czímű vígjáték is, mely kétség kívül Aristophanes költészetének színe-virága, csak a második dijt nyerte el. [1]) — Első föllépte idejétől kezdve, Euripides az akkor élt tragikusokkal, Sophokles-, Aristarchus-, Ion-, Achaeus- Xenoklessel és másokkal együttesen, tevékenységét szüntelenül az athéni szinpadnak szentelte. A szinirodalom akkoriban Sophokles alatt állt tetőpontján; ennek közkedveltsége és a csak imént elhúnyt Aeschylos ünnepelt emléke ellen, valamint más versenytársai már kipróbált művészete ellen síkra szállani, kétség kívül nehezére vált ezek ifju utódának, ki még azonfelül egészen más irányra tért. Aeschylostól kezdve, a midőn a művészet ébredését ünnepelte, a fiatal költők közt lábra kapott verseny, a szinköltészet haladása terén, jelentékeny és üdvös szerepet játszott; de a kölcsönös küzdelem már akkor is elfajult és szülőjévé lett az ádáz irigységnek, mely meggondolatlan módon a művészet virágait saját kezeivel fertőzteti és mérgezi meg idő előtt. Euripides mindamellett költő-társai között diadalt aratott, sajátságos egyediségét megtöretlenűl őrizte és drámai termékeinek kitünősége által oly kiváló tiszteletet ért el, hogy őt okvetetlenűl a legnagyobb mesterekhez kellett sorozni. Művei részint elődeinek legjobb termékeivel jutottak egy sorozatba, részint az első dijat nyerték el, a többit pedig tetszéssel adták, buzgón olvasták és másolták. Daczára azon zavaroknak, melyeket a peloponnesosi háború okozott, dicsősége Görögország minden tája felé a legnagyobb gyorsasággal terjedt. Habár Aristophanes «Békái»-ban még

---

quinque solis vicisse, cum eum saepe vincerent aliquot poetae ignavissimi. Suidas: νίκας δὲ εἵλετο, ‚ε', τὰς μὲν τέσσαρας περιών, τὴν δὲ μίαν μετὰ τὴν τελευτὴν ἐπιδειξαμένου τὸ δρᾶμα τοῦ ἀδελφιδοῦ αὐτοῦ Εὐριπίδου. V. ö. Bergk, in Meinek. Com. vol. 2. p. 904.

[1]) L. Dikaearchos jegyz. Οἰδίπ. τύρ. előtt; v. ö. Otfr. Müller, id. m. II. 245. l. Athen. VIII. p. 347. E. Schöll, Sophokl. Leben und Wirken 163. l. Bergk, in Aristoph. Fragm. p. 16. 17.

a tragikus halála után is folytatta metsző gúnyját, Euripides költészetének tekintélye mégis emelkedett, s a későbbi korban is gyakori előadatás, utánzás és másolás által föntartotta magát.

Költőnk számos művet hagyott hátra és nem csupán tragédiákat. Suidas, Moschopulus és Varro 92 darabot említenek; az alexandriai kritikusok még 78 darab birtokában voltak. Valckenaer (Diatr. p. 12.) 55 elveszett, de kétségtelenül Euripidestől származott drámát betűrendben sorol fel. A kritikusok általában 75 darabot ismertek el valódinak; köztük 8 satyrjáték; [1]) ránk 17 teljes tragédia maradt, ezek: Hecabe (Ἑκάβη), Orestes (Ὀρέστης), A phœniciai nők (Φοίνισσαι), Medea (Μήδεια), Hippolytus (Ἱππόλυτος), Alcestis (Ἄλκηστις), Esdeklők (Ἱκέτιδες), Andromache (Ἀνδρομάχη), Iphigenia Aulisban (Ἰφιγένεια ἡ ἐν Αὐλίδι), Iphigenia Taurisban (Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις), A trójai nők (Τρῳάδες), Bacchansnők (Βάκχαι), Heraclidák (Ἡρακλεῖδαι), Helena (Ἑλένη), Ion (Ἴων), Őrjöngő Hercules (Ἡρακλῆς μαινόμενος) és Electra (Ἠλέκτρα). [2]) Későbbi átdolgozásra mutat Rhesus (Ῥῆσος), melynek tárgya: Odysseusnak és Diomedesnek éjféli támadása Rhesus, thráciai király sátraira Trójában. [3]) A nyolcz satyrjáték ezek: Αὐτόλυκος, Βούσιρις,

---

[1]) Gellius N. A. XVII. 4. 3: Euripidem quoque M. Varro ait, cum quinque et septuaginta tragoedias scripserit etc. Suidas s. v. Εὐριπίδης: δράματα δὲ αὐτοῦ κατὰ μέν τινας ,οε', κατὰ δὲ ἄλλους ἐνενήκοντα δύο, σώζονται δὲ ,οζ'. Elmsley-féle vita: τὰ πάντα δ' ἦν αὐτῷ δράματα ,οη'. σώζεται δὲ αὐτοῦ δράματα ,ξζ' καὶ ,γ' πρὸς τούτοις τὰ ἀντιλεγόμενα· σατυρικὰ δὲ ,η'. ἀντιλέγεται δὲ καὶ τούτω τὸ ,α'.

[2]) V. ö. Welcker, id. m. 443. s köv. lap; Valck. Diatr. c. 2.

[3]) Már az alexandriai tudósok, nevezetesen Aristarchus nem tartotta valódinak. Krates grammatikus, Aristarchus ellenfele, költőnk fiatalkori termékei közé sorozza (Schol. Vat. ad Rhes. 524). Hardion (Sur la trag. de Rhes. és Mém. de l'acad. des inscr. T. 10. p. 323—337.) az ifjabb Euripidesnek tulajdonítja, Gruppe (*Ariadne* cz. munkájában) Sophoklesnek. Valck. (Diatr. p. 19.): «Rhesum scribi potuisse a tragici fratris filio. Certe non Sophoclis tantum, sed et indignum Euripidis esse persona.» Schlegel (Dram. Kunst. I. 263. l.): «wenn das Stück dem Euripides abgesprochen werden soll, würde ich auf einen eklektischen Nachahmer rathen, aber eher aus der Schule des Sophokles, als des Euripides und zwar wenig später als beide.» Morstadt (Beitrag zur Kritik des dem Euripides zugeschrieb. Rhes. Heidelb. 1827.) és Hermann (Opusc. III. p. 262) véleménye szerint Rhesus az alexandriai korszakban látott volna napvilágot. Most általában azt hiszik, hogy a legkésőbbi attikai kornak valamelyik alsó rendű költőjétől származik. V. ö.

Εὐρυσθεύς, Κύκλωψ, Σίσυφος, Σκίρων, Συλεύς és Θερισταί. Egész terjedelmében csak Kyklops czímü satyrdrámáját ismerjük, az egyedüli, mely a görög classica irodalomból reánk maradt; tárgya Homeros Odysseajából (IX, 105—542.) van véve. Az elveszett drámáknak csak egy kis része bírt az ókorban csekély hirrel; legkevésbé magas fenségü tragédiái sikerülhettek (mint Philoktetes, Electra, Antigone), melyekkel Euripides kiválólag Sophoklessel versenyzett és melyekben a mythosnak elődei által követett irányát a legszembetünőbben elhagyta; legsikeresebben Neophron megelőző munkáját használta föl Medeajához. A müveltség minden fokán ép úgy mint a szinpadokon bizton föntartotta magát; és több mint 20 elveszett drámája — különösen a tervezet tisztasága, a gondolatok és érzelmek finomsága miatt — nagy tetszésben részesült. Ezek közül néhányra vonatkozólag — különösen azoknak ránk maradt hosszabb töredékeiből és a római tragikusok utánzataiból — nyerhetünk átnézetet és a tervezetet legalább körvonalaiban helyreállíthatjuk. Közelebbről ismeretes *Antiope*, egyike a legünnepeltebb és legragyogóbb irályu daraboknak, melyet különösen az tett hiressé, hogy a gyakorlati élettel szemben a müveltséget kiválólag magasztalja. *Aeolus* a benne előforduló érzéki szenvedély sophistikája miatt kifogásolható. *Andromeda* a régiek előtt az érzékenység és regényes festés miatt paradox és a mellett vonzó lehetett. *Bellerophontes* égbe törő és embergyülölő kételkedő képét nyujtja. *Phaethon* könnyü alapból indúl és modern elemekkel erősen tarkázott.[1]) Welckernek id. m.-ban találjuk az elveszett drámák czímét és meséjét a mondakörök szerint rendezve, melyekből költőnk tárgyát merítette. [2])

Häbler, Über die tragischen Stoffe des Aeschylos und Euripides. (Progr. d. Gymn. z. Dresd. 1859. 23. l.)

[1]) Goethe (Kunst. u. Alterth. IV. 26. kk.; VI. 146. kk.) és utána Hartung (Rhein. Mus. [1837] 573—590. l.) a megmaradt töredékeket dramatikus egészszé kisérlették alakítani. A legbámulatosabb ujítási kisérlet azonban e darabnak szinpadképessé tervezett átalakítása, Calderon El Hijo de Sol Faeton drámája (Com. [Fleischer] 414—449. l.). Itt a nap-szekérről való leesés — mit Calderon szintén a szinpadra hoz — végindokát Thetisnek a nap-szekérről való hirtelen megpillantása képezi; e miatt a lovak elhagyják kijelölt utjokat és lezuhanás és világégés fejezik be a tragédiát.

[2]) Hogy költőnk milyen darabjai tartoztak össze, vagyis a tetralogiát illetőleg, lásd: Schöll, Über die Tetralogie des attischen Theaters (1859); v. ö. Krausz J. Sophokles élete, 24. s köv. lap.

A megmaradt darabok chronologiai rendje költőnk művészetének és világnézleteinek fokozatos fejlődésére fontos lenne, de ezt csak igen ritkán határozhatjuk meg didascaliák-, vagy történelmi adatokból; többnyire combinatiókra, a versek alkatára, politikai czélzásokra és a régi komikusok parodiáira vagyunk utalva. A megmaradt darabok közől a legrégibb Alcestis, a legfiatalabb Bacchae és vele talán Iphigenia Aulisban. [1]) Ezeken kívül elegiákat és lyrai költeményeket is irt, melyeknek töredékeit Bergk munkájában (Lyr. ed. alt. p. 471 sqq.) találjuk.

Epistolákot is tulajdonítottak Euripidesnek, melyek azonban nem tőle származnak, a mint ezt Bentley ki is mutatta.[2])

Kétszer — még pedig mindkétszer — szerencsétlenűl nősült. Első felesége, kitől három fiút nemzett, megszegte női hűségét és bűnös viszonyt kötött Kephisophon szinészszel, Euripides házi barátjával; második felesége, Melitto, szintén tiltott szerelmi viszonyban élt másokkal; mind a két kötelességfelejtett nőt elhaj-

[1]) A mit erre vonatkozólag tudunk, ennyi:
1. 81. Ol. 1. szinre kerültek Kallias archonsága alatt «A Peliadok».
2. 85. Ol. 2. Glaukis arch. al. Cressae, Alcmaeon Psophisban, Telephus, Alcestis.
3. 87. Ol. 1. Pythodoros arch. al. Medea, Philoctetes, Dictys és Θερισταί (Messores).
4. 87. Ol. 4. Epaminon. arch. al. Hippolytus (az első).
5. 91. Ol. 1. Arimnest. arch. al. Alexander, Palamedes, A trójai nők, Sisyphus.
6. 91. Ol. 4. Cleocritos arch. al. Andromeda és Helena.
7. 92. Ol. 4. Diocl. arch. al. Orestes.
8. 93. Ol. Iphigenia Aulisban, Alcmaeon Korinthban, Bacchae.
L. Zirndorfer, De chronologia fabularum Euripidearum. Marb. 1839. V. ö. Bergk, Aristoph. Fragm. 904. l.

[2]) Abhandlungen über die Briefe des Phalaris, 557—574 l. Ribbeck-féle kiadás; v. ö. Dindorf, poet. scen. III. 375 s köv. lap. — Az »audiatur et altera pars» kedveért hadd álljanak itt Barnes szavai: «nescio, quis adeo sit perfricatae frontis aut judicii imminuti, qui illas vel Euripide hoc nostro indignas pronunciet, vel ab alio Euripide scriptas, vel ab ullo alio aetatis minus purae auctore confictas suspicetur.»

Vita Arati ed. West. p. 55 sq.: τὰς δ' Ἀράτου ἐπιστολὰς — μόνος Ἀπολλωνίδης ὁ Νικαεὺς ἐν τῷ ‚η' περὶ κατεψευσμένης ἱστορίας οὐκ εἶναι αὐτὰς Ἀράτου φησίν, ἀλλὰ Σαβιρίου Πολλίωνος. τοῦ δ' αὐτοῦ τούτου φησὶν εἶναι ἐπιγεγραμμένας Εὐριπίδου ἐπιστολάς. — Σαβιρίου helyett Bentley Σαβιδίου-t, Bergk Ἀσινίου-t, Westermann Σαβινίου vagy Γαβινίου vagy Ῥαβιρίου-t ajánl.

totta magától. Legidősebb fia, Mnesarchides, a kereskedői pályát választotta; Mnesilochos szinész volt, költőnk hasonnevű, legifjabb fia pedig tragikus, ki apja halála után ennek darabjai közől nehányat szinre hozott. [1])

Igaz, hogy költőnket serkentőleg buzdíthatta a nagy közönség ama tetszésvihara, mely őt Sophokles mellett is elismerte; Sokrates érdeklődése is kárpótolhatta, kiről irva van, hogy szinházba csak akkor ment, midőn euripidesi darabok kerültek színre. És bizonyára volt az üldözöttnek számos oly nemes és nagy műveltségü barátja, kik ama kor ochlokratiájához ép oly kevéssé tartoztak, mint Sokrates; úgy, hogy épen nem szenvedett hiányt a különféle buzdításban, arra nézve, hogy költői termékeit fáradhatatlanul továbbra is szaporítsa, a mint ez meg is történt. De hogy ellenei szenvedélyes támadásai lelke egét elhomályosították, azt bizton föltehetjük; nem kételkedhetünk továbbá abban sem, hogy hazája politikai állása, mely évtizedről-évtizedre roszabbra fordúlt, aggódó gondolatokat szült azon férfiu keblében is, kitől a kedélyt, éleslátást és szellemi nagyságot eltagadni nem lehet. A mennyire tudjuk, igaz ugyan, hogy csendes visszavonultságban egyesegyedül bölcsészeti és költői tanulmányainak élt, de legnagyobb elzárkózottsága daczára is, az általános romlottság fenyegető jelei ép úgy elrémíthették, mint a többi hazafit; és hogy világismerő tekintetével a külső környezettől nem fordúlt el, azt hatalmas tragédiái, különösen azon szerepek tanusítják, melyekből a jelenkorra való czélzás félreismerhetetlen. Hazafias bánatához végre még szerencsétlen házas élete is járult, a mely magánya nyugalmát megzavarta. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy oly adatok is léteznek; melyek Euripidest komoly, mogorva, rideg, zárkózott, nő- és házasséggyűlölő embernek tüntetik fel [2]) és hogy e tragikus soha sem

---

[1]) Elmsley-féle életr. 26. v.: γυναῖκα δὲ γῆμαι πρώτην Μελιτώ, δευτέραν Χοιρίνην. Suidas: μισογύνης ἐδοξάσθη. ἔγημε δὲ ὅμως πρώτην μὲν Χοιρίνην θυγατέρα Μνηδιλοχόυ, ἐξ ἧς ἔσχε Μνησίλοχον καὶ Μνησαρχίδην καὶ Εὐριπίδην. ἀπωσάμενος δὲ ταύτην ἔσχε καὶ δευτέραν, καὶ ταύτης ὁμοίως ἀκολάστου πειραθείς. Elmsley-féle vita 27. v.: υἱοὺς κατέλιπε τρεῖς, Μνησαρχίδην μὲν πρῶτον ἔμπορον, δεύτερον μὲν Μνησίλοχον ὑποκρίτην, νεώτατον δὲ Εὐριπίδην, ὃς ἐδίδαξε τοῦ πατρὸς ἔνια δράματα. V. ö. Schol. Aristoph. Ran. 67: αἱ διδασκαλίαι φέρουσι τελευτήσαντος Εὐριπίδου τὸν υἱὸν αὐτοῦ δεδιδαχέναι ὁμώνυμον ἐν ἄστει Ἰφιγένειαν τὴν ἐν Αὐλίδι, Ἀλκμαίωνα, Βάκχας.

[2]) μισόγελως vagy Suidas szerint: σκυθρωπὸς δὲ ἦν τὸ ἦθος καὶ ἀμειδὴς καὶ φεύγων τὰς συνουσίας. Gellius, N. A. XV. 20. 6: mulieres fere omnes in maio-

ismerte Sophokles ama kedélyét, mely ez utóbbinak még agg korát is fölmelegíté és megvilágitá.

Testtel, lélekkel a kor uralkodó áramlatának engedve át magát, a hellén világtól, a mozgalom és társadalomtól különválva élt. Salamison mutatták a barlangot, melyben költőnk tragédiáit irta; [1]) elődeitől, Aeschylos és Sophoklestől eltérőleg a közügyekben nem vett részt. Euripides volt az első költő, ki művészetét mint szobaköltő, magántudós és irodalmár, modern értelemben gyakorolta, elmerülve tanulmányaiba és könyvgyüjteményébe, mely a legrégibb és legdúsabb volt, melyet Pisistratus óta attikai polgár bírt. [2]) Mindamellett tragédiáit az állam szónokai, még

---

rem modum exosus fuisse dicitur, sive quod natura abhorruit a mulierum coetu, sive quod duas simul uxores habuerat, cum id decreto Atheniensibus facto ius esset, quarum matrimonii pertaedebat. V. ö. Fritzsche, Aristoph. Therm. p. 111: «tota res vel uno redarguitur comici silentio, qui mulierum osori duas simul uxores certe non remisisset.» Hogy költőnk nem élhetett digamiában, kimutatta Luzac, de digamia Socratis, I, p. 12. — Hieronymus Rhodius (ap. Athen. XIII. p. 604. F.) említ egy állítólag Sophoklestől készített epigrammát, mely így hangzik:

Ἥλιος ἦν, οὐ παῖς, Εὐριπίδη, ὅς με χλιαίνων
γυμνὸν ἐποίησεν· σοὶ δὲ φιλοῦνθ' ἑτέραν
βορρᾶς ὡμίλησε· σὺ δ' οὐ σοφὸς, ὃς τὸν Ἔρωτα,
ἀλλοτρίαν σπείρων, λωποδύτην ἀπάγεις;

«quam frigidam et inficetam poesin ipsius esse Hieronymi suspicor» mondja erre Nauck, Eurip. kiadásának XIX. lap. Lásd még: az Elmsley-féle életr. Athen. XIII. p. 557. E.; és XIII. p. 603. E.; Serenus ap. Stob. Flor. VI. 36. Azon kívül az életírók költőnk külsejét mogorva, nagy szakállúnak és szeplősnek mondják, száját pedig rosz szagúnak. L. Anonym. Vita. Aristoph. Thesm. 190; Elmsley, 86. v.; Aristot. Polit. 5. 10. p. 1311, b. 30; Stob. Flor. 41. 6; Aristoph. Thesm. 159:

ἄλλως τ' ἄμουσον ἐστὶ ποιητὴν ἰδεῖν
ἀγρεῖον ὄντα καὶ δασύν.

E versre Fritzsche az id. helyen ezt jegyzi meg: «His verbis manifesto Agathon Euripidem petit collegam, quem rusticum dicit ob matrem scandicis olerumque venditricem, hirsutum vero, quod barbam aleret promissam».

[1]) Elmsley: φασὶ δὲ αὐτὸν ἐν Σαλαμῖνι σπήλαιον κατασκευάσαντα ἀναπνοὴν ἔχον εἰς τὴν θάλασσαν ἐκεῖσε διημερεύειν φεύγοντα τὸν ὄχλον. V. ö. Gellius, N. A. XV. 20. 5: Philochorus refert in insula Salamine speluncam esse taetram et horridam, in qua scriptitarit.

[2]) Költőnk maga is mintegy dicsekedve említi ezt egyes darabjaiban, pl. *Alc.* 978:

Demosthenes és Cicero is mintaképül és a műveltség iskolájául tekintették. [1])

Muzsájának folytonos lealacsonyítása, a közügyek és házi körülmények nyomasztó terhe lassanként megoldák azon köteléket, mely őt hazájához fűzte. Orestes darabjának szinre hozatala után elhagyta Athént, s előbb Magnesiában tartózkodott, később, már éltes korában (93. Ol. 1; 408.) elfogadta Archelaus, költészet és művészetet kedvelő király, meghivását, s Makedoniába ment, a hova az ott fejledező új hellén cultura vonzotta. [2]) Ő volt egyike az elsőknek, a kik Athén drámai múzsáját nemgörögök közé vitték; sejtelmével birt annak, hogy a hellén művészet virága mindazon népek közkincsévé van hivatva lenni, a kik magasabb polgárosultság felé törnek. Archelaus pellai udvarában — hol Agathon költő, Timotheus zenész és Zeuxis festő is tartózkodott — Euripides nagy tisztelet és kitüntetésekben részesült; ott irta *Bacchae* dramáját és a király tiszteletére *Archelaos* czímü darabját. [3]) De igen rövid ideig tartott ama zavartalanabb boldog-

---

'Εγὼ καὶ διὰ Μούσας
καὶ μετάτσως ἦξα, καὶ
πλείστων ἁψάμενος λόγων
κρεῖσσον οὐδὲν ἀνάγκας εὗρον κτλ.

Herc. Fur. 661: οὐ παύσομαι τὰς χάριτας
Μούσαις συγκαταμιγνύς,
ἡδίσταν συζυγίαν·
μὴ ζῴην μετ' ἀμουσίας.

Hippolyt. 378: ἤδη ποτ' ἄλλως νυκτὸς ἐν μακρῷ χρόνῳ
θνητῶν ἐφρόντισ' ᾗ διέφθαρται βίος. V. ö. Arist. Ran. 931.

Iphig. A. 798: εἴτ' ἐν δέλτοις Πιερίσιν μῦθοι τάδ' ἐς
ἀνθρώπους ἤνεγκα. L. Alc. 962. Hippolyt. 954.

[1]) L. Plut. Dem. 7; Cic. Ep. ad Fam, 16, 8.

[2]) Philodem. de vitiis X. p. 20. ed. Saupp.: διὸ καὶ φασὶν ἀχθόμενον αὐτὸν ἐπὶ τῷ σχεδὸν πάντας ἐπιχαίρειν πρὸς 'Αρχέλαον ἀπελθεῖν. Suidas: ἀπάρας δὲ ἀπ' 'Αθηνῶν ἦλθε πρὸς 'Αρχέλαον τὸν βασιλέα τῶν Μακεδόνων, παρ' ᾧ διῆγε τῆς ἄκρας ἀπολαύων τιμῆς. Elmsley-féle vita: μετέστη δὲ ἐν Μαγνησίᾳ καὶ προξενίᾳ ἐτιμήθη καὶ ἀτελείᾳ. ἐκεῖθεν δὲ εἰς Μακεδονίαν περὶ 'Αρχέλαον γενόμενος διέτριβε καὶ χαριζόμενος αὐτῷ δρᾶμα ὁμωνύμως ἔγραφε καὶ μάλα [εὖ] ἔπραττε παρ' αὐτῷ, ὅτε καὶ ἐπὶ τῶν διοικήσεων ἐγένετο. Syncellus p. 500. 7: μετὰ γὰρ Περδίκκαν 'Αρχέλαος ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἐβασίλευσεν ἔτη ,δ' πρὸς ὃν καὶ Εὐριπίδης τραγῳδοποιὸς παραγενηθεὶς πάντα τὸν χρόνον διῆγε, τιμώμενος παρ' αὐτῷ. V. ö. Solin. Polyh. c. 9. 15. p. 73. 4. Lucian. de paras. c. 35.

[3]) Archelaus Socratest is hítta meg udvarába: Seneca de benef. V. 5: «Archelaus rex Socratem rogavit, ut ad se veniret: dixisse Socrates traditur

ság, melyben az aggnak még része volt; két esztendei Pellában tartózkodása után, 75 éves korában, fejezte be e sokat rágalmazott, túlságig magasztalt, megvetett és bámult, s minden időkre harmadik nagyság gyanánt szereplő tragikus dicsteljes és tövises életpályáját.

Halálát, ép úgy mint a másik két nagy tragikusét, képletileg adják elő; némelyek szerint irigyeitől reá uszított vadász-kutyák harapásai következtében halt volna meg; mások szerint nők tépték volna szét, boszúból, azon gyakori keserü kifakadások miatt, melyeket a költő műveiben nemök ellen tett. [1]) Archelaus király

---

nolle se ad eum venire, a quo acciperet beneficia, cum reddere illi paria non posset. V. ö. Diog. Laert. II. 9. 25. Aelian V. H. XVI. 17. — Platóval barátságos viszonyban élt a király: L. Speusippus ap. Athen. XI. 15. p. 506. Thukyd. II. 100. Plato Alc. min. 7; v. ö. Hartung, Eurip. restit. II. 507. l.

Euripides a király udvarában vele együtt élt művészek közől különösen Agathont szerette és vele igen barátságos viszonyban élt; Aelian. V. H. 13, 4: Ἀρχέλαος ὁ βασιλεὺς ἑστίασιν παρεσκεύασε πολυτελῆ τοῖς ἑταίροις. προϊόντος δὲ τοῦ πότου ζωρότερον πιὼν Εὐριπίδης ὑπήχθη πως κατ' ὀλίγον εἰς μέθην. εἶτα συγκλιθέντα αὐτῷ Ἀγάθωνα τὸν τῆς τραγῳδίας ποιητὴν περιλαβὼν κατεφίλει τεσσαράκοντα ἐτῶν που γεγονότα. τοῦ δὲ Ἀρχελάου πυθομένου, εἰ καὶ νῦν ἔτι ἐρώμενος αὐτῷ δοκεῖ εἶναι ἀπεκρίνατο· ναὶ μὰ Δία· οὐ γὰρ μόνον τὸ ἔαρ τῶν καλῶν καλόν ἐστιν, ἀλλὰ κα τὸ μετόπωρον. V. ö. Plut. Mor. p. 770. C. Mást beszél Plut. Mor. p. 531. D: Ἀρχέλαος μὲν γὰρ ὁ τῶν Μακεδόνων βασιλεὺς παρὰ δεῖπνον αἰτηθεὶς ἔκπωμα χρυσοῦν ὑπ' ἀνθρώπου μηδὲν ἡγουμένου καλὸν ἢ τὸ λαμβάνειν, ἐκέλευσεν Εὐριπίδῃ τὸν παῖδα δοῦναι, καὶ πρὸς ἄνθρωπον ἐκεῖνον ἀποβλέψας ‚σὺ μὲν' εἶπεν, ‚αἰτεῖν ἐπιτήδειος εἶ καὶ μὴ λαμβάνειν· οὗτος δὲ λαμβάνειν καὶ μὴ αἰτῶν.' — Hermesianax ap. Athen. XIII. p. 598. D.:

φημὶ δὲ κἀκεῖνον τὸν ἀεὶ πεφυλαγμένον ἄνδρα
καὶ σπανίων μῖσος κτώμενον ἐκ συνόδων
πάσας ἀμφὶ γυναῖκας, ὁ πὸ σκολιοῖν τυπέντα
τόξου, νυκτερινὰς οὐκ ἀποθέσθ' ὀδύνας·
ἀλλὰ Μακηδονίης πάσας κατενίσατο λαύρας
Αἰγείων (?) μέθεπεν δ' Ἀρχέλεῳ ταμίην,
εἰσόκε τοι δαίμων, Εὐριπίδη, εὗρετ' ὄλεθρον
Ἀμφιβίου στυγνῶν ἀντιάσαντε κυνῶν.

Nauck e sorokat nem igen tartja hiteleseknek «ancipitis sunt fidei». (Id. m. XXI. l.)

[1]) Diod. Sic. 13. 103: τινὲς δὲ λέγουσι παρ' Ἀρχελάῳ τῷ βασιλεῖ Μακεδόνων κατὰ τὴν χώραν ἐξελθόντα κυσὶ περιπεσεῖν καὶ διασπασθῆναι μικρῷ πρόσθεν τούτων τῶν χρόνων. Gellius, N. A. XV. 20. 9: is eum in Macedonia apud Archelaum regem est utereturque eo rex familiariter, rediens noctu ab eius cena canibus a quodam aemulo immissis dilaceratus est, et ex his vulneribus mors

Makedoniában, egy Arethusa melletti pompás vidéken temettette el és hozzá méltó síremléket állított e főirattal:

«Euripides a te emlékezeted soha sem fog elenyészni.» [1])

Hiába esdekeltek az athéniek a költő hamvaiért, s így emlékét érczszoborral tartották fenn a Piraeusba vezető uton; az elhúnyt költő iránti szeretet és tiszteletöknek a szobron olvasható e szavakban adtak kifejezést:

---

secuta est. Valer. Max. IX. 12. ext. 4: atrocius aliquanto Euripides finitus est, ab Archelai enim regis cena in Macedonia domum hospitalem repetens canum morsibus laniatus obiit. Ovid. Ib. 595: utque cothurnatum vatem tutela Dianae, dilaniet vigilum te quoque turba canum. Elmsley-féle életr.: εἰς Μακεδόνας ἀπῆρε πρὸς Ἀρχέλαον τὸν βασιλέα, κἀνθαῦτα ὀψιαίτερον ἀναλύων ὑπὸ βασιλικῶν ἐφθάρη κυνῶν. Cod. Mediol.: αἱ δὲ γυναῖκες ἐβουλήθησαν αὐτὸν κτεῖναι, εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ σπήλαιον, ἐν ᾧ γράφων διετέλει. Suidas s. v. Εὐριπίδης: ἐτελεύτησε δὲ ὑπὸ ἐπιβουλῆς Ἀρριδαίου τοῦ Μακεδόνος καὶ Κρατεύα τοῦ Θετταλοῦ ποιητῶν ὄντων καὶ φθονησάντων αὐτῷ πεισάντων τε τὸν βασιλέως οἰκέτην τοὔνομα Λυσίμαχον δέκα μνῶν ἀγορασθέντα τοὺς βασιλέως οὓς αὐτὸς ἔτρεφε κύνας ἐπαφεῖναι. Suidasnál még ezt is olvassuk: οἱ δὲ ἱστόρησαν οὐχ ὑπὸ κυνῶν ἀλλ' ὑπὸ γυναικῶν νύκτωρ διασπασθῆναι πορευόμενον ἀωρὶ πρὸς Κρατερὸν τὸν ἐρώμενον Ἀρχελάου· καὶ γὰρ σχεῖν αὐτὸν καὶ περὶ τοὺς τοιούτους ἔρωτας· οἱ δὲ πρὸς τὴν γαμετὴν Νικοδίκου τοῦ Ἀρεθουσίου. Adesp. Anthol. Pal. VII. 44: εἰ καὶ δακρυόεις, Εὐριπίδη, εἷλε σὲ πότμος καὶ σὲ λυκορραῖσται δεῖπνον ἔθεντο κύνες κτλ. Addaeus. Anth. Pal. VII. 51: οὔ σε κυνῶν γένος εἷλ', Εὐριπίδη, οὐδὲ γυναικὸς οἶστρος τὸν σκοτίης Κύπριδος ἀλλότριον, ἀλλ' Ἀίδης καὶ γῆρας. Pausanias, I. 2. 2: τέθαπται δὲ Εὐριπίδης ἐν Μακεδονίᾳ παρὰ τὸν βασιλέα ἐλθὼν Ἀρχέλαον· ὁ δέ οἱ τοῦ θανάτου τρόπος, πολλοῖς γὰρ ἔστιν εἰρημένος, ἐχέτω καθὰ λέγουσιν. V. ö. Hygin. Fab. 247, Stephanus Byz. p. 176. 1. Sotades ap. Stob. Flor. 98. 9. Diogenianus VII, 52. (L. Lehrs, Populäre Aufs. 208. l.)

[1]) Οὐ σόν γε μνῆμ', Εὐριπίδης, ὄλοιτό που. L. Pausanias, I, 2, 2; Elmsley-féle életr.; Bianor Anth. Pal. VII. 49; Plut. Lykurg. 31; Ammianus Marc. XXVII. 7. 8; Addaeus Anth. Pal. VII. 51: Plinius N. H. XXXI. 19; Vitruvius VIII, 3; Suidas s. v. Εὐριπίδης (v. ö. Wesseling. Itiner. p. 605.) Gellius N. A. XV. 20. 10; v. ö. Nauck, id. m. XXIII. l. — Sírját utóbb a villám rombolta szét; Plut. Lykurg. 31: λέγεται δὲ καὶ τῶν λειψάνων αὐτοῦ κομισθέντων οἴκαδε κεραυνὸν εἰς τὸν τάφον κατασκῆψαι· τοῦτο δὲ οὐ ῥαδίως ἑτέρῳ τινὶ τῶν ἐπιφανῶν πλὴν Εὐριπίδῃ συμπεσεῖν ὕστερον τελευτήσαντι. Bianor Anth. Pal. VII, 49: τρὶς γὰρ ἐπαστράψας, Εὐριπίδη, ἐκ Διὸς αἰθὴρ Ἤγνισε τὰν θνατὰν σήματος ἱστορίαν. (V. ö. Thom. Mag. vit. Fridr. Osann. in diur. schol. a. 1828. P. II. n. 15. 1829. P. II. n. 43.). Elmsley-féle vita: φασὶ δὲ καὶ κεραυνωθῆναι ἀμφότερα μνημεῖα. Ugyanezt bizonyítja e következő epigramma is:

Σάρκες δ' αἰθαλέαισι πυρὸς ῥιπῇσι τρυφηλαὶ
ληφθεῖσαι πυτίην ὦσαν ἐπαιθόμεναι.
μοῦνα δ' ἔνεστι τάφῳ πολυδακρύτῳ ὀστέα κωφά,
καὶ πόνος εἰνοδίοις τῇδε παρερχομένοις. —

«Euripidesnek egész Hellas szolgál emlékül, Makedonia földje csak tetemeit födi.» [1])

Dr. Krausz Jakab.

ANAKREONI DALOK.

43. Gondtalan élet.

Mihelyt iszunk, a gondok
Azonnal elnyugosznak.
Mit bánom én a bút a bajt?
Mit bánom én a gondot?
Hisz így is úgy is halni kell,
Mit rontsam én az éltem'?
Igyunk, hogy' iddogáljunk
Víg istenünk borából.
Mihelyt iszunk, a gondok
Azonnal elnyugosznak.

P. Thewrewk E.

---

[1]) Gellius, N. A. XV. 20. 10: cum legati ad eos (Macedones) ab Atheniensibus missi petissent, ut ossa Athenas illius patriam permitterent transferri, maximo consensu Macedones in ea re deneganda persistiterunt. Thom. Mag.: φασὶ δὲ ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῆς Εὐριπίδου τελευτῆς τοὺς μὲν 'Αθηναίους πάντας πενθῆσαι, Σοφοκλέα δὲ αὐτὸν μὲν καὶ φαιὸν ἐνδεδύσθαι χιτῶνα, τοὺς δὲ ὑποκρίτας αὐτοῦ ἀστεφανώτους τῷ τότε εἰσαγαγεῖν πρὸς τὸν ἀγῶνα. Elmsley-féle vita: κενοτάφιον δὲ αὐτοῦ ἐν 'Αθήνησιν ἐγένετο. Pausanias, I. 2. 2: ἀνιόντων δὲ ἐκ Πειραιῶς ἐρείπια τῶν τειχῶν ἐστιν, ἃ Κόνων ὕστερον τῆς πρὸς Κνίδῳ ναυμαχίας ἀνέστησεν — εἰσὶ δὲ τάφοι κατὰ τὴν ὁδὸν γνωριμώτατοι Μενάνδρου τοῦ Διοπείθους καὶ μνῆμα Εὐριπίδου κενόν. V. ö. Didymi Chalcenteri opuscula. Auctori suo restituta ad cod. antiquos recognita annotatione illustrata ed. *Franc. Ritter*, Colon. 1845. 117. s köv. lap. [aestimatio vitae Euripidis]). — A sírfölirat, melyet állítólag Thukydides történetíró vagy Timotheus zenész készített, így hangzik:

Μνῆμα μὲν Ἑλλὰς ἅπασ' Εὐριπίδου, ὀστέα δ' ἴσχει
γῆ Μακεδών, ᾗ γὰρ δέξατο τέρμα βίου.
πατρὶς δ' Ἑλλάδος Ἑλλὰς 'Αθῆναι· πλεῖστα δὲ Μούσας
τέρψας, ἐκ πολλῶν καὶ τὸν ἔπαινον ἔχει.

Az Ion-, vagy Iophonnak tulajdonított epigramma ez:

Χαῖρε μελαμπέπλοις, Εὐριπίδη, ἐν γυάλοισι
Πιερίας, τὸν ἀεὶ Νυκτὸς ἔχων θάλαμον·
ἴσθι δ', ὑπὸ χθονὸς ὤν, ὅτι σοι κλέος ἄφθιτον ἔσται,
ἶσον Ὁμηρείαις αἰενάοις χάρισιν.

FÖLIRATAINK OLVASÁSÁHOZ.

A magyar Nemzeti Muzeum Római Feliratos Emlékei-ben 184—184-bis alatt közölt okmány szerint Domiczián császár a szokásos megszorítással és illetve kedvezménynyel czivitást és konnubiumot ad:

IIS · QVI · MILITAVERVNT · EQVITES · ET · PEDITES · IN · ALIS
SEX · ET · COHORTIBVS · DECEM · ET QVINQVE QVAE · AP
PELLANTVR · I · CIVIVM · ROMANORVM · ET · I · ET · II
ARVACORVM · ET · FRONTONIANA · ET · PRAETORIA ·
ET · SILIANA · ET · I · ET · I · MONTANORVM · ET · I · NORICO
RVM · ET · I · BRITANNICA · MILLIARIA · ET · I · BRITTO
NVM · MILLIARIA · ET · I · ET · I · ALPINORUM · ET · I · LV
SITANORVM · ET · II · ASTVRVM · ET · GALLAECORVM
ET · II · HISPANORVM · ET · V · CALLAICORVM · LVCENSI
VM · ET · V · GALLORVM · ET · VI · THRACVM · ET · VII · BREVCO
RVM · ET · VIII · RAETORVM · ET · SVNT · IN · PANNONIA
SVB · L · FVNISVLANO · VETTONIANO · QVINIS · ET
VICENIS · PLVRIBVS VE · STIPENDIIS · EMERITIS
DIMISSIS · HONESTA · MISSION · E stb.

Igy az első küllap s a lényegesben egyezően a bellap, melyeknek fakszimiléje a XL-ik és XLI-ik táblán látható; (utóbbin III·BREVCORVM áll). A jegyzetek közt a következő észrevételt olvasom: «Nehézséget csinál az első küllap 9. sorában a *I*^{a} és *I*^{a} *Montanorum,* valamint a 11. sorban a *I*^{a} *et I*^{a} *Alpinorum;* e nehézség annál nagyobb, mivel azon különös szövegezést nem lehet a vésőnek hibául fölróni, minthogy ezen bellap 9. és 11-ik sorraiban egészen hasonlólag fordul elő.»

A szövegezés nem tartható hibásnak s a kérdéses két hely ekként lesz értelmezendő: cohors I Montanorum equitata, cohors I Alpinorum peditata, cohors I Alpinorum equitata, cohors I Alpinorum peditata.

Ugyancsak a M.N.M.R.F.E-ben a 61 sz. a. (fakszimiléje a X-ik táblán) közölt fölirat ekként hangzik:

FORTVNAE
SALVTARI
COHors I ALPinorum EQuitata Publius
CLODius SEVERVS
PRAEFectus DVOBVS
AVGGustis DDominis NNostris COnSSulibus (a fakszimilén: COSS, a szövegben: COS áll)

a miből a *cohors prima Alpinorum equitata* létele kétségtelen; a másik ugyanezen cohorsról említést tevő fölirat ugyanott 139. sz. alatt (fakszimiléje a XXII-ik táblán) van s így hangzik:

SIRMio domo OPTIO
COHortis T · ALPinorum EQuitatae centuria MA
XIMI · ANnorum XLVI
STIPendiorum. XXVI Hic Situs Est
TITVLVM · Publius FLavius RVFI
NVS · EQues BVCcinator COHortis E
IVSDEm Heres EX · Testamento T (fecit)

Itt a második sorban a véső a szokásos vonásos I (Ī) helyett s a hetedikben F(ecit) helyett T betüt vésett; (a fakszimilén a betü is, a szám is jól van feltüntetve: Ī és F áll).

Cohors II. Alpinorum equitata említtetik ugyanott az 57. sz. a. közölt föliratban (fakszimiléje a VIII-ik táblán van):

VOLCANO AVGusto
SACRum COHors ĪĪ
ALPinorum Equitata CVI P
RAEEST Aulus PLAV
TIVS · FABia tribu BAS
SIANVS · ROMA
PRAEF ectus

A cohors prima Alpinorum peditata említtetik ugyanott a 28^{A} szám alatti föliratban (fakszimiléje az V-ik táblán van, de az olvasásnál hasznavehetetlen):

IOVI DVLCHENO Publius AELius
LVCILIVS centurio COHortis I.ALpinorum PEditatae.

Nem hivatkozhatom hasonló bizonyítékra a Ī·ET·Ī·MONTANORVM nevü két cohorsnál, de az előbbeniekre támaszkodva, a hasonszerüség elvének megfelelő eljárást eléggé indokoltnak tartom, főleg azért, mert a bevezetésben említett hat ala és tizenöt cohors csak ekként állitható össze. A hat ala ugyanis:

1. Az ala I civium Romanorum
2. az ala I Arvacorum
3. az ala II Arvacorum
4. az ala Frontoniana
5. az ala prætoriana és
6. az ala Siliana; a tizenöt cohors pedig:

1. a cohors I Montanorum equitata

2. a cohors I Montanorum peditata
3. a cohors I Noricorum
4. a cohors I Britannica milliaria
5. a cohors I Brittonum milliaria
6. a cohors I Alpinorum equitata
7. a cohors I Alpinorum peditata
8. a cohors I Lusitanorum
9. a cohors II Asturum et Gallæcorum
10. a cohors II Hispanorum
11. a cohors V Callæcorum Lucensium
12. a cohors V Gallorum
13. a cohors VI (a franczia kiadásban hibásan: VII) Thracum
14. a cohors VII (vagy $\overline{III}$) Breucorum és
15. a cohors VIII. Raetorum.

Azon aggály eloszlatása végett, hogy miért nincs kitéve az *equitata* és *peditata*, a feleletet abban vélem találni, mert nem szükséges.

A Fortuna salutarisnak állított emléknél szükséges volt kitenni, nehogy kétely maradjon arra nézve, hogy a cohors I. Alpinorum equitata, vagy peditata állította-e az emléket; ugyanígy a névtelen optiónál kiteendő volt, hogy az equitata vagy peditata cohorsban szolgál-e? valamint a Jupiter Dolichenusnak szentelt emléken is, hogy tudva legyen, mily cohorsban szolgált a kérdésben forgó centurio. Minderre azonban a honesta missióban nem volt szükség, mert a császár úgy az illető equitata, mint peditata cohorsban szolgált katonák javára intézkedett s a I·ET·I·MONTANORVM és $\overline{I}$·ET·I. ALPINORVM cohortesnél, csak az equitata és peditata s illetőleg mindkét cohorsra lehetett és kellett gondolni.

A muzeumi közleményen az első küllap hetedik sorában hibásan áll QVE QVAE helyett, a melyet a fakszimile is feltüntet; továbbá hibásan áll a második bellapon a huszonötödik sorban Q·ABVRIO·BASSO e helyett: D·ABVRIO·BASSO, mint azt ismét a fakszimile tanusítja. QVAE áll a vonatkozó helyen a bellapon s D a küllapon s azért ezek elnézésből eredt sajtóhibáknak tartandók; a cohors II Asturum et Gallæcorumnál a fakszimile alapján — az eredetieket nem láttam — hajlandóbb vagyok G betüt, mint C betüt olvasni.

A föliratban említett L. Funisulanus Vettonianust illető s a M.N.M.R.F.E-ben a kérdésben forgó honesta missiónál a jegyzetek

közt is kitett lukaveczi föliratot Katancsich az eszéki mértföldkőről irt művében Kerchelich Notitiáiból csak töredékesen közli; saját másolatából a «Specimen philologicum et geographicum Pannoniæ» czímü művében — először teljesen, pag. 140. Töredékesen közölte Blaskovich is Dissertatióiban, és hihetőleg megvan Katancsich kéziratai közt a muzeumban.

Kecskemét. BELICZAY JÓNÁS.

RÁSKAI „VITÉZ FRANCISCO"-JÁHOZ.

Tizenhatodik századi irodalmunk ez érdekes, de költöi érték tekintetében nem épen nagybecsű terméke, tudvalevőleg három kiadásban maradt reánk: Debreczen 1574, Kolozsvár 1579 és u. o. 1601. A költő neve az első kiadás szerint *Vasfay Gáspár*, a többiekben *Ráskai Gáspár.* A mü az utolsó versszak szerint iratott 1552-ben, az első kiadásban: *az elsö idöben*, a többiekben: *az elsö Lindvában.* Sajtóhibáktól minden kiadás, de különösen az editio princeps feltünően hemzseg.

A költeménynyel eddig hárman foglalkoztak: 1. Toldy Ferencz,[1]) ki megjegyzi, hogy a költő élte körülményeiről semmit sem tudunk, hogy a «Decamerone» egy beszélye (II. 9) hasonló eszméjű, de váltig különböző kivitellel, s hogy a költő forrása valószínűen egy hézagos néprege volt; — 2. Szabó Károly,[2]) ki a Vasfai nevet azért tartja helytelennek, mert Vasfa nevü helység hazánkban nem létezik; — 3. e sorok írója, «Vitéz Francisco meséje» czímű értekezésben,[3]) melyben kimutatni iparkodtam, hogy a költemény forrása, bár nem közvetlenül, Boccaccio idézett novellája.

Ennyit tudtunk eddigelé e műről és annak szerzőjéről, mindössze elég keveset. A következőkben talán sikerül ismereteinket nehány adattal öregbítenem.

Eddig ugyanis még senki sem vette észre, hogy a *versfők* e költeményben is, mint sok más régi emlékünkben, értelmet adnak. E versfők a következők:

---

[1]) A magyar költészet története, 2. kiad., Pest, 1867, 110. l.

[2]) Régi magyar könyvtár, Budapest, 1879, 56. l., a 108. sz. alatt.

[3]) Egyetemes Philologiai Közlöny, III. (1879), 100—108. l.

e l i i e n | *b a n f i* | *i s t i a n* | *e s* | *a l s o* | *l i n d a- b a v* | *k a z a* | *t a r s a v a l* | *o r s a g* | *m a g d a l n a a a l* | m a e g i s t e v a k a j a | *a s* | *v* | *k i s* | *f i a v a l* | *i o* | *b n f i* | *m i k l o s a l* | *e e s* | *b a n f i* | *a n n a v a l* | i v e n d a t k i t e a r n a a | *a s* | *n a g i* | *i s t e n* | *a g o* | *a z* | *v* | *i o v a l t a b m l* | v a s i u m a i a g e.

E versfőkből a dőlt betükkel szedetteket sikerült kibetüznöm, a többiek egy-két helyének értelmét sejtem. Az összefüggés a következő: *Éljen Bánfi István és Alsólindavai háza társával Ország Magdolnával* (ha egy isten akarja?), *az ő kis fiával, jó Bánfi Miklóssal és Bánfi Annával* (jövendőt kitárná?) *az nagy isten adjon az ő jóvoltából* . . . .

A meg nem fejtett betük és betücsoportok nem lényegesek, az ajánlás maga teljesen érthető és megfejthető, — talán a költemény szerzőjére is enged következtetnünk.

Lássuk a versfőkben említett egyéniségeket.

Alsólendvai Bánfi István (V.), Zalamegye főispánja és Ferdinand király főasztalnoka, utóbb országbiró, szül. 1522. február 9., elhunyt Cserneczen 1568. január 22., élte 46. évében.

Neje *Gúti Ország Magdolna,* meghalt Alsólendván, 1584. február 5.

Gyermekei: 1. *Anna,* szül. 1544., — 2. *Miklós,* szül. 1547., — 3. *Gáspár,* szül. 1551. deczember 21., — 4. *Magdolna,* szül. 1557., — 5. *Katalin,* szül. 1559.

L. ez adatokról az *Alsólindvai Bánfi nemzetség naplóját* a «Tudománytár» 1841-iki IX. kötetében.

Feltünő, hogy Bánfi Gáspárt a mi költőnk nem említi, pedig a nemzetség Naplója szerint 1551. deczember 21. született, Ráskai pedig 1552-ben írta költeményét. Az id. Napló szerint ugyanis «XXI. Decemb. Gaspar Banffy filius Magnifici domini Stephani Bánffy de Alsolyndwa Comitis Zaladiensis ex Illustri et Magnifica domina Magdalena Orzaagh de Guuth est natus circa horam quartam pomeridianam 1551.» E feljegyzést maga Bánffy István írta; azért még sem lehetetlen, hogy irási hiba lappang benne [1]) (talán 1554. vagy 1561 hely.).

---

[1]) Így pl. Bánfi Katalin születését is 1569-re teszi a Napló (decz. 3., 323. l.). De ez lehetetlen, mert atyja 1568. január 22. hunyt el, s így ő a következő év deczemberében nem születhetett, — és febr. 17. (255. l.) maga

Ráskai, ki 1552-ben írta művét, a gyermekek közül csak Miklóst és Annát ismerhette, kik 1547-ben, illetve 1544-ben születtek; s valóban csak ezeket említi. A többi három gyermek 1552. után (1554[?]), 1557. és 1559-ben) születtek; ezekről a költő még nem tudhatott s így fel sem említi őket. Ha Gáspár 1551-ben született volna, a költő őt 1552-ben írt művében semmiképen nem mellőzhette volna hallgatással.

És most keressük a szerzőt.

Két Ráskai Gáspárról tudunk a XVI. századból.

(I.) *Ráskai Gáspár*, Ráskay Balázs tárnokmester († 1517.) fia, II. Lajos király alatt főkamarás, tárnokmester és temesi főispán volt. Megmenekülvén a mohácsi ütközetből, 1526-ban Szapolyai hive lett és 1540-ben Nógrádmegye főispánja.[1]) Halála évét nem találhattam. Mag nélkül halt meg.

Ezen Ráskay Gáspár nőtestvére, *Ilona*, lindvai[2]) Bánffy Ferencznek († 1583.) volt neje.[3]) Fiok, (IV.) Bánffy László, a század második felében mint főajtónálló és fölovászmester szerepel.

A második Ráskay Gáspár volt Ráskay Mihálynak (a XVI. század utolsó tizedében zemplini követnek) fia; de erről épen semmit sem tudunk. Valószínűen későbben élt, semhogy költeményünk szerzőjének tekinthetnők.[4])

Ha már most tekintetbe vesszük a következő adatokat: 1. Költeményünk 1552-ben iratott; — 2. szerzője a fennmaradt három kiadás közöl kettő szerint Ráskay Gáspár volt; — 3. írta e költe-

---

a Napló ezt mondja: «Catherina Bánffy . . . . hoc die, *circiter annum aetatis suae duodecimum* obdormivit in Domino, Anno salutis 1572» — tehát 1569 írási hiba e h. 1559. L. Kerékgyártó Árpád, Magyarok életrajzai, Pest, 1858, I. 263. l. is.

[1]) Nagy Iván, Magyarország családai, Pest, 1862, IX., 637. lap, — és Jászay P., A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után, Pest, 1846, I., 241, 534. l.

[2]) Ez a *Bolondóczi* ághoz tartozik ugyan, de a család a XVI. század közepe felé felhagy e praedicatummal, s a törvényekben úgy mint egyebütt az *Alsólendvai* birtoknévvel említtetik. L. Kerékgyártó Á. id. m., 263. l.

[3]) Car. Wagner, Collectanea genealogico-historica ill. Hung. Familiarum, Pozsony, Pest és Lipcse, 1802, I. p. 20.

[4]) Atyja Mihály a XVII. század legelején halhatott meg. Róla l. Szirmay, Notit. Histor. Com. Zempléniensis ed. M. G. Kovachich, Budae, 1804, p. 94, 95 ad a. 1595 és 1596.

ményét, szintén két kiadás szerint, Alsó-Lindvában, Zalavármegyében, a Bánffyak fészkében; — 4. ajánlja művét Alsólindvai Bánfi Istvánnak s családjának; — — és ez adatokkal összevetjük azon történeti adatokat, hogy az 1526-ban Mohács csataterén és 1540-ben mint Nógrádmegye főispánja szereplő Ráskai Gáspár rokonsági (sógorsági) viszonyban van azon Bánffy-házzal, melynek «Vitéz Francisco» költője e művét ajánlotta, — alig fogunk nagyon tévedni, ha e költemény szerzőjét ama történeti Ráskai Gáspárban véljük felismerhetni.

«Vitéz Francisco» szerzője érdekes párképen lép «Volter és Grizeldis» szerzője mellé; mind a kettő hazánk történetében kiválóbb helyen fontosabb szerepeket vitt egyéniségek, kiknek jelentősége nem az irodalmi, hanem a politikai történet körébe esik. De két lényeges pontban különböznek egymástól. Istvánfi Pál kétségtelenűl nagyobb, hivatottabb költői tehetség volt, mint Ráskai Gáspár, mit nemcsak költeményeik stílje, hangulata, kompositiója, hanem már a tárgy megválasztása maga is bizonyít. Azután Istvánfi Pál nagyobb politikai szereplése *előtt* irta 1539-ben költeményét Volter és Grizeldiszről, — Ráskai Gáspár pedig élte alkonyán, midőn a politikai élettől visszavonulva rokonai körében élt, fordúlt a Muzsához. Nem csoda, hogy ez az aggastyán iránt kevésbbé kegyes volt, mint ifjabb és épen családi életének legboldogabb napjait élvező kortársa iránt.

HEINRICH GUSZTÁV.

ANAKREONI DALOK.

37. Fiatal öreg.

Szeretem a vént ha vídám,
Szeretem a táncos ifjut.
De ősz-öreg ha táncol,
Hajára nézve vén csak,
Szivére nézve ifju.

P. THEWREWK E.

HOGY HÍTTÁK AZ ÁRGÍRUS SZERZŐJÉT?

Ismeretes dolog, hogy e csodaszép népkönyvünk az első 14 versfőben megmondja szerzője nevét. Ismeretes az is, hogy Toldy Ferencz előtt e nevet mindenki *Gergei*-nek olvasta. A sok tanú közül csak Benköt említem, a kinek erre vonatkozó szavaiból, melyeket Toldy (A magy. költészet kézikönyve. I. köt. Pest. 1855. 130—131. l.) egész terjedelmükben idéz, elég ezt az egy mondatot ideiktatnom: «Subiugatæ a Romanis Daciæ historiam non insulsa expressam legimus fabula in opusculo poetico, ex italorum chronicis hungarica lingua, per Albertum *Gergei* pridem elaborato» (Transilvania. Pars prior, tom. I. Vindob. 1778. pag. 16.). Csak Toldy csinált (id. h.) *Gergei*-ből *Görgei*-t, mivel az előbbi írásmódot az «akkori» vagyis XVI. századbeli «kiejtésnek» tulajdonította. Ez a megokolás mindenkép gyönge.[1]) Először is az *ö*-vel fölcserélt *e*-t a 10. versfőben levő «Ezen» szó első betűje szolgáltatja; az pedig olyan *e*, mely nem váltakozik *ö*-vel. Ez tehát legalább is nem tanácsolja a fölcserélést. Hozzájárúl azonban másodszor, hogy nincs is rá semmi kényszerítő ok; mert elfogadva a kérdéses vezetéknévnek helynévből való származását, korántsem szükséges akár a szepességi, akár a tornamegyei *Görgő*-re gondolni, minthogy bizonyára még a beregi *Gergely* helység is előbbre való, melyből szintén lehet az *ly*-nek *j*-re változásával és eltűnésével *Gergelyi*, *Gergeji* helyett *Gergei*, annál inkább a nógrádi *Gerge* (Kis-Gerge, Gerge-Lipta, Gerge-Mihály), mely ellen semmi kifogást sem lehet tenni. A *Görgei*-re való változtatás tehát minden esetre erőszakos, és különösen azért sem helyeselhető, mivel az Árgírus szerzőjének az első 8 versfő tanúsága szerint *Albert* a keresztneve, a milyen *Görgei*-nek semmi nyoma sincs az egész múltban. Annélkül pedig mi oka vagy mi haszna az elcsavarásnak?

Nem tartok tőle, hogy valaki állításomat azzal az 1515 és 1521 közt a bécsi egyetemen tanuló kassai magyar ifjúval akarja megdönteni, a kit Váli Béla a múlt füzet 45—46. lapján *Georgius Alberti Caschoviensis*, *Georgius Albertus Cassoviensis* és *Magister Ge-*

---

[1]) Beőthy Zsolt sem tartja valószínűnek a Görgei nevet. (Szinészek és szinműírók. 1882. Vörösmarty Csongor és Tündéje.)

orgius Alberti ex Caschovia változatokkal említ. Hogy valamely *Görgei* írta-e magát latinosan *Georgius*-nak, azt nem tudom s minthogy szükségem nincs rá, nem is kutatom. Annélkül is bizonyos, hogy az a kétszer *Alberti*-nek és egyszer *Albertus*-nak írt *Georgius* nem *Görgei*, mivel különben mint vezetéknév a latin nyelvben dívó szokás szerint nem az *Alberti* vagy *Albertus* név előtt állana, hanem csak utána következnék. Az a *Georgius* tehát csak keresztnév, csak *György* lehet és ezt még inkább megerősíti az, hogy a másik nevet meg épen ellenkezőleg nem csak helyzete, hanem kétszeri *Alberti* alakja is, mely *Georgius* mellett szükségképen nominativusban álló keresztnév teljességgel nem lehet, vezetéknévnek bizonyítja. Ennélfogva az idézett bécsi egyetemi tanuló semmi esetre sem *kassai Görgei Albert*, hanem egyszerűen *kassai Alberti György*. Tehát bátran ismételhetem, hogy olyan *Görgei*-nek, a ki keresztnevén *Albert* lett volna, s így olyannak, a kinek kedvéért talán *Gergei*-t érdemes lett volna *Görgei*-re változtatni, mind ez ideig semmi nyoma.

De engem nem csak az igazolhatatlan *Görgei*, hanem még az igazolható *Gergei* sem elégít ki. Valamint Toldy és követői, úgy előzői sem vették észre, hogy a második *e* helyett csakis *a* illik a szövegbe és hogy némely kiadásokban *e* helyett csakugyan *a* van. Ez egy kis fejtegetést követel. Argírus királyfi atyja, Akléton király egyszer kertjében járván, meglátott «egy szép virágos fát», melyet «ő azelőtt még nem látott vala». E fának «virága mint ezüst olyan színű vala, a közepi pedig szép gyöngyszemmel rakva, melynek a termését» Akléton «alig várja vala». Ez a szép virágos fa almafa volt. A folytatást hadd mondja el maga a vers:

9. Gyönyörűségesen nappal az almafa
Ezüst virágával úgy tündöklik vala,
Éjtszaka nagy szépen megérik almája,
De reggelre fáján egy sem marad vala.

10. Ezen az Akléton igen búsúl vala.
Másodszor is a fa megvirágzik vala,
Gyöngyös virágjában sokat behordata,
Éjtszakán őrzőket a kertbe bocsáta.

11. Reggelt alig várja, a király felkele,
Palota ablakán a kert felé néze,
A szép gyümölcsfának hát nincsen termése;
Ő maga őrzőkhöz a kertbe beméne.

12. Gyorsasággal siet a király hozzájok,
Tehát a fa alatt mind elaluttanak;
A király felkölté, kérdé: mit láttanak?
Azok a királynak imígyen szólának:

Itt azután a kiadások két pártra szakadnak, melyeknek egyike így feleIteti az őrzőket:

Ez arany almákat fán szépeket láttunk,

másika pedig ezt mondatja velük:

Az arany almákat fán szépeket láttunk.

Az egész különbség «Ez» és «Az»; de azért jóval fontosabb mint a milyennek első tekintetre látszik. Itéletem szerint nem «Ez», hanem «Az» a helyes.

Hogy az erőszakos bizonyításnak még a színét is kerüljem, megemlítem azt is, a mi véleményemnek nem kedvez. A budapesti könyvtárakban csak hat különböző kiadást találtam. Ezek közül a legrégibb, melyet Váli a múlt füzet 37. és 47. lapján hibásan Bagó Márton-félének mond, Landerer Ferencz Leopoldnál jelent meg Budán 1763-ban. Ez úgylátszik egyáltalában a legrégibb kiadás, melyet birunk; mert Sándor István Magy. könyvesházában is ez az első és Szabó Károly Régi magy. könyvtára, mely 1711-ig terjed, egyet sem ismer. A következő két legrégibb kiadás, melyet láttam,ugyancsak Budán Landerernél 1770-ben és 1789-ben jelent meg; a többi 1831-ből, 1853-ból és 1857-ből való Bagó Márton-féle szintén budai kiadás. Itt nekem nem kedvez, hogy «Az» csak a három legfiatalabb kiadásban van és hogy megfordítva «Ez» a három legrégibb kiadásra támaszkodik. Ez azonban nem elég erős ellenvetés, mivel a Landerer-féle kiadások minden régiségük mellett is újabb és rosszabb typuson alapúlhatnak, mint a sokkal fiatalabb Bagó-félék. Lachmann pl. a Nibelungenlied legrégibb szerkezetét a legfiatalabb kéziratban ismerte fel. Lehetséges tehát, hogy az újabb kiadások nagyobb hitelt érdemelnek mint a régiebbek. Egyelőre megelégszem ennyivel is; csak még azt jegyzem meg, hogy Toldy (id. h.) nem csak budai, hanem váczi, komáromi, győri és pozsonyi kiadásokat is említ és hogy ezek meglehet mind mellettem szólnak.

Hogy igazságosan itélhessünk, meg kell vizsgálnunk a szöveget s meg kell állapítanunk az összefüggést. A 13. versszak első szava, minthogy abban a mondatban több főnév nincs és a mel-

léknevek közül az egyik maga is jelző, a másik pedig akár *ez*-zel, akár *az*-zal összekötve az igét *láttuk* alakban követelné, a mi ellen azután a rím tiltakoznék, csak vagy az «almákat» vagy a «fán» névre vonatkozhatik. Az utóbbi nagyon merész, talán példátlan inversiót tesz föl s így nem igen valószínű. De azért csak vonatkozzék az a szó a «fán« névre. Akkor az *ez* csak abban az esetben volna helyén, ha az őrzők azt hihetnék, hogy a király nem tudja, mi fáról van szó. De meg a király azt kérdezi, hogy «mit láttanak» és így különben sem ad nekik okot, hogy a fára rámutassanak. A helyes szó itt ennélfogva csakis *az* lehet. A verssor tehát vagy így: «Az fán arany almákat szépeket láttunk», vagy pedig így: «Arany almákat az fán szépeket láttunk». vagy végre így alakúlna: «Az arany almákat fán szépeket láttunk», mint a hogy a Bagó-féle kiadásokban van. Első esetben középmetszet nélkül, másodikban középmetszettel, harmadikban inversióval és középmetszettel állana. Látni való, hogy a középmetszet kedvéért valamint azért, hogy a versfőbe *a*-t kapjon, nem kellett volna a verselőnek okvetetlenűl inversióhoz folyamadnia. Szépen egyeztethette volna a kettőt, ha úgy alkotja a sort, hogy «Arany almákat az fán szépeket láttunk». Azért nem is hiszem, hogy az a bizonyos szó a «fán» névre vonatkozik; de nem akartam a dolog könnyebb végét fogni. A másik lehetőség, s ez a valószínű, hogy az a bizonyos szó az «almákat» névre vonatkozik. Ezzel nagyon hamar végezhetünk. Az almából «reggelre fáján egy sem marad vala» s így nincs is az őrzőknek mire rámutatni. Azután meg a király sem kérdezi, hogy látták-e az «arany almákat», hanem csak azt, hogy «mit láttanak» ; tehát még csak a király beszédéből sem ránthatják elő. A helyes szó ennélfogva itt is csak *az* lehet s így a verssor inversió nélkül is csak «Az arany almákat fán szépeket láttunk». Ime a Landerer-féle régibb kiadások ellenében csakugyan mindenkép a Bagó-féle fiatalabb kiadásoknak van igazuk.

Már most legyen szabad az utóbbiak nyomán ideiktatnom azt, a mi a név kiegészítésére még szükséges.

13. «Az arany almákat fán szépeket láttunk,
Egy kis szelet fújni éjtszakán hallottunk,
Mely miatt mindnyájan el kellett alunnunk,
Mintegy fél megholtak földre nyomattattunk.»

14. Igen hamar király házába beméne,
Nagy bánatnak magát mindjárást ereszté.

Igy nem csak hogy *Görgei*, hanem *Gergei* sem állhat meg. Észrevette azt már tíz évvel ezelőtt Szarvas Gábor és az Argírus szerzőjét *Gergai*-nak nevezte (Magy. igeidők Pest. 1872. 225. l.). De még ez az olvasás sem tökéletes, habár a valótól már csak egy hajszál választja el. A szók, melyeknek első betüje a név összeállitásához veendő, a következők: Gyönyörűségesen (9.), Ezen (10.), Reggelt (11.), Gyorsasággal (12.), Az (13.), Igen (14. versfő). A ki ezekre épen csak rápillant is, észreveheti, hogy előzőimnek mind a 9. mind a 12. versfőben olyan szó szolgáltatta a *g*-t, mely *g*-vel csak a szemnek kezdődik; de még ennek sem ha a «Gyönyörűségesen» és «Gyorsasággal» szókat egymás mellett látja. A világos ismétlés kétségtelenűl mutatja, hogy ez a dolog nem véletlenségből, hanem czélzatosan van így; azért mind a két szóban a *g* mellett észre és figyelembe kell vennünk az *y*-t is, a mi annyit tesz, hogy a kettőből ne *g*-t, hanem *gy*-t kölcsönözzünk a szerző nevének fölépítéséhez. De vajjon nem művelünk-e akkor szokatlan dolgot? Határozottan mondhatom, hogy nem; mert ott van bizonyságomúl Tinódi, a ki Kapitán György bajviadalában (Szilády Áron, Régi m. költők tára. III. köt. Budapest 1881. 311—312. l.) a «Györgynek» szót György, Elvégezve, Viadalt, Rajta, Gyorsan, Nagyhamar, Ezt, Ketten szavakból vagyis Gy, E, V, R, Gy, N, E, K betűkből állítja össze. Ezek már csak elég világos *gy*-k. Már most ezt vizsgálódásunk tárgyára alkalmazva, a fentebbi hat szóból Gy, E, R, Gy, A, I betűk tűnnek ki. Az Argirus szerzőjét tehát nem *Görgei*, nem *Gergei*, nem *Gergai*, hanem **Gyergyai** *Albert*-nek hítták.

Szabad-e arra is hivatkoznom, hogy e név támogatására megvan Erdélyben ős idők óta mind a *Gyergyó* helynév, mind pedig az ebből származó családnév? Azt hiszem, hogy szabad; mert hiszen én nem abból indúltam ki, hogy van Gyergyó, meg hogy vannak Gyergyaiak, tehát mégkisértem, nem lehetne-e az Árgírus szerzőjéből is Gyergyait csinálni. Az erőszakos bizonyítás bűnétől egészen tisztának érzem magamat. Én ugyan szentül meg vagyok győződve, hogy a 13. versszak elején csak «Az» a helyes, de azért a versfőkbe rejtett nevét soha sem mertem volna *Gyergyai*-nak olvasni, ha a kiadások mind «Ez» mellett tanúskodnának. Ez esetben az Argírus szerzőjét egyszerüen *Gyergyei*-nek mondanám s ha nagyon elragadna a merészség, eredetét *Györgye* helységben keresném. *Gyergyai*-ra elfogúlatlan elmével és részrehajlatlan itélet

alapján jutottam; annál jobb tehát, hogy Erdélyben nem csak *Gyergyó* helység, hanem *Gyergyai* család is van.

De vajjon a mi *Gyergyai Albertünk*-nek maradt-e még egyéb nyoma is? Erre a kérdésre ma nem válaszolhatok. Még csak Nagy Ivánban kerestem; de ott a sok Gyergyai közt egy Albertet sem találtam. Annyi valószínű, hogy erdélyi levéltárakban kell kutatni. Legalább ide utal a *Gyergyai* név, sőt talán az is, hogy erdélyi történetírók (pl. Benkő id. h.) Árgírus meséjében Dáczia római meghódításának allegoriáját látják. Nagyobb nehézség, hogy azt sem lehet biztosan tudni, mely korban élhetett. Váli a múlt füzet 47. lapján két adatot emlit. Az egyik az, hogy Gyöngyösi a Murányi Vénusban, mely először 1664-ben jelent meg, egy helyen (Toldy kiad. 89. l.) így szól:

> Nagy szívek-szakadva hogy várakoznának,
> Sok öszvegyűlt medvét felettek látának;
> Hallatlan bömbölést azok csinálának,
> Mintha *az Árgírus ördögi* volnának.

E szerint az Árgírus készűltét 1664 elé kellene tennünk. De Gyöngyösi szavai nem szükségképen *Gyergyai Albert* Árgírusára vonatkoznak, mivel «az Árgírus ördögit» szóbeli elbeszélésből is vehette. A másik adat sokkal fontossabb. Otrokocsi Foris Ferencz 1693-ban megjelent híres művében (Origines Hungaricæ. Pars II. Franequeræ 1693. pag. 66—67.) sok egyéb közt a *tündér* szót is etymologizálván, így szól: «Dicitur etiam apud nos *Tündér*-Ország quasi dicam, *Tyndareum Regnum;* per quod etsi Vulgus nostrum, inepte Transylvaniam intelligit, quasi *Tündér* esset *Erdély* (Transylvania); attamen si me non fallat memoria, ex initio saltem Historiæ cujusdam trivialis Rhythmicae lecto, cujus initium est: *A Tündér Országrul bőséggel olvastam; Olasz Chronicabul kit meg forditottam.* &c». Ez *Gyergyai Albert* Árgirusának két első sora s így az egésznek okvetetlenűl 1693 előtt kellett készűlnie. Ennyi a biztos. A mű sajátságai ugyan egészen a XVI. század bélyegét mutatják, de azért a XVII. századnak legalább első felére is szabad gondolni. De hátha a Gyergyaiak közt ép oly kevéssé akad Albert, mint a Görgeiek közt? Az úgyhiszem, minthogy semmit el nem csavartam, semmit másra mint magára a műre nem építettem, olvasásomat semmikép meg nem dönti és így akár lesz a történeti kutatásnak e részben eredménye akár nem lesz, az Árgírus szerzője mégis *Gyergyai Albert* marad. VOLF GYÖRGY.

AQUINCUM TÖRTÉNETÉHEZ.

«És Sidonius Apollinaris egyszersmind az utolsó író, ki városunkat említi. Többé századokig nincs róla szó sem valódi, sem költött római néven, sem akármi más név alatt.»

E szavakkal fejezi be Aquincum érdemdús történetírója e városról szóló utolsó értekezését.[1])

Aquincum története főleg reánk nézve, de egyetemes történeti szempontból is oly érdekes, hogy nem tartom feleslegesnek, nehány adatra figyelmeztetni, melyek nézetem szerint Aquincum felemlíttetését legalább a VII., de talán a VIII. századra nézve is bebizonyítják.

Olvassuk pedig e város nevét két földrajzi tankönyben; az elsőnek czíme: *Julii Honorii oratoris excerpta, quae ad Cosmographiam pertinent* és található *Pomponius Mela* Gronovius-féle kiadásában 691. köv. ll., a másik pedig: *Cosmographia, antehac temere Aethico adscripta*, ugyancsak Gronovius által kiadva *Mela* függelékében 702. köv. ll. Julius Honorius idézi (694. l.) Aquincum nevét azon városok nevei között, melyek az *oceanus occidentalis*hoz tartoznak, és a *Cosmographia* (713. l.) szintén a nyugati oceanus városai között említi, de egyszersmind mint oly várost, mely a Dráva és Duna között levő Pannoniában található (715. l.): *Flurius Danubius nascitur ex Alpibus: procedens geminatur, et effecti duo. Danubius et Draus, includunt intra se Pannoniarum plurimas civitates, id est Acinttum* stb.

Ha ezen müvek szerzőire nézve biztos adataink volnának, akkor az idézett szavak folytán Aquincumnak az ő korukban való fennállása legalább némi valószínűséggel feltehető volna: de a dolog úgy áll, hogy először az említett művek szerzői és azoknak keletkezése ideje és módja iránt tisztába kell jönnünk és csak akkor, ha legalább körülbelül meg van állapítva, hogy *mikor* irattak ezen geographiai művek, lehet biztos következtetést vonnunk Aquicumra nézve. Pedig nem könnyű dolog a biztos eredmény e vitás kérdésben, már azért sem, mert, mint tudva van, ugyancsak *Aethicus Ister* neve alatt létezik egy másik geographiai mű is ezen czím alatt: *Cosmographia Aethici Istrici ab Hieronymo ex Graeco in latinum breviarium redacta*, melyet először d'Avezac (Paris 1852) és ezután Wuttke Henrik adott ki (Lipcse 1833). Ezen műre vonatkozik a feljebb említett czímben e kitétel: *„antehac temere Aethico adscripta“*, úgy hogy a Wuttke által kiadott *Cosmographia* az eredeti authentikus műnek tartható, a Gronovius-féle pedig pseudepigraph volna, mely Acthicus (azaz Ethicus) neve alatt látott napvilágot.

[1]) Salamon F. Századok XV, 9, 676. l.

Ezen körülmény által a dolog még sokkal jobban összebonyolódik. Tekintetbe kell most már vennünk nemcsak a Gronovius által kiadott két mű egymáshoz való viszonyát, hanem azt is, hogy e két Aethicus-féle munka mennyiben áll összefüggésben egymással. Csakis a régibb, igazinak tartott Aethicus keletkezése idejének megállapítása után leszünk képesek a pseudepigraph irat idejét meghatározni.

Természetes, hogy e helyen csak igen röviden szólhatunk e kérdésekhez, melyeket különben fontosaknak nem tartunk, mível a Gronovius-féle két iratra nézve nehéz elhatározni, melyik a kettő közűl a haszontalanabbik.

Az igazinak tartott Aethicusnak kiadója, Wuttke, egy felette hosszú bevezető értekezésben és még egy külön műben (Lipcse 1854.) is azt törekszik bebizonyítani, hogy ezen Aethicus csakugyan az, a kinek látszani akar, t. i. egy istriai származású görög-skytha, ki a Kr. u. harmadik század végén utazgatott és még a negyedik század elején is élt, de — Istria, az Aethicus hazája, azt hiszi W. «a Duna torkolatánál» volt! Görögűl írt Cosmographiáját Hieronymus fordította latinra és így nem volna kétség az iránt, hogy egy *negyedik* századbeli művel van dolgunk! Valóban csodálatos, hogy tudományos ember hogyan tud egy ily mese bebizonyításának 200 lapot szentelni; mert hogy ezen Aethicus műve soha görög nyelven nem volt írva, hogy azt Hieronymus nem fordította, ennek bebizonyítására nem kell egyéb, mint Eusebius Chroniconjának Hieronymus által készített fordítását olvasni és ezen Aethicussal összehasonlítani; ekkor azonnal kiderül, hogy ez a két fordítás nem származhatik *egy* kéztől. Nem csoda, ha kritikusabb tudósok[1] tagadják, hogy ezen férczmű valaha Hieronymus keze alatt lett volna, és ha azt állítják (még pedig nagyon helyesen), hogy az legfeljebb a VII. század terméke lehet.

Mindazonáltal a középkorban nagyon el volt terjedve, mint kéziratainak igen nagy száma mutatja, és ezen elterjedtségből magyarázható az, hogy ezen akkoron híres mű szerzőjének neve alatt egy másik Cosmographia is jelent meg, melyet azonban már az első kiadók egyike, Gronovius, nem akart Aethicus művének elismerni. Ha az első Aethicus műve a VII. században iratott, akkor a második is legkorábban ezen század végén, de valószínűleg a VIII. század elején keletkezett.

Nehézséget okoz azonban még Julius Honorius kivonatának és a második Aethicusnak egymáshoz való viszonya. Mindkettő bizonyos összefüggésben van egymással keletkezésére nézve, és pedig akként, hogy

---

[1]) Teuffel, Röm. Lit. Gesch. 1134. l., Wölfflein E., a Pauly-féle Encyclopaediában I. 478. l. és Bunburry, Hist. of Anc. Geogr. II. 705. l.

vagy az *Excerpta* csakugyan megérdemli nevét, t. i. rövidítő kivonat a második Aethicusból vagy megfordítva, az Aethicus nem egyéb, mint egy bővített és talán javított Honorius. Eddig a tudósok az első lehetőség mellett kardoskodtak, különösen azért, mert Julius Honorius úgy is ismeretes név és műve is földrajzi volt; idézi őt Cassiodorus [1]) és ez idézetből kétség kivűl az tűnik ki, hogy Julius Honorius egy cosmographiát írt, de hogy *ezen* cosmographia, illetőleg *Excerpta* csakugyan Julius H. műve, azt nem hiszem. Sokkal okosabb ember volt ez a Cassiodorus, hogysem valakinek ezen haszontalan kivonatot ajánlotta volna azon czélból, hogy abból a cosmographiával megismerkedjék, mert az ugyan ezen rövid kivonat alapján teljességgel lehetetlen. Igen helyesnek tartom azért Bunburry véleményét, ki ezen *Excerptát* a VI. vagy VII. századba valónak mondja. Ha már rokonságot fel kell tételeznünk a szóban forgó két mű között, inkább az lehetséges, hogy az *Excerpta* csakugyan kivonat, de nem Julius Honorius művéből, hanem a második Aethicusból, mert ez sokkal terjedelmesebb mint amaz, ugyanaz a tárgya, ugyanaz a beosztása is. De nem szabad felejtenünk, hogy a hasonlatosság és rokonság magyarázására még azt is feltételezhetjük, hogy mindkettő egy közös harmadik forrásból eredt. Ezt tartom én valószínűnek, ez alkalommal azonban nem lehet róla értekeznem.

De hát honnan vette mindkét mű anyagát? E kérdésre felelni könnyű, mert mindkettő elején történik hivatkozás térképre, és különösen az Aethicus a Cæsar és Augusztus idejében történt mérésekre reflectál. Nincs okunk ezen hivatkozást alaptalannak tartani, sőt inkább, látszik, különösen az Aethicusból, hogy írója csakugyan egy térkép után indult, és pedig oly ügyetlenül, hogy a rajta lévő neveket ugyan el tudta valahogyan olvasni, de sokszor nem volt képes különbséget tenni köztük, és ennek következtében pl. a városok között előfordul *Commagena*, *Celtiberia*, *Olympos* és *Acroceraunia*, *Ilium* és *Troja* mellett *Troas* is, a hegyek között *Germania minor* stb. Ugyanezen vagy ehhez hasonló térképet használhatott az *Excerpta* szerzője is és így érthetjük, hogy honnan van az egyezés és eltérés a kettő között. Az is valószínű, hogy a két hasonló mű, vagy jobban mondva két hasonló iskolakönyv, hasonló körülmények közt keletkezett és hasonló szükség hozta őket létre.

De mit bizonyítanak a fentebbi idézetek Aquincumra nézve? Ha csupán azon kétségbe vonhatlan tényt vesszük tekintetbe, hogy az említett *Excerpta* és második Aethicus a VII., sőt talán a VIII. században keletkeztek, akkor azt kellene állítanunk, hogy Aquincum neve a VII.

---

[1]) Divin. lect. 25. Teuffelnél R. Lg. 822. l.

vagy VIII. században előfordulván, ez időben a város maga is fennállt még, mert akár mily haszontalan mű legyen is mind a kettő, annyit csak tudhattak szerzői, hogy az általok említett városok fennállnak-e még vagy sem. Én azért egyelőre nagyon hajlandó vagyok feltenni, hogy városunk még az avarok korában is fennállott. Nem tagadhatni azonban, hogy miután a tárgyalt művek térképet és talán ugyanazon térképet használtak, az sem lehetetlen, hogy az Excerpta és Aethicus tartalma *régebbi* időre vonatkozik. A felemlítést, azt hiszem, mindenesetre megérdemlik e források.

FRÖHLICH RÓBERT.

ANAKREONI DALOK.

1. Anakreon koszorúja.

Álmodtam a teószi,
Költő Anakreonról:
Meglát s magáho' szólít
S én elszaladva hozzá
Csókoltam és öleltem.
Ősz volt ugyan, de szép még,
Szép és gyönyörre vágyó.
Ajkán borillat érzett.
Már reszketett azonban
S kezén Erósz vezette.
Fejérül a füzérét
Levette s nékem adta.
Anakreonszagú volt.
Én balga elfogadtam
És homlokomra tüztem,
Azóta folytonossan
Merő szerelmet érzek.

P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

A franczia versidomról. A magyar hangsúlyos verselés alapján és Arany János, d'Olivet abbé, Ch. Marty-Laveux, L. Quicherat, P. Larousse, Th. H. Barrau és A. Brachet után irta *Vajda Viktor*, 1070. Nagyvárad, Berger, 1881.

Örömmel üdvözölünk minden új jelenséget a nálunk még oly gyéren kultivált franczia philologia köréből, kivált ha, mint az előttünk levő mű, érezhető hiányt akar kipótolni. Annál inkább sajnáljuk, hogy Vajda könyvéről nem mondhatunk sok jót, még akkor sem, ha tekintetbe veszszük a kezdet nehézségeit s azon elszigeteltséget, melyre szerzőt saját állítása szerint, jelen életmódja kényszeríti. E két körülmény *captatio benevolentiaenek* megjárja ugyan, és szivesen elhiszszük, hogy a szükséges anyag gyűjtése szerzőnek nagy fáradságába került volna, de végre valahára talán már megjött azon jobb kor, melyben szigorúan követelhetjük, hogy tudományos munkáink a kellő anyagot a kellő módon feldolgozzák.

Vajda könyvének nincsen előszava, de a nagyon is hosszú epilógusból azt látjuk, hogy művét nem csak tanulóknak, hanem, mint a verstannak pædagogiai fontosságára vonatkozó nem épen sikerült passus mutatja, a franczia nyelv tanárainak és egyáltalában a franczia irodalommal tűzetesebben foglalkozóknak is szánta. Nem tudjuk ugyan egyelőre, hogy mily helyet foglal el a verstan a franczia nyelv oktatásában, ha ez utóbbi középtanodáinkban végleg meg fog honosúlni; de hogy ifjaink a franczia klassikusokat haszonnal olvashassák, arra okvetlenűl szükséges, hogy műveik formai szépségeit is fölfogják, hiszen az alak tökélye jellemzi leginkább a «grand siècle» irodalmát. Tehát, ha másképen nem, legalább vázlatosan kell a tanulókkal megismertetni a franczia verselés elméletet, tüzetesebben legalább is az Alexandrinust, a klassikus kor és egyáltalán a franczia költészet főversét. Tanárainktól természetesen többet követelhetünk s nekik a szerző határozottan keveset ád, míg más részről a tanulók számára az adottat ügyesebb formában kivánnók. Szerző nagyon szereti a definitiókat s még a drastikusaktól sem riad vissza (pld. 34. o.: «A *hiatus* egy neme azon állapotnak, midőn az ember *ásít.*» stb.), de, mint lesz alkalmunk látni, nem igen szerencsés azokban; továbbá gyakran nem különbözteti meg a fontos szabályt a mellékestől és ott is, a hol megvan minden szín a palettáján, nem tud határozott contourt húzni, úgy hogy rajza egészen elmosódik.

Vajda könyvében, a függelékben felszámlált nehány sajátos franczia versalakon kivűl, egészben véve nem ad *többet*, mint a mennyit *Quicherat* «Petit traité»-jében találunk. Úgy látszik, hogy szerző a

Quicherat óta megjelent verstanokat pld. *Gramont*, *Bellanger* és *Becq de Fouquières* idevágó műveit nem ismeri. A német *Weigand*, *Lubarsch*, *Foth* és *Tobler* könyveit szerző már azért sem veszi tekintetbe, mert, mint mondja, elvből nem akart *némettől franczia* metrikát tanúlni. Pedig bizony legalább is *Toblertől* sokat tanúlhatott volna, kivált a versfajok történelmi fejlődését illetőleg. Szerzőnek azon kívánalmában, hogy szabaduljunk meg a német befolyás és gyámkodás alól, mi is osztozunk; ez azonban még nem jogosítja fel a szerzőt arra, hogy egy kitünő művet, mely franczia részről is egyhangú dicséretben részesült, csak azért mellőzzön, mert azt német ember írta. A franczia philologiával foglalkozónak soha sem szabad elfelednie, mennyit köszön tudománya a német romanistáknak. Vajda úr, úgy látszik, még a francziáknál is francziább akar lenni; hiszen a franczia romanisták, élükön *Gaston Paris* és *Paul Meyer*, a «Romania» jeles szerkesztői, büszkén a nagy Diez tanítványainak vallják magukat. Hogy mily nagy hasznát vehette volna Vajda az említett német műveknek, azt tán azon birálatból is megitélheti, melyek róluk folyóiratunkban (1881. jan. füzet) megjelentek.

Hogy Vajda maga nagyon bele mélyedt volna a franczia költők tanúlmányozásába, azt művén nem igen tapasztaljuk; a könyvében felemlített példák legnagyobb része, a klassikus drámákból idézetteken kivűl, Quicherat, Nisard s más közkézen forgó könyvekből vannak véve s pl. azon nagy változást, melyen új alexandrinus felfogása és kezelése a romantikusok fellépte óta átment, egyetlen egy szóval sem említi meg. A szerző egészen Quicherat álláspontját foglalja el, a ki a klassikus kor alexandrinusát canonként állítja fel, melytől eltérni szentségtörés volna. Ily módon nem csoda, ha a franczia verselés technikáját bevégzett ténynek tekinti. Persze a franczia költészet olynemű «kiszélesítése», mint a milyen az *Amiel*-féle 16 szótagú sor (Vajda 97. o.), legfeljebb csodaszörnyképen említendő fel, de ha figyelemmel kisérjük a költészet fejlődését *André Chénier*, a romantikus irány megelőzője, óta, úgy el kell ismernünk, hogy a klassikus kor által alkotott kereten belűl is nagy változások történtek. Vegyük pl. az *alexandrinust*, mely domináló helyzetét mindeddig büszkén megtartotta. A *klassikus* Sándor versnek egyik főjellemvonása, hogy a hatodik szótag után beálló főmetszet első sorban *mondattani* jelentőséggel bir s utána *értelemszünet* áll be; így látjuk ezt túlnyomólag a költőknél s így fogták fel a cæsurát a theoretikusok is, pl. *Malherbe* és *Boileau*. A *modern* alexandrinusban ellenkezőleg a vers két hemisticheje oly szoros syntaktikus viszonyban áll egymáshoz, hogy a főmetszet utáni értelem-szünet elesik, a cæsura előtti hangsúly elveszti előbbi erejét s ezentúl csak «accent mobile» erejével bir. Tehát a modern Sándor-versben a főmetszet gyengítésére

irányuló tendentiát találunk. Míg a klassikus alexandrinusnak legtypikusabb alakjainak ütemek szerinti képlete: 3·3-3-3 vagy 2-4·3-3, addig a modern verset a következő két alak jellemzi legjobban: 4-4-4 és 3-5-4, melyek a 4-2-2-4 és 3-3-2-4 klassikus formákból úgy származnak, hogy a sormetszeti szünet elmaradása folytán a két hemistich közelebb viszonyba jő egymáshoz. Különben már Racinenál, sőt az ó-franczia költészetben is találunk nem egy verset, mely egészen beillenék modern alexandrinusnak. A romanticizmus első korszakában nem oly gyakran találkozunk a Sándorvers modern alakjával, mint a romantikusok második generatiójánál, *Gautiernál*, *Baudelaire*, *Banville* s *Leconte de Lislenél*. Ép oly gyakori a „*parnassiens*"-eknél (*Mallarmé*, *Silvestre*, *Coppée*) s a *naturalistáknál* (*Richepin*), *Sully-Prudhommenál* stb., tehát oly költőknél, a kik különben a romantikus iskolával ellentétben állanak. A modern alexandrinusnak egy másik jellemvonása abban rejlik, hogy az *enjambement*-t, a vers értelmének a következő verssorba való átcsapását, melyet a classikus canon csak bizonyos feltétel alatt türt meg, minden további megszorítás nélkül megengedi; a hiatus, az elizió stb. szigorú szabályai alól is mindinkább megszabadúlni törekszik. Másrészt azonban ezen szabadság fejében sokkal *gazdagabban* rímel, mint a klassikus kor s az *inverziót*, mely a régi Sándorvers készítését oly annyira megkönnyítette, a menynyire csak lehet, kerűli. De hogy még ezek után is mennyire reformálható a franczia alexandrinus s a franczia vers egyáltalában, azt legjobban látjuk két franczia költőnek *Gramontnak* és *Banvillenek* a vers elméletével foglalkozó műveiből, a melyekben mintegy a jövő versének programmját tárják fel előttünk.

Mindaz meggyőzhetett bennünket arról, hogy mennyire helytelen Quicheratnak Vajda úr által is pártolt nézete, mely szerint a franczia verselés technikája bevégzett tény volna. A mi pedig a verselés elméletét illeti, a theoretikusok még a legfontosabb pontokban is divergálnak, így pl. az *ütem* fogalmát illetőleg sem jutottak mindeedig egyességre. De nem akarván franczia verstant írni, ez alkalommal a vitás pontok megbeszélésébe nem bocsátkozhatunk.

Vajda könyve kis terjedelme daczára is szerzőjének fölötte csekély nyelv- és irodalomtörténelmi ismereteiről tanuskodik, pedig az utóbbiakkal nagyon szeret tündökölni. Nyelvtörténelmi tudománya szerénységéről úgy látszik maga meg van győződve s a verstani jelenségeket még akkor sem magyarázza a nyelv fejlődése történetéből, mikor azt feltétlenűl tennie kellene.

A *troubadourokat* többször említi, de alig ismeri; forrása alighanem csupán *Nisard* franczia irodalomtörténete vagy hasonló competens könyv volt, hiszen *Diez* két, a provenczál irodalomtörténelemben korszakotalkotó mesterművét már elvből sem vehette tekintetbe! Így

hát nem csoda, hogy a *troubadourokat* egyrészt a *trouvere*-ekkel, másrészt pedig a *jongleur*-okkal téveszti össze (90. o.) s ugyanott költészetöket is egészen hamisan jellemzi, mert bizony volt abban elég rajongás s volt, kivált ha pl. *Arnaut Danielre* gondolunk, a kelleténél több dagály is. A *troubadourok* nem is írtak soha „*fabliau*“-t (a mi különben = elbeszélés, nem pedig «mese»), hanem igenis Éjszak-Francziaország *jongleurjei*; a *tenson* pedig nem «szerelmi dal» (A 84. o. helyesen nevezi a tensont *versenydalnak*) stb. stb. S ha már a szerző szükségesnek találta példaképen *Bertran de Born* egyik dalának első szakát felemlíteni (60. o.), jó lett volna megmondani, hogy annak *modern franczia* fordítását közli; különben a negyedik sorban előforduló inverzió, melynek szépségére V. úr utal, az *eredetiben* nincs is meg. (V. ö. *Stimming* B. de Born p. 226: Bem plai lo gais temps de pascor stb.) Ha már a troubadourokat oly gyakran emlegeti *franczia* verstanában, jó lett volna talán meg is mondani, hogy ők tulajdonképen nem is francziáúl, hanem *provenczál* nyelven költöttek.

Különben szerző a XVII. század költészetét sem igen tanúlmányozhatta közelebbről s pl. oly rímeket, a melyek azon korban tökéletesen jók voltak, csak azért nevezi *szem*-rímeknek, mert azokat a mai kiejtés után itéli meg (v. ö. 27. o.). Pedig épenséggel megfordítva áll a dolog: a franczia verselés nem egy szabálya, melynek ma semmi értelme sincs, traditióként maradt fenn oly korból, a midőn teljesen jogosúlt volt: ilyen például azon orthographicus szabály, a mely szerint az azonos magánhangzók nem rímelnek egymással, ha az utánok következő, bár *néma* mássalhangzó nem azonos. E szabálynak a XVII. században, midőn legalább a pathetikus beszédben a végmássalhangzókat még tisztán ejtették ki, volt értelme, ma tulajdonképen már csak «zopfos» rendszabály. Ha pedig kivételesen a *néma s, x, z*-vel, — *d* vagy *t*-vel, — *c* vagy *g*-vel végződő szótagok rímelnek egymással, úgy e kivétel is a XVII. század kiejtéséből magyarázható meg.

Miután ifjaink első sorban a klassikus drámák olvasására vannak utalva, jó volna az olyan rímeket is megérinteni, melyek a franczia nyelv mostani kiejtése szerint már csak szem-rímeknek tünnek fel. Ilyenek az úgynevezett „*rimes normandes*“, mint pl. *connoi : toi, lois : françois* stb., melyekkel Corneillenél, Racinenál és Molièrenél stb. gyakran találkozunk, s melyek szintén az akkori kor kiejtésében lelik magyarázatukat; ilyenek továbbá a *cher : aracher*-féle rímek, melyek még *Voltairenél* is előfordulnak, de melyeket ma szintén csak szem-rímeknek tekinthetünk.

Olvasóink láthatják tehát, hogy mennyire hiányos Vajda könyve s nem lehet itt czélunk a számos rosz definitiót, rosszúl formulázott szabályt, elégtelenűl magyarázott jelenségeket sorra megemlíteni, úgy is

volt alkalmuk olvasóinknak a franczia vers elméletével *Hófer K.* fentemlített czikkéből megismerkedni.

De legyen szabad még egynehány észrevételt tennünk, melyekkel azoknak szándékozunk szolgálni, a kik «faute de mieux» mégis a szóban forgó könyvhez fognak fordúlni. Ha már könyvét tanároknak is szánta, mért nem kísérlette meg a kettős hangzók feltagolásáról szóló fejezetet a történelmi nyelvtanból kiindúlva tárgyalni! Így még a latinúl nem tudó tanuló is legalább azon benyomást nyerte volna, hogy van némi következetesség a dologban, míg az egytagú és kéttagú kettőshangzók száraz felsorolása a verstan puszta szeszélyeit látszik feltüntetni. Az *-ier* kettőshangzónál (9. o.) ki van felejtve: *hier*, mely *Corneillenél* még helyesen egyszótagú (ie = lat ĕ), Racinenál már s azóta rendesen kétszótagú, míg ellenben *avant-hier*-ben régi értékéhez hű maradt.

21. o.: *J'ai+envie* már azért sem férhet meg egymás mellett, mert a két magánhangzó hiatust okozna.

24. o: Rím gyanánt egy betű nagyon gyakori, kivált ha az egyik rím egy szótagból álló szó (v. ö. *Tobler* p. 102); a *heritier: priser*-féle oly gyakori és érdekes rímekről V. úr mitsem tud. Egyáltalában a rímről szóló fejezet hiányossága által még e könyvben is kirí.

34. o.: Az alliteratio ép úgy, mint az assonáncz nagy szerepet játszik, már a klassikusoknál is (v. ö. *Bécq de Fouquières* p. 217 sqq.).

37. o.: Az *elíziónál* nincsenek megemlítve: *onze, onzième, oui* stb., úgy szintén *la* és *si* kötszó, a mely utóbbi *il* és *ils* előtt elizióképes.

38. o.: *Grand' mère* nem ide tartozik. A apostrophe csak hamis analogia folytán lett szokásossá; *grand* eredetileg mind a két nemre csak egy alakkal birt, tehát itt helyesen áll; a *grande* későbbi, másodlagos képzés. *Diez!*

40. o.: Ha szerző a „*maroti*" stilről szól, jó lett volna azt kellően meg is magyarázni. A mit a függelékben róla mond, nem elég.

43. o.: A kihagyás *(ellipse)* talán még sem *nyelvtani* szabadság.

50. o.: Hibás az oly inversió is, a mely kétértelműséget okoz. Pl.: La vertu *d'un coeur noble* est la marque certaine. (Boil.)

52. o.: Az alexandrinus ugyancsak több mint hat változatban jelenkezhetik. Így pl. az *Athalie* első 24 verse közűl csak három: a 13., 18. és a 22. egészen egyenlő szerkezetű (v. ö. *Foth.* p. 34).

55. o.: *D'Olivet* abbé ügyetlen kísérletei helyett érdekesebb lett volna a *Baif*-féle hexametereket megemlíteni.

65. o.: 13 és 14 tagú verset találunk *Scarronnál* és *Bérangernél* (v. ö. *Tobler* p. 80).

ib.: A *tiztagú* vers nem a *legrégibb* franczia vers, miután az *Eulalia-dal*, a *Passió*, a *Leodegar-dal* stb. nyolcztagú versekben vannak írva s a

Róland-ének ép úgy nem a *legrégibb* franczia költemény. A *Rólandból* citált versszakban helytelen volt a főmetszet előtti súlytalan szótagokat az elizió jelével ellátni, miután az ó-franczia költészet az ilyen szótagokat ép úgy eltűrte, mint a mai verselés a női rímeket nem veszi számba, úgy hogy a 10 tagú vers tulajdonképen 10, 11 vagy épen 12 szótagból s az Alexandrinus 12—14 szótagből állhatott. Az újabb rendszer a XVI. század kezdete óta részesült általánosabb elfogadásba.

81. o.: A *tercetnél négy* szoros szak van például hozva: — *a*:*b*:*b*:*a*, mi mellett az első sor hosszabb a többi háromnál.

85. o.: *V. Hugo „Les Djinns“* czímű verse rossz összefüggésben van felemlítve.

89. o.: A *villanelle* definitiója hiányos. A mai villanelle, a mint azt *Banvillenál*, de különösen *Boulmiernél*, ki e versformát nagyon kultiválja, egész szerkezetében *Passeratnak* († 1602) szép pásztori dalát (J'ay perdu ma tourherelle») utánozza; képlete a következő: ab*a*'+ab*a*+ab*a*'+aba....+ab*a*+*a*', — *a* és *a*' refrainsorok s a másodk refrainsor a költemény végén a *Dante*-féle tercin-cyclusok végsorára emlékeztet.

A szerző az utolsó fejezetben előadott pædagógiai nézeteiben szintén nem osztozkodunk. A szótagolásból, úgy előadva, mint könyvünkben, a tanuló bizony semmit sem tanulhat s nyelvtani ismereteit sem fogja gyarapítani. A franczia szórend tanulmányozására pedig sokkal inkább a jó prózaírók olvasására utalnók őket, mert szerzőnek a gyermekkertből a középtanodába áthelyezett módszerétől nem várunk semmi eredményt sem.

A könyvhöz függelékűl 6½ oldalon *„irodalmi névtár“* van csatolva, «mely a verstanban idézett irókról rövid adatokat tartalmaz». Az ily rövid jegyzeteknek, a hol boldog boldogtalan betűrendben van egymás mellé helyezve, hasznát nem látjuk át; már az irodalomtörténet perspectiváje ellen is vétenek, ha pl. a nagy *Corneillere* 5 sor, *Méryre* pedig 13 jut. De még e rövid jegyzetekben is elég a hiba. *Bertran de Born* még itt sem *provenczál* költő; *Turold* még mindig a «Roland» költője stb. stb. Legjobban veszi ki magát a száraz felsorolás között az olyan *epitheton* mint «10-ik múzsa» (Mad. Deshonlières), a «jó» Rollin, az «ellentétek költője» (V. Hugo) stb.

Vajda könyvében csak szerző fordításait dicsérhetjük feltétlenűl, a melyek mind híven és ügyesen készültek, csak az kár, hogy nincs még több példa felemlítve; a *Jámbor*-féle döczögős alexandrinust (18. o.) bátran kihagyhatta volna. Hogy a franczia verselést, a hol csak lehet, a *magyar* hangsúlyos verseléssel hasonlította össze, igen helyes s különösen az iskolában a franczia verstan oktatását nagyban elősegítheti. — Dicséretet érdemel még a könyv csinos kiállítása s a franczia szöveg

correct nyomtatása, kivált ha a legelőkelőbb napilapjaink párizsi tárczáiban előforduló számtalan sajtóhibákra gondolunk.

Végül legjobb akaratunk daczára csak fentebbi itéletünket ismételhetjük, ha az olyan *franczia* verstant, melyben az ütem, az «accent mobile», a mondati hangsúly, a főmetszet, az átugrás, a gazdag rím stb. fogalmai és törvényei nincsenek helyesen formulázva, legalább is *felületes* munkának tartjuk. Ezen itéletre referensi kötelességünk kényszerít. Reméljük, hogy a szerző egy netaláni második könyvéről jobbat mondhatunk. Dr. Herzl Mór.

Homeros Odysseája, I.—III. ének. Iskolai használatra magyarázta és bevezetéssel ellátta dr. *Ábel Jenö.* Budapest, Franklin-társulat, 1881. 206 l. Ára 1 frt.

Ábel Odysseakiadásáról — Iliaskiadásáról majd talán később lesz alkalmunk szólni — e Közlöny szeptemberi füzete Veress Ignácz tollából hozott ugyan már terjedelmes ismertetést, mindazonáltal nem tartom fölöslegesnek a kiadásra újból visszatérni, még pedig azért nem, mert Veress úr a könyvnek sem jó tulajdonságait, sem egyes fogyatkozásait nem tüntette fel eléggé, másrészt pedig birálata telve van alaptalan kifogásokkal és félszeg állításokkal. Mindenek előtt méltán megütközik az olvasó azon, hogy V. úr dr. Kontnak a «Pesti Napló»-ban Ábel kiadásáról megjelent czikkét Ábelnek tulajdonítja, és iparkodik kimutatni, mennyire nem felel meg a kiadás azon dicséretnek, melylyel a Napló czikkírója, már mint Ábel, azt elhalmozza. De különben sem hiányoznak V. úr birálatában hasonló állítások. Megrójja Ábelt azért, hogy az Ilias és Odyssea keletkezésének idejét nem határozta meg, hanem csak azt mondja, hogy az Il. és Od. a Kr. előtti nyolczadik században már nagyjában olyan alakban volt meg, mint a hogy most birjuk. Úgy látszik, elfelejtette Veress úr, hogy Ábel p. 1. Homerost a Kr. előtti kilenczedik század közepébe teszi, és ez talán csak az Ilias és Odyssea keletkezésének idejét illetőleg is eléggé pontos meghatározás! — Annak bebizonyítására, hogy Ábelnek 120 oldalnyi bevezetése túlságosan nagy terjedelmű, azt hozza fel V. ur, hogy Homerost gymnasiumainkban csak egy esztendőn át szokás olvastatni, és hogy a bevezetés áttanulmányozása után a homerosi eposzok huszonnégy-huszonnégy énekének olvasására vajmi kevés idő marad. Pedig tudtommal Tantervünk két évet szán Homeros olvasására és nem követeli, hogy az egész Iliast és Odysseát olvastassuk.

Azon körülményt, hogy Á. nem volt képes a homerosi nyelvjárásnak valamennyi sajátságát a rokon nyelvek összehasonlítása által indokolni, V. úr annak tulajdonítja, hogy Á. a «nyelvhasonlításnak» nem teljesen ura; csakhogy helyesebben cselekedett volna V. úr, ha ezen szemrehányást Curtiusnak, Meyer Gusztávnak és az indogermán összehasonlító nyelvtan többi coryphæusainak tette

volna, mert bizony a kérdéses sajátságokat mindeddig ők sem voltak képesek megmagyarázni. A felett persze, hogy van-e V. úrnak egyáltalában joga az ilyen szemrehányással ellőállani, méltán kételkedhetik az, ki olvassa a mit p. 702 V. úr a digammáról és a jodról mond; legalább az, hogy οὗ, οἷ, ἕ-nek régibb alakja σφοῦ, σφοῖ σφέ volt, már rég nem igaz, és arról Á. szintén nem tehet, hogy V. úr nem ismervén Meyer Gusztávnak a ὥς szóról való legújabb fejtegetéseit az elavúlt Curtiusféle hypothesis mellett kardoskodik.

Megütköződik V. úr (p. 703) azon is, hogy Á. eleinte (p. 19) a poetica licentiát visszautasította, később pedig mégis csak avval magyarázza némely rövid végszótagnak az arsisban való megnyujtását. Igaz; csakhogy Á. p. 19 a poetica licentiát nem a metrikai szabálytalanságok indokolásánál, hanem csak a homerosi dialectusnak az attikaitól való eltéréseinek magyarázásánál nem tartja alkalmazhatónak. — Ugyanott naiv V. úrnak következő kérdése is: hogy ha már Á. a rövid végszótagok megnyujtását a legtöbbször ezen szótagoknak eredeti (Homeros előtti) hosszúságával magyarázta, ezt az elvet miért ejtette el a 127 hátra levő rövidségnél? Hát csak azért, mert ezen 127 rövidségről az összehasonlító nyelvtan segítségével világosan ki lehet mutatni, hogy Homeros előtt is mindig rövidség volt! — V. úrnak többi kifogásaival is csak a legritkább esetekben érthetek egyet. Részemről csak helyeselhetem, hogy Á. az érthetetlen és rosszúl képezett magyar terminus technikusok helyett többnyire a latinokat alkalmazta, és hogy az egész Odysseának tartalmát is elmondja a Bevezetésben. V. úr szerint az ilyen tartalmi elbeszélésnek «csak rosz hatása lehet a szorgalmas tanulóra, ha neki előre megmondjuk, a mit annak kellett volna, hogy egy bizonyos darab elolvasása után teljesítsen.» De ugyan hány tanuló fogja végig olvasni az egész Iliást vagy Odysseát és így hány tanuló fogja nélkülözhetni a tartalmi elbeszélést? Több helyes megjegyzést találunk Veressnek az Ábel commentárjának egyes helyeihez írt észrevételeiben, bár itt is nagyon sok van, miben Ábellel kell hogy tartsunk. Így pl. mind az, a mit V. úr az Ábel által is interpoláltaknak mondott versek igazolására felhoz, meglepően fölületes és a legkisebb meggyőző erővel sem bir. Egy pillantás az Ameis-féle Anhangba és az Odyssea első énekeinek figyelmesebb olvasása V. urat is, hiszem, meg fogja győzni Á. nézeteinek helyes voltáról. — V. úrnak egyéb megjegyzése közűl csak egyre akarok még reflectálni. Ábel α 320 az ἀνόπαια szót helyesen a *magasba* jelentésünek mondja; V. úr szerint pedig a tartalomban «madár alakjában»-nal fordította. V. úr itt is tévedett; a tartalomnak V. úr által idézett helye a harmadik éneknek egy helyét magyarázza, nem pedig az első énekben előforduló ἀνόπαια szót.—V. úr többi észrevételei ellen is volna itt-ott kifogásunk, de minthogy ezen észrevételei csekélyebb jelentőségüek, áttérhetünk Ábel kiadásának rövid ismertetésére.

Mindenek előtt azt kell kiemelnünk, hogy nem ismerünk akár hazai, akár külföldi kiadást, melyben a Homeros megértésére szükséges anyag oly teljességben volna meg, mint Á. kiadásában. A Faesi-féle kiadásokban és Veress Odysseájában a Homerosi grammatika és verstan, La Roche és Veress Iliáskiadásaiban az irodalomtörténeti rész és a tartalom elbeszélése hiányzik, Ameis kiadása még épen csak a szöveget adja a magyarázatokkal együtt, minden bevezetés nélkül. Hozzá tehetjük még, hogy Ábel Bevezetésének minden egyes része jobb is, mint az idézett kiadások bármelyikének bevezetése. A «Homeros és a homerosi eposzok története» czímű első fejezet (p. 3—17) a Faesi és Düntzer-féle fejtegetéseknél rövidebben. de helyesebben foglalkozik a homerosi költemények keletkezésének nehéz kérdésével, kimutatja, hogy a Homeros személyisége és eposainak egysége ellen felhozott érvek nem elegendők, de azért nem tagadja, hogy az Ilias és Odysseában mindenféle ellenmondás és egyenetlenség fordúl elő, hanem részben Nitzsch után a tárgyi ellenmondásokat, valamint a dialectologiai és metrikai eltéréseket azon körülményből magyarázza, hogy Homeros a régibb aeol epikus népkölteményekből egyes részleteket eposaiba megelőző gyökeres átidomítás nélkül vett át. Felemlíti azután még Homeros költeményeinek sorsát az ó-korban, a homeridákat és rhapsodokat, Peisistratos recensióját, az alexandriai grammatikusokat és Eustathiost, mindezt csak röviden, a mint iskolai kiadásba illik, de jellemző vonásokban.

Legbecsesebb Ábel kiadásában a második (p. 17—86) és harmadik (p. 87—103) fejezet, a homerosi nyelv- és verstan, milyent még a külföldi philologiai irodalomban is hiába keresnénk. A nagyobb nyelvtanokon kívül Bamberg-nek «Homerische Formen» (1874) és Drogannak «Paradigmen zum Homerischen Dialekt» (1866) czímű füzetkéi, Ahrens «Griechische Formenlehre»-jének első része, (1869), Ribbeck Woldemárnak «Homerische Formenlehre»-je (1880. 2. kiad.), Düntzer és La Roche-nak bevezetései mindaz a mit a tanulónak az eddigi tankönyvirodalom a homerosi nyelv- és verstan sajátságainak megismerésére nyujtott, és hogy mennyire meg nem felelnek ezen munkák a tudomány követeléseinek, tudja mindenki, a ki csak futó pillantásra méltatta is a grammatikai irodalom ezen ágát. A nyelvtani anyagot aránylag legteljesebben Ribbeck és La Roche műveiben találjuk összegyűjtve, de hogy ezen aránylag legjobb munkák is mily hiányosak, kitünik már pl. azon körülmenyből, hogy a homerosi hangtan, melynek eltéréseinek magyarázására Á. a digammától eltekintve 16 oldalt szentelt, Ribbecknél hat, La Rochenál két oldalnyi tért foglal el és mindkettőnél nem a homerosi formák, hanem az attikaiak vannak régibbeknek, eredetiebbeknek föltüntetve. — De különben is sokkal bővebb és alaposabb Ábel előadása. A mint a szakavatott olvasó mindjárt észreveszi, a digamma és a homerosi verstan egyes

sajátságainak fejtegetésében Knösz alapvető detailkutatásai, a homerosi ige tárgyalásánál Curtius kétkötetes «Verbum»-ja, az egész nyelvtanon végig Meyer Gusztávnak a legújabb kutatásokat felkaroló görög nyelvtana, a verstanban azonkívül még Christ ismeretes metrikája voltak számos specialis dolgozaton kívül azon művek, melyek alapján a homerosi grammatika és metrika tudományos alapra fektetett ezen első összefüggő rendszere készült, az első Homeroskiadás, melyben a homerosi nyelvjárásnak az attikaitól való eltérései nem a versmérték kényelméből összevonás, széjjelrántás, a költő kényétől függő megnyujtások és megerősítések utján magyaráztatnak, hanem az összehasonlító nyelvtudomány elvei alapján vannak megfejtve, még pedig úgy, hogy a tanuló fáradság nélkül megértheti. Á. kiadásának ezen részében mindössze következő téves adatokat találtunk: P. 30 nincs felemlítve, hogy egy mássalhangzóra végződő rövid szótagok a thesisben nemcsak οἱ, εὖ előtt, hanem olykor más szók, pl. οἶνος előtt is megnyújtatnak. — P. 45. hibás azon állítás, hogy δμώων, θώων és Τρώων az attikai dialektusban nem másodéles, p. 20 az ἀλάλημαι, ἀλάλησαι, ἀλάληται, ἀλάλησθε és ἀλάλησο alakok mint olyanak vannak felhozva, melyek az attikai nyelvjárás ékezési szabályai szerint nem volnának harmadélesek; p. 45, úgy látszik csak tollhiba azon állítás, hogy az εσσι-végü többesszámú dativusok (nem a σσι végüek) Homerosnál alig négy-öt tőnél fordulnak elő. — Félreértésre szolgáltathat okot a következő jegyzetek stilisálása: P. 25 szerint α illetőleg ο helyett αι-t találunk a Κλυταιμνήστρη szóban is; minthogy azonban ezen szó az attikai dialelektusban is. Κλυταιμνήστρα-nak hangzik, jó lett volna megmondani, hogy Κλυταιμν. Κλυτομνήστρα helyett áll. — P. 28 szerint ἀείδειν-ben és más szavakban a szó elején diaeresissel találkozunk, helyesebb lett volna itt a diaeresis helyett az attikai dialektusban összevont szótagoknak eredeti alakjukban való megőrzését említeni. — P. 73 szerint az ἔδομαι, πίομαι és εἶμι præsensalakok Homerosnál és *gyakran* attikai íróknál is futurum jelentésében is előfordúlnak; ezen adat a mennyiben ἔδομαι-ra vonatkozik, helytelen, minthogy ἔδομαι az attikai prózában csakis a futurum jelentésével bír. — Vegre p. 66 jó lett volna megmondani, hogy a μιγῆναι, μιγήμεναι és hasonló infinitivusi alakokban az η nem a raghoz, hanem a tőhöz tartozik. — Ennyit a Bevezetésről, melynek utolsó fejezetéről, az Odyssea tartalmának elbeszéléséről és æsthetikai méltatásáról már fentebb megemlékeztünk. — Az Odyssea szövegét La Roche, Dindorf és Ameis kiadásai alapján állította össze Ábel, mindegyikéből azon olvasásokat vévén fel kiadásába, melyeket méltán legjobbaknak tarthatott; azt, hogy nem indokolta Á., miért adott egyes helyeken előnyt La Roche olvasásának, más helyeken Ameisének, az iskolai kiadások czéljait tekintve, csak helyeselnünk kell, valamint Ábel azon szokását is, hogy a jegyzetekben röviden felsorolja azon

okokat, melyek őt arra bírták, hogy egyes verseket mint interpoláltakat zárjelek közé helyezett, a mi által egyrészt a tanulók jogos tudás vágyának tesz eleget, másrészt pedig elméjük kritikai tehetségeit fejleszti.

De azért első sorban nem e tulajdonságok azok, melyek Á. kiadásának kiváló helyet biztosítanak a tankönyvirodalomban, hanem azon pædagógiai tapintat, melylyel a jegyzetek minden sorában találkozunk. Nehezebb helyek hosszadalmas magyarázása helyett azoknak szabad fordítását adja majnem mindig kifogástalan magyarságban, de oly módon, hogy e fordítás által a tanulót vajmi ritkán menti fel az önmunkásságtól és az egyes szók kikeresésétől. Igy pl. a tanuló be nem érheti avval, hogy οἴχετ' ἄϊστος ἄπυστος-t (α 242) a jegyzetben úgy találja fordítva, hogy *se híre se hamva*; ha alaposan készült, tudnia kell ἄϊστος és ἄπυστος tulajdonképeni jelentését. — Nem kevésbbé üdvös, hogy Á. a görög kifejezéseket a hol csak lehet, összehasonlítja a megfelelő latin constructiókkal, miben a párhuzamos helyeket igen czélszerűen többnyire Vergiliusból veszi; pl. πέλαγος μέγα μετρήσαντες γ 179: æquor metiri Georg. IV, 389; ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο α 150: postquam exempta fames et amor compressus edendi Aen. VIII. 184; ἐλαφρότεροι ἢ ἀφνειότεροι-val v. ö. triumphus dictatoris clarior quam gratior fuit Liv. V. 23; περιπλομένων ἐνιαυτῶν α 16: volventibus annis Aen. I. 254 stb. stb. Nem egészen megfelelő magyarázatot a kiadás ezen részében is csak keveset találtunk: α 12-höz a πεφευγότες perfectum az ἔφυγον aoristossal szemben nem a cselekvény tartósságát jelöli, mint azt Á. mondja, hanem a cselekvény bejezettségét tekintettel az eredményre («háború és tenger veszélyeit kikerülvén most biztonságban vannak»). — Tekintettel a ποῖόν σε ἔπος φύγεν ἕρκος ὀδόντων kifejezésre az egésznek és a résznek accusativusát nem γ 230-hoz, hanem α 64-hez kellett volna megmagyarázni; úgy szintén az ἀργεϊφόντης, és πύκα ποιητοῖο kifejezések (az első énekben) sincsenek azon helyen megmagyarázva, melyen először előfordúlnak. — Helytelenűl van θεῶν ἐν γούνασι κεῖται, úgy fordítva hogy: «ezt csak az istenek tudják»; helyesebb volna: «ez az istenek kezében van». — Kissé naiv végre a következő jegyzet (α 73-hoz): «A tengeri rablás a homerosi ókorban nem volt valami ritka dolog, bár nem nagy tiszteletben állott *kivált azoknál, kik általa megkárosultak*». Máskülönben a jegyzetek, melyek a legjobb kommentárok alapján készűltek, teljes elismerésünket érdemlik; és különösen kellemesen érinti az olvasót azon körülmény is, hogy a kiadó abban is tekintettel volt hazai tanügyi viszonyainkra, hogy a német kiadások használatát annyira nehezítő tudományos fejtegetéseket, a tanulók előtt ismeretlen írókból való parallel helyek idézgetését, végre a homerosi syntaxisnak a tanuló által alig ismert attikai syntaxistól való eltéréseinek fölösleges magyarázását kiadásában mellőzte.

Hogy könyvünk egész terjedelmében nagy szorgalommal van készítve, azt a tisztelt olvasók már Veress úr ismertetéséből tudják; mindezeknél fogva ezen minden tekintetben jeles tankönyvet collegáink figyelmébe melegen ajánljuk.

Beszterczebánya. FERENC VALDEMÁR.

Német olvasókönyv a középiskolák VII. és VIII. osztálya számára. Összeállítá *Andrássy Jenő*, főgymnásiumi tanár. Budapest és Pozsony, 1882. Heckenast G. utóda.

Ez olvasókönyv előszó nélkül lép a világba s így a könyvből magából kell a szerző czéljára következtetnünk.

A könyv, úgy látszik, a tanterv, illetve az utasítások igényeinek meg akar felelni, de oly külsőlegesen teszi ezt, hogy nincs benne köszönet. A kötet legnagyobb részét prózai olvasmányok teszik (1—283 l.); a kisebbik fele (284—384. l.) költeményekből áll; 16 lapra terjedő alphabetikus jegyzetek zárják be a kötetet.

Mindenek előtt feltűnő, hogy az olvasmányokhoz semmiféle magyarázatok nem járulnak, annál feltünőbb, mert az Utasítások *világosan követelnek* ily magyarázatokat és mivel az olvasmányok legnagyobb része *oly roppant nehéz* — stilre és tartalom tekintetében egyaránt —, hogy németországi iskolákban is alig értenék a tanulók.

Hozzájárul, hogy a szerző az Utasítások értelmében leginkább Herder, Lessing, Goethe, Schiller és Jean Paul műveiből veszi az olvasmányokat. Ez magában véve helyes; de a magyarázatok hiánya itt annál nagyobb baj, mert azon nézetek, melyek a felvett czikkek tartalmát teszik, kisebb nagyobb részben ma már elavultak s így a tankönyvszerzőnek kötelessége lett volna, pontosan kiemelni, hogy a tudomány miben és mennyiben haladta túl az olvasmányban foglalt nézeteket. Hiszen ez különben sem *irodalomtörténeti*, hanem *aesthetikai* oktatás anyaga; itt tehát nem az a fő, hogy Lessing mit tanított a meséről, Herder a lyráról, Goethe Shakespeareről stb., hanem hogy *mi* mit értsünk a mese és a lyra alatt, hogyan fogjuk fel Shakespearet. Ilyen könyvnek tehát magyarázatos jegyzetek nélkül kettős igen hátrányos következménye lehet: 1. nem valószínű, hogy a tanárok és tanulók helyesen megértik; 2. hamisat tanulnak belőle; megtanulják, hogy pl. Lessing hogyan magyarázta Aristotelest, de nem azt, hogy a mai tudomány hogyan érti helyesen a görög philosophust; átvesznek sok mindenféle állítást és itéletet, melyeket az utolsó század kutatásai régen alaptalanoknak vagy helyteleneknek mutattak ki. És szerzőnk még bibliographiai utalásokat sem ad, melyekből a tanár és a buzgóbb tanuló láthatná, hol találhat bővebb felvilágosítást a csak félig vagy épen nem értett fejtegetésekről, a töredékes vagy hiányos anyag alapján ferdén tárgyalt problémákról.

A szerző különben a képzelhető legkényelmesebb módon állította össze könyvét, a mennyiben az Utasításokban *példákúl* említett dolgozatokat egyszerüen lenyomatta. A hol ezeken kívül másokat is vett, szerencsétlenül választott. Így pl. felvette Herder czikkét a népregékről és regényekről, a mely annyira elavult, hogy ma jó formán egy mondata sem igaz többé. Hogy is lehetett ez értekezést felvenni, midőn a népregék gyüjtése, magyarázata s helyes megértése épen úgy, mint a regény virágzása és tudományos tárgyalása a mi századunkba esik? Szerencsétlenül vannak választva Harmsból és Kantból a philosophiai olvasmányok is, valamint Helmholtz értekezése «Die Tonalität der homophonen Musik» és Credneré «Das organische Leben als geologisches Agens». A német nyelv mely tanára érti ezeket a dolgokat? Hogy a szerző miképen fejtegeti, arra lehetséges lesz alább, a jegyzetek ismertetésénél, következtetéseket vonnunk.

Igen furcsák a költői olvasmányok is. Ezek a következők: Theokrit két idyllje, Tasso eposzából az «Olynth és Sophronia» epizódja, egy egész rakás népdal a világ minden részéből és Pindar négy hymnusa. Mi vezethette szerzőt ezen megfoghatatlan összeállításra?

Hogy mennyire helyesebb megfontolás és mélyebb meggondolás nélkül állította össze szerző könyvét, épen a kötet ezen része mutatja.

A Theokrit és Tasso darabjait az Utasítások *példákul* említik, még pedig ekképen: «Az ilynemű (æsthetikai) prózai olvasmánynyal *kapcsolatban* közölhetők jeles fordításokban egyes mutatványok az ó- és újkori irodalom oly műveiből» stb. De hol Andrássy könyvében ez a kapcsolat? Theokrit még kapcsolatba hozható Herder és Schiller értekezéseivel, de a töredék Tassóból? Ha szerző a Hamburgi Dramaturgiából a Cronegk tragédiájának («Olynth és Sophronia») tárgyalását közölte volna, érthetnők a Tasso közlését, de így ez teljesen indokolatlan. Ugyan ez áll Pindarról, kinek *négy* hymnusát (nem is tekintve azt, hogy e fordításban alig érthetők) semmi sem indokolja, valamint azt a rengeteg népdalt sem, melyet az Utasítások világosan és félre nem érthetőleg szintén csak mint *példákat* említenek. Ellenben kivánatosnak tartják az Utasítások Goethe és Schiller úgynevezett philosophiai költeményeinek olvasását; de ezekből szerző semmit sem vett fel.

Így tehát el kell ismernünk a szerző azon jó szándékát, hogy a tanterv és az Utasítások intentióit keresztülvigye, de épen nem mondhatjuk, hogy az irányadó figyelmeztetéseket helyesen megértette volna. Ha hozzáveszszük még a fent a magyarázatok hiányáról mondottakat, nem fogunk a naivúl «összeállított» könyvről kedvező itéletet mondhatni.

De teljesen lehetetlenné teszi ezt a kedvező vagy elnéző itéletet a *Jegyzeteknek* csak futólagos áttekintése. Ezekben oly tájékozatlanság és

műveletlenség mutatkozik, szerző annyira nem tudja a legegyszerübb dolgokat is érthetően megmagyarázni, annyira tele vannak magyartalanságokkal és tárgyi hibákkal, hogy az ember valóban elszomorodik. A szerző főforrása, úgy látszik, Meyer Konversationslexicona volt, — de mily óriási távolságra maradt el ezen sajátságos «forrása» mögött!

Ime, nehány mutatvány, — de megjegyezzük, hogy majdnem minden egyes magyarázat ilyen:

Aeschylus. «A dionysi (!) ünnepélyek alkalmával szokásos kardalokat, melyek *egy szinész különválása által* drámai jeleneteknek nevezhetők (?), egy második szinészszel szaporította.» Tragœdiái «tárgyát rendesen Homérosból kölcsönözte». Az első mondat élvezhetetlen konfúzió, az utóbbi valótlanságot állít.

Alkmenes «athæni (!) szobrász.»

Allg. deutsche Bibliothek. Erről azt mondja szerző, hogy «midőn az Aufklärungsparteinak lett organuma s Nikolai benne egész Németország irodalmát Berlinnek gyámsága alá akarta helyezni», elveszté tekintélyét. De ki értheti meg ez indokolásból a való tényállást! Mi az a német Aufklärungspartei — az Aufklärung századában? Szerző nem tudja, hogy miről van szó.

Apelles. «Festményei közől kortársai a kosi Asklepios templomban (a német összetett szókat mindig így adja vissza) függött Anadyomenet magasztalják leginkább.» Mily stilus!

Architektur, «a képzőművészetek tökéletlenebb ága». Ez is magyarázat.

Aristoteles. «Mint philosophust peripatetikusnak nevezik (a lykeiont környező árnyas folyosótól, melyben a legszivesebben tanított).» Munkái közől épen a költészettant nem említi, mely a könyvben egyedül előfordúl.

Artemisia «a leukadi (!) szikláról» ugrott le, mert «egy abydeni(!) ifju» nem szerette.

Arthur. «Montsalvage (mons silvaticus!).»

Azteken «Mejiko lakóinak neve, azon időben, mikor az európaiak először lépték át (!!) Amerika partjait.» Hát a mi egyszer aztek volt, később nem az többé?

Batteux «a franczia művészeti (!) philosophiának alapítója». Persze, hogy nem igaz. Fő munkája «Bevezetés az irodalomba.» Nem igaz, hanem czíme: Cours de belles-lettres ou principes de la littérature.

Breitinger, «hires német költő (ó!!) és æsthetikus.»

Calderon. Az élet álom és Az állhatatos fejedelem «a legismertebbek s a sajátságos, minden más nemzet színműveitől eltérő modort legszebben tüntetik fel.» Mily modort?

Cervantes. Nagy regénye, «melyben szellem és anyag, eszmény s valóság, költészet és próza mint ellentétek a leggeniálisabb módon *vannak feldolgozva*».

Corneille, nagy ember, «de a félre értett drámai egységet is neki kell felrónunk.» Mily stilus!

Daktyliothek. «Legnagyobb a florentini» (!)

«*Dialektik,* tulajdonkép a beszélgetés művészete. Az ókori philosophiában egyenlő a logikával (?), később a sophisták alatt a logikus lát-

szat (?) művészetét (?) jelentette, azon képességet, mely a logikus formák hibás alkalmazásával akarta (!) az ellenfélt meggyőzni.» A többi philosophtai terminus magyarázata szintén ilyen forma, sőt részben még iszonyúbb.

Durante «a neopolitani (!!) iskola alapítója».

«*Dynamisch*, benső erő által működő.» Tehát pl. *dynamische Kraft!*

Eloise és Abälard. «*Szerelmi viszonyuk* «Abälard és Heloise» czímmel, számtalan feldolgozásban, *közkézen forog*».

Euphranor szobrász. «Különösen testek festésével és vésével foglalkozott.» Nagyon jellemző.

Fringalshöhle. «A hebridák mondáinak (?) állítása (!) szerint» stb.

Gellert értekezése «A levélírás ízléséről». Ki értheti ezt a czímet?

Gerstenberg. «A «Gedichte eines Skalden» czímű költeménygyüjteményével a magokat «bardok»-nak nevező . . . költők sorába lépett.» Valósággal csak egy költeményről van szó: «Gedicht eines Skalden» és evvel nem lépett a bardok sorába, hanem megindította, mint első, a bardok irányát.

Gleim «az anakreontikus (?) iskola alapítója.»

Goethe Wertherje «a mult századbeli regényirodalomnak egy negyedszázadon át *akaratlan mintája* lett.» Szegény; de különben nem is igaz.

Gottsched szerint «a csodálatos csak kiváncsiság ingerlő eszköz» Mily stilus!

Gryphius vígjátéka Peter Squenz. Ennek «tárgya a Shakespeare Szentivánéji álmával azonos.» Persze, hogy nem igaz. Csak a Sh. darabjának bohózatos epizódjával.

Günther «szerelmi és élvezet dalai». Vajjon mik ezek?

Haller. «Die Alpen, a világ legtudósabb és legtökéletesebb leíró költeménye.» Mily itélet!

Helmholz »munkái a természettudomány majdnem minden ágára kiterjeszkednek». Mit tanul ebből a tanuló, még ha igaz volna is?

Herder «a német költészettani irodalom (!) legtehetségesebb tagja». Mily észjárás, mily kifejezések! A többi meg nem igaz, mit Herderről mond.

*Humboldt*nak Aesthetische Versuche «a legszebb æsthetikai birálat az egész világirodalomban». Nem is birálat, azután: ismeri a szerző «az egész világirodalom» hasonló dolgozatait, hogy így mer itélni?

Jean Paul tudományos munkái, «tudományos becsük mellett (!) sem jutottak elismerésre J. Paul sajátságos irálya miatt». Határozottan nem igaz, mert e dolgozatoknál «sajátságos irályról» nem is szólhatni.

Kant «a legnagyobb keresztény philosophus.» Szent Isten! A kritikus bölcselet abban áll, «hogy az összes emberi ismeretlenséget (!) szétbontjuk». «A transcendentalis logika azon részét, mely a tiszta ismeret azon elemeit és elveit adja elő, *melyek nélkül mindenütt tárgyat képzelni nem lehet*,» stb. — Az egész pont, valamint a többi philosophiai czikkek ijesztő járatlanságot és tájékozatlanságot árulnak el, hogy az ember elijed azon gondolattól, hogy a szerző saját könyvének philosophiai olvasmányait fejtegesse és magyarázza.

Kleist, «korának egyik legobjectivebb költője.» Egy lyrikus, — mily hóbort!

Kleopatra. «A római történetben, különösen Antonius alatt(!) szerepet játszik.» Ily magyarázat a VII—VIII. osztályban!

Klopstock. Így idézi Lessing epigrammját: «Wer wird denn (!!) nicht den (?!!) Klopstock loben.» Szegény Lessing!

«*Koischer Flor*, Kos sporad (!) szigetéről, mely város (micsoda város?) *átlátszó ruháin kivül* még jeles boráról és kenőcséről volt híres.»

Lessing. Drámáit egy szóval sem említi.

«*Materialismus*, azon metaphysikai realismus, mely az egész világ utolsó alapjának az anyagot vallja.»

«*Metaphysik* annak tudománya, a mi a természet megett van» !!!

Milton. Eposa sátánnak s az első ember párnak bukását «*mint közelfekvő cselekvényt* adja elő». Értse, a ki tudja.

Myron «a Heraklesidea megtestesítője. Főműve az Orchomenok Dionysosa.» Meyer Konversationslexiconában: «Der Schöpfer des Heraklesideales. . . . Sein Dionysos, welchen Sulla den Orchomeniern raubte.» Ez aztán átdolgozás!

«*Onthologie* (!!) léttan a philosophiának azon része, mely a jelenségek alapját képező dolgok (?) fogalmi fejlődésével foglalkozik.»

Opitz «az első schlesiai (!!) iskolának feje».

«*Osiris* ægyptomi istenség, kit Isissel legnagyobb tiszteletben tartottak. Öccse Typhon veszté el, azáltal, hogy egy kis ládába zárva a Nilusba dobta, Isis neje ezen ládát a holttesttel együtt megtalálta s elrejtette. De Typhon is értesült a láda megtalálásáról, azt elrabolta s a tetemet tizennégy darabra vágván, azokat különböző helyeken szórta el. Isis minden egyes részt eltemetett.» Ez az utolsó stilpróba, melyet kiirok.

Phaedrus. Lessing azt mondta róla, hogy «feltalálása hiányos». Mit is akart feltalálni?

Phidias. Szobrai közől hármat «világ csodáknak» tartottak.

Pindar, írt «olympi» ódákat, — . . . . a 77. «olympádon» győzött, — egy domb alján tartották az «olympi» játékokat. «Amyklä város Lakoniában, melyet a Heraklidák elfoglaltak, midőn a Pindosról (?) elvándoroltak. Ezért (?) szomszédai (kiéi?) Kastor és Polydeukes Pindaridáknak, kik Spártában születtek.» Ilyet még nem olvastam. — «Jason ezen . . . kapta Aphroditétől, hogy Medeat *szerelem varázsba* ejtse.» — «Dionysi ünnepélyekre» stb.

Plato. «Munkái legnagyobbrészt a mimen (!!) alakban írvák. A philosophiát az eszmék, tehát a valóban létező tudományának értelmezi.»

«*Politik* a görögöknél az államról szóló tudomány. Ma különbséget tesznek az államjog és a politika közt; míg amaz *az államot* történeti alapjában *adja elő*, ez arról szól, milyennek kellene lennie.»

Pope. Legismertebb költeménye a «Fürtrablás (!!).» Csokonai «Dorottyájának tárgyát ezen költeményből kölcsönözte». Persze, hogy így nem igaz.

«*Propädeutik*, mindazon ismeretek és *szellemi gyakorlatok* összege» stb.

Protogenes. «Leghiresebb képe a Commodus alatt elégett béketemplomhan (!) felakasztott Jalysos volt.»

«*Psalmen* a görög psalterből (dalok, énekek). A 150 vallásos dalból összeállított gyüjtemény az ó-testamentomi kanonból van véve.»

Ramler. «Lyrai költeményei közől különösen ódái érdemlik meg a *méltó felemlítést.*»

Raphael. «Világhirű képei közől legismertebb a két madonnája.» Bámulatos jártasság a művészet történelmében!

«*Roland* a karolingi (!!) mondakörhöz tartozó hős.» . . . «Roland Nagy-Károlynak *unokája, nagybátyjának* spanyolországi hadjárata alkalmával csel által (!!) esik el.»

«*Rousseau* Voltairerel a XVII. (!) és XVIII. század szabadságra törő franczia irodalomnak legnevezetesebb képviselője.» A mit róla mond, mind ferde vagy helytelen.

«*Scholastiker* tanulással és tanítással foglalkozó; rendesen a középkori bölcsészeket, kik csak (!) az egyházi theologiával foglalkoztak (akkor hogy bölcsészek?) nevezik így.»

Sophokles. «Oedipus Kolonoson (!!), a trachini (??) nők.» . . . . «Alakjai, habár elődei (?) alakjainak nagyszerűségével bírnak, mégis (!) tisztán emberiek.»

«*Spiritualismus* azon metaphysikai lélektani rendszer, mely az emberi lelket tisztán szellemi, határozottan testet nélkülöző lénynek vallja.»

«*Tafelrunde,* nézd *Graal.*» De ez nincsen!!

Theokritos. Érdemes elolvasni a két idyll magyarázatát.

Thomson. «Leghiresebb műve The castle of indolence.» Nem igaz. Leghiresebb és a legnagyobb befolyású egész Európára: «Az évszakok», s ezt meg sem említi.

«*Transcendental* oly ismeret, mely az öntudat tapasztalati sphæráján túlmenve, a benne levő eredetire tér vissza, mely azért nem anynyira a tárgyakkal, mint azok ismeretének a priori adott nemével foglalkozik.» Az ember, ha németre fordítja, sem érti meg.

«*Utopien.* Thomas Morus óta a német Schlaraffenland.» Meglepő.

«*Voltaire* a leghiresebb franczia iró.»

«*Wieland Christian (!!) Martin*» stb. stb. Ide tartozik a Dr. Faust mint *mythosz* is.

Bocsánat, hogy a vége felé csak innen-onnan vettem valamit; de belefáradtam, testileg és lelkileg. És e jegyzetekről még azt mondja a szerző: «Ezen iskolai használatra készült jegyzetek nem tartanak igényt semminemű önállóságra.» Pedig olyan önállók!

Nem ok nélkül közlöm e mutatványokat. Adhatunk-e tehát ily német olvasókönyvet kellő szakszerű magyarázatok nélkül a tanárok és az ifjuság kezébe, midőn egy főgymnasiumi vizsgált, az ország egyik legelső intézetében működő tanár ily bámulatos tájékozatlanságot és műveletlenséget árul el oly könyvben, mely a nyilvánosság elé való, melyről tudja, hogy a birálatot ki nem kerüli, sőt melyet azon világos tudattal ír, hogy birálatra felterjeszti? Milyenek lehetnek ezek az urak hálóköntösben? Az ember alig mer erről gondolkodni.

Az *Utasitások* szerzői valóban nem sejthették, hogy intentióikat valaki *így* megértse vagy realizálja. A mi ott *például* van felhozva, példa és nem egyéb. Kellett példákat említeni, hogy a tanárvilág könnyebben

megérthesse az elméleti megjegyzéseket; de e példák sem nem kötelezők, sem nincsenek úgy megválasztva, hogy *már magukban egy egészet, egy összefüggő munkát alkossanak.* S íme, jön egy kényelmes szerző, kivágja az itt felsorolt olvasmányokat a legelterjedtebb olvasó könyvekből, egy betűvel nem magyarázza az anyagot — mert a fent jellemzett jegyzetek csak néhány idegen szót és egy pár tulajdonnevet «magyaráznak» — s azt hiszi, hogy alkotott oly művet, melyre hazánkban a VII. és VIII. osztály német (æsthetikai s philosophiai) oktatását építeni, alapítani lehessen. Én részemről merő képtelenségnek tartom azt, hogy a mi tanáraink e könyvvel bár milyen szerény czélt elérni képesek legyenek; — s határozottan rosszalom e kötetet, mely a tankönyvírás oly irányát és módját képviseli, melyen jobb iskolai könyveink szerzői (az anyag önálló megválasztásával és szorgalmas interpretatiójával) régen túlmentek. Ily munka van különben Németországban elég; sőt nagy részök sokkal ügyesebben van szerkesztve, gazdagabb tartalmú, magyarázatokban sem szükölködő. *Ilyen* könyv «összeállítására» azért legkevesebb szükség sem volt. A VII. és VIII. osztály számára szükséges, a tantervnek és az Utasításoknak megfelelő, hazai viszonyainkat figyelembe vevő német kézikönyv szerkesztése a legnagyobb és legnehezebb feladatok egyike, melynek megoldásához kitűnő szakképzettség, széles körü műveltség és nem közönséges irói tehetség nélkülözhetetlenek. Az olló egymaga nem vezethet czélhoz.

Budapest, 1882. január 2.*)

Horatius Ódái és Epodosai. Ford. és magy. *Dávid István.* Pozsony, 1882. Kiadja Stampfel Károly. I. füzet.

Minthogy a görög és latin classicusok műveiket stilus tekintetében valódi művészettel írták, ezen classicusok gymnasiumban való tanításának a tanuló ifjuságra egyebek mellett azon hatással is kell lennie, hogy a tanuló ifjuság tőlök stilust tanuljon, azaz igyekezzék gondolatait saját anyanyelvén oly kerekdeden és szabatosan fejezni ki, a mily kerekdeden és szabatosan azok a classicusok gondolataikat saját nyelvökön kifejezték.

Az iskolai classicusok nyomtatásban kiadott fordításainak az volna a czélja, hogy a tanuló ifjuságnak az illető munka helyes és szabatos fordítására útmutatóul és gyámolítóul szolgáljanak. De mivel a magyar nyelv szelleme és természete a görög és latin nyelvétől különbözik, ezen fordításoknak mondatszerkezet, szófüzés és szórendezés tekintetében nem

*) Az *Országos Közoktatási Tanács* egyik birálata.

szabad a görög és latin nyelvéhez szolgailag ragaszkodva össze-vissza hányva lenniök, hanem legyenek a magyar nyelv szellemével és természetével megegyezők.

Ha az iskolai classicusok eddig megjelent fordításainak nagy részét olvassuk, úgy tetszik, mintha az a szegény magyar nyelv életre kelve, kinjában feljajdulna azon borzasztó tortura alatt, melynek alá van vetve. Az ilyen fordítás a mellett, hogy az író eredeti gondolatait össze-vissza kúszálja és helyes értelmükből kiforgatja, a magyar nyelvet is kinzó padra vonja. Az ilyen fordítás nem felelhet meg annak a czélnak, melyre szánva van.

Ha valaki, a ki a görög és latin classicusok munkáit eredetiben olvasni nem tudja, ezen írók stilusának mintaszerüségét dicsértetni hallaná, s aztán azoknak műveit ilyen alakban olvasná, könnyen csodálkozhatnék, hogyan lehet azon írók stilusának szépségét dicsérni, holott olyan, legalább is furcsa stilusban írnak.

A classicusokat így nyeggetni nem szabad. Egészen más, ha a tanár tanítványaival az eredeti szövegen érzékelteti, hogy az illető író egyik-másik gondolatát a maga nyelvének szellemében hogyan fejezi ki; egészen más, ha a tanár a végett, hogy tanítványai az illető író gondolatait és a gondolatokat kifejező fő- és mellékmondatokat minden viszonyukban és vonatkozásaikban megértsék, és így az egészet teljesen felfogják, próbáltatja először — mennyire lehet, mert nem mindig lehet — szószerinti fordítást adatni, s azután figyelmeztetve tanítványait, hogy ez magyarul mily fura módon hangzik, s a magyar nyelvnek mennyire nyakát szegi, végre az ilyen elemzés útján teljesen megértett és felfogott gondolatot helyes és szabatos fordításban igyekszik vissza adatni. Ez a methodus a szóbeli fordításnál helyes, de az irásbeli fordításnál nem alkalmazható; a processust legfennebb jegyzetekben lehetne jelezni, de maga az irásban fixirozott fordítás a processusnak csak végső eredményét, a helyes és szabatos fordítást adhatja, és kell, hogy adja.

Mindazoknak, kik hivatva érzik magokat arra, hogy a tanuló ifjuság számára görög és latin classicusokat fordítsanak, nem lehet eléggé lelkökre kötni, hogy szorgalmasan tanulmányozzák, de ne csak tanulmányozzák, hanem megis tanulják és kövessék azon elveket és utasításokat, melyeket *Szarvas* Gábor „*Latin fordításaink és a Latinosságok*“ czím alatt a »Nyelvtudományi Közlemények« 10. kötetének 1. füzetében kiadott.

Az iskolai classicusok fordításának kiadásában a *Lampel*-czégnek versenytársa akadott a pozsonyi *Stampfel*-czégben. Ez a kiadó a *Dávid István* szerkesztése alatt „*Tanulók könyvtára. Latin és görög classicusok fordítása és magyarázata,*“ czímű vállalatban megkezdette több classicus író egyes munkáinak fordítását kiadni.

A vállalat feladatának gyors teljesítésében maga *Dávid István* gőzerővel dolgozik. Egy maga egyszerre több írónak fordítását kezdette meg, mintha csak præoccupálni akarná őket, mintha csak több író egyes munkáinak megkezdésével a maga részére akarná őket lefoglalni. De épen ezen lázas sietség miatt a Horatius ars poeticája 261—262. verseiben kimondott itéletnek ha nem is a szigorubbik, de a szelidebbik része mindenesetre alkalmazható reá az illető subjectum és objectum alkalomszerű helyettesítésével.

A vállalat 5. füzete a *Horatius* Ódáinak I. könyvéből adja a 34. első óda közül 19-nek a fordítását, gondosan kihagyatván mind azon ódák, melyekben akár leplezetlen, akár kifejezetlen «szerelem» fordúlhat elő. És Dávid ebben a tekintetben annyira scrupulosus, hogy még a 32. ódát is kihagyta, melyben Horatius a lantjával szerelmeskedik.

A füzet úgy van berendezve, hogy először a költemény szövegét adja magyar prózában, ezt követik a magyarázó jegyzetek és végre a költemény megértésére szükséges bevezetés.

A bevezetést képező ezen epilogusokban jelezve van a költemény tartalma, olykor keletkezési ideje is, a költemény megirására alkalmul szolgált körülmény, sőt némelyikben (pl. 31.) az egész költemény részletesen van taglalva és fejtegetve, és ez a körülmény ezeket az epilogusokat becsesekké és hasznosokká teszi. De nem mindenik sikerült. Így pl. az 1-ben azt mondja, hogy Horatius «a legnagyobb nyugalommal széttekint s vizsgálja, miben találják mások boldogságukat. S itt az egyes törekvések fölsorolásánál bizonyára nem volt szándéka a legnagyobbról a legkisebbre leszállani, sem megfordítva a kisebbről a nagyobbra átmenni, hanem átmegy egyik foglalatosságról a másikra minden előre megfontolt terv nélkül, a mint épen eszébe jut. Figyelme tehát természetszerüen azokra irányul először, a kik a régi kor fölfogása szerint a legfőbb tisztségeket keresték, s ezek a görögöknél az olympiai győztesek voltak, Rómában pedig a legfőbb állami tisztségek jelöltjei.» Azután a költőt árkon bokron keresztül vezetve kimutatni igyekszik, hogy mintegy per associationem idearum, hogyan költi fel agyában egyik gondolat a másikat.

No már 1. miért volna «természetszerű» először is a legtávolabbira és nem a legközelebbire gondolni? 2. Hogyan lehet azt mondani Horatiusról, hogy eszméit minden megfontolt terv nélkül rendezte, a mint épen eszébe jutottak, arról a Horatiusról, a kinek minden költeménye a reá fordított fáradságos műgondról teszen tanubizonyságot, s a ki saját magáról azt mondja, hogy «ego apis Matinæ more modoque... operosa carmina fingo» (Od. IV. 2. 27—32). 3. Az olympiai játékokon győző versenyzők mint a görögök «Amtsbewerber»-jei! Ezek a győzők polgártársaiknak büszkeségét képezték, azok részéről sokféle kitüntetés-

ben és jutalomban részesültek (L. *Xenophanes* ellenök való irigykedését *Buchholz*, Anthologie stb. B. I. p. 33.), de mint ilyenek nem voltak κατ' ἐξοχὴν «tisztségeket keresők».

Igenis, ezen költeményben az eszmék «természetszerűen», de nem ötletszerüleg vannak rendezve; hiszen épen abban áll a művészet, hogy az eszmék látszólag oly könnyeden legyenek rendezve, a képek oly természetesen csoportosítva, «ut sibi quivis speret idem, sudet multum frustraque laboret ausus idem» (Hor. ars p. v. 240—43). Nem akarok kiterjeszkedni arra, hogy a tudós philologusok és æstheticusok hogyan igyekeztek ezen költemény eszméit és képeit csoportosítani; a kinek tetszik olvashat néhány kisérletet a *Campe* értekezésében (Neue Jahrb. f. Phil. u. Pæd. B. 101. p. 125. s k.), melynek több találó adatát és megjegyzését magam is felhasználtam épen ezen ismertetésben.

A magyarázó jegyzetek úgy látszik a *Freund* «Schüler-Bibliothek»-jében megjelent Horatius jegyzeteinek felhasználásával készültek. Ezt csak onnan mondom, hogy a jegyzetek a Freund modorában vannak készítve, de hogy épen onnan volnának véve, ezt határozottan nem állítom, mert a Freund-féle vállalat illető füzete nem lévén kezemnél, az összehasonlítás nincs módomban.

Az 1. ódánál maradva, legczélszerűbbnek tartom először a jegyzeteket venni vizsgálat alá és így egyengetni az útat a fordítás szövegének megbeszélésére, és ezt annyival inkább, mert a Dávid jegyzetei nem mindenütt találnak a fordítással, annyira nem, mintha fordítás és jegyzetek nem is ugyanazon kézből kerültek volna ki.

1. «*regibus*, ez *atavis*-nak értelmezvénye». És ez helyesen van mondva, mert *Hor.* nem azt mondja, hogy *Maec.* oly királyoktól származott, kik ősrégi időkben éltek, hanem, hogy olyan ősöktől, a kik királyok voltak. S *Dávid* a szövegben mégis így fordítja: «őskirályok». A jegyzet értelmében helyesebb lett volna: «királyi ősök», vagy «királyősök». (V. ö. «királyasszony néném». Arany.)

«*curriculo*, itt annyi, mint: curru, kocsival, versenykocsival.» Az utóbbi jelentés a helyes, mert itt a pornak nem bármely, hanem épen «versenykocsival» felveréséről van szó, s Dávid mégis az elsőt választotta.

4. «*collegisse*. Az inf. perf., mely ezen használatban leginkább költői, azt fejezi ki, hogy az indulatra (itt örömre) nézve az infinitivus cselekvését befejezettnek kell tekinteni.» Nem, a cselekvést nem *befejezettnek*, hanem *beállottnak* kell tekinteni; tehát nem a perf. logicummal, hanem a görög aoristosnak megfelelő perf. historicummal van dolgunk. Nem az teszi ezt a versenyzőt boldoggá, hogy a port fölverte s azzal punctum, hanem az, hogy a porfölverést megkezdette és folytatja. Épen maga a versenyben való részvétel okoz neki örömet,

nem pedig az, hogy a versenyben részt vett, vagy mint *Campe* mondja, «das staub erregt haben kann keine freude mehr machen, sowenig als das getanzt haben».

«*metaque fervidis evitata rotis*, a forró kerekektől kikerült pályaczél.» A *meta evitata* prægnans kifejezés, mely a „*palma*"-val együtt jelzi a diadal megnyerését. A versenyzőnek már maga a versenyzés (curriculo stb.) örömet okoz, de a pályadíj elnyerése által épen egekbe érzi magát ragadottnak. Épen azért *Dávidnak* az az állítása, hogy «*evehit ad deos*, a legfőbb fölmagasztalásra vonatkozó kifejezés», téves, mert itt nem külső kitüntetésről van szó, hanem az illető nyertes egyéni érzelmeiről; nem arról, hogy miféle külső «felmagasztalás»-ban részesűl, hanem arról, hogy a diadal megnyerésének hatása alatt mit érez. Az *evitata meta* és *palma* közötti kapcsolat Dávidnál is megvan, de szörnyű furcsán. Ő ugyanis az evitata participiumot feloldja feltételező mondattal, de aztán a helyett, hogy az ilyen alakban már csak a megelőző hasonló mondathoz csatlakozható mondatot ahoz kapcsolná, a benső kapocs kedvéért neki dönti a következő mondatnak. A *meta evitata* magyarázásánál a következő mondat kanyarodik ki a tolla alól: «A versenyzők főügyessége abban állott, hogy a körülkocsizásnál, melynél minél közelebb kellett a czél mellett elhaladniok, úgy hogy magát a czélt ne érintsék». Ez csak arra mutat, hogy Dávid siettében nem ér rá még egyszer átnézni azt, a mit egyszer leírt.

8. «*tergeminis* válogatott kifejezés *triplex* helyett.» Ezen jegyzetből ennyit tehát megtanultam volna, de nem tanultam meg azt, a mit tudni szeretnék. Mert ugyanis — szégyen, nem szégyen — őszintén megvallom, hogy azzal a „*tergeminis tollere honoribus*"-szal nem tudom mit csináljak. Hogy a Dávid adta ezen fordítás: „*a hármas tisztségekre emelni*" magyarul éppen semmit sem tesz, annyi bizonyos. A commentatorok okoskodásai szerint és után az is bizonyosnak látszik, hogy a *tergemini honores* alatt ha nem is a «hármas», de a három főhivatalt, curulisi ædilisséget, prætorságot és consulságot kell érteni, ezeket pedig csak a polgártársak bizalmából lehetett elnyerni. De mint a hogy a magyar nóta a lányról mondja, hogy «szeretete nem állandó, mint az idő változandó a lány is», úgy a hivatalt adó polgárok is «változandók», szeszélyesek. Itt tehát bizonyosan olyan emberről van szó, a ki boldogságát abban találja, ha a szeszélyes polgárok (mobilium Quiritium) tolongó csoportja (turba) hévvel versenyez (certat), hogy fölemelje (tollere) őt a főméltóságokra (honoribus). De hát a *tergemini*? Erre a három főméltóságra csak nem lehetett valakit egyszerre és egy időben fölemelni, hanem csak bizonyos időközökben egymásután. E szerint még bizonyosabbnak látszanék, hogy itt olyan emberről van szó, a ki boldogságának súlypontját abba helyezi, hogy polgártársainak bizalmát

állandóan megtartsa, hogy így egyik főhivatalt a másik után elnyerje. Igen, de már ezt a sok dolgot kifejező rövid latin kifejezést hogyan tegyem én ki magyarul ép oly röviden és szabatosan? Mert ha így teszem ki: «... versenyez, hogy őt fölemelje egymás után mind a három főtisztségre», a gondolat vissza van ugyan adva, de a kifejezés teljesen el van laposítva; ha pedig így mondom: «fölemelje őt a főhivatalokra», akkor a «tergemini» el van ejtve; ha meg így akarom visszaadni: «a három főtisztségre», olyant állítok, a minek megtörténte egy időben nem lehetséges.

10. «*quidquid de Libycis verritur areis*, a mit a libyai szérükön összesöpörnek (összegyűjtenek)», a szövegben: «mind azt, a mit libyai szérűin összegyűjtött». Hiszen ha a maga szérüin ő maga gyűjtötte össze, nincs benne semmi különös, ha a «saját csürébe rejtette», ez a gondos gazdára vall, de azt hiszem, ezzel nincs elég élesen kifejezve a költő gondolata. Az én felfogásom szerint itt oly emberről van szó, kinek szenvedélye a gazdaság, de ezzel egyúttal némi telhetetlenség is párosúl, vágya mind többre-többre terjed, lassanként «fölfalná a világot». Erre mutat a latinban az összegyűjtés fogalmát általánosságban kifejező «verritur» passiva forma szemben a «proprio»-val. Ezért azt hiszem, hogy az eredeti gondolat kifejezését inkább megközelítjük, ha a *verritur*-t a magyarban is személytelenül fejezzük ki: «összesöpörnek».

11. «*findere sarculo*, hasítni, széttörni a gyomláló kapával», a szövegben ellaposítva: «műveli ekevassal», holott itt olyan emberről van szó, a kinek még ekéje, azaz igavonó marhája sincs, hanem nagy fáradsággal saját kezével töri fel csekély terjedelmű földjét, de ennek daczára is — mint szokás mondani — «a világ kincséért» sem állana be matróznak.

12. *Attalicis conditionibus*, (a szövegben): «Attalusi kincsekkel». Magyarul nem mondjuk «Dariusi kincs», hanem «Darius kincse», külömben is «kincs» nomen collectivum lévén, szükségtelen többesszámban lenni.

13. *nunquam dimoveas*, «nem távolítanád el», «nem mozdítanád el», azaz: «rá nem bírnád». Sem egyik, sem másik, sem harmadik, hanem: «nem bírhatod rá» (coniunct. potent.).

trabe Cypria, «cyprusi gerendával», azaz: «hajóval», a szövegben helytelenül: «hajón».

16. *metuens*, (a szövegben): „*félvén*". Dávid a *-va*, *-ve*, *-ván*, *-vén* képzőjű határozó igeneveket nagyon bizonytalanul használja, a mint épen a tollára jön, pedig az első folyó, a második bevégzett cselekvést fejez ki, pl.:

Éltünk rögös határain
Két génius vezet,
S felleg borúlván útain
Nyujt mindenik kezet;
De bár tekint bíztatva rád,
Vigasztalást egyik sem ád:
Remény s Emlékezet. (Kölcsey.)

Simonyi szerint («Rendszeres Magyar Nyelvtan» 52. l.) a -ván, -vén képzőjű határozó igenév «folyó cselekvésre csak olyankor vonatkozik, ha magában foglalja az állítmány cselekvésének okát». De itt a *metuens* az állítmány cselekvésének nem okát, hanem idejét fejezi ki, még pedig a *laudat*-tal szemben egyidejűséget. A kalmár a félelem tartama alatt zengedezi városának és vidékének nyugalmát, mint a hogy a pallón átmenő czigány csak addig gondolt Szűz Máriának tett fogadalmára, míg a túlsó partra jutott.

19. *pocula Massici*, (a szövegben): «a régi massicusi borral töltött poharakat (üritgetni)». De hát «vendidi decem modios tritici» azt teszi-e, hogy «eladtam buzával töltött tíz vékákat», nem pedig azt, hogy «eladtam tíz véka buzát»?

23. *lituo tubae permixtus sonitus*, (a szövegben): «a harczi sípnak tárogatókkal vegyűlt hangja». Már hogy a harczi síp *hangja* hogyan vegyűl össze a *tárogatóval*, én azt nem tudom. A puspák ropogása és az ágyúk dörgése összevegyűlhet, de sem a puskák *ropogása* az *ágyúkkal*, sem az ágyúk *dörgése* a *puskákkal* össze nem vegyűl. Igaz ugyan, hogy a latinban a kifejezésnek ez a rövidsége megvan, de a mi a latinban néha lehetséges, az a magyarban nem mindig szabad.

26. «*tenerae*, majdnem a. m. juvenis», s a szövegben mégis «gyöngéd».

27. *cerva*, Dávid: «szarvastehenet»; hátha hímet láttak meg az ebek, akkor nem marad «veszteg» a vadász?

28. «*doctorum frontium*, doctus mint a görög σοφός átalában azt jelenti, a ki az irodalomban vagy művészetben jártas, s így gyakran a költőkről, — *hederae*, a röpkény Bacchus istennek vont szentelve, ezért a Bacchustól lelkesült költők is röpkénynyel koszorúzták homlokukat.» Ezen jegyzet daczára is a szövegben «tudós főkről» beszél, holott a jegyzet szerint is itt költők fejéről van szó. Ugyancsak ezen jegyzet szerint a *praemia* alatt nem *jutalmat* kell érteni, hanem általán véve *díszt*, oly koszorút, melylyel a költők magukat diszítették. Mert hiszen Horatius itt nem mutatja be magát úgy, mint koszorúért versenyző, vagy megkoszorúzott költőt, mint ezt *Campe* említett értekezésében megjegyzi, melyben több idézettel is támogatja azon állítását, hogy *praemia* itt nem vehető *jutalom* jelentésben.

34. „*Quodsi*, «hogyha tovább», tehát folytató értelmű.“ He-

lyes, mert csakugyan első tekintetre látható, hogy a *quod si*-nek itt nem lehet «mert ha» jelentése, és a következő gondolatot nem okadólag kapcsolja a megelőzőhöz, hanem folytatva és fokozva, s így jelentése ha nem is épen «hogyha tovább», hanem «ha pedig», «hát még ha» (így epod. 2. 39. *quod si pudica mulier* hát még ha szende feleség stb.), „*hátha*". És *Dávid* István a szövegben a *quodsi*-t mégis egyszerű «hogyha»-val fordította, mi által a költemény, a helyett, hogy emelkedetten, csattanósan végződnék, egészen elhalaványúl. A «hogyha» és «hátha» közötti különbség szembeötlő. Hosszas fejtegetés helyett álljon itt két példa:

Hogyha titkolt könyeimből Néha-néha gyöngy is válna, Az a kis lány porszem helyett Szemen szedett gyöngyön járna. Tóth Kálmán.	és	*Hátha* könyeimnek árja, Uram bocsá'! borrá válna: Akkor még — Hejh, akkor többet sirnék. Petőfi.

Horatiusnál a két gondolat közötti viszony tökéletesen az, melyet itt Petőfinél látunk. A Petőfi «Szomjas ember»-ének már magára hitvese emlékére is köny gördűl a seméből, de «hátha» könyeinek árja... Épen így Horatius a megelőzőkben azt fejezi ki, hogy őt már maga a költészettel való foglalkozás is nagyobb regiókba emeli, de «hátha» ehhez még a Mæcenas elismerése is járúl, akkor boldogságából igazán mi sem fog hiányzani, vagyis hyperbolikus kifejezéssel: feje tetejével a csillagokat fogja verdesni. Ez megadja a költeménynek az emelkedett, csattanós befejezést.

És már most áttérek a fordítás megbeszélésére. Mint mondám, a szöveg prózában van fordítva, és ezt tanulóknak szánt fordításnál helyesnek is tartom, de másfelől szükségesnek, hogy a fordításban — próza létére is — a magyarosság és a költő gondolatainak hű kifejezése mellett, legyen egy kis emelkedettség, egy kis lendület, és ne legyen a közönséges prózánál is pongyolább valami.

Sajnos, a Dávid István fordításában ezek a tulajdonok «rari nantes in gurgito vasto». A fordítás sok helytt erőltetett, sok helytt magyartalan s majd mindenütt lapos.

Azonban, minthogy a fordítás egyes kifejezéseivel már a jegyzeteknél is foglalkoztam, a fordítás lehető hiányainak részletes kimutatása helyett czélszerűbbnek tartom, ha a jegyzeteknél tett észrevételeim és megjegyzéseim alapján megkisértem a *Dávid István* fordítását egyfelől a *Dávid István* jegyzeteivel öszhangzásba hozni, másfelől az én észrevételeim értelmében kiigazítani, mert így az olvasó is könnyebben meggyőződhetik, ha vajjon kimondott itéletem helyes-e vagy nem; és maga Dávid István is megitélheti, ha vajjon fordításán javítottam-e vagy rontottam. E végre egymás mellé állítom a két szöveget, az első

a Dávid István eredeti fordítása, a második az általam módosított fordítás.

Mæcenas, őskirályok ivadéka, óh én gyámolom és kedves dicsőségem!

Vannak, kiknek öröme telik benne, ha kocsijukkal fölverték az olympiai port, s ha a sebes kerekekkel ügyesen kikerülték a pályakövet és a kitüntető pálma az istenekhez, a föld uraihoz emeli föl őket.

Ez itt örül, ha a változékony polgárok csoportja versenyezve emeli őt a hármas tisztségekre; amaz pedig, ha saját csürébe rejtette mind azt, a mit libyai szérüin összegyüjtött.

A ki szivesen müveli ekevassal atyai földjét, azt Attalusi kincsekkel sem birnád rá, hogy cyprusi hajón mint félénk hajós szeldelje a myrtusi tengert.

Az Ikarusi habokkal küzdő délnyugati széltől félvén a kereskedő dicséri nyugalmát s városának mezőföldjeit; de nem sokára helyre állítja roncsolt hajóját, nem tudván türni inséget.

Van olyan is, a ki nem veti meg a régi massicusi borral töltött poharakat (ürítgetni), sem a munkára szánt napból egy részt föláldozni, leterülvén majd a zöld fa alá, majd a szent patak csendes forrásához.

Soknak öröme a tábor és a harczi sípnak tárogatókkal vegyült hangja, s az anyáktól elátkozott háboru. Veszteg marad a vadász a hideg ég alatt, megfeledkezvén gyöngéd nejéről, akár szarvastehenet láttak a hű ebek, akár marsusi vadkan szaggatta szét a sodrott hálót.

Engem a tudós fők jutalma, a röpkény, a fönséges istenekhez csa-

Királyi ősöktől származott Mæcenas, óh én gyámolom és kedves dicsőségem!

Némelyeknek gyönyört az ád, ha fölverik versenyszekerökkel Olympia porát, s a gyors kerekekkel kikerült pályaczél és a nemes pálma a föld uraihoz, a nagy istenekhez emeli föl őket.

Emennek az, ha a szeszélyes polgárok tolongó csoportja hévvel versenyez, hogy fölemelje őt a fő-hivatalokra [1]; amannak, ha saját csürébe takarta mind azt, mit Lybya szérüin söpörnek.

A ki annak örül, hogy apai földjét kapával szaggassa, Attalus kincsével sem birhatod reá, hogy mint félénk hajós cyprusi hajóval szeldelje a tengert.

A kalmár az alatt, míg az ikarusi hullámokkal küzdő délnyugati széltől fél, dícséri ugyan saját városának nyugalmát s mezőit; de majd kijavítja megrongált hajóját, nem tudva megszokni szegénységet türni.

Olyan is van, a ki nem vet meg egy pohár régi massicusit, sem az egész nap egy részét nem átallja dőzsölésre szánni, leterülve majd a zöld fa árnyékába, majd meg a szent csermely csöndes kutfejéhez.

Sokakat a tábor gyönyörködtet és a trombiták és kürtök összevegyült hangja, meg az anyák által átkozott háboruk; künn marad a vadász a hideg ég alatt, egészen feledve ifju feleségét, akár szarvas tünt fel hű ku.yái előtt, akár marsusi kan szaggatta szerte a sodrott vadászhálót.

Engemet a költők homlokának dísze, a röpkény, a felsőbb iste-

[1] Vagy: a három főtisztséget (?).

tol, engem a hüs berek és a nymphák s satyrok lebegő karai elkülönítnek a néptől, ha sem Euterpe nem tagadja meg tőlem a sipot, sem Polyhymnia nem vonakodik fölhangolni a lesbosi lantot.	nekhez emel, engemet a hűvös liget és a nymphák satyrokkal lejtett lebegő körtáncza elválaszt a néptől, ha sem Euterpe meg nem vonja sipját, sem Polyhymnia nem fog vonakodni nekem fölhangolni a lesbosi lantot.
Hogyha engem a lantos költők közé sorolsz, akkor magasztos főmmel a csillagokhoz érek.	Hátha te engem a lantos költők közé fogsz sorolni; akkor emelt fejemmel a csillagokat verem.

Azonban úgy látom, hogy ismertetésem máris hosszabbra nyúlt, mint hogy akár a tisztelt szerkesztő urak megköszönnék, hogy becses folyóiratuknak oly sok helyét foglalom el, akár az olvasónak türelme volna ismertetésemet végig olvasni. Azért lemondok azon szándékomról, hogy a többi költemények fordítását, ha mindjárt rövidebben is, ismertessem. Az egésznek felületes ismertetése helyett czélszerűbbnek tartottam egy költeménynyel tüzetesebben és behatóbban foglalkozni, mert az itt elmondottakból következtetést lehet vonni a többiekre is. És azt hiszem, hogy *Dávid Istvánra* nézve is tanulságosabb munkát végeztem így, mintha fordítását nehány általános, semmit mondó phrasisban gáncsoltam vagy megdicsértem volna. Mert ha úgy találja, hogy helyes a mit mondtam, okulhat belőle; ha pedig úgy találja, hogy nem helyes, meglesz az a megnyugtató öntudata, hogy jól végezte dolgát.

Dávid István tehetséges, szakjában képzett, szorgalmas és nagy munkásságot kifejtő ember, de a simításra, úgy látszik, nem fordít elég gondot. Czélom az volt, hogy figyelmét felhívjam arra, hogy még kiadandó Horatius-fordításait igyekezzék jobban csinálni, mert bizonyosan telik tőle jobb is.

Nagy-Enyeden. SZÉKELY FERENCZ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Fünf Bücher Epigramme von Conrad Celtes. Herausgegeben von Dr. *Karl Hartfelder*. Berlin. Verlag von S. Calvary & Comp. 8 r. 125 l. Ára 4 márka.

Celtes epigrammjait, melyeket szerzőjük eredetileg nyolcz könyvre tervezett, sokáig a feledékenység homálya fedte; Trithemius (1494 táján) ugyan említette, de Velocianus (1513) sikamlós voltuk miatt nem merte kiadni, Klüpfel (e század elején) pedig mielőtt kiadhatta volna, meghalt; ez idén akadt legelőször kiadójuk Hartfelderben, ki e kiadásának elkészítésénél nemcsak az eredeti nürnbergi kéziratot, hanem annak Klüpfel-féle, részben hibátlanabb másolatát is felhasználta. A kiadásról magáról nem akarok bővebben szólani, ámbár volna alkalmam elég megjegyzésre; így pl. III 41, 11 a kéziratbeli cepit-et nem incepit-re, hanem cœpit-re kellett volna változtatni, IV 7 helyesebb alakban II 40 szám alatt is előfordúl; IV 44 ki van már adva Aschbachnál V 29 Saligernél; IV 48 és 49-ben a görög szöveg telve van másolási hibákkal; az V 31—33 foglalt astronomiai leírásokat kár volt kihagyni stb. stb. De az ilyen hibáknak e helyen való felderítése oly kevés haszonnal jár, és a kiadó különben Celtes epigrammjairól oly nagy érdemeket szerzett, hogy jobbnak tartom hibáit mellőzni és röviden annak felsorolására szorítkozni, a mi ezen epigrammokban Magyarországra vonatkozó nevezetesebb adat található. I 18 (De curia regis Mathiæ) érdekesen illustrálja Mátyás király udvarának elolaszodását:

Pannonius regi conquestus saepe senator,
Nulla quod a ducibus tuta puella foret,
Sed maius toto scelus execrabile mundo,
Pene quod Italico mas neque tutus erat.

I 35 egy előttem érthetetlen epigramm: De genethliaco Polono Ungariam pollicente:

Sarmata Pannonio furenter captus amore,
Terque redit vacuis in sua regna viris.
Dic mihi, venturo quae scribant tempora fato
Sidera, si poteris, caece genethliace.

II 1-ben megszólítja a költő könyvét, hogy járja be az egész földkerekséget: Olasz- és Németországon kívül «Danubius lustrandus erit Savusque Dravusque»; III 1-ben pedig fölemlíti, hogy Szűz Mária segítségével bejárta Német- és Francziaországot és hogy «Te duce per Bemos et Pannonas ausus utrosque Vertere iter, timidis qua fluit Ister aquis». Érdekes az «Epitaphium Ventimontani» czímű epigramm

(III 2), melyből megtudjuk, hogy Windsberger Eberhard (Ventimontanus, Aeolides) az ingolstadti egyetemen az orvostan tanára (v. ö. Prandl Gesch. d. Ludw.-Maxim. Univers. I. 76), szónok és költő, egy ideig a magyar király udvaránál tartozkodott és Magyarországban halt meg:

Rhetor et orator fueram doctusque poeta,
Et medicus tribui saepe salutis opem.
Astrorum leges servavi pectore docto,
Pendulus et terrae cognitus orbis erat.
Nemo mihi melius succos cognovit et herbas,
Radices gemmas dura metalla simul.
Pannonio regi placuit mea candida virtus,
Germanis ducibus praesulibusque simul.
Me plorat Rhenus peregrina quiescere terra:
Inter Pannonios stant mea busta viros.

III. 67-ben (De mulieribus Pannoniæ inferioris) Celtes egy magyar nőt énekel meg, ki házasságtörő férjét megölte, azután V 10-ben (Vitezio et Balbo) Vitéz János püspököt és Balbus Jeromost (1498 táján?) vacsorára hivja meg rövid négysoros distichonban, mely azonban Vitéznek és Balbusnak egymáshoz és Celteshez való jó viszonyát szépen illustrálja. — Engem személyesen leginkább érdekelt azonban az «Ad Michaelem Styrium Transilvanum» czímű 10 soros költemény (V 24), melynek eleje következőképen hangzik:

Nemo per Austriacam fuerat mihi cognitus urbem,
Musarum tantus quem tenuisset amor,
Quam tu, cui nitidus spirat sub pectore Phoebus,
Ex Transsilvanis Michael orte viris.

Celtesnek Codex Epistolarisében ugyanis van három levél (1492-ből, 1498-ból és 1500-ból) egy bizonyos «Styrus Michael aus Judenburg (Emporiandus Transilvanus)»-tól, mint Endlicher írja; Denis szerint: dictus cognomine Transsylvanus, a Codex Epistolaris egy helyén pedig (fol. 91) «Michæl Styrus de Burgo Judeorum patrio (?) cognomine Transsilvanus emporiandus Viennensis»-nek nevezi magát. «Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság» czímű értekezésem függelékébe (v. ö. f. 123) leveleit nem vettem fel, minthogy Michael Styrus erdélyi származása akkor még kétesnek látszott nékem (az ismeretes földrajzi iró Maximilianus Transsilvanus is belga származásu volt); de most Celtes föntebb közlött szavai után hajlandóbb vagyok feltenni, hogy Michael Styrus vagy maga Erdélyben született, vagy legalább erdélyi családból származott; és még az utóbbi esetben is megérdemli, hogy a magyarországi humanismus történetében szerény helyet reserváljunk számára.

Dr. Abel Jenő.

Karten von Attika. Auf Veranlassung des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts und mit Unterstützung des Königlich Preussischen Ministeriums der Geistlichen, Unterrichts- und Medicinal-Angelegenheiten aufgenommen durch Offiziere und Beamte des Königlich Preussischen grossen Generalstabes, mit erläuterndem Text herausgegeben von *E. Curtius* und *G. A. Kaupert.* Heft I. Athen und Peiraieus. Berlin, 1881. Dietrich Reimer. — Ára 12 márka.

Folytatása ez azon vállalatnak, melynek első eredményét a fentebbi két szerző által kiadott «Atlas von Athen» képezi, melyet e folyóirat 1881-ki évfolyamának februáriusi füzetében ismertettünk. Ugyanott bővebben szólottunk a vállalat tervéről, azért ez alkalommal rövidebbre fogjuk ismertetésünket.

Szántszándékkal idéztük a hosszú czímet, mert jellemzi a munkát: látjuk t. i., mily nagyszerü segédeszközök állottak a szerzők rendelzésére, melyek segítségével a maga nemében valóban epochalis munkát megalkothatták, úgy hogy most minden eddig megjelent ezen tárgygyal foglalkodó könyv bátran ad acta tehető, kivéve a legrégibbeket, s ezek között talán csak a *Schaubert* építészét, ki 1832-ben a mai Athen-nek tervét minden antik maradvány pontos tekintetbevételével késztette el, mely antik maradványok közül több ma már a város gyors fejlődése következtében elenyészett.

Az előttünk fekvő első füzet négy térképet tartalmaz. Az első (I) a mai Athen nek tervét adja, a régi emlékek vörös színnel való kimutatásával; a második (I *a*) az irásbeli adatok és építési maradványok segítségével reconstruált régi várost az új város (első térképen levő) tervének halvány előnyomásával, mely a pontosság és hitelesség netovábbjának tudtunkkal első példája: egy ilyen térkép nem csak a régi Athene tervét adja, hanem azt is tisztán láthatjuk rajta, hogy mi volt régen a mai Athen egyes helyein, és mi áll ma a régi városnak minden egyes helyén. E két lap már az «Atlas von Athen» czímű munkában is megvan, s nem egyéb, mint annak javított kiadása. A változtatások között csak kettő fontosabb. Az egyik a régi város észak-nyugati oldalán előforduló Dipylon pontosabb ábrázolása, a második déli oldalon levő itoni kapu phaleroni út és fal tervrajzának helyreigazítása. A régibb tervben t. i. a phaleroni út és fal egymást metszik, míg az újabban az itoni kapu igazi helyének fölfedezése következtében (mert ezen a kapun lépett ki a phaleroni út a város körfalából) a phaleroni út a hasonnevű falon belül esik abba a térbe, melyet az a hosszú falak felé bezár.

A harmadik és negyedik térkép (II, II *a*) a mai és régi Peiraieusnak az első kettőhöz hasonló módon készített tervrajzát adja.

A 72 lapra terjedő magyarázó szöveg külön füzetben foglaltatik. A két első térképhez Curtius adja a magyarázatot; a két peiraieusi tér-

kép technikai részéről *Alten* hadnagy, a topographiai és archæologiairól dr. *Milchhöfer* adnak számot, kiknek e két utolsó térkép első sorban köszönhető.

Dr. Pecz Vilmos.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1880/81.

21. **Farkas József.** Nehány jellemvonás a jogtudós Scævolákról. (A magyarországi kegyes tanítórend kecskeméti főgymnasiumának tudósítványa az 1880/81-iki tanévről.)

Szerző ezen szorgalommal írt értekezésében különösen a Cicero által híressé vált három Scævola (P. Mucius Scævola, Q. Mucius Scævola Augur, és Q. Mucius Scævola Pontifex) életével és jellemzésével foglalkodik, kik, különösen az Augur és a Pontifex, a Kr. előtti második században a római jogtudománynak megalapítói voltak. Az értekezés egy rövid bevezetésből és három részből áll. Egy pár német munka (különösen Bähr és Bernhardy római irodalomtörténetei), de különösen Cicero művei alapján készült.

22. **R. Perusek** De scholiorum Bernensium origine et auctoribus, argumento et indole. (Jahres-Bericht des k. k. Realgymnasium in Serajevo am Schlusse des zweiten Schuljahres 1880/81. P. 1—32.)

Igen alapos értekezés, mely tárgyát minden oldalról fényes világításban tünteti fel. Szerző először is a leginkább berni codexekben ránk maradt és a Georgica és Eclogára vonatkozó Scholia Bernensia kiadásait, a rájuk vonatkozó irodalmat és kiválóbb kéziratait ismerteti. Azután áttér e scholionok szerzőire. Hagen és más újabb kritikusok ellen kimutatja, hogy Gallus és Gaudentius többnyire Serviusból merítették tudományukat, míg Servius Junilius Filagriustól, vagy helyesebben Junius Philargyriustól, kinek a scholia Bernensia legnagyobb részét kell hogy tulajdonítsuk, teljesen függetlenül dolgozott. Ezen megfigyelés alapján könnyű volt azután Peruseknek a Scholia Bernensia egyes részeit, melyeknél a szerző neve a kéziratokban nincsen kitéve, bizonyos szerzőnek tulajdonítani. Összehasonlította ugyanis a Berni scholionokat a más kéziratokban ránk maradt Servius-féle commentárral, és a hol azt találta, hogy az előbbiek Serviussal megegyeznek, Gallusnak vagy Gaudentiusnak, illetőleg a Georgicon első könyvétől kezdve, hol a Gallusból való kivonatok megszünnek, csak Gaudentiusnak tulajdonította, azokat pedig, melyek Serviustól eltérnek, Philargyriusnak, kivéve, hogyha együgyüségük által későbbi eredetüket el árulták. A magvas értekezést, melynek tanulmányozását mindenkinek ajánljuk, kinek a classicus auctorokhoz irt scholionok kiadásával kell bajlódnia, a Scholia Bernensia szerzőinek kritikai működésének jellemzése rekeszti be.

FORDÍTÁSOK.

Csalódás.

Tibullus elégiája.

Színebb bort! friss búmat borba hadd temetem :
A feledés álma szálljon meg szememen.
S ne költsön fel senki mámoromból engem,
Pihenjen egy kissé búrakta szerelmem.
Hajh ! mert zord őrség áll lyánykám kapujába,
Lakat és keresztbe nagy gerenda zárja.
Kegyetlen egy kapu ! csapjon a fergeteg,
Juppiter hatalmas villámi verjenek.
Kapu ! hozzád esdek, ki csak nekem nyiljál,
S lopva ha forditlak, ne nyikorogj mingyár'.
Balgán hogyha zok-szót szóltam is ellened :
Bocsáss meg, érje az mind saját fejemet.
Tudod, feléd mennyi könyörgésem szálla,
Hány virágfüzér hullt a kapufélfádra.
Délia ! őseid' rászedni ne átalld,
Ne félj, maga Vénus segíti a bátrat ;
Ifjut, ki uj küszöb vivásába fárad,
Lyánykát, tolvaj-kulcscsal ha nyitogat zárat.
Tanit puha ágyból lopva kisuhanni
Nesztelen a padlón el-végig osonni.
Tanít a férj előtt néma beszéd-módra
Titkos jelbe burkolt édeskedő szókra.
Nem tanit mindenkit : csak a serényt — persze,
Sötét éjjel kelni a kinek van mersze.
Én bolygom a város homályos utczáit,
Veszélyt a szerelem fejemrül elhárít.
Ő megvéd, senki rám fegyverrel nem támad,
Rabló nem huzza le rólam a ruhámat.
Mehet a szerelmes, bár merre akarja,
Törbe nem lép: védi istennek a karja.
Nem ártanak nékem éji hidegek,
Nem nekem a zúgva özönlő fergeteg.
Sebaj ! csak Déliám az ajtót kinyissa
És halk kopogással adja a jelt vissza.
Rám ne nézz, ki szemközt jöszsz : férfi vagy asszony,
Vénus csele kell, hogy titok maradhasson.

Léptiddel ne ijeszsz, ne kutasd ki-létem,
Ne emeld a fáklyád világát elébem.
Ki véletlen' meglát, ki ne mondjon mit se':
Nem látott, nem hallott, hittel erősitse.
Jaj a fecsegőnek, az megemlegesse
Mi vérből, mily habból kelt ki Vénus teste.
S úgy se' hinné férjed: megjósolta nékem
Azt egy javas asszony nagy-igazán régen.
Láttam, hogy lecsalta csillagit az égnek,
Szavára gyors folyók más irányba tértek.
Dala repeszt földet, holtat idéz sirbul,
Porló csont a máglyán szavára megindúl.
Árnyak sergét bűvös igéje leszegzi,
Előbb tejjel hinti, s tovább úgy ereszti.
Néki borús égről fellegek elszállnak,
Néki havak esnek derekán a nyárnak.
Egyedül az övé Médea varázsa,
Hekate kutyáit csak ő zabolázza.
E szerzett dalt nekem, csalnod könnyü véle:
Dalold el háromszor s köpjél hármat végre.
S nem hihet el semmit felőlünk az árva,
Nem hinne szemének, ölembe ha látna.
De mástól őrizkedj': meglát más egyebet,
Egyedül én vagyok, kit észre nem vehet.
Hiszek e jóslatban: hiszen azt is mondta,
Szerelmem, ha tetszik, elbűvöli nyomba'.
Fáklyával tisztitott s bűbáj éjszakáján
Varázsló istennek hullt fekete bárány.
Nem gyógyulást esdék: viszonzást az égtül;
Ne tudjak el-lenni soha nálad nélkül.
Kőszivü az, ki bár birhatott vón' téged,
Harczba rohant dőrén hitvány zsákmány végett.
Terelje a foglyok csoportját, nem bánom;
Üssön hadi tábort letiport határon;
Terhelje arany hím mind tetőtől — talpig,
Bámulják, valahol gyors ménen iramlik:
Én veled Déliám lehessek örökkön,
Legeltetek bérczen, szántok egy pár ökrön.
És hahogy ölellek szerető karommal,
Göröngyön édesen szunnyadok bizonynyal.
Szerelmi üdv nekül biborba' mi hasznod,
Sürü könnyhullással éjed ha virrasztod?

A sokszinü szőnyeg, meg dagadó párna,
Csermely csevegése szemed le nem zárja.
De vajh téged, Vénus, szám még nem-e sérte,
Hogy haragod verné bűnös nyelvem' érte?
Mondják-e, szent helyre tisztátalan léptem,
Isten oltáráról koszorut letéptem.
Ha hibáztam, rögtön leborulok térdre
Csók-hintve a templom szentelt küszöbére.
Vezekelve térden be a földet kúszom,
Fejemet a templom oszlopán szétzúzom.
De vigyázz, gúnyosan ki bajom neveted,
Istenek haragja szabad még te veled.
Soknak vala gúnytárgy már ifjak szerelme,
S vénségére Ámor igáját czipelte.
Nyilt reszketeg ajka mézes-mázos szókra
Ősz haját ujjával fürtökbe sodorta.
Kapunyilást leste s a piaczon látva
Kedvese cselédjét elfogta utába'.
Ifju- és gyerekhad tolong körülötte,
S e rosz jel láttára köpnek gelebökbe.
Kimélj engem Vénus! lelkem a te rabod:
Tenvetésed úgy-e, elégni nem hagyod?!

Dr. CSENGERI JÁNOS.[1])

A 14-ik olympiai óda *(lyd hangnem).*

— Pindaros. —

1. VERSSZAK.

Kafizos lágy kebelén
Tűz-méneket nevelő völgy gazdag ölén lakó
Kellemek, ti a fényes Orkhomenosnak
Öröknevü istennői, őrei még az ős Minüeknek:
Kérlek esengve, figyeljetek rám! Hisz örömöt ti
Adtok a halandónak, hogy ha az
Bölcs eszü, ha deli és ha harczba' kitűnő.
Sőt lakomát nem ülnek az istenek sem,

[1]) Mutatvány szerző magyar Tibullusából. — A Philologiai társaság 1881. decz. 7-diki üléséből.

Tánczra se' kelnek a Kellemek kara nélkül.
Az égbe' minden az ő kezök müve, ők az
Arany-tegzü Apolló mellett
Buzgó imát rebegve mondnak, olympi Zeüsz tenéked.

2. VERSSZAK.

Oh szent Aglaïa,
Mosolygó Eüfrozina, és te, ki dalnak örülsz,
Thalia, lányai nagy hatalmu Zeüsznek,
Nézzétek kegyesen, mint járja vidáman a tánczot
Itten a kar lebegő lejtéssel, mert lydi dalra kelve
Jöttem, Azópikhosz, elédbe most,
Hogy ma te általad érte dics Orkhomenost is.
Szállj le, o Hir viszhangja, sötét lakába
Perzefonénak, ott ha eléleng Kleüdamos árnya :
Mondj hirt az atyának, hogy szép Piza ölében
Koszorúzva beárnyalta fejét fia szép olajággal.

HEGEDŰS ISTVÁN.

Catullus 86.

Soknak Quintia szép : nékem nagy, karcsu, fehér nő.
  Így külön egyet-mást bátran elismerek én.
Azt, hogy egészben szép, tagadom ; mert kelleme nincsen,
  Hosszu személyének semmi parányi sava.
Bezzeg Lesbia szép, szépség az teljes egészben.
  Benne az összes bájt mint egyesítve leled.

P. THEWREWK E.

VEGYESEK.

Egy Augier-fordításunk.

(Nemes és Polgár — Le Gendre de M. Poirier — fordította Feleki Miklós, Pfeiffer: Nemzeti Szinház könyvtára 43. füzet.)

Hevenyészett, kontár munkával árthatnak legtöbbet a fordítók az irodalomnak. A mihez úgy fognak, az rendesen el van temetve s idő kell, míg valaki ismét feltámasztja, fáradságára méltatja és — a mi fő — kiadót foghat magának.

E sorok írója legjobb igyekezete szerint ültette át Augiernek *Le Gendre de M. Poirier* czímű comédie-jét, s midőn munkájával nyilvánosság elé kíván lépni, kötelessége bebizonyítani, hogy nem végzett hiábavaló dolgot. Más szóval, hogy az illető mű jelenlegi fordítása elég sokat hagy fent arra, hogy valaki újra hozzá fogni, azt a munkát még egyszer elvégezni okadatoltnak tarthassa.

Ám szóljanak a tények: egy kis táblázatos kimutatással szolgálunk.

Kihagyások. I. felv. 4. jel. *tiz tagú* párbeszéd maradt ki, Poirier és Verdelet közt.

II. felv. 2. jel. az uzsorásokról folyó párbeszéd erősen meghúzogatva.

III. felv. 2. jel. Poirier s Gaston párbeszédének eleje meghúzogatva.

« « 3. jel. « « « « vége szintén.

IV. felv. 5. jel. Poirier közbeszólásai kihagyva.

Rövidítések lépten-nyomon. Az I. felv. 2. jel. Gaston, Pontgrimaudra vonatkozó szavai Augier hosszú tirádájának elejéről s végéről csippentvék egybe. A párbeszédek egyáltalán toldvák-foldvák; kihagyvák a leglényegesebb mondatok, mitől az egésznek értelme függ; a hol egy kis nehézség fordúl elő, pl. szójáték, ott akár hosszabb kihagyások árán és könnyű szerrel teszi túl magát a fordító.

Szóval: nem fordítás ez, mintsem regisseuri önkénynyel meghúzogatott súgókönyv; s itt-ott oly hatással van is az emberre, akár az improvizáló színész. — Mily kevéssé érdemli meg fordító, hogy idézetekkel támogassuk állításainkat, — bár anyagunkat gondosan egybehalmozva mellőzük, legcsattanósabban bizonyíthatják a

Félreértések. Ezek száma légio. Bármily mulatságosok is, csak válogatva adunk belőlük.

I. 2. *Gaston:* Farsangon csak nem fogsz mindig e hősi öltönyben járni?	Ah ça! *quoique* en carneval, tu ne comptes pas rester déguisé en héros?

I. 3. *Verdelet:* Kétszínű.	Impertinent.
I. 4. *Verdelet:* Hisz magunkra vagyunk:	Nous sommes *solidaires,* [a fordító tán *solitaires*-t olvasott s azt vélte úgy fordíthatónak].
I. 4. *Verd.*: Az ördögbe, te még vőd erényeit fognád rám!	Diantre! tu *te rettrape sur moi* des familiarités de ton gendre. [azaz: vejed kedélyeskedéseiért engem lakoltatsz.]
Poirier: Három hónap óta él itt *mint kappan a pástétomban (coq à la pate).*	
Verd.: Értem, ki akartad *hizlalni* a sípot, mielőtt fütyülnél rajta.	Je comprends! tu as voulu graisser la girouette avant de souffler là-dessus.

Az utóbbiak nem félreértések ugyan, de egyenesen még kevésbbé érthetők.

U. o. *Poirier*, lányához: Ha egy este szépen körűlvennéd (férjed) *hajadat hátra bomólva:*	tout en *déroulant* les cheveux.
U. o. u. az: *Ez gyávaság:*	Cet *imbécile!*
Antoinette: Azon gyülölete, melyet a *rosszak, gyávák és szemtelenek* iránt érez	son dédain des *mesquineries de la vie.*
I. 6. *Poirier:* Hagyd el csak, — *az nevet legjobban, ki utoljára nevet.*	*Il faut être coulant en affaires.*
II. 1. *Gaston*: *Tán történetből engem akar kitiltani?*	Voudriez-vous me faire interdire (gyámság alá helyeztetni) par hasard?
Poirier: Nem találja, hogy a tétlenség nagyon *unalmas* a fiatal házaséletben?	Augier *funeste*-et mond.
Antoinette: *Az unalom megöli önt!*	Ne craignes-vous que l' ennuie ne vous gagne?

Természetesen, így aztán nem igen érthető a férj udvarias replikája.

II. 2. *Poirier:* Igy hát erényeink nevet változtatnak, mihelyt használni akar*juk* azokat.	Ainsi nos vertus changent de nom quand *vous* (t. i. *nemesek*) voulez bien les pratiquer?
U. o. *Gaston:* Ön igen eszélyesen teszi, ha *megbecsüli* e banditákat...	Ah vous serez bien fin, si vous faîtes *lacher prise* à ces bandits.

Poirier: Majd egy kis komédiát *játszatok velük.*

Je vois *leur jouer* une petite comèdie.

III. 3. Gaston : Szegény Poirier! sajnálom, minden jó kedvét elrontja, *hogy adósságaimat fizetni kell.*

Pauvre M. P., j'en suis fâché pour lui . . . *cette révélation lui gâte tout le plaisir qu'il se faisait de payer mes dettes.*

III. 5. j. *Antoinette*: Én is ellene szóltam:

Je vous ai froissé.

U. o. u. az: Pedig ha tudná, minő tiszteletreméltó indokból *tettem ezt!*

Croyez bien que si j'avais su à quel sentiment respectable je me heurtais . . .

Gaston: (Hektorról) *különcz* ízlésű *(s ezzel S. nejének bókol!!!)*

Hector est *difficile.*

Gaston: A *pásztori vers* tökéletes.

Le *madrigal* (értsd: ötlet) est joli.

II. 5. *Cogne:* Ugy látszik e szegény ember kissé *becsipett* (!!!)

Oui, oui, il parait que vous lui en *faîtes voir de grises à ce pauvre homme.*

Salamon: «Ugy kell, ez megtanítja őt», *mondá ő.*

C'est bien fait, ça lui apprendra.

II. 6. *Antoinette: Hová repült most e sóhaj?*

A quoi pensez-vous *en souriant?*

III. 2. *Poirier:* Nem fog engem elménczkedései czéltáblájául használni. *Én arra már kissé koros vagyok.*

. . . Je *suis las* de vous servir de plastron.

Poirer: Én nem követelem, hogy nemes embernek tartsanak. *Istennek hála, nem tettem érte semmit.*

Je n'ai aucune prétention à la gentilhommerie. Dieu merçi, *je n'en fais pas assez de cas pour cela.*

Gaston: Nem tett érte semmit?

Gaston: Vous n'en faîtes pas de cas?

U. az u. o.: De az ördögbe ön nem tartozik *az adófizetők első osztályába, a kik . . .* [*nincstöbb!*]

Mais voilà le diable! vous ne faîtes partie d'aucune *catégorie* . . . vous n'êtes pas encore de *l'Institut.*

Poirier: Nekem három millióm van a bank*nál*, csak egy szó Öntől, *rögtön földbirtokba fektetem.*

J'ai à la banque 3 millions qui n'attendent qu'un mot de vous *pour s'abattre sur de bonnes terres.*

Poirier: Ah megint csúfolódik:

Je suis joué [= Megfogott!]

III. 5. *Ant.:* Hát ki ellenében kell *férjemet védelmezni?*

Contre qui donc ai-je à *me* défendre?

U. az u. o.: *E nő egyet ért férfemmel.*

Elle se sera croisée avec Gaston (t. i. a levél, melyet G-nak barátja elvinni készűl).

U. az u. o.: Ő engem csak egy órája ismer *s így haragját nem érezteti velem!*

IV. 1. *Poirier:* (Verdeletről) Neked nincs más vágyad mint e szegény gyermeket kényeztetni, szeretni.

3. *Gaston: A harcz kedvezni szokott a merészeknek.*

IV. 5. *Antonia:* Az övé (t. i. anyád szíve) az enyém, Gaston.

Gaston (heveskedés) *Melynek következményeit megérdemelhetted volna.*

Gaston. A partir d'aujourd'hui:

Il ne me connait que depuis une heure! *Ce n'est pas à moi qu'il a senti le besoin de raconter sa colère* t. i. hanem kedveséhez ment).

... *son bonhomme de père* (tehát P. saját maga) qui n'aura plus d'autre ambition que de l'aimer el de la dorloter.

La guerre a d'heureux hasards (t. i. «Kegyedre asszonyom, ki alkalmasint megözvegyűl», mondja a hadseregbe távozó töredelmes férj. Tehát a magyar fordítás itt is gallimathias).

Celui (le cœur) de la mienne (mère), monsieur!

(Un moment de vivacité) Oui, *de ma part.*

A helyett, hogy elutaznám.

E példák után a kritikus bátran leteheti a tollát; amazok beszélnek helyette. H. Gy.

— **Philologische Wochenschrift** czím alatt 1881. október elsejétől kezdve Berlinben a Calvary czég kiadásában Hirschfelder Vilmos szerkesztése alatt új classica-philologiai heti folyóirat jelen meg, melynek ép úgy mint az általunk már ismertetett «Philologische Rundschau»-nak czélja a szakközönséget a philologiai kutatás eredményeivel lehető leggyorsabban megismertetni. A Wochenschriftnek a Rundschau fölött azonban az a nagy előnye van, hogy nemcsak könyvbirálatokat és ismertetéseket tartalmaz, hanem jelentéseket is tudós társaságok üléseiről, személyi hireket, leveleket újabb fölfedezésekről stb. Azonkivül formatumja is nagyobb, és előfizetési ára mindössze csak négy márkával több (24 márka évenkint). Bennünket magyarokat kivált azért érdekel, mert az egyedüli külföldi folyóirat, mely a magyar philologiai jelenségeket behatóan ismerteti. Dr. Ábel Jenő tollából, ki a Bursian-féle Jahresberichteben is referense idevágói rodalmunknak, már is Bászel Thukydideséről, egyetemi könyvtárunk kézirata inak jegyzékéről, Kont Lessingjéről, Mészárosnak «Horatius epistoláinak idő és sorrendje» czímű értekezéséről és a Fraknói által kiadott olasz követjelentésekről hozott ismertetéseket, közlönyünk tavali évfolyamának classica philologiai tartalmú czikkeiből pedig hasábokra terjedő magvas kivonatokat. Ajánljuk

a *Wochenschrift*-et mindazok figyelmébe, kik a külföldi szakirodalom iránt érdeklődnek.

— **Sallustius Crispusnak** szobrot akarnak emelni szülővárosában, Amiternumban, a mostani Aquila degli Abruzzi-ben. Az ügyet egy bizottság vette kezébe, melynek elnöke Vannucci senator, kiválóbb tagjai: Bonghi, Crispi és De Sanctis volt olasz miniszterek, Brunn, de Gubernatis, Gregorovius, Victor Hugo, Mignet, Max Müller, Overbeck, Jules Simon, Heinrich von Sybel, Vallauri, Pauler Gyula stb. A mint e bizottságnak lelkes felszólításában olvassuk, nem csak pénzbeli adományokat, hanem Sallustiusra vonatkozó munkákat, monographiákat, érmeket stb. is szivesen elfogadnak. Az adományok vagy *Dr. Pauler Gyulá*-hoz (Budapest I. Országos levéltár) vagy egyenesen a *Comitato Esecutivo per il Monumento a Cajo Crispo Sallustio*-hez (Aquila degli Abruzzi) küldendők. Meg vagyunk győződve, hogy a *Catilina* és *Jugurtha* halhatatlan történetirójának nevében nem hiában appellált a bizottság a modern nemzedéknek a classicus ókor nagy alakjai iránt való lelkesedéséhez. — E «Közlöny» szerkesztői is szivesen fogadnak el adományokat, melyeket nyilványosan nyugtázni s rendeltetésök helyére juttatni fognak.

— **Budapesti Philologiai Társaság.** A mult füzetünkben közzétett névsor kinyomatása óta, beküldték tagdijokat:

1881-re: Dr. Ballagi Mór, Budapest. — Dr. Brassai Sámuel, Kolozsvár. — Géresi Kálmán, Debreczen. — Hellebrant Árpád, Budapest. — Jeszenák Ráfael, Losoncz. — Dr. Margalits Ede, Zombor. — Markusovszky Sámuel, Pozsony. — Dr. Pecz Vilmos, Budapest. — Dr. Simon József S., Zombor. — Szombathy István, Kecskemét. — Szunter Nándor, Arad. — Dr. Tárkányi Béla, Budapest. — Varga Emil, Szolnok.

1882-re: Balási Ferencz, Nagy-Szeben. — Dr. Boross Gábor, Nagy-Enyed. — Budaváry József, Nyitra. — Gyomlay Gyula, Budapest. — Hehelein Károly, Szatmár. — Káposztássy Jusztinián, Eger. — Petrovich Ferencz, Nagyvárad. — Dr. Pozder Károly, Losoncz. — Reitmann Ferencz, Budapest. — Román Sándor, Budapest. — Székely Ferencz, Nagy-Enyed. — Sterba János, Sopron. — Dr. Szamosi János, Kolozsvár. — Várkonyi Endre, Vácz. — Veress Ignácz, Nagy-Szeben.

Az oklevél diját megfizették: dr. Szamosi János, Kolozsvár (tévedésből kimaradt). — Gyomlay Gyula, Budapest.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelent

DEÁK FERENCZ BESZÉDEI

1829—1847.

Ára fűzve 4 frt. ÖSSZEGYŰJTÖTTE KÓNYI MANÓ. **Ára fűzve 4 frt.**

TARTALOM.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1882. MÁRCZIUS. HATODIK ÉVFOLYAM. HARMADIK FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK
HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1882

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elsején, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Dr. Heinrich Gusztávnak (Akadémia) czimzendők.

A Philologiai Társaság tagjai e folyóiratot tagdijuk fejében kapják.

DE TACITO PHILOSOPHO.

Antequam quod suscepi aggrediar, nihil mihi prius faciendum esse duco, quam ut pauca quædam dicam de Taciti studio philosophiæ, atque id quidem eo magis, quod eam rem cum quæstione proposita aliqua ratione implicatam esse atque cohærere, nemo est, quin perspiciat.

Adhuc igitur viri docti inter se discrepant, utrum Tacitus certam quandam philosophorum sectam secutus sit, an, posthabitis philosophorum præceptis, ipse contemplando atque considerando res humanas, in sententias cum philosophia coniunctas, quas libris eius insertas invenimus, venerit. Quorum opiniones cum sint tam variæ tamque inter se discrepantes, alterum fieri potest, ut nulla earum, alterum profecto non potest, ut plus una vera sit. Qua in causa, quoniam maior graviorque est, quam ut leviter pertractanda esse videatur, paulo diutius commorari volumus.

Sunt enim, qui Tacitum et Stoicos et Epicureos secutum esse dicant, alii, qui eum neutri sectæ deditum fuisse adfirment. Hæc dissensio ni diiudicatur, in summo errore nos versari necesse est. At hercule Hoffmeisterus in tantis tenebris erroris nobis clarissimum lumen prætulit, ita ut, quæ adhuc crassis occultata et circumfusa tenebris latebant, ea nobis hoc lumine clarissime illustrata viderentur. [1]) Ille enim statuit, Tacitum sententias suas, ad philosophiam pertinentes, non ex philosophorum præceptis petivisse, sed ipsum contemplando res humanas ad eas pervenisse. [2]) Cuius viri iudicium in eo potissimum, quod inusitatam

[1]) K. Hoffmeister, Die Weltanschauung des Tacitus. Essen, 1831.
[2]) Cf. Hoffm. p. 13. et 14.

viam reliquit et tritam ingressus est, difficile factu est non probare.

Neque vero potuit Tacitus aliter agere. Nam aliud est officium philosophi, aliud scriptoris rerum. Cum enim philosophus omnes sententias de re aliqua animo conceptas ad certam quandam philosophiæ formulam, quam sibi composuit, quamque in omnium rerum explicatione comparationeque sequitur, revocare et ad eam accommodare studeat: scriptor rerum, præsentium et præteritorum temporum habita ratione eorumque inter se facta comparatione, iudicium facit, id unum agens, ut, quæ narret, ad veritatem proxime accedant et historiæ fide comprobentur. Quæ cum ita sint, non nisi laudandus est Tacitus in eo, quod, servato scriptoris rerum officio spretisque philosophorum præceptis, in consideranda diiudicandaque rerum natura suam ipsius mentem animumque ducem secutus est. Nam nulla philosophia tantum habuit virium, ut tantum dolorem, ob depravatos mores Romanorum illius ætatis animo penitus susceptum, potuisset sustinere. Sed ingenuus fortisque erat dolor ille, nec recte iudicat Tieckius, [1]) qui ex quovis versu librorum Taciti fractum eius animum adparere dicit, nisi forte hæc verba ita accipias, ut de dissimilitudine, quæ inter rei speciem et veritatem intercesserit, cogites. Sin autem Tacitum molli animo hominem fuisse putes, vereor, ut recte iudices. Inest profecto nonnullis locis nescio cuius mœroris significatio, sed noli credere, iam ex his locis de Taciti molli animo existimari posse, ut Tieckius fecit. Nec, si quæ sententiæ inveniuntur, quæ Stoicorum vel Epicureorum præcepta redoleant, ex eo efficitur, ut Tacitum uni alterive sectæ deditum fuisse credamus.

Iam Tacitum, ut virum omni elegantis doctrinæ genere excultum decet, præcepta Stoicorum et Epicureorum, qui id temporis, quo ipse vivebat, maxime viguerunt, cognita habuisse Platonemque studiose lectitasse, ex libris eius perspici potest. Alterum adparet ex Hist. IV, 5, Ann. VI, 22, Agric. c. 46, alterum ex Ann. V, 11, cf. Plat. Gorg. § 170, p. 524 sq. Omnino autem, quamquam philosophorum præcepta cognoverat, tamen in philosophia colenda certos fines terminosque sibi constituit, intra quos omnes fere Romani sese continere solebant, quorum ne

[1]) Cf. Haas. praef. p. 26, adnot. 110.

fortissimos quidem magnam curam operamque in philosophia cognoscenda posuisse eiusque admiratores exstitisse constat, cum ob eam tantum causam ad studium philosophiæ se conferrent, ut animum moresque conformarent et vitæ communi meliores atque utiliores essent. Cuius rei causam in eo positam esse dicunt, quod ne Græcos quidem philosophia a morum corruptela incolumes reddere potuerit. Quapropter dicit Marius apud Sallustium in Iugurtha 85, 31, se sine litteris Græcis virtutem, quæ in usu posita esset, sibi paravisse.[1]) Romani igitur animi morumque conformandorum causa philosophiæ cognoscendæ operam dederunt maximeque eorum præceptorum studiosi fuerunt, quæ ad institutionem vitæ communis spectarent, nullo modo censentes, summam eruditionem in philosophia sitam esse.

Nec vero Tacitus ab hac sententia abhorrebat. Narrat enim, Agricolam (c. 4) admodum iuvenem maiore studio philosophiam amplexum esse, quam Romano et senatori concessum esset. Sed matrem incensum flagrantemque eius animum cœrcuisse. Postea autem ratione et ætate mitigatum ex sapientia modum retinuisse, quod difficillimum esset. Itaque Tacitus in Agricola laudat, quod ex sapientia modum retinuit, id quod ipsi difficillimum videbatur. In eos autem, qui modum non retinuerunt, Stoicos retulit, illos acerrimos libertatis defensores, qui, cæco adversandi studio abrepti, rationem suam contra ætatem imperatoriam tuebantur. Tacitum ab hoc adversandi studio prorsus abhorruisse, inde perspici potest, quod Agricolam, socerum suum, magni viri exemplum esse statuit. Quare reprehendit eos, qui eiusmodi adversandi ratione bene vivendi potestatem sibi eripiant. Contra laudat probatque Stoicos, si qui eorum disciplinis eruditi in vita fortes viros se præstant. Sic Helvidium Priscum laudat, quod non ut plerique, nomine magnifico segne otium velaverit, sed firmus adversus fortuita rem publicam capessiverit Hist. III, 5. Similiterque laudat Senecam, quod præceptis sapientiæ imbutus atque eruditus æquissimo animo mortem oppetiverit. Nam cum a centurione ultima necessitas ei denunciaretur, summa constantia intrepidoque animo more Socratis percussori necandum se tradidit, cf. Ann. XV, 61, 62, 63. Neque vero ommittit graviter exagitare eos, quos philosophia a vita communi alienos reddit,

[1]) Cf. Plut Mar. 2; Cic. de orat. II, 37, 56.

cf. Hist. III, 81, Ann. XIV, 12. Multo autem gravius vehementiusque invehitur in eos, qui philosophia pro artificio utuntur, ut turpia facta tegant. Quem in numerum adscribendus est Egnatius, qui auctoritatem Stoicæ sectæ præferens, amicos suos prodidit, cf. Ann. VI, 31. Præterea reprehendit eos, qui intempestivam sapientiam iis temporibus promunt, ubi neque quidquam adferunt utilitatis et iis, qui audiunt, tædium movent. Ex quo genere est Musonius Rufus, quem Tacitus non dubitasse narrat permixtum manipulis philosophari, de bonis pacis et belli discriminibus disserentem, cf. Hist. III, 81. Ceterum Tacitus omisit certam quandam philosophiæ formam sibi vindicare, qua in re cum Plinio, amico suo, consentit. Cf. Plin. Epist. I, 22, 6, 10, 10, III, 11, 6. Erat Tacitus, ut omnes fere Romani, vir Eclecticus, quem vocant.

Atque his quidem ita expositis, iam ad id, quod nobis propositum est, accedamus. Ut autem Taciti philosophi imaginem effingere atque exprimere possimus, in duas potissimum res inquiramus necesse est, primum quid senserit Tacitus de providentia deorum et rerum administratione, deinde quo modo vocabulis: *casus, fors, fortuna, fatum,* usus sit.

Ac primum quidem Taciti de providentia deorum et rerum administratione sententiæ arctissime cohærent cum eius de philosophia iudicio, quod iam cognitum habemus. Quo ipso fit, ut in diiudicanda fide, quam quis habet rebus divinis hoc tenendum sit, Tacitum cogitationum sensorumque sanctitatem morum conditione inferiorem putare. Hoc si tenemus, non mirabimur, quid sit, quod Tacitus a Iudæis tam alienum habuerit animum deque eorum institutis ac deorum cultu tam graviter iudicaverit, quamquam eum ratione a Iudæorum sententiis non prorsus abhorruisse ex eo intelligi potest, quod cum laude commemorat Germanorum sententias opinionesque, quas de diis habent, easque Græcis et Romanis longe præferendas esse dicit. Verba, quæ ad illustranda ea, quæ modo de Iudæis diximus, pertinent, leguntur Hist. V, 5: «Iudæi mente sola unumque numen intellegunt: profanos, qui deum imagines mortalibus materiis in species hominum effingant; summum illud et æternum neque imitabile neque interiturum.[1]) Alter locus, qui in comparationem vocandus est,

---

[1]) Cf. Sen. quaestt. nat. VII, 30, 3: deus effugit oculos, ceogitatione visendus est.

invenitur in libro de Germania c. IX, ubi de Germanis in hunc modum loquitur: «Ceterum nec cohibere parietibus deos neque in ullam humani oris speciem adsimulare ex magnitudine cælestium arbitrantur: lucos ac nemora consecrant, deorumque nominibus appellant secretum illud quod sola reverentia vident».

Quos locos inter se si comparaveris, invenies, eos sententiis simillimos esse. Sed tamen Tacitus, morum conditionis habita ratione, Iudæorum acerrimum se præbuit iudicem, sordidam proiectamque gentem eos appellans, quippe qui, tantum sui ipsorum amori dediti, alios homines contemnerent eorumque consuetudinem vitarent. Pari modo vituperat pravitatem institutorum et deorum cultus Hist. V, c. 5 et 8. A tali igitur vitæ degendæ ratione, utpote perniciosa et hominum societati et uniuscuiusque ingenii animique cultui, Tacitus prorsus abhorrebat. De diis autem, quos vulgus colebat, Euemeri philosophi sententiam secutus esse videtur, qui illos olim heroas fuisse et post mortem propter benefacta et merita deorum honore adfectos immortalitatemque consecutos esse docuit. Hoc adparet ex Hist. V, 5, ubi Bacchum tamquam aliquem legumlatorem festos lætosque ritus posuisse narrat.

Quæ omnia si considerantur, nullo negotio intelligitur, Tacitum deos esse negasse. Sed quamquam deos esse negavit, tamen divinum aliquid esse credidit, quod cogitatione tantum fingeretur et morum conditione contineretur. Hanc sententiam Tacitus non ex philosophorum præceptis, quibus se numquam totum dederat, sed ex diligenti rerum humanarum contemplatione petivit. Cum enim in vita nihil altum, nihil magnificum ac divinum videret, quo delectaretur, sed tantum scelera et facinora, quæ nulla deorum ultio sequeretur; cumque deos omnino nullam habere rerum humanarum procurationem sibi persuaderet: in hanc sententiam deductus est, ut deos esse negaret, a quibus mundus regeretur. Itaque queritur, quod dii eorum, quæ accidunt, nulla cura moventur, quippe qui Neronem, tot sceleribus perpetratis atque etiam ipsa matre interfecta, diu regnare et scelera continuare permiserint, cf. Ann. XIV, 12. Ann. XVI, 33 autem queritur, quod dii in omnia æquitate utuntur. Postquam enim Casii Asclepiadoti, hominis optimis moribus, mentionem fecit eumque summis laudibus extulit, pergit narrare, eum omnibus fortunis privatum et in exsilium actum esse æquitate deum erga bona

malaque documenta. Hæc verba postrema Hoffmeisterus perperam intellexit (p. 100). Interpretatur enim sic: Nach der Gerechtigkeit der Götter gegen gute und böse Handlungen, qua interpretatione vix quidquam potest esse ineptius. Recte Gutmannus: So schauen die Götter mit Gleichmuth auf gute und schlechte Handlungen. Nam sensus hic est: Dii honesta et turpia facta æqualiter admittunt, cum turpia ulcisci, honesta comprobare debuerint. Iam porro Hist. IV, 26 commemorat id, quod in pace fors seu natura appelletur, in rebus adversis ab imperitis fatum et iram dei vocari. Hinc adparet, exagitari eos, qui, iudicii perversitate et opinionis errore adducti, ea, quæ naturalia vel fortuita sint, fato et irae deorum tribuant, si in rebus adversis versentur. In iis enim, quæ antecedunt, narravit, ipsam aquarum penuriam ab imperitis pro prodigio habitam esse.

Quæ omnia cum collegeris, mirum tibi videri non poterit, Taciter miraculis, ostentis ominibusque nullam fidem habere. Quapropter, si quæ commemorat, hoc ita facit, ut semper adiciat, *tamquam, quasi, velut,* vel aperte significet, hanc vulgi esse opinionem, ne quis hoc sibi quoque miraculum videri arbitretur, cf. Ann. II, 54, IV, 64, XIII, 41, XIV, 5 et 22, XV, 47. Interdum autem ea simpliciter commemorat sine ullo additamento, cf. Ann. II, 17, XV, 7 et 47, Hist. I, 62. Atque Hist. II, 50 fatetur, quamquam nolit legentium animos fabulosis fictisqua rebus oblectare, tamen sibi id animi non esse, ut iis, quæ in vulgi opinione versentur, fidem abroget. Verba hæc sunt: «ut conquirere fabulosa et fictis oblectare legentium animos procul gravitate cœpti operis crediderim, ita volgatis traditisque demere fidem non ausim». Quare commemorat illa miracula, quæ de Vespasiano ferebantur Alexandriæ agente Hist. IV, 81. Præter hos, quos commemoravimus locos, multi alii inveniuntur, unde clarissime adpareat, Tacitum miraculis nihil fidei tribuisse. Etenim quoniam id, quod præter naturam exsistit, unde oriatur, cognosci posse negat, causa in promptu est, cur, si quæ præter naturam accidunt, ea ab hominibus imperitis et timidis pro miraculis haberi dicat, propterea quod causam, cur fiant, adferre non possunt, cf. Hist. I. 86. Postquam, quæ acciderunt prodigia, narravit, addit: «et plura alia rudibus seculis etiam in pace observata, quæ nunc tantum in metu audiuntur». Solent enim homines imperiti et timidi ex veritate pauca ex opinione multa æstimare. Quare nec mathematicis

nec iis, qui artem divinandi callebant, ullam fidem tribuit. Sic Ann. IV, 58 ridet eos, qui ex motu situque stellarum dicere se posse putant, quæ futura sint, additis his verbis: «mox patuit breve confinium artis et falsi veraque quam obscuris tegerentur». Qua de re suo loco plura dicam. [1])

Neque vero desunt loci, ubi dii ita commemorantur, quasi vim aliquam in vitam hominum habeant. Namque Hist. IV, 7 narrat non sine ope divina mutatis repente animis terga victores vertisse. Et quamquam hanc repentinam animorum mutationem victorumque fugam vi divina factam esse significat, tamen nec ex hoc, nec ex multis aliis locis effici potest, deos etiam in res humanas vim aliquam habere. Plerumque autem *quasi* additum invenitur Ann. XIV. 5,: «Noctem sideribus illustrem et placido mari quietam quasi convincendum ad scelus dii præbuere». Ann. XIII, 41, «adicitur miraculum velut numine oblatum». Additis vocabulis: *quasi*, *velut* aperte significat, non esse hanc sui animi sententiam. Atque Ann. VII, 43 narrat, magna deum benignitate et modestia hiemis rebus extremit subventum esse. Hinc adparet, clarissime, eum deorum benignitatem modestiam hiemis intelligi velle.

Jam vero si Tacitus de ira et ultione deorum loquitur, hoc non ita est intelligendum, ut Hoffmeistero videtur, qui hanc deorum iram imaginem poeticam quandam esse arbitratur, sed longe aliter. Cum enim ex Taciti sententia divinum illud in animis hominum sit, necesse est depravatis moribus divinum illud ira accendi hominibusque perniciem adferre. Hæc pernicies animis corrumpendis continetur. Itaque depravatis moribus efficitur, ut animi corrumpantur. Calamitates autem et incommoda, quæ hominibus accidunt, causam in eo habent, quod se a divino illo avertunt. Quæ quo clarius perspiciantur, operæ pretium duco locum ex Hist. l. III, c. 72. petitum adscribere, unde adparebit, non falsa esse, quæ disputavimus: «sic Capitolium clausis foribus indefensum et indireptum conflagravit. Id facinus post conditam urbem luctuosissimum fœdissimumque rei publicæ populi Romani accidit nullo externo hoste, propitiis, si per mores nostros liceret, deis, sedem Jovis Optimi Maximi auspicato a maioribus pignus imperii conditam, quam non Porsenna dedita urbe neque Galli

[1]) Cf. Hoffm. p. 104 et 105.

capta temerare potuissent, furore principum excindi». Quæ verba tam clara sunt, ut nulla egeant explicatione. Quod si Tacitus de ira deorum verba facit, hoc noli ita intelligere, ut putes, eum singulos homines innocentes esse posse negare, sed dicere, nonnullos, quamquam sint bonis incorruptisque moribus, tamen pravitati vitiisque reliquorum resistere non posse. Cui rei exemplo esse potest Seianus, a quo Tiberium variis artibus adeo devinctum esse Tacitus narrat (Ann. IV, 1), ut obscurum adversus alios sibi incautum intectumque efficeret non tam sollertia (quippe iisdem artibus victus est), quam deum ira in rem Romanam, cuius pari exitio viguit ceciditque. Itaque pravitas morum illius temporis tanta erat, ut Seianus, homo audacissimus, non tam sollertia, quam deorum ira, qua incensi erant in Romanos ab mores depravatos, Tiberium sibi devinciret summamque potentiam adipisceretur. Similiterque Hist. II, 38 narrat, Othonem et Vitellium eandem deum iram, eandem hominum rabiem, easdem scelerum causas in discordiam egisse. Præterea Hist. I, 3 de ætate, qua vixit quamque descripsit, dicit, nec unquam atrocioribus populi Romani cladibus magisve iustis indiciis approbatum esse, non esse curæ diis securitatem nostram, esse ultionem. Quibus in verbis acerbissimi doloris et iræ significationem inesse, vel primo adspectu adparet. Numquid mirum est, talem cogitationem Taciti animum subiisse? Profecto non, si consideramus, quot quantisque calamitatibus ætas illa obnoxia fuerit quantumque dolorem animo ceperit ille homo vere Romanus, cui patria sua vix quidquam esset carius. Quare, cum tantarum calamitatum causam sola morum pravitate contineri videret, cum dolore exclamavit: «Si per nostros mores liceret, dii nobis propitii essent».

Taciti igitur sententia de providentia deorum et rerum administratione nihil habet consolationis. Cum enim deos esse neget, quorum mente et ratione mundus administretur et regatur; cumque non persuasum habeat, suum cuique genti munus datum esse, cuius muneris colendi efficiendique causa nata et in lucem edita sit eamque, hoc munere expleto, perire et aliam gentem succedere: sententia eius eo elevatur, quod in cunctis rebus orbem quendam inesse statuit, cf. Ann. III, 55: «nisi forte rebus cunctis inest quidam velut orbis, ut quemadmodum temporum vices, ita morum vertantur». Itaque Tacitus arbitratur, mala et tristia tempora consecutionem bon rum lætorumque esse allatura. Vide-

tur enim ei vis illa divina, quæ causas gignendi, augendi minuendi habet, occulta fuisse. Sed hercle aliter accidit: Romani perierunt et in locum eorum Germani successerunt. Atque hæc quidem hactenus: sequitur, ut de usu vocabulorum: *casus, fors, fortuna, fatum* Taciteo dicendum esse videatur.

Atque ex Taciti sententia ordo temporum morum conditione continetur. Quæ morum conditiones non ex solo hominum arbitrio pendent. Nam persæpe sapientissima consilia irrita fieri possunt. Itaque libero hominum arbitrio vis aliqua opposita est, quæ extra hominem versatur et omnia eius studia ac consilia prohibet. Hanc vim Tacitus *casum* et *fortunam* appellat. Quapropter dicit Ann. III, 18, postquam narravit, Claudium, quamquam adeo despectus esset, ut ne Messalinus quidem eum nominare vellet, cum totam imperatoris familiam recensuisset, tamen imperium adeptum esse, sibi quanto plura recentium seu veterum revolvat, tanto magis ludibria rerum mortalium cunctis in negotiis obversari, quippe fama, spe, veneratione potius omnes destinari imperio, quam quem futurum principem fortuna in occulto tenuerit. Præterea Hist. IV, 47 *fortunam* appellat instabilem, quæ summa imaque misceat: «funus censorium Flavio Sabino ductum, magna documenta instabilis fortunæ summaque et ima miscentis». Etenim instabilitas fortunæ in eo cernebatur, quod Flavio Sabino, qui post cædem miserabilem in Gemonias tractus erat, publicum atque honorificentissimum munus ducebatur. Quoniam igitur, quæ casu fiunt, tantum ludibria sunt omnique vera causa carent, Tacitus postulat, ut scriptor rerum res gestas non solum ex eventu, verum etiam ex ratione causisque metiatur. Nam eventus fortuna continetur, fortuna autem omni vera causa caret, cf. Hist. I, 4: «ut non modo casus eventusque rerum, qui plerumque fortuiti sunt, sed ratio etiam causæque noscantur». Quam ob rem dicit, multis hominibus sæpius fortunam, quam rationem adfuisse, cf. Hist. III, 59: «sed fœda hieme per transitum Appennini conflictatus exercitus; et vix quieto agmine nives eluctantibus patuit, quantum discriminis adeundum foret, ni Vitellium retro fortuna vertisset, quæ Flavianis ducibus non minus sæpe quam ratio adfuit». Itemque Ann. XVI, 1 fortuna, quæ Neronem modo nimium adiuverat, dehinc ei illusisse dicitur.

Sæpe etiam fortuna pro virtutibus est, cf. Hist. II, 82. Postquam enim narravit, a Vespasiano multos præfecturis et procura-

tionibus, plerosque senatorii ordinis honore percultos esse, egregios viros et mox summa adeptos, addit, quo clarius perspiciatur, quantopere fortuna quibusdam hominibus faveat, cum nonnumquam etiam ii, qui nulla virtute præditi sint, summo honore adficiantur, quosdam fuisse, quibus fortuna pro virtutibus esset. Similiterque Hist. I, 16 dicitur fortuna principibus pro virtutibus esse, quia illi persæpe imperium, quod obtinent, non virtutibus suis, sed fortunæ debent, utpote generati et nati a principibus. Nam patre mortuo ad filium imperium transibat, nulla habita ratione, utrum is dignus esset, qui imperium adipisceretur, necne. Verba enim Galbæ, quæ huc pertinent, hæc sunt: «sub Tiberio et Gaio et Claudio unius familiæ quasi hereditas fuimus; loco libertatis erit quod eligi cœpimus; et finita Iuliorum Claudiorumque domo optimum quemque adoptio inveniet. Nam generari et nasci a principibus fortuitum nec ultra æstimatur: adoptandi iudicium integrum.» Ut hoc loco, sic etiam Ann. XV, 18 dona fortunæ virtutibus ingenii opponuntur. Ibi enim (sermo est de C. Pisone) procerum corpus, decora facies fortuita appellantur. Scilicet opponitur proceritas corporis, et decor faciei facundiæ, liberalitati comitatique sermonis, qua Piso etiam in homines sibi ignotos utebatur.

Iam Ann. XV, 38 fors libero hominum arbitrio opponitur. Sermo est enim de incendio urbis Nerone regnante: «Sequitur clades, forte an dolo principis incertum.» Pari modo ut hoc loco fors dolo, ita Ann. XVI, 6 fortuita ira cogitatæ opponitur: «Post finem ludicri Poppæa mortem obiit, fortuita mariti iracundia, a quo gravida ictu calcis afflicta est». Iam porro Ann. IV, 64 fortuita opponuntur libero hominum arbitrio. Ibi enim dicitur vulgus ea, quæ forte fiunt, sibi culpæ vertere. Verba hæc sunt: «Nondum ea clades exoleverat, cum ignis violentia urbem ultra solitum adfecit deusto monte Cælio; feralemque annum ferebant, et ominibus adversis susceptum principi consilium absentiæ, qui mos vulgo; fortuita ad culpam trahentes». Similiter Ann. XII, 53. Alibi autem fors fato opponitur, quia ea, quæ forte fiunt, omni vera causa carent, cf. Ann. VI, 28.: «sed mihi hæc ac talia audienti in incerto iudicium est, fatone res mortalium et necessitate immutabili an forte volvantur». Hist. IV, 26 vero fors et natura inter se coniunguntur: «apud imperitos prodigii loco accipiebatur ipsa aquarum penuria, tamquam nos amnes quoque et vetera imperii munimenta

deserent: quod in pace fors seu natura, tunc fatum et ira dei vocabatur». Quoniam igitur aquarum penuria non nisi a natura causam habere potest, recte naturæ tribuitur. Quod autem etiam forti tribuitur, nihil habet admirationis, si consideres, solere ea, quæ præter exspectationem eveniant, forti adscribi. Quod quia imperiti homines non intellexerunt, hanc aquarum penuriam pro prodigio acceperunt. «Similiterque Hist. I, 86: «utque primum vacuus a periculo animus fuit, id ipsum quod paranti expeditionem Othoni campus Martius et ira Flaminia iter belli esset obstructum a fortuitis vel naturalibus causis, in prodigium et omen imminentium cladium vertebatur». Omnino autem ea, quæ præter exspectationem accidunt, nec, unde oriantur, intelligi potest, forti tribuuntur, cf. Ann. I, 28: «Noctem minacem et in scelus erupturam fors lenivit». Ann. I, 49: «clamor, vulnera, sanguis palam, causa in occulto; cetera fors regit». Ann. IV, 27: «eadem æstate mota per Italiam servilis belli semina fors oppressit». Ann. III, 5: «sed tanto plura decora mox tribui par fuisse, quanto prima fors negavisset». Ann. XIV, 5: «quæ fors obtulerat (tela)». Hist. II, 70: «varia fors rerum». Hist. IV, 1: «ut quemque fors obtulerat».

Qui loci omnes si considerantur, in usu vocabulorum: *casus, fors, fortuna* difficile dictu est, utrum Tacitus certum aliquod discrimen statuerit, an tantum variis vocabulis ad unam eandemque rem significandam usus sit. Mihi quidem videtur hæc vocabula promiscue usurpavisse. Nam quid discriminis intercedat inter *casum, fortem, fortunam,* si locorum, quos iam tractavimus, habemus rationem, fateor, invenire non possum. Neque vero Tacitum in his vocabulis adhibendis ita sibi constitisse, ut unam eandemque rem aut semper aut nunquam *casui* tribueret, nemo est, qui nesciat. Quæ cum ita sint, num quis dubitabit, quin his omnibus locis, quos paulo ante adtuleram, pro vocabulo *fors* etiam *casus* ponere potuerit? Profecto nemo. Hoc unum autem verum est, vocabulum *casus* apud Tacitum latius patere, cum sæpe idem significet, quod *calamitas, discrimen, occasio,* cf. Bötticb. Lexic. Tac. p. 82. Et hæc fortasse erat causa, cur Tacitus, evitato nonnullis locis vocabulo *casus,* peculiare prætulisset. Ac de vocabulis quidem *casus, fors, fortuna* satis dictum est: reliquum est, ut de *fato* quid senserit Tacitus, paucis exponam.

Atque *fatum* dicit esse Tacitus nexum naturalium causarum, quæ mente humana comprehendi non possint. Cui rei demon-

strandæ locus aptissimus legitur Ann. VI, 28, quem locum, quia ad cognoscendam Taciti de *fato* sententiam plurimum valet, totum transcribam. Ibi enim et Stoicorum et Epicureorum sententiæ commemorantur, sed ita, ut non adpareat, utram sectam secutus esse videatur. Verba hæc sunt: «Sed mihi hæc ac talia audienti in incerto iudicium est, fatone res mortalium et necessitate immutabili an forte volvantur; quippe sapientissimos veterum, quique sectam eorum æmulantur, diversos reperias, ac multis insitam opinionem non initia nostri, non finem, non denique homines dis curæ; ideo creberrime tristia in bonos, læta apud deteriores esse; contra alii fatum quidem congruere rebus putant, sed non e vagis stellis, verum apud principia et nexus naturalium causarum; ac tamen electionem vitæ nobis relinquunt, quam ubi elegeris, certum imminentium ordinem». Hinc etsi explorari non potest, utri horum philosophorum adsentiat, tamen videtur cum Stoicis consensisse. Iam vero *fatum* arcana quadam et occulta lege contineri, adparet ex Hist. I, 10: «occulta lege fati et ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque eius imperium post fortunam credidimus.» Quoniam igitur, quæ *fato* fiunt, ex illa causarum cohærentium serie proficiscuntur ideoque a natura causam habeant necesse est, adparet, *fatum* longe diversum esse a *casu* et *forte*, quia *casus* et *fors* omni vera causa et ratione carent. Quod ita esse, intelligi potest ex loco, quem paulo ante commemoravimus, ubi *fatum forti* opponitur. *Fatum* autem cum nexu naturalium causarum contineatur, ideoque vim necessitatis adferat immutabilis et inevitabilis, cui omnes res subiectæ sunt, perspicuum est, si quæ fato maneant, ea evitari non posse, quamvis ante significentur. Quare dicit Hist. I, 18 Galbam non fulgure, tonitru, imbribus deterritum esse, quominus in castra pergeret, contemptorem talium ut fortuitorum seu quia, quæ fato maneant, quamvis significata non vitentur, cum antiqui, talia prodigii loco accipientes, a comitiis habendis desistere soliti sint (quia, ut in commentariis scriptum invenitur, Iove tonante, fulgurante, comitia populi habere nefas est). Quoniam igitur tonitrua et fulgura præter exspectationem acciderunt, fortuita dicuntur ipseque Galba laudatur, quod talia, utpote in naturalibus causis posita, contempsit.

Cum vero, quidquid accidit in natura rerum, id omne ex illa serie cohærentium causarum proficiscatur necesse sit, adparet, cur Tacitus miraculis, prodigiis, portentis nihil fidei tribuat, quippe

quæ ad nexum illum causarum naturalium referri non possint. Quod si retinemus, mirum nobis non videbitur, quid sit, quod in mathematicos aliosque, qui divinandi facultate se præditos esse arbitrantur, tam graviter invehatur, qui tantum homines mendaciis onerent suoque commodo serviant, cf. Hist. I, 22: «Non erat Othonis mollis et corpori similis animus; et intimi libertorum servorumque, corruptius quam in privata domo habiti, aulam Neronis et luxus, adulteria, matrimonia ceterasque regnorum libidines avido talium, si auderet, ut sua ostentantes, quiescenti ut aliena exprobrabant urgentibus etiam mathematicis, dum novos motus et clarum Othoni annum observatione siderum adfirmant, genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in civitate nostra et vetabitur semper et retinebitur. Multos secreta Poppææ mathematicos, pessimum principalis matrimonii instrumentum, habuerant, e quibus Ptolemæus, Othoni in Hispania comes, cum superfuturum eum Neroni promisisset, postquam ex eventu fides, coniectura iam et rumore senium Galbæ et iuventam Othonis computantium persuaserat, fore ut in imperium ascisceretur. Sed Otho tamquam peritia et monitu fatorum prædicta accipiebat, cupidine ingenii humani libentius obscura credendi.» Simulque adparet ex hoc loco, *fata* opponi iis, quæ a mathematicis prædicta sunt. Ann. VI, 28: «ceterum plurimis mortalium non eximitur quin primo cuiusque ortu ventura destinentur; sed quædam secus, quam dicta sint, cadere, fallaciis ignara dicentium; ita corrumpi fidem artis, cuius clara documenta et antiqua aetas et nostra tulerit». Quare sæpe veteri lege edictoque hæc sentina rei publicæ exhauriebatur, cf. Ann. II, 32: «Facta et de mathematicis magisque Italia pellendis senatus consulta; quorum e numero L. Pituanius saxo deiectus est; in P. Marcium consules extra portam Esquilinam, cum classicum canere iusissent, more prisco advertere». Quo ex loco etiam illud intelligitur, gravissimum supplicium de mathematicis sumptum esse, cf. etiam Hist. II, 62, et Ann. XII, 52.

Si quæ autem accidunt, quorum ratio explicari potest, velut tonitrua, fulgura, aquæ penuria aliaque id genus, ea Tacitus contemnit, utpote in naturalibus causis posita, et tantum ab hominibus imperitis in prodigiis numerari dicit, cf. Hist. I, 18, imprimis autem Hist. I, 86 et Hist. IV, 26.

Atque ex Tacito ipso perspicuum est, ut iam supra attigimus, ea, quæ fato maneant, cum naturalibus causis et fatali quadam

necessitate immutabili et inevitabili contineantur, evitari non posse. Quod cum ita sit, mors recte *fatum* appellatur, quia nec evitari potest et naturalem causam habet. Inde fit, ut pro *mortem obire* dicatur *fato fungi* velut Ann. XI, 2: «ipsa ad perniciem Poppææ festinat, subditis qui terrore carceris ad voluntariam mortem propellerent, adeo ignaro Cæsare ut paucos post dies epulantem apud se maritum eius Scipionem percontaretur, cur sine uxore discubuisset, atque ille functam fato responderet». Ann. XIV, 12: «nam Silana fato functa erat; vel *fato obire* ibidem cap. 62: «tum in Sardiniam pellitur, ubi non inops exilium toleravit et fato obiit». Illud autem tenendum est, intelligi his locis mortem naturalem, non arcessitam vel ab alio homine per vim illatam. Nam qui ab alio homine interfectus est, is *fato functus esse* dici non potest, propterea quod mors eius non a natura profecta est. Opponitur enim *fatum* liberæ hominum voluntati, qua de re infra copiosius dicturi sumus.

Iam *fatum* quia necessitate immutabili continetur, etiam in vitam hominum vim aliquam habet, quasi in eo vis divina versari videatur. Sic fata bellum internum et externum movent Hist. II, 69: «Batavorum cohortes, ne quid truculentius auderent, in Germaniam remissæ, principium interno simul externoque bello parantibus fatis.» Hist. I, 50. (Otho et Vitellius velut ad perdendum imperium fataliter electi sunt): «tum duos omnium mortalium inpudicitia, ignavia, luxuria deterrimos velut ad perdendum imperium fataliter electos esse non senatus modo et eques, quis aliqua pars et cura rei publicæ, sed volgus quoque palam mærere.» Ann. I, 65: «inrumpere Germanos, clamitans, en Varus est eodemque iterum fato vinctæ legiones!» Hist. II, 82 autem significat *fatis* nihil arduum esse, quippe quæ Vespasianum adeo adiuverint, ut imperium nancisceretur. Verba hæc sunt: «sufficere videbantur adversus Vitellium pars copiarum et dux Mucianus et Vespasiani nomen ac nihil arduum fatis». Atque Hist. IV, 26 *fatum* et *ira* inter se coniunguntur, quasi idem significent: «quod in pace fors seu natura, tunc fatum et ira dei vocabatur.» Alibi autem *fatum* ita adhibetur, ut culpæ minuendæ inserviat eorum hominum, qui quasi *fato* instigati aliquid peccarunt, cf. Ann. I, 39: «tum fatalem increpans rabiem, neque militum sed deum ira resurgere, cur venerint legati aperit». Hist. IV, 72: «donec Cerialis mulceret animos, fato acta dictitans, quæ militum ducumque discordia vel fraude hostium evenissent.»

Multis præterea locis ea *fato* tribuuntur, quæ humanæ intelligentiæ vim et notionem fugiunt, quia nec cur fiant, ratio adferri, nec quorsum referenda sint, intelligi potest. Cf. Ann. XIII, 12: «ignara matre, dein frustra obnitente, penitus inrepserat per luxum et ambigua secreta, ne senioribus quidem principis amicis adversantibus, muliercula nulla cuiusquam iniuria cupidines principis explente, quando uxore ab Octavia, nobili quidem et probitatis spectatæ, fato quodam an quia prævalent inlicita, abhorrebat». Ann. XV, 61. «tradit Fabius Rusticus non eo quo venerat itinere reditum sed flexisse ad Fænium præfectum, et expositis Cæsaris iussis an obtemperaret interrogavisse, monitumque ab eo ut exequeretur, fatali omnium ignavia». Cum iam nesciat, quorsum referat hanc omnium ignaviam, eam *fato* tribuit, quasi *fati* quædam necessitas omnibus esset indita. Ann. XI, 26: «Iam Messalina facilitate adulteriorum in fastidium versa, ad incognitas libidines profluebat, cum abrumpi dissimalationem etiam Silius, sive fatali vecordia, an imminentium periculorum remedium ipsa pericula ratus, urgebat». Ann. V, 4: «Iunius Rusticus fatali quodam motu — neque enim ante specimen constantiæ dederat — seu prava sollertia, dum imminentium oblitus incerta pavet, inserere se dubitantibus ac monere consules ne relationem inciperent».

Contraque aliis locis *fatum* opponitur *libero hominum arbitrio* velut Ann. I, 3: «ut Agrippa vita concessit, L. Cæsarem euntem ad Hispaniensis exercitus Gaium remeantem Armenia et vulnere invalidum mors fato propera vel novercæ Liviæ dolus abstulit». Ann. I, 55 autem *fatum* et *liberum hominis arbitrium* inter se coniunguntur: «sed Varus fato et vi Arminii cecidit». Huc accedit, quod Ann. IV, 20 Tacitus deliberat, qui fiat, ut principes in alios amore, in alios odio ardeant; sintne amor et odium principum *fato* subiecta, ut cetera, an etiam in nostra potestate aliquid situm sit, ita ut, sine ambitione et periculis mediocritatem tenere possimus, quæ est inter abruptam contumaciam et deforme obsequium. Quibus verbis consideratis, est quod statuamus, Tacitum liberam hominum voluntatem illa *fati* necessitate teneri credidisse? Sed audiamus Tacitum ipsum: «hunc ego Lepidum temporibus illis gravem et sapientem virum fuisse comperior: nam pleraque ab sævis adulationibus aliorum in melius flexit, neque tamen temperamenti egebat, cum æquabili auctoritate et gratia apud Tiberium viguerit: unde dubitare cogor, fato et sorte nascendi, ut

cetera, ita principum inclinatio in hos, offensio in illos, an sit aliquid in nostris consiliis, liceatque inter abruptam contumaciam et deforme obsequium pergere iter ambitione ac periculis vacuum».

Lepido igitur non fuit necesse sibi temperare, sed potuit sua consilia sequi, cum apud Tiberium auctoritate et gratia vigeret. Quare dubitat Tacitus, utrum etiam principum amorem et odium ex *fati* necessitate pendere, an aliquid in libero hominum arbitrio situm esse dicat. Quod quia diiudicare non potuit, dubium reliquit. Ex quo tamen non efficitur, Tacitum quoque in eo numero esse, qui introducentes causarum naturalium seriem sempiternam, mentem hominis libera voluntate spoliatam *fati* necessitate devinciant. Nam ubi *fatum* vel *fatalia* commemorat, ita ut primo adspectu suspicari liceat, hominis liberam voluntatem illa *fati* necessitate funditus tolli, cave credas, hoc ex eius animi sententia fieri. Cf. Hist. I, 71. Est enim ibi sermo de Celso, qui velut *fataliter* (quasi hoc contra eius voluntatem factum esset) etiam contra Othonem fidem servavit, quæ integra quidem, sed eadem infelix erat. Non iudicasse Tacitum de certa animi persuasione, ex illo adiecto *velut* adparet. Itemque huc pertinet Ann. XII, 64: «sed in præcipuo pavore Agrippina, vocem Claudii, quam temulentus iecerat, fatale sibi ut coniugum flagitia ferret, dein puniret, metuens, agere et celerare statuit».

Ceterum nec de *fato* ita sibi persuasisse Tacitum, ut, quidquid accidisset in vita hominum, id omne ex illo ordine ac serie æternarum causarum fluxisse certo sciret, perspicuum fit ex Ann. VI, 28, cuius loci iam supra facta est a nobis mentio, ubi Tacitus dubitat, utrum res humanæ *fato* et necessitate immutabili, an *forte* regantur. Omnino autem in toto Taciti deliberandi genere illud videre licet, eum persæpe illam Socraticam de omnibus rebus dubitantem consuetudinem disserendi secutum esse, nulla adhibita adfirmatione aut negatione. Sed hæc hactenus. Iam habes Tacitum philosophum, qualem ex libris eius effingere potuimus. Cuius imago etsi non est satis solida atque expressa, quandoquidem rem non ex omnibus partibus, sed ex his duabus tantum consideravimus, nihilo minus tamen hæ primæ quasi lineæ imaginis, quam adumbravimus, sufficiant ad intelligendum, in Tacito, singulari hoc viro, cum summa rerum humanarum prudentia coniunctam esse etiam magnam sapientiam.

Dr. Gustavus Kassai.

AZ IGEMŰSZAVAK A MAGYAR NYELVBEN.

Bevezetés.

Midőn jelen értekezésemre szántam magamat, haboztam egy darabig, kételkedve, vajjon a Tekintetes Akadémia bölcs színe elé való-e egy oly értekezés, mely a tudományt előre nem viszi. De e kételyemet eloszlatta az a meggyőződés, hogy *egy tudományos akadémia* ép úgy fogja számba venni a haladás lépéseit, valamint *elhárítani fogja a tudomány ösvényéből a hátráltató akadályokat.* [1])

A magyar nyelv terén különös akadályul merül fel a *nyelvtani műszók bizonytalansága.* Az újabb időben keletkezett és az iskolának szánt magyar nyelvtanok száma e tárgy iránti érdeklődésről bár örvendetesen tanuskodik, azért még sem lehet helyes, hogy a hány magyar nyelvtan, annyiféle műneveket használnak. A mily igénytelen alakban és terjedelemben jelennek meg ezek az u. n. tankönyvek, oly fontos szerepet játszanak magyar nyelvmívelődésünkben, ha meggondoljuk, hogy a gyermek- és ifjukorban szerzett ismereteink a legmaradandóbbak. Bármilyen kezdetlegesek voltak régi tanszereink és bármily gyarlók voltak akkori mestereink meg tanáraink, az ezek segítségével szerzett ismereteket nehezen vagy épen nem adjuk oda cserébe később észlelt jobb nézetekért sem. Quo semel est imbuta recens, servabit odorem Testa diu.

A baj tehát már ott gyökerezik az elemi oktatásban, s csak folytatásának kell tekinteni, ha a középtanodákban a tanár a különböző műszavak miatt tanítványaival nem tud tisztába jönni egy és ugyanazon nyelvtani alak iránt. A tanulók előléptetésével szükségszerűen összekötött tankönyvváltoztatás akárhányszor ellenkezésbe hozza a tanárt az ő társaival, midőn a tanítványok ugyan azt a nyelvtani alakot más meg más, az eddigitől eltérő nevek alatt kell hogy tanulják.

Gátot vet aztán az ilyen nehézség ugyanazon tanintézetnél tárgyalt *más* nyelvek tanításának is. Mert a feladat pl. a gymnasiumon a latin és görög nyelvtanításnál, a nyelvtani szócsoporto-

---

[1]) A M. Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottsága ez értekezést az *Egyetemes Philologiai Közlöny* szerkesztőségének adta át kinyomatás végett. Szerk.

kat (categoriæ) épen a műszók azonossága segítségével viszonyítani anyanyelvünkéihez. Csak az olyan oktatás képesítheti a felsőbb osztálybeli tanulókat az ó remekek anyanyelvi fordítására, a mely megértetheti velök, hogy az idegen szóalak az anyanyelvbeli alakok melyikének felel meg. Csak az olyan oktatás lehet formális befolyású, mely a fogékony ifjakkal gyorsan és kellően feltaláltatja anyanyelvükben az idegen szóra illő értelmet.

De a mikor az egyik tanár a másikkal össze nem hangzó műszókat használ, sőt egyenesen tagadja az egyik műszónak jogosságát egy másikkal szemben: ott sem a magyar, sem más nyelvi oktatás nem haladhat; ott szerződésszerű egyezségre kell lépnie az értekezőnek olvasóival a műszók kölcsönös elfogadása végett. Különben megesik, hogy pl. a mikor én «határozatlanról» beszélek, ők nem az alanyi ragozást értik, hanem az «infinitivust». *Egyöntetű műszók hiánya tehát nem csak az idegen nyelv oktatásának czélját hiusítja meg, hanem az anyanyelvét is akadályozza vagy legalább lassítja.*

A baj, a melyet ez az önkényes használat okoz, még tűrhető és egyszeri hatósági rendelet útján volna elhárítható; de mikor az tapasztalható, hogy a különféle tanintézeteken használt más meg más tankönyvekkel ez országszerte terjed, elérkezett ideje gyors elhárításának.

Belátta ezt a bajt az országos tanáregylet s ezért az egyöntetű műszók alakítására határozta magát. De a kitűzött feladat, hogy a középtanodai tantárgyakban a műszókat mind átmagyarítsa, oly nagy volt, hogy ennek mostanig képtelen volt megfelelni. S a nézetek az egyleti tagok közt oly eltérők, hogy egyezség köztök létre nem jöhet.[1] Ezen a bajon már nem segíthetnek sem egyesek sem egyletek; csak egy oly tudományos hatóság szabhatja a műneveket általános kötelező erővel, mely az egyletek felett ép oly magasan áll, mint az egylet az egyesek felett.

Jellemző e sokféle, bizonytalan műszók használatára, hogy jelesebb nyelvtudósaink műveikben, melyet a Magyar Tudom. Akadémia helyeselt vagy legalább tudomásul vett, hogy, mondom, mintaszerű nyelvtudósaink az eddig is általánosabbakká vált magyar műszókat épen nem s a latinokat csak elvétve használják.

---

[1]) L. Tanáregyleti Közlöny. 1880. 204. lapon.

S hogy sem az egyikkel, sem a másikkal meg ne botránkoztassák saját füleiket, eme — mondhatnám — semleges elnevezésekhez nyúlnak: «*ira* és *irt*, vagy *láta* és *látott* stb. alakok.»

Mind ezt a bajt ma nem a *műszók* hiánya, hanem *sokasága* okozza. Bővelkedünk a műszókban s kiki azt választja közülök, a mi tetszését megnyeri; szabály egynek az elfogadására nem köti.

Hogy a sok közül melyik birjon kötelező erővel, azt nyelvünk törvénye és a történeti jog döntse el.

A *törvények* a szók alkotásáról majd minden jóra való magyar nyelvtanban benne foglaltatnak. Az 1875-diki év pedig egész irodalmat szolgáltatott az új szók alkotásáról, mely a szabályokat bőven fejti, vitatja az akadémián kívül és belül. Ez utóbbiak közül említem ezeket: *Toldy,* Az új magyar orthologia; *Fogarasi,* Az új szókról; *Szarvas,* A nyelvújításról; *Brassai,* A neo- és palæologia ügyében; *Ballagi,* Brassai és a nyelvújítás; *Imre S.,* Nyelvtörténeti tanulságok a nyelvújításra nézve; *Barna F.,* Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. Ezek után tehát az akadémiának csak az volna eldönteni valója, hogy a sok közül melyik műszó van a törvények értelmében alkotva s melyik helyesebb képzésű a másiknál.

A műszók megválasztására döntő befolyással bír másodszor a jogosság, a hagyomány, a műszók *története* is. A nyelvtanírónak, ha tanait meg akarja értetni másokkal, a meglevő műszókkal kell élnie. Szabad ugyan új műszavakat is alkotnia, melyek e czélra könnyebben juttathatják mint a már meglevők. De mellőznie nem szabad a használatban voltakat: előbb meg kell figyelnie, vajjon eddigi műszavaink elegendők-e; ha nem, bizonyítsa be rossz voltukat, mielőtt jobbakat ajánl. De figyelmen kívül hagynia a műszók történetét semmi áron sem szabad.[1])

Mielőtt azonban e műszók történetere, úgy szólva irodalmára, áttérek, mellékesen még azt a kérdést kell megpendítenem, van-e

---

[1]) A műszavak története mily fontos tényezője azok megválasztásának, kellően jegyezte meg dr. Jancsó B. a Figyelő 1879. VII. kt. 294. lapján: «A 17. század emberei sokkal helyesebben fogták fel mind a neologia mind az orthologia ügyét, mint későbbi nyelvujítóink, de egyszersmind kitűnik, hogy mily *káros volt mindkét részről, hogy nem vettek tudomást az előzők ebbeli működéséről, hogy egyik fél sem igyekezett történelmi jogát igazolni* s tényekkel nyomósan világossá tenni.»

általában *magyar* műszókra szükség; s ha ilyenek hiányzanak, szükséges-e újakat csinálni.

Említettem, hogy a zavart nem a magyar műszók hiánya, hanem túlbősége (embarras de richesse) okozza. Ma csak választani kell a sokból. Túlestünk már azon a korszakon, midőn egy Mikolai Hegedös I. (L. Toldy, A régi nyelvészek 1866, 700. l.) a hiányzó «Logicus terminusok avagy az okosság Mesterségének [1]) szavai» miatt fennakad. Az sem czélom, fölfejteni nyelvtaníróink körében e szók megteremtése körül régi nyelvészeink óta a mai napig tartó erőlködést. Csak Apáczai Cseri János, Barczafalvi Szabó Dávid, Kazinczy, Dugonics és Verseghy neveire emlékeztetek, hogy a műszók magyarításában kifejtett dicséretes törekvésekből azt a tanulságot vonjam, hogy 1. *magyar műszókat használnunk kell,* 2. hogy *ha ilyenek nem volnának újakat kellene teremtenünk.* Ismerték ugyanis a magyar nyelv bőségét szótörzsekben és elemekben, a melyekből minden szükségre alkothatnak. [2]) És föltétlen szükségesnek s a nemzeti művelődés érdekében fekvőnek tartották a műszók magyarítását. [3]) «Mert a mely nyelven azoknak tudása vagy jó kifejezése nintsen — így szól Mikolai Hegedüs I. (L. Toldy, i. h.) — ott azok (t. i. a nem magyar kifejezések) mind a külső, mind a belső jó dolgokban valóba nagy akadályok; nagy segédség ellenben azoknak tudása.» De mit is csinálnánk magyar műszók nélkül? Élnünk kellene azokkal az említett *ira* és *irt*-féle elnevezésekkel,[4]) vagy kölcsön vennünk a *latin* és — ennek a révén — a *görög* nyelvből azokat. Ezt pedig tiltja a latin eredeti szó *hangsúlya,* melyből mi, a mint átveszszük a szót a mi nyelvünkbe, azonnal kivetkőztetjük és eltorzítjuk. És kénytelenek vagyunk rá erőszakolni a latin szóra, kivált a magyar raggal ellátottra, [5]) a magyar

[1]) A műszókat a Dr. Gr. is még «Mesterségszók»-nak (233) és «Mester-szók»-nak (XXVII.) nevezi.

[2]) L. Imre S., Geleji Katona I. mint nyelvész 1870, 87. és 88. ll.

[3]) Ha kérdené a tanár, melyik időben áll az *ira?* azt kellene a tanulónak felelnie, hogy az «*ira* időben».

[4]) L. dr. Jancsó B., Figyelö 1879, VII. 294. l.

[5]) A rag (vagy képző) viszonyát a ragozott (vagy képzett) szóhoz l. Riedl nyelvtan 65. A mit ő ott a rag önállóságának elvesztéről mondott Hunfalvy után, ugyan azt lehet a latin szó hangsulyáról és önállóságáról mondani a rag befolyása következtében. Mert lévén a magyar szónak a

hangsúlyozást és pl. így ejteni: ph*i*losophia, nem philos*o*phia (latinosan), sem philosoph*i*a (görögösen), a pr*ae*positiókkal, az *in*dicativusban; mert különben erőszakot vesz az idegen szó a magyar nyelven, mint pl. erőszakot akar venni a nemi különböztetés, midőn így mondjuk, hogy: ez a nő katholik*a*, ez a férfi lutheran*us*, a reformat*um* templom, klaszik*us* író, a klaszik*a* és a modern nyelvészet, klaszik*ai* idomok (formæ), logik*us* és logik*ai* következtetés stb.

Tiltotta továbbá régi nyelvészeinket az idegen műszók használatától azon idegenszerűség, a mely a latin és magyar szótörzsek közt létezik, [1]) s ha a latin műszókat mégis eltűrték, ez csak addig történt, a míg kellő magyar műszókkal rendelkeztek.

A magyar műszók szükségét azonban nem mindenki érzi, vagy ha érzi, a mellett szivesebben eltűri az idegen (latin) szót mint a magyar hangzatút. Ma ennek az elzárkozásnak a magyar műszók elől nincs értelme. Hiszem, hogy nincs mindegyik kifogástalanul képezve; de hogy magyar hangzásuk mellett rosszabbak volnának a latin hangzásúaknál, azt nem foghatni fel. A latin műszók iránti türelmesség legalább is a kellő latin nyelvérzék hiányzására mutat A kik azt hiszik, hogy «ph*i*losophia» jobb mint «bölcsészet», «ph*i*lologia» jobb mint «nyelvészet», «*o*bjectum,» «s*u*bjectum» jobb mint «tárgy, alany,» azokat csodálom, hogy nem használnak inkább «aurum»-ot mint «aranyat», «marmor»-t mint «márványt», «reliquiæ»-t mint «ereklyét», «Zapf»-ot, «Pfaff-»ot mint «csapot, papot», «sluhát» mint «szolgát», «zavorát» mint «zárt». Megengedem, hogy pl. «éreny» rossz képzés. de hogy ennél jobban bele illenék a magyar szók sorába, a magyar mondatba, a «platina» szó, «medallion» jobban mint «érem», «telegram» jobban mint «távirat,» azt magyar nyelvérzékemmel össze nem egyeztethetem.

Imre S. (Idegen és hibás szólások birálata, 1873, 189. l.) azt hiszi, hogy «a tudományok nem közkeletű szavainak magyarosítása nem első szükség.»[2]) *P. Thewrewk E.* (A helyes magyarság elvei

hangsulya mindig az első tagon, a ragozás a latin szót a magyar nyelv törvénye alá veti s így eredetiségéből kivetközteti.

[1]) V. ö. Medgyesy Pál Előszavát, Toldy, i. h. 708. l.

[2]) Mennyire elüt ez a nézet a Geleji Katona Istvánétól, a ki türhetetlennek találta, hogy «nyelvünket idegen szók tarkázzák» l. Imre S., Geleji K. I. 90. és 91. ll.

97. l.) Vörösmarty következő mondatát vallja: «Hagyjuk meg az idegen szót, míg alkalmas, legalább jó hangú szót nem találunk rá.» Leghatározottabb ellene a műszómagyarításnak az újabb időben *Szarvas G.* Ő a tudományban nem csak hogy szükségesnek nem, de sőt némi tekintetben károsnak tartja a nemzeti szókat, s azután így folytatja (Nyr. III, 1874, 463. l.): «mert ha helyesek, érthetők: majd tág majd szűk voltuknál fogva *zavarólag hatnak a tudományban szükséges szabatosságra*; míg az *idegen szó érthetetlenségénél fogva* magában egyesíti a tanuló vagy hallgató előtt a jelölt fogalomnak minden jegyét, s *többet mond*, világosabban magyaráz mint a hazai nyelvben a legterjedelmesebb körülírás.» Tehát «philosophia, philologia, physica» szó világosabban magyaráz mint «bölcsészet, nyelvészet, természettan»; «indicativus, coniunctivus, perfectum, futurum» jobb mint «jelentő, kötő (mód), mult, jövő»; s mind ez azért volna jobb, mert érthetetlenebb a tanuló vagy hallgató előtt. Szarvasnak e túlzott nyilatkozata csak abból a merev ellentállásból magyarázható, melyet a Nyelvőr kezdő korszakában minden újítással szemben fejtett ki. Sokkal szelidebb hangulat nyilvánul hasonló esetekben a Nyelvőr legutolsó évfolyamaiban. Igy írhatta pl. VII. kötetében (1878) a 117. lapon Alexander Bernát; «Minden közönséges (magyar) szó, a mely némileg velős kapcsolatban áll a kifejezendő gondolattal, műszónak való.» S nem sokára ezután a Nyelvőr egyik legkiválóbb munkása vállalkozott a magyarított műszók megválasztására és ajánlatára. [1])

Utalnak a magyar műszók ellenei a német (franczia, angol) türelmesség példájára s azt mondják, hogy a hogy ő betudja érni a latin szókkal, úgy érhetnők be azokkal mi is. Igen ám, de feledik, hogy pl. a német nem követ el erőszakot az idegen (latin) szón, midőn azt átveszi és magába olvasztja; ő meghagyja a szó eredeti hangsúlyát s azt mondja: «der Genet*i*v, des Partic*i*p, die Partic*i*pia (v. Partic*i*pien), die Imperf*e*cta.» Jogosítja továbbá a németet erre a kölcsönre a nyelvrokonság tudata.

Mikolai Hegedüs J. csak azon föltétellel engedi meg a latin műszók használatát, ha «azok már átmentek a nép vérébe, gondolkodásába, ha már eltöltöttek egy bizonyos időt s magukat már

[1]) Simonyi Zsigmond, kinek javaslatára (Nyelvőr 1878, VII. 260—269. l.) alább még visszatérünk.

annyira hozzászabták a nyelv természetéhez, hogy honosultaknak bátran tekinthetők s polgárjoguk megnyerésében semmi sem áll gátlólag.»[1] De lehet-e remélni, hogy a befurakodott latin műszó nyelvünkben valaha úgy elmagyarosodnék, mint «aurum» aranynyá, «paganus» pogánynyá, «claustrum» kolostorrá, «registrum» lajstrommá, «christianus» kereszténynyé, «lectio» leczkévé, «sors» sorssá? Ezek t. i. nem csak gyökbeli átidomulást szenvedtek (clau = kol, regi = laj, christ = kereszt), hanem végükben is magyar képzők módjára alakultak át, pl. ilyen szók mintájára: bokor, halom, nőstény, tüske, bors.

Volt egy idő, mikor még széltiben mondták *prókátor, szekretárius, notarius, protokollum, dictzionarium, grammatika, religio* (v. *religyio*); mikor ezen idegen szók megtartását még a műszók magyarításában is merészen haladó Debreczeni Grammatika (Előlj. beszéd XVI. l.) szükségesnek tartotta. Ma már ezeket az *ügyvéd, titkár, jegyző, jegyzőkönyv, szótár, nyelvtan, hitvallás* szók váltották fel, s mondhatjuk, hogy jól esik, hogy amazoktól végre valahára menekültünk.[2]

A nyelvtan kellő tanítására, kivált a magyar nyelvére, lehet is *kell* is magyar műszókat használni. S ha nem volnának mindenkinek az innyére képzett műszavaink, olyanokkal kellene élnünk, a minőink vannak. «A tudomány új termékeit addig is esmernünk s emlegetnünk kell, sőt sajátunk gyanánt használni, míg hazánk földében megteremne s éghajlatunkhoz idomulna.»[3] Aggódva kérdi Imre Sándor (Gel. Kat. I. 88. l.), hogy mit csinálnánk, ha «egy népünk lelkétől idegen kör vagy épen tudós szócsinosítók» képeznének számunkra hibás szókat. A felelet részemről erre az, hogy nem fogadnám el, vagy ha magyar szinezetűek, de rossz képzetűek volnának, csak addig tartanám meg, míg jobb képzetűekkel felváltanám. A *lajstrommal* pl. addig élünk, a míg felváltja a *„névsor“*. «A szó valamint a pénz, az jó, mely elkél.» S nincs mit félni, hogy «üzleti forgalomra *csinált* valami» lenne (96. l.); mert akkor úgy járna mint a hamis pénz: nem fogadják el vagy csak

[1] Dr. Jancsó B., Figyelő 1879, VII. 294. l.

[2] Több ily példát említ nyelvünk újulásából Fogarasi. Az új szókról 1875, 10. lapon.

[3] Imre S., Geleji Kat. I. 88. l.

addig forog köz kézen, míg illetékes valaki elkobozza s jobbal váltja fel. [1])

A mai műszavak nagyobb része a latin nyelvtaniak mintájára képeztettek, és csak a legújabb időben képzetteknél észlelhető a német befolyás is. A latin nyelvre való támaszkodás onnan magyarázható, hogy első magyar nyelvtanaink (Erdősy, Sz. Molnár, K. Csipkés, Pereszlényi, Kövesdi) latin nyelven irattak, és szerzőik szabályul állították fel, hogy a latin műszókat úgy pótolják, ha azokat lefordítják. [2]) Követelte ezt az eljárást irodalmunk is, melynek első termékei, a régi biblia-fordítások, imák és hitregék latin (és görög) eredetiek után készültek, a melyekben a magyar időalakok a latinokra úgy voltak választva, a mint fordítóik nyelvérzéke azt akkor kivánta. Az ekképen egyenlősített műszók elfogadása is meg volt könnyítve, ha ezek, a latinból származtatva, mint valami ismeretesek tüntek fel a szakemberek előtt.

De bárminő lesz a szó, melyet a nyelvtaníró műnévvé akar alakítani, szükséges, hogy annak a kellő értelmezést is megadja. A viszonyt *név* és *értelmezés* (definitio) közt ügyesen fejtette meg Alexander Bernát a Nylvr 1878, VII. kötete 116. lapján, midőn e kérdésre felelt, hogy mi külömbség van műszó és közönséges szó közt. «A közönséges nyelvben a szónak *sok* jelentése van,... a tudományban határozottan *egy* fogalmat s csakis ezt fejezi ki. A mely szó valamely tudományban egy pontosan meghatározott fogalom megjelölésére használtatik, műszó. A műszó egyetlen egy kelléke, nem hogy a szó kifejezze a gondolatot, hanem hogy *az illető tudományban egy meghatározott gondolatra lefoglaljuk.*" S miután erre egy közönséges szó is szolgálhat, értelmezése mondja meg, mit kelljen rajta mint műszón érteni. «Műszónak értelmezés nélkül nincsen semmi értéke. Az értelmezés adja meg neki a tartalmat, határozza meg, minek jeléül fog ezentúl szolgálni.»

Hogy melyik a *jó* műszó, e kérdésre helyesen felelt Fogarasi (Az új szókról 19): «Az a műszó jó, a mit a köz szokás megragad,» v. ö. 21. l. Igen sokat követel Brassai (A neo- és palæologia 26), midőn azt mondja, hogy «a melyik új szót a tárgyalt dologgal

---

[1]) E tekintetben a Debr. Grammatika szerzőivel tartok, a kik a gerundiumra uj nevet csinálva így nyilatkoztak (103. l.): «Légyen a Neve: *Viselő*, míg más alkalmatosabbat talál.»

[2]) V. ö. Imre S., Geleji Kat. I. 88. l.

nagyjában ismeretes halló vagy olvasó legott magyarázat nélkül meg nem ért, rossz.» Mert a műszó, bármily érthető, csak értelmezés segítségével lesz azzá.

Az eddiekben felsoroltam,

1. hogy a műszók sokfélesége zavarja vagy legalább lassítja a magyar nyelvoktatást,

2. hogy ennek oka a műszók bőségében és a Tudom. Akadémia elnéző magatartásában rejlik,

3. hogy a latin műszók elejtésével magyart kell használni,

4. hogy a sok közül a választás olyanra kell hogy essék, a a mely *a)* helyesen van alkotva, *b)* mely történetileg jogosult.

Mielőtt ez utóbbira térek, az *igetan* határai közé szorítom a kérdést, mivel az összes nyelvtani műszók tárgyalása a kitűzött feladatomon túl esik.

Az igetani műszókat pedig azért választottam a többiek előtt, mert az igéket a nyelvtani szócsoportok közt a legfontosabbaknak tartom.[1] Az ige a mondatnak azon része, mely legnehezebben párvonalozható más nyelvek hason alakjával, míg a név mint alany, tárgy, jelző, határozó a magyarban úgy mint más nyelvekben egymást fedi.

Ellenben az igeidők, ha értelmöket jól fel nem fogtuk, könnyen kisiklanak kezünk alól, gyorsan eltűnnek szemlélődésünk elől és nehezen találjuk meg más nyelvben a megfelelőt, vagy ha gondolatban (elméletileg) megtaláltuk, nyelvérzékünk tiltakozhatik alkalmazása ellen.

Tervemben volt, hogy csak az egyes igealakok neveinek történetét tárgyaljam, a mennyire a rendelkezésemre álló nyelvtanokból kitelik. De lehetetlen volt, az igeidőktől elkülöníteni a módokat és ezektől az igeragozást. Ennélfogva tárgyalni fogom először az *igeragozást*, másodszor az *igemódokat* és harmadszor az egyes *időalakokat*.

Tehát mindenek előtt alaktant tárgyalok s az igeidők mondattanára csak annyiban leszek tekintettel, a mennyiben egyszerűen bizonyítani fogom a tárgyalt igealakokról, vajjon élnek-e

---

[1] «Az időtan minden nyelv mondattanának legbonyolultabb, legnehezebb részét teszi.» Szarvas G. A m. igeidők 121. l. — «Az igeidők használata mint más nyelvekben úgy a magyarban is a legnagyobb fontosságú.» Fogarasi, Ny. Klk. 1862, 352. l.

még a mai (írói vagy élő) nyelvben vagy sem. Hogy ezeknek az időknek a használata minő szabályokhoz van ma kötve, az tisztán mondattani kérdés. Az írók közül, kik ezen időalakok fennállását bizonyítsák, *Petőfit* szemeltem ki olyannak, kinek költeményeiben található időalakok tanuskodhatnak a mai nap is élő használatról. Mert «a hol veszi a szokás az időalakokat, ott és csak is ott kell vennie a velök való helyes élést is». (Hunfalvy, Ny. közl. 1862, 24. l.).

Rendelkezésemre a következő nyelvtani munkák álltak:

1. *Toldy F.*, A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig, Pest, 1866. — Az ebből idézett nyelvtanírók Erdősi, Sz. Molnár, Geleji Katona, Kom. Csipkés, Pereszlényi, Kövesdi és Tsétsi, s a mellékelt számok a Toldy-kiadás lapjait illetik.

2. Magyar Grammatika, melyet készített *Debreczenbenn* egy magyar társaság. Bétsbenn 1795. — Rövidítve az idézetekben Dr. Gr.

3. Elaboratior Grammatica Hungarica. J. N. *Révai.* Pestini 1806. 2 vll.

4. Magyar Grammatika avvagy Nyelvtudomány, *(Verseghy Ferencz).* Budán 1818.

5. A. V. *Fogarasi J.*, Művelt Magyar Nyelvtan e. r. Pesten 1843.

6. A magy. nyelv *rendszere.* A Tud. Társaság, Budán 1847. — Rövidítve: MRe.

7. A magy. helyesirás és szóragozás. A m. tud. társ. Pesten 1853. — Rövidítve: Trsg.

8. A magy. helyesírás és szóragozás szabályai. *Nádaskay L.* Pest 1855.

9. A magy. nyelv sajátságairól. *Gyergyai F.* Kolozsvártt 1856.

10. Magyarische Grammatik. *M. Riedl.* Wien 1858.

11. Magyar nyelvtan, *Riedl Sz.* Pest 1864. — Rövidítve: Riedl nylvt.

12. *Szarvas G.*, A magy. igeidők 1872.

13. *Imre S.*, A magy. nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások birálata, 1873. — Rövidítve: Imre I. H.

14. Az igék részesülői nyelvünkben, *Magyarházi*, Budapest 1873.

15. *Bodnár Zs.*, Magy. nyelvtan, 3. jav. kiad. Pest 1874.

16. *Torkos L.*, Magy. nyelvtan, 3. jav. kiad. Budapest 1874.

17. *Szvorényi J.*, Kis magy. nyelvtan, I. r. Szótan, Budapest 1875.

18. *Imre S.*, Magy. mondattan, 4. jav. kiad. 1875.

19. *Simonyi Zs.*, Rendszeres magy. nyelvtan, Budapest 1879.

20. *Ihász G.*, Magy. nyelvtan, 20. kiadás, Budapest 1880.

Finály H., A magyar ige időformáiról 1861-ben megjelent érte-

zését könyvárusi úton nem kaphatván, csak kéziratban (a szerző személyes szívességéből) használhattam. Ezért laponként nem is idézhettem.

I. Igeragozás.

Latin neve *conjugatio*, Erdősi 54, Sz. Molnár 178, K. Csipkés 375. Pereszlényi 458, Kövesdi 564.

Német neve *Konjugazion*, Riedl 174.

A német *Biegung* vagy *Beugung* mintájára található a *hajtogatás*, Dr. Gr. 76, Vörösmarty (Gyulai) Mm. XI, 127 (1834), Fogarasi 205; es *hajlítás*, Vörösmarty u. o. XI, 12 (1828), Fogarasi u. o. Verseghy (228) szól első *igeragasztásról* (v. ö. Jancsó, Figyelő 1879, VI, 191), valamint a latinul írt nyelvtaníróink *suffixum*-a és *affixum*-a nála már «ragaszték». Vörösmarty (i. h. XI, 174) szól 1837-ben első *igeragozásról*, melyet a MRe (196) fel is vett. A MRe ettől megkülönbözteti az *igeviszonyítást* (193), mely az igének személy, szám, mód, idő és *alak* szerinti módosítása, míg az igeragozás az igének személyragok általi változtatása. [1]) A MRe óta az «igeragozás» mai napig megtartotta nevét nyelvtanainkban.

Az igeragozás értelmezését a különféle nyelvtanírók szerint lajstromozni kevésbbé szükséges, mint ennek nemeit, *alakjait* (Forma, Dr. Gr. 120), vagy *idomait* [2]) (Gyergyai 89) felsorolni, melyek külömböző időben más meg más nevekkel bővitették a nyelvtani műnevek számát.

Végig tekintve nyelvtaníróink során, a névalkotások különféleségéből igeragozásunknak állandó jellemvonásaként ismerhetjük fel azon osztályozásmódot, mely későbben e három nevet tünteti fel: *alanyi, tárgyi, ikes*. És e három osztályt felleljük Erdősitől Simonyiig, hol egyedül, hol másokkal vegyítve, hol egymásba olvasztva. Negyedikként szerepel a *rendhagyók* osztálya, az idők folytán ez is hol az ikesekbe olvasztva, hol több más nevekre (*személytelen* és *hiányos*) szakasztva. Ez a rendhagyók osztálya az, mely csiráját rejti azon terjedékenységnek, a mely igeragozási rendszerünket úgy elburjánozta, hogy a másik három főosztály bajjal tünik ki az egészből.

---

[1]) Bodnárnál (56) az igeviszonyítás «az igék viszonyíttatása.»

[2]) Ettől különböző a *minta*, paradigma.

Ezen általános megjegyzés után áttérek az egyes nyelvtanírókra és feltüntetem sajátságaikat az általános felosztással szemben.

Erdősi az igeragozás osztályozásánál így elmélkedik (59): az átható ige 1. tárgyra nem szorul, magára tökéletes (absolutum: *szeretek*); 2. tárgyra szorul, s ilyent képez a második személy *(szeretlek)*, vagy 3. tárgyát képezi a harmadik személy *(szeretem)*. E szerint következő osztályokra (ordines) jut (60): 1. alanyi igék (verba transitiva absolutæ formæ), 2. személytárgyiak (64 verba transitiva cum affixis pronominibus secundæ personæ), 3. dologtárgyiak (65 verba transitiva cum affixis pronominibus tertiæ personæ), 4. külszenvedők (67. v. passiva), 5. rendhagyók (69. v. defectiva): *vagyok, leszek.*

Az alanyi, tárgyi és ikes felosztást tehát már Erdősinél megtaláljuk, még pedig a tárgyit dolog- és személytárgyira felbontva; a rendhagyók közt még csak két (legfontosabb) ige szerepel.

Erdősi felosztásában, a mint én adtam, Toldy hibát talált. Ő t. i. az eredeti szövegben a 64. lapon «verborum transitivæ formæ cum affixis» felirat felett az «ordo *secundus*»-t *primus*-ra változtatta, s csillag alatt azt jegyezte meg, hogy «az eredeti kiadásban hibásan áll *secundus.*» De nem vette észre, hogy ezt a czímet már egy «ordo» megelőzte e felirattal (60): «paradigma verborum activorum *absolutae* formæ», sem azt, hogy a közvetlenül ezt megelőző sorokban ez áll: «Primus (ordo) est: *absolutorum*, secundus: *transitivorum* satt.» Hasonlóan hibásnak vagy jobban mondva csonkának tartom Toldy kiadásában a 64. lapon említett feliratot: «verborum transitivæ formæ cum affixis». Ennek, az 59. lapon talált magyarázat szerint kiegészítve, így kell hangzania: «Ordo secundus verborum transitivæ formæ cum affixis *pronominibus secundae personae.*» Toldy tévedésének alkalmat a következő megint «ordo *secundus*» czím alatt idézett (szerintem hasonlóan csonka) felirat (65) adott: «verborum transitivorum cum affixis pronominibus». Ennek is, kiegészítve megint az 59. lapból, így kell hangzania: «Ordo secundus transitivorum cum affixis pronominibus *tertiae personae*». Hogy mind e két javított «ordo» a «secundus» czímet viselte, azon Erdősi úgy segíthetett, hogy a feliratokat így különböztethette meg: «Ordo secundus 1. verborum ... secundæ personæ» és «2. verborum ... tertiæ personæ». A rendelkezésemre nem álló eredetinek közelebbi megtekintése

bővebb felvilágosítást adhatna Toldy e tévedéséről és Erdősi szövegének hibás voltáról.

Erdősi a latinságnak ép oly barátja volt mint a héberségnek, s a magyarra is kész volt (55) a (latin és) héber coniugatio mintáit alkalmazni. «*Possumus* et nos illas (coniugationes) commodissime dividere hebræorum more in nostra lingua», s alább «paradigmata primæ coniugationis *possunt* sumi ex his et similibus verbis». Ebből azonban azt következtetni, mit Jancsó (Figy. 1879, VII. 308. l.), hogy e négy igeragozást állítja fel: *mondá, monda, teremté, teremte*, félreértés. Ez a felosztás egészen az ő (felsorolt) osztályozása keretébe illik (alanyi és tárgyi), csakhogy itt az al- és felhangúságot kivánta feltüntetni.

A mit Erdősi csak mellékesen jegyez meg az al- és felhangúságra czélzólag, azt *Sz. Molnár* Albert élére állítja az igeragozási osztályoknak. Az *első* csoportba tartoznak szerinte az alhangúak (conjugatio in *nak*), 183—209. lapig; a másodikba a felhangúak (conjugatio in *nek*), 209—234. lapig. E csoportok mindegyikét három ragozásra (coniugatio) osztja: *alanyi* (verbum indirectum), *tárgyi* (v. directum), *szenvedőre* (v. passivum), és egy negyedikre, a *rendhagyókra (van, iszik, leszen, megyen, eszen, hiszen, viszen; jö, fő, nő, sző, lő, nyő)*. Ezen kívül két-két alosztályt (classis) képez minden ragozásban, a melyek elsejébe sorolja a képezetlen *(lát)* és a tehető *(láthat)* igét, másodikába a miveltetőt *(láttat)* és miveltető-tehetőt *(láttathat)*. Ismeri a hangugratást (elisio) is, de az ebbeli igéket csak jegyzetben érinti (235); a szenvedőn kívül az ikes képzéseket is csak jegyzetekben említi (237—238).

E sokféle osztályozás bár nem szolgál az igeragozási rendszer átlátszóságára, egy jó mégis van benne, az, hogy az alanyi, tárgyi és ikes osztályozás keretébe vetette a többi osztályozásokat s így a *tat* és *hat*-féle osztályok azokhoz képest mellékeseknek tünnek fel.

Erdősinek személytárgyi ragozását Molnár csekélyebb fontosságúnak tartotta, semhogy azt töle átvette volna.

K. Csipkés az al- és felhangú osztályozást Molnártól átvette, bővítette az ikes igékkel és a személytárgyiakkal. Ő következő 8 igeragozást vesz (376—377): 1. *alhangú tárgyas* (verba in *o* et secundam singularem per suffixum *d* formantia), 2. alhangú *ikes* (verba in *o* et secundam singularem per suffixum *l* formantia),

3. *felhangú* tárgyas (verba *e* vel *ö* in ultima habentia et secundam singularem per suffixum *ed* formantia), 4. felhangú ikes (verba *e* vel *ö* in ultima habentia et secundam singularem per suffixum *el* formantia), 5. felhangú *személytárgyi* (verba in *lek*), 6. alhangú személytárgyi (verba in *lak*), 7. alhangú *alanyi* (verba in *ok*), 8. felhangú alanyi (verba in *ek*). E nyolczat, azt mondja, lehet e négyre visszavezetni: 1. tanulom, gondolkodom, 2. szeretem, eszem, 3. kérlek, várlak, 4. járok, kérek. *Rendhagyónak* csak *vagyok*-ot ismeri (377).

Pereszlényi négy igeragozást vesz, melyek mindegyike al- és felhangúakra oszlik: 1. *alanyi* (verba activa indeterminata, 459—473), melyhez járul a személytárgyi (473—474), 2. a (dolog) *tárgyi* (v. activa determinata, 474—483), 3. *külszenvedők* (v. passiva, 483—491), 4. *belszenvedők* (zikes és dikes igék, 497—498). A többi igékről (*hí, szí, fú*) jegyzetben (498) és szabálytalan igék (499) czíme alatt emlékszik meg, s ezek közé tartoznak a *szikes* és *likes* igék, továbbá *van, lesz, tesz, vesz, visz, jő, sző, fő, megy, hisz* (499—505).

Kövesdi (564) csak két igeragozást vesz, a felhangúakét (prima) és alhangúakét (secunda), de megkülönbözteti az *alanyit* (verba indirecta) a *tárgyitól* (v. directa), ható képzésűtől és (kül) *szenvedőtől*. Ismeri a többi ikeseket és a személytárgyi ragozást (568) is, de osztályozás tárgyát ezek nem képezik. Ezekhez csatolja *rendhagyókul* (anomala) a *megyek* és *vagyok* igéket (572—574).

A *Debreczeni Grammatika* erre a kérdésre, hogy hányféle az igeragozás, kiterőleg felel. Előbb (81) azt állítja, hogy «Némely Irók igen sok Hajtogatást vesznek, ki tizenkét, ki huszonnégy, ki ennél sokkal több Hajtogatást is számlálvánn, felettebb elragadtatvánn Nyelvünknek más Napkeletiekkel való egybehasonlításától». Továbbá azt mondja: «A ki azt állítaná, hogy a Magyar Nyelvbenn tsak egygy a Hajtogatás, éppen nem hibázna ahhozképpest, a ki tizet vagy harmintzat is képzel magának. Mert ha más Nyelvekbenn a Tselekvő és Szenvedő Formának változtatása tsak egy Hajtogatásnak tartódik: több Hajtogatást egynél Nyelvünkbenn tartani nem is lehet, mivel a ki egygy Igét tud Nyelvünkbenn mind a Tselekvő mind a Szenvedő Formábann hajtogatni, a szerint bánhatik az attól származott vagy akármelly más Igével is, a mint annak tulajdonsága hozza magával (82).» S csak

alább (84) mondja ki, hogy «Rendes vagy Regulás Hajtogatás Nyelvünkbenn tsak egy vagyon, egynek vévénn t. i. a Tselekvő és Szenvedő Formát.» További tárgyalásából azonban kiderül, hogy az alanyi ragozás e név alatt szerepel: *Segitékes* (Forma), azért, mert az igető «a Segitő Igék *(vagyok, leszek)* Végezetjeit veszi-fel a Hajtogatásbann (86);» a tárgyi e név alatt: *Ragasztékos*, mert «a Ragasztékokat mindenbenn a szerint tóldjuk a Gyökérhez az Egyesbenn mint a Nevekhez (87).» Ettől a dologtárgyitól különbözik a személytárgyi, mely e nevet kapja *Csonka*, és ezt onnét, mert «az Időknek tsak az Egyesébenn és a két elsőbb személyébenn fordul elő *(foglak, fogol; fogálak, fogál; fogtalak, fogtál; fogjalak, fogjál; fognálak, fognál* satt), a harmadikbann pedig és a Többesbenn azt mindenütt a Segitékessel szoktuk pótolni (87).» Mind a három «Forma» a «Tselekvő Ige Hajtogatását» képezi (105), melytől különbözik a «Szenvedő Forma», a mely alatt találjuk a tikes és dikes igéket (110—118). Ismeri a hangugratókat (109), szikeseket (110) és zikeseket (120), de ezek is «tsak a Szenvedő Forma szerint hajtogatódnak (120)».

Külön említésben részesülnek a személytelen igék (120): *nintsen, szabad, szükség* (tulajdonkép «mássalérthetők», melléknevek), továbbá: *kell, fáj, illik, érzik, hallik, látszik.* E három utóbbi ige mind szenvedő értelmű s «éppen nem személytelen»; mert olyan ige, a melyet «mind a három Személybenn rendesen ne lehetne hajtogatni, egy sints a Magyar Nyelvbenn (120)».

Egy utolsó csoportot képeznek a «Rendetlen Hajtogatású Igék (121)», melyek közt ezek állanak: *vagyok, leszek;* továbbá *vesz* vagy *veszen, visz* v. *viszen, eszik, eszen, iszik* s a többi szikesek (itt másodszor) és *megy* v. *megyen* (121—123).

Révai (552) az igeragozást rendesre (coniugatio regularis), rendhagyóra (irregularis) és szabálytalanra (anomala) osztja. — E mellett van (568) 1. egy alanyi (conj. indeterminata *prima),* 2. tárgyi (conj. determinata) és 3. egy ikes ragozás (conj. indeterminata *secunda).*

A *primát* és *secundát* még az is jellemzi, hogy az egyiknek jltő jelen egyes 3. személye a gyököt tisztán (radice nuda) tünteti elő, a másik pedig ikkel öregbítve (radice aucta).

A minták felállításában tekintettel volt az al- és felhangúságra is; de ez a tünet csak annyi tekintetben részesült, a mennyi az igeragozásnál megilleti.

Másképen járt el *Verseghy;* ő megint élére állítja az al- és felhangúságot s csak azután halad az igeragozás további felosztásában, mely szerinte a következő: 1. *törzsökös* (=alanyi), 2. *mutató* (=tárgyi) és 3. *harmadik* forma (=belszenvedő ikes, 236). További megkülönböztetés: a *kurtító* igeragasztás (=hangugratók, 255), az *ikesek,* és pedig a szik, lik, zik, dik végzésűek (290), a *rendhagyók: hisz, tesz, vesz, visz, lesz* (296); *sz* és *d* végzésűek (298); *hangzón* végződők (304): *hí, ó, rí, dí, nyi, sí, szí, ví, fú, ró* és *búik, jő, fő, lő, sző, nyő* és *sző;* végül (307) *megy* és *veszt.*

Fogarasinál az igeragozásnak három alakja van: Első (vagy *alanyi* vagy önnöni hajtogatás (206), Második (vagy *tárgyi* vagy ményi) hajtogatás (208) és *Harmadik* (vagy alanytárgyi vagy önnöntárgyi) hajtogatás (210), értvén ez utóbbi alatt az ikeseket (kül- és belszenvedőket). E mellett szerepel (225) a *belső* vagy egyszerű hajlítás (pl. *látok, láték, láttam, látandok)* és a külső vagy összetett (pl. *látok vala, láttam vala* v. *volt, látni fogok* stb.).

A személytárgyi Fogarasinál külön nem szerepel, csak le van írva és jegyzetben (207) e kérdéssel megtoldva: «Vajjon e formát nem lehetne-é többesben is használni így: *kérlünk, kértelünk, kérjelünk, kérnélünk* satt.? vagy a «laklek» csak a héber nyelvből kölcsönzött forma volna?»

A fennebbiektől elkülönítve szerepel még egyszer az alanyi és tárgyi ragozás «határozott és határozatlan forma» alatt (201).

A Fogarasi szabta «határozatlan *(A)* és határozott *(B)* Forma» vagy *alanyi* és *tárgyi* ragozás a *Magyar Nyelv Rendszerében* az «iktelen igeragozási minták (198)» czíme alatt szerepel. Harmadik *(C)* alakként áll az *ikes* vagy középragozási minta (bel- és külszenvedők, 215—221). E háromtól külön vannak tárgyalva 1. a *hangugratók* (231), és pedig *(A)* az iktelenek: *sodrok, szerzek, B)* az ikesek: *omlik, vérzik;* 2. a *rendhagyók* (240), és pedig *A)* a *gy* enyésztők: *vagyok, megyek, B)* az *sz* enyésztők, s ezek megint hol iktelenek (241): *lesz, tesz, vesz, visz, hisz,* hol ikesek (244): *eszik, iszik;* de ez utóbbiaktól külön válnak *a)* a *v*-re változók *(alszik, fekszik), b)* a két tövűek *(menekszik, dicsekszik), c)* három tövűek *(alkuszik, esküszik* 245), *d)* az ingadozó tövűek (246: *alapszik, alapodik, betegszik, betegedik).* Vannak ezen kívül *személytelen* igék (247): *nincs (sincs), jer, ne;* továbbá: *szabad, fáj, kell, illik, hallik* stb.

Riedl bár nem ér fel Révai eredetiségével, azért mégis ő lett

az ujabbkori iskola mintája. Szerinte is (mint Révainál) három igeragozás van: *alanyi* (einfache oder unbestimmte Konjugation, nyelvtana 172. szerint: egyszerű), *tárgyi* (objektive oder bestimmte) és *ikes* (reflexive oder passive, nyelvtana 179. szerint: magáraható). Ő ezeket az igeragozás alakjainak (176: Formen) nevezi. Ezen alakok szerint állítja fel a mintákat, a minők 1. a változatlan tövűek (204: deren Stamm keinem Lautwechsel unterliegt), 2. hangugratók (die vor vokalischen Suffixen den Vokal ihrer Endsilbe ausstossen 212), 3. szikesek (216), 4. hosszú hangzón végződők (*hí, búvik, sző* 220), 5. rövid hangzójúak (*tesz, eszik* 222). Rendhagyókkal vagy személytelenekkel nem törődik.

Szvorényi igeragozásnak nevez, a mit Riedl alaknak és megfordítva, szerinte három igeragozási alak (forma) van: határozott (= *tárgyi : várom),* határozatlan (= *alanyi: várok)* és *ikes* (88: *alszik, igazgattatik).* Ettől különbözik az igeragozás, mely rendes (92), rendhagyó (119), személytelen (140) és hiányos (142). Ezek mindegyike ikes és iketlen igéket foglal magában. Ezen kívül találhatók hol egyik, hol másik fő- vagy al- vagy aljabb osztályban még e nevek: hangugratók (110), hatók (113), miveltetők (115), *gy* enyésztők (119), *sz* enyésztők (123), ez utóbbiak közt egy, két, három tőalkatúak (126—135) és ékvesztők (136: *ró, fő, sző, jő, lő, hí, fú* stb.).

Bodnár szerint az igeragozás (I.) alanyi, (II.) tárgyi (56), és ezek megint ikesek (belszenvedők) vagy iketlenek; (III.) külszenvedők és miveltetők (67), (IV.) kivételes névtők (71), (V.) személytelenek (90) és hiányosak. A kivételesek közt szerepelnek a hangugratók és ismétlődnek a Szvorényi-féle *gy* enyésztők (84), egy, két, három tőalakúak (86—90), a *v* közbeszúratosak (80: *bú, fő, fü, jő, ló, rí* stb.) és az *en*-esek (84: leszen, viszen stb).

Torkosnál az iktelen és ikes ragozás hol főosztályt képez (42. 57) hol alosztályt (68). Egyéb nevek a szenvedő és közép (58), a magánhangzóval bővített (= hangugrató, 68), *v*-n végződő (78: *hí, lő*), a *gy*-t, *sz*-t és *d*-t betoldó igék (86—96). Végül állanak a személytelenek.

Simonyi szakít ez utóbbiak ragozási sokféleségével és visszatér a Révai-Riedl-féle egyszerűségre, e három osztályra: alanyi (104), tárgyas (106) és ikes (105) ragozásra. A rendhagyóság egyes esetei nincsenek egybegyűjtve, hanem a szóképzések alkalmával külön-külön tárgyalva. Egy lényeges felosztást teremtett

Simonyi az ikeseknél: az *állandó* és *változó* ikesekét. Ennek az osztályozásnak az eredetiségéből csak annyi vonható le, hogy már a MRe (és utána a többi) sorol fel számos oly igét (189. 190), melynek ikes ragozása ingadozó. Simonyi ezekből az állandó ikesekkel egyenértékű osztályt alakított és az ingadozást nyelvtanilag törvényesítette. Innen csak egy lépés vezet oda, hogy idővel az ikesek számát, mely az irónak ma ép úgy kezd terhére válni mint a nyelvtudósnak, oly kicsinyre apaszszuk, hogy rendes ragozásként többé nem is szerepelnek.

Az ujabbkori nyelvtanirók sorát *Ihász* (1880, 20-dik kiadásban) zárja be. Ő is szól igeragozásról (92); osztályozási czímek gyanánt nála a következők találhatók: két tőjü igék (93), alanyi ragozás (98), tárgyas (101), *v*-n végződő (108), személytelen (113) és ikes (114) igék, de mind ezek oly egymásutánban, hogy belőle rendszerre nem következtethetni.

Nézetem szerint azon változások, a melyek az igeragozás osztályozásának megállapításául szolgálhatnak, vagy a tőben vagy a ragokban szemlélhetők. A *tőben* szemlélhető változások adják az igeragozás *minőségét* vagy alakjait, a *ragozásban* észlelhetők ennek *mennyiségét*. E kétféle változás táblázatba igtatva, egymást keresztezi (L. a 219. l.).

A táblázatban használt műnevekre nézve következő megjegyzéseim vannak.

A *személytárgyi* ragozás külön megemlítésének van helye az igeragozásban, mint azt régibb nyelvtaniróink tették is. De mivel szorosan véve csak az egyes számú első személyben fordul elő, legfeljebb ennek másod alakjául szerepelhet. Ezért tehát felesleges ezt külön ragozásként tüntetni fel, mint Erdősi óta Csipkés meg Pereszlényi tették. A «személytárgyi» és «dologtárgyi» megkülönböztetést az ujabb időben Barna F. (Az ikes igékről 1875, 30) emelte névre. Azonban oly terjedelmet adni e ragozásnak, a minőt a Dr. Gr. adott, jogtalan erőszakolás volt.

Egyik főcsoportositását képezi az igeragozás nemeinek az *al-* és *felhangúság*. Ez azonban, bár szintén jellemzi az igeragozási nemeket, mint minden magyar szónak közös tulajdona, az igéknek különös ismertetőjeül nem szolgál. Ennélfogva ez az osztályozási alap, melyet Sz. Molnár, K. Csipkés, Pereszlényi és Kövesdi javában használ és a mely némileg Erdősinél is fellelhető, a Dr. Gr. szerzőjénél abban maradt, és csak Verseghynél merül

A) **Tőbeli változás.**	*B)* **Személyragozási változás.**								
	1. Alanyi,	2. Tárgyi,		3. Ikes ragozás.					
		a) dolog-,	*b)* személy-,	*a)* tiszta,	*b)* tikes, (v. külszenvedő).	*c)* dikes,	*d)* zikes,	*e)* szikes,	*f)* likes,
I. Alhangu tő ..	várok, vár.	várom, várja.	várlak.	lak-ik.	vára-tik.	álmo-dik.	uta-zik.	al-szik.	bot-lik.
II. Felhangu tő ..	kérek, kér.	kérem, kéri.	kérlek.	es-ik.	kére-tik.	tengő-dik.	éhe-zik.	fek-szik.	fej-lik.
a) Hangugrató tő	végzek, végez.	végzem, végzi.	végzelek.	ugr-ik.	végezte-tik.	—	vér-zik.	—	öm-lik.
b) Hosszú tő ...	fuvok, fú,	fuvom, fúja.	fúlak.	buv-ik.	fuva-tik.	—	—	—	—
c) Rövid tő ..	veszek, vesz.	veszem, veszi.	veszlek.	—	véte-tik.	—	—	—	—

ujra fel. Azóta e különbség csak a mintaszóknál szerepel. — Mint műszónak elsőbbséget adok az *al-* és *felhangúságnak* a «mély» és «magas» hangúság előtt, kivált hogy az *al-* és *fel* tagok úgy szólva festik azokat a betűket, a melyeket jelölni akarnak, és emlékeztetnek reájok, míg a «mély» és «magas» hangok az ellenkezőt teszik.

Egy másik főcsoportositását képezi igeragozásunk nemeinek a «határozott» és határozatlan» név, melyet összehasonlító nyelvtaníróink «tárgyas» és «tárgyatlan»-nal cserélték fel. Némelyeknél a «tárgyast» a *tárgyi*-val találjuk felváltva, és ha e kettő közt kell választanom, a *tárgyi*-nak adok elsőbbséget, azért, mert 1. a *tárgyi* hason végzetű az *alanyi*-val, 2. mert a *tárgy-as* képzésénél fogva a tárgygyal való ellátást fejezi ki,[1]) a tárgygyal való ellátás pedig az alanyi igeragozásnál is előfordul (pl. *látok embert),* míg az *i* képzés csak vonatkozást jelent a tárgyra. — A «tárgyatlan» már tagadó alakjánál fogva alkalmatlan lévén műszónak, azt az *alanyi* szorítja ki, mint ez Simonyi R. M. Nyelvtanában (329. 422) talált kifejezést és magyarázatot. Barna (i. h. 17) az «alanyi» és «tárgyi» ragozásnál bár jobbnak találja a «határozott és határozatlan mondatot», alább (26) a személy- és dologtárgyi mellett még is «alanyira» szorul.

Az *ikes* igék felosztását az enyémnél avatottabb tollak tárgyalták. Én csak elnevezésüket illetőleg óhajtanám, hogy az «ikes» elnevezés mellett tágabb tért foglaljanak a *tikes* (= külszenvedők), *dikes, likes, szikes* és *zikes* (= belszenvedők) szók. E jellemző neveket használta már Verseghy (290: «a *lik, dik, szik* és *zik* végzésű igék»), Vörösmarty (Gy. Mm. XI, 23: «a *dik* és *szik* végzetűek») s elébb Geleji Katona (301: «az *zok*ban vagy *zek*ben határozandó verbumok»). — E szerint az *ikes* igék volnának 1. *tiszta* ikesek: *bánik, bujdosik, bukik, buvik, érik, esik, jelenik, készik, kopik* stb.; 2. *tikesek,* és ide valók a *tehetők: alhatik, bízhatik, bucsuzhatik, ehetik, eshetik, esküdhetik, fekhetik* stb.; 3. *dikesek: aggódik, álmodik, csalódik, ereszkedik, gondolkodik, gyötrődik* stb.; 4. *likesek, botlik, csillámlik, fejlik, hajlik* stb.; 5. *szikesek: alszik, cselekszik, dicsekszik, emlékszik, enyészik* stb.; 6. *zikesek: ázik, bízik* stb.

A mint a különféle igeragozási rendszereket láthattuk, azt tapasztalhattuk, hogy a különbséget alak és mennyiség közt nem tette meg minden nyelvtaníró, és hogy ez utóbbiak az alakokat is

---

[1]) V. ö. P. Thewrewk Emil, Nyelvőr. 1879, VIII, 348. l.

a mennyiséghez csatolták. Ebből támadt az igeragozási nemek sokfélesége; de támadt másodszor a rendhagyók osztályából és tovább fejlesztéséből is.

A *rendhagyóságok* esetei is vagy tőbeli változásokat tüntetnek fel vagy személybeli hiányosságot. És így ezek is a táblázatunkban felsorolt rovatok valamelyikébe bátran illeszthetők. Rendhagyóságukat nem is igeragozási eltérésük szülte, hanem tőbeli oly tünetek, melyek magyarázatukat az igetanon kívül a szóképzéstanban lelik. Pl. *vagyok* e tőket tünteti fel: *vagy, van, val, vol; eszem: esz, egy, ev, et; megyek: megy, men.* Ha e különféle tők összefüggése a maguk helyén fel lett fejtve, elesik a rendhagyóság szükségessége. Jól teszik tehát a nyelvhasonlítók, hogy a rendhagyóságot el nem ismerik, de végkép kifelejteni sem lehet az igeragozásból. A különböző tövűek igeragozási függelékül legalább egy lajstromot igényelnek a nyelvtanokban, a honnan a szóképzés egyes szabályaira mindegyiknél visszautalás történjék.

Végre szólnom kell még a *személytelen* igékről a Dr. Gr. vagy inkább a MRe óta mindegyik megemlékezik. Csak a nyelvhasonlítók bánnak el velök mostoha szülő módjára. Pedig a nyelvben léteznek és számba vételüket követelik. Az igaz, hogy sajátságos, mondhatnám, amphibicus természetük van: hol név, hol igetermészetűek. De ilynemű szóknak nem egyedül a magyar nyelv a birtokosa.

Ige és név közt a rokonság más nyelvekben is megvan. A latin ige határozatlana mindig pótolhat főnevet alany- és tárgyesetben, a «gerundium» sajátítót, tulajdonítót, tárgyesetet és határozót. Ugyan ez áll más nyelvek határozatlanáról és a magyaréról. Főnévként áll továbbá a magyar igének jelentő jelen egyes harmadik személye: *fog, les, nyom, fagy, zár* (v. ö. Riedl 125). Mért ne legyen egyszer megfordítva, ha a magyar nyelv szelleme ezt megengedte? Minden magyar név, ha akarom, állítmány (és ige) gyanánt áll: «az ember *jó* (= *est* bonus), az emberek *jók* (= *sunt* boni); ille *aegrotat, ő beteg;* humus ossibus *albet,* a talaj *fehér* a csontoktól». A magyar melléknév igeszerű természete tehát általános, de csak a 3-dik személyben és csak a jelentő jelenben.

Egyesek, mint *fáj, szabad,* idő- és módbelileg is szerepelnek. És ezt így magyarázom meg magamnak: E szó *fáj,* es thut *weh,*[1])

---

[1]) V. ö. Cz. F. Sztrában «fáj» alatt, a hol egyéb nyelvbeli hasonlításokhoz még a rumun «váj» szót tenném.

ép oly melléknév lehetett mint pl. *szükséges*, es thut *noth*. *Szabad*, *licet*, es ist *erlaubt*, nyilt melléknév. És egyszer csak eszébe jut a magyar nyelv tündérének, hogy e szókat *fáj* és *szabad* móddal és személylyel is felruházza. A kényszer megvolt kivülről, a szomszéd nyelvek részéről. Ennek engedve megteremtettük ezeket: *fáj, fájnak, fájt, fájjon, fájna; szabad, szabadott, szabadjon, szabadna.*

A Dr. Gr. e szókat: *nints, szabad, szükség* csak mellékneveknek ismeri el (120) s a többi igéket *(kell, fáj, illik, érzik, hallik)* sem tekinti személyteleneknek (121).

A MRe (247) ezeket ilyeneknek nemcsak elismeri, hanem bővíti is ezekkel: *jer (-ünk, -tek), ne (-sze, -sztek)*, nekem *van*, *lehet, hallik, villámlik, estellik* és még egy csomó más igével.

Tőle Szvorényi (140) veszi át a személyteleneket, ujakkal bővíti és elkülöníti tőlök *nincs (sincs), jer, ne* szókat *hiányos* czím alatt. Hasonlót tesz Bodnár.

Véleményem szerint a személytelen igéket teljesen félre nem tehetjük, de ily tág teret sem nyithatunk nekiek, mint a hogy a MRe óta az ujabb időbeliek tették. «*Esik*, es *regnet*», csak az említett külbefolyás következtében lett személytelenné, különben széltiben személyesnek ismerjük. Ezek az igék: itt *esteledem, eléjeledünk*, Egek *harmatozzatok*, ha akarom, személyesek, ha akarom, személytelenek. Hasonlót mondhatunk ezekről: *kell, lehet, van, illik, látszik* stb.

Egynehányat azonban «személytelen» vagy «hiányos» czím alatt meg kell tartanunk; ezek: *fáj, szabad* és *nincs (sincs)*. De ezek sem egyneműek, hanem az előbb említett névtermészetüket többé-kevésbé árulják el. Ugyanis mindegyiknek közös tulajdona, hogy csak 3. személye van, de *fáj* szónak van *több* ideje, módja és száma, *szabad* szónak *több* ideje, módja és *egy* száma, *nincs (sincs)* szónak *egy* ideje, *egy* módja és *több* száma.

Névbeli természetéhez legközelebb áll *nincs*, attól legtávolabb áll *fáj*. *Nincs* ige természetét csak *nincs-en* végtagja árulja el, mely nélkül a többesben fel sem léphet; *fáj* pedig melléknévnek csak a jelentő jelen egyes 3. személyében tekinthető.

Nagy-Szeben.

VERESS IGNÁCZ.

RÓMAI FA-UTAK.

Arab közmondás szerint ott, a hová török teszi a lábát, fű nem nő, [1]) s bár mennyire rokonszenvezzen is egyébként valaki e nemzettel, viselt dolgait tekintve be kell vallania, hogy akár mennyire értett legyen a hódításhoz, meg kell buknia, mert képtelen czivilizálódni és cziválizálni.

A hódításban jóval nagyobb s tán túlzás nélkül mondhatom, eddigelé senki által utól nem ért nép volt a római, a melynek óriási birodalma darabokra zúzódott ugyan, de a melynek alkotó képessége, hogy ne mondjam teremtő ereje, czivilizácziója, elhat korunkig, befolyást gyakorolva közéletünkre épúgy, mint magán életünkre. De a kit e tárgy érdekel, forduljon Montesquieu vagy Gibbonhoz, Mommsen vagy Boissier-hez, s azokhoz, kik erről kevésbbé részletesen ugyan, de egyes kérdésekre többé-kevésbbé kimerítően megfelelve írtak.

Köztudomású, hogy a mely tartományt a rómaiak meghódították, abban czivilizácziójukat is iparkodtak meghonosítani. A megszállásnál első gondjuk volt a területnek részint alkalmas erődők építése, részint a haderő mozgósítását lehetővé tevő utak készítése által való biztossá tétele. A hová a római a lábát tette, ott csaknem mindenütt található: castrum vagy via militaris.

A Titeltől a Duna felé vonuló római sáncz, melyet a mappára először Marsigli rajzolt, a pestmegyei Haraszti táján a Duna bal partján található romok, szemmel látható művei a rómaiaknak; Contra- vagy Trans-Aquincum létezésére nem tudok elegendően megnyugtató adatot — az ott talált két-három emlékkő Aquincumról is kerülhetett oda — de tán ide lesz sorolandó a Csörsz-árka [2]) s illetőleg annak azon része, mely a Tiszán túl fek-

---

[1]) A magyar protestáns egyháztörténelmi monografiákban Szilágyi Sándor «Bethlen Gábor és a kassai pap» czikkében közli Bethlenek 1624 junius 6-án Váradon kell levelét (pag. 17), melynek egyik mondata így kezdődik: «Az oroszlán körmöl lábon az törököt conjectálhatni» — a mi talán az arab közmondásnak magyar változata.

[2]) Nem állítom, de ahhoz értőktől szeretném eldöntetni, nem-e származik a Csörsz név a Caesar névtől? a mely a szerb és orosz «czár» proto-

szik s minden valószínüség szerint hadműveleti alapvonal s egyuttal védsáncz Dácziából s illetőleg ennek a jazygek s területük ellen. [1]) S azért helyesen mondja Pius nyomán jóindulatú Thúróczynk (chron. Hung. cap. VIII): ismeretlen volna előttünk a föld legnagyobb része, ha a rómaiak felsőbbsége és Nagy Sándor hatalma a föld kerekségét föl nem tárta volna előttünk.

Nem újság az sem, hogy a valamikor római fenhatóság alatt állott tartományokban. még mai napság is vannak utak, melyeket a rómaiak építettek, sőt hogy ilyenek még maig is használtatnak, mint például a via Appia Olaszországban. A dél-európai országutak részben ma is azon irányban haladnak, melyet a rómaiak követtek s itt-ott jelentékeny részeik római alapokon nyugszanak, így Horvátországban s a Balkán-félszigeten, sőt Nagy-Britanniában is. A Balkán-félszigeten Marsigli a Duna mentében sziklákba vájt római utakat födözött föl, a melyeknek irányát és menetét a Dunáról írt művéhez csatolt mappákon megjelölve s rajzolva szemlélhetjük. Mennyi munkával és fáradsággal járt ez oly időben, melyben a lőpor, dynamit s más robbantó szer még ismeretlen volt, a laikus is elképzelheti. A Semmeringre emlékeztető mű a Hadrián császár idejében Korinthus és Megara közt épített út, melyet Curtius a Peloponnesusról írt művében ír le a még általa szemlélt romok alapján. Kevesebb fáradsággal járt az építkezés ott, a hol elegendő kő állott rendelkezésre, de annál többel ott, a hol ily kedvező helyzetben nem voltak; a hol pedig kőre nem tehettek szert, ott fát használtak, mint a Rajna és Weser közötti területen.

Tacitus évkönyveiben (I, 63) Cæcina legatus visszavonulásáról szólva azt írja. «Cæcina, a ki saját seregét vezette, ámbár ismert utakon vonult vissza, utasíttatott, hogy a hosszú hidakon (azaz: pallókon) minél előbb vonuljon keresztül (pontes longos quam maturrime superare). Ez terjedelmes mocsárok közt fekvő gyalogút, melyet valamikor L. Domitius (Ahenobarbus) készítte-

---

typje is lehet. A németek a Caesart még azon időben vették át nyelvükbe, mikor a c betűvel jelölt hang k-nak ejtetett (Kaiser), mi, mikor a cz vagy cs-nek, császár. A teutonok még javabeli rómaiakat találtak, mikor Európába értek, mi már csak byzantinusokkal s olaszokkal ismerkedhettünk meg. De lehet, hogy a császár szót a szlávok czár-jából magyarosítottuk.

[1]) Marsigli mappáin ez is látható, de más térképen — még Spruner atlaszában sem — még nem láttam.

tett; a többi hely iszapos, szivós ragadó sárral van borítva, vagy vizei miatt megbízhatatlan; köröskörül kissé emelkedő erdőség terült el, melyet akkor Ármin embereivel megtöltött, rövidebb utakon és gyors menetben megelőzve a málhával és fegyverrel megterhelt (római) sereget. Cæcina nem tudván miként állíthatná helyre az idő miatt megromlott hidakat s űzhetné vissza egyuttal az ellenséget, legjobbnak vélte ugyanott tábort ütni, hogy ő a kijavítást, mások a csatározást megkezdjék.»

Történt pedig ez a Krisztus utáni 14-ik vagy 15-ik évben, midőn Germanicus a Varus legióinak csontjait a teutoburgi erdőben eltakaríttatván, az Ems mentében a tenger felé véve útját visszavonult.

A mi már most a Tacitus által említett «pontes longi»-t illeti, azokra nézve Nipperdey azt írja: «nemcsak valóságos hidak, hanem főleg süppedékes talajra helyezett fatörzsek, mint fennebb c. 61 *pontesque et aggeres.* Hirtius b. G. VIII. 14. *pontibus palude constrata.* Valószínűen a burtangi lápon voltak, a hol ily fából való zsombéktöltések maradványai (Reste solcher Moordämme aus Holz, helyesen fából és zsombékból való töltések) Terhar és Valter közt találtattak. Mert Cæcina az utat az idő által megrontottnak (ruptos vetustate pontes) találván, nem azon az úton tért vissza, a melyen megy vala (*per Bructeros* c. 60), hanem minden esetre inkább éjszaknak fekvő helyeken, hogy az ellenséges tartomány középpontjától távolabb legyen.»

Roth Károly Lajos, Tacitus fordítója pedig ekként ír: «A hosszú hidak, a melyeken keresztül egyedül és kizárólagosan vehette útját Cæcina, a burtangi lápon még 1818-ban is fedeztettek föl, két egész három lábnyi mélységben a zsombék alatt, fából való töltés alakjában. A burtangi zsombék azon része, a melyen a padozat találtatott, már feltakarás előtt római útnak neveztetett. A zsombék közt homokbuczkák emelkednek ki, a melyek azelőtt beigazolhatóan erdővel voltak borítva, a mit a táj neve «Westerwald» is bizonyít. A vidéket sűrűen borító fák törzsei még most is láthatók» (1862-ben).

A klasszikus írók szavai, egybevetve azzal, a mit a tapasztalat tanusít, kétségtelenné teszik, hogy a rómaiak legióiknak ingoványos helyeken ép úgy tudtak közlekedésre alkalmas utat készíteni, mint sziklásokon. S ha természetszerűen temérdek hypothezis fűződött a történetírók előadásához, e talány megfejté-

sét az emberi szellem azon nyughatatlan vágyában kell keresnünk, mely mindent meg akar érteni, vagy legalább magyarázni.

A gyakorlati térre lépett s azért eredményre tudott jutni e tekintetben Alten Frigyes báró, az oldenburgi éjszaki germán muzeum főnöke, buzgó és szakavatott régész, a mit azért említek föl, mert neve irodalmunkban eddigelé ismeretlen. Hat esztendei tapasztalat alapján sajtó alá adta: «Die Bohlwege im Herzogthum Oldenburg» czímű művét.[1]) Curtius szavait: Korunk az ó-kor fölfedezésének kora, — véve jelmondatúl, a 24 lapra terjedő füzetben előadja a római fa-utak vagy pallók fölfedezésének történetét, saját kutatásának eredményét úgy az utak fekvését, mint azok készítését tekintve, figyelembe véve egyuttal az elszórtan napfényre jutott egyéb római régiségeket.

Alten előadása szerint a fa-utakra először Nieberding oldenburgi mérnök akadt, 1816-ben fölfedezvén a lohnei lápon levő fa-utat, melyet a pontes longi-val azonosított. De nagyobb figyelmet csak a Valte és Ter Haar közötti fa-út keltett, mely 1818-ban a burtangi lápon fedeztetett föl s ösztönt adott további kutatásra.

Nagyon messzire vezetne annak előadása, a mit e tárgyban pro és contra írtak; sokan és sokféleképen nyilatkoztak, leghatározottabban azok, a kik e fa-utakat a harczias münszteri püspöknek Galen Bernátnak tulajdonították, a ki azokat 1665-ben rakatta volna. Mindazonáltal tekintélyes egyének ezen utak római eredetét vitatták, ha mindjárt nem is akarták a Germanicus hadjáratánál említett pontes longi-val való azonosságukat határozottan állítani. Maga Alten báró az utak római eredete mellett három okból nyilatkozik: mert az utak szerkezete azt tanusítja, hogy nyugatról kelet felé rakattak, az ezen utakon s közelben talált leletek római eredetűek s az építési mód nagyjában mindenütt azonos elveken alapul. Jelesül: a gerendák hasítottak, baltával vannak simítva; némely helyen több ily réteg fekszik egymáson, itt-ott keresztbe fektetve, de mindig azonos elv szerint; a hasábok leczővekelése, a hol az szükségesnek mutatkozott, mindenütt egyenlő módon van eszközölve; a hosszában fekvő talpfák és az oldalt bevert czövekek egyforma munkát tanusítanak; a hasábok rendszerint mindenütt közvetetlenül a zsombékra vannak fektetve, csak

[1]) Megjelent Oldenburgban, 1879-ben, Stalling Gerőnél, 4-rét, mappával s ábrákkal.

egyes nehezebben járhatóvá tehető részeken használtattak gallyak vagy rőzsekötegek; szélességük mindenütt egyenlő, mintegy 3 méter; majdnem mindenütt egyenlő mélységben találhatók, 2 méternyire a zsombék alatt; a hol kevésbbé mélyen található, ott ez ásás, lecsapolás, égetés következménye; úgy a pallók alatt, mint fölött kemény föld vagy homok látható, a melyen ismét zsombék nőtt.[1])

Mindez azt tanusítja, hogy a fa-utak körülbelül egy és ugyanazon időtájt készültek, az építésben jártas néptől erednek s ilyeneknek a kérdésben forgó vidéken csak a rómaiak tarthatók. Mily kiterjedt mértékben tudták a rómaiak a hadi technikát alkalmazni — írja Alten báró — egyebek közt az is tanusítja, hogy Drusus a Rajna balpartján két év alatt 50 erődöt építtetett, azonfelül a híres rajnai csatornát ásatta, Germanicus pedig a 15-ik évben 1000 hajót készíttetett, hogy a Rajnából az Emsbe hajókázzék.

Nemleges bizonyítékként felhozza, hogy a középkorból való fa-utak hiányos szerkezetűek s kevésbbé tökéletes rendszer szerint építvék; ezek a templomoknak a községekkel való összeköttetése, vagy a mocsarak járhatóvá tétele végett rakattak s rakatnak. Van ilyen Kroge mellett, mely Hollebe vezet, egy, mely Ipwegeről a lápba visz és Zwischenahnnál egy, mely hihetőleg Edewecht-et és Wiefelsted-et kötötte össze s a legrégibb oldenburgi templomhoz vezetett.

A római, nagyjából tekintve nyugatról keletre fekvő fa-utak két főiránya az eddigi fölfedezések szerint az Emstől kiindulva a Jümmetől éjszakkelet felé a Jadenek, s ettől 6 mértföldnyire délen Lathentől ismét az Ems mellől délkelet felé a Lohne és Brägelnek vonul.

Az ezen irányban lelt római régiségek közül említésre méltó egy most már csak híre szerint ismert római sír, Vördennél, melyben bronczból való Merkúr szobor, hamvvedrek és érmek találtattak (Möser).

Alten báró a következő útmaradványokat sorolja föl:

---

[1]) Az Európai főbb városokban alkalmazott faburkolat egészen más rendszerű s arról, hogy a rómaiak ismerték, nincs tudomásom. Az alföldi községeinkben használt pallók, kemény fából való vastag deszkák, melyek hosszában fektettetnek, sáros, de nem ingoványos helyeken. Más szerkezetű volt az eszéki török hid.

I. A lengeni lápon Moorburg és a Bullen tó közt, a hol a turfa-ásók a még erős hasábokkal nem tudtak könnyen elbánni, meghagyták a töltés részét; a leásott széleken vízirányosan fektetett hasábok s gerendák, alattuk rőzsekötegek láthatók. A hosszgerendák és oldalczövekek hiányzottak ugyan, de a turfa-ásás következtében vesztek el. Ugyanennek közelében egészen épen maradt útrészlet találtatott. A hasábok helyezését illetőleg azt tapasztalta, hogy a kelet felé fekvő hasáb éle a nyugat felé fekvő hasábra van fektetve, a miből az következik, hogy a hasábokat nyugatról kelet felé rakták, vagyis az utat kelet felé építették. Fúrás és részben való feltárás útján meg lehetett állapítani, hogy ezen út éjszak-nyugat-nyugat felől éjszakkelet-kelet felé húzódott; az út szélessége átlag $2^{1}/_{2}$—3 méter s 1—$1^{1}/_{2}$ méternyire fekszik a zsombék alatt, ahhoz képest a mint gyakrabban, vagy ritkábban égették le.

II. Az Engellands zsombékon a hannoverai határ közelében feltárt faút különösen az út építését illetőleg adott felvilágosítást. A rendkívül süppedékes talajon az út kétszer oly széles, mint másutt, a hasábok belső szélei tompa szögben keresztezik egymást s ekként hordképességük jelentékeny mértékben fokoztatott. Az első réteg alatt másik volt, a mely ellenkező irányban volt fektetve; a tompa szög csúcspontja a felső rétegnél nyugatnak nézett, az alsónál keletnek. Öt ily réteg feküdt egymáson, itt-ott rőzsére helyezve. Az egyenetlen részek zsombékkal töltettek ki. Különös gondot látszottak a hosszgerendákra fordítani, a melyekhez a hasábokat kötötték. Anyagul mindenütt a zsombékokon még most is található különféle lágy fát használták, keményet seholsem. 400 lépésnyi távolságban ezen úszó hídtól hasonlóképen akadtak útmaradványokra. Az előbb leírt helyen évekkel ezelőtt állítólag rövid bronez-kardot találtak s fából való ívó-edényt.

III. Az Ane és Vehne közében Edewecht és Klampbusch közt Alten hasonló pallókat talált.

IV. A Remelstől a Jadenek vezető út részletének s illetőleg ágának tartja Alten báró a Connefordenél két helyen dél-délnyugatról éjszak-éjszak-keletnek fekvő palló-maradványt s V. a Büppel-Jethausennél találtat. Az út szélessége itt is $2^{1}/_{2}$—3 méternyi, a használt fa gyengébb s azért csak egyszer van hasítva s homokkal van borítva; a padozat alatt 5 centiméternyi homokréteg van. A hosszgerendák egyike az út közepén, a két szélső

ettől mintegy méternyire fekszik. A hosszgerendák alatt még átló irányában fekvő keresztgerendák voltak alkalmazva s több réteg csak a vizenyősebb helyeken volt található. A nép ezen már többször megvizsgált utat *Römerstrate*-nek nevezi.

A Wapel nevű patak régi medrében sajátszerű szerkezetű hid maradványaira akadt Alten báró; de minthogy csak a soronként hármasával levert támfákat találta meg a zsombék alatt s keresztgerendát csak egyet — a fedő fát, mint könnyebben eltávolíthatót innen is elhordták — a mű eredete fölött dönteni nem akar.

A Büppel és Jethausen közt fekvő palló, mely a jethauseni lápot hidalta át, 250 méternyi hosszaság után homokra érve, egyszerre megszakad. Az itt használt hasábok 40 centiméternyi szélességűek s ékalakúak; a hosszgerendák részben a hasábok széle alatt fekszenek. A talaj szilárdítására rőzsét, gallyat s gyengébb ágakat használtak. Említést érdemlő lelet e tájról bronczból való dárdacsúcs (67 gramm), mely a szamniumiakhoz hasonló; Menkenbuschnál találtatott, a hol valamikor hasonló út volt. 1850-ben pedig Jevernél mintegy 5000 darab a Krisztus utáni 69—81. évből való római érem találtatott. Mindezen útmaradványok a felső úthálózat részleteinek tartandók.

Az említettektől délnek fekvő útmaradványok, melyek Német-Alföld Drenthe nevű tartományából vezető úthálózat részleteinek tartandók, a következők:

I. Valtenél a $3^{1}/_{2}$ mértföldnyi hosszaságú romainische Brug, mely Terhaarnál végződik. Az ezen s a már említett utaknál használt, a zsombék alatt épen megmaradt fa jelentékeny részét, a lakosok részint tüzelőül, részint egyéb czélra használták fel. A Valtenél kezdődő út eleinte éjszak-keleti irányban halad, kétszer hidalja át a Mussel nevű patakot s könyököt képezve keleti irányban folytatódik. A több száz darabból álló éremleletek a második egész negyedik századig terjedő időközből való érmekből állanak. Burtangenál 1815-ben négy érem közt Galba-érem is találtatott.

Az e tájon Rolde és Nordbarge mellett talált sírok azt tanusítják, hogy a rómaiak itt állandóbb természetű telepekkel bírtak.

Még régibb, az 54—180 közti időből való, érmeket találtak 1842-ben Lintlohnál.

A legérdekesebb leletek közé tartozik egy 10 hüvelyknyi magasságú Pán szobrocska syrinx-xel, mely jelenleg a münsteri muzeumban van s Fullennél találtatott.

II. Az Emsen túl a Dose nevű mocsáron Hengstbergnél talált palló-részlet a jethausenitől abban különbözik, hogy nincsenek oldalczövekei s általában kevésbbé gondos szerkezetű, habár czélirányos s eléggé szilárd. Ezt Bucholz latheni elöljáró 1860-ban fedezte föl. E tájon is akadtak különféle római eredetű régiségekre, egyebek közt Meppentől keletre Bokelohnál a Haase mellett castellumra (Weckenburg).

Találtak még Märschendorfnál ezüstérmet, melynek előlapján Sabina, Hadrian császár (117—138) nejének arczképe látható s a következő körirat olvasható:

Sabina Augusta Hadriani Aug. Hátlapján ülő Vesta jobbjában palládiumot, baljában lándzsát tart. Körirata: Vesta. Felemlítem ezt, mert Cohen művében ily feliratú érmet nem találtam.

Más e tájon talált érdekes régiség kovácsolt bronczból való üst, mely különféle kevésbbé jelentékeny apróságot tartalmazott. Az üst magassága a talapzattal együtt 21 centiméternyi, legnagyobb átmérője 22 centiméternyi.

III. Vannak még a leirtakhoz hasonló palló-maradványok a brägeli zsombékon; irányukat tekintve keletnek összehajlók, szerkezetükben pedig megegyeznek a fennebbiekkel; a czövekek, a hol több réteg fekszik egymáson, nagyobára rézsút vannak leverve. A délről fekvő út mentében találtak bronczból való lándzsacsúcsot és 1818-ban aranyszínüre festett borostyándarabot, melynek közepébe lyuk van fúrva. A lyuk fölött Müller A. alamóczi tudor véleménye szerint föniczíai betükkel írt következő szavak olvashatók: «Jachta fúrta.... Tyrus.» Ismertette s báró Alten szivességéből rajzát is közölte az ismert bécsi régész Much a «Mittheilung der Anthropol. Gesellschaft in Wien» VII. köt. 9. számában (ábrával) pag. 239. sqq.

IV. A most említett fa-úttól délnek fekszik a Römbeck-nél kezdődő éjszaknyugatnak futó padlózat, mely a Linteloh nevű buczkáig ér. Fölfedezte 1829-ben Nieherding. A használt hasáb nagyobbára fenyőfából való, 2,70—2,80 méternyi hosszú s 15—30 centiméternyi széles; végein lyuk van vágva, melybe 60—70 centiméternyi hosszaságú czövek veretett, mely alul meg van hegyezve, hogy könnyebben lehessen beverni. Hosszgerendákúl kérges hasábokat használtak, melyek másfél méternyi távolságban vannak egymástól s mint másutt az oldalczövekekkel együtt az elcsúszást akadályozták meg.

Ezek azon palló részletek, melyeket Alten báró idézett művében tüzetesebben említett fel és ír le. Könnyíti a tájékozást a művéhez csatolt térkép, melyen a kellő helyeken úgy az útrészletek, mint az, hogy régiségek lelhelyei, meg vannak jelölve. Más táblán a jethauseni palló rajzát, átmetszetét stb. ábrázolja. S habár Pannoniában és Dácziában s azon Duna és Tisza közti területen, melyen a rómaiak megfordultak, hasonló utakra kutatóink még nem akadtak s valószínűen ezentúl sem fognak akadni, mégis illik tudomást vennünk arról, a mit noha saját tapasztalatunk alapján sem meg nem dönthetünk, sem meg nem állapíthatunk, egy letünt hatalmas népről alkotható képünkhöz kiegészítő részletecskéül bízvást emlékezetünkbe véshetünk, annál is inkább, mert az Al-Duna mentén a víz fölött a sziklapartba erősített gerendákra helyezett függő római útra vonatkozó sejtelmeink, melynek lehetősége egyébként Curtius leirása után többé kizárva nincsen, ekként jóval reálisabb alapot nyernek.

Nem szükséges, hogy a báró Alten által leirt és ismertetett pallókat azonosaknak tartsuk azon pontes longi-val, a melyeken Cæcina visszavonult, mert ez még függő kérdés s Presuhn Emil, főleg Knapp és Lederbur műveire támaszkodva, a Tacitus által említett pontes longi-t a Lippe jobb partján, tehát jóval lejebb, mint az Alten báró által fölfedezettek feküsznek, Koesfeld és Münster közt a Baumberg-en (Cæsia silva) nevű vidéken véli keresendőknek, a hol még most is vannak efféle pallók, s a hova azokat a Spruner-féle Atlas antiquus 22-ik táblája is helyezi; Presuhn szerint ugyanis Cæcina a teutoburgi erdőből a Lippe mellett Vetera castranak (a Lippenek a Rajnába ömlésénél) vonult volna vissza, a hol őt Germanicus neje, Agrippina kitüntetéssel fogadta (Tac. Ann. 1, 69); ellenben Germanicus az Ems mentében a tenger felé vonult volna; — nem szükséges már azért sem, mert az azonosságot maga báró Alten sem állítja határozottan; de a valót megközelítő véleményünk tőlünk távol fekvő ügyben csak úgy lehet, ha lehetőleg sok illetékes szemtanút hallgatunk meg s e tekintetben alig tévedünk, ha ezeknek azon nézetét, hogy az említett padlók római eredetűek, — elfogadjuk.

Beliczay Jónás.

EURIPIDES ÉLETE ÉS KÖLTESZETE.

II.

A görög dráma Athén nemzeti életében gyökerezett. Habár az egész egyesült Görögország állott a perzsákkal szemben, mégis az első és legfontosabb győzelmek, a tengeri csata intézése által, az athénieknek jutott a szabadságharcz nagy drámájában a vezérszerep. Attika és Lakedæmon, melyek a perzsa háborúk tartama alatt és után szüntelenűl a hegemonia, vezérszerep, és az összes hellének fölötti hatalomra törekedtek, az egész hellén fejlődésnek két irányát képviselték; a körülmények lánczolata által Attika vagyis inkább ennek fővárosa Athén lépett Görögország politikai és szellemi életének élére. Ezen korban Athén lévén a görög élet középpontja a dráma valamint itt sarjadzott ki, úgy itt is érte el virágzásának tetőpontját; habár a csíra, melytől létrejöhetése függött, máshol is megvolt, a dráma mégis Athén jogos tulajdonának mondható. Mert valamint az epos a hellének ősi előkorának tükre; valamint az epos elhaltával a lantos költészet három századon át a nép állami és vallásügyi forradalmának kisérője: úgy a dráma azon költészetnem, mely fejlődni akkor kezdett, midőn Athén a hellén történet középpontjává lett. Jelentéktelen kezdetből, Solon idejében vette eredetét, növekedett és izmosodott a város nagyságával és a város történeti fejlődése minden fokán át párhuzamosan kisérte. Theseus, Solon, Klisthenes, Perikles ép annyi fejlődési fokozatát tűntetik föl az athéni népszabadságnak, mint haladási mozzanatát az attikai drámának, a kardithyrambustól kezdve a tragédia és komédia legvégső tökélyeig. Mert valamint az attikai drámának emelkedése, úgy romlása is csak a népszabadságnak néphatalommá, a demokratiának demagogia és ochlokratiává való elfajúlásának visszfénye, melyeknek önkényét és törvényellenességét a drámai művészet híven tükrözi vissza.

Aeschylos költészete hű képe korának: ő átélte hazájának legfényesebb napjait, Marathon és Salamisnál harczolt és művészete e magasztos kornak, a hellén öntudatnak és mély vallásérzetének volt tükre. Költészetét a marathoni hősök szelleme, erőteljes, férfias gondolkozás lengi át a *Perzsák* czímű darabjában, melyről Gorgias sophista azt mondá, hogy azt inkább Mars, mintsem Bacchus, a tragédia-költők védő istene sugallta, ügyesen szemelte ki az ország hősi mozzanatát; e tragédiában az egyéni méltóság érzetét és a közszellemet, az egyetlen ember szeszélye iránt hódoló néptömeg vak engedelmességének állítja ellenébe, kinek nagysága embertársai lealacsonyításában áll. *A Heten Théba ellen* czímű tragédiában az idegen

Capaneus által megtámadott köztársaság és vallás eszméje a túlnyomó; még Oedipusban is nem magán emberek balsorsát állítja szem elé, hanem a várost fenyegető veszélyt és az istenek segélyét; s egy az ellenséges betöréstől megszabadított nép öröm-dalával végzi. A *Könyörgők*-ben a népek és vallások közti szent kötelékeket világosítja föl; az *Eumenidák*-ban látjuk élte végén táplált politikai meggyőződését: megtiszteli Theseust, a régi athéni demokratia hősét, de egyúttal óvja az új demokratiát, hogy a conservativ areopagust, a város testőrségét meg ne gyöngítse, s ne törekedjék őt régi jogától, erkölcsbírói tisztétől megfosztani. A *Choephorok*-ban az igaz diadalmaskodik a gazságon, a törvényszerűség a bitorláson, az isteni akarat az emberi vakmerőségen. A *Prometheus*-ában bemutatott emberi nem, mely harczban, szükségben kitünő, öntudatában büszke, találékonyságában fáradhatlan, de e mellett meggondolatlanságra és képzelgő ön-túlbecsűlésre hajlandó, az akkori nyugtalanul előretörekvő nemzedék képe.

Agamemnon-ban a gőg következéseit mutogatja a diadalittas népnek s a kar Aegisthos fenyegetéseinek ellentállással felel. Aeschylos tehát — hogy rövid szóval éljek — ifjú szellemtől áthatott és előre törő korszakában eltalálta a kellő kifejezést, de föltalálta hallgatóit is, kik lelke fönséges szárnyalása iránt fogékonyak voltak.

Sophokles költészetében az új periklesi korszak lelte kifejezését; Perikles kora, de különösen a 445—431-ig tartó béke évei Athénnek és az egész hellén életnek fénypontját képezik. Perikles Athén életének oly vezérirányt, művészetének oly fényt, tudományosságának oly szellemi fölényt tudott adni, hogy kormányzása alatt Athén a hatalom és virágzás tetőpontjára emelkedett; s így méltán mondhatta: «Mindent összefoglalva azt merem állítani, hogy egész városunk Hellas műveltségének iskoláját képezi».[1]) Sophokles költészete támogatta Perikles életfeladatát, Athént a görög szellemi élet fővárosává emelni. *Elektra* cselekvénye czéljául a törvénytelen hatalom megdöntését és a szabadság visszaállítását tűzi ki; az *Oedipus*-mondának attikai földön, Kolonosban ad engesztelő befejezést; *Triptolemos*-a Attikát, mint a magasabb műveltség hazáját, mely messze országokra diadalmasan kiterjeszkedik, ünnepli. Tragédiáival Athen külső uralmának és dicsőségének belső, szellemi jelentőséget nyújtott; művészete a legnemesebb koriránynak volt tükre, s a periklesi Athén átszellemült kifejezője.[2])

---

[1]) Thukyd. II. 41: ξυνελών τε λέγω τὴν πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παίδευσιν εἶναι.

[2]) Teljes joggal mondatja Thukydides (II. 40.) Periklessel: «Szeretjük a szépet tetszvágy nélkül, a bölcseséget pedig a nélkül, hogy léhákká lennénk»: φιλοκαλοῦμεν γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας.

Egészen más azon állás, melyet *Euripides* korával szemben elfoglalt; habár nem is teljes két évtizeddel fiatalabb volt mint Sophokles és körülbelől egy fél évvel előtte halt meg, mindamellett egész más nemzedékhez tartozottnak látszik, melyben a Sophoklesben még egyesítve volt és a legnemesebb szépérzéktől uralt irányok kiengesztelhetetlen ellenmondásba kerültek egymással. Férfias tevékenysége napjaiban a jelek mindinkább arra mutattak, hogy az attikai állam boldogságának oszlopai inogni kezdettek. Egy másik görög nemzedék nőtt fel, más szemekkel tekintett az új költő maga körül és saját keblében, szellemében egészen más — két elődjeétől elütő — világnézlet keletkezett.

A peloponnesosi háború korában, melybe Euripides költői működésének legnagyobb része esik, szomorú sülyedés állt be a hellén nép erkölcseiben. A vallás elvesztette hatását, a régi istenekben való hit mindinkább tünedezni kezdett és helyét a hagyománynyal ellenkező, az ősök együgyűségén való merész fölülemelkedés, önzés, kétség és gúnyoló kedv foglalta el. Azonkívül a háborús évek alatt elszilajodtak a kedélyek, s a régi bevett szokások elvesztették hatalmokat. Nagy ritkaság volt már, ha még valami asylumot tiszteletben tartottak, s valamely ellenséget kiméltek, a ki templomba menekült. Így Agesilaosnak az Athena Itonia templomába menekültek kimélése különös érdeműl tulajdoníttatik (Xenoph. Hell. IV. 3. 20.). Homért és Hesiodot mibe sem vették; a kétely föloszlató ereje tekintélyt nem ismert. Az elfogulatlan hit, az istenek őszinte tisztelete, az ember és természet közti összhangzat oda volt. Az állam szerencsétlensége is előmozdította a vallásos tudat megrendűlését. Mert hisz a hellén vallás nem volt érzékfölötti, téren és időn túlemelkedő, hanem a meglevő állapotokkal szorosan össze volt szőve-fonva. Jámbor hittel szemlélték a görögök szabadságharczaikban az isteneket és hősöket, mint szövetségeseiket részt venni. A marathoni harczosok látták Theseust az alvilágból kikelni és Marathon meg Echetlos hősökkel együtt soraikban küzdeni; Salamisnál pedig az eleusisi istenségek és az Aeakidák segélyét tapasztalták. Az istenek amaz államokkal, a hol nyilvános tisztelettel bírtak, oly annyira egybe voltak forrva, hogy a közjóért felelőssé tették őket, s ennélfogva elvesztették bennök a bizodalmat, ha az oltalmokba helyezett közjót hanyatlóban látták. Így a siciliai hadjárat után a jóslás megvetése kapott lábra, mert úgy hitték, hogy az istenek nyilatkozataiban és jeleiben csalatkoztak és Nikias vakon hívő isteni félelmében a had és hajósereg teljes tönkremenetének egyik okát ismerték föl. Ehhez járult, hogy hasbeszélők csődítették magokhoz a bámész népet, elhitetvén, hogy valami dæmon lakik bennök s jósol belőlök. Egy Eurykles nevü ilyfajta ember már a peloponnesosi háború első felében híres személy

volt Athénben, s ízetlen bűbájoskodása ott oly sikert aratott, hogy egy egész rendje a hasbeszélő jövendőmondóknak róla nevezte el magát. Minthogy külső szokásokkal és bűbájossággal igyekeztek a lelkiismeretet megnyugtatni, bizvást hajtottak a haszonlesés szavára, s lassanlassan még annak az érzését is elvesztették, hogy valamely állam csak polgári igazságossága által állhat fenn. A nyilvános élet a demokratia ferde kinövései következtében mindinkább vesztett méltóságából; a pártoknak mindvégig növekedő feszültsége, melyekben nemcsak a különböző rendek, hanem egy család tagjai is ellenségesen álltak egymással szemközt, győzelem és vereség, elbizakodás és kétségbeesés sűrü váltakozása, a véres háború pusztítása a polgárokban, az ősi házak kiholta, új emberek beözönlése, kik sem születésre, sem nevelésre nem voltak athéniek, végtére egész sora a háború végén összetorlódó rendkívüli eseményeknek: mindez hozzájárult ahhoz, hogy a polgárságnak erős tartását megrázkódtassa. A közérdekek iránt gyógyíthatatlan közömbösség mutatkozott; a polgárok legnagyobb része tétlenül nézte a haza hanyatlását; szemtelen sykophantok gyanúsították a legönzetlenebb hazafiúi érdemeket, s tették nevetségessé a legkitünőbb férfiak törekvéseit; a honszeretet, törvénytisztelet, polgári egyszerűség s egyéb ősi erények helyébe önzés, pártoskodás, dobzódás, önkény és erőszakoskodás léptek. A hellén nép vagyonosabb polgárai már ekkor iszonyodtak a háború fáradalmaitól és zsoldosok által védették a hazát, kik a honszeretet érzelme nélkül annak adták bérbe karjukat, ki azt jobban meg tudta fizetni.

E korban hasztalan keressük azon athéni népet, mely Marathonés Salamisnál Göröghont megmentette; a közerkölcsök megromlása mélyen aláásta az államot. Az államkincstár jövedelmeit botrányos módon pazarolták; a népet fizetni kellett, hogy a gyűlésekben megjelenjen, pénzen vásároltak híveket, hogy magokat föntarthassák. E zsoldos szellem lábra kapott a politika-, szónoklat- és bölcsészetben egyaránt. Görögországban, hol az élet szabad és nyilvános volt, mindig divatozott a szónoklat; a peloponnesosi háborúig az államférfiak voltak egyszersmind az államszónokok is, kik a népet szóval és tettel vezették; a perzsa háborúk azonban kényszeríték a görögöket, hogy szellemi és testi erejöket mindnyájan megfeszítsék, hogy a nemzetet lelkesítő szavaikkal vitéz tettekre buzdítsák: pártokat alakítottak tehát, de nem azért, hogy egyik a másikat megbuktatván azon uralkodjék, hanem hogy vetélkedjenek abban, ki használ többet az államnak; ily módon állott szemben Themistokles és Aristides, ily férfiak voltak Kimon, Myronides és Tolmides s legkitűnőbb Perikles, kik hatályos szónoklataik által mily sokat vittek ki, azt a politikai történet világosan mutatja. Euripides költői tevékenységének idejében

— minthogy már Perikles rendszere a népet korlátlan hatalmúvá tette — a népnek hódoltak, annak kegye és hajlamáért esedeztek a gazdagok, mert ki a népet megnyerte, azt önző czéljainak kivitelére fölhasználhatta; nem születés, képzettség, kitünő tulajdonok vagy érdem adának már tekintélyt és hatalmat; azok irígység- és gyűlöletre keltették a gyanakodó tömeget, melyet *édes beszéddel* az eszélyes férfiú az ujja körül forgathatott. A nép ezen gyöngéit Perikles utódai hírszomjuk és nyereségvágyuk kielégítésére használva föl, előidézői voltak Athén szerencsétlen jövőjének; így tüzes rábeszélése által *Kleon* a népnél minden erőszakos intézményét keresztül vitte, s a kitűnő szépségű *Alkibiades*, kinek, ha ő beszélt, senki sem állhatott ellen, élénk szónoklatával a népet a szerencsétlen siciliai hadjáratra bírta. Más részről szánalmas mosolyt gerjesztenek azon gyermekies tréfák, melyeknek Alkibiades népszerűségét köszönhette. E férfiú, kiről Nepos találóan mondja, hogy «ő rajta kisérté meg a természet, mire legyen képes», lángeszű, mívelt és tudós, csábítólag szép, társaságban kedves, harczban jeles, de egyszersmind könnyelmű, hiú, nagyravágyó és buja természetű volt, egyaránt alkalmas egy egész országot boldoggá vagy boldogtalanná tenni. Egy napon a népgyűlésen komoly és fontos dolgok kerűlvén szóba, Alkibiades egy magánál rejtegetett madarat bocsátott ki köpenyege alól: az egész gyülekezet kaczajra fakadt; s az ő véleménye győzött. Neje, Hyparete által hűtlenséggel vádoltatván, őt karon fogva vezeti ki a törvényteremből: a bírák mosolyognak és ő megnyerte ügyét. Mindez szomorú világot vet az akkori kor erkölcsi állapotára; s feltünő módon mutatja, mennyire elfajúlt már akkor az athéni nép és hogy mennyit tehetett egy hatalmas férfiú oly demokratiában, mint a milyen az athéni volt.

Ez időszakban Görögországban számos férfiú lépett föl, kik a tudományt is iparágnak használták és pénzkeresetre fordították. Nevök: sophisták; ők voltak az elsők, kik oktatásukért pénzt fogadtak el; színleg a népnek szolgálva, saját jóllétük után törekedtek; hiúság, becs- és kincsvágy ösztönzé őket a nép megcsalására; mik az államügyekben a demagogok, azok voltak a tudomány terén a sophisták, kik tartalomsilány díszes beszédmóddal igyekeztek a füleknek hízelegni; az eszmék és érzelmek szegénységét kellemes hangzású kerek mondatok, felületes és ragyogó ellentétek és merész képletek által iparkodtak pótolni. Az igazat nem magáért az igazságért keresték, hanem elveiket a gyakorlati élet követelményeinek alárendelték; a dialektikát vagyis gyakorlati gondolkodástant arra használták fel, hogy tanítványaikat képessé tegyék bármily ügyet, lett legyen az igazságos vagy nem, sikerrel védelmezni. Ez által a fönebb érintett kétely konkolyát hintették el, mely a jó és rosz, való és valótlan közt válasz-

tani nem képes, vagy mind a kettőt egykedvűen fogadja. Közös jellemvonásuk az ő subjectiv irányuk vala, mely leghűbb kifejezést talált e mondatban: «Az ember mindennek mértéke» (ἄνθρωπος μέτρον ἁπάντων). Elvetvén mind az eddigi bölcsészet eredményeit, mind az örökölt néphitet, megingatták az igazság és erkölcsbe helyezett bizalmat és a görög szellemi élet elfajulására sajnosan befolytak.

A sophistikával elterjedt Athénben Demokritos tana is, ki a nép isteneinek csak mint dæmonoknak kevéssé tisztes létet engedett, s a hagyományos vallásideákat úgy magyarázta, hogy azok rettentő természeti események hatásaiból születtek. E tan is nem egy különben hívő lelket megtántorított. Legismeretesebb példa volt erre a melosi Diagoras, lyrai költő, komoly gondolkozású férfiú, s megbizott embere a mantineabeli törvényhozó Nikodorosnak akkoriban, mikor Mantinea városa Spárta fenhatósága alól megszabadúlt, s önálló belkormányzást alkotott. Diagoras utóbb Athénbe ment, s az azelőtt jámbor dalnokon hatalmat vett a kételkedés; Demokritosnak, úgy mondják, személyes befolyása alatt hetyke szabad szellemmé lett, gúnyolta az isteneket, kiket dicsőített vala, s tűzbe dobta a fa-Heraklest, hadd állja ki a tizenharmadik erőpróbáját. De kivált azzal sértette az athéniek érzését, hogy mysteriumaikat megvetvén, belőlük nyilvánosan csúfot űzött. (L. Diog. Laert. XIX. 41; Sext. Emp. IX. 19; v. ö. Zeller. Gesch. der griech. Philos. I. 643.)

Míg a perzsa háborúk ideje a jámbor vallásosság és gyermekies hit képét nyújtotta, addig a peloponnesosi háború emberei nagyúri mosolylyal gúnyolák azok együgyűségét, kik megnyugvást a régi hitben kerestek, melynek belső ellenmondásait kimutatni nem volt mesterség ugyan, de az igazat fürkészni kevesen serénykedének. Minek is? Ha Heraklitosként tartós és határozott lét nem gondolható, akkor mindenki azt tarthatja valónak, a mit érzékeivel olyannak elismer, holott erről senkivel sem vitázhat. Ekként nevelte a bölcsészet az általános fölvilágosultságot, mely gyakorlati szempontból fog fel mindent és von vizsgálata körébe.[1])

---

[1]) E korrajzra vonatkozólag lásd: Xenoph. Hellenika II; Diodor XIII. XIV; Lysias adv. Eratosth.; Isokrates, Areopagitic. (Bekker-féle kiadás); Plut. Lys. XVIII; Corn. Nep. Lys. I; v. ö. Bode, Schöll, Müller és Bernhardy görög irodalomtörténeteinek e tárgyra vonatkozó czikkein kívül — Curtius, Gör. tört. III. 3. fej. 300. l.; Niebuhr, Vorles. über alte Gesch. II. köt.; Gilbert G. Beiträge zur Geschichte Athens im Zeitalter d. pelop. Krieges 1877; Hellwald Culturgeschichte, 292—303. l.; Klein, Gesch. d. Dram. I. 128. s köv. lap; Zeller, Gesch. d. griech. Philosophie I. 643. l.; ugyanattól: Die Entwickelung des Monotheismus bei den Griechen (Vor-

E korszellem tökéletes kifejezését találta Euripides költészetében.

Sophokles életének legnagyobb része Görögország legjobb korszakába, virágzásának teljkorába esett; ő megelégedett a békés, éltető nappal, mely Athén kék egén ragyogott és igen keveset törődött az időnkint tornyosuló vészfellegekkel, melyek a haza hatalma és nagyságának jövőjét látszának veszélyeztetni. Euripides, úgy látszik, nemzetének politikai láthatárán, melyről az üde hajnalpir már rég letűnt, csak komor ködpárát vett észre, mely lelkesedését is lehűtötte; ha megállhat e föltétel, akkor abból költészetének iránya is kifejthető; jogosultan hihette, hogy ily körülmények között az eszményi világnak előtérbe hozatala nem hathat elég mélyen a kedélyekre. Elfordúlt tehát elődei eszményeitől és hozzáfogott a *való* festéséhez. De helytelen és a költőhez épen nem méltó állítás lenne, ha a magasztos és szép iránti érzékét megtagadnánk: szembetünőleg czáfolják ezt meg azon darabok, melyek átszállottak a jelenkorra és teljesen megitélhetők. Ép oly kevéssé mondhatjuk Bernhardyval is csak amúgy felületesen, hogy ő az ochlokratia szószólója és erkölcsfestője, az uralomra vágyó polgári elemnek költője volt, mely azon merész tervvel foglalkozott, hogy a legfőbb hatalmat szótöbbség által gyakorolja és az állam sorsát úgy intézze, a mint azt a pillanat követelni látszott. Ily föltevés egyrészt lealacsonyítja a költőt, másrészt pedig oly becsvágyat tulajdonít neki, melylyel épenséggel nem bírt. Hatni mindenesetre akart, és pedig hasznos módon, midőn költői termékeit színpadra hozta; de közönségévé az uralomra vágyó polgári elemet nem költői becsvágyból, de azért választotta, mert e közönség akkoriban oly polczra jutott, hogy az arra való behatás már magában véve is érdemnek látszott. A nézők hatalmát tehát azon fegyverrel támadja meg, melylyel azt legsikeresebben lehetett: az őt környező jelent akarta festeni és a görög népet úgy rajzolni, a milyen valóban, és nem úgy, a milyennek kellett volna lennie; egyszóval kortársai elé saját képmásukat állította. Veszedelmes volt e pálya és sok balfogást követhetett el, melyekért a különben túlszigorú bírálat ugyancsak megrótta. Tárgyait jobbára, ép úgy mint Aeschylos és Sophokles, a hős korszakból választotta és a mythos hőseit mintegy a jelenben élő alakokká varázsolta, melyek ép oly módon viselkedtek, mint akkoriban az attikai polgárok. A hősök gigantikus személyiségét emberi alakba öltöztette, közelebb hozta őket közönségéhez és a hősi tragédiákat jobbára oly darabokká változtatta át,

---

träge und Abhandlungen, 2. kiad. 1876.) Steinhart K., Des Euripides Charakteristik und Motivirung im Zusammenhang mit der Kulturentwickelung des Alterthums (Gosche-féle Archiv f. Literaturg: I. 1. s köv. lap.)

melyek jelenleg társalgási darabok neve alatt szerepelnek. Hősei és hősnői, ép úgy mint korának élő alakjai, szenvedélyekkel és gyengéikkel együttesen jelennek meg; így hősökből, mint Bellerophon- és Ixionból költőnk fösvényeket teremtett; hasonló önkénynyel a Théba ellen küzdött hét hősből, a magánéletben szerepelni szokott mindenféle érdekes, de a köznapiságon felül nem emelkedő személyeket alakított. Ő a mythikus hagyományokhoz más viszonyban állott, mint Aeschylos, ki ezekben az isteni hatalom magasztos intézkedését ismerte föl, és Sophokles, kinek az emberi létezés felől a legmélyebbre ható fölvilágosítást nyújtották; költészetének tárgyaival szemben Euripides különös állást foglalt el, melyből kiindúlva ezek reá nézve ép oly undorító, mint vonzó hatással bírtak. Ő a mythosok tartalmát az istenségről táplált philosophiai meggyőződéseivel ép oly kevéssé tudta összeegyeztetni, mint a hogy nem mellőzhette hallgatag annak ellenmondó részeit. Majd elveti magától az oly elbeszéléseket, melyek az istenségről szóló tiszta nézetek tekintetében egymásnak ellent mondanak, midőn azokat nem igazaknak tartja, majd ismét igazaknak tartja az elbeszéléseket, de azok jellemeit és cselekvényeit, melyek nagy és nemes módon vannak föltűntetve, a lehető legroszabb és legközönségesebb oldalról festi. Helenát, kit Homer, minden gyöngesége daczára, annyi méltósággal és kellemmel tudott fölruházni, közönséges kéjhölgynek tűnteti föl; Menelaust pedig nagy bolondnak; Orestes tettét, melyet Aeschylos rettenetesnek, de elkerülhetetlennek mond, ő bűnnek tartja, melyre Agamemnon fiát a jósda buzdította.

Nagy befolyást gyakorolt rá Anaxagoras, a ki az tanítá, hogy az ész (νοῦς) a legfelsőbb principium, melytől az anyag nyeri a rendet. Euripides néha hajlandó Zeust evvel az «Észszel» azonosítani; máskor a pantheismushoz fordúl és Zeust «a végtelen æther»-nek nevezi, mely szerető karjaiban tartja a földet».[1]) Számos helyen nem tudni, vajjon a sophistika tanát ismeri e el, vagy pedig e tant saját tételei által akarja-e megczáfolni;[2]) ha az isten eszméje — mondja költőnk

---

[1]) L. Tro. 884. Suppl. 1140. fr. 488. 491. 757. 836. 890. 935. 961. 1007. Bővebben erről Zeller, az id. helyeken; Bouterweck, de philosophia Euripidea, sive de philosophandi generis, quo Euripides in tragoediis suis exornandis usus est, fontibus ac ratione (1817). Commentt. Soc. scient. Gotting. recent. vol. IV. 3—34; Sneither, de Euripide philosopho, Groening. 1828; Hasse, Comment. de Euripide poeta specimen, Halle, 1833; Polich, de tragicorum Graecorum philosophia et fontibus, ex quibus eam hausisse videntur. (Gymn. Progr. 4. Clausthal. 1858).

[2]) Bernhardy (Grundr. d. gr. Lit. II. 2. p. 367): «Euripides besass weder Methode d. h. consequentes Denken in Ethik und Philosophie der

maga (Hipp. 1100.) — keblembe száll, búm nagyobbodik, de ha mélyebben fontolóra veszem az ügyeket, akkor tétovázom és kételkedem az emberek tetteiben és sorsában, mert mindig változik; az emberek léte csak balga, tele hibával s mindig változó. — Ő át volt hatva a sophistikától, a nélkül, hogy benne kielégítést talált volna; felhasználta, hogy művészetének új érdeket adhasson, képviselője volt minden egyes abbeli jogának, hogy minden isteniről és emberiről fürkészve vizsgálódhassék, de átlátta ez iránynak veszedelmeit is, ki is mondta nyiltan, óvott is tőle, meg-megrótta, s utoljára egy egész tragédiát költött («Bacchæ» czíműt), melynek tartalma egy oly boldogtalan ember végét adja elő, a ki az istenek világával a maga eszét teszi szembe, s nem akarja azokat isteneknek ismerni el, a kik az ő képzete szerint az isteni valóságról isteneknek nem tarthatók. Pentheus király áldozatjává lesz az emberi vakmerőségnek, a mely az isteni hatalomnak, a mint ez Dionysusban nyilatkozik, még tagadhatatlan tettei előtt sem akar meghajolni, s ez az egész tragédia, a költő legkésőbbi s egyszersmind legnagyobbszerű darabjainak egyike, tele van az emberi észnek isteni dolgokban való felfuvalkodására intézett támadásokkal, s az olyannak dicséretével, a ki a hagyomány tanításához és a nép hitéhez hűségesen ragaszkodik. Aristophanes igazságtalanul mondotta róla, hogy «rávezette az embereket arra, hogy nem istenek»;[1]) egyik versét, például, szüntelenűl hangoztatták ellenében: «Nyelvem esküt tőn, de lelkemet e fogadás nem köti» (ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ', ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος Hipp. 612.). Ha megnézzük a Hippolytus szövegét, meg fogjuk találni, hogy mit akart a költő e sorokkal kifejezni; azt, hogy az ember erkölcsileg nincs kötelezve egy igéret által, melyet hamis ürügyek alapján csikartak ki tőle. Azon irányok, melyek Athén erkölcsi romlásával összefüggnek, költőnkre teljes erőt nem vettek, s őt elődei magasabb czéljaitól nem térítették el. Ő nemcsak élete módjában tisztán állott, s távol volt az ősi erkölcsök könnyelmű fitymálásától, hanem eleven vallásos érzéssel is bírt, meleg szeretettel volt isteni és emberi dolgok csöndes szemlélése iránt, mint az műveinek számos helyéből világosan kitűnik.[2])

Religon, noch einen positiven Grund und Rückhalt auf diesen Gebieten (gleich Socrates)».

[1]) Thesm. 451. v.: τοὺς ἄνδρας ἀναπέπεικεν οὐκ εἶναι θεούς. Kiáltó bizonysága az ellenkezőnek: οὐδένα γὰρ οἶμαι δαιμόνων εἶναι κακόν (Iph. Taur. 391. v.).

[2]) Med. 662. 902. 962; Orest. 480. 505; Hipp. 1100; Hec. 484. 782; Troad. 1271. 1279; Androm. 987; Heracl. 388. 906. L. Nägelsbach, Nachhomerische Theologie, 438. s köv. lap; v. ö. dr. Kont I. «Euripides vallási szempontból» (Egyet. philol. közl. 1881. II. füz.); Fuchs, über die Mythen-

Ha nem volnánk arról meggyőződve, hogy Euripides mint fölvilágosodott bölcsész örömet talált abban, hogy az athéniek előtt számos szentnek tartott és elhitt hagyományt nevetségessé tegye, akkor valóban csodálkoznunk kellene a felett, hogy miért ragaszkodott mindenkép a mythosz elbeszéléseihez és nem igyekezett azok helyére eredeti tárgyakat létesíteni, a mint azt kortársa Agathon «a virág» (ἄνθος) czímű darabjában tette. «Legjobb lett volna» — mondja Curtius — «ha Euripides a régi mondákon, melyeket úgy sem igen kedvelt, egészen túlad. Hisz évről-évre nehezebbé vált valami újat állítni elő; a tárgyakat már mind újra meg újra feldolgozták, a viszonyok mind adva, a személyek mind ismeretesek voltak.» A reflexio- és általános igazságokra való uralkodó hajlandósága mellett mégis csak a mythoszi tárgyak mutatkoztak legalkalmasabbaknak, mert itt talált többé-kevésbé illő helyeken legtöbb alkalmat arra, hogy istenről, a világról, családi viszonyokról és a különféle államformák értékéről kifejthesse nézeteit. A mythologikus hagyományokat ő csak substratumnak, alapkőnek tekinti, melyre erkölcsi képeit a lehető legnagyobb szabadsággal és önkénynyel építi föl; »ő a mythoszokat arra használja fel, hogy azokból helyzeteket vonjon ki, melyekben kora embereit szellemi izgatottságuk és szenvedélyes tevékenységök közben tűntethesse föl». (Otfr. Müller.)

Euripides tevékenységének csak két út állt nyitva: vagy a classicus mintáktól való tökéletes függés, vagy pedig a kor izlésének hódoló újításokkal tenni kísérletet. A sophoklesi költészetnek magas stilje nem volt további tökéletesítésre képes; ő az antik drámai művészet eszményi szépségét a tökély tetőpontjára emelte; Euripides versenytársai, Morsimos, Sthenelos, Meletos és Karkinos az ő költői czimboraságával együtt csak azokon a morzsákon tengődnek, melyeket Aeschylos és Sophokles dús asztalánál szedegetnek össze; Athén e másodrangú költői kisebb-nagyobb szerencsével utánozgatták a régi mestereket. Hasonlólag mondja Aristophanes egy ifjabb költőről, hogy «úgy nyalogatja Sophokles ajkait, a mint valami hordócskát, a melyből méz csordúl ki». Ha tehát Euripides e puszta utánzók közöl ki akart válni, a szellemek új mozgalmát szükségképen kellett színre vinnie, a napi philosophiát kellett a dráma számára értékesítenie

behandlung des Euripides (St. Gallen. 1859.); E. Müller, Euripides deorum popularium contemptor (Vratisl. 1826.); Lübker, Beiträge zur Theologie und Ethik des Euripides (Progr. Parchim. 1863. 4.); Chr. Jessen, Über den religiösen Standpunkt des Euripides (2 Flens. Progr. 1843. 1849; és Nachtrag a Zeitschr. f. östr. Gymn. VI. köt.).

és a szónoklatot a költészettel a kor izléséhez alkalmazkodólag egyesítenie. Ez tehát kisérlet volt a dráma továbbfejlesztésére; nem csupán utánkölteni akart ő; érezte, hogy a drámai költészetnek nem szabad holmi stereotyp formákban veszteg maradnia, ha hatni kíván a jelenben. — Mint említők, ily úton sok botlás nélkül nem lehetett haladni; már kortársai, jelesen Aristophanes, megbüntették érte.[1])

Aristophanest heves harczban találjuk az államélet visszaélései s a demagogia garázdálkodása ellen; az uralkodó újításvágynak teljes buzgalommal ellene szegűlt; «ő» — Bernhardyként — «realistikus természet, menten minden eszményiségtől, sokkal jobb és ósdiasabban gondolkodó athéni volt, mintsem hogy a közelében forrongó elemek értékét és összefüggését sokra becsülte volna; nem volt benne hivatás arra, hogy reflexiókba bocsátkozzék, s minthogy őt kizárólag a tények tüneményei kötötték le, nem igen gondolkodott az újabb műveltség idegenszerű hatalmai és az ezek által a korra gyakorolt elkerülhetetlen befolyás felől». Aristophanes a derült, meg nem fontoló felfogás egy nemével szított Athén régi hagyományaihoz; szenvedélyesen gyűlölte a demagogusokat, philosophusokat és rhetorokat.

Abból az álláspontból, mely a régi iskola hívői, különösen Aristophanesé volt, azt követelték, hogy a költő a roszat hallgassa el; mert azért megy az ember színházba a Dionysus-ünnepeken, hogy feledje az élet nyomorúságát és alávalóságát, s egy oly világba emelkedjék, a hova nem hat fel semmi aljas. Még a gonosztevőknek és bűnösöknek is emberfölötti nagyságuk legyen. Ez mindenesetre szűk és egyoldalú álláspont, de neki köszönhette az antik tragédia az ő

---

[1]) Így erkölcsi szempontból joggal támadja meg Aristophanes költőnket, midőn mondja (Békák, 1078. s köv. v.):

«És hány galibát okozott már ez!
Nem színre hozott kerítő nőket,
S kik az oltárnál betegesznek le,
S kik a bátyjukkal közösülnek, vagy
Ezt mondják: «élni nem élet»?
Aztán e miatt tele a város
Jogi firkászok s oltári-bohócz
Népmajmok renyhe hadával
Kik a népet szüntelen ámítják; stb.

(Itt és alább Arany J. ford.) V. ö. Ach. 412. Nub. 1371. Pac. 147. Thesm. 547. Ran. 1043. 1063. — Euripides Hippolytosában t. i. Phaedra dajkája kerít; Aeolos-ban Makareus nőül veszi saját nővérét, Kanake-t; Auge czímű darabjában pedig Auge Athene templomában szül és még gúnyolólag védelmezi magát az istennő haragja ellen.

sajátszerű tökélyét, ideális méltóságát és erkölcsi jelentőségét, s Euripides nézetök szerint nem volt képes azt, a mit ezen költői világon elrombolt, más úton-módon kipótolni vagy jóvá tenni. Így fejti ki Aristophanes *Békái*-ban themáját, birálatát vagy halálos itéletét Euripides tragédiái felől, kit ő Aeschylos, az antik költészet elismerése mellett, teljesen megsemmisít. Nem kimélte gúnyait, hogy költőnket mint istentagadót, népelrontót, erkölcstelenség-hirdetőt, élczeket hajhászó embert és rosz művészt ostorozza. «Aristophanes», mondja Jean Paul, «lässt wie ein Moses seinen Froschregen auf den Euripides nur zur Strafe seiner schlaffen und erschlaffenden Sittlichkeit fallen, weniger bestochen, als Sokrates von dessen Sittensprüchen bei vorwaltender Unsittlichkeit im Ganzen». Ennek a harcznak bizonyára megvolt az a hatása, hogy a valódi művészet iránti érzéket táplálta, s a régi mestereket tiszteletben tartotta; s bár Aristophanes s a vele egy értelmen levők az új nemnek gyarlóságait jól felismerték, még sem tudtak a dráma továbbfejlesztésére más útakat jelölni ki, nem hogy oly költőkre mutathattak volna, a kik talán helyesebb irányban indúltak; a jelen hézagját nem bírták kitölteni. Aristophanes a maga részéről nyiltan kimondja és pedig joggal, hogy a bűn ellenében az erényhez szegődött. Mindamellett személyes itéleteit vigyázva szabad csak elfogadnunk; noha bámulatos mint kritikus, Euripides iránt még sem volt méltányos, vele szemben gyakran túlzott álláspontot foglalt el, sőt satirája sok helyütt személyes egész a lelkiismeretlenségig.[1])

Euripides kétség kívül egyike azon költőknek, kik bő okot adnak az ócsárlásra, ha egyes dolgokat és nem összes eszme-világát tartjuk szem előtt, ha antik mérték szerint, tőle a művészet és tartalom közti harmoniát, vagy műterméket követelünk. Aristophanesnek mindannyiszor igaza van, valahányszor a tiszta ízlés és organikus költészet

---

[1]) V. ö. Stallbaum, progr. de persona Bacchi in Ranis Aristoph. Lipcse, 1839; Rudloff, de Aristophane Euripidis irrisore, Berl. diss. 1865; C. Kock, Aristophanes und die Götter des Volksglaubens (Jahrb. f. Philol. 1857. Supplembd. 3.); Bernhardy, Id. m. II. 395. s köv. lap. Nálunk: dr. Kont I. Aristophanes mint műbíráló a Békákban (Egyet. philol. közl. 1880. III. füz.); ugyanattól: Aristophanes, 33. 86. 92. s köv. lap.

Nagy ócsárlója Euripidesnek Klein: «Uns gilt Euripides als eines der wirksamsten Zersetzungselemente des griechischen Staatslebens» etc. (Geschichte d. Dram. I. 407. l.) Klein, ki mások hibáit oly elmés, metsző gúnynyal kipiszegi és velök elfogultságuk és túlzásaik miatt satirájának fulánkját és kiméletlen kritikájának viharkorbácsait érezteti, Klein munkájának sok helyén, nevezetesen Euripides bírálatában is ugyanazon hibákba esik: egyoldalú, túloz és elfogultan itél.

követelményeivel lép föl Euripides eretnekségei ellen; és költőnk drámai művészete ellen tett kifogásai csakugyan Aristoteleséivel gyakran egyeznek. De más részt jól megfontolandó, hogy az Euripides költészetében előforduló hibák és gyöngék nagy részét *a kor megváltozott szellemének kell betudnunk:* «Das Jahrhundert» — mondja Goethe — «reisst sowohl den Willigen als Unwilligen mit sich fort, bestimmt und bildet ihn, dergestalt, dass man wohl sagen kann, ein jeder, nur zehn Jahre früher oder später geboren, dürfte, was seine eigene Bildung und die Wirkung nach aussen betrifft, ein ganz anderer geworden sein».[1]) S e körülmény a költőnkről mondott sujtó itéletet és művészi fogyatkozásai ellen emelt súlyos vádat jelentékenyen csökkenti.[2]) Euripides kora a tiszta és feddhetetlen igazság iránti érzékét és egy nehéz költő megértésére szükséges szellemi erejét sokkal inkább elvesztette, mintsem hogy egy euripidesi szellem a régi úton haladhatott volna. Ennek tulajdonítható, hogy az euripidesi tragédiákban a költő, mint a köznapiság embere, nem a közönség fölött, hanem azzal egy fokon áll. Ő úgy szólván csak «unus ex multis» s így hódol többé-kevésbé minden darabjában kora uralkodó irányának; ő kora philosophikus-rhetorikai irányának dramatikai tolmácsa; mint «a sophista és sokratesi felvilágosodottság gyermeke» jártas volt emez új rhetorikai és logikai tanulmányokban, melyeket a régi iskola hivői gyűlöltek. Törvényszéki jelenetekkel, melyeket a nép ez életben soha meg nem únt, az iskola igényelte szabályok szerinti művészi szónoklatokkal, mondásokkal és

---

[1]) Wahrheit und Dichtung előszavában.

[2]) «Sein Object» — mondja Bernhardy — «war die Ochlokratie und das Spiel ihrer Leidenschaften; das Gewirr ihrer krankhaften Zustände sammt den flüchtigen Erscheinungen der geselligen Welt forderten ihn zur ernsten Reflexion auf. Wenn man also an Euripides eine Menge von Eigenschaften rügte, die ihn von der Strenge des antiken Dramas entfernten und den Eindruck einer zerfahrenen Poesie machten, namentlich Mangel an Ebenmass, Hang zu Betrachtungen und Maximen, Missbrauch der Beredsamkeit als einer Sache des Luxus, Anhäufung des tragischen Stoffes und der leidenschaftlichen Situationen oder Seichtigkeit der Charaktere: so hat man nicht genug bedacht, dass er hierin, wie in den meisten Uebertreibungen, mit grosser Treue das Maass seiner Zeit bewahrt und keinen Augenblick den Standpunkt derselben verlässt. Die Tragödie des Euripides ist an und für sich eine Phaenomenologie der Leidenschaften und Conflicte in der damaligen attischen Gesellschaft und ihr Pathos, ihre Sophistik und schwelgerische Reflexion, welche zwar stets als wesentliche Züge auffielen, aber doch gewöhnlich für Willkür und krankhafte Laune gelten, haben ihre innerlichste Wurzel und Nothwendigkeit in den gleichzeitigen Zuständen».

közhelyekkel, minőket az akkori bölcsek szüntelen ajkaikon hordtak, előszeretettel foglalkozik; [1]) az iskola és forum szokásait a színpadra viszi! [2]) *Hecuba* czímű darabjában, egy a trójai királyi családon ejtett súlyos igazságtalanságot arra használja fel, hogy az athéniektől annyira kedvelt törvényszéki jeleneteket és beszédeket színpadra vigye. E mellett Odysseus valódi athéni sykophant gyanánt szerepel, ki a szavak értelmének elferdítését és a sophistikát alaposan érti. Orestes valóságos perfolyam, minden formáival; még tanúkihallgatás is fordúl elő és a fel- és alperesnek hosszú beszédeit a hallgatóknak politikai elmélkedések által teszi érdekessé; hasonlóan a phœniciai nőkben is törvényszéki jelenetek vannak fölvéve. [3])

Euripides Hippolytosában (486. s köv. v.) hevesen kel ki a tartalomsilány, díszes csupán a füleknek hízelgő szónoklátok ellen, és ezeknek a hallgatókra való kártékony befolyását élénk színekkel ecseteli; költőnk azonban nem ritkán maga is vétett ez ellen: Bernhardy (id. m. II. 374. l.): «Allerdings fesselt seine Beredsamkeit durch Scharfsinn und drastische Kraft, nicht selten aber verliert sie die Haltung und verseichtet, so dass sie charakterlos und erschlafft, in

---

[1]) Friedr. Blass («Die Attische Beredtsamkeit von Gorgias bis zu Lysias» 41. l.): «Die Redekämpfe, welche Euripides .... veranstaltet, ... zeigen einen Fluss der Rede und eine Gewandtheit der Argumentation, die einem wirklichen Redner alle Ehre machen würde».

[2]) Gustav Freytag («Die Technik des Dramas» 124. l): «In anderer Weise wurde die Führung der Scenen bestimmt durch die grosse Angelegenheit des attischen Marktes, die Gerichtsverhandlungen. Den Reden der Ankläger und Vertheidiger zu lauschen war Leidenschaft des Volkes. Die höchst kunstvolle Ausbildung der griechischen Gerichtsreden, aber auch das Raffinement, mit welchem man Wirkungen hervorzubringen suchte, die feine sophistische Dialektik drang in die attische Bühne ein und bestimmte die Form der Dialogscenen». — Goethe, Velenczében egy színházi előadás alkalmával, egyik ismerőséhez így nyilatkozott: «Jetzt verstehe ich besser die langen Reden und das viele Hin- und Her-Dissertiren im griechischen Trauerspiele. Die Athenienser hörten noch lieber reden und verstanden sich noch besser darauf, als die Italiener; vor den Gerichtsstellen, wo sie den ganzen Tag lagen, lernten sie schon etwas».

[3]) Viehoff (Beitrag zur dramaturg.-ästhet. Erläuterung der Iphig. in Taur. 38. l.): «Die Rede des Pylades und die Widerlegung des Orest tragen, obwohl von prägnanter Kürze, doch sehr bestimmt den dem griechischen Publikum so beliebten Charakter der gerichtlichen Streitreden». V. ö. Med. 465—608; Androm. 147—273; Phoeniss. 469—225; Heracl. 134—231; Hec. 1132—1251; Iphig. Taur. 1053. s köv. v. L. Lechner: De Euripide rhetorum discipulo. Progr. Gymn. Onold. 1874.

Wortfülle, rhetorischen Figuren und witzigen Contrasten,[1]) auf den ungemässigten Wassern des Räsonnements verschwimmt».

Ide vág Aristophanes is (Békák, 89. v.):

«Hát nincsen ott még más tragoedia-
Csináló ifju, több mint tízezer,
Euripidesnél csacskább egy határral?»

u. o. 1018. v. «Aztán meg az ifjúságot üres fecsegésen kapni tanítád».[2])

Az is meglátszik Euripides tragédiáin, hogy a korszellem hovatovább jobban uralkodott rajta s ragadta magával. Mert míg korábbi darabjaiban, pl. Medea, Hekabe, Hippolytos, Andromache és Alkestisben szigorúbban meg vannak tartva bizonyos elvek, az újabbakban növekedő hanyagságot veszünk észre; a versek elsietettébbekké s gondatlanabbakká, a jambusi hosszú szótagok feloldásai sűrűbbekké lesznek. A dialogus s az egymásnak megfelelő hosszabb beszédek rendezésében is a symmetriának bizonyos művészetét mutatják a régebbi tragédiák, a mi az újabb művekben nincs meg. Körülbelül bizonyos, hogy az az idő, melyben a költő a szerkezet és versalkat szigorúbb stíljét elhagyta, a 89. Ol. tájára esik. Tehát akkortájban volt ez, midőn

---

[1]) Az ellentétekre vonatkozólag pl. Phoen. 1478:

πόλει δ' ἀγῶνες οἱ μὲν εὐτυχέστατοι
τῆδ' ἐξέβησαν, οἱ δὲ δυστυχέστατοι.

Köchly, Iph. Taur. 504: «Dergleichen pointirte Gegensätze sind dem Euripides besonders geläufig». L. Or. 390. 454. Hipp. 501. 612. Hel. 601. Hec. 252. 311. Herc. Fur. 165. 588. 634. Med. 884.

Prodicustól tanulta költőnk a hasonértelmű szók pontos megkülönböztetését:

Med. 758. πράξασ' ἃ μέλλω καὶ τυχοῦσ' ἃ βούλομαι.
Hel. 286. τοῖς πράγμασιν τέθνηκα, τοῖς δ' ἔργοισιν οὔ.
Ion. 1374. τὰ τοῦ θεοῦ μὲν χρηστά, τοῦ δὲ δαίμονος βαρέα.

V. ö. Androm. 384. Med. 469. 471. 1228. Spengel. Συναγ. τεχνῶν p. 46 sqq: Prodicus Ceus, quantum scimus de industria et magna dedita opera primus verborum potestates discriminans proprium sensum usu antiquatum et obliteratum investigare et denuo hominibus tradere studuit... De hac verbum doctrina, quam ut primum omnibus commendaverat, privatissimas dedit lectiones quinquaginta drachmis ab eo aestimatas, ut Socrates dicit in Cratylo p. 4». V. ö. J. Chr. Hummel. Quaest. de Prodico sophista 57. s köv. lap; Blass. Id. m. 29. l.; Stallbaum, in Plat. Protag. p. 337. N. Wecklein adnot. ad Med. 1229 sq.

[2]) V. ö. Aristid. III. p. 221: ὁρῶ δὲ Αἰσχύλον μὲν αἰτίαν οὐ σχόντα, ὡς εἰσαγάγοι λαλιάν, οὐδὲ τὸν ἥδιστον Σοφοκλέα, ὅτι τῆς σεμνότητος ὡς οἷόν τε μάλιστα ἀντείχοντο καὶ κρεῖττον ἢ κατὰ τοὺς πολλοὺς τὰ ἤθη παρείχοντο. Εὐριπίδην δὲ λαλεῖν αὐτοὺς ἐθίσαι καταιτιαθέντα, ἀφελεῖν τι δόξαντα τοῦ βάρους.

a Nikias-béke után Alkibiades lépett az állam élére, s ezt az ő vakmerő politikájának bizonytalan útjaira terítette. [1])

Euripides, a mennyire tudjuk, a hellén világtól távol, minden társadalom és érintkezéstől elkülönítve élt; ő elődeitől, Aeschylos és Sophoklestől eltérőleg nem vett részt a közügyekben; Euripides — mondja Bernhardy — volt az *első classikus költő*, ki a világtól elválva működött. Mindamellett téves lenne a föltevés, hogy kora fontosabb eseményeit közönynyel nézte; a közélet zajló hullámai közepette élénken érezte Athén balsorsát, Argossal szövetséget ajánl, a Spárta ellen táplált ellenséges érzületét nem titkolja el, mindenek előtt azonban békére int. A mint tehát megragadja az alkalmat, hogy a nép szenvedélyét, az igazságnak és hitnek gonosz felforgatását, a népuralomnak lelkiismeretlen vezéreit, a demagogusokat, kik a népet beszédeikkel vakítják el és merészségök áltak vészbe sodorják, keményen megrója, ép úgy a legmelegebb érdeklődéssel vesz részt szülővárosa más ügyeiben és politikai vállalataiban; [2]) ő az athéni honszeretetnek nemcsak egy emléket állított. Jacobs (Nachtr. V. 409): «Ueberhaupt aber hat wohl nicht leicht ein tragischer Dichter das subjective Interesse seines Vaterlandes und des Nationalstolzes so oft und so offenbar dem objectiven Interesse der Kunst beigefügt und demselben bald in der Wahl des Stoffes, bald in der Einrichtung der Handlung, bald in einzelnen gelegentlichen Abschweifungen und Tiraden gehuldigt. Die *Flehenden*, der *Ion* und die *Herakliden* sind einzig und allein diesem Zwecke gewidmet». Az *Esdeklők*-ben Athén, mint a humanitas előharczosa szerepel, Creon, thébai király ellen, ki a sánczai előtt elhullott argiv harczosoktól megtagadta a végtiszteletet. Költőnknek athéni dicsőségért való heves érzéséről fényes bizonyságot tesz *Ion* czímű darabja is, melynek cselekvényéből az fejlik ki, hogy Ion, a jón törzseknek és az attikai nemzetségeknek alapítója, valóságban Apollónak Creusától, Erechtheus leányától való fia volt. A *Heraklidák*-ban ugyancsak Athén menhelyül szolgál Herakles gyermekeinek, kik Eurystheustól, boldogult atyjok egykori gazdájától üldözőbe vétettek; hasonlókép az *Erechtheus* töredékei a honi népmondának mély és meleg felfogásáról tanúskodnak. E mellett színi tárgyait úgy igyekezett megválasztani s

---

[1]) A metrum és compositió stíljének epochái: G. Hermann, El. d. Metr. 123. l.; H. Hirzel, de Eurip. in comp. div. arte 92. l.

[2]) L. Orest. 902. Aeol. fr. 2. Eurysth. fr. 6. Plisthen. fr. 2. Cresphont. fr. 15. Heracl. 310. Suppl. 244. fr. 628. Dio Chrysostomus δριμὺς καὶ πολιτικός-nak nevezi Euripidest. A Spárta elleni antipathiáját illetőleg: Androm. 445. 724. Suppl. 187; v. ö. Valck. in Herod. IX. 54; G. Hermann praef. Andr. p. XI.

elrendezni, hogy azok jelen viszonyokra való vonatkoztatással az ujdonság báját öltötték fel. Így az említett Esdeklőkben ez az Argos iránt szerzett érdem a végett van kiemelve, hogy, a mint az utolján egyenesen ki is mondatik, ez az állam az athéniekkel szoros szövetségre indíttassék; a Thébával vítt régi harczok pedig a deliumi csata után, — mely után a thébaiak az elhullott ellenfelek eltakarítását szintén megtagadták — indirect érdekkel bírtak. A Heraklidákban azért szolgál Athén menhelyűl Herakles gyermekeinek, hogy ez által Spárta hálátlansága kitűnjék, s az attikai párt Peloponnesosban erősödjék, egészen az Alkibiades-féle politika értelmében, melyet a költő szemlátomást követett.[1]) Talán egy tragikus sem czélzott annyit a korviszonyokra és a symbolikus jellemekre; Lykurgos szónok méltán mondhatta róla, hogy máskülönben is derék költő volt, de kiváló dicséretet érdemel azért, hogy a hazai őskorból vett mintaképek által igyekezett polgártársai hazafias érzelmeit kellő lángra gyujtani.[2])

Dr. Krausz Jakab.

ANAKREONI DALOK.

22. Europa képe.

Fiú, ha nem csalódom,
Zeust látok e bikában.
Hátán szidóni nőt visz,
S hullám-hasítva úszik
A tengeren keresztül.
Más bika át nem úszsza
Nyájátul elszakadva
Az óriási tengert,
Csupán csak az tehette.

P. Thewrewk E.

---

[1]) V. ö. Le Beau, Mém. de l'Acad. des Inscr. T. 35; Süvern, über einige historische und politische Anspielungen in der alten Tragödie (Abhandl. d. preuss. Akad. 1824.); C. Schenkl, Die politischen Anschauungen des Euripides (Zeitschr. f. östr. Gymn. 1862. 357—379; és 485—508. l.).

[2]) Lykurg. c. Leocr. p. 160. § 100: διὸ καὶ δικαίως ἄν τις Εὐριπίδην ἐπαινέσειεν, ὅτι τά τε ἄλλα ὢν ἀγαθὸς ποιητὴς καὶ τοῦτον τὸν μῦθον προείλετο ποιῆσαι, ἡγούμενος κάλλιστον ἂν γενέσθαι τοῖς πολίταις παράδειγμα τὰς ἐκείνων πράξεις, πρὸς ἃς ἀποβλέποντας καὶ θεωροῦντας συνεθίζεσθαι ταῖς ψυχαῖς τὸ τὴν πατρίδα φιλεῖν. — Athént szentnek mondja: ὅσιος Electra, 1320; ζάθεος Ion 184; — boldognak: εὐδαίμων Elect. 1289. Tro. 207. ὄλβιος Alk. 452. λιπαρός Iph. Taur. 1130. Tro. 803. Alk. 452; — híresnek: κλεινός Antiop. fr. 225. Ion 30. 262. Tro. 207. Hipp. 1459.

HAZAI IRODALOM.

1. **P. Cornelii Taciti** Annalium ab excessu divi Augusti Libri I—VI. Bevezetéssel és tárgymutató kivonatokkal ellátta *Petrovich Ferencz.* Budapest. 1881. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása, Hoffmann és Molnár, 1881. 8-ad rét, XXVIII. és 200 l. Ára 90 kr.

Hogy Tacitus művei ujabb magyar jegyzetes kiadására nagyon rászorultunk, mindenki tudja, ki ezen classikust középtanodáinkban előadta, vagy tudomással bír arról, hogy vannak hazánkban oly művelt laikusok is, kik anélkül, hogy a philologiával szakszerint foglalkoznának, olvassák Tacitusukat és szivesen vesznek minden oly művet, mely kedvelt írójuk megértését elősegíti és megkönnyíti. Petrovich könyve mindkét rendbeli olvasót ki akar elégíteni; mennyiben fog ez neki a jövőben sikerülni, meg nem mondhatjuk — bár Bevezetéséről a legnagyobb elismeréssel nyilatkozhatunk, — nem mondhatjuk meg pedig azért, mert művének főrésze, a jegyzetek, az Eggenberger-féle czég kiadványai majd fele részének szokásához híven késik megjelenni és talán mindaddig fog késni, mig a mű első részének, a méregdrága szövegnek egy egész kiadását a kevésbbé fontos bevezetéssel együtt a középiskolai tanárok tanulóikkal el nem fogyasztatták azon reményben, hogy a jegyzetek lehető gyorsan, azaz a kellő időben fognak megjelenni.

Az előttünk fekvő kiadásból is csak az első kötet jelent meg, mely az irodalomtörténeti és nyelvtani bevezetést, valamint az Annales első hat könyvének szövegét tartalmazza a tárgymutatókkal együtt. Az utóbbiakról örömmel constatálhatjuk, hogy czéljuknak minden tekintetben megfelelnek és a tanulót készülése közben sikeresen megóvják «legalább a fő dolgok félreértésétől». Csak itt-ott hisszük, hogy kelleténél rövidebb és általánosabb értelmű a tárgymutató, pl. cap. 1 «Római történetírás»; cap. 14 és 15 «a néptribunusok egy indítványának bukása» (a bukás itt csak mellékes körülményre vonatkozik, az indítvány főrésze elfogadtatott); cap. 75 «Tiberius mint az igazságszolgáltatás ellenőre *és gavallér.*» — Félreértésre szolgáltathat alkalmat a cap. 8—10-hez való tartalommutató: «a császári hulla elégetésénél őrtálló katonaság érzelmei»; a szövegben: «die funeris milites velut præsidio stetere, multum irridentibus qui ipsi viderant stb.» áll, hol az «irridentibus» abl. abs.-nak alanya csak nem lehet a főmondat alanya, milites, hanem a közönség azon része, «qui ipsi viderant» stb.

A «Bevezetés» szintén kevés alkalmat ad helyreigazító megjegyzésekre, de annál többet elismerésünk nyilvánítására. Szól Tacitus életéről, elősorolja egyes munkáit, megvitatja authenticitásukat és keletkezésük idejét; azután megbeszéli Tac. történeti műveinek forrásait, jellemzi

stilusát és az arany latinságtól eltérő nyelvszokását, végre ismerteti politikai, társadalmi és vallási nézeteit és találóan kifejti, mennyiben tartozunk hitelt adni Tiberius császár Tacitus adta jellemfestésének. Mindezen részletek az újabb szakirodalom gondos fölhasználásával és Petrovichnek ismeretes élénk stílusán vannak megírva, és úgy a tanulóknak mint a művelt laikusoknak hasznos és élvezetes olvasmányt adnak. Csak azt nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, hogy némelykor a szerző nagyon is belemélyed vitás kérdések tárgyalásába, és hogy előadása itt-ott kelleténél tudományosabb. Egyes kifogásaink közül a következőket hozzuk fel: p. II. Nem Spira Vendelnek, hanem Vendelinus de Spira-nak, Spirai (Speyeri) Vendelnek hítták a Historiæ editor princepsét. —P. III. kimaradt Tacitus jelesebb kiadói névsorából Bekker, és nem egészen pontosan mondatik az ifjabb Plinius életéről, hogy «62-ben született és 108-ban még élt», holott 113-ban halt meg. — P. XIII. A «Dialogus»-t nemcsak a «legrégibb» kézírat mondja Tacitus művének, hanem valamennyi codexünk archetypusa. — P. XIV. Petr. az Annales közzétételének évéül a 116-ik évet veszi fel; hogy miért, nem mondja meg, ámbár nem lett volna talán fölösleges az általa commentált mű keletkezésének idejével valamivel behatóbban foglalkozni. Teuffel 115 és 117 közé teszi az Annales kiadását. — A Bevezetés legfontosabb tévedése talán az, hogy a czímkérdés dolgában a Bevezetés, mely úgy látszik e Közlönyben közzétett czikkem megjelenése előtt imprimáltatott, ugyanazon nézetet vallja, mint a melyet Petrovich a Tanáregylet Közlönyében és külön lenyomatban is megjelent értekezésében fejtegetett; de még ezen aránylag legfontosabb tévedés sem bir különös jelentőséggel. — Ha Petrovich «Jegyzetei» — mint hisszük — ugyanazon niveaun fognak állani, mint e «Bevezetés», Tacitus-kiadását méltán legjobb iskolai kiadásaink közé fogjuk számíthatni.

2. **Latin verstan és prosodia**, gymnasiumok számára és magánhasználatra irta *Dr. Pecz Vilmos*, gymn. tanár. Budapest, Franklin-társulat. 1881. 8-ad rét, 96 oldal. Ára 70 kr.

A latin prosodiát és metrikát tárgyaló közleményekben irodalmunk nem mondható szegénynek. Thewrewk Emilnek rhythmikai dolgozataitól eltekintve különféle Alvárykon és Versus memorialesen kívül birunk e szakba vágó önállóan megjelent tankönyveket Holub Mátyástól (1862), Füssy Tamástól (1863), Horváth Zsigmondtól (1867) és Garami Rikárdtól (1874). Azonkívül a Bartal Malmosi-ék nagyobb mondattanának függelékében és gyakorlókönyvében, Szepesinek és Szénássy-Elischernek mondattanaiban és alaktanaiban is föl vannak sorolva a latin prosodia és verstannak főbb szabályai; de mindezen művek nem tették fölöslegessé az olyan verstan és prosodia megjelenését, mely mint

a Peczé, egyrészt nem a régi elavult állásponton áll, másrészt pedig nem elégszik meg avval, hogy az algymnasium igényeit kielégítse, hanem a már érettebb hetedik és nyolczadik osztálybeli tanulókat fel akarja menteni a metrikus schemáknak bemagolásától, és be akarja vezetni a rhythmus és metrum lényegébe. Örömmel üdvözöljük tehát többek közt szerzőnek azon szokását, hogy az egyes verssorokban megjelöli azon szótagokat, melyeken a főictus, és azokat, melyeken a mellékictus van, továbbá a diaeresist és a caesurát: mind oly dolog, mely az első pillanatra ugyan talán zavarólag hat a hozzá nem szokott szemre, de rövid begyakorlás után nagy mértékben elősegíti a verssorok megértését és így helyes skandálását is. — Minthogy Pecz művének beosztását Közlönyünk olvasói a szerzőnek önismertetéséből már eléggé ismerik, czélszerűbbnek tartom minden dícséret helyett, melyre a könyv nem szorult, röviden azon helyeket felsorolni, melyeket nézetem szerint a biztosan remélhető második kiadásnál meg fog kelleni változtatni.

§. 17-ben jó lett volna említeni, hogy (Brücke és mások szerint) a szótagok quantitása a modern nyelvek metrikájában sem közömbös dolog; ugyanott talán fel kellett volna hozni, hogy vannak a magyarban is időmértékes versek.—§. 18-ban a saturnusi vers említésénél utalni kell §. 139-re, hol a tanuló megtalálja, mi az a saturnusi vers. — §. 31. szerint hiatus fordúl elő némelykor az arsisban, «ha a magánhangzóval végződő szó után *görög* szó következik, pl. . . . Nubibus esse solet aut purpure*ae* Aurorae.» De hiszen *Aurora* nem görög szó! —§. 40. nincs megmondva, kik azon régibb költők, kik az us és is végzetek s-jét is kivetették következő mássalhangzó előtt. — §. 45. fölösleges volt a poetica licentiákhoz számítani a prózában is nem ritka olyan összevonást, mint nil (= nihil). — §. 55. az *a* megnyújtását a graviā acc. plur. neutrius generis-ben talán eredeti hosszúságból lehetett volna magyarázni.— § 69 és 71-ben szerző Christ metrikájának megfelelő helyeire utal, mi legalább is fölösleges. — §§. 90. és 91-ben nincsen példa felhozva a cæsura semitrinaria- és semiquinaria-ra, §§. 123., 149., 155. stb.-ben pedig egyes verssorokra. — §. 128. nincsen kitéve az idézet szerzőjének neve. — A prosodiában a képzők mennyiségéről szóló paragraphusokban még maradt javítani való. A magánhangzós névképzőket kár volt *a*, *o* és *u* tövűekre felosztani; ennek ugyanis az a következménye, hogy számos melléknévképző (pl. icus, ĭmus, īmus, orus, osus, sivus stb. stb.) mindaz *a*-tövűek, mind az *o*-tövűek közt föl van hozva. — §. 36. acrimonia eleség-nek, matrona asszonyság-nak van fordítva, §. 53-ban *iter* temetésnek; kétértelmű subula-nak *(ár)* és æstuarium-nak (öböl) fordítása. — §. 49-ben nix-nek töve *nig*, §. 52-ben *niv*; §. 61-ben fluo töve fluc, liquescere-é lic, traho-é trag, veho-é veg, de ugyanazon paragraphus más helyén ugyanazon szók töveiül flug, liqu, trah és veh van fölemlítve.

Ezek azon egytől egyig apró hiányok, melyeket Pecz ezen ujabb munkájában találtunk, és az olvasó első pillanatra láthatja, hogy a könyvnek iskolai használatát a legkisebb mértékben sem nehezítik. Végül még csak azon meggyőződésemnek akarok felmerült kételyekkel szemben kifejezést adni, hogy Pecz könyvét egyes, részben a nyomás által is indikált kihagyásokkal, a gymnasiumnak alsóbb osztályaiban is, hol ugyis alig lehet a prosodiánál többet tárgyalni, sikerrel lehet használni. A latin grammatika terén Szénássy és Bartal-Malmosi tankönyvei már meghonosították nálunk az új irányt, kívánatos volna tehát, hogy Pecz ezen műve a latin verstan és prosodia terén is meghonosítsa középiskoláinkban az újabb, helyesebb theoriákat.

Dr. Ábel Jenö.

A német helyesírás szabályai gyakorlatokkal és helyesírási szótárral ellátva. A felső nép-, polgári- és középiskolák használatára összeállították *Dr. Schwicker J. H. és Tiber Ágost* budapesti tanárok. Budapest, 1881, Nagel B., 100 l. Ára 60 kr.

A szerzők e könyvvel német nyelvi oktatásunkat akarják megkönnyíteni és egy rég érzett bajon kívánnak segíteni, «a mennyiben a német helyesírásban eddig uralkodott ingadozást, ziláltságot és rendszertelenséget akarják megszüntetni nálunk is, még pedig első sorban iskoláinkban». E czélra lefordították az osztrák kormánynak 1879. augusztus 22-én kiadott helyesírási szabályzatát, melyet példákkal és gyakorlatokkal bővítettek; azután felvették «a synonym, azaz [1]) hason hangzással, de különböző értelemmel bíró szók» lajstromát, — melyről csak azt felejtették el bevallani, hogy Schiller Károly német nyelvtanából [2]) származik; — végre kapcsoltak hozzá egy szótárt, mely az előszó szerint 11,108 szót tartalmaz, mely azonban nem kimerítő, csak helyesírási szótár akar lenni, «következésképen azon szók, melyeknek írása egyáltalában nem nyújt nehézséget vagy kétséget, mellőztettek».

Eddig szerzők czélja és munkájok tartalma.

A kérdés, melyről szó van, épen nem sürgős természetű; de

---

[1]) Csak mellesleg érintem, hogy a tudomány *synonymok* alatt épen a megfordítottját érti annak, mit a szerzők állítanak, t. i. rokon értelmű, de különböző hangzású (gyökü) szókat. Hogy pl. *Aal* (angolna), *alle* (mind), *Ahle* (árr) és *Allee* (fasor) — ez a szerzők első példája — synonymok volnának, azt még senki sem állította; de igenis synonymok, pl. *befehlen*, *gebieten*, *heissen*, *ordnen*, *bestellen* stb., mert mind «parancsolást» jelentenek. De ez elemi nyelvtanba való.

[2]) *Deutsche Grammatik für Mittelschulen von Karl Schiller.* Wien 6. kiadás, 18—25. l.

tény, hogy elintézetlen, s én részemről érdeműl rovom fel e könyv szerzőinek, hogy napi rendre tűzték, [1]) ha az általuk javasolt eljárást nem helyeselhetem is.

A német helyesírás ugyanis Németországban magában némi megállapodásra[2]) jutott, legalább az iskolában, sőt Poroszországban jó részben már az iskolán kívül is. Ausztria, Bajorország, Poroszország és Würtemberg [3]) 1879-ben és 1880-ban hivatalos helyesírási szabályzatokat adtak ki, melyek az illető államok iskoláiban és iskolai könyveiben érvényben vannak. Így tehát négyféle német orthographia [4]) volna, s első pillanatra nehéz feladatnak tetszhetnék, ezek közől hazai iskoláink számára a legczélszerűbbet kiválasztani, — mert hogy a meglevőkből kell *választanunk* és *nem* szabad egészen újat gyártanunk, arra nézve alig fognak eltérni a vélemények.

E feladat azonban annyiban nem nagyon nehéz, mert ez orthographiák mind Raumer Rudolf azon főelvéből indúlnak ki, hogy *az orthographia rendezésénél a hagyományos, jelenleg is szokásban levő*, csak egyes kérdésekben ingadozó *írásmódot kell alapul venni.* Úgy nem feltünő, hogy a hivatalos négy helyesírás lényeges pontokban egyező; ez főleg a németországiakról áll, melyek csak mellékes dolgokban térnek el egymástól.

A következőkben röviden összefoglalom az egyező és eltérő határozatokat. A németországi helyesírásokat, a hol egyeznek, egynek veszem (N.), a bajort (B.) külön és a poroszt (P.) külön csak ott említem, a hol eltérnek egymástól. Ezekkel rendesen csak az ausztriai (A.) helyesírást állítom szembe. A würtembergi (W.) nem bír fontossággal.[5])

A hivatalos orthographiák megegyeznek a következő pontokban:

1. *Ä*, *Ö*, *Ü* írandó, nem *Ae*, *Oe*, *Ue;* tehát *Äpfel*, *Öfen*, *Übel*, nem *Aepfel*, *Oefen*, *Uebel*.

---

[1]) L. Tiber Agostnak a *Tanáregyleti Közlöny*-ben (1876 és 1881) megjelent két czikkét is.

[2]) L. főleg *W. Wilmanns* kitünő könyvét: *Kommentar zur preussischen Schulorthographie*, Berlin, 1880, 218 lap.

[3]) A würtembergi szabályzat jóval régibb keletű, mint a többiek; azért berendezése és szabályzatainak fogalmazása részben igen eltérő.

[4]) Van természetesen több hivatalos és nem-hivatalos szabályzat is, de ezek lényegtelenek, ha oly roppant zajjal lépnek is fel, mint például a Sanders Dánielé.

[5]) Az egyezések és eltérések pontos összeállítását lásd a bécsi *Zeitschrift für das Realschulwesen* 1880-diki ötödik füzetében, Tiber Ágost múlt évi czikkében és minden egyes kérdésre vonatkozólag *Wilmanns* id. művében.

2. Az *ieren*-re végződő igékben *ie* írandó; tehát *regieren*, *studieren*, nem *regiren*, *studiren*. Ez *ie* természetesen megmarad ez igék származékaiban is: *Regierung*. (*W*. szerint csak azon igékben írandó *ie*, melyekből *ier* végzetű főnév van: *Barbier*, *Quartier* stb., különben *iren*-t kell írni.)

3. A *nis* képző egyszerű zár *s*-sel (s) írandó; ez az *s* megkettőztetik (ſſ), ha utána hangzóval kezdődő rag következik; pl. Gleichnis, Gleichniſſe. (*W*. szerint niß írandó.)

4. A hangzónyújtást, mint eddig, háromféleképen jelölik: 1. az *a*, *e* és *o* megkettőzésével, pl. *Aal*, *Beere*, *Boot*; — 2. az *i*-nél *ie*-vel, pl. *viel*, *lieb*; — 3. *h*-val folyékony mássalhangzók előtt, pl. *fehlen*, *lehren*, *nehmen*, *mahnen*.

5. A *th* megtartandó a tulajdon- és idegen nevekben, pl. *Bertha*, *Günther*, *Kathedrale*, *Panther*.

6. A szóvégi *h* a *heit* képző előtt elmarad, pl. *Roheit*, *Hoheit* (= Roh-heit, Hoh-heit).

Megegyezés van — sok aprólékos szabályon kívül — még a kezdőbetűkről, a kötő- és hiányjelről szóló szabályokban is.

Az eltérések — t. i. az elviek, az egyes szók írására vonatkozók nem lényegesek — a következő pontokban foglalhatók össze:

1. A *th* írása. E *th* a következő vagy előző szótag hangzójának hosszát jelölte, pl. *Theil* vagy *Noth*. *N*. szerint a *th* mind a két esetben elejtendő s helyette egyszerű *t* írandó; csak a következő szókban marad meg a *th*: *Thal*, *Thon* (agyag), *Thor* (kapu és bolond), *Thran*, *Thräne*, *Thron*, *thun*, *That*, *Unterthan*, *Thüre*. — Ausztria szerint ellenben a következő szótag hosszát jelölő *th* mindenütt, az első szótag hosszát jelölő *th* pedig kevés kivétellel mindig írandó, tehát *Theil*, *Thier* — *Noth*, *Rath* stb. Németország e pontban a hagyományos orthographia egyik legkirívóbb félszegségét szüntette meg.

2. A *s*-hangok írása. *N*. megtartja az eddigi írást: ſſ rövid hangzó után, ha a sziszegőket ugyanazon szóban újra rövid hangzó követi: haſſe, laſſe, eſſe: — ß pedig a szó végén vagy mássalhangzó előtt és összetételekben: haßt, Haß, häßlich. *A*. szerint a rövid hangzó után ſſ, ill. a szó végén ſs, hosszú hangzó után ß áll: haſſe, Haſs, Fluſs, fließen. Latin írásban ez ß *N*. szerint *ſs*, *A*. szerint ß. — A német kötőszó *N*. szerint daß (hogy), *A*. szerint daſs. — *N*. *t* előtt ſ-t, *A*. s-t ír, pl. lieſt liest, löſte, löste. — Ausztria tehát az *s*-hangok írását még zavartabbá teszi és két új írásjegyet (ſs, ß) hoz be.

3. Három egyenlő mássalhangzó összekerülése alkalmával *B*. és *A*. egyet töröl, *P*. megtartja mind a hármat, pl. BA.: *Stilleben*, *Bettuch*, P.: *Stillleben*, *Betttuch*.

4. Az összetett mássalhangzókat — milyenek: ſt, ſp, pf, ck, tz, — *N*. mind elválasztja, *A*. együtt hagyja, tehát *N*.: faſ-ten, liſ-peln, hüp-fen,

nek=ken, troz=zen; *A.*: fa=ſten, li=ſpeln, hü=pfen, ne=cken, tro=tzen. *AP.* szerint ng elválasztandó: Un=gar, Fin=ger, *B.* szerint az első szótaghoz csatolandó: Ung=ar, Fing=er.

5. Az igékkel képezett összetett kifejezéseket *P.* külön, *AB.* egy szóba írja; tehát *P.*: in acht nehmen, zu ſtande kommen, haus halten stb., *AB.*: inachtnehmen, zuſtandekommen, haushalten.

6. Végre az idegen szók írásában az összes helyesírások Raumer Rudolf álláspontját fogadták el (mely szerint az idegen írás megtartandó), csak a C betűre vonatkozólag van lényeges eltérés, mert e helyett (a legtöbb esetben) *N.* a kiejtés szerint K és Z betűket használ, tehát pl. Akademie, Kanal, Kapital, Kolonie, — Dezember, Konzil, Medizin, Prozeß stb., míg *A.* ez esetekben is a C mellett marad: Academie, December és a többi.

Ez eltéréseket röviden úgy foglalhatni össze, hogy *Németország igen lényeges pontokban egyszerűsitette, józanitotta, megkönnyitette a német helyesirást, míg Ausztria legnagyobbrészt conservativ maradt s a hol újitott, többnyire csak növelte a régi zavart.* Ezt ma már az osztrákok magok is belátják, és semmi kétség, hogy *az osztrák helyesirás nem fog sokáig érvényben maradhatni,* hiszen semmi sem indokolja existencziáját, s ha Poroszország jobban sietett volna szabályzatával, Ausztriáé bizonyára létre sem jön.

Hogy nekünk magyaroknak, ha a német helyesírást iskoláinkban rendezni akarjuk, ily körülmények közt mit kelljen tennünk, arra nézve alig fognak eltérhetni a vélemények: *el kell fogadnunk a német, a porosz helyesírási szabályzatot,* melynek némely határozatát bátran még egyszerűsíthetjük is; a *th* pl. még a porosz orthographiában kivételesen meghagyott szókban is egyszerű *t*-vel helyettesítendő. El kell fogadnunk a porosz szabályzatot, mert

1. az összes helyesírási szabályzatok közt ez a legjózanabbik és a német orhographiai reform, további fejlődésében kétségtelenűl Németország döntő vezérállamának helyesírásából fog kiindúlni;

2. mert nekünk *német irodalmi és nyelvi* dolgokban nem Ausztria az irányadó, hanem Németország, különben Goethe és Schiller helyébe is Castellit és Nestroyt kellene tennünk; végre mert

3. a porosz orthographia az egyedűli, mely *az irodalomban él,* mely tudományos munkákban alkalmaztatik, melyet a sajtó igen tekintélyes része már elfogadott. Az osztrák orthographiát magában Ausztriában sem használja senki; tisztán és kizárólag csak az iskolában és a tankönyvekben tengődik. Minek tanuljanak meg tanítványaink oly helyesírást, melylyel sem az irodalomban, sem az életben sehol nem találkoznak?

Ezek után az előttünk fekvő könyv szerzőinek már *elvi* állás-

pontját nem helyeselhetjük. De a könyvet különben sem mondhatjuk jónak.

A szerzők *helyesírási szabályzatát* nemcsak a tanulók, de még a tanárok sem fogják megérteni. Szolgai fordítása ez a német eredetinek, mely természetesen olyanok számára készült, *kiknek a német az anyanyelvük*, úgy hogy a magyar tanuló és tanár nem boldogúlhatnak vele. A szerzők egyetlen magyarázó szót sem koczkáztatnak, még az eredetinek bevezetését is (mely a német helyesírás elvéről szól) elhagyták. A fiúk még azt sem tanulják meg e szabályzatból, hogy mely szótagok hosszak és melyek rövidek, mily szerepe van a hangsulynak, mily viszonyban állnak hangsúly és mennyiség egymáshoz stb. Pedig az elvi dolgok helyes megértése nélkül az egész helyesírás önkényes határozatok s épen oly önkényes kivételek halmazának tünik föl. Megvallom, én részemről általában nem tudom felfogni, hogy juthat valaki arra a gondolatra, hogy ily helyesírási szabályzatot *leforditson*, holott a laikus is könnyen beláthatja, hogy a *magyar* tanulónak egészen más szempontból kell az előtte idegen nyelv orthographiáját előadni.

A *szótár* szerencsés gondolat, de kivitele nem jó. A legszükségesebb szók hiányzanak belőle, a felvetteknél is sehol a szók grammatikai szerepére (hogyan conjugáltatnak, declináltatnak, fokoztatnak stb.) legkisebb figyelem nincsen. E nélkülözhetetlen kellékek helyett kap a tanuló egy sereg idegen szót, melyekkel alig találkozik valamikor az irodalomban. Így pl. egy hasábban (37. l.): *Compliment, Complot, complotieren (?), Compositeur, Compot, compress, Compromiss, compromittieren, Comptoir, concav, concentrieren, Concession, Concil, concipieren, Conclave, Concordat, concret, Concurrent, Concurs, Condition, Conditor, Condolenz, Condor, Conduct, Conducteur, Conduite, Confect, Conferenz.*

Pedig az ily szótárra, meggyőződésem szerint, roppant szükségünk volna. Német nyelvi oktatásunk egyik főbaja kétség kívül abban rejlik, hogy *az alsóbb osztályú tanulóknak nincsen szótáruk*. A nyelvtanok és olvasókönyvek szerzői e bajon jegyzetekkel, magyarázatokkal, szógyűjteményekkel iparkodnak segíteni. Az illető könyvek ez által drágábbak lesznek, sok lomot hordanak fel minden egyes kötetben, és végre is *nem* segítenek a bajon, mert az ifjúságnak *teljes szótárra* van szüksége, még pedig oly szótárra, *mely neki a grammatikában is pontos és alapos felvilágositást nyújtson*. Még az sem elég, ha egy főnévről vagy igéről megjegyezzük, hogy «gyenge» vagy «erős», mert e «felvilágosítással» sem a főnevet nem declinálhatja, sem az igét nem conjugálhatja a tanuló. A felfogásunk szerint készűlt szótárra való kellő figyelemmel szerkeszthetnék azután tanférfiaink olvasókönyveiket is, melyekben csak azt kellene magyarázniok, a mi a szótárban megmagyarázva nincs.

Összefoglalom a mondottak alapján nézetemet:

1. Rendezzük a német helyesírást iskoláinkban, még pedig a porosz orthographiai szabályzat alapján.

2. E szabályzat, tekintettel arra, hogy a német nyelv nálunk idegen és nem anyanyelv, ügyesen átdolgozandó s egyes tételei (első sorban a tanár számára) röviden, de világosan indokolandók.

3. E szabályzathoz szótár csatolandó, mely a német nyelvnek leglényegesebb szókincsét magában foglalja, főtekintettel a középiskolai oktatásra. A szók grammatikai használatáról e szótár mindenütt pontos felvilágosítást nyújtson.

Meggyőződésem szerint ily munka kiadása a kormányt illeti, mert e könyvnek főkellékei: *teljesség* (tehát meglehetős terjedelem, vagy húsz-huszonöt ív) és *olcsóság* (legfeljebb 50 kr.). A helyesírás rendezése és szabályozása különben is a kormány dolga.

Heinrich Gusztáv.

Olvasmányok a Poetikához, szerkesztette *Névy László.* Budapest, 1881. Eggenberger. 234 lap. Ára 1 frt 40 kr.

«Ezen olvasmányok a Poetika kiegészítéseűl szolgálnak. Legnagyobbrészt azon költemények, melyekre az elméletben hivatkozás történik... A kiválasztásban nemcsak a művek classikus értékét és a műfajra nézve jellemzetes voltát, hanem azt is szem előtt tartottam, hogy az olvasmányok közt legkiválóbb költőink képviselve legyenek.» Így nyilatkozik maga a szerző az előszóban könyvének czéljáról.

Névy *Poetiká*-ja ügyesebb tankönyveink egyike; gazdag anyagot ölel fel, mégis könnyen érthető és áttekinthető; sem felfogásában, sem előadásában nem áll feltünően a középiskola színe fölött, de azért laposnak vagy üresnek sem mondható; nem önálló vagy eredeti (a mi tankönyvben többnyire nem érdem), de nem is szolgai mása valamely idegen munkának. Greguss *Költészettana* minden tekintetben ellentéte a Névyének; rövidebb, tömörebb, magasabb és önállóbb felfogású, szélesebb látkörű, tudományosabb irányú, elvontabb stílű, — de mind e jelességei (hazai viszonyaink közt) jó részben nehézségekké s akadályokká válnak, főleg gyengébb vagy kényelmesebb tanár kezében. Azután nincsen hozzá olvasókönyv. Névy könyve, melynek felosztására s definitióira nézve sok esetben eltérhetnek a vélemények, megérdemli, hogy iskoláinkban elterjedjen, — most még inkább, minthogy az előttünk fekvő kötetben adott mutatványok az elmélet megértését kiválóan előmozdítják.

Ez «Olvasmányok» általában kellő szakismerettel, irodalmi jártassággal és pædagogiai tapintattal szerkesztett tankönyv, s kétség kívül hasznavehető alapja lesz a költészettani oktatásnak. Sőt egyik oldala különös dicséretet érdemel. Szerző ugyanis három nagy epikus

művet: a Zrínyiászt, Zalán futását és Csokonai Dorottyáját teljes, részben prózai, részben szószerinti *kivonatban* közöl. Ez eljárásával azt akarta elérni, hogy az ily művek is egész terjedelmökben tárgyalhatók legyenek *az iskolában.* Mind a felfogás, mind az eljárás helyes, s a képzelhető legjobb eredményt várhatni tőle: a kivonatosan ismertetett munkák *teljes* elolvasására fogja a tanulókat serkenteni.

Az «Olvasmányok» tehát hasznavehető könyv s mint ilyen engedélyezhető. Mégis bátor vagyok a következőkben nehány megjegyzést koczkáztatni, melyek, nézetem szerint, figyelmet érdemelnek s talán reá bírják a szerzőt arra, hogy művét a valószínűleg nem sokára bekövetkező új kiadás alkalmával ezek értelmében módosítsa és tökéletesítse.

1. A szerző nem vett fel drámai olvasmányt, mert, mint az előszóban mondja, «ha valamely műfajnál, akkor a drámánál szükséges az *egésznek* feldolgozása». Ez tökéletesen helyes, és az új tantervnek nem legkisebb érdeme, hogy e helyes felfogást érvényre emelte. De a szerző következtetése még sem áll. A *drámáról* magáról, a dráma szerkezetéről és törvényeiről csak *egész* mű olvasása alapján nyerhet a tanuló teljes és megfelelő képet. Ily egész művet kell vele olvastatni, tragédiát és komédiát egyaránt. De a *Poetiká*-ban ezen kívül még sok mindenféléről van szó, mit bizony nagyon czélszerű volna, hacsak töredékes példában is, a tanulónak bemutatni. Így pl. egy összefüggő jelenet valamely görög tragédiából, Aristophanesnek legalább egy parabasisa, Plautusból, Calderonból, Corneilleből egy-egy jelenet a különböző korok és nemzetek drámai stíljét tanulságosan szemlélhetővé tennék. A szöveghez csatolt rövid magyarázatok, jegyzetek, bevezetések stb. alkalmas módon előmozdítanák a közlött részletek teljes megértését. Ez az eljárás még más szempontból is igen ajánlatos, hogy t. i. a tanulókat a remekművek *teljes* elolvasására buzdítaná. Pedig végre is e serkentés, e buzdítás egyik legfontosabb feladata a tanításnak.

2. Az olvasmányok általában jól vannak kiszemelve; bár némely darabot (ilyenek pl. «Szőcs Marcsa», egy-két óda s epigramm, nehány régibb írónknak némely sem költői, sem történeti szempontból nem értékes darabja) könnyen helyettesíthetni értékesebbel és részben az iskolába jobban illővel. De fontosabbnak tartom a *prózai* olvasmányok szaporítását. Az egész kötetben (243 lapból!) nincs *három* lapra terjedő prózai olvasmány. Ez, nézetem szerint, az oktatás szempontjából nagy baj, pedig a szerző könnyen tehet róla, ha ott, a hol lehetséges, így a mondánál, a regénél (*Krisztus és a madarak*, 16. l., nem rege, hanem legenda), a legendánál (legjobb legenda-költőink, Arany és Tompa, nincsenek képviselve), a szatiránál, mesénél, allegoriánál stb., — mennél több prózai darabot is fölvesz. Persze legjobb volna (ezen kívül),

ha a *regényt és novellát* is ezen kötetben vette volna föl. Elég furcsa is, hogy poetikai olvasókönyvben ezeknek nyoma sincs, annál furcsább, mert a szerző e költői fajokat *Poetiká*-jában (63—74. ll.) — természetesen! — kellő terjedelemben tárgyalta. Talán a *Rhetoriká*-hoz igért prózai olvasókönyvébe akarja a regényt és novellát fölvenni? vagy egyáltalában nem szándékozik ezekből mutatványokat adni, mert nem akar töredékeket közölni olvasókönyveiben? Mind a két szempont helytelen; a regény és novella költői fajok (nem is tekintve azt, hogy van verses regény és verses novella, ha némely æsthetikus máskép nevezi is), és mint ilyenek a poetikába, illetőleg a poetikai olvasókönyvbe valók; töredékes bemutatásuk pedig nem képezhet akadályt, mert a regény is úgy tárgyalható, illetőleg tárgyalandó, mint a hogy Névy igen helyesen a felvett eposzokat tárgyalta.

3. Legnagyobb kifogásom a könyv ellen a jegyzetek csekély száma, sőt, mondhatni, teljes hiánya. Nem ismételhető elégszer, mire az «Utasítások» is többször felhíják a figyelmet, hogy lehetővé kell tennünk a tanuló házi készülését és meg kell könnyítenünk, rövidebbre szabnunk az iskolai oktatást. A mi száraz tárgyi magyarázatra szükség van, azt a tankönyvben lehet, sőt kell is közölni. Egyes olvasmányoknál meg, pl. Horatius költészettanánál, épen megfoghatatlan a magyarázatok teljes hiánya. De másutt is számos helyen elfért volna egy kis jegyzet. Hogy csak egy-két példát említsek, a 204. lapon *Az örök istenáldta Gaea*, a 164. lapon a *sybarita* és a 215. lapon a *szibarita ráz* nagyon megkívánják a magyarázatot, nem is szólva az elbeszélő költeményekről, melyek legnagyobbrészt s itt-ott jó sok magyarázatra rászorúlnak. A *Fóti dal*-nál a következő jegyzet olvasható: «Készűlt Fóton, az 1842. okt. 5. szüret alkalmával. Innen czíme». Ez adatot rég megczáfolták (Vörösmarty M. M. ed. Gyulai Pál, II. 292. l.). Jobb lett volna, ha a szerző pl. a második versszak következő sorait magyarázza:

Hol van a hal, mely dicső volt
És remek?

Tudom, hogy némelyek szerint e magyarázatok a tanárra bizandók, — de a tapasztalás mindenkit meggyőzhetett már arról, hogy így nem érünk czélt, hogy tanáraink közt még mindig nagy számmal vannak olyanok, kik vagy nem tudnak vagy nem akarnak fáradozni. De figyelembe veendő az is — és erre kívánok legnagyobb súlyt fektetni — hogy kár az ország összes tanárait egyes adatok, nevek, czélzások kutatásával fáradoztatni, mikor a tankönyv szerzője ezt a fővárosban, hol minden tudományos eszköz és a legkülönbözőbb szaktudósok rendelkezésére állanak, nagy fáradság nélkül elvégezheti. A vidéki tanár sokszor, tudományos eszközökkel, könyvtárral stb. nem rendelkezvén, legjobb akarata, legnagyobb buzgósága mellett sem érheti el

azt, mit a fővárosi tankönyvszerző csekély utánjárással elvégezhet. Ne csináljunk folyton fél munkát, még pedig oly fél munkát, melynek másik, *nehezebb* felét másokra hárítjuk.

4. Még egy kis megjegyzést. A csodaszarvasról szóló regénél (ez is mennyi magyarázatra szorúl!), a Zrínyiásznál, Zalánnál s Kemény Simonnál (Vörösmartytól) a szerző bevezetésűl — igen helyesen — adja a *történeti alapot*, de csak az elsőnél magából a *forrásból* (Kézaiból), a többieknél Horváth Mihályból. Ez utóbbi eljárás annál kevésbbé helyeselhető, mert a szóban forgó költemények szerzői Horváth Mihály könyveit nem ismerték, s így nem is használhatták, nem belőle merítették a feldolgozott tárgyat. Helyesebb volna, vagy mindig a forrást, vagyis az illető esemény *első* feljegyzését vagy legalább oly feljegyzést közölni, mely valószínűen az illető költői műnek forrása volt, vagy végre, a hol sem az egyik, sem a másik nem lehetséges, e történeti alapot sokkal rövidebbre fogni. — Enyingi Török Bálint levelénél (154. l.) szintén nem ártott volna a «történeti alap» rövid összefoglalása.

Ezek volnának azon általánosb irányú megjegyzéseim, melyeket hazai szakférfiainknak s különösen az előttem fekvő könyv szorgalmas s folyton előre törekvő szerzőjének figyelmébe ajánlani akartam. Névy poetikai olvasókönyve mostani alakjában is hasznos könyv, — különben is egyetlen poetikai olvasókönyvünk; de ha az említettem kívánságokat teljesítené, nézetem szerint nemcsak jeles tankönyv lenne, hanem az iskola falain kívül is számíthatna érdeklődő és hálás közönségre.

Budapest, 1882. február hó 18. [1])

ANAKREONI DALOK.

9. Az elfogott fecske.

Hogyan fenyítselek meg,
Te csacskaszáju fecske?»
Megfogjam és lenyírjam
A fürge-röptü szárnyad'?
Avagy kövessem inkább
Téreusz királyt s tövestül
A nyelvedet kivágjam?
Mit rablod el Bathyllust
Olyan korán csipogva
Szépséges álmaimból?

P. Thewrewk E.

---

[1]) A *Magyar Országos Közoktatási Tanács* bírálata.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Goethe et Diderot par *J. Barbey d'Aurevilly.* Páris, 1880. E. Dentu, éditeur. XXIII, 290 l. Ára 3 frk. 50 cent.

Si l'on n'imprimait que l'utile,
il y aurait cent fois moins de livres. *Voltaire.*

Vannak emberek, kik vagy elbizakodott önzésből, vagy czinikus félszegségből mindig ellenkező véleményben szeretnek lenni másokkal, még pedig annál inkább, mennél fontosabb a vélekedés alapjáúl szolgáló tárgy.

Minden jel oda mutat, hogy a czímben megnevezett munka szerzője az ilyen különködő embereknek is a legszélsősködőbb fajtájához tartozik. Nagy maga-fitogtatásával előáll, hogy ő bírálatos «tanulmányt» (étude) ír; mentegetődzik, hogy őt semmi külön érdek és szempont nem irányozza; kérkedik, hogy ő csak az igazat akarja, de bátran kimondani, s a nagyzó vállalkozás mégis oda lyukad ki, hogy az egymás mellé illesztett két testes «tanulmány» voltaképen gyalázó pamphlet; a nagy pártatlanság valóságos nemzeti és felekezeties epéskedés, a bátor szókimondás pedig a legközönségesebb fajtájú dühöngő szidalmazás.

Nem tekinthetjük föladatunknak, hogy Göthét, különösen pedig Diderot-t e munka gáncsolásai ellen védelmezzük. Különben sem szorúl egyikök sem a mi paizsunkra. Mi a mérgeskedő munkát csak mint irodalmi curiosumot, mint olyan szenvedélyes seperatum votumot kivánjuk bemutatni, mely embert és művet egyiránt a gyűlölet szemüvegén nézve vizsgál és itél meg.

Kellemetlen s egyszersmind nevetséges látvány egy ilyen békapöffeszkedés, egy ilyen tudós-oktalankodás, egy ilyen chauvinismussal vegyes ultramontán türelmetlenkedés, de nem minden tanulság nélküli, a mennyiben minden méltatlankodás a méltányosság iránti becsülést, minden igazságtalanság az igazság iránti tiszteletet s minden elfogultság az elfogulatlanság iránti hajlandóságot éleszti és fokozza.

D'Aurevilly könyvében a két famosus «tanulmányt» egy hosszú bevezetés (introduction) előzi meg, mely kijelenti egy részről, hogy a két bírálat eredetlieg nem egy terv szerint készült, de utólagosan összeillőnek mutatkozott, a mennyiben Göthe Diderot-nak a tanítványa, kiegészítője; kijelenti más részről, hogy e könyv föl akarja végre szabadítani Francziaországot a Németország nyomása alól, mely utóbbi az előbbit «bölcsészetileg és irodalmilag occupálta s a franczia észjárást és képzelődést leigázta» annyira, hogy Göthe dicsőségét is

Francziaország, «a csábító Francziaország tette *európaivá*». A mint aztán e *szerencsétlenség* miatt jól kijajgatja magát s számtalan változatban hirdeti, hogy Göthe igazában mennyire semmi és senki, áttér voltaképi tárgyaira.

D'Aurevilly ur Göthe munkáit *természetesen* nem eredetiben, hanem fordításban, Porchat fordításában olvassa és bírálja. Mellesleg jól kifizeti szegény Porchat-t, meg Göthének valamennyi franczia fordítóját, s nem annyira azért, hogy ez «irodalmi kontár» munkáit lefordították, hanem hogy a lefordításra érdemeseknek találták.

Göthét és munkáit nyolcz fejezetben tárgyalja, melyek közül az első az általános méltatást, a második Göthe *színműveit*, a harmadik *költeményeit*, a negyedik a *philosophiáját*, az ötödik a *regényeit*, a hatodik az *utazásait*, a hetedik Göthét mint tudóst mutatja be, s végül a nyolczadik a tanulmány *eredményeit* foglalja össze.

Mindjárt bevezetésül kimondja, hogy Göthe őt *úntatta*, már pedig igazi lángész nem lehet úntató. De hát Göthét csak a félkegyelműek tartják lángésznek, s hogy ily szerencsétlenek vannak, az mindenekfölött Francziaországnak, különösen pedig Staëlnénak a vétke. A francziák hiresztelése nélkül Göthe csak a németek közt ütött volna zajt. Sokkal inkább tanult, mintsem alkotó szellem levén, egész életén át soh'sem csinált egyebet, mint «fordított és átdolgozott». Különben pedig tetőtől talpig *együgyű* (badaud) volt. De azért belekontárkodott mindenbe. Volt miniszter, színházigazgató s írt annyi mindenfélét, hogy kísérleteinek se vége, se hossza. És egyebek közt Lewes mégis talál rajta magasztalni valót. No, de «Lewes sem nem tudós, sem nem kritikus, sem nem bölcsész, hanem egészen egyszerűen életíró», ki «nem pirúl» Göthét ennek saját önéletrajza alapján dicsőíteni.

Göthében nemcsak maga Göthe, hanem a világ is a drámaírót bámulta leginkább. Drámai művei közül legnagyobb mértékben elragadta Németországot (noha nem annyira irodalmi, mint inkább nemzeti tekintetből) *Faust*. Pedig hát Faust nem a Göthe agyából származott, hanem kívülről jutott be az agyába, mert már régóta többszörösen készen volt; elkészítette azt főleg a Marlowe hatalmas keze, mely után Göthének nem volt egyéb teendője, mint az *átdolgozás*. Aztán Göthe *Faust*-ja különben is inkább opera, mint dráma, s az is összeférczelve többé-kevésbbé élő képekből, melyek laza egymásutánban követik egymást s középkori tudákosság képviselői. De a *Faust* mindenesetre jobb, mint a *Götz von Berlichingen*, mely, igaz, nem fordítás, de shakespearei utánzat. Faustban egyetlen egy személyt vallhat Göthe a magáénak, t. i. *Margarétát*, ki igaz és élő, de annyira fajképpé átalánosítva, hogy minden társadalomba és czivilizáczióba beillik, s hogy Göthének valamennyi más nőalakja is mind ennek az egynek a változata.

Mephistopheles nem a Götheé, hanem a legendáé. Egy-két vonást leszámítva Mephistopheles nem igazi, hanem csak «német ördög».

Visszatérve Götz von Berlichingenhez, úgy vélekedik, hogy Götz pusztán egy «feudalis Don Quichotte», ki szereplő társaival együtt úgy tesz-vesz, mintha madzagon rángatnák. Jobbnak tartja ennél *Egmont*-ot, noha ez sem egyéb bizonyos személyek és ismeretes események jelenetezett *elléptetésénél* (défilade), egyetlen Göthei alakkal, *Claire*-vel, ki azonban nem más, mint a Faustbeli Margaréta. De ez természetes, mert hiszen a Göthe tehetsége semmiben sem meddőbb, mint a nőalakok teremtésében. Különben e tragédiában minden Beaumarchaistól való, de Beaumarchais szelleme nélkül. S ez annyival kevésbbé csodálható, mert Göthe csak toldott-foldott, sokat olvasott, de képzelő tehetsége egy csöpp sem volt. *Torquato Tasso*-jában Rousseaura ismerhetni s *Iphigenia in Tauris*-a nem egyéb, mint görög utánzat, de csak annyira hasonlítva a görög drámához «mint egy hóember egy márványszoborhoz». Egyetlen egy darabban látszik megdobbanni az az izom, melyet Göthe szívének lehet nevezni, t. i. *Stella*-ban, csakhogy ez meg *Werther*-ből van «lopva», mert Göthe még önmagát is csak át szokta dolgozni. *Clavijo* is csak «összeollózott» tragédia.

Maradt Göthétől közel egy kötetnyi vígjáték is; de azok mind csupa haszontalanságok. «Nincs Párisban olyan kis színház, melynek repertoireján nem szellemesebbek, jellemzetesebbek s comicusabbak volnának nemcsak a comœdiák, hanem a vaudevillek is», mint a Göthe vígjátékai, melyekben sokkal több az alacsonyság, mint a szellem. Már pedig, a mi alacsony, az megszünik szellemes lenni.

A Göthe *költeményeinek* megbírálásánál a fordításhoz mellékelt arczkép elemzéséből indul ki. Keresi e nyalka (coquet) arczképen a költői kifejezést, a «Jupiter-Göthe» fenköltséget, a Beethoveni, Byroni, Miltoni szem-kifejezést, de hiába; s kimondja *merészen* (hardiment), hogy hiszen «Göthe legkevésbbé sem költői egyéniség». Ismervén saját ürességét, inkább a tárgyas költészettel foglalkozott, mint olyan ember, a ki csupa szem volt, de szív és agyvelő nélkül. Hanem tárgyas költőnek is milyen! *Római elegiái* nem is elegiák, hanem leírások. *Wahrheit und Dichtung* czímű versei sem nem költemények, sem nem igazságok. Még legjobb a *Divan*-ja, de az is a Hammer fordította Hafiz hatása alatt készült, *Bakis jóslatai* egyszerűen érthetetlen badarságok. *Distichonai* annyira közönséges sententiák és közmondások, melyeket még egy Göthének sem volt érdemes versbe foglalnia. Szóval ezen egész úgynevezett költészeten az a germán köd ömlik el, mely a németeket a legrégibb időktől mind e mai napig jellemzi.

Hát még philosophusnak milyen philosophus ez a Göthe? Valóságos fakir philosophus a fakirnak mysticismusa nélkül. Az volt a

hite, hogy «a természet istenben és isten a természetben van, a mi épen úgy hindu, mint német pantheismus». Olvasta ugyan Spinozát, de nagy tisztességre emelnők, ha spinozistának neveznők. Hindu volt ő egészen, valóságos pangloss, de e mellett sokban hasonlított Talleyrandhoz is, noha ennek természeti adományaival nem dicsekedhetett. Göthe sem nem tisztán költő, sem nem tisztán tudós, hanem e kettőnek ritka példájú keveréke, oly keverék, melynek főtulajdonsága a látszat.

Regényt is írt hármat e czímek alatt: *Werther*, *Wilhelm Meister*, *Wahlverwandtschaften*, mely utóbbit d'Aurevilly «Concubinage»-nak kereszteli, hozzá tevén, hogy «a derék, becsületes németek csak azért találták föl a metaphysikát, hogy legyen képmutatásukat mivel leplezniök». *Werther* egy affektált, érzelgős, gyermekes suhancz-munka, melyben Göthének egyetlen leleménye a pisztolylövés; mindazáltal ez a három közt a legjobb s még ma is elolvasható. Ellenben a másik kettő még csak rossz könyvnek sem mondható, hanem megnevezhetetlen, kimondhatatlan s olvashatatlan izé, minden bírálaton alul álló compositióval. «Becsületemre (így kiált föl), hihetetlennek tartom, hogy azok, kik Göthéről a lángészt megillető tisztelettel beszélnek, olvasták, még pedig végig olvasták volna a *Wilhelm Meistert* és a *Wahlverwandtschaftent*». E két munka az ostobaság tüneményei. Idő- és önérzetpazarlás lenne ezekkel bővebben foglalkozni. Csupán annyi legyen mondva az utolsóról, hogy az a mormonok concubinatusa s heidelbergi hordószámra méri az úntatást, ezt az egyedüli alkotását Göthének.

Ezt követőleg örömmel jegyzi meg d'Aurevilly, hogy az eddigi fejezetek ellen, noha azok a *Constitutionelben* s részenként jelentek meg, egyetlen tiltakozó hang sem emelkedik, bár ő valóságos skandalumokra volt készen. Csúfolván Göthét, hogy az «ördöngös Voltairet» akarta, de tehetség nélkül játszani, sorra veszi *Útazásait.* Először is olaszországi útazásáról szólván, szemére veti, hogy «nem szerette sem a régieket, sem a történelmet, mert a *történelem nem látható valami*», már pedig Göthe egyetlen egy organumnak, a *szemnek* a rabszolgája. Különben útazónak is olyan volt, mint egyébnek. Középszerű tehetsége csupán gyermekes, vagy öreges kiváncsiságban nyilvánúl. Leírásai, elbeszélései unalmasok, együgyűek mindenütt, mert hiszen szeme úgy volt alkotva, hogy mindenütt és mindenben csak a kisszerűt látta meg. «Figyelmes közellátó és paránykutató, ki a tárgyat, hacsak orrát bele nem ütötte, észre sem vette volna.» Egyébiránt «minden megvetése mellett is» fölemlíti, hogy Göthe néha mégis túlemelkedett «eredeti középszerűségén és saját értelmi színvonalán». Így pl. Rómában észreveszi a művészetet. Maga mondja, hogy ott újjászületik az ember; de ő nem

született annyira újjá, hogy «a catholicismus római költészetét megértette volna». De protestáns létére hogy is értette volna! Azt azonban nem tagadja, hogy a Göthe műbírálataiban, ha nagy fény nincs is, egy-egy szikra itt-ott mégis föl-fölvillan. (A művészetről szóltában d'Aurevilly úr megteszi Dürer Albertet «nagy cseh»-nek [magnifique bohème]).

Göthe *Emlékirataiban*, melyek szerinte sokkal gyarlóbbak útazásainál, mindössze két kifejezést talál a nagy kritikus valamire valónak, nevezetesen: «mint balzsamos gőzkör» és (egy fiatal hölgyre czélozva) «úgy látszék, hogy magával vitte páholyába azt a fényes éthert, melyben mondhatni, úszni szokott». (!!!) Ezeknél sem szebb, sem okosabb kifejezés az egészben nincs több.

A mi a tudományosságát illeti, az is középszerű, mint mindene; de annyit megenged, hogy figyelő ember és «e figyelmessége révén el is jut a relativ eszességnek bizonyos fokáig»; az állattanban, botanica- és anatomiában érdemet is szerzett; de ezzel aztán vége is a tudományának. Egyebek közt Newtonra vonatkozó bírálata, melyet pedig még Faustjánál is többre becsült, valóságos megvetés tárgya lett. «S ez volt egyetlen bánata ennek a szerencse-gyereknek, ennek a Nabuchodonozornak, ki két lábon maradt s nem étetett az isten vele füvet, a mihez pedig annyi joga volt»...[1])

De ki győzné türelemmel, hogy ezt a «komoly tanulmányt» még bővebben idézgesse? Legyen elég tehát még csupán annyit megemlítenünk, hogy, miután Göthét fajankónak, bolondnak, erkölcsi mumiának nevezgette s életét mint a legbotrányosabbat mutatta be, végül oda lyukad ki, hogy «egyetlen példa az irodalomtörténetben, mely pedig annyi bitangolást, annyi ál-érdemet takargat», hogy egy Göthe, ez a nagy semmi, oly hosszú időn át oly nagy méltánylás tárgya lehetett. Íme most már illő mértékre van leszállítva ez «irodalmi cameleon», s azért ilyen modorban, hogy a büszke szellemeket (!) elriaszsza a göthei dicsőség megkedvelésétől.

Egy csöppel sem kíméletesebb a másik, hasonló terjedelmű tanulmány sem; annyiban azonban mégis kegyelmesebb, hogy Diderot-t többnek tartja Göthénél. S hogyis ne, mikor Göthe csak Diderot után lett azzá, a mivé. D'Aurevilly Diderot-t először is mint

[1]) Nem lesz talán érdektelen itt megemlítenünk, hogy, míg d'Aurevilly így a sárgaföldig letapossa Göthét, addig az oktatásügyi miniszterium a tanár- és tanítójelöltek számára egy «mozgó könyvtárt» rendeztetvén be, a «nagy írók» czímű rovatban ilyesmit is ajánl: «60. Goethe: Herrmann et Dorothée». — «61. Goethe: Goetz de Berlichingen». K. P.

philosophust bírálja; majd sorra veszi az *elbeszéléseit* s *regényeit*, a *színműveit*, a *kritikáját*, a *levelezését* s végűl még egyszer egymás mellé állítja a két hirhedt «charlatan»-t, megtoldván a szép parallelát azzal az ismételt mentegetődzéssel, hogy Göthe ellen nem a sédani napok emlékének hatása alatt szállt síkra.

Diderot, «e roppant fecsegő», sokat írt. A mai kritika magasabb polczra helyezte, mint saját százada. Különösen nagyra becsülték a németek, kikkel egyébiránt nem egy tekintetben szellemi rokonságban áll. A franczia kritikusok közül kiváltképen Janin, Sainte Beuve és Joubert rajongtak érte, «szegények», de Joubertnek mégis volt annyi ízlése, hogy csak a neki tetsző lapokat vágta ki és tette könyvtárába Diderot munkáiból, melyeknek többi részeit «inquisitor-módon» elégette.

A Diderot könyveiben az, a mi legérdekesebb, nem tőle, hanem leányától, Vandeulnétől való, s ez Diderot életrajza. Ez jól van írva, de elfogúltan. Látta volna csak az apját a Procope-kávéházban, meg egyebütt, majd másképen beszélne róla. Bármily ügyesen forgolódott is Diderot a társaságokban, azért csak nyalka mendikáns maradt ő mindenkor. Parasztos nyárspolgári sajátságait sem a honi jó társaságokban, sem II. Katalin udvarában nem tudta levetkőzni. Diderot-t némelyek Voltaire mellé állítják; pedig ép oly kevéssé hasonlított Voltairèhoz, mint Rousseau, hacsak abban nem, hogy mind a hárman gyűlölték a catholicismust. S épen ez Diderotnak az első vétke; a másik pedig az, hogy a német szellemet ő honosította meg s ezzel a franczia szellemet nemzetietlenné tette. Őt bizonyos tekintetben a Göthe apjának lehet nevezni; de, mint az e korbeli apák, többet ér a fianál. Diderot is, mint Göthe, sok mindenbe belekanalazott, de kevésbbé bárgyú dilettantismussal, mint Göthe. Még legvakabb volt az egyházzal szemben, állítván, hogy «egyedül a józan ész (raison) teremt hívőket»; már pedig — d'Aurevilly szerint — «La raison ne fait que des raisonnants ou des raisonneurs!»

Diderot «úgy nevezett» *philosophiája* nem egyéb, mint a Bacon experimentalismusának szüleménye és terjesztője, túlhajtva ezt egészen a materialismusig, melyet munkái oly «büszke szemérmetlenséggel» tükröznek vissza. A «hirhedt» *Encyclopaediának* ő nem feje, hanem részvényese volt. A ködös abstractiókat szerette, míg az igazi philosophus az igazság után tör. Ha az igazi philosophusokat, az igazi vallásos embereket kérdezzük, azok majd meg fogják mondani, hogy Hegel pantheismusa, Littré positivismusa és Darwin naturalismusa után mi értéke van a Diderot «nyomorult materialismusának», melynek még csak az az érdeme sincs meg, hogy legalább világos volna. A bíráló mindössze a «Rêve de d'Alembert»-nek ismeri el némi viszony-

lagos értékét. Abban legalább van szellem; de «absolut cynismusa» abban is egészen a kutyaságig megyen. Hanem hiszen úgy is halt meg, «mint egy kutya».

Elbeszélései és regényei szintén csak arra az emberre vallanak, mint a philosophiája. A regény, mint többi «istentelen» XVIII. századbeli írótársánál, ő nála is csak szokott eszméi hordozója volt. Egyébiránt nemcsak kora akadályozta őt abban, hogy nagy regényíró legyen, hanem a tehetség hiánya is. Diderot fecsegő természeténél fogva predikátornak lett volna jó; de «az ördög korán hatalmába ejtette s így megmentette tőle az istent». Nagyon értett a paradoxonokhoz, mely tehetségével ügyes elbeszélő képességet párosított, de alakot nem volt képes teremteni egyet sem.

Hát *szinművei* milyenek voltak? Megbuktak; pedig ugyancsak kardoskodtak mellettök a czéhbeliek. Mindössze a *Père de famille* tartotta fenn magát 1835-ig, hogy aztán örökre letűnjék az is. Csupán a németek tapsolták meg Diderot polgári tragédiáit. Még Lessing is felült neki, holott legalább is egy fejjel volt nagyobb Diderotnál, ki különben is absolute az ellenkezője annak, a minek egy drámaírónak lennie kell, s a dráma terén is csak XVIII. századi materialista s istentagadó philosophus. Nincs benne semmi igaz, s a mennyiben hatott, hatása általában csak ártalmas volt. Szegény Beaumarchais-t is ő rontotta el.

S ennek a boldogtalannak, ki mindenben kételkedett, az a szemérmetlen önhittsége is megvolt, hogy ő költő. S valóban csinált is verseket, melyek közül azonban csupán a következő gyönyörűséges négy sor vésődött be az emberek emlékezetébe:

«A természet nem szült se' szolgát, sem urat.
Törvényt nem akarok sem adni, se kapni,
S ha már nincs kötél, hogy királyokat fojtsak,
Paphurkát szeretnék karra motólálni».

(La nature n'a fait ni serviteurs, ni maîtres.
Je ne veux ni donner, ni recevoir des lois,
Et mes mains ourdiraient les entrailles du prêtre
A défaut du cordon pour étrangler les rois.)

A kiadók azonban nem akarták, hogy Diderotnak a több versei feledésbe merűljenek. Teljes Diderot-t akartak adni. Isten neki. Legalább láthatjuk, hogy többi versei nem mind a fentebbi négy sor nyelvén beszélnek.

Mint *kritikus*, valóban félelmetessé lehetetett volna, ha akarta volna. De, hogy valaki erős kritikus lehessen, helyes kritikai érzékkel kell bírnia, a mi pedig ő nála hiányzott. A kritikusi képzettségből csak az volt meg benne, a mi «becstelen és becstelenítő». Maga mondja,

hogy a kritizálás «ostoba foglalkozás». Ez bizony elég szomorú, kivált ha olyan «lángész» mondja, a milyenűl őt ünnepelték. Pedig meg kell vallani, hogy ritka kritikusi adománya volt. Megvolt benne a föltaláló képesség. Meg tudta mondani, hogy mit hogyan kellett volna csinálni. S mégis rendesen megelégedett azzal, hogy bírálataiban csak az apró-cseprő hatásokról számolt be. Egyszer mégis megtette, hogy képmásának, Thomasnak egy, a nőkről írott rossz declamátioját áldolgozta, hogy megmutassa, milyennek kellett volna annak igazában lennie; és ez lett a legjobb munkája; ez az a dolgozat, melyet d'Aurevilly a «föltaláló kritika szerencsés mintájának» nevez. De aztán csakis a kritikában volt föltaláló.

Levelezései általában csak munkáiban elszórt eszméinek, nézeteinek bizalmas alakú ismétlései; miért is sem Diderot, sem az irodalom nem vesztett volna semmit, ha e levelek homályban maradnak. Mindösze csak botrányos élete tárúl föl e levelekben nyiltabban, különösen azokban, melyeket „*barátnőjéhez*" intézett. Ez utóbbi levelekről a mű- és erkölcsbíró d'Aurevilly olyan kifejezésekkel referál, melyekhez hasonlók talán a külvárosi korcsmákban sem hallhatók, s melyeket itt igazán röstelne az ember bemutatni.

Végűl még egyszer egymás mellé állítja Göthét és Diderot-t, részint, hogy amannak kisebb voltát annál hatásosabban kimutassa, részint pedig, hogy még egyszer hangsúlyozhassa, hogy e bírálatok nem faji és felekezeti gyűlöletből, hanem egyedűl az *író és hirő* meggyőződéséből származtak s így is csak azért, hogy az ál-érdemek illetéktelen dicsősége valahára már kellő világításban legyen feltűntetve.

Ime a famosus munka, melylyel nyilvánosan talán nem foglalkoztunk volna, ha hírét nem veszszük, hogy bizonyos körökben nagy tetszéssel és elismeréssel fogadták. Every man has his own pleasures!

KIRÁLY PÁL.

Pindars Siegeslieder. Erkl. v. *Friedrich Mezger.* Lipcse, 1880. 484 l. Ára 8 márka.

Dissen Pindaros-commentára óta nagyobb szabású magyarázatos Pindaros-kiadás nem látott napvilágot. Pedig 1847 óta, — midőn Dissen magyarázatait Schneidewin másodszor adta ki — számos, Pindaros magyarázatának az eddigieknél tárgyilagosabb alapot szolgáltató kutatás történt. Ideje tehát már, hogy valaki ezen ujabb vizsgálódások szempontjából, megmaradva a Boeckh álláspontján ott, ahol lehet, — Pindaros ódáit újból commentálja. Egyrészt e feladatnak akar megfelelni Mezger jelen magyarázatával. A másik czélt maga a szerző így mondja ki az előszóban: «Der Zweck der Ausgabe ist Studirenden und solchen, die den Dichter lediglich um seiner selbst lesen wollen, das Verständniss zu erleichtern.»

E kettős czélt Mezger általában véve nem érte el.

Az elsőre nézt nagyon is szűk keretben mozog a commentár. A ki a Pindaros-irodalom terjedelmes voltát ismeri, tudni fogja, hogy ilyfajta összefoglaló commentárt írni nem könnyű dolog. Mindent belevonni lehetetlenség, de nem is felel meg a czélnak; épen csak arra szorítkozni, a miben a tudomány teljes megállapodásra jutott, szintén nem czélirányos. Mert hány vitás pont van a pindarosi exegesis tág mezején, hol az itélet ma még csakis subjectiv, de a hol a legnevezetesebb és talán valamikor megoldásra vezető ezen subjectiv itéleteket elmellőzni nem lehet. A helyes mérték és finom tapintat e feladat megoldásának egyik főkelléke. Mezger ugyan az irodalmat teljesen ismeri, és alig van oly Pindarosra vonatkozó kis közlemény, melyet fel ne használt, vagy a melylyel számot ne vetett volna, — ámde ily nagy apparatussal csak ott dolgozik, hol a költemények alapgondolatait szándékszik a környező elemekből kivonni, vagy ha általános æsthetikai fejtegetésekbe bocsátkozik. A részletekkel néha oly röviden bánik el. mint valami közönséges jegyzetes kiadás. Itt tehát még mindig a Boeckh commentára az első tekintély.

Ugyancsak túlságos szó-fukarság vádja alá esik Mezger, ha könyvét a másik czél alapján bíráljuk. Mert ugyan melyik kezdő birkózik meg commentár nélkül e legnehezebb görög költőnek számos oly helyével, melyekről M. egy szót sem szól. Néha 5—6 sort magyarázat nélkül hágy; máskor meg angol kiadásokból vett fordításokkal (melyek nem mindig helyesek) igyekszik világosságot hozni az illető helyre.

A birálóra az egész commentár oly benyomást tett, mintha minden szava egy bizonyos tendencziának hódolna, mely azonban szintén nem kifogástalan. Van egy Mezgertől kiemelt szempont, mely Westphal egy nevezetes fölfedezésének következetes keresztülvitele akar lenni, s melyben sok a fáradság, de kevés a köszönet.

Minthogy e dologról eddigelé nálunk nem igen szóltak, legyen szabad ez ismertetés keretét felhasználnom és a dolog velejét pár szóval felemlítenem.

Westphal a «Prolegomena zu Aeschylus Tragoedien» czimű művében azt állítja, hogy Aeschylus a maga kardalainak és Pindaros a maga ódáinak szerkezetében a Terpander-féle nomost követték. Ő ez állítását Ol. 5., Nem. 11., Ol. 4. 10. 12. 14 és Pyth. 7 és Nem. 2 kivételével valamennyi pindarosi ódára alkalmazhatónak vélte. Kétségtelenné tette azt, hogy a Terpander-féle nomos 3 főrésze, t. i. az ἀρχὰ, az ὀμφαλός és a σφραγίς 86 ódában határozottan kidomborodik. Ezenkívül ráutalt ama részekre is, melyek ezen 3 főrészt áthidalják, illetve kiegészitik, noha e mellékrészek létezésének bebizonyítását maga már el nem végezte.

Mezger a Westphal bizonyitó eljárását ki akarja egésziteni. Ő t. i. azon fölfedezésre vélt jutni, hogy Pindaros, kinek hallgatóira nézve a mnemotechnika egy bizonyos neme, itt a Terpander-féle nomos, valóságos égető szükség volt, — nem elégedett meg ezen szigorú és a hallgatók nagyobb része előtt ismeretes felosztási módozattal, hanem az emlékezetet ezenkívül elősegítette az által is, hogy ugyanazon, rendesen tartalmas szót a szükség szerint a stropha, antistropha vagy epodos ugyanazon versében, sőt ugyanazon tactusában ismételte.

Mezger már most azt keresi, hogy ugyanazon költeményben hol fordúlnak elő ugyanazok a szók, — s ezen tisztán esetleges játékban akarja feltalálni a pindarosi magyarázat tárgyilagos alapját. Sajnos, hogy az olvasó, bármily jóakarattal igyekezzék is a Mezger theoriájának bizonyítékokat szerezni, — csakhamar el fog állni igyekezetétől, ha rendre veszi a szerző okoskodásait.

Vegyük sorjában az első 5 költeményt, Pyth. II., Pyth. III., Pyth. I., Olymp. I. és Nem. I.

Pyth. II. 25: σαφές és 57: σάφα közt parallelismust vél Mezger találni. Nem tekintve azt, hogy e szó Pindarosnál, meg egyebütt is, nagyon közönséges, maga a mythos nem a *25*, hanem már a *20* verssel kezdődik. — 52. és 75. βροτῶν ismét oly közönséges szók, melyeknek ugyanoly helyen való visszatérése a véletlen rovására eshetik.

Pyth. III. 77: ἀλλ' ἐπεύξασθαι μὲν ἐγὼν ἐθέλω (Antistr. 1.)

1—2: ἤθελον χείρωνά κε Φιλυρίδαν,
εἰ χρέων τοῦθ' ἁμετέρας ἀπὸ γλώσσας κοινὸν εὔξασθαι
Stroph. 1—2.)

A vonatkozás azért nem lehet szándékos, mert hisz az ἤθελον (1 v.) egész más értelmű, mint 77: ἐθέλω, s mert emez antistrophe 1. amaz pedig a stropha 1. sorában fordúl elő. — 62: μαχανάν az epod. 2., 109. ugyanaz a szó az epodus 3 sorában fordúl elő. — 6. v. τέκτονα νωδυνίας, a stropha 6., 113: τέκτονος οἷα σοφοὶ az epod. 7 sorában fordúlnak elő, nem tekintve azt, hogy a vonatkozás constatálása különben is légből kapott. A 6. sor γυιαρκέος-át összeveti M. az 52. sor γυίοις-ával.

Pyth. I. 81: »indem er τίν (69)., durch welches Ζεῦ 67. v. wieder aufgenommen wird, an die gleiche Stelle der Antistrophe setzte, in der v. 29. Ζεῦ stand«. (sic!). — ὁ πᾶς χρόνος 46 v. — τὸν προσέρποντα χρόνον (57 v.), az egyik a stropha 6. sorában, a másik az ep. 5. sorában, — tehát nem ugyanazon a helyen. — αἰεὶ (64) és (67.): αἰεὶ, és (90): αἰεὶ. Ismét a legközönségesebb szók! — S ezen szók bizonyára csak véletlen ismétlése legyen az egész óda magyarázatára nézve irányadó!

Ol. I. (96 l.): τύμβον ἀμφίπολον ἔχων — 17: φίλαν ἀμφὶ τράπεζαν (beidemal steht ἀμφὶ im gleichen Vers und Fuss der Strophe [Antistrophe]). Ez még a Mezger szempontjából se szolgáltatja a legcsekélyebb bizonyítékot sem; — 15 v.: ἀγλαΐζεται és 94: ἀγλαιαῖσι összevettetnek, pedig 1. nem is ugyanazok a szók, 2. amaz az Antistr. 3. emez a Stropha 4. sorában áll. — Ugyanott p. 96: «Denn wie Pelops λαγέτας ἐξ ἀρεταῖσι μεμαότας υἱούς (92) erzeugte, so heisst es auch von Hieron v. 13 (im gleichen Vers der Antistrophe δρέπων κορυφὰς ἀρετᾶν ἀπὸ πασᾶν)» Ἀρετή ismét a leggyakrabban előforduló szók közé tartozik.

Nem. I. 55. v. ἔστα és 19. ἔσταν. — 61 vs.: ὁ δέ οἱ φράζε κ. τ. λ. és 14 vs.; κατένευσέν τέ οἱ χαίτας egymás mellé állíttatnak, mert mindkét helyen igéret, illetve jóslás van. — Ritkítja párját az, amit M. a 111. lapon mond: «Dass aber der Dichter diese so wortreich gepriesene ewige, selige Ruhe im Causalzusammenhange mit der Bewährung der angebornen Tüchtigkeit in Mühe und Noth gesetzt wissen will, dürfte daraus hervorgehen, dass er an den betreffenden Punkten 34 v. és 70 v. μέγας *zweimal an die gleiche Stelle der Epode gesetzt hat.*»

Megjegyzem, hogy ez öt költeményben Mezger az ő kedvencz theoriájának bebizonyítására csakis ezen parallelismusokkal rendelkezik, melyek, mint láttuk, nagyobbára téves föltevésből indúltak ki.

Ugyanezt ki lehet mutatni M. egész állitólagos theoriájáról. Való csak annyi lesz a dologban, hogy itt is, mint más antik remekművekben a trichotomicus szerkezet feltalálható. Mert hogy a Terpander féle nomos pindarosi alkalmazása sok helyütt sántít, azt maga Mezger is bevallja. Sok ódában hiányzik a προοίμιον, másokban az ἐξόδιον; némelyikben az áthidaló rész nincs meg; sőt van olyan is (Nem. I.), hol a mythos nincs is meg az ὀμφαλός-ban, hanem a σφραγίς-ban.

Hogy mindennek daczára az egyes ódák főgondolatát nagyjában helyesen határozza meg M., az nem a Terpander-féle nomos e túlhajtásán múlik, hanem azon nézetem szerint egyedül helyes elv következetes keresztülvitelén, mely szerint a főgondolat mindig és minden esetben a mythos és a győző közt fennálló belső kapcsolatban rejlik. És ezt a szempontot még Boeckh sem alkalmazta mindenütt, de még kevésbbé Dissen, a ki nagyon is hajlandó a költőnek tisztán ethikai czélokat imputálni, tekintet nélkül a történeti igazságra.

Ha tehát Mezger commentárját mindamellett jónak mondjuk, azt csakis az utóbb emlitett szempontból tehetjük.

Dr. Fináczy Ernő.

LUKÁN FÁRZÁLIÁJÁBÓL.[1]

V. Ének, 1—236. v.

Tartalom. Pompéjusz (Magnusz) vezérré választatik. 1—64. v. — Appiusz tanácsot kér a jósdától. 64—236. v.

Ekkép a harczok sebeit fölváltva tapasztalt
Hadfőket, jót és roszat összekeverve, egyenlőn
Tartá a sors fön maczedók földére. Havával
A tél már Hémoszt béhiuté s zúzos Olimpot
A lehunyó Csirkés[2]); s a nap közelíte, mely adja
Évkönyveknek az uj neveket s mely nyujtja legelső
Tiszteletét Jánusz korfőnek. Miglen azonban
Tart szolgált tisztük végrésze, csatának ügyében
Kik szétvoltanak, a honatyákat Epírbe hivatja
Mind a két konzul. Látzok főrende szegényes
És idegen hajlékba jutott s kormányzati dolgok
Rejtélyit hallá külföldi tetőknek alatta
Vendégként a rendi gyülés. Hadi széknek elannyi
Joggal emelt pálczát ugyanis ki nevezne s szekercét?
Megtanitá a tisztes rend a népeket, hogy nem
Pompéjnak van pártja, hanem hogy Pompejusz áll a
Városatyák pártján. Mihelyest csend álla be a bús
Űlésben, méltósággal szól Lentulusz ekkép
Fennhelyről:» Ha latín erkölcs, ha az őskori vérhez
Méltó lélekerő rejtőzik kebleitekben:
Űzve minő földtájra vagyunk, ne tekintsetek arra,
S mily távúl esik a megszállt várostol ülésünk
A titeket kísérőknek kell néznetek arczát;
S kik mindent rendeltek, atyák, döntsétek el elsőbb,
A mit az országok tudnak, meg népeik, hogy mi
Róma tanácsa vagyunk. Mert bár túléjszaki Gönczöl
Jég szekerének alá bennünket vessen is a sors,
Vagy hol forró ég és hőnek zára alatti
Földöv egyenlőtlen nappalt s éjt lenni nem enged, —
Kísérő társunk leszen a polgári s vezéri
Főhatalom. Gall lángoktól tarpéi lakásunk

---

[1]) Hősköltemény tíz énekben. Fordította Márki József tdr. Javított fordítmány.

[2]) Máskép: Hetevény (Plejades, Vergiliae), melynek lehúnytakor veszi kezdetét a tél. Népies neve: Fias tyúk.

A mikor elhamvadt és Véjibe tette Kamillusz
Át székét, ottan vala Róma. Jogátul ez a rend
El nem esett soha is, megválva előbbi helyétől.
Czézáré a bús födelek s hajlékok ürülten,
A némult törvény s az igazság háza bezárva
Gyász jogszűnettel. Csak olyant lát ottan atyául
A ház, a kit ez a teljes városbul elűzött.
A ki ezen fő rendből nincs számvetve ki, itt van.
Mit sem tudván a bűnökről s béke ölében
Hosszan nyúgodván, a harczi düh őket először
Szétszórá; minden tag megtér ujra helyére.
Ím a földnek egész erejével pótlani fogják
Esthont isteneink: illír hullámba temetve
Fekszik az ellenség; kiaszott líb síkokon hullott
Kúrio el, fontos taga a czézári tanácsnak.
Fogjatok, oh! hadfők, zászlót; a végzetek utját
Szorgalmazzátok; kiki vesse reményit az égben,
S öntsön olyan bátorságot szívünkbe szerencsénk,
Mint az ügy önte, midőn szaladánk ellennek előle.
Esztendőnk lemerültével végére jut a mi
Tisztségünk. Tínéktek, atyák, a kiknek hatalma
Véget nem látand, forduljon közre tanácstok,
És rendeljétek Magnuszt hadfőnek». Örömzaj
Üdvözlötte ezen nevet a gyűlési tagoknak
Részéről s haza s ön sorsuk Magnuszba helyezték.
Erre az érdemeket szerzett fejedelmi személyek
És népek lőnek tüntetve ki tiszteletekkel.
Vízen hatalmas Féb-Ródosznak ajándokok adva
S jég Tajgétusz nyers ifjúságának; az ősi
Hírű Áthénét dícsérik s Masszziliája
Kedvéért Fóczisz lőn fölszabadítva ajándék.
Majd Szadalét s bátor Kótot s a fegyvere által
Hű Dejotárt és Raszkúpolt, fagyos égali ország
Fejdelmét, megdícsérik; s hódolni, tanácsi
Végzésből, Libiát jogaros Júbának alája
Rendelik. Ah! gyász sors, neked is, Ptolomée, hitetlen
Nép méltó ura, égbeliek bűntette [1]), szerencse
Szégyene [2]), fürteidet pell ékkel nyomva övezni

[1]) [2]) Kik megengedték, hogy Ptolomé Dienes (Dionysius Ptolomaeus), kiről itt szó van, pell (pellai) nagy Sándor koronáját elnyerje, melyet fején az atyák Pompej közbenjárásával erősítettek meg, kit később épen az megöletett.

Engedték ; mint gyermek kapsz népekre kegyetlen
Szablyát — és bár a népekre ! — ; ajándokul adták
Lág fejedelmi lakát : követé Pompéjusz ölése ;
A nőtestvértől [1]) el lőn birodalma rabolva,
És iptól [2]) a szörnyű tett [3])... Gyűlésnek oszoltán
Már fegyverre kel a sokaság ; mire — kétes esettel
S vak sorssal szemben — mikoron mindenki, vezérek
És népek készülnének, maga Appiusz a harcz
Ingadozó fordúlatait nem merte követni ;
S égieket sürget, miszerént sikerére tanítnák
A dolgoknak meg ; s jós Fébusz hosszu időig
Bézárt delfi lakát fölnyitja... Nyugotra, keletre
Egy távolságú Parnassz[4]), szentelve Apollo
És Bakknak, kettős halmával emelkedik égbe ;
Kiknek, egy istenkép nézetvén, harmadik évben
Mindenkor megujították a thébai papnők
Delfi borünnepöket. Midön a víz árja borítá
A földet, csak ezen csúcs álla ki s téve különbség
Általa lőn ég s tenger közt. Bérczednek aliglan
Legtetejét emeléd csak föl te is, állva ki vízből,
S rejtőzél egyik ormoddal, Parnassze. Imitten
Anyjának, ki midőn terhelné magzata méhét
Számüzetett, Péán megbosszúlója, nyilával
Pítont mint kezdő leteríté, akkor hogy ország
És háromlábú — Themiszé vala. Szörnyü nyilása
A földnek, látván Péán, hogy mennyei szókat
Súgalmaz s lehel értelmes hangzásu fuvalmat
A talaj, — elrejté a szent barlangba személyét
S a nyílásra feküdt [5]), ott jóssá léve, Apollo.
Mennybeliek közül itt ki van elrejtőzve ? Mely isten
Tartja ezen vak odút, égből kirekesztve, lakásra
Méltónak, bézárkoztan ? Melyik égbeli tűr meg
Földet, örök rendnek titkát mind bírva s világnak
Tudva jövendőjét, és a népeknek előtte
Fölleplezni magát kész lévén s emberek által

[1]) Kleopatrától, ki a koronához egyenlő joggal bírt.
[2]) Cézártól.
[3]) Pompéj, a vő meggyilkolásā.
[4]) Strabo írja (IX. könyv): Jupiter két sasa, egyik nyugat, másik keletről egyszerre bocsátva Parnassznál jött össze.
[5]) Hogy a szelet — ihletést — fölfogja s jövendöljön.

Érintést megszenvedvén, s nagyságos, hatalmas,
Zengje akár a sorsot, akár, mit zengve parancsol
Az sors lesz? Tán a föld kormányzása okáért,
Abba egész egyetem nagy szellemi része, mely a lég-
Űrben egyensulyozott gömböt fenntartja, beléje
Oltva levén, kifolyását a czirréi üregben
Kapja s az ég Dörgőjével siet összevegyülni.
Béhatván ezen istenség a szűzi kebelbe,
Sujtva halandónak lelkét, fölhangozik, és a
Jós ajkit megnyitja, miként szicil Étna tüzétől
Háborgattatván, hullámzik csúcsa, vagy a mint
Tífon agyarkodván, tömegétől fedve örökre
Ínarimé hegynek, kámpán sziklákat okádik.
Mégis ez istenség, melyhez járulhat akárki,
És mely nincs ki előtt sem zárva, az emberi dűhnek
Tisztán tartja magát szennyétől. Hasztalan ottan
Kérni gonoszt halkan suttogva; mivelhogy az, a mit
Zeng, eldöntve levén s azt megmásítani senki
Nem birván, tilt vágyakkal föllépni halandót.
És lakhelyt igazaknak adott kegytelve gyakorta,
Kik váltottak egész várost, mint tírusziaknak;
Elhárítni segélyt nyujtott harcz vészeit, a mint
A szalamín oczeán példája mutatja; haragját
A terméketlen földnek, kijelelve az útat,
Megszüntette; ragályt elüzött a légbül. Időink
Nem szükölködnek tetemesb jó nélkül az egynél,
Hogy megnémult a delfek jósdája; jövőtől
A miután a zsarnokság rettegve, beszélni
Eltiltá az eget. Nem is esnek búba miatta
A czirréi papok, hogy szólni nem engedik őket
S hogy templomszünet áll nálok. Mert hogyha mely isten
Szállt keblökbe: az így bévett hatalomra legottan
Történő kimulás vagy díj vagy bünhödet aztán.
Minthogy az őrjöngés ösztönzete s árama folytán
Emberi testalkat megdől s késztése az égnek
Megtöri a gyarlók lelkét. Mely hosszu időben
Ekkép nem mozdult, a háromlábot, az órjás
Bérc csendességét nyugtából, fölveri Appjusz,
Estország[1]) sorsát mindvégig tudni kivánván.
A főpap vévén, szentélyt fölnyitni parancsot,

---

[1]) Heszperia, Olaszország (Italia).

S a remegő jósnőt beküldeni isten elébe, —
A kásztál forrásoknál s erdői magányon
Gond nélkül bolygó Femnóét fogva kezénél
Megragadá s a szent ajtón késztette bemenni.
A szörnyű küszöböt félt a paplányka keresztül
Lépni s azért a hadvezetőt hiu csellel akarja
Elrettenteni a vágytól, ismerni jövendőt.
«Mért vonz téged, mond, az igaz túlmérvü reménye,
«Római? Parnasszus, miután szót veszte nyilása,
«Elnémult, és béfojtá kebelébe az istent;
«E hegytorkot akár a szellem hagyta el, utját
«A mindenségben vévén más tájra; akár a
«Barbár lángoktól Pító midön ége [1]), hamúja
«A megmérhetlen repedékbe lejutva, Apollo
«Ösvényét elzárta; akár tetszése szerént az
«Istenségeknek nem szól a czirrai jóshely,
«És elegendő, hogy veletek közlötte jövendő
«Végzetetek titkát a hosszú éltü Szibilla
«Verse; akár Péán, miután eltiltani szokta
«A bűnöst hajlékától, ajkakra, melyekkel
«Nyilvánítsa magát, nem képes lelni korunkban.»
A szüzi csel nyilván állott s félelme hitette
El maga a tagadott istenségeknek erőjét.
Majdan előfürtit szalagok béfonva szorítják;
S mely hátára omolt, hajzatját hószinü párta[2])
Fóczi borostyánnal foglalják össze. Kit, állót
S kételgőt, a pap tolván beeröltet az ajtón.
Az, rettegvén a tova szentély jósi ürétől,
Ujra megáll a tornáczban s színlelve beteltét
Isteni lélekkel, nyúgodván keble, kigondolt
Szókat mond, zavaros hangok morgásai által
Mit se tanúsítván, hogy az ég dühe szálla beléje;
A hadfőt áljóslatival nem oly annyira sértve,
Mint Fébusz hitelét s a háromlábot. Igéit,
Nem szakitá remegő hang meg, s szava tágas odúját
A barlangnak elég nem volt bétölteni, sem haj-
Borzadozás közben le babért nem ráza magáról;
A templom mozdúlatlan küszöbével, az erdö
Biztos volta jelül szolgált, hogy féle együlni

1) A trákok ugyanis a delfi templomot fölégették.
2) Infula.

Fébuszszal. Hiányzását veszi Appiusz észre
A jós istennek s dühösen : «Mind nékem, imígyen
«Szól, mind a színlett égnek fogsz, csalfa, lakolni
«Méltóan, hacsak a barlang közepére be nem mész,
«S a rémült föld oly zavaráról kérdve, beszélni
«Meg nem szűnendel magad.» A szűz végre ijedten
A háromlábhoz szalad és a szörnyü üreghez
Térve megáll s elszokva levő mellébe az istent
Béveszi, mint azt a bércznek már annyi idóig
Nem használt lehe a jósnőbe beönti. Hatalmat
Nyervén végre Apoll istenség czirrai keblen, —
Papnőnek tagait Péán nem szállta tökélyesb
Mértékben soha meg ; s kiüzé az előbbeni érzést
S összes lényében meghódította az embert.
Esztelenűl őrjöng, idegen főt [1]) hordva keresztül
Barlangon, s szalagát istennek s fébuszi fűzért,
Züllve merev fürtin, forgat templomnak ürében,
Hányva nyakát, s bolygása között az elébe kerűlő
Jósszéket feldönti s erős tűz lángja hevíti,
Téged hordozván, haragodban, Fébe. Ütéssel,
Szúrással be sem éred csak : belit égeted össze.
Még zabolát is kap ; sem mondani nem szabad annyit
A jósnak mint tudni. Vegyült valamennyi kor egybe ;
És mellét oly sok század sulya nyomja szegénynek ;
Oly hosszú sora terjed el a dolgoknak elötte ;
A mi jövő, mindaz napnak fényére törekszik ;
S küzdenek a sorsok szavakat követelve ; sem első,
Sem végső nap, sem tenger mértéke s fövenynek
Száma — titok nem volt. Valamint eubéi magányban
Kúmának jósnője, vevén szívére, hogy annyi
Nemzetnek szolgál dühe, a nagy sorsi tömegből
Csak Rómáéit szedegette ki büszke kezekkel :
Fémonoé szintugy gyötrődik, telve Apollo
Szellemivel, mikoron téged, ki tanácsot ohajtasz
Kásztál földbe bezárt istentől, Appiusz oly nagy
Sorsok közt rejlőt, hajhászva sokáig alig lel.
A dühödő szájon tajtékzó méreg először
Csak most jő, s nyögelem s lihegéssel hangzatos hörgés ;
A szomorú tululás a barlang tágas ürében

[1]) Idegen szellemet.

Most hangzik s végűl, a szűz történek utána
Már, e szók:» Harcznak kikerűlöd szörnyü veszélyit,
«Római, oly válságban részt nem véve ; s nyugalmat [1])
«Csak te találsz roppant völgyén eubéai partnak.»
Elfojtott egyebet s bézárá ajkit Apollo.
Sorsőrző jóshely s mindenség titkai, és te,
Péan, igaztúdó, s ki elől nem vonta az ég el
Semmi jövő napját: a dőlő bírodalomnak
Végdolgát s hadfők s fejedelmek vesztit, elannyi
Nemzetet, a kik heszperiek vérébe sülyedtek,
Mért rettegsz fölfedni ? Talán nem rendele a menny
Ennyi gonoszt még el ? S mert a csillagzatok egyre
Kétkednek, Magnot feje vesztésére itélni, —
Tiltatik oly sok balsorsnak napfényre jutása ?
Avvagy azért hallgatsz, miszerént a végzetek a kard
Üldő munkáját s a düh bűndíja rovását
S a boszuló Brútoknak ujan kormányra kerültét
Teljesitsék ?... Eztán a jós mellével az ajtó
Szárnyainak rontván, azokat föltárta s kiugrék
Űzetvén a templomból ; dühe tarta — beszédét
Sem végezvén mind ; mi ki nem jött, benne az isten
Még forgatja vadul szemeit s nézése az égen
Szerte bolyong, ábrázata hol fenyegetve mogorván,
Hol remegést tűntetve elő ; nincs nyugta az arcznak ;
Lángpir futja el a kékellő ajkakat és szájt ;
Halványsága se mint félőé, ámde ijesztő ;
Szívének fáradtan sincs nyugodalma, de mint a
Duzzadozó oczeán, éjszakvídéki fuvalmak
Szüntével, tompán mormog : könnyíti azonkép
A jósnőt a sok sóhaj. S a mennyei fényről,
Melyben látá a sorsot, midön ujra világi
Súgárokra jutott, közléti homályba borúla.
Sírhoni elfeledést küldött lelkére Apollo,
A mely az égbeliek titkát kitörülje. Elillant
Tüstént kebléből az igaz, s valamennyi jövendő
Fébusz székéhez ment ismét vissza ; s aliglan
Nyerve erőt lerogyik [2]). Nem rémít tégedet, Appi,
Végednek közeledte se, kit rejtélyivel a sors

[1]) Halált.
[2]) Meghal. (V. 116—118. v.).

Rászede: sőt bár még a föld joga egyre habozna[1]),
Kalcisz uralma után akarál, eubéi szigetben,
Lesni, ragadtatván hiuságos csalfa reménytől.
Hajh! eszelős, hogy mit sem tudj a harczi robajról,
Hogy kímélve maradj oly számos földi nyomortól, —
Mely mennybéli vihet ki, halálon kívül, ilyesmit?
Bírni fogod csendes partját eubéi szigetnek,
Fedve jeles sírral, hol bőszíkláju Karisztosz
A tenger szorosát szűkebbé tészi s kevélyek
Bosszúló istenségit hol Ramnusz imádja;
Hol sebesen hánykódik az ár, vize összeszorúlván,
És Eurip, változtatván hulláma futását,
Kalcisz gályáit vésztelt Auliszba ragadja.

MÁRKI JÓZSEF.

ANAKREONI DALOK.

22. Óhajok.

Kővé a phrygi parton
Lett Tantalos leánya,
S Pandíoné a légbe
Mint fecske szálla egykor.
Bár én tükör lehetnék,
Hogy rám örökre néznél,
Válnám csak én ruhává
Hogy hordanál örökké.
Víz lenni mint szeretnék,
Hogy én füröszteneélek,
Válnám csak én kenetté
Hogy illatom borítna.
Kebled körűl a fűző,
Nyakad körűl a gyöngysor,
Vagy csak sarúd ha volnék,
Hogy engemet tipornál.

P. THEWREWK E.

---

[1]) Pompéj és Cézár között.

VEGYESEK.

— **Előfizetési felhivás** a következő mű első kötetére: *A classika philologia jelesebb munkásai életrajzokban.* I. kötet: A 16., 17. század és a 18. század első felének jelesebb philologusai.

A philologia történetének legáltalánosabb, de tárgyilag véve legfontosabb része az, mely a *kultur-történetre* vonatkozik. Az újkor a maga szellemi szükségleteinek kielégítésében *exotikus*, azaz: e szükségleteket javarészt a legtávolabbi időkből és a legkülömbözőbb népektől kell átvennie. Az ókor, nevezetesen a *görög* ókor *autochthon* vala, azaz: a nevezett szükségleteket saját földjén találta meg. A régiek *vallása és joga* a haza földjén termett. Persze volt sok, a mit ők sajátjoknak vallottak, noha máshonnan eredt: mindamellett volt öntudatokban olyas valami is, a mit ősi időktől fogva görög vagy római birtoknak tekintettek. Így volt ez a görög *irodalommal* és *művészettel*, noha nem tagadható, hogy az utóbbinak keletkezésére szolgáló ösztön Egyptomból származik. A rómaiak meg vannak róla győződve, hogy a nevezett két téren teljesen a görögöktől függnek. Ámde e két nép rokonsága igen közeli vala, és az antik életviszonyok azonossága könnyüvé és egyszerűvé tette az átvételt. Nem igy áll a dolog az újkor vezér-népeinél: az újkor népei *vallásukat* a *Jordántól*, a *jog* elveit a *Tiberistől*, az *irodalmat* az *Ilissos vizetől* kapták. A *közvetités* szerepe a *classika philologiának* jut. Akkor, mikor a tudomány még nem ébredt uj életre, akkor a *biblia* zárt könyv vala nemkülönben a *Corpus juris* is. Innen eredt a sok tévedés és hiba. Mielőtt pedig az *irodalmat* áthatotta volna a görög és római szellem lehellete és illata, a *próza* sovány, a *költészet* pedig humán universalitás nélkül szükölködő vala. A *középkori* költészet mindenütt többé-kevésbé a *partikularismus* jellegét viseli magán.

A philologia történetének *philologiai* megitélése *egyéni* és *specialis*. Van *személyi* és *tárgyi* része. Hogy a philologia érdemeit s vívmányait épugy mint tévedéseit helyesen megitélhessük, s hogy az előbbi századok tudományosságával való szoros kapcsolatát fenntarthassuk, ismernünk kell a philologiának az idők folyamával fellépő *szereplőit* és azok *sorsát*. A *tárgyi* rész átvizsgálása áltsl a *philologiai módszer változásával* ismerkedünk meg (így p. ha az etymologiát, a mythologiát, a régiségeket stb. veszszük figyelembe), továbbá a *philologia egyes disciplináinak keletkezésével* és *fejlődésével.* Igy alakúl meg szemünk előtt a *classika philologia genetikai encyclopaediája.*

Ily szellemben szándékozom a cl. philologia történetét feldolgozni, és pedig úgy, hogy először a megbeszélendő philologus *életrajzi*

adatait és *jellemzését* előrebocsátom, s azután *műveit* behatóan tárgyalom.

Ezen *két, esetleg három* kötetre tervezett műnek *első, kéziratban bevégzett* kötete a *következő philologusok* működését tárgyalja: *Valla, Erasmus, Melanchthon, Camerarius, Stephanus H., Ducange, Sylburg, Vossius, Turnebus, Lambinus, Scaliger, Casaubonus, Lipsius, Heinsius D., Grotius, Salmasius, Petavius, Gronovius, Cujacius, Gothofredus, Bentley, Dawes, Markland, Toup, Porson, Tyrwhitt, Elmsley, Dobree, Hemsterhuis, Valckenaer, Pierson, Koen, Luzac, Wesseling, Ruhnken, Schrade, Fabricius, Ernesti, Reiske, Reiz* tudományos vívmányai lesznek itt sorra megbeszélve. Nagy jelentőségükhöz képest e kötet különösen *Stephanus Henriket, Scaligert, Bentleyt, Hemsterhuisot, Valckenaert* tárgyalja behatóan.

A II. esetleg III. kötet (mely kellő pártolás esetére 2—3 év mulva fog megjelenni) a *18. század végétől kezdve* fogja a nagy philologusokat tárgyalni, tehát többek között: *Wolf Frigyes Ágostont, Hermann Gottfriedet, Boeckh Ágostont, Ritschl Frigyest* és iskoláikat. Behatóan lesznek itt egyuttal tárgyalva a jelen század angol, franczia és *magyar* philologusai.

Az I. kötet (14 nagy 8-adrét iv) árát legolcsóbb számítással **1 forint 20 kr.**-ra szabtam, mely összeg csak a mű átvételekor póstai utánvétel mellett lesz lerovandó. A *mű bolti ára* jóval magasabb leend.

Az aláírásokat kérem czímem alatt *Muzeum-körút 29. sz.*, legkésőbb *1882. januárhó 31-ig* beküldeni. Mihelyest 180—200 előfizető jelentkezik, már a jövő év február havában sajtó alá fogom bocsátani művemet, úgy hogy előfizetőim azt április elején már bizonyosan megkapják.

Jelen felhivás aláírásával az előfizető csakis az *I. kötetre* kötelezi magát.

Tiz előfizetés után *egy* tiszteletpéldány jár.

Azt hiszem, hogy különösen philologusaink részéről annál több pártolásra számíthatok, minthogy s cl. philologia összefoglaló s némikép kimerítő története eddig még külföldön sem jelent meg. Budapest, 1881. november havában. Dr. Bászel Aurél, egyetemi magántanár. (Muzeumkörút 29. sz.)

— **Bartal-Malmosi latin alaktana és gyakorlókönyve,** mint már e folyóirat egyik utolsó számában említettük, németre lefordíttatván a külföldön is ismeretessé lett. Azt is említettük, hogy Németországnak egy derék tanférfia, G. Stier, a zerbsti Francisceum igazgatója, azt a tanácsot adta a szerzőknek, hogy adják ki könyveiket az Ausztriában és Németországban elfogadott orthographiák szerint.

Azóta Stier Teubner kiadóhoz fordúlt azzal a kérdéssel, vajjon nem lenne-e hajlandó az illető munkák kiadására. Teubner, tekintettel

a németországi tankönyvek nagy számára, tagadólag válaszolt. De úgy látszik, hogy e tagadó válasznak különösen az az oka, hogy a szóban forgó könyvek magyarországiak. Teubnernek erre vonatkozó szavai igy hangzanak: «Wir haben aber in Deutschland so wenig Mangel an Lehr- und Übungsbüchern für den lateinischen Unterricht, dass es mir nicht nöthig scheint, *ein ungarisches Buch* auf deutschen Boden zu verpflanzen.» De Stier azt hiszi, hogy ezzel még nincs a dolog végképen elodázva, s a szerzőkhöz irt levelében folytatólag ezt mondja: «Ich kann daher nur rathen, den Gedanken *augenblicklich ruhen zu lassen*, vielleicht findet sich ungesucht Gelegenheit, und kann ich Ihnen ferner in dieser Sache nützlich sein, so bin ich es mit Vergnügen.»

— **Péchy István**, elaggott irótársunk, ki jelenleg tiszavesenyi szőlős kertjében pusztai gunyhójában tengeti nyomorúlt életét, a szőlőkapálás szüneteit arra használja, hogy a legmagasztosabb görög classikusokat magyarra fordítsa. Valamikor az «Új Magyar Múzeumnak» dolgozott s Toldy Ferencztől igen szép biztatást nyert. 1874-ben kiadta Anakreon dalai fordítását. Most, élete alkonyán, az egész Pindarust fordította s fordításából mutatványokat is küldött a philologiai társaságnak. Lehetetlen meg nem indúlnunk ezen ősszöreg író remete sorsán, mikor azt halljuk, hogy oly nyomorban van, hogy még tollat, téntát is csak a falusi lelkész vagy mások kegyelméből kap. Ez indította a philologiai társaságot arra, hogy kebelében gyűjtést rendezzen Péchy István számára. Eddig adakoztak: Ábel Jenő 5 frt, Bartal Antal 3 frt, Bászel Aurél 3 frt, Heinrich Gusztáv 5 frt, Keleti Vincze 1 frt, Kont Ignácz 1 frt, Pecz Vilmos 3 frt, Salamon Ferencz 2 frt, Simonyi Zsigmond 1 frt, Télfy Iván 5 frt, P. Thewrewk Emil 5 frt, Torma Károly 3 frt, — összesen 37 frt, mely összeget Péchy Istvánnak már megküldtünk. További adományokat örömmel veszünk.

— **Holub Mátyás latin-magyar szótára** második kiadásának megjelenésére akarjuk figyelmeztetni t. olvasóinkat. E kiadást, mely alig egy pár évvel az elsőnek közzététele után lát napvilágot, *Köpesdy Sándor* igazgató rendezte sajtó alá; az ő fáradozásainak köszönhető, hogy az elismert jelességű segédkönyv mostani alakjában még inkább megfelel a tudomány és az iskola igényeinek; az uj kiadás öt ívvel nagyobb is a réginél; ára 2 frt 50 kr.

— **Történelmi és régészeti Értesitő.** (A délmagyarországi tört. és régészeti társulat közlönye.) E folyóirat ez idei 3. füzetében *Milleker Bódog* az eddig még senkitől nem méltatott *verseczi római vizvezetékről* szól. Ezen, ma Flóravezetéknek nevezett vízmű maradványai «Majdán»

vidékén, Kis-Szredistye előtt, aztán Topolovo tájékán és egyebütt találhatók. A vezeték csövei Mill. szerint égetett agyagból valók s 38 c/m hosszúságú és belül 98 m/m—127 m/m szélességű tagokból állanak. A vezeték kőragasz burkolattal van kibélelve. A maradványok kiásása alkalmával érmeket is találtak Antoninus (138—161), Constantinus (324—337) és G. Jul. Verus Maximinus (235—238) korából. Az egész vezeték czélja az volt, hogy a római Verseczet vízzel ellássa. Sajnos, hogy a csöveken bélyeg nyomai nincsenek; mert ez esetben meghatározhatnók a legiót, melynek a vízmű keletkezését köszöni.

A budapesti philologiai társaság 1882 február 1-én *felolvasó ülést* tartott következő napirenddel:

1. Dr. Heinrich Gusztáv, Ráskai Vitéz Franciscójához.
2. Volf György, Hogy hítták az «Árgírus király» szerzőjét?
3. Dr. Somogyi Ignácz, Strabo életéről és műveiről.
4. Király Pál, Gœthe és Diderot.

A felolvasó ülés után a *választmány tartott ülést.* Elnök: Ponori Thewrewk Emil. Jegyző: Dr. Keleti Vincze. Jelen voltak: Dr. Ábel Jenő, Dr. Bászel Aurél, Dr. Heinrich Gusztáv, Dr. Kassai Gusztáv, Malmosi Károly, Pirchala Imre, Volf György.

1. Elnök bemutatja a nagymélt. vall. és közokt. m. k. miniszter úr 1881. évi 35903. sz. a kelt válaszát az encyclopædia ügyében beadott folyamodványra, melyben értesíti a társaságot, hogy kellő fedezet hiányában a vállalatnak csak erkölcsi támogatását igérheti. A választmány ezt tudomásúl veszi és tájékoztatás végett fel fog szólitani valamely kiadót a költségirányzat elkészítésére.

2. A Szamosi János által beküldött *Görög olvasókönyv* (I. rész) megőrzés végett a másodtitkárnak átadatik.

3. Az Aquila-ban felállítandó *Sallustius-emlékre* a választmány 10 frtot szavaz meg.

4. Ezután a pénztárvizsgáló bizottság (a két titkár és Dr. Pecz Vilmos) előterjesztette a pénztár állapotáról szóló jelentését, valamint a folyó évre szóló költségelőirányzatot, melyet a választmány némely csekély módosítással magáévá tett. A mult évre, valamint az előbbi évekre a pénztárnokoknak a felmentvény megadatott.

5. A pénztárnok ajánlatára rendes tagoknak megválasztattak: *Barbarits L. Róbert*, Szombathely; *Dr. Balázs Ferencz*, Nagy-Szeben; *Cserép József*, Szeged; *Geréb József*, Budapest; *Gyomlay Gyula*, Budapest; *Hajnal Imre*, Szeged; *Dr. Horváth Cyrill*, Budapest; *Kempf József*, Budapest; *Lehr Albert*, Budapest; *G. Miháltz Ödön*, Zilah; *Olejovits János*, Nagy-Károly; *Simon Mihály*, Kis-Zombor; *Sterba János*, Lakocsa (Sopron m.).

Tagdijukat megfizették (a II. füzetben közzétettek után február 25-ig):

1881-re: Ambrus Mór, Losoncz. — Gergely Károly, Krassó. — Moser József, Újvidék. — Schlott Gyula, Beszterczebánya. — Végh Endre, Kaposvár (és 1882-re 1 frtot). — Wigand János, Pancsova.

1882-re: Burány Gergely, Szombathely. — Farkas József, Kecskemét. — G. Mihály Ödön, Zilah. — Hajnal Imre, Szeged. — Olejovits János, Nagy Károly. — Schill Salamon, Budapest.

— **Az oklevél díját beküldték**: Hajnal Imre, Szeged. — Káposztássy Jusztinián, Eger. — Olejovits János, Nagy-Károly.

— **Sallustius szobrára** küldött Burány Gergely Szombathelyről 2 frtot.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

HAZAI IRODALOM.

Latin és görög classikusok fordítása és magyarázata. Pozsony, 1881. Stampfel. (16-r.) egy-egy füzet 30 kr.
I. füz. Livius XXI. Ford. és magy. Dávid. I. I. füzet. (64. l.)
II. füz. Sallustius. Jugurtha. Ford. és magy. Krajnyák E. 1. füzet. (64. l.)

Mendlik A. Lectures françaises à l'usage des écoles publiques. I. partie. Budapest, 1881. Lauffer V. (8-r. IV., 76 és 33 l.) 60 kr.

Ottó E. Franczia nyelvtan. Javítva fordította Rayé L. I. rész. 5-ik jav. kiadás. Budapest, 1882. Kilián. (8-r. IV., 200 l.) Kötve 1 frt. 20 kr.

G. C. Taciti annalium ab excessu divi Augusti libri I—VI. Bevezetéssel és tárgymutató kivonatokkal ellátta Petrovich F. Budapest, 1881. Eggenberger (Görög és római remekirók iskolai könyvtára. K. 8-r. XXX., 200 l.) 90 kr.

Theisz Gy. Franczia nyelvkönyv. Olvasókönyv. Gyakorlókönyv. Nyelvtan. Szótár. A legujabb tanterv értelmében a reáliskolák 2. osztálya számára. Budapest, 1881. Franklin-társ. (N. 8-r. 15 és 221 l.) 1 frt 40 kr.

Tomor F. és Váradi A. Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. Budapest, 1881. Lampel. (8-r. IV., 200 l.) 90 kr.

— Ugyanaz, a II. osztály számára. Budapest, 1882. Lampel R. (8-r. 200 l.) 1 frt.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Dorer E. Goethe und Calderon. Gedenkblätter zur Calderonfeier. Leipzig. 1881. Fridrich. (8-r. IV, 43 l.) M. 1, 20.

Fischer K. G. E. Lessing als Reformator der deutschen Litteratur. 2 Thle. Stuttgart 1881. Cotta (8-r.). Tartalom: I. Lessings reformatorische Bedeutung. Minna v. Barnhelm. Faust. Emilia Galotti (VI, 2 61 l.) 4 M. 50. — II. Th. Nathan der Weise. (VI, 193 l.) 3 M. 50.

Fragmenta philosophorum graecorum. Collegit, recensuit etc. *Mullachius*. vol. III. Platonicos et peripateticos continens. Paris, Didot, (n. 4-r.) M. 12.

Fulda, K. Chamisso und seine Zeit. Mit dem Portrait Adelbert's v. Chamisso in Lichtdr. Leipzig, 1881 Reissner. (8-r. X, 284 l.)M. 5.

Fürst, Lessing's Nathan der Weise. Historisch u. philosophisch erläutert. Leipzig, 1881. Fridrich, (8-r.) M. 1.

Goethe-Jahrbuch. Herausgegeben von *Geiger*. 2. Bd. Frankfurt a. M. Lit. Anstalt, 1881. (8-r.) M. 11.

Goldziher. I. Le culte des saints ches les Musulmans. Paris, 1881. Leroux. (N. 8-r. 95 l.)

Hartmann, De aoristo secundo. Berlin, 1881. Weidmann, (8-r.) M. 1. 20.

Heerdegen, Untersuchungen zur lateinischen Semasiologie. 3. Heft. Ein lexikalisches Beispiel. Erlangen, 1881, Deichert. (N. 8-r.) Mk. 2.

Hirschfeld, Ophelia von Shakespeare zum ersten Male im Lichte ärztlicher Wissenschaft, zugleich als Beitrag zur ästhetischen Kritik der Tragödie Hamlet. Danzig, 1881, Gruilm. (16-r. 61 l.)

Hoffman, Das Orakelwesen im Alterthum. Basel, Krüfi, 1880. (VII, 275 l. 8-r.

Ickelsamser's teutsche Grammatica. Herausg. v. Kohler. 2. Aufl. Freiburg i/Br. 1881. Mohr. (8-r.) M. 1.

Jarnik. Zur albanischen Sprachkunde. Leipzig, 1881. Brockhaus. 8-r. 51 l.)

Lücken. Die Götterlehre der Griechen u. Römer oder das classische Heidenthum vom religionsvergleichenden Standpunkte aus bearbeitet. Paderborn, 1881, Schöningh, (8-r.)M. 3.

Mahaffy, über den Ursprung der homerischen Gedichte, u. *Sayce*, über die Sprache der homerischen Gedichte. Autorisirte Uebersetzung von *Imelmann*. Hannover 1881. Helwing. (8-r.) M. 1.50.

Mettingh. Erzählungen aus der römischen Geschichte nach der Dar-

stellung des Titus Livius etc. Wolfenbüttel, 1880. Zwissler, (Kl. 8.) Mk. 2, 40.

Morris, C. Auman classal oficalliterature. Chicago, 1881. (8-r. 418 l.) M. 10. 80.

Müller, M. Selected Essays on language, mythology and religion. 2 vols. London, 1881, (8 r. 1310 l.) M. 19.

Nicolai, Geschichte der römischen Literatur. Magdeburg, 1881. Heinrichshofen. (8-r. XVIII, 913 l.)

Papst, Vorlesungen über G. E. Lessing's Nathan. Herausg. v. Edinger. Bern, 1881. Haller. (8-r.) M. 5.

Pawel, Die literarischen Reformen des 18. Jahrhunderts in Wien. — Wien, 1881, Konegen, (8 r. 44 l.)

Peilzner, Geschichte der römischen Kaiserlegionen von Augustus bis Hadrianus, Leipzig, 1381. Teubner. (8-r.) M. 6, 40.

Plautus. Miles Gloriosus. A revised text with notes by R. Y. *Tyrrel.* London, 1881. (12-r. 270 l.) M. 6.

Platon's Staat. Griechisch und deutsch mit kritischen und erklärenden Anmerkungen. 1. 2. Bd. Leipzig 1881. Engelmann, XXV, 391 és 427 l.) M. 8.

Pozzetti E, Storia della letteratura greca narrata agli alunni liceali. Napoli, 1881. (12° X, 257 l.) M. 3. 60.

Ribbeck, O. Friedrich Wilhelm Ritschl, Ein Beitrag zur Geschichte der Philologie. II. Bd. Mit einem Lichtdruck-Bildniss Ritschls. Leipzig, 1881. Teubner. (8-r. X, 591 l.) 12 M.

Rundschau philologische. Herausgegeben von *Vagner u. Ludwig.* 1881. 1. Quartalheft. Bremen, Heinsius. (N. 8-r.) M. 5.

Schiekopp, litauische Elementargrammatik. Theil 1. 2. Tilsit, 1881. Psot. (72, 40. IV. l. 4-r.)

Schliemann H. Orchomenos. Bericht über meine Ausgrabungen im Böotischen Orchomenos. Mit 9 Abbildungen und 4 Tafeln. Leipzig, 1881. Brockhaus. (8-r. VI, 58 l.) M. 3.

Schulze, E. Skizzen hellenischer Dichtkunst. Gotha, 1881. Perthes. (8-r. V, 132 l.) M. 2. 40.

Szántó. Untersuchungen über das attische Bürgerrecht. Wien, 1881, Konegen. (8 r.) M. 1. 60.

Trollope, A, Life of Cicero. 2 vols. London, 1881. (8-r.) 18. M.

Wölfflin, die allitterirenden Verbindungen der lateinischen Sprache. München, 1881. Franz. (8-r. 94 l.)

NYILT TÉR.[1])

Egy kis helyreigazítás a „Nausikaa“ birálatára.

Nem pro domo akarok apologiát írni, polemizálni sem szándékom, mégis van egy pár szavam az igazság érdekében.

1. A bírálat igen kegyesen dicséri Catullusomat, «a hol a rövid rimes verseket használja.» (sic !) „*E homerosi ének fordításában* — folytatja — *és egyáltalán ott, a hol a hosszú verssorokat használja, a hatás nem oly nagy.*»

Hogy az olvasó átlássa, mily tudományos rhythmikus distinctióval van itt dolgunk, hadd iktassak ide egy oly «rövid» catullusi verset.

«Mondja! — de mit kedvesének
Súg-búg a leányka,
Ird azt csak a forgó szélbe
S rohanó vízárba.»

Látható, hogy ez a négy *rövid* sorketté szakított két ép oly hosszú sor, mint a Nauzikaa-beliek. Rhythmikailag tehát tökéletesen egyformák. Vagy birálónk a szemével hall ?

2. „*Ehhez járul a sok poetica licentia a mássalhangzók kihagyásánál némely ragokban.*“ Miféle kihagyások ? Hát ilyenek : eszébe', mer' (mert), mindjár', nagyba', vadonba' stb. Hát nem idézhetünk ilyeneket legjobb költőinkből quantum satis ? Hát nincsenek meg mindezek az élő nyelvben ? Vagy a görög nép költését nem szabad magyar népköltésbeli alakokkal fordítani ? Hisz ez a nyelv licentiája, melylyel egy a poetica l. Legalább a Greguss költészettanából ezt tanúljuk.

3. „*Különben is alig lehet az antik metrumot mindenütt a magyar rimes versekkel fordítani.*“ («Metrumot — forditani» = metonymia.) Erre ráférne a bizonyítás. Az nem bizonyíték, hogy Arany Aristophanest az eredeti mértékben fordította, mert hiszen egy horatiusi sapphói-verset meg magyar rhythmusban fordított. S miért szabad az angoloknak meg francziáknak az antik mértéket modern formákkal pótolniok ? Nekünk talán a német czopf tiltja meg ? [2]) Arany már 1856-ban kimondta: «Remélem, nincs messze az idő, hogy a nemzeti rhythmus magasabb költészettel is megfér.» (Próz. dolg. 54.) Igen is, nekünk ér annyit az a rigmusos nóta, mint a mennyit a görögöknek ért a maguk rhythmusa.

4. Kifogásolja e rímeket : bajnok—hajlott le*szel te*,—ország*szerte*, érte—méne, kimosnám—biz' osztán, nászról—rászólt, bőven—szökkent.

---

[1]) E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget. Szerk.

[2]) A németek is modern formákba öltöztetik már az ókor költői termékeit. Szerk.

Én sem mondom, hogy ezek jó rímek, de azt állitom, hogy nem rossz *asszonánczok* (az utolsó kivételével). Azt pedig mindenki tudja *nálunk* az Arany értekezése óta, hogy az asszonáncz verselésünkben ép oly jogosúlt, mint a rím.

5. Szememre hányja, hogy verseket kihagyok (123—124): tehát két egész sort! Hogy miért hagyom ki, vajjon csak a saját szabállamra, vagy talán valamely objektiv indító okból — miért járt volna utána!? Halljuk tehát, mit mond Ameis az inkriminált két versről: «Dieser und der folgende Vers sind aus Γ. 8. 9. 58. übertragen, und hier *ungehörig* ... auch ist die Verbindung mit dem vorgehenden *hart* und *ungeschickt*» V. ö. még e helyhez az Anhangot I, 96, mely szerint Bekker, Nitzsch, Düntzer és Hentze is Ameis mellett bizonyítanak.

Fehértemplom 1882. jan. 17.

Dr. Csengeri János.

Válasz a helyreigazításra.

Csengeri «pár szavára» nem is szándékoztam felelni, s e folyóirat t. szerkesztőségére, amely oly kegyes, minden lamentatiót meghallgatni, biztam az ügy elintézését; de mégis hódolnom kell e rossz szokásnak, ámbár legegyszerűbb volna, az olvasót magára a műfordításra utalni, hogy meggyőződhessék, mennyire sikerült ez a «Nauzikaa.» Ime válaszom:

Az első pontban Csengeri négy sort idéz Catullusából. Mintha én azt mondtam volna, hogy az *egész* Catullus oly sikerült, hogy bárhonnan ragadjunk ki egyes sorokat, azok minden kelléknek megfelelnek. De még ez a négy sor is szebben hangzik, mint a Nauzikaa versei, akármit mond a fordító. Vannak a Catullus-fordításban dalszerű formák, melyekről bizonyára senki sem tagadhatja, még az sem, a ki «szemével hall», hogy jobban sikerültek, mint a sok helyen döczögős Nauzikaa-versek.

A második pont a licentiákról szól. A licentiák száma rendesen megfordított arányban áll a fordító tehetségével és a fordítás jelességével.

Hogy az antik metrumot modernnel lehet visszaadni, azt nem tagadja senki, de ahhoz sok helyen több ügyesség kell. Ezt birálatomban magam is kiemeltem s a fordítónak nem kellett volna Aranyt idéznie.

A negyedik pont az asszonanczról szól; én rímeket s nem asszonanczokat róttam meg.

Az ötödik pontra megjegyzem, hogy ha Ameis és mások a két sort törlik, úgy még nem következik, hogy mindenkinek e véleményt el kell fogadnia.

Dr. Kont Ignácz.

Jegyzéke a kiadásunkban ujabban megjelent azon tankönyveknek, melyek a nm. vallás- és közoktatásügyi ministerium által iskolai használatra engedélyeztettek, illetve ajánltattak:

Elischer József. **Latin olvasókönyv** jegyzetekkel és szótárral. Az algymnasiumok III. és IV. osztálya számára. A gymnasiumi tanitás legujabb terve szerint. Füzve 1 frt.

A gymnasium III. és IV. osztálya számára 1880 augusztus 25-kén 24,667. sz. rendelet alapján ajánltatott.

Hoffmann Mór. **Német nyelvtan és Olvasókönyv,** ford. gyakorlatokkal és feladattárral középtanodák és polgári iskolák használatára. A ministeri tanterv alapján.

I. rész: *Szó- és alaktan.* Harmadik átdolgozott és tetemesen bővitett kiadás, füzve 60 kr.

II. rész: Második átdolgozott és tetemesen bővitett kiadás, füzve 80 kr.

1882 február 12-én 4789. számu rendelet alapján középiskolai használatra engedélyeztetett.

Homeros Odysseája. I—III. ének. Iskolai használatra, magyarázta és bevezetéssel ellátta *Dr. Ábel Jenő.* Füzve 1 frt.

Homeros Iliása. I—III. ének. Iskolai használatra magyarázta és bevezetéssel ellátta *Dr. Ábel Jenő.* Füzve 80 kr.

1881 deczember 8-kán 36,453. szám alatt ajánltatott.

Jeles irók iskolai tára. Az orsz. középtanodai tanáregylet megbizásából szerkeszti *Névy László.*

VII. füzet. *Corneille. Le Cid.* Magyarázó jegyzetekkel ellátta *Dr. Alexander Bernát.* Füzve 80 kr.

VIII. füzet. *Herder Cid-romanczai.* Magyarázta *Heinrich Gusztáv.* Egy térképpel. Füzve 1 frt.

XI. füzet. *Arany János. Toldi.* Költői elbeszélés tizenkét énekben. Iskolák számára nyelvi jegyzetekkel ellátta *Lehr Albert.* Második javitott kiadás. Füzve 70 kr.

1882 február 2-kán 3505. szám alatt ajánltatott.

XII. füzet. *Shakspere William. Julius Caesar.* Forditotta *Vörösmarty Mihály.* Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta *Névy László* tanár. Füzve 60 kr.

1882 február 2-kán 3505. szám alatt engedélyeztetett.

XV. füzet. *Xenophon emlékiratai Sokratesről (szemelvények).* Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta *Dr. Kassai (Engelmann) Gusztáv.* Fűzve 80 kr.

1881 deczember 24-kén 38,426. szám alatt ajánltatott.

XVI. füzet. *Descartes discours de la méthode* pour bien conduire sa raison et chercher la verité dans les sciences. Magyarázza *Alexander Bernát.* Fűzve 80 kr.

1881 augusztus 23-kán 24,374 szám alatt ajánltatott.

Kis Livius. Függelékül gnómák, Phaedrus és Ovidius. A középtanodák III. és IV. oszt. számára. Az uj tanterv értelmében szerkesztette és szótárral ellátta *Polgár György.*

I. füzet: *A római királyok korszakának története.* A régi Róma térképével. Fűzve 70 kr.

II. füzet: *A római köztársaság Camillusig és az olasz háboruk.* Fűzve 70 kr.

1881 február 8-kán 886. szám alatt engedélyeztetett.

Palóczy Lipót. **Franczia nyelv- és olvasókönyv.** A középiskolák alsó osztályai számára, s a legújabb tanterv szerint. Első rész: A kezdő osztályok számára. Fűzve 1 frt 20 kr.

1882 január 17-kén 1633. szám alatt engedélyeztetett.

Dr. Pecz Vilmos. **Latin verstan és prosodia.** Gymnasiumok számára és magánhasználatra. Fűzve 70 kr.

1881 deczember 9-kén 36,452 szám alatt ajánltatott.

Theisz Gyula. **Franczia nyelvkönyv.** Olvasókönyv. Gyakorlókönyv. Nyelvtan. Szótár. A legujabb tanterv értelmében a *reáliskolák* második oszt. számára. Fűzve 1 frt 40 kr.

1882 február 4-én 1632. szám alatt engedélyeztetett.

Sajtó alatt vannak, s még e hó folytán okvetlenül megjelennek:

Jeles irók iskolai tára. Az orsz. középisk. tanáregyesület megbizásából szerkeszti *Névy László.*

XVIII. füzet. *M. Tullii Ciceronis in L. Sergium Catilinam Orationes Quatuor.* Magyarázta *Köpesdy Sándor.*

XIX. füzet. *Szemelvények a görög lantos költészet remekeiből.* Bevezetéssel és jegyzetekkél ellátta *Boros Gábor.* Első füzet: Az elegia-, epigramma- és iambos-költészet.

Ifjusági iratok tára. Az orsz. középisk. tanáregyesület megbizásából szerkeszti *Névy László.*

XIII. füz. *Elbeszélések a görög tragikus költőkből.* Irta *Rev. Alfred J. Church M. A.* Angolból forditotta és jegyzetekkel kisérte *Névy László.* Négy szines képpel.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

1882. ÁPRILIS. HATODIK ÉVFOLYAM. NEGYEDIK FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK
HEINRICH GUSZTÁV és P. THEWREWK EMIL.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1882.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elsején, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára : Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Dr. Heinrich Gusztávnak (Akadémia) czimzendők.

A Philologiai Társaság tagjai e folyóiratot tagdijuk fejében kapják.

AZ ÁLLÍTÓLAGOS RÁKÓCZI-CODEX.[1])

I. Gróf Kemény József, egyike irodalmunk legtiszteletreméltóbb férfiainak, a többek között egy nagybecsü kutfő-gyüjteményt hagyott maga után, melyet ma, mint a Toldy Ferencz által kiadott *Magyar Történelmi és Irodalmi Berek* második kötetét ‚*Történelmi és Irodalmi kalászatok*' néven ismer bibliographiánk.

Az e gyüjteményben foglalt részletek XXXIII. száma Medgyesi Pálnak, az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem udvari papjának, *Szent Atyák Öröme* czímű, 1640-ben megjelent, munkájából közöl egy pár nevezetes töredéket.

Az *első* töredék Dobó István, Ferencz, Lorántfi Mihály és Zsuzsánna emlékezetöket idézi fel az «Ajánló levélből» ; a *második* magából a tulajdonképeni «mű»-ből, annak 2. és 3. lapjáról hoz elő egy czikket, melyben az van elbeszélve, hogy mi adott okot Medgyesinek a könyv írására.

E második czikk s az erre alapított irodalomtörténeti állítás az, a melyről szólani akarok.

A czikk maga, melyet mondandóim alapjául szükségképen előre kell bocsátanom, így szól:

«Az elmult 1639. esztendőnek szintén a végén, deczemberben, terminusnak idején, Kolozsváratt kegyelmes Asszonyunk monostori házához ugyan felesed magával kimenvén, tetszék ő Nagyságának, hogy én is (t. i. Medgyesi, az író) ő Nagyságával együtt kimennék. Az holott ebédleni akarván Ő Nagysága, parancsola kegyelmesen, hogy az ott lakó régi Páter Dániel Vásárhelyi uramat is az ebédre felhivnák. Asztalhoz ülvén ő Nagysága sok főrenden levő hiveivel, mi is Vásárhelyi urammal leültetténk

---

[1]) Felolvastatott a M. T. Akadémiának 1874. febr. 3. tartott ülésében.
Szerk.

szintén egymás mellé. És mikor immár alkalmasint ettünk volna, Asszonyunk ő Nagysága szólítá a Pátert becsületesen és igen szép s szükséges mennyei dolognak (ez levén ő Nagyságoknak asztal felett leggyönyörüségesb szokásos mulatságok) akarván végére menni, kivánná ő Nagysága a Pátertől, hogy a mint egy kis tenyérni könyvecskében Pázmány a czégérét kitötte (azt vélvén ő Nagysága, hogy Vásárhelyi uram irása volna), mutatná meg, hogy azokban, a miket mi hiszünk, semmi a Szentirásban nincsen. A Páter felállván, megköveté ő Nagyságát s azt felelé, hogy nem ő kegyelme irása volna az. Nem hagyá asszonyunk Ő Nagysága arra a dolgot, és mind ő Nagyságától s mind kiváltképen Haller István uramtól sugásból való izengetések által eröltettetvén ő kegyelme a Pater, rá kezdé a feleletre magát venni, de soha egyenesen a dologhoz nem szóla. Én még eddig semmi igyemet a dologhoz nem átottam.»

«Hogy azért sokáig időt ne töltene a Páter: maga Ő Nagysága asszonyunk hoza elő egy hitágazatot, tudnia illik az urvacsorájának mind két nemmel, az ,az, kenyérrel és borral osztogatását. Kéré ő Nagysága, mutasssa meg, hogy nincsen az a Szent-irásban, holott Sz. Pál I. Cor. II. v. 23. nyilván említi és kiadja mind kettőt. Monda a Páter: Tagadom, kegyelmes Asszonyom, hogy Sz. Pál ott mind a két színt adta volna.»

„Hozatá elő Asszonyunk az Urunk ő Nagysága régi Bibliáját mely 176 esztendős, s adák én kezembe“ stb.

II. Ennyi az, a mit Kemény közöl, s hogy ezt a töredéket is nem egyéb, mint *erkölcs-történeti* szempontból közlötte, elég bizonyíték arra egyrészt az a *jegyzet,* melyet közleményéhez függeszt, s a melyben az van, hogy *ez vala asztali mulatsága erdélyi fejedelem idősb Apafi Mihálynak is,* a miről Szilágyi Márton (Biga Pastoralis. Debrecini. 1684) emlékezik, s hogy így vetélkedtek 1514-ben *Macedoniai* László esperes és *Cybeleus* Bálint kanonok Pécsett *ebéd felett;* másrészt magának Keménynek a közlemény végire a czikk csonkán hagyottságát jelentő *„stb.“* után vetett e szavai: Az *ezen vetélkedésről* többet tudni kivánót utasítom a fenn említett könyvnek végig való olvasására.

Toldy Ferencz, irodalmunk érdemdús történetírója, több és nagyobb fontosságot hitt tulajdoníthatni a közleménynek, mint, véleményem szerint, Kemény tulajdonított, s a töredék utolsó szavaira támaszkodva, egy 1639-ben már 176 éves *magyar nyelvű biblia-*

fordításnak emlékezetét vélte a Medgyesi előadásában fölfedezhetni. Sőt hogy az meggyőződése volt: világosan kitünik onnan, mert *ez adatot* a *„Magyar Nemzeti Irodalom Történeté"*-nek harmadik javított kiadásában (I. k. 171. lap) ekkép használja fel:

66. §. *A legrégibb biblia-fordítások codexei* .... A jelen (II.) időszakra nézve már bizonyos történeti tudomásunk van, hogy az eretnek-vizsgáló pápai küldöncz elől Zsigmond alatt a Szerémségből Moldvába kivonult magyar husszíták két papja, Tamás és Bálint, az ó- és ujtestamentomot magyarra fordították; sőt vannak codexeink is, melyek részint a XV. század első felében irattak, részint kevéssel utóbb ugyan, de nyelvök jellemét tekintve, ősrégiséget árulnak el s kétségtelenül a második időszak elejére tartoznak. Ilyenek... stb.

3. Ilyen volt a *Rákóczi-codex* 1463-ból, melyet Medgyesi Pál 1639-ben forgatott Lorántfi Zsuzsánna erdélyi fejedelemnőnél, s ugy látszik, a *teljes szentírást* tartalmazta, írván róla: «Hozatá elő asszonyunk az Urunk ő Nagysága régi bibliáját, mely 176 esztendős és adák kezembe.» (Lásd Magyar Tört. és Irodalmi Berek II. köt. 196. l.) Az évszám könnyen azon gyanításra vezethet, hogy e codex a husszita Tamás és Bálint papok által átdolgozva leirt régi bibliát foglalta magában.»

Hogy e meggyőződésének még erösb alapot is vessen: előadásához a következő *jegyzetet* csatolja Toldy:

«Bizonyosan nem valamely kézzel írt *deák vulgata* codexe volt az, melyben a protestans fejedelemnő magának sz. Pál azon helyeit mutattatá meg Páter Vásárhelyi Dániellel, melyekben az az urvacsorájának két szin alatt osztogatásáról szól.»

III. A hol annyi pusztítás ment keresztűl, mint Magyarországon; a hol annyi emlékeit tette semmivé a művelődésnek néha gondatlanság, többször rombolás, mint nemzetünknél: ott természetes, sőt kötelesség fölkeresni, felhasználni minden nyomot, minden legkisebb adatot, melyből egykori jobb állapotainkra lehet következtetni; s mentül kevesebb az, a mi megmaradt: annál nagyobb gonddal kell egybegyüjteni s megőrzeni a többieknek legalább *emlékezetét*, az oly tényekét t. i., a melyek egy oly múltról tesznek tanúbizonyságot, mely jelességben vetélkedik az ugyanazon korok többi nemzetekéivel.

E tiszteletre méltó buzgalom inditotta bizonyosan Toldy Ferenczet arra, hogy Kemény József töredék-közleménye alapján

középkori *magyar* codexeink számát egygyel, a fentebb említett *Rákóczi-codexxel*, szaporítsa, beiktatván azt, legalább emlékezetileg, a többi, részint fenmaradottak, részint egykor létezettek sorába.

Azonban bármennyire jogosultnak, sőt átalában senki által kifogás alá nem vonhatónak tartsam is az elvet: a jelen esetre vonatkozólag ki kell jelentenem, hogy Toldyt a közlemény tévedésbe vitte, mert, a miről *most* szó van, *a szentirásnak középkori magyar Rákóczi-codexe egyátalában nem létezett, s az a 176 esztendős régi biblia, a melyről Medgyesi Pál emlékezik, nem magyar nyelvű szentírás volt.*

A tévedés kútfeje ott van, hogy Toldy megelégedvén annyival, a mennyi a Kemény közleményében foglaltatik, vagy talán mert azt hitte, hogy *e tárgyra* vonatkozó adat több Medgyesinél nincsen, nem tartá szükségesnek azokat, a mik még azután következnek, megolvasni; pedig a fenforgó tárgyban épen ezek szolgáltatják a döntő felvilágosításokat.

Nekem néhány hónappal ezelőtt jött birtokomba Medgyesi fönn említett könyve, még pedig annak az a példánya, mely egykor épen a *monostori jezsuitaház* tulajdona volt, a mit azért említek meg, mert ez a körülmény is szolgáltat egy nevezetes adatot a kérdés tisztázásához.

Figyelmessé tétetvén már rá a Kemény közleménye által, de különben is épen, mint ő, érdekkel szokván vizsgálni régi könyveink tartalmát: elolvastam az egész vetélkedést kezdettől végig, s az olvasottak nyujtották a felvilágosító adatokat fentebb kimondott itéletemre a Rákóczi-codex iránt. Ezeket illetőleg leghelyesebbnek tartom, ha azokból, a miket Kemény elhagyott, folytatva, az író szavaival elmondom azon részleteket, a melyek *szorosan a tárgyra* tartoznak.

A vetélkedésnek *hat* külön tárgya volt, de ezek közt kettő van csak olyan, a melyeknél az említett felvilágosító pontok vannak; azért a többieket mellőzvén, csak ezekre szorítkozom.

Az *első* adat a második tárgynál van, mely Melchisédekről szól. Erre nézve Medgyesi így beszél:

«Itt (t. i. az urvacsora két szín alatt osztogatásának ügyében, mely volt az első, s a melynél van emlékezet először a *régi bibliá*ról) nem nyervén Vásárhelyi uram a dolgot: kezdé Melchisédeket emlegetni. Az is, úgymond, kenyérrel áldozott. Tagadom

én, mondék, hogy áldozott volna akkor Melchisédek, mikor kenyeret és bort vitt elő Ábrahámnak; sőt nincs is ott OBTVLIT, hanem PROTVLIT. Nem akarja vala hinni ő kegyelme. *Megkeresék a 176 esztendős Bibliát: s hát abban is PROFERENS*[1]*) vagyon* (7. lap).»

A *második* adat a hatodik tárgynál jön elő, midőn a vetélkedés az angyalokra tért át. Medgyesi ezt a tételt állítá fel: «A mely angyal felől az Isten mondotta, hogy midőn az izráeliták mellé vezérül és Canahánba bevivőül adja, meglássák, hogy *meg* ne *keserétsék* azt, az az angyal volt, a kit megkésértettenek a zsidók», hivatkozván kútfőül Mózsesre. Erre is azt felelé, írja Medgyesi, Vásárhelyi, hogy *negatur.* «Melyet egy, vallásán levő, nagy ember hallván, ezt mondá: Pater, non sufficit negare solum; quæ ratio negationis? Azután azt mondá Páter uram, hogy nincs az ott, Exod. 23. v. 20. 21. *meg ne keserétsed őtet* (Oldaljegyzet kézirattal: *Bene dixit).* De hogy reá keresék az *Textusban:* meglátá, hogy ott vagyon (Oldaljegyzet kézirattal: *Mentiris, quia in VULGATA non invenitur).* (11. 19. lap.) E kézirati bejegyzések azok, a melyekre fentebb czéloztam, midőn említém, hogy e példány egykor a monostori házé volt, s a melyek bizonyosan annak valamelyik jézsuita olvasójától, talán épen magától Vásárhelyitől, származnak.

Adjuk ezekhez még azt a körülményt, mely szerint Vásárhelyi részéről nem volt föltehető, hogy ő *magyar szövegű* biblia alapján vitázzon sarkalatos dogma felett, miután rá nézve *egyedül* jogosult és *hiteles* szöveg csupán a *Vulgata* lehetett. Épen azért nem tett kifogást ellene Medgyesi, hogy, mint gondolá, saját fegyverével verje meg a pátert, s nem obtrudalta sem Károli Gáspár, sem Káldi fordításait, hogy azokból döntessék el a per. Sőt több az, hogy ő maga is a *latin nyelvű* Tremelliust használta, így nyilatkozván, midőn Vásárhelyi a „*megkeserítés*"-ről azt mondá, hogy az sem a Vulgatában, sem Tremelliusnál, sem Pagninusban nem találtatik; «Bár megcsalattassam, *ha a Tremelliusében nincsen, mert az volt a zsebemben, a minthogy azt szoktam nálam hordozni,* azt *vonám ki s abból mutatám meg* (370. lap).»

---

[1]) I. Mos. XIV. 18. At vero Melchisedec rex Salem *proferens* panem et vinum (erat enim sacerdos Dei altissimi) benedixit ei, et ait stb.

Ez elmondottak, azt tartom, teljesen tisztába hozták, hogy a szentírásnak 1463-diki magyar nyelvü Rákóczi-codexe egyátalában nem létezett, s a kérdés alatti 176 esztendős régi biblia a *Vulgata* volt, ellenmondhatatlanúl igazolván azt úgy a *reá* történt hivatkozások, mint a belőle felhozott *idézetek*.

IV. Ezek szerint a kérdés tulajdonképeni csomója meg levén oldva, be is rekeszthetném előadásomat, ha nem volna *még egy homály*, mely szintén megérdemli, hogy földeríttessék. Az e tárgyban szereplő *szám*adatok egybevetéséből t. i. csakugyan az jövén ki, a mit Toldy is kihozott, hogy itt egy *1463*-beli bibliával van ügyünk; miután a Vulgata bibliographiája *ez évben nyomott* Vulgátát *nem ismer*, legalább eddigelé az irodalomtörténet ilyenről nem emlékezik: kérdés, mi itt a való, s hogyan lehet e kételyt eloszlatni?

Föltettem a kérdést, mert ily ellenvetést csakugyan lehet támasztani.

A megoldás kulcsát nem kell messze keresnünk; ott találtatik az hasonlóan magában Medgyesi könyvében, annak azon szakaszaiban, a melyeket Kemény szintén nem vett föl közleményébe.

E szakaszokban, melyek az *ajánló levélnek* teszik részeit, a könyv készítésének chronologiáját beszéli el az író. Összeszedvén az erre vonatkozó részleteket, következő idősorozatot fogunk nyerni:

Kél az ajánló levél Fejérváratt január 5-ikén, 1640.

Elkészült a munka *november* közepére, miután hozzáfogott *junius* közepe tájban, akkor érkezvén haza a fejedelemmel tett útjából Fejérvárra, hogy a pünköstöt otthon tölthesse. Hogy ezek 1639. évben estek, bár kiirva nincsenek, onnan bizonyos, mert a vita tárgyaira vonatkozó levelét a fejedelemnének Fogarasban 1639. márczius 12-dikén vette; ugyanazon évi február 28-kán Vásárhelyinek azt a művét, a melynek megrostálása tárgya a *Szent Atyák Örömé*-nek. Vásárhelyi az említett művet még *januárban* küldte a fejedelemnének egy kisérő levél mellett, mely 1639. január 29-én kelt.

Mindezekre pedig az a disputatió szolgáltatott alkalmat, mely az *1639. januárt megelőzött deczemberben tartatott*. Ez pedig nem történhetett más évben, mint *1638*-ban.

És csakugyan *ez az év* olvasható az ajánló levél 2-dik lapján

(Midőn nagy hirre az *elmult 1638-dik esztendőnek végezetiben* ez nagy Salamonnak bölcsesége hallgatni elmentünk volna); *ez* a 334. lapon (Jusson eszébe csak az elmult *1638.* esztendőbeli disputatiónkban ama szava felől, hogy a mit Mózses *Melchisédekről* kenyér-kivitelnek mondana, azt Sz. Pál áldozatnak magyarázná).

Nyomtatási hiba tehát a főmunka 2. lapján az *1639* esztendő; ily hibásam közlötte azt Kemény, a nélkül, hogy észrevette volna, s erre a hibára alapitotta Toldy a maga combinatióját, s innen lett, hogy a 176 esztendős biblia 1463-dikinak határoztatott.

Volt pedig az, a most felhozott adatok szerint (1638—176), *1462*-diki.

És itt már az irodalomtörténet is mellettünk áll, a mennyiben *Faust*-nak híres *mainz-i* bibliája *ez évben* jelent meg, a mely egyike a *legritkább* könyveknek, s csak az európai leghíresebb könyvtárak közül dicsekedhetik vele egy-kettő. Hogy a Rákóczi-példány megvan-e még valahol? nem tudom; s azon csapások után, melyeken Erdély keresztül ment, kevés a remény, hogy valaha feltaláltassék. Azon könyvtáraktól legalább, a hol tudakozódásokat tettem felőle, mind tagadó választ kaptam.

V. Ennyi felvilágosító adat után, azt tartom, nem szükség azon *jegyzet*-ben foglaltakra szólanom, a melyet, mint Toldy műve 66. §-ának toldalékját, idéztem volt, s a melyben ő abból is vesz súlyt a codex fenn-volta mellett, hogy *protestáns* fejedelemnő *deák vulgátából* nem mutattatta volna magának *Vásárhelyivel* sz. Pál helyeit az urvacsoráról; mert, miután az alap összeomlott, önként elesik maga a *jegyzet* is.

Irodalomtörténetünk derék bajnoka Toldy Ferencz a *görög székely krónika* ügyében egykor elmondott állításait később, jobban lett értesülése után, e szavakkal vonta vissza: A *Horn által látott* görög *székely* krónika tehát *álom!*

Én is azzal fejezem be előadásomat, hogy a *szentirásnak középkori magyar Rákóczi-codexe álom.* Kevesebbünk van ugyan egy illusióval: de épen az illusiók elenyészte vagy legalább kevesbedése erősiti az igazságot. Nekünk pedig erre van szükségünk.

Sziget, november hó 20. 1873.

SZILÁGYI ISTVÁN.

SCHLIEMANN KUTATÁSAIROL. [1]

Schliemann kutatásai a philologiára is nagy visszahatást gyakorolnak. Daczára annak nálunk Homer magyarázatánál Schliemann szavának még alig engednek helyet. Tudósunk további kutatásai, melyeket e napokban kezdett meg a trójai síkságban, kétségkívül új érdekes eredményekre fognak vezetni. Egyelőre kutatásainak eddigi eredményeit s az azokra vonatkozó nézeteket fogjuk röviden összefoglalva közölni.

I.

Ismeretes, hogy mily idealismussal ragaszkodott Schliemann életének gyakran igen sanyaru viszonyai közt azon gyermekkori gondolatához, hogy Trója romjainak még létezniök kell. Nem kisebb naiv lelkesedése, melylyel az isteni dalnok minden szaván csügg, Homer elnevezéseit alkalmazva föllelt tárgyaira. Lelkesültsége, melyet kutatásainak csodás eredménye hatalmasan élesztett, sokszor túlságosan messze ragadta Schliemannt; a kritika útjára való térése annál inkább érdemli meg elismerésünket.

Schliemann már 1858-ban, tehát 24 év előtt, akarta Ithakát meglátogatni, miután beutazta Svécziát, Dániát, Németországot, Olaszországot, Egyptust, Núbiát, Syriát s a Kykládokat, de egy pétervári pöre visszatérésre kényszerítette. Nagyszerű üzleti vállalatok után 1866-ban bejárta Tunist s Egyptust, majd Ceylonba s Indiába ment. Chinán, Japánon, San-Franciscón s Mexikón át tért vissza Európába, hogy Párisban megtelepedjék, 1868-ban végre Olaszországon át Ithaka szigetére utazott. Útközben megállapodott Corfun, a hajdani Kerkyrán. Jellemző vonása Schliemann-nak, hogy rögtön meghatározta, hogy hol állott Alkinoos király palotája, s hogy merre feküdt Nausikaa játszóhelye. Ithakán nagy örömére meggyőződött arról, hogy a sziget minden lakosa bír az Odysseus monda némi ismeretével. Majd egy szamárhajtó meséli el neki a ravasz király történetét, majd egy majoros biztosítja a felől, hogy minden elődének föl egészen Telemachos őséig négy kutyája volt. A hír, miszerint Schliemann régi csodaszép énekekből le tudja

[1]) A rajzok az egész czikkhez tartoznak, melynek hátralevő részét jövőre közöljük.

1. szám.

Síremlék. Fölfedezte Schliemann a mykenaei akropolison 4 méternyi mélységben. Eredetije 6 láb magas, alján 3 láb s 10 hüvelyk, felül 3 láb s 7 hüvelyk széles, tehát a rajznál tizenkétszerte nagyobb.

fordítani Odysseus király meséjét, az egész szigeten elterjedt. A falvakból kivonult elejébe a nép, élén a pap, ki fölkérte, hogy mondja el újra történeteit. Platán-fák árnyékában asztalra állítják s letelepedve körülötte könnyező szemmel hallgatják, mint ismerte meg a hű Penelope férjét.

Miután a «dicső», «feddhetetlen», «Istenhez hasonló», «Istentől kedvelt», «Istentől származó», «tapasztalt», «leleményes», «furfangos», «szerencsétlen» Odysseus «tengertől körülvett», «messziről látható», «rögös», «hegyes», «sziklás», «jól mívelt» szigetét átkutatta, s az Aëtos hegy csúcsán ásási kisérletet tett, átment a Peloponnesosba, szemügyre vette Mykenæ romjait, s meglátogatta a trójai síkságot.

Első régészi műve: «Ithaka, a Peloponnesos s Trója» [1]) 1869 elején jelent meg. Három igen érdekes hypothesist tartalmaz. Az első az, hogy Ithaka Homer Ithakája, a második: hogy a mykenæi királyi sírboltok a mykenæi akropolison feküdtek, a harmadik: hogy a homerikus Troja = Ilios = Ilion nem állott a mai Bunarbasi nevü falu helyén, a mint általánosan hitték, hanem Hissarlik dombjának helyén. Első állítását topographikus adatokkal igazolja, [2]) a másodiknak bizonyságául felhozza Pausaniast, ki (II. 16, 6) ekkép szól: Λείπεται δὲ ὅμως ἔτι καὶ ἄλλα τοῦ περιβόλου καὶ ἡ πύλη· λέοντες δὲ ἐφεστήκασιν αὐτῇ· Κυκλώπων δὲ καὶ ταῦτα ἔργα εἶναι λέγουσιν, οἳ Προίτῳ τὸ τεῖχος ἐποίησαν ἐν Τίρυνθι. Μυκηνῶν δὲ ἐν τοῖς ἐρειπίοις κρήνη τέ ἐστι καλουμένη Περσεία, καὶ Ἀτρέως καὶ τῶν παίδων ὑπόγαια οἰκοδομήματα, ἔνθα οἱ θησαυροί σφισι τῶν χρημάτων ἦσαν. Τάφος δέ ἐστι μὲν Ἀτρέως· εἰσὶ δὲ καὶ ὅσους σὺν Ἀγαμέμνονι ἐπανήκοντας ἐξ Ἰλίου δειπνίσας κατεφόνευσεν Αἴγισθος. Τοῦ μὲν δὴ Κασσάνδρας μνήματος ἀμφισβητοῦσι Λακεδαιμονίων οἱ περὶ Ἀμύκλας οἰκοῦντες· ἕτερον δέ ἐστιν Ἀγαμέμνονος, τὸ δὲ Εὐρυμέδοντος τοῦ ἡνιόχου καὶ Τελεδάμου τὸ αὐτὸ καὶ Πέλοπος, τούτους γὰρ τεκεῖν διδύμους Κασσάνδραν φασί, νηπίους δὲ ἔτι ὄντας ἐπικατέσφαξε τοῖς γονεῦσιν Αἴγισθος, καὶ

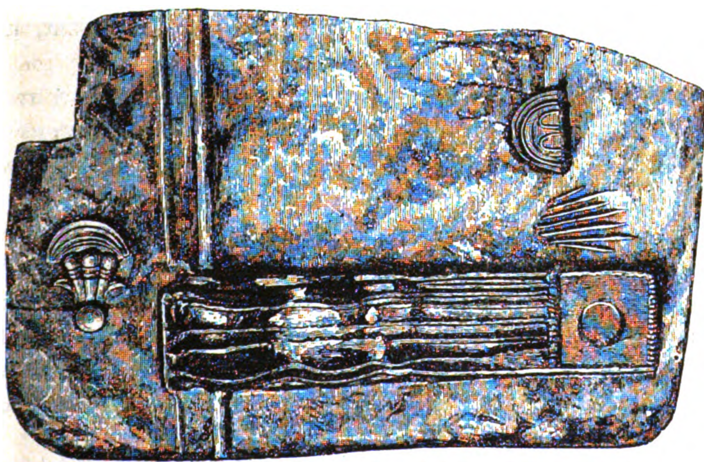
---

[1]) *Ithaka, der Peloponnes und Troja.* Archäologische Forschungen. Mit 4. Lithographien und 2 Karten. 8. Leipzig. Giesecke und Devrient. Geh. 4. M. Legelső művét a tengeren írta, Japán s San-Francisco között, ötven nap alatt. Czíme: *La Chine et le Japon.* Paris, 1866. Librairie centrale.

[2]) Érdekes, hogy a minapában fölfedezett athoshegyi K. e. 308-ból való Ilias-kézirat szerint Homer ithakai származású s születésű volt.

2. *a* szám.

2. *b.* szám.

Egy mintakő két oldala, valószínűleg ékszerek verésénél használtatott (repoussé munkáknál). Fölfedezte Schliemann a mykenaei akropolison 4 méternyi mélységben. Természetes nagyság.

Ἠλέκτρας· Πυλάδῃ γὰρ συνῴκησεν Ὀρέστου δόντος· Ἑλλάνικος δὲ καὶ τάδε ἔγραψε Μέδοντα καὶ Στρόφιον γενέσθαι Πυλάδῃ παῖδας ἐξ Ἠλέκτρας. Κλυταιμνήστρα δὲ ἐτάφη καὶ Αἴγισθος ὀλίγον ἀπωτέρω τοῦ τείχους, ἐντὸς δὲ ἀπηξιώθησαν, ἔνθα Ἀγαμέμνων τε αὐτὸς ἔκειτο καὶ οἱ σὺν ἐκείνῳ φονευθέντες. (Hasonlókép fönnáll még más is a körfalból és a kapu is : oroszlánok állanak rajta : mondják, hogy ezek is [fal s kapu] a kyklópok művei, kik Proitosnak építették a falat Tirynsben. Mykenæ romjai közt Perseia nevű forrás van, s Atreusnek s fiainak földalatti építményei; ott voltak kincseik. S Atreus sírja [is ott] van: s [azokéi], kiket Agamemnonnal Ilionból visszatérteket ebédközben meggyilkolt Aigisthos. Kassandra sírjáról [sírjának azonosságáról] kétkednek az Amyklai körül lakó Lakedaimoniak: de ott van Agamemnon sírja és Eurymedoné a kocsisé és Teledamosé és Pelopsé: mondják, hogy ezeket mint ikreket szülte Kassandra: még csecsemő korukban szüleikkel megölte őket is Aigisthos, s ott van Elektra sírja is, ki Pyladessel élt, miután Orestes hozzá adta; Hellanikos [1]) azt is írja, hogy Medont s Strophiost, mint Elektrától való gyermekeket nemzette Pylades. Klytaimnestra s Aigisthos kissé távolabb a falaktól temettettek el, belül [eltemettetni] becsteleneknek tartattak, ott Agamemnon maga feküdt és azok, kik ő vele meggyilkoltattak.)

Schliemann ellentétben Leake, Dodwell, Prokesch, Curtius s mások felfogásával az említett *falakat* nem a város, hanem az akropolis falainak veszi s a sírokat az akropolison keresi. Amazok a sírokat az alsó városba helyezik el (Klytæmnestra és Aegisthus sírját pedig a városon kívül képzelik). Schliemann az ő föltevése mellett felhozza Pausanias első idézett mondatát, melyből kitünik, hogy az oroszlános kapu ama vitás falban volt, ámde az oroszlános kapu az *akropolis* falában van. Igaz ugyan, hogy Pausanias a következő mondatban Mykenæ romjairól, a Perseia forrásról s az Atridák kincses házáról szól, s hogy ez utóbbiak az *alsó-városban* feküsznek, de mindjárt újra megemlíti a *falakat*, a melyek alatt Schliemann szerint csak az akropolis kyklopsi falait lehet érteni. «Azonkívül», úgymond, «Pausanias csak oly falakról szólhatott, a melyeket látott, nem pedig olyanokról, melyeket *nem* látott. Ő az akropolis hatalmas falát látta, mert az az ő idejében épen olyan volt, a minőnek most látjuk, de az alsó város falát nem láthatta,

[1]) Élt 495—411.

3. szám.

Tömör, öntött s polirozott aranyból készült oroszlány a mykenaei akropolisból. Vastag aranydróton van megerősítve. Dupla nagyság.

4. szám.

Pillangó. Repoussé munka, gyakori typus. A mykenaei akropolisban találta Schliemann.

mert az elejétől fogva csak igen vékony volt s 638 évvel előtte el lett pusztítva; Pausanias nem is volt régész, kiről fel lehetne tenni, hogy nyomait kereste vagy talán ásatott miattuk».

«Mykenæ földe Pausanias idejében ugyanazon köves legelők által képezett kopár vadon volt, felváltva hegylejtőktől, meredek sziklacsúcsoktól, a milyen most; ott nem állhatott be változás és az alsó városi fal maradékai az ő idejében bizonyára ép oly csekélyek voltak. Oly csekélyek, hogy eddig csak a hegyhátom vették észre az utasok a falszárny nyomait, és hogy úgy látszik, miszerint előttem senki sem látta a völgyben a folyó medrének partján végig vonult másik falszárnynak romjait.» [1])

Schliemann fölfogása nincs ellentétben Diodorus Siculus leírásával, ki Julius Cæsar s Augustus Octavianus kortársa volt, s ki Mykenæ elpusztulásáról szólva, ezeket mondja (XI, 65): «Ez a város, mely egykor gazdag s hatalmas volt, mely oly nagy férfiakat hozott létre s oly nagy tetteket vitt véghez, ily módon el lett pusztítva s lakatlan maradt le egészen napjainkig.» Strabo (50 K. e. — 20 K. u.) pedig még azt is mondja (VIII, 372), hogy «most Mykenæ városának még nyoma sem találtatik». S Schliemann talált is 8 évvel később, mint első könyve megjelent, az Agorán belűl *öt* sírt összesen *tizenhét* hullával.

Schliemann könyvének harmadik hypothesisét, mely szerint a homeri Troja Hissarlik dombja alatt feküdt, Homerből vett adatokkal bizonyítja.

Két utóbbi bizonylatáról még bővebben fogunk szólni majd, a midőn eddigi legnagyobb művére (Ilios, Stadt und Land der Trojaner) fogunk áttérni.

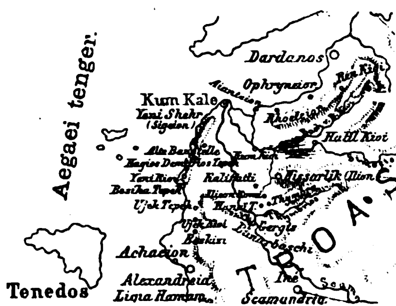
Ezen három föltevést foglalja magában Schliemann 1869-iki műve. [2]) Miután majdnem egy évig Amerikában időzött, 1870 ápril havában Hissarlik dombját kezdte átásni. Ottani munkálatai 1874-ig tartottak, a mely év elején jelent meg második régészi műve: «Trojanische Alterthümer», [3]) mely németül, angolul s fran-

---

[1]) *Mykenae.* Bericht über meine Forschungen und Entdeckungen in Mykenae und Tiryns. Mit einer Vorrede von W. E. Gladstone. Nebst zahlreichen Abbildungen, Plänen und Farbendrucktafeln, mehr als 700 Gegenstände darstellend. Leipzig. Brockhaus, 1878. Geh. 18 Gulden.

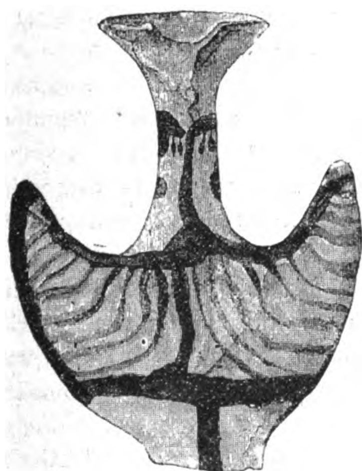
[2]) Könyvének egy példányát egy ó-görög nyelven írt levéllel megküldötte a rostocki egyetemnek, mely kevéssel rá doctorrá promoveálta.

[3]) Bericht über meine Ausgrabungen in Troja. 1874. Brockhaus. Geh.

5. szám.

A Troas észak-nyugati része.

6. szám.

Terracotta-edény, melyet Schliemann a mykenaei akropolisban hat méternyi mélységben talált.

cziául lett kiadva. 1878-ig Mykenæben s Ithakán ásatott, kiadva időközben három nyelvben «Mykenæ» czímü művét. 1878 végén visszatért Hissarlikra, átkutatta nejével, Virchowval s Burnouf Emillel a troasi tumulusokat s az egész trójai sikságot. 1880 végén jelent meg német s angol nyelven «Ilios» czímü munkája, mely franczia nyelven ez év végén fog megjelenni. Trójai kutatásait most folytatja. E napokban hagyta el nagy előkészületek után athéni márványpalotáját, hogy áthajózzék Troasba, hol, a mint írja, «rengeteg munkálatok» várják.

II.

Homer hatalmas commentatora, a mint említettük, 1878-ban kutatta át Ithakát, melyről nagy lelkesedéssel szól. «Homer minden barátjának», úgymond, «ajánlom, hogy látogassa meg Ithakát, mert bizonyára sehol sem él a görög világban oly tisztán a hősi kor emlékezete, mint ott. Ott minden kis tengeröböl, minden forrás, minden szikla, minden domb, minden olivaberek az isteni dalnokra s halhatatlan Odysseajára emlékeztet, s egyetlen egy ugrással száz nemzedéken át a görög lovagkor s a görög költészet legszebb korában képzeljük magunkat. Ajánlom Ithaka meglátogatását mindazoknak is, kik ó-görög typust s nagy női szépséget akarnak látni. Az utas ne mulaszsza el meglátogatni Ithaka székhelyében, Vathyban, Dendrinos Aristid barátomat. — — Dendrinos úr a legjobb módú ember Ithakán és szívesen segíti tanácsával az utast. Van egy Telemachos nevű fia s egy Penelope nevű leánya. Ezen nevek, úgymint az Odysseus neve, a legközönségesebbek Ithakában.» [1]) — A sziget nevét illetőleg fölemlíti, hogy az mint Uticáé phőnik szó s gyarmatot jelent. «Poseidon», úgymond, «Homer szerint Laërtes nagyapja volt, s e szerint Gladstone föltevése («Mykenæ», Előszó), miszerint a Poseidontól való származás mindig annyit tesz, mint a phöniczaiaktól való származás, helyesnek látszik.»

Az általánosan elterjedt nézet szerint Ithakának Homer korabeli fővárosa a sziget északi felében a Polis nevű völgyben feküdt. Schliemann szépen kifejti ezen theoriát s tarthatatlanságának

6 M. Ehhez: *Atlas trojanischer Alterthümer.* 218 photographische Abbildungen. 54. Mark.

[1]) *Ilios*, p. 60.

okait. Mellette szól a völgy neve: Polis, kitünő kikötője, melytől két angol mérföldnyire a mai Mathitarió szigetke (586 láb hosszu s 108—176 láb széles) fekszik. Ez az egyedüli az Ithaka s Kephalónia közti úton, ennélfogva a homerosi Asterissel [1]) szokták azonosítani. A kikötő északi oldalán egy igen meredek 400 láb magas szikla emelkedik fel. Csúcsán fellegvárt vél látni a szem. — Schliemann megmászta a sziklahegyet s azt találta, hogy a «fellegvár» puszta, igen szabálytalan alkotású mészkősziklákból áll, melyek soha sem képezhettek erődítményt. Ezen alulról akropolisnak látszó szikladomb neve ma is *Kastron*. Schliemann azt következtette, hogy ez, nem pedig valami hőskori város adta nevét a völgynek, a *polis* szó régi jelentése *akropolis* lévén. Azonkívül a «Polis» nevű völgy Ithaka legtermékenyebb része, Görögországban pedig nem volt szokás termékeny földre várost építni; legkevésbbé tették volna ezt a rögös Ithakán. Tehát a legjobb esetben csak a körüllevő sziklaormokon állhatott volna város, ha azok nem lennének oly meredekek, szabálytalanok, hegyes csúcsúak! A kikötő déli oldalán látható és Leake által fölemlített rom, egy középkori keresztény templom maradványa. Az állítólagos Asteris szigetke is nagyon kicsi, de ez nem bizonyít semmit, mert hisz Homer nem történész. A Polis nevű völgyben történt ásások is csak csekély K. e. a hatodik vagy hetedik századból való tárgyakat hoztak napfényre. Tehát épenséggel be nem bizonyítható, hogy Ithaka homerikus székhelye a Polis nevű völgyben feküdt. Schliemann a sziget északi részében másutt sem lelt régi építmények nyomára, azon egy hely kivételével, melyet *Homer iskolájának* szokás nevezni. Az ottani régi «kyklopsi» építménymaradványokat részben egy kis templom falaiul használták fel. Az abban való ásást a pap meg nem engedte, úgy hogy nem kutathattak cserepeket, a melyekből a falak s a hajdani telep korát meg lehetett volna határozni. A templom környékén fekvő s sziklába épített romok néhol majdnem három láb, másutt tizenkét hüvelyk mélyek. Schliemann nem kétkedik abban, hogy a classicus korban e helyen város állott,

---

[1]) Od. IV, 844—847:

ἔστι δέ τις νῆσος μέσσῃ ἁλὶ πετρήεσσα,
μεσσηγὺς Ἰθάκης τε Σάμοιό τε παιπαλοέσσης,
Ἀστερίς, οὐ μεγάλη· λιμένες δ'ἔνι ναύλοχοι αὐτῇ
ἀμφίδυμοι· τῇ τόν γε μένον λοχόωντες Ἀχαιοί.

még pedig nézete szerint az, a melyről Skylax (Per. 34) s Ptolemaios (III. 14, 13) szólnak.

A sziget északi s déli részét összekötő alig egy angol mérföldnyi széles földszoroson a hatszáz láb magas *Aëtos* hegye terül el. Schliemann a hegy északi részében ásatott, s néhány fekete görög cserépdarabra és egy tíz lábnyi mélységből felemelkedő hét láb magas falra akadt, a mely óriási polygonális kövekből áll. A hegynek durván, de mesterségesen háromszegletüre egyenesített csúcsán két nagy s egy kis cisternát s «kyklopsi» építményromokat talált, a mely utóbbiak hat vagy hét különállott házikónak vagy pedig egy nagy építménynek maradványai. Schliemann nézete szerint ezen fensík alatt a hegy lejtőjén köröskörül a hegy csúcsának magasságáig hajdan fal emelkedett. A köz kövekkel s földdel lett volna kitöltve, olyformán, hogy a hegy felső része valaha négyszögletű lett volna. A csúcs tájékáról négy fal halad le a lejtőn. Ezek alantabb egy körfalban egyesülnek. Evvel párhuzamosan, körülbelül ötven lábnyira egy még jó karban levő fal futott körül. Ezen kívül a hegy alja húsz lábnyi magasságra le van mintegy vágva. A falak három bejárattal bírtak s esetleg kétezer háznak is adhattak az erődítményen belül helyet. Schliemann százkilenczven ház romjait lelte fel, melyek 21—63 láb hosszúak, 15—20 láb szélesek és öt láb hosszú, négy vagy öt láb széles s két láb vastag kövekből állanak! A parasztok s az utasok, kik a hegyet megmászták, nem keresték ezen alulról kőhalmazoknak látszó romok közt házak alaprajzait. A munkálatok a hegy csúcsán tizennégy napig s harmincz munkással folytak, agyag- és cserépmaradványokat hoztak napvilágra, továbbá sajátságos tégladarabokat, beléjük nyomott rajzokkal, a melyeket azonban Schliemann nem tart valami nagyon régieknek. — Tudósunk nézete szerint Ithaka legrégibb fővárosa e kopár s a nap teljes hevének kitett hegyen feküdt.

Schliemann még a kis Dexia nevű kikötő mellett fekvő stalaktit-barlangot is átkutatta. A kikötőt azon kikötővel szokás azonosítani, a melynél a phaiakok Odysseust partra szállították, a barlangot pedig azon homerosi nymphás barlanggal, a melybe Odysseus Athéné segítségével elrejtette kincseit. A barlang igen tágas, kutatásokra igen alkalmatlan és tényleg is, mint Homer leírása mondja, két bejárattal bír:

δύω δέ τέ οἱ θύραι εἰσίν,
αἱ μὲν πρὸς Βορέαο καταιβαταὶ ἀνθρώποισιν
αἱ δ'αὖ πρὸς Νότου εἰσὶ θεώτεραι· οὐδέ τι κείνῃ
ἄνδρες ἐσέρχονται, ἀλλ' ἀθανάτων ὁδός ἐστιν. (Od. XIII, 109—112.)

Az is igaz, hogy az «istenek bejáratán», — mely a barlang déli oldalán volt, míg az «emberek bejárása» északi részén feküdt, — ember be nem járhat, lévén amaz «ajtó», a barlang felső boltozatának egy nyilása, mely tudósunk szerint az áldozatok füstjének elvezetésére szolgált. Eme lyuktól a barlang talapjáig 56 lábnyi távolság van, úgy, hogy arra ember be nem juthatott. «De», úgymond Schliemann, «úgy látszik, századok óta a körülfekvő föld tulajdonosai arra használták fel az isteni ajtót, hogy a számtalan, szerteszét fekvő kövektől megszabaduljanak; mert a barlang 5—6 láb magasra kis kövekkel van tele.» Egy kis oltár is van ezen barlangban, a melynek felső boltozatáról stalaktit-cseppkövek ereszkednek le: Homer kőből való urnáinak, amphoráinak s szövőszékeinek motivumai. [1])

Schliemann a sziget déli részét is pontosan átkutatta. A mostani s az azelőtti főváros helyén nem állott hajdanta város. A sziget délkeleti csúcsának táján istálló forma romok vannak; hosszuk átlag 25 láb, szélességük 10. A «kyklopsi» falak módjára épültek. Tőlük keletre mezei gazdaság állott, mert a föld ezrével rejti magában a cserepeket. A romok adták, tudósunk nézete szerint, Homernak a tizenkét disznó-ól képét:

ἔντοσθεν δ'αὐλῆς συφεοὺς δυοκαίδεκα ποίει
πλησίον ἀλλήλων, εὐνὰς συσίν. (Od. XIV. 13, 14.)

Eumaios háza egy pár lépéssel odébb, keletre feküdhetett, a mely nézet valószinűsége mellett szól az a körülmény is, hogy még tovább keletre, nem messze a tengertől, egy fehér szikla mered egnek. Neve Korax: hollószikla; száz láb magas meredek fallal bir. Ezt is felismeri Schliemann Homerben, a midőn az Eumaios

[1]) Od. XIII, 102—108:
ἀγχόθι δ'αὐτῆς ἄντρον ἐπήρατον ἠεροειδές,
ἱρὸν νυμφάων, αἳ νηϊάδες καλέονται.
ἐν δὲ κρητῆρές τε καὶ ἀμφιφορῆες ἔασι
λάϊνοι· ἔνθα δ'ἔπειτα τιθαιβώσσουσι μέλισσαι
ἐν δ'ἱστοὶ λίθεοι περιμήκεες, ἔνθα τε νύμφαι
φάρε' ὑφαίνουσιν ἁλιπόρφυρα, θαῦμα ἰδέσθαι.

házában levő Odysseus azt mondja a derék kanásznak, hogy ha hazudott, dobassa le a nagy sikláról:

εἰ δέ κε μὴ ἔλθῃσιν ἄναξ τεός, ὡς ἀγορεύω,
δ μ ῶ α ς ἐ π ι σ σ ε ύ α ς β α λ έ ε ι ν μ ε γ ά λ η ς κ α τ ὰ π έ τ ρ η ς,
ὄφρα καὶ ἄλλος πτωχὸς ἀλεύεται ἠπεροπεύειν. (Od. XIV, 398—400.)

«A Korax alatt gazdag, tiszta víz folyik, melyet a hagyomány a homeri Arethusa forrással azonosít, a melyben (Od. XIII. 407—410) Eumaios disznait itatták.» Az «istállók» kövekkel voltak tele; a lakóház helyén egy láb mélyében akadtak sziklákra. Igen régi, színtelen s egynehány vörös csíkos edénydarab, úgymint újabb korú törött téglák kerültek elé.

Itkaka átkutatásánál megleljük Homer Ithakát illető leírásainak reális elemeit, még pedig minden erőszakos belemagyarázás nélkül.

Hogy mennyi positiv topographiai adatot nyújt az Ilias Trója helyének meghatározására, hogy mikép használta fel azokat Schliemann, s hogy minő eredményekre jutott, arról egy jövő közleményben fogunk szólni.

Schwiedland Jenő.

ANAKREONI DALOK.

44. A tavasz.

Ime hogy feslik a rózsa
Tavasz évszak kellemétől!
Ime hogy simúl a tenger
Hulláma szép derűben!
Im' a récze hogy bukdácsol,
S a darú hogy útra indúl!
Ragyogó nap süt az égen,
Tovaszáll a trölleg árnya,
A vetések díszelegnek,
Az olajfa-ág bogyódzik,
S venyigének lombja közzül
Kitekint a zsenge szőllő.

P. Thewrewk E.

EURIPIDES ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE.

III. (Vége.)

Euripides mint költő nagy festő is volt. Nagyobb jeleneteket festői csoportozatokká alakít, egyes alakokat pedig oly epithetonokkal lát el, melyek a költő kitünő színérzékéről tanuskodnak; az első osztályhoz tartoznak például a Bacchaiban előforduló pompás rajzok;[1]) e darabbal Euripides romantikus drámát alkotott, melyben oly ragyogó képzeletet találunk, mint Aristophanes kivételével egyetlen görög költőben sem; a másikhoz a külső jelenségek éles megjelölése adjectivák által.[2]) Helenájában (215. kk.) Zeus mint hófehér hattyú, a kék levegőn át lő; Ionban a kar fehér lábát emeli, hogy az isten szentélyébe lépjen:[3]) hasonlóan remekel a tájfestésben és természetleirásokban is;[4]) ő kísérlette meg először a természetet az emberek erkölcsi életével összehasonlítani.[5])

Őt gyakran a nők ellenségének tartották, valószinűleg a miatt, hogy a női nem gyengéiről adott véleményének akárhányszor kifejezést.[6]) Pedig ő épen nem idegenkedett e nemtől; és műveiben nem is hiányzanak oly részek, melyekben a magasztos nőiesség festése, a női erkölcsök nemesebb bájai iránti fogékonysága félreismerhetetlen. Meleg érzelemmel magasztalja a házas élet fényoldalait és a természetnek egyetlen élvezetét sem becsüli annyira, mint a gyermekáldást. (Med. 1090. Alc. 880. Dan. fr. 23.)

Orestessel mondatja:

---

[1]) 695. kk.; 862. kk.; azután pl. Herc. Fur. 573.: Δίρκης τε νᾶμα λευκὸν αἱμαχθήσεται.

[2]) λευκός, πάλλευκος; μελάνθετος, μελαμπέπλος, χρύσεος etc.; v. ö. ποικιλόνωτος, Herc. Fur. 375. ποικιλόθριξ Alk. 584. stb.

[3]) 221.; v. ö. 95. kk.: τὰς Κασταλίας ἀργυροειδεῖς βαίνετε δίνας.

[4]) Természetleirások: A tavaszi reggel: Phaeth. fr. 775. 22. kk.; Hipp. 72. kk.; Ion 82. kk.; az attikai levegő tisztasága: Med. 828. Bacch. 631.; tájfestések: a Peloponnesos és az aegei tenger leírása: Fr. 1068. Hek. 444. kk.; Hel. 1451. kk.; Orest. 989. kk.; bővebben erről: Wörmann, Ueber den landschaftlichen Natursinn der Griechen und Römer (Münch. 1871.) 42. sk. lap.

[5]) Hypsip. Fr. 757, 5. kk.; v. ö. Bernhardy Id. m. II. 369. l.

[6]) L. Ino Fr. 8. Oedip. Fr. 5. Alope Fr. 7.; különösen pedig Hippolytos, Aeolos, Bellerophontes és Medeát.

«Üdv közt él a férfiú, kinek a házas élet
Boldogsága jutott! Ha itt sem találná fel,
Akkor otthona sincs, sorsa sem nyujt majd vigaszt.»

Drámái voltak azok, melyek első ízben dicsőítették a tiszta, erkölcsi szerelem hatalmát, ezek által elragadó leirásokban alapítá meg azon gyakran fejtegetett indoknak természeti igazságát, mely szerint a szerelem hatalmasabb, mint az akaraterő és a józan ész. [1])

Euripides különböző női jellemalakjaiban különösen a szerelem beteges kinövéseit domborította ki. De az érzéki szenvedélyek mellett nem feledkezik meg az erkölcsi ösztönről sem, s az ifjuságot, ha azt meggondolva teszik, arra buzdítja, hogy az erotikus élvektől ne fordúljon el (Dictys fr. 8. Oed. fr. 3). — A hitvesek, testvérek, a gyermeki szeretet érzelmeit ő fejtette ki legelőször tiszta, erkölcsi alapból és hatásos jelenetekben festette ép oly kedélylyel, mint lélektani következetességgel. Az anyai szeretet fenségét szerencsésen tette Kresphontese középpontjává, mely érzelem ha nem is oly finomul, de ép oly erőteljes hatással nyilatkozik Ionban is. — Nála akadunk legelőször arra, hogy a tragikus végzetet házasság oldja meg, még pedig oly módon, hogy e házasság jobbára az égben köttetik; mert többnyire istenek azok, kik az egymásnak szántakat összevezetik: így Elektrában a Dioskurok adják össze Elektrát és Pyladest; sőt Orestesben Apollo kettős házasságot létesít: Orestes és Hermione, továbbá Pylades és Elektra között; Andromache czímü darabjában Thetis Andromachet Helenossal fűzi össze; és Euripides Antigone-ja is azzal végződik, hogy Antigone Hæmon-nal kél egybe. — Euripides volt az első, ki a női szenvedélyeket megszabadítá féküktől, ki megteremtett oly alakokat, melyek hozzánk annál is közelebb állanak, mert teljes öntudattal értjük és érezzük, hogy ez alakok igazak, valódiak és hogy a költő a szív rejtélyeit fölülmúlhatatlanul ismerte. Itt minden hangulat képviselve van: a szenvedélyes féltékenység, ép úgy mint a bosszúvágy (Medea); a megindító odaadás, ép úgy mint a hitvesi szeretet (Alkestis); a bűnös szenvedély (Kanake és

[1]) ἤρων· τὸ μαίνεσθαι δ'ἄρ' ἦν ἔρως βροτοῖς Fr. 161.; vagy Antig. Fr. 7. Dictys Fr. 7. καὶ γὰρ οὐκ αὐθαίρετοι βροτοῖς ἔρωτες οὐδ' ἑκουσία νόσος. V. ö. Auge Fr. 3. Androm. Fr. 11.

Stheneboea); a regényes, szűzies szerelem (Andromeda, Antigone és Iphigenia); nem kevésbé a ravaszság (Helena) és női túlcsapongás (Agave).

Schiller ama jellemző itélete, mely szerint az antik tragédia jellemei ideális álarczok (ideale Masken) csak Aeschylosra, s részben Sophoklesre vonatkozhatik, de nem Euripidesre. — *Aeschylos* dramáit Homer lakomája morzsáinak nevezte; s valóban ő ama heroicus kor dramaírója, melyben az összes görögök hagyományai találkoztak. Hősei, miként az Iliasban, a közönséges emberek fölött álltak; tragédiáiban ideális, nagy, heroicus alakokat mutat nekünk, melyek magasztos, természetfölötti hatalmaktól kiszabott törvényeknek engedelmeskednek. A jámbor tisztelet, melylyel a költő a tragédia személyei iránt viselkedett, nem engedte, hogy isteni és herosi alakjait megemberítse; így tehát emberfölötti nagyságban járnak, s Aeschylos minden egyes alakján látható, hogy a lényeknek felsőbb rendjéhez tartozik.

Sophokles nyugalmas lelkében visszatükröződtek a hajdankor nagy alakjai, s ő átengedte magát nekik, az istenekről és herosokról való hagyományos képzeteket bővítvén és mélyebbítvén, s a kor ideáival összehangoztatván, a mint Phidias tette a maga terén. Sophokles abban tűnik ki, hogy természetünk nagy és eredeti felindulásait tudja festeni; Antigone önfeláldozása a fiatalkori nemeslelküség diadalma a fiatalkori nagyravágyás felett Neoptolemosban, a vesztett becsület keserű érzete Aiasban, s Oedipus rémülete egy váratlan és lesújtó fordulat következtében, mindezek az emberi lélek kitünő tanulmányai és a mellett bizonyítanak, hogy Sophokles a monda alakjait közelebb tudta hozni a kedélyhez, s benső lelki életet tudott bennök ábrázolni; de az ő személyei nem mint egyes individuumok lépnek elénk, hanem úgy szólván symbolikus előképek, melyek emberi személyiségeknek egész fajait és csoportjait ölelik át; emberi gyarlóságok daczára is ideális jellemek maradnak.

Euripides volt az első, ki *valódi* embereket hozott színre; ő kihozta az alakokat az előkor ködéből s a jelennek teljes világába állította őket; ő nem érte be azzal, hogy a herosokat nagy körvonalokban ábrázolja, hanem bánatjokat s örömüket a legelevenebb érzés váltakozó fokain keresztűl a legpontosabban kifestegette. A szülék és gyermekek, a hitvesek és testvérek viszonyai melegebben, igazábban és emberiebben tűnnek elő; az ő jellemei *egyéniek*,

azaz nem elvont eszmék jelképei, hanem valóságos hus és vér, öntudatos, önmagokért létező, saját czéljaik után küzdve törekvő egyedek. Phædra Hippolytos-ban, a kiben egy bűnös hajlam, a mostoha fia iránti szerelem, lassankinti fejlődésében leküzdésének hiába való próbájától kezdve a megvallásáig, s aztán a visszautasításon támadt düh kitörésétől a bűnének önkéntes halállal való vezekléseig bámulatos művésziséggel van ábrázolva.

Euripidesnek egyik legjelesebb tulajdona a *megindítás ;* az ő élénken érző szíve, az ő ragyogó tehetsége, mely szerint minden hangulatnak megtalálta a való kifejezését, pontos ismerete mindannak, a mi kora embereit izgatta. Különösen szerencsés a helyzetek alakításában, a szenvedélyek élénk és hű ecsetelésében [1]), a szenvedések az emberi nyomorok megható rajzaiban; mi által a közönségben rokonérzelmet kelt, s annak szemeit könnybe lábasztja; az érzelmek felkeltésében tanusított emez ügyessége a legtragikusabb költő nevét szerezte neki[2]). Euripides kitűnt továbbá a pathos hatalmában, a nők bánatának vagy gyengédségének remek kifejezésében; ő, elődeitől eltérőleg, kik a félelem dæmona által akartak hatni a népre, a szenvedélyek felizgatását s így a könyörület érzetének ébresztését tüzte ki czélul; azért látjuk nála oly gyakran a jellemet a szenvedélynek alárendelve, azért halljuk oly gyakran az istenek és hősök ajkain köznapi szenvedélyek hangjait, azért oly gyakoriak darabjaiban a rongyokba burkolt vagy mankókra támaszkodó királyok és hősök, az élet legnagyobb nyomorába taszított alakok, könnybe lábadt, elcsenevészedett hősök és hősnők, mint Menelaos a Helenában, Andromache, Elektra mint szegény parasztasszony, a beteg és tönkre ment Telephos; azért oly gyakoriak nála a hosszúra nyúló jajveszéklések és a panaszos vagy érzelgős dallamok, az úgy nevezett monódiák; szóval mestere volt a hatásos jeleneteknek, melyek nála rendesen érzékien érzelgős színezetűek, s az érzékeket gyakran még

---

[1]) Longinus, de sublim. c. 15. 3.: ἔστι μὲν οὖν φιλοπονώτατος ὁ Εὐριπίδης δύο ταυτὶ πάθη, μανίας τε καὶ ἔρωτας, ἐκτραγῳδῆσαι κἀν τούτοις ὡς οὐκ οἶδ' εἴ τις ἕτερος ἐπιτυχέστατος.

[2]) Aristot. Poet. c. 13. p. 1453. a. 29; v. ö. Dio Chrysost. 18, 7: ἥ τε Εὐριπίδου προσήνεια καὶ πιθανότης τοῦ μὲν τραγικοῦ ἀπαυθαδήματος καὶ ἀξιώματος τυχὸν οὐκ ἂν τελέως ἐφικνοῖτο, πολιτικῷ δὲ ἀνδρὶ πάνυ ὠφέλιμος ἔτι δὲ ἤθη καὶ πάθη δεινὸς πληρῶσαι· καὶ γνώμας πρὸς ἅπαντα ὠφελίμους καταμίγνυσι τοῖς ποιήμασιν ἅτε φιλοσοφίας οὐκ ἄπειρος ὤν.

valamely rendkívüli fűszer, mint például a szerelmi anyagok gyilkossággal vagy vérfertőztetéssel való vegyítése által ingerlik. Az önkéntes megható Polyxena, a titkos szerelmi bánatban elhaló Phædra, s mindenek fölött a mystikus elragadtatásban lévő Bacchæ-k pompás ábrázolása a maga nemében a lehető legszebb. — Épen azért, mert költőnknek főczélja az volt, hogy az embereket szenvedélyes föllángolásuk közepette tüntesse föl, a *prologus* készítésére szüksége volt; azon körülményeket, melyek őket szenvedélyekre gyúlasztották, röviden összefoglalva kellett nézői előtt feltüntetnie, hogy azután a tulajdonképeni darabban e szenvedélyeket teljes erejökben festhesse; más részről a helyzetek is, melyekbe személyeit bele sodorja, hogy a negélyezés és szenvedélynek tarka játékát fejthesse ki belőlök, helyenkint oly zavarosak, hogy azokat a nézők csakis körülményes elbeszélés utján érthették meg teljesen: különösen a midőn Euripides a mythosok feldolgozásában gyakorolt önkénye mellett az eseményeket egészen máskép szövi össze, mint a hogy ahhoz az athéniek az eddigi mondák és költészetből szokva voltak. [1])

A mi a *Deus ex machina-t* illeti, ez az euripidesi drámák befejezésénél játsza ugyanazon szerepet, mint ama prologusok a kezdetben. A midőn a költő a prologus által föltárta a helyzetet, melyből a szenvedélyes hatás a főszemélyeknél előtör és ellentétes irányban fejlődik: egyszersmind mindenféle bonyodalmakat teremt, melyek által e küzdelem mind hevesebbé, a szenvedélyek játéka mind zavartabbá lesz, és ha valamely tárgy nem futotta ki, több cselekvényt összefűzött, melyeknek egységét csak bajjal lehetett átlátni, mint pl. a Hekabé-ban. Mivel a hagyománynak szokásos menetét nem követi, megesik rajta, hogy a saját leleményű bonyodalmat nem tudja természetes úton végére hajtani. Ilyenkor ahhoz a módhoz folyamodott, hogy a darab vége felé egy isten

---

[1]) L. Otfr. Müller, Gesch. d. gr. Lit. II, 150. l.; v. ö. Hermann (Praef. Soph. El. g. X.): «Hinc illa necessitas prologos scribendi: quibus antiquior tragoedia facile carebat, cum quid visuri essent spectatores notum iis esset; recentior autem carere non potuit, quia exhaustis tractandi cuiusque argumenti modis nova quaedam et a communi traditione recedentia comminiscenda erant, quae nisi ante indicata spectatoribus fuissent, non modo deceptam expectationem suam vidisset, sed saepe ne intelligere quidem, quid sibi vellent actores, potuissent.» L. még Ellendt, de prologis trag. Gr. (Regim. 1819).

jelenik meg a levegőben, a ki a sors akaratját kijelenti a tanácstalan hősöknek, s felsőbb tekintélyével a cselekvényt kielégítő módon berekeszti.

A prologus ép úgy mint a Deus ex machina kétség kívül symptoma, hogy a drámai cselekvény a természetes fejlődés elvét elvesztette, és hogy nem képes többé saját magából kezdetet, bonyodalmat és véget létesíteni: mindamellett magának a költészetnek szépségéből nem vonnak le semmit; mert a prologus itt csak külső dolog, nem szerepel mint motivum a dramában, idegenszerü, józan toldalék volt, mely a tragédia drámai organismusán kívül áll, s annak egységét nem zavarja; ép úgy a Deus ex machina is csak külsőséges műeszköz volt arra, hogy a megrekedt cselekvényt végére juttasa.[1]) Hogy végre a karnak lyrai elemét háttérbe tolta, az által a tragédia lyrai alkotó részéből nem veszített semmit; a lyra az ő eredeti helyén, az orchestrában elvesztette ugyan jelentőségét, de annál követelőbben lépett föl a színen. Mert mennél inkább törekedett a költő a kora jelleméhez és saját egyéniségéhez képest az egyes személyeknek kedély-életét rajzolni es érvényre juttatni, annál közelebb járt ahhoz, hogy színpadi hőseinek hangulatait lyrailag is kifejeztesse; s költőnk ezt legfőbb mértékben meg is tette. Erről az ujitásról, ép úgy mint az előbbiekről, azt tartják, hogy a költészetnek épenséggel nem vált nyereségére; mert az által, hogy a tragédia lyrai eleme a színészek kezébe került, azok bravourénekesekké lettek, a recitatio dithyrambusi ekstasissá fajult, a rythmusok szabálytalanúl hullámoztak össze-vissza, minélfogva aztán a gondolatmenet világossága is lehetetlenné vált.

Engedjük meg összes politikai, vallási, erkölcsi és művészi fogyatkozásait: mondjuk, hogy politikai érzelme néha nem emel-

---

[1]) V. ö. Lessing (Hamb. Dramaturg. 272. l. Cotta-féle kiadás): «denn es ist klar, dass alle die Stücke, deren Prologe ihnen so viel Aergerniss machen, auch ohne diese Prologe ganz und vollkommen verständlich sind. Streicht z. B. vor dem Ion den Prolog des Merkurs, vor der Hecuba den Prolog des Polydors weg . . . sind darum beide im geringsten verstümmelt?» — E véleménynyel ellenkezik Schlegel-é (Vorl. üb. dram. Kunst und Lit. I. 215.). V. ö. Firnhaber C. G.: Prolog der griech. Tragoedie, insonderheit der euripideischen (Jahn-féle Archiv, XVII. évf. 1851. 545—593. lap). — Aristophanes kritikája a prologusról, Békák, 1200; monódiákról u. o. 944; parodiája 1330.

kedett a létező pártok fölé s így a valódi költőhez méltó állást nem foglalta el mindig, hogy nem ritkán kora nézeteit és szellemét a múltba helyezvén, hódolt kora hibái és gyengéinek, hogy Athén előrehaladt míveltségét, demokratikus eszméit és életkedvét annak elfajulása nélkül nem tudta mindig föltüntetni; hogy az ő korabeli bálványoknak áldozva néha oly mondatokkal rakta meg műveit, melyek erkölcstelen tartalmuknál fogva a legkárhozatosabb hatással lehettek a népre [1]; hogy a szenvedély felizgatása czéljából nem mindig a legnemesebb eszközökhez folyamodott, hogy a való után törekedve gyakran aljasságba esik; hogy személyein igen gyakran vallási ledérség vehető észre: hősei vagy félistenei sophista-módra az istenek létezéséről kételkednek, vagy azok tetteit a sokratesi erkölcstörvény szerint birálgatják; hogy az istenek és hősök gyakran emberi gyengeségekkel és szenvedélyekkel fölruházva fordulnak elő s így a népvallás gyakori megtámadást tapasztal; hogy kisebb gondot fordított darabjainak összhangzatos egészére, hanem inkább egyes jelenetekre vagy helyzetekre fektette a fősúlyt; hogy két elődе valódi érzelmét néha érzékenység és megható jelenetek által, teremtő erejöket pedig betanult műszabályok által iparkodik pótolni; hogy prologusai, az által, hogy néha ismeretes dolgokat mondtak el egymás után, a trivialis elbeszélés egyhangú s kelepelő modorába sülyedtek s így nagyban elősegítették azt, hogy a tragédiák nagyságukból és méltóságukból kivetkőzzenek; hogy darabjainak kifejlete nem mindig

---

[1]) Ilyen az Orestesben (408. v.) előforduló: «Szolgáljuk az isteneket, bárminők legyenek is azok». Vagy: «Ha már meg kell szegni a törvényt, szegd meg úgy, hogy uralkodjál; egyébkint tartsd meg azt». (Iul Caesar kedvelt mondása). Ezekhez hasonló értelműek: Melanipp. fr. 1. Herc. Fur. 1234. Cycl. 354. 89. Belleroph. fr. 21. Tro. 878. fr. inc. 127. Dan. fr. 13. Hipp. 612.

Dan. fr. 13-ban az aranyat a kegyelet és hazaszeretet rovására dicsőíti; Seneca, Ep. 115: «Cum hi novissimi versus in tragoedia Euripidis pronuntiati essent, totus populus ad eiiciendum et actorem et carmen consurrexit uno impetu, donec Euripides in medium ipse prosiluit petens ut expectarent viderentque, quem admirator auri exitum faceret». V. ö. Aristoteles Rhet. III. 15. 8. Plut. de aud. poett. p. 19. E. Ide vág Lessing is (Hamb. Dram. I. p. 16.): «Es ist nur ein Athen gewesen, es wird nur ein Athen bleiben, wo auch bei dem Pöbel das sittliche Gefühl so fein, so zärtlich war, dass einer unlautern Moral wegen Schauspieler und Dichter Gefahr liefen von dem Theater herabgestürmt zu werden».

kielégítő, a sorsváltozást nem maga a cselekvény folyama, hanem gyakran valamely Deus ex machina idézi elő; hogy a karra vonatkozó ujítása a régi rendnek felforgatásán s a költői előadás különféle szigorúan megkülönböztetett fajainak egybezavarásán alapúlt; s hogy végre tragédiáiban néha kritikai oldalpillantásokat vetett elődjeire, a valószínűség ellen elkövetett hibáikat rovogatta, s így egészen idegenszerű vonatkozásokat vegyített költészetébe. [1])

Mindezen szemrehányások alaposak lehetnek, de teljes elismerésünket érdemli, hogy költőnk kortársai között buzdítólag is munkálkodott, a mennyiben az Anaxagoras iskolája-, s a Sokratessel való társalgásból merített elmés, philosophikus gondolatokat a társadalmi élet javára, ép oly tanulságos mint érthető módon szellemesen terjesztette [2]). S ha tragédiáiban minden alkalmon kap, hogy honát dicsőítse, s ha az istenek áldását, mely Attikán nyugszik, Athénnek szellemi javait, törvényeit, jogait és nagy embereit teljes szíve szerint magasztalja, akkor bizonyára megragadta a kedélyeket, fölgerjesztette a hazaszeretetet, s polgártársait nemes példák utánzására felgyújtotta. Ő minden időkre kitünő marad az érzelmek felkeltésében, a helyzetek mesteri bonyolításában és eredeti jellemcsoportozatokban; művészien kezeli a dialogust, remekül ecseteli a nők lelki küzdelmeit, az emberek búját-baját a legelevenebben érezte, a balesemények rajzában igen gyakran a valódi erkölcsi szépségig emelkedik; az emberi szív felismerésében és a szenvedélyek sokoldalu felfogásában ő benne is átvillan az ókor hatalmas szelleme. Legfőbb érdeme azonban Euripidesnek, hogy egy a költői termelésnek épen nem kedvező korban, ennek szellemében s ennek erőivel munkálkodván, fenn tudta tartani az athéniek közt a drámai művészetet, s a mi több, oly sikerrel, hogy Sophokles mellett megállotta a helyét s tőle a művészet mesterének ismertetett el. —

---

[1]) Sophocles Ant. 563: οὐδ' ὃς ἂν βλάστῃ μένει νοῦς τοῖς κακῶς πράσσουσιν, ἀλλ' ἐξίσταται; e sententiát támadja meg Euripides fr. 165 οὐ γὰρ οἱ κακῶς πεπραγότες σὺν ταῖς τύχαισι τοὺς λόγους ἀπώλεσαν. Aeschylosra czéloz Euripides Suppl. 846: ἓν δ' οὐκ ἐρήσομαί σε, μὴ γέλωτ' ὄφλω, ὅτῳ ξυνέστη τῶν δ' ἕκαστος ἐν μάχῃ. Aeschyl. Cho. 229: σκέψαι κόμῃ προσθεῖσα βόστρυχον τριχός; ezt megrója Eurip. El. 530: πολλοῖς δ' ἂν εὕροις βοστρύχους ὁμοπτέρους καὶ μὴ γεγῶσιν αἵματος ταὐτοῦ, γέρον.

[2]) V. ö. Antiop. fr. 44. 87. Aeol. fr. 2. fr. inc. 235. Beller. fr. 124. Erechth. fr. 9. fr. inc. 120. Oenom. fr. 3; és számos más helyen.

Euripides a tragédiát a tárgyilagos természet és eszményi kedélyvilágból az *okoskodó értelem* és *alanyi érzelgés* [1]) körébe tette át; ő a modern pathosnak és regénynek hatalmas elemeit rejtegeti. Drámái a modern æsthetika szabályait az által közelítik meg, hogy bennök a szerelem motivuma is szerepel, a mi eddig ismeretlen volt, továbbá, hogy az egyént, hőseinek alanyiságát jellemzőbben ecsetelte, hogy nyelvezete kora attikai társalgási nyelvének hű másolata, s hogy végre kardalai már sokkal kevesebb összefüggésben állnak a cselekvénynyel, mint azok, melyeket Aeschylosnál vagy Sophoklesnél találunk. Ezen sajátságok, melyek a műbírálóknak nem voltak inyökre, tetszettek a népnek, mely müveiből sok helyet tudott könyv nélkül és hordott ajkain.

Mennél jobban ritkúlt a termékeny költők száma, annál több tetszést és befolyást nyert, s a háború vége táján ő volt a népnek tulajdonképeni drámairója. [2]) Gyönyörködtek abban a merészségben és önállóságban, melylyel a régi mondákkal bánt, s őket oly elevenen tudta előadni, mintha a mythosi események csak a jelen előzményei lettek volna. Mig Aeschylos és Sophoklesnél bizonyos aristokratiai szellem hatott a tömegre, s azt tiszteletteljes távolban tartotta, addig Euripides valódi demokratikus költő (δημοκρατικὸν ἔδρων Aristoph. Ran. 952.), a néphez ereszkedik le, annak érzelme és kifejezése szerint szól; míg Aeschylost és Sophoklest a nagy közönség bámulta, addig Euripidesben szíve mélyéből gyönyörködött. A közönséges ember ráunt a régi tragédia homályos pathosára, s kedvtelve hajlott ahhoz a költőhez, a ki neki mindent úgy szólván szájába rágott, a ki az ő nyelvén szólt, s oly hősöket állított elébe, a kiket magaféléknek nézhetett. Versei könnyen az emlékezetébe vésődtek; mondásai kelendő pénz

---

[1]) Schiller: «Diese Veränderung in der Empfindungsweise ist schon äusserst auffallend im Euripides, wenn man diesen mit seinen Vorgängern, besonders dem Aeschylus, vergleicht, und doch war jener Dichter der Günstling seiner Zeit. Die nämliche Revolution lässt sich auch unter den alten Historikern nachweisen. Horaz, der Dichter eines kultivirten und verdorbenen Weltalters, preist die ruhige Glückseligkeit in seinem Tibur und ihn könnte man also den wahren Stifter dieser sentimentalischen Dichtungsart nennen (?), so wie er auch in derselben ein noch nicht übertroffenes Muster ist. Auch im Properz, Virgil u. A. findet man Spuren dieser Empfindungsweise.»

[2]) L. Plut. Nic. 29. Diod. XIII. 97.

gyanánt kézről-kézre jártak; darabjait gyönyörűséggel hallgatták, s mohón olvasták [1]). Olvasmány dolgában nem igen függött az athéni a színpad hagyományától és elfogulatlanabbúl engedte át magát a megelégedés érzelmének, melyet az a költő nyújtott neki, a kiben maga magát és korát feltalálta. De megtudta költőnk ragadni kortársai legjelesebbjeit is, mint pl. Sokratest, a ki csak akkor ment színházba, ha euripidesi darabok kerültek színre, s ki nem győzi Euripidest magasztalni διὰ τὴν σοφίαν αὐτοῦ [2]). Sophokles pedig költőnk halálakor gyászba öltözködött, sőt színészeit is koszorú nélkül léptette színpadra (Plut. Pomp. 78).

Jól megjegyzendő, hogy a művészetnek a nemzeti földtől való emez elidegenedése, a mit hellén szempontból csak elfajulásnak lehetett tekinteni, volt az a pont, melyhez Euripidesnek culturtörténeti jelentősége kapcsolódik. Euripides az által, hogy a régibb művészet szigorú stiljén túladott, s a tisztán emberi motivumokat, melyek mindenütt viszhangra találnak, juttatta érvényre, azt nyujtja, mit a színműtől az emberek mindenütt és minden korban megkívánnak; feszültségben tart és mulattat, rémit és megindít. E körülmény teszi őt kosmopolitikus költővé; e miatt képezte az átmenetet a klassikus korról a későbbire, s a jelenen messze túlterjedező irodalmi fontosságra emelkedett. Költészetében végbe ment emez ujításainak köszönheti világtörténeti jelentőségét

---

[1]) L. Plato Apol. 26. Pollux IX. 47. Böckh Staatsh. I. 26. 2. Meineke Fr. Com. Gr. II. 550. Schöne, Jahrb. f. Philol. 1870. 802. l. Euripides mint úti olvasmány: Békák 52.

[2]) Aelian. II. 13: Σωκράτης σπάνιον μὲν ἐπεφοίτα τοῖς θεάτροις· εἴ ποτε δὲ Εὐριπίδης ὁ τῆς τραγῳδίας ποιητὴς ἠγωνίζετο καινοῖς τραγῳδοῖς, τότε γε ἀφικνεῖτο. καὶ Πειραιοῖ δὲ ἀγωνιζομένου τοῦ Εὐριπίδου καὶ ἐκεῖ κατῄει. ἔχαιρε γὰρ τῷ ἀνδρὶ δηλονότι διά τε τὴν σοφίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐν τοῖς μέτροις ἀρετήν. — Cic. Tusc. IV. 29. 63: cum Orestem fabulam doceret Euripides, primos tres versus revocasse dicitur Socrates.

Vitruv. praef. lib. VIII: Euripides auditor Anaxagorae, quem philosophum Athenienses scenicum appellaverunt. V. ö. Clem Alex. Strom. V. p. 581. C. Sext. Emp. adv. gramm. I. 12. p. 279. Origin. c. Cels. IV. p. 214. Ide járul ezen jóslat

Σοφὸς Σοφοκλῆς, σοφώτερος δ' Εὐριπίδης
ἀνδρῶν δὲ πάντων Σωκράτης σοφώτατος.

V. ö. Schol. Aristoph. Nub. 145. Cic. Sen. c. 21; σοφός (Euseb. pr. ev. 10. p. 296.); ὁ ἐπὶ σκηνῆς φιλόσοφος (Aesch. c. Tim. 151.) σκηνικὸς φιλόσοφος (Spanh. in Arist. Ran. 789. Fabric, in Sext. adv. Math. I. 288).

Mert a költészet történeti hatása — Mommsenként [1]) — nem absolut becsétől, hanem attól függ, mennyire képes korának szellemét előérezni, s e tekintetben Euripidest senki sem múlta felül. Azért töltötte be dicsőségével holta után is a világot, s talált számos követőt ama költők közt, kik a görög mondákat fölhasználván, általános emberivel törekednek drámai hatásra. Igy az attikai színi nyelv is, a hogy ő mívelte ki, mértékadóvá lett a drámára nézve, úgy hogy maga Aristophanes kénytelen volt megvallani, hogy e tekintetben Euripides befolyása alatt áll [2]). Ennek tulajdonítható az is, hogy darabjaiból aránylag a legtöbb maradt fenn; hogy határozólag folyt be úgy a későbbi görög, mint a görög-római korszak szellemi mozgalmaira; hogy a görögségre a külföldön, Aegyptomban úgy mint Rómában közvetve vagy közvetlenül Euripides gyakorolt döntő befolyást; hogy az attikai vígjáték mindössze Euripidest vitte át a komikum mezejére — [3]), hogy Attikának újabb költő és képző művészete úgy szólván belőle keletkezett, megmutatván nekik az utat, melyen Phidias kora után nagyot és jeleset hozhatnak létre — innen történt, hogy a festők azon iskolája, melylyel a későbbi vázák rajzaiban találkozunk, tárgyait nem többé a régi éposokból, hanem az euripidesi tragédiákból merítette [4]), s hogy végre a modern színjáték Europában is részben

---

[1]) Röm. Gesch. I. 907. s köv. lap.

[2]) Com. 2. p. 1142: χρῶμαι γὰρ αὐτοῦ τοῦ στόματος τῷ στρογγύλῳ· τοὺς νοῦς δ'ἀγοραίους ἧττον ἢ ἐκεῖνος ποιῶ. V. ö. Dionys. Hal. vet. scr. cens. 2. 11. p. 423; de comp. verb. c. 23. p. 173. Aristot. Rhet. 3. 2. p. 1404. b. 25. Longinus de subl. c. 40. Diog. Laert. IV. 26. Archimedes Anth. Pal. 7. 50.

[3]) Strattis vigjátékiró Atalante, Medea, Phoenissae, Philoctetes, Chrysippos czimű darabokat irt; (v. ö. Athen. XI. p. 467. E. és IV. p. 160. B. Pollux. IX. 124).

Eubulus komikus, Andromache, Iphigenia Aul., Orestes, Auge czímű komédiákat írt; (v. ö. Athen II. p. 63. D. és XIII, p. 569, A. és III. p. 108. B. és XIV. p. 622. Meineke, spec. III. p. 17; v. ö. Schol. ad Eurip. Med. 473).

Ancylion, a közép komédia egyik képviselője, ily czímű darabokat írt: Antiope, Auge, Bellerophon, Glaucus, Phoenix, Ixion, Daedalus. Meineke p. 19.; v. ö. Antioch. Alex. περὶ τῶν ἐν τῇ μέσῃ κωμῳδίᾳ κωμῳδουμένων ποιητῶν: Athen. XI. p. 482. C.

[4]) Erről bővebben: Brunn, Gesch. der gr. Künstler; Hartung, Eurip. Restit. Hamb. 1843—44; Jahn, Telephos und Troilos (Kiel 1841); ugyanattól: Archäologische Beiträge (Berlin 1847); ugyanattól: Vasensammlung König Ludwigs (München 1854); Overbeck, Gallerie heroischer Bildwerke I.

belőle keletkezett és fejlődött [1]. — Plato (Rep. VIII. p. 568.) költőnk tragédiáiról dicsérőleg nyilatkozik, a bennök előforduló bölcs mondások miatt; — Phrynichus Arabicus (Σοφιστικῆς Παρασκεύης cz. munkájában) πάνσοφος-nak nevezi. Aristotelesnek Poet. XIII. 6 kk; Rhet. 11. 5) ő a τραγικώτατος; Diphilosnak pedig «a megaranyozott» ὁ κατάχρυσος Εὐριπίδης (Athen. X. 422. B); — Quintilian (Inst. Or. X. c. 1. 66 kk.): «az indulatgerjesztésben általában csodálatra méltó, ott meg, a hol szánalomra kell indítani, kétség kivül ő az első.»

(Braunschw. 1853); Böttiger, De Medea Euripidea cum priscae artis operibus comparata, prolusiones tres (Vimar. 1802); Schlie, Die Darstellungen des troischen Sagenkreises auf etruskischen Aschenkisten (Stuttg. 1868); Welcker, Die griech. Tragoedien etc. II. (Bonn 1839); ugyanattól: Alte Denkmäler erklärt (Gött. 1849 kk.); Dr. Gottfried Kinkel, Euripides und die bildende Kunst (Berlin 1872); Heyne, Ueber die Künstler des farnesischen Stieres, welche die Antiope vor Augen hatten. (Antiquar. Aufs. II. 206. s köv. lap). — A többi között egy emlék birtokában vagyunk, mely kétség kívül «Phoenissae» és «Antigone»-ből meritett jeleneteket ábrázol, t. i. a Róma melletti Panfili villának Sarkophagreliefje (R. Rochette Mon. Inéd. p. 67. A, 2. — Overb. Heroengall. Tab. VI. 9.). Ennek teljes magyarázata Eugen Petersen-nek köszönhető Hamburgban (Arch. Ztg. 1861. 195. s köv. lap). Ezen balfelől a két ellenséges testvér összejövetelét látjuk az Eteokles előtt térdeplő Iokaste, Antigone, Kreon és annak kísérője Eteokles jelenlétében (e momentum Phoen. 623-ból van véve), erre következik a középén a létrára fölmenő Kapaneus és a halottaktól födött (Phoen. 1195) csatatér (1172 kk.), továbbá Amphiaraos leutazása és jobbfelől a kölcsönös gyilkolás (1413 kk.); — az Antigone-ből pedig Polynikes eltemettetése Antigone és Argeia által. — Hogy Iokaste térden állva van ábrázolva, nem változtat az egészen semmit; Petersen, Id. m. 197. l.: «Freilich sagt Euripides nicht, dass sie auf die Knie gefallen ist, aber nachdem sie dies gesagt, und gleich darauf noch an den Fluch des Vaters erinnert hat, schweigt sie, in welchem Schweigen sie aber auf der Bühne unmöglich ruhig stehen bleiben kann».

[2]) Az athéniek Lycurgus rhetor indítványára az ő műveit is Aeschylos és Sophokleséivel együtt tették le a közlevéltárakba; v. ö. Korn O. De publico Aeschyli, Sophoclis, Euripidis fabularum exemplari Lycurgo auctore confecto (Bonn. 1863). Sommerbrodt I.; das Staatsexemplar der Tragoedien des Aeschylus, Sophocles und Euripides (Rhein. Mus. 19. köt. 1864 130 s köv. lap). — Ugyancsak Lycurgus indítványára a három nagy tragikus tiszteletére a Lycurgus által befejezett színházban szobrok lettek fölállítva, hol Pausanias (I, 21) még látta azokat. Költőnknek a párisi Louvreben lévő szobrát Bernhardy a Lycurgus által emelt Euripides-szobor másolatának tartja.

Philemonról keringett egy epigramma, melyben azt mondja, hogy ha biztos volna abban, miszerint az ember halála után is ép érzékű marad — mint némelyek hirdetik — felakasztaná magát, csakhogy Euripidest láthassa [1]).

Nagy Sándor Euripidest még szorgalmasabban olvasta mint Homert, kivonatokat készitett magának tragédiáiból és betéve tudta azok aranymondásait (Plut. Alex. 8, 51); több helyet tudott könyv nélkül és hordott ajkain Julius Cæsar is.

Plutarchos szorgalmasan tanulmányozta költőnket, s annak darabjaiban rendkívüli jártassága volt. — Ugyancsak Plutarch beszéli, hogy az Alkibiades inditványozta siciliai hadjárat után a hadi foglyokul ejtett athéni katonák euripidesi versek eléneklése által oly annyira bájolták el a siciliaiakat, hogy tőlök ajándékokat kaptak, szabadságot nyertek, és visszatérhettek hazájokba (Nic. 29). — Az Abderitákról mesélik, hogy őket Lysimachos idejében Euripides Andromache-ja, mely darabot nekik Archelaos színész adott elő, oly enthusiasmusba helyezte, hogy mindnyájan poetikus forró lázba estek, melyben egyes euripidesi helyeket recitáltak és énekeltek. — Midőn egy szép nyári estén, Carrhae ázsiai harcztéren (53. Kr. e.) a római Crassus véres fejét hozták a parthus hadvezér sátrába, ama verseket énekelték, melyekben Euripides Agave-ja dicsekszik förtelmes diadalmi jelvényével. — Theodoros színész Euripides Hekuba-jával Sándor, pheræi zsarnokot könynyekre fakasztotta (Plut. v. Pelop. Ael. V. H. XIV. c. 40). — Idősebb Dionysius, Syracusæ zsarnoka, Euripides örököseitől annak lantját és íróeszközeit egy talentomon vette és a múzsák syracusi templomában ereklye gyanánt őriztette (Hermipp. ap. Bloch. Vit. Eurip. 397). — Menander bálványozta költőnket [1]) Livius Andronicus, Nævius, Ennius, Attius, Seneca viharos csodálkozással megasztalták és utánozták; — Hegelochos és Callippides színészek Euripides Orestes-ét δρᾶμα δεξιώτατον-nak mondták (V. ö. Schol. Orest. 269. Meinek. quæst. scen. spec. II. p. 67). — Crantor, Chrysippos, Menedemos bölcselők, nem különben Lycurgus és Isokrates szónokok bámulva olvasták költőnket; és hogy

[1]) εἰ ταῖς ἀληθείαισιν οἱ τεθνηκότες
αἴσθησιν εἶχον ἄνδρες, ὥς φασίν τινες
ἀπηγξάμην ἂν ὥστ' ἰδεῖν Εὐριπίδην.

[1]) L. Cic. ap. Hieronym, ep. 52. n. 8; Meinek. p. XXXIV.

mennyit köszönhetnek neki, azt legjobban saját irataik mutatják (V. ö. Diog. Lært. II. 26. 134; VII. 180). — Dio Chrysostomus, Lucian, Clemens Alexandrinus, Orion, Stobæus, Maximus, Johannes Damascenus a rajongásig voltak elragadtatva Euripides költészetétől; — egy Racine-t riadó lelkesedésre ragadta, Lessing örömélvezettel olvasgatta; — jeles tulajdonai miatt nyerte meg Goethe [1]), Schiller és egyéb ünnepelt elmék kedvét és tetszését.

E kettős momentumban tehát, mely egyrészt kora teljes megértésében, másrészt pedig az útókorra tett rendkívüli hatásban nyilvánúl, rejlik Euripides valódi érdeke és értéke, s mint fönebb jeleztük, világtörténelmi jelentősége.

Dr. Krausz Jakab.

ANAKREONI DALOK.

11. Más-más dühöngés.

Mondják, hogyan dühöngött
A férfiatlan Attis
Kiáltva szép Kybébét
A bérceken bolyongva.
Dühöngnek és kiáltnak
Akik Klaros vidékén
Babérhozó Apollon
Ihlő vizébül isznak.
De én a Bacchus-élvtől
És illatos kenettől
És kedvesem kecsétől
Kivánkozom dühöngni.

P. T. E.

---

[1]) «Alle» — úgy mond Goethe — «die dem Euripides das Erhabene abgesprochen haben, waren arme Häringe und einer solchen Erhebung nicht fähig: oder sie waren unverschämte Charlatane, die durch Anmasslichkeit in den Augen einer schwachen Welt mehr aus sich machen wollten und auch wirklich aus sich machten, als sie waren.»

AZ IGEMŰSZAVAK A MAGYAR NYELVBEN.

II. Az igemódok.

Legrégibb nyelvtaniróink (Erdősi 53, K. Csipkés 371, Pereszlényi 458, és ezek után Verseghy 229) öt módot állapítottak meg, a melyek — a Dr. Gr. neveivel élve — a *jelentő, parancsoló, óhajtó, foglaló* és a *határozatlan*. A részesülőt inkább melléknévnek tekintették s ide sem sorolták.

Egyedül áll a régiek közt Sz. Molnár Albert, a ki csak időket ismer s a módok közül egyet-egyet (Subjunctivus, Imperativus) egybevetés kedveért említ.

A Dr. Gr. (75—104) az említett módok sorából az *óhajtót* kitörölte, de megtoldotta *részesülő, viselő* (gerundium) és *hanyatlóval* (supinum).

Másképen járt el Révai; ő Erdősi öt módjából a *határozatlant* törölte s nyilvánította névnek mint Erdősi a *részesülőt* (549). «Quatuor sunt itaque modi: indicativus, imperativus, optativus et coniunctivus». Hasonlót vall Riedl (nyltn. 17); csatlakozott e számhoz az ujabbak közül még Imre (51) és Simonyi a Nyr. VIII (1879), 265. lapján, jóllehet R. Nytnában (108) a *parancsolóval* is felhagyott és csak három módot tartott meg.

A negyvenes években állandóan ez az öt lett elfogadva: 1. *jelentő*, 2. *foglaló* (vagy *parancsoló*), 3. *óhajtó* (vagy *feltételes*), 4. *határozatlan* és 5. *részesülő*. Így tette ezt Fogarasi (204—205), a MRe (194—227), s későbben Gyergyai (90—94). Finály (A m. időformák) ezektől eltér, a mennyiben nála hatodik módnak a tehetős képzőju *vágyat jelölő ehetném, járhatnám* van közbe toldva, melyről alább «Láthatnék» alatt.

Legtovább az *állapotjegyzőtől* tagadták meg a «mód» elnevezését nyelvtudósaink. Révai után Verseghy is csak óvatosan sorolja fel az Erdősi-féle öt mód után a *részesülő* «nevet» és állapotjegyzőt, míg az ötvenes években csak jött a magyar Trsg (53) által divatba e két utóbbit is határozatlan módoknak nyilvánitani. Követte ezt Nádaskay (45), később Riedl (184), Torkos (40), Szvorényi (84) és Bodnár (53), azzal a csekély különbséggel, hogy a *parancsoló* hol egybeolvadt a foglalóba, hol különvált belőle.

A módok számát illetőleg véleményem az, hogy az egyszerű-

sítést és apasztást tovább is lehet vinni: meg lehet állapítani a módok számát *két határozott*ban és *egy határozatlan*ban. A hajlam az egybeolvasztásra, mint láttuk, eddig is megvolt; tagadhatatlan továbbá a jelentőbeli személyragok rokonsága a többi módbeliekkel (*látok lássak, látók látnék, láttam volt láttam volna*). Ha egy (*jelentő*) mód alá lehet sorolni öt-hat s mások szerint kétszer, háromszor hat időt is, mért ne lehessen azt tenni a megfelelő többi időképzéssel is? mi okszerűség van abban, hogy ez utóbbiak közül majd mindegyik számára egy-egy új módot teremtsenek?[1] Az időalakok értelme, melynek befolyása alatt alkothatták az *óhajtót, felszólítót* és *feltételest*, a mondattanba való.

Felfogásom szerint az egyszerüsítés akképen menne véghez, hogy 1. két mód alá, pl. *jelentő* és *foglaló* alá, soroljuk a határozott időalakokat mind, 2. hogy a hol a jelentőbelinek párját találjuk a foglalóban, azoknak neveit is a két módban egyenlősítjük, mint ez pl. a latinban is megvan. A többi (határozatlan) igeképzések „*igenév*" alatt szerepelhetnek, melyekről alább szólok. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy a *részesülőt* és *határozatlant* azért, mert fő- és melléknévi tulajdonsága is van, igetulajdonától kivetköztetni és az igeragozásból kirekeszteni nem lehet.

És ezzel áttérek az egyes igemódokra.

1. Indicativus.

A magyar «indicativus» neve németűl is csak «Indikativ», Riedl 184. Legrégibb magyar neve *mutató* (Erdősi 53), mely még egyszer olvasható Fogarasinál (204), v. ö. Nyelvt. Közl. 1862, 317. és 329. De ez a név vele csakhamar kihalt, mint e nevei is: *létezési* (204), *létező* (206), és *valósági* mód (Ny. Közl. i. h.). Ez utóbbira emlékeztet még Ihász (54) *valósító* módja. Szerencsésebb volt a Dr. Gr. 75: «Ennek a Neve lehet *Jelentő* Mód». És e nevet Verseghy (229) óta használta Vörösmarty (Gyulai Mm. XI, 7, 1826), a MRe (194) és az ötvenes évektől kezdve az újabbak mind. Kivételt csak Finály *állító* módja tesz. (Am. i. f.).

---

[1] Révai (549) is ez okból lett barátja az egyszerűsítésnek: «Quia imperativus et optativus *pauciora habent tempora*, eaque cum coniunctivi temporibus congruentia: *duos* praeterea *hos modos, imperativum et optativum, compendii causa coniunctivo insertos exhibeo.*»

A jelentő mód *ideit* tekintve mennyiségileg úgy mint minőségileg a legnagyobb változatosságot találjuk.

Egyenlően jelentő módunak tekintették ezeket: *látok, láték* és *láttam* egyszerűségüknél fogva. Mihelyt az idő kifejezése körülírásra szorult, gyanú fert eredetiségéhez. Ezért nem általános ezen idők elismerése: *látok vala, láttam vala* vagy *volt* és *láték vala* (V. ö. Imre, IH 133). Ezeknél egy darabig azért is ingadoztak nyelvtaníróink, vajjon «látok vala» vagy «látok volt», vajjon «láttam vala» vagy «láttam volt» alakját fogadják-e el, s míg az elsőből csak «látok vala» lett maradandó, az utóbbiból «láttam vala» vagy «volt» közt mai napig megmaradt az ingadozás. Legkényesebb e képzések elfogadása iránt K. Csipkés; azért van nála a jelentőnek legkevesebb ideje (5). Erdősinél is egy észrevételt kell koczkáztatnom: az ő mintájában t. i. hiányzik a *láttam* ideje, de megvan «vagyok» alatt *voltam*, s így történt, hogy az egyik mintában *látok vala* van illetve az «imperfectum» nevével és *láték* a «perfectum»-éval, míg a másik mintában *valék* az «imperfectum», *voltam* a «perfectum». Hogy *láttam* hiányzásának mi sem lehet egyéb az oka tollhibánál, azt elmondom alább «Láttam» alatt.

Legtöbb gondot adott nyelvtaníróinknak a *jövő* hiányzása. K. Csipkés (374) a puszta jelent nyilvánítja egyszersmind jövőnek a jelentőben (foglalóban, óhajtóban és határozatlanban). Hasonlót tesz Révai (568) és az újabbak közt Imre (51). Kinek e czélra az egyszerű jelen nem volt elegendő, az a körülíráshoz nyúlt. Erre legalkalmasabbnak kinálkozott «jövendőre» vagy «jövendőbenn», Erdősi 60, Dr. Gr. 80; szolgáltak e pótjövő körülírására még ezek az igehatározók is: *azután, ezután, osztán, valaha, még* (Sz. Molnár A. 178, Pereszlényi 458, Dr. Gr. 105) és igekötők: *meg, el* (Pereszlényi u. o., Kövesdi 569) a jelentőben úgy mint a foglalóban és óhajtóban. Újabb korban e körülírás barátjai lettek Gyergyai (79), Finály és Simonyi (138). Pereszlényi és Kövesdi csak a tárgyi ragozásban engedik meg az igekötős körülírást. Egy másik neme a jövő körülírásának *látandó vagyok* (Sz. Molnár A. 180 és újabban Simonyi 111), melyről alább. Tetszősebb volt mind ezeknél «fog» és «kezd» (Sz. Mol-

[1]) Dr. Gr. (80): «Nyelvünkben egy igének sints Jövendője», (95) csak a parancsolónak.

nár A. 179), melyből állandó a «fog»-féle lett. Ez utóbbit mintába először a Dr. Gr. tette s utána a többi mai napig.

Volt volna egy egyszerű jövő idő is: *látandok;* de mivel ezt a latin «futurum exactum» fordítására használták, nem igen merték jelentő módúnak tekinteni, csak Geleji Katona (321). Utána Fogarasi sorolta ezt legelőször mintájában a jelentő mód alá, a minek ellene mondtak Hunfalvy, Riedl, Imre és Simonyi, miről bővebben «látandok» alatt. A jövőből képzett és Fogarasinál a mintába felvett többi időalakokat utóbb (Ny. Közl. 1862, 329) ő sem ismerte el mind; leghosszabb életű volt ezek közt *látni fogtam* (MRe. 224 és Imre 51) és *látni fogék* (Simonyi 138).

A többi idők minőségéről alább lesz a szó. Mennyiségét az ide mellékelt táblázat tüntesse elő, melyből kiderül, hogy 1. a nyelvtanokba befogadott jelentőbeli idők száma 5 és 11 közt váltakozik, csak Fogarasinál rúgott 16-ra; 2. hogy a Petőfinél előforduló jelentő módu idők száma nagyobb bátorságra jogosít a használatban mintsem legújabb nyelvtaníróink azt megengedik.

Bővebben hozzá szólani ezen időalakok használatához más alkalommal fogok, midőn azoknak mondattani kérdéséről lesz szabad értekeznöm.

2. Coniunctivus.

E mód ezt a nevet már a latin nyelvtaníróknál viseli felváltva e névvel: *subjunctivus.* Sz. Molnár (179) csak ez utóbbit mondja, K. Csipkés (373) pedig hol az egyiket, hol a másikat.

Német neve «Konjunktiv», Riedl 184.

Legelső magyar neve *egybefoglaló* (Erdősi 53), mert — a Dr. Gr. (75) magyarázata szerint — «e módbeli időkhöz sokszor Egybefoglalók (coniunctiones) járulnak». Értelme szerint — így folytatja az említett nyelvtan — lehetne «ezt a Módot nevezni *Ohajtó, Függesztő* (conditionalis), *Foglaló* Módnak. Vegyük-bé az utolsót». És Erdősi elnevezését megrövidítvén, csinálta a Dr. Gr. az «Egybefoglaló»-ból a *foglalót,* melyet elfogadott Fogarasi (204), a MRe (213), Gyergyai (90) és Imre (IH. 60). Fogarasinál (u. o.) a zárjelezett «*szükségi* mód» talán inkább magyarázat semmint név, és követőkre sem talált. Ennél elfogadhatóbb volt a *kapcsoló* mód (Verseghy 230, Vörösmarty, Gyul. Mm. XI 8. 14, Imre 52. 80), és ez Verseghy szerint azért kapcsoló, «mert többnyire az *egybekapcsolt* mondásoknál szolgál (233)», Torkos szerint pedig (40),

Jelentő módu időalakok	Erdősi	Sz. M. A.	Csipkés	Prinyi	Kövesdi	Dr. Gr.	Révai	Verseghy	Fogarasi	M. Re.	Trag.	Ndkay	Gyergyai	Riedl	Szarvas	Szvornyi	Bodnár	Torkos	Imre	Simonyi	Ihász	Petőfy
I. Jelenféle:																						
1. Látok	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
II. Multfélék:																						
2. Látok vala (v. volt)	1	1	—	1	1	1	1	—	1	1	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1
3. Láték	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
4. Láték vala	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
5. Láttam	(1)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
6. Láttam vala (v. volt)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1
III. Jövőfélék:																						
7. Látni fogok	1	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
8. Látni fogok vala	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9. Látni fogék	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10. Látni fogék vala	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11. Látni fogtam	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—
12. Látandok	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	1	1	1	1	1	—	(1)	1	(1)	1	1	(1)	(1)	1	1
13. Látandok vala	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14. Látandék	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15. Látandék vala	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16. Látandottam	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1	—	1	—	—	1	—	—	1
Összesen	**7**	**8**	**5**	**7**	**7**	**8**	**7**	**6**	**16**	**11**	**6**	**6**	**5**	**10**	**7**	**8**	**7**	**7**	**10**	**7**	**7**	**9**

mert «a cselekvést, szenvedést vagy állapotot mint másféle cselekvés, szenvedés vagy állapottal *kapcsolatban levőt* tünteti fel». — Egy másik szintén hosszú életet igérő név volt a *kötmód* (Riedl nyelvtan 171, Szvorényi 98, Bodnár 53), mely rövidségénél fogva tetszősebb volt volna a «kapcsolónál», ha rossz képzése miatt meg nem támadja vala Simonyi, ki helyébe a *kötő* módot ajánlotta (Nyr. 1879, VIII, 265), de ezt is csak más nyelvek számára, mert «kötő» mód a magyarban nincs. Nem is lehet, mert a mit mások e mód alatt sorolnak fel, azt nála a «fölszólító» és «föltételes» módok foglalták le.

Az említett nevek közül elsőbbséget adok a *foglalónak* mint legrégibbnek, s ha már nem szabad használni *kötmódot*, amazt a *kötő módnál* is jobbnak tartom, mivel «foglaló» bár hosszabb a «kötőnél», de kinálkozóbb a «mód» nélküli használatra mint «kötő», minthogy ezt a «kötő» *(szó)* (coniunctio) számára is használhatják.

A jelentő mód alatt említettem, hogy «látandok» kétes természete miattt e mód *ideinek* számát határozottan megmondani nem lehetett. Még nehezebbé válik e kérdés a foglaló módnál, melynek ideit a parancsoló vagy fölszólító és óhajtó vagy föltétes módok teszik kétesekké. Nem is kísértem meg e szám megállapítását, míg ez utóbbi módoknak is végére nem jártam.

Általában foglaló módúnak vallják *lássak* alakját Erdősitől Ihászig mind; foglaló és óhajtó módúnak Erdősi (61), Pereszlényi (467) és Fogarasi (231), foglaló és parancsolónak egy része azzal a fentartással, hogy első személye ez utóbbinak hiányzik (K. Csipkés 378, Pereszlényi 466, Kövesdi 565, Riedl 184, Bodnár 61); mert «minthogy magának senki nem parantsolhat — mondja a Dr. Gr. 95 — nem lehet egy igének is első személye a Parantsoló Módban». A többi része a nyelvtaníróknak e fentartás nélkül is azonosítja a parancsoló jelenjét a foglalóéval. És nem csalódom, ha azt hiszem, hogy Simonyi, ki foglalót sem parancsolót nem ismer hanem csak «fölszólítót (108)», ezzel hasonlóan e két mód egyesítését kivánta kimondatni.

Minthogy e módbeli időkből sem telt ki a szükséglet, itt is a körülíráshoz folyamodtak. Az e czélra használt segédszók 1. *vala*, és pedig *lássak, látnék, látandjak, látni fogjak, látandnék* mellett; 2. *legyen* v. *légyen*, és pedig *láttam látandottam* és *látni fogtam* mellett; 3. *volna*, és pedig *láttam, láttam volt* (K. Csipkés),

látandottam és *látni fogtam* mellett; 4. e szók: *jövendőre* (Erdősi 61) és *meg* (Pereszlényi 466) a jelen «lássak» mellett jövő gyanánt, mint a jelentő alatt; a legújabb időben *majd* (Simonyi 111. és 138). Az elöl használt *mikor* (Erdősi, Pereszlényi), *hogy* (Pereszlényi, MRe Szvorényi), *hadd* (Fogarasi) és *vajha* (Erdősi, Pereszlényi) nem az idők képzésére, hanem a foglaló, parancsoló és óhajtó módok jelölésére szolgálnak, ép úgy mint a minő kötők *(cum, ut, utinam)* után szokták azt a módot a latinban is leginkább használni. *Lássak vala* először Fogarasiban talált helyet s azután a MRében és Riedlben; *látnék* és *láttam volna* Erdősi óta mindvégig óhajtó mód alatt szerepelnek, foglaló alatt is Erdősinél és Pereszlényinél, csak óhajtó alatt Csipkésnél és csak foglaló alatt Kövesdinél s a Dr. Grkában. Ez az ingadozás csak addig tartott, míg Révai szabályszerűen megállapította, hogy *j* (későbbi *i*) a foglaló mód jelen betűje, *n (a, e)* az óhajtóé.

3. Imperativus.

Magyar neve már Erdősinél (53) *parancsoló*. Azóta valamennyi nyelvtaníróink, kik e módot a foglalótól külön kezelik, megtartották. Simonyi *fölszólító* módját már fennebb említettem.

A parancsolónak csak egy *ideje* van, a *jelen* (Verseghy 320). A Dr. Gr. (95) pedig azt tanítja, hogy «nintsen a Parantsoló Módnak Ideje is több egynél, mely a *jövendő;* mivel ha valami már megvolna, nem parantsolódnék». Hasonlóan Simonyi (137): «a mire fölszólítunk valakit, az úgy is rendesen csak beálló cselekvés».

Bőkezűbbek voltak a régiek közt Erdősi és Pereszlényi, kik az ő segédszavaikkal *(jövendőre, meg)* a jelen mellett a parancsolónak jövőt is alkottak.[1]) Ez utóbbinak Pereszlényi latinul is külön nevet adott: modus *mandativus.*

4. Optativus.

Ez volt latin neve a módnak Erdősitől Révaiig; régi magyar neve *kivánó* (Erdősi 53, Verseghy 230). Simonyi is ezt választja (Nyr. VIII, 265), de csak a nem-magyar nyelvekre. *Ohajtó* módnak nevezi a Dr. Gr. 75, Riedl nyelvtan 171, Szvorényi 84, Imre 52, Vörösmarty Mm. XI, 14. 16, Trsg 32, Nádaskay

---

[1]) Így járt el újabb korban Finály (A m. i. f.).

48. Egy másik latin neve a módnak a *conditionalis*, v. ö. Dr. Gr., Simonyi u. o., magyarul *függesztő*, Dr. Gr. u. o., *föltétes* Simonyi 108, Ihász 55, vagy *feltételes* Gyergyai 92, Finály. Mind a kettő egyesítve is: Optativ und Kondizional, Riedl 184, óhajtó és (vagy) föltételes, MRe 194, Torkos 61, Imre IH. 138, óhajtó vagy *lehetségi* mód, csak Fogarasi 204.

Ideit e módnak is Fogarasi (231) szabta legtöbbre, nyolczra, s utána Riedl (208) hétre. Legállandóbb volt e mód alatt Csipkés (373) óta e két alak: *látnék* és *láttam volna*. Követői voltak Verseghy 230, Révai 578, MRe s utána a legújabbak mind. Simonyi csak annyiban tér el tőlök, a mennyiben ezekhez egy körülírott jövőt is told: *majd látnék* (111. és 138.).

Ha az utóbbi három mód alatt említtetni szokott időket egy táblázatban áttekintjük, kiderül, hogy a középszám 3 és 6 közt ingadozik; ennél többet számít a MRe és Riedl (10), legtöbbet (17) megint Fogarasi.

5. Infinitivus.

Legnehezebben lehetett e módra találni nevet. *Végezés nélkül való* Erdősinél (53) igen hosszú volt és tagadós, s ezért nem is talált követőre. Bár nem sokkal sikerültebb alkotású, de hosszabb életű volt a *határozatlan* mód (Dr. Gr. 76, Nádaskay 50) és *határtalan* mód (MRe 194, Trsg 35, Gyergyai 92, P. Thewrewk E. A hely. magy. olv. 69), kevésbé a *határatlan* mód (Verseghy 230), a határtalan vagy *miségi* mód (Fogarasi, Ny. Közl. 1862, 330), *közvetőleges* vagy határzatlan mód (Fogarasi 236). — Ezzel párhuzamosan haladt egy másik elnevezés, az *igenév*. Már Sz. Molnár A. sorolja e módot a főnévképzésekhez; Révai (550) e módbeli képzéseket hasonlóan «substantiva verbalia» név alá foglalja össze, valamint Riedl is e módot a részesülővel együtt a névképzés alatt tárgyalja (85—87), és Nyelvtanában (77) az igenévszó alakjai alatt a határozatlan (vagy 78: határtalan) igenevet (infinitivus) és részesülőket. Szvorényi (és utána Bodnár) csak távulról kaczérkodik e névvel, midőn (80) «az ige határozatlana» czímezésben a «mód» elnevezését kitörli. Ennél határozottabb, bár az elsőbbire még emlékeztető, Torkos (40. és 56.) e czímezése: «az ige határozatlan névalakja». Legelhatározottabb volt Simonyi (50): a *főnévi igenév*, utána Ihász (77): *tárgynévi igenév*.

Foglaló módu időalakok	Erdősi	Sz. M. A.	Csipkés	Prinyi	Kövesdi	Dr. Gr.	Révai	Verseghy	Fogarasi	M. Re.	Trsg.	Ndkay	Gyergyai	Riedl	Szvorényi	Bodnár	Torkos	Imre	Simonyi	Ihász	Petőfy
I. Jelenféle:																					
1. Lássak	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
II. Multfélék:																					
2. Lássak vala	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
3. Látnék	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
4. Látnék vala	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—
5. Láttam legyen	1	1	—	1	1	1	1	(1)	1	1	1	—	—	1	1	—	1	1	1	1	1
6. Láttam volna	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
III. Jövőfélék:																					
7. Látni fogjak	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—
8. Látni fogjak vala	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9. Látni fognék	—	—	—	—	—	—	—	(1)	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1
10. Látni fogtam legyen	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
11. Látni fogtam volna	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
12. Látandjak	—	—	—	—	—	—	—	(1)	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13. Látandjak vala	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14. Látandnék	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15. Látandnék vala	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16. Látandottam legyen	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17. Látandottam volna	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	4	4	3	4	4	4	4	3	17	10	4	3	3	10	4	3	4	5	6	4	5

E mód *ideiről* Csipkés (373) azt tanítja, hogy ez «*praesens* solum habet». És így tesz Kövesdi (565), Révai (550), Verseghy (230), Szvorényi (80) és az újabbak mind. Ebből képez a Dr. Gr. (101) «jövendőbenn» segítségével *jövőt*, ámbár az egyszerű jövőt is ismeri: *látandani*, melyet Sz. Molnár (189) példájára Fogarasi (237) és a MRe (225) is felvettek mintájokba. Legkényesebb volt a *mult* képzés *láttani* (Fogarasi 236), melyet maga Fogarasi is egyedülinek nyilvánít. Ettől külömbet képezett Erdősi (71): *lött lenni* és Pereszlényi (490): *láttatottnak lenni*. Bár a mai magyar nyelv tündére egyiket sem sajátított el, hiányát mégis érezhették nyelvtaníróink; e hiány érzetéből teremthette egyik újabbkori nyelvtanírónk, Szvorényi, eme kísérletét: *látni vala*. V. ö. Imre IH. 139.

6. Participium.

Magyar nevével: *félrészvevő* Erdősi (73) megint nem volt szerencsés. Kelendőbb volt a *részesülő*, Dr. Gr. 101, Vörösmarty (Gyul.) Mm. XI, 173, Fogarasi 237, Riedl nyelvtan 78, Szvorényi 81, Torkos 56, Bodnár 65, Imre 52, Trsg 36, Ndkay 50, Gyergyai 94, Magyarházi 6. A MRe (227) ezt «részesülő vagy *igenevek*» czímmel illeti, s még elébb Verseghy (230) «részesülő névvel». Ennek is a története a részesülő ige- és névbeli kettős természetében rejlik, mi miatt már Sz. Molnár (234) «nomen participiale» névvel illette, valamint a határozatlant «nomen verbale» névvel. Ebben az értelemben mondja Kövesdi (570): «participium potius est nomen quam verbum». E szerint nevezi Fogarasi (237) ezt az igealakot *melléknévi* részesülőnek, a MRe (227) részesülő vagy igenévnek, Imre (IH. 60) melléknévi igenévnek, hasonlóan Simonyi (50) és Ihász (79).

Részesülő ideinek *látó*, *látott* és *látandó* jelen, múlt és jövő alakokat fogadják el Sz. Molnár Alberttől mai napig a legáltalánosabban. E hármat egy negyedikkel *látandott* szaporítja Fogarasi (237). Másféle szaporítások a Révai- és a MRe-féle *látva* és *látván* vagy a *látólag, fáradtan* alakok, melyekről többet alább.

7. Gerundium.

Ezt a nevet viselték *látra* és *látván* igealakok a legrégibb nyelvtanίróknál, Sz. Molnár 190, Csipkés 386, Kövesdi 565. Erről a Dr. Gr. (103) azt mondja, hogy «légyen a Neve: *Viselő*, míg

más alkalmatosabbat talál». Szerzője is érezhette, hogy e név állandóságra nem számíthat, ámbár rövidségénél fogva megérdemelte volna. Ennél szerencsésebb volt az *állapotjegyző* (Verseghy 230), mely noha tagosabb, mégis tetszősebb volt (Trsg 36, Nádaskay 50, Szvorényi 82, Bodnár 65, Imre 52). Révai (586) a Geleji (312) és Pereszlényi (483) mintájára *részesülőnek* (participium) nevezi, a MRe (227) részesülőnek vagy *igenévnek*, Simonyi (52) és Ihász (82) *határozó* igenévnek, Imre (73) *igehatározói* igenévnek és Magyarházi (6) részesülői határozónak *(látva)* meg részesülői *igeszónak (látván).*

A «határozó» jelzőnek az alapját már Révaiban találjuk, ki a *látván* alakot így nevezi (550): «participium *adverbialiter* expressum». Riedl (i. h.) pedig a *látva* képzésről így szól: «*vave* bildet aus Verben *Adverbia*, die in den Grammatiken unter dem Namen der Gerundia bekannt ist».

A «gerundium» két alakjában *idői* külömbséget (mikor?) talált a Dr. Gr. (107) és a kik ezt részesülőnek nevezték (Révai, MRe). Az időtől eltekintettek és egyedül módhatározást (hogyan?) találtak benne Verseghy 157, Szvorényi 103 és Bodnár 65. Csak *látván*-nak tulajdonítottak idői értelmet Torkos 57 és Ihász 83. Kövesdi midőn a *látva* képzést a latin *visum esse* szenvedő múlt részesülővel akarja fordíttatni, nem idői értelmét akarja megállapítani, hanem szenvedő alakú fordítására és értelmére figyelmeztetni.

8. Supinum.

Hogy a latin igealakokat mind fedje a magyar nyelv, teremtette a Dr. Gr. (104) a *hanyatlót.* S minthogy a latinnak egy *um* és egy *u* végzetűje van, a magyar hanyatlónak is egy *jelenvalója* vagy inkább *féljelenvalója (látóban, látófélben)* és egy *egészenmultja (láttában)* lett. Azonban ez alakitásokra a halálitéletet már Verseghy (258) mondta ki: «Valamint a neveknél, úgy az igéknél is csak az olyan szótagokat lehet valóságos ragasztékoknak ösmerni, melyeket az ember mindenik igéhez ragaszthat. E vélt supinumok pedig csak egynehány igékből formáltathatnak». S ebből következtethető, hogy *látóban, láttában, látófélben* nem külön igeképzések, hanem «csak oly ragos szók mint akármely más főnév». Használja e nevet a határozatlanról *(látni)* még Kövesdi (565) így: «Infinitivus et *Supinum* prius», a mivel

Kövesdi csak azt akarta mondani, hogy a magyar *látni* a latin *videre* alakjára ép úgy illik, mint a *visum*-éra.

Eléfordul e három utóbbi mód alakjainál a *személyragozás*, a minő a határozatlan *látnom*, a részesülő *látóm* (Imre), *látottam* (Révai) és az igehatározói *látvám*. E módosított igealakok a szerint, a mint a nyelvtanirók részéről több-kevesebb figyelemben részesültek, a következő jelzőket kapták: *cum affixis*, Sz. Molnár A. 181, Csipkés 379; *cum paragoge*, Pereszlényi 482; *absoluté* és *theticé (látni)*, *respectivé* és *hypotheticé (látnia)*, Geleji 311; *absolutus* és *constructus*, Révai 550; *ragasztékkal* Dr. Gr. 100; *személyes* és *személytelen*, Verseghy 256, Fogarasi 237, Trsg 35, Nádaskay 50; *független* és *viszonyos*, Szvorényi 80, Bodnár 55.

Hasonlóan igenév (verbalia nomina) alatt sorolta fel Sz. Molnár (236) az *ásés*, *atet*, *mány*, *vány*, *lan*, *ász* képzéseket. Fogarasi (239) a *látás* képzését *jelen* idejű *főnévi részesülőnek* és (240) *látandás*-ét *jövő* idejűnek nevezi.

Mind e tünemények azonban az igetant csak annyiban illetik, a mennyiben névbeli értelmök mellett egyszersmind időbeli értelemmel birnak. Időbeli külömböztetéssel a határozatlan *látni*-n kívül ma már csak ezek szerepelnek nyelvtanainkban: *látó, látott, látva* és *látván*.

Nézetem szerint az «Infinitivus, Participium» és «Gerundium» czímek alatt felsorolt képzéseket leginkább az *igenév* illeti meg; hogy minő külömböztetésekkel, azt jelen értekezésem végén fejtem ki. Mert oly elnevezések, mint «mellék*névi* (fő*névi*) ige*név*, *ige*határozói *ige*név, idő- és módhatározó állapotjegyző, a *vave (vánvén)* végű határozó igenév» lehetnek az illető képzéseknek leírásai, jellemző alak- vagy mondattani vonásai, de műnevekként magukat sem tagos voltuknál sem a «név» és «ige» ismétlésénél fogva nem ajánlják.

III. Az igeidők.

Általános megjegyzéseimet, a mennyiben azok az egyes módok keretébe tartoztak, elmondottam az előbbiekben. Itt csak egyes nyelvtanirók felosztási módját és elvét kivánom érinteni, a mely az idők elnevezésére befolyhatott. Ilyen pl. Sz. Molnár Albert, a ki módokat nem vesz figyelembe, csak időket; minek következtében az egynevű időket számokkal (1, 2, 3) külömbözteti meg.

Sajátságos eljárásának talán a héber nyelv szolgálhatott mintául, melyre ismételten (183 és 190) hivatkozik. — Ő így osztja fel az időket: *Praesens primum (látok), secundum (lássak), Futurum primum (látok), secundum (osztán látok), Incompletum primum (látok vala), secundum (látnék), Perfectum* (t. i. completum) *primum (láték), secundum (láttam), tertium (láttam légyen), Plusquamperfectum primum (láttam vala), secundum (láttam volt), tertium (láttam volna); Futurum* Subjunctivi: *látandok.* A körülírt jövő «fog» és «kezd» segédszókkal a mintán kívül van ugyan említve, de szintén ide számítható.

Nem ismerve a (héber) eredetit, csak következtetni lehet Sz. Molnár A. csoportosítási elvére. Nagyjában látszik, hogy jelenek, multak és régmultak a jelentőből és foglalóból (meg óhajtóból) szolgáltatják a csoportosításhoz az elemeket. Mindazáltal feltűnő, hogy *látand,* mely leginkább lett volna érdemes egy futurum secundum vagy tertium elnevezésére, e csoporton kívül maradt és külön helyeztetett futurum Subjunctivi elnevezése alatt.

Külső jelek után osztja Riedl (185) is az időket *egyszerüekre (látok, láték, láttam* és *lássak)* és *összetettekre (látok vala, láték vala, láttam vala* vagy *volt* sat.). Hasonlóan osztotta volt már előtte Fogarasi az összes időket e két külömbségre, a *külső* és *belső* hajlításra (219 kvt.).

Fontosabb mindezeknél *Révai* felosztása, mely utángondolkodás alapján ment véghez és az újabb időben *Szarvastól* is kellő figyelemre lett méltatva. Révai latin vagy görög nyelvtanírók nyomán *fő* (tempora absoluta) és *mellékidőket* (tempora relativa) vesz. Egy második szempont, melyet nem mond ugyan, de sejtet, az idők felosztásában volt a cselekvés *tartóssága, végzettsége* és *beállósága.* Tovább fejtegetni, hogy min alapszik az egyik és másik felosztási elv, a mondattanba vezetne. Itt csak megállapítani akarom, hogy miféle időket nevezett Révai fő és mellékidőknek. Következő volt a felosztás:

Révai (547—8) szerint: Tempora *absoluta: látok, láttam, látni fogok;* Tempora *relativa: látok vala, láttam vala, látandok.*

Szarvas (289) szerint: Tempora *absoluta: látok, látok vala, látni fogok;* Tempora *relativa: láttam, láttam vala, látandok.*

Itt is csak megállapitom, hogy *láték* mind a kettőnek a felosztásából kimaradt. Ez pedig Révainál véleményem szerint úgy történhetett, hogy a főeseményekre időalakok után keresve, min-

denek előtt az *egyszerüekre* tekintett; ilyenek *látok, láttam, láték, látandok. Látandok* a futurum exactum (azaz, egy mellékidő) számára lévén lefoglalva, főidőnek csak az összetett jövő maradhatott; a beállóság tehát így el volt látva. A tartósságra csak *látok* és *látok vala* kinálkozott. Maradt még a végzettségre *láték, láttam* és *láttam vala*, melyek közt *láttam vala* pompásan beillett mellékidőnek. Hátra volt a főidő betöltése, s itt kettő közt volt a választás: *láttam* és *láték* közt. Révai habozás nélkül a gyakoribbat választotta, s így *láték* egyszerüen kiesett a felosztásból. Szarvas is ezt hagyta ki az övéből, de felcserélte *láttam* és *látok vala* helyeit; vajjon helyesen-e, azt a mondattan fejtse meg. A mi az idők elnevezési módját illeti (præsens *imperfectum* és *perfectum*, præteritum *imperfectum* és *perfectum* sat.), már Révai előtt létezhettek; legalább ugyanezek találhatók a cselekvési mozzanatokkal együtt Heysénál is (Ausführl. Lehrb. d. deutsch. Sprache, Hannover 1814, II, 683 kvt.).

Hogy a cselekvési mozzanatok (kezdet, folyamat, végzettség) az idők mondattani tárgyalásánál kellő tekintetbe veendők, az igen természetes; de hogy azok az idő fogalmával felcserélhetők legyenek, vagy mint igeidők nevei szerepeljenek, azt sem Heyse sem más nem merte tenni.[1]) A magyar nyelv terére ilyképen átültetett időviszonyokat Simonyi tovább fejtette (v. ö. a két táblázatot Heysénál i. h. 683 és Simonyinál 111 és 138) és kijelentette, hogy az egyszerű *látok* és *láttam* a jelen, múlt és jövő időt csak *most, majd* vagy *vala* segítségével fejezheti ki, mire «Látok» alatt még visszatérek. *Láték* alakját ő is a táblázatokon kívül hagyta.[2]) Finály sajátságos rendszere, melynél fogva a *meg* igekötős alakok az egyszerüekkel párhuzamosan külön «bevégzett» időket is képeznének, utánzókra nem talált.

---

[1]) Heyse (686) csak az igenevektől (Participium, Infinitivus) vitázza el az idő fogalmát.

[2]) Megemlíteni való még Simonyinak sok tekintetben jeles nyelvtanára, hogy ő a nevezett cselekvési mozzanatoknak az idő fogalmával való felcserélése miatt hol *időt* (111, 138) mond, hol *cselekvést* (109, 110, 138), hol *módokat* (50, 136).

A) HATÁROZOTT MÓDÚ IGEIDŐK.

1. Látok.

Neve latinul: *Praesens*, Erdősi 60, Csipkés 373, Pereszlényi 464, Kövesdi 565, Révai 568, Riedl 185; Præsens *primum*, Sz. Molnár 178; Præsens *imperfectum*, Szarvas 288, Simonyi Nyr. VIII, 265. — Magyar neve: *jelenvaló*, Dr. Gr. 88, Verseghy 236. Vörösmarthy (Gy.) Mm. XI. 7; *jelenlevő*, Vörösmarty i. h. 14; *jelen*, Fogarasi 206, MRe 198, Trsg 29, Nádaskay 45, Riedl nyltn 178, Imre 48, Szvorényi 92, Torkos, 43, Bodnár 56; *tartós* jelen, Riedl nyltn 170; *folyamatos* jelen, Szarvas 290, Ihász 60; *folyó cselekvés a jelenben*, Simonyi 109.

Értelme: *video*, Erdősi 60, Sz. Molnár 183, Csipkés 373, Pereszlényi, Kövesdi 464, Révai 568; *ich seh*, Fogarasi 206, Riedl 204.

Használata ez időnek jövő gyanánt különös figyelmet érdemel. Csipkés erről így szól (374): «Præsens Indicativi pro præsenti et *futuro* Indicativi (Toldy szövegében hibásan Imperativi) ponendum est»; és Révai (568): «Indicativi præsens idem et *futurum* primum.» Ily értelemben viseli e neveket is: futurum, Erdősi 60; futurum *primum*, Sz. Molnár 178; *első jövendő*, Dr. Gr. 105; *egyszerü* vagy *jelen-jövő*, Imre 51; csak *jövő*, Imre IH. 60. — De, mint a módoknál említettem, nem mindenki érte be jövő gyanánt az egyszerű jelennel. «Ut sciatur esse futurum, adduntur illi aliæ particulæ», v. g. *meg, osztán, azután, jövendőben*, Pereszlényi 458; továbbá: *még, ezután, valaha*, Sz. Molnár 178, Kövesdi 569, Dr. Gr. 105. Ehez képest értelme is megváltozott és lett *videbo*, Erdősi 60, Csipkés 374. Egy másik megszorítása az egyszerű jövőnek volt a tárgyi ragozás, Pereszlényi 478; Kövesdi a jelenről (569): «loco *futuri* Indicativi utuntur (Hungari) addita particula *meg* ad *directum verbum (meg-látom)*"; de később (573) így is: *elmegyek*.

E toldásoknak az ujabb időben is vannak barátjai. Gyergyai (79) a jelennek jövő értelmű kifejezésére igehatározók hozzá járulását engedi meg, a minők *majd, akkor, azután, később, jövendőben, ha*, a nélkül, hogy e megtoldásokat kötelezőkké tegye. Másképen áll a dolog Simonyi felfogása szerint. Ő, ha *látok* jelen értelmű, így követeli: *most látok;* ha jövő értelmű, *majd látok*, (109. III). Mert (138) «a jelen és jövő időt csak igazi időhatározókkal *szoktuk* kifejezni».

E tan, megvallom, a «szoktuk» szereplésének daczára is előttem szokatlannak, hogy ne mondjam, idegenszerűnek tünt fel. Igaz ugyan, hogy Heyse (i h. 683) azt állítja: «Die 3 Tempora der beginnenden Handlung *(er ist im Begriffe zu schreiben, er war im Begriffe zu schreiben, er wird im Begriffe sein zu schreiben)* müssen durch zu weitläufige Umschreibungen ausgedrückt werden». És tovább: «Diese 3 Tempora werden in keiner der bekannteren Sprachen durch einfache Formen ausgedrückt. Die lateinische Sprache bedient sich für dieselben der Umschreibungen: *scripturus sum, eram, ero ;* die Griechische des Hülfswortes μέλλω; die französische des Verbums *aller* (z. B. je vais écrire).» Riedl (nyltn 169) Heysét másolta, midőn az időket *alanyiakra* és *tárgyiakra* osztva fel azt állítja (170), hogy a (Heyseféle) 9 idő közt «az igeragozásnál csak 6 fordul elő, miután a kezdő cselekvés három idejét hosszasabb körülírások által szoktuk kifejezni». Továbbá Szarvas is azt mondja (288): «a beálló cselekvés kifejezésére valamint az európai nyelvek, a görögnek kivételével, ugy a magyar sem fejtett ki külön igealakot, hanem vagy miként a szláv nyelvek præfixumok segélyével módosítja a cselekvést beállóvá..., vagy a modálitási segédigéket alkalmazza..., vagy körülírással fejezi ki». Simonyi (111) mind ezeknél tovább megy és azt mondja: «A jelen, mult, jövő idő kifejezésére *nincsenek külön egyszerü igealakok,* hanem ha már éppen meg akarjuk külömböztetni, segédszókat teszünk az ige mellé, még pedig a multra a *vala* segédigét, a jelenre a *most,* a jövőre a *majd* időhatározókat, pl. *most ír, ír vala, majd ír*". Ezzel Simonyi egyszerüen elvitázza lehetőségét az *ír* szónak jelen és jövő értelemben *most* és *majd* nélkül.

Hogy a Heyseféle állításra visszatérjek, az ő elmélete szerint abban a perczben, mikor pl. nyelvtana megírásához fogott, e kérdésre: *was machst Du?* ő nem mondhatta: *ich schreibe,* hanem csak ezt: *ich bin im Begriffe zu schreiben.* Heysenak ebben csak annyi igaza van, a mennyi a számfejtőnek, a ki azt állítja, hogy a mennyiségtani pontot meg vonalat nem lehet lerajzolni, s a valóságban még is akárhány pontot és vonalat rajzol. Heyse az ő 9 idejü elméletével csak eszményítette az idő fogalmát, de számba nem vette minden időalaknak kétféle (pillanatnyi és tartós) értékét. Heysénak csak az elméletben, a valóságon túl, van igaza; az életben, a valóságban puszta jelent használunk a cselekvés kezdetén ép ugy mint a végén. Heyse szerint a jelen, ha sem a kezdetét

sem a végét a cselekvésnek szabatosan ki nem fejezi, csak a folyamatát fejezi ki. Szerintem akár meg is lehetne fordítani a Heyse-féle elméletet és azt mondani, hogy «a jelen idejű ige pusztán kifejezve *(ich schreibe)* a cselekvésnek csak az elejét és végét fejezi ki; ha azonban szabatosan akarom a folyamatát kifejezni, hozzá kell hogy tegyem a jelenhez e szókat: *mindig, folytonosan, szünetlenül*». A nélkül, hogy elvitázzam elméletben Heysétól a cselekvési és időbeli három-három mozzanatot, tagadom, hogy a valóságban a magyar ne használná a puszta jelent a cselekvés bármelyik mozzanatában. Be kell hogy érjem itt a puszta tagadással; bebizonyítása az ellenkező nézetnek és általában a magyar igeidők valódi használatának felfejtése az alaktanon kivül álló tárgy.

2. Látok vala.

Latin neve: *praeteritum imperfectum*, Erdősi 60, Pereszlényi 464, Kövesdi 569, Révai 570; *zusammengesetztes* præteritum imperfectum, Riedl 204; *incompletum primum*, Sz. Molnár 184.[1]) — Magyar neve: *aligmult*, Dr. Gr. 91, Imre 49; *összetett félmult*, Fogarasi 214; félmult körülirva, MRe. 201; *körülirt* félmult, Szvorényi 94; feltételes (módú) mult, Finály (Am. i. f.); *ugy nevezett* félmult, Riedl nyltn 170; összetett vagy körülírt *mult*, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 38); *tartós* mult, Fogarasi (u. o. 105. és 348), Imre 80; *folyó* mult, Arany J. (próz. munk. 414); *folyamatos* mult, Szarvas 290, Bodnár 57, Ihász 65; *végzetlen* mult, Hunfalvy (Ny. Közl. 1862, 38), Torkos 44, Imre 49; *összetett* végzetlen mult, Riedl nyltn 195; *jelen* mult, Imre 80; *mult jelen*, Imre IH. 133; *folyó cselekvés a multban*, Simonyi 111.

Értelme: *videbam*, Erdősi 60, Sz. Molnár 184, Pereszlényi 464, Tsétsi 682, Révai 570, Szarvas 288; *viderem*,[2]) Sz. Molnár 211; *ich sah*, Riedl 204, Szarvas 288; Fogarasi (215) azt állítja, hogy németül nem lehet kifejezni.

Használatáról Verseghy (243) azt mondja, hogy «a régi magyar Poetáknál található; a régi Grammatikusoknál félmult, de

[1]) *Látok vala* alakja Sz. Molnárnál ingadozik; e helyett áll: *látok vala és volt* 211; *látok vala vagy volt* 215, 219, 222, 225. *Látok volt* egykori létét külön bizonyítja Fogarasi (Ny. Közl. i. h. 188. és 330.) V. ö MRe. 201. CzFg. szótára (Mult i. alatt).

[2]) Alkalmasint hiba *videbam* helyett.

ez csak nyelvpipere». Hasonlóan nyilatkozik elébb (16): «a sok haszontalan *volt, vala, volna, légyen* segítő igékkel» csinált időalakok azon igyekezetből származtak, hogy «a deák könyveket, a mennyire csak lehetett, szórúl szóra forditsák». Arany J. (Pr munk. 409) is e körülírásról ugy nyilatkozott, hogy róla «az élő nyelv ugyan édes keveset tud»; v. ö. 379. Budenz (Magy. Nyelv. V, 357) ellenben azt állította, hogy a «székelyek közt előfordúl».

3. Látok lesz.

Használta Jókai 1871-ben, mondja Imre (IH. 140); de követésre nem ajánlja. Nyelvtanokban nem található, csak talán a székelyek ajkán (Imre u. o.). Ennélfogva neve nincs. Értelme «talán látok».

Nagy-Szeben.

VERESS IGNÁCZ.

ANAKREONI DALOK.

25. Eros fészke.

Kedves picinke fecske!
Te minden évben eljösz,
A nyárra fészket alkotsz
De télre ujra eltünsz
Memphisbe mégy s a Nílhez.
Eros azonban egyre
Szivembe rakja fészkét.
Már pölyhös egyik apró,
Másik tojásba van még,
Más már kibujt feléig.
S a pislenek csipognak
Száj tátva mind szünetlen.
A már nagyobb Erosfi
Táplálja a picibbet
S a fölnöveltek ismét
Mást költenek ki tüstént.
Hogyan segítni rajtam?
Nem bírom a tömérdek
Erosokat kiűzni!

P. T. E.

MARTIALIS [spect.] 1.

A barbár Memphis hallgasson a gúla-csodákról,
És Babylon ne legyen büszke a műveire:
Artemis egyházát ne magasztalják az iónok,
És az agancs-oltárt rejtse a délosi nép.
A magasan lebegő mausolosi síremléket
Fennen a csillagokig, Caria, föl ne dicsérd.
Túltesz a föld valamennyi művén a caesari színkör:
Mind valamennyi helyett szóljon ez egyrül a hír.

Rend szerint hét világcsodát emlegetnek, különböző íróknál más-más csodák vannak felsorolva, s így történt, a mint Stark Eos I. 384 kimutatta, hogy huszonkét emléket neveztek annak. Ezek a következők:

A) Ókeleti művek:

1. a memphisi gúlák, 2. Thebæ Aegyptiæ vagy Memnonion (a labyrinthus és az obeliszkek Pliniustól csodaműveknek vannak nevezve, de nincsenek határozottan a hét csoda közé számitva), 3. Semiramis függő kertjei Babylonban, 4. a babyloni bástya (az euphratesi hídat is csodának vették), 5. Semiramis obeliszkje Babylonban, 6. Kyros palotája Ekbatanában.

B) Görög művek:

7. az olympusi Zeus Phidiastól (olympiai Zeus-templom, Zeus Olympios Kypros szigetén, Zeus Olympios Athenben), 8. Athene szobra Phidiastól Athenben, 9. Asklepios szobra Epidaurosban, Thrasymedestől (nem Phidiastól), 10. Apollo agancs-oltára Delosban, 11. a parioni oltár (pergamoni oltár), 12. az ephesosi Artemis-templom, 13. a halikarnassosi Mausoleion, 14. a rhodusi Helios-kolossus, 15. az alexandriai pharos, 16. a kyzikosi templom, 17. a myrai színház, 18. a herakleai színház, 19. a Thermæ, melyeket a tyanai Apollonius egyszerre mindenkorra fűtött, 20. Bellerophonnak delejes, lebegő vas-szobra (lebegő Arsinoe az alexandriai Arsinoeionban, lebegő ércz-szobor az argyrosi Herakles-templomban).

C) Római művek:

21. A római Colosseum,

22. A római Capitolium.

A római colosseumot Martialis sorozza a világ csodái közé, de úgy hogy szerinte az minden egyéb csodát fölülmúl. Ezek közül megemlíti a memphisi gúlákat (l. Brugsch Philol. Wochenschr. I. 1. és 2. sz. a gúla szóról Egyet. phil. Közl. I. 76. pyramis nem πῦρ-ből, hanem ægyptusi név: pir-am-us, azaz: «széles alapról emelkedő»), említi

továbbá a bástyáiról, Semiramis függő kertjeiről és obeliszkjéről nevezetes Babylont, az ephesosi Artemis-templomot, a delosi agancs-oltárt, melyet a rege szerint Apollo az Artemis-lőtte összes őzbakok szarvaiból alkotott és végre a Mausoleumot, melyről Stark Eos I. 345—400. értekezik s melynek restauratióját Falkener Classical Museum p. 178 szerint Guhl és Koner is közli «Das Leben der Griechen und Römer» 104. lap. A Colosseum romos állapotában számtalanszor van ábrázolva és leírva, de restauratióját, mely Caninától való, csak kevés helyütt látni; azért iskoláink kedveért idézzük Bendert, a ki «Rom und das römische Leben» czímű munkájában ezt a restauratiót is közzé teszi.

Budapesten 1882. jan. 24.

P. Thewrewk E.

ANAKREONI DALOK.

23. Szerelmi lant.

Kadmost s az Atridákat
Akartam énekelni;
De a koboz kezemben
Csupán Erost dalolta
Más húrt vevék a múltkor,
Sőt kobzot is cseréltem,
És Herakles tusáit
Kezdém ; de lantom ujra
Csupán Erost dalolta.
Isten veled vitéz nem !
Mert a koboz kezemben
Csupán Erost dalolja.

P. Thewrewk E.

Ammianus.

(Anthol. Pal. XI. 226.)

Könnyen födjön a föld, szánandó sorsu Nearchos !
Könnyen húzhasson hantod alól ki az eb.

Ford. P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

Toldi. Költői elbeszélés. Irta *Arany János.* Nyelvi és tárgyi bő magyarázatokkal ellátta Lehr Albert. Budapest, Franklin-Társulat. 1882. Ára 3 frt 60 kr.

Két évvel ezelőtt Lehr Albert Arany költeményét kiadta a *Jeles írók iskolai tárában* a középiskolák IV. osztálya számára írt magyarázatokkal. A most megjelent kiadás a nagy közönségnek szól, melynek kedvéért a magyarázatok megbővültek. Némely birálók szerint a kelletén túl bővültek, de mi, kik szerényebb készültséggel fogtunk a mű olvasásához, úgy vettük észre, hogy nincs benne semmi fölösleges. Avagy nevezhetjük-e így a tárgyi magyarázatokat? Ezek a történelem és a népélet köréből vannak véve, hiszen e két viszony rajza szövődik át Arany elbeszélésén. Bár akadhatnak szerencsés olvasók, kik ép oly járatosak a történelmi forrásokban, mint a mily jól ismerik a nép szokásait és foglalkozását, még sem lehet nekik untató emlékeztetőűl olvasni Lehrnek tájékozottsággal és izléssel írt fölvilágosításait, melyeket mások a tanulság végett forgatnak. Nem kevéssé tanulságos az is, mint világítja meg Lehr a költő nyelvét a nép nyelvéből vett párhuzamos helyekkel. «A nép, melynek a Toldi nyelvét köszönöm,» mondja Arany valamely prózai munkájában. S valóban köszönhet-e más magyar költő annyit a nép nyelvének, mióta a Kazinczytól megújított költői nyelvet Vörösmarty kiragadta egyoldalu irányából? Igaz, hogy Aranyt Petőfi kezdeménye bátorította, de mivel a lyrai költő tárgyaiban nem volt oly sokoldalú, mivel ösztönét a tanulmány nem támogatta, nyelve nem is oly felette gazdag tőről metszett fordulatokban, mint az Aranyé. Nem végzett hát Lehr folösleges munkát, midőn párhuzamos helyei által szemünk elé tünteti az átvételek sokaságát és részben azok módját is. Általában Lehr szeret párhuzamos helyeket idézni. Ritka jártassága a magyar költészetben képessé teszi, hogy a *Toldi* egyes képeire és leirásaira példákat hozzon fel a legkülönbözőbb költőkből. Így mikor Toldi hajléktalan elhagyatottságát festi a költő, Lehr felsorolja, mikép rajzolnak hasonló helyzeteket a népdal, Petőfi, Csokonai, Tompa és Gyulai. Mi ebben a fölösleges? Vagy nem érdekes-e inkább a magyar phantasia sajátságainak ez átnézete, mely néha egyes elterjedt képek történetéről is fölvilágosít?

De a könyvnek legbecsesebb részét ama nyelvészeti fejtegetések teszik, melyekkel a szerző commentárját tele szőtte. A hatvanas évek elején Arany így nyilatkozott nyelvészeinkről: «sajnálattal veszszük észre, hogy csaknem minden figyelem, érdek, szenvedély, törekvés, kutatási szomj a szavak *teste* körűl forog; a mi azoknak, s így a nyelv-

nek is, szelleme volna, a szavakkal *élés*, igaz magyarosság a kifejezésekben, a helyes, az ékes syntaxis, aránylag mellőzöttnek, művelés nélkül hagyottnak mondható». Hogy e vád mai napság csak némi megszorítással igaz, abban Lehrnek van a főérdeme. Majdnem kizárólag azt kutatja, mit Arany a szavak szellemének nevez és pedig sok szerencsével kutatja, mivel megfigyelés és bő olvasottság támogatják finom érzékét. Szétválasztja a tudatban gyakran összefolyó árnyalatokat, kivált ama szerep kijelölése által, melyet a hangsúly jatszik a jelentés különbségeinek létrehozásában. Különösen stylisták haszonnal forgathatják fejtegetéseit, miről hogy meggyőződjenek, könyvéből kiemelni iparkodunk néhány ily tárgyú kitérésnek eredményét.

A *szintén* és *szinte* között széltében azt a különbséget teszik, hogy a szintén = is, hasonlókép; a szinte = mintegy, majdnem. Lehr kimutatja, hogy nem ez a különbség köztök. A szintén is használatos a mintegy értelmében, a szinte is használatos az is értelmében. A különbséget a hangsúly hordozza. Ha hangsúly van a két szón, akkor *is*, *hasonlókép* a jelentésük. Ha nincs rajtuk hangsúly, akkor *mintegy*, *majdnem* a jelentésük. Megjegyezzük, hogy Lehrrel megegyez Simonyi Zsigmond is legujabb munkájában, [1]) midőn kiemeli, hogy a *szintén*t gyakran használják a *majdnem* értelmében, de ilyenkor nincsen rajta hangsúly. Azonban nem látszik helyesnek azon állítása, hogy a népnyelv a *szintént* csak kapcsolásra használja, nem pedig «majdnem» értelmében. Nem is említve oly költőket, kiket méltán nézhetünk a népnyelv tolmácsainak, a *Vadrózsák*ból és a *Népköltési gyüjtemény*ből idéz Lehr egy-egy példát, melyekben a szintén világosan *majdnem* értelmű. Másrészt igaz, hogy a *szintén*nek ilyen jelentését halványítja a tudatban nemcsak a *szinte*nek, hanem a *szintúgy*nak s több efélének felülkerekedése. Egyébiránt Lehr csupán megállapítja a különbséget, szabályt nem akar teremteni. Valóban itt oly különbséggel van dolgunk, melynek mikénti használatát jobb az irónak helyes érzékére bízni.

Nem kiment belőle, bennszorult a pára. Így mondja Arany. Talán költői licentiával van dolgunk? Nem kell-e a tagadó mondatban az igekötőnek elválnia igéjétől? Ez az általános szabály, de mint Lehr kifejti, az igekötő ilyenkor is többször együttmaradhat igéjével. El kell válniok, ha a mondatok egymásnak igazi ellentétei, ha tartalmilag megsemmisítik egymást. Például «nem ette *meg* a húst, hanem eltette vacsorára». De nem kell elválniok, ha a mondatok egymásnak csak rész szerint ellentétei. Ilyenkor három eset adja elő magát. 1. Az igekötők ugyanazok, csak az igék különböznek, de úgy, hogy az egyik mondat cselekvése

---

[1]) A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. Irta Simonyi Zsigmond. Budapest, 1881. 91. l.

nem ellentétet, csak fokozatot mutat a másik mondat cselekvesével szemben. Pl. *Be*csapta az ajtót Klárcsi, nem *be*tette (Arany). 2. Az igék ugyanazok, csak az igekötők különböznek. Itt sincs valódi ellentét, csak a két cselekvés iránya különbözik. Nem lerándultunk, hanem felrándultunk. 3. Se az igék, se az igekötők nem egyeznek. Azonban a két mondatnak rokon lehet a tartalma. Ide tartozik az Aranyból idézett mondat. Igaz, hogy a pára bennszorulása és kimenetele közt lényegesnek látszik az ellentét, de a két cselekvés eredménye ugyanegy: az állat kimúlt.

És pedig, még pedig. Sokféle különbséget kerestek a kettő között. A még pedig — így mondogatták — gyérebb használatú, vagy germanismus, vagy szorosan együvé tartozik, míg társa szétválasztható. Az utóbbi különbségtétel nem helytelen, de a fő különbség az, hogy a «még pedig» többnyire csak olyat csatol az előbbi mondathoz, a mi annak kiegészítő része s nem egyéb, mint nyomatékosítás kedvéért különvált határozó, jelző, tárgy. Tehát így mondom: Láttam lovat, még pedig szépet. Csak erőltetve mondhatnám így: és pedig szépet. Az *és pedig* jobbára uj állítmányos mondatot csatol az előbbihez, még pedig sokkal önállóbbat, a mit mutat az is, hogy pont után is állhat. Továbbá az «és pedig»-es mondat mindig valami fontos megjegyezni valót told fokozatosan a már mondotthoz, úgy hogy körülbelül = «mi több», «megjegyzendő», «az is igaz», «tudni való».

Nem folytatjuk tovább. Többet is, érdekesebbet is hozhatnánk fel az idevágó kitérésekből, még csak azt említjük, hogy a szerző némely æsthetikai fejtegetése közől az egyik kiválóan méltó a figyelemre. Midőn Toldi a csehen győzedelmet nyervén fölfedi arczát a király előtt, térdre borúl s így szól:

Én meg idejöttem feladni tettemet,
S várni vagy kegyelmet, vagy büntetésemet.

E sorokat Kemény hibáztatta. Szerinte így nem beszélhet az őszinte és ravaszság nélküli Toldi, hisz a véletlen bűn nem tett nagy hatást lelkiismeretére s mi tudjuk, hogy nem ily czélból indult Budára. Lehr alaposan kimutatja, hogy ha nem is a kegyelemkeresés volt Toldi fő czélja, mikor elbujdosott, mégis háborgatta az lelkét Budára utjában s így természetes, hogy elérvén fő czélját, ezt a terhet is le akarta gördíteni szivéről. Látni való, mily változatos e munka tartalma. Tanulságosabb kommentárt még nem irtak magyar költőről.

Dr. Angyal Dávid.

Mikes Kelemen válogatott törökországi levelei. Magyarázta *dr. Erődi Béla.* Budapest, Franklin-Társulat, 1882.

Örömmel üdvözöljük e könyvet, mint a mely arra van hivatva, hogy egyik legjelesebb prózaírónkat az iskolával megismertesse. Nem rég múlt, hogy megujult a régi panasz, hogy tanuló ifjuságunk hosszú nyolcz évi vesződség után még helyes és szabatos magyar stylre sem képes szert tenni. Mások sok mindenfélében keresték e sajnos jelenségnek az okát, és egyben-másban igazuk is lehet, de hogy a főbaj részben az olvasmányok helytelen megválogatásában leledzik, az úgy hiszem kétségtelen. Iskoláinkban ugyanis, a mellett hogy általában keveset olvastatnak, majdnem kizárólag költői olvasmányokat tárgyalnak. Ez régi bajunk, és ez az oka, hogy tanulóink nem tanulnak meg becsületesen prózát írni, henem a helyett inkább rossz verseket faragnak, és talán oka annak is, hogy még irodalmilag sincs olyan prózánk, a mely a költői nyelvtől határozottan eltérő sajátságokat tudna felmutatni.

Volt ugyan már egyszer, de, fájdalom, feledésbe merült. Csakhogy a XVI. századbeli nagy írók, mint *Pázmány*, *Szenczi Molnár Albert*, *Matkó* stb. művei tárgyuknál fogva nem alkalmasak iskolai olvasmánynak, noha a nyelv kezelését illetőleg belőlük lehetne legtöbbet tanulni. De nem kevésbbé tanulságos és mintaszerű a XVII. század két nagy prózaírója *Mikes Kelemen* és *Faludi Ferencz.* Mind a kettő művei kiválóan alkalmasak iskolai olvasmánynak, nemcsak tősgyökeres magyarságuk miatt, hanem a tárgy érdekességénél fogva is, a melyet feldolgoznak. Különösen Mikes! Levelei lángoló hazaszeretetre, hűségre és béketűrésre tanítanak. Megedzenek az élet küzdelmeire, mert istenhez vezérelnek, és megnyugvásra buzdítanak az ő bölcs akaratába. És minő rendkívüli érdeklődéssel fűződünk, ha e leveleket olvassuk, maga az író személyéhez. Hogy megszeretjük ezt az örökké mosolygó bölcset, de hogy bánkódunk viszont szomorú sorsán, mert a mosolygó arcz sem födheti el előlünk a szív búbánatos melancholiáját. És a nagy Rákóczi, fején a hazaszeretet és dicsőség glóriájával, mennyire a lelkünkhöz nő, mennyire a szívünkhöz tapad. Mennyire bámuljuk a nagy férfiút, a ki méltón nagyságához, türelmesen viseli sorsa átkát, de mindamellett nem feledkezik meg hivatásáról, és küzd, harczol érette idegen földön még a számkivetésben is!

Szóval derék szolgálatot tett Erődi úr az iskolának, és mi köszönettel tartozunk neki szerencsés gondolatáért. Kiadása ellen sem tehetünk jelentékenyebb kifogásokat. A jegyzetek alkalomszerűek, röviden írvák és mindamellett pontosak és helyesek.

A bevezetésben Mikes jellemzése rövid ugyan, de meleg hangon van írva. De szerettük volna, ha Erődi úr bővebben megemlékezik Rákócziról is, és elmondja még röviden bujdosása előzményeit. Kivána-

tos lett volna továbbá Mikes styljének és prózájának rövid általános jellemzése is.

A levelek jól ki vannak válogatva. Mindamellett egy megjegyzést nem lehet elhallgatnom. Erődi úr azt véli, hogy Mikes naplót írt levél formában; ezzel szemben én e folyóíratban (IV. 1880, 64—79. l.) már egyszer kifejtettem volt a magam véleményét, a mely szerint ezek valóságos missilis levelek. Nem akarom a rég elfelejtett vitát föleleveníteni, távol legyen az tőlem. Csak azt tartom sajátságosnak, hogy Erődi úr azokat a leveleket, a melyek az ő felfogása ellen bizonyíthatnak, majdnem mind kihagyja. Ilyenek, hogy néhány példát említsek, a XX., XXI., XXIII., XXIV., XXXIV., LIII., LVI. . . . . . (Toldy kiad.), a melyek kihagyására, legalább a mennyire én látom, alig foroghat fönn más egyéb ok.

Ezt természetesen nem megrováskép mondom, mert a sok jó közül kiki azt válogatja ki, a mi neki jobban tetszik. De viszont az is magától értetődik, hogy e levelek mind belekerülnek, ha esetleg én rendeztem volna a kiadást. Sajnálom azonban, hogy nem vette be a LXIII. levelet, a melyből kitűnik, hogy Bólyai révén innen ered Kisfaludy Károly Iréne czímű tragédiájának a tárgya, a mint azt ugyanezen folyóíratban [1]) szintén kimutattam. Helyette azt hiszem, bátran ki lehetett volna hagyni a LXII. (33.) levelet, a mely, minthogy pedagógiai dolgokról szól, nem az iskolába való.

SZILASI MÓRICZ.

A magyar gyakorító és mozzanatos igék képzése. Irta *Simonyi Zsigmond.* (A *Nyelvtudományi Közlemények* ez idei folyamából.)

A magyar szóképzéstan nyelvtudományunk legérdekesebb kérdéseinek egyike. Ez az a fejezete nyelvünknek, mely gazdagnál gazdagabb és leleményesnél leleményesebb változatosságaival határozottan túl tesz összes rokonainak nyelvén. És mégis aránylag kevés történt e téren, ha tekintetbe veszszük azt a gazdag nyelvtörténeti és népnyelvi anyagot, mely a szóképzéstannak lehető legbecsesebb kincses bányája. Ez anyag feldolgozásából várható, hogy a különféle képzőknek úgy alakokban, mint színekben gazdag változatait kellőleg fel tudhassuk tüntetni, s ilyen munkát végzett Simonyi, midőn a szóképzés gazdag köréből a frequentativ és momentán igeképzést, nyelvünk legelevenebb és leggyakoribb képzőit, egymás közt való kapcsolataikkal együtt számos példákban összeállította. A példák csoportosításában úgy látszik több

---

[1]) Negyedik kötet, 1880, 174. l. — L. Heinrich Gusztáv czikkét: *Kisfaludy K. Irenéjének tárgya* (Budapesti Szemle, 58. sz.) is.

tekintettel volt a népnyelv közleményeire, mint a régiségre s hogy mindamellett oly számos s érdekes osztályokat tudott felállítani, az csak nyelvünk, illetőleg szóképzésünk gazdagsága mellett bizonyít.

A szóképzés tanáról eddig sem hiányoztak előmunkálatok. Budenz *összehasonlító alaktani jegyzeteiben* alapvető rendszerét állította fel úgy a névszó mint az igeképzésnek és «Néhány magyar igeképzőről (*aszt, ad : it, ül : t, l : tat*)" Nyelvtud. Közl. IV., továbbá «A magyar *l* és *z* denominativ igeképzők» Ny. Közl. X. czímű értekezéseiben az illető képzők funkczióit is megállapítja. Becses adalékokat nyujtott még a magyar szóképzés tanához Halász, kinek a Nyelvőrben megjelent „*Ritkább* és *homályosabb képzők*" czikksorozata nem egy adatot világosított meg. E dolgozatok azonban inkább csak a képzők eredetének kimutatásával s a megfelelő ugor képzőkkel való egybevetésével foglalkoznak, míg Simonyi az ugor nyelvek közös birtokáúl már megállapított képzőkre s ezek legtarkább vegyűletére állít fel csoportokat. Az előbbiek a többi ugor nyelveket is tekintetbe veszik, az utóbbi a magyarságon belűl marad ; az előbbiek eljárása inkább összehasonlító, az utóbbié leíró.

Már az ugor alapnyelvben megvolt az ige és névszó közti külömbség s így külön képzése is volt az igének is, meg a névszónak is. Az igeképzés ismét vagy *igeféle* (deverbale), vagy *névszóféle* (denominale) alapszótól származhatik, hasonlóan a névszóképzés is. Ez utóbbihoz tartoznak a különféle *nomen verbálék*, *kicsinyítő*, *fokképző* s más névszó képzések ; az előbbiekhez pedig a *causativ*, *reflexiv*, *passiv* s a szóban forgó *frequentativ* és *momentán* ige képzők. Az ugor alapnyelvben Budenz e két utóbbi képzőnek tizenegy egyszerű alakját mutatta ki, melyek többé-kevésbbé minden ugor nyelvben megvannak, de többnyire más képzőkkel kapcsolatban. Ezek közűl a gyakorító képzőkre a következő hat jut : 1. *-l* ; 2. *-nd* ; 3. *-sk* ; 4. *-j* ; 5. *-ng* s 6. *r* ; a momentán képzőkre pedig öt : 7. *-m* ; 8. *-t* ; 9. *-p* ; 10. *-k* és 11. *-l*. Van még ezen kívül egy 12. *-ks*, *-s* képző, de ennek a magyarban semmi nyoma.

E tizenegy képzőnek alakjaival, kapcsolataival s elterjedésének vizsgálásaival foglalkozott Simonyi s kimutatta az egyes képzőknek egymás közt s mindakét képzőnek egymással való kapcsolatait. Az egyes csoportok tárgyalásánál egyes alosztályokat állított fel a szerint, a mint a képzők a) *élő* és b) *elavult* vagyis csak szófejtés útján megtalált alapszók után járulnak ; továbbá hogy egyszerű vagy pedig tovább képzett alakokban találhatók meg. Nem lesz felesleges, ha az egyes képzőkből, Simonyi szorosabb rendjéhez nem alkalmazkodva, az áttekintés kedveért egy-két példát idézünk.

A) Gyakorító képzők.

1. *-l.* Ma már többnyire csak más képzőkkel található, s mindössze is kevés példánk van, melyekben az alapszót csak is az *l* követi; pl. *kérel, döföl, hatol, sujtol, vesztegel, nagyoll, sárgállik.* Ellenben más képzőkkel kapcsolatban gyakrabban fordúl elő, pl. *lövöldöz, koszlat, morgolódik, fázlódik, mozsdókodik.* Ezeken kívül elavult alapszók után is gyakran található e képző, mint pl. *hűl, sűl, száll, romlik, felesel, tébolyog, szorgal* stb.

2. *-nd.* Egy-két példa kivételével a magyarban rendesen *d* felel meg neki s más képző hozzá kapcsolása nélkül is még elég gyakran fordúl elő, pl. *csiped, leped, rakod, süldő, állapodik, telepedik* s általában az *odik, ödik*-féle képzős igék. Nem élő alapszók után is gyakran található, pl. *toldoz, hord, old, sindik, csődűl.* Valószínűleg csak a *d* változott el a következőkben: *pirossogyik, örvengyék.* Tovább képzett alakban, mint *-nd* pl. *csapondár, -ld* pl. *lövöldöz* és *-dol*, pl. *bukdol* fordúl elő.

3. *-sk.* Ebből a magyarban különféle alakok fejlődtek. Így *sz*, pl. *mász, hallszik, eszik* és a *fekszik, hidekszik* stb. igékben; ezeknél csak is a folyó cselekvésben marad meg az *sz.* Azután *z*, pl. *kötöz, érez, kérdez* és a *-doz* féle kombinált képzők, pl. *hasadoz, szakadoz.* Továbbá: *mulatoz, pattogzik* és a reflexiv jelentésű *-z*-s igék, pl. *tartozik, zárkózik, födöz.* Másik alak az *-s*, pl. *futos, keres, felesel.* Előfordúl még e képző a következő alakokban: *-cs, -szol, -czol, -sol, -zsol, -csol;* továbbá más képzőkkel kapcsolatban: *-doz* s *-dos*, pl. *lépcső, hurczol, tapsol, dörzsöl, szökdécsel, fejledez* s *pökdös.*

4. *-ng.* A magyarban rendesen *g* a megfelelője, de az eredeti *-ng* is megmaradt még sok példában, pl. *hullong, lappang, szorong, lézzeng* stb. Élő alapszó után kevés esetekben található, pl. *tátog, düllög, szédeleg, gőzölög, csavarog, ólálg.* Elavult alapszó után sokkal gyakrabban járul a *g* s ilyenkor rendesen *-n* momentán s *-dul* inchoativ képzős igék használatosak mellette, pl. *forog : fordúl, potyog : pottyan, libeg : libben, permeg : permetez* stb. Más képzőkkel együtt következő kapcsolatokban fordúl még elő: *-ng, -log, -dog, -czog, -czong, -csong, -gol, -ngol*, pl. *szállong, szédeleg, haldogol, kunczog, marczong, ácsong, rongol, csatangol.*

5. *-j.* Más képzőkkel kapcsolatban, még pedig az előtte levő magánhangzóval hosszú magánhangzóvá olvadva egyike a legelterjedtebb gyakorító képzőknek. Azon képző csoportozatok, melyekben e *j* megtalálható, a következők: $<$ *ál él*, $<$ *al el*, *-lál -lél, -lal -lel, -dál -dél, -dal -del, -dácsol -décsel, -szál, -czál, -zsál -zsél, -csál -csél, -csel, -sel, -gál -gél, -gal -gel, -dogál -degél, -dögél -digál, dogal -degel, -dögel, -szigál -czigál*, $<$*ánd énd*, $<$ *and end*, $<$ *ad ed*, $<$ *ész ász*, $<$ *asz esz*, $<$ *áz éz*, *-dász*, $<$ *ácsol*, $<$ *écsol*, $<$ *écsel*, $<$ *ángol*, $<$ *ág.* Lássunk mindegyikre egy-egy példát:

járál, metél, tapasztal, lehel, táplál, kérlel, foglal, szurdál, vagdal, lépdel, bukdácsol, nyiszál, kóriczál, körömzsél, faragcsál, döngicsél, szökcsel, visel, rongál, nézgél, nyargal, üldögél, fúdogál, énekeldegel, ránczigál, csiklándoz, lelkendez, örvend, porlad, csüggyed, enyész, kaparász, meneszt, hullaszt, lógáz, intéz, kajdász, rikácsol, döngécsel, mulángol, kodág, kodácsol.

Ide sorozza Simonyi a minden igéből képezhető < *and end* végű igealakot, mely régen < *ánd énd*-re végződött. Most már a latin futurum exactumnak felel meg, de a mint a régiség példái bizonyítják, eredetileg a beálló cselekvést jelölte, sőt a közszokásbeli *elegendő, illendő, kelendő, várandós* egyenesen *tartós, folytonos* cselekvést jelentenek. E kielégítő magyarázat mellett Simonyi a HB-beli *emdul (émdül)* alakra támaszkodva, még egy másik magyarázatot is nyujt, mely szerint az < *and* < *ánd*-nak elemezve egyenértékű volna a momentán-frequentativ képzős < *ámod*-dal, pl. *villámodik, futamodik.* E vélemény azonban nem áll elég biztos lábon, valószínűbbnek tartható az az egyszerű eset, hogy a HB-beli *emdul*-ban az *m n*-ből változott át. Sokat nyom a latba az a körülmény is, hogy a régi nyelvben nyomát se találjuk egy átmeneti alaknak, melyre a fentebbi vélemény támaszkodhatnék.

6. *-r.* E képző eredetibb alakja tulajdonképen *l*, mely aztán az egyes ugor nyelvekben külön-külön *r*-ré változott. A magyarban még számos *r*-es szónak kimutatható eredeti *l*-es alakja, pl. *fur, furdal-fulánk, kotor-kotúl, kóborog kóbol, fanyarog-fanyalog* stb. Élő alapszótól csak más képzőkkel kapcsolatban fordúl elő e képzés, pl. *bojtorodik, hunyorít, toporzékol, töpörödik.* Nem élő alapszók után az ugor alapnyelvben is megtalálható az *r*, pl. *jár, kórász, tár* s tovább képezve: *ingerel, vicsorog, sanyarog.* E képző még a következő kapcsolatokban fordúl elő: *-rol rel röl, -roz, -rog reg rög, -dorog dörög, -szorog czorog csorog,* < *ár ér,* < *ároz, érez, -rál rél, -rász rész,* pl. *kóborol, pazarol, hanczuroz, nyomorog, diderog, döbörög, bódorog, vánczorog, áncsorog, szivárkodik, lógároz, kunyorál, fütyörész, motorász.*

B) Mozzanatos képzők.

Számra nézve kevesebbek a gyakorítóknál s élénken érezhető jelentésűek csak az < *an en,* < *int,* < *it* s < *all ell* képzők. Legtöbbnyire gyakorító képzőkkel kapcsolatban fordulnak elő.

7. *-m.* Egyszerű alakjában egypár példát kivéve alig maradt fen. Leggyakoribb elváltozásai és tovább képzett alakjai a következők: *-m, -n, -v,* < *ám,* < *án,* < *am em,* < *an en,* < *aml(ik) eml(ik),* < *amod(ik) emed(ik), -mol mel möl, -mál mél* s *-mad med,* pl. *nyom, köszön, omlik, ont, v*-re változott alakban: *hervad, sorvad;* a *-vány vény* névképző eredete még kérdés alá eshetik, hogy vajon ugyanazonosak-e. Továbbá: *csillámik, kiván* s tovább képezve *siránkozik; futam, folyam, uszam(ik): fogan,*

hullan, s elavult alapszók után: *csattan*, *rohan*, *illan*. A megnyujtott mássalhangzók után járuló < *an en* előtt valamely deverb. képző lappanghat, pl. *roggyan*, *lükken*, *dörren* stb. Továbbá: *villámlik*, *nyilamlik*; *retemedik*, *nyilamodik*: *törmöl*, *káromol*: *kuszmál*, *böcsmérel*, *kegymél*: *támad*, *förmed*.

8. *-t*. Különösen más képzőkkel kapcsolatban egyike legelterjedtebb képzőinknek. Elő alapszók után: *félt*, *irt*, *kiált*, *árt* továbbá *lát*, *fest* s csak is tovább képzéssel: *ültő*, *állló* s az < *al el* képző előtt: *étel*, *ital* stb. Képző csoportokban a következők igen elterjedtek: < *at et* az < *át* rövidítéséből, pl. *sirat*, *szeret* s tovább képezve: *hivatkozik*, *unatkozik*; *-lat let*, pl. *koslat*, *vizslat*: *-gat get*, pl. *ugat*, *bőget*, *eveget*, *ivogat*, *kéreget*, *kapargat*, *mutogat*, *feszeget*, *teginget* s még számos más példa. < *it* (régebben *-jt*), pl. *taszit*, *fenyit*. Továbbá: *merit*, *hajit*, *emelit*, *csavarit* s elavult alapszóval: *hunyorit*, *lombit*, *támit* stb. *-nt*, pl. *köszönt*, *kaczont*; < *ánt ént*, *teként*, *kurjánt* s megrövidűlve *bosszant*, *horkant*, *durrant*. Élénken érezhető funkcziója van az < *int* képzőnek, mely részint a régi < *ont* elváltozása, pl. *kacsont*, *osont*, részint az *ént* megfelelője: *teként*, *érent*, részint a mom. *it*-tel való összezavarása, pl. *taszint*, *kavarint*, *busint*. Előfordúl még e képző *-tol* és *-tél* alakban, pl. *zakatol*, *börbitél*.

9. *-p*, *-b*. Világos alapszó után: *hagyap*, *üleped* s homályos alapszóból: *harap*, *teleped*, *szörpöl* stb. A *-p*-nek *-b* alakjához rendesen a frequ. *-l* szokott járulni, pl. *löcsböl*, *zürböl*, *rombol*, *dorombol*. Továbbá *-bál*, pl. *nyirbál*, *kiabál*, *himbál*.

10. *-k*. Tisztán csak kevés példában maradt meg: *buk*, *szitok* s más mom. képzőkkel: *rikkan*, *reszket*, *pirkad*. Leggyakrabban frequ. képzőkkel szokott társulni. E csoportok a következők: *-dok dök dek*: *esdek*, *öldök*, *érdekni*; s ugyane képzőnek *l*-lel való folytatott alakja; *esdekel*, *haldokol*, *öldököl*. Továbbá: *kol köl*: *tuszkol*, *dömösköl*, *szunyákol* s tovább képezve: *hánykolódik*, *sütkérez*, *hajkurász*. *-kál kél* legelevenebb gyakorító képzőnk, pl. *bujkál*, *uszkál*, *áskál*, *kandikál*, *czirókál*, *faracskál* s tovább képezve: *sikárol*, *sütkérez* továbbá: *csapkod*, *veszekedik*. Előfordul még ezeken kívül: *-kos*, *koz*, *-kász kész* s *kotál* csoportokban, pl. *futkos*, *átkoz*, *fürkész*, *járkotál*.

11. *-l*. Előfordul erősítve, pl. *fuvall*, *rivall*, *lövell*, *sugall* s mom. *-t*-vel kapcsolatban, pl. *kiált*, *rikolt*, *üvölt*.

Íme nagyjában felsorolva a gyakorító és mozzanatos igeképzőknek részint önálló, részint egymással való kapcsolatos előfordúlása. Pedig ez összeállításnak szókincsünk csak egy része szolgált alapúl s így kimerítőnek nem is mondható. Hány meg hány példával fogja még bizonyíthatni a csak részben felkutatott anyag képzőink alaki változatosságát. Hozzá járul még az is, hogy sok képzős szót csak hozzávetőleg lehet elemezni az előtte levő homályos alapszóból s így könnyen

megeshetett, hogy a mit ma képzői résznek tartunk, az idővel az alapszóhoz tartozónak fog bizonyúlni és megfordítva. A *versel* igét például Simonyi *ver+sel*-nek elemzi a *ver* igéből, pedig ha a *verset fut* kifejezést tekintetbe veszszük, aligha megállható e feltevés. Az összehasonlító nyelvészet feladata lesz e homályos kérdéseket megoldani, az alapszóktól elválasztani a képzőt s e czélból mi sem lehet hasznosabb, mintha összehordjuk az erre szükséges anyagot a régiség s a nép nyelvéből.

KÚNOS IGNÁCZ.

Lucillius.

(Anthol. Pal. XI. 391.)

A fösvény Asklepiades egeret lel a házban
S kérdezi: Házamnál, kedves egér, mit akarsz?
Jó ízűt nevet és így szól az egérke: ne reszkess!
Itt soha ennivalót, csak maradást keresünk.

Ford. P. T. E.

Terentius.

Anth. Lat. 734. R.

A karthagoiak nagy városába' születtem
S Róma vezéreinek hadbeli foglya levék.
Emberi erkölcsöt festettem, az ifju- s a vénét,
S a rabszolga legény hogy szedi rá az urát,
Mily cseles a kéjhölgy s a kerítő, s milyen a fösvény.
Mind a ki olvasod azt, úgy hiszem óva leszel.

P. T. E.

A latin Anthologiából.

(Riese 706.)

Hólabdát hajított az imént rám Júlia. Hittem,
Nincs tűz a hóban, s tűz vala mégis a hó.
Mi hidegebb hónál? S lám, Júlia, mégis a hógömb,
Mellyet rám hajitál, szívemet égeti meg.
Hol lehetek biztos szerelemnek a csalfa cselétől,
Hogy ha keményre fagyott vízben is annyi a tűz?
Júlia, csak te birod szívemnek eloltani lángját:
Nem hóval s jéggel; tűzzel a tűzre, csak úgy.

Ford. P. T. E.

FORDÍTÁSOK.

Ovidius: Sapphó Phaonhoz.

Ha szorgos jobbom remegő vonásit
Kedves szemeddel föl sem ismeréd,
Tán eltalálnád a sziv sejtelmével
A vers alatt hű Sapphódnak nevét.
S tán kérdezed, miért e bús dal árja,
Holott a vig lant hangja volt enyém?
Hisz bús szivem, s a lantnak hurja mellé
Nem illik tört sziv, megcsúfolt remény.
Úgy égek én, mint hogyha vad viharban
Villám üszkétől ég a búzaföld,
És minden szélfuvástól újra lángol
S a fergetegben lángja szárnyat ölt.
És hogyne? Phaon ott jár messze-messze,
Hol Aetna lángja száll az égre fel,
Pedig hiába: Aetnánál erősebb,
Hevesb tüzektől lángol a kebel.
Nem lelkesit dal, nem a lantnak hangja;
Mert azt csak a szabad sziv érti meg,
Engem pedig hozzád a szerelemnek
Megtö hetlen bilincsi füztenek;
Methymna lánya, Pyrrha ifjusága
Már elhullatta régi bájait
S Lesbosnak eltünt csábja, régi kéje,
A mely élvezni, ábrándozni vitt.
Száz szív hervad mellőzve, elfeledve,
Mely birta egykor lelkem zálogát,
Száz szem tekint utánnad irigykedve,
Hisz kincsöket szórtam pazalva rád;
Mi sok kebelnek volt emléke folyton,
S a kéj, mit ajkam lopva oszta szét:
Mindaz együtt félénken és remegve
Tartózkodó szégyenben a tiéd.
Mert szép vagy, óh szép arczod hajnalában
A gyermek, s férfikor fognak kezet,
És nem tudom, de nékem rád csak nézni
Már lelki kéj és égi élvezet.
Ragadjál ijjat és Apolló lész te,
Szőllöt szorits és Bacchus elpirúl,

Feléd esengve nyujtja Daphne karját,
Feléd, hisz bájad szóra nem szorúl.
És én igaz szép nem vagyok, de lelkem
Ott jár a szépség csillagi között;
Én lantommal vagyok szép és nevemmel,
A mely örök hirnévbe öltözött.
Hogy barna lettem, hiba-é előtted,
Hisz Androméda egykor barna volt,
Szerelmesen búg mindenféle gerle
Akár fehér, akár más párja volt
És esküszöm, hogy más a tied nem lesz,
Csak hogy ha oly szép mint hogy lenni kell.....

— — — — — — — — — —

Hogy dalaim olvastad, lelkem akkor
Te is szépnek, nagynak ismerted el.
Emlékszem óh: daloltam egykor régen
S magad csodálva hallgatád a dalt,
S egyszerre megszakadt a dal, az ének
És minden érzésem csókodba halt
S midőn a kéj feloldta a szemérmet
Feledve lőn az élet, a világ,
Hogyan dicsérted ölelésem', csókom'
S édes hizelgő szavaim' kivált,
Aztán ha eltünt öntudatból minden
És karba' kar lihegve ott pihent,
Miként feledtem a jövőt, a multat,
S miként áldoztam néked a jelent.

*

Szicziliában jár a hütlen immár:
Óh nők, kiket szépsége elragadt
Ne higyjetek, nekem mondotta egykor,
Mit csábos ajka *nektek* mondogat!
Te is segits, kit Eryx hegynek ormin
A szent szerelmek serge fent ural,
Engedd, hogy a sors derüljön felettem
S a gond ne bántson sötét szárnyival!
Hisz oly sokat szenvedtem már a létben:
Atyám sirján tanultam szólni csak,
S bátyámul egy szerelmében csalódott
Bosszús, korán ért férfiú maradt.
Hajózva jár a tenger bölcsejében

És vesztett kincset vesztire keres
Engem pedig, a mért szeretve óvtam
Gyülöl, szivem megértve ott se' lesz.
És mintha a sors mégsem szabna végit
Borult az ég a végzet útain :
Utánnad ég szivemnek lázas vére,
Utánnad üznek titkolt lángjaim !
Lám rendetlen kibomló már a fürtöm
S a szép gyürü elhagyta ujjamat
Ruhám darócz, hajamba' ékszer sincsen,
Hisz nincs, kinek szépségem gondot ad.
Pedig szivembe lángokkal van irva,
Hogy énnekem folyvást szeretni kell ;
Talán a lant húrjától rezg a szív úgy,
Avagy a sors is úgy végezte el.
Vagy csak a forrón pezsgő szív ragad meg
S az tette, hogy forrón szerettelek,
Téged, kinek alakján karra kelnek
Fiúi hímpor s férfi kellemek.
Jöjj vissza, óh jöjj dagadó keblemre,
Hadd türjem a bút, a gondot veled,
Ha nem szeretsz, szemed' lehúnyva csókolj,
Ha nem szeretsz, engedd szeresselek.

*

Mig irok, rászáll könnyem az írásra
S bucsútlan elmenésed' siratom ;
Hogy elmentél némán, búcsút se véve,
Vígasztalan: ez fáj, ez fáj nagyon,
Hiába félsz, nem adtam vón' emlékül
Büvös erővel eltelt zálogot
Csak egyet kellett volna búcsúkor fogadnod,
Hogy Sapphódat feledni nem fogod.
Midőn kimondták «kedvesed elindult»
Szégyen és bú nyügözték lelkemet,
S vérzett szivem, mint szerető anyáé,
Midőn ujonszült magzatot temet.
Mégis tiéd a szivem, álmom álma,
Kinél verőfény lesz borús napom,
A kit az álom elhoz messze földről
És földeríti elhagyott lakom'.
Abban enyém vagy és öledbe tartasz

S én rajt' ölellek forró keblemen
Csókjaidtól fölpezsdül a vérem,
Ajkamról lágy sohaj száll hirtelen.
S aztán ? Folytatni tiltja a szemérem
De nem szerelmes, ki nem sejti azt.

*

Igy jár az éj, a míg csak bánatomra
A bús való új létre nem riaszt.
Kegyetlen napfény bántja meg pillámat,
Melyen még éjem titkolt kéje reng,
S utat tör megujuló panaszomnak,
Hogy mért a vágy valót sohsem teremt ?

*

Akkor bejárom erdőim', a berket
És feledés helyett — emlékezem ;
Hisz ott valék egykor boldog tevéled,
S hogy csak *valék*, kettősen érezem
Bár megtaláltam árnyas, kedves erdőd
A melynek lombja födte álmaid,
De messze van, ki ennek gyöngye volt csak
S ki nélkül mindez búsúlni tanít.
Ott a moha az öreg fáknak alján,
Hol titkos kéjünk nyughelyet talált ;
És itt csókommal ujra, s ujra érzem
Tiprott virágon lábadnak nyomát.
Ott áll a hely, az őszi szél a lombot
— Üdvöm tanúját — halkan rázza le,
És néma csöndes az a hely, mely egykor
Száz csalogány dalával volt tele.
Csak a patak maradt meg úgy, mint régen
S a forrás, melynek régi dísze zöld,
Hol zöld lótusz fehér virági közt most
Lágy álmokat a viz tündére tölt.
A viz tündére, mely borús szivemnek
Tanácsló ajkkal mutatá magát
S azt mondta : «Menj, hol Deucalion egykor
Szerelmi búban enyhülést talált.
Menj és ugorj szent Leukas szirttokán le,
Hogy elringassanak a szent habok,
Akkor vagy meghűl szíved ott örökre,
Vagy őt epedve, vágyva láthatod!»

*

És én megyek, keresni azt a szirtet
A hol a szív enyhületet talál ;
Megyek : a félelmet elnyomja szívem
És jelszavam : «Phaon vagy a halál!»
De mégis ; mért nem jösz magad kegyetlen
Hideg haboknál jobb forró szived,
Az ujra ébredő dal lesz jutalmad,
Ha megveted szerelmes szívemet.
Oh jöjj : a révben Vénus vár hajóján
Vitorláit Ámor fesziti fel.
Szerelmek raja űzi habról habra
S a vágyó sohaj rá szelet lehell!

*

S én várlak csendben : óh milyen türelmes,
Boldog reményben árva szerelem,
Várlak, hogyan váltasz meg csókjaiddal,
S hogyan temetsz karodba hirtelen.
Vagy meghalok és az a hab mely ringat,
A távol partra hozzád elsiet,
És lelkemnek fuvalmitól megzendül
Hűtlen fejed fölött a hűs liget.
A habra száll szünetlen ölelésem,
Szerelmes csókkal mossa lábodat,
S hogy emlékezzél megcsalt kedvesedre
Ujult erővel majd meglátogat.
Szerelmes szívedtől megittasulva
Kigyulnak parton a biborcsigák,
Szeretni fog minden attól a habtól,
A melyben Sappho enyhülést talált :
Szeretni fogsz te is, de késő lánggal
A melyben már késő búbánat ég ;
Ám a kit élve elvetél magadtól
Halálban sem lesz többé a tiéd !

L. M.

UJABB OLASZ CLASSIKUSOKBOL.[1])

Május ötödike.

(Manzoni ódája Napoleon halálára.)

Csak volt. A milyen mozdulatlan
Feküdt a test, végsőt lehelve,
Midőn, melyet már elfelejtett
Fölszállott óriási lelke:
Igy áll a föld, nagy rémületbe',
Hogy ím a hír hozzá jutott.

S némán a végzet emberének
Gondol utolsó nappalára,
S nem tudja még, más századokban
Ilyen nyomot halandó lába
Hagy-é megint a föld porába,
A melyet vér boríta el?

Őt látta szellemem, a trónon
Mint tündökölt, s nem nyíltmeg aj-
Én váltakozva földre bukni, [kam;
Fölkelni s ujra bukni hagytam —
De akkor százezernyi hangban
Az enyimet nem hallhaták.

Szüzen a szolga-bámulattól,
S gunytól, mely sebze vakmerően,
Midőn a fénysugár im eltünt,
Most kél e hang a levegőben!
Sírnál fakad a dal belőlem,
Mely tán örökre élni fog.

Az Alpokig a piramistól,
A Rajnától a Manzanárig
Villám tüze utól nem érte
E bárdnak villogó csapásit.
Egy óczeántól szállt a másig,
Scyllától Tanaïshoz ért.

Igaz dicsőség volt e része?
Más nemzedék feleljen arra.
Mi földre hajtjuk homlokunkat
Az Úr előtt, ki azt akarta,
Hogy *benne* légyen nagy hatalma
És szelleme legtöbb nyoma.

Öröm, mely reszket s fölviharzik
Nagy szándokoknak ébredtére,
Aggódás, mely a szívbe forrong,
Mikor egy trón tünik eléje,
Melyet csak őrülés remélne,
S mit méltó díjaként elér:

Érezte mind; volt része sokszor
Dicsfény - növesztő harczveszély-
Menekülésben, diadalban. [ben,
Száműzték s ült királyi széken,
Kétszer feküdt a porba mélyen,
Oltárra kétszer helyhezék.

---

[1]) Felolvastatott a Philologiai Társaságnak márcz. 1-én tartott ülésén.

Nevét nevezte, és két század,
A melyek egymással csatáztak,
Mint hogyha végzetük beszélne
Várták, mi lesz a nagy határzat.
Ő csöndet intett és középre
Leült mint választott biró.

Eltünt. S a napok és az éjek,
Hal-börtönébe mik leteltek,
Mind hirdetői kegyeletnek,
Határtalan irígykedésnek,
Kiolthatatlan gyűlöletnek
És örök szeretetnek is.

Amint ráeúlyosúl a hullám
Szegény hajótörött fejére —
A hullám, melyről széttekintett,
De melyről nem tünék szemébe
A messze, messze part szegélye
Bármily soká fürkészte is :

Szivére rája nehezedve
A mult idők emléki voltak !
Hányszor kivánta elbeszélni
Küzdelmeit az utó-kornak !
S fáradtan ejté el a tollat
A túdós könyv elé ha űlt.

S hogy' csöndesen meghalt a nap- [pal,
Ő hányszor állt ott, leszegezve
Villámtekintetét a sárba !
És fonva karjait keresztbe,
Megszállta őt emlékezetje
Oly napnak, amely rég letünt.

Előtte állott könnyü sátra,
És látta, mint tört annyi sánczra,
És látta árját tűzlovaknak,
Előtte állt had csillogása,
És látta : forrtak birodalmak, —
S mi gyorsan csöndesült le mind !

Ah ! súlya ennyi fájdalomnak
Megtörte rég pihegő keblét.
Kétségbesett. De jöttek égből
Kezek, a melyek fölemelték
Oly légbe, mit ma is lehel még —
Könnyebben mint a föld legét.

És elvivék a szép remények
Virágozó ösvényin által,
Örök mezőkre, mik' jutalma
Birokra kel akármi vágygyal,
A hol sötétbe', csöndbe' szárnyal
A dicsőség s a földi hír.

Te Hit, szép, jó és halhatatlan,
Erőd győz mindig, hogyha támad,
Tábládra most örömmel írd fel :
«Még soha le nem bomlának
Szíve előtt a Golgotának
Ily büszke nagyság térdei !»

Üzd onnan el a gúnyolókat,
Hol hamvai nyugtot lelének.
Az a ki kínt s vigasztalást ad,
Az isten, a ki temet, éltet,
Szalmáján puszta fekhelyének
Pihenni ő melléje tért.

Radó Antal.

VEGYESEK.

— **A komáromi magyar szinészet története** czímmel id. Szinnyei József igen érdekes czikkeket írt a *Komáromi Lapok*ba, melyek most különnyomatban is megjelennek. Eddig két füzet (128 lap) fekszik előttünk. E dolgozat sokkal többet tartalmaz, mint a mennyit a czíme igér; nemcsak a komáromi színi előadásokról, hanem evvel kapcsolatban az összes magyar szinészet történetéről, a magyar előadások repertoiréjáról, az előadott darabok eredetéről és elterjedéséről, a szereplő szinészek életéről és munkásságáról is szól a szerző, ki nagy szorgalommal, nemcsak korabeli folyóiratokból, hanem kéziratos feljegyzésekből is merítette anyagát, sőt, a hol lehetett, a kornak még élő embereinél is keresett és talált felvilágosítást. A szerző fáradhatatlan ügybuzgalmának sikerült is oly gazdag és értékes anyagot összegyűjtenie s tanulságosan feldolgoznia, hogy könyve a magyar szinészet még ezentúl megirandó történetének egyik legfontosabb alapműve lesz. Ha a munka elkészül, természetesen újra s bővebben térünk vissza reá; most alkalmilag nehány helyreigazítással és pótlással egészítjük ki Szinnyei kutatásait.

11. l. Simai, Igazházi, 1790. Eredetije «Der Bürgermeister, Lustspiel in 5 Akten von Alois Friedrich Graf von Brühl, Dresden, 1786». A szerző, a hirhedt szász miniszter fia, szül. 1739 és megh. 1793. L. a 97. laphoz.

25. l. «Addig viszik a korsót a kúthoz míg eltörik.» Nem Benke eredeti darabja, hanem átdolgozás: «Der Krug geht so lange zu Wasser, bis er bricht, Lustspiel in 3 Akten von J. F. Jünger, Regensburg, 1802.»

58. l. König Károly Csengery Antalné nagybátyja, nem atyja; ez utóbbit Ferencznek hivták.

64. l. Dugonics A. Bátori Máriája nem eredeti dráma, hanem «Ines de Castro» átdolgozása.

65. l. Katona József «István»-ja nem Kotzebue után készült, mint Karacs Teréz állítja. Hiszen Kotzebue darabja csak egyfelvonásos alkalmi költemény, míg Katonáé «vitézi nézőjáték négy felvonásban». Kotzebue darabjáról l. «Beethoven magyar operája» czímű czikkemet a «Fővárosi Lapok» 1881. április 17-iki számában.

68. l. Bohó Misi de Hájos. Eredetije «Don Ranudo de Colibrados» Kotzebuetól, Holberg után.

69. l. Holteitől «Zsák meglelte foltját», 1807. Ez lehetetlen, mert Holtei 1797-ben született s így 1807-ben csak tíz éves volt. Első műve 1815-ben jelent meg. Talán Holbein?

70. l. Victor, «Kalais János vagy a nemes szivű hajósok». Ki ez a Victor? Alkalmasint: «Jean Calais von Christian Felix Weisse, 1780», Voltaire után.

71. l. «Hívség győzedelme», forrása ismeretlen. Talán: «Triumph der Treue, Schauspiel, Leipzig, 1754».

72. l. «Tulokmányi Máté». Eredetije: «Rochus Pumpernikel, ein musikalisches Quodlibet in 3 Akten von Mathias Stegmayer, Wien, 1811». Van e darabnak egy második része is: «Die Familie Pumpernikel, ein musik. Quodlibet in 3 Akten, u. o.» Stegmayer Mátyás a bécsi opera igazgatója volt, szül. 1771, megh. 1820.

97. l. «Talált gyermek». Eredetije: «Das Findelkind, Lustspiel von Graf A. F. Brühl, Dresden, 1785.» L. a 11. laphoz.

101. l. Láng Ádám eredeti és fordított műveinek sorozata pontos vizsgálatot igényelne. Ez alkalommal csak egy-két megjegyzésre szorítkozom:

«Tolvaj-kulcs Vogeltől». Eredetije: Der Nachschlüssel, Schauspiel in 3 Akten nach Frédéric und Laquerie von Wilh. Vogel (1772—1843). — «Amerikai Töpfertől.» Pedig ez is Vogeltól való: Der Amerikaner, Lustsp. in 5 Akten. Berlinben 1798-ban adták először.

108. l. «Borzasztó éj a sziklavölgyben.» Eredetije: Die Schauernacht im Felsenthale, Zauberspiel in 3 Akten von Jos. Alois Gleich (1772—1841).

111. l. «Thoringer Gáspár.» Eredetije: Kaspar der Thorringer, Schauspiel in 6 A. von Graf Törring von Seefeld. E tárgyat különben sokszor dolgozták fel Németországban.

Stb. Nagy érdekkel várjuk Szinnyei értékes dolgozatának folytatását. H. G.

— **Kazinczy Klopstocknál Hamburgban?** Richter H. M. bécsi tanár e napokban *Aus der Messias- und Werther-Zeit* czímmel igen érdekes könyvet adott ki (Wien, 1882), melyben Klopstock viszonyát Bécshez és Ausztriához, és Goethe Wertherjének hatását a bécsi közönségre tárgyalja. Tanulmányainak czélja kimutatni, hogy Ausztria a múlt században az irodalmi productió terén ugyan nagyon elmaradt volt, de hogy a német irodalom termékei Bécsben és Ausztria többi városaiban is nagy érdeklődést keltettek és tekintélyes olvasó közönségre számíthattak. Richter ezen tanulmányai alaposan helyreigazítják a német irodalomtörténetnek azon hagyományos meséjét, mintha Bécsben a múlt században irodalmi élet egyáltalában nem lett volna és a jó bécsiek talán könyveket nem is olvastak volna. E tanulmányok saját irodalmunk szempontjából is érdekesek, mert ismeretes dolog, hogy a német irodalom termékei jó részben Bécsen át jutottak hazánkba.

E könyvének 37. lapján megemlékszik Richter Kazinczy Messiásfordításáról is és azt állítja, hogy Kazinczy 1790-ben hivatalát elvesztvén, Németországba ment és 1791 juniusban Klopstocknál is tartózkodott

Hamburgban. Tudjuk, hogy ez tévedés, mert Kazinczy sohasem járt Németországban. Szerzőnk ez állításának forrása Klopstock levelezése, melynek néhány sorát félreértette. Klopstock 1791. junius 18. írja Cramernek: „*da kam des Nachmittags der Baron Hompesch, der Deutsche, und der Ungar (Sie kennen ihm vermuthlich von Emkendorf aus) zu mir*" és ugyane levél végén: «*Auch den Brief des Ungars, der den Messias übersetzt, finde ich nicht.*» E levélhez megjegyzi Lappenberg, a Klopstock levelezésének kiadója (*Briefe von und an Klopstock, Braunschweig, 1867,* 525. l.): «Der Ungar Franz von Kazinczy, kgl. Oberaufseher der Nationalschulen des Kaschauer Bezirkes, liess 1790 zu Kaschau eine ungarische Uebersetzung des Messias erscheinen.» E megjegyzés helyes, Richter azonban tévesen következteti belőle és Klopstocknak fentidézett szavaiból, hogy Kazinczy Hamburgban járt. Kazinczy valószínüen a magyar Messiás megjelent részét küldte valamely Németországban utazó hazánkfiával egy levél kiséretében Klopstocknak, ki idézett levelében e hazánkfiáról és Kazinczy leveléről megemlékszik. A levél átadója valószínüen Kis János volt, ki 1791-ben és 1792-ben Németországban járt. Kazinczy levele alig maradt fönn, Klopstock levelézésében legalább nincsen meg. H. G.

— **Hősi eposzok meséi.** Középtanodai segédkönyv. Írta *dr. Margalits Ede,* zombori áll. gymn. tanár. Budapest, 1881. Aigner, 72 lap. — «A gymnasium 4., 5. és 7. osztályában a magyar nyelvi oktatás egyik főbb tárgya az elbeszélő költészet, különösen az eposz tárgyi és szerkezeti kellékeinek inductiv ismertetése; e czél elérését megkönnyítendő, összeállítottam a nevezetesebb eposzok tervrajzait; művem nevezetesebb eposzokat, számszerint nyolczat ölel fel (Ilias, Odyssea, Aeneis, Nibelungen, Gerusalemme liberata, Lusiados, Zrinyiász és Zalán futása); — bár e böngészetnek csekély irodalmi értéke leend, mert az irály itt-ott szükségképen nehézkes, ha egy-egy mondatba vagy száz verssor tartalma szorúl; de az összehasonlító gyakorlati tanítás terén, mint segédkönyv, élénken érzett hiányt fog az pótolni.» Szerző e bevezető sorokban helyesen indokolja füzetének czélját és tartalmát. Ilyen segédkönyv csakugyan jó szolgálatot tehet a pœtikai oktatásnál és egyes epikus töredékek olvasásánál s magyarázatánál. E szempontból ajánljuk is a gymnasiumi és reáliskolai összes philologusok figyelmébe.

De azért két megjegyzést mégis koczkáztatunk; talán reábírhatjuk ezekkel a szerzőt dolgozatának bővített átdolgozására, — mert ez egyedűli czélunk.

Margalits azt mondja, hogy hősi eposzok *tervrajzait* adja. Ez nem egészen találó kifejezés és nagy kár, hogy nem találó. Szerző ugyanis a felvett nyolcz eposznak énekről énekre lehető rövidre vont kivonati tar-

talmát adja. E kivonatok még nem tervrajzok. Ez eljárásnál a főcselekvény és az epizódok nem válnak kellően ki; az olvasó nem nyer igazi képet az illető eposzok szerkezetéről. Legjobban kitűnik ez, ha az episodokra figyelünk, melyek Margalits elbeszélésében többnyire egészen elvesznek. Glaukos és Diomedes az *Ilias*-ban, Nisus és Euryalus az *Aeneis*-ben, Ines de Castro a *Lusiadok*-ban stb., alig hogy megtaláljuk őket. A fődolog volna, az eposzok tartalmát, akár énekek szerint is, de úgy előadni, hogy a cselekvény különböző szálai, a fő- és a mellékcselekvények pontosan és első pillanatra észrevehetően különváljanak. Nem volna baj, ha az előadás ennek következtében egy kissé terjedelmesebb, kevésbbé szófukar s itt-ott reflektáló is volna. Kellemetlen hatású Margalits elbeszéléseiben az is, hogy majd múlt, majd jelen idővel mesél. Úgy hiszszük, ily kivonatoknál csak ez utóbbi a helyes.

Másik megjegyzésem az előadás pontosságára vonatkozik, mely az előttünk fekvő dolgozat mostani alakjában sok helyütt kifogásos, a mi persze a számos sajtóhiba rovására is eshetik. Így, hogy csak egy tervrajzból (Nibelungen) idézzek nehány példát: Gunther, Gernot és Gizelher nem «uralkodtak», mert csak Gunther volt az uralkodó; Krimhilda nem fogolyról, hanem sólyomról álmodott; Brunhilda nem «izlandi amazon»; «Siegfried a legdúsabb fejedelem nejével boldogúl él» (34. l.), nem értem; 35. l. »Krimhilda oly súlyos vádat emel Brunhilda ellen, hogy ez sírva fakadt», — a vádat mégis csak meg kell mondani, ha lehetően elleplezve is stb. stb. Legnagyobb baj a tulajdon nevek pontatlan és következetlen írása. Így: Zsigmond de Siegfried, miért nem Zsigfried? Siegelinde, de Silbung, miért nem Sziegelinde vagy Schilbung? Sindol, Hunol e h. Sindolt, Hunolt; Schilbung testvére Nibelung, nem Nibelungen; Brunehilda rossz alak, vagy Brunhild vagy Prünhild; a nibelungok kincsét vagy «nibelungen kincsei»- vagy «nibelungen kincsek»- vagy «nibelung kincs»-nek nevezi, mind a három esetben nem helyesen; Gernot csak egyszer fordúl elő ezen helyes alakban, különben mindig Gerenot; Etzelt Etelének nevezi, de testvérét Blödelnek, akkor mért nem Budának? Etzelburgot Etelvárnak, de Dietrichet nem Detrének; találkozik egy (a 47.) lapon Wolfart és Volfart is stb. stb. A tulajdonnevekre nézve ily dolgozatban csak egy eljárás a helyes és ajánlatos: pontosan meg kell azokat tartani, a mint a tárgyalt költeményben megtaláljuk, különben következetlenségekbe esünk és félreértésekre adunk alkalmat.

E megjegyzéseink czélja, mint már említettük, a szerzőt rábírni arra, hogy munkácskáját átdolgozza és bővítse, mert úgy vagyunk meggyőződve, hogy evvel igen jó szolgálatot tenne középiskoláinknak. Különben is ideje már, hogy a vég nélkül folytatott haszontalan tankönyv gyártást végre valahára abba hagyjuk s inkább a roppant szüksé-

ges s eddigelé irodalmunkban majdnem teljesen hiányzó középiskolai segédkönyvek kidolgozásához fogjunk. Újabb átdolgozásban talán a franczia *Rolanddal*, és nagy irodalomtörténeti hatásánál fogva, Voltaire *Henriad*-ja is megérdemelnék, hogy a szerző felvegye.

Margalits füzete különben, ismételjük, mai alakjában is megérdemli, hogy philologusaink figyelembe vegyék. H. G.

— **Arany János Toldija,** gyakorlatilag fejtegette *Végh Endre*, kaposvári államgymnasiumi tanár. Kaposvár, 1880. — Az új tanterv a középiskola kötelező olvasmányai közé vette fel Arany J. *Toldi*-ját; azért oly segédkönyvre, mely e remekművet æsthetikai s irodalomtörténeti szempontból tárgyalja, annál nagyobb szükség van, mert *Lehr Albert* kitűnő kiadása majdnem kizárólag a nyelvi magyarázatra szorítkozik. E czélnak akart megfelelni az előttünk fekvő könyv szerzője, s tagadhatatlan, hogy műve sok helyeset tartalmaz s a fejtegetett munka sok oly oldalára figyelmeztet, melyek az iskolában bővebb magyarázatot igényelnek.

Végh 54 lapra terjedő fűzete szól egy rövid, de nem igen áttekinthető bevezetésben a magyar epikus költészet történeti fejlődéséről, azután adja a *Toldi* egyes énekeinek tartalmát általános tárgyi magyarázatokkal. A további fejezetek czímei: Az egész mű tartalma, a költemény műfaja, műkellékek (egység, valószínűség, teljesség), szerkezet, jellemek, előadás és nyelvezet, külalak, Toldalék (Ilosvai megfelelő része).

A füzet tartalmának ez egyszerű felsorolásából kitűnik, hogy alig van a *Toldi*-nak — a mondán kívül, melynek eredetéről csak röviden emlékszik meg, — æsthetikai vagy irodalomtörténeti oldala, melyről *Végh*, legalább röviden, ne szólna. Ennyiben füzete ajánlásra méltó segédkönyv, melynek a modern philologusok a remek költemény olvasásánál és magyarázatánál jó hasznát fogják vehetni. De nem állíthatni, hogy *Végh* úttörő kisérletében már bírnók a *Toldi*-nak azon kommentárját, melyre irodalmunknak, első sorban oktatásunknak annyira szüksége van. Sok kérdést *Végh* csak érint, másokat alig hogy érint. A monda eredete (a reá vonatkozó különböző nézetekkel) bővebb fejtegetést igényelne; a költemény szerkezete szintén behatóbban tárgyalandó. De még azon pontokra vonatkozóan is, melyeket szerzőnk terjedelmesebben tárgyal, csak elvétve hatol be mélyebben a tárgyba; többnyire csak a legközelebb fekvő dolgok elmondására szorítkozik. Annyit azonban bizonyít e füzet, hogy *Végh* gondolkodó és művelt tanár, ki behatóbban foglalkozva tárgyával, derék dolgozatot tudna írni Arany J. remek költeményéről.

Az ilyen dolgozatnak főleg a következő fejezeteket kellene behatóbban tárgyalnia: 1. A monda; eredete és feldolgozása Arany előtt

és után; főleg Ilosvai volna terjedelmesebben tárgyalandó, s a szerzőnek pontosan kellene kimutatnia, hogy Arany miben és miért tért el tőle. — 2. A költemény szerkezete és műfaja. — 3. A jellemek; a jellemzés módja és eszközei. — 4. Stíl, verselés és nyelvezet. — Az ily munka értéke jó részben terjedelmétől is függ; mert egyes találó és felvilágosító megjegyzéseket találni Kemény Zsigmondnál, Toldynál és szerzőnknél is; de ezek mind töredékesek és számos kérdésre nem adják meg a szükséges felvilágosítást. Akár *Végh*, akár más szakférfiú vállalkozzék ily munka kidolgozására, az előttünk fekvő füzet minden esetre megkönnyíti neki a munkát. Örvendetes volna, ha ily beható Toldi-kommentár mielőbb létrejönne; addig *Végh* füzetét mint hasznos segédkönyvet[1]) ajánljuk magyar nyelvtanáraink figyelmébe. H. G.

— **A zuhatar.** Jókai a „*Fekete Gyémántok*"-ban ezt írta: «Két rém lakik a kőszénbányák üregeiben, az egyik a *zuhatar*, a másik a viheder. Nem örömest csinálok új szókat. Ezúttal kénytelen vagyok vele. Olyan két hatalmast kell megneveznem, a kiket még nem ismert Páriz Pápai és Márton. Németűl das schlagende Wetter és das böse Wetter. Amahhoz a zuhan és a zivatarból készítettem a nevet; emehhez egy régi tájszót kértem kölcsön.» E sorok fölháborították a Nyelvőrt, mely múlt évi folyamában humora özönével elárasztotta Jókait. A Nyelvőr ezúttal mellőzte tudományát, hogy humorát annál szabadabban szárnyaltassa, a mesebeli hollóként kiejtvén a sajtot szájából, hogy énekével elbájoljon. Azért csúfolta Jókait Barczafalvi atyafiának, azért nem jegyezte meg, hogy a költő tévesen elmélkedett, de nem rosszúl cselekedett, lévén a zuhatar régi szó, melyet nem Jókai csinált. Csak hitte, hogy csinálta, hisz sokszor jön tollunkra szó, melyet hogy honnan vettünk, nem tudjuk megmondani. A „*Vasárnapi Ujság*" azonban nem méltányolván a nyelvőri humor sajátságait, ama gyanúra ébredt, mintha nyelvünk törvényhozói nem tudnák, hogy a zuhatar régi szó, pedig úgy mond, példával szolgálhatunk. Tanultunk tőled jó ujság, válaszolt erre a Nyelvőr, de mást mond az általad fölfedezett szó s mást jelent az, melyet Jókai csinált. Amaz a zivatarnak régibb mása, emez Jókai lelkiismeretét terheli, tehát nekünk van igazunk. A Nyelvőrnek mindig igaza van. De vajon a *schlagende Wetter* fogalma távol áll-e a zivatarétól? S midőn e bányászati fogalomra Jókai nem talált szót az élő

[1]) Furcsa a 10. lapon a következő mondat: «Általa (az első ének utolsó versszaka által) lesz bevégezetté nemcsak a külalak rajza, de a *lélektani ecset is, mely* Miklós roppant erejének s elborúlt kedélyének oly megkapó színekben *ad kifejezést*." — Nagyon sok a sajtóhiba. — Egyéb lényegesb tévedésre vagy helytelenségre nem akadtunk.

nyelvben, nem volt-e joga föleleveníteni egy rokon értelmű régi szót? Talán hibásan indokolta eljárását. Ám róvjuk meg az indokolást, de vitassuk legalább az eljárás helyességét, vagy helytelenségét. Így azt hihetné valaki, hogy a régi szók használata is tilos. Hagyján mindez. Hát csakugyan jól gyanított a *Vasárnapi Ujság?* Csakugyan ujság volt a Nyelvőrnek a zuhatar régisége? Pedig meg van a szó Ballagi szótárában, megtaláltuk Beniczky Gáspár 1708-ban írt naplójában is, melynek egy helye így hangzik: «Érsekujvári határban érkezvén, ollyan *zuhatárral* való jégeső vert, hogy az egész Hadaknak meg kellett állani.» (Rákóczi-Tár, közli Thaly Kálmán, I. köt. 143. l.) A. D.

— **Nyelvtörténeti adatok.** Mivel már az idézéshez fogtunk, ide írunk néhány érdekesebb szót és szólásmódot, melyeket a *Rákóczi Tár*-ból kijegyeztünk olvasás közben. Talán a nyelvtörténeti szótár írója, vagy mások föltudják használni a következőket:

Az kik hazájoknak szükségét szívekhez közölyebb eresztették (I. k. 10. l.).

Vay Mihály penig egynéhány napoktúl fogvást kornyadozván, (I. k. 21. l.).

Idein korán . . . felkelvén (u. o. 27. l.), sok derék Leveleket . . . hozván magával (u. o. 30. l.), jégesső miatt *körülbelül* való szőlőhegyek elvesztek (u. o. 34. l.), *tova déltájban* visszajött (u. o. 36.), a tűz mellett egy *kevésék* . . . mulatván (u. o. 46. l.), egy *kevesék* sétálni kiment, az *honnant* (u. o. 56. l.), és osztanak . . . (azután értelmében) . . . leült (58. l.), napedlen-napestig (u. o. 65. l.), az Udvarhoz jött felesedmagával (u. o. 105. l.), tova három óra tájban (u. o. 111. l.), sőtt alighogy némely lovakat el is nem dőjtött (u. o. 143. l.), oldalaslag járt (u. o. 144. l.), osztanag (azután értelmében, u. o. 91. l.), test *rodhatatlanúl* (u. o. 93. l.), Seregek Isteninek . . . haragjának elengesztelését . . . implorálta (u. o. 200. l.), Sok olly *állapotokat* követett el, a ki . . . oktalan állatban . . . csudálatos volt (u. o. 214.).

Ezek mind Beniczky Gáspár Naplójából valók (1707—1710); a Lakosa csak csupádon-csupa Sidóság (u. o. 23[illegible]. l.), nem kicsiny fáradságokkal és fázékonyságokkal . . . voltunk (l. azaz fáztunk sokat, u. o. 257. l.), minden utcza-szögőben csatornák vannak (u. o. 250. l.), kapuzáratkorig (u. o. 257. l.), fattyú-ágyból, azaz szeretőjétűl való Leánya (u. o. 360. l.), rosszúl volt . . . valami daganatság miatt (u. o. 380. l.), az földre hanyattast lefekűvén (u. o. 372. l.), Váraska mellett, kit is balogkézre hagyván (u. o. 394. l.).

Ezek Szathmári Király Ádám Napló-Könyvéből (1711—1717), valók. A. D.

(Folytatjuk).

— **Szegedi Sándor** †. A philologiai társaságnak halottja van. *Szegedi Sándor*, a debreczeni főgymnasium tanára, a tiszántúli ref. középiskolai tanár-egyesület elnöke, zsinati képviselő, a debreczeni ref. egyház presbytere, társaságunknak ujjá alakítása óta tagja, f. é. márczius 17., öt heti súlyos szenvedés után, életének 57-dik, tanári hivatalának 29. évében meghalt. Kitünő képzettségű, lelkes és hivatott munkást veszített benne a hazai s első sorban a protestáns oktatásügy. Béke hamvaira!

— **A budapesti philologiai társaság** márczius 1-én *felolvasó ülést tartott*, következő tárgysorozattal:

1. *Dr. Erődi Béla*, Az albán és újgörög népköltészetről, tekintettel saját népies költészetünkre.
2. *Dr. Kont Ignácz*, Euripides Rhesosa.
3. *Radó Antal*, Az ujabbkori olasz lyráról.

A felolvasó ülés után *a választmány ülést tartott*. Elnök: Ponori Thewrewk Emil. Jegyző: Dr. Keleti Vincze. Jelen voltak: Dr. Ábel Jenő, Dr. Bászel Aurél, Bermüller Ferencz, Dr. Heinrich Gusztáv, Pirchala Imre, Dr. Simonyi Zsigmond, Dr. Pecz Vilmos.

Az ülésben következő rendes tagok választattak meg: *Dr. Hoffmann Frigyes* (Pozsony) és *Schill Salamon* (Budapest), ajánlja Dr. Heinrich G.; *Kispál Mihály* (Budapest) ajánlja Ponori Thewrewk Emil.

Végül még pénztárnok jelenti, hogy *Burány Gergely*, Szombathelyről Sallustius emlékére két forintot adományozott.

— **Tagdijokat** a márcziusi füzet kinyomatása óta megfizették:

1881-re: Faludi Miksa, Székesfehérvár. — Goldis János, Arad. — Dr. Simonyi Zsigmond, Budapest.

1882-re: Goldis János, Arad. — Gyulai Rudolf, Komárom, 4 forintot. — Dr. Heinrich Gusztáv, Budapest. — Kempf József, Budapest. — Nátafalussy Kornél, Rozsnyó. — P. Thewrewk Emil, Budapest.

— **Az oklevél díját** megküldték: Kispál Mihály, Budapest. —). Miháltz Ödön, Zilah.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

Badics Ferencz dr., Gaal József élete és munkái. Budapest, 1881. Aigner L. (K. 8-r. II, 192, III l.) 1 frt.

Ballagi M. Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.

(Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 5. sz.) Budapest, 1882. Akademia. (N. 8-r. 15 l.) 10 kr.

Csaplár B. Révai Miklós élete. I. kötet. Révai arczképével. Budapest, 1881. Aigner. (N. 8-r. II, 357 l.) 3 frt.

Hartmann von Aue. Der arme Heinrich. XIII. századi német költői elbeszélés. Bevezetéssel, jegyzetekkel és szótárral kiadta Heinrich Gusztáv. Budapest, 1882. Franklin. (K. 8-r. 155 l.) 1 frt.

Heinrich G. Boccaccio élete és művei. A legujabb kutatások alapján. Budapest, 1882. Franklin-társ. (K. 8-r. 248 l.) 1 frt 50 kr.

Heinrich G. Etzelburg és a magyar hunmonda. Székfoglaló. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 2. sz.) Budapest, 1881. Akademia. (N. 8-r. 39 l.) 20 kr.

Hellen remekirók magyar fordításában. I. kötet. Xenophon Anabasisa. (Cyrus hadjárata.) Görögből fordította Télfy Iván. 1. füz. 3. kiad. Budapest, 1881. Lampel R. 16-r. XVI, 112 l.) 40 kr.

Holub M. és **Köpesdi S.** Latin-magyar kézi szótár. 2. jav. és bőv. kiadás. Budapest, 1882. Lauffer. (8-r. 605 l.) 2 frt 40 kr.

Hunfalvy P. A magyar tudományos akadémia és a szuomi irodalmi társaság. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 3. sz.) Budapest, 1882. Akademia. (N. 8-r. 37 l.) 20 kr.

Joannovics Gy. Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében). (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. kötet 4. sz.) Budapest, 1882. Akademia. (N. 8-r. 45 l.) 30 kr.

Zágoni **Mikes** Kelemen válogatott törökországi levelei. Összeállította és jegyzetekkel kisérte dr. Erődi Béla. (Jeles írók iskolai tára XVII.) Budapest 1882. Fraklin-társ. (8-r. 158 l.) 80 kr.

Könyvszemle, Magyar. VI. évf. 4—5. füz. 1881. julius—október. Budapest, 1881.

Tartalma: A jövő évi könyvkiállításról. — *Fraknói V.* Bibliographiai apróságok. — *Csontosi J.* Magyarországi könyvmásolók és betűfestők a középkorban. 5. közl. — *Dietz S.* A budapesti m. tud. egyetem növénytani intézetének könyvtára. — *Reizner J.* III. Ferdinánd király rendelete magyar könyvek elkobzásáról. — *Rosty K.* Pótló adatok a magyarhoni Jézus-társaság könyvészetéhez 1711-ig. — *Majláth B., Kudora K., Hellebrant Á.,* és *Magyary Sz.* és *Florián J.* Adalékok Szabó K. Régi Magyar könyvtárához. — *Csontosi J.* A sárospataki ref. collegium könyvtárának kéziratai. — Könyvészeti adalékok Kiss Áron egyháztörténelmi munkájából. — *Majláth B.* Jelentés a M. N. muzeum könyvtárának állapotáról 1880—1-ben. — Deák Ferencz beszéde Horváth István muzeumi könyvtárnok érdemeiről. — Vegyes közlemények. — Iskolai értesítők. — Magyar irodalom. — Hazai nem-magyar irodalom. — Hazánkat érdeklő külföldi munkák.

Kosztka V. Latin mondattan, kiegészítésül a Kosztka-Perthes-féle latin alaktanhoz. 3-ik átdolg. kiadás. Kassa, 1881. Maurer. (8-r. IV, 79 l.) 80 kr.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

1882. MÁJUS. HATODIK ÉVFOLYAM. ÖTÖDIK FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK
HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA
1882.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elsején, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Dr. Heinrich Gusztávnak (Akadémia) czimzendők.

A Philologiai Társaság tagjai e folyóiratot tagdijuk fejében kapják.

A KYROS-MONDA.

Érdekes egy-egy mondát legelső feltüntétől egész addig követni, a mikor valamely költő rátette kezét és mintegy classicus alakjában állandósította. Nehéz azonban e feladat, ha a monda fejlődésének két egymástól oly távol eső pontját akarjuk összeegyeztetni, a milyen a Kyros-mondában Hérodotos meg az utána következő görög s latin történetírók elbeszélése, és az újabb perzsa népmonda, melyet Firdûszî Sâhnâmeh (királyok könyve) czimű eposában felhasznált. A történelmi Kyrosról ugyanis már 500 évvel Kr. e. támadhattak mondák, melyek őt a Zoroaster vallásának legendáiban előforduló hősök tulajdonságaival felruházták, sőt talán születése, élete és működése több körülményét e hősök némelyikének történetével azonosították. Az ilyen félig való, félig költött elbeszélés szájról szájra járt, változott; egyik-másik szereplő személye kivált és magában alkotta a monda középpontját, míg végre Firdûszi sok ilyen apróbb mondát nagy eposába olvasztott Ez Kr. u. 1000 esztendővel történt; 1500 év pedig elég hosszú idő arra, hogy monda oly nagy változáson átmenjen. Lássuk tehát a monda régi és új alakját.

Hérodotos [1]) elbeszélése ismeretes. Szerinte Astyagés méd király leánya, Mandané, perzsa emberhez, Kambyséshez ment nőül. Ennek fiát, kit csak később hittak Kyrosnak, Astyagés, mert egykor azt magyarázták ki valamely álmából, hogy unokája megfosztja a tróntól, Harpagosnak adta át, hogy ez megölje. Harpagos ezt nem meri tenni, hanem mégis átadja elveszités végett egy Mitradatés nevű pásztornak, kinek neje Spakó halva született fia helyett felneveli; Kyros felnő, játék közben megveri Artembarés fiát, ennek

[1]) Herod. 1, 107—129, de kivált 110.

panaszára a király elé idéztetik és ott nemes viseletével feltünik; Astyagés kérdezősködik és megtudja a valót. Harpagost ugy bünteti meg, hogy fiát megöleti és eléje tálaltatja. Kyros férfiúvá nővén fel a boszút forraló Harpagos biztatására fellázad és öregatyját csakugyan megfosztja a tróntól.

Ezt a mondát a Sâhnâmeh-ban két részre szakítva találom. *Az elsőt*, a mely Astyagésnek álmáról, Harpagoson elkövetett kegyetlenségéről meg arról szól, hogy állat szoptatta Kyrost, a *Ferîdûn-mondában* találhatni; *a másodikat*, a melyben Kyros szüleiről, Astyagésszel való rokonságáról és pásztornál való nevelkedéséről van szó, a *Kei Choszrû mondájában* ismerhetni fel. Nézzük e mondák rövid tartalmát, összehasonlítva a görög s latin íróknál található megfelelő vonásokkal.

A Sâhnâmeh-ban [1]) *Zohhâk* a sivatagban élő lándsás lovasok, azaz arabok nemzetéből való; pehlevî nyelven *Bîvereszp* a mellékneve, mely annyi mint «a tizezer lovú». Ez a melléknév Vaniček [2]) szerint a görögbe is átment, Βαιόρασπος alakjában, a mely tisztán mutatja az óbaktriai alakot: *baêvaraçpa*, a tizezer lovú. [3]) Csak az a baj, hogy Pape és Benseler szótárában sincs nyoma, hogy hol fordul elő ez a görög alakú név. Örmény írónál van *Biûraszp Azdahag*. Zohhâk maga az egyetlen név ez egész mondában, mely a classicus írók elbeszélésétől fogva egész a Sâhnâmeh mondájának megalakulásaig ugyanaz maradt. *Dohhâk* vagy *Zohhâk* ugyanis az újperzsa *dehâk*, *ezsdehâ* arabos alakja, ez pedig az óbaktriai *azsi dahâka*, azaz: a veszedelmes vagy harapós kigyó. [4]) Ez az óbaktriai szó pedig határozottan egy a görög Ἀστυάγης névvel. A méd király nevét ugyanis ősrégi népetymologia azonosította amaz óbaktriai szóval. A többi név a classicus írók és az újperzsa monda elbeszélésében épen nem hasonló, azért nem is erőködöm magyarázgatással valahogy összeegyeztetni. Ezt a Zohhâkot az ördög Irân trónjára segíti, jutalmul azt kérve, hogy vállán meg-

---

[1]) Vullers, Firdusii liber regum qui inscribitur Schahname, I. köt. 27. l. a 86. versétől a 62. l. 542. verséig; Le livre des rois traduit et commenté par J. Mohl, publié par Mme Mohl, I. köt. 39—84. l. Szász K. A világirodalom nagy époszai I. köt. 258—9. l.

[2]) Fremdwörter im Griechischen und Lateinischen 6. l.

[3]) Justi, Handbuch der Zendsprache 37. és 207. l.

[4]) Justi id. m. 14. és 150. l.

csókolhassa; csókja helyén azonban Zohhák vállán egy-egy kígyó támad, melyet megint az ördög tanácsára emberek agyvelejével kell táplálni. Így temérdek ember esik Zohhák kegyetlenségének áldozatúl. Egyszer aztán Zohhâk azt álmodta, hogy a királyok törzséből három dalia nőtt; a középső *Ferîdûn* volt, a ki őt bikafejű buzogányával fejbe ütötte, pányvájával megkötötte, nyakára kalodát tett és Demâvend hegyére hurczolta. A mûbedek, azaz mágusok, papok, egyike, *Zîrek*, megfejti ezt az álmot, úgy magyarázva, mint Hérodotosnál az álomfejtő Astyagés álmát. Zohhâk mindenfelé kerestetí Ferîdûnt, de csak atyját, *Abtînt* találja meg, és ezt ki is végezteti; anyja, *Firânek*, elmenekül és fiát egy ember őrizetére bízza, kinek kertjében a *Bermâjeh* nevű csudálatos tehén van. Ennek tejével táplálkozik Ferîdûn három évig. Zohhâk kígyói miatt roppant sok embert öletett meg, a többi közt *Kâveh* nevű kovács tizenhét (vagy tizenhat) fiát. Mikor utolsó fiát is elhurczolták, a kovács a király elé ront, fiát kiszabadítja és bőrkötényét dárdára tűzvén e zászló alá, mely később a *kâvejânî direfs* (Kâveh-i zászló) nevén történelmi nevezetességűvé lett, sok embert gyüjtve felkeresi Ferîdûnt és azzal együtt a sereg élére állva a fiatal hősnek alkalmat ad, hogy Zohhâkot megbuktassa. E kovács legifjabb fia, *Kâren*, később az îrâniak kiváló hőse lesz.[1])

Tekintsük most, miben hasonló a classicus Kyros-monda ehhez. Zohhâk nem perzsa, Astyagés sem; a két név, mint már említettem, tökéletesen ugyanaz. Zohhâk kegyetlen, sok embert áldoz fel a gonosz szellemnek, a ki őt a trónra juttatta; Astyagés is kényúr[2]). Zohhâknak is van ijesztő álma, Astyagésnek is; csupán az álom külseje különböző, iránya, hogy úgy mondjam, a monda költői igazsága, ugyanaz, t. i. a kényúr bűnei tudatában megretten álmán, hogy az ő hatalma is véges a végzet hatalmával szemben, de mindamellett kísérletet tesz, hogy újabb bűn árán ellenségétől megszabadúljon. Zohhâk megtudván álma jelentését el akarja veszteni Ferîdûnt, Astyagés pedig ugyanazon okból Kyrost. Zohhâk megöleti Ferîdûn atyját; Atradatés, a ki Nicolaus Damascenus[3]) szerint Kyros atyja, szintén Astyagés ellen harczolva hal

---

[1]) Vullers I, 96. l. 638. v. és Mohl, I. 128. l.

[2]) Duncker, Az ókor története, fordította Jónás J. IV. köt. 339. l. E mű 335—380. lapján van a Kyrosról szóló görög s latin irodalom ismertetve és kitünően bírálva.

[3]) Nicol. Damasc. fragm. 66.

meg ennek szeme láttára. Ferîdûnt idegen ember neveli fel tehén tejével, Kyrost is az idegen pásztor és neje Spakó, kinek neve annyi mint kutya.[1]) Trogus Pompeius meg épen azt írja, hogy a pásztor, a kire bízták, hogy Kyrost megölje, és a ki csakugyan kitette a hegyek közt, haza menvén elmondta a dolgot feleségének, aztán annak biztatására visszament a gyermekért és akkor nőstény kutyát talált mellette, mely szoptatta és a vadállatok ellen megvédte[2].) Zohhák ellen először Kâveh üt pártot Ferîdûn mellett, mivel a király fiait megölette; Astyagés ellen is azért lázítja Harpagos Kyrost, hogy fia halálát megboszúlja.

A monda második része feltalálható a Kei Choszrû mondájának egyes mozzanataiban. Ime rövid tartalmok[3].) *Kei Kâûsz* îrâni király fia, *Szijâvus* vagy *Szijâvechs*, Tûrânba, tehát ellenséges földre kénytelen menekülni és az oda való királynak, *Efrâszijâb*-nak leányát, *Ferengîsz*-t veszi nőül. Előbb azonban már jóakarójának, a tûrâni fővezérnek (szipehbud, szipehdâr), *Pîrân*-nak *Dserîreh* nevű leányával kelt egybe. A tûrâni király egy tartomány kormányzójává is teszi vejét. Azonban *Gerszîvez* meggyűlölteti a királynál és annyira viszi a dolgot, hogy Efrâszijâb veje ellen hadat indít, annak ezer îrâni harczosát levágja és őt magát sebesülten elfogja. Ferengîsz hiába esd férje életeért, a király ezt megöleti; Ferengîszt is csak Pîrân bírja megmenteni. Ez rövid idő múlva Pîrân házában fiút szül, kinek neve *Kei Choszrû* lett. Pîrân ünnepélyes igéretet tesz, hogy e fiút nem engedi bántatni; a király azonban megemlékezve arról, hogy a bölcsek neki előre megmondták, kogy Irân és Tûrân királyi házaiból oly király fog származni, kinek kegyét majd az egész világ keresi és kinek egész Irân és Tûrân hódol, meghagyja, hogy a gyermeket a hegyek közé vigyék pásztorokhoz, hogy semmit sem hallva atyja haláláról és gyilkosairól általában teljes tudatlanságban nőjjön fel. Pîrân átadja a gyermeket *Kelû*-vagy *Kelâ*-hegyi pásztoroknak, kik közt Kei Choszrû szép fiúvá fejlődik és már tíz éves korában vad-

[1]) Az óbaktriai *çpa* kutya és *ka* képző, mely nyilván kicsinyítő képző is volt; az újperzsában *szeg*, az afghâniban *szpai*, *szpa*, a tâlisi nyelvjárásban *szipa*. Justi id. m. 303. és 375. l. Curtius, Grundzüge der griechischen Etymologie (4. kiad.) 158. l.

[2]) Justin. 1, 4—7. V. ö. 44, 4.

[3]) Vullers II, 596. l. 1352. versétől a 678. l. 2735. verséig; Mohl II, 247—342. l. és Szász K. I, 278—280.

kanokat és farkasokat vadász. Nevelőatyja egyszer panaszkodik, hogy már nem bír vele, mire Pîrân felkeresi a hegyek közt. «Mikor Pîrân meglátta azt a méltóságteljes voltát és szép arczát, orczája megtelt könynyel és szíve szeretettel».[1]) Aztán beavatja a fiút származása titkába és magánál tartja. Efrâszijâb egyszer álmatlan éjszakájában magához hivatja Pîrânt és a fiú felől kérdezősködik. Pirân azt feleli, hogy a fiú él, de a király nem tarthat tőle, mert tudatlan pásztorok nevelték és azon felül még olyan mint a hülye. A király megesküszik, hogy nem bántja, és mikor eléje vezetik, elámul «ama királyi fején és hatalmas kezén, ama járásán, méltóságán és értelmességén»[2]); aztán kérdezgeti, hogy próbára tegye, vajjon csakugyan hülye-e. A fiu a király öt kérdésére látszólag egészen visszás feleletet ad, melyet azonban nem lehetetlen, különösen a keleten megszokott képies, mystikus módon, a helyzethez találóan megfejteni. Kei Choszrût később Irânba viszik, a honnan mint király Tûrânba sereget indít, melyet a tûrâniak először visszavernek; utóbb azonban az irâniak győznek és Kei Choszrû saját kezével üti le Efrâszijâb fejét.[3])

Most e részeket a classicus Kyros-monda hasonló vonásaival összeállítom. Szijâvus perzsa ember létére a tûrâni király, tehát az ellenség leányát veszi el; Kambysés is perzsa és az idegen elnyomó, a méd Astyagés leányát veszi nőül. Efrâszijâb legyőzi és megöleti Szijâvust; Astyagés is legyőzi Atradatést, a ki a monda egy változata szerint Kyros atyja és Perzsia kormányzója volt, és az meghal sebeiben. Itt a részek eltérnek egymástól: Atradatés fia érdekében küzd, Szijâvus pedig megesküszik, hogy nem védi magát, és akkor hal meg, mikor fia még meg sem született. Firdûszî mondájának e vonásában a *muszlim vallási meggyőződés* hatását, *a fatalismust* látom. Szijâvus ugyanis azt mondja híveinek, hogy azért nem védi magát Efrâszijâb ellen, mert «Ha engem a forgandó ég (szerencse) ártatlan létemre a gonoszok keze által akar elveszteni, vitézségemnek semmi haszna sincs, mert a világ teremtője ellen nem lehet hadakozni. Mit is mondott az az értelmes és lelkes bölcs? Azt, hogy rossz csillagod ellen vitézséggel se küzdj.»[4]) A

---

[1]) Vullers II, 674. l. 2665. v. Mohl II, 338. l.
[2]) Vullers II, 677. l. 2716. v. Mohl II, 341. l.
[3]) Mohl IV, 166. l.
[4]) Vullers II, 655. l. 2357—8. v. Mohl II, 316—7. l.

fatalismus második nyilvánulását abban látom, hogy Efrâszijâb Kei Choszrût nem akarja megöletni, jóllehet hallotta, hogy ez lesz veszedelme. Igy szól: «Most bekövetkezik, a minek be kellett következnie; a búnak, fájdalomnak és gondnak nincs haszna», és «Ha meg van írva, hogy tőle rám baj háramlik, el nem hárul óvatosságom miatt, mert istentől van»[1]. Az ember Priamosnak Helenéhez intézett szavára gondol; οὔ τί μοι αἰτίη ἐσσί· θεοί νύ μοι αἴτιοί εἰσιν.[2]) Pirân, a tûrâni fővezér, megszánja a kis Kei Choszrût; Harpagos, a méd király rokona, a csecsemő Kyros életét megmenti. Efrâszijâbnak megjósolták, hogy unokája tönkre fogja tenni; hogy meg nem öleti, azt, mint már említettem, annak tulajdonítom, hogy az újperzsa mondán a muszlim fatalismus módosított; Astyagés megálmodja, hogy milyen veszedelmet hoz rá unokája. Kei Choszrût pásztor neveli fel, Kyrost is; az előbbinek méltósággal teljes viseletét Pirân és Efrâszijâb bámúlja, az utóbbira Astyagés merész és nemes megjelenéséről ismer. Kei Choszrû Irân királya lesz és megfosztja öregatyját a tróntól, életétől; Kyrost a perzsák elismerik vezéröknek és aztán megbuktatják Astyagést.

Ime itt vannak a monda főbb megegyező pontjai. Azt számba sem akarom venni, hogy Kei Choszrû visszás feleleteit, melyeket őt próbára tevő öregatyjának ad, ép úgy lehet magyarázni, mint Nicolaus Damascenusnál a nők dalát vagy Deinónnál Angarését a vadkanról és oroszlánról.[3]) Tehát Szász Károlynak[4]) nincs igaza, mikor azt mondja, hogy Kyros a Sâhnâmeh-ban nem szerepel, és mikor Görres eljárását hibáztatja, a ki a classicus Kyros-mondát Kei Choszrû történetével összeegyeztette. Görres művét nem olvastam, de azt hiszem, magamnak is sikerült bebizonyítania, hogy a két monda közt vagy inkább az *egy* monda régibb és újabb alakja közt az indító okokban csak ott van eltérés, a hol valami külső ok hatott a mondára, és hogy a legtöbb rész egészen megegyezik. Ez a Kyros-monda, a hogy a classicusoknál még egy darabban, de már több változatban van, és a hogy Firdûszinál ketté szakadva és módosulva két különböző hősről szól.

Dr. Pozder Károly.

---

[1]) Vullers II, 672. l. 2632. v. és 675. l. 2683. v.; Mohl II. 335. és 339. l.
[2]) Il. 3, 164.
[3]) Duncker IV, 349. és 354. l.
[4]) Id. m. I, 245. és 247. l.

GÓT IRODALOM.[1])

I. Gót költészet és próza.

4. Gót költészet. A gót költészetnek egyetlen terméke sem maradt az utókorra; de nem kételkedhetni azon, hogy az epikus költészet, mely minden egyes germán népnél virágzott, a gótoknál sem hiányzott, hogy reájok is illik, mit Tacitus a germánokról általában mond (Germ. c. II): *celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriae et annalium genus est, ... originem gentis conditoresque.* Tudjuk, hogy a gótok az Amalok királyi családjának származását Gaut (Wodan), Haimal (Haimdal) és Rigis istenektől hagyományos mondákban és dalokban dicsőitették [1]); — tudjuk, hogy őseik vándorlását a skandináv félszigetről (Jordanis c. IV: *ex hac Scandza insula, quasi officina gentium aut certe velut vagina nationum)* Középeurópába, a vandálok meghódítását, hadjárataikat a scythák országán keresztűl egészen a Pontusig «ősrégi történeti dalokban» megénekelték [2]); — tudjuk, hogy királyaik hadi tetteit énekekben magasztalták.[3]) Kétségtelen továbbá, hogy a völsungokról és nibelungokról, hogy a Svanhildnek (Siegfried leányának) meggyilkoltatásáról és halálának megbosszulásáról szóló német dalok legelsőben is a gótoknál hangzottak föl, mit már azon körülmény is bizonyít, hogy az eredeti mythicus Ermanarich helyébe a későbbi mondában a gótoknak hasonló nevű híres királya lépett.[4]) Hiszen Jordanis (a VI. század közepén) még azt is meséli, hogy a keleti gótok egy mythicus királya, Dicineus, írott törvényeket adott népének, mely «törvények» alatt valószinűen gnomikus vagy tanító költeményeket kell értenünk.[5]) Jordains szerint Ablavius, a gót történetiró, népének történeteit sokszor merítette a nép ajkán élő dalokból, sőt Jordanis maga is ismételve hivatkozik, mint forrásokra, azon történeti énekekre, melyekben a gótok híres királyaik emlékét fönntartották.[6])

Ezen közvetlen bizonyítékok mellett vannak még más adataink, melyek közvetve tanúskodnak arról, hogy a gótoknak volt költészetök. Ide tartoznak mindenek előtt azon számos gót szók,

---

[1]) Szerző *Germán kézikönyv*ének sajtó alá készülő első (gót) részéből. — Az előző három fejezet a gót népről, nyelvről és írásról szól.

melyek a költészetet, annak egyes ágait, eszközeit és előadása módját jelölik.[7]) De tanuságot tesz ebbeli jártasságukról azon körülmény is, hogy jeles dalnokaik voltak (Cassiodor. II., 41: *citharaedum arte sua doctum, qui ore manibusque consona voce cantando gloriam vestrae potestatis oblectet)*, milyet pl. Nagy Theodorich Klódwignak, a frankok királyának, ennek ismételt kéréseire, küldött (Ib. II. 40: *cum rex Franconum convicii nostri fama pellectus a nobis citharaedum magnis precibus expetisset).* Jellemző e szempontból azon ismeretes adat is (Procop., Bell. Vandal. II., 16), hogy Gelimer király, midőn Pharas, a görög sereg vezére, őt Pappuában körülzárta, követet küldött ellenéhez a következő hármas kéréssel: küldjön neki kenyeret, mert ilyet nem látott, mióta ezen várba lépett; továbbá szivacsot, hogy sírástól megdagadt szemeit megmoshassa, végre egy hárfát,[8]) mert jeles költő lévén, egy éneket készített mostani szomorú helyzetéről, melyet könyezve elénekelni akar. Ide tartoznak azon színi tréfák is, melyek II. Theodorichnek, a nyugati gótok királyának udvaránál divatban voltak,[9]) és azon színi előadások, mimusok és játékok is, melyeket Procopius a vandálokról oly sokszor megemlít.

Más kérdés az, vajon ama történeti és alkalmi dalok fel voltak-e valaha jegyezve. Ez nem igen valószínű, mert 1. Jordanis azokról mindig csak mint a nép ajkán élő, hagyomány útján az ókorból a későbbi nemzedékekre szállott énekekről szól; — és 2. mert a gótok e daloknak feljegyzésére alkalmas írással nem birtak (Ulfilas írásáról l. a 3. szakaszt). Ezen költemények alakjáról természetesen nem igen beszélhetünk; de alig csalódunk, ha azt hisszük, hogy ezeknek alakja is az *alliteratio*, a szókezdő hangzók azonosságán alapuló betűrím volt, mely az összes germán népeknél egészen a IX. század közepe tájáig a költészet legrégibb formája.[10])

A gót költészet termékei mind elvesztek. Soha nem voltak feljegyezve, és midőn a nép elbukott és eltünt, vele együtt örökre elhangzott hagyományos költészete is. De nem egészen örökre, — legalább tárgyának egy tetemes részét illetőleg nem. Mert a *gót monda*, melynek középpontja és főhőse Nagy Theodorich, kit a monda Berni (azaz Veronai) Detrének (Dietrich) nevez, túlélte a hatalmas és a műveltség magas fokára emelkedett népet,[11]) és fontos, igen népszerű és számtalanszor földolgozott költői anyagképen szállott át a német népekre, kiknek első fönnmaradt költői

emléke — a *Hildebrand-dal* — ezen monda köréhez tartozik. Egyszersmind érdekes véletlen, hogy ugyanezen mondának — Hildebrand és Hadubrand párviadalának — egy költői feldolgozása a XIV. században, úgy szólván, lezárja és befejezi a német nemzeti mondai költészet történeti fejlődését.[12])

[1]) Jordanis (ed. Alfr. Holder, Freiburg, 1882) c. XIV: *Horum ergo heorum, ut ipsi suis in fabulis referunt, primus fuit Gaut, qui genuit Haimdal, Haimdal vero genuit Rigis, at Rigis genuit eum, qui dictus est Amal, a quo et origo Amalorum decurrit.* — A gót királyok családfáját, kétségtelenül dalok és mondák alapján, Cassiodorus (Jordanis forrása) állította össze, kiről Athalarich (Cassiod. Var. IX, 25) azt mondja: *iste Amalos cum generis sui claritate restituit: evidenter ostendens in decimam septimam progeniem stirpem nos habere regalem.*

[2]) Jordan. c. IV: *quemadmodum et in priscis eorum carminibus paene historico ritu in commune recolitur,* és Amm. Marc. XXXI, 7 *barbari* (gótokról van szó) *maiorum laudes clamoribus stridebant inconditis.*

[3]) Jordan. c. V: *antiquo etiam cantu maiorum facta modulationibus citharisque canebant, Respamarae, Hanalae, Fidigerni, Vidigoiae et aliorum, quorum in hac gente magna opinio est, quales vix heroas fuisse miranda iactat antiquitas.* És alább c. XLI: *Cumque diutius exploratum, ut viris fortibus mos est, inter densissima cadavera reperissent* (t. i. királyukat), *cantibus honoratum inimicis spectantibus abstulerunt. Videres Gothorum globos dissonis vocibus confragosos adhuc inter bella furentia funeri reddidisse culturam;* — továbbá c. XLIX. stb. És *Gensemundus, toto orbe cantabilis*-ról azt mondja Cassiodorus: *quam diu nomen superest Gothorum, fertur eius cunctorum attestatione praeconium.* V. ö. Ad. Holtzmann, *Untersuchungen über das Nibelungenlied.* Stuttgart, 1854, p. 166.

[4]) Jordan. c. XXIV: *Nam Hermanaricus, rex Gothorum, licet, ut superius retulimus, multarum gentium exstiterit triumphator, de Hunorum tamen adventu dum cogitat, Rosomonorum gens infida, quae tunc inter alias illi famulatum exhibebat, tali eum nanciscitur occasione decipere. Dum enim quandam mulierem, Suanihildam nomine, a gente memorata pro mariti fraudulento discessu rex furore commotus equis ferocibus illigatam incitatisque cursibus per diversa divelli praecepisset, fratres eius, Sarus et Ammius, germanae obitum vindicantes, Hermanarici latus ferro petierunt; quo vulnere saucius, aegram vitam corporis imbecillitate contraxit . . . . Hermanaricus tam vulneris dolorem, quam etiam excursiones Hunorum non ferens, grandaevus et plenus dierum, centesimo decimo anno vitae suae defunctus est.* Ammianus Marcellinus (c. XXXI, 3) csak a király agg koráról s a húnok részéről fenyegető veszély nagyságáról tud: *Qui* (Ermenrichus) *vi subitae procellae perculsus, quamvis manere fundatus et stabilis diu conatus*

est, impendentium tamen diritatem augente vulgatius fama, magnorum discriminum metum voluntaria morte sedavit. Swanhilde története, melyet Jordanis a történeti eseményekkel kapcsolatba hoz, monda, mely a forrásokban különböző alakban található. A Vilkina-saga szerint Ermenrek király erőszakot követ el meghitt emberének, Sifkának (a német költeményekben Sibiche, Sibich) feleségén, mire a megcsalt férj, a királynak továbbra is hűséget színlelve, Ermenreket és egész családját megsemmisíti. A Völsunga-sagában és az Eddában már majd azon alakban találjuk a mondát, melyben Jordanis azt közli. Mind a két forrás egyszersmind a Nibelungok mondájához kapcsolja az elbeszélést. Swanhild Sigurd (Siegfried) és Gudrun (Kriemhilde) leánya. Gudrun, Sigurd özvegye, Atli halála után a tengerbe veti magát, de a habok elviszik őt Jonakur országába, ki őt nőül veszi. Tőle három fia lesz: Sörli, Hamdir és Erp. Ezekkel nő fel mostoha nővérök, Swanhild. A hatalmas Jörmunrek nőül kivánja a szép leányt és fiát, Randvert, küldi érte. Ezt azonban társa, Bicci, rábeszéli, hogy Swanhildét a maga számára kérje és tartsa meg, s azután elárulja tettét a királynak. Jörmunrek felakasztatja fiát és lovakkal tapostatja agyon Swanhildét, mire ennek mostoha testvérei, halálát megbosszulandók (miután útközben Erpet megölték), a királyt halálosan megsebesítik. — Hogy Jordanis ezen mondát használta fel, bizonyítják a nevek: Jörmunrek rendes skandináv alakja a német Hermanarichnak; Sarius- és Ammiusban pedig felismerhető a mondai Sörli és Hamdir. De Jordanis nem tud még arról, hogy Swanhild Sigurd leánya, — azaz: a mondának összekapcsolása a nibelung-mondával későbben (551 után) történt. A *Chronicon Quedlinburgense* (X. század végén) is meséli Ermenrich meggyilkoltatását a testvérek által, de nem tud még arról, hogy Swanhild Sigurd leánya. L. *W. Grimm*, *Deutsche Heldensage*, Berlin, 1867, 2. kiad., 8. és 32. l. A *Rosomonorum gens*ről l. *Aug. Rassmann*, *Die deutsche Heldensage und ihre Heimat*, Hamburg, 1862, I. 275.

[5]) Jordan. c. XI: *Dicineus eos propriis legibus vivere fecit, quas usque nunc conscriptas belagines nuncupant.* Ezen *belagines* szóban egy gót *bilageins* szót ismertek fel, melynek többes száma *bilageineis* volna. Ezen szó *bilagjan (lagjan*, fektetni, adni, kiszolgáltatni, ma *legen)* igéből származtatva (mint *analageins* ebből *analagjan*, vagy *faurlageins* ebből *faurlagjan)* annyit jelentene mint «rendeletek» *(Satzungen)*. Grimm Jakab *(Geschichte der deutschen Sprache*, I[3], 317) azt hiszi, hogy Jordanis itt Eurich nyugati gót királynak (466—484) az ötödik században eszközölt híres törvénygyüjteményére czéloz, melyről Isidorus Hispalensis is megemlékszik: *sub hoc rege Goti legum instituta scriptis habere coeperunt, antea tantum moribus et consuetudine tenebantur.* De Jordanis nem saját koráról vagy a közvetlen múltról, hanem az ősidőkről szól és

nem a nyugati, hanem a keleti gótokról beszél; azért helyesebb *Gabelentz és Loebe* felfogása, kik ezen *belagines* alatt gnomákat, ethikus és politikus irányú didactikai verseket értenek, milyeneket pl. a legrégibb időkben a görögöknél is, de különösen az Eddában és általában az északi irodalomban igen korán és nagy számmal találunk. V. ö. *Fr. W. Horn, Geschichte der Literatur des skandinavischen Nordens*, Leipzig, 1880.

A mit Jordanis különben az id. h. ezen Dicineus királyról beszél, az épen nem tarthat igényt történeti hitelességre: *Dicineus cernens, eorum* (Getarum sive Gotorum) *animos sibi in omnibus obedire et naturale eos habere ingenium, omnem paene philosophiam eos instruxit: erat namque huius rei magister peritus. Nam ethicam eos erudiens, barbaricos mores compescuit; physicam tradens, naturaliter propriis legibus vivere fecit, quas usque nunc conscriptas belagines nuncupant; logicam instruens, rationis eos supra ceteras gentes fecit expertos; practicem ostendens, in bonis actibus conversari suasit; theoreticem demostrans, signorum duodecim et per ea planetarum cursus omnemque astronomiam contemplari edocuit, et quomodo lunaris orbis augmentum sustinet aut patitur detrimentum, edixit, solisque globum igneum quantum terreno orbe in mensura excedat, aut quibus nominibus vel quibus signis in coeli polo vergente aut revergente trecenta quadraginta sex stellae ab ortu in occasum praecipites ruant, exposuit. . . . Elegit ex eis tunc nobilissimos prudentioresque viros, quos theologiam instruens, numina quaedam et sacella venerari suasit.* Jordanist Dicineusra vonatkozóan, úgy látszik, a gótok és géták összezavarása és a gétákról szóló túlzott meséknek saját népére alkalmazása teljesen tévútra vezette. De azért a *belagines*, mely szóban kétségtelenűl gót szó és gót fogalom rejlik, nem nélkülözi a történeti alapot, annál kevésbbé, mert Jordanis határozottan és világosan mondja, hogy az e fajta régi szabályokat még most is, saját korában, így nevezi a gót nép.

[6]) Jordan. c. IV: *Ablavius, descriptor Gothorum gentis egregius*, a második jegyzetben közlött helyhez. — Id. c. V: *nos enim potius lectioni credimus, quam fabulis anilibus consentimus.* — Id. c. XIV: *ut ipsi suis in fabulis referunt.*

[7]) Ulfilas a görög ᾄδειν és ᾠδή szókat *siggvan* (olv. singvan) és *siggvs* (olv. singvs) szókkal adja vissza; a dal gótúl *liuth*, a dalnok *liuthareis* (ófn. *liudari* bardus, carminum conditor), az éneklés *liuthôn*: —*frisahts* kép, példa és rejtvény, miből Wackernagel (*Literaturgeschichte* I[2], 8. l.) a német rejtvényes költészetnek, mely később oly dúsgazdag volt, régiségére következtet.

[8]) A gótok hangszerei a hárfa (a középkori latin íróknál *cithara*), a szarú és a flóta voltak. Gót. *haurn* szarú, *haurnja* kürtös, *haurnjan* kürtölni, *thuthaurn* trombita, *thuthaurnjan* trombitálni; — *klismo* czymbal; — *sviglja* flóta, *sviglon* flótázni; — Jord. c. V: *cantu maiorum*

facta modulationibus citharisque canebant. Később *citharoedus:* harpfære. A hárfa német neve először Venantius Fortunatusnál fordúl elő (præf.): *sola saepe bombicans barbaros leudos harpa relidebat,* és VII, 8: *plaudet tibi barbarus harpa.*

[9]) Sidon. Apollinaris Epist. I, 2: *sane intromittuntur, quanquam raro inter coenandum mimici sales, ita ut nullus convira mordacis linguae felle feriatur, sic tamen, quod illic nec organa hydraulica sonant nec sub phonasco vocalium concentus meditatum acroma simul intonat. Nullus ibi lyristes, choraules, mesochorus, tympanistria, psaltria canit, rege solum illis fidibus delinitio, quibus non minus mulcet victus animum quam cantus auditum.* — A vandálokról, kik a római műveltség minden kinövését átvették, Procop. Bell. Vandal. II, 6. — A régi germánok csak a fegyvertánczot ismerték, Tac. Germ. c. XXIV: *genus spectaculorum unum atque in omni coetu idem* és Tac. Histor. II, 22. V. ö. *Müllenhoff, Ueber den Schwerttanz* (Festgabe für G. Homeyer), Berlin, 1871.

[10]) Az alliteratio a régi mondákban és mythuszokban mindenütt felismerhető. Az első embernek dalokban dicsőített fiai: *Ingo, Isco, Irmino;* az északi mythikus dalok szerint a főistenek: *Vodan, Vili, Ve;* az első emberpár: *Ask* és *Embla.* A német hősmonda főszereplőinek nevei legnagyobbrészt alliterálnak (pl. *Gibich Gunther Gernot Giselher, Hettel Hervig Hilde, Wieland Wittich Wittigeisen, Heribrand Hildebrand Hadubrand, Lüdeger és Lüdegast, Hengist és Horsa* stb.), a mi bizonyítja, hogy e mondák a legrégibb időkben alliteráló alaku költeményekben voltak feldolgozva.

[11]) A gót mondának, mely Hermanrichot (megh. 375), Attilát, (megh. 453) és Theodorichet (megh. 526) kortársakká és *egy* nagy cselekvény főszereplőivé teszi, nem jutott az a szerencse, hogy első rangú költő egységes nagy epikus műben feldolgozta volna. A VIII. századtól a XV. század végéig számos kisebb-nagyobb terjedelmű, kevesebb-több költői értékü költeményben maradtak fönn a monda egyes részei és epizódjai, melyeket csak a jelen században próbált egy tehetséges epikus költő, Simrock Károly, egymással összefüggésbe hozni és kerek egészszé feldolgozni *(Das Amelungenlied),* általában nem nagy sikerrel, mert túlságosan ragaszkodott a fennmaradt művek tartalmához. — A gót monda keretje különben igen egyszerű: Hermanrich, Róma császára és Berni Detre nagybátyja, erőszakot követ el főtanácsosának, Sibichnek feleségén. Sibich úgy bosszúlja meg neje gyalázatát, hogy határtalan hűséget és ragaszkodást színlelve, a császárt egész családjának vesztére ingerli. Ráveszi Hermanrichot, hogy saját egyetlen fiát és unokaöcscseit megölje és Detrét is haddal megtámadja. Detre a hatalmas császár elől a húnok királyához, Etzelhez menekül. Legjobb vitézei, köztök Hildebrand, elkísérik szeretett urokat a számkivetésbe.

A hún király utóbb sereget ad neki, hogy országát visszahódítsa, de siker nem koronázza kisérletét; Raben (Ravenna) mellett Hermanrich csellel megnyeri a csatát s Detre újra visszatér Etzel udvarába. Itt részt vesz a nibelungok harczaiban, melyekben összes vitézeit, az ősz Hildebrand kivételével, elveszti. Végre harmincz év múltán visszanyeri országát, melynek bitorlója, Hermanrich, meghalt. Sibich borzasztóan lakol gazságaiért. Midőn országába visszatér, találkozik Hildebrand harmincz éve nem látott fiával, Hadubranddal, ki őt nem akarja apjának elismerni s párviadalra kényszeríti az ősz hőst, ki saját fiát megölni kénytelen. — A monda legszebb, népszerű prózai feldolgozása: *Karl Heinr. Keck, Dietrich von Bern und seine Gesellen. Nach der echten Ueberlieferung erzählt. Leipzig, 1881.*

[12]) A *Hildebranddal* a VIII—IX. század feljegyzésében maradt ránk; két egykorú szerzetes írta egy fuldai (ma casseli) kézirat első és utolsó lapjára. Első kiadása 1729-ben jelent meg. (Eccard, Commentarii de rebus Franciae orientalis, I, 864, mint egy alnémet prózaregény töredéke); a Grimm testvérek felismerték (1812) benne az alliteratiót és kimutatták, hogy a munka epikus költemény; legjobb kiadásait Lachmann Károly (1834) és Müllenhoff-Scherer (1873) eszközölték. A költemény töredék; közbe is hiányzanak egyes részletek, a befejezés sem maradt ránk. A párbaj kimenetele azonban alig kétséges: Hildebrand megöli fiát, kiről a mondában többé említés nem történik. A középkor végén Kaspar von der Roen utoljára feldolgozza, költőietlen rímelésben, a német hősmonda egyes részeit *Heldenbuch* (hősök könyve) cz. művében, 1432-ben. A feldolgozott tárgyak közt van Hildebrand és Hadubrand párbaja is, mely itt a hősmonda és a rokon mondák ellenére kedvezően, a harczolók kibékülésével, végződik.

5. Gót próza-irodalom. Gót nyelven prózai irodalom épen oly kevéssé maradt az utókorra, mint költészet; a mit «gót próza» alatt érthetünk, az részben mások által említett, de elveszett írókra és munkákra, részben pedig gót szerzőktől latin nyelven írott művekre vonatkozik, részben végre görögöknek vagy rómaiaknak a gótok történetét tárgyaló műveit foglalja magában, mely utóbbiak voltaképen nem tartoznak ide, de még sem mellőzhetők teljesen, ha a gót világ lehető teljes képét nyerni akarjuk. A gótok egész történetét, államukat és embereiket, a gót és német, a keresztyén és pogány elemek sajátságos vegyüléke jellemzi. Nagy Theoderich egész politikája ez ellentétes elemek kiegyenlítésére volt irányozva; az ő udvara legfényesebb képviselője a gótok e világtörténelmi szerepének két korszak, két műveltség és két

nemzet mesgyéjén. Udvaránál még elénekelték a régi gót nemzeti hősdalokat, de itt gyűltek össze az ókori műveltség legkiválóbb korabeli képviselői is. A gótok ez állását a következő írók megítélésénél sem szabad szem elől téveszteni.

A *Cosmographus Ravennas* (a VII. századból, ed. Peiper et Partey, Berlin, 1869) három gót *philosophusról* tesz említést — ezek: Athanarit, Hildebald és Markomir, — kikről semmit sem tudunk. *Mommsen* (Ueber die Ravennatische Kosmographie, Sitzungsber. d. sächs. Gesellsch. d. Wissenschaften, 1851) tagadja, hogy valaha éltek; *Pallmann* (Geschichte der Völkerwanderung, I, 9—12. l., II, 139. l.) Theoderich kortársainak tekinti. Munkásságukról semmit sem tudunk.

A többi gót írók (vagy gótokról író rómaiak), kikről megemlékeznünk kell, mind *történetírók*.

A legrégibb név a gót történetírók közől az *Ablavius*-é, kit Jordanis ismételve mint egyik főforrását idézi. Így c. IV: *Ablavius, descriptor Gothorum gentis egregius ;* — c. XIV: *Ablavius enim historicus refert ;* — c. XXIII: *Ablavio historico referente.* Munkáiból semmi sem maradt fönn; alakja maga homályos és bizonytalan. *Sybel* (De fontibus Jordanis, Berlin, 1838) szerint Ablavius dolgozta föl először a régi gót dalokat és mondákat történeti elbeszéléssé; *Wattenbach* (Deutschlands Geschichtsquellen, I^3, 56) szerint talán nem is gót író, hanem tudós byzantinus volt.

A gót történelem egyik legfontosabb forrása *Cassiodorius*, kit szintén Nagy Theoderich szelleme lelkesített. A római és gót elem teljes összeforrása volt az ő ideálja is; ennek megvalósítására írta történeti munkáit, melyek annál fontosabbak, mivel Jordanis tudósításai is ezeken alapszanak.

Magnus Aurelius Cassiodorius Senator, Bœthius mellett Nagy Theoderich századának legnagyobb férfia, egy előkelő és gazdag család ivadéka, Scyllaciumból (ma Squillace) Bruttiumban származott, s 480—575 közt élt. Theoderich alatt consul, a gót király titkos tanácsosa, ügyeinek fő vezetője volt. Munkái közől a fontosabbak: 1. *Világtörténete*, mely Ádámtól Kr. utáni 519-ig terjed; a régibb részletek csak compilatiót adnak, 496 óta saját élményeire támaszkodik, de mindenütt kis körű, igen udvari szellemű, általában megbízhatatlan munka, mely első sorban Theoderichnek és vejének Eutharichnak dicsőítését czélozza. A jó forrásból származó anyagot is elferdítette a gótok érdekében.[1]) — 2. *Gót krónikája*,

XII könyvben, mely azonban elveszett és csak Jordanis barbár feldolgozásában maradt fönn. Erről Jordanisnál szólunk. — 3. *Variarum libri XII,* hivatalos okmányok, rendeletek, jelentések stb. gyüjteménye. Ez iratok mind roppant szógazdagok, sokszor túlterheltek és dagályosak, a kor izlése szerint; mert, mondja C. maga az előszóban, *loqui nobis communiter datum est: solus ornatus est qui discernit indoctos,* a stilus ékessége különbözteti meg a műveltet a műveletlentől. Ő azért némely kevésbbé «ékes» régi művét, mielőtt e gyüjteménybe felvette, egészen átdolgozta. Legérdekesebb ez okmányok közől Athalarich király levele, melyben 534-ben a római tanácscsal tudatja, hogy Cassiodoriust præfectus prætorio-vá nevezte ki. E levélből, melyet természetesen Cassiodorius maga írt, legjobban megismerjük egész munkásságának irányát és szellemét.[2]) A «barbár» gótok és a történetükre s műveltségükre büszke rómaiak összevegyülését akarta elősegíteni. Azért felhasználja — hogy amazok is régi és imposans történettel dicsekedhessenek — a gótoknak már akkor is divatos összekeverését a gétákkal, sőt a scythákkal, s gót nőkké teszi még az amazonokat is. Az amalok most Zamolxis utódjainak tűntek föl, s a rómaiak vigasztalást találhattak szolgaságuk közepette uraik nemességében és hatalmas múltjában. (L. különösen *R. Köpke,* Deutsche Forschungen, Berlin, 1859). — 4. *Historia tripartita* (egyháztörténelme). Cassiodorius élete végén, midőn tervei meghiúsúltak s a gót birodalom bukásnak indúlt, valószínűleg Vitiges halála után, 540-ben Vivarium kolostorába (Scyllacium mellett), melyet maga alapított, vonúlt vissza, hol theologiai és encyclopædiai munkákat írt, így pl. még 93 éves korában *Orthographiát*[3]) szerzetesei számára, kiknek a kéziratok másolatát kötelességökké tette. *Ő tette a tudományos munkát először határozottan és rendszeresen a kolostorok feladatává,* mi által igen jótékony hatást gyakorolt és az utókornak kitünő szolgálatot tett.[4])

Az ókori műveltség azon képviselői közé, kiket Theoderich udvarához kapcsolt, tartozik *Jordanis*[5]) is, az egyedüli gót író, kinek művei fönnmaradtak. Maga is gótnak nevezi magát a műve végén *(Ne me quis in favorem gentis praedictae* [t. i. *Gothorum*], *quasi ex ipsa trahentem originem, aliqua addidisse credat);* az Amalok rokona, tehát előkelő származású volt. Nagyatyja notariusa vagy kanczellárja volt Candac alán fejedelemnek Mœsiában. Jordanis nem végzett tudományos tanulmányokat; maga *agram-*

*matus*nak nevezi magát. Mégis előbb jogász volt (c. 50: *ego item, quamvis agrammatus, ante conversionem meam* [mielőtt pappá lettem] *notarius fui)*, utóbb krotoni püspök.[6]) Mint ilyen 550-ben Chalcedonba kisérte Vigilius pápát (538—555), midőn ez Rómából menekült, s meglehet, hogy reánk maradt gót krónikáját itt írta. Vigilius 553-ig maradt Chalcedonban. Midőn a pápa Konstantinápolyba utazott, hol 547—554 ig tanácskozások folytak a császár és a pápa közt, Jordanis ide is elkisérte Vigiliust, ki e tanácskozásoktól visszautaztában, 555. junius 7. meghalt. Vigiliusnak egy 551-iki levele szerint *Jordanis Crotoniensis* ez évben Konstantinápolyban volt, *Getica*ját is ekkor írta a keletrómai birodalom fővárosában.

Jordanis *Breviatio chronicorum* cz. krónikáján dolgozott, midőn egy Castalius vagy Castulus nevű ismerőse felszólította, hogy Cassiodorius *Historia Gothorum* cz. művét kivonatolja. Ekkor írta 60 fejezetben *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis* cz. könyvét, melyet Castaliusnak (mint az előbbit Vigiliusnak) ajánlott. Mind a két művét 551—552 telében fejezte be. Cassiodorius akkor Bruttiumban élt, Jordanis tehát a szomszédos Krotonban könnyen kaphatta volna meg a kivonandó munkát. De mégis, maga mondja, hogy művének kidolgozásánál nem használhatta Cassiodorius munkáját (mivel saját művét Konstantinápolyban írta), melyet csak azelőtt olvasott volt, midőn Cassiodorius házfelügyelője neki azt három napra kölcsönözte volt.[7]) Jordanis valószínüleg már régebben csinált magának kivonatokat és jegyzeteket a könyvből, melyeket most csak összeállított és feldolgozott. Innen pl. az a feltűnő körülmény, hogy oly sokat ír Attiláról s majd semmit Theoderichről; az erre vonatkozó dolgokat maga is tudta és látta, amazokat pedig forrásaiból kijegyezte volt. A könyv egészen Athalarich haláláig (az 59. fejezetben) kivonat Cassiodorból. E fejezet és a 60-dik (utolsó) fejezet Jordanis műve. A munka első három fejezete geographia.[8]) Meglehet, hogy Jordanis egy önálló *cosmographiát* is írt; a Cosmographus Ravennas legalább hatszor idézi őt mint cosmographust (I, 112. IV, 1. 6. 15. 20. V, 30.). Ez idézetei mind a *Getica*ban találhatók, úgy hogy Jordanis e helyeket saját régibb művéből vette volna át. Jordanis egészen önállótlan írónak mutatkozik. Még az előszót is Rufinusnak *In explanationem Origenis super ep. Pauli ad Romanos* cz. művéhez csatolt előszavából írta ki. Cassiodorius mellett főleg

Marcellinus Comest írja ki (elég ügyetlenül), ki a 379—534-diki évekről krónikát ír, melyet később 547-ig, azután 558-ig, végre 566-ig folytattak. Jordanis az első folytatással (547-ig) használta e művet.

Jordanis római gondolkodású volt; nem a gót népet akarta, saját szavai szerint, dicsőíteni, hanem a győztest (c. 60 vége: *nec sic tamen cuncta, quae de ipsis* [a gótokról] *scribuntur aut referuntur, complexus sum, nec tantum ad eorum laudem, quantum ad eius laudem, qui vicit, exponens).* A gótok utolsó döntő harczaiban nem pártolta saját népét; Totiláról nem emlékszik meg egy szóval sem. Germanus, az Amalok utolsó sarja, volt az ő reménye; ettől várta egy hatalmas gót állam megalapítását, mely a római birodalom hű szövetségese legyen. Mert az ő főeszménye a gót nép békés beleolvadása a római államba. Ezért volt ellene Totilának és Tejának, kik a rómaiak ellen küzdöttek, — az arianusok a katholikusok (Jordanis hitsorsai) ellen. Ez volt általában a római, azaz a korabeli műveltségű germánok fölfogása, míg a frankok később mint az imperium örökösei fölléptek. Amazok megbuktak és eltüntek, ezek megalapították a régi kor romjain új, életerős államaikat.

Jordanis harmadik műve, *De regnorum successione* vagy jobban: *De breviatione chronicorum* (mely 522-ig terjed) jelentéktelen és ügyetlen compilatio, nagyrészt Florusból, kinek szövegét Jahn és Halm Jordanis kivonatából javíthatták. Ezen kívül még Eutropiust, Orosiust és Marcellinus Comest is használta. A szerző álláspontja e munkában is teljesen a római; a gótok harczait a rómaiak ellen könnyen észlelhető ellenszenvvel tárgyalja; a világtörténet nála teljesen azonos a római történettel, melyet lazán fűz az ó-testamentom nemzetségi fájához.

A nyugati gótok épen oly könnyen váltak rómaiakká, mint a keletiek, épen oly önfeláldozóan vették fel a római műveltséget, mint ezek. Tudományos munkásságot azonban nem fejtettek ki, legalább nem maradt semmi az utókorra. Történetíróik mind rómaiak, illetőleg nem-gótok. Az első, *Orosius*, a spanyol presbyter, Augustinusnak *De civitate Dei* cz. híres műve mellé írta «a világ nyomorúságának történetét», Ádámtól 417-ig Kr. u., *Historiarum libri septem adversus paganos* czím alatt. Alapeszméje: nyomor és baj mindig volt a világon, nemcsak a jelenkorban; a mostani nyomor és baj azért nem a keresztyénség művei, mint a

pogányok állítják.[9]) Orosius sok, azóta elveszett művet (pl. Liviust) is használt, de kritikátlan, felületes és azért megbízhatatlan író. Azonkívül, műve utolsó részében, teljesen azon papos udvari pártnak szószólója, mely Stilicot megbuktatta. De Spanyolországnak és a nyugati gótoknak történetére vonatkozólag mégis önálló értéke van.

Orosius mellett Spanyolországban több annalistikus följegyzések keletkeztek, melyek rendesen Hieronymus krónikájához csatlakoznak, száraz adatoknak szófukar, száraz, de fontos gyüjteményei. Ily annalisták: Aquitaniai *Prosper*, ki előbb Hieronymust kivonatolja s azután folytatja a történeteket 379—455-ig; — a spanyol *Idacius* szintén Hieronymus folytatója (379—469), ki a nyugati gótokról és a suevekről becses adatokat közöl; — *Victor*, tunnunai püspök (Afrikában), Prosper folytatója (444—566); — a gót *Johannes de Biclaro*, ki azonban Konstantinápolyban nyerte műveltségét, Victor folytatója (590-ig); — *Marius de Avenches* (Lausanne) Burgundiában, Prosper folytatója (455—581). Ez annalisták főkép azért is fontosak, mert a későbbi krónika-írók a IV. és V. század nyugati történeteit leginkább ezekből merítik.[10])

A keleti gót birodalom Cassiodoriusának megfelel nyugaton *Isidorus Hispalensis*, a középkori műveltség egyik legfontosabb forrása, ki a későbbi századoknak az ókori irodalom egy tetemes részét pótolta. Isidor, Severian fia, Karthagena vidékéről, sevillai püspök volt és meghalt 636-ban. Főműve az *Originum sive Etymologiarum libri XX*, az ókor összes ismereteinek, a mennyiben a szerzőnek tudomására jutottak, kivonata, mely a középkor egyik legelterjedtebb és legolvasottabb könyve volt.[11]) Az ókornak nem egy eredeti műve ment feledésbe és veszett el teljesen, mivel Isidornak e kivonata rövidebb és könnyebben hozzáférhető volt. Megvan azért e munkának az az érdeme, hogy az ókori műveltség egy tetemes anyagát a középkori népeknek hozzáférhetővé tette; de jó részben ezen műnek és a hasonló könyveknek tulajdonítandó azon kár is, melyet az emberiség sok görög és latin munkának elvesztésével szenvedett.

Isidor e nagy compilatiójában van egy krónika is, mely az egyetemes történetet a világ hat kora szerint elbeszéli; az utolsó (hatodik) kort Krisztus születésével és Augusztus császárságával kezdi Isidor, s e felfogás uralkodóvá lett az egész középkorban. Isidor elég terjedelmesen és igen rokonszenvesen tárgyalja a nyu-

gati gótoknak, rövidebben a vandaloknak és sueveknek történetét. A nyugati gótok kegyes uralkodását, Spanyolország virágzását az ő szelid uralkodásuk alatt ismételve kiemeli. Midőn Róma ostromát (Alarich által) elbeszéli, hangsúlyozza a győztesek kegyességét, és hozzáteszi: «Azért szeretik annyira egészen mai napig a rómaiak, kik a gótok országaiban élnek, ezeknek uralmát, hogy szívesebben élnek a gótokkal szegénységben, mint a rómaiak alatt hatalomban, de az adók nehéz súlya által lenyügözve.»[12])

[1]) Die Chronik des Cassiodorus Senator vom Jahr 519. Nach den Handschriften herausgegeben von *Th. Mommsen*, (Abhandlungen der sächs. Gesellsch. d. Wissenschaften, VIII.) 1861. Mommsen kíméletlen kritikával mutatja ki e könyv gyarlóságát és használhatatlanságát.

[2]) «Nem elégedett meg avval, mondja a király Cassiodoriusról, hogy az élő fejedelmeket dicsérte; hanem nemzetünk múltjába is hatolt be és megtudta a forrásokból, a mit még őseink emlékezete is alig megtartott. Ő a gótok királyait, kiket hosszú feledés borított, az őskor rejtekeiből kiemelte. Ő az amalokat, származásuk teljes dicsőségével, újra ismertekké tette, és világosan bebizonyította, hogy mi egészen a tizenhetedik nemzedékig királyi vérből származunk *(evidenter ostendens, in decimam septimam progeniem stirpem nos habere regalem)*. Ő a gótok eredetét római történetté tetté *(originem Gothicam historiam fecit esse Romanam)* és a virágcsírákat, melyek eddigelé a könyvek virányain úgy szólva elszórva voltak, koszorúvá gyüjtötte össze. Vegyétek figyelembe, mennyire kimutatta a mi dicséretünkben irántotok való szeretetét, midőn bebizonyította, hogy uralkodótok nemzetsége, legelső kezdetétől fogva csodálatos *(mirabilem)* volt, úgy hogy, a mint magatok őseitektől fogva mindig nemes származásuak voltatok, most régi királyi család is gyakorolja a hatalmat fölöttetek.» Azért is dicséri Cassiodoriust a király, hogy uralkodását nemcsak könyveivel, hanem fegyveres kézzel is védte és emelte. — E hely Cassiodorius dagályos stilusára is jellemző. A mit a koszorúról mond, az különben emlékeztet Justinus előszavára.

[3]) Grammatici latini ed. *Keil*, Lipsiæ, VI. 1869. — Ezenkívül: *De arte grammatica, ad Donati mentem*, — és: *De artibus ac disciplinis liberalium artium*, a hét iskolai tudománynak a középkorban igen elterjedt és nagy befolyású tankönyve.

[4]) L. erről különösen: *Franz Adolf* monographiáját: C. Senator, Ein Beitrag zur Geschichte der theologischen Literatur, Boroszló, 1872. — Cassiodoriusról általában: *Papencordt*, Geschichte der vandalischen Herrschaft in Africa, 1837, p. 383—388. — *A. Thorbecke*, C. Se-

nator, Heidelberg, 1867. — *W. Wattenbach*, D.'s Geschichtsquellen, I. §. 4. — Cassiodori opera, ed. Garet, Rothomagi 1679 fol.

[5]) Így írják nevét a legjobb kéziratok. A név szokásosabb alakja *Jornandes*, mely az író művének első kiadása által (ed. *Conr. Peutinger*, Ágosta 1515) lett ismertté és elterjedté. A név ez utóbbi alakját pártolja *Grimm Jakab*. Szerinte *Jornandes* c h. van *Iburnanths*, *Jurnanths*, ezekből: gót. **iburs*, **ibrs*, ófn. *épar*, úfn. *Eber* (vaddisznó), agsz. *eofor*, skand. *iöfur* (ez a. m. férfi, hős), — és gót *nanths*, bátor, merész. *Iburnanths* tehát a. m. *Eberkühn*, ófn. okmányokban: *Eparnand*. Grimm lehetőnek gondolja, hogy a gót író, midőn keresztyénné lett és a papi pályára lépett, bibliásította (a Jordán folyó szerint) nevét *Jordanis*ra. — Nevének első része egy városnévben is fordúl elő: *Eboracum*. agsz. *Eoforvic*, kfn. *Eberwic*, később *Jorvik*, ma *York*.

[6]) Ezt bizonyítják Vigilius szavai: *Dacio atque Jordane Crotoniensi fratribus et episcopis*, és Jordanis maga, ki a kronikon előszavában *frater*nek czímezi a pápát.

[7]) Az előszóban: *ut non mentiar, ad triduanam lectionem dispensatoris eius* (Cassiodorusé) *beneficio libros ipsos antehac relegi. Quorum quamvis verba non recolo, sensus tamen et res actas credo me integre retinere. Ad quos et ex nonnullis historiis Graecis ac Latinis addidi convenientia, initium finemque et plura in medio mea dictione permiscens.*

[8]) E három fejezetet kiadta és magyarázta *Stahlberg*, Hagen, 1859. — A mű 31—33 és 41—43. fejezeteit tárgyalja *Kaufmann*, a «Forschungen zur deutschen Geschichte» VI. és VIII. kötetében. — Jordanis gót történetének legújabb kiadásait *C. A. Closs* (Stuttgart, 1861) és *Alfr. Holder* (Freiburg, 1882) eszközölték, mind a kettő (főleg az első) kifogásos munkák, de könnyen hozzáférhetők. — *Jordanis*ról l. különösen *Bessell* kitünő czikkét *Gothen* (Ersch- és Gruber-féle encyclopaedia, I, 75. köt. 104—114. l.); azután: *Sybel*, De fontibus libri Jordanis, Berl. 1838; — *Jordan Ján.*, Jordanes Leben und Schriften, Ansbach, 1843; — *J. Grimm*, Ueber Jornandes und die Geten, 1846 (Kleine Schriften, III.); — *Stahlberg*, Ueber Jornandes, Mühlheim, 1854; — *C. Schirren*, De ratione, quae inter Jordanem et Cassiodorum intercedat, Dorpat, 1858 és ennek kitünő birálatát *Gutschmid*től a «Jahrbücher für class. Philologie» 1862-iki kötetében; — *R. Köpke*, Deutsche Forschungen, Berlin, 1859; — és *Wattenbach* i. h. I.[3] §. 4. és 5.

[9]) Előszavában: *Praeceptis tuis parui, beatissime pater Augustine; praeceperas mihi, ut scriberem adversus vaniloquam pravitatem eorum, qui pagani vocentur, et qui praesentia tantum tempora veluti malis extra solitum infestissima ob hoc solum, quod creditur Christus et colitur deus, idola autem minus coluntur, infamant.* — Orosiusról l. *Pallmann*, Geschichte der Völkerwanderung, II, 236—245; — *Büdinger* a Sybelféle folyóirat VII.

kötetében; — különösen, valamint a nyugati gótok többi történetiróiról is *Wattenbach*, Deutschlands Geschichtsquellen, I, §. 6.

[10]) Ez annalistákat még nem adták ki újabban. Legteljesebben találhatók *Roncalli* gyüjteményében (1787) és, de csak 455-ig, *Rösler*nek *Chronica medii aevi* cz. művében (1798). Az egyes munkákra vonatkozó irodalmat összeállítja *Wattenbach*, id. h. I. §. 6. és *Bähr* római irodalomtörtének IV-dik kötetében, 2. kiad. 1872.

[11]) Isidori Hispalensis opera ed. *Arevalo*, 1790—1803, 7 kötet. A VII. kötet tartalmazza a történeti munkákat. L. *Bähr*, IV,[2] 221.

[12]) Kevéssel Jordanis után írta *Procopius* a gótok történetére vonatkozó nagy fontosságú műveit. Procopius 490 táján született Cæsareában, Palæstinában, mint előkelő jó módú család ivadéka. Hazáját (Palæstinát, főleg Antiochiát és Jeruzsálemet) sokszor járhatta be, mert igen jól ismeri. Fiatal koráról csak annyit tudunk, hogy jogot tanúlt; további életéből pedig a következőket: 527-ben Justinus császár őt Belisar mellé jogtanácsosnak nevezi ki. Belisar akkor a perzsa határon viselt háborút. Ezóta húsz éven keresztül volt e nagy vezér kísérője és megbizottja Európában, Ázsiában és Afrikában; — 531-ben visszatér Byzantiumba, hol Belisar 532-ben a kékek és zöldek lázadását, melyet Procopius igen szépen elbeszél, leveri; — 533-ban Belisarral Áfrikába megy; — 535—540-ig Belisar mellett Olaszországban tartózkodik; — 541—542 ig Belisart Perzsába kíséri; — 542-ben a nagy dögvész alatt Konstantinápolyban volt; — 542—558-ig nem tudunk róla semmit, de bizonyos, hogy Narses környezetéhez nem tartozott; 558-ben Konstantinápolyban volt; — 582-ben Procopius nem élhetett többé. — Procopiusnak három nagy jelentőségű műve maradt fönn: 1. *Historiarum libri VIII.*, ebből két könyv Belisar hadjáratait a perzsák ellen, két könyv a vandál háborút, három az olaszországi gótok ellen viselt háborúkat tárgyalja; a nyolczadik könyvben befejezi Procopius e nagy munkáját, 553-ig beszélve el az eseményeket. E munkában Procopius saját korának általános történetét írta meg. Az első két könyvet 549-ben, a következő ötöt 550. és 551-ben, az utolsót 555-ben írta. — 2. *Justinianus építkezéseiről* (Ktismata), e császár dicsőítése fényes épületeinek leírásában. Procopius 558-ban írta. — 2. *Anecdota* vagy *Historia arcana*, melyet 558—559-ben írt. Három császár uralkodásának korát tárgyalja (ezek Justinianus, † 565; — ennek unokaöscse II. Justinianus, 565—578, és ez utóbbinak barátja és társa II. Tiberius, ki 582-ben meghalt, azaz túlélte Procopiust). L. *Felix Dahn* kitünő munkáját *Procopius von Caesarea und seine Zeit*, Berlin, 1865.

HEINRICH GUSZTÁV.

SZENCZI MOLNÁR ALBERT KÖLTESZETE.

A Molnár előtti vallásos költészet áttekintése. — Molnár reformja; zsoltárai készítése. — A héber poësisről. — Molnár feladatának megoldása.

Ha nyomot hagyott Molnár tudományos munkássága nemzetünk műveltségének történetében: költői hatása még fontosabb volt a költői stil és technika reformjának szerencsés megoldása miatt.

A közép-kor scholastica theologiája nem csak a szabad gondolkodást, hanem az emberi érzés nyilatkozását is megbénította s a vallásos költészetben is éreztette zsarnoki hatalmát.

Az emberi kebel mélyén fekvő s a költői termékek el nem avulását biztosító jellemvonások kifejezése helyett[1]) saját dogmatikai irányát érvényesíté. Gyarló tartalom szolgált még gyarlóbb formában az ember legfőbb szellemi szükségletének kielégítésére, miről eléggé meggyőznek bennünket a Patris sapientia, Krisztus kínszenvedéséről és haláláról, A szentlélekről czímű és ezekhez hasonló darabok.

Mind egyikben bibliai s száraz dogmatikai okoskodások állják útját a kedély szabad ömledezésének, s kivételt csakis azon énekek képeznek, melyekben népies irányuknál fogva a puszta okoskodások helyét nemzetiségi vagy hazafiui motivumok foglalják el, mikből majd az egész nemzetre, majd az emberiségre vonatkozó s a kedély mélyében gyökerező állandó jellemvonások sarjadzanak elő nemzeties formában.

Ilyenek a nemzetnek nagy királyairól, a szent László- és Mátyásról szóló énekek, melyekben az igazi érzés több helyen nyer költői kifejezést s melyek egyszersmind a népköltészet gyöngyeinek értékét is feltüntetik az attól eltérő silány okoskodásokkal szemben.

Ugyancsak ily költői lélekből fakadt érzések kifejezéseire akadunk a szüz Máriáról, mint hazánk védőasszonyáról nagy számmal fenmaradt énekekben is.

Amint a renaissançe felszabadítá a szabad vizsgálódást, az érzés is visszanyerte szárnyainak szabadságát s azután inkább

---

[1]) Taine: Eszmény a művészetben.

a kedély légkörében élvezte azt. Majd az országra nehezedő csapások idézik vissza a nemzet emlékébe annak boldogabb korszakát, s közös nemzeti elegiába olvad az egyesek kebléből kitörő sóhaj. Példája ennek a «Boldog asszony anyánk» kezdetű s a Szent Istvánról szóló ének, melyekben az országnak patronájához s sz. királyához fordul a közös szerencsétlenségben menedéket kereső zaklatott lélek s bajainak elzokogása elavúlhatlan költői alakban nyilvánúl.

A 16. században a reformatio terjesztői nálunk is hathatós eszközűl választák czéljuk kivitelére a költészetet, főleg a lyrait. A vallásos buzgalom ébren tartása végett, Luther példáját követve, régibb keresztyén énekeket, latin hymnus-fordításokat használtak s világias népköltemények et alkalmaztak egyházi czélra, mire Erdélyi népköltészeti gyüjteményének nem egy darabja emlékeztet.

A reformatio vezérférfiai: Dévai Biró Mátyás, Székely István, Sztárai Mihály a híres éneklő, Huszár Gál sat. mindnyájan foglalkoztak egyházi énekköltéssel. Mint a nép fiai, alig tehették túl magukat a népköltészet vadvirágainak reájok való hatásán, melyek az egyesek kisebb-nagyobb műizlésétől beoltva lassankint nemesített virágokat hajtottak.

A tőlük kikerült első költeményeken a reformatio nem érvényesíthette még átalakitó hatását; innen van, hogy ezen átmenetieknek nevezhető termékeket az egyhangú és még mindig darabos külalak mellett szilárd vallásos meggyőződés jellemzi.

Balassa lantján már szelidebb hangok nyernek kifejezést; tágul az eszmekör, s mindez az eddigiektől egészen elütő formát ölt magára. Az átalakulás ezen állapotára kétségkivül nagy befolyással voltak az akkoriban annyira kárhoztatott s nem rég napfényre került virágénekek, a népköltészeti termékek üditő forrásaként hatván a szó akkori értelmében vett műköltészetre.

Ez előzmények mutatják, hogy Molnár Albert nem volt tulajdonkép úttörő e téren; de mint a következőkből kitünik, mégis leginkább őt illeti meg a reform dicsősége.

De halljuk őt magát, mint adja elő zsoltárai előszavában a költői technika reformjára vonatkozó eljárását: «A régi magyar énekekben», úgymond, «avagy semmi egyenlő terminatiók nem voltak, avagy tíz vers is egymásután mind egy igében ment ki, a honnan a históriás versekben számtalan a sok vala, vala, vala, kinn az idegen nemzetek, kik ezt látják, nem győznek eleget rajta

nevetni. De hála Istennek! ez egynéhány esztendőkben a mi embereink is ékesebb verseket szoktak irni. Példának okáért egy vers nemének megjobbított módját irom le. Az első és közmód ez:

Láss hozzám Uristen kegyelmes szemeidet,
Nyomoruságimban vigasztalj szentlelkeddel,
Sok boszuságimat hogy elszenvedhessem jó lelki békességgel

Második azon nótára ím ez:

Csoda állhatatlan
Lám ez világ dolgában,
Mint kerék forogván
Inkább minden órában
Változik, külömböz,
Számtalan sok bút hoz
Minden szempillantásban.

Harmadik azon nótára legszebb:

Bocsásd meg Istenem ifjuságomnak vétkét,
Sok hitetlenségeit, undok förtelmességét,
Töröld el és rútságát,
Minden álnokságát,
Könnyebbíts lelkem terhét.[1])

A francziа rythmusok pedig sokkal külömb formán foglaltatnak össze és a verseknek sokféle nemei vannak. Néhol a három első rythmus egy módon megyen ki; de a negyedik rythmus végének a következő vers rythmusi felelnek meg; ilyen a 22. zsoltár. Összességgel a zsoltárok *száz harmincz* különböző nótákra vannak, és majd megannyi a versek nemei. Annakokáért meggondolhatja minden, minemű nagy munkával kellett énnekem e hosszú magyar igéket a franczia apró igékből álló versekre formálnom. holott egy syllabával sem tehettem többet hozzá, sem a sensustól nem kellett eltávoznom. Mert nagyobb gondom volt a fundamentombeli igaz értelemnek fordítására, hogy nem a verseknek ékesgetésére.»

Molnár 1606. évi szept. 23-án fejezte be zsoltárait. A kiadás eszközölhetése végett megvált nevelői állásától s előbb Heidelbergbe, majd Frankfurtba ment, hol a szükséges javításokat végezte.

---

[1]) Balassa költeményeinek egy-egy strophája. Lásd Balassa költem. Szilády Áron kiadásában.

A frankfurti kiadóval, Paltheniussal, meg nem egyezhetvén, Herbornba megy és Hollós Kristóf személyében kiadóra talál. Ez miután Strassburgban a hangjegyeket megrendelte, ápril 22-én hozzáfogott a nyomtatáshoz s május 12-én befejezte a munkát (1607). [1])

Molnár IV. Frigyes rajnai palotagróf-, választó-fejedelem-s bajor herczegnek és Móricz hesseni tartománygrófnak ajánlta munkáját, mire a protestantismus ügyében véghezvitt jeles szolgálatuk s Molnárnak több körülmény szülte háladatossága adott okot.[2])

A mű megjelenésének egyéb körülményeit illetőleg tudni kell, hogy Dávid királynak 150 zsoltára közől ötvenet Maróth Kelemen, százat pedig Béza Tódor fordított először franczia nyelvre.

Fordításuknak megjelenése a zsoltárköltészet virágzását vonta maga után Németországban, valamint a többi európai államban is.

Németországban Melissus már 1572-ben követte Maróth Kelement, nem csak fordításban, hanem versalkat- és dallamokban is, a következő évben pedig Lobwasser Ambrus még nagyobb sikerrel dolgozta át zsoltárait szintén Maróth és Béza után. Lobwassert utánzata miatt calvinismussal vádolták s tán ez birta rá Molnárt, hogy őt kövesse.

A zsoltároknak magyarra fordítása több körülménynél fogva szükségessé vált Molnárra nézve.

Külföldi tartózkodása alatti inségében s haza nem térhetése miatti bánatában Dávid zsoltáraival vigasztalta magát, mivel az azokban foglalt érzés leginkább megegyezett kedélyhangulatával.

Midőn pedig 1601-ben Frankfurtban tartózkodott, egészen meg lőn hatva Maróth és Béza zsoltárai éneklésének hallása által az ottani franczia templomban.

Mindezen okok, valamint az is, hogy magyar nyelvre nem voltak még leforditva az oly nagy elterjedettségnek örvendő zsoltárok, — arra birták Molnárt, hogy a testvérhaza keresztyén egyházának fejeit és hiveit megörvendeztesse fordításával.

---

[1]) Sz. Molnár A. Naplója a K. Papp Miklós szerkesztette Történeti Lapokban.

[2]) Maga említi a Zsoltárokhoz írt ajánlatban.

A zsoltárok dallamait Bourgeois Lajos és Goudimel Kolos készítették s azoknak népszerűségét Németországra nézve is sikerült kivívniok a rhythmusnak bennök rejlő változatossága által.

Most azonban, mielőtt Molnár feladatának megoldását tennők figyelmünk tárgyává, vessünk egy pillantást a héber nép zsoltárköltészetére.

E zsoltárok a világirodalom elavúlhatlan termékei; még pedig a kedély mélyén rejlő azon egyetemes jellemvonás kifejezése miatt, mely minden időben és minden népnél feltalálható. Ez okozta azoknak elterjedését oly nagy körben s ez szülte a hatást, mit a művelt népek költészetére különböző időkben gyakoroltak.

Ezt ugyan más ókori nép költészetéről is elmondhatjuk s tán még nagyobb mértékben; de a különböző jellemvonás szemmeltartása mellett. Mig a régi classicus nép költészete az emberi érzések változatos színében pompázik, addig a héber költészeten egy uralkodó érzés vonul keresztűl, melynek a többi mind árnyalatát képezi. S ez nem más, mint Istennek, a legfőbb lénynek a gyarló emberhez való viszonyából keletkezett érzés, mely olykor valóságos indulattá fejlődik.

A classicus népek költészetében is megvan az ember és Isten viszonyából származó érzés kifejezése, csakhogy a népnek isteneihez való emberi viszonya ez érzésre is az emberiesség bélyegét nyomta.

A héber nép theokratikus alkotmánya legszebb s legmaradandóbb nyomot hagyott annak zsoltárköltészetében. Ez olvasztotta az egyéni érzest egy sajátságos nemzetibe, melynek nyilvánulása előtt megsemmisül a barátság, szerelem s a zsoltárokban kifejezett függési viszony érzetének árnyalatát képezi.

Ez okozta azoknak a keresztyénség ifjú korában a keresztyén énekek alapjáúl történt elfogadását, midőn a legfőbb isteni hatalom érzete előtt minden emberi nagyságé elhalaványúlt.

A héber zsoltárok a népnek állami felfogásán kivűl magukon viselik annak foglalkozása, naiv hajlama, szóval egész életmódja és földrajzi helyzetének bélyegét. Keleti színben látjuk a nép különböző körülményeiből merített hasonlatok és egyéb költői diszitmények szépségét, melyek a népnek ártatlan foglalkozása: a földművelés és baromtenyésztés iránt nyerik meg rokonszenvünket.

Dávid, mint a zsoltároknak szerzöje (?), a népnek fia, annak

foglalkozása iránt sem idegen. Minden sorában a legtermészetesebb és bájosabb kifejezését találjuk ennek, hol egyszersmind a természeti képek és hasonlatok figyelmeztetnek bennünket, hogy a népek gyermekkora épúgy, mint az egyéneké, érzéki fogalomkörben mozog s abból szövi merész kezekkel a költészetnek biborhajnalát.

Jellemző sajátsága végre a héber költészetnek a gondolat rhythmusa, mely ismétlő tulajdonságával fokozza az előrész okozta hatást.

Dávidnak Urias ellen elkövetett gonosztette a lelkiismeret furiáit támasztá keblében, melyek őt éjjel-nappal gyötörve visszakivántatták vele előbbi ártatlan s Istennek tetsző állapotát.

Innen van azon elegikus hang ez időszakbeli zsoltárain, mi a bűnös őszintén érzett bánatáról tanúskodik s keblünkben is hasonló húrokat penget:

Oh ha szárnyaim lehetnének,
Mint a galamb ha repülhetnék,
Én elrepülnék messze földre,
Elmennék e népek közől,
Pusztát keresnék ezentől,
A hol nyugodalmam lehetne. (55. zsolt.)

Mily szemlélhetőleg van kifejezve Dávid lelki szenvedése a következőkben:

Az én lelkem oroszlánok közt ül,
Kik széles lánggal vettenek környül,
Foguk oly hegyesek, mint nyíl és dárda,
Naponként nyelvök úgy megélesül,
Mint a jól megköszörült éles szablya.

Ilyen és ezekhez hasonló az ő ellenségei: Saul és saját fia Absolon által neki okozott keserv egyéb nyilatkozata is, melyekben szabadúlni óhajt egy kies vidékre, hol a béke olajága zöldell s hol Isten fogja pártját, ótalmának erős várába fogadván a testileg és lelkileg üldözött szerencsétlent.

A zsoltároknak ezen tulajdonsága s az egyszerű vallásos szertartáshoz leginkább illő egyszerű énekelhetési modora kitünő eszköz volt arra nézve, hogy azokat a keresztyénség puritán egyszerűségű, főleg pedig annak üldözést szenvedő korszakaiban a rokon érzések nyilatkozatául válaszszák. Ily korszak volt többek közt a reformatió s a vele járó sok háború által okozott csapások és szenvedések korszaka, mely tény a zsoltároknak Európa

nyugati népei előtt való népszerűségét kézzel fogbatólag megmagyarázza.

Ezen általános áradat vonzotta Molnárt is e térre, kinek egyéni körülményeiből származott hangulata a zsoltároknak nem egy helyével találkozott s tette lehetőbbé feladata megoldásának sikerét.

Ez vívta ki Molnárnak fordító létére a költői hirnevet, mit valóban meg is érdemelt.

Mind láttuk, Molnárnak elődei a dogmatizáló tartalomnak silány alakban adtak kifejezést, mely iránytól Balassának sikerült az első és nevezetes fordulatot tevő lépést tennie. S hogy Balassának nem sikerült a költői stil és technika reformját véghezvinni, annak tulajdonítandó, hogy az ő vallásos költészetének geniusa nem járt oly magasan, mint a zsoltárköltészeté s így nem is kellett a költői kifejezések előteremtésében annyira fáradnia, mint Molnárnak, kinek erőteljes anyag állott ugyan a nyelvben rendelkezésére; de életet neki kellett beléje lehelni, hogy költőivé varázsolja.[1])

Nagy érzések- és szenvedélyektől szült gondolatok számára kellvén alakot teremtenie, gyakran küzd a költői kifejezés megalkotásában s a technika korlátai közt sem jár mindig elég biztossággal.

Mindazáltal többször igen szabatosan fejezi ki gondolatait, melyek a rhythmus szabályos menetével kellemes harmoniát keltenek az olvasó lelkében.

Mily erőteljes kifejezés, a mellett szelíd érzés nyilatkozik zsoltárfordításának fönnebb közölt töredékeiben is! De ezenkivül mily nagy számmal gyüjthetni fenséges gondolatokban és költői kifejezésekben gazdag helyeket, mint megannyi tanúit Molnár költői tehetségének!

Ilyen pl. a XVIII. zsoltár, melyben Dávid hálát ad a megszabadulásért. Egyike ez továbbá azon zsoltároknak, melyekben az úr hatalma a természeti erők nyilvánulásában van bemutatva a szebbnél szebb természeti képek világában.

A rhythmusnak nem egészen egyenletes volta Molnárnak az ária által való korlátozottságára mutat.

Lehet-e szebb kifejezése az Isten rendeletében való meg-

---

[1]) Jancsó Benedek: Sz. Molnár Albert.

nyugvásnak, mint a XXIII. zsoltár, Dávidnak hálaadása a gondviselésért?

Ugyanezen eszmét fejezi ki Berzsenyi is «Fohászkodás» czímű ódájában, csakhogy a rokon eszme amott szerényebb külsőben, bár szép epithetonokkal ékesítve jelenik meg, míg itt a classicismus mezében pompázik.

Igen szép a:

Mint a szép hűvös patakra
Az szarvas kinálkozik —

kezdetű 42. zsoltár is; de kevés van, mi a 45-iket, a «Jövendölés Krisztusról» czíműt felülmúlná.

És így folytathatnók ezt tovább, ha még inkább meg akarnánk győződni Molnár költői nagyságáról, mely őt kora költői fölé emeli.

Öntudatosan kezeli a nyelvet; bár távol az édes haza földjétől. Idegen légkörben sarjadzanak költészete legszebb virágai; de a talaj, melyből fakadnak, magyar, — szíve egész életén át honáé.

S hona viszonzásúl nem adhatott mást sok nélkülözést és szenvedést kiállott fáradhatlan fiának, mint azt, hogy nevét a zsoltárok fordításában önmagának felállított emlékben máig híven fönntartotta.

Szűcs Lajos.

Martialis VII. 12.

«Mennyi mi kell? Engem nem szükség kérni,» naponként
Kétszer s háromszor, Baccara, mondogatod.
Sürgeti a fizetést szigorún a mogorva Secundus:
Hallod s még se tudod, Baccara, mennyi mi kell.
Hangosan és nyilván kérik te előtted a házbért;
Hallod s még se tudod, Baccara, mennyi mi kell.
Elpanaszolgatom én, hogy könnyü s avét a kabátom:
Hallod s még se tudod, Baccara, mennyi mi kell.
Az kell csak, hogy a némító guta üssön a szádba,
Hogy kérdezni ne bírd, Baccara, mennyi mi kell.

Ford. P. T. E.

AZ IGEMŰSZAVAK A MAGYAR NYELVBEN.

III. (Vége.)

4. Látók.

Neve: *Praeteritum perfectum,* Erdősi 60[1]); perfectum *primum,* Sz. Molnár 179, Révai 570; præt. perf. *secundum,* Pereszlényi 466; præt. perf. *historicum,* Pereszlényi 458, Riedl 188, Hunfalvy (Ny. Közl. 1862, 38); præt. *imperfectum,* Csipkés 373, Kövesdi 564, 565; vulgo imperfectum *secundum,* Révai 570. — Magyar neve is e szerint változó: *aligmult,* Vörösmarty (Gy. Mm. XI. 7, 14, 19), Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 106), Imre IH 59; *második* aligmult, Dr. Gr. 91; *ugy nevezett* aligmult, Arany J. (Pr. munk. 410); *félmult,*[2]) Verseghy 243, MRe 200, Trsg 30, Nádaskay 46, Gyergyai 83, Szvorényi 93; aligmult (félmult), Imre I H 59; *egyszerű* félmult, Fogarasi 211; az *ira-alak,* Szarvas 20; *hangzós mult,* Sonnenfeld M. (Nyvőr III, 511), Imre IH 134; *önhangzós* mult, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 49); *magánhangzós* mult, Imre IH 133; *függő* mult, Fogarasi (i. h. 106); *viszonyos* mult vagy *multban jelen,* Fogarasi (u. o. 346); *elbeszélő* mult, Szarvas 289, Torkos 45; *elbeszélési* mult, Imre 48; *történeti* mult, Hunfalvy (Ny. Közl. 1862, 38), Riedl nyltn 195, Szarvas 294, Simonyi Nyr III 464, Nylvtna 111, Bodnár 58; történeti vagy elbeszélő mult, Szarvas 289, Ihász 63; elbeszélő történeti mult, Imre 50.

Értelme: *vidi,* Erdősi 60, Sz. Molnár 179, 199, 203, 212, 216, 220, 222, Révai 570; vidi *tandem,* Sz. Molnár 185; vidi *tum* Sz. Molnár 192; *videbam,* Sz. Molnár 179, 212, 216, 220, 222, 226, Csipkés 373;[3]) *ich sah,* Fogarasi 211, Riedl 204.

Használatáról így nyilatkozik Pereszlényi (458): «est ornate in narrationibus;» Czuczor (Ny. Közl. 1862, 18): «Zalában él még»; Hunfalvy (u. o. 17): «csak erdélyi alak, melyet nálunk (t. i. Magyarországon, nem Erdélyben) soha sem hallottam még»; Imre (Magy. Nyelv. IV. 338): «pusztulófélben van; van vidék,

---

[1]) L. «Láttam» alatt is.

[2]) Szarvas (6) szerint «gallimathiasz.»

[3]) Jancsó (Figyelő 1879, 357): «soha *videbam.*»

hol az idősbek esmerik, a legöregebbek használják csupán.» Arany J. (Pr. munk. 410 köt. azt mondja, hogy hallani még, de óvakodásra int használatában. Hogy egészen el ne rémüljenek használatától ezen időalak barátjai, Petőfinél költeményeiben történt számítás alapján állíthatom, hogy *láték* alakja 1694-szer található, *láttam*-é 6984-szer.

5. Láték vala.

Nevei *harmadik aligmult,* Dr. Gr. 92; *összetett mult,* Fogarasi 219, Riedl 204, nytn 192; *kisérő* vagy *együttes* mult, Cz Fg. Szotár (Mult idő alatt); *régenmult* (régmult), *előbb mult,* plusquamperfectum, Imre 49, vö. IH. 59.

Értelme: *ich habe gesehen,* Riedl 204; Fogarasi (219) azt állítja, hogy németül nem lehet kifejezni.

Használatáról Verseghy (243) ugyan azt mondja, a mit *látok vala* alakjáéról, hogy t. i. ezt nyelvpipere gyanánt csinálták a poeták. Imre (IH 59) *láték volt* körülirását is említi.

6. Láttam.

Mielőtt ez idő neveinek sorát megkezdem, előbb Erdősivel kell hogy végezzek. Már említettem a jelentő mód idei alatt, hogy ez az idő látszólag hiányzik nála. Hogy ő ezt az időalakot kellett hogy ismerte légyen, azt következtethetjük *láttam vala* v. *volt* és *láttam volna* összetett alakjaiból. Csak tévedésből hagyhatta ő az egyszerű *láttam*-ot ki, mint Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 336) is észrevette, s akkor ezt az alakott nevezte volna ő perfectum-nak, mint *vagyok* alatt *voltat* nevezte annak. S valamint *valék* (69) «imperfectum» nevével van illetve, úgy illette volna Erdősi *láték* alakját is az imperfectum-éval, ha a *láttam* az idők sorából ki nem esik vala. S ha *vagyok* alatt egy *vagyok vala* szerepelt volna, a mi megfelelne a *látok vala* alakjának, az bizonyára imperfectum primum nevet visel vala és *láték* (meg *valék*) imperfectum nevet (vö. Révai 580). Kellett hogy a *láttam* alak nem csak *vagyok* alatt hanem a szenvedő mintájában is állott légyen, s ezért hibának tartom, midőn (67) ezt olvassuk a Præteritum Perfectum alatt: «*amatus sum* etc. *szerettetém, tél, teték* vel *szerettettem volt, tél volt, tett volt.*» Itt ez a «volt» felesleges. «Szerettettem volt» a következő bekezdésben Præteritum Plusquamperfectum neve alatt fordul elő jogosan. A Præt. perfectum alatt azonban véleményem

szerint a «volt» törlendő volna, s akkor e név alatt kapnók a *láttam* alakját is. — Máskülömben ez az idő *praeteritum perfectum* nevet visel, Csipkés 373; præteritum perfectum *primum*, Pereszlényi 466, Kövesdi 564; perfectum *secundum*, Sz. Molnár 179,[1]) Révai 572; *egészen mult*, Dr. Gr. 92; *elmult*, Verseghy 244; *mult*, Vörösmarty (Gy. Mm. XI. 36). MRe. 201, Trsg 30, Nádaskay 47, Gyergyai, Imre IH 59; Szvorényi 94; *úgynevezett* mult, Riedl nyltn 170; *egyszerű* mult, Fogarasi 215; *határozatlan* mult, Fináły (A m. i. f.) egyszerű vagy *beállott* mult, Fogarasi (Ny Közl. 1862, 173); *irt* alak, Szarvas 50; *t* ragos perfectum, Arany J. (Pr. munk. 411); *mássalhangzós* mult, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 49), Imre IH 133; *független* mult vagy *fömult*, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 104), független mult Torkos 46; *általános* mult, *főelbeszélési idő*, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 338, 339); *valódi* vagy *bevégzett* mult, Imre 48; *Praesens Perfectum*, Riedl 190; *végzett jelen*, Hunfalvy (Ny. Közl. 1862, 39), Riedl nyltn 196, Szarvas 289; *tudósító* mult, Szarvas 289; *értesítő* mult, Szarvas 290; értesítő mult vagy végzett jelen, Bodnár 58; végzett jelen, (általános, értesítő) mult, Ihász 65; *befejezett cselekvés* a *jelenben (most irt)*, a *jövőben (majd irt)*, Simonyi 111.

Értelme: *vidi*, Sz. Molnár 179, Csipkés 373, Pereszlényi 466, Révai 572, Szarvas 289; *ich habe gesehn*, Fogarasi 215, Riedl 206, Szarvas 289.

Használata általános; Pereszlényi (458): est commune. Simonyi «most irt» alakja (111) még található, kevésbé «majd irt»; különben ezekről is áll a «Látok» alatt kifejtett véleményem. — Melléknévi használatát l. alább «Látott» alatt.

Hogy a Riedl óta felkapott elnevezésre visszatérjek, erről azt mondja Heyse (i. h. 683): «Fälschlich hält man diese Zeitform für ein Tempus der Vergangenheit.» Ő t. i. azt kivánja, hogy az eseményeket tekintse és nevezze az ember a *mindenkor jelenre* (subjektive Gegenwart) való vonatkozással. S ezért volnának helytelenek e nevek: præteritum perfectum és plusquamperfectum, melyek helyett e neveket javasolja: præsens perfectum és præteritum perfectum. Nem tartozik a jelen feladatomhoz a Heyseféle elmélet

---

[1]) A 206. lapon Sz. Molnár *vagyok* mintája alatt *voltam* idejét, ép oly tévedésből mint Erdősi, Perfectum I. névvel illeti és *valék* idejét Incompletum I. névvel.

helyes vagy helytelen voltát kutatni, csak kijelenteni kivánom, hogy, a mint Heyse is megengedi, egy más szempont is van, a melyből az idők mivoltát és neveit tekinteni lehet, a *tárgyilagos* jelen, a melyből tekintve nézetem szerint az idők használatának mondattani magyarázata könnyebben esik mint az alanyi szempontból.

7. Láttam vala, volt.

Kötőt nem teszek a két segédszó közé, sem *és*-t sem *vagy*-ot. Erdősi (67) is egymás mellé teszi kötő nélkül azokat. És noha Pereszlényi (458) e kettőt névleg megkülömbözteti *primum (vala)* és *secundum (volt)* toldással, hozzá teszi ez utóbbihoz, hogy «non est cur ulterius tractetur, cum sit idem cum priore, nisi quod verba auxiliaria sint alia.» Ma a kettő közé szorított «vagy» szól szokásszerűen egyenlő nevükről. Kivételt csak a Cz. Fg. Szotár tesz.

Legrégibb neve tehát: *Praeteritum Plusquamperfectum,* Erdősi 60, Pereszlényi 466, Csipkés 373, Kövesdi; *vala* segédszóval: præteritum plusquamperfectum *primum,* Sz. Molnár 186, Pereszlényi 478; *viszonyos előbbi mult,* Cz. Fg. Szótár (Mult idő alatt); *volt* segédszóval: plusquamperfectum *secundum,* Sz. Molnár 179, Pereszlényi 458; *régmult,* Cz. Fg. Szótár (i. h.); külömbség nélkül, *vala* vagy *volt* segédszókkal: plusquamperfectnm primum, Sz. Molnár 212; præter. plusquamperfectum *auxiliatum,* Révai 574; *régenmult,* Dr. Gr. 94, Verseghy 246, Fináy (A m. i. f.), Fogarasi 219, Imre 49; *ugy nevezett* régenmult, Riedl nyltna 170; *régmult,* MRe 203, Trsg 32, Hunfalvy (Ny. Közl. 1862, 39), Arany J. (proz. munk. 410), Szvorényi 95, Imre 49, Torkos 48;[1] *előbb* mult, Imre 49; *viszonyos elébbi* mult, *előző* mult, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 189, 351); zusammengesetztes Paeteriturn Perfectum, Riedl 200, 206; *végzett* mult, Riedl nyltn 193, Szarvas 289, Ihász 68, Bodnár 60; *befejezett cselekvés a multban,* Simonyi (Nyr III 464, nyltn 111).

Értelme *videram,* Erdősi 60, Sz. Molnár 169, Csipkés 373,

[1]) Simonyi (Nyr. VIII, 265) szerint «régmúlt» (plusquamperfectum) nincs. Heyse (i. h.) is ferde elnevezésnek mondja a Plusquamperfectum-ot, mellyel semmire sem mehetni, s helyébe praeteritum perfectum-ot tesz. Riedl ezt a nevet elfogadja s hozzá teszi (200): «Diese Zeit ist gewöhnlich unter dem Namen des Plusquamperfectum Indicativi bekannt.»

Pereszlényi 466, Révai 574, Szarvas 289; *videram tum,* Sz. Molnár 187; *videbam dudum,* Sz. Molnár 193; *vidi,* Sz. Molnár 220 [1]); *ich hatte gesehn,* Fogarasi 219, Riedl 206, Szarvas 289.

Használatáról ha beszélünk, újra vissza kell térnünk a *vala* és *volt* külömbségére, tekintettel a mai használatra. A Dr. Gr. (94) jobbnak tartja *láttam volt* alakját, Verseghy (246) és Finály (A m. i. f.) csak ezt említik. Imre is ezt jobb hangzatúnak és népiesebbnek tartja (80). Simonyi (138) így irja: *irt vala* (irt volt), tehát a *valás* alaknak ád elsőbbségét. Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 351) sajnálja, hogy e külömbséggel felhagytunk; «mert külömben lehetne a francziák módjára a *valás* alakot használni oly mult cselekvésről, mely még tart egy másik mult időben (relatif antérieur), a *voltos* alakot pedig olyanról, mely különös vonatkozás nélkül sőt teljes bevégzettséggel előz meg egy másik multat (antérieur défini).»

8. Láttam lesz.

Sem helyet sem nevet nem talált a nyelvtanokban; pedig él a nép nyelvén. Utoljára észlelte a székelység közt Szarvas (Nyr III 51). Magyar megyékben is említik. Jókai az irodalmi nyelvben is élt vele (Imre IH. 140).

Értelme a lehetőség, valószínűség (Szarvas i. h.) és bizonytalanság. A Dr. Gr. (81) erre egy más jövő alakot említ: *fogtam látni.*

Használatban Jókain kívül magyar írónál nem tudom (l. Imre i. h.); de aligha csalódom, ha azt mondom, hogy *láttam lesz* ugy mint *fogtam látni* hasonmása a szomszéd németnél is található: *er wird gesehn haben.* Máskülömben *láttam lesz*-nek édes testvére a foglaló *láttam legyen,* s az a sajátságos benne, hogy ez utóbbi meghonosodhatott az irodalmi nyelvben, noha nem hallható a nép szájából.

9. Látni fogok.

Neve latinul: *Futurum,* Erdősi 58, Pereszlényi 459, Kövesdi 569; futurum *secundum* (vulgo indicativi futurum), Sz. Molnár 179; futurum secundum *auxiliatum,* Révai 574; zusammengesetztes

[1]) E két utóbbi értelmezés alighanem lesz sajtóhiba.

Futurum, Riedl 206; Indicativusnak futuruma, Geleji Kat. 321; *jövendő.* Dr. Gr. 106, Verseghy 247, Vörösmarty (Gy. Mm. XI, 12); *jövő,* Trsg 29, Gyergyai 92, Imre IH. 60, Szvorényi 96, Torkos 49, Bodnár 60, *tiszta* jövő külső hajlítással (v. összetett formában), Fogarasi 221; *összetett* jövő, MRe 204, Riedl nyltna 193, Imre 51; *tartós* jövő, Riedl nyltna 170; *folyamatos* jövő, Szarvas 290, Ihász 70; *folyó cselekvés* a *jövőben,* Simonyi (Nyr VIII 265); *beálló* [1]) *cselekvés a jelenben (most irni fog),* a *jövőben (majd irni fog),* Simonyi 111.

Értelme: *videbo,* Erdősi 58, Sz. Molnár 179, Pereszlényi, Kövesdi 569, Tsétsi 682, Révai 574, Szarvas 288; *ich werde sehn,* Fogarasi 221, Riedl 206, Szarvas 288.

Használata szabályozva lett már Erdősitől (i. h.). Sz. Molnár (179) erről így nyilatkozik: «Futura, ubi necessitas postulat, formantur per verba *fog (capit), kezd (incipit),* addita infinitivis.» A «necessitas» szót talán Gyergyai (79) szavai magyarázzák: «ha a mondatban nincs időhatározó *majd, azután, később, ha*;» mert külömben a régiek is már a jelent használták jövőnek. Verseghy (247) a *fogos* jövőről azt állítja, hogy «a Német szerint formáltt.»

10. Látni fogok vala.

Csak Fogarasinál (225) e név alatt: *vegyes összetett jövő félmult.* Egyebet sem értelméről, sem használatáról nem tudni.

11. Látni fogék.

Neve *vegyes* (összetett) *jövő félmult,* Fogarasi 223; jövő félmult, MRe 224.

Ma már nincs használatban, mondja Simonyi (138).

12. Látni fogék vala.

Neve csak Fogarasinál 224: *összetett jövőmult.*

13. Látni fogtam.

Neve *összetett jövőmult,* Fogarasi 224; zusammengesetztes *Perfectum Futuri,* Riedl 206; (összetett) *jövőben mult,* Riedl nyltn

---

[1]) A *beálló*-t használta már Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 109) és Szarvas 287.

197; *jövő mult*, MRe 224, Gyergyai 92; *mult* jövő, Finály (A m. i. f.); *egyszerü* multjövő, Imre 51; *végzett jövő*, Riedl nyltn 170.

Értelme: *ich werde gesehn haben*, Riedl 201.

Használatára egy 1638-diki okmányt idéz Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 351); Imre is használtabbnak tartja mint *látandottam*-at. A Dr. Gr. (81) a bizonytalanság kifejezésére ajánlja, v. ö. «Láttam lesz» alatt.

14. Látandok.

Neveinek felsorolása előtt meg kell említenem, hogy jelentő és foglaló módú természetéről már volt szó. E kétes tulajdonának oka a latin futurum exactum vagy secundum (*videro*) felfogásában kereshető; kik a latin időt jelentő módúnak tekintették, *látandok* alakját is olyannak nyilvánították, s a kik foglaló módúnak, azok a magyart is. «Jövő» természetében senki sem kételkedett. Latin nyelvtaniróink ma a foglalónak már nem tulajdonítnak egyszerű jövőt, csak körülirtat. És Szarvas (272) bátran kérdezhette, hogy «hát ez nem indicativusi jövő?» De hadd szóljanak nyelvtaniróink a nevekről!

Conjunctivi futurum, Erdősi 62; Csipkés 373, Pereszlényi 468, Kövesdi 565, Hunfalvy (Ny. Közl. 1862, 43); Subjunctivi futurum, Sz. Molnár 179, Csipkés 379; conj. futurum *exactum*, Révai 582; Optativ und Kondicionalis Futurum, Riedl 198, 210; foglaló mód *jövendője*, Dr. Gr. 100; föltétező *jövő*, Szvorényi 99; feltételes jövő, Riedl nyltn 191, Imre IH. 60. 137. Ellenben *Indicativi* futurum, Geleji Kat. 321; jelentő mód jövendője, Verseghy 247; jövő, Trsg 29, Nádaskay 44; *egyszerü* jövő, Fogarasi 220, MRe 203; *jövőmult* [2]), Torkos 50; *végzett* jövő, Szarvas 289, Bodnár 62, Ihász 71; *beálló cselekvés*, Simonyi 110, 136.

Alakilag még megjegyzendő a közép *á* nyújtása: *látándok* (keresèndek), Geleji Kat. 321, Csipkés 379 és Dr. Gr. 100. Nádaskay (50) tiltakozik ellene: «nem *ándó éndő*.»

Értelme *videro*, Erdősi 62, Sz. Molnár 179, Pereszlényi 468, Révai 582, Szarvas 289; *videbo*, Sz. Molnár 179; *videbo* vel *videro*,

---

[1]) «Jövő múlt nincs», Simonyi (Nyr. VIII, 265); «fából vaskarika», Szarvas 6.

Sz. Molnár 204; *contingere poterit ut videam,* Sz. Molnár 179; *ich werde sehn,* Fogarasi 220; *ich würde sehn in Zukunft,* Riedl 210; *ich werde gesehn haben,* Szarvas 289.

Használatát feltételes ertelméhez köti a MRe 221, Imre IH 61, Bodnár 63, Ihász 72. Leghatározottabban mondja Hunfalvy (Ny. Közl. 1862, 43): «mindenkor föltételes jövendőt, mihez a latin futurum conjunctivi hasonlítható, fejez ki, soha de soha sem teszen futurum indicativit.» Hasonlóan ragaszkodik foglaló módú minőségéhez Imre (IH 126, 143). Jelentő módúnak nyilvánítja Geleji Kat. 321: «A verbumban az Indicativusnak futurumi két képpen mondathatnak Magyarul ki: *adándok* vagy *adni fogok.*» Úgy látszik, Geleji a mai latin nyelytanírókkal tart s egy jövőt sem tulajdonít a latin foglalónak. Imre más nézetű, midőn Gelejit azzal vádolja, hogy a «XIX. század nyelvrontóinak kezére dolgozott» volna[1]). Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 351) határozottan nyilvánítja, hogy egyszerű (jelentő módú) jövő gyanánt is áll. Egyébiránt azt mondja Sz. Molnár 179: «Hujus futuri usus etsi frequentius occurrat in scripturis, in sernone tamen quotidiano rarior est;» hasonlóan Pereszlényi (459): «eius usus in communi sermone rarus est, in historiis, maxime sacris, frequens.» Hunfalvy (Ny. Közl. 1862, 18) szerint ez az igealak «teljesen kiveszett az *élő* magyar nyelvből.» «De fentartja magát az *irodalomban* egyszerűségénél fogva», Imre IH. 125. Gyergyai végképen elitéli (79): «A magyar nem *andendez,*» s már Verseghy (247) így itélt: «Valaha a Magyarnak jövendő üdeje hihetőképen nem volt. A Deákbúl kölcsönöztetett azután az *andend* képzőjü; de ez már most csak szemenkint kerül elő nyelvünkben.»

Az el ből származtatott időképzésekről Nádaskay (45) így szól: «minden többi időn és módon végig váltóztathatni» Imre (IH 61) rólok általában nem igen biztatólag nyilatkozik; a MRe (222) pedig így: «nincs ugyan szükség e formákra, de ezek tanuskodnak nyelvünk hajlékonyságáról.» Alább még visszatérek ezekre.

15. Látandok vala.

Neve csak Fogarasinál (223): *összetett vegyes jövő félmult.*

---

[1]) Geleji Katona István mint nyelvész, 79. l.

16. Látandék.

Neve *jövő félmult,* Fogarasi 223, MRe 222. Értelme: *visurus eram,* Imre IH 61.

Képzése Imre (83) szerint törtvénytelen, használata szükségtelen (Imre IH 138).

17. Látandék vala.

Neve csak Fogarasinál (224): *összetett jövőmult.*

18. Látandottam.

Neve *egyszerű jövő mult,* Fogarasi 224, MRe 222; egyszerű *mult jövő,* Imre 51; Perfectum futuri, Riedl 212; *feltételező* jövőmult, Szvorényi 100.

Értelme *visurus fui,* Imre IH 61; *ich werde gesehn haben,* Fogarasi 224; *ich würde gesehn haben in der Zukunft,* Riedl 212.

Képzése Imre (83) szerint ennek is törvénytelen; használata helytelen (Gyergyai 81). Helyébe Imre (51) ezt ajánlja: *látni fogtam,* Gyergyai (i. h.): *láttam volna.*

19. Látandottam vala v. volt.

Név nélkül említi Bodnár (63) azzal a megjegyzéssel, hogy feltalálták; de ki, azt nem mondta meg.

20. Lássak.

Neve: *Praesens,* Erdősi 61, Pereszlényi 468, Csipkés 373, Kövesdi 565, Révai 576, Riedl 208; præsens *secundum,* Sz. Molnár 178; *jelenvaló,* Dr. Gr. 98, Verseghy 249; *jelen,* Fogarasi 225, MRe 206, s a többi mind, csak Simonyi (112): *folyó cselekvés.*

Értelme: *videam,* Erdősi 61, Pereszlényi 468, Sz. Molnár 183, Csipkés 371, Révai 576; *vide,* Erdősi 61, Sz. Molnár 183, Pereszlényi 466, Csipkés 374, Révai 576: *videto,* Sz. Molnár 183, Csipkés 374; *(dasz) ich sehe,* Fogarasi 225; *ich soll sehn,* Riedl 208; *lasz mich sehn,* Fogarasi 228.

Használatáról már említettem a módoknál, hogy ezt az időképzést hol foglaló, hol parancsoló, hol óhajtó, hol mind a kettő vagy mind a három mód alá helyezik.

Megjegyzendő továbbá, hogy jövőnek körülirva s körüliratlanul ép úgy szolgált mint a jelentő módú hason képzés: *látok.*

Egy sajátságos jegyzetet toldott Sz. Molnár (184) a foglaló

mód jövő ideje helyébe. A jegyzet így hangzik: «Futurum primum *Ramo*, vulgo Præsens modi Indicativi (? talán Imperativi) nihil differt a præsenti II. vel Subjunctivo præsenti, si omittatur prima persona numeri singularis». A jegyzet azt akarja mondani, hogy a parancsoló személyei azonosak a jelen idejű foglalóéival, kivéve hogy annak első személye nincs.

Ha «Ramo» nem héber nyelvtani műszó, rövidítése lehetne ennek: Imper*ati*vi *mo*di. Egy másik sajátságot Pereszlényi megjegyzése tüntet fel (466): «Futurum Imperativi (sive Modum Mandativum)... vix audies nisi cum his accusativis: *engemet, tégedet, minket, titeket.*» Tehát más tárgyesetet nem tűrt a parancsoló jövője, csak az első és második személyét.

Végül sajátságos Simonyinál (111) a fölszólító módban «majd» segédszó hozzátoldása: *majd lásson,* melyről óvatosan megjegyzi, hogy «ritkán» teszik hozzá.

21. Lássak vala.

Neve *félmult*, Fogarasi 228, MRe 206; zusammengesetztes Præteritum Imperfectum, Riedl 208; *összetett végzetlen mult,* Riedl nyltn 197.

Értelme: *ich sollte sehn,* Riedl 201.

Képzését Imre (83) törvénytelennek mondja.

22. Látnék.

Neve: *praesens,* Csipkés 378, Riedl 196; præteritum *imperfectum,* Erdősi 62, Kövesdi 565, Pereszlényi 468, Révai 578; præsens et præteritum imperfectum, Erdősi 61, Pereszlényi 466; *incompletum secundum,* Sz. Molnár 178; *második aligmult,* Dr. Gr. 99; aligmult, Vörösmarty (Gy. Mm. XI, 14), Imre IH 60; *jelenvaló,* Verseghy 248; *jelen,* Fogarasi 231, MRe 206 és az újabbak mind, csak Simonyi (111): *folyó cselekvés.*

Értelme: *viderem,* Erdősi 61, Sz. Molnár 178, Csipkés 374, Pereszlényi 466, Révai 578; *vel viderem,* Sz. Molnár 196, 199, 202; *videam,* Csipkés 374; *ich möchte sehn,* Fogarasi 231; *ich würde sehn,* Riedl 208.

Hajdan az óhajtóban jelennek és jövőnek tekintették, Csipkés 374 és Pereszlényi 468. Használata általános volt mai napig.

Láthatnék, melyet Pereszlényi (466) külön említ, a hatósan képzett igének ide való alakja. Ehez nincs semmi köze a hatós

igék egy sajátszerű nemének, melyről Barna F. (Az ikes igékről 31) azt panaszolja, hogy nyelvtaniróink figyelemre nem méltatják: *fárhatnám, sírhatnám.* Pedig előtte (tizenhárom esztendővel) *vágyat jelölő* nem igen sikerült elnevezés alatt különítette el ezeket a többi módoktól Finály (A m. i. f.), melynek két időt is szabott, egy jelent: *járhatnám,* és egy multat: *járhatnám volt.*

Voltak továbbá ezen időalak nehány személyképzéseinek mellékalakjai, melyek ma kivesztek. Ezek Révai (578) szerint a következők: *látnája,* ma *látná; látnójok,* ma *látnók; látnájak,* ma *látnák; láttatnéjek,* ma *láttatnék;* vö. Csipkés 389, MRe 220, Imre IH 60.

23. Látnék vala.

Neve: *félmult,* Fogarasi 233; *aligmult,* Imre IH 60; zusammengesetztes Præteritum Imperfectum, Riedl 210; *összetett végzetlen mult,* Riedl 194.

Értelme: *ich würde gesehn haben,* Riedl 210.

Imre (83) szerint törvénytelenül képeztetett.

24. Látnék lesz.

Ennek se neve se helye a nyelvtanokban. Értelme Imre (IH 141) szerint: bizonytalanság, v. ö. «Láttam lesz» alatt. Helyét ma *fognék látni* tölti be.

25. Láttam legyen.

Neve *praeteritum imperfectum,* Erdősi 61, præter. *perfectum,* Pereszlényi 468, Geleji Kat. 321, Kövesdi 569; præter. perfect. *auxiliatum,* Révai 580; zusammengesetztes Præter. Perf. Riedl 208; perfectum *tertium,* Sz. Molnár 179; *egészenmult,* Dr. Gr. 100; *mult,* Fogarasi 229 MRe 206, Trsg 32, Szvorényi 99, Imre 82, Torkos 55, Ihász 77; *összetett végzett mult,* Riedl nyltn 193; *befejezett cselekvés,* Simonyi 110, 112.

Értelme: *viderim,* Erdősi 61, Sz. Molnár 179, Pereszlényi 468, Kövesdi 569, Tsétsi 682, Révai 580; *ich habe gesehn,* Fogarasi 229; *ich soll gesehn haben,* Riedl 208.

Használatát illetőleg Csipkés nem tartja valódi időnek (373): «Sunt et alia, si ita dici debeant, tempora, quæ per *legyen (fit), lett legyen,* exprimuntur; sed illa dicuntur tantum». Verseghy (255) is gyanusnak tartja: «Az idegen nyelvek majmozói a kap-

csoló mód elmult üdejének nevezik, melyre a Magyarnak semmi szüksége sincs.» Bodnár talán azért fel sem vette mintáiba, noha az újabbaknál mindegyiknél található.

26. Láttam volna.

Neve: *praeteritum plusquamperfectum,* Erdősi 61, Csipkés 373, Pereszlényi 466, Kövesdi 569; præter. plusquamperfectum *auxiliatum,* Révai 582; plusquamperfectum *tertium,* Sz. Molnár 179, 187, 193, 197, 204; plusqu. *secundum,*[1]) Sz. Molnár 213, 217, 220, 223, 226; zusammengesetztes Præteritum Perfectum, Riedl 210; *régenmult,* Dr. Gr. 100, Imre IH 60; *elmult,* Verseghy 248: *mult,* Fogarasi 233, MRe 207, Trsg 32, Nádaskay 49, Gyergyai 92, Finály (A m. i. f.), Szvorényi 101, Imre IH 60, Torkos 52, Ihász 74; *végzett mult,* Riedl 194, Bodnár 64; *befejezett cselekvés,* Simonyi 110, 112.

Értelme: *vidissem,* Erdősi 61, Sz. Molnár 179, Csipkés 373, Pereszlényi 466, Kövesdi 569, Tsétsi 682, Révai 582; *ich hätte gesehn,* Fogarasi 233, Riedl 210.

Használata hajdan és most kétségen felül áll. De feljegyzésre méltó egyik mellék alakja, mely egyedül Csipkésnél (373) áll *láttam volt volna, vidissem;* és egy másik *láttam lenne,* melyet Imre (IH 60) a székelyeknél tapasztalt.

27. Látni fogjak.

Neve *összetett jövő,* Fogarasi 230, MRe 224, Riedl nyltn 194; *beálló cselekvés,* Simonyi 111.

Értelme: *ich soll warten in Zukunft,* Riedl 208.

Verseghy (255) ezt a képzést «képtelenségnek» tartja; másközönben «az idegen nyelvek majmozói ezt a kapcsoló mód jövendőjének nevezik.»

28. Látni fogjak vala.

Csak Fogarasinál (230) e név alatt: *jövőmult.*

29. Látni fognék.

Nevej: *övendő,* Verseghy 249; *jövő,* Fogarasi 235, MRe 225;

---

[1]) Talán elvétve «tertium» helyett.

zusammengesetztes Futurum, Riedl 210; *összetett* jövő, Riedl nyltn 194; *beálló cselekvés*, Simonyi 111.

Értelme: *ich würde sehn in Zukunft*, Riedl 210.

Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 351) egy 1572-iki okmányban találta. Verseghy (249) ezt is idegen majmozásnak tartja.

30. Látni fognék vala.

Csak Fogarasinál (235) található *jövő félmult* néven.

31. Látni fogtam legyen.

Neve: *jövő mult*, Fogarasi 231; Perfectum Futuri, Riedl 201.

32. Látni fogtam volna.

Neve: *jövő mult*, Fogarasi 235, MRe 225; zusammengesetztes Perfectum Futuri, Riedl 212; *összetett jövőben mult*, Riedl 194.

Értelme: *ich würde gesehn haben in Zukunft*, Riedl 202.

Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 352) egy 1660-iki okmányban találta.

33. Látandjak.

Neve: *tiszta jövő egyszerű alakban*, Fogarasi 229; *jövő*, MRe 222.

Értelme; *visurus sum*, Imre IH 61, Verseghy (255) képtelenségnek és idegen majmozásnak tekinti; különben *jövendőnek* nevezi.

34. Látandjak vala.

Csak Fogarasinál (230) *jövő mult* néven.

35. Látandnék.

Neve: *egyszerű jövő*, Fogarasi 234, MRe 222. Értelme: *visurus essem*, Imre IH 61.

Verseghy (249) képtelen képzésnek tekinti; Bodnár (63) is tagadja jogosultságát.

36. Látandnék vala.

Neve csak Fogarasinál (235): *jövő félmult*.

37. Látandottam légyen.

Neve csak Fogarasinál (231): *jövő mult*.

38. Látandottam volna.

Neve csak Fogarasinál (235): *jövőmult.* Imre (IH 138) róla azt állítja, hogy elvétve található.

Visszapillantás a határozott időalakokra.

Hogy az eddig felsorolt időalakok neveit kellőleg megállapíthassam, egy visszapillantásra van szükségem, mely alkalommal tekintetbe veszem az időalakok és időnevek minőségét.

Mielőtt azonban ezen osztályzáshoz hozzáfogok, meg kell állapitanom, vajjon valamennyi felsorolt időalakot akarok-e lajstromozni, osztályozni és elnevezni. Valamennyit. Ezzel a rövid felelettel koránt sem akarom a jóváhagyást valamennyire kimondatni. De a szónak — és az igeszónak is — a léte alaktanilag már *jogosult,* mihelyt irodalmi használatba került, annál inkább, ha nyelvtaniróink műveiben szerepel. Megállapitani aztán, hogy ez a használat minő volt és mily terjedelmű, az a mondattan feladata.

E jogosultság továbbá azon is alapszik, hogy a kevésbé használt vagy használatba épen nem jött időalakok is a használtabbak mintájára (ad analogiam) képezvék, úgy hogy az irói nyelvérzék ellenök kifogást nem tehet. És én szerény véleményem szerint nyelvtanirói kötelességet teljesitettem, midőn minden egyes időalakot érdeme és volta szerint említettem.

Itt egy másik kérdés előtt állunk, hogy, ha helyesen képezvék, mért nem jöttek azok is használatba; és e kérdés a felsoroltak jó nagy részét illeti. Erre én két tapasztalással felelhetek: *először,* mert iróink a szomszéd nyelvekkel (forditás, átdolgozás, tanulmányozás alkalmával) nem találtak rá alkalmat, hogy mindegyiknek lendületet adjanak. Pedig az idő használatának más nyelvekben annyi árnyalata van s nálunk a mi időalakjainknak oly mennyisége, hogy ezekből bőven kitelt volna mindegyikre. De hiányzott és hiányzik még Szarvas (A magyar igeidők) után is egy kimerítő mondattanunk, mely iróinkat ilyen érintkezések alkalmával biztos kalauzként vezetné.[1]) Azt ne mondja nekem senki, hogy számos időalakjaink azért nem jöttek közforgalomba, mert pl. *látok vala* vagy *láttam legyen* jobb és eredetibb képzés volna mint akár *látni*

---

[1]) Arany J. (Pr. munk. 414) is ezt panaszolta 1861-ben.

fogok vala vagy *látandottam légyen.* Nem, hanem egyenesen azt mondom, hogy az előbbi kettőt iróink szükség beálltával az említett alkalmakkor megragadták s nyelvtaniróink e használatot jóváhagyták, az utóbbi kettőre pedig Fogarasi a nyelvtani jóváhagyást elébb adta meg, semhogy azok közkeletűekké váltak volna. Attól, hogy olvasója a kezdetben szokatlan és ismeretlen időalakot nem fogja a szándékolt értelemben fogadni, eredetiség után kapkodó, merész iróink épen nem féltek. Ilyen esetekben az ő szabályuk akármilyen új szóra: «az összefüggés adja meg az értelemet» és «hadd szokjék hozzá az olvasó.»

Hogy azonban időképzéseink nagyobb része parlagon hever, annak oka *másodszor* az igehatározók szertelen használata[1]); egy *most*, egy *majd, jövőben, ezután, később, tegnap, taval, régen* elébb kinálkozott toldalékul az egyszerű igeidőhöz mint magának az időalaknak személy, szám és mód szerinti idomítása. Ez sokkal nagyobb szellemi munkálkodást követel az irótól és olvasótól mint a már meglevő igehatározók segítségével végrehajtott időviszonyítás. Az egyszerű időalakok már megvoltak, és azok a széltiben ismeretes igehatározókkal együtt bőven ellátták az irót a legkülönfélébb időviszonyokban. Nehezebb volt volna igehatározók nélkül pusztán az időalakot módositani szükségükhez; mert a fenn említett szám, személy és mód szerinti idomítás nehézségéhez még az is járult, hogy a segédszókkal képezendő időalakoknál nem volt mindig könnyű eldönteni, vajjon az összetétel melyik eleme vegye át az idő, szám, személy és mód jellemét.

A felsorolt időalakokat t. i. két szempontból tekinthettem, (idő) értékére és alakítására nézve. Időértékét az időalakoknak az általánosan elfogadott osztályozási mód szerint itéljük meg: jelen, mult, jövő. S hogy e nevekben a beálló és folyamatos cselekvés barátjai se ütközzenek meg, módositsuk e három nevet jelenfélékre, multfélékre és jövőfélékre.

A *jelenféle* (I.) időalakok csak *egyszerűek: látok, lássak,* ha csak összetettnek nem tekintjük a Simonyiféle *most látok*-ot. II. A *multfélék* 1. *egyszerűek: láték, láttam, látnék ;* 2. *összetettek :* [2]) *látok*

---

[1]) V. ö. Arany J. Próz. munk. 409. Finály (A m. i. f.).

[2]) Az időalakokról az «egyszerű» és «összetett» szókat Riedl (nyltn 178 és 192) is használja. Finály (A m. i. f.) az «összetett»-et elveti és helyébe a «körülirt»-at ajánlja.

vala, láték vala, volt; láttam vala, volt, lesz; lássak vala, látnék vala, láttam legyen, láttam volna. III. A *jövőfélék* 1. *egyszerűek: látandok, látandék, látandottam, látandjak, látandnék;* 2. *összetettek: látok lesz, látni fogok, látni fogok vala, látni fogék, látni fogék vala; látni fogtam; látni fogjak, látni fogjak vala, látni fognék, látni fognék vala, látni fogtam legyen, látni fogtam volna; látandok vala, látandék vala, látandottam vala, volt; látandjak vala, látandnék vala, látandottam légyen, látandottam volna.*

A segédszók, a melyek az összetett idők alakítására szolgálnak, a cselekvést következőleg módosítják: 1. mult *egyidejűség* kifejezésére szolgál a jelentőben úgy mint a foglalóban: *vala,* 2. az elődejűségére a jelentőben: *volt,* a foglalóban: *volna,* 3. a *beállóságéra* a jelentőben: *lesz,* a foglalóban: *legyen.* Csak szükség kényszerített, hogy a foglaló multnak egy egyszerű időalak hiányában a *láttam*-nak megfelelően a jövős *láttam legyen*-t tekintsük. A *valás* és *voltas* multnak név szerinti megkülönböztetése még feltalálható Sz. Molnárnál; de Pereszlényi különbséget már nem érzett. A Dr. Gr. elsőbbséget ád a voltas alaknak, és ezzel akaratlanul emlékeztet még ama különbségre. Az újabb időben pedig különbséget csak a Cz. Fg. Szótára tesz (Mult idő alatt).

Ezektől a segédigés összetételektől elüt *látni fogok;* ez ép úgy, mint vetélytársa *látandok,* két önálló ige. Nem csoda, hogy mind a kettőnek annyi időalakja lett mint akármelyik más igénknek. És ezzel igazolva legyen Fogarasi eljárása az ezekből alakított időképzései kö ül. Alaki különbség a kettő közt az, hogy az egyik összetett, azaz, önállóságra vergődik az igenév segítségével s kiegészítésül egy igenevet követel, mint pl. *akarok látni;* a másik pedig egy képzett ige. Ezek a pótjövők ép úgy viszonylanak jelenjökhöz mint pl. *lesz* és *van,* a görög ἔδομαι (*enni fogok*) és ἐσθίω (*eszem*), a franczia *je vais écrire* és *j'écris.*

A «német szerint formáltt» *látni fogok* a többi segédigés összetételektől is lényegesen eltér abban, hogy nem a törzsige viseli a szám, személy és mód jellegét, hanem a segédszó *fogok.* Hajdan t. i. Révai (580) szerint úgy volt, hogy a törzsige és a segédige is egyaránt lettek terhelve a személyragozással, így: *láttam voltam, láttál* (v. *láttad) voltál* sat., *láttam legyek, láttál légy, látott legyen* sat. De már rég el kezdtek szokni ettől a kettős igeragozástól, s Pereszlényi már semmit sem tud róla (458: «verba auxiliaria non variantur in personis et numeris»). A Dr. Gr.

különösnek tartja ugyan, hogy «a Segitő Igével mindenkor csak a harmadik Egygyes Személyben élünk (95).» Nem lehet eltagadni a szabályellenességet a két különböző (első és harmadik, második és harmadik) személyű és (egyes és többes) számú összetételben. De a nyelv tündére megelégelvén a kétszeres személyragozást, ezzel csak az ige törzsét ruházta fel. És épen ez a különbség az, a mely idegenszerűbbnek tünteti fel a *fogos* jövőt az *andend* képzőjűnél és a többi segédigéseknél.

A *vala, volt, lesz* szók a személyragozás elvesztével igetermészetüket elvesztették és alakszókká törpültek. De épen ezzel nyert a főszó, melyet mint az ige értelmének magvát egyedül illet a személyragozás.

A *segédszó* kelléke tehát, hogy *menten a személyragozás terhétől alakszóként határozza a törzsigét.* A többi igejárulékok, mint *még, osztán, azután, ezután, ha, valaha, majd, most, akkor, később,* hasonlóan mentek a személyragozástól, de többé-kevésbbé határozott idő fogalmával bírnak.

Minősiteni kivántam az eddigiekben összes időalakitásainkat; a következőkben áttekintem a felsorolt *neveket* és megkisértem azt az elnevezést állapitani meg, mely az egyes időalakokat történetileg és rendszeresen illetné meg.

Az egyszerű *jelenféle* időnév: *jelen*; összetettek: *jelenlevő, jelenvaló*; jelzősek: *folyó* cselekvés a jelenben, *folyamatos, tartós* jelen.

Egyszerü *multféle*: *mult*; összetettek: *aligmult, egészenmult, elmult, előbbmult, félmult, főmult, multjelen, régenmult, régmult*; jelzősek: *általános* idő, *beállott* mult, *befejezett* cselekvés a jelenben, jövőben, multban, *bevégzett* mult, *egyszerü* mult, félmult, *elbeszélő, elbeszélési, elbeszélő történeti, elébbi, előző, értesitő,* mult, *főelbeszélési* idő, *folyamatos, folyó* mult, *folyó* cselekvés a multban, *független* idő, *függő, hangzós* mult, *harmadik* aligmult, az *ira,* az *irt* alak, *körülirt*, *magánhangzós, mássalhangzós* mult, *második* aligmult, *multban* jelen, *önhangzós,* összetett, összetett jelzőtlen, összetett *végzett, összetett végzetlen* mult, félmult, *t ragos, tartós, történeti, tudósító, úgy nevezett* mult, aligmult, régmult, *valás* alak, *valódi* mult, *végzett* jelen, mult, *végzetlen* mult, *viszonyos* mult, *voltas* alak.

Egyszerű *jövőfélék*: *jövő* és *jövendő*; összetett: *jövőmult, multjövő,* jelenlevő; jelzős: *beálló* cselekvés a jelenben, a jövőben, *egyszerü* jövő, jövőmult, multjövő, *egyszerü* tiszta jövő az egyszerű

alakban, *első* jövő, *folyamatos* jövö, *folyó* cselekvés a jövőben, *feltételes, feltételező* jövő, jövőmult, *jövő* félmult, *összetett* jövő, jövőmult, jövőben mult, *összetett vegyes jövő* félmult, *tartós, tiszta, végzett jövő, vegyes összetett jövő* félmult.

Nem ismétlem, hogy az imitt felsorolt, nyelvtanainkban eddigelé divott egy és ugyanazon név két vagy több időalakra szolgál, sem hogy egy és ugyan azon időalak két vagy több nevet visel. Csak felsorolni akartam újra az eddig használt neveket, hogy a kellő választás jövőre könnyebben essék.

A Szarvas- és Simonyi-féle elnevezések bár mennyire találóak Heyse értelmében, de nem gyakorlatiak. S ha találós voltuknál fogva el is fogadná az ember a jelentőbeliekre, a foglalóbeliekre még azt sem lehet mondani.

Szerintem meg kell tartani a hagyományos «jelen, mult, jövő» szókat. A többiek közül a «fél-» és «régmult» sem volna megvetendő. Gyakorlati nyelvtudósok tollaiból eredt mind a két név, és további használatukra czélszerű rövidségükön kívül történeti multjok jogosít.

Szarvas (6) a «félmult» nevet gallimathiasznak nevezi, pedig nincs mért. A név «fél = félig» segítségével van képezve, és alaki helyességét illetőleg több mint 80 fő- és melléknévképzésre támaszkodhatik. A «félig mult» is jelenthet cselekvést, mely a *multban* még le *nem* folyt, azaz, «foyamatos.» De ha nem is jelentené azt, ily jelentésűvé válhatik Alexander Bernátként, ha a «félmult»-nak *ezt* a nyelvtani értelmezést adjuk.

Én azonban a félmultnál is tovább mennék és felhasználnám a «fél» szót mind azon időnevek alakítására, melyek hason ragúak. Igy nevezném pl. a *látni fogék* képzést *féljövő*-nek. Arra, hogy minek erőltetni az elnevezést, mikor ez az igeképzés úgy sem igen található az irodalomban, azt felelném, hogy azt a «féljövő»-t is csak akkor venném elő, a mikor *látni fogék* előfordulna. Ha elenyészik az időalak, hadd enyészszék vele együtt a neve is.

A kétféle jövőnket megkülönböztetném «jövő» és «jövendő» szókkal, mely utóbbi szintén történeti alapon áll. S ha a *vala, volt (volna)* és *lesz (legyen)* segédszókkal képzett időalakokat azt mondom, hogy *valás, voltas* és *jövős* jelzőkkel illetném, akkor elmondtam az egész elnevezési rendszeremet. Lesz tehát *valás, voltas jelen, valás, voltas mult, valás, voltas jövő* meg *jövendő*.

A névalakulások szemléltetésére szolgáljon a következő táblázat:

Jelen	Jövő	Jövendő	*-ok -ek.*
Fél-			*-ék.*
Mult			*-tam -tem.*

melyben a vonalak a következő névösszetételek lehetőségére utalnak: *félmult (láték), féljövő (látni fogék), féljövendő (látandék); multjövő (látni fogtam), multjövendő (látandottam.)* Ezen kívül áll a négy egyszerű: *jelen (látok), mult (láttam), jövő (látni fogok), jövendő (látandok),* és a már említett jelzős összetételek. A «régmult» időt, mely szerintem *valás* vagy *voltas mult* lehetne, közel száz éves történeti jogosultságától nem fosztanám meg.

A foglaló mult, mint említettem, hiányzik; helyét pótolja a jövős mult, mely ennélfogva egyszerűen «(foglaló) mult» nevet viselhet.

A nyelvtanilag jóvá nem hagyott vagy csak Fogarasinál található időalakokat neveikkel együtt zárjelekbe tettem.

Feltéve tehát és megengedve, hogy csak két (határozott) módot veszünk, jelentőt és foglalót, az egyes idők elnevezése e két módban párhuzamosan felsorolva a következő volna:

Idő neve.	Jelentő mód.	Foglaló mód.
Jelen.	*Látok.*	*Lássak.*
Valás jelen.	*Látok vala.*	*Lássak vala.*
(Voltas jelen.)	*(Látok volt.)*	— —
(Jövő jelen.)	*(Látok lesz.)*	— —
Félmult.	*Láték.*	*Látnék.*
Valás félmult.	*Láték vala.*	*Látnék vala.*
(Voltas félmult.)	*(Láték volt.)*	— —
(Jövős félmult.)	— —	*(Látnek lesz.)*
Mult.	*Láttam.*	— —
(Jövős) mult.	*(Láttam lesz.)*	*Láttam legyen.*
(Valás v. voltas mult, vagy) Régmult.	*Láttam vala v. volt.*	*Láttam volna.*
Jövő.	*Látni fogok.*	*Látni fogjak.*
(Valás jövő.)	*(Látni fogok vala.)*	*(Látni fogjak vala.)*
Féljövő.	*Látni fogék.*	*Látni fognék.*
(Valás féljövő.)	*(Látni fogék vala.)*	*(Látni fognék vala.)*

Idő neve.	Jelentő mód.	Foglaló mód.
Multjövő.	*Látni fogtam.*	— — —
(Jövős) multjövő.	— —	*Látni fogtam legyen.*
Voltas multjövő.	— —	*Látni fogtam volna.*
Jövendő.	*Látandok.*	*Látandjak.*
(Valás jövendő.)	*(Látandok vala.)*	*Látandjak vala.*
Féljövendő.	*Látandék.*	*Látandnék.*
(Valás féljövendő.)	*(Látandék vala.)*	*(Látandnék vala.)*
Multjövendő.	*Látandottam.*	— —
(Jövős multjövendő.)	— —	*(Látandottam legyen.)*
Valás v. voltas multjövendő.)	*(Látandottam vala* v. *volt.)*	*(Látandottam volna.)*

B) Határozatlan módú igeidők.

1. Látni.

Ennek és a következő igealakoknak a neveiről a módok alatt említettek után itt csak az idő jelentésüeket említem. Ilyen erről: *praesens et imperfectum,* Erdősi 62, Pereszlényi 470; csak præsens, Sz. Molnár 188, Csipkés 379; *jelenvaló,* Dr. Gr. 100, Verseghy 230; *jelen,* Fogarasi 236, MRe 225, Szvorényi 102, Trsg 35.

Értelme *videre,* Erdősi 62, Sz. Molnár 188, Csipkés 371, Pereszlényi 470, Révai 584; *sehen,* Fogarasi 237.

Csipkés a jelent jövő jelentésünek is tekinti (374); a Dr. Gr. (101) csak körülirva *látni ezutánn* v. *jövendőbenn.* Finály (A m. i. f.) és Imre (IH 61) időértékét általában tagadják.

Alakilag eltér Kövesdi (565): *látnyi.*

Személyragos alakjáról már szóltam az igemódok alatt. Itt még a személytárgyi ragút említem, mely ma már kiveszett, de melyről Geleji Kat. (321) azt mondja, hogy «kiváltképpen való szép szollás a mi nyelvünkben: meg kell nékem tégedet *vernelek,* tanitanolak, ruháznolak.» Vörösmarty ezt a ragozást korabeli újításnak tekintve kárhoztatja (Gy. Mms. XI, 175).

2. Láttani.

Neve csak Fogarasinál (236): *mult.*

Értelme: *vidisse,* u. ő.

Verseghy (256) azt tanítja, hogy e módnak «elmult üdeje nincsen;» Fogarasi (i. h.) pedig, hogy «még nem kapott lábra», és Imre (IH, 63) ép ezért dícséri a nyelvújítókat, noha egy mult időnek a szükségérzete létezik, v. ö. Vörösmarty (Gy. Mm. XI,

174). Említésre méltó még Szvorényi javaslata: *látni vala* (l. Imre i. h.), továbbá két régibb kisérlet, *lett lenni, fuisse,* Erdősinél (71) præteritum perf. és plusquamperfectum névvel, és hason név alatt: *láttatottnak lenni,* Pereszlényinél (490). Szvorényi és Erdősi képzése nyomtalanul eltünt, míg a Pereszlényié megegyező a mai nyelv szellemével is.

3. Látandani.

Neve: *futurum,* Pereszlényi 470; infinitum Sz. Molnár 189; *jövendő,* Dr. Gr. 101; [1]) *jövő* Fogarasi 236, MRe 225.

Értelme: *videre,* Sz. Molnár 189; *visurum esse,* Sz. Molnár 214.

Használata Sz. Molnár (194) idejében közönséges lehetett, és csak *tat* és *hat* képzéséről *(láttatandanom* és *láttatandhatnom)* mondja ő, hogy «rara sunt et vix usurpanda.» v. ö. 227. Verseghy (256) végkép elveti: «A Deákos Magyaroknál ez határatlan jövendő, azonban a Deáktalan Magyar e nélkül ellehet.» Fogarasi (i. h.) erről is azt mondja, hogy «még nem kapott lábra»; vö. Ny. Közl. 1862, 330. Ma ha szükségünk volna a jövő igenévre, beérnők *látni fogni* képzésével is.

Főnévi részesülő czíme alatt említi Fogarasi (237) *jövő* idejűnek *látandás* alakját és jelen idejűnek *látás*-ét; de Imre (JH 62) a jövőt nem tartja jónak.

4. Látó.

Neve *participium praesens,* Sz. Molnár 234, Pereszlényi 470, Révai 550, Riedl 85; part. præsens et *futurum,* Csipkés 374; részesülő *jelenvalója,* Dr. Gr. 101; jelenvaló részesülő Verseghy 257; részesülő *jelen,* Trsg 37, Nádaskay 50, Gyergyai 94, Riedl nyltn 78, Szvorényi 103, Torkos 56, Bodnár 65, Imre 71; *tartós,* Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 330); *első* részesülő, Magyarházi 6; melléknévi részesülő jelen ideje, Fogarasi 237; részesülő v. igenév jelenje, MRe 227; melléknévi igenév, jelen, Imre IH 60, Ihász 79; *folyó cselekvés* igeneve, Simonyi 50.

Értelme: *videns,* Erdősi 73, Sz. Molnár 234, Révai 586; *sehend,* Fogarasi 237.

---

[1]) A mintában csak a körülirott van említve.

Használata különféle: 1. körülirásnak, Pereszlényi (470): »potest etiam dici *látó lészek*; Riedl (nyltn 194): *látó vagyok, valék voltam* sat.; jövő részesülőként: *ezutánn* v. *jövendőbenn*, Dr. Gr. 79; — 2. személyragosan: *látóm*, Dr. Gr. 102, Imre IH. 60. — 3. határozólag ragozva: *látólag*, Révai 550 (participium adverbialiter expressum); *látóan*, jelen idejü részesülő határozólag képezve, MRe 227; *látóban*, *látófélben*, hanyatló (supinum) jelenvalója, Dr. Gr. 104.

5. Látott.

Neve: participium *perfecti*, Riedl 85; *praeteritum* tempus significans, Sz. Molnár 235; *egészenmult*, Dr. Gr. 104; *elmult*, Verseghy 237; *mult*, Fogarasi 238, MRe 227, Trsg 36, Nádaskay 50, Gyergyai 94, Riedl 79, Szvorényi 103, Imre 71, Torkos 56, Bod 65, Ihász 79; *végzett*, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 330); *második* részesülő, Magyarházi 6; *befejezett cselekvés* igeneve, Simonyi 50.

Értelme: *visus*, Sz. Molnár 179; *der gesehn hat*, Fogarasi 238.

Használata, személyragozva, 1) melléknévileg; Révai (588); »Est etiam participium præteriti perfecti secundi adiectivi valore, per omnes personas: *láttam, láttad, látta, láttuk, láttátok, látták, qui vidi ego, qui vidisti tu* etc. V. ö. Dr. Gr. 102, Imre IH. 59; Sz. Molnár (235): *látta, visus a quopiam*; — 2) főnévileg; Révai (u. o.): partic. præteriti perfecti secundi substantivi valore: *láttom, láttod, látottja, láttunk, láttotok, láttok*, v. ö. Dr. Gr. 102, Fogarasi 240; *láttomban*, hanyatló egészenmultja, Dr. Gr. 103, 104. Emettől különböző, a melyet Révai (590) így nevez: participium præter. perf. secundi constructum indeclinabile *(látottam, ttad, tta ttunk ttatok ttok)*, olim usitatum ad reddenda Latinorum compendia in participiis; használták régi iratokban, Fogarasi 238, MRe. 229. — Egyéb ragokkal: *látottan*, Révai (592): partic. præter. perf. adverbialiter expressum; Fogarasi (241): függő határozói részesülő multja; MRe. (227): részesülő multja határozóilag; *láttatlan*, részesülő fosztó szó, Magyarházi 6. — *Láttatott*, melyet Pereszlényi (470) külön emlit, csak a míveltető (v. szenvedő) képzésnek ide való alakja.

6. Látandó.

Neve: *futurum*, Sz. Molnár 234, Pereszlényi 470, Csipkés 374, Riedl 85; futurum adiectivorum valore, Révai 550. 592; *jövendő*,

Dr. Gr. 103, Verseghy 257; *jövő*, Fogarasi 239, MRe. 228, Trsg 36, Nádaskay 50, Gyergyai 94, Riedl nytn 79, Szvorényi 103, Torkos 57, Bodnár 65, Imre IH 60, Ihász 79; *kezdő*, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 330); *harmadik* részesülő Magyarházi 6; *beálló cselekvés* igeneve, Simonyi 50.

Értelme: *visurus*, Sz. Molnár 236, Csipkés 374, Révai 592; *videndus*, Sz. Molnár 236; *der sehen wird*, Fogarasi 239.

Használata, körülírásra, így: *látandó vagyok, visurus sum*, Sz. Molnár 180; *látandó vagyok, valék, leszek, volnék* sat. Simonyi 111 Szarvas 288; Simonyi (112) e körülírás mellé *látand* alakját zárjelbe teszi, mintha a körülírásnak nagyobb terjedelmet tulajdonítana mint az egyszerű *látand*-nak, vö. 136 és 138. Imre (IH. 140) csak melléknévi értelemben engedi meg ennek használatát (*mulandó, halandó, veszendő*); körülírását (*látandó vagyok, leszek* sat.) pedig csak a régi nyelvemlékekben találta, soha sem élő szóban.

Határozói képzését (*látandóan*) említi MRe. 227.

Az *ándóéndő* képzést a Dr. Gr. (103) egyenlő használatúnak mondja *andóendő*ével, míg Nádaskay (50) és Gyergyai (94) amazt elvetik. V. ö. még «Látandok» alatt.

«Lattatandó», melyet Csipkés (374) és Pereszlényi (470. 501) külön említenek, csak a míveltetően (vagy szenvedően) képzett igének szintén ide való alakja, v. ő. «Látott» alatt.

7. Látandott.

Ezt a képzést csak Fogarasi (239) említi mint melléknévi részesülő *jövő multat*.

8. Látva.

Neve: *praeteritum perfectum passivum*, Geleji K. 312, Pereszlényi 483; præter. perfectum *primum*, vulgo imperfectum, quod aoristum dici potest, *absolutum*, Révai 586; *jelenvaló*, Dr. Gr. 103 107; *szenvedő*, Verseghy 257; *függő*, Fogarasi 241, Bodnár 65; *félmult*, MRe. 227, Gyergyai 94; *tartós*, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 330); *módhatározó*, Torkos 57, Ihász 82.

Értelme: *videndo*, Csipkés 386; *videndo v. visum esse*, Sz. Molnár 190; *videndi, do, dum*, Kövesdi 565; *videns v. qui vidit*, Révai 586; *sehend*, Fogarasi 241. — Kövesdi 581: participialia in *va* et *ve* desinentia plerumque per passivum perfectum Latine redduntur.

Használatáról Révai (550. 586) így szól: Participium præteriti perfecti primi temporis constructum: *Látvám, ád, ája, ánk, átok, ájok*; Fogarasi (241) ugyan erről: „*Látvák*, mind régi mind újabb iratokban; sőt az első és második (*látvánk, látvátok*) személyben is kezdik újabban használni. Szép példákat találunk ezekre régibb iratainkban.» — A MRe. (230) *személyragozott félmultnak* nevezi a Révai-féle alakokat, alább pedig *névragozottaknak* ezeket: *látvának, látvák, látvát*. Ezekből (IH. 61) ezt említi: *látváik* és (nyltn 73) *látvákat*.

9. Látván.

Neve: *praesens* Pereszlényi 470, Geleji K. 312; *praeteritum tempus adverbialiter expressum*, Révai 588; *egészenmult*, Dr. Gr. 103. 107; *művelő*, Verseghy 257; *önálló*, Fogarasi 240, Bodnár 65; *félmult*, Gyergyai 94; félmult *határozóilag* képezve, MRe. 230; *időhatározó*, Ihász 82; idő- és *okhatározó*, Torkos 57.

Értelme: *videndo*, Csipkés 386; *vidnedo* és *videns*, Sz. Molnár 182; *videndi, do, dum*, Kövesdi; *qui vidit*, Révai 588; *indem ich sehe oder gesehn habe*, Fogarasi 240.

Használata általános.

Révai (801) és a MRe (230) szerint a *látván* képzés az *n* raggal ellátott *látva* alakjából lett volna.

Látván vala felesleges körülirási kisérlete volt Fogarasinak (241).

Visszapillantás a határozatlan módú időalakokra.

Alapul véve az ujabb nyelvtanirók által is használt elnevezést, a «határozatlan módra, reszesülőre és állapotjegyzőre» nézve a következő osztályozást és elnevezést ajánlanám:

Igenév, 1. főnévi, jelen : *látni*,
(múlt: *láttani*),
(jövő: *látandani*);
2. (mellléknévi) *névjelző*, *a) jelen: látó,*
b) mult: látott,
c) jövő: látandó,
d) multjövő: (látandott);
3. (határozói) *igejelző*, *a) jelen: látva,*
b) mult: látván,
c) jövő: (látni fogván).

Megjegyzendő, hogy a nyelvtani használatban erre: *látni* csak ezzel élnénk: *igenév*; erre: *látó* (*,látott, látandó)* ezzel: *jelen* (*,mult, jövő) névjelző*, és erre: *látva* (*,látván)* ezzel: *jelen* (*,mult) igejelző*. E javasolt nevek igazolása szorosan összefügg mondattani alkalmazásukkal; itt az alaktanban csak annyit jegyzek meg, hogy «igejelző» már névleg emlékeztet arra a viszonyra, melyben a mondat igeállitmányához áll. A «jelen» és «mult» jelzők értelme «igejelző» mellett hasonlóan kiviláglik a mondattanból, ha meggondoljuk, hogy *látva* a viszonylagos jelent jelöli a határozott módú igeidőhöz, és *látván* a viszonylagos multat ugyan ahoz.

Zárszó.

Átmentem az igeragozás, igemódok és igeidők osztályain. Értekezésem elején bebizonyítottam, hogy a magyar igetani műszavak csak magyarok lehetnek; és a mi műszó illeti az igeragozást, a szám és személy kétségbe nem vonható nevein kivül talán mind felsoroltam; egyszerűsítettem továbbá az igemódok számát, a mennyiben bebizonyítottam hogy két móddal teljesen beérjük; felsoroltam az egyes időalakokat s mindegyikhez hozzá csatoltam irodalmát, melyből használhatási mértéke könnyen kiderül. Végül ezekhez egyegy névlajstromot csatoltam, mely ha nem is rejti a legtökéletesebb alkotású neveket, de bizonyosan a legjogosultabbakat és szerény véleményem szerint a legczélszerűbbeket nyújtja.

Előttem az időalakok lajstroma még egy tanulságot rejt, melyet tollamban száradni nem hagyhatok. Mi nagyon gazdagok vagyunk időalakokban s velünk európai (élő vagy holt) nemzet ebben alig versenyezhetik. De másfelől képesek vagyunk egy időalakkal *(látok)* mind a három időviszonyt (jelen, mult, jövő) kifejezni, s ha még hozzá veszszük a multat *(láttam)*, az elkerülhetetlen igehatározókkal együtt minden időbeli szükségünket fedezhetjük. Ekképen sikerül számos időalaknak a megtakarítása, vagy, a maga nevén mondva, hasznavehetetlenítése. Igy gazdálkodva s haladva nem állunk messze attól az időtől, midőn az igehatározók úgy el fogják burjánozni irodalmunkat, hogy az egy *látok* jelenjén kívül más határozott módú időalakra sem lesz szükségünk.

Hogy még egyszer és utoljára számot adjunk időalakjainkról,

összevissza felsoroltam 47-et, melyek közt ma általános használatnak örvend e 9: *látok, láttam; lássak, látnék; látni, látó, látott, látva, látván.* A többi 38 enyésző félben van, mert használatuk Szarvasnak jeles munkája daczára szabályozva nincs. Egyes időalakok (a jelentő régmult, a két jövő és származékai) csak az irók kegyelméből tengnek, mások *(látok vala, láték, láttam lesz)* csak a nép száján, az ú. n. nyelvérzékre támaszkodva, élnek; és a mit innen át is ültetnek a költők az irodalomba, nyelvtanilag tudatossá nincs téve. Végkép elenyészett az élő nyelvből a mult igejelző személyragozása: *látvám, vád, vája*; a foglaló félmultéiből: *látnája, látnójok*; az igenévből *látnolak,* és a *valás* meg *voltas* mult közti különbség.

A mi a nyelvből egyszer kihalt, azt életre egykönnyen nem támasztjuk. De megóvhatjuk jövőre nyelvünket hasonló veszteségektől. Ezeknek pedig elejét csak úgy vehetjük, ha *ujabb remekeink müveiből szerzett adatgyüjtemények alapján a különféle idők használatát megállapítjuk.*

Mert nem a «szavak teste» körül kifejtett nyomozás óvja meg nyelvünk valódi szellemét, hanem «mind azon árnyalatok összegyüjtése, melyeket az élő nyelv a szavakhoz kapcsol.»

Nagy-Szeben.

VERESS IGNÁCZ.

Martialis IX, 94.

Sardoni vesszőből vett gyógyszert küld vala nékem,
Tőlem meg méhsert kér vala Hippocrates.
Úgy hiszem én, Glaucus, te se voltál annyira dőre,
Rézadományt kapván adva helyébe aranyt.
Hogy kérhet keserű adományért édeset ember?
Kapja, de azt kikötöm, helleborussal igya!

Ford. P. T. E.

SAPPHO.

A költőnő, kiről szólani akarok, a görög népnek ama törzséhez tartozott, mely a lantos költészet egyik ágát, a *dalköltészetet* először karolta fel, s művelte a tökély magas pontjáig. E törzs az *aiolok* törzse.

Az aiolok, — mint Koechly mondja — itálok a hellének között. Általában azt lehet mondani, hogy az aiol nép középhelyet foglal el az ósdi dór és túlmozgékony ion között. Nem ragaszkodik megátalkodott csökönösséggel a régihez, a hagyományozotthoz sem erkölcsben, sem szokásban, mint a dór, és nem újít okvetetlenűl, minduntalan, mint az ion. A költészet terén meg — Munk szerint — a *dór* költészet: egy mozdulatlan, sötét vizű tó, az *ion* egy folyton mozgásban levő tiszta folyam, melyben a szép külvilág visszatükröződik; és ha szabad a hasonlatot tovább folytatnom — az *aiol* egy nagy tenger, melyet a szél, a vihar ritkábban korbácsol fel, de ilyenkor aztán óriási hullámokat vet.

A Kr. előtti 7-ik évszáz végétől a következő közepéig tart az aiol költészet életideje, tehát egy rövid félszázad az egész, és az eredmény mégis oly nagy, olyan szép! A melos-költészet (dalköltészet) az, mely által az aiolok halhatatlanokká tevék magukat, a melos, mely felölelte a társadalom minden rétegét, az egyedeknek egész életét. Új, addig ismeretlen húrokat érintett az érzelem körében, figyelme kiterjedt a lélek, a szív minden változataira. A jelenben élt már e költészet, nem a multban, tág tért nyitva az alanyinak, szélesbítve a reflexio körét a belső, a szellemi élet ábrázolása által. A szív óhajainak, vágyainak költészete volt ez, a szerelem és gyűlöleté, az öröm és fájdalomé.

Kezdeményező, és szóvivő is egyszersmind: *Lesbos*, a gyönyörű sziget, manap *Metallino* névvel, Kisázsia Aiolis tartományától nyugotra, az *adramytteni* öbölben, derült ég alatt, mérsékelt, egészséges égaljjal, elragadó tájakkal, bővölködve a természet minden áldásival; gabna, olaj, füge, bor nagy mennyiségben, s kitünő minőségben termett a szigeten. A szőlő, mint Stoll mondja,[1]) nem fán termett, mint egyebütt hanem mint a borostyán, végig terült a

[1]) Die Meister der gr. Lit 831.

földön, úgy hogy miként az ókor beszéli, a kis gyermek a pólyából csak kezecskéit kellett hogy kinyújtsa, s legott részesült Dionysos emez adományában. Termékeny volt e sziget a nélkül, hogy buja; s gazdag, a nélkül, hogy elpuhúlt volna. Politikailag szintén nevezetes szerepet játszott a sziget népe, mely oly erőre tett szert, hogy a királyság eltünte után a nemesekre bízott hatalmat ezektől elvette, s kényurakra bízta. De sokan visszaéltek e hatalommal, mígnem a nép a fölemelkedő kényurakat egymás után leverve, végre beléfáradva a pártküzdelmekbe, Pittakosra bízta a hatalmat, ki teljesleg újjá szervezte a szigetet, úgy politikai, mint társadalmi tekintetben. S Pittakos egyrészt legalább az által, hogy a szigetet új, szabad és finomabb műélvekkel ismertette meg, nem csekély befolyással volt a költészet, és illetve a dalköltészet felvirágozására is.

Lesbos, tovább menőleg, a zenében is hangadó volt évszázadokon keresztül. Forrón, hevesen keringett a vér a lesbosiak ereiben, s az érzelem legmagasabb kitöréseit, az érzelemnek lázas hullámát tekintve, egyedül, páratlanúl áll a görög néptörzsek között. Rendkívűl finom érzékkel volt megáldva a lelki s testi szépség iránt egyformán, szerette a fényt, a pompát, törekedett a rögös földi életet lehetőleg kellemessé tenni. Egy oly nép pedig, mely az érzelmeket ily erősen hangsulyozta, természetszerűleg kitünő előszeretettel viseltetik az ének s zene iránt, mely tényt már az ókorban elismerték, s következő monda által szentesíték: — Mikor a thrák mainádok, Bakkhosnak, a bor istenének kisérői Orpheust, az isteni dalnokot széttépték, ennek feje lantjával együtt a Hebros folyamba esett, s ez aztán mindkettőt a tengerbe vitte. A tenger hullámai dalolásra készték a főt, a szél pedig megérintve a lant húrjait, kíséretet zengett a dalhoz. Így jutott a fő és a lant Lesbos szigetéhez, hol fölvették mindkettőt, s az elsőt egy későbbi Bakkhos templom helyén Antissában eltemették, a lantot meg Apollon szentélyében őrizték.

Lesbosból indult ki a zene gyökeres átalakulása. *Terpandros* (680—640) megkezdte a hangjegyírást, a homerosi hymnosokat dallammal látta el, és az addig csupán 4 húros lantot 7 húrúvá tette. Utána a két *Olympos*, *Klonas*, *Thaletas* működése folytán, a fuvola és lant együtt alkalmazása által egészen új zenealakok kezdtek vala divatba jőni. E már elért eredményeket az aiolok kitűnő tapintattal, ügyességgel használván fel, csakhamar felvirág-

zott az aiol zene, melynek élénksége, tüze, a dór komolyságtól határozottan elütő természete valóban az aiol nép jellemére vall. E zene se nem komoly, egyhangú, mint a dór, se nem túllágy, könnyed, mint az ion, hanem a kettő között áll, és dallamosságra törekszik.

Ám ne feledjük továbbá azt sem, hogy a zenének eme tökélyig fejlődésére nézve különösen hatott az a körülmény, hogy az aiolok a zenét legfőbb nevelési eszköznek tekintették.

Hogy mily nagy fontosságot tulajdonítottak a zenének, erre nézve elég ama jellemző adatra hivatkoznom, hogy a mityleneiek, Lesbos fővárosának lakói, tengeri uralmuk korában, a pártoskodó szövetségeseket [1]), hogy megtagadták tőlök a zenében való oktatást, a ki meg a zeneművészetben járatlan volt, arra lenézéssel, megvetéssel tekintettek.

A már vázolt, előkészített pályán fejlődött ki a görög lantos költészet aiol iskolája, melynek egyik fő képviselője *Alkaios*,[2]) — a másik pedig az, kiről jelenleg akarok szólani: *Sappho*.

Ugyanazon kornak — mint Alkaios — gyermeke, az Alkaiosnál még sokkal kitűnőbb költői tehetségű *Sappho*, az ókor egyhangú itélete szerint Göröghon legkitűnőbb költőnője. Egy epigramm szerint mint Homeros a férfiak közt, úgy áll Sappho a nők közt egyedül elérhetetlenül örök időkre. Alkaiossal kapcsolatban mint az aiol lyraköltészet betetőzőjét tiszteli az utókor.

Sappho szintén Lesbosban és pedig e sziget nyúgoti partján egy kis városkában, *Eresosban*, született tekintélyes családból, s élete körülbelől 620 körül esik Kr. e. Első kiképeztetését épen az aiol műveltség középpontjában, Mitylenében nyerte, hol úgy a magán, mint a társadalmi élet jóval túlhaladta a többi aiol helyeket.

Sappho valódi nő, a szó legnemesebb értelmében, ki sohase lépte át a nőiség határát. Dalaiban a háborúról, tengeri útazásról stb., melyek Alkaiosnál oly megszokott themák, említést se találunk; sőt politikáról se szól egyetlen fenmaradt töredékében sem, habár ő is átélte hazája szenvedéseit. S ezt nem azért teszi, mintha a küzdelmekben — a menynyire körülményei, állása, nőisége

---

[1]) Aelian Var. Hist. II. 359.

[2]) Kiről „*Alkaios*“ cz. művem felolvastatott a Phil. Társ. márczius 5-ki gyülésén.

engedék — teljességgel részt nem vett volna; hanem kétségtelenűl ama helyes természetes érzékénél fogva: hogy mind az nem a nő körébe tartozik. Ámde aztán mindazt, a mi korából érdekli és érdekelheti, kristálytiszta lélekkel, üde kedélylyel, igazsággal, őszinteséggel énekli meg, egy bizonyos öntudattal, nyilt ártatlansággal érintve minden egyes tárgyat.

De mi hát a nőket megillető kör a költői működésben?

Szűk korlátok közé szorúl biz az. Mindenek előtt e szűk körbe esnek a természet szépségei, melyek a költőnő keblét hullámzásba szokták hozni, s hozták Sapphoét is. Már Alkaiosnál megtaláljuk nyomát a természet szemléletének, de Sapphonál eme legártatlanabb vonzalom sokkal mélyebb és sokkal magasabb fokig emelkedik. S ez a görög lyrának általános jellemvonása. A görög lyra, habár csak töredékekben maradt ránk, számtalanszor mutat a természet vonzereje iránt nyilatkozatokat. Igy Sappho is a természetet és az emberi lélek sorsát úgy tekinti mindenha, mint a költői izgalom legyőzhetetlen, elnémíthatatlan forrásait. Örömmel mélyed el a csillagos ég szemléletébe, bámulatába:

A csillagok ragyogó arczukat
Elrejtik a szép Selene megett,
Mikor ez a kék egen megjelen
S világitva fénylik a föld felett.

Mily öröm hogy az éj sötétéből a hajnali pir kiszáll, mikor

Épen jön Eos arany saruival, —

csaknem olyan ez, mint mikor a tél zivatara után a tavasz közeleg s azt mintegy bevezetve

Te fülmile, kikeletnek édes hangú hirnöke.

Mily remegő szívvel, mily kizárólagos női gyöngédséggel írhatta a következő sorokat, egy madárkáról, melyet a vadász elejtett:

Megmerevült gyönge szive, s könnyű szárnyai lankadtan hulltak alá a földre.

Mily édes merengéssel hangzanak füleinkbe e szavak:

A hűvös nedv megsusogatja az almafa ágait, s a lombok mozgásánál szender száll alá.

Örömsugárzó szemekkel tekint egyik barátnőjére, kinek

Gyönge nyakát illatos koszorú köríti.

Hadd említsem meg most itt, a mi szintén Sappho költői működéséhez fűződik, ő teremtette meg az úgynevezett *sapphói* versszakot, melyet a rómaiaknál Horatius, nálunk magyaroknál Berzsenyi használt különösen, de mások is használtak, mint pl. Kölcsey a «Szabadsághoz» cz. költeményében.

Említettem már, hogy az aiolok legfőbb szellemi élvezetnek tarták a zenét. E művészeti ág fejlesztésére kiválóan bő anyagot s elég számtalan alkalmat nyújtottak az istenek ünnepei, melyeken úgy egyesek mint karok bizonyos tekintetben nemes versenyre keltek egymással. Dallamaik kifejezték a vágy és szenvedély, erő és bátorság által sokszorosan át meg áthatott kedélyt, s már az erre alapított költészet, mely a társadalmi élet érdekeivel, s az alanyi érzelem legkülönbözőbb nemeivel foglalkozott, méltán volt «par excellence» *dalköltészetnek* nevezhető.

Szóltam az istenek ünnepeiről, melyek énekkel, zenével és tánczczal voltak egybekötve. Ily fejlődött álláspontnak megfelelőleg az igények is magasra voltak csigázva ; a nyilvános fellépések már nem lehettek a puszta véletlenre bízva, a rögtönzés már nem elégítette ki a hallgatókat, a gyakorlatlanságot nem tűrhette a finomult műérzék. S a mi még döntőbb bizonyíték: a karok betanítása a rendszeres, szabályos, és szabatos előadásra, okvetetlenűl feltételezi a karvezetőt. Az pedig természetes, hogy a kar betanítását — kivált ha zenész is volt — maga a szerző, a szövegköltő vállalta el, mert hiszen ő tudhatta legjobban, hogy minő előadás illik és kell az illető műhőz. Ez által meg egészen természetszerűleg fejlett ki bizonyos közelebbi, szorosabb viszony a kar és a költő, illetőleg egyszersmind karvezető között, úgy hogy a kettő úgy szólván egy egészet, mondhatnám : egyesületet alkotott. A legrégibb, melyről biztos tudomásunk van — ha szabad modern kifejezést használnom — az a *Sappho-társulat*, így neveztetve ez megalkotójáról és fejéről : Sapphoról.

Oly élénk természetnél, mint az aioloké, nem csoda ha a társadalmi élet Lesbosban sokkal szabadabb körben mozgott, mint Göröghonban bárhol. Ennélfogva a nők helyzete is egészen más volt, mint egyebütt. A nő ott részt vett a társadalomban, nemcsak létezett, de élt is családja körében, míg másfelől megjelenhetett nyilvános alkalmaknál is, mint minők az istenek ünnepei, vagy a nemzeti játékok, versenyek voltak. És ha a már — untig fölösen — érintett rajongó természethez veszszük még a kiváló költői erőt

úgy nagyon természetesnek kell találnunk, hogy Sapphonak a zene meg a költészet iránti vérmes ragaszkodása már nagyon korán nemcsak abban nyilatkozott, hogy ő maga foglalkozott azokkal, hanem hogy barátnőit, kikben a költészet lángjából egy szikrát látott — maga köré gyűjtötte, s a csakhamar nagy számban összegyűlt hajadonokat oktatta, nevelte. Ő volt feje a társulatnak, melyet *„Múzsák házának“* nevezett, s czélúl tűzte ki barátnőivel együtt kedvet, hivatást ébreszteni a nagy közönségben a zene és költészet iránt, s ha már volt, tovább fejleszteni azokat. Voltak művésztársnői is, kikkel együttesen tanította a többieket. Úgy kell ezt képzelnünk, hogy a költőnő társai közül kiválasztva a tehetségesebbeket, illetve képzettebbeket, aztán ezekkel közösen vezette a kezdőket. A társulat élén állott — mint már említém — maga Sappho, mint tanítója mindannak, a mi szép és nemes, mindannak, a mi jó és igaz, mint művésznő a múzsai művészetekben.

Sappho műveit az ókori tudósok kilencz könyvre osztották, ránk azonban, pár nagyobb ódán kívül, csupán töredékek maradtak, s így Sappho működéséről fölvett tárgyunkat illetőleg is teljes képet nem igen alkothatunk, elég ha fogalmat szerzünk róla.

Mindenek felett biztosan jelezhető az, hogy mily odaadással, komolysággal, és mélységes kedélylyel fogta fel hivatását; jelezhető a fenmaradt töredékekben itt-ott elszórt intelmek nyomán, mint pl.:

Ha elterjedt szívedben a harag, vigyázz a csacska nyelvre, —

és ezekből, ilyenekből kell elvonnunk Sappho világ- s életnézetét, ezek alapján kitűnik a czél is, melyet maga elé tűzött a *„Múzsák házára“* nézve.

Kellem és vidámság, erény és gazdagság, — röviden kifejezve, — ezekből áll véleménye szerint az igazi boldogság. És a görög felfogás e tekintetben alig rí ki más író műveiből oly tisztán, gyermekdeden, élénken és híven, mint Sappho költeményei-, helyesebben ma már csak töredékeiből, minők:

Szeretem a boldogságot, és én részesültem a fényben s a szépben, —

vagy: A fájdalmakat s gondokat vigye innen messze a szél. —

Hanem Sappho távol van attól, hogy az élet örömeit s javait túlbecsülje; ellenkezőleg kinyilatkoztatja, hogy

A gazdagság erény nélkül oly lakó,
Mely a kártól, veszteségtől meg nem ó.

Az erényről, s lelki méltóságról, emelkedettségről félreismerhetetlen önérzéssel szól, az erkölcsi szépséget kiválóan, s erőteljesen hangsúlyozza, az élet legdrágább kincseiül állítva azokat. Kitűnik ez csak emez egyetlen töredékéből is:

A ki szép, csak a szemre nézve az,
De a ki jó, már ez által szép is.

S mig egyfelől óva int attól, hogy az élet esetleges, mulékony javaira büszkék, féltékenyek legyünk, addig másfelől számos töredékéből meglátszik, hogy nő volt, nőiségét ő se tagadhatta meg. Erre vallanak oly töredékei, melyekben öltözködésről, piperéről, a nők magaviseletéről stb. beszél, pl.

Esztelen, ne kérkedj ékszereddel oly nagyon!

vagy: Lábaid borítsd be a tarka szíjjal, a lyd műremekkel, —

s valószínűleg ide sorozandó e három szóból álló töredék:

Tarka szinekkel vegyítve — — —

Egyik töredékében beszél arról az eszközről, melylyel a hajat sárgára szokták festeni; egy másikban meg biborszínű kendőről; majd meg egyik növendék lány öltözetét támadja meg, ki bizonynyal másra, nem ő reá hallgatott, azért áll rajta oly ízléstelenül a ruha.

Hadd mutassak itt rá vidor kedélyére is. Sappho mindenben szívesen vesz részt, a mi csak vidámsággal van összekötve. Gyönyörrel nézi a leányok bájos lejtéseit a szabadban, s elragadtatva kiált fel:

Ily művészileg tánczoltak egykor a krétai lányok az oltár lépcsői körül, a puha gyöp virágait taposva.

Egy társas lakomán hívja Aphroditét, hogy részt vevén az általános derültségben, nektárral lássa el a társaságot:

Jer oh Kypris, örömek anyja, tölts a vidám lakomára dísz-arany-serlegünkbe nektárt.

Ő maga állandóan víg, s a vidámságot óhajtja másnál is, sőt bizonyos mértékben meg is kívánja:

Arczod is szép, magad is gyöngéd vagy,
De a földön nincs nálad komorabb.

Még mikor ő meghal, még akkor is vidámak legyenek mindnyájan, mert

Nem szabad e házban, mely a múzsákat szolgálja, halotti daloknak hangzani, ez nem illő hozzánk.

Vessük most már egybe az eddig mondottakat, s szinte előttünk áll a kedves társaság, vidáman, egyszerű boldogságban, midőn a költőnő szól: «Isteni lantom, zendülj meg!» oktatva, útasítva egymást, s köztük mint tünemény... Sappho.

Minő viszony volt hát a költőnő s társnői közt? ez most a kérdés.

Találóan hozta párhuzamba már Maximus Tyrius (VIII. 94), egy nyelvész a Kr. utáni 2-dik évszázból, Sapphonak tanítványaihoz való viszonyát a Sokratesével az athenaii ifjakhoz. Ez író következőket mondja: «A lesbosi hölgy vonzalma — ha szabad a régit az újjal hasonlítni egybe — mi egyéb, mint a Sokrates vonzalma? hiszen mindkettő a barátságot, amaz a nőkét, ez a férfiakét ápolja. Önmaguk mondják, hogy szerettek sokakat, és sok szép elragadta őket. Mert a mi Sokratesnek Alkibiades, Kharmidas és Phaidros, az volt a lesbosinak Gyrinna, Atthis, és Anaktoria; s a mik Sokratesnek Prodikos, Gorgias, Thrasymakhos és Protagoras a versenytársak, az Sapphonak Gorgo és Andromeda.

Ugyancsak említett író adja jellemzésül következőket (XXIV. 9): «Légy üdvözölve Ion», mondja Sokrates, — «légy ezerszer üdvözölve általam Polyanaktidas lánya!» mondja Sappho. Sokrates kinyilatkoztatja, hogy Alkibiadest ugyan már régóta szereti, de nem akar közeledni hozzá addig, míg nem látja, hogy az teljesen meg bírja érteni beszédét; — «Te még akkor kis, kellemetlen lánynak tüntél föl előttem» — mondja Sappho. Amaz így szól: «Eros nem fia, hanem kísérője és szolgája Aphroditének,» — emez: «És te Eros, te szép szolga.»

Részint eme, részint más idézetekből, s a költőnő saját szavaiból elvonhatjuk a következtetést, hogy: Sappho és Sokrates vonzalma társnőik, versenytársaik és növendékeik iránt jóformán ugyanaz; mint Plato nagyon szépen mondja: az égi szeretet, mely arra indítja az embert, hogy a szellemvilágnak vele született eszményét egy másik lélekbe is átültesse, tovább fejtse, s a tökély fokáig emelje.

S valamint Sappho lelkesültsége művészete iránt, épp úgy kitűnik töredékeiből ragaszkodása, szeretete társnői, növendékei irányában is. A Múzsák, Kharisok segélyét kéri, hogy minél többet tehessen övéiért, így:

Ide hát bájos Kharisok, szép fürtü Múzsák!
vagy: Rózsapiros karu Kharisok, Zeus lányai, jertek hozzám!
vagy: Ide Múzsák, elhagyva az arany házat!

Majd meg dicsőiti a Múzsákat, mint istennőket, kiknek köszönheti a költői erőt, s azt, hogy oktatni tud:

Kit megtiszteltek az által, hogy művészetükkel megajándékoztak.

És boldognak érzi magát, ha övéi közt lehet, a legnagyobb örömmel kiált fel:

Hangozzék hát a dal édes bájosan barátnőim örömére!

Barátnői örömére, kiknek kellemét, szép szemeit, bájos hangjait hizelgően meg-megdicséri, kiktől elválni nem bírna soha, azért mondja:

Vonzalmam irántatok, ti szépek, örökre megmarad.

Öröme határtalan, ha látja növendékei haladását, s ilyenkor nem is fukarkodik a dicséréssel, pl.

Nincs egyetlen lány is, ki Helios világát látta, a ki oly ügyes volna a művészetben, mint te vagy gyermekem.

Ellenben kevélyen útasítja vissza a tudatlanok kicsinyléseit, megvetéssel sújtja azt, ki a művészetek iránt nem bír lelkesedni. Erre bizonyít egyik töredéke, mely Kölcseink fordításában így hangzik:

Meghalva fogsz feküdni majd,
S emlékezet nem fog maradni
Felőled a halál után.
Nem fűztél rózsalombokat
Pieriából homlokodra,
S fény nélkül szállsz a föld alá
S nem fogsz Olympra fel, magasan
Röpülni a holtak közül.

Ám önmagáról, s köréről a legtisztább önérzettel, s a legnyugodtabb öntudattal mondja:

Tudom, hogy rólunk később is megemlékeznek.

Hogy Sapphot növendékei iránt a szeretetnek minő heve lelkesíté, legvilágosabban mutatja egyik nagyobb ódája, melyet egyik növendékéhez, Atthishoz írt, s mely Hegedűs István fordításában így van:

Boldog istenként az a férfi mindig
Én előttem, ki közeledben ülhet,
Lesve figyelvén ajakidnak édes
Lágy csevegését.

S lát mosolyt, mely hő epedésre gyúlaszt
Arczidon, melytől szivem égve lázban
Ver, csapong; mert hiszen te előtted a szó
Ajkamon elhal.

Elakad nyelvem, fölemésztve rajtam
Tűz fut át, vesztem szemem világát,
Égbe vész az már, s füleimbe egy hang,
Cseng süketítve.

Homlokom sűrü veritéket izzad;
Reszketés tölt el, halavány leszek, mint
Hervadó fű és vele aszni látszom
Én is, oh Atthisz!

A felhozott nehány töredék, remélem, elég világosan mutatja, hogy Sapphot nem közönséges, nem mindennapi szellem hatotta át, — nem, — hanem a szív tüzes szenvedélye. Élénken, forrón szerette barátnőit, mintha mindannyi édes testvére lett volna. Ezekből látható, érthető: minő érzelem foglalta el Sappho szívét akkor, mikor amaz ifjú lelkeket az istenek tiszteletére, az igaz, jó és nemes bámulására, valamint követésére vezette, mikor a múzsai művészetekre, azaz az összes szellemi képzésre oktatta.

Lássuk, mit mondhatunk már növendékeiről.

Meghitt barátnői, illetve tanítványai, szóval a Sappho-kör tagjai közűl nehánynak tudjuk nevét, s a fölebb felhozottakhoz még következőket kell csatolnunk: Telesippa, Megara, Erinna, Baukis, Damophila, valószínűleg a költőnő kartársai, a társulat vezetői; Amagora, Gongyla, Eyneika, Amythone, Mnasidika, Pyrinno, Mnais, Kydno, valószínűleg mint növendékek. Egyébiránt biztosan eldönteni azt, hogy melyik volt ezek közűl társnője, melyik tanítványa, az adatok hiánya miatt teljes lehetetlen.

Legtöbbet Atthishoz való viszonyáról tudunk a költőnőnek, kit maga meg is nevez. Úgy látszik e leányt kiválóan szerette. Már mint kis lány, felkölté Sappho figyelmét, de

Akkor még kellem nélküli gyermeknek látszál,

mondja hozzá a költőnő, mintha utána gondolta volna: én pedig csak azt szeretem, a ki kellemteli.

Hanem mikor felnőtt a kis lány. elbájolta a költőnőt s azért ez Aphroditéhez fordul, hogy tegye őt nagyon kedvessé a hajadon előtt, adja, hogy az szeresse őt:

Oh aranykoszorús, habszülte istennő, add e boldogságot érnem!

s Atthisnak nyiltan bevallja:

Szeretlek Atthis, forrón, régóta már.

Valami ellenállhatatlan, erős vonzalom fűzé e lányhoz mindjárt első pillanattól kezdve. S végre a lány csakugyan tagja lett a Sappho-körnek, ölelő karokkal fogadja őt a költőnő:

Jer, hadd öleljek meg, én szívem gyermeke.

Ámde mind eme jóság daczára is Atthis nem birta ugyanoly mértékben viszonozni mesternője szeretetét, mert szívét épp akkor egy másik, amannál hevesebb érzelem töltötte be: a szerelem. Sappho korán észrevette, hogy Atthis nem ragaszkodik úgy hozzá, mint ő óhajtá, s e miatt szomorúan fel is sohajt:

Fáj, hogy egy mást inkább szeretsz, mint engemet.

De Atthis inkább lőn hűtelen hozzá, mint ama máshoz. Sappho egész lelkében megrendülve szól:

Te elfeledtél engem, — és
Eros, az édes keserűt adó, ellenállhatatlan szörny kínoz minden erővel; Atthis, te gyűlölsz, nem gondolsz rám, s velem, te Andromedához pártolsz.

Közbevetőleg megjegyzem hogy e sorokból láthatólag az az Andromeda versenytársa volt a költőnőnek; ezért volt oly különösen fájdalmasan érintve Sappho önérzete, s így nem csoda, ha a gyűlölt versenytársnőről lenézőleg nyilatkozik, egy kissé túlságig ragadtatva «pórnőnek» nevezvén azt, «ki ízléstelenűl öltözködik». Majd meg midőn Andromedát valami nagy szerencsétlenség érhette, elkapottan, kárörömmel kiált föl:

Így hát Andromeda elvette méltó büntetését.

Kínos elkeseredettséggel mondhatta a költőnő, talán Atthis elpártolása alkalmából:

Eros ismét megrendíté szívemet oly erősen mint a szélvész, mely kitöri az erdő fenyüjét, —

és a hálatlanság nagyon leverhette, mikor így szólt:

Kikhez szeretettel fordulok, azok keserítenek leginkább.

Hanem azért ő maga mondja, hogy

Nem vagyok olyan, ki hosszasan tud haragudni, kedélyem szelidebb annál.

S bár elpártolt is tőle a hajadon, nem bír nagyon neheztelni rá, rosszúl esik ugyan megválnia attól, kihez bizonynyal sok szép reményt kötött, de hiszen szeret az és szeretve van. És midőn az, boldogsága küszöbén állott, hogy ne örült volna?.... Láttuk fönebb az ódát, melyet Sappho valószínűleg Atthis eljegyzésekor vagy épen nászakor költött. Ennyit Atthisról.

A társulat többi tagjairól még ennyit se tudunk. *Erinna* kettő is van említve a görög irodalomban; melyik volt Sappho kor-, vagy épen kartársa, eldöntve még nincs. A Pindaros görög lantos költő korában élt Erinna nevezetes töredékei is figyelemre méltók, de a Sappho idejében élt Erinnát elhomályosítá a mesternő. Közelebbről mit se tudunk róla. *Baukisról* csupán annyi bizonyos, hogy telosi volt, s násza előtt kevéssel halt meg, *Damophila* pamphiliai (Kisázsia egyik tartományából) volt, onnan ment a Sappho-társulatba, s nem épen valószínűtlen, hogy a nagy költőnő halála után a társulat vezetője lett. Hymnusokat s szerelmi dalokat költött.

Az első irodalmi kör egyes tagjainak működését illetőleg a legnagyobb bizonytalanságban, mondhatnám ismeretlenségben vagyunk. Az irodalom nem tartotta őket elég érdemeseknek az utókor számára megörökítni, mert összmüködésük bármily eredményes lehetett, önálló működésük elhalványult Sappho kiváló tehetsége s tevékenysége mellett. Az idő elsöpörte műveiket, s mi most legfelebb csak találgatásokra szorítkozhatunk.

Nincs most egyéb hátra, mint elmondanom, összegeznem: mit tett, mire hatott «az első irodalmi kör»?

Mindenek előtt megteremté vagy inkább megszilárdítá az alanyi költészet egyik ágát, mely az ókori irodalmon átjött az újabb korba, mint előfutárja a modern lyrának.

A másik szintén fontos eredménye e társulat működésének az, hogy ekkor lett igazán hely biztosítva a görög nőnek a társadalom soraiban; e kör keltett legelébb érdeket a nő lelki élete iránt.

S egy harmadik eredmény az, hogy a nőemanczipáczió hirdetése által úgyszólván új tért nyitott meg a vonzalom körében. A szabad, az önkényes, az odaadó szerelmet hangsúlyozta Sappho és köre, azt, a mely a szív őszinteségén alapúl, és azt, a mely szereti mindazt, a mi művészileg szép, költőileg emelkedett, s szellemileg lelkesült. A Sappho-kör befolyásának tulajdonítható,

hogy a görög szerelem elvesztve azt, a mi benne hatalmaskodó, erőszakos, másfelől félénk és alázatos vala, mindinkább fölvevé a gyöngédségnek és csínnak azt a jellegét, mely Görögbonban ily mértékben nem volt meg soha, melyet a rómaiaknak nem sikerült elérhetni, s melyet a középkorban a spanyolok és francziák felújították ugyan egy pillanatra, de csak, hogy a 16. és 18. évszáz a valódi megindulás nélküli tettetésbe és szeretkező marquis-k materialismusába fullaszsza.

Sőt végül még egy közvetett hatása is volt e körnek, — az, hogy a férfinemnek szintén törekednie, haladnia kellett szívben, lélekben egyiránt, hahogy a nők tetszését meg akarta nyerni.

Méltó csodálkozással kérdezhetné most már valaki: hol van az a Sappho, kinek életében, sorsában annyi a vonzó báj, annyi az ábrándszerű? és hol a nő, ki meghalt szerelmi bánatában? a költőnő, ki a tenger hullámaiban lelte sírját? A felelet egyszerűen az, hogy *az a* költőnő, *az a* nő a tudomány terén nem létezik többé. De hadd érintsem legalább a lehető legrövidebb vázlatban az egész dolgot.

Több ízben szóltam már az aiol nép vérmes természetéről, lángoló érzelméről, melyek Sapphonál, kit a költészet neve is lelkesített, még a hatványozott alakban jelentek meg. Tettem említést arról a forró ragaszkodásról is, melylyel Sappho tanítványai, barátnői iránt viseltetett. Utaltam a nagyszerű költői működésre is, mely dicsfénynyel vevé körül a legnagyobb görög költőnőt. Hanem e dicsfény sok ideig el volt homályosítva, Sapphonak eszményi alakja torzképpé törpítve. A 4. évszázban az életnézetek mindinkább prózaiakká váltak, az emberek nem érték a lesbosi hölgy szavát.

A közép és új attikai vígjátékírók (404—260 Kr. e.) kik a multból vett egyes érdekes egyéniségeket s eseményeket is műveikbe vontak — főként az irodalom s mythologia köréből — természetesen tetszésük, czéljaik szerint idomították át és el azokat. Ezeken lehetne a méltó vád, ezek volnának hibáztathatók azért, hogy Sappho magasztos alakját a porig ránták le, ha ugyan nem szolgálhatna némi mentségökül vígjátékíróságuk. Bármint van is a dolog, *a részben* alig menthetők, hogy Sappho forró szeretetének, és gyöngédségének nyilatkozatait egyszerűen mint gyarló szenvedélyt ábrázolák. Hat vígjátékról tudjuk, hogy «Sappho» volt czímök, de mindezek, fájdalom, elvesztek, s így csak sejtenünk

lehet tartalmukat. Van azonban Menandertől, egy újkori vígjátékírótól «Leukadia» cz. alatt néhány töredék, melyek a legrégibb tudósítást teszik Sapphónak az ismeretes Phaon iránti szerencsétlen, viszonzatlan szerelméről, s ebből következett tengerbe ugrásáról. Ama vígjátékíróknak volt egy menthetetlen hibájok, hogy t. i. a mondákat, regéket készpénz gyanánt vették, s utóbb évszázakon keresztül, mint történelmi adatokat tekintették. Ebez képest különösen két dolgot kell figyelembe vennünk. Ama drámaírók abból indultak ki, hogy nekik cselekvény kell, s ha az épen kéznél nincs, teremteniök kell. Másfelől a félreértés nagyban származhatott onnan, hogy a Sappho után jövő későbbi költők nem voltak szokva az érzelemnek oly heves nyilatkozatait hallani *egy nő ajkiról*, ha csak nem a szerelem mondatja vele. Igy ütötte fel hát egyszerre hydrafejét az a vád, hogy Sappho szerelmében női méltóságát áldozta fel, s az a másik, hogy barátnői iránt természetellenes vonzalmat érezett. — Nem lehetetlen, hogy a költőnőt tán már akkor az ő idejében gáncsolták, ámde Sappho a magasztos czélra törekvése mellett minden eshetőleges gyanusítást hálátlanságnak, rosz akaratnak, irigységnek bélyegzett, és egész őszinteséggel leplezetlenül, biztos, zavartalan öntudattal szólt arról, mi szívének erőt, lelkesültséget, életet adott. Az utóbbi vád, szóra is alig méltó. Az elsőről megjegyzem, hogy az ítészet vizsgáló nyomozásai, a tudományos búvárkodás világa a jelen évszázban egy *Welcker*, egy *Gellert*, egy *Arnold* vagy *Kock* fáradozásai folytán eloszlaták a mondának, regének homályát; kiderítették, hogy a dolog egészen másként van; Sappho neve ismét a régi szép fényben ragyog. Nem is emlékezve arról, hogy Sapphonak egyetlen töredékében sincs említve Phaon, mi tán abból is kimagyarázható volna, hogy az idő épen ezeket sodorta el előlünk, — a mi ugyan egy kissé különös, nem eléggé indokolt magyarázat, — fontosabb érv az, hogy Sappho némely adatok szerint boldog családi életet élt, s 60 éves korában halt meg. Ha mindjárt nem is fogadja el valaki, hogy férje s gyermeke volt, már a 60 év oly kor, melyben az ember, ha ugyan egyáltalában lehet szerelmes, aligha ugrik tengerbe egy viszonzatlan szerelem miatt, a mihez tán az élet addig eléggé megszoktathatta. A dolog hihetetlen voltát bizonyítja, valamint azt is, hogy Phaon tulajdonkép csak költői fictio — még az a körülmény is, hogy ugyancsak az új attikai vigjáték-irodalom Sapphonak oly tisztelőit említi, kik már idősorozati szempontból

se lehettek azok, mint pl. *Arkhilokhost*, ki Sappho születése előtt már több évszázzal meghalt, vagy *Anakreont*, *Hipponaxot*, kiket határozottan bölcsőben ha ringattak, mikor Sappho már búcsút mondott az életnek. Vegyünk még ide két dolgot. A vígjátékíró tudvalevőleg nem igen törődik a történelemmel, hanem úgy dolgozza fel tárgyát, a mint czéljaira épen legalkalmasabb, — ez eljárásnak hát Sappho is alá volt vetve. Végül ne feledjük azt, hogy a görög vígjátékírók maguk is annyira zavarban voltak e tárgyat illetőleg, hogy a képtelenségeknek némileg kiegyenlítése végett egy második Sapphot teremtettek. — Mindent összevéve, korunkban már elvitázhatatlan tény az, hogy ama szikláról leugrás valótlanság. Sappho női méltóságát nem tagadta meg soha, a szerelmében végzetes sorsu Sapphot nem ismerjük többé.

De úgy hiszem, leverő ez csak azokra nézve lehet, kik a titokzatost, érdekest, regényszerűt többre becsülik a valószínűnél, többre még a valónál is. Higyük el, Sappho költői dicsfényének sugárai nem homályosulnak el legkevésbé sem. Mindezzel azonban nem akarom azt mondani, mintha Sappho, a déli ég heves szülötte, ment lett volna attól az érzelemtől, a mely «mindent pótol» s melyet «nem pótolhat semmi.» Ellenkezőleg. Sappho bizonynyal egyetlen istenhez se szólt annyiszor mint épen a szerelem istennőjéhez. Ez a heves természetű és költőileg is oly annyira lelkesült nőnél könnyen érthető. Ámde «Es scheint — jegyzi meg Welcker (Sappho von einem herrschenden Vorurtheil befreit, 85. köv.) — dass feurige südliche Naturen durch die reinsten Regungen so heftig ergriffen werden können, wie nördliche Menschen selten, wenn sich noch keine Begierde in ihre Anwandlungen eingemischt hat. Und doch nehmen bei reizbaren Personen auch unter uns leicht alle Neigungen zuweilen den Charakter der Liebe an, und sollten solche Neigungen mit aller möglichen Freiheit dichterisch dargestellt werden, so würden sie der Liebe nur noch ähnlicher werden,» — és e megjegyzés úgy hiszem elég arra, hogy átlássuk valótlanságát a Sappho ellen intézett ama másik vádnak, mintha növendékei, társnői iránt egyebet érzett volna a tiszta, igaz, de forró rokonszenvnél, barátságnál. Szeretett valódi szerelemmel is, az bizonyos, de nem társnői iránt érezte azt. Barátnőire vonatkozólag utalok ismét ama fölebbi nagy ódára. A mi pedig Sappho szerelmét illeti, álljon itt ismertetőül legnagyobb műve Hegedűs István forditásában :

Afroditéhez.

Fényt sugárzó isteni Afrodité,
Lánya Zeüsznek, tőrbe csaló istennő,
Esdve kérlek, hogy ne gyötörj, kínozz már
Annyi keservvel.

Jőjj ó most is, régen a mint jövél te,
Hajtva esdeklő szavaimra, hozzám,
Messziről, ott hagyva égi lakát atyádnak
Ide robogván.

Fényt lövellő, szép, aranyos fogattal,
A sötét földnek közelébe hozván
Két veréb, s szárnyuk susogása zúgván
A levegőn át.

Gyorsan jöttenek, s mosolyogva kérdéd
Boldog istennő ragyogó szemekkel,
Hogy mi lelt, mi sebze meg, a miért oly
Esdve hiválak.

«Mondd, szived lázban ki után sóvárog?
Kit gyulaszszak hő szerelemre újból
Te irántad, mondd, ki epeszt, gyötör, kinz,
Téged, oh Sappho?

Ha kerül most, még fut utánad ő majd,
Visszaűz bár mostan ajándokoddal,
Fölkeres még s bárha elűzöd, untig.
Üld szerelemmel.»

Most is, ó jer, gondjaimat te enyhítsd,
Bármi vágy keblem csak epeszti, töltsd bé
És tusáimnak közepette mindig
Légy te segítőm.

Kevés van már hátra, mit ezúttal Sappho rövid ismertetéséhez tenni kivánok. Ő honosította meg a *pektis* vagy *magadis* nevű hangszert, mely két nyolczadot foglalt magában, s melyet két kézzel vertek. Ime hát zenészeti érdeme is volt költőnőnknek.

Nem szabad hallgatással mellőznöm itt végűl Sapphonak, s az előtte tárgyalt Alkaiosnak viszonyát egymáshoz. Mindkét lángésznek költészete egyazon talajból meríté életszövedékeit, ugyan-

egy kor gyermeke mindkettő. A két nagy lélek rokonsága, vonzalma egymás iránt szinte természetes.

Alkaios egy ízben ekép szól: «Ibolyafürtű, magasztos, szendén mosolygó Sappho, szeretnék mondani valamit, de nem merem.» Valószínű, hogy itt valami szerelmi vallomás-féle következett vagy talán csak következett volna, ha Sappho nem felel neki vissza szűzies ártatlansággal, haragos szeméremmel: «Ha vágyad nemesre s szépre törni, s nyelved nem czélozna roszra, szemedet nem fátyolozná szégyen, kívánságodat egyenesen kifejeznéd.»

Sajnos, e viszony keletkezéséről, fejlődéséről és megszűnéséről semmi tudomásunk sincs, de bizonynyal nem érdektelen tudni, hogy az ugyanegy korban élt két nagy tehetség közt érdekes viszony s legalább a költő részéről nem egyszerű barátság létezhetett.

Ha az ítészet merészségeitől nem irtóznánk, talán mindkettőjöknek egyes sorait e tárgyra vonatkoztatva, többet mondhatnánk ama viszonyról: de nem szeretjük a puszta találgatásokat, hozzávetéseket. Elég, hogy a latin közmondás: «a nagy szellemek találkoznak» — átvitt értelemben ugyan itt betelt.

Sok mindenről lehetett, talán kellett volna is szólanom, egyes részleteket behatóbban tárgyalnom. Így p. o. alig érintém Sappho nászdalait; röviden, csupán a búvárlat által elért eredményeket hoztam föl Sapphonak Phaonhoz való viszonyát illetőleg, stb. stb. — Azonban részint, mert e czikk úgy is csak egy nagyobb tanulmány rövidre fogott kivonata, részint, mert e vázlat keretébe nem lehetett összefoglalnom mindent — megelégedtem most ennyivel, más alkalomra tartva fenn a részletes tárgyalást.

Az újabb kor elismerését említettem már Sappho költői tehetségét illetőleg. Nem hagyhatok figyelmen kívül itt néhány megjegyzést az ó korból.

Platon tizedik Múzsának nevezte őt. *Strabon* (XIII. 2. 617) így ítél róla: «Sappho csodálatos egy jelenség, mert tudomásom szerint, emberemlékezet óta egyetlen nő se volt, ki a költészetre nézve vele összehasonlítható volna.» S *Plutarkhos* (De Pyth. orac.) így kiált fel: «Mily elragadók Sappho költeményei, mennyire gyönyörködtetik és elbűvlik az olvasót.» Kortársa *Solon*, a nagy államférfi, a hét bölcs egyike meg, midőn egy lakoma alkalmával Sappho egy dalát adták elő, legott megtanulta azt, mert, mint mondá, nem szeretne meghalni úgy, hogy ne tudja azt könyv nélkül. Egy régi epigramma szerint, mint Homeros a férfiak között, úgy

áll Sappho a nők között egyedül elérhetetlenűl örök időkre. De elég. — Csak annyit említek meg még, hogy a mityleneiek a hála, bámulat, és elismerés jeléül ezüst- és érczpénzeket verettek a költő képével, mit a legnagyobb megtiszteltetésnek tekintettek a polgártársak részéről. A *Silanion* által érczből készített szobrát pedig örök dicsőségül felállították a Prytaneionban, a legtiszteletreméltóbb honfiak, az állam iránt különös érdemeket szerzett férfiak gyülhelyén.

Ennyi csodálat, ennyi elismerés mellett méltán sohajthat fel az utókor: vajha ne volnánk kénytelenek oly csekély számú töredékek nyomán, oly hézagos fogalmat alkotni Sapphóról!

Dr. Boros Gábor.

Elhatározás.

— Khristopulos.[1] —

Ne éljek, ha szerelmi vágy
Egyszer bár csak perczre elhágy.
S ha meghalok, haljak meg én,
Kedvesemnek puha keblén.

A kit elhagy bájos Vénus,
Élte annak kinos és bus,
És hol Ámor nem mosolyg már:
Ott az élet rideg, kopár.

Oh te Amor s Afrodite,
Te vagy szivem legszebb disze.
Csak veletek együtt éljek,
S ti veletek haljak én meg.

Új-görögből. Dr. Erődi Béla.

---

[1]) Khristopulos Athanáz, kit rendesen új-görög Anakreonnak neveznek, született 1772-ben Kasztoriában Makedoniában. Tanult Budán és Paduában. Nagytudományú férfiú volt s költeményeken kívül írt nyelvészeti és jogi munkákat is. Meghalt 1847-ben.

„A SZENVEDŐ KRISZTUS.“

Egy görög drámára akarom felhívni e «Közlöny» olvasóinak figyelmét, mely a három nagy tragikus művein kívül az egyedüli görög tragédia, mely az ókorból ránk maradt. Nagy híre van, s mégis kevesen ismerik valóban. Hogy ezt mindjárt drastikusan bizonyítsam, Gottschall czikkére a Krisztus-drámákról (Unsere Zeit 1881. 7. füzet, 44. l.) hivatkozom, a hol ezt találjuk darabunkról: «Ez a dráma a görög tragédia modorában van írva, kitünő mű-dráma sok rhetorikával: Euripides volt a szerző mintaképe; a későbbi passiojátékokkal csak a vallásos érzületben, a mely szülte, rokon.» Értekezésünk folyamában ki fog tünni, hogy e négy állítás közt csakis az utolsó igaz, hogy t. i. a mi drámánk a passiojátékokkal csak a vallásos érzületben rokon, de szó sincs róla, hogy az antik tragédia modorában van írva, vagy hogy Euripides volt mintaképe. Különös szerepet játszik ez a dráma a világirodalomban. Költői értéke semmis, de a mű mégis fontos; fontos mint kulturtörténelmi adat, fontos állásánál fogva, melyet az antik és modern dráma közt elfoglal, fontos, mert klasszikus írókból merítette szóról szóra verseinek több mint egy harmad részét. A keresztény egyház tudósai, a kik szerzőjét kutatták, ép oly behatóan foglalkoztak vele, mint a philologusok, kik a mű segélyével Euripides szövegét akarták helyre ütni. Láthatjuk tehát, hogy a dráma több tekintetben érdekes, s hogy a behatóbb tárgyalást megérdemli. Ha a görög tragédia fénykorának termékeit «A szenvedő Krisztus»-sal összehasonlítjuk, csodálnunk kell, mennyire sülyedt a görög genius a századok folyamában. Ha egyes drámák az alexandriai korból ránk maradtak volna, úgy e folytonos sülyedést lépésről lépésre kisérhetnők. Igy azonban e híres kor költészetéről csak annyit mondhatunk, hogy a klasszikus ókor alakjait megtartotta ugyan és a mythikus tárgyakon sem változtatott, de ellentétben mintáival csak egyes uralkodó házak tetszését akarta kivívni. Az udvar és a szaktudósok köre volt a közönség, melynek a korbeli tragikusok, a πλειάς, írtak. Midőn azután a keleten a szellemi élet lassankint egészen kihalt és a nemzeti vallást majd a legdurvább babona, majd a materialismus és a sophisták indifferentismusa váltotta fel, a költészet külömböző fajai hiú versfaragássá fajúlnak, míg a dramatikus költészet teljesen elvész. De az

alexandriai kánonba felvett dramatikusok mégis alapját képezték a grammatikus iskolákban tárgyalt anyagnak és különösen alkalmasaknak látszottak a keresztény egyes nézetek és fogalmak terjesztésére. Valamint a keresztény hit első hirdetői felhasználták a görög philosophikus iskolák dialectikáját saját tanaik terjesztésére, úgy a keresztény hitben rejlő költői eszméket az ókor klasszikus alakjába öltöztették, sőt ha lehetséges volt a költők sajátszavaival, hogy így azt a véleményt keltsék, hogy a görögök a szent ige hirdetői voltak, még mielőtt Jézus a földre jött. Ez által kettős czélt értek el: először könnyebben megértethették a néppel tanaikat, a mit el is értek, másrészt megczáfolták az új vallás ellenségeinek vádjait, hogy a keresztény hit a művelt és finom izlésnek nem képes kárpótlást nyújtani, s hogy követői sohasem emelkedhetnek oly fokig, mint a pogány ókor költői. Igy keletkeztek egyes ó- és újtestamentomi könyvek poetikus körülírásán kívül, az u. n. Homércentok is, melyekben az Ilias és Odyssea vagy harmadfél ezer verséből, anélkül hogy egy betüt is változtattak volna rajtuk, mozaikszerűen Jézus életét állították össze. Drámai alakban pedig e korból a Megváltó szenvedéséről szóló nagy költemény maradt ránk.

Ez a theologikus dráma nincsen mint a Homércentok egészen vagy legnagyobbrészt Euripides műveinek verseiből összerakva, hanem gyakran némileg változtatva adja Euripides sorait, melyekből a költemény fele áll, sőt vannak egyes sikerültebb részei, melyek egészen önállóak. A dráma prologusában ki is jelenti a szerző, hogy *κατ' Εὐριπίδην* dolgozott, tehát nem azért vannak e versek átvéve, mintha saját nyomorúságát kölcsönözött rongyokkal takargatni akarná, hanem csak az idő romlott szokásának hódol, hogy az imént említett czélt elérje. Hogy e költeményt keletkezése idejében és sokkal későbben is nagyra becsülték, azt a kéziratok nagy száma és eleganicziája bizonyítja (l. Dübner kiad. præf. VI. l.). Ezt részint a tárgy szentsége, részint a gyakori olvasás okozta. Hány kiváló klasszikust hanyagoltak el, míg ezt a centot számtalanszor másolták! Ez a körülmény is a mellett szól, hogy e művet századokon át az anatoliai egyház legünnepeltebb költőjének, nazianzi Gregoriusnak tulajdonították, bármily hevesen léptek is fel később e nézet ellen. Sok, sőt a legtöbb kézirat Gregoriust mondja a szerzőnek és egy bécsi kodex, melyet részben összehasonlítottam, a dráma előtt Gregorius életrajzát hozza, a mint azt

Suidasnál találjuk, de művei felsorolásában ezt is olvassuk : τὸ κατ' Εὐριπίδην περὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ παθῶν (scil. δρᾶμα) a ἕτερος (scil. ἐπιτάφιος) εἰς τὴν ἀδελφὴν Γοργονίαν és a περὶ φιλοπτωχίας cz. munkák közé szúrva, a mi a kodexben még különösen alá is van húzva. Suidas kiadásaiban azonban e passus hiányzik. A kéziratban még az előforduló személyek is külön fel vannak jegyezve, mit Magnin szerint a többi kéziratok nem tesznek. Gregorius, a ki oly bátran és szívósan védelmezte az orthodox keresztény tant a pogányok és arianusok ellen, a görög keresztény költők közt a legnevezetesebb.[1]) Neki tulajdonította az egész középkor a darabot, s valószínűleg tőle is való a legnagyobb rész, míg később ügyetlen kezek interpolálták egyes jeleneteket, tán ép azokat, melyeknél fogva a kritika tőle megtagadta a művet. Mindezek a bécsi kézirat jellemző kitételét, mely a többi Suidas-kodexben hiányzik, interpolationak tartják (Bernhardy Suidas-kiadásában sincs meg), de nem vették tekintetbe, hogy az egész Suidas-czikk, mely Philostorgius jegyzékéből van átvéve, nem tökéletes, mert Gregorius költeményeiből, melyeknek sorszáma 30,000-re megy, csak néhány van felemlítve. Gregorius életében, melyet ugyancsak Philostorgius metropolita írt, ki csak néhány évvel élt később mint a nazianzi költő, azt találjuk, hogy Gregorius Julianus edictuma következtében, mely a keresztényeknek megtiltotta a görög klasszikusok tanulmányozását és tanítását, saját úgy mint hittársai kárpótlására drámai költeményeket is készített, de névleg nem nevez meg egyet sem. Chedjesu, syriai metropolita, Gregorius műveinek versifikált katalogusát adta ki s ott a «tragédia könyvé»-ről is megemlékszik. Lehet, hogy a mi tragédiánkhoz rokon költeményt gondolt alatta. A dráma legrégibb kiadói és latin fordítói mind Gregorius mellett vannak, csak a XVI. század vége felé lép fel a sok kétkedő, kik részint theologiai okokat hoznak fel, részint æsthetikai szempont-

[1]) Gregorius 330 körül Nazianzban, Cappadociában, született, Caesareában és Alexandriában tanult; Basiliussal a későbbi caesareai érsekkel együtt Athénben is volt; 362-ben pappá lett s nemsokára Sasimában, Cappadocia egy kis városában, püspök lett. Később Nazianzba atyja mellé került mint segédpüspök. Atyja és Basilius halála után Byzantiumba ment, hol Theodosius császár 380-ban Demophilus arianus patriarcha utódjává tette. De az arianusok szüntelen harcza elkeserítette őt, ott hagyta fényes állását és hazájába vonult vissza, hol 390 körül meghalt. L. Ullmann, Gregorius von Nazianz der Theologe, Darmstadt, 1825.

ból tesznek kifogásokat a költemény ellen, úgy az egész kompositiora, mint a metrumra nézve.

Az első, ki a költemény eredetiségében kételkedett, Cæsar Baronius bibornok volt 1588-ban, ki Szűz Mária jellemzésében akadt fenn, mely ellenkezik a szent atyák irataival és a laodiceai Appollinarist tartotta a szerzőnek. De ez a költő, kinek heterodox nézeteit a Megváltó személyéről maga Gregorius czáfolja meg, nem lehet oly költemény szerzője, melyben a Krisztusban levő két természet orthodox dogmája több helyen nyiltan ki van mondva. Ez ép oly bizonyos mint az, hogy egy költeményt, melyet nem tartanak Gregoriushoz méltónak, Apollinarisnak, a kit zsoltárparaphrasisai kitünő költőnek tüntetnek fel, nem tulajdoníthatunk. Némelyek mégis minden meggondolás nélkül Baronius ezen levegőből kapott hypothesisét elfogadták. Possevin is ő rá hivatkozik, Bellarmin pedig ugyanazon oknál fogva tagadja a darab eredetiségét, mint ő. Valamivel régiebbek voltak tán az anglikán theologusok, mint Fulke és Perkins († 1602) cambridgei tanárok, kételyei, kik a stilust és a versmértéket támadták meg; ezekre hivatkozik Rivet, a kath. theologusokra pedig Cooke. Justus Lipsiust a metrum tökéletlensége indította De cruce cz. iratában arra a megjegyzésre, hogy a költemény alig Gregoriustól való, míg Casaubonus nyilatkozatában (Exercitationes Anti-Baronianæ) inkább dicséretet mint gáncsot látunk. Szerényen kételkedik Vossius is (Institutiones poeticæ), és megjegyzéséből, hogy Gregorius a homiliáiban előforduló tragikus dictiót e tragédiában komikus beszélgetéssel cserélte fel, onnan eredhet, mert tán e tragédiának sem szentelt több időt, mint tudós látogatóinak, azaz egy negyed órát. S e nagy ember ítélete a tragédián ragadt, mert akárhány kézirat katalogusát nézzük, mindenütt ott van a Χριστὸς πάσχων mellett a Tragicomœdia elnevezés, holott egy sor komikumot sem találunk benne. Heinsius, ki Gregorius költészetét igen nagyra becsülte, a Χρ. II.-ban a prosodia sok hibájára mutat (de tragœdiæ constitutione) de téved, ha ezekben az átmenetet az úgynevezett politikus versekhez látja, mert ezek lényege abban áll, hogy a quantitást az accentussal ellensúlyozzák. Ilyesmit azonban a javított Χρ. II. textusában nem találunk. — Labbeus a tragédia eredetiségét tagadja és Baronius valamint Bellarmin nézetéhez csatlakozik. Baillet ismétli Vossius hibáit, Tillemont du Pin és Buonarruotti is a régiek egyik vagy másik véleményét fogadják el. Ez utóbbi egy újkori szerzőre gondol.

Cave nem találja a darabban a Gregoriust jellemző finomságot és a kifejezés kerekdedségét. Oudin Lambecius nézetét idézi e darabról, ki a bécsi udvari könyvtár kodexeinek katalogusában merésznek mondja azt az eljárást, hogy valaki a Χρ. Π.-t azért tagadja meg Gregoriustól, mert nem felel meg az ő komolyságának; így a valóban eredetieknek tartott költemények közt is nagyon sokat ki kellene vetni; s valóban Krisztus versifikált genealogiája és más költői játékok, az Ἔπαινος παρθενίας sok helye és az akrostichonokban írt sententiák ezt bizonyítani látszanak. Fabricius, ki mind e nézeteket összeállítja (Bibl. græca t. VIII. p. 600), nem osztozik a kételyekben, melyeket a Χρ. Π. szerzője ellen támasztottak, ép úgy Stolle sem, ki a kodexeknek hitelt ad.

Önállóan fogott e kérdés tisztázásához a kath. egyház nagy irodalombúvára, Dom Rémy Ceillier († 1761), a tudós benczés, ki Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques cz. művének VII. kötetében szól e tragédiáról. Aesthetikai szempontból a nyelvezet méltóságának, tisztaságának és a gondolatok nagyszerűségének hiányán kívül feltünt neki, hogy e darabban nem találunk oly sok hasonlatot mint Gregorius egyéb irataiban, melyeket Ceillier rendtársai nagy kiadásukban össze is állítottak. Továbbá Mária jellemébe ütközik, de Apollinarist nem fogadja el szerzőnek, hanem más valakit keres s ezt feltalálni vélte abban a Gregoriusban, ki 572 körül Antiochiában püspök volt, s kit az egykori Euagrius mint ügyes költőt említ, de költeményei között egyet sem nevez meg.

Az első, a ki a Χρ. Π.-t támadói ellen védette és a tragicomœdia kifejezés ellen tiltakozatt, a spanyol Yriarte volt a madridi kodex leírásában, mely szt. Gregoriust mondja a szerzőnek. Ez a XV. századból való ugyan, de fontos azért, mert a tudós Laskaris Konstantin felügyelete és működése mellett készült, ki tehát Gregoriust mint szerzőt ismerte el. Yriarte keresztény szempontból nem talál a drámában semmi kifogást, semmi aljast a kifejezésmódban, sem össze nem illőt a személyekben, szóval semmit, mi e magasztos tárgygyal össze nem férne. A keresztényeknek épületes olvasmányul szolgálhatott, sőt még Aristoteles definicziója ellen sem vét. Ép az ellenkező irányt képviselték Triller, Eichstædt és Valckenaer; ez utóbbinak azonban az az érdeme, hogy először utalt a tragédia nagy fontosságára az euripidesi szöveg emendatiójára nézve. Triller, a gottschedi iskola egyik nevezetesebb költője,

Hugo Grotius latin versekben írt Christus patiensét fordította le németre. Hogy költőjének művét, mely az epitethonok használatában szerinte még a homerosi költeményeket is fölülmulja, eldicsérje, a görög tragédiát annyira lerántja, hogy egy sor sem talál kegyelmet előtte. Valódi dühvel rontott e drámának Eichstædt, az idejében híres jenai tanár, ki egy értekezésben (Drama christianum, quod Χριστὸς πάσχων inscribitur, num Gregorio Nazianzeno tribuendum sit. Jenæ 1816.) eleve elfogadja a nagy költő, Triller, véleményét. Eichstædt elvei szerint bármely híres tragikust is így le lehetne gyalázni, mert ily cento tragédiára az aristotelesi Poetikának szabályait alkalmazni s ebből következtetni, hogy a darab nem ér semmit, valódi absurdum. Dübner helyesen jegyzi meg Eichstædt szitkozódásaira: Bizony az isteni Stagirita akarata ellenére alkalmazná bárki az ő szabályait minden költőre; hisz ő maga is az emberi társadalom oly nagy változása után más kánont állított volna fel. E kritikusok szerint a darabban minden személy egyformán beszél; Szűz Mária ép úgy mint szt. János, a hírnök, úgy mint Magdolna; nincs meg benne a csín, a melyet a tragikus dictio egyáltalán követel, s azért sem Gregorius-, sem Apollinaristól nem való a darab, hanem sokkal ujabb idők szüleménye; valami tudatlan görög pap költeménye lehet, talán azé a quivis monachus indoctus-é, a kinek a középkori irodalom jó nagy részét, sőt még több klasszikus munkát is tulajdonítottak.

Valckenaer, a nagy kritikus, Euripides «Phœnissæ» bevezetésében Triller nézetét elfogadta és a darab sok metrikai és egyéb hibái miatt szintén szégyennek tartja, hogy addig is Gregoriust mondották a darab szerzőjének. Gregorius egy irata sem mutatja nyomát annyi idegen versnek, mint épen a Χρ. Π., ahol még a gyermekies gondolatmenet és írásmodor non plus ultrája is található, ami ép Julian századában nem volt divatban. Porson Euripides kiadásában szintén figyelemmel kísérte e tragédiát és a Valckenaer által kijelölt hat euripidesi tragédiához, mint a melyekből a dráma költője merített, a Hekubát is csatolta, mert innen is vett át egyetmást a szerző, a kiről Porson ép úgy vélekedik, mint Valckenaer. Elmsley különösen a «Bacchae» számára használta fel. Valckenaer ellen Augusti (Quæstionum patristicarum biga 10—17 l. Boroszló 1816) kelt ki s azt mondotta, hogy Gregoriusnak e dráma megírásánál nem volt más czélja, mint a híres tragikusok műveiből meríteni; a homerosi és vergiliusi centókra hivatkozik, a melyek

szerzőikre nem hoztak szégyent. Külömben Gregoriusnak, a ki buzgalmáért a «theologus» melléknevet nyerte, még más czéljai is lehettek; tán ép e centóval akarta megmutatni, hogy a klasszikus írók a λόγος nagy dalát (ᾆσμα τοῦ λόγου) énekelték akaratuk ellenére, Gregorius tehát jó költői hírének csorbítása nélkül írhatta ezt a centót. Schlegel híres centójára hivatkozik, melyet ez Kotzebue persiflálására ép e költő műveiből állított össze. (Kotzebue is írt Der hyperboreische Esel cz. alatt egy centót a két Schlegel műveiből a testvérek kigúnyolására.) Hogy Julianus idejében ily gyermekes játékokkal nem foglalkoztak, az nem áll; hisz maga Julianus is sok naiv dolgot írt össze s külömben is a Χρ. Π.-ban nincs semmi, a mi gyermeki játékra mutatna. Ha Gregorius e költeménye elüt az ő beszédeitől és többi poesisétől, azt nem csodálhatjuk; más az, ha valaki saját nézetét mondja el, és más, ha idegenek szavával akarja megénekelni Krisztus kínszenvedését. Az eredetiséget Augusti is a kodexek adataiban és a már említett tényben látja, hogy Julianus parancsa okozta az ily költemények keletkezését, s hogy más időben nem is keletkezhetett. Augustinak Eichstædt felelt heves kifakadásokban gazdag, de szép stilusban írt dissertatiójában, melynek klasszikus gorombaságai és odavetett ítéletei ellen kár volna polemizálni. Deformis fetus, monstrosus fetus, futilissimus cento, cento puerilis, omnia sunt putida, ieiuna, absurda, ex Euripide misere consarcinata: ily kifejezésekkel traktálja e költeményt. Ami Augusti ellen felhozott érveit illeti, úgy óva int mindenkit, hogy azt, a mit más költők a centók irásával tán tréfából tettek, ily magasztos tárgyra ne vonatkoztassák, mert a keresztény centók evvel nem hasonlíthatók össze, még pedig azért, mert rövidebbek és sokkal ismertelenebb szerzőktől valók, s mert Gregorius nem volt oly ostoba, (adeo hebes et obtusa acie), hogy a pogányoknak bebizonyítsa, hogy a klasszikus kor költői akaratuk ellenére a Logos dalát zengték volna. Gregorius ugyanis költészetének czéljául négy dolgot említ: hogy lelkét a bűntől távol tartsa, hogy az ifjuságnak használjon, a mely csak a mulattató költői műveket olvassa, pedig jobb volna, ha inkább vallásos dolgokkal foglalkoznának; hogy megmutassa, hogy e tekintetben sem állnak alantabb a keresztény szellem művelői a pogány népeknél, s végül hogy magának vigasztalást szerezzen lelki és testi bajában. Ha tehát Gregoriusnál még más ok is döntő lett volna, úgy bizonyára ezt is felemlíti: tehát a dráma nem lehet

az ő műve. De Eichstædt elfeledi, hogy komoly tárgyú centokat is írtak Gregorius ideje előtt, még pedig tekintélyes egyházi atyák, a mint azt Tertullian egyik helyéből (de præscriptione hæret. 39.) következtethetjük. De ez a költemény nem is oly cento mint a Homerocentok, mert ezek csupa homerusi versekből állanak, itt pedig az euripidesi versek inkább csak díszítésül a dialogus kezdetén vagy általános elmélkedéseknél toldattak be és jóllehet számuk a legújabb összeállítás szerint a költemény majdnem felét képezi, a legtöbb változtatva van átvéve és csak egy kis rész szó szerint megtartva. Gregorius egyéb költeményeiben is előfordulnak reminiscentiák a görög költőkre; ezt Magnin a Journal des Savantsban (1849. 287.) bebizonyította. Ha nem is fogadjuk el Augusti nézetét, hogy Gregorius azt akarta megmutatni, hogy a pogány költők akaratuk ellenére a Logos dicsőitését írták meg, úgy költeményének czélja az is lehetett, a mit ő maga felemlít, hogy t. i. az ifjúság kezébe áhítatos olvasmányt adjon. De e kérdés eldöntése nem függ össze a darab eredetiségével. Abból, hogy Gregorius életírója azt mondja, hogy a nagy theologus azért írta volna költeményeit, hogy Julianus parancsát kijátszsza, míg Gregoriusnál erről nem hallunk semmit, az következik, hogy az életíró e tekintetben tévedett. Hogy Julianus idejében ilyen gyerekes dolgokat, mint Eichstædt mondja, nem írtak, az nagyon tág kifejezés. Magáról Julianról is tudjuk, hogy mily gyermekies módon viselte a harczot a nazarenusok ellen s e tekintetben nem kell az ő vele ellenséges lábon álló egyházatyákra hivatkozni, hanem Schlosser és Strausz (Romantiker auf dem Throne der Cæsaren) itéletére, a kiket bizonyára nem vádolhatunk antipaganistikus fanatismusról.

De Julian költészete nem is tartozik a mi darabunk megítéléséhez, a mely nézetünk szerint koránt sem oly gyermekies és oly kicsinyes, s ha ezt a mértéket akarjuk alkalmazni, akkor Gregoriustól több hiteles költeményt is meg kell tagadnunk. S ha a Χρ. Π. nem is üti meg mindenütt azt a mértéket, melyet Gregorius egyéb költeményeinél tapasztalunk, úgy, mint Villemain helyesen megjegyzi (Journal des Savants 1845. 395), e differentia a tárgy különféleségében rejlik. A keresztény philosophia poetikus elméletében, a vallásos elegiában, szabadon, önállóan és lelkesülten mozoghatott, míg az antik cothurnus bilincsei közt szorult helyzetben érezhette magát. S mindamellett a költemény méltó Gregorius nevére. Állítólagos metrikai hibái, a szövegnek Dübner által

történt helyreállítása óta, csekélységre olvadtak le. Megemlítendő, hogy a költő a kétes α, ι, υ hangzókat ott is, a hol a szigorúbb prosodiai szabályok szerint vagy csak hosszúak vagy csak rövidek, kéteseknek vette, de ezt a byzantiumi költőknél, eltekintve a politikai versektől, midőn a quantitas helyett az accentust és a szótagok számát vették tekintetbe, is gyakran találjuk, sőt egyes esetekben az ε és ο meghosszabbítását és az η és ω megrövidítését is megengedik maguknak. De azért, mert Gregorius egyéb költeményeiben, melyek tán fínomabb kör számára voltak írva, a szigorú szabályok meg vannak tartva, Χρ. Π.-ban pedig nem, még nem következik, hogy nem ő a szerzője, έp úgy mint Tzetzes szabályszerű hexameterekben írt Iliaka-i és politikai versekben írt történeti Chiliadjai, melyek metrikai tekintetben a legfeltünőbb eltérést mutatják, egy szerzőtől eredtek. Augusti bizonyítékára a kéziratokat illetőleg, Eichstædt egyszerűen azt mondja, hogy ily kérdésekben nem adhatunk a kodexekre semmit, azután minden logika ellen így folytatja: Ám ha a kodexekre annyit adnak, akkor nézzék Hieronymus, Basilius, Rufinus és Suidas kéziratait, melyekben Gregorius művei fel vannak sorolva, de a Χρ. Π. nincs közöttük! Eichstædt csak két jó oldalát ismeri a drámának: hogy az euripidesi kritikának nagy szolgálatokat tehet, mert írójának régibb kéziratok szolgálhattak alapul mint nekünk vannak, s hogy a keresztény dogma történetének egyes adataira forrásul használható. De Valckenaer, Eichstæt és Triller e becsmérlő ítéletei egy hajszálnyival sem bizonyították be jobban, hogy a tragédia nem Gregoriustól való, mint elődeik. Caillou is, a ki Gregorius iratai kiadása körül oly nagy érdemeket szerzett, ezek nézetéhez csatlakozik.

A benedekrendűek Párisban 1778-ban adták ki Gregorius műveinek első kötetét, a melynek kiadásához már a XVII. század vége felé láttak és 1708-ban hirdettek. E folio-kötetben Gregorius 45 beszéde bő prolegomenákkal volt meg, melyeket Clémencet adott ki. A nemsokára kitört forradalom következtében, a mely a congregationak örökre, az egyházatya művei iránti érdeklődésnek pedig sokára véget vetett, a nagy kiadás abban maradt, míg végre 1842-ben Dom Caillounak három párisi kiadó segítségével sikerült a második kötetet, a melyet a benedekiek már teljesen elkészítettek, s melyhez ő neki csak a legújabb kutatások eredményét kellett csatolnia, napvilágra bocsátani, a mely tehát 64 évvel

később jelent meg mint az első kötet. Ez sokkal jobb szövegben és nagyobb rendben mint az előbbi kiadások Gregorius költeményeit és leveleit tartalmazza, kritikus jegyzetekkel és latin metrikus fordítással, mint függeléket pedig (1206—1355. l.) a Xρ. II.-t latin prózai és hibás metrikus fordítását közli. A drámának ezen kiadása különösen kitünik az Euripidestől átvett helyek, ha nem is teljes, de mégis kimerítő kimutatása és Combefis dominikanus kritikai jegyzetei által, a melyek azt bizonyítják, hogy ez az író a Xρ. II.-t Gregoriusnak tulajdonította, mert szerinte a szerző nem tér el egy helyen sem a dogmától és a decorumtól; a kik az eredetiséget tagadják, azok nem elég kutató szemmel vizsgálták át; valamint ő gondos átolvasás és néhány kézirat segítségével sok hibát eltávolított, mások ezt még inkább fogják tenni; e hibák azonban nem a szerzőnek, hanem az együgyü leíróknak rovandók fel. Ez ellenében Caillou az ő «Monitum»-ában a dráma előtt az előbbi kath. irók érveit ismétli és hármas okból nem fogadja el a dráma eredetiségét. Az első érv nála a kéziratokra támaszkodik, s itt azt a nagy lapsust követi el, hogy ép megfordítja a tényeket, a mennyiben szerinte a kéziratok nem nevezik Gregoriust a szerzőnek, csak egy Suidas-kodex, de ez sem régi. A kéziratokban azonban legnagyobbrészt a dráma Gregoriusnak van tulajdonítva és a Suidas-kodex alatt nem érthet mást, mint a Suidas Lexikonának Gregoriusról szóló czikkét, a mely a nevezett bécsi kodexben foglaltatik, a hol egyszersmind a Xρ. II. is fel van sorolva Gregorius művei közt. A második érv a theologikus álláspont. Különösen Szűz Mária jellemét fejtegeti, a mely nem egyeztethető össze a többi egyházatyától annyira magasztalt állhatatossággal, míg a mi darabunkban a legnagyobb szomorúság, félelem és elcsüggedés vesz erőt rajta. Végül a stilus és metrum gyakran említett hibáit és feltünő eltéréseit, valamint kevés hasonlatát említi és azt mondja: a miből kitetszik, hogy ez a költemény nem neki tulajdonítandó. De azért mégis felvette e «fœtus antiquissimus»-t, mert mégsem vetendő meg teljesen. Gregorius műveinek e kiadását Villemain birálta a Journal des Savants-ban (1845. 385. l.), a mely alkalommal a Xρ. II.-ról is megemlékszik. Megesik vele ugyan a baj, hogy Caillou hamis nézetét, hogy csak egy kézirat említi Gregorius nevét, utána írja, de különben elég méltánylattal ítél a drámáról, sőt stilusát Lamartine-éval hasonlítja össze és Gregoriust elismeri szerzőjének. Ezt a négy évvel

később megjelent Tableau de l'éloquence chrétienne au 4me siècle czímű művében is állítja s a tragédiában a sok kitérés daczára pathetikus vonásokat is talál és azt jegyzi meg, hogy a megható és merész költői inventio, daczára annak, hogy a tárgy adva volt, bámulatot érdemel. Ízlés dolgában ily ítéletre nem adhatunk ugyan sokat, de mindenesetre egy Triller és Eichstædt ellenében Villemain nézete mindig döntőbb lesz.

Dr. Kont Ignácz.

Catullus 72.

Lesbia, egykoron azt mondád, te csak engemet ismersz
S hogy te Catullusodat Iupiteren sem adod.
Hej! be szerettelek én, de nem úgy mint pór a babáját;
Mint atya szokta fiát, szokta szeretni vejét.
Most már ismerlek: ha erősben emészt is a lángom,
Nálam az értéked vajmi kevésre csökött.
Hogy lehet az? kérded. Bűnös játékaid által
Forr szerelemben a vér, hűl szeretetben a szív.

Ford. P. T. E.

Catullus 83.

Lesbia sok rosszat mond én rám férje szemébe,
S végtelenűl örvend annak az ostoba férj.
Nem veszed észre, szamár, hahogy engem szóba se hozna,
Gyógyult volna; de most, hogy morog és felesel,
Nemcsak rám gondol, de mi több, rám mérges az asszony,
Az pedig annyi, hogy ő forr, hevül, ég, csupa tűz.

Ford. P. T. E.

DUGONICS „BÁTORI MÁRIÁ"-JA.

Azon nyilt levelében a «szala-vármegyei nemes urfiakhoz és kisasszonyokhoz», melyben Dugonics András drámáinak [1]) második kötetét e «szép lelkeknek» ajánlotta, *Bátori Máriá*ról a szerző maga így nyilatkozott: «Tudom, lesz ebben [a második kötetben] is kedvetek legeltetése, főképen Bátori Máriában, melyet én (valami de Kasztrót talpig megmásolván) úgy alkalmaztattam a Magyar játékszínre, hogy épen eredeti munkának tessen. Tetszett igenis a játékszinbe gyült érdemes szemlélők előtt, és közönségesen mind Pesten mind Budán előadatván, így itéltek a darab felől: hogy még ennél kellemetesebbet nem igen játszottak a játszó személyek. Holott Láng úr Istvánnak, Rehák ifjúasszony Bátori Máriának személyét egész megelégedéssel viselték.»

Dugonics *Bátori Máriájá*nak forrása vagy alapja tehát valamely de Castro-dráma, de eddig még senki — Dugonics életírója sem [2]) — tartotta szükségesnek, hogy e Castro-drámát felkutassa és a magyar szerző viszonyát az eredetihez vizsgálat tárgyává tegye.

A következőkben előbb a tárgyat magát, Ines de Castro történetét, fogom — a kétségbe nem vonható történeti tényekre szorítkozva — röviden előadni, azután e tárgy különböző feldolgozásait felsorolni, végre a Dugonics forrását és «Bátori Mária» viszonyát e forráshoz bővebben tárgyalni.

I.

Pedro herczeg, IV. Alfonso portugal király (1325—1357) egyetlen fia, ki 1320-ban született, igen tehetséges, kiválóan művelt

---

[1]) *Jeles történetek, melyeket a magyar játékszinre alkalmaztatott Dugonics András királyi oktató.* Pesten, 1795. Két kötet. A fent közlött ajánlás kelt 1795. márczius 1. A második kötet Bátori Mária arczképével!

[2]) Endrődi Sándor, *Dugonics András,* 141. l. (a *Bátori Mária* új kiadása után az Abafi *Nemzeti könyvtárának* XVIII. kötetében) azt mondja e darabról, hogy «daczára, hogy Inez de Castro után (?) készült, Dugonics minden eddigi játékdarabjánál magyarabb és jobb volt». Azután szól a darab értékéről, színi hatásáról, Dugonics haladásáról stb., de a forrásról egy betűvel nem emlékszik meg. Azon nem kételkedhetni, hogy e forrást nem ismeri, de az már kevésbbé bizonyos, nem tartja-e — a fenti furcsán stilizált mondatban — *Inez de Castrot,* mely nevet idéző jelek nélkül közöl, drámakölтőnek.

és szeretetre méltó ifjú volt. Atyja a dynastia érdekében kívánatosnak tartotta, hogy egyetlen örököse mielőbb megnősüljön s már 1328-ban összeadta őt Blancával, XI. Alfonso castiliai király unokájával. De ez igen beteges volt, azért felbontották a házasságot és Don Pedro 1339-ban, élete huszadik évében oltárhoz vezette a hatalmas Villenai herczegnek, Joao Manoelnek leányát, Constanzát, ki e házasságban két fiúnak, Luis- és Fernandonak, lett anyjává. A házasság azonban, mely valószínűen Pedro akarata és kívánsága nélkül megköttetett, nem volt boldog. A herczeg becsülte nejét és szépen bánt vele, de nem szerette.

Midőn Constanza Castiliából Portugalba jött, kíséretében egy épen oly szép, mint erényes és kedves udvarhölgy volt, Ines (Ágnes) de Castro, a királyi házzal rokon, előkelő családnak (talán természetes) ivadéka. E vonzó nőt szerette meg Pedro, ki neje életében megtartotta hűségi esküjét, de Constanzának 1345-ben bekövetkezett halála után szerelmi viszonyba lépett Inessel, sőt, titokban ugyan, de törvényesen, az oltár előtt egybe is kelt vele. Inesnek Pedrótól három fia: Alfonso, Joao és Diniz, és egy leánya, Beatrix, lett.

Alfonso azonban fiának újabb házasságát sürgette, már azért is, mert idősb unokája, Luis, meghalt, és így a portugal trónnak ismét csak egy örököse, Fernando, volt. Pedro vonakodott új frigyet kötni, melylyel, mint atyja előtt kijelentette, megboldogult nejének emlékét sértené meg. Ez indokolás nem talált hitelre, mert Alfonso jól tudta, hogy Pedro nem élt boldogan nejével, sőt azt is tudta, hogy Inessel viszonya van. Azért egyenesen azt kérdezte fiától, neje-e Ines. E meglepő kérdésre nem mert Pedro igennel felelni, s így a király ismételte azon kívánságát, hogy fia újra megnősüljön.

Ines szerencsétlenségére testvérei és egyéb rokonai, kik mind nagyobb számmal átjöttek Castiliából s Portugalban kiváló hivatalokat s nagy befolyást nyertek, támaszkodva Ines viszonyára a leendő királyhoz, kevélyen és kihivólag viselték magukat, és szereplésökkel a portugal udvarnak és nemességnek irigységét és haragját első sorban magukra, de még nagyobb mértékben Inesre vonták. Az ellenséges párt, talán jóhiszeműleg, minden esetre nem egészen alap nélkül, elhitette a gyanakvó Alfonsoval, hogy Pedro a Constanza fiát, Fernandot, a tróntól megfosztani és Ines legidősbik fiát utódjává tenni szándékozik, miből iszonyú zavarok,

véres polgárháború s. Portugalra nagy gyalázat származhatik. Ezen veszélynek csak egy módon gondolták elejét vehetni, ha t. i. Inest, a király hozzájárulásával, meggyilkolják. Midőn Pedro anyja, a jószívű és kegyes Beatrix királyné, e véres tervről értesült, a bragai érsekkel megintette fiát, hogy vagy vallja be, hogy Ines törvényes neje, vagy váljék meg tőle. De Pedro nem vette ezt az intést komolyan; nem tette fel atyjáról, hogy ily iszonyú tetthez hozzájáruljon, a király beleegyezése nélkül pedig nem tartott az ellenpárt ármányaitól.

Pedro nem jól ismerte sem atyját, sem az udvart. Alfonso 1355 januárjában az Ines-ellenes párt három főemberével (Cœllo Péterrel, Gonzalez Alvarral és Pacheco Lopezzel) Coimbrába ment s itt meglesték, míg Pedro vadászni indult. Ekkor beléptek a Santa Clara kolostorába, melyben Ines a legnagyobb csendben és visszavonultságban gyermekeivel élt. Cselédjeinek zajára Ines elősietett és, sejtvén a fenyegető vészt, gyermekeivel a királynak, ki egyedül lépett szobájába, lábaihoz borúlt és kegyelemért könyörgött. A szép nő magatartása és szavai, a kis gyermekek ártatlan fohászkodása annyira meghatották Alfonsot, hogy szemei könybe lábadtak. A király szótlanul kilépett a szobából. Társai ijedten fogadták; sejtették, hogy tervök, ha nem viszik is keresztül, nem marad titok, és remegtek a trónörökös haragjától. Azért újra ostromolták a királyt, ki végre azt mondta: Tegyetek a mit akartok. Erre azok berontottak Ines szobájába s lemészárolták a védtelen nőt.

Midőn Pedro a történtekről értesült, fájdalma és dühe oly iszonyú volt, hogy rögtön nyilt lázadást támasztott atyja ellen, és midőn egy fél év múlva kibékült vele, csak külsőleg tért vissza a régi benső viszony. Trónralépte után (I. Pedro, 1357—1367) azonnal kivégeztette Cœllot és Gonzalezt, kik IV. Alfonso tanácsára Castiliába menekültek volt, de Pedro kezébe kerültek, míg Pachecónak, ki Francziaországba futott volt, utóbb Pedro fia és utódja megkegyelmezett. Azután megesküdött a király s tanúkkal is megerősítette, hogy Ines igazi, törvényes neje volt. Végre a szomorú tragédiát egy jelenettel végezte be, mely páratlan a maga neméban: kiásatta öt évvel előbb meggyilkolt imádott nejét, fényes királyi ruhákba öltöztette, a koronát fejére tétette s trónra ültette a hullát, melynek Portugal nagyjai most hódoltak s kezét csókolták. Ezután ünnepélyesen eltemettette a portugal királyok sírboltjában.

Ennyi az, mi Ines de Castro történetéből kétségbe vonhatatlannak tekinthető.[1]) A többi, mit róla és szomorú sorsának egyes részleteiről beszélnek, az alakjához fűződő monda és költészet műve.

II.

Ines de Castro történetét főleg drámaköltők dolgozták fel és tették a különböző nemzeteknél ismertté. A tragikus esemény első költői feldolgozása is drámai alakban történt, — Ferreira szomorújátékában, 1558. Mégis nem ezen műnek köszöni Ines sorsa roppant népszerűségét, első sorban Portugalban, hanem Camoëns *Lusiados* cz. nagy eposzának (1572), melynek legszebb, legmeghatóbb epizódját (III. ének, 118—136. versszak) Pedro herczeg kedvesének szomorú halála teszi. Az érdekes tárgy többi feldolgozásai, a mennyire tudomásomra jutottak, a következők:

1. Portugallok: *Antonio Ferreira* már említett tragédiája, 1558. A költő született 1528-ban Lissabonban és meghalt ugyanott 1569-ben. Ez a mű, az első classikus dráma portugal nyelven, közvetve vagy közvetlenül az összes későbbi Castro-drámák alapja.

Domingos dos Reis Quita szomorújátéka, a XVIII. század második felében.

Bacharel Joaquim José Sabino tragédiája, 1812.

Joao Baptista Gomes, Nova Castro. Lisboa, 1837. — Németül dr. Wittich Sándortól, Lipcse, 1841. — A legjobb portugal Castro-tragédia, mely azonban sok tekintetben Quita darabján alapszik.

2. Spanyolok: *Jeronimo Bermudez* († 1589) domonkosrendi szerzetes két drámában dolgozta fel Ines történetét: *Tragedia de Nise (=Ines) lastimosa* (A szerencsétlen Ines), mely voltaképen csak Ferreira tragédiájának átdolgozása, és *Tragedia de Nise laureada* (A megkoronázott Ines); mind a kettő 1577-ben jelent meg.

Licenciado Mexia de la Cerda, Donna Ines de Castro, XVII. század.

Luis Velez de Guevara (1574—1646), Reina despues de morir (Királyné halála után), XVII. század.[2])

3. Olaszúl: *Davide Bertoletti*, Ines di Castro, Milano, 1826.

---

[1]) L. különösen *Friedrich von Raumer, Historisches Taschenbuch.* Leipzig, 1851.

[2]) Guevarának kitünő szatirikus regényén *El diablo cojuelo* (1641) alapszik Le Sage híres műve *Le diable boiteux* (1707).

4. Francia nyelven: *Houdart de la Motte,* Inès de Castro, 1723. (Oeuvres choisies de Houdart de la Motte, Páris, 1833, Didot. A bevezetés VIII. lapján: Inès surtout eut un succès prodigieux à la représentation). De la Motte született 1672-ben és meghalt 1731-ben.

5. Németek: *Friedrich Justin Bertuch,* [1]) Ines de Castro, ein Trauerspiel aus dem Französischen des de la Motte, Leipzig, 1773.

Julius Graf von Soden, Ignez de Castro, München 1784, Köln 1787, Schauspiele, Berlin, 1791, IV-ik kötet.

F. H. Thelo (azaz: *Heinr. Keller),* Ines del Castro, Trauerspiel in fünf Aufzügen, Zürich 1808.

Murad Efendi (Franz von Werner, 1836—1881) szomorújátéka (Dramatische Werke, Leipzig, 1881, III.).

6. Holland nyelven: *Rhijnois Feith* († 1834) tragédiája.[2])

7. Angolúl: *Mstr. Bray,* The Talba or the Moor of Portugal. A Romance, London, 1830. Angol regény, melynek főtárgyát a IV. Alfonso és féltestvére Alfonso Sanches közt folyt hosszas háborúk képezik. Ines de Castro története az elbeszélés fő epizódja.

8. Magyarúl: *Dugonics András,* Bátori Mária, 1794.

III.

Dugonics forrása *Soden Gyula gróf* tragédiája, mely három kiadásban jelent meg és ismételve nagy tetszéssel került színre Németország különböző színpadjain.

Soden Gyula gróf, a múlt század egyik legtevékenyebb német drámaírója, 1754-ben született Ansbachban, egy időben porosz követ volt Nürnbergben, 1804. a bambergi állandó színházat alapította; meghalt 1831-ben. Irt vagy huszonöt drámát, tragédiákat, vígjátékokat és operetteket, melyek a jelen század elejéig Németország legtöbb színpadján nagy tetszéssel adattak. Darabjai közől többen magyar fordításban vagy átdolgozásban nálunk is ismertekké lettek: így pl. *Aurora* (eredetije 1801), *Boley Anna* (ered.

---

[1]) L. róla *Elfrida* cz. czikkemet a lőcsei reáliskola *Album*ában. Ez értekezésemben kimutattam, hogy Dugonics Andrásnak *Kún László* cz. darabja Bertuch *Elfride* cz. drámájának hű átdolgozása. — A németeknél figyelembe veendő, hogy *Ines de Castro* története majdnem azonos az *Agnes Bernauer* számtalanszor feldolgozott történetével.

[2]) L. erről *Jonkbloet,* Geschichte der niederländischen Literatur, deutsch von Wilhelm Berg, Leipzig, 1872, II. 540.

1794), mind a kettő magyarúl Láng Ádámtól; *Ernst Graf von Gleichen* (ered. 1791) és mások.

Soden gróf *Ignez de Castro*ja gyenge darab. A jellemzés chablonszerű, a tárgy tragikuma nem világos; Ines halála igazságtalan, indokolatlan gyilkosság, mely ily alakban és összefüggésben nem is tragikus tárgy. A szerző csak a színpad igényeit tartotta szeme előtt; hatásos jeleneteket, jó alakokat kivánt adni; hatni, megindítani volt főczélja. E czélját, a korabeli tudosításokból és a darab három kiadásából itélve, el is érte. Több érdeme nincsen.

A cselekvény igen egyszerű; a nyelv, a kor izlése szerint, nagyszavú és szakadozott; a felkiáltások, félbeszakított mondatok rövid és csattanós kifejezések száma igen nagy. Az összefüggőbb részek többnyire sentimentálisok, siránkozók, megindítást czélzók.

Legczélszerűbb lesz, ha a cselekvényt, mely majdnem teljesen a történeti hagyományt követi, felvonásonként rövid kivonatban közlöm:

1. *Felvonás:* Constanza meghalt, míg Pedro Castiliában volt. Szülei haza várják az ifjút. Pedro megérkezik, a nép örömmel fogadja. Neje halála nem tesz reá hatást; bevallja, hogy Inest szereti, s hogy hozzá akar sietni Coimbrába. Atyja rosszalja e viszonyát s tudatja vele, hogy az ország érdekében újból meg kell nősülnie. Pedro ez eszmét határozottan visszautasítja. Másnap reggel az államtanács ülést tart, melyben a trónörökösnek jelen kell lennie. Pedro, ki Alvaróval (l. alább a darab személyeit) összetűz s őt megsérti, Diegot Coimbrába küldi s azután utána siet.

2. *Felvonás:* Ines aggódva várja Pedrot. Diego megérkezik s tudatja ura közeledtét. Pedro megjelen s megeskedteti magát kedvesével, ki azon igéretre kötelezi Pedrot, hogy haláláig nem tudatja senkivel, hogy az oltár előtt egybekeltek. — Az udvar főemberei tanácskoznak Ines vesztére; megtudják, hogy az esketés megtörtént. A király megérkezik és megharagszik, hogy Pedro távol maradt. Ekkor megtudja, hogy Ineshez ment és nőül vette kedvesét, a mi még fokozza haragját. Pedro fellép és összetűz atyjával s tanácsosaival. A királyné közbeveti magát s megbízza Pereirát, hogy Inest lemondásra bírja.

3. *Felvonás:* A király, tanácsosainak rábeszéléseire és sürgetéseire Ines meggyilkoltatásába beleegyezik. Cœlho, kinek szerelmét Ines visszautasította, fogja a tettet véghez vinni. — Pereira Inesnél. Ez kész, férjét elhagyni. Pedro fellép és visszatartja

Inest, azután vadászatra indúl sógorával. Ines iszonyú sejtelmek közt marad magára.

4. *Felvonás:* A meggyilkoltatás egészen a történet szerint. A király rögtön megbánja a véres tettet. Pereira későn jön a kiráyné intéseivel.

5. *Felvonás:* Pedro és Fernando a vadászaton. Pedro Ines véres szellemét látja. Pereira megérkezik s elmondja a borzasztó tettet. — Pedro Ines koporsójánál; nagy felindulás után kibékül atyjával, de boszút esküszik a gyilkosoknak.

E darabot dolgozta át Dugonics. *Bátori Máriá*ja a Soden szomorújátékának itt-ott szabadabb, de általában hű fordítása. Nemcsak jelenetről jelenetre, hanem mondatról mondatra is követi az eredetit. Csakhogy a magyar átdolgozó igen bőbeszédű, terjengős és sokszor lapos, mert mindent kimond, míg Soden, Lessing és a Geniek mintájára, lehető lapidáris, szakgatott, gyors dialogusra törekszik és a hallgatóra bízza, hogy a sok czélzást és egyes oda vetett szók értelmét és összefüggését megértse.

A főkülönbség a két darab közt az, hogy Dugonics — mint maga mondja ajánló soraiban — a német drámát «úgy alkalmaztatta a magyar játékszínre, hogy épen eredeti munkának tessen.» A dráma nemcsak Magyarországon játszik, hanem gazdag hazai dolgokra s viszonyokra való czélzásokban is. E magyarosítás csakugyan nagyon sikerült. Semmiből sem sejthetni, hogy itt eredetileg egészen más visszonyokról és egészen más alakokról volt szó.

Mintbogy a cselekvény tartalma és menete ugyanaz a német és a magyar darabban, összehasonlításul mindenek előtt a személyeket állítom itt egymás mellé:

Dugonics:		*Soden gróf:*	
Bátori Mária.		Donna Ignez de Castro.	
István, magyar trónörökös.		Don Pedro, Infant von Portugall.	
Kálmán, magyar király.		Don Alfonso, König von Portugall.	
Buzilla, királyné.		Donna Beatrix, Königin.	
Lajos	Bátori M. gyermekei.	Juan	Kinder der Donna Ignez.
Sarolta		Luys	
— — —		Filippo	
Szemerédi, a királyi udvar gondviselője.		Don Gonzalo Pereira	Räthe des Königs.
Arvai (Oravecz), tárnokmester.		Alvaro Gonzales	
Szepelik, a király titoknoka.		Pero Coelho	
Gyiloki, tanácsnok.		Diego Lopez Pacheko	

Bátori Miklós, Mária testvére.	Don Fernando de Castro, edler Castilianer.
Terka, Mária leányzója.	Laura.
Kúti, István hív szolgája.	Diego.
— — —	Ritter, Kammer-Fräulein, Gefolge; ein Vermummter.
A szín Buda (a királyi vár) és Leányvár (Bátori Mária kastélya).	*Die Scene ist wechselweise zu Montemor und in dem nahen Coimbra.*

Személyek, kikről szó van, de kik a darabban fel nem lépnek:

Judit, Boleszláv lengyel király leánya, István neje.	Constanzie von Castilien, Don Pedro's Gemahlin.
László, István és Judit fia.	Fernando, Pedros u. Constanziens Sohn.

Dugonics csak három pontban tér el lényegesebben a német eredetitől:

1. A IV. felvonás 10. jelenetében Pereira a királyné intéseivel jelen meg (elkésve, már a tett elkövetése után) Alfonsónál. — A magyar darabban Szemerédi szintén a királyné intéseit, de egyszersmind két levelet ad át Kálmánnak. Az elsőben Rogerius, Buzilla atyja, tudatja leányával, hogy Bátori Máriát, testvéröcscsének Guilelmónak leányát, István herczegnek szánta s most, hogy a herczeg neje meghalt, idején látja, hogy e tervének keresztülvitelét sürgesse. A másik levélben Piroska görög császárné, Kálmán búga, tudatja bátyjával, hogy Siciliából ismételve kérdést intéznek hozzá Bátori Mária iránt, ki Budán az udvarnál él, de kiről, valószinűen valamely ármányos cselszövény következtében, soha hírt nem vesznek — Könnyen beláthatni, hogy Dugonics mért tért el e pontban az eredetitől, melyben Ines szintén királyi vér, de (némely források véleménye szerint) törvénytelen gyermek: emelni, nemesíteni, szánandóbbá akarta tenni hősét; de azt is könnyen beláthatni, hogy e bonyodalom nagyon valószínűtlen, annyival valószínűtlenebb, mert a darab előbbi részeiben, egészen ezen jelenetig, semmi sem késziti elő e fordulatot.

2. Egészen Dugonics sajátja a dal, melyet az V. felvonás 7. jelenetében Mária koporsója mellett énekelnek. A német eredetiben ily dal nincsen.

3. A darab utolsó jelenete is Dugonics sajátja: Szemerédi jelenti, hogy a megszökött gyilkosokat elfogták és István indúl,

hogy rajtok bosszút álljon. — E befejezés sikerültebb mint a német darabé. A király zárszavai: «Azon gyilkosok magok ohajtották, hogy Máriának vére fejökön száradjon. Ime beteljesítette rajtok a magyarok Istene» — ügyesen vonatkoznak a IV. felvonás 6. jelenetének zárszavaira: «Máriának vére a mi fejünkön száradjon» (*Ihr Blut komm' auf unseren Kopf*).

Hogy az olvasó a magyar átdolgozásról képet nyerjen, ide iktatom a darab elejét és Ines (Mária) halálát:

Dugonics:	*I. Felv. 1. jel.* *Soden gróf:*
Beatrix. Er kömmt, sagt Ihr?	*Buzilla.* Haza jön tehát István fiam? — Hála Istennek — Alig várom, hogy megölelhessem.
Alfonso. So verspricht's sein letzter Brief aus Sevilien, den ein Kurier vor einer Stunde brachte.	*Kálmán.* Úgy írja utolsó levelében Maros-váráról. Itt is terem ezen napokban.
Beatr. Gott! welch ein trauriger Empfang das werden wird!	*Buz.* Istenem! Minő szívvel fogja hallani megholt feleségének leggyászosabb hírét!
Alf. Von seiner Seite nicht so traurig, als Ihr denkt. Ich fürchte — und wenn die vorläufige Nachricht nicht trügt, so ist's mehr als Furcht — er hat sein Herz nicht geändert.	*Kálm.* Megholt felesége miatt ő a fejét falba nem veri. Tudod, királyné, hogy ő mostanában is szereti Bátori Máriát, kit szeretnie épen nem kellene.
Beatr. Lasst uns besseres hoffen. Zerstreuung und Abwesenheit ist doch sonst ein Arzt, der die verzweifeltsten Krankheiten heilt.	*Buz.* Talán megmásolta szívét. Az utazás, a szerető-nem-látás meg szokták gyógyítani a szerelembetegségeket.
Alf. Oft hemmt er auch nur die Krankheit oder treibt sie ins Innre, dass sie einst mit doppelter Wuth zurückkehrt.	*Kálm.* Néha pedig csak fojtogatják azokat, hogy annál nagyobb erőt vegyenek és kegyetlenebb módra dühösködjenek.
Beatr. Weiss er Constanziens Tod?	*Buz.* Tudja-e vajon, hogy Juditja meghálálozott?
Alf. Durch uns nicht; denn er reiste indess in ganz Castilien umher, und die Botschaft verfehlte ihn.	*Kálm.* Tudhatja másoktól, éntőlem nehezen. Mert hogy utána küldöttem követemet, Horvátországba lovaglott, hogy atyámnak Lászlónak új örökségét maga szemeivel meglássa. Őtet a követ fel nem találhatta.

Beatr. Schickt ihm entgegen. Lasst ihm die Nachricht durch einen Andern bringen.

Alf. Betrügt euch nicht, Königin. Wenn die Zeit auch Liebe heilen kann, so kann sie doch nicht Gleichgültigkeit in Liebe verwandeln. Constanzie war seinem Herzen immer fremd; wird er die im Grabe lieben, die er im Hochzeits-Bett durch Kaltsinn betrübte?

Beatr. Vielleicht! Der Tod, mein Gemahl, ist ein wunderbarer Zauberer. So wie er in der Natur alle Schönheit abwischt, so wischt er in dem Herzen der Hinterlassenen alle Flecken des Verstorbenen ab und gibt den Farben seiner guten Eigenschaften Kraft und Leben.

Alf. Was nützt es jezt? Constanzie ist todt und die heisseste Liebe könnte sie nicht aus dem Grabe erwecken u. s. w.

Buz. Hátha eleibe más követet küldenénk? Ha Juditnak halálát hírtelen meghallja, meg is árthat neki.

Kálm. O Buzilla! Be járatlan vagy a világi dolgokban! István fiadat pedig, a mint látom, épen nem ismered. Hogy az idő a szeretetet elfelejteti, tapasztalni mindenütt. De hogy a megátalkodott kőszívet szerelemre lágyítsa, azt se nem hallani, se nem tapasztalni.

Buz. Talán Istvánunkban vagyon a valóságos kivétel.

Kálm. Lehetetlenség. Fogja-e ő azt gyászruhájában a koporsóban szeretni, kit még mátka-ruhájában a királyi palotában se szeretett?

Buz. Még talán megadhatja szívét.

Kálm. Talán meg nem adhatja.

Buz. Uram, a halál rendes partéka. Valamint elhervaszt minden ékességet a testben, úgy eltörül minden ocsmányságot a lélekben is. Mert íme csak azt mondatja el velünk a szegény holt személyekről, a mit valaha szentül cselekedtek.

Kálm. Legyen ez úgy. De mi hasznunk benne? Judit immár megholt. Őtet fel nem támaszthatja Istvánunk, habár legtüzesebb szeretetével forgolódik is hideg tetemei mellett stb.

IV. felvon., 7. jelenet.

Die Mörder dringen herein.

Ignez (die bei dem Geräusch sich wendet). Barmherziger Gott!

Coelho. Ha! (Er zückt den Dolch; Alvaro hält ihm den Arm).

„A gyilkosok, minden bejelentés nélkül, szobájába becsúsztak."

Mária (a zörgésre visszatekintvén). O irgalmas Isten!

Szepelik (midőn Máriának hátuljára került). Várj, Gyiloki, majd

Ign. Um Gotteswillen, was wollt Ihr?

Alvaro. Du musst sterben, Ignez! Es ist des Königs Befehl.

Ign. Gottes Barmherzigkeit — der König —

Juan / *Luys* (die sich fürchten und an ihre Mutter klammern) Mutter! Mutter!

Coelho. Umsonst! Der König befahl's.

Ign. Nur einen Augenblick!

Coelho. Stirb! Pacheko (Pacheko stösst sie nieder). Wohl getroffen, grosser Pacheko!

Ign. Gott! Pedro!

Coelho (stösst nach ihr). Nimm das zum Lohn, weil ich kein Königssohn bin! — Ha! siehst du nun dies starre Aug', das Könige beherschte, und Coelhon verächtlich abwies? Siehst du diese Lippe? Die Welt hätt' ich umsonst ihr geboten, sie zu berühren. Nun kann's jeder Wurm ungestraft!

Alvaro. Hinweg, Coelho! Du bist ein Ungeheuer!

Coelho. Lass von einem Weibe dich zurückstossen — und bleib' ein Mensch! [1]) — Was machen wir mit diesen Bastarden? (Er zückt den Dolch gegen sie).

kezeit hátraszorítom. (Minek utána erőszakkal ugyancsak hátra vonta) Verd belé!

Mária. Jaj Istenem! oda leszek. A király megengedett.

Gyiloki (Máriába vervén a gyilkot). Veszsz el, gyalázatos

Mária. (haldokolva). István! — Édes fiaim!

Szepelik. Ugyan jól eltaláláď ám, Gyiloki!

Gyiloki. De, lelkem, nem kell annak több.

Szepelik. Látod! Hogy mereszti szemeit, mint a kanmacska. Azokkal megvetettél egykor engemet. Bezzeg reám néznél most, ha lehetne. Úgy köllött a kevély pávának.

Árvai. Ugyan, hogy lehettek oly kegyetlenek, hogy a holtat is háborgatjátok?

Szepelik. Talán megesett rajta a szíved? Te is oly asszony-szívű vagy, valamint a király.

Gyiloki (a gyermekekre rohanván). Mit csináljunk ezen porontyokkal? Menjetek ti is anyátok után.

Árvai. Egy ujjal se bántsd őket.

---

[1]) Ezt a mondatot, úgy látszik, meg nem értette a magyar átdolgozó.

Alvaro. Krümmt ihnen kein Haar! Nehmt sie weg, bis der König weiter befiehlt. Welch ein fürchterlich lieblicher Anblick! — (Zu Ignez Leiche): Ignez! arme Ignez! Portugals schönste Blume ist verwelkt! — Fort zum König! (Alle ab.)

Meg kell várni a királyi parancsolatot.

Gyiloki. Hiszen ezek veszedelmesebbek az anyjoknál.

Árvai. Azt te reád nem bízták. Máriának halála törvényesen vala elvégezve; akkor annak fiaitól semmi rendelések nem voltak.

Gyiloki. Azon legyünk, hogy ezek is elveszszenek, másként az ország nyugodalomban nem lészen.

Árvai. Erről azután is tanakodhatunk. Hanem látjátok halva feküdni Máriát?

Gyiloki. Pedig elterjedve, mint a döglött macskát. Ezt régen megérdemlette.

Árvai. Szegény Mária! — Oda van — leomlott — el is hervadott — mostani Magyarországunk legszebb rózsája — oda van — —

E mutatványok eléggé fogják feltüntetni Dugonics viszonyát Soden gróf drámájához.

Bátori Mária 1794-ben került először színre Pesten és sokáig maradt a fővárosban és a vidéken a közönség kedves darabja. Régibb színműveink közől ez tartotta fönn magát legtovább a repertoiron.

Az irodalomtörténész kötelessége, kimutatni, hogy a költészet termékei mily elemekből alakulnak. De ítélete csak akkor lesz helyes és méltányos, ha a kor viszonyaiból kiindul. E szempontból Dugonicsunkat sem érheti gáncs azért, hogy keletkező és, kedvezőtlen viszonyok közepette is gyors virágzásnak induló drámánkat ugyanazon módon szolgálta, melyet, nagyjában hasonló körülmények közt, nálánál sokkal nagyobb költői tehetségek, Shakespeare és Molière, is gyakoroltak.

Heinrich Gusztáv.

HAZAI IRODALOM.

A subjectiv elem Molière drámáiban. Irta *Chovancsák István*, főreáliskolai tanár. Vácz. 1881.

E munkára, melyet a föntisztelt egyén nem röstelt könyvárusi kézre is bocsátani, már világra jöttekor kimondatott a megbélyegző ítélet valamely hírlapban. Chovancsák úr sajátja gyanánt adta ki Szász Károly egyetemi felolvasásainak bizonyos részét; ez a megállapított tény, melyhez, kétségtelenűl, nem szükség kommentár. Nem tudjuk, mit rapiált a Szász Károly előadásaiból, mert az egyetemi hallgatók számára készült kőnyomatú kiadás nincs kezünk ügyében; mi csak azt constatálhattuk, hogy *a könyvnek legnagyobb része Greguss Ágost egyetemi előadásainak kőnyomatú kiadásából van szórul szóra, sőt, mondhatjuk, betűről betűre lenyomtatva.* Hogy mindenkinek ad oculos demonstráljuk a dolgot, ide igtattunk egy pár hibásan írt czímet és tulajdonnevet, melyeknek orthographiája mind két helyütt tökéletesen egyező. Minthogy pedig nem méltó ily szennyes ügyet sokáig forgatni olvasóink szeme előtt, ezennel mindenkinek rendelkezésére bocsátjuk az említett kőnyomatú jegyzeteket; a ki akarja, e Közlöny kiadó hivatalában megtekintheti.

Ime, a szóban forgó egy pár czím és tulajdonnév:

Bandisting gróf, Molière-fordító (*Baudissin*, 22. l.); *Stradtforth* (*Stratford*, 28. l.); *Don Gartie* (*Don Garcie*, 35. l.); *Pauli*, Molière-fordító (*Paulay*, 38. l.); *Lucrois* Pál (*Lacroix*, 39. l.); *Chapel* (*Chapelle*, 43. l.); *Euphules* (*Euphues*, 52. l.) stb.

Megemlítjük még azt az adatot, melyben Shakspereről állíttatik, hogy «szülővárosába *Londonba* ment» (27. l.). Ez a tollhiba is, mely szintén a Greguss-féle előadások kőnyomatú kiadásából való, nem-e világos tanújele az ép oly buta mint szemérmetlen plagiumnak?

Igazán kétségbeesünk a magyar oktatásügy sorsán, ha elgondoljuk, hogy ez az egyén főreáliskolai tanár, s hogy a budapesti egyetem, a jó minap, doctori diplomával tüntette ki, miután a bölcsészeti kar e könyvet, mint önálló kutatás eredményét, — mert a szigorlat szabálya ilyet követel, — a bírálók véleménye alapján elfogadta.

Budapest, 1882. ápril 26. HÁHN ADOLF.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Heinrichs von Veldeke Eneide. Mit Einleitung und Anmerkungen herausgegeben von *Otto Behaghel.* Heilbronn, 1882. CCXXXIII. és 566 lap. Ára 19 márka.

Végre a régi német irodalom ez egyik legfontosabb és eddig igen mostoha bánásban részesített műve is kitünő, a tudomány minden igényének megfelelő kiadásban fekszik előttünk. A «bevezetés» a költőre, a művére és nyelvére vonatkozó minden kérdésben tetemesen öregbíti ismereteinket; a szöveg az összes kézirati anyagnak alapos és módszeres feldolgozásán alapszik. Behaghel kiadása mind a két tekintetben mintaszerű dolgozat.

Ily kiadásra régen volt szükség. Heinrich von Veldeke a középkori műköltészet atyja. Igy nevezik a kortársak, ilyennek és mesterüknek tekintik őt a XIII. század nagy epikusai. Ő az új verselés és rímelés megalapítója; a franczia ízlést, a lovagi szellemet, a szerelem kiváló szereplését ő vitte be a német költészetbe. Újabban azt állították ugyan, hogy Eilhart von Oberge (az ő *Tristan*jával) mind ezekben megelőzte Veldekét; csakhogy, eddig még kellően fel nem derített okokból, nem gyakorolt hatást a korra, mely a műköltészet terén teljesen és kizárólag Veldeke befolyása alatt állt és haladt. E felfogás helytelen; Behaghel meggyőző okokkal kimutatja, hogy Eilhart is Veldeke utódja és tanítványa. Hogy a kor mily nagyra becsülte az *Eneit* költőjét, arra sok bizonyítékot lehetne felhozni; elég legyen Gottfried von Strassburgra hivatkozni, ki őt a középkori költészet atyjának nevezi, és Rudolf von Emsre, ki a tiszta rím megalapítását neki tulajdonítja. De más XIII. századi epikusok és lyrikusok is hivatkoznak Veldekére mint mesterükre.

Az *Eneit* eddigi kiadásai [1]) már régen nem feleltek meg a tudomány igényeinek; a mit a költő életéről, műveiről, nyelvéről, forrásairól tudtunk, az nagyrészt bizonytalan és igen töredékes volt. Behaghel munkája az előző ismereteket alapos bírálat alá veszi és minden kérdésben tetemesen tovább viszi a tudományt. A következőkben röviden összefoglalom kutatásainak fontosabb eredményeit.

A költő szülőhelye Veldeke falu volt (Mæstrichttól nyugatra, a mai belga Limburgban), melyből ma csak egy malom maradt fönn; előkelő nemes családból származott,[2]) tudományos nevelésben részesült: tudott francziául és latinul, Vergilius Aeneisét és Ovidius Metamor-

[1]) *Christ. Heinr. Myller.* Sammlung deutscher Gedichte aus dem XII., XIII. und XIV. Jahrhundert. Erster Band: Der Nibelungen Lied. Eneidt. Got Amur stb. Berlin, 1783. — Heinrich von Veldeke, herausgegeben von *Ludw. Ettmüller,* 1852.

[2]) A XIII. sz. közepe táján egy *miles Henricus de Veldeke* mint *comes et advocatus Ecclesiae Sancti Trudonis* fordúl elö oklevelekben.

phosiseit, a régibb német költészet termékeit is jól ismerte. Nem lehetetlen, hogy a maestrichti egyházzal valami hivatalos viszonyban volt.[1]) Külső életéből különben csak annyit tudunk, hogy egy ideig talán a Harz hegység vidékén (Goslarban és Quedlinburgban) tartózkodott, hogy az 1184-diki mainzi fényes birodalmi ünnepélyen (melyen Barbarossa Frigyes lovagokká avatta két fiát) jelen volt és hogy utóbb Thüringiába tette át lakását.

Veldekétől több dalon [2]) kivűl két elbeszélő költemény maradt reánk: «Servatius»-legendája, melyet fiatal korában egy Los Agnes grófnénak (*Agnes comitissa de Los*, a ki 1775-ig oklevelekben előfordúl) megbizásából írt,[3]) és az «Eneit,» mely 1770—1790 közt keletkezett. Egy «Salamon und die Minne» cz. költeménye, melyről egy kortársa említést tesz, elveszett s azt sem tudjuk, mi lehetett a tárgya.

Az *Eneit*et Veldeke (a 10930. versig) Clevében írta, de csak kilencz év múlva fejezhette be. Midőn ugyanis III. Lajos thüringiai tartománygróf,[4]) ki utóbb 1190-ben Accon előtt meghalt, 1180 körül Clevei Margit grófnét nőül vette, az esküvőre a vőlegénynyel valami Henrik gróf (vagy Schwarzburgi Henrik † 1184, vagy III. Henrik Raspe, a vőlegény öcscse † 1180) is Clevébe érkezett. Ez meglátta az *Eneit*nek képekkel diszített kéziratát, melyet Veldeke a grófnénak «olvasás» és «megtekintés» végett kölcsönzött volt, és az esküvő után magával vitte Thüringiába. A költő csak kilencz év múlva, midőn maga Thüringiába került, kapta vissza művét és befejezte azt, főleg Hermann tartománygróf sürgetésére, Neuenburgban az Unstrut mellett, minden esetre 1190 előtt.

A költő forrása a *Roman d'Enéas*, valószínűen Benoit de Sainte More műve, mely, sajnos, eddigelé még nem jelent meg nyomtatásban. A német és franczia költő viszonyát terjedelmesen tárgyalta *Alex. Pëy*, Essai sur li romans d'Enéas, Paris 1856 és újra: Jahrbuch f. roman. Lit. II, 1860; — Behaghel is behatóan értekezik róla.[5])

---

[1]) Erre szabad egyrészt abból következtetni, hogy ezen egyház ügyeit igen jól ismeri s többször czéloz azokra, másrészt abból, hogy önmagát *meister*nek czímezi. A kortársak természetesen mindig *her*nek (úrnak) czímezik, mint nemes származású lovagot illett.

[2]) Legjobban kiadta *O. Behaghel* a Bartsch-féle *Deutsche Liederdichter*ben, 2. kiad. Lipcse, 1879. — L. *Paul*, Kritische Beiträge zu den Minnesängern, Paul-Braune-féle Beiträge II. 1875.

[3]) A *Servatiust* kiadta *J. H. Bormanns*, Annales de la société historique et archéologique de Maestricht, II. kötet, 1858. — Némely tudósok (Jonkbloet, Hofman, Weinhold) nem tekintik e költeményt Veldeke művének. Behaghel fejtegetései után ez nem kérdéses többé.

[4]) Ennek öcscse Hermann, ki őt 1190-ben a thüringiai tartománygrófságban követte, az udvari költészet híres és lelkes pártfogója, a wartburgi dalnokverseny eszközlője, akkor szász palotagróf volt. Veldeke *Eneit*jének befejezése az első mű, mely Hermann pártfogása alatt létrejött.

[5]) L. még *Wilh. Braune*, Zur Kritik der Eneide, Zeitschrift für

A német költő, korának szokását követve, a cselekvény lefolyásában általában híven követi Vergil eposzán alapuló forrását; de sokszor rövidíti és összevonja a roppant hosszadalmas és mellékes dolgokkal túlterhelt ó-franczia szöveget. De azért az *Eneit* nem rövidebb, hanem több mint háromezer verssel hosszabb mint Benoit műve, mert a német költő nyelve és stilusa kevésbbé tömött mint a francziáé, és Veldeke sokszor kibővíti az eredetit. Míg ugyanis a mellékes dolgokban rövidít, a főalakoknak (Aeneas, Dido, Lavinia) jellemzésénél és tetteik elbeszélésénél rend szerint behatóbb; az indokolásra, főleg a lélektani indokolásra nagy súlyt fektet; az eredetiben található ellenmondásokat ügyesen javítja; azon van, hogy az előadást változatosabbá, kevésbbé egyhangúvá tegye; az összefüggést sokszor jobban hangsúlyozza, itt ott maga is egybe kapcsolja a cselekvény egyes elemeit egymással. Veldeke általában oly ügyesen bánik el forrásával, oly öntudatos műérzékkel változtat az előtte fekvő munkán, hogy a német *Eneit* a franczia *Roman* tetemesen javított átdolgozásának tekinthető. Különösen szabadon dolgozta át Veldeke a költemény azon részét, melyet kéziratának visszakerülése után Thüringiában írt. Az *Eneit*, hogy összehasonlításúl még ezt is említsem, 13528, az ó-franczia *Roman d'Enéas* 10362, Vergil *Aeneise* 9893 versre terjed.

Az *Eneit* hét teljes kéziratban maradt reánk; azonkívül négy kéziratból bírunk egyes töredékeket. E kéziratok (mind hártyán, hol más nincs említve) a következők:

B, a berlini képes kézirat, a XII. száz. legvégéről vagy a XIII. sz. legelejéről; 77 lap szöveg és 71 lap rajzok. A kézirat vége hiányzik. A képekről l. *Fr. Kugler*, Die Bilderhandschrift der Eneit. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte des XII. Jahrhunderts. Berlin 1834.

E, az eibachi papirkézirat (Eibach Würtembergben van, Geislingen mellett), a XIV. századból. L. róla *Pfeiffer*, Denkschriften der Wiener Akademie, philos.-histor. Classe, XVII. k.

G, a gothai papirkézirat, XV. sz. E kéziratból származik a költemény első kiadása: *Myller*, Sammlung deutscher Gedichte aus dem XII., XIII. u. XIV. Jahrhundert, Berlin, 1783, p. 1—102.

H, heidelbergi kézirat, XIV. sz. L. *Wilken*, Geschichte der Heidelberger Büchersammlung, 448. l.

h, heidelbergi papirkézirat, XV. sz. 43 képpel; l. *Wilken* i. h. 468. l.

M, müncheni kézirat, XIII.—XIV. sz. L. Catal. codd. manuscr. Bibliothecæ regiæ Monac., V. p. 7.

W, bécsi papirkézirat, melyet 1474-ben Jorg von Elrbach írt. A másoló a költemény második felében sokat elhagyott vagy összevont.

---

deutsches Alterthum XV., 1873., — és *E. Wörner*, Virgil und Heinrich von Veldeke. Zeitschrift für deutsche Philologie, III., 18 1.

A töredékek: *Me*, merani töredékek, XII. sz. vége vagy XIII. sz. eleje. L. *I. Zingerle*, Sitzungsberichte der bayr. Akademie, 1869.

P, Pfeiffer töredéke, XIII. sz. eleje..L. *F. Pfeiffer*, Denkschriften der Wiener Akademie, philos.-histor. Classe, XVI.

R, regensburgi töredék, XII. sz., most a müncheni állami könyvtárban.

Wo, wolfenbütteli töredék, XII. sz. Egy levél.

E kéziratok, melyeknek egyike sem származik egyenesen az eredetiből, három csoportra oszlanak: az elsőbe tartoznak *hEH*, a másodikba *G R*, a harmadikba *M Me B w P Wo;* az utóbbi két csoport oly közel áll egymáshoz, hogy egy közös forrásra vezethetők vissza.

Igen behatóan és terjedelmesen (XXXVII—CXLII. l.) tárgyalja Behaghel a költő nyelvét, mely a felnémet és alnémet határán álló és e két nyelv elemeiből alakúlt maestrichti dialektus volt.[1]) Hogy ez mennyire és mennyiben tért el azon középfelnémet nyelvtől, melyet a XIII. századi epikusok és lyrikusok munkáiból ismerünk, legjobban egy mutatványból fog kitünni. Ide igtatom a költemény első tizenöt versét, melyet az eredeti szöveggel szemben tiszta középfelnémetre átirok:

Veldeke:	*Középfelnémetül:*
Ir hât wale vernomen dat,	Ir habet wol vernomen daz,
wie der koninc Menelaus besat	wie der künic Menelaus besaz
Troie die rîke	Troien die rîchen
vele geweldelîke,	vil gewaldeclîchen,
do he sî tefûren wolde	do er sie zefuoren wolde
dorch Parîses skolde,	durch Parîses scholde,
de hem sîn wîf hade genomen.	der im sîn wîp hete genomen.
niet enwolde er dannen komen,	nicht enwolder dannen komen,
ê danne er Troie gewan.	ê danne er Troien gewan.
menich wîf ende man	manec wîp unde man
beleif dâ jâmerlîke dôt.	beleip dâ jâmerlîche tôt.
dâ was vele mekel nôt,	dâ was vile michel nôt,
doe man die borch sach vallen,	dô man die burc sach fallen,
ondern lûden allen,	under den liuten allen,
der vele luttel doe genas.	der vile lutzel dâ genas.

Mind a hangzók, mind a mássalhangzók tehát legnagyobbrészt az alnémet nyelv állapotát tüntetik fel.

Magának a költeménynek tárgyalását mellőzöm ez alkalommal. Behaghel kiadására újból felhívom azok figyelmét, kik a középkori német irodalom iránt érdeklődnek.

HEINRICH GUSZTÁV.

---

[1]) L. *W. Braune*, Ueber den Dialekt Heinrich's von Veldeke, Zeitschrift für deutsche Philologie, IV, 1873.

FORDÍTÁSOK.

Itáliához.

Leopardi.

Ó én hazám! látok falat meg ívet,
Előttem annyi kép meg oszlop,
És csonka tornyok, ősi szobrok —
De nincs seholse régi híred!
Nincs kard s babér, e büszke terhe
Elődeinknek . . . Ah! lefegyvereztek!
Most puszta kebled, puszta homlokod!
Óh hány csapástul vagy leverve!
Óh hány seb, mennyi vér!
Mért láttam ezt meg?
Te legszebb asszony, mondd: miér'?
Hah, kérlek, szóljatok:
Te menny, te föld! Nincs ki felelné,
Hogy őt ki tette hát ilyenné?!

Mindkét keze nehéz bilincsben,
Haja zilált, ruhája sincsen . . .
Igy ül a földön, elfelejtve
S kétségbe esve.
Lehajtja térdei közé fejét,
És sír . . . Ó sírj hazám, hisz van miért!
Hisz egyformán a legnagyobb
Diadalod és nyomorod!

Forrás ha lenne mind a két szemed,
Keserved nem lehetne oly nagy,
Mint veszteséged, szégyened.
Urnő ki voltál, szolgáló vagy!
Ki szól vagy ír felőled,
Multadra gondol s kérdi egyre:
«Nagy volt s nagy nem maradt?»
Miért? Hol hagytad őserődet
A hősi lélek és a szablya merre?
Ki vette hát el kardodat?
Elárulának?
Mi csel, mi munka s hatalom
Vehette el ruhádat,

S arany kötőd', mely itt volt nyakadon ?
Ó mondd, mikor s hogy eshetél le
Olyan magasbul olyan szörnyü mélybe ?
Nem küzde senki érted ?
A tieid tán meg se védtek ?
Fegyvert ide ! fegyvert ide !
Magam megyek a harcz veszélyibe,
S magamban ott
Ha meghalok :
Az eget arr' az egyre kérem :
Tüzzé legyen olasz szivekbe' vérem !

De merre fiaid ? Hallok kiáltást,
Hallom zaját fegyvernek, harsonának . . .
Ah, idegen vidéken
Csatáznak gyermekid !
Hadd nézzem... óh ! szemem még most se lát mást
Mint tengerét gyalogok- s paripáknak,
Port, füstöt s kardokat a légben —
A felhők mennykövit.
S nem kelsz-e fel ? Hát reszkető szemed
Mért nem mered
E gyászra vetni rája ?
Mért harczol ott azon a tájon
Olaszhon ifja ? Fényes istenek ;
Olasz aczél más földért van kirántva . . .
Boldogtalan, ki elhal oly csatákon,
Hol nem hazájáért esék el,
Se nőért s gyermekért —
De hol vívott más népek ellenével,
S testébül látva omlani a vért,
Nem szólhat : «Édes szép honom,
Mit adtál, éltemet most vissz'ádom !»

Te boldog ősi kor, ó légy megáldva !
Te szép idő, mikor a népek
Csupán honuk miatt mentek halálba !
S ti thessali vidékek,
Miket dicsőség s hírnév vesz körül,
Hol gyengébb volt nagy Perzsia s a végzet
Mint pár vitéz, kik küzdtek hősökül :
Te rajtad szikla, hab,
A vándoroknak alig hallhatóan

Csak arrul szólanak,
Hogyan takarták itt e tájat,
A kik a győzhetetlen légióban
Honuknak életükkel áldozának.

A gyáva Xerxes elfutott,
Vadúl futott a Hellesponton át,
S gunyolják most a késő unokák . . .
Antéla halmán, épen ott,
Hol porba hullt a szent sereg,
Simonides tünék fel.
Nézé a földet és eget
S áztatta arczait sürű könyével.
Pihegve és remegve
Pengette lantját:

«Ó boldogok,
Kik lándzsa elé álltatok,
Szeretve azt, ki élteteket adta:
E hon s e föld csodálnak bennetek.
Fegyverre s annyi harczba
Nagy érzelem híhatta lelketek,
Sanyaru végzet szólithatta . . .

Vidáman tünt életek
A legutolsó óra,
Midőn derülten mentetek
Nehéz utakra, könyet fakasztókra.
Hogy tánczba jöttök, tán csak azt hivétek
És nem halálba —
De ünnepély zajába!
Pedig már vártak is reátok
Fagyos habok és szörnyü bárdok.

S tiéitek nem voltak ott,
Midőn a szikla-tájon
Csókot se kapva és meg sem siratva
Elhunytatok . . .
De nem a nélkül, hogy ne fájjon
S ne szűljön kínt a perzsa hadnak
Bukásotok.»

Miként oroszlán, közepette
Bőszült bivaly csapatnak,

A támadók hátára fekve
Gerinczük marja nagy fogával,
Majd czombjaik harapja által:
Igy vágta szét a perzsa népét
Görög tüz és görög vitézség.

Ló és lovas a porba dől,
A vad futás meg összegombolyit
Győzöttet, sátrát és kocsit . . .
Maga a zsarnok legelől
Sápadtan és remegve vágtat
S a hellen hősöket
Befösti vére barbar katonáknak,
Kiket legyőztek nagy sebek,
S a kik halomba rogyva holtra válnak.

S ti éltek — ah, ti boldogok! —
Mig itt len ember írni s szólni fog!
Előbb bukik a nap a mélybe,
Hogy kialudjék tengerek vizébe,
Mint elmulik majd honszerelmetek
Eget verő nagy dicsősége!
Sirotok oltár, melyhez eljövendnek
Késő időkben jó anyák,
Mutatni kisded gyermekeknek
A vércseppek dicső nyomát.

S én leborulok im a földre,
Ti boldogok,
És minden kőre és göröngyre
Csókot nyomok . . .
Legyen dicsőjtve mindegyik
Örökké — egyik sarktól másikig.

Bár nyugtot testem véletek találna!
Véremtül is bár lenne lágy e tér!
De hogyha sorsom nem kivánja,
Hogy haldokolva bősz csatába
Szemem lezárjam honomér':
Dalnokotok szegény hire,
Ha Ég segíti meg,
Terjedjen olyan messzire,
Mint hősi híretek!

Radó Antal.

Az Arta hídja.[1])

— Görög népdal. —

Negyven és öt pallér-mester
Épen hatvan legénynyel
Az artai hid-munkánál
Három évig dolgozott.
A mit nappal építének,
Elsülyedt az éjszaka.
A mesterek panaszkodtak,
Fölsírtak a legények:
Oh jaj, oda annyi munkánk,
Kárba veszett fáradság,
A mit nappal építettünk,
Mind elpusztul éjszaka.
Ekkor a jobb kamarából
Szózat jön a szellemtől:
«Embert ha nem áldoztok fel,
Nem vethettek alapot.
Nem kell nekem árva gyerek,
Sem utazó idegen,
De az első mesternek a
Szép neje csak kell nekem,
Ki későn jő reggelenkint,
Későn szintén ebédkor.»
Hallá ezt az első mester,
S majdnem halva rogyott le.
Üzenetet küld nejének
A fülmile-madárral:
«Öltözködjél későn, édes,
És jöjj későn ebédre.
Későn jere s későn lépd át
Arta hidját, kedvesem.»
A madárka félre érté,
Elrepült s azt mondotta:
«Öltözködjél hamar, siess,
Gyorsan készülj ebédre.
Indulj hamar s lépd át gyorsan
Árta hidját sietve.»
Midőn ott a fehér uton
Feltünt a nő díszruhában,
És az első mester látta,
Majd a szive megrepedt.
Messziről már üdvözölte
S szólt az asszony hozzájuk:
Üdv reátok, mesterek ti,
«Üdv nektek is, legények.
Mi lelte az első mestert,
Miért olyan szomorú?»
Ujjáról a gyűrű lehullt,
Leesett a fenékre.
«Ki megyen le megkeresni,
Ki megyen a gyűrűért?»
«Ne aggódjál, mester, többé,
Megkeresem s felhozom,
Lemegyek én, megkeresem,
S fel is hozom gyűrűdet.»
Nem volt áldás lemenésén,
Nem is talált többé fel.
«Húzd édesem, húzd a lánczot,
Húzd a lánczot sietve.
Összejártam minden helyet,
Nem akadtam semmire.»
Egyik dobott homokot rá,
Másik meszet önte rá,
És az első mester maga
A nagy követ dobta rá.
«Oh jaj, ez a szörnyű végzet,
Oh jaj, az én sorsomnak!
Hárman voltunk nővérekül,
Mind a hárman igy jártunk.

[1]) V. ö. az Arany L.-Gyulai Pál-féle Népköltési Gyüjteményben (Budapest, 1872) I., 174. l. a *Kőmives Kelemenné* cz. költeményt s hozzá a kiadók jegyzeteit u. o. az 561—63. lapokon.

Egyik épít Duna partján,
A második Avlonán,
Én pedig a legutolsó
Arta hidját épitem.
A mint az én szívem remeg,
A hid is ugy rezegjen,
S a mint hullnak hajszálaim,
Hulljanak az átmenők.»
«Lányom, vedd e szókat vissza,
Saját lelked üdveért;
Egyetlen egy bátyád van, ki
Itten szintén átmehet.»
A nő szavát vissza vette,
Más mondásra fordítá:
«Szívem kemény, miként a vas,
Legyen a hid szintén vas.
Hajszálaim vaskemények,
S igy járjanak itten át;
Csak távoli jó bátyámat
Az én átkom ne érje.»

Dr. Erődi Béla

A megelégedett élet.

(Anakreon.)

Nem kell nekem Gyges király kincse.
A gazdagnak búja, baja nincs-e?
Nem irigylem király koronáját
Sem a zsarnok bíboros ruháját.

Sardes ura boldogabb-e nállam?...
Balzsamártól illatos szakállam;
Fürteimben rózsa sorra fűzve
Kebelemből a bú, gond elűzve. —

Én bizony csak a jelennek élek,
A jövőtől így se, úgy se félek. —
Azt se tudja senki: holnap él-e?
Jobb azért nem is törődni véle. —

Míg tehát az ifjuság, egészség
Kedvez: élvezz, mert eljő a vénség,
Vagy betegség, s akkor, isten ucscse!
Nem esik jól semmi, még a bor se. —

Ford. Gergely Károly.

VEGYESEK.

— **Eudokia császárnőről**, II. Theodosios nejéről (az V-ik század első felében) mint költőről érdekes czikket közölt *Ludwich Arthur* a «Rheinisches Museum» legújabb füzetében (p. 206—225). Míg Gregorovius «Athenaïs, Geschichte einer byzantinischen Kaiserin» (1881) czímű munkájában úgy egész egyéniségéről, mint különösen költői műveiről kelleténél kedvezőbben ítél, Ludwich kimutatja, hogy Eudokia, kora legműveltebb nőinek egyike, nemcsak nagyon közönséges nő, hanem még sokkal nagyobb mértékben gyarló költő is volt. Azon egyetlen költeménye, mely világi tárgygyal foglalkozott — Theodosiosnak a persák fölött aratott győzelmével —, elveszett ugyan, de a mi fennmaradt költeményei közül, eléggé indokolja ezen ítéletet, a mennyiben vagy nem egyéb, mint ügyetlen centók, vagy talán pedig még a tizenkettedik századból való Tzetzes hajmeresztő verselményeinél is gyarlóbb verselmények, melyek legfényesebb világításba helyezik Nonnos érdemét, ki a heroicus metrumot szigorúbb szabályokba szorította. Ez utóbbiak közül csak a Szent Kyprianosról szóló költemény maradt ránk, melyhez Ludwich az egyedüli (florenczi) kézirat új collátiója és saját gyanításai nyomán több javítást közöl. A mi az előbbieket illeti, Eudokia Homércentóiról Ludwich Ábelnek e «Közlöny»-ben (III. 584—592) és a «Zeitschrift für österreichische Gymnasien»-ben (1881 p. 161—167) közzétett czikke nyomán értekezik és újra lenyomatja Patrikiosnak, és Eudokiának Ábel által először kiadott prooemiumját. Az utóbbi költeményben elfogadja Ábelnek majd valamennyi coniectúráját és csak annyiban tér el az Ábel által megállapított szövegtől, hogy v. 9 ἔγρον ἰδοῦσα helyett alkalmasint helyesen ὡς ἴδον ἔργον-t és v. 38 φήμην βροτέῃ ἐνὶ γέννῃ helyett φήμην ἀβρότοιο γενέθλης-t ír, bár ezen coniectúrájánál Ábel javítását jobbnak véli. Abban is téved Ludwich, hogy a 11. versben ἐπὶ πλέον-t ír, azon véleményben, hogy az Ábel szövegében olvasható ἔπη πέλεν Ábel coniectúrája; pedig Ábelnek e helyhez való jegyzetében világosan olvashatta, hogy az egyik kéziratban (P-ben) ἔπη πέλεν van, a másikban (B-ben) ugyan ἐπὶ πλέον, de ὶ πλ javításból; és az értelem is ἔπη πέλεν-t követel. Végre a Homercentókra irányzott kutatások megkönnyítésére lenyomatja az Ábel által ismertetett cod. Mutinensisből a Homércentók első és utolsó fejezetét, bár nem egészen hibátlanúl. Így pl. az első fejezetben v. 34 οὐδέ τ' ἴσασι . . . θάνατον καὶ κῆρα μέλαιναν helyett alkalmasint οὐδέ τε ἴσασιν θάνατον κ. κ. μ.-t kell olvasni, 52 σφι νόος helyett σφιν νόος-t (v. ö. az utolsó fejezet 22-ik versét), 54 ἀναπλήσεις helyett ἀναπλήσῃς-t; az utolsó fejezetben v. 15 ἵνα σφίσι βουλεύησθα helyett ἵνα σφ. βουλεύῃσι-t, v. 16 πάνθ' ὑπακούσει helyett πάντ' ἐπακούσει-t. Kívánatos volna, hogy az Ábelnek és Ludwichnek

idézett értekezéseiben közzétett elvek alapján már most meghatározná valaki, a ránk maradt Homércentókból mely rész Eudokia müve, és melyek a többi szerzőkéi, névszerint Pelagios, Patrikios, Optimos és Kosmaséi.

— **A Caesura** κατὰ τρίτον τροχαῖον-**ról a latinban** értékes dolgozat jelent meg Walser Jakabtól az osztrák gymnas. folyóirat f. é. első füzetében. Értekezőt, ki ezen tanulmánya előtt a cæsura κατὰ τρίτον τροχαῖον-t a latinban aránylag ritkábban előfordulónak hitte és ebbeli véleményét szorosabb megfigyelés után helyesnek tapasztalta, e kérdés részletes megvitatására Bährensnek azon nyilatkozata (Jahrb. für Phil. und Pæd., 1881, III, 406) bírta, hogy a cæsura κατὰ τρίτον τροχαῖον csak későbbi grammatikusoknak görög mintákból vett találmánya, és hogy a latinban csak ilyen cæsurával bíró vers Catullus ideje óta nem található. Értekező kimutatásai alapján Bährensnek ezen állítása teljesen alaptalannak bizonyul. Számtalan példából kitünik, hogy a cæsura κατὰ τρίτον τροχαῖον nem csak hogy előfordúl, hanem verssor-osztó szereppel is bír, még pedig a következő hat esetben: Első eset: A cæsura trochaica (az az cæs. κατὰ τρίτον τροχαῖον) verssor-osztó szerepű a τριθημιμερής és ἑφθημιμερής mellett, a τριθ. és az ötödik láb hosszú szótaga után álló cæsura mellett, továbbá a τριθ. és a hatodik láb hosszú szótaga után álló cæsura mellett. Második eset: A cæs. troch. verssor-osztó szerepű a ἑφθ. mellett. Harmadik eset: A cæs. troch. verssor-osztó szerepű a τριθ. mellett. Negyedik eset: A cæs. troch. verssor-osztó szerepű az ötödik láb hosszú szótaga után előforduló cæsura mellett. Ötödik eset: A cæs. troch. verssor-osztó szerepü a hatodik láb hosszú szótaga után előforduló cæsura mellett. Hatodik eset: A cæs. troch. egyedül állva bír verssor-osztó szereppel. P. V.

— **Classicusok fordításai.** A nagyszebeni állami főgymnasium philologusai *Veress Ignácz* igazgató kezdeményezésére — mint a Középtanodai tanáregylet közlönyének 13-ik számában olvassuk — a classicus irodalomnak magyar nyelven eddig meg nem jelent termékeinek fordítására «Pentas» név alatt egyesültek; Herodotos kilencz könyve már le is van fordítva és a tud. Akadémiánál kiadás végett ajánlatba hozva. Ha a munkának sikere lesz, Thukydides következik. Igen örvendünk, hogy vidéki tanáraink közt akadnak olyanok is, kik nem haszontalan és nevetséges handabandára, hanem komoly, értékes munkásságra szövetkeznek. Csak arra mernők a nagyszebeni *Pentas* derék tagjait figyelmeztetni, vajon nem volna e helyesebb, ha a lefordítandó classikusokat kiosztanák maguk közt, úgy hogy egy-egy író egy-egy fordítót kapna, mint ha (a hogy Herodotosnál tették), az egyes classicust együttesen

lefordítják? Nem kell-e ez utóbbi eljárásnál attól tartani, hogy az eredeti írónak egységes stilusa elvész, — a felfogásban, magyarázatban stb. nyilvánulható eltérésekről és egyenetlenségekről nem is szólva?

— K. F. **Hermann Görög Régiségek** cz. nagy értékű művét Blümner H. zürichi és Dittenberger V. halléi tanárok (Droysen H., Hug Arn., Müller A. és Thalheim T. közreműködésével) új átdolgozásban készülnek közzé tenni (Freiburg u. Tübingen, 1882, négy kötet.) — Midőn a jeles kiadók Hermann e könyvének új kiadására szánták el magukat, czéljuk volt, e fontos művet oly alakban újra hozzáférhetővé tenni, hogy a tudomány mai állásának minden tekintetben megfeleljen. Épen azért nem is volt elégséges egyes helyek kijavítása vagy bővebb kifejtése, hanem az egész munkát mélyebbre hatóan kellett változtatni. A jegyzetek a szöveg alá kerültek és minden oldalon külön számoztattak; a forrásokból való idézetek a szövegek mai állapota szerint javíttattak ki; az e tárgyba vágó tudományos irodalom, különösen a föliratok lelkiismeretesen értékesíttettek. Arra törekednek ugyan a földolgozók, hogy, a mennyire lehet, Hermann szövegét szószerint megtartsák, de a mellett nem haboznak, azon nemcsak változtatni, hanem azt bővíteni is, mely bővítéseket nem választják el a Hermann szövegétől zárjelekkel, mint a munka előbbi földolgozói, Bähr és Stark. Egészen új részleteit képezik a munkának a hadi és színi régiségek, melyek azelőtt nagyon is mellékesen voltak tárgyalva. — A munka a következő négy kötetre oszlik: I. államrégiségek, II. jogi és hadi régiségek, III. istentiszteleti és színi régiségek, IV. magánrégiségek. Eddig a negyedik kötet első fele jelent meg. P. V.

— **Cicero leveleinek megtalálása Petrarca által.** E kérdést eldöntöttnek tekintették, a mióta *Orelli* és *Haupt* után *Hofmann* Fr. (Der kritische Apparat zu Ciceros Briefen an Atticus. Berlin, 1863) erre vonatkozólag a következő négy tételt állította föl: 1. hogy Petrarca 1345-ben megtalálta Ciceronak ad Atticum, ad M. Brutum és ad Quintum fratrem czímzett leveleit; 2. későbben (bizonytalan, mikor) az ad familiares irottakat; 3. hogy a régi, még most is meglevő Cod. Med. plut. XLX. n. IX-et, mely az ad fam. czímzett leveleket tartalmazza, Petrarca leírta, és ez a másolat megvan a n. VII-ben; mindkét kéziratot ismerte és használta Coluccio; 4. hogy Atticushoz írt leveleket szintén leírta; hogy az archetypus elveszett, és hogy a másolatot, a mai n. XVIII-t, Coluccio bírta. Az utolsó időben azonban *Viertel* (Die Wiederauffindung von Ciceros Briefen durch Petrarca. Königsberg, 1879) és *Voigt* (Über die handschriftliche Überlieferung von Ciceros Briefen. Verhandl. der sächs. Gesellsch. der Wissensch. Leipzig 1880.) szorga-

lommal és éles észszel írt munkáikban egymástól függetlenűl Hofmann három utolsó tételét megdöntötték, kimutatva, hogy Petrarca az ad fam. czímzett leveleket 1359-ben nem ismerte, sőt még általában véve alig ismerhette, mert még az 1373-ik év nov. 28-ikán befejezett *de re publica optime administranda* czímű művében sem említi oly helyen, hol azt okvetlenűl tennie kellett volna; hogy a n. VII nem Petrarcától, hanem Pasquinonak egy irnokától való, Pasquino aztán Colucciohoz küldte azt, kinek aláírását későbben kitörölték, de mely azért még most is olvasható; hogy a n. XVIII is Pasquinonak egy irnokától való és nem Petrarcától. P.

— **A budapesti philologiai társaság** f. é. április 19-kén *felolvasó ülést tartott*, melynek tárgyai voltak:

1. *Dr. Fináczy Ernő*, Római nőköltők.
2. *Dr. Heinrich Gusztáv*, Elfrida. (A lőcsei főreáliskola *Album*ában fog megjelenni.)
3. *György Lajos*, A kecskepásztor, Theokritosból.
4. *Gergely Károly*, Anakreoni dalok, modern alakban.
5. *Dr. Csengeri János*, A görög rhetorika ókori irodalma.

A felolvasó ülés után *választmányi ülés tartatott*, melyen új tagokúl megválasztattak: *Himpfner Béla*, Beszterczebánya; *Mihalik Aurél*, Székesfehérvár; *Váli Béla* Budapest (ajánlja Dr. Heinrich Gusztáv).

— **Tagdijukat megfizették 1882-re**: Dr. Ábel Jenő, Budapest. — Dr. Beliczay Jónás, Kecskemét. — Cserép József, Szeged. — Fábián Imre, Kassa. — Gerevics Gusztáv, Eperjes. — Kispál Mihály, Budapest.

— **Az oklevél díját** megküldték: Dr. Beliczay Jónás, Kecskemét. — Cserép József, Szeged.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

Bánóczi J. Kisfaludy Károly és munkái. Első kötet. Budapest 1882, Franklin-társ. (8-r.)

Bászel A. A classika philologia jelesebb munkásai életrajzokban. I. köt. A 16., 17. és 18. század első felének jelesebb philologusai. Budapest 1882. Kókai L. (8-r. XII, 246 l.) 1 frt. 80 kr.

Chovancsák J. A szubjektiv elem Molière drámáiban. Vácz, Serédy, (8-r. 132 l.)

Thucydides. A peloponnesusi háború története. Fordította Zsoldos Benő. Első könyv. Sárospatak 1882. (8-r. VIII, 101 l.)

Nemzeti könyvtár. Szerkeszti Abafi Lajos. Budapest. é. n. (1882.) Aigner L. (K. 8-r.) Egy-egy füzet 30 kr.
108—109. füz. Gaal József művei. 8. 9. füz.
110. » Balogh Zoltán művei. 4. füz.
111—112. » Vahot emlékiratai. 5. 6. füz.
113—114. » Gaal J. művei. 10. 11. füz.

Olcsó könyvtár. Szerkeszti Gyulai Pál. Budapest, 1881. Franklin-társ. (16.-r.)
126. sz. Collins V. Sophocles. Angolból ford. Kont I. (184 l.). 30 kr.
127. » Daudet E. A férj. Regény. Francziából ford. Luby Gy. (281 l.) 50 kr.
128. » Spielhagen Fr. Az utolsó órában. Elbeszélés. Németből ford. Halasi A. (162 l.) 30 kr.
129. » Kisfaludy Sándor összes regéi. I. köt. (423 l.) 70 kr.
130. » Ugyanaz. II. köt. (351 l.) 50 kr.
131. » Kochanovszkyné. Szeretett. Beszély. Oroszból fordította Timkó J. (139 l.) 30 kr.
132. » Poole J. Pry Pál. Vígjáték 5 felvonásban. Angolból ford. Csiky G. (152 l.) 30 kr.
133. » Andersen J. K. Képeskönyv képek nélkül. Dánból ford. Schambach Gy. (55 l.) 20 kr.
134. » Gombos J. Az esküvés. Szomorújáték 5 felv. 2-ik kiadás. (XXVII, 171 l.) 40 kr.
135. » Szentjóbi Szabó L. Mátyás király, vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma. Nemzeti érzékenyjáték 3 felv. 3-ik kiad. (XXIV, 120 l.) 30 kr.
136. » Pulszky F. Martinovics és társai. (80 l.) 20 kr.
137. » Forster A. Fl. Deák Ferencz. Életrajz. Angolból ford. Pulszky Á. (319 l.) 60 kr.
138. » Bessenyei György. A philosophus. Vígj. 5 felvonásban. 2-ik kiadás. (XXIV, 133 l.) 30 kr.

Pecz V. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophocles tropusaival. Míveltségtörténeti és költészeti szempontból. Adalék a költészet összehasonlító tropikájához. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 6. sz.) Budapest. 1882. Akadémia. (N. 8-r. 99 l.) 60 kr.

T. M. **Plauti** Captivi. Iskolai használatra magyarázta és bevezetéssel ellátta Gerevics Gusztáv. (Görög és latin remekírók gyüjteménye. 33.) Budapest, 1882. Lampel R. (8-r. LV, 113 l.) 84 kr.

Római remekírók magyar fordításban 30. köt. Horatius Flaccus satirái. Ford. dr. Boross Gábor. 1. füz. Budapest, 1882. Lampel R. (16-r. II, 114 l.) 40 kr.

Schiller Tell Vilmosa. Középiskolai és magánhasználatra magyarázta Vida Aladár. Eperjes, 1882. Floegel A. (24-r. 66 és 104 l.) 35 kr.

Sime I. A német irodalom története. Angolból fordította Angyal D. (Történeti kézikönyvek. VII.) Budapest, 1882. Athenæum (K. 8-r. IV, 88 l.) 50 kr.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1882. JUNIUS. HATODIK ÉVFOLYAM. HATODIK FÜZET.

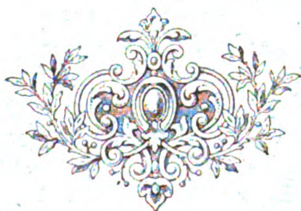
EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDAJA

1882.

Tisztelettel felkérem a budapesti philologiai társaság t. cz. tagjait, hogy folyó évi tagdijukat beküldeni sziveskedjenek.

Dr. Heinrich G.
társ. pénztárnok.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elsején, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Dr. Heinrich Gusztávnak (Akadémia) czimzendők.

A Philologiai Társaság tagjai e folyóiratot tagdijuk fejében kapják.

ROMAI NŐKÖLTŐK.

Nagy ritkán emelkedik ki nő-költő a középszerűség színvonalán, s a világirodalom, mely oly számos kiváló férfi-költőt vall magáénak, a nő-költőt a kivételek közt szokta tölemlíteni. E tünemény kétségtelen a nő társadalmi állásának a következménye. Mert hisz a nő érzelme, ha nem is terjedelemben, de mélységben a férfiéval bizonyára megmérkőzhetik: de míg a férfinak, mint világpolgárnak, joga van érzelmeit a hivatásos költészet mezejére vinni, addig a nő, s helyesen, érzelmeit a család szűk keretén belűl, pusztán a család érdekében érvényesíti.

Az egész világirodalomban csak egyetlen nő-költő van, a ki a költészet terén igazán nagyot s egyszersmind a görög nő szerelmére oly annyira jellemzőt teremtett. E nő-költő a görögök Sapphója. Sapphó költészete a megtestesűlt igaz érzés, a lángoló, féktelen szerelem, a minőnek nyilvánulását csakis az antik nőben kereshetjük. Oly érzelem ez, mely mint a gyújtótükör góczpontja, valamennyi egyéb képzet, eszme, érzelem sugarait önmagában egyesíti! Oly szerelmi hévet, oly őrjöngéssel határos érzelmet hiába keresünk máskorú nő-költőknél!

S gondoljuk meg, Sapphó görög nő volt! Neki emancipálnia kellett magát ezer és ezer előitélettől, irígykedéstől, gúnyolódástól, melyeknek neme részéről ki volt téve. A rágalom felhasznált minden eszközt, hogy nevét utálttá és piszkossá tegye; feltalálta a legundokabb nemi bűnöket, hogy költészete tisztaságát, a legigazabb értelemből fakadó ragyogását beszennyezze, elhomályosítsa. — Courtisane-nak bélyegezték azt a nőt, kinek egész bűne az volt, hogy szeretett, s hogy e szerelmét hatalmas, nő ajkáról soha nem hangoztatott igékben szólaltatá meg!

Könnyű elképzelni, hogy a praktikus rómaiaknál nem sokkal másképép állott a dolog.

Mikor Róma még tisztán katona-állam volt, mikor a haza védelme minden erőt, szellemit ép úgy mint testit, igénybe vett s midőn a pártok óriási tusája folyt, nő-költő alig is volt lehetséges. Nem is akadunk forrásainkban annak nyomára, hogy a tulajdonképeni respublica idejében nő-költő élt volna. A Gracchusok anyját emlegetik mint nő-irót. Fiaihoz intézett levelei állítólag közkézen forogtak az ó-korban.[1])

A Cicerói kor második felében találkozunk egy ránk nézve érdekes névvel. Ez *Cornificia.* Testvére volt Cicero ismert barátjának, Cornificius rhetornak, a ki utóbb mint Cæsar quæstora egy afrikai expeditió alkalmával elesett.[2]) Csak egyetlen forrás szól róla: «Cornificia, kitől kiváló epigrammák maradtak ránk».[3])

A mostoha sors úgy akarta, hogy Augustus korából, mely a művészeteknek és tudományoknak oly annyira kedvezett, nő-költőre vonatkozó adatunk alig maradott légyen. Pedig nem hihető, hogy abban a fényben, melyet a parvenu császár új udvara terjesztett, abban az általános mámorban, mely az imperatort a nép szemében oly hatalmasnak tünteté föl, — a nő meg ne szólalt volna. Nem lehetetlen, hogy híre veszett sok szellemes nőnek, kik az akkori irodalmi salonok középpontjai voltak, s a kik bizonyára nem csak másokat ösztönöztek a költészetre, hanem magok is néha-néha felolvastak egy-egy költeményt.

Egy Augustus-korabeli jeles nő-költőről mégis van tudomásunk. Ez a Tibullustól magasztalt *Sulpicia.*

Azon férfiak közt, kik Augustus korában irodalmi téren megadták a jelszót, volt Messala, a híres szónok. Neki is volt irodalmi köre, miként Mæcenasnak; de míg emezében az irodalmi kérdések nem ritkán a nagy állami és politikai vitatkozások elől háttérbe szorultak, addig a Messala irodalmi salonja teljesen távol állott a politikától. Híres nevekkel találkozunk itt is. Így Ovidius sokáig e körnek volt tagja, Tibullus pedig mindvégig híve maradt. Itt gyültek össze még Pedius Publicola, Messala fi-testvére, Aemilius Macer, Valgius Rufus, Lygdamus és *Sulpicia* is.

Apját Servius Sulpiciusnak hitták,[4]) s hihetőleg ez az, kit

[1]) Cic. Brut. 58, 211; Plut. C. Gr. 13.
[2]) App. 6. c. N. 36; Dio XLVIII, 17.
[3]) Chron. Euseb. ad. Ol. 184, 4 = 740.
[4]) Tib. N. 19, 4: Servi filia Sulpicia.

Horatius[1]) barátai közt emleget, s kire Ovidius[2]) ama szavai vonatkoznak: «nem kevesbbé gonoszak a Servius költeményei».

Sulpiciát heves szerelem vonzotta egy bizonyos Cornutushoz, kit ő Cerinthus néven megénekelt. E szerelmét saját fenmaradt költeményeiből és Tibullusnak ezek felett írt variatióiból ismerjük meg.

E század elején még a Tibullus IV. könyvének 7—12. elégiáit nem tudták kinek tulajdonítani. Gruppe[3]) utalt rá először azon körülményre, hogy ugyanazon könyv megelőző 5 elegiája csak költői kiszínezése azon themának, mely a következő 6 elegiában foglaltatik, s hogy ez utóbbiak e szerint magának Sulpiciának a költeményei. Megerősíti e feltevést Lachmann egy híres kézirata, melyben az említett 6 elegiának ez a felirata van: Sulpicia.

Halljuk magát Sulpiciát:

A 7. számú költeményben a nő érzelme hangos üdvkiáltásokban szólal meg. Sokáig rejtegette szíve mélyében lángoló szerelmét, rejtegette mindaddig, míg Venus igéretét be nem váltá, míg Cerinthus szívét meg nem nyerte. Most végre hadd hirdethesse a világnak boldogságát és határtalan örömét. Nem bánja, ha verseit Cerinthusa előtt más valaki is olvassa — nem akar színlelni és képmutatni, hadd mondják el róla, hogy méltók voltak mindketten egymáshoz!

A következő darabok mind a szenvedélyes, kissé emanczipáltan viselkedő nő-költő szíve óhajait, fájdalmát és bánatát tolmácsolják, — erős, néha nagyon erős szavakban s itt-ott érzékies színezettel. Majd azon kesereg, hogy kedvese születése napját falún, Arretiumban kell töltenie, majd ismét örvend, hogy visszatérhet Rómába, majd Cerinthusa közönye felett panaszolkodik. Mind rövidke, nehány soros alkalmi költemények, melyeknek nyelve és hangulata a Tibullusétól teljesen elütő.

Bár a Sulpicia kora az ó-kori római civilisatiót meglehetős virágában tünteti fel, s bár a nő Augustus korában aránylag élénkebb részt vőn az általános szellemi mozgalmakban, mint a köztársaság rideg századaiban, — hiába keressük az ő szerelme

---

[1]) Sat. I, 10, 84. kk.
[2]) Trist. II. 441: nec sunt minus improba Servi carmina.
[3]) Gruppe, Die römische Elegie, 1838. 47 kk.

nyilatkozataiban azt a mélységet, mely a modern kultura áramlatában a nő részéről kifejlődött. Mily különböző mindez attól az érzelemtől, melyet mai nap a nőben keresünk! Mily férfias nyilatkozása, lehet mondani, kicsapongása egy sokáig elzárt, eltilkolt érzelemnek! A «peccasse iuvat» mily határt nem ismerő szenvedélyre vall! E szenvedély ép oly távol áll a szerelem mai felfogásától, ép oly messze a nő csendes epedésétől, a női lélek nem egykönnyen nyilatkozó, de annál mélységesebb lényegétől, mint Sapphónak óriási, de legnemesebb szenvedélyétől. Sulpicia szerelme is hatalmas, de mégsem az az orkánszerű érzelem, mely Sappho szívét eltölti, mégsem az a hevesen lüktető érverés, mely a görög nő-költő minden ízét áthatja.

De Sulpicia érzésébe, szenvedélyes szerelmébe sokkal mélyebb belepillantást engednek a megelőző elégiák, melyekben Tibullus művészete összes eszközeivel varázsolja szemünk elé a nő-költő alakját. Így a 2. számú költeményben a márcz. 1-én tartott Sulpicia-ünnepélyről szól. Inti Marsot, ha le találna jönni az égből, vigyázzon, hogy Sulpicia láttára valahogy fegyvereit el ne veszítse. «Mert mikor a kegyetlen Amor szerelmi lángra gyulasztja az isteneket, Sulpicia szemein gyújtja meg kettős fáklyáját». Bárhova lép, s bármit tegyen is, nyomdokain jár a Báj, s ha valaki, úgy ő érdemes Tyros, Arábia és India kincseit bírhatni.

Zengjetek ünnepi dalt, Múzsák, Sulpicia nevére,
És te dicső Phoebus, verjed arany kobozod'!

A következő költeményben a költő Sulpiciát szólaltatja meg, ki szemére veti Cerinthusának, hogy egész áldott nap egyebet sem tesz, mint erdőt-mezőt bejár, csak vadászatra gondol, s őt már elfeledte. Sulpicia inkább maga akarja vinni a vadászhálót, csakhogy Cerinthusával együtt lehessen, s társaságában élvezhesse a szerelem örömeit.

Hadd űzzön vadat édes apád, ne törődj vele többé,
Jer hozzám nyomban, s rejtsd az ölembe fejed!

Sulpicia beteg. Tibullus imádkozik Apollóhoz, hogy segítse fel a szegény Sulpiciát bajából. De egyúttal vigasztalja a kesergő Cerinthust is. «Ne félj, Cerinthus» ugymond «az isten nem bántja a szerelmeseket. Csak te szeress mindig; biztos lehetsz, hogy a lány felgyógyúl. Ne sírj! Akkor eredjenek meg könyeid, ha megvonja tőled szerelmét Sulpicia. De hisz most egészen a tied ő,

veled vannak szűzi gondolatai, s hiába teszi neki a hiszékeny tömeg a szépet. Segíts, Phœbus: dicsőség légyen tenéked, mert egy testben két lelket mentesz meg!»

A mely nap téged adott nekem, Cerinthus, az szent leszen előttem mindenha! Így kezdi Tibullus Sulpicia nevében az V. számu elégiát, mely a kölcsönös, igazi szerelem mivoltáról szól. Ha talán másokhoz hajlana néha-napján kedvese, hagyja el végkép a hűtlen oltárokat, legyen egészen az övé. Vagy mindketten szolgálják egyenlőkép Venust, vagy ha nem, inkább oldja fel Venus kötelékeitől! Legyen tartós e szerelem (VI.), legyen maradandó mindörökké!

Kimagasló alakja, összetartó kapcsa lehetett Sulpicia a Messala kőrének! A műkedvelő Sulpiciusok nemes sarjadéka oda vonzotta a fiatal költők egész raját, kikre a szellemes római nő igaz érzéssel telt művei a legjobb befolyást gyakorolták. Emlékezzünk csak vissza, minő bájos kört varázsolt maga köré a dicső Sapphó, mily erjedést és üdvös actiót keltett az akkori irodalomban Aspásia, emlékezzünk vissza a mult század franczia salonjaira, Mme de Staëlra s egyebekre, hogy teljesen méltányolhassuk, minő érdeket, szellemi megújulást kelthet az ilyen körökben egy kiváló női alak! Hisz a férfi gondolatköre a női szív soha ki nem apadó forrásából meríti élesztő tápanyagát, a női társalgásban, mely minden abstractiót kizár, s hol a legmagasabb problémákat egyszerű szavakban kell előadnunk, — itt nyernek a férfi nagy eszméi tulajdonkép alakot, itt jön teljes öntudatára annak, a mi eddig csak homályos körvonalokban kezdett fejledezni lelkében.

S hogy Sulpicia is azon nők egyike volt, kiknek befolyása a vele érintkező férfi-lelkeken megismerszik, kik egyéniségök bélyegét rányomják környezetökre, az épen abból látszik meg, hogy az olyan kiváló tehetség, mint Tibullus, oly lelkes szavakban magasztalja őt.

Sokáig időztünk Sulpiciánál, mert hisz ő az egyedüli aranykorú nő-költő, kiről világos képet alkothatunk magunknak.

Domitianus rémkora két nő-költőt szült. Az egyik *Sabina*, a másik ismét egy az előbbinél nem csekélyebb hirű *Sulpicia*.

Amarról Martialis szól [1]) egyik epigrammjában, mely így hangzik:

---

[1]) XII, 52.

Clemenshez :

Clemens! hogyha elébb eugáni vidékre jutottál,
S hogyha elébb látnád bőszüretű mezejét:
Hozd el a testi Sabínának kiadatlan igéit,
Ámde dicső dalait drága biborba takard!
Fris rügyről fakadó rózsán örvend csak a szívünk:
Új könyvet szeretünk, melyre nem árada szenny.

Ebből az epigrammából azt látjuk, hogy Sabina Venetiának Ateste nevű városából eredt. Költeményei még akkor sem voltak ismeretesek, mikor Martialis e versét megírta. Egyebet nem tudunk róla.

Jobban ismerjük a Domitianus korabeli *Sulpiciát,* kit a közönség a Juvenalissal kiadatni szokott satirából ismer. De itt is elmondhatjuk, hogy a használat szentesíté a szokást; újabb kutatások ugyanis külső és belső okokkal kideríték, hogy a nevezett költemény nem származhatik még Domitianus idejéből sem, hanem egy későbbi gyártmány.[1]) Mind a verselés, mind a felfogás erre utal.

Hogy mind a mellett Sulpiciáról tudunk egyet-mást, azt más íróknak köszönhetjük. Meglátjuk ezekből, hogy Sulpicia nem satirákat, — nő hogy is írhatna satirát! — hanem mint minden nőköltő, eroticus, szerelmi költeményeket írt.

Ismét Martialis az, ki felvilágosítást nyujt. Ugyanis nő-költőnkre vonatkozik a következő epigrammája is:[2])

Sulpiciáról :

Sulpiciát forgassa mind az a lány,
Ki tetszeni csak egy ifjúnak óhajt.
Sulpiciát forgassa mind az a férj,
Ki tetszeni csak hitvesének óhajt.
Nincs abba vers a Médea dühéről,
Se szó lakmáiról a vad Thyestnek;
Mi gondja rá, kik voltak Scylla, Byblis!
Hirdet azonban szűz, szelid szerelmet,
Tréfás vigasságot, játszó enyelgést.
Ki helyesen itéli verseit meg,
Azt tartja, nincs hivságosabb azoknál,
Azt tartja, nincs szentségesebb azoknál.

---

[1]) Nálunk Thewrewk Emil szólt e kérdésről Egyet. Ph. K. I. 8—9.
[2]) Epigr. X. 35: De Sulpicia.

Így képzelem el Núma és Egéria
Tréfáit harmatos barlangjok árnyán.
Ha véle jársz, vagy hozzá iskolába,
Sappho, tudósabb lészsz s jóval szemérmesb.
Ám őt ha látja meg együtt te véled
Hideg Pháón, beléje lesz szerelmes.
Hiába! Mert nem vágyna lenni sem Zeus,
Sem Bacchus nője, sem Apoll leánya,
Calenusát ha tőle elragadnák.

(Ford. *Wigand János.*)

Bármily rövidke legyen is e költemény, elég tiszta fogalmat nyujt a Sulpicia költészetéről.

Calenus Sulpicia férje volt. Nő költőnkből tehát a feleség igazi vonzódása, a feleség szerelme szól. Ritka példája azon nőknek, kik az érzelmet, a boldogságot, a családból kiviszik a nyilvánosság ítélő széke elé. Martialis másutt [1]) azt mondja:

Óh mi szép tizenöt tavaszt, Calenus,
Töltöttél szeretett Sulpiciáddal;
Házasságodat Isten áldá mindig!

Sulpicia tehát boldog házasságban élt férjével, s azért elhiszszük, ha Martialis a «szűz, szelid szerelem» szószólójának mondja. Mind a mellett a könnyű vér nyomai se hiányzanak: enyelgő játsziság, tréfa s a szerelem dévaj örömei. Hisz verseinél nincs «hivságosabb», nincs «szentségesebb». Költeményeinek ezen könynyed hangjáról mások is szólnak. «Sulpicia dévajságát», «csipdesését» itt-ott idézik az írók.[2])

S ezzel befejeztük volna vázlatunkat a tulajdonképi római nő-költőkről. Azokat, kikről ezután szólunk, már csak azért sem szabad szoros értelmű római nő-költők közé sorozni, mert vagy keresztények valának, vagy az igazi római szellemtől távoleső valamelyik provincziában születtek és működtek.

A IV. Kr. utáni században élt *Anicia Proba.* Férjét Adelphiusnak hitták, s ha Ammianus Marcellinus egyik helyén [3]) ezt az Adelphiust kell értenünk, akkor Anicia Proba igen előkelő nő lehetett. Mert Adelphiusnak (Ammianus nyomán) 351-ben Mag-

---

[1]) X. 38, 1. kk.

[2]) Fulgentius, Myth. I. 598: Sulpiciae procacitas; Aurorius, cento nupt. (fin.): pourire opusculum Sulpiciae, frontem caparare.

[3]) XVI. 6, 2.

nentius idejében városnagy (præfectus urbis) s az udvarnál is nagy tekintélyű ember volt. Ha hozzáveszszük Ammianus további megjegyzését, mely szerint Adelphiust ugyancsak Magnentius idejében valami Dorus azzal vádolta, hogy uralomra vágyik, születését a IV. század második vagy legfölebb harmadik évtizedébe helyezhetjük. Hogy pedig ennek az Adelphiusnak a neje volt Anicia Proba, kitűnik abból, hogy az utóbbi alább említendő művének a kéziratán Montfaucon szerint [1]) ez az aláírás olvasható: «Miután Proba, Olybrius és Alypius anyja, [2]) Constantiusnak [3]) Magnentius elleni háborúját elvégezte volt, megírta ezt a könyvet is», és maga Anicia költeménye bevezetésében ezt mondja:

Népfejedelmekről, kik a béke kegyes kötelékét
Eltépték, a királyi ölésekről s fene harczról
Zengtem elébb, megvallom.

Minthogy tehát Anicia elébbi munkájáról ugy beszél, mint régen elkészültről, s minthogy e mű tárgya, Constantius háborúja Magnentius ellen 350-től 353-ig folyt le, körülbelül 360—380-ba tehető Anicia fenmaradt művének a keletkezési ideje.

Anicia Proba ránk maradt műve már nem önálló költői conceptió terméke, hanem az eszmékben szegény hanyatló költészetek jellegével bír. Költeménye Vergilius-féle cento. Czíme: «A világ teremtéséről és az evangeliomokról» («De fabrica Mundi et evangeliis»). Proba e költeményben Vergilius-féle helyekkel és versekkel összetoldozza-foldozza az ó-testamentombeli teremtést és vízözönt, s ez a költemény első része; a második, sokkal terjedelmesebb részben Krisztus életét és szenvedéseit írja le a születéstől egész a mennybemenetelig. Mint minden ilyfajta gyártmány, költői értékkel nem bír, s legfölebb az irodalomtörténet mellékesebb fejezeteibe való.

Nevöknél egyebet nem tudunk más két IV. századbeli nő-költőről. Az egyik *Euchrotia*, a másik leánya *Procula*. Mindkettő Priscillianus modorában írt. [4]).

---

[1]) Teuff. R. L. G. 436. §. 15.

[2]) Ez az adat téves. A glossator a mi Próbánkat összezavarja egy másik Anicia Faltonia Próbával, ki Sex. Petroniusnak volt a neje; s kire nézve v. ö. Pauly, Real Enc. s. v. Olybrii, 2.

[3]) Teuffelben: Constantini, a mi lehetetlen.

[4]) Teuff. 401. §. 8.

Az 5. v. 6. században élt *Eucheria poetria*, elegia-iró, a kitől egy nehézkes és keresett nyelven írt költemény maradt ránk. Egyik, hozzá nem méltó, s a költeményben *servus* és *rusticus*-nak nevezett kérőjéhez van intézve. Wernsdorf, ki a költeményt kiadta, [1]) azt hiszi, hogy Eucheria aquitáni vagy galliai eredetű, előkelő hölgy volt.

Alig tartozik már ide a 680-ban Kr. u. elhalt *Gandersheimi Hroswitha* apácza, ki Terentius stilusában és modorában hat keresztény vigjátékot írt.

Valószínű, hogy az említetteken kívül még több nő-költő élt Rómában, kikre a feledékenység leple borult. De vajjon ezek oly kiválóak voltak-e, hogy ebbeli tájékozatlanságunknak nagy kárát vallanók, az legalább is kétséges. Mert hisz általában véve még is elmondhatjuk, hogy a mi igazán hatalmas, igazán nagy termett az antik irodalom mezején, az vagy fenmaradt egész a mi korunkig, vagy ha nem, gyenge fogalmat mégis alkothatunk róla azon nyilatkozatok alapján, melyeket más egykorú vagy későbbi iróknál találunk.

De ugyanez nem áll a többi római nő-költőről. Azokon kívül, kiket fennebb említettünk, még csak hirét sem veszszük egynek sem, jeléül annak, hogy az itt-ott még feltünedezett nő-költők csakis mulékony hatást gyakoroltak.

Páncsova. Dr. Fináczy Ernő.

A mámor.

(Anakreon.)

Hogyha Bacchus jő, ölében gondjaim
Eloszolnak, dalra nyílnak ajkaim.
S hogy szivemben édes érzést kelt dalom,
Krézus kincsét mind enyémnek gondolom. —

Koszorúm ha fürteimre fűzhetem,
Világ gondját, búját, baját megvetem.
Fogjon fegyvert hősi bajnok ; én bizony
Csak ledőlök pamlagomra, s jót iszom. —

Hozz, fiú, bort, s adj kezembe telt pohárt,
Mit se gondolj azzal, hogy ha tán megárt.
Hisz jobb ittasan feküdnöm ágyamon,
Mint halottan kiterítve gyászpadon. —

Ford. Gergely Károly.

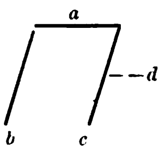
[1]) Poett. Latt. Min. praef. 65. kk.

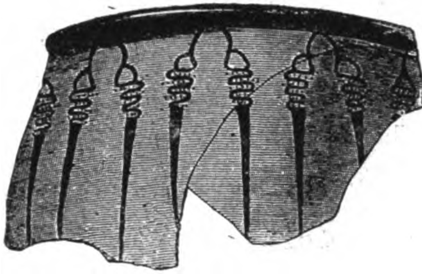
SCHLIEMANN KUTATÁSAIRÓL.

III. (Vége.)

Schliemann említett Pausanias-interpretatiójának helyességébe vetett föltétlen bizalommal vitte véghez mykenæi ásásait. 1876-iki kutatásait megelőzőleg rövid ideig Tirynsben, Argostól délkeletre ásatott s számos kis terracotta-teheneket, egy kis phrygiai sipkás, bronzból készült emberi figurát, kőből való orsógombokat, obsidiánból való késeket stb. talált. Ama tehén-alakokat «Kuhidole»-nek mondja s mint Hera-bálványkákat emlegeti, a homeri βοῶπις és γλαυκῶπις mellékneveket *tehénfejű*-nek s *bagolyfejű*-nek fordítván. Az ezen nézet ellen s a mellette felhozható indokokat alantabb fogjuk felemlíteni. Mykenæben az akropolison 1876. augusztus 7-én kezdett ásatni s több síremlékre vagy emléktöredékre akadt (l. az 1. számú ábrát), melyek a személyek utánzásában világosan mutatják az egyptusi befolyást. Festett cserepek, arany- s ezüstékszerek készítésére szolgáló formakövek (lásd a 2*a*, 2*b* czímű rajzokat), mázas agyag-csecsebecsék, egy kétélű bronzbárd, achat-, onyx-, steatit (lapis ollaris)-, serpentinkövek, részben gyűrűben s archaicus intaglio-állatutánzásokkal, egy gyöngy s más hasonló tárgyak kerültek egymásután napfényre. A kincses ház, oroszlános kapu s az agora kiásása közben mindenféle festett vázát találtak. A mykenæi régi edények festéke általában igen állandó, az alakok ábrázolása (lásd a 7., 8., 9., 10. sz. rajzokat) szövészeti, ha úgy szabad mondanom, vagy hogy Conze kifejezését használjam, textil-empaistikus, feltalálható lévén rajtuk ama jellemző linearis — egyenes és szögletes vonalú — ornamentika, mely a szövészetre s hímzésre megy vissza, s a köralakú, mely az érczművességre utal.

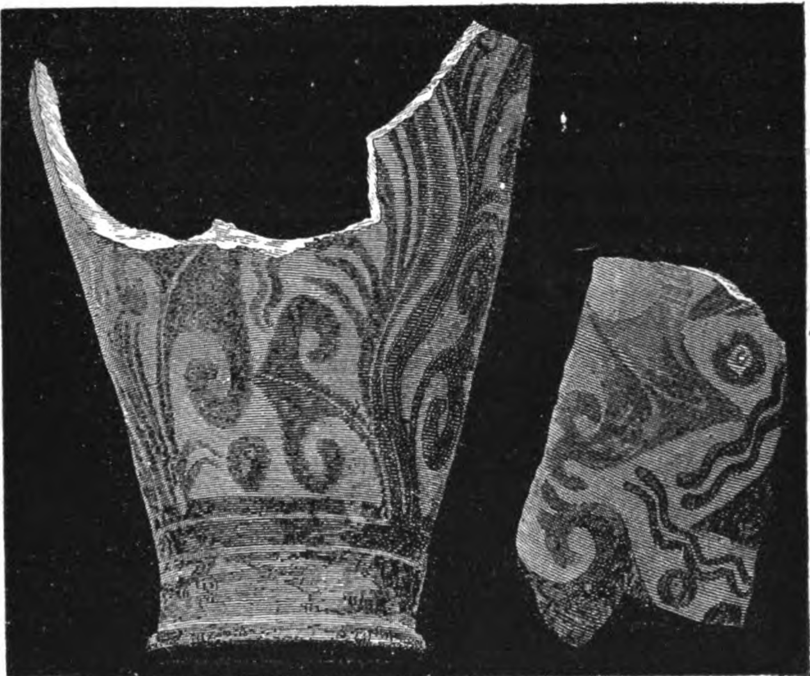
Az agora az akropolis nyugati részében feküdt. Két párhuzamos, ferdén álló kőtáblákból való kör keríti be. Ezekre felül egy-egy vízszintes tábla (*a*) volt illesztve, a melyek közül hat *in situ* találtatott. A két ferdén álló tábla közti tér 1 láb és 4 hüvelyknyi magasságban kövekkel van betöltve, a többi köz pedig ott, a hol a fedő, vízszintes, kőtábla megvan, tiszta kagylókkal kevert földdel van betöltve, a hol nincs olyan harmadik tábla, cserepekkel

7. szám.

Festett mykenaei edénydarab, felényi nagyságban.

8. szám.

Régi, korongon készült edénytöredékek a második kiásott sírból. Körülbelül 1/3 nagyságban.

s mindenféle szeméttel van tele. A kezdetleges ábránkban *b*, *c*-vel jelölt táblák 75°-nyi szög alatt befelé hajlottak. Az általuk alakított körön belül a talaj (*d*) magasabb volt, úgy hogy a vízszintes (*a*) táblákon körben ülők lábai igen kellemes nyugvópontot találtak. Paley F. A. tanár hangsúlyozta először nyilvánosan Newton K. T. s Schliemann azon nézetét, hogy a táblák ülőhelyet képeztek. Nézete szerint a körben járó tánczok, κύκλιοι χοροί, és a dithyramboknak vagyis a κυκλιοδιδάσκαλοι műveinek szavalása határozta meg a köralakot. Hogy a régi agora általában oly kerek formájú volt, több mint valószínű, s hogy az összegyűlt nép körben ült, míg a szónok a középen állott, bizonyos. Ἀνέστη, ἀνιστάμενος μετέφη mondja Homeros a hősről, a ki az agorán szólani készül. Ha elhallgat, így szól: ἤτοι ὅγ' ὣς εἰπὼν κατ' ἄρ' ἕζετο (Iliad. I. 68)[1]). Sőt az Ilias XVIII. énekében a trójaiak gyülekezéséről ekként szól:

ὀρθῶν δ'ἑσταότων ἀγορὴ γένετ', οὐδέ τις ἔτλη
ἕζεσθαι· πάντας γὰρ ἔχε τρόμος, οὕνεκ' Ἀχιλλεὺς ἐξεφάνη,
(v. 246—248.)

kiemelve mintegy, hogy szokatlan volt le nem telepededni az agorán. Achilleus pajzsának dombormüveiről szólva pedig ezen nevezetes szavakat mondja (XVIII, 501—508): λαοὶ δ'εἰν ἀγορῇ ἔσαν ἀθρόοι . . . . . δύο δ'ἄνδρες ἐνείκεον . . . .

ἄμφω δ'ἱέσθην ἐπὶ ἵστορι πεῖραρ ἑλέσθαι.
λαοὶ δ'ἀμφοτέροισιν ἐπήπυον, ἀμφὶς ἀρωγοί·
κήρυκες δ'ἄρα λαὸν ἐρήτυον· οἱ δὲ γέροντες
εἵατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ,

---

1) Az Ilias II. énekében így szól Homeros (v. 91—99):

ὣς τῶν ἔθνεα πολλὰ νεῶν ἄπο καὶ κλισιάων
ἠϊόνος προπάροιθε βαθείης ἐστιχόωντο
ἰλαδὸν εἰς ἀγορήν· μετὰ δὲ σφίσιν Ὄσσα δεδήει
ὀτρύνουσ' ἰέναι, Διὸς ἄγγελος· οἱ δ'ἀγέροντο
τετρήχει δ' ἀγορή, ὑπὸ δὲ στεναχίζετο γαῖα
λαῶν ἱζόντων, ὅμαδος δ'ἦν· ἐννέα δὲ σφεας
κήρυκες βοόωντες ἐρήτυον, εἴποτ' ἀϋτῆς
σχοίατ', ἀκούσειαν δὲ διοτρεφέων βασιλήων.
σπουδῇ δ'ἕζετο λαός, ἐρήτυθεν δὲ καθ' ἕδρας
παυσάμενοι κλαγγῆς· ἀνὰ δὲ κρείων Ἀγαμέμνων
ἔστη σκῆπτρον ἔχων.

9. szám.

A mykenaei kincses házban (az alsó városban), a Schliemann Sophia asszony által kiásott előteremben (dromos), három méternyi mélységben talált edénydarab. Mértani rajz. Valószínűleg későbbi időből való, mint a «királyi» sírboltok körül talált edénytöredékek.

10. szám.

Edénydarab a mykenaei akropolisból. Hattyúk utánzása. Öt méternyi mélységből.

σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χερσ' ἔχον ἠεροφώνων·
τοῖσιν ἔπειτ' ἤϊσσον ἀμοιβηδὶς δὲ δίκαζον·
κεῖτο δ'ἄρ' ἐν μέσσοισι δύω χρυσοῖο τάλαντα,
τῷ δόμεν ὃς μετὰ τοῖσι δίκην ἰθύντατα εἴποι.

(S a nép a piaczon összegyülve volt; ugyanis két férfi czivakodott . . . mindketten pedig igyekeztek, hogy a biró előtt eldöntést nyerjenek. A nép mind a kettőt bíztatta, kétfelől segítő: hírnökök pedig a népet visszatartóztattak; a vének pedig ültek simított köveken, szent körben és a fennen kiálltó hírnökök pálczáit kezükben tartották: azokkal aztán gyorsan felállottak s váltakozva itéltek. S a középen két arany-talentum feküdt, hogy annak adják, a ki legigazságosabban szól.) Íme világos, hogy milyen volt azon ülésre száut simított kövekkel kerített, Zeusnak s Themisnek szentelt hely, a melyben «ἱερὸς κύκλος»-t képezve ültek a vének. Hogy még csak egy helyet hozzunk fel Homerosból, felemlítjük a phaiakok gyülekezésének leirását (Od. VIII.):

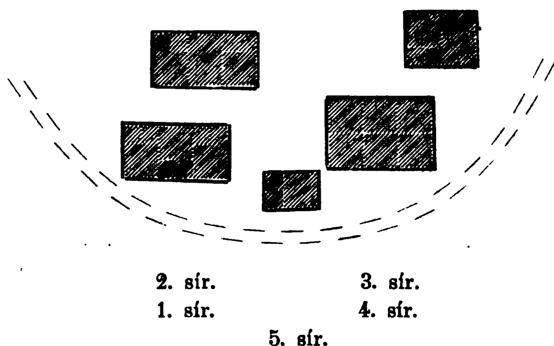
τοῖσιν δ'ἡγεμόνευ' ἱερὸν μένος 'Αλκινόοιο
Φαιήκων ἀγορήνδ', ἥ σφιν παρὰ νηυσὶ τέτυκτο.
ἐλθόντες δὲ καθῖζον ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοισι
πλησίον· (V. 4—7.)

καρπαλίμως δ'ἔμπληντο βροτῶν ἀγοραί τε καὶ ἕδραι
ἀγρομένων· (V. 16, 17.)

(Őket Alkinoos szent lelke vezette a phaiakok agorájára, mely a hajók mellett volt készítve. S miután [oda] mentek leültek simított kövekre közel [egymáshoz]. — S gyorsan megteltek gyülekező emberektől a gyüléshely s az ülések.)

Sophokles (Oedipus Rex 161) így szól: Ἄρτεμιν ἃ κυκλόεντ' ἀγορᾶς θρόνον εὐκλέα θάσσει (Artemist, ki az agora *kerek*, dicső trónján ül). Ezen trón a szónok állóhelyére, a kerek agora közepére képzelendő. Euripides (Orest. 919) *kerek* agorát (ἀγορᾶς κύκλον) említ. Paley nézete szerint Euripides a mykenæi akropolis agoráját maga látta s (Elektra, 710) πέτρινα βάθρα (kőből való ülőpadok) alatt az azt körülvevő, nagy, kerek, kőből való padokat érti. Schliemann Newton K. T. két citatióját hozza továbbá fel, a melyekben Thukydides a kerkyrai agora κύκλος-át említi s Pausanias (I, XLIII, 4 s 8) így szól a megaraiakról: βουλευτήριον ἐνταῦθα ᾠκοδόμησαν, ἵνα σφίσιν ὁ τάφος τῶν ἡρώων ἐντὸς τοῦ βουλευ-

τηρίου γένηται (tanácskozási helyet építettek ott, hogy nekik a hősök sírjai a helyen belül legyenek) — Κοροίβῳ δέ ἐστι τάφος ἐν τῇ Μεγαρέων ἀγορᾷ (Koroibos sírja is a megarabeliek agoráján van). De más eset is van arra, hogy az agorán belül sírok voltak. Úgy volt az Mykenæban is. Schlieman az agora alatt öt pompás sírt talált fel, melyek ekként voltak elhelyezve.

2. sír. 3. sír.
1. sír. 4. sír.
5. sír.

Az agorán kívül, de közel hozzá egy hatodik, holttestet nem rejtő sír került napfényre. Az előbbi öt sírban összesen tizenhét többé-kevésbé elégett holttest lett találva, itt-ott máglyanyomok a földben; a hatodik sírban csak kincsek voltak. Nem szándékom az ásások folyását leírni, hanem csak a meglelt kincseket fogom részben felsorolni. Számos elefántcsontból, terracottából, ezüstből, színes s színtelen üvegből, bronzból, obszidiánból, fából, achatból, sardonyxből, amethystből, kristályból, borostyánkőből stb. készült tárgyakon kívül, aranyból készült edények és ékszerek, — öntött alakban s mint repoussé (vert) munka, — nagy számban kerültek elő. Az aranytárgyak súlya megfelel 50,000 aranyforint súlyának, értéke majdnem megbecsülhetetlen. A holttestek mindenféle aranytárgyakkal dúsan el voltak árasztva. Fejükön diadémák, arczukon maszkok voltak, az elhunytak arczvonásaival. A negyedik kiásott sírban közel az egyik holttest koponyájához egy állat, mondjuk Schliemannal, egy oroszlán-maszk feküdt puha aranyból. A hatodik, már az agorán kívül fekvő sírban talált egyik gyűrű rajzán (lásd a 13. ábrát) hasonló maszkokat lehet némi jó akarat mellett fölfedezni. Deligeorges Leonides úr szerint Kidnos cycladi szigeten az asszonyok mai napság is a nap heve ellen ezen intaglio-utánzaton látható maszkokhoz hasonló álczákot hordanak

durva szövetből. Hasonló görög álczákról többet nem tudunk s Schliemann sem találta még meg homerikus nevüket.

A hullák ott égtek el, a hol kiásatásukkor feküdtek. Alattuk kavicsréteg, rajtuk s mellettük aranyékszerek, azonkívül felettük 3—4 hüvelyknyi vastagságu fehér agyagföld s azon egy második kavicsréteg feküdt.

Huszonkét aranyváza, kanna, serleg, tizenöt ezüstedény, százötven bronzból való kétélű kard, többnyire töredék, négy öv, számos diadéma, három aranyból való díszes mellvért, körülbelűl tizenkétszáz aranylémemezke (l. péld. a 4. számu rajzot) s hétszáz különböző (ember-, állat-) alakú kisebb igen szép aranytárgy, aranyból való gyürűk, fülbevalók, tűk, karpereczek kerültek elő.

Több érdekes tárgyat rajzban adunk. A diszítésekben szembeszökő sok helyütt az ázsiai befolyás. A 11. számu hosszukás pajzsalakú lemez a harmadik sír egyik hullájának fején találtatott, a koponya egy része rajta tapadt. Párhuzamos vonásokkal és egy sor kiálló pontokkal van diszítve s a diadéma közepe felé szélesbedő széllel bír. A jobb s a bal oldalszél közti tér egész széltében ki van töltve hét külömböző nagyságú domborodással, melyek körül körben kisebb-nagyobb dombordiszítmények huzódnak. A nagy domborodások közti tér mindenik oldalon egy sor kisebb domborodás által van kitöltve. A diadéma két végén lyuk van, a melyen bizonyosan aranydrót huzódott át, melylyel az ékszert a fejre erősitették.

A 12. rajz egyikét azon számtalan aranyos gomboknak ábrázolja, melyeket Schliemann a negyedik mykenæi sírban lelt. Az ezen sírban feküdt öt holttest körűl száztíz, virágot ábrázoló aranylemez, négyszáztíz díszes aranylemezke s száztizennyolcz intaglio diszítésű, kerek fadarabkára erősített, kis, aranyból való lemez került elé. Megemlítettük, hogy a holttestek ott lettek elégetve a hol feküdtek. Schliemann ama negyedik sírban nyolcz nagy, nem gombalakú fára erősített kerek lemezt talált. «Minthogy, úgymond, néha a kardok mellett egész sorait találom az ilyen mindinkább kisebbedő gomboknak, meg vagyok győződve a felől, hogy folytonos sorban a fegyverek hüvelyeire voltak ragasztva, a legnagyobb gomb t. i. oda, a hol a hüvely legszélesebb volt, míg a többi gomb a hüvely szélességéhez mérten kisebbedett. Megjegyzésre méltó azonkívül, hogy mindenütt, a hol az arany gombok megtartották volt a fadarabkát, az utóbbin mindig ott látjuk

11. szám.

Aranydiadéma, a mykenaei harmadik sír egyik hullájának fején találtatott. Körülbelül $^1/_5$ nagyság.

12. szám.

Aranylemez. Fadarabkára erősítve gombot képez. A mykenaei negyedik sírból való. Természetes nagyság.

ugyanazon intaglio-diszítést, a melyet az aranyon látunk; ennélfogva kétségtelen, hogy az intaglio-munka akkor lett végezve, a mikor a lemez már a fára volt erősítve és hogy ezen az aranyra tett bemetszések a mester kezének nyomása által reprodukáltattak.»

A 13. számú rajz egy a hatodik sírban talált aranyból való gyürű kövén levő intaglio-rajzokat adja vissza; leirásuknál Schliemann így szól:

«A nézőtől balra egy fa utánzata van, a melynek törzse bizonyára hasonlít a pálmáéhoz; tizenöt rövid ága van, a melyeken nem látunk leveleket, hanem nagy kis, gyümölcsökből alakított gerezdeket; mindenik gerezd ananászhoz hasonló; a fa

13. szám.

Aranyból való gyürű az agorától délre levő sírból, dupla nagyságban.

alatt kis leány áll, kissé hátrahajlik s két karját egyenesen kitárja az alacsony gyümölcsgerezd alá, mintha leszedni akarná. Tisztelt barátom Orphanidisz T., a növénytan tanára Athénben, azt mondja, hogy görögzhon valamennyi fája közűl ez a fa leginkább fenyőhöz hasonlít, de hogy, a kis leány egy gyümölcsét akarván leszedni, a gyümölcs kétségkívül ehető volt; ő tehát azon véleményen van, hogy a művész itt egy kenyérfát akart ábrázolni, mert India valamennyi fái közt a kenyérfa hasonlít leginkább az előttünk lévő fára. De én nem emlékszem arra, hogy láttam valaha kenyérfát Indiában, csak Közép-Amerikában láttam. — Tisztelt barátom v. Heldreich, a botanika tanára Athénben, ellenben azt hiszi, hogy

a régi mykenæi művész itt egyszerűen egy szőlőgerezdekkel terhelt szőlőtőt akart utánozni s hogy csak ügyetlensége folytán lett a tőből vastag fa. Én tökéletesen osztom nézetét. — A kis leány fejéről két hosszú hajfonat lóg le háta mentében; a ruha a derék alatt két párhuzamos vonás által három részre van osztva, valószínűleg, hogy pompájára figyelmeztessen; a karokról két szallag lóg le, melyek a ruha ujját jelképezhetik.»

«A fa másik oldalán, jobb karjával reá támaszkodva, egy nagy, nemes, görög arczvonású nő ül; szemei nagyok, orra egyenesen lehalad homlokától, mint a Parthenon dombormüvein; a fej csúcsba végződő turbánnal van fedve, a mely alatt hajfonat lóg le hátára; a turbánon épen a hajfonat fölött két diszítést látunk. Különösen figyelmeztetem az olvasót a sajátságos jelre, épen a homlok felett, a mely valószínűleg diadémát akart jelképezni; de ilyforma diadémát nem találtam az öt sír egyikében sem; a ruha felső része feszesen ül a testen, melle mégis kiáll; a ruha alsó része számtalan vízszintes vonással van diszítve és széles nadrágok formájával bír, melyek félholdalakban a bokánál végződnek; míg a jobb kéz ölében nyugszik, az asszony felemelt bal kezében három mákvirágot tart, a melyet, látszólag, egy pompásan öltözött magas asszonynak nyujt, a ki előtte áll s jobb kezét a virágok felé kinyujtja.»

«Ezen nagy álló asszony fején turbánforma tárgy látható, a mely hasonló a most Indiában divatos turbánokhoz, csakhogy csúcsban végződik, a melytől hosszú dísz lóg le a hátára. Másik különbség az, hogy a turbán előrészéről valami álarcz nyúl le, a melyen tisztán megismerjük a két szem és az orr helyét; de itt az álcza föl van tolva, s alatta az asszony szemeit látjuk. — — Nyaka alatt mellén két párhuzamos vonás van, melyek valószínűleg nyaklánczokat jelentenek. — — A nadrágok alsó vége alatt látható, hogy az asszony alsó nadrágot visel, a mely csattal van megerősítve.»

A második álló, kissé előrehajló asszony feje fölött látható alakot, a pálczával kezében, Schliemann palladiumnak veszi. Ugyanennek részben való utánzását látja Schliemann azon hat levélalakú rajzban, a melyet jobbra a gyűrű szélén látunk. Ez utóbbiak nagyon hasonlítanak a κράνος κορινθιακὸν-hoz, vagyis Pallas Athéné korinthiai sisakjához, a mint a Kr. e. negyedik századbeli korinthusi érmeken látható; a sisak fölhúzható álczaforma előrészén látható két szem, orr s száj nyílása. A gyűrű

felső határa alatt két hullámalakú vonal van, a mely hihetőleg a tengert ábrázolja, mint a tarentumi érmeken. A tengerből balra a nap, jobbra a hold sarlója emelkedik fel:

ἐν μὲν γαῖαν ἔτευξ', ἐν δ'οὐρανόν, ἐν δὲ θάλασσαν,
ἠέλιον τ' ἀκάμαντα, σελήνην τε πλήθουσαν, . . .

(s reá a földet csinálta, az eget, a tengert, s a nem fáradó napot s a növekedő holdat.)

Vajon csakugyan az Atrida s az övéinek sírboltjait fedezte fel Schliemann? Ki a megmondhatója?! Ha majd egyszer az egész mykenæi akropolist s az alsó várost is átásták, nagyobb biztossággal szólhatunk hozzá.

IV.

Említettük (Phil. Közl. ápr. füzet, 302. oldal), hogy Schliemann már 1869-ben azon meggyőződésre jutott, hogy a homeri Trója *Hissarlik* dombja alatt feküdt (lásd az 5. számú kis térképet), nem pedig, a mint addig általában hitték, a Troas déli részében fekvő Bunarbasi nevű falu alatt. «Ezen föltevésnél — úgymond Schliemann, — a falu lábánál fekvő forrásokat a Homer által felemlített két forrásnak[1]) kellett venni, melyek egyikéből meleg, másikából hideg víz bugyogott ki. Én ezek helyett harmincznégy forrást leltem s valószínű, hogy negyvenen vannak, mert a törökök Kir-Gyöz-nek, «negyven szem»-nek, hívják a helyet; azonkívül minden forrásban egyenlő, 17 C. °-ú, hőt találtam.» (Ilios, p. 23.) Míg Bunarbasi a Hellesponttól egyenes vonalban csaknem tizenhárom kilométernyire fekszik, kitűnik az Iliasból, hogy Iliontól a tengerig alig volt messzebb köz négy kilométernyinél. Azonkívül lehetetlen föltenni, hogy Achilleus Hektort a sikságban Trója falai körül üldözhette volna, ha Trója csakugyan a bunarbasii magaslaton feküdt volna. Mi több, száz külömböző ponton

---

[1]) κρουνὼ δ' ἵκανον καλλιρρόω, ἔνθα τε πηγαὶ
δοιαὶ ἀναΐσσουσι Σκαμάνδρου δινήεντος·
ἡ μὲν γάρ θ' ὕδατι λιαρῷ ῥέει, ἀμφὶ δὲ καπνὸς
γίγνεται ἐξ αὐτῆς ὡσεὶ πυρὸς αἰθομένοιο·
ἡ δ' ἑτέρη θέρεϊ προρέει εἰκυῖα χαλάζῃ,
ἢ χιόνι ψυχρῇ, ἢ ἐξ ὕδατος κρυστάλλῳ.
(Iliad. XXII. v. 147—152.)

megkisérlett ásások csaknem semmi eredményre sem vezettek. Schliemann kutatásai Bunarbasi környékén is eredménytelenek voltak, míg Strabo *Novum Iliumának* (τὸ νῦν Ἴλιον stb.) építőhelyére nem jutott. Ez 3 angol mérföldnyire (4.8 kilométer) fekszik a Hellespontustól s külömben is minden tekintetben megfelel az Ilias topographiai adatainak. Hissarlik dombja Novum Ilium észak-nyugati sarkát képezte s rögtön magára vonta kutatónk figyelmét, ki a város akropolisát, Homer Pergamosát látta benne. A domb a tenger színétől számítva 49.48 méter magas, csúcsától a sziklás talajig 52½ láb van.

Hissarliknak Trójával való azonossága mellett az angol Maclaren e század első tizedeiben emelt szót. Mások kissé odébb kelet-dél-keletre tették Ilios helyét. Ma a trója-hissarliki és a rója-bunarbasii elméletek mellett írt művek egy kis könytárat képeznek. A rendkívül fáradságos s költséges munkálatok lefolyásának történetét elmellőzve, röviden eredményüket sorolom föl tnagyjából.

Schliemann valószínűleg hét város romjait találta a dombban. A legfelső réteg a görög Ilion romjait foglalja magában; átlag hat láb mélyre terjednek. Az ezután következő maradványok hat és fél lábnyi mélységig egy második, valószínűleg lydiai, telepítvénytől származnak. Ezek alatt tizenhárom lábnyi mélységig egy præhistorikus város romjai találtattak. A házak valószínűleg fából és agyagból állottak. Korongon készült terracotta-edények, számtalan orsógomb, kevés kőből való s nehány bronzból vagy rézből való tárgy került elő. Az edények s egyes márványdarabok emberformájuak. Schliemann a szemöldököt, orrt és szemeket alkotó vonásokat bagolyszerűeknek látja s emberi testről s bagoly fejről szól. De ezen bagolyhoz való hasonlóság nem mindenik alakon szembeötlő. Egy kevéssé mélyebben talált ilyen, már kevésbé primitiv alakú edény rajzát 21. számú ábrán láthatja az olvasó. Csakhogy a többi edényen rendesen két női-emlő alakú kidudorodás, kétoldalt szárnyhoz hasonlítható fogó és a néha leszögezett *pudendum* látható. Tovább ásva, a tizenhárom lábnyi mélységtől huszonhárom lábnyiig található maradványokat Schliemann egy negyedik, præhistorikus, városnak tulajdonítja. A házak gerinczei jó állapotban maradtak fenn. Számtalan kőből való fejszék, bárdok, kézi malomkövek, súlyok, fűrészforma kések, bronzból való fegyverek, orsógombok, korongon készült edények, kis tengeri kagylók, czethalból

való gerinczcsigolyák [1]) és vadkanfogak stb. nagy számban találtattak.

Az ötödik város,[2]) a melynek maradványai huszonhárom lábnyi (hét méternyi) mélységből harminczhárom lábnyi (tíz méternyi) mélységig feküsznek, *volt Schliemann nézete szerint a homeri Trója.* A *Trojanische Alterthümer* czímű művében lenyomtatott naplójegyzetekben egy helyen (1872. jun. 18-án) ekkép szól: «Ha nem volnának azon gyönyörű terracották, miket csupán csak az ősi talajon (Urboden) egészen két méternyi magasságig találok, megesküdnék reá, hogy nyolcz és épen tíz méternyi mélységben (a hegy csúcsától) a homéri Trója romhalmazában vagyok.» S csakugyan ha nem is biztos, mégis valószínű, hogy ama, föntről ötödik, alulról harmadik, romréteg a homéri Trója maradványaiból áll. Homer leirásai sok tekintetben annyira ráillenek arra, a mit Schliemann lelt, hogy az ember nem csodálja a midőn azt olvassa szerző művében, hogy még a Σκαιαὶ πύλαι, a skaiai kapu, tolózárait is megtalálta s ha őket lerajzolva is látja («Ilios», p. 42). A skaiai kapuról még talán egy következő czikkben fogunk szólani, a midőn majd röviden a Troas topographiáját is adjuk. A csúcstól harmincz lábnyi mélységben egy tizenhét és egy negyed lábnyi széles útra bukkant kutatónk.

Az út ötödfél — öt láb hosszú és harminczöt hüvelyk — ötödfél láb széles kőtáblákkal van kövezve s délnyugati irányban a síkságra levezet. Oly lejtősen halad, hogy a míg nyugatra, a menynyire ki van ásva, harmincz lábnyira van a hegy csúcsa alatt, addig harminczhárom lábbal odébb harminczhét lábnyi mélységben találjuk. A szépen kövezett út, — csakugyan εὐκτιμένη ἀγυιά, — végén, a mely a síkságba vezetett, két kaput talált húsz lábnyi távolságban. Az első az által képeztetik, hogy az oldalfalból két 2½ és 2¾ lábnyira egymás átellenében kilépő 3¼ láb magas, 3¾ láb széles kőfal van. A köz e két bejáratot alkotó fal közt 12¼ lábnyi. Köztük egy hosszú rézből való durva toló feküdt, mely valószínüleg a két, fából való ajtószárnyat tartotta valaha össze. A második bejárat hasonlókép 2 láb magas, 3 láb széles és körülbelül 2½

[1]) Schliemann megjegyzi, hogy a kis-ázsiai tengerekből a czethalak azóta kivesztek.

[2]) Megjegyezzük, hogy a romhalmazoknak ekkénti rétegekre való fölosztása igen kényes dolog s hogy Schliemann apodiktikus, de néha változó fölosztását épen nem vehetjük absolut igazságnak.

lábnyira előhaladó kőfalak által képeztetik. Ezek közt is hasonló, de kisebb toló feküdt. A város körfallal van kerítve. Ezen belül ama széles út mentében, igen közel a kapuhoz, Schliemann egy jó állapotban fenmaradt házra bukkant, a melyet mindjárt el is nevezett — Priamos házának.

Ezen házban magában s közvetlen közelségében *tiz* nagyobb s kisebb kincsre bukkantak. Hármat közülök a munkások elloptak és modernizáltattak. Ezeket később a török kormány elkobozta. Öt-hat fontnyi ékszerekből összeforrt, faszénnel vegyes arany-tömegből s több aranyékszerből állottak. Virchow a várost az «aranyváros»-nak nevezi és a leletekben, melyekben főleg assyr stylus ismerhető föl, kereskedelmi és zsákmányolt tárgyakat lát. A legnagyobb kincsre maga Schliemann akadt az említett ház mellett, a város körfalán, huszonnyolcz lábnyi mélységben. Egy részének átnézetét az olvasó a 14. számú ábrán látja. (Lásd a hozzá való magyarázatot.)

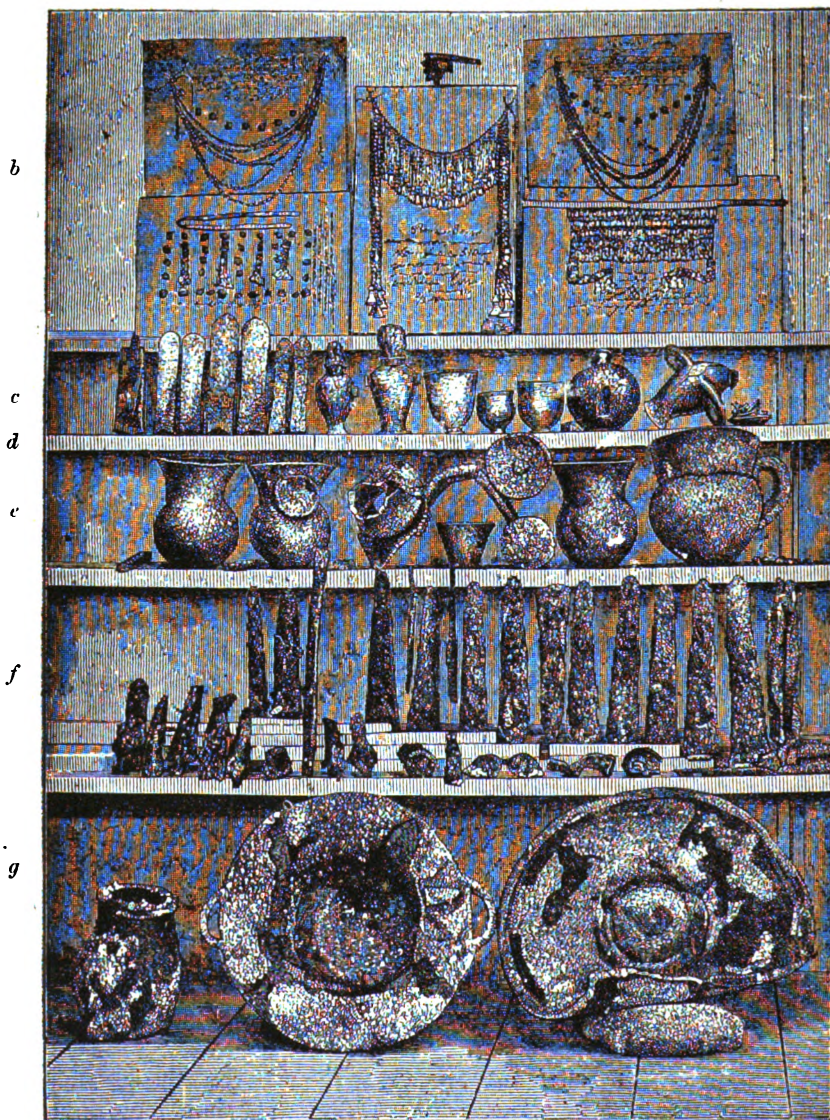
A város tűzvész alkalmából pusztult el, a minek számos kézzel fogható és félre nem ismerhető nyomát itt fel nem sorolhatom. A tárgyak olyformán voltak összerakva, hogy biztosnak vehető, hogy faládába voltak rakva.[1]) Lehet, hogy a többi később közelében talált kincsekkel a házból le lett hányva, lehet az is, hogy valaki menekülés közben a körfalig czipelte s aztán ott hagyta. A ledülő romok azután betemették.

A 14. ábra mellett egyenkint fölemlített tárgyakon kívül volt még ezen «nagy kincs»-ben 13 bronzból való lándzsahegy, 14 bronzból való harczi bárd, 7 kétélű bronzból való tőr, 8700 kisebb ékszer. A 14. számú ábrán, a második sorban levő (*b*) tárgyaktól jobbra a hat ezüst *talentum* előtt levő tárgy láncsahegy bronzból, csakhogy egy csatabárddal összeforrt. Felső végén egy kis nyilással bír;

---

[1]) Ἦ, καὶ φωριαμῶν ἐπιθήματα κάλ' ἀνέωγεν,
ἔνθεν δώδεκα μέν περικαλλέας ἔξελε πέπλους,
δώδεκα δ' ἁπλοΐδας χλαίνας, τόσσους δὲ τάπητας,
τόσσα δὲ φάρεα καλά, τόσους δ' ἐπὶ τοῖσι χιτῶνας
χρυσοῦ δὲ στήσας ἔφερεν δέκα πάντα τάλαντα,
ἐκ δὲ δύ' αἴθωνας τρίποδας, πίσυρας δὲ λέβητας,
ἐκ δὲ δέπας περικαλλές, ὅ οἱ Θρῆκες πόρον ἄνδρες
ἐξεσίην ἐλθόντι, μέγα κτέρας· οὐδέ νυ τοῦ περ
φείσατ' ἐνὶ μεγάροις ὁ γέρων, περὶ δ'ἤθελε θυμῷ
λύσασθαι φίλον υἱόν. (Il. XXIV. 228—237.)

a

14. szám. *h*

a) A kincses láda kulcsa (κλῄς). *b)* Az aranyból való diadémák, homlokra való ékszerek, fülbevalók stb. A kulcs alatt levő arany-diadéma (πλεκτὴ ἀναδέσμη) 20,4 hüvelyk hosszú, 74 kis és 16 hosszú lánczocskából, *16353* ket-

tős gyürűből és levélkéből áll. Balra tőle másik πλεκτὴ ἀναδέσμη van, a minőt homlokon viseltek. Hogy az előbbit miként viselték, az a 15. számú ábrából kivehető. Jobbra kisebb aranyból való tárgyak és egy fejcsatt (ἄμπυξ) látható. Négy hosszú fülbevaló formájáról megismerhető. *b* és a vele szemben rajzolt tárgyak kis arany-tárgyakból készült nyakékeket ábrázolnak. *c)* Ezüstdarabok (τάλαντα?), ezüstből való vázák csőalakú gyürűkkel oldalukon, olyformán, hogy zsinóron voltak hordhatók. Ezüstserlegek. A 12-ik darab élektronból való, a következő nagy gömbalakú, 403 grammnyi, 20 karátos aranyból való üveg. Homeri fölfordított δέπας ἀμφικύπελλον (?). (Lásd a 16. és a 17. ábrát.) *d)* Ezüstből való csésze (φιάλη). *e)* Első, második ezüstváza. Utóbbihoz ezüstchloriddel hozzátapadt harmadik ezüstváza töredéke. Rézlemez, melyhez ezüstváza tapadt, stb. *f)* Fegyverek és sisakcsúcsok. *g)* Rézedény, nagy rézből való üst (λέβης). *h)*Köldökös pajzs (ἀσπὶς ὀμφαλόεσσα), kiálló széllel (ἄντυξ). Az ὀμφαλός körül kis csatorna (αὖλαξ). A pajzs átmérője valamivel több mint húsz hüvelyk. Az ὀμφαλός 2,4 h. magas, 4,4 h. átmérőjű.

15. szám.

Hogyan hordották valószínűleg a (14. számú *a* alatti) diadémát.

melyet a szeg hagyott vissza, melylyel a lándzsahegy fanyelére volt erősítve. Valamennyi hissarliki, ezen városban talált lándzsa ekkép volt nyeléhez erősítve. A régi leletekben talált lándzsákon a hegy rendesen egy kis karikával volt nyeléhez illesztve. Sőt Homeros is azt mondja:

ἐγκέφαλος δὲ παρ' αὐτὸν ἀνέδραμεν ἐξ ὠτειλῆς
(s az agyvelő a cső mentén a sebből felszökkent)
(Il. XVII, 297.)

A rajzban látható rézüstöt Schliemann a homeri λέβης-szel azonosítja. Átmérője 16.8, magassága 5.6 hüvelyk, alapja síma s 8 hüvelyknyi átmérőjű. A borzasztó tűzvészben két bronzfegyver forrt reá.

«Tízszer említ», úgymond Schliemann, «az *Ilias* λέβης-eket: rendesen versenydíjak,[1]) néha ajándékok.[2]) A λέβης egy marhát ér;[3]) csak egyszer látjuk üstnek használva.[4]) Az *Odysseia*ban többnyire mosóedénynek használtatik, a melyben lakoma s áldozás előtt a kezeket mosták. Gyakran ezüstből volt s gazdag diszítményű;[5]) rézből valók is voltak, melyeket lábfürdőnek használták.[6]) Azon évi adót képező tárgyak közt, miket III. Thutmes, a mint

---

[1]) νηῶν δ'ἔκφερ' ἄεθλα, λέβητάς τε τρίποδάς τε,
(a hajóból kivitt versenydijakul üstököt s három-lábasokat).
Il. XXIII, 259. stb.

δεῦρό νυν, ἢ τρίποδος περιδώμεθον ἠὲ λέβητος
(nos hát fogadjunk három-lábasba vagy üstbe).
Il. XXIII. v. 485.

[2]) . . . ὑπέσχετο δῶρ' Ἀγαμέμνων,
αἴθωνας δὲ λέβητας ἐείκοσι, δώδεκα δ' ἵππους.
(Agamemnon ajándokul igér, — húsz ragyogó üstöt, tizenkét lovat.)
Il. IX, 263, 265.

[3]) κὰδ δὲ λέβητ' ἄπυρον, βοὸς ἄξιον, ἀνθεμόεντα
θῆκ' ἐς ἀγῶνα φέρων·
(levett még tűzre nem tett üstöt, marhát érőt, virággal diszíttetett, a versenytérre vive.)
Il. XXIII, 885, 886.

[4]) ὡς δὲ λέβης ζεῖ ἔνδον, ἐπειγόμενος πυρὶ πολλῷ
Il. XXI, 362.

[5]) χέρνιβα δέ σφ' Ἄρητος ἐν ἀνθεμόεντι λέβητι
ἤλυθεν ἐκ θαλάμοιο φέρων
Od. III, 440, 441.

[6]) ἐν δὲ λέβητι πέσεν κνήμη, κανάχησε δὲ χαλκός
Od. XIX, 469 stb.

feltehető, nyugati Ázsiából húzott (az ország neve az okiratban nem teljes), egy «sárgarézkatlan, kefthui munka» is volt. (Brugsch, «Geschichte Aegyptens» p. 326). A katlannak eme külön fölemlítése mint külföldi munkáé, összehasonlítható ama becscsel, melyet nyilván valóan a trójai üstnek tulajdonítottak, mivel hisz a kincsek közt tartották.»

III. Thutmesnek különben (negyedfél évezred előtt) Cyprus is adózott. Érdekes, hogy Schliemann Mykenæben egy strucztojás töredékeit is találta. Gladstone, a ki azon a nézeten van, hogy a tehénalakú figurák istennői szobrocskák, egyptusi bevándorlókról is szól Görögországba.

A 14. számú ábrán *α*-nál egy 4,2 hüvelyk hosszú, a «nagy kincs» mellett talált rézből vagy bronzból készült kulcs rajza látható. Fából való fogója lehetett valaha. Penelope bronzból való kulcsának (κληΐς) fogója elefántcsont. «De az», úgymond Schliemann, «nem volt a mienkhez hasonló, mert kampóba végződött.[1]) Evvel a kulcscsal egy likon át, melybe beletolták, az ajtó tolózárát visszatolták[2]). Másfelől a κληΐς az Iliasban csak a tolókát jelenti, mely a két ajtószárnyat összetartja[3]). Négy ilyen κληΐς-t találtam a harmadik, az elégett városban, kettőt a város kapui közt, egy harmadikat, mely bronzból vagy rézből készült, huszonnyolcz lábnyi mélységben. Egyik végük vastagabb, tulsó végük felé vékonyodnak.» A negyedik az, a melyet kisebbítve rajzban adunk.

A 16. s 17. ábrán egy a «nagy kincsben» talált edény rajza látható, melyhez hasonló (bronzból s három lábú) Khinában még libatiókra s ivásra használtatik. A mi csészénk huszonhárom karátos színaranyból készült, hatszáz gramm nehéz. Schliemann δέπας ἀμφικύπελλον-nak nevezi. Valószínű, hogy egyik szájadékából az isteneknek öntöttek, a másikból ittak, lehet az is, hogy a

---

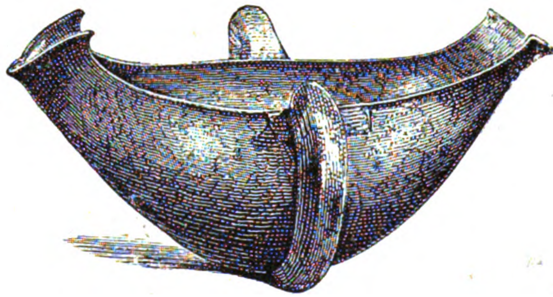
[1]) εἵλετο δὲ κληῗδ' εὐκαμπέα χειρὶ παχείῃ,
καλὴν χαλκείην· κώπη δ' ἐλέφαντος ἐπῆεν.
Od. XXI, 6, 7.

[2]) ἐν δὲ κληῗδ' ἧκε, θυρέων δ' ἀνέκοπτεν ὀχῆας
ἄντα τιτυσκομένη. Od. XXI, 47, 48.
A régi aegyptusi kulcsok hasonló alakuak voltak.

[3]) . . . . . . πυκινὰς δὲ θύρας σταθμοῖσιν ἐπῆρσε
κληῗδι κρυπτῇ· τὴν δ'οὐ θεὸς ἄλλος ἀνώγει.
Il. XIV, 167, 168.

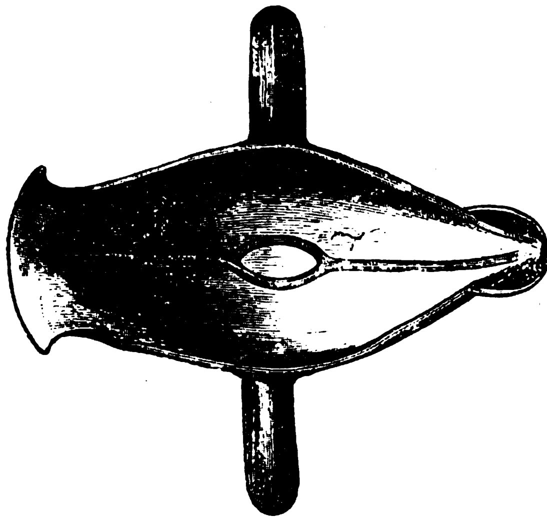
kisebbből a házi gazda ivott, a nagyobból vendégbarátja (Kumanudisz J. athéni tanár nézete).

Schliemann azt mondja, hogy a homéri δέπας ἀμφικύπελλον nem lehetett kettős pohár, a milyenek képzelni szokták. Olyant

16. szám.

A nagy kincsből való csésze oldalról nézve.

17. szám.

A nagy kincsből való csésze fölülről nézve.

még sehol sem találtak. Aristolelest is hibáztatja, a ki (Hist. animal., IX, 27) méhsejttel hasonlítja össze az amphikypellonokat. Homeros maga Schliemann szerint δέπας ἀμφ. alatt ἄλεισον ἄμφωτον-t, kétfülű serleget, mindenik oldalán (ἀμφί) füllel ellátott poharat ért,

mert az Odysseia harmadik énekében egy helyütt ugyanazon egy serleg kétszer δέπας, egyszer ἄλεισον s egyszer δέπας ἀμφικύπελλον elnevezés alatt fordul elő (v. 40—63). Antinoos, kit Odysseus (Od. XXII.) megöl, épen fölakarja emelni a szép serleget (ἄλεισον), az aranyból valót, kétfülüt (ἄμφωτον), a midőn Odysseus lelövi nyíllal. «Oldalt fordult és a serleg (δέπας!!) kiesett kezéből.» «'Εκλίνϑη δ'ἑτέρωσε, δέπας δέ οἱ ἔκπεσε χειρός» V. 17. — Föltehető tehát hogy, δέπας ἀμφικύπελλον egyértelemű ἄλεισον ἄμφωτον-nal. Nem lehet tehát olyan edénynek képzelni, mely két végén, fönt

18. szám.

Huszonhat lábnyi mélységben talált aranyból való karperecz 7/8 nagyságban.

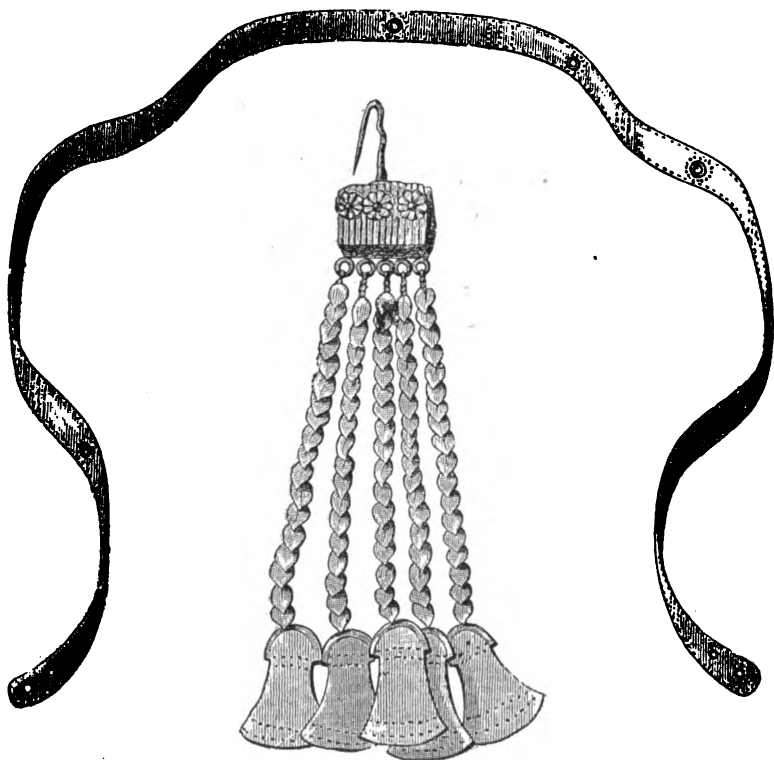
19. szám.

Ugyanott talált másik arany karperecz 7/8 nagyságban.

is, lent is poharat képezett volna, a minő edényekben London utczáin mai napság mogyorót mérnek egy fél pennyért a gyermekeknek. «Aristoteles» úgymond Schliemann «tárgyát nem δέπας ἀμφ.-nak, hanem csak ἀμφικύπελλον-nak nevezi. Mit jelent azonban κύπελλον? Quintus Smyrnæusnál (VI, 345) tejesedényt; Athenaios (XI, 65) azt mondja, hogy Philetes szerint a syrakusaibeliek a kenyérmorzsákat, mik lakoma után az asztalan maradtak, κύπελλα-nak hívták. Föltehetem tehát, hogy mint ma London utczáin, úgy Aristoteles idejében talán Athén utczáin árultak egy-

két obolusért mogyórót vagy más jó dolgot faedényben, mely méhsejt alakú volt, s melyet ἀμφικύπελλον-nak hívtak.» Még több példát hoz fel Schliemann («Ilios», p. 340, 341), melyek nézete mellett bizonyítanak.

Élektronból való tárgyakat említettünk. Schliemann azt jegyzi meg, hogy az élektron szó, mely az Odysseiában háromszor,

20. *a*, *b* szám.
30—33 lábnyi mélységben talált fejre való aranyszalag és arany fülbevaló. ³/₄ nagyság.

az Iliasban egyszer sem említtetik, rokon ἠλέκτωρ-ral, mely az Iliasban (VI, 513; XIX, 398) napot jelent. Nézete szerint a költő oly tárgyat akart az ἤλεκτρον szóval kifejezni, a mely fényére nézve a nappal hasonló. Homer egy helyen ekkép említi:

«φράζεο, Νεστορίδη, τῷ ἐμῷ κεχαρισμένε θυμῷ,
χαλκοῦ τε στεροπὴν κὰδ δώματα ἠχήεντα,
χρυσοῦ τ' ἠλέκτρου τε καὶ ἀργύρου ἠδ' ἐλέφαντος.»

(Nézd, Nestor fia, lelkemnek kedves, az ércz csillogását
a hangos házban és az aranyét s élektronét s ezüstét s
elefántcsontét). (Od. IV, 71—72.)

Az élektron itt valószínüleg fali díszítménynek képzelendő. Schliemann az idézett helyből azt következteti, hogy arany s ezüst ötvözése volt. Más helyütt borostyánkőt jelent. Eustathios, három faját említi az élektronnak, azt mondván, hogy legfontosabb «az aranyból s ezüstből való keverék». Schliemann is arany s ezüst ötvényzetet nevez élektronnak.

A 18. és 19. számú rajzokon látható karpereczek a «királyi ház» falán feküdtek. Mindenik csaknem 180 aranyforint súlyával egyenlő s huszonhárom karátos aranyból való. A 18. számú szélén az aranylemez szélén aranydrótra, a 19. számú szélén ezüstsodronyra volt csavarva.

A 20. *a.* számú rajz valószínlűeg egy ἄμπυξ-et ábrázol, a 20. *b.* számú aranyból való fülbevalót, mely közel a «nagy kincs» lelhelyéhez feküdt. A felül látható kosáralak gyakran előfordúl.

V.

Itt is azt kérdezhetné az olvasó, hogy hát csakugyan hómeri tárgyak feküsznek-e előttünk, hogy a præhistorikus városok alól classica archæologia tárgyai kerültek-e elé? Valószínű, hogy Homér Trójájának helyén kutatott Schliemann, s meglehet az is, hogy az előttünk fekvő rajzok præhistorikus leletet alkotó tárgyak rajzai. Nevezzük Schliemann Iliosát a homéri Trójának. Akkor Schliemann Trójának körfalát ásta ki részben s ezen körfalon belül háromezer embernél több nem lakhatott. Ez nem ellenkezik Homérrel, ki talán Hissarlik dombjának helyén volt, de csak századokkal *Trója* elpusztulása után, egyikében a fölötte következett sokkal nagyobb terjedelmű városokban, mert *Trója* csak a domb egyik oldalát foglalta el. Schliemann joggal mondja, hogy az Iliasból is kitünik, hogy Homér később volt Hissarlikon, «melyet az egész ókor traditiója Trója építőhelyének ismer». «Troja und seine Ruinen» czímű kis iratában [1]) ekkép szól (p. 18): «A költő nem tett ásásokat, hogy Trója emlékeit napfényre hozza. Ilion-

[1]) *Troja und seine Ruinen.* Vortrag von Dr. Heinrich Schliemann gehalten in der Aula der Universität Rostock, den 17. August 1875. Rostock, Schmidt. Ára 1 Mark 20.

ról szóló leírásai tehát szerfelett felületesek és homályosak. Ő Trója tragikai pusztulásának körülményeit csak a hagyományból ismerte, mert azokat előtte száz rhapsoda megénekelte. Ha egyedül a homéri énekek maradtak fenn számunkra, az csak azon körülménynek tulajdonítható, hogy mindenek közt ők voltak a legszebbek s a legmagasztosabbak. A midőn Homér Trója elpusztulásának borzasztó eseményét megénekli, a világot, az embereket, az isteni tiszteletet, az erkölcsöket és szokásokat, az ipart s termékeit akként írja le, a mint ő látta; mind az embereknek, kiket cselekedve vezet elénkbe, kortársainak kellett lenniök, vagy kevéssel előzték meg». A negyedik városról szólva, Schliemann így szól: «A mint a megelőző oldalokon láttuk, Novum Ilium lakosai egy régi legenda nyomán azt hitték, hogy Trója, Priamos városa, a szövetséges görög sereg által Agamemnon alatt nem lett egészen elpusztítva és hogy a város sohasem volt teljesen lakatlan». Ezt látszik Homér is bizonyítani, a midőn Poseidonnal, mikor Aeneas veszélyben forog, hogy Achilleus megöli, azt mondatja, hogy a sors határozata, hogy Aeneas megmenekül s hogy Dardanos neve s neme sem pusztúl ki örökké, hanem most Aineias ereje fog a trójaiakon uralkodni és gyermekeinek gyermekei, a kik a jövőben születni fognak.[1] «Ez a legenda kapám s ásóm kritikája által megerősíttetett», úgymond Schliemann, «mert a harmadik, a téglás város délkeleti sarka a tűzvészben el nem pusztult». (Ilios, p. 578.) Azonfelül ezen városban számos oly tárgy találtatott, mely a harmadikban találtakhoz hasonló.

A *Trójában* talált kincsek, κειμήλια, bizonyítják, hogy a város igen gazdag volt. S Hektor is ezt mondja (Iliad. XVIII, 288—289) szülővárosáról:

> πρὶν μὲν γὰρ Πριάμοιο πόλιν μέροπες ἄνθρωποι
> πάντες μυθέσκοντο πολύχρυσον, πολύχαλκον·

(ezelőtt Priamos városát a beszélő emberek mind aranyban gazdagnak, sok érczczel bírónak mondogatták).

«S mivel a város gazdag volt, hatalmas is volt, s nagy terület felett uralkodott». «S minthogy gazdag s hatalmas volt, minden oldalról kaptak segédcsapatokat». (*Troj. Alterth.* 306.) Innen van, hogy a görögöknek, kik a trójaiaknál az Ilias szerint (II,

[1]) Iliad. XX, 302—308.

120—134) azoknak segédcsapatai nélkül tízszerte számosabbak voltak, kilencz évig bírt ellenállani. Schliemann azt képzelte, hogy Trója legalább 50,000 lakossal bíró város volt, de talán maga Homér sem tulajdonított Trójának akkora terjedelmet mint Schliemann.

21. sz.

Edény sima alappal. Az alaknak bagolyhoz hasonló (?) fején edényalakú szájadék van, nyakán három nyakéket jelentő vonás. Maga előtt kétfülű edényt tart, mely alján összefügg az alakkal. Körülbelül fél nagyság. 15 méternyi mélységben találtatott.

(V. ö. Il. II, 120—134 s XVIII, 287: «ἦ οὔπω κεκόρησθε ἐελμένοι ἔνδοθι πύργων;») Homér Trója sorsát valószínűleg csak mondából ismerte, többször mondatja, hogy valamely tárgyról vagy eseményről a jövendő emberek is szólani fognak stb. Azonkívűl epikus költő s nem történész, tehát csak epikai, történelmileg fontos

tárgyról szólhatott. A város tűzben pusztult el s véres harczban. Schliemann ugyanis sok emberi csontot s több sisakos csontvázat talált. A vörös fahamuból, mely magasan feküdt a város körfalán, Schliemann létezett mellvédekre következtetett.

Pallas Athéné tisztelete Trójában igen nagy volt és ha Schliemannak hiszünk, ő az elpusztult városban számtalan Athéné-bálványkát talált. Igy tehát világos volna az ő Iliosának azonossága Homéréval. Ezen *bálványok* bagolyfejűek volnának s a homéri γλαυκῶπις *bagolyfejű*-t jelentene. (Érdekes, hogy mai napság is még számtalan bagoly lakja Schliemann ásásainak falait.) Igen ám, de ha γλαυκῶπις *bagolyfejüt*, βοῶπις *tehénfejüt* (később *nagyszeműt)* jelent, mert a talált alakok részben bagolyfejűeknek vehetők, azt kérdezhetnők, hogy a talált kis hal, disznó, szarvas, kutya s más alakok, mely istenségnek fejezhetnék ki attributumait? A bagolyfej sokszor igen kifejezett a rajzokban (kár, hogy nem photographiákkal van dolgunk), de sokszor hasonló alakok tisztán emberfejet mutatnak.

A 21. ábrán egy a negyedik városban talált «bagolyfejű» váza látható. Mi értelme van például ebben Athéne istennő képét látni? A mykenæi tehénalakok, mik másutt is találtattak, miért volnának inkább Héra képmásai mint játékszerek, vagy, mint az aranyból s ezüstből valók, csecsebecsék? Schliemann számos példáját említi fel annak, hogy régente istenek állatfejűeknek utánoztattak. *Lenormant* Frigyes is azt mondja hosszabb fejtegetések végén: «Tehát nem az döbbent meg, hogy Athénét bagolyfejűnek alakították, nem az tartana vissza attól, hogy Schliemann theóriáját elfogadjam, annál inkább, minthogy itt tulajdonkép nem is görög művekről van szó, hanem kis-ázsiaiakról. Én előttem az egész kérdés az: vajon a hissarliki edények s bálványok (idoles) csakugyan bagolyfejűek-e?»[1]) S ezen kérdésére mind e mai napig tagadólag válaszol. Virchow pedig azt mondja a bagolyos edényekről, hogy egyikükön sem lát igazi bagolyfejet. «Nur innerhalb der menschlichen Umrisse und Verhältnisse sind die Nase und die Augengegend eulenartig» úgymond («Ilios», Vorrede, pag. IV.). «Das Ohr dagegen ist stets nach menschlicher, nie nach Eulenart angesetzt.» A *bagolyfejek* nagy részén azonkívül haj és nyakukon nyakláncz utánzata kivehető! Különben pedig hasonló alakokat

[1]) Gazette des Beaux-Arts. 1879. febr. 1. p. 108.

másutt Európában is találtak, csak úgy, mint oly tehénalakok, mikben Schliemann Hera-bálványokat látott. Schliemann azt is hitte, hogy Mykenæ városának (melynek vára Heranak volt szentelve) neve «a bőgéstől (μυκᾶσθαι, Homérnál mindég μυκᾶν), a tehén nevétől jő». Sayce A. H. tanár más véleményen van. Szerinte a Μυκῆναι név, ha görög, μυχὸς-ból származik, a mire Schliemann azt mondja, hogy az ő véleménye szerint a μυκᾶν-bóli származás iránt semmi kétség nem lehet (Perf. μέμυκα — μεμυκέναι). «Ezen activ alak» úgymond, «Homérnál kizárólagos s kétségkívül a Homer előtti időben is használatban volt.» Müller Miksa pedig azt írja Schliemannak: «A Μυκῆναι névről positiv itéletet hozni nem merek, -ηνη-ben végződő szavak ép úgy erednek névszókból, mint ὑηνός, ψεφηνός, mint igékből, mint τιθήνη. A Μυκῆναι névnek μυκάω-ból való leszármaztatása philologiailag nem lehetetlen. De városok nevei igen kényes tárgyak etymologusokra nézve. Curtius tanár szerint Lipcsében, Μυκῆναι s Μυκάλη esetleg μύσσω-ból jöhet. Csakis azt mondhatom, hogy lehetséges az ön etymologiája is μυκάω-ból, többet nem.»

Schliemann *trójai* s mykenæi leleteinek egykorúsága föl nem tehető. A *trójai* iparczikkek sokkal kezdetlegesebbek a mykenæbelieknél, annyira, hogy a két leletekbe tartozó tárgyak előállítási idejének összeesése nem valószínű. *Dumont* Albert egy most megjelent művében [1]) szintén azt fejti ki, hogy a hissarliki művészet (K. e. 2000 körül) autochthón, míg a mykenæin (K. e. 1300—1000) a kelet befolyása nyilván látható.

A két «Trója» alatt fekvő városban 30 s 33 lábnyi mélységből 45 lábnyiig nagy kövekből való házakat s falat, kőből, rézből nephritből való tárgyakat, koponyákat stb. talált, a legalsóban pedig (45—52½ lábnyi mélységben) két emberi hamut tartalmazó urnát is, a melyek egyikében egy hat hónapos embryo csontjai is feküdtek.

SCHWIEDLAND JENŐ.

---

[1]) *Les céramiques de la Grèce-propre.* Paris, Firmin-Didot.

JUPITER DOLICHENUS ÉS AESCULAPIUS NAGY-SZEBENI FÖLIRATÁRÓL.

Orelli fölirat gyüjteményében (I, 1214) Seivertből (pag. 145, 205) a következő nagy-szebeni föliratot közli:

I . O . M . D
EX PROSCRIPTO (így)
NVM . AESCVLAPII
VETVRIVS . MARCI
AN . EX LEG . XIII . G . P . S . S . SVORQ.

Katancsichnál (Istri adcolarum geographia vetus etc. II. p. 256, CCLXXI. sz. a.) S . S . SVORQ. hatodik sorban áll. Seivert az első sorban levő D betűt *Deo*-val oldotta föl; Orelli pedig azt jegyezte meg: *Dedicavit* potius quam *Deo*, Katancsich: malim *Dolicheno*, ut in aliis. Ugyanígy értelmezte a D betüt Seidl a Jupiter Dolichenus tiszteletéről írt művében s ezen értelmezést fogadta el Preller is. [1])

Tekintettel arra, hogy Seivert föloldása szokatlan, Orelli-é pedig eltér a fölirattan szabályaitól, helyesebb, mint azt már Katancsich tevé, az első sor négy betűjét ekként olvasni: Iovi Optimo Maximo Dolicheno. Ugyanígy old föl ugyanily négy betűt Marini is a következő ravennai föliratban: [2])

I . O . M . D
L . AVRELIVS . VALERIVS . SACERDOS

Figyelembe vételt érdemel Orelli olvasása, mert a Dolichenus név, mint Jupiter Optimus Maximus melléknevе, előtte nem volt ismeretlen s így elnézés ez esetben alig feltételezhető; jelesül olvasható nála az idézett helyen 1232. szám alatt ádriai fölirat végén:

IOVI OPTIMO MAXIMO DOLICENO,

a mely emlék Alexander Severus üdvére állíttatott; ugyanott megjegyzi: Effigiem . I . O . M . D (olicheni) habes apud Marini *Atti* p. 539.; [3])

---

[1]) Römische Mythologie, pag. 752, nota 2 (első kiadás), a hol a nagy-szebeni föliratot Seidl művéből s egy más hasonlót Rénier-ből közöl.

[2]) Gli atti e monumenti de fratelli Arvali etc. II. p. 539 (képpel). A jegyek feloldására nézve l. pag. 538.

[3]) Más ábrát közöl «A Magyar Nemzeti Muzeum Római Föliratos

1233 szám alatt római föliraton, melyet egy színész állított leányával:

IOVI OPTIMO | MAXIMO . DOLICHENo;

1234. szám alatt budai föliraton: I . O . M | DVLCENO HELIO-POLI | TANOSACRVm | FECit (talán: Aurelius Secundus, a második Adiutrix legióból való hadastyán); v. ö. A M . N . M . R . F . E. pag. 12, és 1235. szám alatt monmouthshirei föliraton, melyet «Augustorum monitu» állított Rufinus:

IOVI . O . M . DOLICHV (olvasd: DOLICHENO).

A magyar nemzeti muzeumi föliratgyűjteményben szintén előfordul Jupiter Optimus Maximus Dolichenus neve; így 29. szám alatt szalankemeni fehér márvány emléken:

I . O M . D

olvasható; 30. szám alatt sárpentelei fogadalmi emléken (Katancsichnál l. c. I. pag. 373 n. LIII):

I O [M] | DOLC, a mely *pro salute Augustorum* állíttatott; 341. szám alatt ó-budai fogadalmi oltáron, mely a K. utáni 194-ik évben készült:

[I . O ?] M D,

ha az M D előtt csakugyan két betü állt; és 342. szám alatt fehér márvány szobrocskáról vett föliraton minden kételyt kizárólag, mert a három első betüvel van jelezve:

I . O . M . DOL.

Ugyanilyen kezdetü föliratot talált, ha jól tudom, az óbudai ásások alkalmával az amphitheatrum területén Torma Károly, a mely szerint:

I . O . M . DOL

Jovi Optimo Maximo Dolicheno — L(ucius) Jul(ius) Quirinus Passiniamus praef(ectus) állított emléket.

Ugyancsak Dolichenusnak olvassák I . O . M. után a D betüt a M . N . M . R . F . E-ben a 12-ik lapon említett laibachi föliraton (I . O . M . D | ET . I . O . M . Heliopolitano, vagy Hammoni) és az ugyanott említett angolországi föliraton I . O . M . D. | H. (Jovi Optimo Maximo Dolicheno Heliopolitano).

Hogy Dácziában, a melynek területén a fennebb közölt föl-

Emlékei» czímü mű, a muzeumban őrzött eredetiről; harmadikra utal Marini l. c.

irat találtatott, Jupiter Optimus Maximus Dolichenus ismeretes volt, azt a következő zalatnai fölirat teszi kétségtelenné:

I . O . M	Jovi Optimo Maximo
DOLIC	Dolicheno
MODEST	Modestus, [1])

a miért is bizvást ide sorozhatjuk a Marcus Bassus Aquila és Valarius Galanus üdvéért

I . O . M . D

Jovi Optimo Maximo Dolicheno állított osztrovi emléket [2]) is.

Mindezeket tekintetbe véve alig lehet kétség az iránt, hogy a kérdésben forgó nagy-szebeni föliraton: Jovi Optimo Maximo *Dolicheno* s nem az e helyen s ily összeköttetésben szokatlan *Deo*, vagy rendszerint DD vel írni szokott dedicavit olvasandó.

A fölirat második sorára nézve Orelli azt jegyzi meg: «vel potius præscripto. Rarior omnino formula: pro *ex iussu, imperio, monitu.*» Az értelmezés kifogástalan s felesleges volna reá több szót vesztegetni, akár a fölirat fogalmazója, akár vésője követte el a helyesírási hibát.

A harmadik sor:

NVMinis AESCVLAPII

a másodikhoz tartozik; a fölirat e szerint Aesculapius isten sugallatára állíttatott.

Bizonytalan, melyik volt azon görög isten, vagy istenség, a mely a rómaiaknál először nyert tiszteletet. Ha a föliratokat tekintjük, úgy a legrégibb időből valókon először Apollo nevével találkozunk, a mi valószínűvé teszi ugyan azt, hogy ő volt a rómaiaknál az első honosságot nyert görög isten, de nem ád még minden tekintetben megnyugtató teljes bizonyosságot. Jobban vagyunk értesülve Aesculapius tiszteletének meghonosultáról. Livius, Velleius Paterculus s mások szerint a város építésének 463-ik évében (K. e. 291-ben) Rómában heves pestis dühöngött s a teendők iránt kétségben levő nép, mint válságos kérdéseknél máskor is, tanácsért Sibylla könyveihez fordult. Ezek azt javasolták, hogy a pestis megszüntetése végett Aesculapiust hozzák el Rómába. A rómaiak tehát Aesculapiusért követséget menesztettek Epidaurosba azon

---

[1]) Katancsich, l. c. II. pag. 261. n. CCCVIII.

[2]) Marsili, Danubius etc. II. pag. 137 és tab. 57. Katancsich l. c. pag. 257 n. CCVI. Seivert CCXI. Gruter XII, 7.

utasítással, hogy az istent onnan magukkal elhozzák. Az emelkedő Róma hatalmát akkoriban még nem terjeszté volt ugyan ki az ádriai tengeren túl, de híre már elhatott volt Görögországba s minthogy ily államok irányában a régi kor diplomácziája is különös figyelem tanusítását tartá szükségesnek, a követséget illő fogadtatásban részesítve, a kényes kivánalom alól, melyet az epidaurosiak kereken meg nem tagadhattak s feltétlenül meg nem adhattak, akként véltek legelőnyösebb módon menekülni, ha a követségnek egészen tetszésére hagyják megbizatásának mikénti s mily mértékben való teljesítését: megengedték tehát, hogy a követek Aesculapius templomából azt és annyit vigyenek el, a mi nekik tetszik s a mennyit jónak látnak. A követség ezek után körüljárt s körülnézett a templomban s midőn az isten szobrához közeledett, ennek botjáról letekeredett a kígyó, a mit a rómaiak jó omennek véve kimenendők megfordultak s midőn látták, hogy a kígyó önkényt követte volna őket, lemondva minden további válasz-tásról, hajójokra visszatértek, melyre a kígyó felkúszott s annak orrán rétessé tekeredve megpihent; a jármű pedig haza-felé vette útját. Útközben Antiumnál, a hol Apollónak Aesculapius állítólagos atyjának szentelt berek volt, a kígyó észrevétlenül kimászott a hajóból s pálmafára csavarodva három napon át mozdulatlanul azon maradt. Ez okból itt Aesculapiusnak szentelt templomot állítottak. Három nap eltelte után a kígyó ismét lekúszott a fáról s visszatért a hajóra, a melynek Rómában való megérkezésekor megint észrevétlenül a tiberisi szigetre csúszott, a hol (a mai szent János-templom közelében) Aesculapius tiszteletére templomot építettek s ünnepe napjáúl január hó elsejét jelölték ki. A második keresztyén században az esemény emlékezetére az egész szigetet kövekkel rakták körül, úgy, hogy a hajó alakjával bírt, de belső berendezése tekintetében a ránk csak hézagosan jutott adatokból biztosat mondani nem lehet. Annyi azonban kétségtelen, hogy közhit szerint a betegeknek és szenvedőknek leginkább álmaikban osztogatta tanácsait és nyilvánítá akaratát.[1]) A fennebbi

[1]) A forrásokra nézve l. Preller, Röm. Myth. pag. 135 és 606 sq. (az első kiadásban). Macrobius I, 20. 4: Apollodorus in libris quibus titulus est περὶ θεῶν scribit, quod Aesculapius divinationibus et auguriis praesit. Nec mirum, siquidem medicinae atque divinationum consociatae sunt disciplinae, — a miből Preller azt hajlandó következtetni, hogy

nagy-szebeni föliratban ezt jelenti az: ex proscripto numinis Aesculapii. Ugyanígy vagy legalább hasonlóan értelmezi Orelli a következő föliratot:[1])
ESCVLAPIO | DICTVETFACTV | ISOCHRISVS (sic), mondván: quod, ut in somniis v. c. promiserat Isochryso, factum reddiderit, sanitatem ei restituerit,[2]) — a mi, mint a v. c. tanusitja, nem igényli a kizárólagosságot a maga részére, hanem csak a megengedhető magyarázatok egyikének kiván tekintetni.

Dáczia területén a numen Aesculapii-vel más föliratokban is találkozunk; így brettyei fölirat szerint: NVMINI | ESCVLAPI állított emléket «ex voto» C. Julius Metrobianus «sacerd(os) dei eiusd(em),» — gyula-fehérvári fölirat szerint: NVMINI AES | CVLAPI ET HY | GIAE, urai, a császárok üdvéért emléket állított volt pénztárnokuk Antroclus, — nagyszebeni fölirat szerint: Jupiter Optimus Maximusnak, Junónak, Minervának és Aesculapius Dominus-nak Septimius Asc(on) Hermes: LIBERTVS NVMINIS AESCVLAPIi emléket állított, és más brettyei fölirat szerint:

NVMINI . AESCVLApii
ET . HYGIAE . AELIA
VENVSTA . Votum Solvit[3])

De mindez csekélység azon sok föliratot mellett, melyen Aesculapius neve olvasható s a melyek közt a dácziaiakat bizonyára

---

Aesculapius római temploma mellett álomhozó alvásra (incubatio) alkalmas épület állott, a hol a tanácsot várók lefeküdhettek. A tiberisi sziget ábráját közölte Montfaucon s ebből Schatz Montfaucon nyegyedrét kiadásában. Azon vélemény, mintha e sziget Mesopotamiának neveztetett volna, a régi irókból nem igazolható. Asklepiosnak a flórenczi muzeumban őrzött szobrának gipszmásolata látható a nemzeti muzeum régiségtári osztályán. Szobrok és dombormüvek másolatai Montfauconnál és Bouillonnál.

[1]) I, 1573. Rómában őrzött érczlemezről. Mint klasszikus helyre utal Origenes adv. Cels. 3, 24, pag. 461-re, a hol Aesculapiusnak álomban való megjelenései iratnak le. A régi keresztyén irók a pogány vallás természetfelettiségeit nem tagadták mindenkor kereken, hanem azokat eldöntetlenül hagyva, kitértek megoldásuk elől. Így például Augustinus Aeneas származásánál.

[2]) A mikéntre nézve lásd Lukianosnál Hippiást, a hol fehér márványból faragott Aesculapius és Hygia szobrocskáról tétetik említés, melyet a gyógyulni vágyók fürdőkbe tettek.

[3]) Az itt használt föliratokat Gruter, Seivert, Bongarsi s ezekből Katancsich is közölte.

kiválóbb hely illeti meg. Legyen szabad néhányat közülük fölemlítenem. Gyula-fehérvári fölirat szerint: Serranus császári adószedő neje Crispinilla egészségének helyreállta fölötti örömében AESCVLAPIO emléket állít; ugyanottani fölirat szerint P. Aelius Syrus apulumi (gyula-fehérvári) augustalis, neje Valeria Severa és leánya Aelia Syra fogadásból AESCVLAPIO . ET | HYGIAE harmincz lábnyi hosszú csarnokot építtetett, a miből, főleg, ha tekintetbe veszszük, hogy már Aesculapius papjával és szabadosáva találkoztunk, valószínűvé válik, hogy Apulumban Aesculapiusnak temploma is volt. Más ugyanottani fölirat szerint Lucius Septimius Nigrinus, valamely apulumi czéh patronusa, a saját és öveinek üdvéért szintén AESCVLAPIO | ET . HYGIAE állított emléket; egy negyedik szerint Publius Antonius Saturninus a kolonia dekuriója AESCVLA | PIO . ET . HY | GIAE teljesített fogadalmat s egy ötödik szerint Ael(ius) Moscus AESCVLAPIO | ET . HYGIAE | SACRum(ot) állított. De nemcsak a régi Apulumban, melyet a mai Gyula-Fehérvárral azonosítanak s a már nevezett Brettyén, és Nagy-Szebenben, hanem Dáczia egyéb helyen is ismerték Aesculapiust és Hygiát, mint azt a következő zalatnai, vagy aranyosi fölirat tanusítja:

AESCVLAPIO
ET . HYGIAE
Caius POMPonius FVSCVS
II̅ . VIR COLoniae APVli Votum
Libenter Solvit

Aesculapiusnak, mint a gyógyászat és jó tanácsok istenének leányával, Hygiával, az egészség istenével való párosítása egészen természetszerűnek látszik; feltűnőbb, ha nevét más istenekével olvassuk, a mire hasonlókép van elegendő példa.

A magasabb, földöntúli lények tisztelete a pogányoknál ugyanazon emberi érzeten alapúl, a melyen a keresztyénnek a mindenható isten s e mellé, vagy alá sorolt lények tisztelete. A mindenható istentől a gyarló emberig oly roppant hézag tátong, hogy annak közvetítő lényekkel való kitöltése a fantázia szükségletének felelt meg; azt lehetne mondani, a forma változott, de a dolog lényege egy és ugyanaz maradt. A napoléoni háborúk idejében a meràniak a franczia hadseregtől megkiméltettek, a mit ők a főutczájokon fölállított Mária-emlékre írt aranybetűs német fölirat tanuságaként, a Boldogasszony jóságos intézkedésének tulaj-

donítottak, a ki Tirolban, különösen pedig náluk kiválóan tiszteltetik. Sztratég ily föliratot természetesen nem állíthatna. Mária-Trosztou, a Grácz melletti gyönyörű fekvésű búcsújáró helyen, melyet jóformán semmi radegundi fürdő-vendég meglátogatni el nem mulaszt, a templomban különféle fogadalmi ajándékok között többbet «ex voto» kitétellel mutattak be a hívők. Hazánkban Szent-Endrén a görög nem egyesültek egyik templomában a legkülönfélébb fogadalmi, vagy tán inkább ajándék-tárgyak, köztük érmek is láthatók kis szekrényben felfüggesztve s mind e mai napig megőrizve. Mária Besenyőn, Gödöllő mellett, a búcsújárók viasztárgyakat mutatnak be áldozati ajándékúl, oly szokás, mely másfelé is dívik. A régi korra emlékezve azt lehetne mondani: plus ça change, plus c'est la même chose. A protestáns ember, ha vallásos érzetből tesz is valamit a templom és isteni tisztelet érdekében, istennek csak imával vél kedveskedhetni s ott, hol a katholikus tán templomot épittet, oszlopot állíttat, szobrot faragtat, képet festet, vagy föliratot véset és más érzékeivel észrevehető emlékkel áldoz, rendszerint beéri az egyszerű imával.

Így, mikor én mindentől elhagyottan
— Tavaly nyáron esett, nem költemény,[1]) —
Kergetve önnön lelkemtől futottam,
És láthatáromon nem volt remény, —
S kétségb'esés örvényeig jutottan
Kezem égre emelni nem merém:
Egy — asztagomba feddőleg hajított —
Villám-üszök imádkozni tanított.[2])

Hivatkozhatnám még a csaknem minden nagyobb községben látható azon sok szent-háromság s más emlékre, melyet a mult században a pestis és hasonló járványok megszűnte alkalmából isten iránt érzett hálája szemlélhető jeléűl állított a hívők serege. A Bécs városának legszebb diszei közé tartozó Károly-templom a pestis megszűnte alkalmából építtetett s a Kohlmarkton lévő szent-háromság-emlék hasonló, de régibb időből való hála-jel; amazt az uralkodó, emezt, ha jól tudom, a nép állította. De ezen út a végtelenbe visz, mert az emberiség legszebb alkotásai mindenkor a vallásos érzetnek voltak nyilvánulásai s tán ennyi is

[1]) 1849-ben augusztus végén.
[2]) Arany János «Bolond Istók» első részében.

elég azon tisztelet ébresztésére, melyet hitbuzgó vallásos emberek közel két ezer év előtt tanusított áldozatkészsége még ma is igényelhet, hiúság persze itt is játszik szerepet, de: a gyarlóságot és tévedést ezer évi keresztelkedés sem mosta még le rólunk s keresztyénhez mindig illő elv marad: nil humani a me alienum puto. In ultima analysi az ókor embereit még vallásunkban is követjük.

Az említett vallásos indulat terméke a következő gyulafehérvári fölirat:

AESCVLAPIO ET HYGIAE
CAETERISQVE DIIS DEABVSQVE
HVIVSQue LOCI . SALVTARIBus
Caius IVLius FRONTONIANVS VETeranus
EXBeneFiciarius COnSularis LEGionis V Macedonicæ
Phalangariae REDDI
TIS SIBI LVMINIBVS . GRATias
AGit EX VISO PRO SE ET CAPSIA
MAXIMA CONIVGe ET IVLIA
FRONTINA FILIA
Votum Solvit Libens Meritis [1])

a melyben mint látható, több isten van együvé foglalva s a hála oka szembajtól való szabadulás.

Az isten neve irását illetőleg nem találunk egyöntetűséget. A görög Asklepioson kívül olvasható a latinos Aesculapius AI, AE és egyszerű E-vel. Így valamely belluni föliraton P. Aelius Pollio megintés következtében ASCLEPIO emléket állít; a baracsi pusztán Fehérmegyében talált fölirat szerint Antoninus kürtfúvó ASCLEPIO fogadalmat rótt le; [2]) turini fölirat szerint Caius Quintus Abascantus végrendeletileg hagyományt rendelt az orvosoknak: CVLTORibus ASCLEPII ET HYGIAE; [3]) nápolyi föliraton: Asclepius, Hygia és Jupiter Eiarius említtetik; [4]) mindezen föliratokon a görögös Asklepios alakkal találkozunk. Római föliraton, már latinosítva: AISCVLAPIO | AVGVSTO SACRVM olvasható,

[1]) Orelli I, 1580. Katancsich, Gruter, Seivert.
[2]) A M. N. M. R. F. E. 351.
[3]) Orelli I, 1578.
[4]) Orelli I, 1237.

melyet valamely Probus állított. [1]) Az egyszerű E-vel való irás példája sem hiányzik. [2]) Görög föliratok is vannak; így Dáczia területén Boldogfalván talált föliratról ezt olvassuk:

ACKΛEΠIΩ KAI
ΥΓΙΑ ΘΕΟΙΣ Φ
ΙΛΑΝΘΡΩΠΟΙC
ΑΞΙΟC ΑΙΛΙΑΝΟ
C ΝΕΩCΕΡΟC ΕΥ
ΧΑΡΙCΤΗΡΙΟΝ
ΙΟΝΙΟC [3])

és egy gyula-fehérvári föliratról:

ΚΥΡΙῳ ΑCΚΛΗ
ΠΙῳ ΚΑΙ ΥΓΙΗι
ΘΕΟΙC ΕΠΙΚΟΥΡΙΟΙC
ΜΑΡκος ΜΕΜΜιος ΛΟΝ
ΓΟC ΒΕΝΕΦικιαριος ΕΥΧΗC
ΧΑΡΙΝ ΑΝΕΘΗΚΕΝ [4])

Változatosságot találunk a név irásánál fontosabb disznevek-nél (epith. ornantia), a melyek gyakran jellemzők s individuum megkülönböztetése végett alkalmaztatnak, mint Feretrius, Stator Jupiter mellett; Aesculapius dácziai föliratain csak megtisztelést kifejező disznevekre akadunk. Igy a fennebb közölt boldogfalvi föliraton Aesculapius és Hygia θεοὶ φιλάνθρωποι-nak, emberszerető isteneknek [5]) és a gyulafehérvárin θεοὶ ἐπικούριοι-nak, gondviselő isteneknek neveztetnek. Tiburi föliraton, Lucius Aurelius Kalatinus Mithras augurja VOTO SVSCEPTO emléket állított: AESCVLAPIO SANCTO | SERVATORI ET HYGEIAE [6]). Gyulafehérvári fölirat szerint Terentius Pudens Uttedianus a XIII-ik ikerlégió császári legátusa s egyéb tisztségek betöltője AESCVLAPIO AVGVSTO állított emléket. [7]) Augustusként volt említve

---

[1]) Orelli I, 1574.

[2]) A M. N. M. R. F. E. VII. tábla, 58-ik szám. Orelli I, 1573.

[3]) Marsilius, Danubius etc. II. tab. 55. Katancsich, Muratori, Kerekes, Benkőnél.

[4]) Katancsich l. c. p. 250 n. CCXXXIV Gruterből.

[5]) Lásd: Schwarz Opusc. de Aesculapio et Hygea Diis φιλανθρώποις.

[6]) Orelli I, 1579.

[7]) Katancsich, l. c. p. 237 n. CXLI. Muratori, Seivert.

fönnebb római föliraton is. Galliában talált fölirat szerint Val(erius) Symphorus és Protis DEO AESCVLAPIO ajándékokat adott [1]). Merobrigei (Francziaország) fölirat szerint C. Attius Januarius orvos végrendeletileg emléket rendelt állítani: AESCVLAPIO | DEO. [2]) A két görög föliraton is θεός-nak mondatik. Dominusnak nevezi a fennebb említett nagy-szebeni fölirat, mely Jupiternek, Junónak, Minervának és Aesculapiusnak állíttatott s κύριος-nak a gyula-fehérvári görög fölirat. Ennélfogva csak természetesnek tarthatjuk azt is, ha olyan hírneves gyógyhelyen, hol még ma is ezrével keres a szenvedő emberiség enyhülést, Mehádián, Marcus Aurelius Veteranus a XIII-ik légio prefektusa: DIIS MAGNIS | ET . BONIS . AESCV | LAPIO ET HYGIAE fogadalmat rótt le. [3])

Ennyi kifogástalan emlék kétségtelenné teszi, hogy Aesculapiust, talán épen a most említett gyógyhely üdvös hatása következtében, Dácziában különös figyelemben részesítették s minthogy nevével leggyakrabban gyula-fehérvári föliratokon találkozunk, valószínűvé válik, hogy Apulumban s talán még Mehádián is, temploma volt; hogy ott csarnoka volt, azt kétségtelenné teszi a fennebbi gyula-fehérvári fölirat, melyet már Bongarsi ismert. Ezenfelül, mint említve volt, még Aesculapius papjának és szabadosának emlékét is megőrizték a föliratok, a miből ha templomra még nem, állandó tisztelet gyakorlására minden esetre lehet és szabad következtetést vonnunk.

Az emléket állító Veturius Marcianusról csak azt tudjuk, a mit a föliratról olvashatunk le, hogy t. i. a XIII-ik ikerlegióban szolgált; nemzetségi neve azonban előfordul még egy verespataki viaszos falapon, a mely szerint Veturius Valens, tán Marcianus rokona, Bato fiának Anduejának eladja Alburnum maiusban levő házának felét. [4])

A XIII-ik ikerlégióról, a melyben Veturius Marcianus szol-

---

[1]) Orelli I, 1572.

[2]) Orelli I, 1575.

[3]) Orelli I, 1581. Katancsich l. c. pag. 240 n. CLXI végén V. L. M. S — betűkkel, Muratoriból.

[4]) Eredetije Budapesten a M. Nemzeti Muzeumban van. Kiadták hazánkfiai közül: Érdy János monografiában teljes fakszimilével és Rómer Flóris a M. N. M. R. F. E.-ben 592. szám alatt részben fakszimilével.

gált, jóval többet kellene mondani, mint azt ez alkalommal tenni ildomos volna s azért legyen szabad erről máskor szólani, mert ha van Pannonia és Dáczia területén tartózkodott légió, mely a vele való részletesebb foglalkozást megérdemli, úgy ez bizonyára azok közé tartozik.

A P. S. S. SVORQ=pro salute sua suorumque-vel oldandó föl, mint azt már Orelli tette; téves a P betűt a LEG. XIII. G.-hez vonni, mint azt Detlefsen elnézésből tehette,[1]) habár a XIII-ik ikerlégió némely föliraton Pia Fidelisnek neveztetik.

Összefoglalva ezek után az eredményt azt látjuk: hogy a XIII-ik ikerlégióban szolgált Veturius Marcianus Aesculapius-tól, akár álmában, akár egyébként ösztönöztetve, a saját és övéinek üdvéért Jupiter Optimus Maximus Dolichenusnak emléket állított. S ha az irályból és annak tartalmából az iróra lehet következtetni, úgy tán azt is mondhatjuk, hogy Veturius Marcianus, az egyszerű legionárius, a saját ideje fogalmához képest vallásos jóravaló ember lehetett.

Beliczay Jónás.

Óhajtások.

(Anakreon.)

Tantalus király leánya
Phrygiában kőszirtté vált,
Pandion Proknéja röpke
Fecske-szárnyat nyerve elszállt. —
Én meg, oh kedves leányka,
Tükröddé szeretnék lenni,
Hogy folyvást nézz, vagy ruháddá,
Hogy légy kénytelen viselni. —

Bár lehetnék tiszta vízzé,
Arczodat hogy mosnád bennem,
S mily jól esnék, hogy hajadra
Kenj, illatszereddé lennem. —
Óh! ha övvé vagy nyakadban
Gyöngysorrá lehetne válnom
Sőt ha lábadon czipővé
Kell is lennem, azt se bánom.

Ford. Gergely Károly.

---

[1]) Ueber ein neues Fragment einer Römischen Wachsurkunde, a bécsi akad. kiadványai közt (1857) pag. 643, a különlenyomatban pag. 6.

GÓT IRODALOM.

II. Ulfilas és a gót nyelvemlékek.

6. Ulfilas élete. A nagy gót püspök, kinek a világirodalom a szentírás első modern fordítását köszöni, kimagasló, hatalmas alakként áll a nagy népvándorlás óriási hősei és fejedelmei közt. Roppant kár, hogy életéről, neveléséről, tanulmányairól oly keveset tudunk; mert a külső életére vonatkozó pár adatnál, melyeket tisztelői feljegyeztek, kétségtelenül sokkal érdekesebb volna a kitűnő férfiú világnézetét, politikai és erkölcsi gondolkodását ismernünk; hiszen ez buzdította őt első sorban azon nehéz feladat megoldására, mely nevét halhatatlanná tette.

Az Ulfilas életére vonatkozó adatokat két ötödik századi írónak, az arianus Philostorgiusnak, és a nagy püspök tanítványának, Auxentiusnak, köszönjük.[1]) Ezek alapján, némely itt-ott elszórt csekély adat felhasználásával, Ulfilas életéről mindössze a következőket tudjuk.

Ulfilas[2]) 311-ben született a Duna bal partján lakó gótok közt; mint Philostorgius állítja, cappadociai szülőktől, mint Bessell igen valószínűvé tette[3]), előkelő gót családból származott. A 17 éves ifjú 378-ban (Konstantinus császár uralkodása alatt) mint túsz vagy mint követ került Konstantinápolyba, az ókori műveltségnek akkor központjába, hol alkalmasint a görög és latin nyelvet elsajátította. Kiváló tehetségeit és nagy tekintélyét legjobban bizonyítja azon körülmény, hogy Nicomediai Eusebius őt már 341-ben, tehát alig 30 éves korában, az antiochiai zsinaton a gótok püspökévé fölszentelte. Mint ilyen utódja volt azon Teophilusnak, ki a nicæai zsinat (325) határozatait aláírta (Socrat. Histor. eccl. II. 41). Ulfilas (mint az összes gót népek) követte hitvallásában Ariust, az alexandriai presbytert, ki Krisztus istenségét tagadta.[4]) Az arianismus a IV. században nagyon el volt terjedve; különösen Konstantius keletrómai császár volt lelkes híve és védője. Ulfilas buzgón terjesztette a keresztyén vallást a gótok közt, kik azt örömmel fogadták. De Athanarich, a nyugati gót fejedelmek leghatalmasbika *(inreligiosus et sacrilegus iudex Gothorum* Auxentiusnál), híven és szigorúan ragaszkodott — leginkább politikai okokból — a pogány valláshoz és üldözte keresztyén alattvalóit. Sokan meghaltak hitökert, Ulfilas élete is veszélyben forgott. De

nem ezen veszély, hanem inkább azon belátása, hogy a gót keresztyéneknek bár hős és lelkes halála nem képes az általa egyedül üdvezítőnek elismert vallást megvédeni és föntartani a kegyetlen fejedelem ellen, reá bírta őt arra, hogy híveivel együtt hazáját elhagyja és római földön megtelepedjen. Ez 348-ban, harmincz évvel a húnok betörése és a gótok tömeges kivándorlása előtt történt. Konstantius császár, ki a keresztyéneket, de különösen az arianus keresztyéneket szerette és Ulfilast nagyra becsülte, igen jól fogadta a jövevényeket, kiket Mœsiában, a Hæmus hegy éjszaki alján, Nicopolis körül telepített le. Itt ezen úgyn. *Minores Goti* vagy *Moeso-Goti* még a IV. században is külön államot képeztek. Midőn utóbb, a hún betörés után, a nyugati gótok tömegesen jöttek Mœsiába, Ulfilas gótjai össze nem vegyültek velök és nem vettek részt lázadásukban. Meglehet, hogy az a főpap, ki (Ammianus szerint) az adrianápolyi véres csata előtt Fridigern és Valens közt a béke föntartása érdekében járt, a gótoknál és rómaiaknál egyaránt nagy tiszteletnek és méltó tekintélynek örvendő Ulfilas volt.

Itt, Mœsiában fordította le Ulfilas népe számára a szent írást gót nyelvre. Népének ezen kivezetése, a hatalmas Aldunán át, egy új hazába és nagyszerű biblia-fordítása méltóvá tették őt a «Gótok Mózese» nevére, melylyel már Konstantius császár megtisztelte a kitűnő főpapot. — Ulfilas, mint említettük, nemcsak lelkes keresztyén, hanem lelkes ariánus is volt. Már 360-ban járt Konstantinápolyban az arianismus érdekében; 380-ban, Theodosius császár meghívására, ugyanezen ügyben másodszor is kereste fel a görög birodalom fővárosát. E második tartózkodása alatt, 381-ben, meghalt a 70 éves aggastyán Konstantinápolyban, hol az összegyült püspökök és nagy számmal megjelent keresztyén hívek ünnepélyesen eltemették «a gótok ősz és nagy tiszteletben álló püspökét és primását».[5])

Ulfilas irodalmi tevékenysége nagy volt. Auxentius említi, hogy Ulfilas görög, latin és gót nyelven prédikált és hogy mind a három nyelven *plures tractatus et multas interpretationes volentibus ad utilitatem et ad aedificationem* írt. Mindezen irataiból semmi sem maradt az utókorra; de megvan leghíresebb és, ha meggondoljuk a kort, melyben, és a fejletlen s az irodalom terén még soha nem használt nyelvet, melyen keletkezett, valóban csodálatra méltó, bámulatos műve: bibliája, a szentírás első fordítása valamely

modern nyelvre. Műve először is saját népe, a nyugati gótok számára készült; de használták és olvasták azt a többi gót népek, főleg a művelt keleti gótok is; hiszen a fönnmaradt kéziratok is Italiában, a keleti gótok birodalmában, irattak [6]). Hogy a biblia oly korán fordíttatott gót nyelvre, annak okát leginkább a keleti egyház azon szokásában kell keresnünk, hogy a megtérített népek nyelvét és annak szerepét az isteni tiszteletben soha sem bántotta, — ellentétben a nyugati egyházzal, mely a nemzeti nyelveket mindenütt megvetette és az isteni tiszteletben csak a latint tűrte meg. Így tehát a gótoknál is a nemzeti nyelv volt az isteni tisztelet nyelve; — azért korán érezhették a papság és a nép az isteni tisztelet alapjának, a gót bibliának hiányát és szükséges voltát.

[1]) Philostorgius tudósítása nem is maradt eredeti alakjában, hanem csak Photius kivonatában (Epitome, II, 5) reánk. Azért jóval fontosabbak Auxentiusnak, dorostorusi (silistriai) püspöknek, Ulfilas tanítványának, feljegyzései, melyeket egy V. századi hártyakéziratban (a párisi könyvtárban, Supplem. lat. No. 594.) Waitz György fedezett föl. E kéziratban foglaltatnak (Hilarius és Ambrosius több könyvén kívül) a *Gesta episcoporum Aquileja adversum hereticos Arrianos*, azaz: az Ambrosius elnöklete alatt 381-ben Aquiléjában tartott zsinatnak, mely főleg az arianusokkal foglalkozott és Arius tanát elvetette, jegyzőkönyvei. E jegyzőkönyvek széles margojára írta Maximinus püspök az arianismust védő megjegyzéseit és utánna Auxentius az Ulfilas életére vonatkozó adatokat. Ez adatokat először fölfedezőjük dolgozta föl: *Georg Waitz*, Über das Leben und die Lehre des Ulfilas, Hanover 1849. A Waitz művén és újabb adatokon alapszik *W. Bessell* műve: Über das Leben des Ulfilas und die Bekehrung der Gothen zum Christenthume, Göttingen, 1860. E munka tartalmazza a legjobb és legmegbízhatóbb anyagot. Photius tudosítását német fordításban közli *E. Bernhardt* Vulfila-jában, p. VIII—IX; Auxentius előadását latin eredeti szövegben ugyanaz u. o. p. XII—XIX.

[2]) A püspök nevének eredeti gót alakja kétségtelenűl *Vulfila*; így írják *Iordanis* (c. 51) és *Cassiodorius* (Historia tripartita VIII, 13), kik maguk is gótok voltak, a nevét. *Ulfilas* a név görögösített alakja, melyet én megtartottam, mivel a legszokottabb és legismertebb. A név különben a különböző forrásokban különböző alakban fordúl elő: Auxentiusnál *Ulfila*, Maximinusnál *Hulfila*, Izidorusnál *Gulfilas*, Philostorgiusnál *Urphilas*, Sokrates-, Sozomenos- és Theodoretesnél *Ulfilas*. Hogy a kezdő *V*-t a latin és görög írók elhagyták, főleg abból magyarázható hogy a gótban a *V*-nek igen gyenge, hehezetes, az angol *W*-hoz hasonló

kiéjtése volt. L. *Fr. Dietrich*, Über die Aussprache des Gotischen, Marburg, 1862, 77. l. és *Ad. Holtzmann*, Deutsche Grammatik, Leipzig, 1870, I. 40. l.

[3]) Über das Leben d. Ulfilas, p. 110. *Bessell* főleg arra fektet súlyt, hogy Philostorgiusnak módjában sem volt, azon adatokról tudomást szereznie, melyeket Ulfilas eredetéről közöl és hogy a nyugati gótok alig hatottak valaha, mint Philostorgius állítja, Cappadociáig. Talán arra is volna súly fektetendő, hogy Auxentius és az egyházi írók, kik sokkal többet tudnak Ulfilasról, e cappadociai származásáról mit sem tudnak; továbbá arra, hogy Philostorgius feljegyzései egyáltalában nagyon zavartak; végre arra, hogy Ulfilas neve tisztán gót név. Gót *vulfs* (farkas), kicsinyítővel *vulfila*, a mai délnémet dialektusban *Wölfle* (Déli Németországban igen elterjedt családnév). *Bernhardt* (Vulfila, p. IX) nem tartja Philostorgius kérdéses adatait teljesen elvetendőknek.

[4]) Arius, alexandriai presbyter, a IV. században, Antiochiában nyerte műveltségét és tudományánál valamint szent életénél fogva nagy tekintélynek örvendett. Arius tana szerint Isten-atya és Isten-fiú *lényegökben* különböznek egymástól, a mennyiben az utóbbi az «első által» és «időben» teremtetett, míg amaz maga az első és örök időktől van; azért szerinte az Isten-fiú tökéletességben *hasonló* ugyan az Isten-atyához, de nem *azonos és egyértékű* vele. — Midőn Arius tana mind több híveket hódított, Alexander alexandriai püspök 321-ben tartományi zsinatot hivott össze, melyen száz egyptomi és libyai püspök Arius tanát elítélték és őt magát egyházi átokkal sujtották. Arius most barátjához, nikomédiai Eusebiushoz menekűlt, kinél *Thalia* cz. híres könyvét írta. Nagy Konstantin császár, egyházi és politikai zavaroktól tartva, 325-ben az első általános (oekumenikus) zinatot hívta egybe Nicæába, melyen két ezernél több keleti pap megjelent; nyugatról Vitus és Vincentius presbyterek jöttek, mint a római püspök küldöttei. Itt, előbb a császárnak, majd Hosius cordubai püspöknek elnöklete alatt, Alexander pártja győzött, melyet főleg Athanasius (ki 326-ban alexandriai püspök lett) támogatott, illetőleg vezetett. De 336-ban egy Tyrusban tanácskozó zsinat elítélte Athanasiust és később egy jeruzsálemi zsinat kimondta, hogy Arius újra fölveendő az egyházközségbe. De ekkor Arius rögtön és váratlanúl meghalt, s halála után sok zavar és harcz után Theodosius császár végre 380-ban az arianismust teljesen elfojtotta. De a germán népek az arianismusnak még tovább is maradtak hívei: a nyugati gótok, a suevek, a vandálok, a keleti gótok és a longobárdok (ezek legtovább, egészen 671-ig) lelkes arianusok voltak. *Krafft* (Kirchengeschichte I. 339) a régi germán népek rokonszenvét az arianismus iránt különösen avval is indokolja, hogy ez közelebb állt a germánok pogány vallási fogalmaihoz és nézeteihez, mint a

katholikus hitvallás. — Európában a frankok döntötték el a katholicismus diadalát, mert ezek, a mióta a keresztyén vallást elfogadták, kezdettől folyton katholikusok voltak és, főleg politikai okokból, szövetkeztek ezen egyház fejével, a római püspökkel, ki az ő segítségökkel nyerte hatalmas állását a keresztyén egyházban.

[5]) Közlöm *Auxentius*-ból a legfontosabb életrajzi adatokat: *Ulfila . . . quadraginta annis in episcopatu gloriose florens, apostolica gracia graecam et latinam et goticam linguam sine intermissione in una et sola ecclesia Christi praedicavit . . . Qui et ipsis tribus linguis plures tractatus* (értekezéseket) *et multas interpretationes* (fordításokat) *volentibus ad utilitatem et ad aedificationem sibi ad aeternam memoriam et mercedem post se dereliquit. . . . Hic dei providentia et Christi misericordia propter multorum salutem in gente Gothorum de lectore* (talán a római birodalomban letelepedett gótoknál volt lector) *triginta annorum episcopus est ordinatus . . . . . Ubi et post multorum servorum et ancillarum Christi gloriosum martyrium, imminente vehementer ipsa persecutione, completis septem annis tantummodo in episcopatum, supradictus sanctissimus vir beatus Ulfila cum grandi populo confessorum de barbarico pulsus in solo Romaniae a tunc beate memoriae Constantis principe honorifice est susceptus, ut sicuti deus per Moysem de potentia et violentia Faraonis et Egyptiorum populum suum liberavit et rubrum mare transire fecit et sibi servire providit, ita et persaepe dictum deus confessores sancti filii sui unigeniti de barbarico liberavit et per Danubium transire fecit et in montibus secundum sanctorum imitationem sibi servire decrevit . . . . ubi sine illis septem annis treginta et tribus annis veritatim praedicavit . . . Qui cum praecepto imperiali, completis quadraginta annis ad Constantinopolitanam urbem . . . perrexit . . . statim coepit infirmari, qua in infirmitate susceptus est ad similitudine Elisei prophetae.*

[6]) Ulfilas hitvallása biblia-fordításában is felismerhető. Hogy Pál apostolnak a zsidókhoz írt levele, melyet az ariánusok el nem ismertek, hiányzik az Ulfilas fordításából, alig szolgálhat itt bizonyítékúl, mert hiszen a fordításból egyéb darabok sem maradtak fönn. Sokkal fontosabb a fenmaradt fordításban a Philippibeliekhez intézett levél második fejezetének hatodik pontja: οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα θεῷ: nem állítá ragadománynak lenni az ő Istennel való egyenlőségét. E mondatot Ulfilas így fordítja: *ni vulva rahnida visan sik galeiks gutha.* — Ἶσος, *aequalis*, a gót bibliában mindig *ibns* (agsz. *even*, ófn. *eban*, úfn. *eben*); — *galeiks*, a mely szót Ulfilas e helyen használ, mindig a. m. ὅμοιος, *similis.* Tehát Ulfilas fordításában «az Istennel való egyenlőség» helyett, az ariánismus szellemében, «az Istenhez való hasonlóság»-ot találunk. V. ö. *Krafft* id. h. 346. l. Azért nevezi Salvianus presbyter (De gubern. dei, V. 2) a barbárok bibliáját *(scripta)*, azaz a gót fordítást, *male interpolata et male tradita.* — A *Skeireins* (l. alább) János evangyéliomának

magyarázatában erélyesen és határozottan védi az arianismust a katholikus felfogással szemben.

7. Ulfilas biblia fordítása. Auxentius csak egész általánosságban mondja, hogy Ulfilas sokat írt és fordított; bibliáját külön nem említi; ő nagyobb súlyt fektet tanárának igaz (arianus) hitvallására, mint irodalmi működésére. De Philostorgius és Socrates (IV, 33) irják, hogy Ulfilas a gót írást felfedezte és a szentírást lefordította, még pedig, Philostorgius szerint, az *egész* bibliát, a királyok könyvei kivételével, «nehogy ezeknek tartalmával népének különben is igen harczias szellemét még inkább fokozza». Ez indokolás kétségtelenűl hamis, mert pl. Jozsua, a Bírák vagy Sámuel könyvei legalább is oly harczias tartalmúak, mint a királyok könyvei, amazokat pedig lefordította Ulfilas. [1]) De valószínű, hogy a nagy püspök nem fejezte be fordítását és hogy azt, az ő halála után, mások folytatták. Esra és Nehemia fordítása legalább a fordítónak egészen eltérő eljárását mutatja, és Lukács evangyéliomának egy része is oly nyelvi sajátságokat tüntet fel, melyek Ulfilas nyelvezetétől eltérnek.[2])

Ulfilas bibliájának kéziratai valószínűleg mind Olaszországban, Theoderich korában, tehát 130—150 évvel a fordítás keletkezése után készűltek. Ilyen kézirat van mindössze hat, illetőleg hét. Ezek a következők:

1. Codex Argenteus, eredetileg 330, ma még 167 levél. Biborszínű szironyra van ezüst betűkkel írva; a sectiók kezdetei az illető sorok végéig, a czímfeliratok és az egész Miatyánk arany írással vannak kitüntetve. A kézirat alsó szélén ívalakú arabeszkek közt állnak a parallel helyek. A lapszélen itt-ott (vagy tizenöt helyen) megjegyzések olvashatók. — E pompás kézirat eddig még fel nem derített úton módon került Werden apátságba (a Ruhr folyó mellett, Westpháliában, négy mérföldnyire Kölntől), hol a XVI. században fölfedezték. Innen a kézirat még a XVI. század vége előtt Prágába került, II. Rudolf császár birtokába, hol 1648-ban a Hradsin ostroma alkalmával a svéd vezérnek, Königsmark grófnak kezébe került, ki azt Krisztina királynénak ajándékozta. A királyné Vossius Izsáknak, a híres németalföldi philologusnak adta, kinél Vossius nagybátyja, Junius Ferencz (1589—1677) az egész kéziratot leírta, mire 1665-ben kiadta. Vossiustól Gabriel de la Gardie, az upsalai egyetemi könyvtár alapítója, négy vagy hat-

száz talléron megvette a codexet, ezüstbe köttette és visszaajándékozta királynéjának, ki azt az upsalai könyvtárnak átadta, hol a középkor ez egyik legpompásabb és legbecsesebb kincsét még ma is őrzik. Századunk elején (1821 és 1834 közt) tíz levelet (a Márk evangyéliomának elejét) elloptak belőle, de ezek 1857-ben ismét visszakerültek.

A milanói kéziratok, melyeket 1817-ben Mai Angelo Bobbioban (a Trebbia folyó m.) a VII. században alapított és hajdan kéziratokban oly dúsgazdag liguriai kolostorban felfedezett, mind másodiratosak (palimpsestek). Van ilyen négy:

2. Ambrosianus A, mely Sz. Pál leveleit és a gót naptár töredékeit tartalmazza, eredetileg 406 levélből állott, ma még 208 levélből áll, de ezek közől 12 üres és 2 teljesen olvashatatlan. A gót írás két leíró kezét mutatja. A lapszélen sok megjegyzés. Fölébe Nagy Gergely homiliáit írták.

3. Ambrosianus B, eredetileg 336, ma 156 (köztük két üres) levél, Sz. Pál összes leveleit tartalmazta, de a rómaiakhoz intézett levél teljesen elveszett. Sz. Jeromos egy commentárját írták fölébe.

4. Ambrosianus C, mindössze két levél, Máté evangyéliomának egy töredékével. Az evangyéliomok latin fordítása van fölébe írva.

5. *Ambrosianus D*, három levél, Esra és Nehemia töredékeivel. Fölébe a királyok könyveinek egy latin commentárja van írva.

6. *Codex Carolinus*, előbb a weissenburgi (elszászi) kolostorban volt, 1678 óta a wolfenbütteli könyvtárban van. Négy levél, melyek a rómaiakhoz intézett levélből 42 verset tartalmaznak. A gót fordítás mellett áll, sorról sorra megfelőleg, a latin fordítás.

7. Egy IX. századi *salzburgi kézirat* (jelenleg Bécsben), mindössze nehány gót szó és számjegy, melyek, Grimm Vilmos (Wiener Jahrbücher der Literatur, 43. köt.) szerint, Mózes első könyvének 5-dik fejezetéből valók. [8])

Ulfilas kétségtelenül görög szövegből fordította a bibliát. Az ó-szövetség határozottan a Septuagintán alapszik, de nem a codex sinaiticus szövegén, hanem oly görög fordításon, mely szorosabban ragaszkodott a héber eredetihez. Az új szövetségnek Ulfilas által használt szövegére vonatkozólag, eltérnek a vélemények. Ulfilas t. i., mit különösen kifejezései, fordulatai, mondatfűzése stb. bizonyítanak, kétségkívül ezt is a görögből fordította, de oly görög

szövegből, mely a reánk maradottaktól sok tekintetben eltér. Különösen feltünő, hogy fordítása, főleg Szt. Pál leveleiben, eltérve a görög szövegektől, sokszor egyezik a latin Vulgatával. *Wackernagel* (Ds. Literaturgeschichte, I[2], 21.) azt hiszi, hogy Ulfilas oly görög szöveggel rendelkezett, mely teljesen elveszett; Gabelentz és Loebe pedig (Ulfilas, I. p. XVIII), hogy fordításának ezen eltérő, illetőleg a Vulgatával egyező helyei, csak későbben csempésztettek a görög szöveggel eredetileg tökéletesen egyező gót fordításba. Legvalóbbszínű *Bernhardt* (Vulfila, p. XXXVIII) felfogása, hogy Ulfilas a görög és a latin szöveget egyaránt használta és majd inkább amazt, majd, főleg nehezebb helyeknél, emezt követte. V. ö. *W. Bangert*, Der Einfluss lateinischer Quellen auf die got. Bibelübersetzung. Rudolstadt, 1880, és *C. Marold*, Kritische Untersuchungen über den Einfluss des Lateinischen auf die got. Bibelübersetzung. Germania XXVII és XXVIII. — A gót biblia eredetijének megállapítását nagyon megnehezíti azon kétségbe nem vonható tény is, hogy később papok és másolók változtattak a gót fordítás szövegén.[4]) Ez — nem tekintve a nagy számmal előforduló, de könnyen felismerhető írási hibákat — általában hármas irányban történt: 1. A hol Ulfilas fordítása nem egyezett teljesen az eredeti szöveggel, de egyezett egy parallel helylyel, ott ez utóbbi szerint megváltoztatták a gót szöveget. 2. A fordítás szélére irott glossákat bele vették a fordításba. 3. Javították, ill. módosították a gót szöveget a latin fordítás szerint. [Mind ezekre utalnak alább a szöveghez csatolt jegyzetek.]

Ulfilas irályáról és a gót mondattan sajátságairól nehéz biztos ítéletet mondani, mert munkája, bármily szabadon és ügyesen járt is el a lelkes püspök, mégis fordítás, és mint ilyen többé-kevésbbé nemcsak tartalomra, hanem alakra nézve is kötve van az idegen szöveghez.[5]) Annyi első pillanatra is kétségtelen, hogy Ulfilas nem ragaszkodott szóról szóra az eredetihez, hogy, tekintettel a gót nyelv szellemére és sajátságos jellemére, híven ugyan, de nem szolgailag fordította a szentírást. Ezt bizonyítja minden vers, minden mondat, ha összevetjük az eredeti szöveggel. Hogy a gót és a görög biblia általában mégis oly föltünően egyeznek, még pedig mind az alakok használatában, mind a szó- és mondatkötésben, annak főoka nem abban keresendő, hogy Ulfilas talán nyelvét a görögböz erőszakolta, hanem rejlik az azon körülményben, hogy a gót nyelv az alakok tökéletességét, a szótár gazdagsá-

gát és a mondattan finomságát illetőleg igen közel áll az óclassicus nyelvekhez, különösen a göröghöz. Sajnálhatni, hogy gót eredeti munka, főképen hogy a gót költészet termékeiből semmi sem maradt az utókorra; de azért (vagy jobban: annál is inkább) kétségbe vonhatatlan Ulfilas munkájának nagy fontossága, melyet még fokoz azon körülmény, hogy germán nyelven írt munkára, a gót biblia után, csak vagy egy fél évezred múlva akadunk újra. Ugyanazon időben, melyben Ulfilas, hazafiságtól és vallásosságtól ihletve, népe számára lefordította az új műveltség legfontosabb forrását, a szentírást, — ugyanazon időben nyomultak kelet felől Európába a húnok, kik a germán népeket nyugat és dél felé tolva, megindították azon roppant mozgalmat, mely több századra terjed, s melyet a népek vándorlásának nevez a történelem. Ezen, harczokban és zavarokban dúsgazdag századok, melyek az ezeréves római birodalom bukását és számtalan új államnak meteorként elvonuló keletkezését és elenyészését látták, nem kedveztek a múzsák egyikének sem. E korszakban nem találkozott férfiú, ki valamely német nyelven irodalmilag működött volna; vagy, ha találkozott, számtalan ókori kincscsel együtt az ő munkája is elveszett, mint elveszett ezen zavarokban a germán népek mythologiájának és hősmondájának tetemes része. Így tehát Ulfilas a német nyelv és irodalom történetének szempontjából hatalmas alakként emelkedik ki egy sötét, terméketlen korból, magánosan, előd és útód nélkül. Munkája akaratlanúl is Luther hasonló munkájára emlékezteti a történészt. Hasonló e két munka, még pedig nemcsak a tárgy azonosságánál fogva. Mind a kettő roppant fontosságú azon viszonyra nézve, melybe a német népek a keresztyén vallással léptek; mind a kettő nagy fontosságú a német nyelvek történeti fejlődésében; mind a kettő egyszersmind a szó legjobb értelmében népies munka, mely valódi nemzeti kincse lett, amaz a gótoknak, emez a modern németeknek. De hasonló e két nagyszerű munka a fordítás módja és jelleme tekintetében is, és valóban bámulva tapasztalhatjuk számos helyen, hogy Luther ugyanazon szóval (gyökkel), ugyanazon fordulattal, ugyanazon mondatkötéssel fordít, melyet Ulfilas, eltérőleg az eredeti szöveg betűjétől, használt volt. Ezen körülmény bizonyít talán a gót nyelvnek nagy befolyásáról a németre, de bizonyít egyszersmind a két fordítás népies, nemzeti jellege és jelessége mellett is.

[1]) Cassiodorius (Histor. tripart. VIII, 13): *tunc etiam Vulphilas Gothorum episcopus litteras Gothicas adinvenit et scripturas divinas in eam convertit linguam*, és Sokrates IV, 33: Οὐλφίλας ὁ τῶν Γότθων ἐπίσκοπος γράμματα ἐφεῦρε γοτθικὰ καὶ τὰς θείας γραφὰς εἰς τὴν Γότθων μεταβαλὼν τοὺς βαρβάρους μανθάνειν τὰ θεῖα λόγια παρεσκεύασεν. E forrásokból származnak a későbbi, hasonló tartalmú feljegyzések Isidorus-, Sozomenos- és másoknál. Jordanis (c. 51) csak a gót írás feltalálójának nevezi Ulfilast *(qui eis* [a gótoknak] *dicitur et literas instituisse)*, bibliafordításáról nem tesz említést.

[2]) Ez eltéréseket behatóan tárgyalja *Bernhardt*, Kritische Untersuchungen zur gotischen Bibelübersetzung, két rész, I. Meiningen 1864, II. Eberfeld 1868, és Vulfila, bev. §. 36.

[3]) A gót emlékek némely csekély töredékeinek első kiadását *Bonaventura Vulcanius*nak De Literis et Lingua Getarum sive Gothorum (Leyden, 1597) cz. kis könyvében bírjuk. E könyvnek Vulcanius csak kiadója; szerzője *Arnold Mercator* († 1587, a híres geographus fia), ki földrajzi és régészeti kutatásai alkalmával a werdeni kolostorban a codex argenteust felfedezte. A mit a XVI. és XVII. században gót nyelvről és irodalomról Junius Ferençz műveig keveset tudtak, az mind Mercator, ill. Vulcanius e kis könyvéből származik.

A gót nyelven fönmaradt emlékek eddigelé a következő kiadásokban jelentek meg:

a) Quatuor D. N. Jesu Christi evangeliorum versiones perantiquæ duæ, gothica scil. et anglosaxonica, quarum illam ex celeberrimo codice argenteo nunc primum depromsit *Fr. Junius*. Accessit et glossarum gothicum. Dortrechti 1665. Amstelodami 1684. 2 vol. — *L. Raumer* Geschichte der germanischen Philologie, München, 1870, 121—129 l.

b) D. N. Jesu Christi SS. Evangelia ab Ulfila Gothorum in Mœsia episcopo circa annum a nato Christo CCCLX ex græco gothice translata nunccum parellelis versionibas sueco-gothica, norræna l. islandica et vulgata latina edita Stockholmiæ, 1671. — A kiadó *Stiernhielm György* volt. *L. Raumer*, id. h. 151—152. l.

c) Sacrorum evangeliorum versio Gothica ex Codice Argenteo emendata atque suppleta cum interpretatione latina et adnotationibus *E. Benzelii* edidit, observationes suas adiecit et grammaticam gothicam præmisit *E. Lye*. Oxonii, 1750. — *L. Raumer*, id. h. 202-l.

d) Johannis ab Ihre scripta versionem Ulfilanam et linguam mœso-gothicam illustrantia ab ipso doctissimo auctore emendata novisque accessionibus aucta, iam collecta et una cum aliis scriptis similis argumenti edita ab *A. F. Büsching*, Berolini, 1773. — *L. Raumer*, id. h. 200—202. l. és 252. l.

e) Ulfilas gothische Bibelübersetzung nach Ihres Text mit einer grammatisch wörtlichen lateinischen Übersetzung, sammt einer Sprach-

lehre und einem Glossar, ausgearbeitet von *F. K. Fulda*, das Glossar ausgearbeitet von *W. F. H. Reinwald*, herausgegeben von *J. Chr. Zahn*, Weissenfels, 1805. E kiadás tartalmazza a codex Carolinust (a rómaiakhoz intézett levél töredékeit) is, melyet először *F. A. Knittel* adott ki 1762-ben.

f) A Codices Ambrosiani töredékeit *Angelo Mai* és *C. O. Castiglione* adták ki, Mediolani, 1819—39, 4 füzet.

g) Ulfilas, veteris et novi testamenti versionis gothicæ fragmenta quæ supersunt ediderunt *H. C. de Gabelentz et Dr. J. Loebe*, Lipsiæ, 1836—46. A latin fordítással, szótárral és nyelvtannal. Nagy tudományú, sok tekintetben még ma is fontos, a maga idejében kitünő munka.

h) Ulfilas. Die heiligen Schriften alten und neuen Bundes in gothischer Sprache. Mit gegenüberstehendem griechischem und lateinischem Texte, Anmerkungen, Wörterbuch, Sprachlehre und geschichtlicher Einleitung von *H. F. Massmann*, Stuttgart, 1857.

i) Korszakot alkotnak a gót szövegkritika terén *Andreas Uppström* († 1865) kiadásai, melyek mind az eredeti kéziratok legbehatóbb tanúlmányán alapszanak. Ezek: 1. Codex Argenteus, Upsaliæ, 1854.— 2. Decem Codicis Argentei rediviva folia, Ib. 1857. — 3. Fragmenta gothica selecta ad fidem codicum Ambrosianorum Carolini Vaticani, Ib. 1861. és 4. Codices Gotici Ambrosiani, Ib. 1864—68.

k) Vulfila oder die gotische Bibel. Mit dem entsprechenden griechischen Text und mit kritischem und erklärendem Commentar, nebst dem Kalender, der Skeireins und den gotischen Urkunden herausgegeben von *Ernst Bernhardt*, Halle, 1875. A gót nyelvemlékek legjobb kiadása.

l) Kézi kiadásokat adtak ki *Ign. Gangengiegl* (1848) és *F. W. Stamm* (1858). Ez utóbbit (szótárral, nyelvtannal és jegyzetekkel) az első kiadó halála után, ismételve sajtó alá rendezte *Mor. Heyne* (7-dik kiadás, Paderborn, 1875). Ezeken kívül vannak még könyvek, melyek a gót bibliából csak válogatott darabokat tartalmaznak (így *Hahn K. A.* és *Braune Vilmos*-tól).

[4]) A gótok a biblia kritikai tanulmányozásával is foglalkoztak. Ezt bizonyítja többek közt Hieronymus egy levle (ed. Martianay III, 626), melyben ő két gót papnak (neveik Sunnia és Fretela, azaz Sunja és Frithila), kik ez ügyben hozzá fordúltak, a zsoltárok néhány oly helyéről ad felvilágosítást, melyekben a septuaginta és a latin fordítás eltérnek egymástól. L. *Krafft*, Kirchengeschichte I. 406. l. — Az Itala (a latin biblia) VI. századi Brixianus-féle kézirata pedig egy zárszóban megemlékszik a gót bibliafordításról magáról s helyteleníti a másolók eljárását, kik tetszésök szerint görög és latin források alapján

változtatnak a szövegen és megmásítják a *vulthres*eket. E gót szó, *vulthres*, mely kétségtelenűl e gót melléknévből *vulthrs* (fontos, értékes) származik, Haupt szerint a. m. *id quod probum et praestans esse iudicabatur*. V. ö. *Bernhardt*, Zeitschrift für deutsche Philologie, II. 297. l.

[5]) Érdekes Ulfilas bibliájának pontos összehasonlítása az eredeti szöveggel; kitűnik ebből, hogy a gót püspök bámulatos tapintattal és nyelvérzékkel járt el. Csak néhány pontot emelek ki, melyekben Ulfilas tudatosan eltér az eredetitől. A *szórendet* illetőleg a tárgy gyakran áll az ige előtt, a birtokos névmás vagy sajátító a nomen után, a tagadás közvetlenűl az ige előtt. Az *alaktan* terén Ulfilas a hiányzó futurumot többnyire a jelennel adja vissza, de sokszor körülírja *skulan* (ma *sollen*), *duginnan* (ma *beginnen*), *haban* segítő igékkel vagy az ige elé kapcsolt *ga*-partikulával. A névelőt, a dualist, a kötőmódot, megfelelően a gót nyelv szellemének, ritkábban használja, mint a görög szöveg. A præsens historicumot is kerűli, az országneveket pedig rendesen a népek nevével helyettesíti. A gót mondatkötés nem egyszer helyesebb és találóbb, a gót kifejezés néha gazdagabb és tartalmasabb, az egész előadás itt-ott szebb, mint a görögben. Igen sikerűlt pl. Márk evangyéliomának V. fejezetének fordítása. A görögben előforduló szójátékokat és assonánczokat vagy alliteratiókat Ulfilas nemcsak rendesen visszaadja, hanem még szaporítja is. A jegyzetekben figyelmeztettem az ilyenekre, sok példát gyűjtött *Massmann*, Ulfilasában, p. LXXXIX. — Szótára gazdagságát és kifejezései változatosságát sokszor tűnteti föl Ulfilas, midőn ugyanazon görög szót vagy fordúlatot többféleképen fordítja le gótra. Példákat gyűjtött *Löbe*, Grammatikájában, p. 284, és *Bernhardt*, Kritische Untersuchungen, II, 18. — E jelességek mellett alig jőnek tekintetbe azon csekélyszámú félreértések vagy gyönge helyek, melyek itt-ott előfordúlnak és sokszor a rendelkezésére állott szövegek hibáin alapúlhatnak. A jegyzetekben ezekre is utaltam.

Feltünő, hogy Ulfilas aránylag kevés idegen (héber és görög) szót vett fel nyelvébe; mindössze a következőket: *abba* atya, *aggilus* és *arkaggilus* (ἄγγελος, ἰρχάγγελος) angyal, *aikklesjo* (ἐκκλησία) egyház, *aipiskaupei* (ἐπισκοπή) püspökség, *aipiskaupus* (ἐπίσκοπος) püspök, *aipistaule* (ἐπιστολή) levél, *aivaggeli* v. *aivaggeljo* (εὐαγγέλιον) evangyéliom, *aivaggelista* (εὐαγγελιστής) evangyélista, *aivaggeljon* (εὐαγγελίζεσθαι) hirdetni, prédikálni, *aivlaugja* (εὐλογία) önkenytes adomány, *aivcharistia* (εὐχαριστὶα) köszönet, *alabastraun* (ἀλαβαστρος) alabastrom, *anathaima* (ἀνάθεμα) átok, *apaustaulei* (ἀποστολή) apostoli hivatal, *apaustaulus* (ἀπόστολος) apostol, *aromata* (ἀρώματα) fűszer, *assarjus* (ἀσσάριον) fillér, *azymus* (ἄζυμος) kovásztalan kenyér, *barbarus* (βάρβαρος) idegen, *byssus* (βύσσος) finom vászon, *diabaulus* (διάβολος) ördög, *daimonareis* (δαιμονισθείς) ördöngös, *diakaunus* (διάκονος) szerpap, *drakma* (δραχμή) pénznem, *gaiainna*

(γεέννα) pokol, *gazaufilakiaun* (γαζοφυλάκιον) kincstár, *hairaisis* (αἵρεσις) eretnekség, *jota* (ἰῶτα) i-betű, *kaurban* (κορβανᾶν) adomány és *kaurbanus* (κορβᾶν) templom kincse, *maimbrana* (μεμβράνα) hártyalevél, *mammona* gazdagság, *martyr* (μαρτυρ) vértanú, *nardus* (νάρδος), *paintekuste* (πεντεκοστή) pünkösd, *parakletus* (παράκλητος) vígasztaló, *paraskaive* (παρασκευή) készüles napja, *paska* (πάσχα) húsvét, *paurpura* (πορφύρα) bibor, *pistikeins* (πιστικός) hamisítatlan, *praizbytairei* (πρεσβύτερος) és *praizbytairi* (πρεσβυτεροι) a papság, *praufetus* (προφήτης) és *praufetis* (προφῆτις) próféta, *praufetja* (προφητεία) jövendölés, *praufetjan* (προφητεύειν) jövendölni, *psalma* vagy *psalmo* (ψαλμός) zsoltár, *sabbato* vagy *sabbatus* (σάββατον) szombat, *skaurpjo* (σκορπίος) skorpió, *smyrn* (σμύρνα) mirha, *spyraida* (σπυρίς) kosár, *synagoge* (συναγωγή) zsinagóga, *taitrarkes* király, *thymiama* (θυμιάμα) tömjén. — Tehát körülbelül negyven idegen szó. És megjegyzendő, hogy Ulfilas több fogalomra az idegen szó mellett és ezzel felváltva nemzeti gót szót is ismer és használ, pl. *aikklesjo* mellett *gamainths* (ma *Gemeinde*), *aipistaule* m. *bokos* (ma *Buch*), *gaiainna* m. *halja* (ma *Hölle*), *daimonareis* m. *unhulthons habands* (ma: *Unhold habend*), *diakaunus* m. *andbahts* (ma *Amt*), *praisbytaireis* m. *sinista* (*sinis*, idős, felső foka) stb. V. ö. *K. Weinhold*, Die gotische Sprache im Dienste des Kristenthums, Halle, 1870. *K. Börner*, Über die Declination der Fremdwörter im Gotischen, Barmen, 1859. *Bernhardt*, Vulfila, bev. §. 7.

A német pogány vallás fogalmainak megjelölései közől Ulfilasnál csak *unhultho* (rosz szellem), *unhultha* (ördög), *skohsl* (gonosz szellem) és *hraivadubo* (gerlicze) találhatók. Pogány fogalmakra emlékeztetnek: *alhs* (templom), *blotan* (tisztelni), *hunsl* és *sauths* (áldozat), *ufarskafts* (kezdet), *gudja* (pap), *sinista* (legidősb), *midjungards* (föld kereksége), *vaggs* (paradicsom), *manaseths* (emberiség) és *midjasveipains* (vízözön). V. ö. *Krafft*, Kirchengeschichte, I. 267. s kk. ll.

8. A kisebb gót emlékek.[1]) Ulfilas biblia-fordításán kívül még a következő öt, illetőleg hat kisebb gót nyelvemlék maradt az utókora:

1. *Egy gót naptár*, az Ambrosianus A-codexben. Először *Mai és Castiglione* (Ulphilae partium ineditarum specimen, Mediolani, 1819) adták ki. A naptár, mely csak töredékesen maradt fönn, közvetlenűl a Philemonhoz czímzett levél után állott, de első négy levele, mely a január 1. és október 22. közti 295 napot tartalmazta, elveszett. A naptár másolója, úgy látszik, be sem fejezte írását, mert az utolsó lap, melyen decembernek kellene állnia, üres. Az egyes napokon föl vannak jegyezve a vértanúk is, még pedig, Philippus kivételével, csupa gót származású vagy az

Alduna vidékein martyr-halált szenvedett szent férfiak. Ebből méltán következtethetni, hogy e naptár az Alduna vidékein készült.

2. *Skeireins* [2]) *aivaggeljons thairh Johannen* (János evangyéliomának magyarázata), mindössze nyolcz össze nem függő levél, öt az Ambrosianában Milanóban, három a Vaticanában Rómában; mind másodiratos, az első töredék fölé a chalcedoni consilium tárgyalásai, a másik fölé Fronto van írva. A latin írás a IX. századból való; a kéziratok valószínűleg a bobbioi könyvtárból származnak. Eredetileg száz levél lehetett az egész mű. Első kiadását *Mai és Castiglione* eszközölték (Mediolani, 1819), a másodikat, latin fordítással és szótárral, *Massmann Fer.* (München, 1834). A szöveg kritikai tárgyalásával és magyarazatával foglalkoztak: *Löbe J.* (Beiträge zur Textberichtigung und Erklärung der Skeireins, Altenburg, 1839), *Uppström* (Fragmenta gotica selecta, Upsaliæ, 1861) és kitűnő sikerrel *Vollmers A.* (Die Bruchstücke der Skeireins, München, 1862).

A *Skeireins* feladata és tartalma: János evangyéliomának magyarázata. Mondatról mondatra fejtegeti az évangyéliomot, melyet szóról szóra idéz. A *Skeireins* nem fordítás, hanem eredeti munka, mely azonban a görög commentatorok felhasználásával készült. Ezt helyesen kimutatja *Bernhardt* (Vulfila, p. 612). A *Skeireins* szerzője főleg Cyrillusnak, az alexandriai érseknek, és Heracleai Theodorusnak műveit használta. Minthogy Cyrillus 400 körül született, a Skeireins legfeljebb az V. század közepéből való. Ulfilas tehát nem lehet e munka szerzője, mint még *Massmann* hitte. Ellenben bizonyos, hogy Ulfilas biblia-fordítása már megvolt, midőn a *Skeireins* létrejött, mert a János evangyéliomának és a többi bibliai idézeteknek szövege, melyet idéz, teljesen egyezik az Ulfilas fordításának szövegével.

A Skeireins határozott czélja: az arianismus védelme. Sabellius és Marcellus tanát, kik az Isten-apa és Isten-fiú egységét és egyértékűségét tanítják, mint helytelent és téveset ismételve, az evangyélista szavainak magyarázata alapján, czáfolgatja.

3. *Két latin papyrus-okmány*, melyeket Nápolyban és Arezzoban találtak. Első kiadásuk: *Massmann*, Frabauhtabokos[3]) oder die gotischen Urkunden von Neapel und Arezzo. Wien, 1838. — Az okmányok a VI. századból származnak, tehát két századdal fiatalabbak, mint Ulfilas fordítása. Nyelvök [4]) és írásuk nem oly tiszta

és szép, mint Ulfilaséi, a mi onnan magyarázandó, hogy itt a köznapi szükség és használat eszközei.

a) A *nápolyi okmány* 551-ből való, tehát Totilas uralkodása alatt kelt, közvetlenül Narses fellépése előtt. Tartalma: Szt. Anastasia egyháza *(aclisie gotice sancte anastasie* vagy *eclesie legis gothorum sancte anastasie)* Ravennában 120 sillinget (solidi aurei) vett kölcsön valami Petrus Defensortól. Most 180 silling értékű telket adnak át neki s visszakapnak 60 sillinget. Négy gót pap tanuskodik saját keze aláírásával.

b) Az *arezzoi okmány* elveszett; csak (nem épen pontos) facsimiléje és kiadása van meg e műben: *Doni Inscriptiones antiquae ed. Gori, Flórencz, 1731.* Tartalma: Diaconus Gudilub a Caballaria jószág négy uncia terjedelmű telkét 133 sillingen adta el Alamod diaconusnak. Csak Gudilub aláirása van meg.

4. A *salzburgi szirony-kézirat* a IX. századból, most Bécsben, mely gót runabetűket s azonkívül nehány szót és számjegyet a biblia-fordításból (Genesis, c. V.) tartalmaz. L. *W. Grimm,* Wiener Jahrbücher der Literatur, 43. köt.

5. Egy *gót hexameter* az Anthologia latinában. Kiadta és magyarázta *Massmann,* a Haupt-féle folyóirat I. kötetében, p. 379—384. és *J. Grimm,* Gesch. d. ds. Spr., I[3], 318. *Massmann* Ulfilasában (p. 662) is olvasható. V. ö. *Aug. Grabow,* Ein gotisches Epigramm (Viro ill. Augusto Stinner ... congratulatur Philomathia Oppoliensis), Oppeln, 1880.

[1]) Ezek rendesen bennfoglaltatnak a nagyobb Ulfilas-kiadásokban; legjobban ezek is *Berhardtnál,* ki a szükséges történeti és nyelvi magyarázatokat is adja.

[2]) *Skeireins* a. m. ἑρμηνεία, ebből *skeirs,* világos (l. a szótárt). Ez elnevezés *Massmann*-tól származik; az első kiadók, *Mai és Castiglione,* homiliának nevezték volt.

[3]) Ebből: *bugjan,* praet. *bauhta,* venni; *fra-bugjan* eladni, — és *bôka,* betű, többesben: levél, okmány.

[4]) A legfontosabb nyelvi eltérések, kisebb hanyagságok mellett (pl. *e* és *i* felcserélése), a következők: *a)* Rövid *o* szerepel, pl. *diakon, diakona ;* — *b)* a ragok hangzói és összetételekben az első szó zárhangzója ingadozók; látszik, hogy már kezdik értéküket veszíteni, pl. *gahlaibim* és *gahlaibaim* e h. *gahlaibam ;* — *c)* a nominativus *s*- képzője elveszett, pl. *guderith* e h. *gudareths, diakun* v. *diakon* e h. *diakaunus, alamud* e h. *alamods.* L. ezekről bővebben *Bernhardt* Vulfilaját, 649—650. ll.

HEINRICH GUSZTÁV.

„A SZENVEDŐ KRISZTUS."

II. (Vége.)

Uj lendületet nyert e darab kritikája és az ahhoz füződő kérdések Dübner jeles kiadása által, a mely a Firmin Didot-féle gyüjteményben jelent meg mint melléklet Wagner Euripides és a későbbi tragikusok töredékeinek kiadásához. Tragédiánkat itt ezen és a későbbi kor egyéb dramatikus termékeivel együtt láthatjuk, milyenek a zsidó Ezechiel Exagoge-ja, Plochirus Dramationja, Theodorus Prodromus Elüzött barátsága és Ignatius versei Ádám bűnbeeséséről. Dübner három párisi kodexet hasonlított össze, melyeket *A*, *B* és *C*-vel jelöl és ezek alapján szolgáltatta a legjobb textust, melyeket eddig felmutathatunk. *C* a XIII. századból való, míg *A* és *B* a XIV.-ből. *C* a Χρ. Π.-on kívül még egyéb keresztény költeményeket is tartalmaz, de különösen a mi darabunk nagy pontosság és kalligrafikus elegenczia által tűnik ki. Az a körülmény, hogy ebben a kéziratban Gregorius neve mint szerzőé egy későbbi kéztől van oda írva, indította Dübnert arra, hogy a tragédia eredetiségét tagadja, de abban is kétkedik, hogy valaha sikerülni fog a szerzőt kitalálni. A tragédia epilogusában (2605—10) — ez a bécsi kodexben hiányzik — Tzetzes János kezét látja, a ki Lykophron kommentátora volt, mert erre az iróra minden ok nélkül hivatkozik. Magnin ezáltal arra a gondolatra jött, hogy tán az egész tragédia redactiója Tzetzestől való. Dübner nagyon kivánatosnak tartja, hogy a drámának oly kiadását bírjuk, a melyben az euripidesi parallel helyek egész teljességökben foglaltatnának; ő ezt kiadásában typographikus nehézségek miatt nem tehette. Most miután a szöveg már korrekt alakban fekszik előttünk, még két pontra kell ügyelni. A darabban előforduló dogmákból és a keresztény régiségekből a kort és azt a keresztény sektát kell kikutatni, a melynek kebeléből a költemény származhatott, azután pedig a tragédia belső összefüggésére és oekonomiájára kellene súlyt fektetni, mert ehhez nagy dramaturgiai problemák füződnek és a dráma történetére nézve fontos adatokat szolgáltathatna: egyáltalán a tragédia inkább a mély kutatást, mint az ócsárlást érdemli meg. Dübner már ekkor Magnin-re utalt, a ki hosszab időn át ezekkel a kérdésekkel foglalkozott, s így a mellett, hogy az első kezelhető kiadást korrekt alakban nyujtotta, — mert a benczések

nagy foliansaihoz vajmi nehéz jutni — még az az érdeme is van, hogy Magnint arra indította, hogy nézetét e tragédiáról közzé tegye. Ez is a Journal des Savants-ban (1849) mint a Dübner-féle kiadás kritikája jelent meg és a legmagvasabb és legtartalmasabb irodalmi értekezés, mely e tragédiáról eddig megjelent, s melynek eredményeihez bátran csatlakozhatunk. Magnin, a ki dramaturgiai kutatásai által már akkor híres volt, négy czikkben birálta meg Dübner kiadását, s ezek közől kettő (12—26 l. és 275—288. l.) kizárólag a mi darabbunkkal foglalkozik. Ámbár, úgymond, e darab a középkor liturgikus drámai költészetére, az úgynevezett mysteriumokra, befolyással nem volt, mert a XVI. század közepéig itt nem is ismerték, s daczára annak, hogy æsthetikus értéke csekély, úgy e költemény, a mely tárgyát tekintve keresztény, de részleteiben pogány, nagyban megérdemli figyelmünket. Egy poetikus-theologikus egyveleget lát benne, a melyben a klassikus tragédia részletei a modern keresztény dráma első alapvonásaival találkoznak. Mindkét fél okait fejtegeti és arra az eredményre jő, hogy az eredetiség kérdésében mindkét félnek igaza van; a költemény részben Gregoriustól való, részben pedig nem. Azok, a kik a Χρ. Π.-ban Gregorius századának szellemét ismerik fel, ép oly kevéssé tévednek, mind azok, a kik a VI. VII. VIII. század nyomait iparkodnak kimutatni; hogy a verselés hiányát ép oly jogosan vetik a költő szemére, mint sokan a jól alkotott jambusokra hivatkoznak. A sok ismétlődés, ellenmondás és laposság e darabban csak úgy magyarázható meg, ha felveszszük, hogy az előttünk fekvő költemény nem más mint külömböző időkben származott passio-drámák egyesítése, melyeket egy leiró a X. vagy XI. századból egybeállított. A 2600 sorból álló tragédiában, a mely egy darabnak úgy is túlságos hosszú, Magnin még most is felismeri a három darabot, az az annak a három kisebb tragédiának töredékeit, melyekből a mi darabunk keletkezett. A főbb jelenetek itt ép úgy vannak egymás mellé fűzve, mint a *Chansons de geste* némely kézirátában egy és ugyanazon cyclus legnevezetesebb episodjainak többféle feldolgozását egymás mellett találjuk. E darabok legrégebbike, a mely mintegy alapul szolgált, nazianzi Gregorius müve volt, a kinek hires neve fenmaradt és az egész költemény szerzőjéül tekintetett. A többi részlet iróit is könnyen feltalálhatjuk, mert a második dráma Gregoriustól, antiochiai püspöktől a VI. században, származhatik, a kire már Dom Ceillier,

mint az egésznek szerzőjére gondolt, és a harmadik attól a Stephanustól (monachus Sabaita) eredhet, a kit Lilio Gregorio Giraldi egy passio-dráma szerzőjéül említ, de a nélkül, hogy ennek nyomát megtalálta volna. Magnin azt mondja, hogy a két prologus — ő Mária első beszédét is prologusnak veszi — is külömböző. — Az első prologus utolsó sora mint szereplő személyeket csak Máriát, παρθένος μύστης-t, azaz szent Jánost és a nők karát említi, holott a darabban sokkal több személy lép fel. Magnin szerint a darab löveni kiadója, Resch, 1544-ben nyomatta ki először a szereplő személyeket, mert a kéziratokban nincsenek felsorolva. (A bécsi kodexben a darab előtt mind a szereplő személy jegyzéke meg van.) Gregorius darabja volt tán a legegyszerűbb, legcsinosabb és legorthodoxabb. Ő ép úgy mint a *régieknek* félig-meddig epikus trágediáiban szokás volt, csak egy személyt — Máriát — akart felléptetni, a ki a galileai nők kiséretében és Szt. János intései közt a fájdalom és szenvedés minden fokán keresztűl ment. A második drámának a czíme Κοσμοσωτήριον πάθος lehetett, a mely név alatt most az egész tragédia egyes kodexekben előfordul. Ebben a declamatio volt túlsulyban; hozzá tartozhatott a két prologus, a bőbeszédű hirnökök jelentései, az apokryph legendák, melyek a darabban fel vannak dolgozva, s melyek közt egyesek sokkal fiatalabbak mint Gregorius kora, továbbá az angyal a sírnál, Jézus, a ki a keresztfán beszél és meghal. (Csak a konstantinápolyi concilium 692-ben engedte meg, hogy Jézust a keresztfán ábrázolják.) — A harmadik drámában a dialogus és az actio az elbeszélést túlszárnyalja. Ide tartoznak a jelenetek Józsefnél, Nikodemus és Pilatus háza előtt, a papok és a sírőrök beszédei és az ifjué a dícsfénynyel. Az ifju jelentése az angyal és Mária Magdolna jelentéseiben ismétlődik, de némi változással, a mi azt mutatja, hogy itt két íróra kell gondolnunk. Az egész redactiót valószínűleg Tzetzes vállalta magára, a mióta pedig e különféle, de egy tárgyú darabokat egy kalap alá hozták, az egyeseket már nem írták le, hanem csak az egészet. Magnin télelének bebizonyítására egy feltűnő interpolatióra figyelmeztet, a mely a darab utolsó jelenetében fordul elő, a hol a hírnök jelentése egyszerre megszakad és két jelenet van közbeszúrva, a melyekben az őrök, a papok és Pilatus van felléptetve, a kikről tulajdonkép szó van. Nem mondhatjuk, hogy ez a nagyobb effectus elérésére szolgál, hogy a hírnök mintegy háttérbe vonul és drámailag fellépteti azokat, a kikről szólni

akar, mert először ilyesmire példát nem hozhatunk fel, másodszor pedig a két jeleneten meglátszik, hogy egy idegen kézt szúrta őket a jelentés közé. Még oly drámánál is, a mely nem színrehozatalra való, nagyon feltűnő az ily közbeszurás. Magnin hypothesise ellen azt szokták felhozni, hogy bajosan hihető, hogy három egymástól századok által elválasztott költő arra a gondolatra jutott volna, hogy Krisztus kinszenvedését oly módon drámatizálják, hogy mindegyik más részleteket dolgozott fel a négy evangeliumból s ez által egy negyediknek alkalmat adott, hogy e három darabot egyesítse, s hogy mind a három ép Euripides hét darabjából vette volna a legtöbb sort. Erre azt felelhetjük, hogy a tárgy olyan volt, hogy biz találkozhatott három sőt több költő, a ki azt feldolgozta s Magnin nem is azt mondja, hogy mindegyik tragédiában csak is az volt, a mit most a Xρ. Π.-ban látunk; lehet hogy Tzetzes az egyes darabokból ép az illő részleteket választotta ki és egyesítette őket. S hogy mindhárom csak Euripides hét darabját használta volna fel, azon sincs mit csodálnunk, mert ép e drámák nyujtották a legtöbb alkalmas verset e tárgyhoz; különben tény az, hogy a költők más, ránk nézve elveszett darabokból is merítettek, a mint azt később látni fogjuk. Kétségkívül igaz Magnin azon állítása, hogy a dráma úgy mint most előttünk fekszik, sohasem került színpadra, sem mint mysterium, sem mint tragédia. Az egyes részletek kutatásában, különösen a födarab elemzésénél, mely szerinte Gregoriusra, vagy legalább annak idejére megy vissza, ezt mindenütt bebizonyítani iparkodik. Kiemeli, hogy Julianus rendelete, a mely a keresztényeknek megtiltotta volna a görög klasszikusokkal való foglalkozást, merő koholmány, s hogy a költemények, melyeket e korban a keresztény egyházatyák irtak, nem erre a rendeletre vezetendők vissza. Kitiltották ugyan a keresztény rhetorokat és grammatikusokat az iskolákból, mert mint tanítók a klasszikusok polytheistikus tanait mindig czáfolták s azok iratait becsmérelték, de egy ily «attentatumot a megsértett intelligencziára» aligha követtek el. Magnin is arra hivatkozik, hogy Gregorius ezt az okot bizonyára felhozta volna, de erről nem hallunk nála semmit. Szerinte Gregorius és idejének keresztény költői csak poetikus hajlamaiknak engedtek, a mihez az az ártatlan mulatság járult, hogy a kártékony klasszikusok helyett a keresztény költészetet tegyék kedveltté. Más motivumot a Xρ. Π. költőjénél sem kell keresnünk. Gregorius költői működése különben sokkal előbbi

korszakba teendő, mint arianzi magányba vonulása, a melytől rendesen keltezni szokták. Valószínűleg athéni tartózkodásakor irta ezeket, midőn tanulmányai bevégeztével az irodalom és szónoklat tanszékével kinálták meg. Mielőtt pappá szentelték, még több helyen tanított, s minthogy ekkoriban jött a rendelet, hogy Homerost, Aeschylost és Euripidest nem választhatja előadásai tárgyául, ő mintegy a törvény kijátszására ezeket előadásába azáltal vitte be, hogy keresztény alakba öltöztette őket. Ez magyarázná meg Magnin szerint azt, hogy miért találunk ép a Χρ. II. azon részében, a mely Gregoriusnak tulajdonítandó, oly sok verset e tragikusokból. A Χρ. II.-t sem a nyilvános színpadokon nem adták, a hol a nép a gladiatorokat bámulta, sem a templomokban, melyekben a IV. század óta a nagyobb ünnepeken előadták ugyan Krisztus kínszenvedéseit, mert e centok tudományos söt pedantikus alakja ellenkezik mindavval, a mit e mysteriumok egyszerűségéről hallunk, melyekben majdnem szóról szóra az uj testamentomból vették át a szöveget. Tehát csak olvasmányul irta ezt Gregorius, hogy a keresztények kezéből kedves költőiket Aeschylost, Aristophanest és Euripidest, kiktől oly nehezen válhattak meg, végre kiragadja. A tragédia azon részeiről pedig, melyeket Magnin a VI. és VIII. századba tesz, lehetségesnek tartja, hogy a klastromokban adták. — Magnin nézetét a mennyiben Gregoriusra vonatkozik, Lalanne, a ki legutóbb írt a Χρ. II.-ról, elfogadja, de ő nem lát a centoban három különféle szerzőt, hanem az egészet Gregoriusnak tulajdonítja. Okoskodása sok helyen valóban naiv. Érvelésének alapja a *beati possidentes* politikai elv. A XVI. század közepeig, ugymond, Gregoriust tekintették a költemény szerzőjének; ha tehát őt e dicsőségtől meg akarják fosztani, azt kellene bebizonyítani, hogy más valaki volt a szerző, vagy legalább azt, hogy ő nem lehetett szerzője. Valószínűségi okokat ez utóbbi nézetről a priori nem fogad el. Hogy a tragédia valóban oly rossz és elütő Gregorius többi költeményeitől, az nála nem határoz semmit, mert akkor Voltaire-t Orphelin de la Chine cz. tragédiától kellene megfosztani. Hogy a tragédia nem ér sokat, azt ő maga is belátja, de Gregorius idejének izléséből akarja megmagyarázni a bőbeszédűséget, a mit az akkori költők legkiválóbb tulajdonságának tekintettek. Szerinte Gregorius e darabot csak mint vázlatot irta, a melyre az utolsó simító kezet nem tette, akár mert nem volt ideje, akár mert izlésének már nem felelt meg; későbbi kiadói azután saját belátá-

suk szerint változtattak rajta, úgy hogy mostani alakját nyerte. Lalanne tehát arra törekedett, hogy a darabot a kinövésektől tisztázza s egy antik tragédia alakját hozza ki belőle s ezt iskola könyvül a gymnasiumi ifjuság számára nem ugyan a klasszikusok helyett, hanem azok mellett lelki felépülésre kiadta. A darab czíme akár készakarva, akár nem, hamis, mert így hangzik: La passion du Christ, tragédie, extraite des oeuvres de Saint-Grégoire de Nazianze; traduite du grec, pour la première fois, en français, et accomodée à l'usage des classes. (Paris, 1852.) Az *extraite* kifejezés arra enged következtetni, hogy a tragédia Gregorius műveiből ki van véve és teljességében fekszik előttünk, de a 2640 sor helyett itt csak 1039-et találunk, tehát az accomodatió methodusa, melyről Lalanne könyvében oly hosszasan értekezik, a költeményt két ötödére olvasztotta le. Ez a könyv két kiadásban jelent meg; először csak a görög szöveg bevezetéssel a tanulók számára, azután a görög szőveg átellenében levő franczia fordítással s ebben van a Dissertation sur l'authenticité du poème (7—43. l.) is. A kath. pap e dissertatio minden lapján kikandikál. — A németeknek egész 1855-ig nem volt kiadásuk e tragédiáról, a mi elég nagy szégyennek mondható. Nekik vagy a Dübner-féle Euripides töredékekkel együtt kellett azt megszerezniök, vagy a benedekrendüek folians kötetében utána nézni. 1855-ben Elissen a «Polyglotte der europäischen Poesie» szerzője, a mely munka szerencsétlenül levén tervezve az első kötetnél megakadt, Wigandnál kiadta a szöveget Dübner szerint és egy német metrikus fordítást csatolt hozzá. Első kötetét képezi ez a szerzőnek Analekten der mittel — und neugriechischen Literatur cz. gyüjteményének, a melyben különösen a byzantiumi költészet egyes nehezen hozzáférhető és ritka kiadásokban megjelent műveit adta ki és fordította le. Az irodalomtörténeti bevezetésben Ellissen nem foglal el határozott álláspontot, hanem abból, a mint az egyes véleményeket birálja, az tünik ki, hogy a költemény eredetisége mellett van. A tragédiát különben csak az irodalom és kulturtörténet barátai számára adta ki. Ő a drámát öt részre, vagy ha úgy tetszik felvonásra osztja fel. Az első részt Mária prologusa és a három hírnök jelentése Krisztus elfogatásáról és kinzatásáról tölti be s öt jelenetből áll. Ezt a felvonást ő «Die Leidensboten» czím alá foglalja. A színhely szerinte Jeruzsálem kapuja előtt, nem messze a Golgotha felé vezető úttól van. A második rész «Golgotha» czímmel Krisztus keresztfája alatt

játszik. Ebben Krisztus maga a kereszfáról szól le anyjához s Mária zokogásai és siralmai töltik be a színt. Ez az első jelenet; a másodikban Krisztus meghal a keresztfán; ujra lamentatio. A harmadik jelenetben arimathiai József és Nikodemus lép fel és az eltemetés felett tanácskoznak. A harmadik rész a sír mellett mondott beszédeket («Reden am Grabe») tartalmazza. Színhely: a sziklasír bejárata arimathiai József kertjében; éjjel. A negyedik rész «Szombat» felirással a másik napon játszik szt. János háza előtt. Egy hírnök azt a jelentést hozza, hogy őrség vonul ki Krisztus sírjához, hogy tanítványai holttestét el ne vigyék. Mária Magdolna a sírhoz lopódzik, hogy megnézze mit tesznek az őrök. Az ötödik rész a «Feltámadás». Vasárnap van; a szín a sír bejáratánál. Mária és Magdolna fellépnek, s minthogy az őröket nem látják, a sírhoz közelednek s a követ elhengerítve találják: Krisztus nincs a sírban. Magdolna ezt hirűl adja az apostoloknak. Ezalatt Máriának megjelen az angyal a sírnál és mindent tudtára ad. Nemsokára maga Krisztus is fellép és vigasztalja anyját, Magdolnának pedig meghagyja, hogy mondja meg tanítványainak, hogy menjenek Galileába, ott majd láthatják őt. A mint a kar fellép, az angyal ismét megjelen a sírnál. Erre a hírnök jön Máriához és elmondja neki mindazt, a mit a városban az őröktől hallott, hogy mily nagy csodák közt szállt Krisztus a mennybe. Itt van közbeszúrva az a feltünő interpolatio, hogy a hírnök jelentésében az őrök, a papok és Pilátus közötti beszéd mint jelenet a jelenetben fordul elő. Az utolsó színben Márkus házában a tizenegy apostolt egyéb tanítványokkal látjuk; Mária és Magdolna is megérkeznek s nemsokára Krisztus is megjelen és tanítványait buzdítja, hogy terjeszszék igéjét az egész földön, mondják el a csodákat, a melyeket láttak s egyszersmind a bűnbocsánat hatalmát is átadja nekik. Evvel végződik a dráma. Az ötödik felvonás, mint látjuk, a legbonyolultabb s a magyarázóknak sok nehézséget okozott. Legfeltűnőbben mutatja a sok ismétlést és interpolatiot, a későbbi eredetet és az ügyetlen kezet, mely összeállította. Az epilogusban a költő az ég kegyét kéri. — Igy osztja fel a darabot Ellissen, a kinek kiadása mostanig az egyedűli, a mely Németországban megjelent.

Még két nézetet kell e darabból idéznünk. Grenier (La vie et les poésies de St.-Grégoire de Nazianze, Clermont-Ferrand. 1858) nem tartja méltónak Gregorius költészetéhez és annak izetlenségeit nevetségessé teszi, míg Klein (Gesch. des Dramas III.

599—634) mint a keresztény drámának előfutárát igen nagyra becsüli. Túlcsapongó phantasiájával sok olyat lát a darabban, a mi nincs is benn; Krisztus dicsőítését mint a legtragikusabb hősét, a nagyszerű katharsist; az ellentétet a Demeter és Dionysos mysteriumok és a szűz szeplőtelensége és a Logos titkai közt. Dithyrambusokat zeng egyes megható jelenetek felett s egészben egyes interpolatiókat megengedve — Gregoriust mint szerzőt elismeri. Ezt egyéb költeményei és beszédeiből következteti, a hol az akkori színpadi előadások ellen kel ki s azt hiszi, hogy Gregorius a pogány színházat egy Krisztus drámával akarta helyettesíteni, hogy a mystikus Dionysos helyett a valódi isten embert, a valódi Eleuthereust, a szellem felszabadítóját, az üdv hozóját a kenyér és bor (Demeter—Dionysos) alakjában hozza színre, mint megalapítóját egy új, az ő szellemétől áthatott drámának. A cento alakot sem támadja meg, hanem mindegy symbolumául veszi annak, hogy a valódi keresztény drámának át kell hatva lenni antik klasszikus elemektől, a dramatikus művészet csak akkor lesz teljes, ha a Krisztust személyesítő emberiség ideája evvel az antik elemmel harmoniában lesz. — Ez a legutolsó nézet (1866), a melyet e drámáról hallottunk.

Eddig azonban csak a dráma egyik oldalát tekintettük. A darab ugyanis nem csak mint kulturtörténelmi adat érdekes, nem csak a theologusnak nyujt sok kérdést a megoldásra, nem csak a byzantiumi költészetre vet némi világot; a filologust főleg azért érdekli, mert szerzője Aeschylos és Lykophronból egyes, Euripidesből pedig százakra menő verseket merített, még pedig, a mint most már kiderül, a következő hét darabból: Medea, Bacchæ, Rhesus, Hippolytus, Troades, Orestes, Hecuba. Kirchhoff (Ein Supplement zu Euripides' Bacchen. Philologus VIII. 78. s k. l.) azt hiszi, hogy a szerzőnek Euripides példánya nem tartalmazott többet, mint e hét darabot s azért csupán ezekre terjeszkedhetett ki; más drámákat nem is ismert. E példányhoz tán Lykophron Kassandrája és Aeschylos Agamemnona és Prometheusa volt kötve, mert csak e két tragédiából találunk egyes verseket. Ez a nézet azonban, mint később látni fogjuk, téves. A Χρ. Π.-ban oly darabok töredékei is lappangnak, melyeket mi már nem birunk. — Euripides régibbb kiadói, Canter és Barnes nem is ügyeltek arra, hogy e centoban több száz meg száz oly vers van, a mely az euripidesi textust több helyen javíthatja. Pierson volt az első, a ki Pseudo-

Vergilius Moeris kiadásában és Verisimilia-iban (1756) Medea Troades, Rhesus és Bacchæ némely helyét a mi tragédiánk segítségével iparkodott javítani. Míg Pierson csak mellesleg emlékezett meg a Xρ. Π.-ról, addig Valckenaer nagyobb súlyt fektetett rá. Már Hippolytus kiadásában (Leyden 1768) kijelölte a legtöbb helyet, a melyek a Xρ. Π.-ban is előfordulnak és a szöveg helyreállításában némely helyen szorosan ragaszkodott a tragédiához. Nézetét magáról a darabról már hallottuk. A klasszikus verssorokra nézve ezeket mondja: E centoban mások versei is benn vannak, így Lycophron Alexandrajából, hanem leginkább Euripides *néhány száz* verséből van összetákolva, a melyeket a következő hat tragédiából merített: Hippolytus, Medea, Bacchæ, Rhesus, Troades és Orestes. — Ő tehát csak nehány száz verset vesz fel, míg jelenleg e szám már jóval nagyobbodott. Hippolytus kiadásában és Diatribejében 197 versről szól, melyek e hat, illetőleg öt tragédiából valók; Hippolytusból 152-t, Troadesből 24-et, Medeaból 9-et, Rhesusból 8-at, Bacchæ-ből 4-et, Orestesből egyet sem említ. Valckenaernak azonban a tragédia helyes szövege nem állt rendelkezésére, s azért nem csodálhatjuk, ha emendatioiban, melyek a Xρ. Π.-ra támaszkodnak, nagyon óvatos volt és csak keveset vett fel a textusba. Valckenaer után Porson vette tekintetbe tragédiánkat. Ő a hat euripidesi darabhoz a Hecubat hozzá adta, a melyből négy verset talált a Xρ. Π.-ban; Orestesből hetet, Medeából 21-et jegyzett ki. Emendálni azonban ő sem volt hajlandó a cento alapján. Elmsley Medea kiadásában gyakran, de Bacchæben ritkán refleklál a darabra. A benedekrendüek kiadásában az Euripidesből átvett versek száma már 600-ra rúg. Kimutatták, hogy Medeából 205-öt, Rhesusból 113-at, Bacchæből 111-et, Hippolytusból 100-at, Troadesből 42-őt, Orestesből 28-at, Hekubából 7-et vett át a költő, de ha a Valckenaer és Porson kijelölte verseket is tekintetbe vették volna, e számot még nagyobbíthatják. Dübner az ő kiadásában erre nem reflektált, míg Ellissen a darab analysisében minden egyes jelenet után összehasonlítja azokat a verseket, melyek Euripidesből vannak véve s körülbelül 700-at hozott ki, de ő sem vette tekintetbe azokat a verseket, melyeket előtte már kijegyeztek, különben még nagyobb számot mutathatott volna ki, de ezt talán azért nem tette, mert csak azokra a versekre szorítkozott, melyek feltünően megegyeznek. Kirchhoff az említett érdekes czikkben 209 verset sorol fel csupán a Bacchæből, melyeket a

Xρ. Π. szerzője részben szó szerint, részint némi változással átvett. Kirchhoff különben azok közé tartozik, a kik nem várnak semmi jót e cento felhasználásától az euripidesi kritikára nézve. Szerinte irója egy szerzetes volt a XIII. századból, a kinek kézirata ugyanazokat a hibákat mutatja, mint Euripides kodexei közt a Palatinus és Florentinus (2). Tekintetbe veendő még a sok változás, melyet a szerzőnek okvetlenül tennie kellett. E miatt ő Euripides kiadásában egy conjecturát sem koczkáztat a cento kedveért. De fontos szerinte a darab a Bacchæ cz. tragédiára nézve.

Ismeretes ugyanis, hogy a két említett kézirat közt, melyek egyedül őrizték meg ezt az euripidesi darabot, az egyik a Florentinus csak a 754. versig terjed, a másikban pedig a 1328. vers után lacuna van, a melyet már Tyrwhitt észrevett, s a mely azáltal keletkezett, hogy a Palatinus leirója, egy lap hátsó részét átnézte. Minthogy pedig nagyon valószínű, hogy a Xρ. Π. szerzője előtt még a teljes tragédia feküdt és másrészt bizonyos, hogy e tragédia minden részéből egyformán merített, tehát a darab azon versei, melyek az euripidesi jelleget mutatják, más euripidesi trágédiában nem fordulnak elő és különben is a hiányzó részhez, melynek tartalmát jól tudjuk, látszanak tartozni, számunkra az egyedüli sorok, melyeket e centoból, ha nem is egész biztonsággal, átvehetünk és a lacuna helyét némileg kitölthetjük, Kirchhoff Agave beszédének végét és Dionysosénak elejét, a mely a mostani textusokban hiányzik, kiegészíti és 38 verset hoz ki a centoból, mindenesetre az egyedüli példa egy lacuna mesterséges betöltésére. Egyes verseket már Porson és Hartung, ez utóbbi ép akkor, midőn Kirchhoff e czikkét írta, is felhasználtak és a lacuna helyébe iktatták, de nem oly nagy számmal mint Kirchhoff. Euripides kiadásában azonban nem reflektál a centora, ép oly kevéssé mint Nauck az ő kiadásában, ámbár Euripideische Studien cz. művében több verset vesz birálat alá és azt jegyzi meg, hogy a Rhesos kritikájára nézve jó szolgálatot tehet. Bőven és nézetem szerint szép sikerrel foglalkozott a trágédiával ez irányban Döring. Először is egy programm értekezésben (Jahresbericht über die Realschule und das Progymnasium zu Barmen 1864.) De tragœdia christiana, quæ inscribitur Xρ. Π. röviden előadta, hogy az ezen irányban tett kutatások nem kielégítők. Egy kiadásban sem találta az összes verseket följegyezve, melyeket a Xρ. Π.-ban az euripidesi tragédiákból találunk, még a Kirchhoff által közzétett versek, melyek csak a Bacchæből valók,

sincsenek teljes számmal közölve. Kirchhoff egyáltalán azt mondja, hogy a tragédiának körülbelül harmadik része, tehát 800—900 vers található meg a görög trágédiákban. Döring azonban kimutatta, hogy a költemény fele, azaz több mint 1300 vers megy vissza Euripides tragédiáira.' A pontos összehasonlítás azonban arra vezetett, hogy Döring oly verseket is felvesz, melyek nagy változásokkal vannak átvéve, több olyant, a melyekben két vagy három szó emlékeztet a görög eredetire, de összeállítása minden esetre jó szolgálatot tesz az euripidesi kritikának. Döring mellesleg a költemény szerzőjét is iparkodik kimutatni. Támaszkodva Dübner azon nézetére, hogy a költemény utolsó hat verse[1]) Tzetzestől való, Döring azt hiszi, hogy a prologus, a mely ugyanazon hangon van tartva és ugyanazon metrikai sajátságokat mutatja, szintén Tzetzestől való s így ő a költemény szerzője. Hogy az epilogus Tzetzesre mutat, azt a Lykophron felé szójáték,a melyet az ő Lykophron Kommentárjában szintén találunk, bizonyitja, továbbá az utolsó vers megegyezik a Kassandra első versével. Döring a prologus ἀκούσας εὐσεβῶς ποιημάτων (1. v.) és ποιητικῶς εὐσεβῆ κλύειν θέλεις (2. v.) szavait is összehasonlítja az epikus 3. sorával: ὁ φιλομαθὴς εὐσεβοφρόνων λόγων. Mindkét helyen, úgymond, az olvasó mint az irodalom és vallás barátja tüntetik fel. Valamint Lykophron Kassandrájának első verse az epilogusban található, úgy a prologus 10. versének (πότμου δέ τὴν πρόφασιν ἀρχῆς ἀπ' ἄκρης) egy része szintén a Kassandrában fordul elő, így: ἀρχῆς ἀπ' ἄκρης, ἣν δὲ μηκύνθη λόγος. Ha tehát Tzetzes, így okoskodik Döring, a prologust írta, a melyben maga mondja Τὸ κοσμοσωτήριον ἐξερῶ πάθος, úgy az egész dráma csakis tőle eredhet. Feltéve, de meg nem engedve, hogy a prologus Tzetzestől való, úgy még sem következtethetjük, hogy ő az egész költeményt írta. Ez ellen szól a kor, szól a dogmatikus felfogás és az, hogy ily költemény Tzetzes idejében nem keletkezhetett. Sokkal valószínűbb ennél Magnin hypothesise, a ki Tzetzesnek csak az utolsó redaktiot tulajdonítja, a mennyiben ő volt

[1]) Ἔχεις ἀληθὲς δρᾶμα κοὐ πεπλασμένον
Πεφυρμένον τε μυθικῶν λήρων κόπρῳ.
Ὁ φιλομαθὴς εὐσεβοφρόνων λόγων.
Εἰ γοῦν θέλεις σύ, καὶ Λυκόφρονος τρόπῳ
Γλυκόφρονος νυν ὡς θέμις ἐγνωσμένου,
Λέξω τὰ πολλὰ νητρεκῶς ὧν μ' ἱστορεῖς.

az, a ki a két vagy három Krisztus-tragédiát egyesítette. Döringnek legkevésbbé van joga Magnin konjekturájáról azt mondani, hogy «gallica levitate et socordia tota exstructa sit»; sokkal alaptalanabb az ő hypothesise. Döring ezen értekezésének érdeme az átvett helyek teljes összeállítása, melynek eredménye a következő. Lykophron Kassandrájából 9 vers a Χρ. Π. 12 versében ismétlődik; Aeschylos Prometheusából hármat, Agamemnonból 16-ot vett át a cento írója. A legnagyobb kizsákmányolás azonban Euripides darabjaiból való. Itt a viszony így áll: Medea 329 versének megfelel 410 a Χρ. Π.-ban, Bacchæ-ből 246, 254-nek, Rhesusból 217, 243-nak, Hippolytusból 192, 216-nak, Troadesből 85, 88-nak, Orestesből 49, 52-nek, Hekubából 7, 10-nek; összesen: 1125 euripidesi vers a Χρ. Π. 1273 versének. A Rhesusra nézve először az tünik ki, hogy a Χρ. Π. költője a darabot eredetinek tartotta, hogy az ő kodexében a darab már a többi euripidesi tragédiák közé volt felvéve, tehát már a IV. században Kr. u. őt tartották a darab szerzőjének; azután pedig, hogy Nauck jogtalanul támadta meg Hartungot, a ki azt mondotta, hogy a költő Rhesust kiválólag kifosztogatta, mert ha tekintetbe veszszük, hogy Rhesus vagy 500 verssel kisebb a többi tragédiánál, úgy a viszony majdnem ugyanaz, mint a Medeanál. — Lykophron és Aeschylos verseivel együtt tehát összesen 1153 vers fordul elő a Χρ. Π. 1304 versében. Az Euripidesből átvett 1273 vers között Döring előtt 924-et már feljegyeztek; ő tehát e számhoz Hecubából 4-et, Orestesből 6-ot, Medeából 138-at, Hippolytusból 46-ot, Troadesből 29-et, Rhesusból 98-at, Bacchæből 28-at csatolt. Hogy azonban a Χρ. Π. költője nemcsak e hét darabból merített, hanem hogy részint az emlékezetből más trágédiákból közhelyeket, részint egész passusokat kiírt, azt Döring értekezése végén iparkodik bizonyítani. De nagyon valószínű, hogy e cento költője még más darabokat is ép úgy felhasznált, mint az említett hetet, és hogy Kirchhoff hypothesise, mintha csak e hét darab feküdt volna előtte és hogy csakis ezeket ismerte, nem áll. A költemény 932. versében Szt. János kezdi vigasztalni Máriát és erre saját magára áttérve azt mondja, hogy az úr egy arany üstben megfőzve testét bölcseségének csodája által új életre fogja ébreszteni s a gyászos öregségnek nyomora azonnal eltünik, mert az úr szeretete ifjuvá fogja változtatni. E sorok oly ellentétben állnak az összefüggéssel, különösen az arany üst és az öreg megifjuhodása, hogy itt nyiltan egy euripidesi tragédiára kell gondolnunk s a mint

Hartung Euripides restitutus-ában (I. 69.) helyesen mondja, itt Euripides Peliades cz. tragédiájának egy töredékével van dolgunk, melyet vagy Pelias leányai vagy maga Medea az ő mesterségének dicsőítésére mondott, mielőtt az öreget összevágta és az üstbe tette, hogy onnan megifjuhodva kijöjjön. Igy még több helyen elveszett tragédiák töredékei lappangnak, és hogy a szűz titokteljes születéséről szóló több hely Euripides Danæjéből való, az több mint valószínű. Ez is mutatja, hogy mily érdemes e trágédiával bővebben foglalkozni. — A főkérdés a kritikára nézve az, hogy mily kodexet használt a centoíró. Kirchhoff, mint említettük, az ő kéziratát a rosszabbak osztályába sorolja, a mely kevés hasznot hajt az euripidesi kritikának. Nauck Euripides kiadásának előszavában azt mondja: A Bacchæ, Rhesus, Troades cz. darabokra nézve e cento nem megvetendő segélyt nyujt, de a többire nézve nem ér semmit. Evvel ellentétben Döring két más czikkben: Die Bedeutung der Tragödie Χρ. Π. für die Textkritik des Rhesus (Phil. XXIII. 577) és Die Bedeutung der Tragödie Χρ. Π. für die Euripideskritik (Phil. XXV. 221.) kimutatta, hogy sok helyen inkább Hartung nézetét fogadja el, a ki a tragédiák kiadásában a centot tekintetbe vette, csak hogy a tiszta szöveg még nem állt rendelkezésére, s igy gyakran önkényüleg járt el. Az első értekezésben Döring a Χρ. Π. és az euripidesi szöveg eltérő helyeinek összehasonlítása által arra az eredményre jut, hogy már az archetypus, a melyből Rhesus kéziratai folytak, sok helyen az olvashatlanná vált szók helyett önkényes betoldásokat tartalmazott, míg sok helyen ép a Χρ. Π. segélyével helyreüthető a szöveg. A második czikkben ép úgy jár el a Medea, Hippolytus, Troades és Bacchæ szövegével, a mely darabokból a Χρ. Π. költője a legtöbbet merített. Kirchhoff ép a Medea kiadásában szólt az Euripides-kodexekről és csodálatos, hogy a Medeára nézve a cento olvasási módjai feltünően egyeznek a Kirchhoff által a második osztályba sorolt kéziratokkal s tán ebből következtette azt, hogy a tragédia nem nyujt nagy segítséget az euripidesi textus kijavításában. De Döring magából a Medeaból 12 helyet sorol fel, a melyeken a Χρ. Π. más olvasási módot nyujt. A Hippolytusra nézve már csak egy hely van a centoban, a mely a rosszabb kodexekkel, míg hat hely a legjobbakkal egyezik meg, viszont 18 helyen úgy látszik egyedül őrizte meg a helyes szót. A Troadesben öt oly hely van, mely a rosszabb kéziratokkal, ellenben négy, mely a jobbakkal megegyezik, míg hét helyen

önálló és jobb lectiot nyujt. Végül a Bacchæ darabból, a melyre nézve a cento fontosságát már Tyrwhitt és utána Kirchhoff (i. h.) kimutatta, a mennyiben a nagy lacuna egyes verseit is tartalmazza, és hogy e tragédiára nézve csakis a rosszabb kéziratok csoportjából való két kodex áll rendelkezésünkre, míg tíz hely csak a Χρ. II.-ban van jól megőrízve. Hecubára és Orestesre nézve a nyeremény csekélyebb.

A Krisztus-tragédia, ha becsét még úgy alászállítjuk, egyrészt mint kulturtörténeti adat, másrészt mint egyedüli példája az euripidesi tragédiák centojának, melyből még a klasszikus szöveget is javíthatjuk, elég fontos, hogy vele mindkét irányban bővebben foglalkozzunk.

Dr. KONT IGNÁCZ.

Gondtalanság.

(Anakreon.)

Ha aranynyal, ezüsttel azt tehetnők,
Hogy éltünket azokkal megmenthetnők:
Akkor én a pénzt halomra gyűjteném,
S nappal, éjjel nagy vigyázva őrzeném.

Őrzeném, hogy majd ha eljön a halál
S váltságdijjul kérni tán nagy árt talál,
Azt mondhassam: végy, a mennyi kell, magad,
S aztán lódulj! többé meg ne lássalak. —

Ámde minthogy semmi kincscsel sem lehet
Halál ellen biztosítnom éltemet;
Pénzgyüjtéssel mért gyötörném magamat?
A koporsó így is, úgy is elragad. —

Boldog én csak úgy vagyok, ha életem
Víg pohár közt víg fiúkkal tölthetem,
Pamlagomra dőlve, jó bort ihatom
S ajkaimmal lyánykám csókját szivhatom.

Ford. GERGELY KÁROLY.

A BIRTOKOS NÉVMÁSOK A „CHANSON DE ROLAND"-BAN.[1])

A latin nyelv 6 esetének egyetlenegygyé való reductiója érdekes jelenséget képez a franczia nyelv történetében. Természetesen ezen nagy változás nem történt egyszerre. Az eredeti latin declinatió mindinkább hanyatlásnak indúlt, úgy hogy a népies latin nyelv már az ötödik század kezdetén csak 2 esetet ismert: a nominativust és accusativust: murus, murum.

Az ó-franczia nyelv, mely nem más mint a népies latin nyelv fejlődésének productuma, átvette a kétesetes declinatiót, volt tehát alanyeset: *murs*, tárgyeset: *mur*.

A XIV. században a declinatió újabb átalakuláson ment keresztűl; az alany- és tárgyesetnek megkülömböztetése, illetőleg az elsőnek jellemző *s*-es alakja teljesen eltünt s csakis egyetlen egy eset maradt fönn: az accusativus. *Az alanyesetnek a tárgyesettel való ezen helyettesitése általában az ó és új franczia nyelv egyik határvonalát képezi.*

A névmások is követték ezen általános szabályt; az ó nyelvben *meus*-nak megfelelt *mis*, *meum*-nak pedig *mun*, *mon*, *mei* = *mi*, *meos* = *mes* stb.

A XIV. században a *mis*, *mi* alakok eltüntek és helyet engedtek a modern *mon*-nak.

Mint a főnévnél úgy a névmásnál sem történt a nomin. kiszorítása egyszerre, a régi alakok egy ideig az újak mellett fönntartották magukat, míg az új aztán teljesen kiszorította a régit.

Így a Chanson de Roland-ban, mely a birtokos névmások számos és változatos alakjait tünteti föl, már észlelhetjük a mostani egyesetes declinatióra való átmenetet, a mennyiben *mon*, *ton*, *son* alakok kivételesen mint nominativusok is vannak alkalmazva.

Or veit Rollanz que mort est *sun* ami (2024).
Ma hanste e fraite e percet *mun* escut (2050).
E l'algalifes *sun* uncle e siz fedeilz (505).
Gefrei d'Aymon e *sun* frere Tierri (2883).

Ezen általános rövid bevezetés után a következő 3 táblázatban összeállítjuk a Ch. de R.-ban előforduló birtokos névmásokat.

---

[1]) Használt források: La Chanson de Roland, Müller T. kiadása, Göttingen 1863. — Diez, Fr. Gramm. der romanischen Sprachen, Bonn 1844. — Programme du collège royal français. Berlin 1873. — A. Brachet, Grammaire historique de la langue française. — V. ö. az E. Phil. Közl. 1881. III. füzetét.

Egy futó pillantás mutatja már, hogy a sok alak közül csak kevés maradt meg a modern franczia nyelvben; a többi teljesen kiveszett a használatból.

I. TÁBLÁZAT.

Egyes szám.

	Hímnem. Rövidült alak.	Nőnem. Teljes alak.
nom.	mis, mi, tis, ti, sis, si (mon, ton, son).	meie, tue, sue
acc.	— — — — — —	meie, tue, sue (ma, ta, sa).

Többes szám.

nom. mi, ti, si (mes, tes, ses)[1] } mindkét nemre nézve.
acc. — — — }
nom. acc. nostre, vostre, lor, lur, nos, vos a nemre való tekintet nélkül.

Quant en cest camp vendrat Charles *mi* sire (1928).
Ço dist Rollanz: Ço ert Guenes *mis* parastre (277).
Ço est home ben que jo sui *tis* parastres (308).
Li reis est fiers et *sis* curages pesmes (56).
Ne Oliver por ço qu'il est *si* cumpainz (285).
Dist Oliver: Par ceste *meie* barbe (1719).
La *tue* amurs me seit hoi en present (3107).
La *sue* fist Preciuse apeler (3146).
Cunseilez mei cume *mi* saive hume (20).
Fiers sunt *si* hume, n'unt talent qu'il li faillent (3133).
A Charlemagne repairent *si* barun (3807).
Ço dist li reis: Bataille funt *nostre* hume (1758).
En Sarraguce menez *vostre* oste banie (211).
Tutes *voz* anmes otreit il paréis! (1855).
Perdut avum *noz* seignurs e *noz* pers (2148).
Li *nostre* deu veugez nos de Carlun (1907).
Cuntre un des *noz* en truverat morz XV. (1930).
Carles li reis *nostre* emperere magne (1).
Ferez i, Francs! *Nostre* est li premers colps (1211).
Tant bon franceis i perdent *lor* juvente (1401).
Respunt Rollant: Ne pois amer *les voz* (1548).

II. TÁBLÁZAT.

Egyes-sz.	*hímnem.*	nom.	mes, tes, ses (mon, ton, son)	*nőnem*	ma, ta, sa
		acc.	mon, ton, son, mun, tun, sun (mon, ton, son)		ma, ta, sa
Többь.-sz.		nom., acc.	mes, tes, ses mindkét nemre nézve.		

[1]) A régieknek megfelelő modern franczia birtokos névmások ( ) közt vannak.

Tes hom serai par amur e par feid (3893).
Seres *ses* hom par honur e par ben (39) nom sing.
Sa custume est qu'il parolet à leisir (141).
De *ma* maisnée ad faite traïsun (1820).
L'emperes out *sa* raison fenie (193).
Od *sa* grand ost que il out asemblée (1450).
Sa grant valor ki l'purreit acunter ? (534).
De meie part *ma* muiller saluez (361) acc.
Qu'a Marsiliun me portast *mun* message (276).
Richard li velz e *sun* nevuld Henri (171).
Sur *son* ceval que cleimet Veillantif (2032).
A *tun* plaisir te durrai mun aveir (3894).
Li empereres tent *ses* mains vers Deu (137).
A lui lais jo *mes* honurs e *mes* fievs (297.)

III. TÁBLÁZAT.

Egyes-sz. hímnemű	nom.	miens,	tiens,	siens,	soens	(mien, tien, sien)	
	acc.	mien,	tien,	sien,	soen		
Több.-sz.	nom.	mien,	tien,	sien,	soen	(miens, tiens, siens)	
	acc.	miens,	tiens,	siens,	soens	(miens, tiens, siens).	

Par num d'ocire i metrai *un mien* filz (149).
Pent a sun col un *soen* grant escut let (3149) acc.
Estramariz i est un *soens* cumrainz (941) nom.
Que l'emperere nisun des *soens* n'i perdet (806).
As li devant *un soen* drut Gemalfin
Males nuveles li aportet e dit (3495) nom.
Sunet sun gresle pur *les soens* ralier (acc. plur. 1319).

1. *Lur* vagy *lor* (lat. illorum-ból) a többes-számban is változatlanul *s* rag nélkül áll ; a *leurs* alak csak a XIV. században lett általános.

Laschent *lor* reisnes, brochent amdui à ait (1381).
Ne reverruut *lor* meres ne *lor* nevolz (2420).

2. A birtokos névmás nőneméuek eredeti alakjai: *meie*, *teie (tue)*, *seie (sue)*. Az újabb *mienne*, *tienne*, *sienne* csak a XIV. században jött általános használatba.

Mien, *tien*, *sien* régebben *men*, *ten*, *sen* a *mon*, *ton*, *son*-nak gyengült alakjai.[1])

La *sue* fist Preciuse apeler (3146).
Dist Baligant: La *meie* gent averse (3295).
Dist Blancandrins: «Par ceste *meie* destre (47).

---

[1]) L. Brachet, Dictionnaire etymologique. *Mon*-ból *men*, úgy mint *jo*-ból *je*; *men*-ből pedig *mien* mint *pedem*-ből *pied*, *tenet*-böl *tient*.

3. Magánhangzón kezdődő főnevek előtt a modern franczia nyelvben *ma*, *ta*, *sa* helyett *mon*, *ton*, *son* használatos. Az ó-franczia nyelv nem ismeri a hímnemű alak ezen kivételes alkalmazását, hanem a fönti esetben is a *ma*, *ta*, *sa*-t használja s magánhangzóját rendesen elhagyja.

Ami Rollanz, Deus metet *t'anme* en flors (2898).
Nen avrai ja ki sustienget *m'onur* (2903).
Sur les reliques de s'espée Murgleis (607).

A birtokos névmásnak a franczia nyelv ismeretén alapuló ezen helyes alkalmazása a XIV. század vége felé feledésbe ment. Csak néhány kifejezésben maradt meg a régi helyesebb szólásmód: Allez m'amour [1]) (Molière), m'amie, tévesen *ma mie*.

4. Általában a főnévvel való közvetlen kapcsolatban a rövidült alak volt használatos, de gyakran ezen esetben is a birtokos névmás teljes alakja fordúl elő: *ez is egyike az ó és új franczia nyelv közti lényeges különbségnek*. A teljes alak ily módon való használata egészen a XVI. századig megmaradt. (Diez III. 61.)

A két alak közti külömbség csakis külső, a rövidült birtokos névmás használata már kényelmesebb kiejtésénél fogva is általánosabb lett.

5. A modern nyelvben a kapcsolatosan használt birtokos névmás nem állhat határozott névelővel. A Ch. de R. ban, valamint az ó- nyelvben egyáltalában a *mis*, *tis*, *sis*, és *mes*, *tes*, *tes* alakok sem veszik föl a névelőt; a *mien*, *tien*, *sien* és *meie*, *teie (tue) seie (sue)*, *nostre*, *vostre* alakoknál ellenben használatos.

Még a XVI. században is előfordul az ó- nyelv ezen szólásmódja La *nostre* victoire (Rabel). L. Diez III. 61.

Francs s'en irunt en France *la lur tere* (50).
Si recevrat *la nostre lei* plus salve (189).
Ja prist il Noples seinz *le vostre* comant (1775).
La sue mort li vait mult angoissant (2232).
Li mien baron nurrit vos ai lung tens (3374).
La meie honor est tournée en déclin (2890).
La tue amurs me seit hoi en présent (3107).
Por *le soen Den* qu'il ait merci de mei (82).

6. A névelő gyakran hiányzik is az említett birtokos névmásoknál.

Deus! *meie culpe* vers les tues vertuz (2369).
De meie port ma muiller saluez (361).

---

[1]) Nem tartozik ide, mert *amour* Molièrenál, mint ma is, az egyes számban hímnemű. A nép nyelvében a névmás még a hímnemű s magánhangzón kezdődő főnév előtt is megrövidűl és Molière alkalmilag követte e szokást. Szerk.

7. A modern franczia nyelv határozottan kivánja a névelőt, ha a birtokos névmás être segédigével vagy más hasonló igével állítmányt képez. A Ch. d. R. valamint az ó-franczia nyelv ily esetekben következetesen mellőzi a névelő használatát.

Cist camp *est vostre*, merci Den (e le) mien (2183).
Se lui servez, l'onur del camp *ert nostre* (922).

8. Az ó-nyelvben a birtokos névmás számnevekkel és névmásokkal kapcsolatban is használatos. A modern nyelv nem ismer ilyen kifejezési módot.

Paiens recleiment *un lur den* Tervagant (2468).
Par num d'ocire i metrai *un mien filz* (149).
Que jo n'esclair *ceste meie* grant ire (322).
Ci vos enveiet *un sun* noble barun (421).
Guenes respunt: «Rollanz, *cist miens* fillastre (743).
Cest mien seignur en bataille faillirent (2718).
Cest nostre den sunt en recreantise (2715).

9. Néha a személynévmás genitivusát is találjuk a birtokos névmás helyett. Még a XVI. században is előfordul a személynévmás ilyen alkalmazása.

L'anme *de tei* seit mise en paréis! (2934).
L'anme *de lui* as vifs diables dunet (3647).
Le seignur *d'els* est apelé Oedun (3056).

10. Több főnévnél a birtokos névmás mindegyik előtt ismétlődik.

Il en apelet e *ses* dux e *ses* cuntes (14).
E l'algalifes *sun* uncle e *sis* fedeilz (505).
Jurfalet ki est *ses* filz e *ses* heirz (504).
Puis li tolent son sceptre e sa curune (2585).

11. Sajátos szólásmód a birtokos névmásról a «mun vivant».

Ne finerai en trestut *mun vivant* (2662).
Ne l'amerai à trestut *mun vivant* (284).

12. *Szórend.* A mindkét alakú kapcsolatosan használt birtokos névmás rendesen a főnév előtt áll, de néha a főnév után is előfordul.

De *sun aveir* vos voelt asez duner (127).
Cil est uns quens, si est la *citet sue* (917).

Székesfehérvár. SZÉKELY (STRAUSZ) SALAMON.

A PÉNZVERÉSI JOG TÖRTÉNETÉHEZ.

Hogy a jog, pénzeket verni s azokat a saját névvel vagy a saját arczképpel elláttatni, őskori egyeduralkodók idejéből származik, ezt már azon adat is mutatja, mely szerint a régi — 20 görög drachmának megfelelő — «dareikos» nevű pénznem, melynek keletkezését rendesen a görögökkel háborut viselt I. Daryavus perzsa király idejébe szokták helyezni, régibb eredetű volna. Henninges (Theatr. genealog. I. 161) mondja, hogy e pénznem már egy Darius által veretett, ki az Achæmenidák öregebb ágának tagja s a nagy Kurus (Kyros) ősatyja lett volna.

I. Daryavusról († 485 Kr. e.) azt mondja Herodot III. 96, hogy az alattvaló népeinek roppant adója nem váltatott át pénzzé, hanem hogy a király a befolyt nemes érczeket felolvasztatta s hordókba öntette; ha az edény már megtelt, elvette annak agyagborítékát s ha pénzre volt szüksége, annyit tört le belőle, a mennyi neki épen kellett. — Ellenben határozottan említi Herodot IV. 166, hogy e király az országos pénzt a lehetőleg legtisztább aranyból verette. — (Ez a Görögországban is nagyon elterjedt «Dareikos» vala, melynek értéke körülbelül német 7 tallér s 16.9 ezüstgarasnak megfelelt. Bähr.)

Mennyire át volt hatva Daryavus azon meggyőződéstől, hogy a pénzverési s azon jog, hogy a pénzeket saját neve szerint megjelölje s saját arczképével elláthassa, kizárólag csak az uralkodó felségét illette, azt Herodot szintén példával bizonyítja be.— Ebből tudjuk, hogy Daryavus miként büntetett meg egy erre vonatkozó kihágást. Bizonyos Aryandes t. i., ki még II. Kambuyija, Daryavus elődе által Egyiptom helytartójának kineveztetett, Daryavus királyt utánozni akarván, e czélból — hogy állandó emléke maradjon utána Egyiptomban — oly, saját neve szerint megnevezett pénzt veretett, melyről Herodot mondja, hogy «az Aryandes-féle ezüst még most is a legtisztább»; midőn Daryavus ezt megtudta, Aryandest kivégeztette, felhasználván ürügyűl, hogy ellene fellázadt volna.

A római «Cornelia» nevű pénzügyi törvény értelmében s egyik Konstantin-féle rendelet alapján a pénzverési jog csak Róma uralkodóit illette. Ebből azon szokás indult ki, hogy a császárok jogában állt, trónralépésük alkalmával az új pénz verésére külön gyárt felállítani, miután ez úgyszólva a törvényes és igazságos úton nyert uralkodásnak jeléűl tekintetett. [1])

---

[1]) Lampridius (in Diadumeno): Statim apud Antiochiam moneta Antonini Diadumeni nomine percussa est, Macrini usque ad jussum senatus dilata est.

E határozatokat még a byzantinus császárság is vette át. — Miután általánosan elismertetett, hogy csak a római császár van jogosítva aranypénzeket verni s hogy nem volt szabad ezekre más jelvényeket mint a Cæsar-éit ráverni, II. Iustinián († 711) annyira ment, hogy az arabokkal kötött frigyét azért oldatta fel, mert — midőn az évi adót hozták — az aranypénzek nem a római fejedelem arczképét, hanem idegenek jelvényeit viselték.[1])

I. Komnenos Izsák († 1060/1) szintén rányomatta arczképét a pénzekre; jobb kezében kivont kardot tartott, mit Zonaras oda magyaráz, hogy a császár — elég gonoszúl — azt akarja hangsulyozni, hogy uralmát nem az Istennek, hanem kardjának köszöni.[2])

A Daryavusról elbeszélt eset ellenpéldára akad azon féltékenységben, melylyel Róma császárai a pénzverési jogot megőrizték. Commodus császár pl. Perennis nevű kedvenczét azért ölette meg, mert a katonáknál egynéhány e miniszterének arczképével diszített pénzdarabot látott s ezt felségsértésnek s a trón után való vágyódásnak tekintette. (Herodianus.)

Ha mind ennek daczára helylyel közzel mégis találjuk, hogy e szabálytól eltértek, akkor ennek oka abban keresendő, hogy oly leereszkedő fejedelmek is léteztek, kik szövetséges vagy hírnevű személyeket ilyformán e kiváló jog által kitűntetni akartak. Igy pl. Gelon, Syrakus uralkodója, feleségének, agrigenti Damaretiá-nak megengedte, hogy «Damaretius» nevű pénzt verethessen. (Diodorus Siculus). — Konstantin császár azzal tisztelte meg anyját, hogy ez utóbbinak arczképével ellátott pénzeket veretett. (Eusebios. lib. 3. de vita Constant. c. 46). Zonaras és Kedrenos mondják, hogy I. Justinian császár azon czélból, hogy az álllam s a császár személye iránt igen érdemteljes Belizárt kitüntesse s ennek magas érdemeit köztudomásra juttassa s ilykép őt úgyszólva törekvéseinek társa gyanánt bemutassa, a pénz egyik oldalára maga magát, a másikra pedig a felfegyverezett Belizárt «Belizár, a rómaiak dicsősége» czímű felirattal ábrázoltatta. (Dadin d'Alteserre.) — Mennyire hitték a császárok, hogy ily eljárás által az illetőket kitüntetik, azt egy Herodián által elbeszélt eset mutatja. Szerinte Septimius Severus († 211) — hogy az előtte ellenségeskedéssel gyanusított

[1]) Zonaras: «etiam Arabicum foedus rupit, causam ex eo sumptam, quod annui tributi moneta non Romanorum signum, sed novum Arabicum haberet; neque vero aureo nummo aliam imaginem, nisi Romani Imperatoris, insculpi fas erat» (Dadin d'Alteserre fordítása szerint).

[2]) Zonaras: «At Comnenus firmato imperio adeptionem ejus non Deo, sed sibi ascripsisse ex eo apparet, quod in nummis suam imaginem stricto ense insculpendam curavit.»

Derimius Clodius Albinust megtisztelés által elkábítsa s ez által a mit sem sejtőt annál könnyebben tönkre tegye — pénzeket veretett ennek arczképével.

Prokopius Cæsariensis (560 körül) történész tudósítása szerint a perzsák s más «barbár népek» királyai arczképüket csak ezüstpénzekre nyomatták, míg ezt aranypénzekre már Róma uralkodói iránti hódolatból és tiszteletből nem tették. [1])

Ennek ellenében az Olaszországra leskelődő gótok királyai más elvet követtek. — Hogy Róma uraival egyenranguaknak mutatkozzanak, mindennemű pénzekre saját arczképeiket ráverték. Cassiodoros († 570 kör.) szerint Theodorik király következőleg nyilatkozik: (Variarum libri 6. 7.) «Verum hanc liberalitatem nostram alio decoras obsequio, ut figura vultus nostri metallis usualibus imprimatur etc.» és máshelyen (Var. libr. 7. 32.) «Omnino monetæ debet integritas quæri, ubi et vultus noster imprimitur, quidnam erit tutum si in nostra peccetur effigie? Sit mundum quod ad formam nostræ serenitatis adducitur etc.» — A gót királyok tehát nem befolyásoltatták magukat a császári fenhatalom által.

A frankoknak első királyai senkit sem ruháztak fel a pénzverési joggal s annyi sulyt fektettek e koronai jogra, hogy Nagy Károly megtiltotta másutt mint saját királyi várában pénzverdét felállítani. De még midőn a frankok első uralkodói Gallia uralmát átvették, saját arczképükkel ellátott aranypénzeket vertek, mit fennebbi Prokopios következőleg ad elő: «Aureum nummum nativo Galliarum metallo hi cudunt, non Romani Imperatoris, ut ceteri solent imagine, sed suam impressam. (Dadin d'Alteserre ford.)

Nagy Károlynak fennebbi rendelete következőleg hangzik: «volumus ut in nullo alio loco moneta sit, nisi in Palatio nostro, nisi forte iterum a nobis aliter fuerit ordinatum.» — Mások azt hiszik, hogy ezt csak a pénzhamisítás meggátlásának czéljából elrendelte volna. — Még Nagy Károly utódai is ezélszerünek találták, hogy a pénzverdét saját palotájukban vagy legalább megállapított helyeken elhelyezzék [2]).

---

[1]) «Persarum siquidem rex, etsi argenteum numisma ad arbitrium facit, aureo tamen non illi fas est suam ut imponat effigiem, nec Barbarorum princeps alias quispiam id facere ausit, et si auri dominus». (Prokop. lib. 3. de bell. goth. Dadin d'Alteserre által idéz.)

[2]) II. Károlynak (kopasz) egy erre vonatkozó nyilt parancsa következőleg hangzik: «Sequentes consuetudinem praedecestorum nostrorum, sicut in illorum capitulis invenitur, constituimus, ut in nullo loco alio in omni regno nostro moneta fiat, nisi in palatio nostro, et in Quentovico, ac Rotomago, quae moneta ad Quentovicum ex antiqua consuetudine pertinet, et

Mennyire tekintetett a pénzverési jog a korona kizárólagos jogául, még azon körülmény is mutatja, hogy Francziaországban a Karolingok hatalmának hanyatlásával néhány gróf és püspök sietett e jogot részint királyi szabadalmazás útján, részint szokás és elavultságra támaszkodva bitorolni. Igy ruházta fel IV. Lajos Artold püspököt s a rheimsi püspökséget állandó pénzverési engedélylyel [1]).

Ily módon talán még más vazallok is szerezhették meg a pénzverési jogot, miután a meauxi, embruni, cahorsi, agdei és magalloni püspökök vele éltek, kik között az utóbbi, Lajos király panaszára, IV. Kelemen pápa által másnemű pénzek verésére kényszeríttetett. [2])

Az arelati püspöknek jogában állt, a Beauçaire nevű várban pénzt veretni. E jog a várral együtt Mihály püspök által 1214-ben montforti Simon grófnak adatott el.

Még az első franczia dynastia idejében adatott a pénzverési jog a vursimburgi zárdának és apátjának — Speier dioecesisben — Dagobert király, e zárda alapítója által. [3])

---

in Remis et in Senonis et in Parisio et in Aurelianis et in Cavillono et in Metulla et in Narbona».

[1]) Flodoardus, lib. 4. hist. Rhem. c. 27 és verb. in Chron. ad ann. 840: «Post haec rex Ludovicus dedit Artoldo Episcopo, ac per eum Ecclesiae Remensi per praeceptionis regiae paginam Remensis urbis monetam jure perpetuo possidendam; sed et omnem Comitatum Remensem eidem contulit Ecclesiae».

[2]) Dadin d'Alteserre (1643) IV. Kelemen kiadatlan leveleiből ezen érdekes levél bevezetését közli: «Sane de moneta Melgoriensi, quam in tua Dioecesi facis cudi, miramur plurimum cujus hoc agis consilio, non quod injuriam facias Regi Franciae, si in feudis non fabricatur ipsius, sed Regis gloriae, extra cujus dominium nec hoc potes, nec aliud operari: quis enim Catholicus monetam debet cudere, nisi cui vel summi Pontificis, vel principis auctoritate conceditur, quoniam nullus unquam sic effuse concessit, ut omnis generis monetam faceret data auctoritas ad rem certam, quonam pacto ad aliam extenderetur? Si consuetudinem forsan allegas in alternato negotio, te et praedecessores tuos accusas potius, quam excuses; cum pervertae consuetudines dici debeant corruptelae. — Quod si consuetudine et jure cessantibus lucro inhias, videre licet quantum dedeceat excellentiae pontificalis honorem, negotiationem hujusmodi exercere, quam in inferioris gradus clericis reprobamus. Certe si venerabilem fratrem nostrum Agathensem Episcopum in hac parte inquireres, audires utique ab eodem, quantum ei hac dissuasimus ad opus simile provocato, cum essemus in statu alio constituti. Hinc est quod fraternitati tuae per Apostolica scripta praecipiendo mandamus, quatenus si in regis feudis haec facias, pareas prohibent; et si alibi, nihilominus omnino desistas etc.»

[3]) Trithemius Dagobertnek egy erre vonatkozó okmányát idézi: «ad

Azon kívűl még Francziaországban számtalan herczeg és gróf — kik mindnyájan privilegiumok után vágyódtak — bírt volna állítólag a pénzverési joggal. Dadin d'Alteserre különösen említi a poitoui grófokat, honnan a poitoui aranypénz gyakori használata származnék.[1])

János, berry-i herczeg, V. Károly franczia király engedelmével a legtisztább aranyból vert pénzeket.

Bodin János († 1596) szerint a bretagnei herczeg is bitorolta volna a pénzverési jogot; mindezen jogokat I. Ferencz egy csapással megszüntette. (Bodin, de republica, lib. 1., cap. 10.)

Freisingeni Ottó a Magyarországban e tekintetben divott szabályokról következőt mond: «hinc est, ut cum prædictum regnum per LXX vel amplius divisum fit Comitatus, de omni justicia ad fiscum regium duæ lucri partes cedant, tertia tantum Comiti remaneat, nullusque in tam spacioso ambitu, Rege excepta, monetam vel teloniam habeat.» A pénzverési jog e szerint itt is a király személyéhez volt kötve.

Angolországban, István király gyenge uralkodása alatt sok püspök és gróf fellázadván, táborokat s várakat építettek és magukhoz ragadták a pénzverési jogot; de mindez II. Henrik trónralépésekor annak legelső erélyes parancsára rögtön megszünt.[2])

---

haec monetam in se habentem imaginem, et litteras expressamque similitudinem *Nemetensis* monetae eidem loco concedimus».

[1]) d'Alteserre következőket idéz Vendome Gottfriednak Angouleme Gerhardhoz intézett leveléből: «Abbati Angeriacensi, ut dicitur, promisistis, quod si trecentos solidos Pictaviensium masculorum nobis daret, Rainaldum Chesnelli deponeretis». — Sirmond Jakab nyomán ennek «gesta Ademari episcopi Engolismensis» czímű munkájából következőt említ: «Cum Episcopus a Praeposito mille solidos Pictaviensium pro accaptamento exigeret, et ipse reddere non posset, Iterius Episcopo mille dedit.» — Raimundus de Agiles. «histor. Hierosol.» czímű dolgozatában következőket mond: «Erat moneta nostra haec: Pictavini, Cartenses, Mansei, Lucenses, Valentinenses, Mergoresi et duo Pogesii pro uno istorum». — III. Incze pápa († 1216) «epistolae» czímű irataiban mondja: «ad judicium autem hujus a Romana Ecclesia libertatis perceptae, quinque solidos Pictavensis monetae nobis, nostrisque successoribus omni singuli persolvetis».

Hogy d'Alteserre annyi bizonyítékot hoz fel a poitoui aranypénz mellett, az eléggé tanusítja annak jóságát, kedveltségét s elterjedését.

[2]) «Henricus, dux Normannorum, venit in Angliam cum magno exercitu et reddita sunt ei castella multa et munitiones, quamplures et fecit monetam novam, quam vocabant monetam Ducis, et non tantum ipse sed omnes potentes tam Episcopi, quam Comites et Barones suam faciebant monetam: sed ex quo Dux ille venit, plurimorum monetam castavit». (Howden Roger.)

Olasz- és Németországban sok világi és egyházi úr szintén részint különszabadalmazások alapján, részint szokásos jogból, gyakorolta a pénzverési jogot. — A cambrayi püspök Ottó császárnak következő oklevele által kapta meg a pénzverési s a vámjogát: «Insuper nostra largitione concedimus præfato Episcopo et successoribus ejus omne teloneum cum moneta civitatis suæ Cameracensis, eo videlicet tenore, ut novem partes Episcopum usibus deputentur; decima vero pars ad usum fratrum ejusdem congregationis perpetualiter in eleemosyna nostra proficiat» (Cambray-i Balderik).

A császári hatalom hanyatlásával sok püspök és gróf Olaszországban több regale között még a pénzverési jogot is magához ragadta, míg I. Frigyes ezt beszüntette. A Spinola család Genuában s a montferrati őrgrófok VII. Henrik császár által kapták meg a pénzverési jogot. (Conrad. Vecerius in vit. Henr. VII.)

A pénzeket nagyobb vagy kisebb alakban verni, csak az ország fejedelmének jogában állt, de még egyházi és világi vazallok is próbálták ezt meg. Midőn pl. a lausanne-i püspök a pénzt hamisította, szemére hányták ezt neki a Canonici, mire a püspök III. Incze pápánál pénzverési jogaira hivatkozott. [1])

Az ország fejedelmétől vagy a védúrtól való elszakadás magával hozta, hogy a pénzverési jog bitoroltatott s hogy az eddigi uralkodó arczképe nem nyomatott a pénzekre. Midőn pl. Danzig 1454-ben a többi nyugoti Poroszországgal együtt lengyel ótalom alá helyezte magát, azon jogot kapta, hogy a lengyel király arczképével ellátott saját pénzt verhessen. De midőn 1577-ben az akkori lengyel király, Báthory István — kit a város nem akart lengyel királynak s ilyformán saját védurának sem elismerni — a várost ostromoltatta, oly pénzt vertek melynek mellső oldalán «defende nos Christe Salvator» czímű felirás s valamely szentnek képe, hátsó oldalán pedig a város czímere és «moneta nova civi. Gedenensis» czímű felirás volt látható.

Szempcz, 1882. jan. 30. Dr. WERTNER MÓR.

---

[1]) III. Incze leveleiben következőket mond e felől: «Cumque praefati Canonici super monetae diminutione et exactione novi pedagii memoratum Episcopum convenirent et peterent, quod ab arbitris praeceptum fuerat observari, respondit Episcopus memoratus, quod moneta erat, procul dubio diminuta, nec licuit arbitris super hoc aliquid arbitrari, cum tamquam Domino monetae licitum ei sit eam pro suo beneplacito minuere et augere».

A NIBELUNGÉNEK JUBILAEUMA.

Ez évben száz esztendeje, hogy a Nibelungének először nyomtatásban megjelent. Ez irodalomtörténeti esemény előzményei igen érdekesek, de nem eléggé ismertek. Olvasóink azért talán szívesen veszik a következő rövid megjegyzéseket.

A Nibelungének a német középkor egyik legnépszerűbb és legelterjedtebb műve volt. Ezt a kortársak számtalan idézeteiből és a reánk maradt kéziratok nagy számából következtethetjük. Egészen a XV. század második feléig ismételve másolták a nagy művet; az utolsó kézirat, mely reánk maradt, I. Miksa császár rendeletéből készült[1]). Sőt Miksa, «az utolsó lovag», ki a középkor emlékei iránt élénk rokonszenvvel viseltetett, a költeményt nyomtatásban is akarta kiadni; de ezen szándéka, ismeretlen okokból, meghiúsúlt. A könyvnyomtatók, úgy látszik, nem bíztak a nagy munka értékében, mert nem vállalkoztak kiadására, — holott Wolfram *Parzival*ját (1477) és a középkor egyébb, részben sokkal gyengébb költeményeit már korán kiadták.

A XVI. században már csak egyes tudós történetbúvárok tudnak a Nibelungénekről, melyet történeti forrásnak tekintenek s főleg Attilára s a húnokra nézve kutatnak és felhasználnak[2]). Így pl. Lazius Farkas (1514—1565), a kor egyik legnagyobb polyhistora, *De gentium migrationibus* cz. művében (Basel, 1557) egyes versszakokat közöl a költeményből, melyet különben nem épen nagyra becsűl, mert szerzője szerinte valami «poetaster Gothicus» volt. Már Lazius előtt tesz Brusch Gáspár (1518—1559) *De Laureaco* (Basel, 1553) cz. könyvében említést egy Nibelungkéziratról, de nem idéz belőle semmit. Később Hund Wiguleus († 1600) és Tschudi Egyed (1505—1572), ki maga is egy kézirat[3]) birtokában volt, tudnak a Nibelungénekről, de ezek is csak mint történeti forrásról. A költemény igaz jelleméről és értékéről semmi sejtelmök.

A XVII. században senki sem ismeri a Nibelungéneket. Opitz Márton, a század legtekintélyesebb költője, és Schottel György (1612—

---

[1]) Ez az úgynevezett ambrasi kézirat, mely előbb Ambras várában Tirolban (Innsbruck mellett) volt, jelenleg pedig (1805 óta) a bécsi udvari könyvtár birtoka. Tudományos jegye *d.*

[2]) L. Rud. von Raumer, Geschichte der germanischen Philologie, München, 1870, 27., 30. ll.

[3]) Ez a st.-galleni kézirat (*B*), mely Tschudi hagyatékából a st. galleni kolostor gazdag könyvtárába ment át. Bartsch kiadásai ezen kéziraton alapszanak.

1676), korának legkitűnöbb német grammatikusa, tudnak ugyan róla, de csak Lazius megjegyzései és idézetei alapján.

Végre a XVIII. század közepe táján van ismét szó a nagy eposz ról. Bodmer Ján. Jak. (1698—1783), az ismeretes svájczi író, ki a régi német nyelv és irodalom iránt érdeklődött, megtudta, hogy Hohenems várában a Nibelungéneknek egy kézirata van, [1]) melyet 1756-ban kölcsön kért és tanulmánya tárgyává tett. Bodmer azonban sem a költemény nyelvét nem értette kellően, sem költői értékét nem látta be teljesen. Nem is tartotta az egész művet kiadásra méltónak [2]). Hozzájárúl, hogy e kézirat közepéből hat levél hiányzik, Bodmer azért csak a költemény második felét adta ki teljesen [3]), az első feléből pedig csak egyes kisebb töredékeket közölt a függelékben. Kiadásának czíme: *Chriemhilden Rache, und die Klage: zwei Heldengedichte aus dem schwäbischen Zeitpuncte. Samt Fragmenten aus dem Gedichte von den Nibelungen und aus dem Josaphat. Darzu kömmt ein Glossarium. Zürich, Orell und Comp.* (XVI, l., 286 és 64 hasáb). Hogy Bodmer mennyire nem értette a dolgot, mutatja az, hogy az eposz stróphás alakját sem vette észre. A kézirat ugyanis közvetlenűl egymás után (mintha próza volna) közli a verseket, de pontokkal jelöli a verssorokat és vörös kezdőbetűvel a versszakokat. Bodmer azt hivén, hogy a Nibelungének is ugyanazon alakban van írva, mint a *Klage* (az ú. n. rövid rímpárokban), ketté törte a Nibelungverset és stróphai megkülönböztetés nélkül látszólagos rövid rímpárokban nyomatta le az eposz második felét.

---

[1]) Ez az úgynevezett Hohenems-Lassberg-féle kézirat (*C*), mely az utolsó Hohenems gróf halála után (1759) valami Frickart ügyvédnek és utóbb (1816) Lassberg József birtokába ment át. Lassberg halála óta (1855) Fürstenberg herczeg könyvtárában van Donaueschingenben. Ezen kéziraton alapszik Zarneke Fr. kiadása.

[2]) Az előszóban így nyilatkozik a műről: «Es ist einigen Neugierigen (?) zu gefallen geschehen, dass man etliche merkwürdige Stellen aus dem födern (vorderen) Theile des Gedichtes von den Nibelungen absonderlich ausgezogen hat. Man siehet keinen Anschein (semmi kilátás arra), dass er jemals werde ganz gedruckt werden. Es ist in der That für den Ruhm des schwäbischen Zeitpunctes am besten gesorget, wenn man nicht Alles, was noch im Staube verborgen lieget, an den Tag hervorziehet». (A XVIII. századnak az egész középkor «schwäbischer Zeitpunkt» és minden középkori költő «Minnesinger» volt.) — Hogy a Nibelungének második része menynyire tetszett az öreg Bodmernek, abból is láthatni, hogy később *Die Rache der Schwester* czímmel maga is feldolgozta tartalmát, gyarló hexameterekben és minden költői erő nélkül (Calliope von Bodmern. Zweyter Band. Zürich 1767).

[3]) Lachmann számozása szerint az 1582. versszak 4-dik versétől végig.

De a kornak sem történeti, sem irodalomtörténeti készültsége, sem általános æsthetikai műveltsége nem volt olyan, hogy e munka helyes felfogását lehetővé tette volna. A folyóiratok megemlítették Bodmer kiadását, de csak rövid általános, többnyire ferde, néha nevetséges megjegyzéseket csatoltak hozzá. Lessing kétszer tesz magánleveleiben említést róla (Gleimhoz 1758. febr. 6. és Mendelssohnhoz 1758. ápr. 2.); de mind a kétszer csak a kiadásról szól, melyet igen rosznak mond. A többi kiválóbb írók és költők tudomást sem vettek róla.

Két évtized múlva Myller Kristóf Henrik (1740—1807, Zürichben), berlini gymnasiumi tanár, részvénytársulatot tervez és alakít, melynek czélja a régi német irodalmi, főleg költői termékek kiadása. 3 louisd'or volt egy részvény ára, 30 részvényessel a vállalat megindulhatott. A gyűjtemény czíme volt; *Samlung deutscher Gedichte aus dem XII., XIII. und XIV. Jahrhundert. Erster Band. Welcher Enthaltet: Der Nibelungen Liet. Eneidt. Got Amur. Parcival. Der arme Heinrich. Von der Minnen. Dis ist von der wibe list. Dis ist von dem pfenninge. Gedruckt im Anfang des Februar 1784.* A kiadó 1780. deczember 14. folyamodott Nagy Frigyes királyhoz, hogy a munkát neki ajánlhassa, s már következő nap (deczember 15.) megkapta a kért engedélyt.

De a vállalat azért lassan lépett életbe és lassan haladt. Utóbb a részvények árát egy tallérra és nyolcz garasra (ennyi volt egy példány ára) szállították le. De még most is csekély volt a részvét. Myller azonban nem csüggedett el, s így közel két évi előkészületek után megjelent gyűjteményének első füzete a következő czímmel: *Der Nibelungen Liet, ein Rittergedicht aus dem XIII. oder XIV. Jahrhundert. Zum ersten Male aus der Handschrift ganz abgedruckt 1782.* (4°, 4 lev. és 152 l.). A kiadó előszava kelt 1782. októb. 8; a nyomda október 23. szállította az egész kiadást, 500 példányt. A nyomdai költség 189 tallért tett, az előfizető részvényesek száma 158 volt.

A költemény első felének kézirataért Myller természetesen Bodmerhez fordúlt, ki a legnagyobb készséggel eljárt ez ügyben. Hohenems várában azonban a Bodmer kiadása óta, az utolsó Hohenemsi gróf halála után (1759), nagyon megváltoztak volt a viszonyok. A számos értékes kézirattal senki sem gondolt; halomra hevertek egy teremben és «rothadtak». Végre sok utánjárással megkapta Bodmer a Nibelungéneket, de nem azt a kéziratot *(C)*, melyből ő a második részt kiadta volt s melyet most meg nem találhattak, hanem egy egészen más codexet[1]), melyből most a költemény első felét egészen addig, hol saját

[1]) Ez az ú. n. Hohenems-müncheni kézirat (*A*), mely jelenleg a müncheni állami könyvtárban van. E kéziraton alapszanak Lachmann kutatásai és kiadásai.

kiadása kezdődik, Myller számára lemásoltatta. E kéziratban a költemény versek szerint van írva, de a strophák nincsenek elkülönítve egymástól. Myller is a versszakok megkülönböztetése nélkül, de a teljes nibelungversekben nyomatta le az egész eposzt. Bodmer figyelmeztette őt, hogy az előbbi kéziratot meg nem szerezhette s hogy ennek következtében a költemény két különböző kéziratból lesz összetákolva; de Myller e körülményre annyira nem fektetett súlyt, hogy az előszóban még meg sem említette [1]), sőt világosan azt állította, hogy a költemény *egy* kéziratból van véve.

Myller az első példányt 1782. október 19. kelt franczia levéllel megküldte Nagy Frigyesnek, ki a levélnek elejébe terjesztett kivonatához e szót írta: *gut.* Ennek értelmében a király titkára, Eichel, igen hizelgő franczia levelet írt Myllernek, melyben a király megköszöni a neki ajánlott művet s hozzá teszi, hogy örülni fog, ha királyi helyeslése hasznára lesz a Myller vállalatának. *Je serai bien aise, si mon suffrage vous sert d'encouragement à continuer vos recherches littéraires.* E levél határozott ellentétben áll Nagy Frigyes azon ismeretes (jelenleg Zürichben őrzött) levelével, melyben a király egyenesen és gorombán pálczát tör a kiadott költemények és Myller törekvései fölött.[2]) Honnan ez ellentmondás? De lássuk előbb a vállalat további sorsát.

Myller már 1783. aprilisben szétküldhette az első kötet második részét, mely a porosz koronaherczegnek, a későbbi II. Frigyes Vilmos királynak, volt ajánlva. Tartalma: *Got Amur* és *Eneidt.* Végre 1784. február 10-kén elkészült az első kötet harmadik része. Tartalma: *Parcival. Der arme Heinrich. Von der Minnen. Dis ist von der wibe list. Dis ist von dem pfenninge.* Evvel teljes volt a vállalat első kötete, melyet 1785-ben még egy második kötet követett.[3])

---

[1]) Csak 1807-ben vette Grimm Jakab észre, hogy a Myller kiadása két kéziraton alapszik, csakhogy ő az első részt a st. galleni kéziratból (*B*) vettnek hitte. Von der Hagen végre 1810-ben kiderítette a való tényállást.

[2]) A levél így hangzik: «Hochgelahrter, lieber getreuer. Ihr urtheilt, viel zu vortheilhaft, von denen Gedichten, aus dem 12., 13. und 14. Seculo, deren Druck Ihr befördert habet, und zur Bereicherung der Teutschen Sprache, so brauchbahr haltet. Meiner Einsicht nach, sind solche, nicht einen Schuss Pulver, werth; und verdienten nicht aus dem Staube der Vergessenheit, gezogen zu werden. In meiner Bücher-Sammlung wenigstens, würde Ich, dergleichen elendes Zeug, nicht dulden; sondern herausschmeissen. Das Mir eingesandte Exemplar mag dahero sein Schicksaal, in der dortigen grossen Bibliothec, abwarten. — Viele Nachfrage verspricht aber solchem nicht, Euer sonst gnädiger König Frch. Potsdam, d. 22. Februar 1784.» — Az egész levél a király saját keze írása.

[3]) Sőt egy harmadik kötetből is jelent meg egy darab Konrad von

Ezen utolsó, harmadik rész megküldésére felel Nagy Frigyes levele, mely tehát nem vonatkozik — mint minden irodalomtörténetben olvashatni — egyedűl és egyenesen a Nibelungénekre; hiszen ennek ajánlását és megküldését a király két évvel előbb igen hizelgő (ha nem is maga fogalmazta és írta) levélben köszönte meg. Hogy a nagy királynak 1784. február 22., tehát két évvel a Nibelungének megjelenése és saját hizelgő köszönete után kelt levelét hogyan értsük és mire magyarázzuk, — erre nézve semmi tények nem szolgáltatnak útbaigazítást. A király kabinetirodájában e levélnek sehol semmi nyoma; azért sok helyütt hitelre talált azon vélemény, hogy e levél (akár rosszakaró, akár gúnyos vagy legalább tréfás) hamisítvány. De más oldalról oly tekintélyek nyilatkoztak a sokat vitatott levél valódisága mellett, hogy e pontra nézve alig ágazhatnak szét a nézetek. Végre nem marad más hátra, mint Nagy Frigyes igazságtalan és udvariatlan sorait Myller némely elleneinek tulajdonítanunk, kik ismeretlen okokból ellenezték Myller működését és eddig még fel nem derített úton-módon befolyást tudtak gyakorolni a királyra, ki annál könnyebben hajlott tanácsukra, mert ő maga e középkori műveket semmi esetre sem olvasta s a régi német irodalmat barbárnak tekintette. Hogy Myllert a király levele nem riasztotta vissza vállalata folytatásától, mutatja a *Sammlung*-nak 1785-ben megjelent második kötete; másrészt nem valószínűtlen, hogy Myllernek hatalmas ellenei voltak, kik életét nagyon megkeserítették; mert 1787-ben váratlanúl félbenhagyta vállalatának már készülőben volt harmadik kötetét, megvált tanári állomásától és Berlintől magától is, és visszavonúlt szülővárosába Zürichbe, hol csak két évtized múlva halt meg.

Nagy Frigyes ítélete különben összevágott az egész kor álláspontjával a középkori költői munkákkal szemben. Nem értették, nem tudták sem olvasni, sem élvezni. Goethe bele sem nézett azon példányba, melyet Myller neki megküldött; Herder még 1793-ban mondja, hogy nem képes e «hosszú epikus költeményeket» olvasni; Adelung az összes középkori költeményeket üreseknek, hosszadalmasaknak, silányaknak, költőietleneknek tartotta, — és hasonló szellemben nyilatkoztak a többi kortársak, a mennyiben tudomást vettek a gyűjteményről. És ez így maradt egészen a jénai csatáig, 1806-ig. A nemzeti nyomor, a nemzeti-

---

Würzburg «Trójai háború»-jának első felével. A második kötet tartalma: Gottfried von Strassburg «Tristan»-ja Heinrich von Freiberg folytatásával. Konrad Flecketől «Flore és Blanscheflur», Hartmann von Auetől «Twein» (rosszúl olvasva Iwein helyett), Freidank nagy tanító költeménye és lyrikus dalok.

ség veszélyeztetése, a nemzeti öntudat ébredése fogékonyakká tette a németeket múltjok iránt. A Nibelungének legközelebbi kiadása — Von der Hagentől, Berlin, 1810 — már valóságos irodalmi esemény és nemzeti tett volt, melynek jelentőségét egész Németország értette és elismerte.

HEINRICH GUSZTÁV.

A festőhöz.

(Anakreon.)

Kedves festőm! ugyan kérlek szépen,
Fesd le az én kedvesemet nékem. —
Nincs ugyan itt, de az az én gondom;
Lefestheted úgy, a hogy én mondom. —

Először is dús hajzatát fesd le,
Ha csak lehet, illatot lehelve,
Selyempuha annak minden szála,
S holló tolla nem feketébb nála. —

Homlokát a bársony fürtök árnyán,
Fesd fehérre, mint a hószín márvány,
Szemöldöke titkon folyjon össze,
De választék mégis legyen közte. —

Sötét pillák alatt szeme párja
Tündökölve égjen, mint tűz lángja,
Legyen kék, mint Pallas Atheneé
És igéző, mint a Cythereé. —

Arczát oly ecsettel fesd le, melylyel
Rózsa-szirmot tudsz vegyítni tejjel,
S fesd, ha van kezednek oly hatalma,
Csábos ajkát, mintha csókra csalna. —

Álla gödrét s hónyakát úgy fesd le,
Mintha minden Charis ott repesne;
Márványkeble halma s gyönge karja
Csak úgy félig legyen eltakarva. —

Bibor fátyolból legyen ruhája,
Mint ha rózsa-felhő hullna rája......
Elég!... Hagyd el! Hisz látom őt már jól,
Csak annyi még a hijja, hogy nem szól. —

Ford. GERGELY KÁROLY.

SIMONYI KIS NYELVTANA.

Amicus Plato, sed magis amica veritas.

Ha valahol, ugy bizonyára tankönyveknél van helye a szigorú bírálatnak. Míg a többi könyv felnőttek számára készűl, kik önkénytelenűl is megrostálják olvasmányaikat, csak az elfogadhatót tartják meg, a hamis tételeket mosolyogva átlapozhatják, a tankönyvek a legfogékonyabb és a legkevésbé kritikus kornak vannak szánva, annak a kornak, mely mindent mohón magába szí és melynek impressiói az egész életre kihatnak. Fokozza a tankönyvek fontosságát, hogy nem pusztán elolvasásra, hanem nagyrészt betanulásra valók és hogy rendesen nagyobb számban terjednek el más könyveknél.[1]) Külömben is feladata volna a tankönyveknek, hogy világosságuk és előadásuknak logikai menete által gondolkozni és fogalmazni is tanítsák a tanulókat.

Ha ez egyáltalán minden tankönyvről áll, még a rendesnél nagyobb fontosságot kell az alsóbb osztályu magyar nyelvi tankönyveknek tulajdonítanunk. Hisz a középiskola alsó osztályaiban ez a legfontosabb tárgy; hetenként 5 illetőleg 6 órán foglalkozunk vele és a magyar nyelvi oktatásra építi az uj tanterv az alsó osztályok tanulmányait. Azon tankönyvek közt, melyeket nálunk e czélra t. i. a magyar nyelvi oktatásra használnak, mindenekelőtt Simonyi Kis Nyelvtana vonja magára figyelmünket. Már a kis Nyelvtan czímlapján is olvasható hogy a közoktatási tanács jónak látta, e könyvet — szemben a többi, csak engedélyezett magyar nyelvtanokkal — különösen ajánlani és hogy a szerző uj t. i. mondattani alapon tárgyalja a nyelvtant.[2]) A közoktatási tanács ajánlatához járul még Simonyi tudományos hirneve, melyet ő a szakemberek által méltan nagyra becsűlt, ernyedetlen tudományos működésnek köszönhet; úgy látszhatnék tehát, hogy a könyv bővebb birálata egyáltalán fölösleges.

Ha mindezekkel szemben más eredményre jutottam, ha Simonyi Kis Nyelvtanát nem tartom méltónak sem a tanács ajánlatára, sem a szerző többi tudományos műveihez — eltérő nézetemet bizonyára a könyv előadását nyomról-nyomra követő, beható birálat által tartozom okadatolni.

---

[1]) Ihász G. Magyar nyelvtana pld. évenként 6000 példányban kél el. Lehr Toldi-kiadása pedig 2500—3000 példányban.

[2]) Kis Magyar Nyelvtan mondattani alapon, írta Simonyi Zsigmond. Negyedik átdolgozott s gyakorlatokkal bővített kiadás egy kötetben. 1882. A közokt. tanács ajánlása az első kiadás alapján történt.

Megvallom, magam is haboztam egy ideig eme rostálás eredményeit ridegen kimondani. Miután azonban erre vonatkozólag érvelésemet több jeles szakemberrel közöltem és azok lényegben elfogadták, bátrabban vállalkoztam e feladatra mint egy reám váró, ha nem is kellemes kötelesség teljesítésére.

I.

Simonyi könyvének három fősajátsága van, melyek által a nálunk használt hasonló tankönyvektől eltér: az inductiv, a mondatból kiinduló módszer, a határozók uj beosztása és az igeidők az eddigitől eltérő felfogása. Vizsgáljuk meg rendre.

Simonyi uj grammatikai módszert akar behozni; könyve *inductive* halad, azaz a példákból kiindulva tanítja a szabályt, nem pedig dogmatice. A grammaticát tehát valami olvasmány alapján akarja előadni, ugy hogy a szabályokat a tanár tanítványai közreműködésével vonhatja le észszerű következtések utján. Ilyenkép tehát ezen módszer véget vet a lelketlen magolásnak, és azt észfejlesztő inductióval pótolja. E szerint a szabályok is mélyebben vésődnek be a gyermek emlékezetébe, mert a mit magunk találunk, azt jobban tudjuk, mint a mit más mond vagy más tanultat velünk.

A módszer eszméje tehát igen czélszerű és hasznos, de keresztülvitelében Simonyi ellentétbe jő saját elveivel. Az inductiv módszer ugyanis azt is követeli, hogy a szabályok levonása összefüggő olvasmány alapján történjék. Simonyi egyes mondatai, melyeket a levont szabályok elé csap, mind igen különböző olvasmányokból vannak kiszakítva és tarka-barka módon egymás mellé állítva, úgy hogy az egyes mondatoknak vonatkozása épenséggel nem világos. A kiadói értesítés ugyan azt állítja, hogy a példamondatok ez uj kiadásban jobbára közmondásaink köréből vannak véve, főleg a czélból hogy a Kis nyelvtan bármilyen olvasó könyv mellett is használható legyen: a valóságban azonban a példák nagyobb része hosszabb művekből kirántott, gyakran magukban nem is érthető gondolat- és mondat-forgácsok, melyek néha nem épen stylszerűek egy 9—10 éves gyermeknek szánt tankönyvben mint pld. «Nézz rózsám a szemembe: mit olvasol belőle?» [58. §.]

E mellett Simonyi azon volt, hogy nyelvtanát függetlenné tegye Kármán olvasókönyvétől; azonban ezt se vitte keresztűl, mert több ízben egész határozottan oly olvasmányok ismeretét tételezi fel, a melyek Kármán Olvasójában vannak meg, pl. «Keveházá»-ét. A 82. lapon azt mondja: «Csak *vissza kell emlékezni* erre a kifejezésre: Gím után ők egyre törnek.» Tehát világosan felteszi hogy a fiúk ismerik

Arany «Csodaszarvasát.» A régi kidolgozás nyoma még meglátszik azon példákon, a hol báránykák fordulnak elő. Ezek t. i. Gyulai «Gonosz mostohá»-jából tévedtek ide, mely az előbbeni kiadásokban a könyv példáinak alapúl szolgált, most azonban, a megváltozott uj kiadásban csak a régi terv rudimentumai. [Lásd a 295. §.]

A példamondatok megválasztására nézve Simonyi külömben nem csak módszerével, hanem a miniszteri utasításokkal is ellentétbe jön. Ezek t. i. határozottan az ellenkezőjét szabják elő annak, a mit Simonyi követ: «A tervezet a nyelvtanításban eleitől fogva mellőzni akarja az összefüggés nélküli mondat és gondolattöredékeket tartalmazó segédkönyveket, melyek pusztán a nyelvalakok begyakorlására szorítkoznak; helyökbe a gyermeki értelemhez mért tartalmas összefüggő olvasmányt kiván.» (A 3. §.)

Ha ilyeténkép kifogásoljuk Simonyi eljárását, azon kérdés merül fel: hogyan kellett volna Simonyinak e részben eljárnia?

Mindenekelőtt egy vagy két [utóbbi esetben egy költői és egy prozai] hosszabb olvasmányt a könyv élén közölni s a példákat ezekből venni. A tanár ezeket gondosan áttanulta volna az osztálylyal s azután bátran áttérhetett volna a példákra, melyek mind egy a tanulók előtt már ismeretes összefüggő olvasmányból vannak véve. Ehez járulhatna még egy módszertani bevezetés, mely előadja hogyan kell ilyen inductiv oktatásra szánt könyvet az iskolában használni. Ez uj kiadásban azonban mindakét követelményünk — a könyv nagy kárára — elmaradt.

A Kis Nyelvtan második fősajátsága a határozók tanának uj alapokra való fektetése és az eddiginél sokkal bővebb tárgyalása.

A könyv nagyobb fele a határozókkal foglalkozik; ez kiterjedésére és újságára nézve egyaránt megérdemli figyelmünket.

Mindenekelőtt feltünő, hogy Simonyi a határozók ezen új tanát egyenesen egy középiskolai tankönyvbe vitte át, anélkül, hogy valami szaklapban közölte volna. Mindenesetre helyesebben cselekszik, ha először bő tudományos apparatussal fejtegeti elméletét, hogy az előbb vita és bírálat tárgya legyen a tudósok közt és csak azután alapítja reá Kis nyelvtanát. Bizonyára nem a tankönyv azon hely, hol új tudományos nézeteket közzé teszünk.

Ellentétben az eddigi tannal, Simonyi a következő határozókat különbözteti meg:

1. Hely	2. Idő	3. Mód	4. Állapot
		a) Szűkebb értelemben vett módh.	a) Szűkebb értelemben vett állapoth.
		b) okh.	b) eredet
		c) czélh.	c) végh.
			α) Részes hat. (-nak, -nek)

Simonyi maga ugyan sehol nem állítja össze a határozókat ilyen átnézhető-szkémában (a 45. lapon közölt a szempontok és nem a külön elnevezések szerint van felosztva); a fentebbi azonban híven megfelel intèntióinak.

Tehát látjuk, a Kis Nyelvtan egy egész új osztályt hozott az eddigi határozók közé: az állapothatározókat.

Hogy mi az az állapothatározó? azt nem könnyű megmondani. Simonyi így határozza meg: «Az állapothatározást *többnyire* ugyanolyan ragokkal fejezzük ki, mint a helyhatározást» (123. §.). Később azonban érzi e definitió bő voltát és így iparkodik azt jobban megszorítani: «Az állapothatározást és a módhatározást többnyire egészen egyenlő alakú szavakkal fejezzük ki és mind a kettőt egyenlően kérdezhetjük: *hogyan?* De az állapothatározó mindig valamely főnévre vonatkozik és valakinek az állapotát, hogyvoltát fejezi ki, a módhatározó pedig magára az igére vonatkozik és a cselekvés módját fejezi ki.» (141. §.) Még később pedig azt állítja, hogy az állapothatározó azt fejezi ki, micsoda állapotban voltak a személyek, kikről szó van (249. §.).

Abból a nagy zűrzavarból, mely az állapot- és módhatározókra vonatkozólag Simonyi könyvében uralkodik, az elsőkre, t. i. az állapothatározókra nézve csak két ismertető jelt lehet kiemelni: egy mondatbelit és értelmit. Az állapothatározó tehát 1. főnévre vonatkozik, 2. állapotot fejez ki.

Itt mindenekelőtt azon kérdés merűl fel: hát ha a mondatban (mint többször Simonyi példamondataiban is) *nincs főnév?* Ekkor tehát mi legyen a kriterium? Simonyi alkalmasint egész mást akart mondani, mint a mit négy kiadáson át változatlanúl hagyott nyelvtanában: nem főnévre, mint ő mondja, hanem névszóra kellene az állapothatározónak vonatkozni.

Különben akár hogy magyarázzuk e szabályt, mégis bizonyos összeütközésbe jő Simonyi azon felfogásával, hogy a határozó nem egyéb, mint az állítmánynak helyet, időt, módot, állapotot meghatározó része (37. §.). E szerint állapothatározó is, módhatározó is az állítmány egy része: pedig az első a fentebbi definitió szerint a főnévre, a második az igére vonatkozik. Az állítmány többnyire ige, az állapothatározó szorosan hozzá tartozik, (hiszen az állítmány egy része) és mégis a főnévre vonatkozzék!

Nézzük Simonyi példáit.

«126. §. Az állapothatározói névmások:

b) mutatók: így, ugy».

Tehát Simonyi szerint *így*, *úgy* az alanyra, illetőleg főnévre vonatkoznak!

«127. §. Szánakozott *szegénykéken*, megesett a szíve *rajtuk*. Meg-

osztoztak a *kenyéren*». Simonyi szerint itt három állapothatározó van: szegénykéken, rajtuk, kenyéren. Ki tudja azonban megmondani, miért és milyen főnévre vonatkozik e kifejezés szegénykéken *kenyéren* stb. és miért fejez ki állapotot?

129. §. «*Lassan* járj, tovább érsz». E szerint *lassan* állapothatározó volna, pedig világosan az igére vonatkozik és a cselekvés módját fejezi ki. «*Sietve* jött» pedig módhatározó. (149. §.)

127. §. «A halász csudálkozott ezen a *dolgon*. *Emlékül* adta a könyvet. Hazádnak *rendületlenűl*, légy híve, oh magyar!»

Hogy mondhatja Simonyi a *dolgon* kitételt állapothatározónak? Hisz nem fejez ki állapotot és nem vonatkozik épen a főnévre!

134. §. «Mindent *fontolva* tégy.» «Jobb *szegényűl* élni» stb.

Fontolva az igére vonatkozik *szegényűl* szinten inkább igére; és mégis állapothatározó? 138. §. «*Jótevőid iránt* légy hálás.» Itt Simonyi szerint «jótevőid iránt» véghatározó tehát az állapothatározás egy faja, pedig világosan nem a főnévre vonatkozik. — A *veszteg* szó ellenben, ámbár határozottan állapotot fejez ki, Simonyi szerint (150. §.) módhatározó, a „*félig*" pedig ezen mondatban «Csak félig hallottam», nem mód-, hanem véghatározó (tehát az állapothatározók egy faja).

Az idéztem példák mind a Nyelvtan azon részéből valók, melyek a fent említett definitiót közvetetlen megelőzik vagy követik, úgy hogy a nagy eltérés a szabály és a példák közt különösen feltünő. Nem akarom a könyv többi részéből a példákat sokszorozni, a fentebbiekből is eléggé kitünik, hogy Simonyi maga sincs tisztában új elméletével és mindjárt a meghatározásokat illustráló példáknál látható, mennyire nem tudja állapothatározói theoriáját keresztül vinni.

De nem is lehet. Hogy főnévre vagy igére vonatkozik-e a határozó, az nem lehet kriterium a határozók osztályozásánál, mert azt a legtöbb esetben nem lehet világosan eldönteni. Az *-n* ragú állapothatározó főnevek közt egy sem vonatkozik világosan főnévre. Olyas valamit pedig, a mit nem igen lehet észre venni, az nem lehet válaszfal. Láttuk, hogy még azokban a példákban, melyeket maga S. hoz fel tételének illustratiójára, sem világos a vonatkozás; hát még ha valami könyvet előveszünk, a melyben nem találunk ilyen külön kiszemelt példákat és elemezni kezdünk, ott már S. distinctiójával semmikép sem boldogulhatunk.

Különben alapjára nézve is egész téves Simonyi felosztása. Minden felosztásnál szükséges egy egységes szempont, egy beosztási elv (principium divisionis), mely szerint az anyagot felosztjuk. A határozók régi felosztásánál, mely a német és latin grammatikákban is általánosan el van fogadva, a határozó tartalma, illetőleg értelme volt döntő: ha a határozó időt fejez ki, akkor idő-, ha helyet, módot vagy okot, akkor hely-, mód-, illetőleg okhatározó. Simonyi ezt a beosztási elvet elfo-

gadja és alkalmazza; de az általa behozott állapothatározói osztálynál [*a)* állapot, *b)* eredet, *c)* végh.] egy új beosztási elvet is alkalmaz: a külalakot. Például ezen mondatban: «Kain *irigységből* megölte Abelt», az általánosan elfogadott elmélet szerint «irigységből» okhatározó, mert értelme causalis, mert okot fejez ki. Simonyi szerint (269. §.) «irigységből» eredethatározó, mert nála minden *-ból* ragos kitétel, mely nem helyet jelent, eredethatározó. Tehát nála az értelem helyett ilyen esetben a külalak dönt; úgy hogy a külalak (a rag) képezi második beosztó szempontját. — Észre vesz. Csurgóra áll a kalapja. Becsületedre épitek. Nem hajt szavára. Ezek Simonyi szerint mind véghatározók, ámbár nem fejezik ki a cselekvés irányát, végét, csupán csak azért, mert -ra, -re a végzetük. Itt is a külalak határozza meg a határozók faját, míg a többinél, *sőt a Simonyi feltalálta állapothatározónál is* az értelem dönt.

Hogy eredet vagy véghatározó-e egy kitétel, azt a külalakból, a végzésből tudja meg a Simonyi; hogy állapot vagy módhatározó-e, azt pedig az illető kitétel értelméből és vonatkozásából. E módon tehát beosztása hamis, mert kettős, váltakozva alkalmazott elveken nyugszik.

Mind ez minket még egy más kérdésre is vezet: milyen pædagogiai becse van e felosztásnak, ha már oly csekély tudományos értéke?

A logikai megkülönböztetésen alapuló régi beosztás haszna igen világos: a különböző határozói kitételek értelmének kiderítése által a tanuló eszét és nyelvérzékét fejleszti. A tanuló megvizsgálja a kitétel értelmét s e szerint valamely kategoriába osztja. A Kis Nyelvtan vég- és eredethatározóinál ellenben nem a határozó tartalma, hanem csupán külalakja dönt; e felosztás tehát egy merően mechanikus elvet hoz be, mert a tanuló anélkül, hogy a határozó jelentését és mondattani szerepét vizsgálná, minden *ra*, *re*-vel végződő szóra, ha nem helyhatározó, azt mondja, hogy véghatározó, míg minden ból, ből végű szó eredethatározó. Ekép ezen megkülönböztetéseket nem lehet észfejlesztőnek mondani.

Simonyi tévedéseinek alapja, egy úgy látszik igen szellemes theoria, melyet ő azonban nem tudott megvalósítani s a gyakorlatban keresztül vinni. Ez a függő határozók (tárgyak) osztályozása, melyet már Brassai nagy végletekig menve kísérelt meg. Mint minden nyelvben, úgy a magyarban is vannak kitételek, melyeket az ige vonz; az illető kitétel külalakja tehát az igétől függ, tehát ragja nem jellemző, ép mert az illető ige határozta meg. Az ilyen vonzatok neve: tárgy. Pld. Szeretem a *könyvet*. Az *atyának* tetszett a bizonyítvány. A *korcsmárosnak* adja *pénzét*. Örülök a szép *világnak*. *Koszorukról* álmodtam. Bizom *Istenbe*. *Halálomra* gondolok. *Leánya után* kérdezősködött. Ezek mind az illető ige által vonzott tárgyak. Vannak azonban oly kitételek, melyeket nem az ige, hanem valami melléknév vonz, melléknévi vonzatok vagy

tárgyak: Méltó vagyok *apámra*. Elnéző *gyermekei iránt*. Kész vagyok a *halálra*.

Simonyi czélja az volt, hogy ezen vonzatokat, ezen az igétől vagy melléknévtől függő tárgyakat szintén a határozók közé beszorítsa. E végett ő ezen tárgyakat (kivéve a t-raggal ellátottakat) mint egy új osztályt: az állapothatározók osztályát a többi határozók mellé állítja.

Azonban tartalmilag nem lehetett ezen tárgyakat vagy vonzatokat osztályok szerint kategorisálni, Simonyi tehát kénytelen volt, a külalakot, bizonyos ragokat venni fel beosztási elv gyanánt és így megrontotta a régi tartalom, illetőleg értelem szerinti beosztását.[1]) Nem merem kimondani, hogy ezen tárgyak beosztása a határozókhoz egyáltalán lehetetlen; Simonyi beosztása persze oly következetlen, alapja oly hamis, példagyűjteménye oly annyira ellentmond tételeinek, hogy elmélete határozottan tarthatatlannak mondható.

Lássuk az igeidők tanát.

Simonyi itt új elméletet hoz be. Szerinte a jelentő módú igének következő alakjai vannak:

Idők	Folyó cselekv.	Befejezett cselekv.	Beálló cselekv.
Jelen	(most) ir	(most) irt	(most) fog irni
Mult	ir vala, ira	irt vala	—
Jövő	(majd) ir	(majd) irt	(majd) fog irni.

Itt a mint látni, egész új időkkel van dolgunk. Mert ki nézte volna a *majd*, *most* szócskákat igeidő képzőnek? Mikép okadatolja a *Kis Nyelvtan* ezen meglepő újítást?

81. §. . . . . «Holtáig siratni fogja. — Az új ágyban fog aludni. — Soha nyugta nem fog lenni.»

Itt «oly cselekvésről van szó, mely csak épen beáll».

Hogyan értse meg a tanuló, hogy e mondatban: «Az új ágyban fog aludni» az alvás *épen* beáll?

85. §. «Ha valaki ír, aztán leteszi a tollat, akkor azt mondhatja: *most írtam*; azt is mondhatja akkor: *most nem írok többé*, s ha mindjárt könyvet vesz kezébe, egyszersmind hozzá teszi: *most olvasni fogok*. Az első cselekvés jelenleg be van fejezve, a második foly, a harmadik beáll. De mind a három cselekvés a jelenre vonatkozik, s ez ki is van fejezve a *most* szócskával, *mert mással nem jelöljük meg az igénél a jelen időt.*»

Előbb, a mint láttuk, azt mondta Simonyi, hogy «az új ágyban

---

[1]) Igaz, hogy Simonyi a példák magyarázataiban megkísérli némikép e határozókat tartalmilag is összekapcsolni. Ezen magyarázatok azonban — mint azt később látni fogjuk — a legszerencsétlenebb magyarázatok közé tartoznak, melyet komoly magyar tudós valaha írt.

fog aludni» mondatban a cselekvés *épen* beáll; utóbb pedig állítja, hogy csak az esetben vonatkozik a jelenre, csak az esetben áll be a cselekvés, ha a *most* szócskát elébe teszszük.

Ha a cselekvés a jövőben történik, és mi ezt ki akarjuk fejezni, akkor a *majd* szócskát használjuk, mondja a Kis Nyelvtan (90. §.).

Hogy a magyar ember a jelent csupán *most*-tal, «mással nem jelöli», semmikép sem állítható. Tegyük fel, hogy *irok* valóban nem fejezi ki a jelent, mint Simonyi állítja, még akkor is az *épen*, *jelenleg*, *ez időben*, *ez alkalommal*, *ezen perczben* kifejezések ép oly értelem-nuançot adnak, mint a *most*, a mely Simonyi szerint a kizárólagos magyar jelenidő-megjelölés. Hasonlóan vagyunk a *majd* kifejezéssel; ezt is (feltéve, hogy Simonyinak igaza van) a *jövőre*, *később*, *nem sokára*, *azután*, *holnap* stb. kifejezésekkel pótolhatjuk. A *majd* és a *most* belevonása az igeidőkbe tehát egész haszontalan újítás.

Egyáltalán az egész felosztás túlságos kategorisáló hajlamra mutat; Simonyi minden áron oly szkémákat akar létrehozni, a hol a hármas felosztás megvan; a határozóknál is így volt, azok is a táblázaton (168. §.) mindig három-három alfajba vannak kategorisálva, úgy mint itt az idők.

Az idők és cselekvések oly módú megkülönböztetése, a milyent a Kis Nyelvtan alkalmaz, a magyarban nincs kimutatva; Simonyi is csak tanítja, de nem bizonyította be sehol.

II.

Az alapvető nyelvtani elméletek mellett a fejtegetések módját és az egyes meghatározásokat kell szemügyre venni. Nehéz egyes példák által képét adni annak a zürzavarnak, mely Simonyi könyvében uralkodik és azt a pongyolaságot jellemezni, melylyel könyvét szerkesztette.

Igen gyakoriak a *Kis Nyelvtan*ban azon esetek, a hol a szabály vagy tétel nem egyezik a reá felhozott példával, sőt nem ritkán merően ellentmond neki. Ezen szembeszökő ellenmondások egy már négy kiadásban megjelent iskolakönyvre nézve igen graválók. A sok esetből itt egy jó csomót akarok idézni.

«77. §. *Az ablak megrezzen, mintha erős szél süvöltne.* Itt egyenesen ki van jelentve, el van beszélve, hogy az ablak *megrezzen*. Ellenben csak föltételesen van állítva, hogy akkor is úgy *megrezzenne* az ablak, ha erős szél süvöltne.»

Ez bizony a fentebbi mondatban nincs állítva; az legfeljebb következtetés belőle.

102. §. «*Az édes nem mindig hasznos.* Ilyenkor mindig hozzáértünk

valami főnevet, melynek a melléknév csak jelzője; pl. az *édes* e helyett: *az édes ital*».

A példamondat értelme általános: az édes dolog nem mindig hasznos. Nem tudom mért gondolja Simonyi az *ital* szót hozzá. Bizonyára senki se fogja így értelmezni.

104. §. «Kihajtom a libám a rétre. Hajunk tépi, üti hátunk. *Szidja, hogy mért mernek szólni.* Sokszor elmaradhat a tárgyrag, különösen ha a tárgyon birtokos van megjelölve, vagy ha a főnévi igenév a mondat tárgya».

A tanuló itt méltán kérdezheti: hol maradt ki a harmadik példában a tárgyrag? Hisz ott a *tárgy*, az egész kifejezés (őt) maradt ki, nem a *rag*.

105. §. «A névmásokhoz is oda tehetjük a tárgyragot. De a személynévmások a tárgyesetben máskép hangzanak mint az alanyesetben: engem(et), téged(et), őt(et)».

Az *ő* névmás tárgyesete *őt* is; itt pedig a névmás (ő) nem hangzik máskép mint az alanyesetben.

116. §. «A *hol* kérdésre ezek a rendes ragok: *ban, ben, -n, -nál, -nél*. Személyesen: *bennem*». A *bennem*re nem lehet mindig a *hol* szócskával kérdezni. Pl. *bízik bennem*.

124. §. «*A fogságból királyi méltóságra emelték. — Úttól, bajtól mi nem félünk.* A *fogságból* eredt az új király. *Úttól, bajtól* ered a félelem.» A példa ép az ellenkezőjét mondja: *nem* ered úttól, bajtól! Ugyanabban a §-ban: «A sok éljen végre *jajjá* lesz. Az ilyen állapothatározók mind véghatározók. A véghatározást mind olyan szavakkal fejezzük ki, a milyenekkel a *hová kérdésre* felelünk». Simonyi szerint tehát a *jajjá* szó e kérdésre: *hová* felel.

A véghatározókra a következő példákat adja elő:

138. §. *a)* «Úgy örvend a báránykáknak. Mátyást királylyá tették. A párák felhővé válnak. — Itt az *a)* alatti mondatokban helyhatározói ragok jelölik a véghatározást». E szerint *vá-vé* és *nak, nek* par excellence helyrag volna.

A czélhatározóknál ezt olvassuk:

156. §. «*Enni is ad, inni is ad, ágyat is vet.* Nagyon gyakran főnévi igenév fejezi ki a czélt». A példa nem jól választott, enni, inni ezen mondatban nemcsak czélhatározó, hanem tárgy. (Ételt is, italt is ad.)

A cselekvő igék magyarázatát így kezdi meg:

201. §. «*A kutya elfárad;* itt a kutyának cselekvéséről van szó: *fárad* cselekvő ige». E példa se szerencsés; elfáradni ez nem épen cselekvés, legalább nem minta a cselekvést jelentő igére.

Itt a cselekvő igék fejtegetésénél egy feltünő ellenmondásra is akadunk. A 200. §. ekkép hangzik: «Ha azt mondjuk, hogy valaki *ver*

vagy hogy *veret*, akkor az ige egyszerűen az alanynak cselekvését fejezi ki. Tehát *ver* és *veret* cselekvő igék».

A 202. § ban pedig a következő példát hozza fel: *A király csináltat két ágyat;* itt két cselekvő van: egyik az asztalos, a ki csinálja az ágyat, másik a király, a ki dolgoztatja az asztalost».

Veret, előbb egyszerűen az alanynak cselekvését fejezte ki. *Csináltat* ellenben már két alany cselekménye: a királyé meg az asztalosé (?).

Egész érthetetlen előttem az a mód, a melylyel Simonyi a névszóképzést igékből akarja megmagyarázni. Erre ő a következő példát és magyarázatot alkalmazza:

216. §. *a) «Kiván: kivánni, kivánva, kivánván; kivánás, kivánat, kivánalom, kivánság. — Tud: tudomány (tudás). — Kel: kelevény.*

b) Mul-ik: muló, mult, mulandó, mulékony. — Nyul-ik: nyulánk. — Ing: ingatag.

Ezek mind igéktől származott névszók, csakhogy az *a)* pontban levők magát a *cselekvést* jelentik, ellenben a *b)* pontban levők a *cselekvőt* jelölik meg».

Tudomány és *kelevény* e szerint kat'exochen cselekvés, *mulékony* pedig cselekvő. Lehetne-e még tapintatlanabb példákat választani? És ilyen kevéssé találó példákból akarja a szerző a tanuló gyermekkel a szabályt levonatni?

Az iker-szavakról azt állítja, hogy értelmük is, hangzásuk is hasonló. Példáúl a *lót-fut* szót említi (241. §.). Hol itt az egyforma hangzás?

A részes határozó (részes tárgy: *-nak, -nek*) magyarázatát úgy adja, hogy az «többnyire olyan gondolatot fejez ki, hogy valakinek vagy hasznára vagy kárára történik valami» (299 §.).

Mellőzve azt, hogy e definitió nem áll, megrovandó, hogy a példák is ellentmondanak ezen állításnak. Pld. «Apámnak megmondom».

A 336. §-ban két példa van: mindakettő állítólag két-két főmondat összetétele. A valóságban az első mind a két esetben időhatározói mellékmondat: «*Alig lép be a vizbe* (mellékm.), egyszerre lesorvad róla a húsa. *Alig vitte haza a fiú a vékát* (mellékm.), már a jóféle bátya nyomába kullogott» (336. §.).

A 355. §. hasonlító mondatokat akar felsorolni. Ezeket azonban, mint a feloldásuk (ha visszahelyezzük a főmondatba) mutatja, állapothatározói mellékmondatoknak kellene mondani. Pld. «Fényesebb volt a hajuk, mint az arany» (feloldva: az aranynál).

A jelzői mellékmondatokat ezen példával magyarázza a *Kis Nyelvtan:* „*Örülök annak a hírnek, hogy barátom megjön.*" Ez szerinte értelmező mellékmondat, mert értelmező jelzőt pótol. Visszahelyezve így hangoznék a mondat: «Örülök barátom megjövetele hírének», a mellékmondat tehát *főnévi jelző* (és nem értelmező j.) kiemeléséből származott.

Ezek az idézetek, a melyekben a Kis Nyelvtan szabályai és példái nem fedik egymást, már következtetést engednek arra a pongyolaságra, melylyel a könyv össze van állítva. Ha nem is mind egyenlő fontosságú, a tankönyvnél megkívánt pontosság és szabatosság ellen mindannyi vét.

Még inkább megingatja e könyvbe való hitünket a definitiók gyakori fonáksága vagy helytelen kifejezése. A rosszúl választott példákból nem ritkán helytelen tartalmú vagy rosszúl kifejezett tantételek következnek.

Definitióinak vizsgálásánál mindenekelőtt szembe ötlik, hogy sokat használja a «gyakran» és «többnyire» kifejezéseket. Ez nem elég szabatos; szabályokat és definitiókat præcis módon kell meghatározni, nem pedig az esetek majoritására hívatkozni.

Vannak meghatározásai, a hol a tétel első fele nem egyezik a második felével, úgy mint a fentebbi példákban a példa megint ellentmond az egész szabálynak. A 322. §. felosztja a mellékmondatokat: «A mellékmondat mindig annyit ér, mint a főmondatnak valamelyik része, tehát annyiféle mellékmondat van, a hányféle mondatrész: alanyi, tárgyi, határozó és jelző mondatok.» Előbb azt mondja, hogy a hány mondatrész, annyi mellékmondat (tehát ötféle); azután négyet sorol föl. Vagy ötöt kellett volna fölsorolni (az állítmányi mellékmondattal együtt) vagy a meghatározás elejét máskép adni. (Egész hasonlóan mondja el ezt még egyszer a 44. §-ban.) Közvetlen ezután idéz egy *hogy*-os mellékmondatot és szabály gyanánt elmondja: «A *hogy* kötőszóval kezdődő mondat ugyanazon egy alakban mindenféle mondatrésznek megfelelhet; azért főnévi mondatnak nevezhetjük, mert a főnévnek is az a sajátsága van, hogy mindenféle mondatrész lehet.» Ez nem áll; helyhatározó nem lehet.

Föntebb láttuk, hogy Simonyi egyik meghatározásában csak négy mondatrészről tud, ámbár előbb ötöt említ. Íme egy példa, a hol ismét csak négyről emlékezik meg — csakhogy itt az állítmány megvan és a jelző hiányzik. A jelző magyarázatánál t. i. ezt olvassuk: «Alanynak, állítmánynak, tárgynak, határozónak, *tehát minden mondatrésznek* lehet olyan része, mely erre a kérdésre felel: milyen vagy hány?»

A sok definitió közül kiragadok vagy húszat, hogy rajtuk demonstráljam, mily hamisan vagy legalább pædagogiailag hamisan szokott a Kis Nyelvtan definiálni. A *főnév* szerinte az, a mi mindenféle mondatrész lehet. Az olyan névszó, mely a főnévvel együtt egy mondatrészt tesz, *melléknév*. «Az olyan névszó, mely csak határozó szokott lenni (mint benn, együtt, még, ma) határozó szónak neveztetik.» (48. 49. 50. §.) Mellőzve a rossz példát (a *ma* szó főnévnek is használható,

pl. mától holnapig), szabad-e tudományos könyvben ily definitiókat adni? Definitió-e az, ha egy tulajdonságot kiemelünk?

Hasonlóan fonák a névmás meghatározása: «Vannak névszók, melyek magukban csak rámutatást fejeznek ki és valami más névszó helyett szolgálnak. Ezek a névmások.» (51. §.). Nem lehet átlátni, mért fejez ki pl. e névmás: *némi* valami rámutatást? Simonyi különben még egyszer definiálja a névmást. Ezen második sem helyes, ámbár ellentmond az elsőnek: «101. §. Néha nincs megnevezve az alany, hanem a főnév helyett más szót használunk, mely csak rá vonatkozik arra a személyre vagy tárgyra: az ilyen szót névmásnak nevezik. Előbb tehát *rámutatott* valamire, most pedig személyre vagy tárgyra *vonatkozik* a névmás.

Hibás a főmondat meghatározása is. A mellékmondat tárgyalása után ezt írja: «Az ilyen mondatot mellékmondatnak nevezik, azt pedig, a mely mellé tartozik, *főmondatnak.*» Hisz a mellékmondat nem pusztán fő-, hanem egy más mellékmondat mellé tartozhatik. (Másodrendű mellékmondat.)

Azt se tartom czélszerűnek, hogy a Kis Nyelvtan a mondatrészek elemzésénél kétféle állítmányt különböztet meg: állítmányt és puszta állítmányt. Pl. ezen mondatban: *A szorgalmas ember sohasem fél a nyomortól*, ezen kifejezés «sohasem fél a nyomortól» állítmány, «fél» pedig a puszta állítmány. (45. §.).

A rag mivoltát következőkép akarja a Kis Nyelvtan tanulóival megértetni: «55. §. Az ige mindig állítmány, de az alany is ki van fejezve az igében különféle *hangokkal.* Ezeket a *jeleket* ragoknak híják.» Mily abstraháló tehetséget tételeznek itt föl a 10 éves gyermektől! A hangok jelek, ezek pedig ragok!

Közvetlen ezután adja a kötő hangzó meghatározását. Az szerinte a tő és rag közt való magánhangzó, «melynek semmi jelentése nincs». Hisz a ragnak sincs jelentése, csak functiója!

A 63. §. fölosztja az *alanyi igeragozás* személyragjait; pedig e szó «alanyi igeragozás» eddig elő sem fordúlt a könyvben.

A 108. §. mutató névmásokat sorol föl, köztük az *itt* névmást is. A következő paragraphus így hangzik: «Ha valamivel közelebbről akarjuk meghatározni a helyzetet, akkor a következő határozó szókat használjuk: *benn*, *belül*, *künn*, *kivül* stb.» A benn vagy künn nem határoz közelebbről, hanem csak pontosabban mint az *itt*; ez utóbbi nagyon is közel meghatározás.

Egyszer azt mondja, hogy «az állapothatározó kifejezések olyanok, mint a helyhatározók, melyekkel a *hol* kérdésre felelünk», két levéllel tovább pedig azt olvassuk: «Az állapothatározást és módhatározást többnyire egészen egyenlő alakú szavakkal fejezzük ki és mind a kettőt

egyenlően kérdezhetjük: *hogyan?*» Egyáltalán igen nehéz eligazodni a határozók tanában (123—168. §§.); nem magyarázza különbségüket a helyhatározóktól, és mégis helyhatározói kérdéseket (hol, hová, honnan) vett föl; többnyire azt se magyarázza, milyen állapothatározóról szól: szűkebb vagy tágabb értelemben vettekről stb.

«*Betegsége folytán, betegsége következtében*, stb. *a törvény értelmében.* Itt az okhatározó a módhatározóval van fölcserélve.» (152). Ez érthetetlen. *Folytán, következtében* tehát módhatározó volna? «*Mulandó* — a mulás csak beáll: ez a beálló cselekvés igéje.» *Mulandó* folyamatos értelmű is. Pl. Minden mulandó.

Az értelmező jelzőre következő példát mond: «Éjfél után óra kettő.» *Kettő* azonban itt állítmány és nem jelző.

A 177. §. közvetlenül egymás mellett ezeket találjuk:

«*a)* A főnévi jelzőnek *sokszor* semmi jele sincsen.

b) Sokszor a részes határozó jele *-nek* van hozzátéve.» A két „*sokszor*" kizárja egymást.

A főnévi igenév lehet a Kis Nyelvtan szerint alany, tárgy és czélhatározó; (218. §.). Lehet azonban állítmány is: Mi mind meg fogunk halni.

A mondattanból egyelőre csak egy példát akarok kiemelni, a mely mutatja, hogy egy meghatározásban hányféle hibát lehet elkövetni.

351. §. *Nincsen olyan bánat, hogy idővel meg ne enyhüljön* stb.

«A véghatározói mellékmondat *rendesen* olyasmit foglal magában, a mi a főmondat cselekvésének következménye; azért híjják következményes mellékmondatnak.»

Ezen három sorban három tévedés van.

Először nem is ide valók a consecutiv mellékmondatok; ezek csak néha alfajai a véghatározói mellékmondatoknak. A következményes mellékmondat külön osztályt képez; Simonyi rendszerébe azonban nem illett ez, tehát erőszakosan ide, a véghatározói mellékmondatokhoz sorolta. Példák következményes mellékmondatokra, melyek nem véghatározói mellékmondatok: Oly nagy a hőség, hogy száz forintot adnék egy pohár vízért. Olyat vágott reá, hogy mindjárt összerogyott.

Másodszor hibás a *rendesen* szó. Ez nem definitióba való; különben ellent is mond azon példáknak, melyeket Simonyi a véghatározói mondatok illustrálására fölhozott. E mellett nem is áll: a véghatározói mondatok többnyire nem következményes mondatok.

Harmadszor a fentidézett példában: «Nincsen olyan bánat, hogy idővel meg ne enyhüljön» egyáltalán nincs következményes mondat.

Itt is tehát azt látjuk, a mit az állapothatározók bírálatában

láttunk: a hamis theoria rosszúl van kifejezve és hamis, ellentmondó példákkal van illustrálva.

III.

Ha azonban mind az eddig felsorolt hiányokat és hibákat mellőzzük is; ha elfogadjuk az alapvető elméletet: a határozók és az igeidők új tanát — pedig ez, a mint láttuk nem állhat meg —; ha nem is fektetünk súlyt sem azon pongyolaságra, mely a példák és a szabályok ellentmondásában tűnik ki, sem azon hiányos definitiókra, melyek igen egyszerű, sok helyt már helyesen meghatározott dolgot is hamisan mondanak el: még akkor is akadnak fejtegetések, melyek a könyv hasznavehetőségébe vetett hitünket nagyon is megingatják. A határozók magyarázatát értem.

Simonyi t. i. nem elégszik meg a határozók osztályozásával és példák felsorolásával, hanem az egyes ragok használatát okadatolni is akarja. Tehát felelni akar a kérdésre: mért használunk az egyik esetben *-ba*, *-be*, a másikban pedig *-ra*, *-re*-ragot stb.?

A magyar nyelvtudomány ezt eddig kielégítően nem birja magyarázni: különben is szükségtelen egy az I. és II-dik osztálynak szánt tankönyvbe ilyet geneticus módon megfejteni. Simonyi tehát többet adott mint a mennyit kell és mint a mennyit lehet: tehát fölöslegest is, hamisat is.

Ki tudja mért mondjuk a magyarban «várakozom valaki*re*» és nem más raggal pld. *valakit?* Mért «biztos*ra* veszem és nem biztos*ba?* Ellenben «tekintet*be*» vesz és nem «tekintet*re*» ?

Simonyi mindezt «in usum delphini» meg akarja fejteni. Ő reconstruálni akarja azon eredeti képet, a mely ezen, ma már elhalványúlt metaphoráknak lételt adott. Ilyen módon előadja mit képzeltek eredetileg és mit kell képzelnünk, ha valamely határozóhoz -ra -re és mit ha -ba -be vagy más rag járúl. Csakhogy az ilyen kitételeket nem lehet mindig határozott metaphorára visszavinni — mert nagy része nem is önállóan gondolt metaphora, hanem (hamis) analogia. Az idők folyamában is némely ige megváltoztatta vonzatát: régen *val*, *velt* vonzott, ma *ba*, *be* ragot, nem mert régen máskép képzelték az ige cselekvését, hanem mert más-más analogia döntött. Hogy a szerző ezt tekintetbe nem véve, mindenütt ki akarja mutatni, mit képzelünk vagy mit képzeltek eredetileg, midőn ilyen vagy amolyan ragok csatoltak a határozóhoz (ámbár nem képzeltek semmit, hanem az analogia után indultak) — az nyelvészetileg és pædagogiailag egyaránt nagy hiba volt, mely a könyv egy nagy részét megrontotta.

Magyarázatai e részben oly valószínűtlenek és erőszakoltak, hogy gyakran a Nagy Szótár hírhedt etymologiáira emlékeztetnek.

Példák a határozók fejtegetésében nagy bőségben találhatók; én itt találomra kikapok egy jó csomót.

Simonyi az állapothatározók részletes tárgyalását a képes beszéd megmagyarázásával kezdi meg. «*A hány fej, annyi gondolat.* Az ezredes az ezred feje. Itt a fej kétféle jelentéssel van használva: az első mondatban igazi fejről van szó, de a másodikban csak képzeljük, mintha az ezred test volna.»

Már e kiindulás sem szerencsés. Az első mondatban sincs igazi fejről szó, hanem pars pro toto, fejről ember helyett.

«Ugyanazt az egy gondolatot — folytatja később a Kis Nyelvtan — különféle képes beszéddel szoktuk kifejezni.» Például *Perseus emlékezett anyjára*, ezt így is mondhatjuk: *Perseus anyjáról megemlékezett*; *Perseus bízott az istenek segítségében*, ezt úgy is ki lehet fejezni, hogy *az istennek segítségére bízta magát.* (244 §.).

Erre közvetlen ismétli a két első példát és mégegyszer megerősíti: «mind a két mondatban ugyanaz a gondolat van kifejezve.»

Simonyi itt ismét téved: a két-két mondat nem fedi egymást. Az első mind a két esetben hosszabb ideig tartó cselekvést fejez ki, a második pedig egy ízben történt cselekvést.

A bevezetésnek elvei és példái tehát nem igen válnak be: nézzük a magyarázatokat.

246. *Perseus bízott az istenek segítségében.*

Ezt így magyarázza a Kis Nyelvtan: «Perseus mintegy benne volt az istenek kegyében s *segítségében* s *ott*» (t. i. a segítségben) «bízott, biztosnak érezte magát.»

247. «*A hunok megosztoztak a zsákmányon.*» Ez «úgy van gondolva, hogy a hunok *rajta ültek* vagy álltak a zsákmányon s úgy osztoztak meg rajta.»

Vajjon ki gondolja ezt «úgy»?

249. §. «Ha azt mondjuk, hogy Hunor s Magyar nagy hírben állottak, akkor azt a nagy hírt mintegy szép nagy körnek képzeljük, melyben Hunor s Magyar benne álltak.» Bizony nem úgy képzeljük; különben is a *hírben* ilyenkor helyhatározó volna, ha a hírt «szép nagy körnek képzeljük, melyben bent állnak»; hasonlóan mintha azt mondom: nagy hordóban állottak — hisz ez is szép nagy kör.

Ezt a mondatot: Hunor s Magyar népe nyájakban és legelőkben bővelkedett, — következőkép akarja a K. Ny. a tanulókkal megértetni: Hunor s Magyar népe mintegy *benne volt* a sok nyájban és legelőben.

252. §. *A jó barát osztozik barátja bánatában.* Ezt «úgy kell érteni, hogy az ember *benne van* barátja bánatában s ott neki is jut egy rész».

254. §. *Az igaz barátok megosztoznak örömeiken és bajaikon.* «Itt *-n*

az állapot ragja, mert az osztozás úgy van képzelve, hogy mintegy az örömön *rajta* vannak».

255. §. *Gondolkozik sorsán.* E mondatot úgy lehet magyarázni, hogy mintegy sorsa fölött van és úgy gondolkodik». Simonyi itt egy jegyzetében elmondja, hogy a *csodálkozik valamin* helyett tárgygyal is mondjuk *csodál valamit, segít rajta, szánakozik, sajnálkozik rajta* helyett *segíti, szánja, sajnálja.* Ebből is láthatta volna, hogy a *valamin* és *rajta* kifejezés nem határozó, hanem tárgy.

Lássuk azonban tovább a határozók magyarázatait.

258. §. *A falnál is fehérebb lett a királyné.* «Itt a *-nál* rag használatát így magyarázhatni: ha a királyné a falnál áll, vagy ha a falnál tekintjük és összehasonlítjuk vele, akkor ő a fehérebbik».

261. §. «*Bendeguz keményen harczolt Detrével. — Bendeguz kibékült Detrével.* Az első mondatban együtt van Bendeguz Detrével, de ellenségesen; a második mondatban *már* barátságosan vannak együtt». Igaz, hogy ha Pál pofozkodik Péter*rel*, akkor ők együtt vannak; hanem hogy ez volna a pofozkodás főjellege, az mégis kétséges. Különben azt is mondjuk: ellenkezik valakivel, tehát *val, vel* raggal élünk, ámbár világosan nem együttlétről van szó.

262. §. „*Ki olajjal bánik, hamar piszkosodik. Nem törődik vele.*" stb.

«Ha azt mondjuk meg, hogy mivel bánik vagy foglalkozik valaki, akkor is a *-vel* ragot használjuk, mert ki mivel bánik, avval együtt kell lennie». Tehát úszással foglalkozom, Sohajtással foglalkozom, annyit tesz, hogy együtt vagyok az úszással, a sohajtással?

263. §. «*Danaé meg volt elégedve fiával. Szerencsétlen ember, a ki sorsával elégedetlen, s a ki nem tudja beérni avval, a mije van.*

Az első mondat azt jelenti, hogy Danaé meg volt elégedve, ha fiával együtt volt. A többit is így *kell* magyarázni.»

Bizony nem kell, sőt az elsőt sem. Danaé nemcsak akkor volt megelégedve fiával, midőn vele együtt volt, hanem akkor is az lehetett a mondat értelme szerint, midőn fia távol volt tőle. Hátha mondom: «Kelet-India meg van elégedve Angliával», ez annyit tesz, hogy India Angliával egy helyen van? Így forgatja ki a Kis Nyelvtan a legegyszerűbb, a legvilágosabb mondatot értelméből; olyan tartalmat tulajdonít neki, a melyre senki se gondol és oly képeket akar velünk elképzeltetni, melyek merő képtelenségek.

265. §. *Keve vezérlete alatt harczoltak a húnok. A húnok kibékültek Detrével, azon föltétel alatt, hogy szövetségesük lesz.*

«*Vezérlete alatt* van az első mondatban, mert mindig úgy képzeljük, hogy a vezér fölötte áll a seregnek». Mi inkább a sereg é l é n képzeljük a vezért.

A második mondatot «úgy k e l l érteni, hogy a k i b é k ü l é s

fölött áll a föltétel, mert olyan fontos a föltétel, hogy mintegy uralkodik a kibékülés fölött».

Így nem csak hogy nem kell, hanem nem is lehet ezt érteni.

Perseusból szép ifjú lett és híres vitéz vált belőle. Eris haragjából nagy háború keletkezett.

«Ha azt mondjuk, hogy Perseusból híres vitéz vált, ezt úgy kell érteni, hogy Perseusban mintegy el volt rejtve egy nagy vitéz (azaz nagy vitézség rejlett benne) s ez a vitéz aztán kivált belőle, megjelent, mikor szükség volt reá».

Magyarázzuk Simonyi szerint a második mondatot: *Eris haragjából nagy háború keletkezett*, ezt tehát Simonyi fentebbi mintája szerint úgy kell érteni, hogy a háború Eris haragjában el volt rejtve.

270. §. *Úgy futott, hogy kifogyott a lélekzetből.* «Azt mondjuk, hogy «kifogyott a lélekzetből», mert azelőtt benne volt a lélekzésben, de a futás által mintegy kijött belőle». Tehát az ember van a lélekzetben, és nem a lélekzet az emberben?

271. §. *Perseus az álomról gondolkodott.* «Ha azt mondjuk, hogy az «álomról gondolkodott», akkor úgy képzeljük, hogy a gondolat mintegy az álomról jött Perseushoz, onnan eredett gondolata».

Ezen magyarázat, ha közelebbről megvizsgáljuk, szintén oly ferdítésnek bizonyúl, mint az előbbeniek első pillantásra bizonyultak: Ha azt mondom «az álomról gondolkodom», akkor ha már valami homályos képet kötök ezzel össze, inkább úgy képzelem, hogy a gondolat belőlem kihat a tárgyra, a melyről gondolkozom, és nem megfordítva.

A 273. §-ban ezt olvassuk: «Ha azt mondjuk, hogy *bűntől tiszta*, ezt úgy is lehet magyarázni, hogy a bűntől távol van s azért tiszta».

Tehát, ha megint azt mondom: *bűntől szennyes*, ez a fentebbi magyarázat szerint annyi, hogy a bűntől távol van s azért — *szennyes?*

284. «Ha azt mondjuk hogy valaki *valami mesterségre tanít* bennünket, ez azt jelenti hogy rá állít bennünket arra a mesterségre, hogy aztán értsük és uralkodjunk rajta.»

E szerint *ivásra tanít* = rá állít az ivásra. 285. §. «*Hajlandó a dologra*, azaz rá hajlik, föléje hajlik s ez által mutatja, hogy vonzódik hozzá, nem idegenkedik tőle. — «Ha azt mondjuk valakiről, hogy *munkára való* vagy *munkára termett*, akkor azt fejezzük ki a véghatározóval, hogy rá léphet a munkára és legyőzheti, uralkodhatik rajta. Ha azt mondjuk hogy valaki *tiszteletre méltó*, ezzel azt mondjuk, hogy megérdemli, hogy fölemeljük arra a magas polczra, melyet tiszteletnek nevezünk.»

Hát ha azt mondom *megvetésre méltó?* Melyik itt az a «magas polcz,» melyre az alanyt állítólag felemeljük?

289. «*A králg búja örömre változik*, azaz megváltozik és föl jut az örömre, örömre végződik.»

Hogy magyarázza majd Simonyi e mondatot: «A király *öröme* búra változott»? Feljutott a búra?

«Ha azt mondjuk, *örvend a báránykáknak* ez azt jelenti, hogy a báránykák felé örül, azaz öröme a báránykák felé irányúl.»

«*Valakire rá fognak valami rosszat*, azaz mintegy oda fogják és *rá tartják* hogy rá ragadjon és rajta száradjon a rosz hír.»

282. §. «Ha azt mondjuk hogy valami *pénzbe kerül*, ez tulajdonképen annyit tesz, hogy bele megy a pénzbe, azaz hogy nekimegy a pénznek és megtámadja. Ép így mondjuk valami dologról, hogy *sok időbe kerül* v. *sok időbe telik*.»

E szerint «A Kis Nyelvtan nyolczvan krajczárba kerül», ez annyit tenne, hogy a Nyelvtan neki megy a nyolczvan krajczárnak és megtámadja!

Félbeszakítom idézeteim sorát: a tudós szerző megérdemli, hogy az ilyenfajta magyarázatok elemzését abbahagyjuk.

Még ha a nyelvtudomány ki is mutatta volna, hogy azon illető kitételek, melyeket Simonyi megmagyarázni akar, valóban oly képekből, oly fogalom-associatiókból származnak, mint a minőkből a Kis Nyelvtan levezeti: még akkor se volna szabad az I. és II. osztályban az ilyen nyelvtörténeti magyarázatokkal élni, mert ezek nagyon ellentmondanak a mai nyelvérzéknek és rendes gondolatmenetünknek. Simonyi fejtegetései azonban a tudomány színe előtt se állnak meg: azok a nyelven és észjárásunkon erőszakot tevő szőrszálhatogatások. Senki sem képzeli az illető kitételeket úgy, a mint Simonyi szerint azokat «*képzelni kell*»; a Kis Nyelvtan naiv gyermek-olvasójának gondolkodását meghamisítja és phantásiáját téves útra tereli. Elmondja: ha ezt és ezt mondjuk, akkor ezt így és így kell képzelnünk; a gyermek természetesen nem így képzelte, de mostantól fogva erőlködni fog à la Kis Nyelvtan gondolkodni és képzelni, hiszen ezt «így kell képzelnünk»!

Simonyi igen fiatal volt, midőn ezen egészen új módszerrel dolgozott és egészen új alapokon nyugvó magyar nyelvtant írta. Tagadhatatlan, hogy ő nem bírt feladatával. Ha azonban Kis Nyelvtanát új elméleteire és új magyarázataira nézve egyaránt sikertelennek tartjuk is, még is őt gondolom annak, a kitől — ha most, szélesebb tudományával, érettebb elmélettel, nagyobb gonddal és pontossággal hozzálát — valóban jó iskolai magyar nyelvtant várhatunk. Csakhogy ennek a jó nyelvtannak egészen *új könyvnek* kellene lennie, mert eddigi alakjában a Kis Nyelvtan iskolákra nézve egyáltalán hasznavehetetlen.

RIEDL FRIGYES.

HAZAI IRODALOM.

משכיל שיר ידידות Maszkîl sîr jedhîdhûth. *Örömköltemény-ének, Rudolf* és *Stefánia* ő fenségeik egybekelése alkalmából és tiszteletökre, írta *Wolf József*, kalocsai rabbi.

Hogy e költeménynek mind külalakját, mind tartalmát a Philologiai Közlöny t. olvasóival megismertethessem' s hogy helyeslő vagy a mennyiben szükséges, helylyel-közzel megrovó észrevételeimet tehessem: czélszerűnek tartom azt előbb egész terjedelmében hűen, szabatosan leforditani.

Örömköltemény-ének. [Czím].

Hymnus-Ima. [Prolog.]

A trónörökös Rudolfnak, Urunk és Királyunk Ferencz József Fiának egybekelése és szívöröme napján.

A virágzó liliommal [(vagy rózsával), szóról szóra: cum germine lilii, mert פרח (perach) = germen, a. r. פרח (parach) v. ö. arabban فرخ fariḫ A, If. fáraḫ 1. ruhig, und ohne Furcht sein, 2. Junge bekommen, Schösslinge treiben (beschnittener Baum); innen فرخ farḫon, f. ة = Thierjunges, junge Pflanzen, Keim, Schössling, Baumtrieb, lásd *Wahrmund* Handw. Arabisch-Deutsch II. S. 397], Stefániával, Lipót, belga király leányával, József főherczeg nádornak unokájával.

* * *

[Maga a költemény.]

1. Szívem fenkölt szavakban áradoz (רחש, rachas, tulajdonképen = ebullivit fons, mint az arabban az V. Form. تَرَخَّشَ = taráḫḫasa = sich bewegen és a VIII. Form. = bewegt, erschüttert werden, v. ö. *Wahrmund* id. mű I, 747. l.), és én költeményemet (munkámat) Rudolfnak, a jeles férfiúnak, a *Király* fiának szentelem (a héberben אומר, omer particip. pro præs. = mondom).

2. Es felemelem szemeimet ég felé, hogy a *Király* trónutódjára áldást, szerencsét és dicsőséget (רמת קרן = rómath kéren, a fény emelkedését) lekönyörögjem.

3. Milliók közől kiválasztott (avagy fölmagasztalt), az egész ország gyönyörűsége, szép ága a *Király* várkertjének. (ביתן bîthan tulajdonkép = nagy ház, ettől: בית = ház).

4. Csak szerencse (טוב = tobh, jó, jólét) és kegy kisérjék őt dicső arájával (רעית = re'îth, tulajd. = társnő) József nádornak, a *Király* nagybátyjának sarjával.

5. Soha meg nem szünő örömmé legyen egybekelésének

napja neki és mindannyiunknak, kik a *Király* jólétét kivánjuk (előmozdítjuk).

6. Istennek képe ragyogjon reá és adjon békét (üdvöt) neki és Atyjának, a mi Atyánknak Ferencz Józsefnek, a *Királynak.*

* * *

7. Az igazság (vagy kegyesség, mert צדקה [czidhkah] mindkettőt jelenti) napja, — a kinek szárnyai alatt üdv vagyon — ragyogjon Stefánia, a Sulamit fölött, a ki *Királynővé* van hivatva.

8. Mielőtt imádkoznék (t. i. Stefánia), teljesítse Isten az ő irgalmasságában minden vágyait, azon naptól kezdve, melyen bevezettetik a Király és *Királyné* lakába.

9. A legkésőbb korig (ősz korig) virágozzék mint a rózsa egy királynő alakjával és arczának méltóságával.

10. Dicső s legszilárdabb szegletköve legyen a kormányzásnak egy *Királynő* fényében és dicsőségében.

11. A szeretett házaspár és az ország gyermekei (népei) közötti szeretet koszorúzza meg a dicsőket, a Király fiát és egy királynő (a belga) leányát.

12. Kérlek Jehova, kegyeskedjél megáldani (a héber syntaxis szerint: kegyeskedjél és áldd meg; הואל hoàl, hiph. par. ettől יאל jaàl) a dicső királyi ivadékot, egy Király és *Királynő* minden jelességeivel.

13. Üdvüket (eszközöld) és minden kivánságukat teljesítsd az ő örömükre és szülőiknek, a Királynak és *Királynénak* szívörömére.

14. Add zálogát az egész dicső Habsburg-család boldogságának és ne hiányozzék törzsében soha Király és *Királyné.*

A mint a dolgozat eredeti, héber szövegében szépen feltüntetve látható, a költeménynek — a czím- és a két sorból álló prolog után — kezdő betűi *Rudolf és Stefánia* ő Fenségeik becses *nevét* adják (acrostichon); az egyes verssorok végszavai pedig מלך (mélekh, király), illetve מלכה (málkah, királynő vagy királyné) szókra irányulnak olyképen, hogy az egyes verssorokban foglalt önálló mondatokat mindig a מלך (mélekh), illetve מלכה (málkah) szó fejezi be majd önmagában, majd a névelővel, majd pedig valamely viszonyszóval (anagramma).

Kár, hogy a fordításban az acrostichont épenséggel nem lehetett feltüntetni; az anagramma is, nyelvünknek a hébertől egészen különböző szórendje miatt, csak alig, a németben vagy latinban mégis inkább lenne érezhető.

Észrevételek.

A) A költemény czíme משכיל *(maszkîl)* véleményem szerint nem felel meg egészen tartalmának; mert משכיל *(maszkîl)* a. r.

שכל *(szakhal)* tulajdonképen tankölteményt (carmen didacticum) jelent, miként a zsoltárok között is csak azok czímeztetnek így, melyek egészben vagy részben didactikus tartalmúak. Mindennek daczára mégsem kifogásolom erősen, hogy Wolf úr e költeményét *maszkîl*nek czímezte; minthogy az arabban is شعر *(se'ron)* habár tulajdonképen csak tanítást, doctrinát jelent, mégis gyakran bármily költeményről elmondatik. S ha a *maszkîl* egészen elvetendő volna is, kipótolja hibáját rabbink az által, hogy mindjárt utána teszi שיר *(sîr)* = ének, (olyan ének, melyet a ידידות [jedhîdhûth] közelebbről meghatároz).

B) Azonban a ידידות (jedhihûth) sem egészen talál; fordítsuk azt a sîr-rel összekötve akár így: Liebesgesang, akár pedig így: Freudengesang. Szerző ugyanis költeményében sem a boldog pár közti szerelmi viszonyt (habár a 7-ik versben Stefaniát Sulamitnak nevezi, v. ö. Énekek Énekében a *Salamon és Sulamit* viszony leírását), sem azon örömet, melyet ez ünnepély alkalmával ő és mi is őszintén érezénk, nem írja le *első sorban* és *főképen;* hanem, mint az alábbi czím תפלה (tefilleh) elárulja, *hymnust* zengedez és hő *imát* rebeg az egybekeltek s az egész dicső Habsburg-család boldogságáért.

C) A mi a dolgozatot mint *költeményt* illeti, alig hiszem, hogy azt e czím tökéletesen megillesse. Nem keresek ugyan e műben rímet vagy metrumot, de igenis keresek *rhythmust, zengzetességet,* ezt azonban csak kevés helyütt találok Wolf úr költeményében. Miért is nem hiszem, hogy csalódom, ha az egész dolgozatot az acrostichon és anagramma szép s nehéz keretébe szorított (mintegy kötött) *szép prózának* nyilvánítom, melyet a válogatott s gyakran szentírási szavak, kifejezések, hasonlatok, a változatos szép költői gondolatok a megkivánt rhythmus és egyéb kellékek hiányában is csaknem a költemény magasára emelnek.

Kimondhatlanul emelkedett volna Wolf úr munkálata, ha legalább a héber költészetben lényeges, úgynevezett *parallelismus membrorum*-ot, a tagok egyenközűsítését el nem hanyagolja vala.

D) Ugyane sorban, a trónörökös kifejezésére יורש עצר = (jóres 'éczer)-t használ szerző. Ezért nagyon meg kell őt dicsérnem s a sz. írásban való jártasságát különösen ki kell emelnem; mert *jóres 'éczer* ἅπαξ λεγόμενον, csak egyszer fordúl elő a sz. írásban Birák 18, 7, a mit a Vulgata, meg utána Tárkányi is szabadon fordítottak így: «magnarum opum», illetve «nagy gazdagságban él». *Jóres* participiuma e tőnek ירש (jarás) = 1. cepit, 2. possedit, 3. hæreditate accepit. עצר *('éczer)* pedig nomen segolatum ettől עצר (áczár) = 1. clausit (eredetileg: circumdedit, circumvallavit, v. ö. a rokongyököket héberben, arabban, syrban, chaldban); 2. cohibuit, detinuit aliquem alicubi, 3. coërcuit *imperio, imperavit.* 'Éczer e szerint, különösen az idézett helyen Bir. 18, 7 és e költemény szövegében = imperium, hatalom, uralkodás. Ámbár tehát

ירש (jarás) annyit is jelent, mint *possedit,* mégis ěczerrel összekötve nem azt jelzi, a ki gazdagsággal, hanem azt, a ki hatalommal bír, qui habet potestatem, imperium, qui imperat, regnat, uralkodik. És ezen értelemben (hatalmas) veendő a jóres ěczer a Bir. 18, 17. v.-ben annál is inkább, mert azt a contextus és az egész verssor tartalma is erősen kivánják. S minthogy, mint láttuk, a ירש (jarás) annyit is jelent, mint hæreditate accepit, a partic. יורש (jóres) עצר (ěczer)-rel összekötve nagyon szépen jelenti a *trónörököst,* den Thronfolger, a ki elődjét a hatalomban, az uralkodásban követi, annak örököse.

E) Magának a költeménynek első verse rachás stb., szóról szóra a 45. zsolt. 2. versből (Vulg. (44, 2) van kivéve, azon különbséggel, hogy a zsoltárban מַעֲשַׂי (maászai, opera mea) áll, Wolfnál pedig מַעֲשִׂי (maászi, opus meum); s hogy ott «eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea *regi»,* Wolfnál .... dico .. *Rudolfo* van. A hozzászőtt איש חמודות *(is chamudhóth),* a kedves férfiúnak pedig Dániel 9, 23-ban olvasható. (Vulg.: vir desideriorum, rosszúl, inkább vir deliciarum, vir carus). Mindez szerzőnek a héber sz. írásban való jártasságáról tanuskodik.

F) A 3. v.-ben e szót: נֹוף (nof) ily értelemben veszi szerző: ág, sarj vagy más hasonló értelemben: virág stb., mert ezt kivánja a contextus, a következő képlet מגנת ביתן (migganath bîthan), a kastély-kertből. Ámde e szónak: נוף (nof) ily jelentése tudtommal nincs. A birtokomban lévő minden szótárt, mintegy nyolczat megtekintettem: נוף (nof)-nak W. úr által képzelt vagy a költemény szövegébe megkivánt jelentéséről egyik sem emlékezik meg. Megnéztem a héber szentirásban mindazon helyeket, hol נוף (nof) vagy az ugyanazon tőből származó נפה (nafah) előfordúl, s sem a contextus, sem a parallel helyek nem tűrik נוף (nof)-nak jelzett jelentését. Összehasonlítottam a נוּף (nuf) töt, melyből נוף (nof) származik a héber rokongyökökkel, megvizsgáltam a többi szémi nyelveket és meggyőződtem, hogy úgy a tőnek, mint a deverbal főnévnek egészen más jelentései vannak, mint melyek W. úr költeményébe, e versbe beillenének.

Mivel tehát nincs *nof*nak olyan jelentése, mely ezzel: מגנת ביתן migganath bîthan, a «várkertből» összefüggjön: az egész kitételt hibáztatnom kell.

G) A 7-ik vers homályos és értelmetlen. «Az igazság (v. kegyelem) napja — az ő szárnyai alatt az üdv (gyógyulás) — ragyogjon Stefánia, a Sulamit fölött». Minek vagy kinek szárnyai alatt van az üdv? az igazság napjának? vagy Stefániának? *Grammatice* lehetne ugyan e nőnemű suffixummal ellátott szót בכנפיה (bekhanpéha) a שמש (sémes)-re, a napra vonatkoztatni; mert שמש (sémes) gen. comm. lehet hímnemű is, nőnemű is. De akkor a ומרפא (vemárpe) helyett אשר מרפא (àsér márpe)-nek kellene állania, vagy a mi szintén szabad אשר (àsér) nélkül, de a syntaxis

szabályai szerint minden esetre a váv conjunctio elhagyásával. A syntaxis szabályai ellen vétéstől is eltekintve, ha a בכנפיה (bekhanpéha)-t a שמש (sémes)-re vonatkoztatjuk, az értelem homályos marad, — mert a napnak nem lévén (még metaphorice sem) szárnyai, nem mondhatjuk, hogy «melynek szárnyai alatt üdv vagyon», hacsak a כנף (kanaf)-nak magának nem adunk átvitt értelmet, pl. ezt: *ótalom*, mint a zsolt. 17, 8-ban, hogy legyen: melynek (t. i. az igazság napjának) ótalmában üdv vagyon. Habár a szófűzési hibák így sem tűnnek el, ez volna mégis leghelyesebb értelmezés, helyesebb s kevesebb hibára valló, mint ha a בכנפיה (bekhanpéha)-t Stefaniára vonatkoztatnók; minthogy így a még nagyobb szófűzési hibákon kívül, bármily jelentést adjunk a כנף (khanaf)-nak, a tárgyi hiba, az érthetlenség s az erőszakos beszövés is jobban sért, jobban szembetünő. Pedig úgy látszik, hogy szerző a בכנפיה (bekhanpéha)-t nem a שמש (sémes)-re, hanem Stefaniára vonatkoztatja; mert — habár שמש (sémes), mint már mondók, tetszés szerint hím- és nőneműnek vehető — ő azt itt. mint a hímnemű præformativummal bíró יזרח (jizrach), (nőnemű תזרח = tizrach) mutatja, hímneműnek vette : miért is a nőnemű suffixummal bíró בכנפיה (bekhanpéha)-t, ha csak *következetlennek* nem akar tartatni, nem vonatkoztathatta שמש (sémes)-re.

H) A 10-dik versben a פנת יקרת ismét nehézséget okoz, a mennyiben a vocalisatio és pontozás hiányában kétséges, vajjon יקרת *ige* gyanánt vétetik-e (II. aurist. Form. Kal. ettől קרה karáh) vagy pedig *melléknév* gyanánt, hibásan e h. יקרה (jekaráh) hímn. יקר (jakár) = gravis (a. m. כבד = kabhedh), de csak metaphorice de moribus: pretiosus, pl. a kövekről: אבן יקרה (èben jekaráh). egyes sz. sensu collectivo = becses kövek, gyöngyök, l. 1. Kir. 10, 2 10, 11; továbbá az építkezésnél használatos nevezetesebb kövekről, különösen a négyszögletesekről, pl. 2. Krón. 3, 7, többesben אבנים יקרות (ábaním jekaróth) l. 1. Kir. 5, 31; 7, 9 sk. és más hasonló értelemmel, milyenekkel az alább, a 12-dik versben előforduló יקיר *(jakir)* is bír.

Ha szerző a יקרת ige gyanánt veszi, hogy legyen פנת יקרת (pinnath jikrath) = szegletkővé legyen (t. i. Stefánia), három hibát követ el: először is a nőnemű præformativum helyett hímneműt használ (ת helyett י-t), azután a vég ה h helyett ת th-t ír, végűl pleonasmusba esik, mert mindjárt következik תהיה (tihjeh) = legyen.

Valószínűbb tehát, hogy a יקרת melléknévűl vétetik, ez értelemben: erős, szilárd, dicső szegletkő = ein wohlbewährter Eckstein: de akkor is a vég ת *thav* helyett ה *hat* kellett volna írnia, mert e melléknév in stato absoluto, mint itt = יקרה (jekaráh).

Maga a פנת pinnath is hibás, e h. פנה pinnah; mert hasonlóképen nem áll in st. constr., hanem absol.; azonfölül pinnah sem jelent magában szegletkövet, mint szerző értetni kívánja, hanem

csak szegletet, angulus-t v. ö. Példab. 7, 8, 12; 21, 9; a szegletkő, lapis angularis = אבן פנה (èben pinnah).

I) Szerző az első hat versben (Rudolf kezdőbetűi alatt) leginkább Rudolfról emlékezik meg, a 7-dik verstől pedig (Stefánia nevének kezdő betűi alatt) leginkább Stefaniáról; miként azonban fönt a 4-ik verstől a 6-dikig, úgy itt is a 11-dik verstől az utolsóig igen szépen arányosan mindkét fenséget együtt dicsőíti, mindkettőre kéri Isten áldását.

K) A 11-ik versben bajos eligazodni e szón: נשואין (neszûìn). A szeretetről van szó, arról, hogy a két jegyes közötti, valamint köztük és az ország népei közti szeretet koszorúzza, koronázza meg azt, a mit נשואין (neszûìn) jelent. Már most vehetjük e szót először *birtok-viszonyban* (in stat. const.) a בן המלך ובת מלכה (ben-hamméleḳh) és (bath-málḳah), a királyfi és királyleányhoz, hogy legyen az értelem: a szeretet koszorúzza meg a Király fiának és egy Királynő (belga) leányának נשואין (neszûìn)-ját. Vagy vehetjük e szót *in st. absol.*, úgy, hogy a következő ben-hamméleḳh és bath-hammálkah appositiók legyenek. Az első esetben a נשואין (neszûìn) főnév volna, a másik esetben pedig, vagyis ha neszûìn in st. abs. áll, lehetne főnév is, participium is, mindig e tőtöl נשא (naszà). Ámde, különösen az első esetben. az egész constructio hibás, az eszmemenet érthetetlen; mert bárhonnan származtassuk is e szót נשואין (neszûìn), akár נשא (naszà)-tól, vagy שוא (szû' szavà)-tól (ez utóbbi tő plane nem is jöhet szóba, mert = malus, iniquus fuit), és bárhogyan származtassuk, nem adhatunk neki oly jelentést, mely e birtokviszonyban, tehát ez összefüggésben értelmes volna, mely Rudolfnak és Stefaniának képezvén birtokát, a szeretet által megkoszorúztathatnék; azután nem is létezik ily alakú főnév נשואין (neszûìn) sem egyesben, sem többesben, hacsak a fönnebb felhozott נשואה (neszûàh)-t nem tartjuk e szó egyesének; de az először, mint láttuk, mást jelent mint a mit W. úr gondolhatott, másodszor pedig, mivel nőnemű, — habár tudom, hogy vannak főnevek, melyek bár nőneműek, többesben hímnemű ragot vesznek fel, de e szó nincs közöttük — még azon eshetőség sem merülhet föl, hogy tán a neszûìn ennek chald- vagy szyr-szerű többese lenne (chaldaismus, syriasmus). A költemény e szavának: neszûìn tehát szerény véleményem szerint, mint főnévnek in st. const. semmi értelme, semmi létjoga nincs.

Nézzük a másik fönforogható esetet, hogy e szó talán mint participium in st. *absol. plurali* áll ugyanazon נשא (naszà) tőből, úgy, hogy a rákövetkező ben-hamméleḳh és bath-hammálḳah *appositiók* (Beifügung). Így a neszûìnnek (de csakis az accusativusban lehetne helyes — ha tán a szerző által nem is szándékolt — értelmet adni így: «a szeretet koszorúzza meg a magasakat (dicsőket t. i. Rudolfot és Stefániát) a Király fiát és egy Királynő leányát.» Itt csak azt kivánnám akkor megjegyezni, hogy szerző-

nek a chaldaismust mindenképen el kellett volna kerülnie s ha az utóbbi (a st. abs.) áll, a neszûìnnak *articulust* kellett volna adnia.

Nehogy hosszúra terjedjen kritikám, csak rövid vonásokban s csakis azon megjegyzéseket tettem, melyeket részint, hogy a mű értéke s szerzőnek érdemei feltünjenek, részint hogy a csekély véleményem szerinti hibák is megismertessenek, okvetlenül megemlítenem kellett. S habár több s különféle hiányokra kelle mutatnom e műben, azok mitsem vonnak le szerző érdemeiből s a mű belértékéből. Mai napság, midőn a héber nyelv nem élő nyelv többé, s midőn már csak nagyon kevesen és csak alig kultiválják azt: ily nehéz formához kötött héber dolgozatban a jelzett hibák csaknem elenyésznek.

Mert nem közönséges dolog az, hogy Israël egy ivadéka Krisztus után 19 századdal mosesi stylben, ó-testamentomi frázisokkal és gondolatokkal modern alakú és modern alkalmi költeményt ír, melynek úgy tartalma, a mély s változatos eszmék, mint meglepőleg új s eredeti alakja, az acrostichon és az anagramma, egyaránt oly nagyszerűek, szépek és kedvesek, hogy önkényt elragadják az olvasót s a különben az irodalom és a tudomány terén ismeretlen nevű szerzőnek a héber nyelvben és az ó-szövetségi sz. írásban való jártasságát még szigorú itész előtt is előkelő fényben ragyogtatják és fáradságának méltó elismerést szereznek.

Dr. Kanyurszky György.

Martialis III. 14.

Hispaniából gyomra-korgó Tuccius
Rómába útazik vala.
Útközben éri őt a sportulák hire :
Pons Mulviusnál visszatér.

Ford. P. T. E.

Anthol. Pal. V. 32.

Úgy tészsz mint a virágszerető méhecske, Melissa !
Mindenből látom s jól az eszembe veszem.
A mikoron csókolsz, csupa mézet nyujtanak ajkid,
S megszúrsz fúlánkkal kérve a végin a díjt.

Ford. P. T. E.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Jordanis Romana et Getica recensuit Theodorus Mommsen. (Monumenta Germaniae historica. Auctorum antiquissimorum tomi V. pars prior.) Berolini apud Weidmannos. MDCCCLXXXII. 4-o. pp. LXXIV és 200. Ára 8 márka.

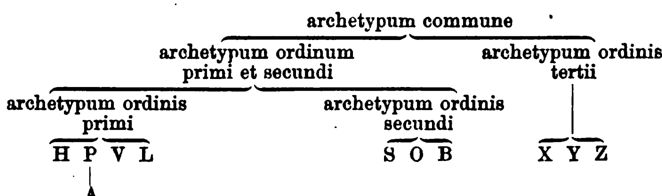
Jordanes két művének ezen új kiadását, melynek megjelenését azon szerencsétlenség késlelte, mely Mommsent nem rég érte (leégett a háza könyvtárának s irományainak egy nagy részével), a tudományos világ már régen várta. *Mit mehr als Ungeduld, mit einer Art von Verzweiflung warten wir seit wenigstens zwanzig Jahren auf die neue Ausgabe des Jordanis*, így nyilatkozott Waitz ezelőtt húsz évvel, midőn Clossnak közkézen forgó kiadása megjelent. A nem rég megjelent Holder-féle kiadás (Tübinga 1882) ép úgy nem felelhetett még a Waitz által kifejezett kivánalmaknak, mint annak idejében a Closs-féle. A nehézség, mely e gót iró kiadásával járt, különösen a szöveg minőségéből eredt; mert Jordanes, mint barbár származású ember, nem bírta a latin nyelvet annyira, mint a hogyan csak középszerű íróhoz is illett volna; és épen a Mommsen kiadása mutatja, hogy műveinek szövege, nem a másolók hibája folytán annyira hibás, habár nyilván való dolog, hogy ezek is rontották a szöveget. Épen a legjobb kéziratokat, melyekben mind a *Romana*, mind a *Getica* megvannak, alig vagy épen nem ismerték.

A kritikai apparatus, melyet Mommsen e kiadásnál használt, igen terjedelmes, és ezen felől a leghivatottabb szakférfiú kezeli. Mommsen maga nem lett volna képes mind ezen kéziratokat collationálni, melyek a bevezetés 45—70-ik lapján fel vannak sorolva, kritikailag rendezve és méltatva; csak több más tudósnak, mint *Pertz*, *Nissen*, *Niese*, és különösen *Bethmann* közreműködése tette Mommsennek ama kritikai apparatus összeállítását lehetővé.

A kéziratokat három osztályba foglalja össze. Az első osztályba azok tartoznak, melyekben mind a *Romana* mind a *Getica* szövege megvan; ilyenek a Heidelbergensis (H), a Vaticanus Palatinus 920 (P), a Valenciennensis (V), a Florentinus Laurentianus (L), a Mediolanensis Ambrosianus (A) és sok más kevésbé fontosak. A második osztályba soroztatnak olyan kéziratok, melyekben régen ugyan megvolt a *Romana*, de most már hiányzik belőle; ide tartozik azon kézirat is, melyet Paulus Diaconus a longabardok történetében felhasznált, illetőleg kivonatolt (a mit mások is tettek). E csoport legjelesebb kéziratai a Vaticanus Ottobonianus n. 1346 (O) és a Breslaviensis Rehdigerenus n. 106. (B), mely utóbbihoz hasonlót használt Peutinger is, 1515-ben a *Getica* első kiadásában. A harmadik osztály kéziratai csak is a *Getica* szövegét

tartalmazzák és az által tűnnek ki, hogy igen hosszadalmas czímet adnak e műnek. Az ú. n. Excerpta Duacensián kívül a harmadik osztályba tartozik a codex Atrebatensis (Z), mely ugyan elveszett, de egy collatiója megvan Rosweid kezétől; továbbá a Cantabrigiensis (X) és a Berolinensis Lat. fol. 359 (Y).

Ezen kéziratokat rokonsági viszonyát következőleg tünteti föl Mommsen:

Ezen kéziratok között legelső helyen áll a Heidelbergensis (H), melyet Mommsen az orthographia tekintetében is zsinórmértékűl vett; de miután ennek eleje és vége csonka (azaz a *Romana* kezdete és a *Getica* vége hiányzik belőle), mellette a Palatinust (P) használta úgy, hogy vagy a szövegben azt adta vagy legalább annak lectióit a jegyzetekben teljesen kinyomatta. Ezen eljárás következtében e kiadás szövege annyira lényegesen eltér a régebbi kiadások szövegétől, hogy, ha erről csak félig-meddig kimerítő képet akarnék adni, igen sok helyet kellene ez ismertetéssel igénybe venni; azért csak néhány példa felemlítésére szorítkozom.

Így mindjárt a *Getica* bevezetésében Holdernél áll: *de origine actibusque Getarum*, Mommsennél *de origine actusque Getarum*; a 50. fej.-ben eddig *Nedad* volt azon folyó neve, mely mellett Ellac, Attila fia elesett, Mommsennél *Nedao*t olvasunk; ugyanezen fejezet végén *Sacromonticii* és *Fossaticii* azon húnok nevei, kik a rómaiaknak meghódoltak, Mommsennél *Sacromontisii* és *Fossatisii*. Legjobb áttekintést ad e tekintetben a harmadik, *Orthographica* czímű index, melyből láthatjuk, hogy Jordanes pl. az *ae* és *e*-t igen sokszor egymással felcsérelte p. o. *sepulturae* helyett *saepulturae*; hogy *b* és *v* hasonlóan egymást helyettesítik: *explanabimus* h. *explanavimus*, épúgy *d* és *t*: *inquit* h. *inquid*; hogy *h* igen sokszor elmaradt; *distrahit* h. distrait; hogy *spectaculum* h. *expectaculum*, *spoliatam* h. *expoliatam*, *historia* h. *storia* állt. Jordanes nyelvezetének hibásságát különösen ezen index tünteti fel, és ha már az elébbeni kiadások igen rosz stilistának tüntették fel Jordanest, ezen új kiadás még azon kevés becsületet is levonja róla, a mi eddig rajta volt, mert kimutatja, hogy a rengeteg orthographiai és nyelvtani tévedés nem a másolók hibájából, hanem Jordanes kezétől erednek. Ez utóbbiakat, a nyelvtani hibákat is összeállította Mommsen a negyedik Index-

ben *Lexica et Grammatica* czím alatt. Különösen azt az egy pontot akarom ebből kiemelni, hogy Jordanes nem tudott külömbséget tenni *accusativus* és *ablativus* között, a mit többek között azon számos eset mutat, a melyben *Ablativi absoluti* helyett *accusativi absoluti*t alkalmaz, a mit p. o. a Holderféle kiadás csaknem mindenütt elsimít.

Nem kevésbé fontos a bevezetés azon része, mely az író nevével, személyével és műveivel foglalkozik (p. V—XV). Hogy Mommsen sem *Jornandes*nek, sem *Jordanis*-nek, hanem *Jordanes*-nek nevezi, csak röviden említem; bővebben kell szólnom azon adatokról, melyek Jordanes életére vonatkoznak. Mommsen nem tartja őt azonosnak azon Jordanessel, ki a. 551 mint Kroton püspöke említtetik, sem azon Vigiliust, kinek a *Romana*t ajánlotta, nem tartja azonosnak Vigilius pápával, mert Jordanes, a maga vallomása szerint, csak egyszerű szerzetes volt, és mint ilyen nem nevezhette őt *frater*-nek. E szerint arról sem lehet szó, hogy Jordanes Vigiliust Konstantinápolyba és Chalcedonba elkisérte, sem arról, hogy művét (*Getica*) a keletrómai birodalom fővárosában írta. Ő moesogót volt, és Mommsen, mint hiszem, alaposan kimutatja, hogy Moesiában írta műveit 551-ben; mert Jordanes leginkább ismeri azon tartományokat, melyek Moesiát környékezik; minél távolabban eső vidékről szól, annál kevesebbet említ róla. Mommsen véleménye szerint vagy *Tomi*ban vagy *Marcianopolis*ban élt.

Igen érdekes mind a *Romana*, mind a *Getica* tartalmának rövid átnézete, melyet pp. XVI—XX olvashatunk, valamint azon chronologiai számítás a XX. és XXI. lapon, melynek czélja megmagyarázni, hogy milyen adatok alapján állíthatta Jordanes (Get. 60 fej.), hogy a gót birodalom 2030 évig fennállott; Mommsen e kérdés fejtegetésében Gutschmid nyomdokain halad.

A bevezetés igen terjedelmes része foglalkozik azon kimutatással, hogy Jordanes minő forrásokat használt két műve kidolgozásánál. Mommsen először a *Romana* forrásait sorolja fel, és kimutatja hogy J. Florus mellett különösen Rufius Festust és Hieronymust írta ki, és valószínűnek tartja, hogy ez a *plagiator* a látszat kedvéért idézett oly írókat, kiknek műveit nem is látta, mint pl. Jamblichust; további forrásai: Eutropius Victor (epitome), Orosius, egy Chronicon Alexandrinum, egy libellus de origine Romae, Marcellinus Comes és a Getica. Nagy érdeme van Mommsennek abban, hogy nem csak fejezentenként és mondatonként kimutatja, mit honnan irt ki Jordanes, hanem hogy a szöveg szélén a *Romana*n végig meg is jegyzi ezt, úgy hogy a ki e szöveget olvassa, minden adatnál rögtön látja, mely író szolgált Jordanisnek kútfőül, s ezt annál pontosabban, mert a szöveg alatt emez íróknak a Jordanesétől eltérő szövege olvasható.

Ép oly gondossággal foglalkozik Mommsen (XXX—XLIV) azon

írókkal, kiket Jordanes a *Getica*ban idéz; ezeknek száma összesen huszonnégy, kik között természetesen Cassiodorius áll első helyen. Úgy áll a dolog, hogy ama számos író közűl, kiknek nevét Jordanes mintegy tudományossága bizonyítékául idézi, alig egy-kettőt ismert igazán, hanem a kiket említ, azokat Cassiodorius nyomán idézi: «*quidquid venit a Prisco, Dione altero utro* (t. i. Cassius Dio és Dio Chrysostomus) *Strabone, Ptoleameo, mihi est Cassiodorii, id ipsum pervenit ad Ammianum et Ablabium et si qui similes sunt item ad ea quae cum horum excerptis ita coniuncta sunt ut inde divelli nequeant; quibus originibus non solum melior, sed etiam longe maior pars libelli Getici continetur.* E szerint J. Pompeius Trogus eredeti művét, (nem Iustinus kivonatát), Vergilius, Livius, Pomponius Mela, Lucanus, Cornelius Tacitus, Dictys, Solimus, Dexippus és több más írók műveit nem ismerte, sem azon térképet nem látta, melynek nyomát művében találni. Cassiodorius azonban Mommsen véleménye szerint görögűl nem tudott és így nem ő idézhette Priskost és Dexippost, hanem ezen idézeteket már egy régebbi, a gótok eredetével foglalkozó műből vette, és pedig Ablabiusból (neve ἀβλαβής-ból ered), kiről Mommsen így szól (p. XXXVIII.): «*fuit quidam sive Gothus sive Romanus Graecusve Gothice doctus, certe qui pariter atque Amalasuintha tres linguas calleret, nomine Ablabius, qui in Gothorum origines et res gestas inquirens tam ipsorum cantus vetustos in usum vocaret quam Graecorum auctorum narrationes.*»

A *Getica* szövegének tárgyi magyarázatára szolgálnak azon idézetek, melyeket Mommsen annak aljához csatolt, ezekben nem csak a más írókból vett parallel helyek foglaltatnak, hanem egyes fontosabb dolgokra vonatkozó felvilágosító adatok is. Mommsen nem akart teljes commentárt adni, hanem a mit magyarázandónak tartott, azt összeállította a két első Indexben, az *Index personarum*ban és az *Index locorum*ban. Ebben a két lajstromban azonban a kiadó saját észrevételein kívül még Müllenhoff igen számos és igen becses jegyzetei vannak. Ezen két rendbeli jegyzetekről természetesen általánosságban nem lehet szólni, csak két adatot akarok kiemelni. Az első (p. 159) a *Danaper* folyóra vonatkozik és ebben azt állítja Mommsen: *vocabulo var pro fluvio Hungari adhuc utuntur.* Vajon honnan vehette e tévedést? — A másik hely *Noviodunum* (Novietunum)-ra vonatkozik, melyről M. így szól: *Videtur intellegi Noviodunum Moesiae inferioris prope Isaktscham, ad quod certo pertinet fragmentum Prisci nuper repertum* (L. e töredéket Müllernél Fr. H. Gr. V, 2, 24 l.): .. Νοβίδουνον πόλιν πρὸς τῇ ὄχθῃ κείμενον τοῦ ποταμοῦ. *verum est ad id parum convenire lacum Mursianum ei postpositum.* Ugyan ezen *Noviodunum* (Novietuna Get. 5. fej)-ról szólván Hunfalvy (Magyarország Ethnogr. 119. k. l.) azt fejtegeti, hogy ez nem lehet más mint *Novgorod*, miben, nézetem szerint, igaza van.

Ezek után nem kétséges, hogy *Jordanes* e kiadása ezentúl az egyetlen használható és használandó kiadás, mely mellett a többi régibb és újabb editió kivétel nélkűl elvetendő.

Fröhlich Róbert.

FORDÍTÁSOK.

A kecskepásztor.

(Theokritosból.)

Én Amaryllishez sietek dalt zengeni néki:
Míg a hegyen legelő kecskéim Títyros őrzi.
Édes Títyrosom! gondozd jól őket, itassad
Hűsvizü forrásnál, nagyon óvatosan, hogy a mérges
Lybjai gyapjas bak szarvával föl ne hasítson.
Óh Amaryllis! mért nem hivsz, kitekintve, magadhoz,
«Kis szeretőcskédet?» Lám még tán megharagudtál,
S kecskeszakállasnak pisze orral látszom előtted?
Te okozod nyilván, ha kivégzem önönmagam egyszer.
Itt im a szép almák. Onnan szakitottam, a honnan
Óhajtottad volt. Holnap többet hozok ujból.
Nézd iszonyú kinomat. Bár dongó méhe lehetnék,
Hogy tul a repkényen s csombós indáju bozóton,
Mely sürüen betakar, hűs barlangodba röpűlnék.
Hej csak most látom milyen ádáz, marczona isten
A szerelem, kit oroszlán táplált rengeteg erdőn,
És a ki engemet im csontiglan emésztve eléget.
Óh te igéző, barna szemöldökü lány! ha ugyan nem
Szikla, öleld át hiv szeretőd, hadd csókolom ajkad.
Semmit mondó csók is rejt el kis édeses élvet.
Foszlányokra szedem koszorum szét, nézd Amaryllis!
És okozója te léssz, pedig a jó illatu zeller, —
Bimbók- s repkényből fontam neked, óva felette.
Cseppet sem hajt rám, pedig ah mint szenvedek érte.
Vesszen a bundám itt s hullámok kapjanak engem,
A hol a vén Olpis lesi-kémleli a halat egyre.
Híre halálomnak bizonyost örömödre találand.
Haj tudhattam előbb, mikoron kis máklevelecském,
— Min tudakoltam volt, ha szeretsz-é szép Amaryllishez? —
Nem csattant kezemen, de lefonnyadt síma helyében.

Vagy mikor a búzát tarlózó vén javas asszony
Rostavetés közben megjóslá, hogy nem ügyelsz rám,
Rajtad csüggjek bár szivvel-lélekkel egészen.
Drága fejér kecském, mely mindig két fiat ellik,
Néked szántam előbb, de adom most Erithakisnek,
Bezzeg kéri ez azt, s nem is oly rátarti leányka.
Viszket a jobb szemem im! Vajjon meglátom-e őtet?
Ki fog-e nézni reám, ha ledőlve a vény fenyü alján
Énekelek hozzá? Csak tán nem kőszívü mégsem.
Hippomenes versenyben győzte le szűzi aráját
Almadobálással. S Atalanta, feledve szerepjét,
A hős férfi iránt őrült szerelemre gyuladt föl.
Ősi vagyont: nyáját nyeri meg Neleus veje által
Pylosban, hol is a szép mátka Bias kebelén reng,
S kedves jó anya lőn okos arczú kis gyerekéhez.
Nem őrjöngésig tüzelé-e az ifju Adonis
Aphroditét, mialatt a hegyekbe' legelteti nyáját?
Nem födi hő kebelén szeretőjét holta után is?
Írigyelem sorsát örökalvó Endymionnak!
Íasiont szintén, Demeter! szent tiszteleteddel,
Mit, avatatlan nép! tik csak fölfogni se tudtok.
Fáj a fejem, de te rá sem ügyelsz. Nem is énekelek hát.
Itt rogyok össze s legott fenevad marczangol izekre.
Szívd bé kéjjel e hirt, mint ajkad szokta a mézet. —

GYÖRGY LAJOS.

Virágárús lányhoz.

Anth. Pal. V. 81.

Itt a virágárús: rózsával a rózsa-leányka.
Mint a virág eladó, lányka is úgy eladó?

Ford. P. T. E.

Egy futós lóra.

Anth. Lat. 873. R.

Rozsaszinű négyes-fogatához ohajtana Phœbus;
Ámde futásodtól megrövidülne a nap.

Ford. P. T. E.

VEGYESEK.

— **Egyetemeink a középkorban** czímmel dr. *Ábel Jenő*től értékes könyv jelent meg az akadémia kiadásában. (Budapest, 1881, 96 lap. Ára 50 kr.) Tanügyünk története mívelődéstörténetünk legszorgalmasabban mívelt tereinek egyike. Vass az Árpádkorszakot, Fraknói a XVI. századot, Molnár a XVIII. századot tette e tekintetben beható kutatás tárgyává; a magyar származású tanulókat és tanárokat, kik a XV. században a bécsi egyetemen tartózkodtak, Fraknói műveiből szintén ismerjük, és a mi e szakmának legérdekesebb részét, középkori egyetemeink történetét illeti, Ábelnek legújabban megjelent értekezése szintén nagy mértékben hozzájárúl művelődéstörténetünk e homályos tényezőjének földerítéséhez. Középkori egyetemeink eddig sem voltak ugyan ismeretlenek, de a mit mostanáig e tárgyról írtak, egypár új adatot nem tekintve, alig volt egyéb, mint Wallaszkynak és Toldynak e tárgyra vonatkozó többnyire fölületes állításainak ismétlése. Így történt, hogy egyetemeink történetének alig van egyetlen pontja, melynek téves voltát Ábel ki nem mutatta, és melynek helyébe neki, az eredeti források beható tanulmányozása, a középkori tanügyi viszonyok gondos összehasonlítása és íróink idevágó számtalan hamis állításainak megczáfolása után, nem sikerült volna helyesebb adatokat tenni.

Így például a *veszprémi* egyetemről iparkodik valószínűvé tenni, hogy III. Béla alatt, nem pedig Sz. István alatt emeltetett egyetem rangjára; kimutatja, hogy nem 1276-ban, hanem már 1246-ban említtetik legelőször egyetem Magyarországban; a veszprémi egyetemre vonatkozó, részben csonka okmányok helyesebb kiegészítése és új magyarázata által bebizonyítja, hogy nem tizenöt tanár volt az egyetemen alkalmazva, hanem jóval kevesebb, és hogy ezen tanárok nem oly gyakran mentek követségre idegen országba, mint eddig hitték. A *pécsi* egyetemet illetőleg legérdekesebb annak kimutatása, hogy Nagy Lajos eredetileg a theologiai facultás fölállítását is kérte a pápától, de hogy ez a király ezen kívánságának teljesítését megtagadta. Fontos annak bebizonyítása is, hogy a mit íróink a pécsi egyetem viszontagságairól a XV. s XVI. századból fölhoztak, mind vagy hibás vagy nem eléggé biztos; különösen, hogy Illicinus Péter soha sem volt a pécsi egyetem tanára, hogy a pécsi egyetem tanulói nem vettek részt a mohácsi ütközetben stb. Legtöbb polemiára a Zsigmond király *ó-budai* egyeteméről szóló fejezetben nyílt alkalom. Sok fáradságba került itt kimutatni, hogy az ó-budai egyetem nem 1388-ban, sem 1396-ban, sem 1410-ben, hanem 1389-ben alapíttatott, hogy az egyetemnek «Sunda» vagy «Sundensis» neve tévedésen alapúl, hogy az egyetem történetéről 1417-en

túl mitsem tudunk, és hogy helytelenűl említik föl még 1444-ben mint létezőt. Az egyetemnek a konstanczi zsinatra küldött képviselőinek számát, nevét, származását, a zsinaton való működését és egyéb életkörülményeit illetőleg is számos helyreigazítással és új adattal találkozunk Ábel értekezésében. A *pozsonyi* egyetemről alig hinné az ember, hogy Schier alapos műve után valami újat lehetne mondani. Ábel kutatásai az ellenkezőről győznek meg. A Motkó, Rakovszky, Windisch, Teleki és Fraknói által fölfedezett gazdag anyag szorgalmas földolgozása által és beható kritika segítségével a pozsonyi egyetemnek oly élénk képét adhatta Ábel, mint többi középkori egyetemeink egyikéről sem. Egészen Ábel érdeme krumpachi Koch Lőrincz tanárkodása közelebbi körülményeinek meghatározása, annak kimutatása, hogy Grueber Mátyás, Brandolini Aurél, Schomberg György, Angelus doctor és Harleiteni Prechtl János nem voltak a pozsonyi egyetem tanárai és hogy az egyetem nem Vitéz halála után, hanem csak Mátyás halála után szűnt meg létezni. A legutolsó egyetem, melyet Ábel előadásának keretébe vont, a *budai*. Ábel az eddig e tárgyról uralkodó nézetekkel szemben kifejti, hogy Mátyás király már 1475 táján foglalkozott új egyetem fölállításának eszméjével; hogy a döméseknél fölállított tanintézet, melynek első igazgatója Niger Péter volt, nem egyetem, hanem felsőbb theologiai tanintézet volt; hogy a mit eddig a budai egyetem történetéről Ulászló és II. Lajos idejéből fölhoztak, egytől egyig mind tévedésen alapúl, szóval, hogy a Mátyás tervezte egyetem soha létre nem jött.

A jelen sorokban csak nagyjában akartuk vázolni Ábel kutatásainak menetét. Művének gazdag tartalmát természetesen ezzel ki nem merítettük. Az értekezés szövegén kívül a terjedelmes jegyzeteknek majd minden oldalán talál az olvasó egyes irodalomtörténeti kérdésekre vonatkozó helyreigazításokat, Illicinus Péterről, Niger Péterről, Grynæus Simonról életrajzi adatokat stb. stb., melyeknek nagy száma sajnálatunkat ébreszti a fölött, hogy a szerző elmulasztotta művét névmutatóval ellátni. Hasonlóképen sajnáljuk, hogy a szerző kellemesebb előadásra és élvezhetőbb stilusra nem törekedett. a mi munkájának tudományos nagy értékét legkevésbbé sem csökkentette volna. Végül csak azt óhajtjuk, hogy a magyar irodalomtörténet tanárai ne késsenek, more patrio, Ábel kutatásainak eredményeit elsajátítani, mert a mit középtanodáinkban középkori egyetemeinkről elő szoktak adni, kevés adat kivételével nem tudomány, hanem mythologia. *h.*

— **Ulfilas, Evangelium Marci**, grammatisch erläutert von Dr. R. Müller und Dr. H. Hoeppe, Berlin, 1881. — Két tudatlan embernek

kellett szövetkeznie, hogy ezt a haszontalan füzetet megírják, melynek minden lapja fényes tanúságot tesz a szerzők bámulatos tájékozatlanságáról. Becsületes nyelvtan és szótár helyett az egyes szókat és alakokat magyarázzák és fordítják, a mint az más hasonló szamárhidaknál szokás. A mily czélszerűtlen és észszerűtlen ez eljárás, az ember még megbarátkozhatik vele, ha kellő szakértelem kifolyása. De az előttünk fekvő kommentár szerzői roppant tudatlanok. Mindjárt a czímet nem értik: *anastodeith* (incipit) szerintök participium præteriti! *gameljan* a. m. melden, e h. írni! *andhairtan* a. m. entsagen, e h. bevallani! *niman*ból a partic. præt. *nimans*, e h. *numans! vaurkeith* sing. præs. 3-ik szem. e h. imper. plur. 2-ik személy! stb. Hozzájárúl a sajtóhibák legiója, melyeknél az ember persze nem tudja, igazán a szedőgyerek-e a hibás? A ki csak nehány hétig foglalkozott a gót nyelvvel, nem lőhet ily borzasztó bakokat, mint a milyenekkel e füzet telve van. Csakis azért szóltunk e férczműről, nehogy valaki «praktikus» taneszköznek nézze és ostobaságokat tanuljon belőle. *H. G.*

— **A Pantheonról.** Caracalla fürdőinek kiásatása és kutatása egy nagyérdekű archæologiai kérdést derített fel. Ötven év előtt az egész tudós világ azt hitte, hogy a Pantheon azon czélból épűlt, hogy Jupiter és a többi istenség mind e templomban egyesítve legyenek. De már 1834-ben Stefano Piale, egy genialis archæologus és építész, abbeli nézetének adott kifejezést, hogy Valerius Ostiensis a Pantheont oly czélból építette, hogy Agrippa fürdőinek *laconicum*-át, azaz a gőzfürdőt, képezze, s hogy csak később alakították át templommá. Evvel meg volt ingatva az a téves hit, hogy a Pantheon mint unicum a római körtemplomok egy harmadik nemét képviseli, a mely a legtökéletesebb ugyan, — de Vitruvius meg sem említi. Már az a berendezés, hogy a tulajdonképi szentélybe nem több lépcső vezet fel, hanem hogy a bemenet oszlopcsarnokához három lépcső vezet ugyan, de azután a cellába vagy 20 hüvelyknyire leszállnak, oly eltérés a többi ismeretes római szent épületektől, hogy Piale nézetét megerősítik. Caracalla fürdőinek ásatásai ezt még határozottabban bizonyítják. Amint ugyanis a *Times* egy Rómában április 6. kelt leveléből értesülünk, e fürdők helyén egy roppant nagyságú köcsarnokot ástak ki, a mely a szakférfiak összhangzó itélete szerint a *laconicum*-ot képezte; ez egész köcsarnok pedig a részletekig hű mása a Pantheonnak. Ha a Pantheon egyes fülkéi előtt álló oszlopokat elvesszük s a külömböző gömbölyű fülkéket eredeti négyszögletes alakjukba hozzuk, úgy a Pantheon eredeti tervezete a Caracalla laconicumáéval teljesen megegyez.

A Timesban graphikailag fel van tüntetve a Pantheon alaptervezete a fölfedezett laconicuméval együtt, s a hasonlóság szembetűnő.

Piale hypothesise ellen mindig azt hozták fel, hogy lehetetlen lett volna ily roppant nagy épületet oly hőfokig fűteni, hogy laconicumnak megfelelt volna. De ez az ellenvetés is elesik egy felfedezés folytán, a mely nagyon hasonlít Kolumbus tojásához. Valamint a kiásatások alkalmával az egyes thermákban még megtalálták az óriási nagyságú kályhákat, úgy itt legalább hat ily nagy kályhát kell felvennünk, a melyek tropikus melegséget adhattak. A köralakú terem külső falánál voltak alkalmazva, valamivel mélyebben mint a fülkék; onnan árasztották a melegséget a padolatban és falakban levő agyakcsövekbe. A kinek igen melege volt, az tetszése szerint a terem közepe felé mehetett, a hol a legkisebb hőmérseklet volt; azonfölül a melegséget a kupolya nyilásánál a Vitruvius által leírt készülék segítségével mérsékelni lehetett. Még felemlíthető, hogy az imént kiásott thermák berendezése, valamint a Pantheoné is (templommá való átváltoztatása előtt) nagyon szépen felel meg Vitruvius leirásának, míg eddig a régiségtanokban e kérdés általános homályban lappangott. K.

— **Egy Sophokles-monografia** fordítása jelent meg nem rég az Olcsó könyvtárban (126. szám). Szerzője Collins Vilmos, magyarra fordította Kont Ignácz. Egyike ez azon népszerűsítő könyveknek, melyeknek egész csoportozata jelenik meg Angliában, hogy a nagy közönséget, a mely a klasszikus irókat eredetiben nem olvashatja, azok életével és működésével megismertesse. S e feladatra nagynevű irók vállalkoznak. Hisz ép a nemesebb értelemben vett popularizálás egyike a legnehezebb feladatoknak. Kerűlik itt az aprólékosságot, az irodalmi dolgozatokra való utálást; csak a művek főbb eszméit nyujtják s mindig a modern irodalomból vesznek hasonlatokat, hogy az olvasó annál mélyebben hathasson az író megértésébe. — Az említett kis könyv Sophokles életét és hét darabjának kimerítő analysisét adja. Az életrajzban csak a teljesen megbizható adatokat vette fel a szerző; különösen szépen fejti ki az időviszonyokra való utalással az Aeschylus és Sophokles közti nagy különbséget. Az egyes darabokat egyszerűen, de elég kimerítően vázolja; csak a darabot tekinti, a nélkül, hogy apróbb kérdések fejtegetésébe, minők: előadási év, jutalom, trilogia-kérdés stb., bocsátkoznék. Minden darabnál a kiválóbb modern utánzatok is röviden fel vannak sorolva. — A fordító az eredetinek szövegétől csak ott tért el, a hol a szerző az angol közönséget tartotta szem előtt vagy a hol szükségét látta annak, hogy valami jegyzettel megtoldja. — A csinos kis művet melegen ajánlhatjuk; tanárok úgy mint tanulók jó hasznát vehetik, ha Sophoklessel meg akarnak ismerkedni. Ára a 184 lapra terjedő szépen kiállított kötetnek csak 30 kr.

— **A tanulók bevezetése a képzőművészetbe** czímmel *Suhrauer* tanár a sziléziai középiskolai tanárok egyesületének 1881-ik évi ápr. 11-én tartott gyülésén lelkes fölolvasást tartott (közölve a Zeitschr. f. d. Gymnasial-Wesen 1882. febr.-márcziusi füzetében). Fölolvasásának rövid tartalma a következő: Hogy szükséges a tanulókat bevezetni a képzőművészetbe, hogy kilépve a középiskolából ne legyenek egészen érzéketlenek annak magasztos alkotásai iránt, azt alig szükséges bizonyítani. Tény az is, hogy eddig úgyszólva semmit sem tettek ebben az irányban, mert egyes ábráknak a classicus irók olvasása alkalmával való mutatása és a rajztanítás alig tehetnek számot e tekintetben. Nem szükséges e czélból külön órákat kiszabni, a mi nagyon megnehezítené a terv kivitelét, mert általános a tanulók megerőltetése miatt emelt panasz; elégséges, ha a bizonyos (egy vagy két heti) időközökben kifüggesztett ábrákat (legjobb, ha photographiák) a classicus nyelvek vagy a történet tanára alkalmilag 15—20 percznyi idő alatt megmagyarázza. Kezdetben legczélszerűbb az antik művészet körén belűl maradni, hogy a tanulók fejében világos alapfogalmak helyett zavar ne támadjon. Mélyebb archæologiai kérdésektől természetesen tartózkodni kell; attól sem kell félni, hogy a tárgyalás rövidsége s általában véve az egész dolog mellékes elintézése fölületességre fogja vezetni a tanulókat. Világos, hogy e bevezetésnek csakis a legfelsőbb osztályokban van helye. Legczélszerűbb segédeszköz *R. Menge* «Einführung in die antike Kunst» czímű munkája (atlassal, Lipcse, 1880, Seemann, bekötve 5 márka 50 fillér), mely a számos másolatokat összefüggő szövegben magyarázza, és, a mi a legbecsesebb, részletes utbaigazítást ad arra nézve, hogy hol, milyen nagyságban, milyen áron stb. kaphatók az egyes műemlékek photographiái, melyek az osztályokban úgynevezett *váltó rámákban*, azaz olyanokban, melyekbe a képeket tetszés szerint be lehet illeszteni, volnának kifüggesztendők. Az egész anyag körülbelül 300 márkába kerűl. A waldenburgi és eisenachi gymnasiumokban már használatban vannak ezen váltó rámák. — Ismertettük e fölolvasás tartalmát, mert tanulságosnak tartottuk arra nézve, hogy mily egyszerűen és mily csekély anyagi áldozattal lehetne a czímben jelzett czélt elérni; mert 150—200 forint oly csekély összeg, hogy azt gymnasiumaink nagy része könnyen előkeríthetné. P. V.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1882. JULIUS. HATODIK ÉVFOLYAM. HETEDIK FÜZET.

EGYETEMES

PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADEMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK
HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA
1882

Tisztelettel felkérjük középiskoláink t. cz. igazgatóságait, hogy azon értesitőket, melyek folyóiratunk körébe eső értekezéseket tartalmaznak, hozzánk beküldeni sziveskedjenek.

A szerkesztőség.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elsején, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Dr. Heinrich Gusztávnak (Akadémia) czimzendők.

A Philologiai Társaság tagjai e folyóiratot tagdijuk fejében kapják.

A GÖRÖG RHETORIKA Ó-KORI IRODALMA.

I. A szónoklat, valamint a képfaragás is — a görög szellem két legönállóbb terméke — Görögország fénykorában emelkedett virágzása tetőpontjára és oly tökéletességre, minőt a későbbi korban többé sohasem ért el.[1]) A szónoklatnak szembetűnő nyomai csak a szabad köztársaságok kezdetekor mutatkoznak; úgy, hogy ez az irodalmi műfaj Athén állami életével a legszorosabb kapcsolatban van.[2]) A demokratia fejlesztheti legjobban a szónokságot. De kései eredete és fejlődése más tekintetben is egészen természetes és okadatolható. A görög szellem idealismusával a költészet volt legrokonabb, mely a földi élet összes szükségletein felül emelkedve valódi szellemi gyönyörűséget szül.[3]) Ez fejlődött ki náluk első sorban, ez emelkedett gyorsan bámulatos tökéletességre. Igy történt ez külömben minden nemzet irodalmában. A művészi törekvés mindenütt megelőzi a tudományost. Az inkább velünk születik, ezt inkább csak eltanúljuk. Mégis sajátságos a görögöknél, hogy a költészet már dús virágjában volt, mikor a próza alig hogy csirázott. A költészetnek csak némi sülyedésekor kapott mind inkább lábra a próza is, mely eredetileg nem művészet, de azzá válhatik, ép úgy, mint műépítés, ha az anyagi czélon kivül szellemi tartalomra is törekedik szert tenni. Szép beszédben a legrégibb időtől fogva gyönyörködött a görög nép, melyhez királyai, vezérei szivesen szólottak. A legtöbb homérosi hős βοὴν ἀγαθός az az *jó torku*. A hirdetőknek egyik kiváló tulajdonságuk a harsány, éles szó (λιγύς). *Nestor*ról azt mondja Homeros: »az édes szavu Nestor, a harsány szószóló, kinek ajkáról a méznél is éde-

---

[1]) Fr. *Blass :* Die Attische Beredsamkeit. Lipcse 1868. I, 1 l.

[2]) *Blair* Hugo: Rhetorikai és aesthetikai levelei f. Kis János által. Buda 1838. I, 366.

[3]) *Müller-Donaldson :* Görög irod. tört. f. Récsi II, 78. l.

sebben folyt a hang» Il. I, 248.[1]) *Adrastos*ról azt mondja Tyrtaios (Bergk. Anth. gr. 12, 8), hogy *mézes beszédü*. *Odysseus* bőbeszédű, *Menelaos* rövid, de velős szavu (Il. III, 214.). Sparta és Argos szegény a szóban, a boiotok pláne buták. Azért mondja Plutarkhos (Alk. 2.) «Tilinkózzanak a thebaiak gyermekei, úgy sem tudnak *beszélni*.» Athén a legékesszólóbb, az övé volt a tonus. Ezért volt Athén Hellasnak Hellasa. (Ἕλλαδος Ἑλλὰς Ἀθῆναι. — Euripides epitaphiumán.) Cicero is elismeri, hogy «hoc studium (i. e. eloquentiæ) non erat commune Græciæ, sed proprium Athenarum». (Brut. 13, 49.) Athén e sajátságának képviselői Peisistratos, Perikles, Themistokles, Alkibiades, Thukydides.

Ennek a tulajdonságnak, a szónoklás tehetségének köszönheti a próza is, hogy művészetté fejlődött.

II. A virágzó attikai kor irodalma az alak és tartalom egységes szépségére törekedett; természetes, hogy e törekvését a prózában is érvényesíteni óhajtá. Jegyezzük meg, hogy — a geometriát kivéve — az ó-kor egy disciplinájáról sincs oly terjedelmes és összefüggő, a művészet mi-voltját annyira leleplező tudósításunk, mint a rhetorika theoriájáról.[2])

S kiktől eredt a prózának e művészi iránya? A sophistáktól, a tudomány akkori képviselőitől. A sophistákról sok jót és sok rosszat el lehet mondani; ha csak az egyiket tennők, egyoldaluságba esnénk.[3]) A görög szellemi művelődésre a költőkön kivül ők hatottak a legnagyobb mértékben, noha az erkölcsiségre és a komoly tudományra nézve károsan.[4]) Legtöbb érdemük van a gondolatközlés alakjának tökéletesítésében. Ők képezték művészetté a prózát, úgy annyira, hogy az attikai szónoklat története Gorgiasszal kezdődik. A sophisták kezdtek magával az emberrel foglalkozni s ily módon a sokrates-platoni iskola elődei valának. Igaz, hogy a tudományt áruczikké alacsonyították; de Gorgias és Protagoras ment a kapzsiság vádjától. A sophisták abban kerestek dicsőséget, hogy minden lehető kérdésre készületlenül is

[1]) V. ö. a magyar népdal e kifejezésével: «*mézzel folyó ajakára*» (Erdélyi Népk. I.)

[2]) *Spengel:* Ueber das Studium der Rhetorik bei den Alten, gelesen von —. München 1842. 7. l.

[3]) *Blass* id. m. I, 13. l.

[4]) *Müller-Donaldson* id. m. I, 87, 90.

találó feleletet adjanak. (Platon Gorg. 447. C.) Czéljuk a szónok technikai kiképzése vala; művészetüknek psychologiával és logikával való mélyebb megalapítására nem is gondoltak. Mivel tehát a sophistika az objektiv igazságban való hitet lerombolta (mert «minden dolognak az ember a mértéke» Plat. Theait. 152 A.) és a *tudás*ról lemondott, tanításának egyedüli czélja a formalis ügyesség maradt, melynek sem tudományos alapot, sem felsőbb erkölcsi jelentőséget nem tudott adni.[1])

Mind a mellett a szónoklat csirája nem Athénben fakadt ki. Maga az ékesszólás Athénben fejlett, de a szónoklat elméletét Sicilia teremté meg.[2]) Athén volt a régi kor aranyművese; ő olvasztotta ki az idegen bányák érczeit, ő csiszolta ki drága köveit, gyémántjait, s ő emelte ezzel százszoros értékre. Mondják s nem jogtalanúl, hogy Athén mindent a külföldtől kapott, maga semmit sem produkált; de akkor is el kell ismernünk, hogy a külföld ajándékaira annyira rá tudta nyomni saját bélyegét s annyira át tudta alakítani, hogy többé rá se lehetett ismerni, egészen athénivé vált. Igy történt ez a szónoklattal is. A Siciliában történt kezdetet igy vázolja Cicero (Brut. 12. 46. §.) «Itaque ait Aristoteles [3]), cum sublatis in Sicilia tyrannis res privatæ longo intervallo iudiciis repeterentur, tum primum, *quod esset acuta illa gens*, e controversia natam artem et præcepta Siculos *Coracem* et *Tisiam* conscripsisse — nam antea neminem solitum via nec arte, sed accurate tamen et discripte plerosque dicere» e. q. s.[4])

Tehát *Korax* állított fel először systemát, ki 500 kör. élt Kr. e. *Suidas* azt mondja róla: «a rhetorika feltalálója, róla maradt az a közmondás: *rossz hollónak rossz tojása.*» (V. ö. a magyarral: *«az alma nem messze esik a fájától».)* A dolog igy történt: Tanítványa Tisias abban egyezett meg vele, hogy csak akkor fizeti meg tanítása diját, ha első perét megnyeri. Kijárván Korax iskoláját, nem fizetett. Korax bepörölte és igy szólt a birák előtt: Tisias okvetetlenül fizet; ha pörét megnyeri: szerződésünk értelmében, ha

---

[1]) *Dr. Ed. Zeller:* Die Philosophie der Griechen. Lipcse, 1869, I[3], 938. l.

[2]) V. ö. *Schoell-Schwartze:* Gesch. d. griech. Litt. Berlin, 1828, I, 361. lap.

[3]) T. i. a τεχνῶν συναγωγή-ban, mely rhetorikájának kiegészítő része vala s a szónoklat történetét tárgyalta.

[4]) V. ö. *Cic.* de Orat. I, 20., 91. §. és III, 21., 81. §. *Quint.* III. 1, 8.

elveszti: a bírói ítélet szerint. Tisias megfordította a dilemmát és azt mondta: Semmi esetre sem fizetek; ha pörömet megnyerem: a bírói ítéletnél fogva, ha elvesztem: szerződésünk értelmében. Ekkor a bírák a Suidas-említette közmondással elkergették őket.[1]) — Látjuk ebből, hogy mint a sophisták, ő is pénzért tanított, habár rhetornak, nem sophistesnek nevezte magát. Fő törekvése az volt, hogy akármit valószínűvé, vagy valószínűtlenné tudjon tenni. Tőle származtatták ennélfogva a rhetorikának e meghatározását: πειθοῦς δημιουργός (rábeszélés mestersége). A fentebbiekből valószínű, hogy irt egy τέχνη ῥητορική-t. Némelyek az ő művének nézték az Aristoteles munkái közt található Rhetorica ad Alexandrum-ot, mint pl. Schöll (id. m. I, 362. II. 167.). — Korax igy osztá fel a beszédet: προοίμιον, διήγησις, ἀγῶνες, παρέκβασις, ἐπίλογος (bevezetés, tárgyalás, vitatkozások, kitérés, berekesztés). Tanítója volt Lysiasnak meg Isokratesnek.

Tisias, Korax tanítványa, Cicero szerint szintén foglalkozék a szónoklat elméletének megirásával. Egyebet róluk alig tudunk biztosat. Tény az, hogy az ő törekvésük lett alapjává az athéni szónoklat fejlődésének, mely két irányban történt t. i. praktikus és sophistikus irányban. De ép ezért az attikai szónoklat nem függ egészen a siciliaitól. Ugyanis az abderai *Protagoras*nak (szül. 485 kör.) nagyobb befolyása volt az attikai szónoklatra, mint a siciliai rhetorikának.[2]) Fő tudománya volt az ὀρθοέπεια — helyes-szólás —, a mi már a próza művészetére irányul. Irt dialektikát és eristikát, de ezek elvesztek.[3]) Ezekben tanítá, miként lehet a silány ügyet hatósabbá tenni (τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποίειν), mert rossz ügynek a megnyerése nagyobb dicsőség vala.[4]) Ezt nagyon rossz neven vették tőle és számkivetették; Sicilia felé való utjában a tengerbe veszett. *Suidas* azt mondja róla, hogy először osztá fel a beszédet így: εὐχωλή (imprecatio), ἐρώτησις (interrogatio), ἀπόκρισις (responsio), ἐντολή (mandatum).

De mielőtt tovább mennénk a sophistikus rhetorika tárgyalásában, vessünk egy futó pillantást a praktikus szónoklat képviselőire, kikben bizonyára még eredetibb forrására akadunk az attikai

---

[1]) V. ö. Sext. Emp. Adv. mathem. II, 96. sq.
[2]) V. ö. Cic. Brut. 46. §.
[3]) Diog. L. IX, 55.
[4]) Arist. Rhet. II. p. 118.

ékesszólásnak. Látni fogjuk, hogy Athénben is megvolt már az ékesszólás csemetéje, csak bele kellett oltani a siciliai szemet, hogy dús tenyészetnek indúljon. Meg kell említenünk *Periklest*, kiről Platon mondja (Phaidr. p. 269. E.). hogy a legnagyobb tehetsége volt az ékesszólásra. Thukydides is avval jellemzi, hogy λέγειν τε καὶ πράττειν δυνατώτατος (szóban és tettben egyaránt a legerősebb [1]). S csakugyan azon beszédek, melyeket Thukydides az ő szájába is ad, valódi remekek. Beszédei oly hatással voltak a népre, hogy bár irásba nem voltak foglalva, mégis fenmaradtak a nép ajkán, legalább egyes közmondásos kifejezésekben. Aristoteles is említ egy ily mondását, mely szerint a harczban elesett ifjuságot az esztendő tavaszához hasonlítá; a nélkül olyan a város, mint az esztendő tavasz nélkül.

Thukydides történeti műve is mutatja az ékesszólás lábrakapását, jelentőségét. Az ő beszédei a történet drámájának karénekei. Az ókor minden történetirója közt nála jelenik meg az ékesszólás a legszebb alakban.[2])

Athénben az állami életből folyólag legelőbb a törvényszéki beszéd fejlődött ki. Az attikai szokás ugyanis megengedte, hogy az ügyefogyott másnak az ékesszólásával segítsen magán. Már Aiskhylos Eumenidáiban Apollon Orestes ζύνδικος-ául lép fel. Athénben az ügy-védés első képviselője *Antiphon,* kiről alább szólunk. Minthogy czélunkhoz képest az attikai ékesszólásról szándékozunk hű képet vázolni, kezdjük tulajdonképi megalapítójával *Gorgiasszal* s egyszersmind osztályozzuk a rhetorikusokat korszakok szerint — *Westermann* nyomán.[3])

III. Rhetorikusok Aristoteles előtt. — *Protagoras*ról már szólottunk. Említhetnők még *Prodikost,* ki synonymikával és etymologiával foglalkozott, az eleai *Hippiast,* — de ezek nem igen fontosak. Szóljunk *Gorgias*ról (megh. 399 után) a tulajdonképi első attikai szónokról, a mennyiben t. i. ő használta először e czélra az attikai dialektust. (Blass id. m. I, 52.) Műveiben a szép forma volt az uralkodó. Költői szépségekkel rakta meg őket, mit a

---

[1]) Thuk. I, 139.

[2]) Thukydides beszédeire nézve egy kimerítő magyar monographiára hivatkozhatom: Dr. *Bászel Aurél:* Th. beszédei. Budapest 1881.

[3]) Geschichte der Beredtsamkeit in Griechenland und Rom von Dr. A. *Westermann*. Lipcse 1833. I.

görögöknek vershez szokott füle szeretett. Ezért ragadt a dagályosságra a γοργιάζειν szó. *Suidas* is mondja róla, hogy ő tette a prózát művészivé tropusokkal, metaphorákkal, allegoriákkal, hypallagékkal és figurákkal. Westermann azt mondja hogy «Suidas τέχνη-jét is említ neki, de Gorgias ezt valószínűleg nem írt». (I, 141.) Azonban Suidas nem τέχνη ῥητορική-t említ; ő csak azt mondja Gorgiasról, hogy ő adott először a rhetorikának τέχνη-t, azaz művészi alakot. Westermann nyilván félre értette Suidast. Gorgias csakugyan nem írt teljes rhetorikát, csak részleteket. Két díszbeszéde maradt reánk: Ἑλένης ἐγκώμιον és Παλαμήδους ἀπολογία (kétséges). Ezekkel alapítá meg Gorgias a γένος ἐπιδεικτικόν-t, a bizonyító műfajt. Szerinte a rhetorika a legszebb művészet, mert mindenről meggyőzően tud beszélni: πειθοῦς δημιουργὸς ἐν τοῖς δικαστηρίοις καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ὄχλοις. (Platon Gorg. p. 454.). Quintilianus azok közt említi, kik először tárgyalták a közhelyeket (loci communes Quint. III, 1, 12.) Azt is mondja róla, hogy szerinte a szónoknak mindenről kell beszélni tudnia, s megengedte, hogy bárminő kérdést intézzenek hozzá. Tanítványai voltak *Polos* és *Likymnios*. Annak rhetorikai tartalmú iratai voltak, mikben a rhetorikát a tapasztalatból dedukálta. (Plat. Gorg. 462 B.) Suidas περὶ λέξεως (a stilusról) cz. művét is említ. *Likymnios* rhetorikáját Aristoteles is említi (Rh. III, 13, 5). Mind a ketten különösen a rhetori kifejezéssel foglalkoztak.

Antiphon, a kitünő szónok, mint rhetorikus is említést érdemel. Rhetorikája főleg a bevezetésre meg a berekesztésre volt tekintettel. «Antiphon quoque et orationem primus omnium scripsit et nihilo minus *artem* et ipse composuit et pro se dixisse optime est creditus.» (Quint. III, 1, 10.)

*Thrasymakhos*tól proœmiumok (bevezetések) gyűjteményét említenek, hasonlatokkal és fokozatokkal ὑπερβάλλοντες czímen.[1]) E munka telve volt közhelyekkel a szánalom felébresztése, megjuhádztatás, gyanusítás, kimentés végett. (Blass id. m. I, 248. l.) Ő az úgy nevezett középstilus megalapítója s egyszersmind hivatottabb elméletíró.[2])

A byzantioni *Theodoros* a beszédnek szigorúbbb felosztását

---

[1]) Plut. Quaest. controv. I, 2, 3 (Sauppe 6 frg.)
[2]) Arist. Rh. III, 8, 10, 1, 7. Cic. Orat. 52. Plat. Phaidr. p. 207. D.

sürgette.[1]) Munkáiból némi töredekek maradtak. Thrasymakhost, Gorgiast és Theodorost λογοδαίδαλος-oknak (szógyártóknak) nevezte Sokrates.[2])

Kephalos rhetorikája hasonló irányú volt az Antiphonéval.

De egy sem volt a régi rhetorikusokközzül nagyobb hatásu, mint *Isokrates*. Ő volt Görögország tulajdonképi szónoka és tanítója.

Az ő iskolájából, mint valami trójai lóból kerültek ki Cicero szavai szerint (de Orat. II, 22, 94 §.) a beszédben és irásban legügyesebb szónokok. Ő maga nem igen szellemes, de kitünően gyakorlott szónok vala. Az ő iskolájába járt Demosthenes is. Isokrates fő czélja az volt, hogy a bírákra hasson, bennök hangulatot és szenvedélyt gerjesszen. Aristoteles tudományos munkában alapítá meg a rhetorikát, de a szónoklat gyakorlatára Isokrates hatott jobban. S valóban a következés megbizonyította, hogy a peripatetikus iskola hiveinél már az ékesszólás hanyatlása kezdődik.[3]) — Isokrates arra törekedett, hogy a szónoklatnak politikai irányt adjon, mert az előtt inkább csak törvényszéki volt. Stilusában ellentétes parallelismusra és numerositásra iparkodott szert tenni. Ő találta fel az úgy nev. κύκλος-t. Jellemzi Cicero (Brut. 8, 32. §): «Isokrates háza mintegy egész Görögországnak iskolája és szónoki műhelye volt; ő maga nagy szónok, ámbár a forum légkörétől távol élt, s négy fal közt gyarapítá dicsőségét, melyet, azt hiszem, senki sem ért el utána. Maga is sok kitünő dolgot írt, másokat is tanított», stb. Máshol (de Orat. II, 3, 10 §.) az ékesszólás atyjának (pater eloquentiæ) nevezi. Fenmaradt beszédeiből (fordította nálunk Szabó István) tökéletes képet alkothatunk róla, noha rhetorikája nem maradt reánk. Négy részre osztotta a beszédet: προοίμιον, διήγησις, πίστεις, ἐπίλογος.

Alkidamas, Zoilos, Theodektes, Philiskos, Lysias és Isaios elveszett műveiről nem alkothatunk biztos fogalmat. *Alkidamas*nak két beszéde maradt reánk: Odysseus beszéde Palamedes ellen, és egy beszéd a sophisták ellen. *Zoilos* a hires Homéros-ostorozó.

---

[1]) Plat. Phaidr. p. 266. D. Arist. Rh. III, 13, 5.

[2]) Cic. Orat. 39.

[3]) V. ö. Die griechische Beredsamkeit in dem Zeitraum von Alexander bis auf Augustus. Ein litterar-historischer Versuch von *Fr. Blass* dr. Phil. Berlin 1865. 79. l. A szónoklat sülyedését tárgyaló nagybecsű munka.

Theodektes Suidas szerint versben írta meg a rhetorikáját. (Cic. orat. 51, 172 §.) Quintilianus emlegeti. — Mind ezek többnyire a rhetorika fogalmának meghatározásából indúltak ki (pl. Alkidamas: διαλογική δύναμις τοῦ ὄντος πιθανοῦ), de többnyire csak a γένος δικανικόν-ra vonatkozólag, néha a συμβουλευτικόν-ra is.

Az ἐπιδεικτικόν-t hiában alapítá meg Gorgias, Aristoteles előtt nem nyert a többiekkel egyenjoguságot. (Westermann id. m. I, 140 l.)

Anaximenes egyedűl az, a kitől az Aristoteles előtti korból rhetorika maradt fönn. Anaximenes Lampsakosból való, Kr. e. 365 körűl. Theoriájában Isokrates ellenfele. Rhetorikáját, Quintilianusra[1]) támaszkodva *P. Victorius* állította először az Aristotelesének, ennek rhetorikájához irt előszavában. *Campe* (Phil. IX, 106—128. 279—310) és *V. Rose* (Arist. libr. ord. p. 100—104.) szerint későbbi compilatio. Ezek ellenében *Spengel* (Münch. gel. Anz. 1855 I, 115 és Phil. XVIII. 604—646) kimutatta, hogy a kérdéses mű Anaximenestől ered.

Anaximenes sem mint történetiró (Ἑλλενικά), sem mint szónok nem hires. Annál nevezetesebb a rhetorikája, melyet majd az Aristotelesével egybe vetve tárgyalunk.

IV. Aristoteles. — Hogy Aristotelesről, a világ tudósainak mesteréről általában szóljunk, terünk nem engedi. Ez uttal csak rhetorikáját, legtökéletesebb művét bonczolhatjuk. — Aristotelest az külömbözteti meg minden elődjétől, hogy ő volt az első, ki a philosophia szempontjából itélte meg a művészetet. (Westermann I, 147). Rhetorikai műve sok volt neki. (Diog. L. II, 104.) De fenmaradt rhetorikája a legteljesebbik. Sauppe szerint[2]) eredetileg két könyvből állott s a 3-ik későbbi idegen toldalék. E munkájában alapította meg Aristoteles a rhetorika *tudományát* a tapasztalat utján. Szorgalmasan tanulmányozta az attikai szónokok műveit s valamint a költészetről irt művében Homerost, a természet második kiadását tekintette irányadó mintaképnek, úgy ebben is kétség kivűl a szónokok nagy mestere Demosthenes lehetett tanulmányának fő forrása. Mert Demosthenes beszédeit a legtökéletesebb rhetorikának nevezhetjük. S mily különös, hogy a gyakorlati

[1]) Quint, III, 4, 9.
[2]) Dionysios und Aristoteles von Sauppe, Göttinga 1863. 36. l.

szónoklat nagy mestere, meg az elméleti rhetorika tudományos megalapítója egy időben tűntek fel. De bár kortársak valának, Aristotelesnek módjában volt Demosthenes beszédeinek a tanulmányozása, mert a rhetorika legutólsó művei közzé tartozik.

A régiek vitatkoztak volt a felől, vajjon tudomány-é a rhetorika, vagy művészet? (ἐπιστήμη, vagy τέχνη;). Demosthenes megmutatta, hogy művészet; Aristoteles megmutatta, hogy tudomány is egyszersmind, a mennyiben elméleti oktatás rendszerévé alakítható. Melyik irány nagyobb befolyású a disciplina terjedésére? Isokrates iskolája megbizonyította, hogy a gyakorlati, művészi irány. S ez nagyon természetes. Tökéletes theoriát csak tökéletesen kifejlődött praxis után lehet fölállítani. A praxis Demosthenesben kulminált s elérkezett egyszersmind az idő, hogy a praktikusan kifejlett disciplinát tudományos theoriába foglalják. Ugyde minden kulminálásnak hanyatlás az utódja. Ott lehetett aztán a tökéletes theoria. Tankönyv magában véve nem képez szónokot, ép azért nem, mert az ékesszólás nem csak tudomány, hanem művészet is. Már a régiek is tudták, hogy tehetség (φύσις) kell hozzá s ehhez τέχνη-nek (elméleti oktatásnak) és ἄσκησις-nek, vagy μελέτη-nek, azaz gyakorlásnak kell hozzá járulnia. Hiszen nyilván való, hogy minden kritizáló theoriás korszak szegény eredeti művekben. Ránk nézve azonban Aristoteles rhetorikája nem kevésbbé becses, mint Demosthenes beszédei.

Isokrates megveté a rhetorika azon faját, melynek feladata a silány ügynek jobbá tétele. Ő a tanácskozó beszédnek adott elsőséget és legis inkább evvel foglalkozhatott az ő könyvében. Platon is mekhanikus üzlekedésnek nevezi azt a rhetorikát s kitagadja a művészetek sorából. Nagyon természetes, mert ő az igazság bajnoka volt s az igazsággal össze nem egyeztethette a sophisták csűrését-csavarását. Az igazságnak Aristoteles sem kevésbbé volt barátja, mint Platon s mégis pártfogásába vette a rhetorikát Platon ellen. Platon érdekesen és csinosan irt Phaidrosában támadja meg a rhetorikát, Aristoteles száraz módon védelmezi a maga könyvében. Platonnál találjuk a virágzó attikai irodalom bélyegét, a forma és tartalom egységes szépségét. Aristotelesnek a nyelv minden kellem nélkül való alárendelt eszköz.[1]) Erővel,

[1]) V. ö. Spengel id. m. p. 5.

határozottsággal, szabatossággal és értelmességgel kétségtelenűl teljes, de nem művészi próza; szigorú, katonás nyelv, mint a latin. De szükség volt e nyelvre is; a sophisták szóvirágai után éppen ez a nyelvezet volt arra való, hogy a valódi rhetorika fogalmát a tudomány komolyságához méltóan kifejtse. S ha valakihez illett ez a nyelvezet, úgy az kétség kivűl Aristoteles volt, a tudományok atyja.

V. Aristoteles és Anaximenes rhetorikája. — Az Aristoteles előtti rhetorika összes theoriája igen praktikus összeállításban maradt ránk — Anaximenes művében.[1]) Czélja, hogy mindenkinek módot adjon a kezébe ellenfele legyőzésére, akár volt igaza, akár sem; szóval a hogy akkor kifejezték: τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποίειν — mely kifejezés nagyon hasonlít ahhoz a körüliráshoz, mellyel az egyszeri paraszt az *ügyvéd* szót jelelte, t. i. «a ki pénzért hazudik». Anaximenes rhetorikája szivesen foglalkozik a szónoki és ügyvédi fogásokkal s igyekszik az ügyvédet minden körülmény közt arra képesiteni, hogy kivágja magát a hínárból. Bajos annak az eldöntése vajjon keltére nézve megelőzte-é az Aristotelesét? Blass (id. m. p. 80.) azt állítja, hogy az Aristoteles-féle rhetorikának hatása volt az Anaximenesére; ez ugyanis az ellenféltől kerülvén ki, óvatosan kerülte mind azt, mit a másik fél szemére vetett volt. Ezért azonban bátran korábbi lehet. Anaximenes ugyanis főleg az Isokrates tanítását foglalta rendszerbe, s elhagyhatta benne azt, a mivel az ő irányukat Aristotelesék még az Aristoteles-féle rhetorika létre jötte előtt vádolták.

Anaximenes rhetorikája főképpen a bizonyítással foglalkozik, a stilust nagyon soványan tárgyalja. Meglátszik rajta, hogy szerzője nem philosophus. Nincs benne belső egység és művészi kerekdedség, csak a szónoki életből kikapott szabályok sora. Terjedelme sokkal kisebb, mint az Aristoteles könyveé, melynek csak egy harmadát teszi ki. De minthogy a rhetorikának philosophiai oldalával nem foglalkozik s a fogalmak bonczolgatását elhagyja, magára a praktikus szónoklatra vonatkozólag mond annyit, ha nem többet, mint Aristoteles. Az egész egy könyvből, vagy 38 fejezetből áll. Általában csak a nyilvános beszédet (πολιτικὸς λόγος) tárgyalja s két fajtáját külömböztet meg u. m. δημηγορικόν (nép-

---

[1]) Aristoteles és Anaximenes rhetorikáját Kis János fordította magyarra. Széptani Remekírók, kiadja a Kisf. Társ. I., II. 1846.

gyülésbeli) és δικανικόν (törvénykező). Ezeknek ismét hét alakját (εἴδη): javasló (προτρεπτικόν), ellenző (ἀποτρεπτικόν), dicsérő (ἐγκωμαστικόν), gáncsoló (ψεκτικόν), vádoló (κατηγορικόν), védő (ἀπολογητικόν) és vizsgáló (ἐξεταστικόν). Ezekről sorban beszél, kifejtvén röviden a fő fogalmakat: az igazságost, törvényszerűt, hasznost, tisztességest, kellemest és könnyen véghez vihetőt. Az egyes fejtegetéseknél pro és contra fegyvert ád a szónok kezébe, hogy' mentse meg magát ugyanazon hibától, melyért az ellenfélt elitélteti. Ezek után a bizonyításról (αἱ πίστεις) és alkotó részeiről beszél. A λέξις-t alig tárgyalja, mind össze nehány szónoki figuráról tesz említést. Szerinte a kifejezés háromféle: egyszerű, összetett és képleges (ἁπλοῦς, σύνθετος, μεταφέρων). Ezután áttér a beszéd szerkezetére. Végre az egészet összefoglalja.

Lássuk most az Aristoteles rhetorikáját. *Sauppe* szerint a 3-ik könyv későbbi toldalék. *Brandis* (Phil. IV, 7.) azt hiszi, hogy maga Aristoteles toldta később művéhez a III-ik könyvet, mert sem az általános meghatározások közt, sem a felosztásban nincs szó a benne tárgyalt λέξις-ről meg ὑπόκρισις-ről. Aristoteles azon kezdi, hogy a rhetorika rokona a dialektikának. Ἡ ῥητορική ἐστιν ἀντίστροφος τῇ διαλεκτικῇ; sőt csak része és másolata (ὁμοίωμα). A rhetorika eddigi tanítói elhallgatták a fő dolgot, az enthymemákat. A szenvedély felköltése csak mellékes; nem is kell a bírót harag, irigység, vagy szánalom által balútra vezetni. — A rhetorika első és fő része a rábeszélés és meggyőzés eszközeinek kifejtésével, a beszéd tárgyának megbizonyításával, a szólóhoz való bizalom felébresztésével foglalkozik; ehhez járul a 3-ik részben a λέξις és a beszéd elrendezése. — A rhetorika meghatározása ez: ἔστω δὴ ῥητορικὴ δύναμις περὶ ἕκαστον τοῦ θεωρῆσαι τὸ ἐνδεχόμενον πιθανόν: legyen tehát a rhetorika oly tehetség, mely minden dologban észrevéteti azt, a mi hitelt szerez. Érdeke tehát általános és nem csak egy tudományra szorítkozó. A hallgatókban szenvedélyt kell támasztani. Ezért kell a szónoknak a psychologiát érteni.

Az ékesszólásnak a hallgatókhoz képest három neme van: tanácskozó, törvénykező és kitüntető. A II. könyv majd egészen a szenvedélyek lélektani ismertetésének van szentelve, természetesen a rhetorika szempontjából. Szól még a beszéd módjairól s az enthymémákról vagyis okoskodó bizonyításokról, melyek a valószínűségből, példából, bizonyságból, és jelenségből készülnek.

A III. könyv a szónoki stilust, a λέξις-t tárgyalja, az előadással (ὑπόκρισις) együtt. Megrójja Gorgias stilusát, mert költőileg cziczomázott. A stilus jósága az érthetőségben és világosságban áll. Minden nemhez más-más előadás illik. A tüntető beszéd legyen a legkidolgozottabb. Ezután a beszéd elrendezése következik. A befejezés tárgyalása zárja be a művet.

E rövid összefoglalás után vessük össze a kettőt. Aristoteles II. könyvének nincs mássa Anaximenesnél, mert Anaximenes rhetorikájának semmi köze a philosophiához. Aristoteles éppen e második könyvben ad a rhetorikának philosophiai alapot s tűz ki számára uj irányt. Anaximenes gyakorlati czéljával nem egyezett meg, hogy ily messzire térjen tárgyától. Aristoteles szónokot akar képezni a szó legnemesebb értelmében s ezért ad rhetorikai hátterű psychologiát. Azonban a szónok ügyesebben fog-e szónokolni, ha tudja, mi a harag, mi a szánalom? Nem megtörténhetik-e, hogy az Anaximenes praktikus rhetorikájával fölfegyverkezett szónok legyőzi Aristoteles tanítványát? — E külömbség nagyobb, mint a többi összes hasonlóság. Ily külömbség az is, hogy Aristoteles bőven és részletesen tárgyalja a szónoki stilust; Anaximenes egy pár fejezetet szentel neki; s egy pár figurára tanít. A kötőszók részarányosságát mind a ketten hangsulyozzák; a stilus elmésségére mind a ketten gondot fordítanak, csakhogy Anaximenesnél a velős mondatok a fő forrás, Aristotelesnél a hasonlat, a szemléltetés. A tiszta nyelvezet Aristoteles említette négy feltétét körülbelül Anaximenes is érinti, csakhogy nem oly összefüggőleg. Anaximenes műve Aristoteles I. és III. könyvének anyagát tartalmazza, a II-iknak csak a végét. Nem bibelődik a rhetorika meghatározásával sem. A hitelszerzés eszközeit csak Aristoteles tárgyalja. A felosztásban eltérnek egymástól. Aristoteles tanácskozó, törvénykező és tüntető beszédet ismer és fejteget; Anaximenes csak népgyülésit (= tanácskozó) és törvénykezőt; de később mégis tárgyalja a magasztaló és gáncsoló, tehát tüntető beszédet is, csakhogy ő ezt is a törvénykezőhöz számítja. Ezenkívül 7 faját külömböztet meg a törvénykező beszédnek: javasló, ellenző, dícsérő, gáncsoló, vádoló, védő és vizsgáló. Aristoteles szerint a tanácskozónak tárgya: javaslás vagy ellenzés; a törvénykezőé: vádolás vagy védés; a tüntetőé: dícséret vagy gáncsolás. Sokkal átlátszóbb. Lényegileg azonban megegyeznek, mert a 7-diket, a vizsgálót Anaximenes se tekinti önállónak. A tanácsadó szónok

czélja Arist. szerint annak kimutatása, hogy indítványa jó és hasznos; Anax. szerint: hogy igazságos, törvényszerű, hasznos, tisztességes, kellemes és könnyen véghez vihető. Az első négy kellék nem mond többet, mint az Arist. ketteje; a kellemesség és könnyen véghez vihetőség kimutatása már a szónoki fogásokhoz tartozik. A bizonyításokra nézve Arist. sokkal teljesebb. Általában ez a pont az, mellyel külsőség-tárgyaló elődei nem igen törődtek s csak ő tette fő figyelme tárgyává. A befejezésről Anaximenes nem szól.

Ezek a hasonlóságok és külömbségek. Látni való, hogy ugyan egy szerzőtől e két mű csakugyan nem származhatott s helyesen cselekedett Spengel, hogy Anaximenes rhetorikáját Aristotelestől elvitatta. Aristoteles művei közzül a rhetorika a legteljesebb, legegyenletesebb és legegyöntetűbb. Legnagyobb érdeme e disciplina körül abban áll, hogy a rhetorikának, mint a dialektika másolatának a többi tudományoktól elkülönített tudományos alakot adott s egyúttal a valódi szónoklatra megkivántató tárgyi tartalom kellő tekintetbe vételével az üres formalismustól megmentette.[1]) Az Anaximenesé minden esetre jeles munka, s ha csakugyan az Aristotelesé előtt készült, teljes elismerésünket söt bámulatunkat érdemli ki rendszeressége, és világos praktikus előadása által, minőt a későbbi rhetorikákban hiába keresünk. A görög szónoklat elmélete e két könyvben van letéve.

VI. N. Sándor halálától Görögország leigázásáig. 324—146 Kr. e. — Aristoteles után meggyérül a rhetorikusok száma. Aristoteles oly mélyen fogta fel a rhetorikát, hogy utána e tudomány csak sülyedhetett, nem emelkedhetett. Szerintünk már itt kezdődik a szónoklat hanyatlása s nem a következő korszakban. Mikor valamely disciplina a helyes kerékvágásból kizökken, jelentéktelen apróságokkal bibelődik, irányában eltörpül, akkor kétségtelen a hanyatlás. Aristoteles rhetorikájával úgy szólván végződik az attikai szónoklat története. Aristoteles műve halotti beszédhez hasonló — mondja Sauppe[2]) — mely finom és világos átértéssel a nagy halott lényegét tanító és intő képpé bővíti.

---

[1]) V. ö. Brandis: Ueber Arist. Rhetorik und die griech. Ausleger derselben (Phil. IV, 1—47.)

[2]) Bedeutung der Anführungen aus Arist. Rhetorik bei Dionysios von Hal. für die Kritik des Arist. Nachrichten von d. Univ. u. Kön. Gesellsch. zu Götting. 1863. Nr. 4. p. 42.

A rhetorika a philosophusok monopoliumává lett, még pedig a peripatetikusoké meg a stoikusoké. A philosophia büszkén érezte magát a rhetorika megalapítójának s a philosophusok azt hitték, nekik van legtöbb joguk Aristoteles nyomain haladni. Ide tartozik a kresosi (Lesbos) *Theophrastos* (312 kör.) előbb Platon majd Aristoteles tanítványa [1]). Számos munkát írt, nehány ma is meg van. Legnevezetesebb a jellemrajzok [2]) — ἠθικοὶ χαρακτῆρες — és a természetrajzi munkák. Rhetorikus munkái mind elvesztek. Diogenes számos ide vágót sorol fel, miből látható, hogy igen sokat s változatos részleteket írt, s Aristoteles nyomdokain volt czélja tovább haladni s a szónoki kifejezés (λέξις) tekintetében tovább is haladt. Quintilianus ugyanis úgy nyilatkozik felőle, hogy beszédének oly isteni fénye volt, hogy nevét az *isten*től származtatták. (Quint. X, I, 83.)

A másik nevezetes ember e korban *Demetrios Phalereus*, Athén kormányzója. 345—283-ig élt. Suidasból látjuk, hogy igen sok oldalu iró volt. Bölcseleti, történelmi, politikai és kritikai műveken kívűl rhetorikát is irt két könyvben. Diogenes L. (V, 80) neki tulajdonítja a περὶ ἑρμηνείας (a föltalálásról) cz. művet, mely az ó-kornak e nembeli jobb termékeihez tartozik, de valószínűleg későbbi keltű. *Walz* a régi rhetorikák kiadásában (IX-ik köt.) az ő neve alatt tette közzé. Fő ereje a kellemes és ékes beszédben állott, a mi helyén volt ugyan irásban, értekezésekben, de nyilvános szónoklásra való alkalmazása már hanyatlás jelensége. (Blass id. m. 16. l.) Cicero is azt mondja róla (Brut. 9, 37. §), hogy inkább gyönyörködteté, mint lelkesíté az athénieket, lággyá és puhává tette a beszédet, inkább törekedett kellemességre, mint magvasságra. Cicero is, Quintilianus is nála keltezi az ékesszólás hanyatlását, máskülömben dicsérik.

A rhetorikának e korbeli más irányú, stoikus képviselői csekélyebb becsű műveket irtak. Ide tartozik *Kleanthes,* és a soliibeli *Khrysippos*, kik szerint a szónoklat a helyes beszédnek tudománya (scientia recte dicendi Quint. II, 15, 35.). Gellius azt mondja Khrysipposról (N. A. XI, 12), hogy szerinte minden szó

---

[1]) Diog. L. V. 36—57.

[2]) A Jellemrajzokat Hunfalvy János fordította magyarra. Olcsó könyvtár 107. sz.

kétséges értelmű, mert két vagy több jelentése is lehet. Ebből már láthatjuk, hogy tendentiája kiválólag dialektikus volt.

Epikuros is írt a rhetorikáról. Quintilianus (III, 11, 21) affectata subtilitas-át hangsulyozza. Cicero is jól megvágja Epikurost. (Brut. 35, 131 §.)

VII. Kr. e. 146-tól — Kr. u. 395-ig. — a) 146 — 30 Kr. e. — Ez már a valóságos és általános hanyatlás kora. Görögország szabadsága hosszú tengődés után sírba hanyatlott. A politikai szabadság bukásával együtt jár a szónoklaté. A régiek is tudták, hogy valamint a hadvezéri talentom csak háborúban, úgy a szónoklat is csak mozgalmas szabad állami életben tűnik ki. Demosthenes kiváltképpen azért oly nagy, mert beszédei az erkölcsileg jónak a képét viselik magukon s szív és lélek beszél belőlök. S ő volt az az ember, a ki bár legmagasztosabb czélját el nem érte, a nemzetet meg nem mentheté, de annyit mégis kivívott, hogy a bukás gyalázatát enyhitette.[1] A hol szabad állami élet nincs, a hol a forum síri csendbe merült: ott a szónoklat legfeljebb theoretikus iskolai tárgy lehet.

Láttuk, hogy az előbbi korszakban a rhetorika a philosophusokat uralta, úgy hogy gyakorlati tere már ennél fogva is alig lehetett. A most tárgyalandó korszakban a rhetorikával való művészi bánás (mert egyébről szó sem lehetett) a bölcselkedők kezéből ismét a professionatus rhetorokhoz került s a rhetorika levetközé a philosophiai mezt, melybe Aristoteles öltözteté. Aristoteles szónokot akart képezni a szó legnemesebb értelmében: ezek csak beszéd-gyártásra adtak útmutatást, mondva csinált, iskolai módon.

Néhány jelentéktelen irót említhetünk e korból. Legkiválóbb mégis a temnosi *Hermagoras*. Suidas több munkáját említ. Quintilianus sokat emlegeti. Hermagoras szerint az ékesszólás czélja: rábeszélőleg szólani (persuabiliter dicere Quint. II, 15, 14.) a mi megegyezik a régi πειθοῦς δημιουργός-szal. Quintilianusból tudjuk azt is, hogy az œconomiának vagy szerkezetnek minden egyebet alája rendelt; hogy finomsága, subtilitása csodálatos, csakhogy szerfölött gondos és aggodalmas (III, 11, 22). Mondja, hogy rengeteg sokat összeirt e tudományszakról, sőt hogy egészen

---

[1]) Westermann: Einl. in die Reden des Demosthenes p. 6.

önálló külön irányt alkotott (propriam viam, III, 1, 16). Úgy látszik, hogy leginkább a szónoki feltalálással foglalkozott. Ő általában a terméketlen subtilitas megalapítója, melyet Spengel scholastikusnak nevez. (Blass id. m. 78. l.) Strabon csak is rhetorikájáról tesz említést, azért kételkedhetni benne, vajjon a Suidas felsorolta műveket ő irta-e mind?

Apollonios és *Molon* Alabandából (Kária) Rhodos szigetén alapítottak iskolát. Később a két névből egyet csináltak; pl. Quintilianus is azt mondja (XII, 7, 6), hogy Cicero hallgatta Apollonios Molont. Egyebet rólok nem tudunk.

Bizonyos *Gorgias*-nak περὶ σχημάτων cz. művét, mely történeti szempontból elég érdekes, Rutilius Rufus latin fordításában birjuk. Quintilianus (IX, 2, 102) mondja, hogy Rutilius Gorgias négy könyvét egybe olvasztotta. Ugyan ő felosztásukat is megemlíti.

Ide való még a gall vagy rhodosi *Kastor*. Suidas szerint Φιλορώμαιος volt a mellékneve. Rhetorikájából egy rész maradt ily czimen Κάστορος Ῥοδίου ῥήτορος τοῦ καὶ Φιλορωμαίου περὶ μέτρων ῥητορικῶν. (Walz III, 712—723. ll.) Látjuk, hogy főleg külsőségekkel foglalkozott.

Végre *Philodemos*, epikureus, kinek a rhetorikáról írt művét nem rég találták meg Herkulanumban. (Philodemi Rhett. restituit E. Gros Paris 1841. töredékes.)

b) 30 Kr. e. — 117-ig Kr. u. — Ez időben kétféle irány kap lábra. Az egyik a régiekkel foglalkozik æsthetiko-kritikai, majd grammatiko-rhetorikus szempontból. Nem is volt most egyéb helyén: a rhetorika a jelenre nézve meghalt, csak a múltban élt. Annyira a mennyire csak ez az irány lehetett gyümölcsöző. A másik irány a formális szónoklatnak tisztán technikai megalapításával foglalkozik, midőn arra már úgy szólván semmi szükség nem volt.

Az első irány legjelentékenyebb szónoka *Dionysios Halikarnasseus*, Cæciliusszal együtt a görög atticismus feje. Értjük ez atticismuson a régiek gondos tanúlmányát, melyet ők inditottak meg. Dionysios rhetorikáját Schott adta ki Lipcsében 1804-ben. Kétséges, vajjon tőle való-e csakugyan? Azonban töredékei is mutatják, hogy a rhetorikának praktikus oldalát részesítette figyelmében. Szerinte a rhetorika: δυναμις τεχνικὴ πιθανοῦ λόγου ἐν πράγματι πολιτικῷ τέλος ἔχουσα τὸ εὖ λέγειν (azaz: a hitelre méltó

beszédnek politikai ügyben való gyakorlati képessége, a helyes szólás czéljával. Schol. Bibl. Coisl. p. 593). Ez alig külömbözik az Aristoteles meghatározásától. — Rhetorikáját *Schott* négy fő részre osztja: 1. Capp. I—VII. περὶ τῶν πανηγορικῶν, 2. VIII. IX. περὶ ἐσχηματισμένων πρῶτον, δεύτερον. 3. X. περὶ τῶν ἐν μελέταις πλημμελουμένων 4. XI. περὶ λόγων ἐξετάσεως.

Neki tulajdonították volt Longinusnak περὶ ὕψους cz. művét. Spengelnél még Διονυσίου ἢ Λογγίνου. *Elveszett iratai.* 1. χαρακτῆρες τῶν ἁρμονίων (egy pár töredék van belőle), 2. πραγματεία ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας πρὸς τοὺς κατατρέχοντας αὐτῆς ἀδίκως, 3. περὶ τοῦ μιμήσεως. (Ebből csak az ἀρχαίων κρίσις — a régiek megítélése — cz. rész van meg, mely a Homerostól Euripidesig élt költőknek, aztán történetiróknak, néhány bölcselkedőnek és rhetornak megbirálását foglalja magában.) 4. a περὶ τῶν ἀρχαίων ῥητόρων ὑπομνηματισμοί 2-ik része. *Meglevő aesthetiko-kritikai munkái*: 1. περὶ τῶν ἀρχαίων ῥητόρων ὑπομνηματισμοί első része (Lysias, Isokrates, Isaios) s a 2-ikból: περὶ τῆς λεκτικῆς Δημοσθένους δεινότητος (ed. Reiske V, p. 445—629. VI, 953—1129. 2. Δείναρχος (Reiske V, 629—668). 3. ἐπιστολὴ πρὸς Ἀμμαῖον πρώτη (Reiske VI, 719—749 kimutatja, hogy Demosthenes legtöbb beszédét már elmondta volt, mikor Aristoteles rhetorikáját irta). 4. περὶ συνθέσεως ὀνομάτων (R. V, 1.) a szónoki erőről, a külömböző szónoki fajok szerint való szófűzésről, a stilusról. 5. πρὸς Γναῖον Πομπήιον ἐπιστολή (R. VI, 780—7). 6. Επιστολὴ πρός Ἀμμαῖον δευτέρα περὶ τοῦ Θουκυδίδου ἰδιωμάτων (R. VI, 788—809.) 7) περὶ τοῦ Θουκυδίδου χαρακτῆρος καὶ τῶν λοιπῶν τοῦ συγγραφέως ἰδιωμάτων (R. VI, 810—952.). — Neki tulajdonítják némelyek a Demetrios nevét viselő Ἑρμενεία-t is.

Előttünk van tehát a munkák egész sora, mintha ki akarná pótolni azt a háromszázados hézagot, mely Aristotelestől elválasztja, s melynek termékei az Aristoteles művének nyomába sem hághatnak. De mindenek felett Dionysios inkább szorgalmas adatgyüjtő, mint szellemes feldolgozó. Mikor pedig saját véleményét nyilvánítja, akkor elfogúlt. A régiek műveiben jártas. Csak ő idéz szóról-szóra Aristoteles rhetorikájából. Mind a mellett ujabb időben nem igen megbizhatónak bizonyúlt Dionysios. Nincs nála philologiai szellem, forrásai hiányosak, némelyek iránt elfogúlt, ítéletében elhamarkodott; de el kell ismernünk, hogy tudni vágyó, kora ízléstelenségén felűl emelkedő és ismeretekben gazdag.

Említők, hogy egy sorban áll vele a Rómában élt *Caecilius*, kaleaktei (siciliai) zsidó, ki a későbbieknél nagy tekintélyben állott. Munkái elvesztek. Suidas nagyon sok művét számlál elő, s azt mondja, csodálkozik rajta, hogy zsidó létére oly jól ismerte a hellén dolgokat.

A grammatiko-rhetorikai irány képviselői: Az alexandriai *Didymos*, *Sallustius*, s a nicæai *Apollonides*, Demosthenes kommentátora.

Más rhetorikusok e korból:

A Gadarisi *Theodoros*, Tiberius tanítója, (Strabo XVI, p. 759.). Iránya valószínűleg attikai volt (Blass p. 159.). Vetélytársa volt a pergamosi *Apollodoros*, Octavius tanítója. (Suet. Aug. 89.) Mind a kettőnek a rhetorika tanítása volt a fő foglalkozása. Quintilianusból látjuk (II, 15, 12) hogy Apollodoros a törvényszéki beszédre fordítá fő gondját.

Továbbá az ifjabb *Hermagoras* és vetélytársa *Athenaios*, peripatetikus. Athenaios szerint a rhetorika fallendi ars, azaz csalás mestersége. (Quint. II, 15, 23.) *Areus* stoikus philosophus és rhetor. Alexandriából ment Augustusszal Rómába. Iránya és érdemei ismeretlenek. (Quint. II, 15, 36.)

c) 117 Kr. u. — 193 Kr. u. — Ebben az időszakban is csak mesterséges szolgai szerepet folytatnak a rhetorikusok. Kiváló mégis és nem csak aránylag, hanem általában figyelemre méltó a tarsosi *Hermogenes*, e korán ért lángész, ki 15 éves korában már tanított, 17-ik évében író, 25 éves korában azonban lelki beteg lett. Suidas azt mondja, hogy rhetorikáját mindenki forgatja. Ámbár száraz, mégis hozzá csatlakozik az elfogúlt iskola csaknem egy évezreden keresztűl. Aristoteles rhetorikáját alig méltatták figyelemre. Cicero sem ismeri behatóan; csak dícséri, de nem foglalkozik vele. — Hermogenes művei Walznál IV. VI. VII. és Spengelnél II. találhatók: 1. περὶ στάσεων, a polgári per pontjait tárgyalja, bőven és részletesen. 2. περὶ εὑρέσεων, beszédkészítésre való bevezetés; tárgyalja a bevezetést, a bizonyítás módját, az ellenfél megczáfolását, a szónoki ékesítést, és előadást, találó példákkal illusztrálva. 3. περὶ ἰδεῶν 2. k. a beszéd-formákról. 4. περὶ μεθόδου δεινότητος, toldalékféle az előbbihez. 5. προγυμνάσματα a szabályok megtanulására és begyakorlására való. Lefordította Priscianus: Præexercitamenta rhetoricæ ex Hermogene.

Mind e munkákon meglátszik a fiatal kéz; de bár bizony-

talan ítélettel írvák, stilusuk világos és könnyed; más írókat gyakran helyre igazítanak s helyesen méltatják a régieket.

Kevésbbé nevezetesek, söt csaknem jelentéktelenek:

Aristides, sophista. Περὶ πολιτικοῦ λόγου és περὶ ἀφελοῦς λόγου cz. művéről (Aldus, I, 641—682 Walz IX, 331—340) azt mondja Dindorf (p. 712) hogy oly silány munka, mely nem érdemli meg az időt és fáradságot, hogy vele foglalkozzék.

Alexander Numenii (t. i. Numenios rhetor fia). Numenios is rhetor volt. Alexandernek a figurákról szóló műve fenmaradt. (Walz VIII, 400—414.) Az ő nyomán dolgozta *Aquila Romanus* a de figuris sententiarum et elocutionum cz. művét. Fenmaradt még a περὶ ἀφορμῶν ῥητορικῶν cz. műve, melynek ἐπιτάφιος-ról szóló része Menander rhetor iratai közzé elegyedett (περὶ τῶν ἐπιδεικτικῶν) s ott adta ki Aldus (p. 630—2). De Westermann, Walz és Spengel az Alexander neve alatt adják. Az összeolvasztást *Vales* ismerte föl először (ad Euseb. hist. eccl. p. 28.).

Demetrios, Alexandriából. Talán tőle származik a περὶ ἑρμηνείας cz. munka, melyet Demetrios Phalereusnak tulajdonítottak, s az ő neve alatt adja is Walz IX, 1—127. A legjobb régi minták nyomán nem izléstelenűl, söt érdekesen irt összefoglalása a tudni valóknak.

A többi e korbeli rhetorika-irónak csak a neve ösmeretes. Felsorolásuk is felesleges.

d) 193—323 Kr. u. — Ebből a korból nagyon kevés irat maradt fenn, de az elveszettek sem lehettek valami nagy becsüek. Mégis akad egy kiváló rhetor *Dionysios Cassius Longinus* Athénből 213—273, nagy tudományu férfiu. Élő könyvtárnak és járó muzeumnak nevezték. (Eunap. Porph. p. 16.) Rhetorikus iratai elvesztek. (Töredékek Reiske p. 158—211.) Csak egy maradt fenn teljesen: περὶ ὕψους, a fenségesről.[1]) Egyes túlzásokat és helytelen idézetet nem számítva, egészséges kritikai munka, remek stílusban, úgy hogy sokan másnak tulajdonítják. Longinus a fenségest, philosophiko-kritikai szempontból fejtegeti, helyes ítélettel. A maga nemében már csak tárgyánál fogva is páratlan æsthetikai munka.

Jelentéktelenebb irók:

Basilikos, nikomediai sophista; *Apsines*, kinek műve egy

[1]) Magyarra fordította Kis János. Szépt. remekírók.

része eltorzított állapotban maradt fenn. (Walz IX, 340—467.) Már Rhunken 1765. felismerte, hogy valószínűleg Longinus rhetorikájából került bele egy rész. Szintígy Finckh és Spengel (Münch. gel. Anz. 1837 N. 17. 139. l.) még többet tulajdonítanak belőle Longinusnak.

Minukianos-nak meg van a περὶ ἐπιχειρημάτων cz. műve (Walz IX, 597—613).

Aelius Theon és *Aphthonios*, maig is meglevő προγυμνάσματα-k szerzői.

e) 323—395 Kr. u. és tovább. — A görög rhetorikának ez utolsó korszakában háromféle az uralkodó irány. 1. a *technikai*, mely még mindig teremteni akart, de nem tudott; 2. *exegetikus*, melyre legalább szükség volt; 3. *lexikographus*, mely reánk nézve igen üdvös, a mennyiben számos adatot megőrzött számunkra. — Eredeti alkotásról egyiknél sem lehet szó. Tanúltak s a mit megtanúltak, azt más alakban ismét leírták: ebben állott irodalmi működésük. E három irány természetszerűleg zárja be a rhetorika történetét. Az elsőben még megvan a rhetorikai munkálkodás árnyéka. Ez a mécs utolsó lobbanása. A második lemond az alkotásról, melyre úgy sem volt képes és a régiek magyarázására adja a fejét. A harmadik végre — gondoskodik legalább rólunk s becses adatokat halmoz fel, külömben csekély irodalmi becsü művekben. Érzi, hogy a görög rhetorika története véget ért s megkészíti a könyvhöz a tartalomjegyzéket is, hogy könnyebb legyen benne az eligazodás. S ez által hálánkat érdemlik ki, mert legalább hasznosat dolgoztak.

I. *A technikusok:*

Rufus, Perinthosból, kitünő sophista. Kétséges, vajjon az övé-e a Walznál az ő neve alatt kiadott τέχνη. (W. III, 447 —460.)

Tiberius. Suidas említette számos müve elveszett, csak egy maradt meg: περὶ σχημάτων (W. VIII, 487—520).

Phoibamon-tól, *Kyros*-tól, *Maximus*-tól szintén maradt fenn egy-egy dolgozat.

Menandros, Hermogenest és Minukianost kommentálta. Műve περὶ ἐπιδεικτικῶν W. IX, 127—321.

Sopater, Hermogenes kommentatora (W. V, 1—211) διαίρεσις ζητημάτων cz. müve Walznál található (VIII, 1—385).

Nikolaos (W. I, 262—420), *Nikephoros Basilika* († 1180),

(W. I, 421—525) és *Georgios Pakhymeris* († 1310), (W. I, 535—596) progymnasma-írók.

A többieknek puszta nevével vagy Suidas említette munkáik czímével nem sokat érnénk, tehát elhagyjuk.

II. *A Commentatorokról* szintén keveset tudunk. Részint szónokokat, részint technikusokat kommentáltak.

III. *A szótárírók* sokkal nevezetesbek ránk nézve. Első sorban említhetjük *Harpokration* szótárát: Λεξικὸν τῶν δέκα ῥητόρων, mely ránk szállott. Továbbá, *a korszak keretén túl: Photius* (IX-ik száz.) Bibliothekáját 280 munka leírásával. Aztán *Suidas, Hesykhios, Pollux,* s az ismeretlen szerzőjű Etymologicum magnum. Mindezek igen becsesek és fontosak a szónokok szövegének kritikai megállapítására nézve.

Ezzel végig haladtunk a görög rhetorika történelmén s e vázlatból is látjuk, mily nagy szerepet játszott a rhetorika a görög világban. Keletkezésétől kezdve elenyésztéig minden időben számosan akadtak, kik e disciplinával való foglalkozást tették éltük feladatává. Külömböző irányok küzdöttek egymással mindvégig. A tömérdek munkához képest édes kevés maradt reánk; mind a mellett összevetve ezeket a meglevő beszédekkel, tökéletes fogalmat szerezhetünk a görög szónoklatnak úgy elméleti, mint gyakorlati oldaláról. A szónoklat ugyanis két alakban fejlődött ki, mint praktikus és mint sophistikus szónoklat, mely utóbbinak foruma csakhamar az iskola lőn. Valóban oly nagy mértékben sehol sem fejlesztették a rhetorikát, mint a görögöknél. A rómaiak ebben is csak utánzói a görögöknek. Az Auctor ad Herennium cz. jelentékeny műnek pl. csak a nyelve latin: tartalmilag görög rhetorika ez is. Hasonlít az Anaximeneséhez, csakhogy bővebb, kidolgozottabb. Cicero nagyobb szónok, mint rhetorika-író. Quintilianus leginkább történeti szempontból érdekes. — Érdekes körülmény, hogy a görög rhetorika voltaképpen a sophistikának köszöni kifejlődését. Nem csoda, ha eleinte nagyon gyanús volt ez a tudomány, mely a rossz ügyet jóvá tenni igérkezett, és ha már a görögök közt ellenségei támadtak az ily mesterségnek. Ilyen ellensége Platon legalább a szónoklat akkori gyakorlatának s a módnak, melylyel avval a sophisták bántak. Mert magát a rhetorikát, mint tudományt, ő sem veti meg. Szerinte a rhetorika a jó felismerésének akaratával és tehetségével azon czélra tartozik törekedni, hogy a polgárok lelkét ne csak meggyőzze, hanem meggyő-

zés által az erényre vezesse s arra, hogy a dialektikus methodus alakjában nézeteit minden tekintetben igazolja. Aristoteles a rhetorikát a dialektika mellékdarabjának, mássának mondja. Platon a dialektikát a rhetorika *methodusának* tekinti, Aristoteles a dialektikának alája rendeli a rhetorikát.[1]) Általában — mint említők — Aristoteles kél a Platontól körülbelől megtámadott rhetorikának a védelmére s bevezetése a platoni Gorgias ellen van irányozva, noha nem mondja ki. Azonban az ékesszólás korábbi theoretikus kisérleteiről ő sem itél jobban, mint Platon. — Azt a felsőbb irányt, mely a rhetorikát tudomány-rangra emelte, a philosophia adhatta meg neki. Mikor a rhetorika szakított a philosophiával, egyszersmind saját hanyatlásának epocháját nyitá meg; s ezt a hanyatlást sem egyes írók termékenysége, sem a rhetorika kiterjedt művelése nem tartóztathatta fel. Nem, mert az állami élet felbomlása után a szónoklat csak ideig-óráig tengődhetik. Rövid tárgyalásunkban tekintettel voltunk úgy az emelkedés, mint a sülyedés okaira, s nem hallgattuk el a görög rhetorika árnyékoldalait sem; mert helyesen mondja Spengel, hogy a régi kor nem azt akarja, hogy csak bámuljuk és csodáljuk, hanem hogy megismerjük és felfogjuk.

Dr. Csengeri János.

Anthol. Pal. XI. 68.

Hogy Nykilla haját feketére befesti, hazudság:
Mert már a boltban vette haját feketén.

Ford. P. Thewr. Józs.

---

[1]) *H. Anton:* Ueber die Rhetorik bei Aristoteles in ihrem Verhältnisse u. Platon's Gorgias. R. M. N. F. XIV, 570—598.

A MADÁR ÁRJA MONDÁKBAN.

Claudius Aelianus Περὶ ζίπων ἰδιώτητος czímű művében elmondja, hogy egy sas hogyan mentett meg egy csecsemőt. A csecsemő története nagyon hasonló Astyagés, Mandané és Kyros történetéhez, de még inkább Akrisios, Danaé és Perseus mondájához. E történet végén így folytatja: ἀλλ' 'Αχαιμένη μὲν τὸν Πέρσην, ὑφ' οὗ κάτεισιν ἡτῶν Περσῶν εὐγένεια, ἀετοῦ τρόφιμον ἀκούω γτνέσθαι.[1]) E kis monda-töredék mellé állíthatni azt a mondát, mely Firdûszî Sâhnâmeh-jában egy kiváló hős, Zâl, hasonló nevelkedéséről szól.

Szâm, Nerîmân fia, sokáig volt gyermektelen; végre szűl neje egy fiút, a ki igen szép, csak egy a hibája: haja teljesen ősz. Hét napig nem merik ezért a nők Szâmnak megmondani, hogy fia van; végre egy bátor dajka tudtára adja. Szâm megnézi a csecsemőt, fél, hogy kigúnyolják, hogy a gonosz fajzatja került a fehérhajú gyermekkel családjába, majd haragra lobbanva káromolja az istent, és a csecsemőt messze, Elburz hegyéig, közel a naphoz, viteti és ott hagyatja. Ott van a Szîmurgh madár fészke. A csecsemő egy nap egy éjjel ott fekszik, néha ujját szopogatja, majd meg kiabál; végre észre veszi a madár, megszánja, elviszi fiaihoz fészkébe, és mivel teje nincs, friss zsákmány vérével szoptatja. A fiú a Szîmurgh kicsinyeivel együtt nő fel és legénykorában is a madár fészkében marad. A Szîmurgh megtanítja beszélni és Desztân-i zend-nek nevezi el, Firdûszî magyarázata szerint: «kih bâ tû peder kerd desztán u bend», mert atyád rajtad gonoszságot és ravaszságot követett el. Szâm azonban álmában Hindûsztânból jövő lovagot lát, a ki hírűl adja neki, hogy fia él; karavánoktól is hall olyasfélét, és a papok is, kikkel álmát megfejteti, korholják tetteért és biztatják, hogy keresse fel fiát. Elindul tehát és útközben éjjel ismét álmot lát: Hindûsztânból nagy sereg élén egy ifjú lovag jön, jobb felől mellette egy bölcs, bal oldalt egy mûbed (pap, tudós); az egyik lesujtó szavakkal tárja eléje gonosz tettét és azt mondja, hogy ha bűn a fehér haj, tekintse Szâm saját haját és szakállát, mely olyan mint a fűzfa levele. Végre meglátja az

---

[1]) 12, 21. E kiadást használtam: Clavdii Aeliani, de animaliom natura libri XVII. Petro Gillio Gallo et Conrado Gesnero Heluetio interpretibus. Coloniae Allobrogum. Apud Philippum Albertum. MDCXVI.

apa fiát, a mint a fellegekig érő fészek körül járkál. A Szîmurgh tudva, hogy mit akar az a sok ember a hegy alján, egy tollát adja a fiúnak, hogy ha nagy veszélyben lesz, tegye tűzre, és arra a Szîmurgh rögtön ott terem segítségére; aztán leviszi atyjához, a ki örömmel fogadja és Zâl zer-nek, aranyos Zâlnak nevezi.[1])

Azt tartom nem kellett sok ahhoz, hogy ugyanaz a monda Akhaimenésről is meg Szâm fiáról is szóljon. Az újperzsa monda alakjai nagyon elmosódnak, ha az Avesztáig követjük nyomukat. *Nerîmân* az óbaktriai *naremanauh,* a férfiindulatú, és eredetileg csak Kereçaçpa mellékneve, később fia neve lett; Ἀχαιμένης az óperzsa *hakhâmanis,* a társasindulatú, tehát még a két névben is ugyanaz a szó van meg! *Szâm* az óbaktriai *çâma,* a megnyugtató, gyógyító; eredetileg az egész nemzetség neve volt, később Nerîmân fiáé lett, kire a monda Kereçâçpa hőstetteinek egy részét ruházta.[2]) *Zâl,* mint a szó alakja is mutatja, elő sem fordúl a régi perzsában. Látjuk tehát, hogy az Akhaimenés neveltetéséről szóló monda egy töredéke a II. században Kr. u. görög írónál található és hogy egész terjedelmében más perzsa fejedelmi sarjadékról van feldolgozva a XI. században Kr. u.

Helyesen jegyzi meg Duncker,[3]) hogy a perzsák e hagyománya szerint királyaik őse az ég különös kegyében részesült. A madár ugyanis az Avesztában a jó szellemek közé tartozik, mert a magasban, a tiszta levegőben lakik. A közönséges kakas, az óbaktriai *parôdarsh,* azaz a szárnyát előbb felfelé tartó (és úgy kiáltó), szavára elfutnak a gonosz szellemek; az *ashôzusta,* azaz a tisztától kedvelt, megeszi a levágott körmöt és a szent könyv szavait mondogatva elűzi a gonosz szellemeket.[4]) Két más madár, *Amru* és *Csamru,* az összes magvakat termő csudálatos fáról elterjeszti a magot mindenütt. Végre az újperzsa *szîmurgh* az óbaktriai *çaêna meregha,* azaz *sas*madár, griffmadár; tehát még a madár is ugyanaz a monda görög és perzsa alakjában. Az óbaktriaiból

---

[1]) Vullers, Firdusii liber regum I. köt. 131. l. 46. versétől a 140. l. 211. verséig; Mohl, Le livre des rois, publié par Mme Mohl, I. köt. 167—178. l.; Szász K. A világirodalom nagy époszai, I. köt. 271. l.

[2]) Justi, Handbuch der Zendsprache 168—294. l.

[3]) Az ókor története, ford. Jónás J. IV. köt. 329. l. V. ö. a 160., 161, és 263. l.

[4]) Justi id. m. 43. 187. l.

lett a középperzsa (pehlevî) *çîn, çîn mru* és (pârszî) *çîna mruh*, sőt az ujgur, tehát török-tatár *szimrukha*, és az újperzsa alak.[1]) A Szîmurgh a perzsa vallási életben legrégibb korától egész a XIV. századig Kr. u., a Ferîd eddîn Attâr költő Mantik uttair (a madarak beszélgetése) czímű mystikus költeményeig vallásban, mondában és bölcseletben egyaránt fontos szerepet játszott.[2])

Hogy a tűz mily nagy jelentőségű volt az ősi ember életében, hitében; hogy e tűz az égből szállt le fába és mint lélek emberbe; hogy a madárban is él, mert a villám isteni *sas*, ölyv vagy harkály: azt a legrégibb mozzanatoktól egész addig az árja mondáig, hogy gólya hozza az újszülött gyermekeket, gyönyörűen állította össze Steinthal.[3]) E régi hitre kell vissza vinni a görög-latin és perzsa [4]) néphit ama sajátságát, hogy madarak röptének rendkívüli fontos jövendölő erőt tulajdonított. E hit eredete valószínűleg az indiai s perzsa árják és a görög-latin néptörzs együttélésnek korába esik. [5])

Sőt a görög mythos nemcsak nagy jelentőségűnek tartotta a madarak repülését, hanem mint a perzsa monda, arról is regélt, hogy a madarak csecsemőt is tápláltak. Magát Zeust táplálták csecsemő korában szent galambok az Ókeanos hullámai felől hozva ambrosiát; más monda szerint egy nagy *sas* szítt nektárt a szirtből és azzal itatta Zeust.[6])

Dr. POZDER KÁROLY.

Auson. epigr. 23.

Kincset lel, ki magát felakasztani készül. A kincset
Fölveszi s a kötelet tészi helyébe oda:
A ki a kincset elásta, reá nem akadva a kincsre
Megleli a kötelet és fölakasztja magát.

Ford. P. T. E.

---

[1]) Justi id. m. 289. l.

[2]) L. e költemény Garcin de Tassy adta kiadásában a 328., 689., 742., 784. stb verset, de különösen az 1097-diket.

[3]) The original form of the legend of Prometheus, a Goldziher Mythology among the Hebrews czímű műve függelékében, a 366. s köv. l.

[4]) Herod. 3, 76.

[5]) Keiper, Die Perser des Aeschylos als Quelle für altpersische Alterthumskunde 13—14. l.

[6]) Preller, Griechische Mythologie, 3. Aufl. I. köt. 105. l.

AZ ÚJGRAMMATIKAI IRÁNY ÉS A PSYCHOLOGIAI MOMENTUM A MONDATBAN.

Két ízben volt alkalmunk a Németországban alig egy évtized óta létező és ma már — mondhatjuk — uralkodó újgrammatikai irányról szólani e társaságban, midőn ezen irány egyik fő és talán leggenialisabb képviselőjének, Osthoffnak két munkáját (l. e közlöny IV. 4 és V. 5-ik füzeteit) ismertettük. Kiemeltük ugyanakkor, hogy két sarkalatos elve van ezen új iránynak: először, hogy a nyelvben uralkodó hangtani törvények mind kivétel nélkül érvényesülnek, ez a nyelvnek *physiologiai momentuma;* másodszor, hogy a hangtani törvények mellett *psychologiai momentumok* is szerepelnek a nyelvben, melyek szerint valamely nyelvi alak egy másik vele bizonyos tekintetben rokon nyelvi alakhoz hozzá hasonul.

Az első, a ki ezen új iránynak útat mutatott, *Steinthal.* Ő volt az, a ki különböző irataiban («Assimilation und Attraktion psychologisch beleuchtet» a Zeitschr. für Völkerpsychologie I, 83—179-ik oldalain, «Ursprung der Sprache», «Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft») a psychologiának és nyelvtudománynak szükségképen való összekötésére először figyelmeztetett. Úttörő eljárást tanusított *Scherer* epochalis munkájában «Zur Geschichte der deutschen Sprache» (Berl. 1868). Legfőbb érdemei, hogy a hangphysiologia eredményeit teljes mértékben értékesíti, a hangtörvényeket nagyobb szigorúsággal kezeli, az analogikus képződményeket jobban tekintetbe veszi, és az új gondolatoknak gazdag tárházát nyitja meg előttünk. Igaz, hogy ezen előnyeit háttérbe szorítja sok más gyöngeség. Ilyen pl. az, hogy az analogikus képződményeket «hamisaknak» tartja: nem veszi még észre a nyelvben uralkodó psychologiai momentumot, mely ezen alakokat megteremtette. Egynéhány ifjabb tudóst illet meg az az érdem, hogy Scherer hibáit fölismerve, helyes irányba terelték a nyelvi kutatást, és hogy megalapították az «új grammatikai irányt», melynek ma már majdnem minden németországi egyetemen van képviselője, s köztük nem egy kitünő embere. Mindenekelőtt kiemelkednek *Paul* («Untersuchungen über den germanischen Vocalismus», Halle, 1879. «Principien der Sprachgeschichte», Halle 1880.) Freiburgban, *Osthoff* («Das Verbum in der Nominalkomposi-

tion im Deutschen, Griechischen, Slavischen und Romanischen», Jena, 1878. «Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen» Brugmannal együtt kiadva.) Heidelbergben, *Brugmann* Lipcsében, *Behagel* («Die Zeitfolge der abhängigen Rede im Deutschen», Paderborn, 1878.) Heidelbergben; továbbá *Braune* (a Paullal kiadott folyóiratban «Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache u. Lit.»), *Brückner, Delbrück* («Einleitung in das Sprachstudium. Ein Beitrag zur Geschichte und Methodik der vergl. Sprachvorschung». Lipcse, 1880. «Syntaktische Forschungen»); *Devantier* («Ueber die Lautverschiebung und das Verhältniss des Hochdeutschen zum Niederdeutschen». Virch.-Holtz. Samml. Heft 376. Berl. 1881.); *Hoffmann* («Die Konstruktion der lat. Zeitpartikeln», Bécs, 1872); *Jolly* («Ein Kapitel vergleichender Syntax»); *Leskien* (fölolvasásaiban és irataiban, különösen a következőben: «Die Dekl. im Slavisch-Litauischen und Germ.»); *Lübbert* («Der Conjunctiv Perfecti und das Futurum exactum», »Die Syntax von Quum». Boroszló, 1867—70); *Merguet* («Entwickelung der lat. Formenbildung». Berlin, 1870. «Die Ableitung der Verbalendungen aus Hilsverben» ; «Bemerkungen zur lat. Formenbildung» a Zeitschr. f. vgl. Sprachforschung XXI, 149. s k. old. «Die Hilfsverba als Flexionsendungen» a Jahrb. für class. Phil. 1874, 145. s köv. old. «Ueber den Einfluss der Analogie und Differenzirung auf die Gestaltung der Sprachformen» programm-értekezés, Königsberg, Wilh. 1876.); *Merzdorf*; *Gustav Mayer* («Griechische Grammatik.» Lipcse, 1880.); *Misteli* («Lautgesetz und Analogie» Steinthal Zeitschrift-jében XI, 363. s köv. old.); *Sievers* («Grundzüge der Phonetik.» Lipcse, 1881.) *Tobler* (egyes értekezéseiben); *Whitney, Wölfflin* («Lateinische und romanische Komparation.» Erlangen, 1879.); *Ziemer* («Die Stellungnahme des grammatischen Gymnasialunterrichts zur neueren sprachwissenschaftlichen Methode.» Zeitschr. f. d. Gymnasialwesen 1881. Jul.—Aug. 385—401. old. «Das psychologische Moment in in der Bildung syntaktischer Sprachformen.» Programmértekezés, Colbery, Post, 1879. «Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax.» Colbery, Post, 1882.) és mások. De daczára annak, hogy ily számos és részben kitünö hivei akadtak az új iránynak, mégis nagy volt ellene az oppositió. Ámbár hogy az új grammatikusok határozott vezérelvek szerint müködtek, melyeket Osthoff több ízben (pl. az e közlöny V, 5-ik füzetében általunk ismertetett nép-

szerű értekezésében), különösen a «Morphologische Untersuchungen» czímű vállalat első kötetének hosszabb bevezetésében kifejtett, mégis elvek hiányával vádolták őket. Mióta azonban Paul «Untersuchungen über den germanischen Vocalismus» czímű munkájának bevezetésében egy nyelvtudományi systematika alapját megvetette és azt «Principien der Sprachwissenschaft» czímű mesterművében betetőzte, el nem maradhatott az új irány jogosúltságának elismerése, és meg fog szűnni talán az utolsó kétség is, ha Brugmann — mint az tőle remélhető — a nyelvtudomány teljes methodologiáját fogja adni. Sajátságos az, hogy Németországban még az «aprólékos betűzés» vádjával is illették ezen irányt, Németországban, a szövegkritika nagy és ugyancsak iszapos áramának hazájában! Tény az, hogy ezentúl a szövegkritika is számolni fog vele, és nem fog erőszakos módon javítani akarni olyan helyeken, melyek a logikával ellenkezni látszanak ugyan, de a psychologiai momentum tekintetbevételével igen szépen megmagyarázhatók; nem is fog akadni számot tevő nyelvész, ki pl. Thukydides stílusát javítani akarná.

Föltünő az újgrammatikai iránynál az, hogy mívelői mindeddig túlnyomólag alaktani kérdésekkel foglalkodtak, míg a mondattan, egy pár kérdés megvilágítását kivéve (l. a föntebb felsorolt munkákat), háttérbe szorúlt. A latin mondattannál még csak veszünk észre egynéhány említésreméltó kezdeményezést, de a görög feltünően el van hanyagolva. Az első, ki a mondat terén tett eddigi kutatások eredményeit a magáéval megtoldva rendszeresen összeállította, s egyszersmind azon categoriákat is meghatározni törekedett, melyek szerint a mondat psychologiai momentumon alapuló sajátságai tárgyalandók, *Ziemer,* kinek (föntebb is említett) következő munkája alapján *„Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax“* (in zwei Abschnitten: 1. Zur Geschichte der junggrammatischen Litteratur. 2. Das psychologische Moment in der Bildung syntaktischer Sprachformen) adtuk az újgrammatikai irány történetének rövid vázlatát. A következőkben ismertetjük Ziemernek ezen munkáját, s azután elmondjuk azt, hogy miként gondoljuk mi a mondat psychologiai momentumon alapuló sajátságait tárgyalhatóknak.

A munka, mint már a czím is mutatja, két részből áll. Az első ismerteti az újgrammatikai irodalmat, a második a mondattani alakok képzésében szereplő psychologiai momentumokról szól.

Nézzük ez utóbbi részt közelebbről. Szerző szerint a mondat psychologiai momentumon alapuló sajátságai három csoportba oszthatók. Az elsőbe tartoznak azok, melyek oly módon keletkeznek, hogy két alak, melyek egymáshoz közel állanak vagy egymással közel való érintkezésbe jutnak, de melyeknek szerepe eredetileg különböző, külsőleg egymáshoz hasonulnak, pl. hæc (e. h. hoc) est lex prima, vagy ἥδε (e. h. τόδε) ἀρχὴ τῆς ὁμολογίας. Ez az az *alaki kiegyenlődés* (formale Ausgleichung). Ide tartoznak különösen a genus, munerus casus, tempus és modus tekintetében való kiegyenlődések. A másodikba azon mondattani alakok tartoznak, melyek úgy keletkeznek, hogy egy alak értelme (Inhalt) gyakorol egy másik vele bizonyos tekintetben összefüggésben levő alak értelmére (Begriffssphäre) befolyást oly módon, hogy a két alak értelem tekintetében egyenlővé, de alak tekintetében különbözővé lesz, pl. pars urbes petunt (e. h. petit), vagy λαὸς 'Αχαιῶν πείσονται (e. h. πείσεται). Ez az *anyagi* vagy *értelmi kiegyenlődés* (reale oder Bedeutungs-Ausgleichung), az úgynevezett constructio ad sensum vagy synesim (κατὰ τὸ σημαινόμενον). Az ezen csoportba tartozó kiegyenlődések nem oly számosak, mint az előbbibe tartozók, s főleg csak a genus numerus tekintetében fordulnak elő. A harmadik csoportba azon mondattani jelenségek sorolandók, melyek úgy állnak elő, hogy két egymástól alakilag különböző, de egymással bizonyos értelmi rokonságban álló kifejezés (nem egyes alakok) egymásba olvadnak úgy, hogy a kettőből egy új kifejezés keletkezik, melyben a két előbbi alakilag és értelmileg ki van egyenlítve, pl. interdico alicui foro, e két kifejezésből interdico alicui forum és intercludo aliquem foro, vagy ἔδοξεν αὐτῷ μόνος ἐλθεῖν e kettőnek ἔδοξεν αὐτῷ μόνῳ ἐλθεῖν és ἐβουλήθη αὐτὸς μόνος ἐλθεῖν. Ez *combinatiobeli* vagy *sorbeli kiegyenlődés* (Kombinations- oder Reihen-Ausgleichung). Ilyen kiegyenlődés történik különösen a nominativus, accusativus, dativus, genetivus, oblativus, modusok, hasonlító mondatok és egyes igék constructiója tekintetében. Ez a kiegyenlődés mindenekfölött leggyakoribb módja.

Ziemer munkája kétségenkívül nemcsak érdekes, hanem fontos jelenség is: bírja a kezdeményezés érdemét, tanulságos, vagy legalább gondolkodásra késztető. De nem tarthatjuk helyesnek beosztását, és részleteiben túlzásokkal vagy helytelenségekkel találkozunk.

Beosztása majdnem ugyanaz, melyet Osthoff követ az alaktani dolgok magyarázatánál; pedig véleményünk szerint mondattani dolgokat nem tárgyalhatunk helyesen ugyanazon categoriák szerint, mint alaktaniakat. Az általa fölállított három categoria nem eléggé kimerítő, mert pl. a pleonasmus egyikbe sem illik bele. A harmadik categoria a combinatióbeli vagy sorbeli kiegyenlődés nem is eléggé határozott, mert nem tudjuk, hogy mit ért a sorok alatt, mondatrészek csoportját-e vagy mondatokat.

Nem lévén szándékunkban ez alkalommal a (76—83., 84., 88., 92., 94., 95., 97., 102., 103., 104., 112., 113., 117., 122., 127., 131., 135., 137., 144., 154. és 156-ik lapokon előforduló) részletekre vonatkozó többféle kifogásainkat egyenként fölsorolni, csak a következő megjegyzésekre szorítkozunk. Szerző a sorbeli kiegyenlődés alapföltételeinek és processusának szemléltető magyarázatára helytelenül veszi fel az $a : b = \alpha : \beta$-féle mértani arányt, és ebben az egy ismeretlen tag ($a : b = \alpha : \chi$) keresését, mert ez esetben a nyelv nem teremt ismeretlen alakot, hanem az ismertekből alakít valami újat. Szerintünk az itt szóban forgó $a : b = \alpha : \beta$-féle arány csakis számtani lehet, melyben a kültagok összege egyenlő a beltagok összegével, azaz $a + \beta = \alpha + b$ (pl. $1 : 2 = 3 : 4$ itt $1 + 4 = 3 + 2$). Azaz, ha interdico alicui $= a$, forum $= b$ és intercludo aliquem $= \alpha$, foro $= \beta$, akkor keletkezhetik ez az alak: interdico alicui foro, valamint hogy ilyen alak is létezhetik: intercludo aliquem forum, (mert $a + \beta = \alpha + b$). A 89-ik és köv. lapon az *adverbium helyett álló adiectivumról* szólva (pl. hodiernus [e. h. hodie] venis) azt mondja szerző, hogy e használat fogalmi attraction alapszik, de hozzá teszi, hogy ez által az ige közelebbi meghatározása traiectio útján a főnévhez csatoltatik. Ez utóbbi állítása homályos. Ki kellett volna fejtenie, hogy a kérdéses esetben a fogalmi attractio útján a határozói fogalom jelzőivé lesz, melyet mi a Bartal-Malmosi-féle mondattan ismertető bírálatában (Magyar Tanügy, 1878. VII—VIII) proleptikusan magyarázó jelzőnek neveztünk. A 124-dik s következő lapon az *acc. c. inf.* keletkezését a következőképen magyarázza: A legeslegrégibb időben általánosan használatban lehettek ilyesféle kifejezések: iam filius meus amat, quod (e. h. id.) scio, ebből a pron. relativumnak a logikailag függő mondatba való átlépésével lett quod (a mi azt illeti, hogy) filius meus amat, id scio, ebből a pron. dem. kihagyásával quod filius meus amat, scio, és ebből

scio, quod filius meus amat. Ezalatt a quod eredeti pronominalis értelmét elveszítvén, egyszerű kötőszóvá (hogy-gyá) lesz és ekkor a quod-os mondat a függés jelölésére coniunctivust kap. Így keletkezhetett a régi latinságban csak egyszer (Plaut. Asin. I, I, 70) előforduló quod-os tárgyi mondat: equidem scio iam, filius quod amet meus, mely későbben egészen elenyészik, mígnem a Kr. utáni második századtól kezdve ismét gyakran föllép. De mivel egy ilyen tárgyi mondat alakjánál fogva könnyen össze volt téveszthető a függő kérdéssel (mert a quod ugyanazon alakú a pron. interrogativummal), ennek kikerülése végett, megkülönböztetés czéljából a nyelv megalkotta a későbben egyedül használatos acc. c. inf.-féle alakot. Mindenki érezheti Ziemer magyarázata utolsó részében a hézagot. Hogyan lett az acc. c. inf. a quod-os mondatból, azt nem mondja meg. Szerintünk így: Mivel a quod-os mondat tárgyi mellékmondat, és minden mondatban legfőbb mondat·rész az állítmány, tehát először is az állítmány kapott olyan alakot, milyenben az igenév által kifejezett tárgy szokott állani, t. i. infinitivusit; mindjárt ennek hatása alatt, az analogia útján azután a tárgyi mondat alanya is olyan alakot vett föl, milyennel a névszó által kifejezett tárgy szokott bírni, t. i. accusativusit. Így nyerhetett csak egy olyan mondat mint scio, quod filius meus amet, következő alakot: scio filium meum amare. Azt is kifejthette volna szerző, hogy mintán az acc. c. inf. így a függést jelölő alakká lett, az az analogia útján másfajta mellékmondatokra is átment (nemcsak tárgyiakra), különösen a személytelen kifejezésektől vagy néha passiv igéktől függő alanyi mellékmondatokra (pl. necesse est te hoc facere, vagy dicitur co tempore matrem Pausaniæ vixisse). Hasonló módon keletkezhetett a quod-os alanyi mellékmondatból az alanyi mellékmondatot kifejező *nom. c. inf.* T. i. az állítmány az igenév által kifejezett alany alakját kapja, azaz megint csak infinitivussá lesz, míg az alany megtartja eredeti azaz nominativusi alakját. És épen ezen utóbbi tényben látjuk okát annak, hogy a nom. c. inf. viszont nem használtatott a tárgyi mellékmondatok kifejezésére, mert a nom. c. inf. nominativusa meg nem változván a quod-os mondat átalakulásakor, mint eredeti alak más mint alanyi mondatokban a függésnek jelölésére kellő erővel nem bírhatott. Megjegyezzük még, hogy mind a nom. c. inf. mind az acc. c. inf. csak jelentő alanyi és tárgyi mellékmondatokat fejeznek ki. A licet és necesse est-nél előforduló *dativus cum infinitivo* dativu-

sát sem magyarázza, pedig ott is attractioval van dolgunk (l. föntebb említett birálatunkat), t. i. pl. vobis licet iam esse fortunatissimis, ebből lett vobis licet iam esse (vos) fortunalissimos. Még a *kettős nom.* és *kettős acc.* második nom. és accusativusa (vagy a mint nevezzük bírálatunkban: proleptikusan magyarázó alanya és proleptikusan magyarázó tárgya) is attractio útján keletkezhetett egy ősi határozóból (melynek nyomai azonban nem maradtak fönn), egészen oly módon, mint a határozó helyett álló melléknévi jelző. És most még csak egyet: A mondattanok azt mondják, hogy a következő comparativusok mellett: *plus, minus, amplius, longius* a szám és mértékkifejezések többnyire quam nélkül állanak ugyanabban az esetben, melyben az illető comporativusok (pl. minus duo milia [e. h. minus quam duo milia] hominum ex tanto exercitu effugerunt). Néha azonban kitétetik a quam vagy abl. comporationis áll a quam-os kifejezés helyett. Véleményünk szerint nem fordul itt elő semmiféle quam-kihagyás, hanem egyszerű attractio, t. i. a comparativusok a határozói szerepű abl. comparationis-t olyan mondatrészszé teszik, mint a minő mondatrészt maguk fejeznek ki, tehát az imént említett mondat így fordítandó: az oly nagy hadseregből kevesebb, kétezer ember (azaz kétezer ember [de nem annyi] kevesebb) menekült meg. Igaz, hogy itt nem látunk szoros logikai értelmet, de hiszen nem is logikai, hanem psychologiai momentummal van itt dolgunk.

Azt mondottuk, hogy nem fogadhatjuk el Ziemernek a mondatban előforduló psychologiai momentum magyarázatára fölállított kategoriáit. Legyen szabad tehát erre vonatkozólag saját nézeteinket kifejteni.

Minden grammatikának, ha valamely nyelvet teljesen akar ismertetni, két főkérdésre kell feleletet adni. Az egyik az, hogy *miben áll a nyelv egyes alakjainak, a beszédrészeknek lényege;* a másik az, hogy *minő nyelvi alakokkal* (azaz beszédrészekkel s ezeknek egyes alakjaival) *fejezi ki az illető nyelv az egyes fogalmakat és gondolatokat, azaz mondatrészeket és mondatokat; továbbá, hogy minő esetekben használ az illető nyelv a fogalmak és gondolatok kifejezésére bizonyos, az anyanyelvtől eltérő alakokat.* Az egyikre az *alaktan*, a másikra a *mondattan* ad feleletet. Bármennyit gondolkodtunk is, nem tudtuk belátni a mondattanra vonatkozó szokásos felfogás helyességét, (mely szerint az nem volna más, mint a nyelvi alakok használatának tana, valamint annak, hogy hogyan

köttetnek össze (?) a szavak mondatokká és ezek egymás között), valamint azt sem tudtuk megérteni, hogyan lehet az igazi, helyes értelemben fölfogott mondattant nem mondattani alapra fektetni. A nyelv alaktani jelenségeinek alkotó eleme a nyelv *physiologiai* momentuma, a mondattaniaknak a *logikai* momentum. Van azonban még egy harmadik tényező, mely ezen két alkotó elem mellett igen nagy szerepet játszik a nyelvben, mely abban egyaránt teremt alaktani és mondattani jelenségeket, és ez a nyelvnek, hogy úgy fejezzük ki magunkat, érzelmi, azaz *psychologiai* momentuma, valamint hogy a nyelv nem is más mint a *beszédszerv, ész* és *szív* alkotása. Ezzel egyszersmind megfeleltünk arra a kérdésre is, hogy van-e helye és milyen mértékben van helye a logikának a mondatban. Igenis, *a nyelv mondattani jelenségeinek alapja a logikai momentum, de nagy hibát követünk el, ha a mondatban mindent a logika alapján akarunk megmagyarázni, mert nem veszszük tekintetbe a mondatban szereplö psychologiai momentumot, mely az illető, logikailag meg nem magyarázható mondattani jelenségeket megalkotta.* Szóval, a psychologiai momentummal számolni kell az alaktannak és mondattannak egyaránt.

Ha már most mi a mondatnak psychologiai momentumon alapuló jelenségeit akarjuk tárgyalni — a mennyiben (mint azt föntebb kiféjtettük) a mondat nem tárgyalható más mint mondattani alapon — tehát *a mondat psychologiai momentumon alapuló jelenségei is mondattani alapon tárgyalandók,* azaz ki kell mutatni, hogy az illető mondatrészek és mondatok a psychologiai momentum minő működése alapján létesültek. Ne higyük azt, hogy ilyen tárgyalási alapon összeütközésbe jövünk a logikai momentummal, — úgy okoskodva, hogy ha a mondat alapja a *logikai* momentum, akkor az ehez képest másodrendű szereppel biró *psychologiai* momentumon alapuló mondattani dolgokat nem lehet mondattani alapon tárgyalni, — mert a dolog egyszerűen úgy áll, hogy ha a mondatban a psychologiai momentum működik, az *mondattani* kategoriákat alkot épen úgy, mint a logikai momentum.

A következőkben megkisértjük imént kifejtett elveink szerint a mondat psychologiai momentumon alapuló jelenségeinek magyarázatára szükséges kategoriákat fölállítani.

I. *Mondatrészek, melyek mondatrész által kifejezett fogalom hatásából keletkeznek.* Pl. hæc. (e. h. hoc) est lex prima, melyben a nőnemű alany, hæc, a nőnemű névi állitmány lex, hatása által

lett a semleges alanyból, hoc-ból; vagy pl. ἥδε (e h. τόδε) ἀρχὴ τῆς ὁμολογίας, melyben a nőnemű alany, ἥδε, szintén egy nőnemű névi állítmány, ἀρχή, hatása által lett a semleges alanyból, τόδε-ből. Ide tartozik a Ziemer-féle alaki kiegyenlődések nagyobb része.

II. *Mondatrészek, melyek mondatrész által ki nem fejezett fogalom hatása által keletkeznek.* Itt meg kell jegyeznünk azt, hogy ezen esetben a ható fogalom csak közvetlenűl nincs kifejezve mondatrész által, mert mindig benfoglaltatik egy másik mondatrész által kifejezett fogalom körében, tehát közvetve ki van fejezve. Pl. pars urbes petunt (e. h. petit), melyben a többes állítmány, petunt, az egyes számú alanynak, parsnak, fogalmában benfoglalt, de mondatrész által ki nem fejezett «többségi» fogalom hatása által keletkezett az egyes számú állítmányból; vagy pl. λαὸς Ἀχαιῶν πείσονται (e. h. πείσεται), melyben a többes állítmány, πείσονται, a föntebbihez hasonló módon keletkezett az egyes számúból. Ide tartoznak a Ziemer-féle anyagi kiegyenlődések és az alaki kiegyenlődésnek egy kis része.

III. *Mondatrészek, melyek mondat által ki nem fejezett gondolat hatásából keletkeznek.* Pl. ezen mondatban ἔδοξεν αὐτοῖς ἐθελονταὶ (e. h. ἐθελονταῖς) ἰέναι a nominativusban álló jelző ἐθελονταί, mely az itt kiegészítendő nom. c. inf. (t. i. ἔδοξεν αὐτοῖς α ὐ τ ο ὶ ἐθελονταὶ ἰέναι) nominativusának jelzője, az αὐτοῖς jelzőjéből, ἐθελονταῖς-ból a következő mondat által ki nem fejezett gondolat hatásából lett: ἐβούλοντο (αὐτοὶ) ἐ θ ε λ ο ν τ α ὶ ἰέναι. Ezen mondatban: ἔδοξεν αὐτῷ μόνος (e. h. μόνῳ) ἐλθεῖν a nominativusban álló jelző, μόνος, mely az itt kiegészítendő nom. c. inf. (t. i. ἔδοξεν αὐτῷ α ὐ τ ὸ ς μόνος ἐλθεῖν) nominativusának jelzője, az αὐτῷ jelzőjéből μόνῳ-ból a következő mondat által ki nem fejezett gondolat hatásából lett: ἐβουλήθη (αὐτὸς) μ ό ν ο ς ἐλθεῖν. Ide tartozik a Ziemer-féle sorbeli kiegyenlődések nagyobb része.

IV. *Mondatrészek, melyek úgy keletkeznek, hogy egy mondat által ki nem fejezett gondolat beleolvad egy másik mondat által kifejezett gondolatba.* Az összeolvadás úgy történik, hogy az első mondatból rendesen csak egy, többnyire a legfontosabb szó marad meg. Ide tartoznak az úgynevezett brachylogiák. Pl. ezen mondatban: *iamdudum* sumite pœnas (Verg. Aen. 2, 103) az időhatározó «már régóta» úgy keletkezett, hogy ezen parancsoló mondatba: sumite pœnos beelolvadt a következő ki nem fejezett mondat: iamdudum

factum esse oportuit, oly módon, hogy belőle csak a iamdudum időhatározó maradt meg. Így magyarázható meg a Demost. Olynth. II. 4. fejezetében előforduló szövegkritikusok által hiában megtámadott következő rész: τούτων οὐχὶ νῦν ὁρῶ τὸν καιρὸν τοῦ λέγειν, melyben a két birtokos jelző, τούτων és τοῦ λέγειν úgy keletkezett, hogy ezen mondatba: οὐχὶ νῦν ὁρῶ τὸν καιρὸν τοῦ λέγειν beleolvadt a következő ki nem fejezett mondat: τούτων οὐχὶ νῦν ὁρῶ τὸν καιρόν oly módon, hogy belőle csak a τούτων birtokos jelző maradt meg. Ide tartozik a Ziemer-féle szóbeli kiegyenlődéseknek egy kis része.

V. *Mondatrészek, melyek mondatrész által kifejezett fogalom erősítései.* Ide tartoznak az úgynevezett pleonasmusok. Pl. ezen mondatban: *neque* tu *haud* dices (nem is fogod te mondani) a módhatározó haud (alig) a tagadó állítmánynak, neque dices-nek erősítése, valamint ezen példában is *neque haud* longe post. Az ide tartozó jelenségek a Ziemer-féle kategoriák egyikébe sem illenek.

VI. *Mondatok, melyek mondat által kifejezett gondolat hatásából keletkeznek.* Ezen alapszik a latinban a consecutio temporum, valamint nagyrészt a függést jelölő coniunctivus obliquus használata a mellékmondatokban. Pl. ezen mondatban: exponerem etiam quem ad modum viveremus (e. h. vivamus) a kérdő mellékmondatban azért van imperfectum, mert a főmondat imperfectuma gyakorol reá hatást. Vagy pl. ezen mondatban: Servius facile diceret, quod tritas haberet (e. h. habet) az okhatározó mondatban azért van coni. obliquus, mert a főmondat coniunctivusa van reá hatással. Ide tartozik a Ziemer-féle alaki kiegyenlődéseknek egy kis része.

VII. *Mondatok, melyek mondat által ki nem fejezett gondolat hatásából keletkeznek.* Pl. e mondatban: nominat iste servum, quem magistrum pecoris esse diceret (e. h. dicit) a relativ mondat coni. obliquus-a a következő ki nem fejezett relativ mondat coniunctivusának hatásából lett: (nominat servum, qui magister pecoris *esset*). Vagy a következő mondatban: cum accusatus est, quod contra nem publicam sensisse eum dicerent (e. h. dicebant) az értelmező mondat coni. obliquusa a következő ki nem fejezett okhatározó mondat coniunctivusának hatásából keletkezett: (cum accusatus est, quod contra rem publicam *sensisset*. Ide tartozik a Ziemer-féle sorbeli kiegyenlődéseknek egy kis része.

VIII. *Mondatok, melyek úgy keletkeznek, hogy egy mondat ál-*

tal ki nem feje.ett gondolat beleolvad egy másik mondat által kifejezett gondolatba. Az ezen pontba tartozó mondattani jelenségek rokonok a negyedik pontban tárgyaltakkal, csakhogy míg ott mondatrészeket, addig itt mondatokat alkot az egy és ugyanazon módon működő psychologiai momentum. Az összeolvadás itt is úgy történik mint ott, és ide is tartoznak úgynevezett brachylogiák. Pl. ezen példában: quin tu audi a quin-nel álló parancsoló mondat úgy keletkezett, hogy beléje olvadt egy ki nem fejezett kérdő mondat (t. i. quin [= qui ne] audis?) oly módon, hogy belőle csak a kérdőszócska maradt meg. Vagy e példában: quod vitium procul afore chartis atque animo prius, ut si quid de me promittere possum aliud vere, promitto, a föltételesen hasonlító mondat: ut si qui de me promittere possum aliud vere úgy keletkezett, hogy a föltételes mondatba: si quid de me promittere fossum aliud vere beleolvadott a ki nem fejezett hasonlító mondat: ut qui de me promittere possum aliud vere, oly módon, hogy belőle csak a hasonlító kötőszó maradt meg. Ide tartozik a Ziemer-féle sorbeli kiegyenlődéseknek egy kis része.

IX. *Mondatok, melyek mondatrész által kifejezett fogalom erősítéséből keletkeznek.* Az ide tartozó jelenségek rokonok az ötödik pontban tárgyaltakkal, csakhogy míg ott mondatrészeket, addig itt mondatokat alkot az egy és ugyanazon módon működő psychologiai momentum. Ide is tartoznak, épen úgy mint oda, úgynevezett pleonasmusok. Pl. ezen példában: *neque* nucleis ad oleam *ne* utatur (ne használja stb.) az erősített tagadású mondat a tagadó állítmánynak a tagadó kötőszó kettőzése által való erősítéséből keletkezett, valamint ezen példában is: *neque* nunc ubi sit *nescio.* Az ide tartozó jelenségek nem illenek a Ziemer-féle kategoriák egyikébe sem.

Ezek tehát az általunk fölállított csoportok, melyek, azt hiszszük, præcisebbek és kimerítőbbek mint a Ziemeréi, sőt lehet, hogy talán teljesen kimerítők.

Említésre méltó dolognak tartjuk azt is, hogy a psychologiai momentum rendesen olyan mondattani jelenségeket alkot, melyek a mondat többi részeivel *harmonikns egészet képeznek,* m. pl. a kettős nominativust, kettős accusativust, dat. cum infinitivot stb. stb.; de gyakran olyanokat is, melyek a mondat többi részeivel *nem képeznek harmonikus egészet,* a szerint t. i., a mint egyenletesen vagy, hogy úgy mondjuk, erőszakosan működik, mint pl. a

harmadik csoportban fölemlített két görög példában, hol a nom. c. inf. kihagyott nominativusának jelzője, és ezen kihagyott nominativussal azonos dativusi határozó nem képeznek teljes mondatbeli egységet. De mind ez nem oly fontos, hogy befolyással lehetne a csoportok fölállítására.

Természetes, hogy az általunk fölállitott csoportok csak akkor alkalmazhatók, ha a mondatnak csakis psychologiai momentumon alapuló sajátságait tárgyaljuk. Mihelyt rendszeres mondattant adunk, az alapnak is másnak, szélesebbnek kell lenni, melyen a mondat psychologiai momentumai csak alkalmilag magyarázhatók.

Dr. Pecz Vilmos.

VEGYESEK.

— **Orpheus Lithikáinak** Ábel-féle kiadásáról a brémai «Philologische Rundschau» terjedelmes ismertetést (p. 577—585) közöl Rzach Alajos tollából, ki kivált Hesiodosra, Apollonios Rhodiosra és a későbbi görög eposz metrikájának egyes pontjaira vonatkozó kutatásai által szerzett magának érdemeket. Rzach részletesen feltünteti Ábel kiadásának előnyeit valamennyi előbbi kiadással szemben, és csak ritkán tér el — még ritkábban helyesen — Ábel felfogásától valamely romlott hely javítására nézve. Alapos bírálatát a következő szavakkal végzi: «Sollen wir unser Gesammturteil über die vorliegende Edition aussprechen, so kann dies nur ein durchaus anerkennendes sein. Sowohl in den Lithika als auch im lateinischen Damigeron repräsentirt Ábels Ausgabe eine bedeutende Förderung des bisherigen Textes; namentlich betreffs der Lithika hat sich der Herausgeber das grosse Verdienst erworben, zum ersten Male den ganzen kritischen Apparat in trefflicher und umfassender Weise beigebracht zu haben, so dass für weitere Textesemendationen eine feste Grundlage gewonnen ist».

AZ ÉSZT NÉPDALOKRÓL.

A mai kor a forrástanulmányok kora. A költészet terén is szorgosan keresik, kutatják az ős-forrásokat: a népköltészeti adatokat. Gyűjtenek, összehasonlításokat tesznek, törvényeket vonnak le. Annál lázasabbnak kell lenni a munkának, mert a terjedő műveltség hovatovább mind inkább betemeti e forrásokat s már ma is sokszor nagy nehezen férhetni hozzájok. Szépen mondja az észt ének: a régi dalokból ezer darab a levegőben van elszórva, ezer a hóban eltemetve, ezer a sírokba szállott s a negyedik ezeret a szolgaság vesztette ki; azt pedig a mit a munk (szerzetes) eltakart, a pap imádsága elnyomott, ezer nyelv sem győzné elmondani.[1]) Ránk nézve saját népköltészetünkön kívül s egyszersmind ennek érdekében is, legbecsesebb a rokon népek költészete.

Ily rokonunk a kis észt nép. A Balt-tenger partján 370 □ mérföld nagyságban elterülő Észt-herczegségben csak 312,710, nagyobbára evangelikus vallásu észt lakik, de a Lívtartományban, valamint Pétervár, Pleszkov és Vitepszk orosz kormányzóságokban is laknak észtek, úgy hogy számuk 650,000-re tehető. E maroknyi kis nép óriási küzdelmeket állott ki ős időktől fogva, különösen a mult század elején, midőn Nagy Péter Seremetjev-et az ország elfoglalására küldé. Ez ember borzasztó, hajmeresztő mészárlásokat, embertelen kegyetlenségeket vitt véghez köztök, s azokról cynikus kedvteléssel, leplezetlenséggel tudósítgatta tetteit helyeslő uralkodóját. S még sem vesztek el az észtek, sőt Nagy Péter czélszerűbbnek találta egyezkedni velök. A tartományok meghódoltak, de úgy, hogy jogi különállásukat megtartsák. Az 1819-iki törvény felszabadította a parasztot az örökös szolgaságból, de úgy, hogy minden földbirtok az uraké (nagyobbára német uraké) maradt, köztök szabad szerződésnek lévén helye. E felszabadítás tehát a legnagyobb inségre juttatta a parasztokat, kik kénytelenek voltak bérbe venni a földbirtokosoktól s kikkel szemben semmi törvény nem oltalmazta őket. Később, de csak nagy lassan, újabb rendeletek szabályozták a viszonyokat, elég türhetővé tették helyzetöket. De most vallásuk és nemzetiségük

[1]) Hunfalvy Pál: Utazás a Balt-tenger vidékein.

megölelése van küszöbön. Az oroszok mindenképen az orthodox vallásra akarják téríteni őket, bár előbb e tartományokban külön jogi állásuknál fogva vallásegyenlőség volt. De a muszka perfidia e szabadságon léket vágott. Előbb missionáriusok avval csalogatták ki a nép egy részét, hogy ha kitérnek, Dél-Oroszországban földbirtokokat fognak kapni. E reményben többen kitértek, de persze semmit sem kaptak. El vannak keseredve, vissza akarnak térni. De külön jogi állásuk ellenére alkalmazzák reájok az általános orosz törvényeket: hogy az orthodox vallásból kilépni nem szabad, sőt furfangosan a vegyes házasságból származott gyermekeket orthodoxoknak keresztelik. E mellett az oroszok erőszakosan oroszosítni akarják a népet, a német társadalomnak pedig nincs hőbb óhajtása, mint hogy az egész nép mentől hamarább elnémetesedjék.[1]) Nemrég olvastam, hogy az irekéihez hasonló agrarius mozgalmak is vannak keletkezőben. S e csaknem emberfeletti küzdelmekben a kis észt nép megállotta helyét, el nem vesztette nyelvét, nemzeti öntudatát. Hogy kibirja-e tovább is a harczot, az a jövő titka.

Képzelhetni, hogy ennyi viszontagság közt mennyit szenvedett a népköltészet is, mennyi elkallódott belőle. S mégis gazdag népköltészettel állunk szemben.

Az észt igen dalos nép. Szöveg és dallam nála egyszerre születik. Nincs is külön szavok az éneklésre és költésre, mindkettő: laulma. Hunfalvy azt mondja: a nép hangja az éneklésre van teremtve, valamint nyelve is nagyon alkalmas arra, alkalmasabb a finnél és magyarnál; ezeknél a hosszú szók tetemes akadályokat okozván. Neus és Kreutzwald szerint régebben vándor dalosok járták be a tartományt, kezökben a sajátos észt hárfával (kandel v. kannel). A nép igen szerette s nagyra becsülte őket. Az utolsó vándor énekes, kiről az irodalomnak tudomása van, 1812-ben vagy 1813-ban halt meg. Ma már ilyenek nincsenek, de a nép mezei munkánál, társas összejöveteleknél stb. folyvást hangoztatja eleven, kedves dalait, ámbár ujabban a német szellem mind inkább kezd hatni. Pedig e szellem merőben ellenkezik az észt nép szellemével. A német itt is, mint mindenütt, hova lábát teszi, be akarja vonni boa-nyálával áldozatát, hogy kényelmesebben elnyelhesse.

[1]) Hunfalvy Pál: Utazás a Balt-tenger vidékein.

E még hamisítatlan dalokat óhajtom e lapokon megismertetni Neus gyüjteménye alapján.[1])

E dalokat leginkább a nők őrzik s legnagyobb részben ők is költik; a legtöbb dalból kiérezhető, hogy nő szól belőlök. Még az ilyenből is:

Oh dalolj, dalolj, kis száoskám,
Csicseregj én madárnyelvem!
Oh szeress, lobogj szivecském,
Oh merülj a gyönyörökbe!
Akkor fogsz te hallgatni csak,
Hogyha a fekete földben
Két fehér deszka közt fekszel,
Szép koporsó közepében.

Énekel örömében, bánatában. Azt mondja: sokszor a ki hall, azt hiszi, hogy gyermekies vidorságból dalolok, pedig bánatomban énekelek, búbánatban évelődöm. A mikor szája nótákat fú a nyír- vagy hárs-levelen, szíve gyászol s az észteknél szokásos részletességgel így szól:

Szemeimből könny patakzik,
Két orczámon végig omlik,
Két orczámról a nyakamba,
A nyakamról kebelembe,
Kebelemről az ölembe,
Az ölemből térdeimre,
Térdeimről lábaimra,
Lábaimról a talpamra,
Talpamról az ujjhegyekre,
Ujjhegyekről le a földre.

S hozzá teszi az észteknél szintén szokásos nagyítással, hogy könnyei a földből források, folyamok alakjában feltörnek.

Az új dalok után nagyon kapkodnak. Az ének is azt mondja:

Olyanok az új dalocskák,
Mint a frissen szedett babszem,
Mint a lágyra főzött borsó,
Mint a béfőzött ribiszke,
Mint a jávor pergő magja,
Mint az édes mogyoró-bél.

---

[1]) Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung von H. Neus. I—III. Bd. Reval, 1850—1852.

Az észt igazi elemében van, ha dalol.

Hogyha énekelni kezdek,
Énekelni, ujjongatni:
Fékkel meg nem fékezhetnek,
Zabola nem zaboláz meg,
Kantár engem vissza nem tart,
Barna tenger el nem csittít,
A magas menny nem korlátol.

S tovább:

Hamarább kivész az erdő,
Pursában, mező Pammában,
Frissen száradt hal Kurrában,
Vagy a potyka Sörwe mellett,[1])
Mint a szó kifogy belőlem.

Sőt a dalra hallgat, a dal meghatja az egész élő és élettelen természetet.

Hadd daloljunk bé az estbe,
Távozó nap búcsujára!
Dagdenig szálljon dalunk el,
Uraságok udvaráig!
Ház előtt az éger rezeg
S Kappelben[2]) terebély nyírfa.
Ott kigyózik egy patacska,
Hamis halak a patakban,
Oregonok,[3]) barna háttal,
Széles lazacz, tarka-barka,
Hosszu csuka, vaskos fejjel:
Megállanak a tengerben,
Búsan omló patakokban
S hallgatóznak.

El is mondja szépen a lány, hogy miként lett belőle költő:

Sok menyegzőn volt anyácskám
S engem mindig vitt magával.
Kötőjébe göngyölíte,
Az ölében babuskála.

---

[1]) Pursa, Pamma, Kurra faluk; Sörwe földnyelv Oesel szigetén.

[2]) Dagden sziget; Koppel major Wierlandban.

[3]) Oregon oxeprhynchus a csontos halak osztályához tartozó középnagyságu hal a keleti tengerben. A hering ivásakor ezt csoportosan követi, hogy ikráját elkapdossa. Magyar neve — tudtommal — nincs.

Jó anyácskám eddegéle.
Eddegéle, megetetett.
Maga ivott, megitatott,
Megetetett két kezével,
Megitatott az ölében,
A dudásnak poharából,
Énekesnő kannájából.
Így lettem én énekesnő,
Így lett költő a leányka.

S tovább:

Hiszen dalnok az apám is,
Énekesnő az anyácskám,
A bátyáim szinte költők,
Dalosok az ángyaim mind.

Más helyütt meg így szól:

Ott a falu alatt szántèk,
Durva földet boronálék,
Szénát gyakran gyüjtögettem,
Arattam, kévét kötöztem.
Otthon meg szövéshez ülve,
Járt a kezem a szövésen,
Csak dobáltam a vetélőt,
Lábam a talpat tapodta.
Hej, de ajkam szavakat szőtt,
Páros rigmusokba szókat.

Ép így beszél a férfi dalos is:

Mikor az anyám ringatott
Ringó-rengő bölcsejében,
Dalos ajkkal, szép énekkel
Szenderített el engemet.
Álom édes tündérei
Bölcsőm körül ott zsonogtak.
Még erősebb lett a dal most
És szivembe tört be, folyt be,
Rejtett mélyén hogy kikeljen.
Majd pásztorgyerekké lettem,
Alkalmatos a munkára.
Nyájat őrzeni kiküldtek,
Égerfák közt az üszőket,
Üszőnyájat a nyiresben.

Erdőbe borjat terelni.
Hajlékony nyelvű madárkák
Kis szájukkal hangicsáltak ;
A rigó a tüskebokron,
A fogoly a mogyorósban,
Napsugáron a kis fecske,
A veréb a házereszben.
Kiki maga módja szerint
Az öröm dalát dalolta.
A pacsirta fenn trillázott,
Csattogott a csalogányka.
Mást dalolt a szél fuvalma,
Susogása az esőnek,
A tengernek mormolása,
Vagy a hullámok zenéje.
Kürtjébe fútt a zivatar
És dudált az erdő orma.
Ily dalok hát bennem is csak
Énekeket ébresztének
S a magot csirába hajták,
Mely ott lent az asszu földben
Harmat nélkül úgy szenderge.
Torkomat hát készítettem
S rá csendítettem dalokra.
Szántva, vetve, boronálva,
Csak magam dalát daloltam.
Dallal együtt nőttem én föl,
Együtt lettünk férfiakká.

A daloknak itt is, mint mindenütt, fő-fő éltető ere a szerelem. Bár egy nagyon józan dal azt mondja:

Addig kedves a mező, míg
Nincs a széna lekaszálva ;
Addig csillognak a rendek,
Míg a gyüjtők fel nem rázzák ;
Szederbokor addig piros,
Míg le nem szakítják szedrét :
Csak addig leány a lányka,
Míg fiúkkal nem enyelgett,
Izzó karok át nem fogták
S dallal el nem szenderíték.

De azért a lányka csak úgy vágyik egy igaz szeretőre, madárból is nevelne egyet magának.

Koddasmában nagy fenyőfa,
Lewwalában széles éger,
Tarwast[1]) ormán karcsu tölgyfa.
Három kakuk ott kakukol
Énekel három madárka !
Szól az egyik : halál, bánat !
Szól a másik : gyászolj, gyászolj !
Harmadik : széped karjába !
A ki mondja : halál, bánat,
Megégetem a halálnak.
A ki mondja : gyászolj, gyászolj,
Özvegy asszony légyen abból.
Széped karjába ! ki mondja,
Azt magamnak piperézem,
Férjemül azt fölnevelem.

De meg is becsülik egymást a szeretők, hiszen alig akadunk olyan szerelmi dalra, mely a hűtlenségről panaszolkodnék. Inkább a legény úgy kényezteti a mezőn őt meglátogató lányt:

Ülj le, drága aranyom, jer,
Ülj le kicsi kis galambom,[2])
Ülj le ide a bundára,
Telepedj le a sapkámra.
Meg ne sértsen érdes tüske !

De a lány is ugyancsak epekedik utána:

A városba ment madárkám,
A városba ment a kedves,
A vásárra szép galambom,
Tengerpartra békességem ?
Vissza jő-e ? vissza nem jön ?
Hoz-e zsemlét ? vagy dehogy hoz ?
Nem epedek zsemleért én,
Sem városi süteményért,
Zsemle hulljon a mocsárba,
Sütemény a parton vesszen.
Csak ő jőjjön oltalmamra,
Jöjjön el segítségemre !

---

[1]) Kaddasma, Lewwala majorok Ferwenben, Tarrvast Fellinben.
[2]) Az eredetiben: medvebocsom. Ez nagyon gyakori kedveskedés.

Más helyütt meg a legény gyorsan készülődik, nyergel, bevágtat a városba, mintha rossz előérzete volna. A város kapujánál találkozik Truto Lizával.

«Isten jó nap, Truto Líza!»
Fogadj Isten, vőlegény te!
«Egészségben vagytok-é mind?»
Az anyám is, sógorom is,
Menyasszonyod van csak rosszul.
«Megdermedt a szívem rája,
Mint e durva téli tájék
Mint a fagyos böjti hold fenn,
Mint e zordon téli nappal,
Mint e nagy, nehéz határkő.

Az elválás pillanatát festi egyszerűen, de gyöngéden a következő:

Enyhe volt az idő nem rég,
Éles vad hideg jött rája.
Innen akkor ment a kedves,
Vitte szép pej paripája.
Halovány volt mint a vászon.
A kis svéd tenger felé ment.
Sebten iramlék utána.
‚Isten áldjon, én kedvesem!
«Áldjon Isten, szép arám, te!»
Megöleltem, megcsókoltam
És a jó Istenre biztam.

A kedves elmegy, de a remény, bizalom nem távozik el a leányka szívéből.

Jó leánykák, kis madárkák,
Ti virágok,[1]) bájos szépek,
Nyárfabimbók, bánatosak,
Aranyosak, mit busúltok?
Kedvetek tova ne tűnjék,
Ha szavaim hallgatjátok,
Balga szavát egy gyereknek.
Vér patakzik szemeimből,
Piros arczom halavány lett.
Halkan a tél hadd suhanjon!

---

[1]) Az eredetiben: babhüvelyek.

Bele vesz majd a tavaszba,
Bele olvad majd a nyárba.
A folyamok megdagadnak,
Forrás buzog föl a földből.
Majd virágok fakadoznak,
Fuvoláz madár az ormon.
A folyó oda iramlik,
Hol számomra nől a férj fel ;
Forrás vize arra csörg le,
Hol a vőlegényem lakik ;
A virág is arra néz le,
Hol szépem a nyáját őrzi ;
Arra dalol a madár is,
Hol a kedves szántja földjét.
Őszszel erre csónakázik
S menyasszonybort hoz magával.

Máskor meg utol éri a vágy kedvesét láthatni.

Szólj, szólj aranyos kakukom !
Szomorúan szól a kakuk.
Nincs, ki szerelemre gyujtott,
A ki oltalmazott, nincs itt.
Védtelen az árva gyermek,
Örömtelen az apátlan !
Ifjak, kedves testvéreim,
Hámozzátok föl a sárgát,
Nyergeljétek meg a barnát !
Gyorsan menjetek Wieslandba,
Repüljetek el Wiekbe,
A fakóval Harjölébe !
Másik felem hozzátok el !

Egyszerűségében és természetességeben ritka gyöngédség nyilatkozik a következő dalban :

Vőlegényem, oh ha tudnám,
Merre késik, merre van most ?
Látnám csak szegény madárka,
Hallanám csak őt, a kedvest :
Lábára meleg harisnyát,
Kezeire keztyüt kötnék,
Vállaira inget varrnék,
Puha ujjast derekára.

De nem tudom, merre késik,
Merre késik, hol lehet most.
Nem látom, szegény madárka,
Nem is hallom őt, a kedvest.

A végén meg túlságos nagyítással mondja:

Oh ha megláthatna engem,
Oh ha én őt megláthatnám:
Étel nélkül élnék nyáron,
Télen egy szemet sem ennék,
Falatot sem életemben.

A szerelmi dalokból mindig komoly czél, nemes irány tűnik ki. A szeretők vágya oda irányul, hogy házasságban egyesüljenek. Az észt jól megnézi, kit veszen el. A nóta is arra inti az ifjút:

Hogyha nőt keresni mégysz el,
Soh'se járj kevélyek körül,
Piperésekre ne is nézz!
Válassz árvák közül egyet,
A ki csak szolgára számít!
Csillogás és üres fazék,
Szépség mellett az üres tál.
Szorgalom tölt meg fazékat,
Szorgos kezek öblös tálat.
Végy magadnak barna nőt te,
Munka barnítá meg őtet,
Másokat is oktatgatva.
Maga dolgos, másokat hajt;
Maga sürög, ösztökél mást,
Hordja a zsindelyt utánok;
Biztató bot hóna alatt.
A szobában ül az ékes,
Kamrájában őgyelg a szép,
Fehér arczú, óvja bőrét,
Védelmezi fehér kezit.

Az árvák különös becsben állanak. Egy más dalban is a legény leánynézőbe megy s szép csolnakon érkezik Rigába.

Sorban álltak ott a lányok:
Első sorban gyöngyös nyakkal,
Harmadikban tallérokkal,
Közbül árvák sora állott.

Ján középről árvát választ,
A tömegből egy szolgálót.
Ez lőn az ő felesége,
Lefektette selyemágyba,
Dagadozó párnák közé.

Az észtek csaknem kivétel nélkül földműveléssel foglalkoznak s így kora tavasztól fogva mezei munkával vannak elfoglalva. Ezért az eljegyzések, lakodalmak őszszel, bevégzett munka után, tartatnak. Erről szól a nóta:

Márton napja elmúlt már, im,
Haza visszük a csépeket.
A padláson szemes élet,
Csűrös-kertben a keresztek.
Most járhatunk dérbe', fagyba',
Táborozunk havas háton,
Elkoválygunk rút időben.
Vízbe', sárba az a czélunk,
Lánykérőbe hogy elmenjünk,
Lánykérőbe násznagyunkkal.

Mikor ugyanis a legény leánykérőbe indul, felkeresi egyik éltesebb ismerősét, hogy őt elkísérje. Ez az *issamees,* az apát helyettesíti, ez beszél, ez a kérő. A lányos házhoz érve, kérdi hogy ott van-e az a fiatal tehén, bárány vagy virág stb., a kit kísérője keres. Ekkor előveszi az elmaradhatatlan pálinkás butykost s kinálkozik. Ha elfogadják, az igent jelent s a vőlegény átnyujtja ajándékait, miután már előbb a menyasszonyt bevezették. Néhol előbb egy vén banyát vagy más asszonyt vezetnek elő s csak utoljára az igazit.

A lakodalom igen érdekes szertartásokkal, babonás szokásokkal van összekötve. Más helyütt azonban már részletesen megismertettem az észt lakodalmi szokásokat.[1]) E szokások vidékenként, sőt bizonyos tekintetben helységenként változnak. De lényegökben megegyeznek abban, hogy: az ünnep a menyasszonyék házánál kezdődik, a vőlegénynél végződik; ilyen továbbá: a templomba vonulás, a menyasszony elrejtése, az ajándékok kiosztása a vendégeknek s azok viszonajándéka, a

[1]) Pesti Hirlap 1881. 277. és 278. számában.

főkötő feltevése. Mind e szertartásokat előre betanult vagy rögtönzött dalokkal kisérik. Rendesen csak nők énekelnek, még pedig úgy, hogy egyik előénekel egy sort, a többiek a kiséretből utána. A duda, mai napság már gyakran a hegedű is, csak láb alá játszik. Igen messze vinne, ha e jellemző, de költőileg kevésbbé értékes költeményekből is mutatványokat közlenék.

A boldog vőlegény azt mondja menyasszonyának egy nótában:

Neked olyan szép szemed van,
Énnekem hűséges szívem.
Szivem, kezem néked adom,
Tenyeremen hordalak majd.

De a férjhez menő jó leányt minden sajnálja elhagyott otthonában.

Nyár van, szép verőfényes nyár.
Kis pacsirták csicseregnek,
Lombbal rakva mind a galyak.
Lomb a fán, pázsit a földön,
Zöld harasztok a ligetben.
A fenyő ring a rétszélen,
Vizmosásnál nyirfa suttog,
Alma mosolyog az ágon,
Mogyoró a sík fenyéren
S benn a házban szép leányzó.
Tűnik a nyár, ősz közelget.
Letarolva a liget már,
A fenyőt késsel lemetszék,
Fejszeéltől dől a nyirfa,
Dér leráz mosolygó almát,
Mogyorót lesujtja villám
S elviszi a lányt egy férfi.
Sirva áll a rét, mezőség,
Epekedve erdő fái,
Apja csikai nyeritve,
Anyja üszői busongva,
Bőgve már a testvér nyája
Az ő hű etetőjére,
Az ő hű itatójára,
Az ő hű gondozójára.
Hisz korán reggel vidáman
Ment az istálóba mindig,

A pajtába sietett el.
Nem is sejtett anyja róla,
Nem is sejtett apja róla.
Két kezével oszta szénát,
Zabot önte két kezével
És vizet mert a vödörbe.
Kutató szemével anyja,
Apja soh'se lelt hibára.

Persze ott sem mindig boldog a házasság, akárminő meggondoltan köttetett is. Egy dalban a férj így panaszol:

Hogyha kenyérsütni tészem,
Szétszórja a vak a lisztet,
Mintha tiszta bolond volna.
Fájdalommal látom én ezt;
Fájdalom, ha látják mások,
Szégyellem az idegentől.
Oh, hogy ezt el kell viselnem!
Hogyha kendert fonni tészem,
A szöszt össze-vissza tépi.
Ágyhoz nem talál a balga,
Lefekünni nem is készül.
Végre mégis intenem kell:
Jere, lelkem, jer az ágyba!
De ha ránk virrad a nappal,
Kukurékol a kakas már,
Hatszor is kukurékolhat,
A tyuk nyolczszor is kodácsol:
Ágyból ki nem kél a lelkem.
Végre mégis intenem kell:
Kelj az ágyból, kelj ki, lelkem!
Emelkedik, rühelőzik,
Felül, a fejét vakarja,
Vakarózik, dirmeg-dörmög,
Ámolyogva köti övét.

De tud ám az asszony is panaszolni:

Jaj de milyen férjet kaptam!
Oh, mi kedves, szép a lelkem!
Haza jön a korcsomából,
Béront, mint egy gonosz lélek.
Lángban áll az egész szoba.

A harisnyákat szemétre,
A czipőt utánok dobja.
Somfabot van a szobában,
A pad mellett fűzfapálcza,
Szérü mellett egy nagy furkos.
Kapja, a vállamra rakja,
A vállamra, a hátamra,
Csöngnek bele a bordáim.

Hanem ilyen elégedetlen hangulatú dal nincs is több a gyűjteményben. A boldog családi élet szól felénk mindenütt s az aggódó szeretet. Ilyen ez is:

Nem rég ifju nőt vevék el,
Két éve egy édes szépet.
Piros volt és szorgos, dolgos,
Szép fehér, gyönyörrel teljes,
Oly vidám, oly vidorító,
Olyan friss, örömre hívó,
A zöld rétre mentem én ki,
Feleségem is velem jött.
A füvet gyorsan kaszálta,
És vidáman gyüjtögette.
A rendeket rendbe szedte.
Egyszerre a térde reszket,
Csak inogni kezd a lábán.

Kétségbeesve fut az öregebb asszonyokhoz s kér tőlök tanácsot. Azok nagy bölcsen kitalálják, mi baja van a fiatal menyecskének s babonás enyhítő italt rendelnek.

Ha távol kell lenniök egymástól, egymásért epekednek.

Messze ment el az én szépem,
Reválon túl feleségem.
Ha beteg, Isten segítse;
Hogyha jól van, hála érte!
Enyhe szellő üdvözölje,
Az ég okos lelket adjon,
A folyó követem légyen,
Panaszát enyhitse harmat,
Mig utána mehetek majd.

Az asszony meg messze-messze, talán csatába távozott férjét széltől, víztől, fellegtől stb. köszönteti s így sóhajtoz:

Hónapokig nem láthatom,
Heteken át nem hallhatom.
Hány éjszaka háltam véle!
Hányszor varrtam köpenyegét
És keresgéltem fejében!

S panaszolva, hogy mennyi erdő áll közöttök, kéri a jó Istent: oltalmazza őt.

Számos dal van, mely az özvegyen maradt nő bánatát zengi. Ilyen:

Férjem volt, hogy ide jöttem,
Elmegyek most, férjem nincsen!
Olyan ifjan ment alunni,
Itt hagyá e szép világot.
Viruló ifjan helyeztem
Szépemet a koporsóba.
Kivitték szegényt az ajtón,
Ablakon kiment szerelme;
Tova vitték út hosszában,
És utána hű szerelme;
Sírba tették drága férjem,
Elsülyedt szerelme véle.
Egyedül maradtam én el,
Sírja szélén itt zokogni.

Vagy:

Ha a kéjes est közelget,
Komolyan ünnep közelget,
Ágyba mennek mind a népek.
Jó apám az öregével,
Bátyám fiatal nejével,
Húgom a hites urával.
Én megyek csak sírva-ríva
Bánattal az üres ágyba.
Béfordulok, csak hideg fal;
Ha kifordulok, hidegség;
Oh olyan hideg az ágyfa!
Jőjj, halál! oh, de meghalnék!
Jőjj, pestis! de elpusztulnék!

A bánatos hangok közűl azonban ki-kitör az örök életbe vetett bizalom s a hit, hogy egykor egymást viszontlátni fogják. Pedig a dal szerint legszerencsétlenebb az özvegy asszony:

Ha apátlan fiu sír-rí,
Könnyeiből kis kút válik;
Ha anyátlan lányka sír-rí,
Könnyeiből forrás válik;
Ha egy szolga kezd zokogni,
Könnyeiből tócsa válik;
A hol árva leány sír-rí,
Könnyeiből egy tó válik;
De ha özvegy asszony sír-ri,
Nagy folyó lesz könnyeiből.

De hagyjuk el e bús képeket! Elkészítvén a maga fészkét az új család, férj és feleség vállvetett munkával törekednek saját jólétök előmozdítására. Munka és szorgalom életelemök. Háztartásukat rend és tisztaság jellemzi. Gyermekeiket gonddal és szeretettel nevelik. Az észt értelmes nép. Aránylag sok iskolájuk van s csaknem minden háznál van egy pár vallásos könyv. Hunfalvy tanusága szerint a gyermekek szeretnek tanulni. Olvasni sok vidéken csak a szülék, különösen az anyák tanítják őket, a járó-kelő tanító arra ügyelvén fel, a mint sorban meglátogatja a széjjel lakókat, hogy a tanítás helyesen történjék. Azután legfelebb két évig jár a gyermek iskolába, írni és egyebet tanulni. A községek szétszórt tanyákból állván, rendesen igen messze kell iskolába járniok. Néha egy hétre való eleséget visznek magukkal tarisznyájokban s a szomszéd parasztoknál hálnak. A szülék gondja és szeretete gyermekeik iránt igen kitűnik a sok gyermekdalból és meséből is. Számos himbáló,- számláló,- bölcső-dallal stb. találkozunk. De legérdekesebbek az apró verses mesék, melyek legnagyobb részben állatmesék. Csak ritkább az olyan, mint *A szolga jutalma.* Mindig jómódú, gazdag embernél szolgál. Bérül először egy juhot kap bárányával, de nincs vele megelégedve. Tovább szolgál. Másodszor egy disznót hét malaczával, harmadszor tehenet borjával, negyedszer egy gebét csikajával, ötödször urasági házat telekkel, hatodszor egy királyságot. Egyikkel sincs megelégedve. Végre egy aranylánczos leányt. Evvel már megelégszik.

Legtöbb azonban, a mint mondottam, állatmesékre, refrainszerűleg folyvást ismétlődő sorokkal, a minthogy az észt dal általában kiválólag kedveli az ismétléseket. Ilyen:

Kis gidócska, gödölyécske,
Tengeren túl menj a síkra,
Hozz halat a kis gyereknek.

Kis gidócska, gödölyécske,
Hegyen át menj az erdőre,
Hozz bogyót a kis gyereknek.

Kis gidócska, gödölyécske,
A sövényen át a kertbe.
Hozz almát a kis gyereknek.

Kis gidócska, gödölyécske,
Küszöbön át a konyhába!
Hozz kalácsot a gyereknek.

Kis gidócska, gödölyécske,
Fellegekbe föl, rohanj csak!
Csillagot hozz kis gyereknek.

Vagy:

Lisi, lisi, kis pacsirta,
Hol van aranyos fészkecskéd ?
Eresz alatt nyárfa ormán.
Egy öreg tölgy tetejében.
Hova lett a tölgyfa, hova ?
Egy öreg ember levágta.
Hát az öreg ember hol van ?
Ő bizony szegény meghalt már.
Hol temették a szegényt el ?
Szántóföldön sírba tették.
Hát a sírja hova lett már ?
A virágok eltakarták.
S a virágok hova lettek ?
A lányok leszakitották.
És a lányok hova lettek ?
Hegytetőn egy kőre ültek.
Hát mi lett a kőből aztán ?
Viz lemosta követ onnan.
És a viz hová lett aztán ?
Fekete tehén felitta.
Fekete tehén hová lett ?
Egy tagló agyon ütötte.
Hát hová lett oszt a tagló ?
Egy nagy medve összetörte.
És hová lett a nagy medve ?
Makkot szedni zöld erdőbe.

Medvét fogni hát ki ment el?
Új szekéren ordas farkas,
Kotló két picziny csibével,
Kocza hét kis malaczával,
Egy juh szép báránykájával,
Kecske tarka gidajával:
Medve-fogni mind elmentek.

Érdekes az állatok háztartása is. Az egyes teendők önkényüleg látszanak kiosztva lenni. De meglehet, van valami, a tudomány által még nem ismert rendszeresség a dologban. A disznó pl. más népek meséiben is előfordúl mint szántó.

Széles földet hej, ki szántja?
A disznó az, a ki szántja.
Ki veté be maggal gyorsan?
Varju, gyorsan az veté be.
A rozsot hogy széjjel szórta,
És a rozs a mint megérett,
Hát ki ment el learatni?
Róka jött, hogy learassa,
És ki ment kévét kötözni?
A veréb kötözni jött el.
Hát a szérüre ki vitte?
Szérüre a bögöly vitte.
És ki vette által tőle?
Tőle szúnyog vette által.
Hát ki csépelé ki aztán?
Kis madárkák csépelék ki.
És ki szórta föl a búzát?
Bolha szórta föl serényen.
Hát ki rostálta meg aztán?
Kis galambok rostálták meg,
A kacsa malomba vitte.
S hogy a lisztet haza hozták,
A rókáknak megsütötték,
Megsütötték a tyukoknak.

Gyakran találkozunk állatlakodalmakkal is. Ilyen pl.:

Hajrá, hajrá, patkánylakzi!
Patkány lányát eljegyezte
A menyét legifjabb fia,
Lakodalmi sok vendég jött,

Csupa magas, úri vendég:
Farkas büszkén nagy csizmában,
Medve durva faczipőben,
Az ökörszem ónszánkában,
Varju uram rézszekéren,
Daru aranysarkantyúval,
Szarka szürke köpenyegben.

Máskor meg az állatok sört főznek:

Hej kakaska, hej tyukocska,
Hadd kaparjunk fogadásból!
Lépjünk gazdagok csürébe,
A szegények szérüjébe,
Szűkölködők polyvájába.
Hadd kaparjunk, kapirgáljunk!
Egy szem nékem, egy szem néked,
Zsákvivőnek a harmadik.
Gyorsan! Így! Most az a kérdés:
Mint jutunk el a malomba?
Szedjünk össze sok afonyát,
Hengergessük a malomba,
Főzzünk pompás sört belőle.
Faczipő lesz majd a teknő,
Egy tojáshéj a főzöüst.
Szalmaszállal szürcsölgetek,
Tű fokán kotolni kezdek.
Vendégül hivom a darvat,
Daruasszonyt segitségül.
A darú kész énekelni,
Daruné folyton nevetni.
Az ökörszem csak csodálta,
A veréb fejét csóválta.

Különböző változatokban más népeknél is ismeretes a következő:

Isten jó nap, kecskebak te!
— Fogadj Isten, édes gazdám!
Hova, hova, kecskebak, te?
— A malomba, a malomba, édes gazdám.
Hogyan őrölsz, kecskebak, te?
— A szájammal, a szájammal, édes gazdám.
Hogy viaskodsz, kecskebak te?
— Szarvaimmal, szarvaimmal, édes gazdám.

Mivel söpresz, kecskebak, te?
— Szakállammal, szakállammal, édes gazdám.
Mivel élsz oszt, kecskebak, te?
— Fűzlevéllel, fűzlevéllel, édes gazdám.
Hogy kiabálsz, kecskebak, te?
— Mek-mek, mek-mek, édes gazdám.

Ismeretes a nyúl panasza s furfangos védekezése:

Jaj, jaj! én szegény nyúl!
A vadász puskája durrant,
A kutyái meg csaholtak,
Engemet elfogtak.
Elfogtak, szakácshoz vittek,
A szakács hideg kamrába.
Ide-oda ugrándoztam
S kezdém a szakácsot kérni:
Aranyos, zsiros szakácsom,
Ne süssél meg forró zsirban!
Hiszen úgy se tészek nagy kárt:
Őszszel zsenge búzát eszem,
És tavasszal zsenge rozsot,
Télen oltványt rágicsálok.

Sokkal igazabb a csíz panasza:

Az ökörszem s fűzek csíze
Veszekedett fűzbokorban.
A vadász jött fegyverével,
Csövét arczához emelte
És seréteit kilőtte.
Az urához vitte őt el,
Ura a szakácsnak adta.
Kérni kezdé a szakácsot:
Aranyos, zsiros szakácsom,
Hát mi rosszat művelék én?
Vizet ittam a levélről,
Rovarokat szedegettem.

A madarak is tudják jól, mikor vannak a leánynézők s mikor nem ügyelnek rájok.

A mocsárhoz szállt a daru,
Átkozá a szűz leányzót,
A bogyókat ki leszedte.

És felelt a varju rája:
Oh, ne átkozódjál, daru!
Eljön a nyár, ősz is eljön,
Ifju legény jár a lányhoz.
Legelőről elmegy a kos,
Nedves tarlón az üsző jár.
Tele lesz a csíz bendője
És a szajkó begye tele.
Varju hasa is tele lesz
S a farkasnak nagy bendője,
Hosszu farkú rókáé is.
Még az ökörszemnek is jut.

A következő a kis állatok káröröménak dala:

Disznóoldalas a szögről
S sonkák csüngöttek le róla.
Jött a szögletből a macska,
Farkinczáját kunkorítva.
És megette mind a húst ott,
És megette mind a sonkát.
Szögletből kinyúl egy korbács,
Jó kettőt húz a macskára.
Fut a macska bé a kútba,
Hosszu farka lóg a vizbe.
Megmondottam a gazdának,
Gazda meg a szomszédoknak.
Ropogott a lenkötél már
Ropogott a kenderkötél,
A mint a macskát kihúzták.
Gúnyolódtak az egerek,
A patkányok meg nevettek.
Várj csak jó mag, várj csak macska!
Rúdra kerül még a bőröd.
Hol van az én öt testvérem?
Hát karcsú kis menyem hol van?
Hol van nyolcz nemes sógorom?
Mind a macska nagy hasában,
Mind a macska bendőjében.

E mesék számát könnyű szerrel meg lehetne tizszerezni. De legyen elég ennyi. Hanem aztán a gyermekek is hálásak szüleik iránt. A lány így tünődik:

Mivel hálálhatom én meg
Jó anyámnak fáradságát,
Jó anyám hű dajkálását,
Hogy kezében hordozgatott,
Altatgatott, babusgatott?
Álmatlan töltél sok éjet,
Szomjan ültél reggelente,
Étlen értem délebédkor,
Falatot se ízelitve.
Nézőt hivott gyermekéhez,
Könnyeit hogy felszáritsa.
Bárány bére a nézőnek,
A javas asszonynak kecske,
Szürke ló a bűbájosnak.
Pedig tréfából zokogtam,
Sírtam-ríttam úgy ok nélkül.
Megköszönhetem-e szájjal?
Szóval meg-e köszönhetem?

S az Istenhez, Jézushoz és Máriához könyörög; az ők oltalmába ajánlja anyját. Máshelyütt szintén felsóhajtozván, hogy meghálálhatja-e anyja sok fáradságát, gondját, azt mondja:

Te nevelted föl a lánykát.
Kötődben vivéd mezőre,
A batyúba göngyölitve,
A kereszt alá fektetted,
Hogy szellő se érje arczát,
Az eső rá ne csöpögjön,
Zivatar hozzá ne férjen.

Különösen kitünik a szülők iránt való szeretet s a szülék után való bánat az árvák dalaiból. Ilyen:

Égerfáról hull a lomb le,
Hull a nyirről a levél már;
Szakad a lomb a nyárfáról,
A tölgyfáról, im, alá foly;
Törik a galy a szilfáról,
A fenyőről száraz ágék.
Oh, az én sorsom se enyhébb,
Az életem nem vidámabb.

Vagy:

Ha a kéjes est közelget,
Illatos szép alkonyat jön,
Haza mennek mind a szépek,
Otthonába mindenik megy.
Hova menjek én apátlan,
Hova menjek én anyátlan,
Én szegény születlen gyermek?
Durva kőhöz, a fatörzshöz,
A fatörzshöz, a fenyőhöz,
A nemes nyír karjaiba,
Régi nyárfa sátorába,
Karcsú éger kebelére?
Nyirfa nem vesz karjaiba,
Rezgő nyárfa sátorába,
Karcsú éger kebelére!
Hova menjek, hol maradjak?
Hova hajtsam fejemet le,
Lábamat hová tegyem le?
Oh, én jó, szelid anyácskám,
Kék fonált bocsáss le nékem,
Vess alá piros kötélkét,
Nyújts le nékem szürke szálat,
És emelj föl az egekbe!
Ott öröm lesz véled élnem.

Más helyütt meg a kesergő árva így végzi panaszát:

Oda vagy hát mindörökre!?
Nem, szavaid megmaradnak.
Elhalványult-é szerelmed?
Nem, szerelmed nem halványul.
Elvesztél e mindörökre?
Nyájas arczod el nem veszhet,
Csak koporsód leve hamuvá,
Porrá csak halotti gúnyád.

Meghatóan szól az árva:

A nagy Isten mért teremtett
Nyomorultat a világra,
A világnak csúfságára!
Volnék inkább lőcs apámnál,
Járom az apám üszőjén,
Egy zsup-szalma testvéremnél

Vagy pedig anyámnak széke!
Én szegény nyomorult gyermek!

Aztán fájdalmasan panaszolja, hogy az idegenek kiabálnak:

Üssétek csak az apátlant,
Üssétek csak az anyátlant!
Nem volt ennek soha apja,
Anya nem hozá világra;
Valami nyírfajd hozá őt,
Egy vén varju költötte ki.

Visszautasítja és sír, a hol csak egy szögletet talál.

Benső, szeretettel teljes viszony van a testvérek közt is. A szeretők is gyakran testvér-névvel szólítgatják egymást. Jellemző egy pár elbeszélő költeményben, hogy a harczból visszatérő ifjut nem ismeri meg apja, anyja, anyja, bátyja, de meg leánytestvére.

Az észt, mint földmívelő nép, élete legnagyobb részét a szabad természetben tölti. Élénk érzéke is van a természet szépségei iránt. Dalai, a mint arról tán már eddig is meggyőződött az olvasó, tele vannak finomul ellesett apró vonásokkal. De vannak teljesen önálló évszaki dalaik is. Ilyen a tavaszról;

Bimbók diszétől ragyogva,
Énekel, csacsog az erdő,
Lakodalmi öltözetben.
Eltemette fű a havat;
A patak jegét a sugár
Felolvasztá, újra csobban,
Hullámgyűrük ringatóznak.
Nap a fecskét ide csalta,
A pacsirtát felzavarta.
Az eső csirázó magvat,
Ime, új életre zsendit.
Csira sarjad, bimbó fakad,
A ligetet hogy diszitse.
Lányka, szép szelid leányka,
Menj ki, menj legeltesd nyájad,
Hajtsd ki, hajtsd ki a mezőre,
A virágos rét gyöpére.

Vagy:

Újra rezg a rezgő nyárfa,
Újra zöldel ingó éger

Messzenyúló lápközépen,
Elterülő pusztaságon.
Föl leányok, föl legények!
Ágakat tördelni menjünk!
Zsenge sarjat metszegessünk!
Törd az ágat kis leányka,
Törd az ágat, mesd a sarjat!
Ám fa sudarát ne bántsad;
A madárkák helye légyen,
Zsámolya a kis galambnak;
Rajta fecske ringatózzék,
A kakuk hadd énekeljen!

Ilyen ez a nyári dal:

Újra ing a lomb a fákon,
Lomb a fákon, fű a földön,
Zöld harasztok a ligetben.
A fenyő ing a rétszélen,
Szakadék fölött boróka.
Nyerit a ló, kis csikóját
Hijja, messze elmaradt az.
Rétre menni kész a kasza,
A fenyőre éles fejsze,
Borókára a szekercze.

Vagy:

Ide, ide, jó kacsáink,
Kis libácskák, üljetek le!
Mint a juhnyáj a kút mellett,
Mint a marha hűvös érnél,
Ökrök a forrás tövénél,
A bikák a trágyadombon,
Vörhenyes üsző a páston.
Ki eteti mind e nyájat,
Ki eteti, ki itatja,
Olyan bölcsen ki gondozza?
A jó nyár, a ki eteti,
Ő az a leggondosb szolga,
Ő az a bölcs felvigyázó.

Az őszről meg így szól a nóta:

Ha a kedves nyár közelget,
Jó meleg közelg ő véle.

Fák virága feslik, nyílik,
A leány szava szelid lesz ;
A csalogány csattogat rá
És kiáltoz a kakuk is.
Ha a nyár napjai tűnnek,
A madárdal véle tűnik,
Csalogánynak csattogása,
A kakuk kakukolása
És szelid szava a lánynak.
El-lehullt a fák virága,
Leszakadt a nyírfa lombja,
Éger lombja hulladozgat.

A téltől nem fél az észt, nem haragszik rája, sőt örömmel kiált fel: essél friss hó, essél, essél, essél, a víg szánka hadd repüljön! Szereti a telet, mert ez a családi tűzhelyhez vezeti:

Oh, mikor megyek hozzájok,
Enyéimhez, édesimhez ?
Őszszel a folyam veszélyes,
Nagy esők szakadnak nyáron,
Bősz hullám zajong tavasszal.
A lovam biz ott maradna ;
Sátorom a zöld hegyek közt.
Jőjj el, oh tél, szép havas tél,
Egyengesd az útat nékem ;
Hadd, enyéimhez rohanjak,
Hadd rohanjak édesimhez.

A nép általában földmívelő lévén, dalai legnagyobb része is e körből való. Egy párbeszédes elbeszélő költeményben azt kérdi valaki a lánytól:

Ifju lányka, szűz leányka,
Gyönge ékes vállu lányka,
Szép fonatos haju lányka,
Kihez vágyakoznál menni ?
«Egy ifjúhoz mennék én el,
Kinek ajka édes-mézes,
Kinek szeme tüzes, fényes.»
Elmennél-e a takácshoz ?
«A takácshoz soh'se mennék,
Mindig lármás szövőszéke.»

A molnárhoz sem menne, mert mindig forog a malomkő, a kerék zakatol egyre s szemei tele volnának lisztporral; nem menne a számadóhoz sem, mert tipeg-topog, rezg a feje, a táskája lityeg-fityeg, sarkig lisztes a nadrága; de már a földmíveshez szívesen elmegyen, mert az szegény bár, de derék szorgalmatos és munkabiró.

Egy más lány meg így dalol:

Tele udvarunk almával,
A liget szederbokorral,
Jó szerencse adta nékünk.
Ágat török almafáról,
Vagy hát a cseresnyefáról
S nyájam legelőre hajtom.
Szól vezérürüm harangja
S oda jön egy szép legényke.
Noszpolyafa virágjából,
Lombjaiból, bimbajából
Ajándékát hozza nékem.
Boldoggá nem tész az arany,
Igy vagyunk mi boldogok csak.

A legény örömmel szántja földjét s dicsekszik:

Oh, én fürge, gyors marháim!
Ez a leggyorsabb pár marha.
Bőgve mentek föl a hegyre,
Szökdécselve a forráshoz,
Vigan oszt a barázdába.

Sok arató-dallal találkozunk, melylyel munkájokat fűszerezik. Az is szokás, hogy bevégzett aratás után a gazda víg mulatságot rendez az aratók számára. Mulatság után dallal búcsuznak el tőle ilyenformán:

Légy köszöntve, kedves gazda,
Légy köszöntve jó gazdasszony,
Aratóknak kik szerzétek
Ünnepnapot, egy vig napot!
Egy tinót leöltek gyorsan,
Melynek nyakán nem volt járom,
Száz évig nem lát csoroszlyát,
Tiz évig nem szánt egy holdat.
A mikor levágni kezdék,

Hogy megfoszszák életétől,
Ezer ember fogta tarkón,
Szarvait meg százan tarták,
Tiz az oldalán ragadta.
Ezer mázsa volt a húsa,
Száz hordót megtölte vére.

Van sok pásztordal; van favágó-dal is. Az észtek télen át sok fát fogyasztanak el, szükségleteiket korán beszerzik s nagy kazalokban rakják fel az udvaron.

A földmívelés mellett kedves foglalatosságuk a halászat. Nemcsak a tenger termi bőségesen a halat, hanem az a kétszáz kis tó is, mely az országban szét van szórva. Vannak tehát halászdalaik is. Ilyen ez :

Szent halat csak megfoghatnók,
Nagy jó isten teremtését! [1])
Kapnánk akkor sok oregont,
Sok oregont, sok menyhalat,
Nemkülönben jó csukákat.
Nagy lakomát laknánk aztán,
Ülnénk pompás vendégséget.
Tele lenne a tarisznyánk.
Adj, nagy Isten, jó szerencsét,
Száz halat hadd fogjak én el !
Oh te hullámzó vizecske,
Oh te inogó hajócska,
Fel ne borits, ki ne dobjál!
Ha e vizen ringatózom,
Lebegek, mint a madárka,
Mint a búvár tova úszom,
Hogy a halat kézre kapjam.
Széles homlokú sok sűgért,
Menyhalat picziny kis szájjal,
Melynek húsa ízes falat ;
Kő alatt a kutya-halat,
Szálkás kis hal, kín megenni ;
Van sok jóizű halacska,
Enni való pompás kis hal.

---

[1]) Mythologikus czélzás valamely szent halra, melynek hálóba akadása biztosítja a halászat sikerét.

A földmívelés és halászat mellett vadászgatnak. Azt mondja a vadász:

A lovas lovát dicséri,
Uraság a pompás sátrat,
Én meg tarka gyors kutyáim.
A szukám hat kölyköt vete:
Nyájőrök lettek belőlök
S karcsú, síma madarászók,
Magam a mocsárba mentem
És utánam jó kutyáim.
A ligetben nyirfajdokat,
Széles páston vadlibákat,
A lápszélen szalonkákat.
Fűzesben kacsákat lőttem.
És a zsákmányt kézbe véve,
Haza értem szerencsésen.
A szalonkák sóhajtoztak,
Vadlibák meg kiabáltak.
Czimborák, hej, útam végig
Nyirfajd-vérrel volt befestve,
Vadlúdvérrel az egész rét.

Mind e dalokból, melyekben különböző foglalkozásaikat éneklik meg, elégedettség szól felénk. Csak a német urak szolgáinak keserű a sorsa. Hunfalvy mondja, hogy az észt az urat, akár német, akár orosz, akár más nemzetbeli, *saks*-nak, szásznak nevezi. *Saks tuleb* = a szász jön, evvel a mondással ijesztgetik ma is a gyermekeket; *temal saksa liha* = annak szász húsa van, meg azt teszi, hogy buja. Ma már nem oly félelmesek, de azért elég bajt okoznak. A szolgák helyzetével különösen sok dal foglalkozik. Ilyen pl. ez:

Mindig résen áll a szolga,
Ide-oda küldözgetik.
Mint egy kengyelfutó rohan,
Bármilyen nagy zivatar dúl,
Hogyha vastuskók hullnak is,
Az eső csöbörrel omlik,
Az egész ég tűzbe borul.
S megmásitni, hej, nem lehet!

Vagy:

A padláson a kakas szól,
Kotló kotyog a padláson.

A szegény szolga sohajtoz:
Holnap a tojást szedik föl,
A vajat meg összegyüjtik!
Hallám őt és így feleltém:
Hallgass, hallgass, szolgagyermek!
Mások eszik a tojást meg,
Mások kenik a vajat föl.
Falatozz kemény szálkákat,
Vízi bogarat kapargass,
Szúnyogot fogj a falakról!
Felgyuladt a szolga lelke,
Korcsma felé vészi útját.
Csépeletlen a gabona,
A kévéket ki se oldja,
Ki se köti a gúzst rajtok,
Szép kalászok oldatlanok.

Más helyütt meg a szegény szolga fenyegeti a gazdát és gazdasszonyt, hogy ha nem fizetik ki a bérét, a mennyországban majd nyugtalanul fognak csavarogni, kezökben a rőf, hónok alatt a vég vászon [1]) s kérik, hogy álljon meg, hadd fizessenek. De már akkor késő lesz. Mit csináljon ő a bérrel szűz Mária kebelében?

Egy más dalban a szolgáló panaszkodik s a maga szorgalmával szembe állítja gazdája leányának tunyaságát.

Búzaföldre mék aratni.
Levágom a téres síkot,
Learatom a nagy földet,
Én szegény szolgáló lányka,
Bilincsekre vert szolgáló.
Menni, mindig menni kell csak!
Én legyek mindig az első,
Ha az égből tűz ömlik is,
Ha csöbörrel hull a zápor.
Napfelkelt elótt levágok
Már egy kévét avagy kettőt.
Tunya, rest a gazda lánya,
Öve nélkül ágyban alszik,
Puha párnán paplan alatt.
Vánkosára ragyog a hold,
Ágyára reá süt a nap.

[1]) A szolgák fizetése nagyobbára természetben jár ki.

Elkeseredett hangulatu ez is:

Hogyha este haza térek,
Nem beszél velem de senki.
Nem szól hozzám a gerenda,
Nem susog a födél zsúpja,
Kezet még a kályha sem nyujt,
A csöbör se fut nyakamba.
Érzéketlen áll a négy fal,
Érzéketlenebb lakója.
Némán áll ott minden szöglet,
Némábbak a ház urai.
Rosszul bánnak a szegénynyel.

Az észt, mint már fennebb említettem, igen tanulékony s fogékony a mívelődés iránt. Mégis régi pogány hitének számos töredéke él még a nép közt, részint eredeti alakjában, részint megkeresztyénesítve. Igen sok varázsló dallal, ráolvasással találkozunk, úgy hogy ezekből már egész külön gyüjteményök van.[1]) E mellett sok babonás szokásuk, szertartásuk, különösen sok babonás napjok van. A babonás napokról más helyütt a Boecler-Kreutzwald-féle gyüjtemény alapján már részletesebben szóltam.[2]) E napokhoz nemcsak különböző babonás hiedelmek, szertartások fűződnek, hanem különböző népszokások is, melyek rendesen dallal vannak összekötve. Így pl. Márton és Katalin napja előestéjén s húshagyó kedden házról házra járnak alkalmi dalokat énekelve, miért élelmi szereket (rendesen kalácsot) vagy egy kevés kenderszöszt kapnak.

A munkából fenmaradt idejöket kedélyes mulatozásra használják. Egész sereg társas játékot, táncznótát, találós mesét sorolhatnánk fel. De hogy a már is hosszúra nyult ismertetés végére juthassunk, ezek mellőzésével hadd álljon itt egy pár bordal. Ilyen a boros ember túlzott modorban való kifigurázása:

Felkelék egy reggel jókor,
Jókor reggel virradatkor.
Megmosdottam, fésülködtem.
Kóborolni az erdőbe

[1]) Mythische und magische Lieder der Ehsten. Gesammelt und herausgegeben von Fr. Kreutzwald und H. Neus. St.-Petersburg, 1854.

[2]) Szegedi Napló 1881. 264., 265. és 267. sz.-ban.

Mentem harmatos reggelen.
Im, a hegyek játszadoztak
És a martok enyelegtek.
Játszadoztak a hordókkal,
Enyelegtek a flaskókkal.
A patakba' csupa sör folyt,
Arra fordítám a szürkét.
Egy kancsóval, két kancsóval
Meriték s még egy pohárral.
S Jancsi egy kicsit becsipett!
Fejem egy göröngyre hajtám,
Lábam egy fenyőgyökérre.
Mert hát kissé tántorogtam,
Itt pihenni óhajtottam.
A sürűből jött egy tolvaj
És a szürkét ellopá, jaj!
Haza mentem nagy rohanva,
Ép apám jött szembe vélem.
«Hát fiam, miért kesergesz?
Koldussá nem tett a szürke.
Ki az ólból hozz egy másat,
Jászol mellől egy erősbet,
Ott belül van egy kövérebb.»
Ingerkedtek, gúnyolódtak:
Korcsmaajtó-nyitogató,
Korcsma padját melegitő!
Már ezután a szürkémet
S barna lovam nem iszom el.
Zacskómból csak az aprópénzt,
A tallér alul maradjon!

Ilyen:

«Jó barátok, jó druszáim,
A munkára, dalra készek,
Gyorsan, ha úgy hozza sorja,
Menjünk hát a szövőházba!»
Nincs időm bizony druszám, nincs.

Ép így feleli, hogy nincs ideje kaszálni, csépelni menni. De mikor az az ajánlat merül föl: menjünk hát a korcsmába, azt mondja: egy kis időt csak szakitsunk!

Egy más dal azt mondja, hogy mikor becsípnek:

Férfi ugrál sapka nélkül,
Főkötő nélkül az asszony,
A legények fél-csizmában,
Komlóillat a szobában,
Malátabűz egész házban,
Szalma szórva a padlón.

Találkozunk feles számú tréfás és gúnyos dalokkal is. Ilyen pl. ez a kötekedő vers:

Egy pipa van a szájában.
A pipában disznópiszka,
Pipa szára macska farka.
Mellén békanyál egy sorral.
A pofáján disznóserte,
Álláról lóg kutyaszőr le,
Szeme táján sűn tüskéje.
Állán egy pacsirtafészek,
Nyaka szintén egy tyúkfészek,
Elül egy szalonkafészek.

Minden nép költészetében ismeretesek az olyan dalok, melyekkel egyes vidék vagy helység lakosságát bosszantják. Ilyen:

Ki ne szeretne Wierlandban
Élni a fenyvek hűsében,
S Harriennek tölgye árnyán?
Kevés vize, sok buzája.
Gond nélkül süldő kövér lesz,
Kakas nélkül költ a tyuk ott,
Gácsér nélkül a sok récze,.
Domború a lány férj nélkül.
Férfi sapka nélkül kóvályg,
Főkötő nélkül az asszony,
A legény lyukas csizmában.

Más helyütt meg a leány dicsekszik vőlegényével, de a nóta ellenkezőt mond róla:

Flótát készít vőlegényem,
Hárfakészitő kedvesem.
Fuvolával visz fekünni,
Hárfaszóval kamarámba.

Párna alatt a flótája,
Paplan alatt a hárfája
Hogyha reggel majd felébred
S én még alszom, fölkelt szépen.
Elé vészi fuvoláját,
Paplan alul a hárfáját.
Fuvoláját fújja szépen,
Megpenditi a hárfáját:
Fel madárkám, tehenet fejj,
Fel galambom, hajtsd ki marhánk!
— Ostort készit vőlegényed,
Korbácskészitő a kedves!
Ostorával visz feküuni,
A korbácscsal kamarádba.
Ostora a párna alatt,
Paplan alatt a korbácsa.
Hogyha reggel majd fölébred
És te alszol, fölkelt szépen.
Ostorát előkeresve
S paplan alul a korbácsot,
Igy beszél hozzád az ostor,
Igy beszél hozzád a korbács:
Föl, rest döge, tehenet fejj,
Föl, te lajhár, hajtsd ki marhánk!

Az észt nép sok küzdelmen ment keresztül; de e gyüjteményben nemcsak politikai dalt nem találunk, a mit a censura őrködése megmagyaráz, hanem harczi dalt is keveset. Ilyen mégis:

Oh, ha harczba' veszhetnék el!
Harczba' halni, nem betegen!
Ellenség előtt elesni
Hosszú fájdalom, kín nélkül,
Az elválás búja nélkül
S nem ragályos nyavalyában!
Elszunnyadni szebb a harczban,
A zászló előtt elesni,
Életét drágán eladni,
Nyilhegyétől földre rogyva!
S szebb, ha sírva szól a lányka:
Kedvesem virágkorában
Nyilt csatában ott esett el!

E gyüjteményben, mely a Kalewi poeg felfedezése előtt jelent meg, aránylag igen csekély számú elbeszélő költeményre akadunk, melyek jobbára mythologikus czélzatokkal vannak tele s részben a Kalewi poeg-hez tartoznak. Mindazáltal ezek fejtegetése már külön értekezés tárgyát képezhetné.

A fennebiekben czélom volt az észt népdalköltészetnek lehetőleg hű képét adni. Ha az olvasó nem talál bennök annyi élvezetet, mint a mennyit én találtam, nem az észt daloknak rójja fel, hanem az én erőtlenségemnek.

Körmöczbánya. Dr. VERSÉNYI GYÖRGY.

Julianus császár.

A serről. Anth. Pal. IX. 368.

Micsoda Bacchus ez itt? A valódira mondom, előttem
Nem te, csupán csak is a Zeus fia ismeretes.
Bakszagú vagy te, amaz nektárszagú. Téged a kelta
Árpából kotyvaszt: mert neki szőleje nincs.
Demeter fia vagy, nem Zeus fia, Nysa neveltje.
Nem Bakhus, Bakbűz a te valódi neved.

Ford. P. T. E.

Vegyesek.

— **A történeti czélzások Sophocles tragoediáiban** czím alatt közölt 1881-ben *Braitenberg* egy programmértekezést (Neustädter Staatsgymnasium), melyben egy már *Schöll*, *Kalster* és *Kotek* által is tárgyalt kérdéssel foglalkodik. Kiemeli és méltányolja a tragœdiák azon helyeit, melyek kétségtelenűl történeti czélzásuak; visszautasítja Schöll azon nézetét, mintha Soph. azért írta volna Antigonéjét, hogy Periclesnek Aspasiához való viszonyát igazolja; és végűl arra az eredményre jut, hogy Sophoclesre a korszak, melyben élt, kétféle tekintetben volt befolyással: egyrészt t. i. a mythos választása, kezelése és átalakítása, másrészt az egyes dictiók, képek és fordulatok tekintetében.

SIMAI KRISTÓF «IGAZHAZI»-JA.

I.

Simai Kristóf azon írók közé tartozik, kik kitartó lelkesedéssel munkálkodnak a nemzeti irodalom emelésén, de csekélyebb tehetségekkel lévén megáldva, csak saját koruk napi igényeit elégítik ki műveikkel. A magyar irodalom különösen a múlt század utolsó és a jelennek első tizedeiből mutathat fel számos ily közmunkást, midőn magyarul írni is érdem volt. Ekkor élt és munkálkodott sikeresen Simai is. A nem sokára bekövetkezett jobb kor azonban teljesen elfeledte nevét és műveit. De az irodalomtörténetnek nem szabad őt feledni; mert Simai működése nálunk a dráma- és a szótárirodalom terén, kifelejthetetlen mozzanat mind a két irodalmi ág fejlődésében.

Simai Kristóf 1742-ben született Komáromban, [1]) s ugyanott végezte nagy részben tanulmányait is. 1765-ben a kegyesrendbe lépett s a szokásos próbaidőt Privigyén töltötte ki. 1768 és 69-ben Nagy-Kanizsán találjuk, mint a latin grammatica tanárát. Ezután Nyitrán elvégezte a bölcsészeti tanfolyamot, majd ismét folytatta tanítását Kecskeméten és Kalocsán. Erre theologiát hallgatott, s aztán Pesten, majd másodízben Kecskeméten ékesszólástant és költészettant adott elé. Itt 1778-ig maradt. Ezen időtől fogva öt éven keresztül Kassán elemi iskolai és rajztanító volt, majd egyedül rajztanító 1791-ig. Ekkor átment Körmöczbányára, s ott 1829-ig, tehát 38 évig tanította a rajzot és az építészetet, és pedig, mint suffragiumában olvashatni, «mindig teljes egészség és közhelyeslés mellett». 1829-ben előhaladott kora miatt kénytelen volt nyugalmaztatását kérelmezni, mire már előbb is sürgették a fáradhatatlan aggastyánt barátai és tisztelői, de mit ő tenni nem akart, míg ereje engedi. Kérelmét, teljes évi fizetésének föntartása mellett, teljesítették; a magyar király pedig aranyérdempénzzel tüntette őt ki. — Életének utolsó négy évét jobbára Selmeczbányán

---

[1]) Horányi hibásan teszi Simai születési évét 1744-re, mert ez 1833-ban 91 éves korában halt meg. L. Scriptores Piarum Scholarum etc. Budae, 1809. II. 672.

töltötte, soha nem szűnő irodalmi munkásság mellett. 1833. julius 14-én szélhűdés érte, melynek áldozata is lőn egy rövid óra alatt.

Ez Simai életének váza. Csendes, zajtalan munkásság ezen hosszú életnek fő jellemző vonása, s csak egy szenvedélye van: a hazaszeretet, mely fáradhatatlan tanításban és irodalmi munkálkodásban nyilatkozik.

Simai már kecskeméti tanársága alatt írt színművet, melyet tanítványai által adatott elé. Mint maga írja: «Számosan javallották jelenlételeikkel.» Ezt a színművet aztán ki is adta «Mesterséges Ravaszság» czím alatt, 1775-ben. Előszavában a többi között így szól: «Első zsengéje vala ez igyekezetemnek, mellynek, hogyha betsét fogom látni, azon lészek, hogy többeket 's jobbakat is mulatságodra szerezhessek.»

Ezen igéretét Simai Kassán váltotta be, hol B. Szabó Dávid-, Bacsányi- és Kazinczyhoz csatlakozván, öt újabb darabot adott, melyekkel kiválóan az akkor keletkezett magyar szinpadon törekedett érezhető hiányt pótolni.

Simai színművei a következők:

a) *Mesterséges Ravaszság.* Vígságos Játék, melly a múlatságokban gyönyörködőknek kedvekért szereztetett, és kibotsátatott.» Név nélkül. Pesten, 1775. — A mű öt *szakaszból* áll, melyek *kimenésekre* oszlanak. Fordítás-e vagy eredeti, eddig nem tudom; valószínűbb az első.

b) *A váratlan Vendég.* Vígságos Játék, három felvonásban. Prof. Simay (!) Kristóf által. — Megjelent a Magyar Museumban (Pest, 1788, 89), felvonásonkint. — E darab *Plautus* után készült, mint előszavából láthatni, és pedig annak «Mostellaria» czímű műve után.

c) *Igaz-házi, egy kegyes jó atya.* Múlatságos Játék öt felvonásban. Szerzette Simai Kristóf, k. o. p. (kegyes oskolabéli pap). — Kassán, 1790. Budán is, ugyanakkor. — E darabról alább bővebben lesz szó.

d) *Zsugori, telhetetlen fösvény ember.* Víg-Játék öt felvonásokban. Mellyet Simai Kristóf, k. o. p. ama híres frantzia költő, *Molière* után készített. — E mű Endrődy Magyar Játékszíne első kötetének második darabja (Pest, 1792).

e) *Házi orvosság.* Víg Játék három felvonásban. Mellyet Simai Kristóf, k. o. p. *Weise (?)* utánn készített. — A magyar Játékszín

negyedik kötetének negyedik darabja. — Weise valószínűleg *Weisse* helyett áll.

f) *Gyapai Márton, féleség-féltő gyáva lélek.* Mulatságos játék három felvonásban. Simai Kristóf, k. o. p. által. Budán, 1792. — Minden valószínűség szerint szintén fordítás; de eredetijét eddig még nem ismerem.

A színműiráson kívül Simai szótárirással foglalkozott. E téren maradandóbb érdemeket szerzett magának. 1808—10. jelent meg «*Végtagokra szedetett Szótár*»-a 2 kötetben, Budán. Rímtár akart eredetileg lenni, de mint ilyen hasznavehetetlen, már csak azért is, mert azóta sokat változott és fejlődött a magyar rímtan. Annál becsesebb azonban a felölelt anyag és számos, másutt meg nem lelhető szó miatt.

Ezenkívül maradt Simaitól kéziratban egy szótár, melyet ő maga «*Nagy Szótár*»-nak nevezett. Kár, hogy nem egész, s hogy nem jelenhetett meg. Csak N-ig tisztázhatta le a munkás ősz, azon túl egyes levelekre van írva. Ezen szótár roppant gazdag. Az akadémia zsebszótárát készítő bizottság használta munkálkodásában.

Élete végén még egy mondhatatlan öröm várt Simaira. Az újonan keletkezett akadémia levelező tagjának választotta. Évei súlya daczára is lejött ekkor Pestre, hogy jelen lehessen az augusztus 28-án és 29-én (1832) tartandó nagy gyűlésen, s hogy láthassa a valóságban, miért hosszú életén át, mint annyi más, fáradott és epedett. — Szerzetestársai megindúlva tekintettek rá, ki «egy elmúlt homályos kor egyik világító neve volt: de egy derültebb korban világa elhúnyt».

Simai felett Toldy tartott emlékbeszédet (Emlékbeszédei, I. 17—26).

II.

Simainak legnevezetesebb színműve «Igazházi». E darabot *Toldy* eredetinek tartotta. «Az első *eredeti* darab», így szól, miután röviden vázolta a magyar színügy küzdelmeit, «mely színre jutott, a piarista Simai Kristóf Igazházia volt, melylyel Bessenyei Philosophusa, és Endrődynek Dugonics után dolgozott Arany Pereczei vetélkedtek. A többi darab mind fordítás» sat. [1])

[1]) A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig. 2. kiadás, Pest, 1867. — 451. l.

Toldy azonban tévedett, mert «Igazházi» egy német vígjátéknak meglehetős hű fordítása. Már Endrődy is említi ezt: «Igazházit fordította Simai Kristóf.» — A darab két czímen fordul elő, «Igazházi, egy kegyes jó atya», és «Igazházi, a jó polgármester» czímek alatt; mindkettő megfelel a darab tartalmának, de az utóbbi némileg a német eredeti czímhez ragaszkodik. — *Dux Adolf*, úgy látszik, ismerte a német művet; szavai azonban épen nem határozottak.[1]) A *Gyulai* drámatörténeti előadásairól kiadott kőnyomatú ívekben az eredetit: «Der treue Bürgermeister»-nek mondják; ez téves, mert ennek «Der Bürgermeister» a czíme, és szerzője A. F. Graf von *Brühl.*

Brühl Frigyes Alajos gróf, a hírhedt miniszternek legidősebb fia, 1739-ben született Drezdában. Miután sokat utazott, s jó ideig mint katona szolgálta az osztrákokat, majd pedig Szaniszló lengyel királyt, — 1785-ben alsó-luzácziai jószágára, Pförtenre vonúlt vissza, hol zenével, tudományos és drámai munkássággal töltötte idejét. Meghalt 1793-ban Berlinben. Művei: *Theatralische Belustigungen,* Dresden, 1785—1790 (többnyire franczia minták után); (névtelen). *A párról,* Pförten, 1786; francziára fordította *Meissner Alkibiadesét,* sat. — «Das Findelkind» czímű darabját is lefordították magyarra, «Talált gyermek» czím alatt.

Mi a «Der Bürgermeister» czímű darabját illeti, erről kevés jót mondhatni. Aligha arathatott valamire való sikert a németeknél, kiknek akkor már remek színirodalmuk volt. Az egész nem egyéb egy beszélgetésekbe öltözött historiánál. Van mindazáltal bizonyos vonás a főhősben, mely a népi közönség előtt kiválóan kedvessé teheti: s ez törhetetlen igazságérzete, melyet egy koldússal szemben is teljesen érvényesít.

Ez, s hogy Simainál a fordítás gördülékeny s a nyelv sokszor igen élethű: nézetem szerint különösen oka annak, hogy a kezdő magyar színpadon «Igazházi» annyi sikert aratott. Mert egyéb jó tulajdona a magyar darabnak sincs, s hiányzik belőle még az is, mi talán maga is kedveltté teheti vala a közönség előtt, s minek hiányát a magyar közönség nem szívesen nézte el: a *teljes magyarosítás.* Simai darabjában csak a nevek magyarok, a viszonyok azonban néha idegenszerűek, legtöbbször színtelenek, épen mint a német műben.

---

[1]) «Aus Ungarn» czímű művében l. a magyar színügy történetét.

De lássuk körülményesebben «Igazházi» viszonyát eredetijéhez.

A német darab meséje a következő. *Első felvonás.* Néhány rabló arra kényszerít egy koldúsfiút, hogy világítson nekik egy templomban, melyet ki akarnak rabolni. Míg benn időznek, a templom másik oldalán Heller, verbunkos katona, ki kissé ittasan jő a korcsmából, beleütközik Gotthelf koldúsba. Heller ettől megtudva, hogy előbb katona volt, megmaradt pénzével megajándékozza s fogadást teszen magában, hogy ezentúl jobb lesz. — A rablók jönnek zsákmánynyal megrakodottan. Nem tudva, hogy a közelben Gotthelf fekszik, elárulják találkozásuk helyét. — Henrik, a koldúsfiú, jő atyjához, egy kehelylyel. Egymást felvilágosítják a rablók iránt, s Henrik kötelességévé tétetik az esetet a hatóságnál följelenteni. Beszélgetés közben Gotthelf elmondja fiának élettörténetét; hogy azon városba való, melyben jelenleg időznek, s még egy tesvére van; hogy vásott és kalandvágyó természetétől ösztönöztetve Francziaországba ment katonának, itt azonban igen szerencsétlen volt; hogy aztán Hollandiába vetődött, itt kapitányságig vitte, megnősült, de esztelen pazarlás miatt tönkre ment, neje bujában halt meg, ő maga megsebesült a harczban s fogságba esett; ezalatt béke köttetvén, egész csapata elbocsáttatott; ő maga ennyi csapás után már csak egyetlen fia látása után vágyódott; útközben rablók utolsó pénzétől is megfosztják, de fiát megtalálja, kivel sok viszontagság után szülővárosába ért, hol fivére magas tisztviselő. — Rendőrök keresik a rablókat. Gotthelf a hatósághoz küldi fiát. — Britzstein hadnagynak Heller elbeszéli éjjeli esetét, s viszont a hadnagy elárulja, hogy a polgármester leányát akarja megszöktetni, anyja tudta és beleegyeztével.

Második felvonás. Blasdorf polgármester Gáspár szolgájával való beszélgetés közben kitünő igazságérzetéről tesz tanulságot. A hivatalos szolga jelenti az éjjeli templomrablást. — Gáspár elárulja urának, hogy leányát meg akarják szöktetni. — A városi jegyző a polgármesterrel beszélget az éjjel történtekről, mi kegyetlen és gyáva jellemet tünteti ki. — A polgármester nejének közvetve tudtul adja, hogy tudja, miben törik fejöket, de meg fogja tudni akadályozni. — A polgármesterné gyalázkodik férje ellen, míg leánya bánkódik. — Heller jelenti, hogy az esteli menésre minden kész, mit a polgármesterné örömmel, leánya bánkódva hall. — Julis, a leány, Hellerrel való beszéde által rábíratva, elhatá-

rozza, hogy mindent megvall atyjának. Atyja szolgájának megparancsolja, hogy értesítse őt, ha atyja eljő a hivatalos szobából. Gáspár, a szolga, egy monologban keményen jellemzi a polgármesternét, mit ez, közbe jövén, meghall; egy ideig dúl-fúl, de aztán jobbnak látja pénzzel megnyerni a szolgát. Ez látszólag beleegyezik a megvesztegétésbe, de úrnője ellen akar azért azután is dolgozni. Heller jő s a polgármesterhez kívánja magát bejelentetni.

Harmadik felvonás. Henrik, a koldúsfiú, a polgármester előtt; a jegyző többet óhajtana tudni, mint a mennyit a fiú vallott; Henrik nagy nyugtalanságot ébreszt mind két férfiúban az által, hogy elmondja, hogy atyja a városba való és egy testvére él. Heller jő s elbocsátási és viselkedési bizonyítványt kér ura számára. A polgármester csak akkor igéri félig meddig, hogy teljesíti e kérelmét, miután Heller derékségéről győződött meg. — Gáspár jelenti, hogy Julis atyjával beszélni szeretne. — A polgármester az egész városban megtiltatja mindenkinek, hogy három napig lovakat vagy kocsit adjon idegen használatra. A jegyző türelmetlenkedik, mert ennek nem tudja okát. — Julis mindent megvall atyjának, ki bíztatja leányát, meggyőződve annak igaz szerelméről. — Julis Britzsteinnak ír ez iránt. — A polgármesterné leánya aggodalmait el akarja oszlatni. — Julis kevésbbé féli anyja, mint atyja átkától, de Gáspárt, ki anyját szidalmazza, rendreutasítja. Britzstein megtudja, hogy a polgármester nem ad neki viselkedési bizonyítványt, kocsisa felmond neki, levelet kap, mire dühösen a polgármesterhez ront.

Negyedik felvonás. A polgármester tanakodik Britzstein késlekedésén. Ez végre jő. Beszélgetésök eleinte feszült, de lassankint mind barátságosabb lesz, míg végre egymásban derék embereket lelve föl, teljesen kibékülnek, s Britzsteinnak Julis nőül igértetik. Julist atyja hallgatózásáért tréfásan megfenyegeti. — Heller hozza az öreg Gotthelfet, kit Julis megszán és megjutalmaz. — A polgármesterné dölyfösen sérti a koldúst, mit ez büszkén elodáz. — Julis anyjával tanakodik a megszökésen. — Gotthelf a polgármester előtt, a jegyző ízetlenkedései között elmondja, mit már tudunk. Fölfedve nevét, a polgármester benne elveszettnek hitt testvérét ismeri fel.

Ötödik felvonás. A polgármester szolgájának utasítást ad egy fényes ebéd iránt. — Gáspár csodálkozik, a polgármesterné mér-

gelődik, hogy a vén koldús még a házban van, de meghallva a fényes ebéd hírét, pipereasztalához siet. — Julis a koldús sorsa felől kérdezősködik, saját sorsa felett töpreng, majd Henrikkel beszélget, kit megjutalmaz. — A polgármester Henriket fiául fogadja, mit Julis örömmel hall. — A városi jegyző különféle álhírekkel jő. — A hadnagy kiismeri aljas természetét, midőn a polgármestert szidalmazza. — A polgármester közbe jövén, a jegyző hiába igyekszik elszökni. A polgármester őt is ebédre hívja, hogy meggyőződjék saját éleselméjűségéről. — A polgármesterné felékesítve jő, min megboszankodva férje, elhozatja a nagy urat, ki az nap hivatalos náluk. — A polgármesterné a hadnagy és férje körül mesterkedik kiváncsiságával. — Julis jő; Gáspár tintát és tollat hoz. — A polgármester Gotthelfet mint testvérét üdvözli. Neje boszankodik. A jegyző csalódik és elkotródik. Az eljegyzés megtörténik s a jók, jó véget nyernek.

Ez a német darab meséje, melyet azért adtam oly bőven, hogy a művet némileg pótolhassa. E meséhez szigorúan ragaszkodik Simai, kivéve a következő eseteket:

a) Az első jelenet Simainál nincs. E jelenet különben fölösleges is, mert Gotthelfnek fia, Heinrich (illetőleg Lázárnak Hedrik) úgyis elbeszéli késöbben, hogy mi történt vele, midőn a rablókkal találkozott.

b) A harmadik felvonás a magyar darabban két jelenettel meg van toldva. Ez is czélszerű változtatás. A németben e helyt homály van, mert Britzstein levelet kap, melyen feldühödik, a nélkül, hogy tudhatnók biztosan, miért; s ezen fölül Julisnak egy előbb jelzett levelének sorsa iránt sem tudunk meg semmit. A magyarban a polgármester levelét s Ágotáét két külön egyén hozza, mi által aztán világossá lesz ez az egész körülmény.

c) Nehány helyen rövidítések és áttételek fordúlnak elő Simai darabjában, bár ez általában beszédesebb a németnél. Így a negyedik felvonás hetedik, az ötödik felvonás második és harmadik jelenetében.

d) Az ötödik felvonásban egy jelenettel kevesebb van Simainál, mely fölösleges is volt.

Minden beszédnél azonban jobban világosít a példa. Íme hát egy kis párhuzam a két műből.

Personen.

Blasdorf, Bürgermeister einer grossen Reichsstadt.
Haberbund, Stadtschreiber.
Lieutenant von Britzstein, auf Werbung stehend.
Heller, ein Soldat.
Caspar, Blasdorfs Bedienter.
Gotthelf, ein Bettler.
Heinrich, sein Sohn, ein Knabe von 14 Jahren.
Beiskorb, und
Blutiger, zwey Räuber.
Andere Räuber, die nicht reden.
Amtsknecht und Schergen.
Bürgermeisterin *Blasdorf*.
Julchen, ihre Tochter.

A' Beszélgető Személyek:

Igaz-házi, Város' Polgár Mestere.
Halaburdi, Város' Al-Nótáriussa.
Fegyverneki, Katona-fogadó Hadnagy, Ágotának szeretője.
Köppents, Fogadó Katona, Fegyverneki szolgája.
Bordáts, Igazházi' szolgája.
Lázár, ügyefogyott koldus.
Hedrik, Lázárnak a' fia.
Rajnoha, *Kapsi*, *Ragáts*, — Tolvajok.
Fogmeg, *Körmös*, — Város szolgája.
Igaz-háziné.
Ágota, ennek Leánya, Fegyverneki' szerelmese.

Erster Aufzug.

(Ein öffentlicher Platz; im Hintergrunde eine Kirche. Es ist Nacht.)

Zweyter Auftritt.
Eine Gasse.

Gotthelf, der Bettler, liegt an der Seite eines Hauses; seine Krücken neben ihm. Heller, etwas betrunken, kömmt die Gasse herab und wezt mit dem Säbel.

Heller. Und hab ich gleich keinen Heller mehr, juchhey! so bleib ich doch lustig! — Das ist ein Leben auf Werbung! Biegelhoch! und die Stadtsoldaten, die Holunken! — was? arretiren? — Hellern arretiren? Ha ha ha, die Lust wird ihnen vergangen seyn! auf immer hoff ich. Nun nun, nur ein fruchtbarer Regen heute, so werden morgen Nasen, Ohren, Finger und solche Kleinigkeiten ge-

Első felvonás.

(A' játszó hely egy térséges útezát mutat, mellynek végén egy templom látszik éjtszakának idején.)

I. Jelenés.

Köppents az útezán részegen villogtattya ki-vont fegyverét, Lázár pedig egy ernyő alatt fekszik mankója mellett.

Köppents. Ha pénzem nints-is, dühödt a' vére országán! vígan élem mégis világomat. Tsak illyen ám a' Fogadó Katonák' élete ni! — Hol ütik, hol vetik, hol pedig kergetik őket. Ha már én most ollyan Tottyompotty ember lettem vólna, vagy mint, a' ki egyszer a szappant megette; ezek a' Város' Tzirkálói, az éhel-holt kopók, öszve, meg öszve törtek vólna; de én hát ugyan megmutattam nekik, hogy ki vagyok! Tu-

nung aufkeimen, denn gesäet hab ich reichlich. — Aber es ist Zeit; ich muss schlafen gehn. Marsch nach Hause! (Er stösst im Fortgehn an Gotthelfen.) Wer da? Wer da?

Etc.

dom; nem egykönnyen álnak ez után szembe velem; mert ugyan megtalálták ám, a' mit kerestek; tsak győzzék öszve-szedni magokat. — Óh bár csak most egy jó hasznos eső jönne, előttem a' képe! mennyi órok, fülek, újak mik teremnének az útszákon végig; mert ugyan szántottam ám, s vetettem-is jó formán. — De ideje már, hogy ennyi vitézségem után feküdni mennyek egyszer. (Lázárba megbotlik.) Ho! hó! majd meg-is botlottam volna sötétben! De mitsoda ez itt? ember-e vagy mi a' lábam alatt? Ki vagy? ha szóllani tudsz. S a t.

Vierter Auftritt.

Beiskorb, *Blutiger* und noch einige Räuber mit Packeten beladen. Gotthelf an der Seite.

Beiskorb. Lasst uns hier ein bischen zu Athem kommen! Nun, Jungens, das ist eine fette Beute. Gold, Silber, Perlen, Edelsteine im Überfluss.

Blutiger. Ha, ha ha! Nur Schade, Schade!

Beiskorb. Um was Schade?

Blutiger. Dass ich nicht ein paar dicke Pfaffen bey ihren Mammon habe schlachten können! — Die Hiebe, die sie mir in der Schule gaben, brennen mir immer noch auf dem Herzen.

Beiskorb. Ach, lass jetzt deine Pfaffen etc.

Harmadik Jelenés.

Rajnoha, *Kapsi*, *Ragáts* egyéb Tolvaj Társaival eggyütt kirohannak, teli bútyorokkal.

Rajnoha. Állapodgyunk-meg itt egy kevéssé, Pajtársim! mert a lélek-is alég piheg már bennem, úgy el-fáradtam. (Le-rakják egymásokat s nyúgosznak.) Ma valóban jó Prédához jutottunk: Ezüstünk, aranyunk, gyöngyünk, gyémántunk annyi, mint a füst!

Kapsi. Csak egyet bánok, Pajtárs!

Rajnoha. Mi lehet az vallyon?

Kapsi. Tsak az, hogy egyet, vagy kettőt a' Templom' ajtajánál le nem ütöttem lábáról! egyik ugyan jót vonyított a' vállam közé, — még most is érzem a helyét!

Ragáts. Veszszenek oda a gonosz emberek! Sat.

Az utóbbi mutatványt különösen azért közöltem, mivel itt is tett némi csekély változtatást Simai.

Azt hiszem, ezek után nem szükséges hosszasabban fejtegetnem a két darab egymáshoz való viszonyát.

«Igazházi» a kezdő magyar színészet idejében kedvelt darab volt és többször adták. Első darabnak is ezt adták elő az új magyar színészek. Szomorúan érdekes adat a gyorsan kialvó nemzeti tűzre vonatkozólag, hogy a darab igen rövid idő alatt 290.05 frt jövedelemről 24.35 frtra szállt.

Simaira és egyéb műveire alkalmilag még visszatérek.

ERDÉLYI KÁROLY.

VEGYES.

— **A lőcsei Album,** melyet a lőcsei kir. áll. főreáltanoda tápintézetének alaptőkéje javára a lőcsei reáliskola tanári kara kiadott és dr. Bayer Ferencz szerkesztett, a következő dolgozatokat tartalmazza, melyek folyóiratunk körébe esnek: *Bászel Aurél, nehány szó a régi hellenek fő jellemvonásairól,* merész általánosságokban mozgó állítások, melyekhez sok szó fér. — *Theisz Gyula, Patelin ügyvéd,* a régi franczia szinház legkitünőbb és a vígjáték történetére legbefolyásosabb komikus darabjának teljes fordítása, melylyel Theisz az irodalomtörténettel foglalkozó szakférfiakat igaz hálára kötelezi. A darab valószinűleg a XV. század utolsó negyedéből való. Szerzője ismeretlen, mert Blanchet Péter ügyvéd († 1519), kit sokan szerzőjének tartanak, nem mutatható ki annak. — *Heinrich Gusztáv, Elfrida,* az Elfrida-drámák összehasonlító tárgyalása. Ily drámát írtak az angol Mason a XVIII. század közepe táján, és a németek: Bertuch Frigy. Justin (1875), Jelinger Miksa (1782), Schiller Frigyes (csak a terv töredéke), Marggraf Hermann (1841) és Heyse Pál (1877). A monda a X. századba esik, Edgár angolszász király uralkodása idejébe (959—975). Bertuch Elfrida-drámájának magyar átdolgozása Dugonics András *Kún László*ja (1794), mit a szerző bővebben kimutat. A munka epikus feldolgozását Arany László pályanyertes költői beszélyében bírja irodalmunk. — *Gebé János, az Isteneszme a költészetben,* voltaképen Derzsavin orosz költő († 1816) egy ódájának («Az Istenhez») fordítása (Romanecz Mihálytól) és fejtegetése. — Költői fordításokat találunk az *Album*ban: *Győry Vilmos*tól (Álarcos gróf románcza, spanyolból), *Szász Károly*tól (Schiller, Az ideál), *Dengi János*tól (Leopárdi, Ünnepest és A holdhoz), és Theisz Gyula és Romanecz Mihály már említett dolgozatait. — Az *Album* nemcsak jótékony czéljánál, hanem belértékénél fogva is megérdemli, hogy minél több vevője akadjon. Azért melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe és áldozatkész pártolásába. Kiállítása igen szép. Előfizetési ára 1 frt 50 kr.

HAZAI IRODALOM.

T. M. Plauti Captivi. Iskolai használatra magyarázta és bevezetéssel ellátta *Gerevics Gusztáv*, kir. főgymnasiumi tanár. Budapest, Lampel Róbert könyvkiadása. 8°. LV. és 113 l.

Örömmel jelenthetjük, hogy Gerevics azon kedvező fogadtatás után, melyben Trinummus-kiadása részesült, nem késett a Captivi-t, Plautusnak legszebb darabját is középiskoláink számára mért jegyzetekkel ellátva kiadni. Hogy úgy mint a Trinumusnál, úgy a jelen darabnál is a mű æsthetikai becsét nézve, szerencsés Gerevics választása, a Plautusi múzsának minden barátja tudja, hogy pedig az iskolában való olvasásra kiválóan alkalmassá teszi a benne elejétől végig majdnem mindenütt megőrzött tisztességes, obscœnitásoktól ment beszéd, még jobban arra indíthatja tanártársainkat, hogy tanulóikat a római irodalom eme legremekebb termékeinek egyikével megismertessék; — természetesen jegyzetes kiadás alapján, mert az oly nehéz szerzőnél mint Plautus, az iskolai olvasás csak jegyzetes kiadás alapján eszközölhető sikeresen, melynek pedig ugyancsak jól kell szerkesztve lenni, ha czéljának meg akar felelni. Hogy Gerevics Captivi-kiadása e czélnak a legtöbb tekintetben megfelel, őszinte meggyőződésem.

A terjedelmes, de az áttekinthetőség rovására apróbb fejezetekre nem osztott bevezetés két főrészre oszlik; az első irodalomtörténeti kérdésekkel foglalkozik, a másik a Captivi prosodiájáról, a hangürről, az elisióról, a synizesről, a diæresisről Plautusnál szól, és a Captiviben használt versmértékek jegyzékét közli, végre a Plautus által képezett és a Captiviben található szókat állítja össze. Ezt követi egy nagyobbrészt Brixből kiírt és sok kívánni valót hátrahagyó kritikai függelék, mely hogy magyar kiadásban mit keres, nehéz belátni. Az irodalomtörténeti bevezetésben kivált a parasitának (p. XIV—XXVII.) közvetlenül a forrásokból merített élénk és terjedelmes jellemzése vonja magára figyelmünket, míg másrészről a darab görög eredetéről nélkülözünk rövid fejtegetést; a többit illetve csak azt jegyezzük meg, hogy talán czélszerű lett volna úgy az irodalomtörténeti, mint a prosodiai részben a Trinummushoz írt bevezetésből mindazt átvenni, a mit a tanuló Plautusról kell hogy tudjon és a mi nem szorosan a Trinummusra vonatkozik. Plautus életéről pl. a Captivi bevezetésében mit sem olvasunk, pedig nem valószínű, hogy valamely tanár egy év alatt (a VII. osztályban, melynek számára Plautus elő van írva) nemcsak a Captivit, hanem még a Trinummust is olvastassa, melynek bevezetésében persze a tanuló mindent együtt talál, mit Plautusról általában tudnia kell. — A magyarázatoknak betürendben való lajstroma, mely sokkal bővebb a Brixénél,

de azon hibában szenved, hogy alig van benne szám, mely pontosan találna a jegyzet számával, képezi az átmenetet a szövegre és magyarázatára. Az utóbbinak főrésze a legjobb német iskolai kiadás, a Brix-féle kiadás nyomán van összeállítva, de Gerevics, mint az előszóban is olvassuk, más segédmunkákat is gondosan fölhasznált. És mind az a jó, a mit annak idején Gerevics Trinummusáról mondottam, Captivijára fokozott mértékben illik. A fölösleges «tudós» megjegyzések száma jelentékenyen apadt; az egyes költői vagy szokatlan kitételeknek latin körülírását itt is olvassuk, de gondoskodva van egyes nehezebb helyeknél a magyar fordításra vezető utasításról is, míg a legtöbb tanuló előtt érthetetlen angol idézetek, melyek a Trinummushoz való jegyzetekben kelleténél gyakrabban fordultak elő, a jelen kiadásban sokkal ritkábban zavarják az olvasót. Legfőbb érdeme azonban e commentárnak, hogy Brixtől eltérve, bőven kifejti Plautus czélzásainak s tréfáinak értelmét és az egyes helyek összefüggését; mi annál fontosabb, mert az előbbiek mulattatják a tanulót legjobban, az utóbbinak alapos megértése nélkül pedig hamar megunja az olvasmányt.

Egyes kifogásaim közül hadd álljanak itt a következők:

P. X. és a parasita jellemzésében jó lett volna kitenni, mikor éltek az ott említett görög vígjátékírók. — P. XXXIV. valami német műből származhatik ezen idézet: «Becker a. a. O. III. p. 161.» (= am angeführten Orte). — P. XXXV. meg van magyarázva, mi a prologus és diversium, de nem, hogy mi a canticum. — P. XXXVI. nincs megmondva, mit kell értenünk a fabulæ Varronianæ elnevezés alatt. — P. XXXVII. a színészek felosztásában «Stalagmus» és «Lorarii» közé vonást kell tenni, nehogy azt higyje a tanuló, hogy a «Lorarii» szerepét is a negyedik színész adta. — Ad arg. 1.: «Ritschl F. és Müller C. F. V. újabb kutatásai folytán a hiatus *pugnad* ó-latin és plautusi alak által sem távolítható el», mondja Gerevics, ki itt nyilván félreértette Brix következő szavait: «der in der Cæsur des jambischen Senar nach den jüngsten Untersuchungen von F. Ritschl und C. F. V. Müller selbst für die argumenta wieder sehr zweifelhaft gewordene Hiatus lässt sich hier weder durch die alt-lateinische und Plautinische Form *pugnad* beseitigen» stb. — Ad. arg. 7.: «Világosabb lesz az értelem, ha: ut *ille* amittatur t olvasunk». Világosabb lesz, de a versmértéknek ezen olvasás nem felelne meg: helyesebben Brix: «Die deutliche Bezeichnung des Gegensatzes zu *ipsus* erforderte: ut *ille* amittatur». — Ad prol. «Hic illius így skandálandó: hic illius». Ez utóbbi sajtóhiba *hĭc ĭllius* helyett. — Ad prol. 55. egy jegyzet után tévedésből megmaradt a (D) jegy, melylyel Brix Dombart megjegyzéseit szokta jelölni. — A 77-ik vershez való jegyzetben a *quasi mures*-re vonatkozó észrevétel ellentmond ezen kifejezésnek a 76 ik vershez közölt magyarázatával. Ad v. 90. a jegyzet

vége felé törlendők a «vagy koldusnak» szavak. — Ad v. 106. Gerevics a «saturitate ebrius» szavakat az étellel való jóllakásra vonatkoztatja, de azért mégis hozzáteszi zárjelek közt, hogy «qui ad satietatem usque *bibit*». — Ad v. 134. «Így construálandó: quod aliquantillum foris etiam gusto = Csak az, mit a házon kívül eszem, ízlik még némileg.» A Gerevics által ajánlott constructio csak azt jelentheti, hogy: «csak az a kevés, a mit még a házon kívül eszem, ízlik nekem». — Ad v. 136. «Ne fle-ben hiatus van.» Ebben nincs, de van *Ne fle Egone*-ben. — Ad v. 235. nem elég megmondani, hogy «*Meo patri* magában is feltünő és a következőkkel egészen nem összeegyeztethető», hanem fel is kell említeni, hogy helyette inkább *meo filio*-t várnánk. — Ad v. 244. kár volt a *hostica* szó jelentésére nézve csak azt mondani, hogy «l. Mil. 450.». Ugyan hány tanulónak van meg a Miles gloriosus szövege, és mily kevés fáradságba került volna Gerevicsnek a kérdéses párhuzamos helyet szószerint idézni! — Ad v. 266. A görög ἐν χροῒ κείρειν-nek nem *per pectinem* tondere felel meg a latinban, hanem *strictius* tondere. — Ad v. 272—73. azt mondja Gerevics, hogy «Philocrates . . . a beszédet ravaszúl . . . a rabszolgaságra terelte», ad. v. 274. pedig, hogy «nem ő vitte a beszélgetést a rabszolgaságra; ezt Hegis tette». — Ad. v. 275. említtetik «Alexis Theb. fragmentuma»; a tanuló «Alexis Thebebelieinek fragmentumát» jobban értené. — Ad v. 283. Gerevics azt mondja, hogy a Theusaurochrysonikochrysides név eredeti alakja alkalmasint Theusaurocrœsonikochrysides, de azért a zárjelben mégis az előbbi alakot, mindjárt rá pedig az utóbbit magyarázza, mi a tanulót kell hogy zavarba hozza. — Ad v. 286., 626 sajtóhiba 634 helyett. — Ad v. 539. «sequere, em tibi hominem». Ezt Aristophontes Hégiónak mondja! Megfordítva Hégio Aristophontesnek. — Ad v. 573. és ad v. 596. egy idézet után ott áll, hogy *Marg.* Hány tanuló fogja kitalálni, hogy ez sajtóhiba *Marq.* (Marquart) helyett? — Ad v. 584. ugyanazt a «iam aliquid pugnæ dedit» kifejezést egyszer «valami furfang keresztülvitelén töri fejét», másszor «schon einen Streich gespielt tel» magyarázza. — Ad v. 680. Tyndarusnak «Dum ne ob malefacta peream, parvi existumo» szavaira azt jegyzi meg Gerevics, hogy «Hegio a legnagyobb kínzásokkal fenyegetőzik; Tyndarus azt mondja erre, hogy ő azokat kevésbe veszi, csak hogy ne bünhődjék». Ez nem eléggé világos; Tyndarus azt mondja, hogy nem bánja, ha ártatlanúl tönkre is megy, csak azt nem szeretné, ha valamely bűne miatt menne tönkre. — Ad. v. 670. «Deartuavisti, in articulos dissecuisti, διεμέλισας. Bosius.» A tanuló így alig fogja megtudni, hogy e jegyzet Bosius-ból van véve, és mit is érdekli ez őt? — Ad v. 777. hogy «balkarjuk» tollhiba «jobbkarjuk» helyett, mutatja a Bevezetés XXXIII. lapja. — Mit jelent ad v. 796. «azon hosszú cziterák egyikén, melyek a római színpadon mint kiemelkedők voltak feltüntetve?» —

Ad v. 816—820. a mint porcina . . . anatina etc.» szavak három sorral fellebb «Ant. II. 8. 4.» után valók. — Ad v. 824. a *quippe*-hez való jegyzet ismétlés a 883-hoz való jegyzetből és így fölösleges. — Végre legyen még szabad a szövegből egynehány fontosabb sajtóhibát felhoznom. V. 15. *nostra* (olv. *vostra*); v. 136, 936, 979, 1009, 1021, végére kérdőjel való; a pont törlendő a következő versek végén: 200, 206, 344, 351, 415, 450, 603, 618, 636, 871, 882; v. 217. végére comma, v. 218 végére pont jön; v. 224. *agatur* után pont helyett comma való; v. 272-ben *emam* után a pont törlendő; v. 319. *ére* h. olv. *e re*; v. 321. saturam (így Brix is) h. *saturum*; v. 879. Brixnél és Ge.-nél *Tuan fide* előtt kiesett *He-*; v. 960. *et* h. olv. *te*.

Mindent összefoglalva tehát, bátran elmondhatjuk Gerevicsnek Captivi kiadásáról, hogy nemcsak mint a Captivi egyedüli magyar jegyzetes kiadása a szó legszorosabb értelmében nélkülözhetetlen gymnasiumaink számára, hanem egyes fogyatkozásai daczára, a milyenektől ritka tankönyvnek első kiadása szokott ment lenni, számos jó tulajdonsága miatt tanártársaink figyelmébe ajánlható.

Dr. Ábel Jenö.

Latin Stilusgyakorlatok. A gymnasiumok középosztályai, különösen az V. osztály számára szerkesztették *Cserny Károly* és *Dávid István* pozsonyi fögymn. tanárok. Pozsony, 1882. Kiadja Stampfel Károly. 8-r. 148 l. Ára fűzve 1 frt, kötve 1 frt 15 kr.

Az ismeretes Sváby-Kolmár-féle gyakorlókönyvnek jelen munkában igen életrevaló versenytársa támadt, mire csakugyan szükség is volt, mert a Sváby-Kolmár-féle gyakorlókönyvben foglalt gyakorlatok már mind számos példányban forognak lefordítva a tanulók könyvpiaczán. Midőn már ezen, de más később kifejtendő okoknál fogva is szerző urak könyvét örömmel üdvözöljük, nem titkolhatjuk el csodálkozásunkat, hogy abban egyrészt oly gyakorlatokat találunk, melyek a tantervbe fel nem vett olvasmányokra vonatkoznak, másrészt, hogy a tanterv követelte olvasmányok oly csekély figyelemben részesültek, holott az *Utasitások* világosan megmondják (az 50. lapon), hogy a «scriptumnak», azaz valamely összefüggő hosszabb magyar szöveg latinra való fordításának, *az olvasmányhoz kell csatlakoznia.* Hogy mi késztette a szerzőket eltérő eljárásukra, nem tudjuk, mert a könyv előszó nélkül jelent meg.

Ámde lássuk a tartalmat részletesen:

A könyv elején *aesopusi mesék* vannak Phædrus nyomán (1—11. l.), számra nézve 24, melyeket néhány Aesopusról, Phædrusról sat. szóló darab előz meg. Ezután *vegyes gyakorlatok* következnek, melyek egyébiránt más helyen is a könyvnek lényeges alkotó részeit képezik. A Cor-

nelius Neposhoz valamint Cæsar Gall Háborújához alkalmazott gyakorlatok helyett szívesebben láttuk volna Liviust, az V. osztály «fő íróját» (*Utasítások* 45. l.), XXI. könyvével gazdagabban képviselve.

Midőn azonban a fölötti sajnálkozásunknak adunk kifejezést, hogy a szerző urak könyvüket a fennálló tantervhez alkalmazni elmulasztották, korántsem akarjuk annak tartalmát gáncsolni. A helyes választásban nyilatkozó finom pædagogiai tapintat, tanulságos tartalom, a feladatok arányos felosztása, főleg pedig velős és zamatos magyarság oly előnyei a könyvnek, melyek fennemlített hiányait, melyek amúgyis nem a dolog lényegére vonatkozók, könnyen elfeledtetik. Különösen a gyakorlatok stilizálása határozott haladást mutat az előbbi e fajta feladatgyűjteményekhez képest, melyek többnyire a latin kifejezés szószerinti utánzása által vélték a tanulóknak feladatukat megkönnyíteni. A magyar szólásmódok fordítására segédkezet nyújtanak a könyv végén álló *Jegyzetek* (110—144. l.), melyek a tanulót a szótár időrabló, de sokszor czélhoz sem vezető forgatásától fölmentik, sőt némelykor egy-egy ügyesen tett kérdés által a syntactikai kérdésekre nézve is útbaigazítják. Nyelvtant tudtommal seholsem idéznek a szerzők és helyesen, mert általános használatu, sajnos, még eddig nincs nálunk.

Hátra van, hogy egynéhány csekélységet, melyek nekem olvasgatás közben feltüntek, felsoroljak. Egy részük egyébiránt sajtóhibáknak is tudható be, melyektől a könyv különben majdnem egészen ment. Ilyen *elosztja* e h. eloszlatja (31. gyakorlat), forum *bovarium* e h. boarium (115. l.), *megemlékszik* e h. megelégszik (satis habere 120. l.), a pyramisok nem terméketlen *hegyen* feküdnek, mint a 17. lapon olvassuk, hanem t. *helyen.* Ezen olvasmányban egyébiránt a pyramisok magassága meghatározásánál is csúszott be sajtóhiba, a mennyiben Cheops gulájának magassága nem 15000 láb, hanem kb. 476 láb (Dr. Say Móricz czikke a Tomor-Váradi-féle Olvasókönyv III. részében 179. l.). A pyramis kerülete nem felel meg a közönséges méreteknek.

A fennebbiek után a könyvet t. kartársainknak melegen ajánlhatom.

Dr. Keleti Vincze.

FORDÍTÁSOK.

Hero Leanderhez.

— Ovidius. —

Hogy örömöt találjak soraidban
Levél gyanánt, Leander, jőjj magad,
Hosszú és kínos az, mi várakoztat
S türelmet szenvedélyem megtagad;
Lángunk egyenlő, de nem az a szívünk
Erőteljesb a férfi kebele,
Ám mint a lélek, gyönge a nők teste
És hogy ha késel, meghalok bele.
Ti néktek áll a gazdaság, s vadászat,
Nek'tek a változásnak száz faja;
Piacz zajában, küzdterek porondján
A férfinak nem kell gondolnia:
Madárt a lépen, halat a horogra
Csellel kerítve száll el az idő
S a napnak alkonyúló idejét meg
Eloszlatandó bor zamatja jő.
De nékem, a kit mindebből kizárnak
Csak egy marad, a forró szerelem.
S én élvezem, jobban, mint te szerethetsz
Szeretlek én szivemből szüntelen.
Vagy jó öreg dajkámnak szólok rólad,
Nem értve azt, mért késel oly soká'
Avagy saját szavad a habra sujtom,
Mely a tenger vizét fölfodrozá.
Ha meg gyöngéd kezével a haboknak
Szellő simítja háborgó fejét,
Akkor szorongok, hogy jönni se' vágyol
És a késés hibája a tiéd.
Köny könyre hull akkor le bús szememből
S remegve törli azt le hű szülém,
S én újra, s újra keresem nyomod, hogy
Tán megtalálom a part fövenyén.
Izenve néked, vagy hirt várva tőled
Átkutatok boldog-boldogtalant,
Kit Abydosból sorsa erre hánya,
Vagy a ki oda visszaindulaand.

Vagy mondjam, hányszor csókolom ruhádat,
Melyet elúszva multkor itt hagyál?
Így mén a nap, így mén a csöndes éjjel,
S midőn a csillagfény ragyogva száll:
Az őrtüzet fölgyujtom a tetőre,
Mely megszokott utadon elvezet,
Aztán orsómra kész fonált tekerve
Takargatom hosszú késésedet.
Kérded talán, hogy addig mit beszélek?
Leander neve jár az ajkamon.
«Mit gondolsz, dajka?» kérdem hű cselédem,
«Eljött-e már hazulról aranyom?
Eljött-e már, vagy éber-é a ház még,
Hogy félti még irigylő nyelvöket,
Vagy gondolod, hogy útra készen áll ott
Kenetes testtel és most már jöhet?»
Ráint az agg, de nem csókomra gondol,
Avagy veszélyes utadra talán,
De álomittas fejjel egyre bólint
Ahogy megszoktuk éltünk alkonyán.
Utóbb mondom: «Most úszik már bizonynyal
És fürge karja átszeli habot!»
De alig fontam orsómra egy szálat
Ismét kinézni odább szaladok.
Félénken hallgatok minden kis neszre,
Minden zörejre várlak tégedet
Csak ha elrabolt éjjelem lezajlott
Pillám az álom akkor csókolja meg,
S aztán enyém vagy, ha nem is óhajtod,
S eljösz, habár tán nem is akarod:
Majd azt hiszem tested közel lubiczkol
Majd átölel forró, nedves karod,
Vagy azt hiszem törülgetem a tested,
Melengetlek szerelmes keblemen
És oly sok mást mit szégyen vón' kimondni,
Mit elnem mondok, bár kedves nekem.
Óh én szegény, miért hogy nem való ez,
S mért oly rövid a kéjnek ideje,
Hogy eltünik e kedves röpke álom
És csakhamar te is eltünsz vele!
Óh bár szerelmünk állandó frigyében
Benn rejlenék a biztos élvezet!

Miért fagyoskodtam oly számos éjen?
Lassú úszó, hol jár tunya kezed?
Való: a tenger még dühöng, de tegnap
Enyhébb szellő fodrozta a habot,
Mért tünt el így s mért féltél a jövőtől
Miért nem kapott az alkalmon karod?
Ha más alkalmad nyilnék ezután is
Az első jobb, mert az első vala;
Igaz! A tenger alakosdit játszik,
De csak *szivednek* kell akarnia.
Ha itt maradnál, panaszod nem lenne,
És karjaimban meg nem tép a vész,
Én nyugton hallom a vész tombolását,
Tomboljon csak a míg te hazatérsz.
De vajh mi ez, hogy félsz a vad haboktól
Te, a ki csak nevetted dühöket?
Mert volt idő, hogy még jobban dühöngtek
S marasztni téged mégsem lehetett.
Hogy kértelek: kevésbbé légy merészebb;
Mert bátorságod gyászt hozna reám;
Hol most merészség? hol van bátorságod?
Hol rettenthetlen jó úszó babám?
Légy inkább olyan, a hogy voltál régen,
Nyugodtan járj a nyugodt tengeren;
De csak ha az vagy, a ki voltál egykor,
S ha lángod nem vált pernyévé nekem.
Nem ama széltől félek, a mely téged
Hő karjaimtól ime visszatart;
Félek, szived e szélhez lesz hasonló
S nem vész, de más ok az, mely fogva tart.
Tán nem is tartasz olyan jutalomnak
Melyért méltó kiállni a vihart . . . . .
Olyankor okozom szülőhazámat,
S azt gondolom, mert thrák leány vagyok,
Abydos büszke, fejedelmi csókját
Te én reám pazalni nem fogod.
De mindent inkább türök el, mint hogy te
Idődet másnak adjad, nem nekem;
Hogy más nőnek tartson ölelve karja
S másnak szerelme győz szerelmemen.
Inkább meghalnék, mintsem azt megérjem,
Halált inkább, mint hütlenségedet,

S bár sem gyanú, sem kósza hír se' bánt még,
De mindentől, mindentől rettegek.
Mert hol van az, ki bízott szerelmében ?
A távolság még jobban megriaszt:
Boldog ki meglát *igaz hütlenséget*,
S a ki nem érez már *hamis panaszt!*
Engem gyanú bánt, de valót nem látok,
És egyformán bánt mégis mindenik ;
Óh bár csak jönnél, vagy tudnám hogy jöttöd'
Apád szava vagy a vész késlelik.
Ha megtudnám, ha bűnöd' észrevenném
Óh hidd el, megragadna a halál,
Most már tudod, ha óhajtod halálom'
Csak vétkezzél, az rögtön eltalál.
De nem, te hű vagy, s mindez csak káprázat
Gátod csakis a dühöngő vihar,
Óh mint zajog a zátonyba' a hullám,
S a napra felleg borul szárnyival.
Tán Helle gyöngéd anyja jött a parthoz,
Hogy megsirassa kedves magzatát,
S rázza a tengert, melynek istennője
S a melynek lánya volt, ki nevet ad.[1])
Nem kedvez a hely szerető leánynak
Az eltünt Helle engem is búsít,
De néked, Neptun, nem szabad zavarnod,
Kinek szerelme már bimbóba' nyílt!
Emlékezzél meg szerető valódról
Idézd eszedbe Medusát, Calycét,[2])
És Alagonnak [3]) csillagára gondolj
S azokra kiknek csókja rajtad ég.
A költők dalban szólnak szeretkeznek
De több szerelmed volt mint költemény,

---

[1]) Hella anyja Nephele, a ki állítólag felhövé változott. Nevét tudvalevőleg akkor ruházták a Hellespontra, midőn Helle és Phryxos mostohaanyjuk Ino elől menekülvén, Helle a tengerbe esett.

[2]) Medusát, Phorcus tengeri isten leányát Neptun oly szenvedélylyel szerette, hogy Minerva templomában ölelte meg, mire az utóbbi haragra gyúlván, Medusa haját kigyóvá változtatta. Calyce fia Cycnus volt.

[3]) Alcyone egyike a plejádoknak, a kivel Neptun Alcyonet, Ceyx későbbi nejét, nemzette.

Miért tennél hát erőszakot mivélünk,
Mért küldenél bősz hullámot felém ?
Kimélj bennünket, más harcztérre szállva
Ne bántsd e keskeny választó habot,
Hozzád illő, gályákat szerteszórni
Hajórajt, min egy század dolgozott,
Mert szégyen volna habisten létedre
Egy ifjún tölteni ki bősz dühöd',
Nagyobb dicsőség s hála lesz jutalmad,
Ha átröppensz egy-egy mocsár fölött.
Őrizz meg kettőt: egy úszik csak ámbár,
De reményem is ott úszik vele
És ama habban, melyet lehed forgat
Piheg Leanderemnek kebele.
Pattog a mécs ; mert ennél irok immár
Hogy pattogott az — mondják — jót jelent.
Lám vén dajkám lángjába bort csepegtet
«Holnap többen leszünk» mormogja fent.
Óh jöjj ! szerelmem-átölelte férfi,
Kit lelkem rejt, mint gyöngyét a csiga,
Jöjj, tedd meg, hogy valóban többen legyünk
S ne kelljen szümnek árván maradnia !
Ne félj, majd Vénus véd meg ez utadban
Kit hab szült, s habban járni megtanít.
Hányszor óhajték én már általúszni,
De férfi tudja csak a viz utait.
Ám hogyha félsz, hogy tán vissza nem térhetsz,
Adjunk a tengerben találkozót,
Találkozzunk a tenger közepében,
S ölelkezzünk, míg elpattant a csók,
Aztán meg térjünk kiki a honába
Bármily forrón pezsdül is föl a vér :
Kevés lesz az, de jobb a távollétnél
A szeretőnek semmi sem csekély.
Vagy múlna a tartózkodás, mely minket
Mindig titkon szeretni kényszerít
Vagy a szerelmi láng, mely fél a hírtől,
Hullatná félig ért gyümölcseit !
Most harczra kél a szenvedély s szemérem,
Melyikre hajtsak ; csábít mindenik :
A mult tükrébe mindhiába nézek
Másoknak látom a mult hőseit.

Hogy Kolchisban járt hajdanta Iason
Hajóra kapta bűbájos Medeát,
Páris pedig Helenának kegyeltje
Hajóra kelve azzal messzeszállt.
Te elhagyod szerelmesed, a hányszor
Forró csókoddal fölkerested azt,
És messze úszol ott, hol a hajóknak
Sem jó, karom akárhogy is maraszt.
Bár százszor győzted a habot meg, ifjam,
És büszkeséged azt már megveti
Úgy vesd meg azt, hogy féljed is egyúttal,
Ha testedet átengeded neki.
Órjás hajók eltünnek a habokban
S te azt hiszed, többet megbir karod,
Más akkor úszik ha gályája roncsolt;
Mi másnak végső, te elsőnek akarod.
Óh én szegény, pedig mégis óhajtom,
Hogy jó tanácsaim' meg ne fogadd,
Hogy bátrabb légy legbölcsebb sejtelmemnél,
Hogy mielőbb ismét meglássalak,
Ha jösz, ha csak a habokban megdermedt
Két karodat ott érzem vállamon
Feledve akkor a habok veszélye,
Feledve minden túl e két karon!
Ám hogyha arra fordulok a habhoz,
Mely kék fodrát lágyan loccsantja fel,
Hideg fagy járja kebelemet által
És sejtelem rám félelmet lehell.
Egy álomkép is megzavart az éjjel,
Bár áldozattal márig kérlelém . . . .
Úgy szürkületkor, hogy a mécs kialszik
S való álmot himezget a remény.
Dermedt ujjamból kihullott az orsó,
Párnán pihent elfáradott fejem
Akkor vihartól korbácsolt habokban
Egy delfint láttam úszni hirtelen.
De aztán partra hajítá a hab ki
És élte még a habokban maradt,
De bármiként félek ez álomképtől
Te is kerüld a zajos habokat.
Hanem kíméljed önmagad, kiméld meg
Ki benned él, szerelmes kedvesed'

Mert éltedet veszítve vész el ő is
Megtartva azt, leszel még kedvesebb,
De ím elsimult már a vész fodorja
Közel csöndről locsognak a habok,
Csókold meg e pár sort, a míg nyugodt lesz
A tenger és Heród csókolhatod.

VEGYES.

— **Latin-magyar kézi-szótár** jelent meg középtanodák számára *Veress Ignácz*, nagy-szebeni államgymnasiumi igazgatótól. Budapest, 1882. Lampel R. kiadása, 299 lap, ára 1 frt 80 kr. Legközelebb bővebben ismertetjük. A magyar-latin rész hasonló terjedelemben és kiállítással rövid idő alatt jelenik meg.

— **A budapesti philologiai társaság** f. é. május 17-én Dr. Heinrich Gusztáv elnöklete alatt *felolvasó ülést tartott*, következő tárgyakkal:

1. *Dr. Pecz Vilmos*, Az újgrammatikai irány és a psychologiai momentum a mondatban.

2. *Dr. Pozder Károly*, A madár árja mondákban.

3. *Dr. Wertner Mór*, Aeskulap és utódai, bemutatta a másodtitkár.

A felolvasó ülés után *választmányi ülésben* folyó ügyek intéztettek el.

Új tagokúl felvétettek: *Randweg Mihály* váczi főgymn. tanár, ajánlja Varkonyi Endre. — *Dr. Wargha Samu* esztergomi főgymn. tanár, ajánlja P. Thewrewk Emil. — Elnök jelenti, hogy *Nogáll János* püspök és nagyváradi kanonok, a kitünő műfordító, a társaság alapító tagjainak sorába lépett.

— **Tagdijukat megfizették**: Baráth Ferencz, Budapest. — Hegedüs Béla, Budapest. — Szalay Gyula, Nagy-Kőrös.

— **A diploma diját** megküldték: Hegedüs Béla, Budapest. — Kempf József, Budapest.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

Bánfi Zs. A franczia dráma fejlődése a XIX. század első felében. — Tanulmány. — (Különnyomat a «Fővárosi Lapok»-ból.) Budapest, 1882. Athenæum. (K. 8-r. 67 l.)

Bászel A. Néhány szó a régi hellének főjellemvonásairól. (Különnyomat a lőcsei főreáltanoda «Album»-ából.) Lőcse. 1882. (8-r. 14 l.)

Bogisich M. Cantionale et passionale hungaricum societatis jesu, residentia Turocensis. XVII. századbeli kath. énekgyüjtemény. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 8. sz.) Budapest, 1882, Akademia, (8-r. 47 l.) 30 kr.

Csernátoni Gy. A magyar ódaköltés története a legrégibb időktől Vörösmartyig. Budapest, 1882. Aigner. (8-r. 61 l.)

Cserny K. és **Dávid J.** Latin stilusgyakorlatok a gymnasiumok középosztályai különösen az V. osztály számára. Pozsony, 1882. Stampfel K. (8-r. 148 l.) 1 frt.

Jakab E. Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 9. sz.) Budapest, 1882. Akadémia 8-r. 86 l.) 50 kr.

Magyar **Könyvszemle.** Közrebocsátja a m. nemzeti múzeum könyvtára. VI. évfolyam. 6. füz. Budapest, 1881.

Tartalom: *Thaly K.* Gr. Bercsényi Miklós könyv- és kézirattára. — *Csánki D.* Magzarországbeli benczések egy bibliographiai becsű inventáriuma 1508-ból. — *Jakab E.* Adatok erdélyi írók névtárához a XVII—XVIII. században. — *Révész K.* Könyvészeti adalékok a XVI. század második felében folyt hitviták irodalmához. — *Mednyánszky D.* Révay Ferencz szklabinai könyvtára 1681-ben. — A sárospataki főiskolai könyvtár utasítása 1521-ből. — *Majláth B.* és *Kudora K.* Adalékok Szabó K. «Régi Magyar Könyvtár»ához. — Vegyes közlemények. Magyar irodalom. IV. Közl. — Hazai nem-magyar irodalom. — Hazánkat érdeklő külföldi munkák.

Mihály J. Magyar olvasókönyv közép- és polgári iskolák használatára. I. rész, Budapest, 1882. Eggenberger. 80 kr.

Mitrák S. Orosz-magyar szótár. Kiadja a szerző. 1. 2. füzet. Ungvár, 1881. (Tettey N.). (K. 4-r. IV, VII, 1—320 l.) 2 frt 20 kr.

Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a magyar tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottsága. Szerkeszti Budenz J. XVII. köt. 1. füz. Budapest. Akademia. (8-r. 160 l.) 1 frt.

Tartalom. Halász I. Orosz-lapp nyelvtani vázlat. — Simonyi Zs. A magyar gyakorító és mozzanatos igék képzése. II. A mozzanatos képzők. — Munkácsi B. Magyar elemek a déli szláv nyelvekben. — Ismertetések: Budenz J. Ahlqvist, Ueber die Sprache der Nordostjaken. — Kisebb közlések: Munkácsi B. A jakut genitivus. — Kunos I. Magy. *leány.* — Kunos I. Egy adat a mordvin hangtanhoz. — Patrubány L. A csuvas többes-szám.

Simonyi Zs. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. Székfoglaló. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 1. sz.) Budapest, Akadémia, 1881. (N. 8-r. 48 l.) 30 kr.

Simonyi Zs. Kis magyar nyelvtan mondattani alapon. A középiskolák első és második osztálya számára. Negyedik átdolgozott s gyakorlatokkal bővített kiadás egy kötetben. Budapest 1882, Eggenberger. (8-r. 127 lap) 60 kr.

Simonyi Zs. és **Halász I.** Német nyelvtan középiskolai használatra. Budapest, 1882. Eggenberger. (8-r.) 1 frt.

Sonnenfeld Zs. Lenau Miklós élete és művei. Budapest, 1882. Franklin-társ. (7-r.) 1 frt 40 kr.

Szász K. A világirodalom nagy époszai. I. kötet. Budapest, 1881. Akadémia. (8-r. VIII, 631 l.). (Könyvkiadó vállalat. Előfizetés útján.)

Szász K. Id. Gróf Teleki László ismeretlen versei. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 7. sz.) Budapest, 1882, Akademia. (8-r. 16 l.) 10 kr.

Szemák J. Elméleti s gyakorlati német nyelvtan tanodai és magánhasználatra. I. évfolyam. 5-ik kiadás. Budapest, 1882. Lauffer. (8-r. 78 l.) 50 kr.

Taine H. Az angol irodalom története. Ford. Csiky Gergely. 1. kötet. Budapest, 1881. Akadémia (8-r. VIII, 399 l.). (Könyvkiadó vállalat. Előfizetés utján.)

Thewrewk Á. Ágnes asszony. Arany Jánostól. — Értekezés. Budapest, 1882. Kókai. (8-r. 20 l.) 30 kr.

Thierry A. A római birodalom képe alapításától kezdve a nyugati császárság végeig. Ford. dr. Csiky Kálmán. Budapest, 1881. Akadémia. (8 r. XII, 410 l.). (Könyvkiad. váll. Előfizetés utján.)

Albius **Tibullus** elegiái. Az eredeti szövegből fordította, életrajzzal és jegyzetekkel ellátta Latkóczy Mihály. (Magyar Könyvesház 102—104.) Budapest, é. n. (1882) Aigner L. (12-r. 148 l.) 60 kr.

Ugor füzetek. 4. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Thumenyev A. fordításából bevezetéssel és szójegyzékkel közölte Budenz József. (Különnyomat a Nyelvtudom. Közlemények XVI. kötetéből.) Budapest, 1882. Akadémia. (N. 8 r. 84 l.) 60 kr.

Vécsey T. Lucius Ulpius Marcellus. Budapest, 1882. Akadémia. (N. 8-r. 171 l.) 1 frt.

Veress J. Latin-magyar kéziszótár középtanodák számára. Budapest, 1882. Lampel R. (N. 8-r. V, 299 l.) 1 frt 80 kr.

Veress J. Az igeműszavak a magyar nyelvben. Budapest, 1882. Franklin-társ. (8-r. 67 l.)

Virgil Eneis. Hősköltemény 12 énekben. Latinból fordította, jegyzetek s magyarázatokkal ellátta Márki József. II. köt. 1. füz. (VII—IX. ének.) Budapest, 1882. Kókai. (8-r. 221—332 l.) 70 kr.

Vutkovich S. Kisded szótár. (A nyelvészeti galanteriák II. kiadása.) A nyelvünkben lábra kapott magyartalanságok és egyéb hibás kifejezéseknek betűrendes jegyzéke, a megfelelő helyes kitételekkel s nyelvi magyarázatokkal. Pozsony, Stampfel, 1882. (8-r. 73 l.)

Wargha Samu. Az eleusisi mysteriumokról. Az eredeti kútfők felhasználásával. Budapest, 1882. Franklin-társ. (8-r. 105 l.)

Xenophon emlékiratai Sokratesről. (Szemelvények.) Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. Kassai (Engelmann) Gusztáv. (Jeles írók iskolai tára. XV.) Budapest, 1881. Franklin-társ. (8-r. 157 l.) 80 kr.

1882. OKT.—NOV. HATODIK ÉVFOLYAM. VIII.—IX. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK
HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1882.

A budapesti philologiai társulat t. cz. tagjait tisztelettel felkérem, hogy f. é. tagdijukat mielőbb beküldeni sziveskedjenek.

Dr. Heinrich G.
társ. pénztárnok.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elsején, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára : Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Dr. Heinrich Gusztávnak (Akadémia) czimzendők.

A Philologiai Társaság tagjai e folyóiratot tagdijuk fejében kapják.

KÖZÉPKORI KÖLTŐI MARADVÁNYAINK VERSELÉSÉRŐL.

Nemzeti művelődésünk fejlődési menetében kiszemelni és külön-külön méltatni a jelentősebb mozzanatokat, akár a nemzet egyetemes műveltségének, akár csak valamelyik ágának részletesebb és alaposabb ismeretéhez szolgálnának adatokúl, — közvetlen nemzeti érdekű munka s mint ilyen a szerényebb relativ becsű eredményeket is több figyelemmel tartozik felkarolni és több szeretettel méltatni is, mint az egyetemesebb cultura multjának búvárlója. Nem mondom ezzel, hogy hiú tetszelgéssel magasztaljunk mindent, mit multunkban feltalálunk, s csak azért, mert a mienk; hanem igenis azt, hogy a kegyelet tisztes adóját meghozva méltánylóan emlékezzünk minden oly munkáról, mely nemzeti műveltségünk pályáját a fejlődés számára valaha egyengette, szeretettel, de önhizelgés nélkül biráljuk multunkat, hogy annál jobban megismerhessük és megbecsülhessük jelenünket. Nemzeti irodalmunk kétség kívül oly kiváló részét képezi míveltségünknek, hogy fejlődésében az egyes stádiumoknak nemcsak fő mozzanatait, de minden jelentősebb elemét méltó dolog külön tanulmány és méltatás tárgyává tenni.

Szerény munkám is ilyen speciális czélú tanulmány kíván maradni, a midőn abban középkori költői maradványainkból összeállítom azon elemeket, melyek költészetünket alaki fejlődésének e korbeli stádiumában jellemzik. A mit itt találtam, egy dicsőségben tündöklő, de majd hanyatlani indult kor szellemi életének fényképe, melyben Mátyás hősi alakja mellett a társadalmi élet ferdeségei, némely jellemhibák, mint a bekövetkezendett nemzeti gyász vészjelei, majd a világi elemektől elkülönödve a vallás eszméi, különösen a megváltónak isteni alakja, a boldogságos szűz, mint a hont oltalmazó istenasszony, meg a nagy szellemű szent Katalin mély hitű vértanusága a rajz legjellemzőbb részeiül ötlenek ki. Maguk a rajz vonásai nemesen egyszerűek,

ritkábbak ugyan a finom árnyalások, de határozottságukban, az erős és hű kifejezésekben félreismerhetetlenül fel-feltűnik a rátermett, csak kevésbé iskolázott művész keze.

Ilyen e költemények technikája. Megtaláljuk benne a verselés legprimitivebb elemei mellett a jelentősebbeket is, de fejletlenül, mereven, finomítatlanul. A gondolat rhythmusában határozottan megnyilatkozik a költői érzék, de a hangbeli rhythmus meg-megakad, a költő küzd a darabos anyaggal, a fejletlen nyelvvel, a külalak érdes marad, a küzdelmet csak ritkán jutalmazza kellő siker. Leggyarlóbb technikával a latin hymnusok fordításainál találkozunk, hol a tartalmi hűség elől sokszor minden alakító törekvés a háttérbe szorúl, mi által a fordítások egészen prózai jellegűvé válnak. Tudós költőinktől ugyanis, kik majdnem kivétel nélkül az egyházi rend férfiai voltak, nem tagadhatni el, hogy vallásos buzgóságból ne lelkesültek volna tárgyukért; meggyőzhet erről eléggé a komoly, vallásos, sokszor emelkedett hang, mely munkáikon elömlik; de hogy mennyire szűkiben voltak minden alakító képességnek, kitünik, ha fordításaikat a latin eredetiekkel hasonlítjuk össze, melyeknek külalakjában a technika legérdekesebb elemei, az assonance és hangsúlyos ütem rendszerint bőven alkalmazvák s impulsusúl is szolgálhattak volna jelesebb forma teremtésére. Ámde itt a tartalomnak sokszor szolgai visszaadásával találkozunk csak, a külalak pedig oly messze elmarad az eredetiekétől, hogy szinte nehéz róla æsthetikai szempontból szólani. Annál nagyobb becscsel bír tehát e sivár téren az az egy-két jobban lejtő ütem s jobban zendülő rím, meg az az egykét, bonyolultságával érdekes versmenet, mely határozottan technikai törekvésre vall, bár e mellett is kiválóbb hangzatosság sikere nélkül. És annál is örvendetesebb jelenség, hogy azon költői maradványaink, melyek eredeti magyar termékeknek vagy több-kevesebb önállósággal készült átdolgozásoknak bizonyulnak, külalakjoknál fogva épúgy messze fölülmulják a merően egyházi czélra keletkezett fordításokat, mint a hogy tartalom tekintetében is érdekesebbek és becsesebbek. Úgy tapasztaljuk ugyanis, hogy mennél inkább törekesznek régi iróink idegen befolyás alól szabadulni és saját viszonyaikból és belvilágukból meríteni tárgyukat és azt saját erejökből és saját ízlésök szerint feldolgozni, annál több siker kiséri munkálkodásukat. annál nagyobb az összhang munkáik tárgya és külalakja között,

annál inkább közelítenek termékeikkel az æsthetikai becs felé. Sajnos, hogy kevés az eset, hol a szerző subjectivitása valamennyire is érvényesül, de a hol vele találkozunk, kellemesen lep meg azzal a bájjal, melyet a sokszor szárazig objectiv tárgyalásnak kölcsönöz. A Bernát hymnusa, Mátyás emlékdala, Katalin legendája, Both siralma, Szabács viadala, a naiv királyválasztási gyermekdal, Apáti feddő éneke, Beriszló éneke, Geszthy éneke legfőkép azért válnak ki emlékeink sorából, mert vagy egykorú országos viszonyainkat tárgyalják, vagy ha nem is térnek el választásukban a divattól, mely túlsúlyban vallási dolgok után nyúl, munkáikban itt-ott saját egyéni nézeteiket vagy érzéseiket is bemutatják, rájok nyomván így a költői egyéniség bélyegét. Ez az eredetiségre törekvés helyes érzékkel nyúl aztán választékosabb külalak után s oly sikerrel, hogy e művek nemcsak tárgyuknál, felfogásuknál, szerkezetöknél, de már nyelvezetöknél és technikájuknál fogva is aránytalanúl kimagaslanak a prózával határos fordítások közül.

Ezekhez képest általánosságban már verselésöknél fogva is két csoportba oszthatjuk középkori maradványainkat ú. m. a gyengébb technikájú fordítások, és a jelesebb technikáju eredetiek csoportjába, mely utóbbiba az átdolgozások is sorolandók. Ezért a költői maradványokban széreplő verstani elemek bemutatásánál is czélszerűnek láttam e két csoport szerint állítani össze az olyanokat, melyek mind a kettőben érvényesültek, hogy annál inkább kitünjék, mennyire jelesebb az eredeti s mennyire inkább tulajdoníthatók e kor költészetének gyengeségei külső befolyásnak, nem pedig rátermettségbeli hiánynak. A hol a szerzőt nem köti szokás és idegen gondolat, az alakító képesség többé-kevésbé mindenütt érvényesül.

A meglevő verstani elemek sorrendjében először az alliteratiót, mint legkezdetlegesebbet, azután az assonanceot, majd az ütemet, mind különböző szerepléseik szerint, végűl pedig az akrostichonokat mutatom be.

I. Alliteratió.

Költői emlékeinkben nem találkozunk az alliteratiónak oly nagy mérvű alkalmazásával, mint némely más irodalmakban, hol egész költeményeken végig vonulva a költői formának leglényegesebb elemeképen szerepel. Nálunk sem zárható ki végkép a

feltevés, hogy a legrégibb korban, melyből emlékeink — sajnos — nincsenek, nagyobb és határozottabb szerepe lehetett a hangbeli rhythmus e tényezőjének; — fenmaradt költői emlékeinkben azonban már csak helylyel-közzel fordul elő mint díszítő jelenség a kiválóbb gondolatok előadásában, miáltal alkalmazásában az ornamentalis szép jellegét nyeri. Ily ékítményi jelenségül nézve az egyes eseteket, elég dús és változatos alliteratiókat találunk. Méltatásuknál is ez alapon különböztethetjük meg az alliteratió helyzeti, mennyiségi és distancialis fokozatait. Mentül erősebb hangsúly éri ugyanis az alliteratiós szótagot, továbbá mentül közelebb esnek egymáshoz azon szavak, melyeknek első hangzója összecsendül, annál tökéletesebb az alliteratió. Az egyes csoportosulásokban a kiválóbban összehangzó szó mellett tekintetbe veendők még a vers egyéb szavainak kezdő hangzói is, mint a melyek egymás közt szintén képezhetnek distancialiter többé-kevésbé gyengült oly mellék-alliterátiókat, melyek a vers hangzatosságát szintén emelik, a mire elégszer van eset, mint azt helyén jelezni is fogom. Ám ezért térjünk is át rendre az egyes költeményekre s lássuk a bennök előforduló alliteratiókat.

A Pannonia megvételéről szóló énekben azon helyek, melyek leginkább bizonyítanak annak népies eredete mellett, rendszerint alliterálók, s mindannyi között legkiválóbbak:

«*F*eldedet attad *f*ejér lovan
És *f*ívedet aranyas *f*éken» (109—110. verssor),[1])

továbbá azon ős szavakat is megőrző sorok, melyekben a nép által annyi kedvvel űzött etymologikus szójátékkal találkozunk:

«*K*elem földén a Dunán el*ke*lének
Az *Cs*eken ők *cs*ekének
Az *T*etemben el-fe*lt*etének.
*É*rden sokat ők *é*rtenek
*Sz*ázhalomnál meg*sz*állának.» (134—138. v.)

Ezeken kívül még gyakoriak a kisebb csoportosúlások, melyek azonban elszigeteltségök folytán — mi tán épen a tudákos átdol-

[1]) Az idézeteknél a Szilády által szerkesztett Régi Magyar Költők Tára-beli helyesírást tartottam meg, mint a melynek szövege e tanulmány alapjáúl szolgált.

gozónak vétke — kevésbé tünnek fel s így az összecsendűlés érdemével sem igen birnak.

Dúsabb csoportosúlást és nagyobb változatosságot, tüntetnek fel a *Szent Bernát hymnusának* alliteratiói, melyeknek nagy számából imezek a legjelesebbek:

«*M*egveretve, *m*eghúzlalva,
*M*egtöretve, *m*egutálva
*K*egyös pásztor! te *k*énodban
Én ne legyek megutálván?» (11—14. v.)

«Ki *sz*ent háromságnak *sz*éki
Nagy *sz*erelmnek jelös hele
*E*rőtelennek *e*rőssége
*F*élelmesnek béködsége
*F*árattaknak jó *sz*állása,
*Sz*egényöknek nagy bév háza.» (84—89. v.)

«*H*alálok *k*özött *k*eservebb *h*alál.
*K*emény *h*alál, fösvén *h*alál!
Ki ez dicső *m*ellbe *m*éne,
Hol világnak *é*löte *é*le,
*Sz*ent *sz*ivedet meg*sz*aggatá,
Drága véröd ki*h*ullatá,
*H*alálodért kit így vallál,
Én *sz*ivemnek *sz*eretője,
*N*e legyek *n*álad elfeledve.» (100—108. v.)

«Lám nem tudok *h*álát adnom
*H*ogy imágyam terömtőmet,
*H*ogy *sz*eressem *sz*eretőmet,
*H*ogy fizessem *sz*olgálatját
*H*ogy *h*áláljam *sz*ent *h*alálát,
Ki magát értem nagyon adá
*H*alálomért *h*ogy meg*h*ala.» (244—250. v.)

«*M*indön *m*iá *sz*eretendő,
Tekénts engöm *sz*ent *sz*ömödvel,
*Sz*ivént való *sz*erelmedvel!» (264—266. v.)

Ezeken kívül még nagy számmal fordúlnak elő e hymnusban kisebb csoportosúlással s mégis elég hangzatos alliteratiók. Az idézett helyekből pedig eléggé látható, hogy a költő az alliteratiót

nagyobb verssorozatra is kiterjeszté, sokszor egy bizonyos hang kiválóbb érvényesítésével, melyet a többieknek összecsendűlése még jobban emel, nem csökkentve a szabályszerűen nem assonáló hangzók által sem, mint a melyek nagyobb distanceokban vannak ugyan elhelyezve, de szintén egyeznek egymással. Így pl. a második helyen idézett verssorozatban a «háromságnak» «hele» és «háza», továbbá a «jelös» és «jó» meg a «békössége» és «bév» stb. szók nagyobb közelségben szintén érezhetően összecsendűlnének, míg így csak annyiban értékesek, hogy a pontosabb alliteratiók hangzatosságát nem csökkentik. A hangzóknak ily szerencsés találkozásával, valamint az alliteratióknak ilyen nagyobb csoportosúlásaival meg gyakran találkozunk, elvitázhatlan bizonyosságot látva ez esetekben arra, hogy az alliteratió szépsége tudatos alkalmazás és nem csupán a véletlen eredménye verses emlékeink technikájában.

Szépen érvényesül egyetlen hangzó összecsendülése a *Pesti gyerekek utczai éneké*-nek egész hosszában:

«*M*átyást *m*ostan választotta
*M*ind ez ország királyságra
*M*ert ezt adta isten nekönk
*M*ennyországból oltalmunkra.
Azért mi es választottuk
*M*int istennek ajándékát
Kiből isten dicsértessék
És örökre *m*ongyuk: Amen.»

Terjedelméhez képest *Szabács viadala* már nem igen mutat nagy csoportosúlással alliteratiót. Egyébiránt úgy találjuk, hogy e korbeli maradványaink között az epikus darabok általán inkább szűkölködnek az alliterálás szépségében, mint a lyrai költészet körébe vágók, mihez magyarázó jelenségűl vehetjük, hogy az epikai daraboknál a technika egyéb kellékeit, jelesűl rhythmust és assonanceot aránytalanúl nagyobb mérvben találunk, mint a lyraiaknál, a melyek átlag gyengébb verselésűek s inkább szorulnak a technikának ezen kezdetleges elemére, mely a rhythmicusan lejtő és assonanceos versekben hangfestő jelleménél fogva emeli ugyan a külalak, jelesűl a nyelvezet szépségét, de lényegtelenné s mellékessé válik. A rhythmus és assonance divatba jöttével egyéb költészetekben is, így jelesűl a germánoknál, hol a mennyire legrégibb emlékeikből látható, a legjobban ki volt fejlődve és széltiben

használtatott, úgy az epikai, mint egyéb irodalmi termékeikben, — később részint mint felesleges, a költői formát mesterkéltté tevő verstani elem, részint mint a kereszténység terjedésének nem kedvező, a pogányságra emlékeztető jelenség egészen mellőztetett. Feltehető, hogy a mi mondai epikánkban szintén általánosan divó szabályos verselési elemül szolgált valaha, kisebb mérvű alkalmazását azonban csakis az ütem és assonance divatba jöttének tulajdoníthatjuk, nem pedig a keresztény szellem féltékeny ellenhatásának, mely a pogány énekeknek csak tárgyával, s nem formájával is, jött összeütközésbe. Végkép a kereszténység megszilárdúlása után sem ment ki a használatból, magukban az egyházi énekekben is elégszer találkozunk vele, de meggyengűlt hangzással, mellékes szerepléssel. Epikai emlékeinkben pedig inkább csak ott fordúlnak elő tudatosan alkalmazott alliteratiók, hol a tartalom inkabb elmélődő s így mint a szerző szemében is valami becsesebb, kitünőbb hangzást érdemel. Ide vágnak a népies etymologizálás és hangfestés esetei, milyenek — hogy költeményünkre térjünk — a Szabács viadalában is fordulnak elő. Ez emlékünk dús rhythmusa és hangzatos rímelése mellett nem szorúl alliteratióra, mind a mellett kisebb csoportosulással elégszer találkozunk vele, egykét elmélődőbb helyén pedig több sorra is terjeszkedik. Ilyenek:

«Dolgát *m*enden *m*ent vitéz tartotta,
Kit *m*eg nem *m*ondhat emberi állat,
*M*ely nagy harczolás volt Szabács alatt!
*M*enden ott vitézségét *m*utatta,
*M*ert királ őköt hozzá núgatta.» (46—50. v.)

«Oh navalyás hitván *k*eménség!
Mit tőn nekik és az *k*evélség!
*M*eghalának nagy vak*m*erőségbe,
Bizon, nem vitézlő *m*erészségbe.» 65—68. v.)

«Hagya nagy sok *d*obot *d*oboltatni,
*T*rombitákval es *t*rombitáltatni;
Olyha hasad *v*olt ég mindezektől;
És *v*olt nagy kiáltás *v*itézektől.» (79—82. v.)

«*M*ert nagy *m*íltó az *m*enden Feslégnek:
Nagy *k*egyelmes legyen ellenségnek!

Jelesől *k*ediglen mindazoknak
*K*ik *k*egyes *k*egyelmnek esni szoknak.» (127—130. v.)

Ugyanezt tapasztaljuk *Alexandriai Szent Katalin legendájának* verselésében. E nagy becsű költői emlékünkben a szerkezetbeli kivitel, a gondolatok szabados kifejtése, az a theologico-philosophâló tendentia, mely mint a költő egyéniségének lényeges, jellemző vonása a legendában annyira érvényesűl, hogy a vitázó részben a száraz érvelés a költői érzéket csakhogy el nem nyomja, általán a szigorú logika és dogmatikus felfogás mind kétségkívül tudós iróra vallanak; de egyes részletekben megint oly dús képzelettel és mély érzelmekkel találkozunk, az egész tárgyalást oly hév lelkesedés hatja át, az egésznek nyelvezetében és külalakjában annyi verselési elemet és oly következetességgel látunk érvényesűlni, hogy attól a tudós szerzőtől azt az emelkedettséget és érzéket, mely csak hivatott költők sajátja, megtagadni egyáltalán nem lehet. Ez a verselés öntudatos és ügyes mesterműve. Rövid soraiban a következetesen alkalmazott assonanceok oly hangzatossá teszik a költeményt, hogy az olyan verselési elemnek gyakoribb alkalmazása, mint az alliteratió, egészen felesleges, sőt a mennyiben a formát nagyon mesterkéltté tehetné, hátrányos volna. Nem is fordúl elő nagyobb csoportosúlással egy-két esetet kivéve az egész legendában sehol; inkább csak a jelzők választékos voltából és néhol egyes értelmi súlyú szavaknak ismétléséből következtethetjük a meglevőkről is azt, hogy tudatosan alkalmazott s nem véletlenűl támadt alliteratiók, a milyenek különben elég nagy számmal fordúlnak elő. Ime mutatványúl a legszembetűnőbbek:

«*B*évebben áll *b*ódogsága. (20. v.)

«*K*emémb *k*énokkal *k*evették.» (24. v.)

«Isteni *sz*ent *sz*eretetit
*K*emén *k*énnal végezetit.» (28—29. v.)

«*K*ikkel *k*ölde *k*övetőket.» (109. v.)

«*H*agyott napra *h*a jutának,
Mind *f*ottik *f*ellázadának.» (129—130. v.)

«És indojtának *v*ígaságos *v*ígságot
És elkezdék az áldozatot.
*V*ékik lelkest *v*ágnak *v*ala
*V*ékik kedig sirnak *v*ala

*N*ékik *v*ígadoznak *v*ala
És *n*ékik csak bembelnek vala.» (180—185. v.)

Imezen sorokban az alliteratió több versre is kiterjed. Ezen kívül nagyobb csoportosúlásra még csak két-három helyen találunk. Szinte ilyen:

«*V*endégli nagy *v*ígaságban,
*N*agy fejedelmek eljűnek,
*N*eki *t*isztességet *t*esznek,
Hercegek *j*obbágyok *j*utnak,
És sok ajándékot mutatnak.» (291—295. v.)

«*N*e fiam, *n*eköd egy tábla,
*K*it *n*em adok *n*eköd *k*árban:
Ez az *k*irály fia *k*épe,
*K*it *k*évánsz látni, imez *k*edig anyja *k*épe.» (1036—1039. v.)

Túl ezeken legtöbbnyire ismét csak egy-két három versre terjedők az alliteratiók, mint pl.

«Látod-e ez *K*aterinát
*K*i tégedet látni *k*évánt?» (1108—1109. v.)

«Én *sz*erető *sz*ép jegyesem
*K*aterina, és én választott jó *k*egyessem.» (1370—1371. v.)

«És oly *g*enyett *g*anéhoz hasonlá.» (1477. v.)

«És oly *k*egyetlen *k*encsgyűjtő.» (1483. v.)

«*T*udnék én *t*eneked keszennem.
És ily *t*isztességet *t*ennem.» (1625—1626. v.)

«És *C*ostus *k*irálnak leánya
És *b*iborban *b*ársomban éltem
Én és öt országot *b*írtam. (1877—1879. v.)

«És azért ki *m*egruház *m*inket
*M*ezittelen válta *m*eg *m*inket.» (1914—1915. v.)

«*M*ert *m*iértünk emberré lőn,
*M*i életür kért *m*eghala». (1924—1925. v.)

«Igy *m*ente *m*eg *m*inket haláltul,
És az ördögnek *m*arkátul.» (1928—1929. v.)

«Napnyugati *m*estereket,
*M*ind *m*eggyőzne *m*indeneket.» (2056—2057. v.)

«*K*iket *k*ennyen megcsalhata
És *l*ábakról *l*ehazuda».

«És az te *h*itödet felvenném
*Ha h*itemnek *b*izonságát
Nem tudnám és *b*ódogságát.» (3342—3344. v.)

«*N*égy *n*agy *k*erék *k*észejtessék ;
Harmad *n*apég meg*k*észüljen.» (3436—3437. v.)

«Tégödet immár nem *k*érlek,
De *k*énnal *k*ételenítlek,
Ha *i*steninket *i*mádod.» (3502—3504. v.)

«Óh énnekem nagy *f*elségnek
*K*itül *k*irályok es *f*élnek,
Oh én nyavalyás *f*ejemnek
És buban zabált lelkemnek!» (3570—3573. v.)

«*T*estét el se *t*emessétek,
De az ebeknek *v*essétek,
*T*ovábbá im ezt *t*egyétek :
Ezöket es el*v*igyétek
*V*agy őket áldoztassátok
*V*agy mind nyakokat *v*ágjátok.» (3686—3691. v.)

E hely szintén több sorra terjedő alliteratiót képez ; szembetünővé leginkább az által válik, hogy némi variátiókkal e sorok többször is előfordúlnak. — A legenda végén a Katalin halotti dalában oly sorokkal találkozunk, melyekben nemcsak egyes kezdőbetük, hanem egész szavak is ismétlődnek (mint fentebb az áldozatot leiró sorokban):

«Csak *én édes j*egy esemért
Az *én édes J*ézusomért,
*K*it én láték és szereték,
*K*i *n*evéért *n*agy *k*ént vallék.» (3930—3933. v.)

Szintily szép alliteratió van végső imája végsoraiban:

«*Neköd legyen n*agy dicséret
És vég *n*ekül való élet!
Neköd legyön minden jószág
Földen *m*ennyen *m*inden ország!» (4001—4004. v.)

valamint Jézusnak válaszoló szózatában is mások közt e sorokban :

«*J*evel, élj és légy *velem* szinetlen,
*Velem v*ígagy *v*égezetlen
*M*egnyilt neked *m*ár *m*ennyország.»

Ilyen ismétlődése egyes szavaknak egyébiránt elég gyakran fordul elő a Katalin-legenda más helyein is. Ezen ismétlések kapcsában e helyt említhetem fel mint az alliterálással rokon előrímet a legenda verselésének azon sajátságát, hogy gyakran nagyobb csoport verssor, még kifejezett mondat után is, csupa «és»-sel kezdődik, néha pedig valami más kötőszóval is, mint «de», «hogy», «im», stb. és pedig rosz hangzás nélkül. Ime mutatványkép ez egy hely a sok közül:

«*És* jeve Alexandriában,
Ez szíz lakozó városában;
És hogy úr Krisztust háborgatná,
És bálványát imáttatná.
És holott egy képet öttete,
És így egy bálványt szerеztete,
És ő poroszlóját felhívatá,
És nagy felszóval ezt kiáltá:» (1506—1513. v.)

Az így csoportosított sorok közt aztán rendszerint szép gondolati parallelismusokkal és ismétlésekkel találkozunk. Igy pl. e sorokat:

«Az *b*ölcseknek *b*ölcseségét
És az értőknek *m*esterségét
*Ím m*egtörem és *el*hányom,
*Ím el*v sztem és *m*eggyalázom.» (2243—2246)

összehasonlítván a latinnal: «Perdam sapientiam sapientium et intellectum intelligentium reprobabo» — láthatjuk a mester saját izlésének megfelelő, öntudatos eljárását, melylyel a latint hangbeli és gondolatbeli ismétlésekkel ügyesen adja vissza. E technikai jelenségnek, melyhez a stil sajátos bája is kapcsolódik, szintily szép változatosságával találkozunk e latin mondás visszaadásánál: «Hic est Deus meus, hic est φilosoφia mea, hic est victoria mea, et tota gloria mea»:

«*Ez énnekem* nagy istenem,
És tökéletes bölcseségem,
Ez énnekem győzedelmem,
És bizodalmas reménségem,
És ez énnekem víg életem,
És dicsőséges idvességem.» (2266—2271. v.)

hol különösen a gondolatbeli rhythmus, mely a fogalmak symmetrikus elrendezése által támadt, figyelemre méltó.

Ezen technikai sajátsággal különben nemcsak a Katalin-legendában, hanem más költői maradványainkban is találkozunk. Ilyenül tekinthetjük a Szent Bernát hymnusánál negyedik helyen már idézett versekben a sok «hogy» kötszót, vagy pl. a *Mátyás király halálára* írt *emlékdal*-ban e versszakot:

«Terekektűl nerél ajándokokat
Ne pusztítanád országokat
Ne kerengetnéd bassájokat
Ne fenegetnéd ű császárokat.» (17—20. v.)

E költeményünk különben nem igen mutat alliteratiós helyet, itt-ott találunk ugyan kettős-hármas hangzóösszecsendűlést, mint pl.

«*Ell*enségednek *ell*ene állál.»

vagy: «Az *v*izen alló *V*elenczére
És *b*enne való *b*elcs olaszokra.»

vagy: «Rettenetes *l*él az *l*engyeleknek.» stb.

melyek azonban alig tekinthetők tudatosan alkalmazott alliterátiókúl, azért mert csak kis számmal és nagyon elszigetelten fordúlnak elő.

A *Szent lélekről való imádság* nem tüntet fel ugyan egy-egy hang összecsendűlésében dúsabb alliteratiókat, a csoportosúlásoknál azonban figyelembe veendő azon körülmény, hogy a határozottabban rímelő szók mellett a többi szók első consonansai szintén képeznek distancialiter gyengült mellék-alliteratiókat, úgy hogy ezekkel együtt változatos és hangzatos helyekre találunk a költeményben, melynek különben egész hosszában észlelhető gyengébb vagy erősebb alliterálás. Ennek feltüntetésére ezért elég legyen csak nehány sort idéznem:

«Ó én lelkemnek édes gazdája!
Mikort te én *v*elem *v*agy,
*N*incsen lelkemnek semmi *n*avalája.
Ó én lelkemnek kegyes *v*endége,
Te édes *v*oltodnak nincsen soha *v*ége.
Kérlek én *v*elem lakozjál.
Soká *t*élem ne *t*ávozjál.
Ez nap én lelkem *m*egvídula
És te *m*iatt *m*egujulla; stb. (19—27. v.)

mely sorokban a sok «lelkem», «én», «te» külön rímelve kedvező körülményt képeznek a főbb alliterátiókra nézve.

A Peer-codex költői maradványai nagyobbára eredeti munkák s a legjobbak közé tartoznak. Így már azon két sornyi töredéket is, melynek czíme *Szűz Máriáról*, épen jó verseléséről következtetve eredeti kisérletnek tartom s mint ilyet alliteratiójával itt van helyén idéznem:

«Ékesb orczád menden *sz*űzeknek felette,
*Sz*ebb vagy angyeloknál *sz*ízeknek *sz*íze!»

Nem különben a *Krisztus hét igéje*, mely sajnos szintén csak töredékesen maradt reánk, pontosan megtartott diæresisével (7 || 6) oly élénk rhythmusban folyik, egyszerű, értelmes nyelvezetével, négyes assonanceaival oly hangzatos, hogy azon határozott hivatkozás nélkül is, mely az első szakban Béda doktorra történik, mint a ki már e tárgyról «írást íra», következtethetnők, hogy nem szolgai fordítás, hanem — ha átdolgozás is — önállósággal s tehetségre valló érzékkel készült átdolgozás. Ennek is alliteratióit ennélfogva itt idézhetjük:

«*I*rást róla mint *í*ra *b*ódog doktor *B*éda» (4. v.)

«*H*ét *h*alálos nagy *b*ínnek terhét meg*b*ocsássad
És mind róla *sz*ármazik *sz*ántalan ágazattya;
*Sz*ent værednek hullását *t*őlünk se *t*ávoztasd.» (6—8. v.)

«*K*risztus *k*önyörülj rajtonk, megfojt az *k*evélség.» (9. v.)

«Monda *K*risztus *k*eresztfán őtöt *m*evetőknek:
*M*egbocsássad szent atyám, *m*it ellenem töttek.» (17—18. v.)

«*K*risztus, szent *h*alálodért ne *h*agyj gonosz társnak,
*H*agyj csak te szent anyádnak, *k*érlek ne *h*agyj másnak.»
(23—24. v.)

és az utolsó versszak egészben:

«Valaki ez igéket *h*íven meg*t*artángya,
*T*érdepelvén, szeretvén *m*endennap *m*egmongya:
*H*armincz napnak előttén *h*alálát *m*egtuggya,
Uronk Jézus szent anyját *h*iggye, *h*ogy *m*eglátja. Amen.

Legjobb alliteratiókkal a Peer-codex darabjai közül a *Vásárhelyi András énekében* találkozunk akár mennyiségi, akár distancialis szempontból. Ezek:

«Neked *sz*ólonk *sz*ízeknek virága,
Mend *sz*enteknek oly nagy vígasága.»

«Dicsekedjél angyeli *sz*ékedben
*Sz*erafinnak *sz*ent *sz*eretetiben.»

«Reád néznek *sz*entekuek *sz*emei
És véneknek keserves *sz*űvei.»

«*Sz*egényeknek *m*eggazdagejtója
*Sz*ánkivetéseknek *m*egbódogejtója.»

«Rólad *sz*ólnak *sz*enteknek mondási,
*Sz*ent háromságnak nagy *t*itkus *t*anácsi.»

Ezeken kívül pedig elszigetelten egyes sorok is, mint:

«*A*ngyeloknak nagyságus *a*sszonya»
«*E*mlékezzél angyali *e*sésről»
«*H*alottaknak nagy *h*iedelme»
«*M*agyaroknak *m*egoltalmazója.»

A Winkler-codexbeli *Emlékeztető Krisztus kínszenvedésére* verselés dolgában ugyanazon szerzőtől valónak mutatkozik, ki a Patris sapientia hymnust fordította. Hogy a mű eredeti-e, fordítás-e, vagy átdolgozás-e, bizton meg nem határozható. Nyelvezetében ugyanazon objectiv, eseménysoroló előadás a fő sajátság, melyet a Patris sapientiában találunk, csakhogy ebben a verselés és szerkesztés sokkal ügyesebb. Szerkezetileg ugyanis határozottan elkülönödő, bevezető és befejező strópháival tetsző egészszé kerekedik, komoly vallásos hangulatával, nemesen egyszerű stiljével, pontos ütemcsoportosúlásával (4, 3 || 4, 2), négyes assonanceaival kétség kívül becsesebb emlékeink közé kell sorolnunk. Ezek után a mint általán jelesebb technikájú maradványainkat, úgy ezt is épen jeles verseléséről itélve hajlandó vagyok eredeti kísérletnek tekinteni, melynél a szerző előtt az általa ügyesen fordított Patris sapientia külalakjával mintáúl szolgálhatott. E költeménynek imitt jelzett technikai jelességei még szép alliterátiókkal is bővűlnek ú. m.

«Te erek *f*okságodért ő meg*f*ogtaték,
*K*egyetlen bíneidért *m*egostoroztaték,
Mennyei koronádért *t*ivissel *k*oronáztaték,
Te *k*eserő *k*énodért *k*eserven *k*énzaték.» (21—24. v.)

hol még az «m» és «t» kezdetű szók is hangsúlyos helyzetöknél fogva érezhetően alliterálnak. Továbbá:

«A *k*emén *k*eresztfának *k*ényát reá vevé
Ő *k*énnyának helyére nagy *k*énnal viselé.» (25—26. v.)

és az utolsó versszak e két sora:

«Keserő *sz*ent *h*alálát *sz*ivedbe forgassad
*H*ogy *h*alálod idején *sz*ent *sz*inét láthassad!» (31—32. v.)

A nagy valószínűséggel későbbi keltű *Qui habitat in adjutorio* zsoltár-átdolgozásnak ezen szakaiban van alliteratió:

«De *m*aga te szemeidvel
Ott *m*eglátod és *m*egesmered,
Hogy az isten az *b*űnekért
*B*űnes embert meg*b*ünteti.» (29—32. v.)

Továbbá: «Szól az isten az embernek:
*M*ert az énbennem reménlett,
*M*egszabadítom, *m*egmentem,
*M*ert *m*egesmeré nevemet.» (57—60. v.)

Kisebb alliteratiók még ezeken kívül találhatók itt-ott, mint pl. ez utolsó szakban:

«Ezt megírta a szent Dávid
Soltár *k*ennek *k*ezepében,
Irta *k*ilenczven részében,
Hogy minden bízzék istenben. Amen.»

Előfordúl ez emlékünkben még sok parallelismus és oly előrímes verssorozat is, milyenről a Katalin legendánál szóltam. Ilyen mindjárt az első versszak:

«*Az* ki veti segedelmét
Az istennek hatalmában,
Az oly ember bátorságos
Az mennyei oltalomba.»

Az eredeti verses emlékek közül még csak a *Versbe szedett naptár*-ban találunk szerényebb csoportosulással, de elég nagy számmal alliteratiókat. Ilyenek:

«*K*is *k*arácsontól *k*eresztvíz. (1. v.)

«*A*ntaltól Fáb *A*nnos kézben
Pál *f*ordóla *f*énességben.» (3—4. v.)

«*Ny*ilom *ny*ere Péter, Mátyás.» (7. v.)

«Orbán *p*ápát várja *P*etor,
Ki nem *h*erel *h*áboróságnak.» (19—20. v.)

«*M*ária *m*ongyad Luciának,
*H*irdessen jó *h*írt Tamásnak.» (43—44. v.) stb.

A latin hymnusok fordításai nagy számukkal középkori költői maradványainknak mintegy harmad részét képezik. Verselésük átlag igen gyarló; a latin szöveg hű, szószerinti lefordításán túl sokszor semmi gond sincs fordítva a külalakra, úgy hogy a verselés legprimitivebb elemeit is hiába keressük. Itt-ott azonban mégis találkozunk egy-két sikerültebb alliteratióval; de ez alliteratiók aztán a legjelentősebb elemei is e fordítások szűkölködő technikájának s csak az sajnálatos, hogy a jókora anyagban aránylag gyéren fordúlnak elő, holott e primitiv verselési elem is nagyban járulhatna ahoz a kevéshez, mi ez emlékeink nagyobb részét a prózától alig-alig választja el. De lássuk őket rendre;

A Nádor-codexbeli *Miserorum pia adiutrix* fordításában csupán e két sorban van alliteratió:

«Ki *m*ondatol *m*indönöknek
*M*alasztos anyjának, siralmasoknak!» (14—15. v.)

A *Szent László királyról* szóló énekben egyéb, különösen nyelvezetbeli jelességek mellett az alliterálás szépsége szintén elég gyakran, de mennyiségileg csak egykét sorra terjedve érvényesül. A hatvan sornyi költeményben ugyanis sok oly sor van, melyben két szónak kezdő hangzója összecsendűl, de nagyobb csoportosúlásra nem igen van eset. Mindössze két-három oly versszakot találunk, melynek minden sora külön-külön alliteratiós. Ilyenek:

«*T*agodban ékes, *t*ermetedben díszes,
Válladtul fogva *m*endeneknél *m*agasb;
*Cs*ak szépséged *cs*ászárságra *m*éltó,
Hogy szent korona téged *m*éltán illet.»

Hasonlóan több sorban mutat alliteratiót e szak;

«Mert igazságnak valál birója
Az *sz*ép *sz*izeknek valál koronája
*T*e *t*isztaságnak *t*iszta ótalma
Irgalmasságnak *t*eles keveteje,»

hol már nemcsak distancialiter gyengült mellékalliteratiót, de olyat is találunk, mely két sorra terjed. Szinte két sorra szólók még ezen kívül

«Teneked atyád *k*egyes Béla *k*erály
Hogy hozzá *k*épest *k*egyes *k*erály lennél!»

és «*K*ezdéd *k*övetni atyádnak életét
Rózsákot szaggatál *k*oronádban fízéd.»

A költemény alliteratióinak méltatására ki kell még emelnem, hogy azok bár mennyiségileg kettős hármas csoportosúlásnál többet alig mutatnak, mind azon által elég hangzatosak azon körülménynél fogva, hogy a rímelő szók egymáshoz közel, többnyire közvetlen szomszédságban helyezvék, másrészt meg azért is, hogy többnyire ütemet kezdvén erősebb hangsúly esik reájok. Ilyen elszigeteltebb s mégis érezhetően alliteráló versek:

«Másszor *sz*iletél *sz*ent keresztvíztől
Ősödnek nevén *L*ászló *l*őn neved.»
«*M*agyarországban és *m*enyországban»
«Olaj *sz*ármazik *sz*ent koporsódból»
«*T*estedben *t*iszta, lelkedben fénes»
«*M*ikoron *m*églen iffjudad volnál» stb.

A kereszthez czímű töredéknek csak egy sora alliteratiós hármas csoportban:

«*H*ogy ne *h*aljak gonosz *h*alállal.»

A Winkler-codexbeli *Szent ének, ki dicséri szíz Máriát és az ő szent fiát* czímű hymnussorozatban szintén elég gyakori az alliteratió, csakhogy itt sem gazdag csoportosúlással, és a hol több sorra terjed, distancialiter gyengűl. Szembetünőbb ilyen alliteratiók:

«Mert vagy istennek *a*nyja
*A*ngyeloknak *a*sszonya.
*N*agy méltóság *n*éköd
Kinél *n*agyobb *n*em lehet
Istennek utánna
*S*em földön *s*em mennyön. (35—40 v.)

Stiljénél fogva is idézésre méltó ilyen rimelésű versszak mindjárt a rákövetkező:

*S*zeretetnek rózsája
Tégöd éköseјte
*S*zent alázatosságnak
Violája *sz*épejte
*T*isztaságnak lilioma
Igen *t*égöd *t*isztöle
*É*s mindön *j*ószágnak
*J*ámborságnak, szentségnek
*É*dösségös illatja
Tégöd mind elhata.» (41—50. v.)

És így tovább. Ilyen rímcsoportosulással az egész hymnussorozatban elégszer találkozunk, kétségtelen bizonyságául annak, hogy a fordító azt tudatosan verselési elemül használta, mi még az elszigeteltebb, több sorra nem terjedő alliteratiókról is annyiban állítható, hogy itt a jelzők megválasztásában ehhez látszik alkalmazkodni, ilyen pl.

«Ó *f*elségös *f*énösség» (170. v.)

«Az *sz*entségös *sz*eretet.» (180. v.)

«Ó te *k*egyös *k*is *k*erál» (230. v.) stb.

Legdúsabb csoportosúlást mindannyi közt e versszak mutat:

«Álmélkodó *n*agy csoda
Hogy ilyen *n*agy felség
*M*agát így *m*egalázja
Hogy *f*enn a *f*án *f*iggjön
És hogy e nagy *f*énösség
Ugy meghomályosoggyék
És megsötétüljön,
Hogy *m*indönök ne tuggyák
És *m*eg ne esmérjék
Hogy ő isten legyön.» (210—219. v.)

A Döbrentei-codex hymnusfordításai közül valamennyiben fordúlnak elő jobb vagy gyengébb alliteratiók, ú. m.

A *Conditor alme siderum* czíműben:

«Ki halálnak *v*eszélével
*V*ilágnak bánád *v*eszését» (5—6. v.)

«*V*ilágnak *v*égére fordultan,
Miként *v*őlegény teremből» (9—10. v.)

«*H*old *h*omálosságot tartván
*F*énesség *h*ugyakban *f*inlvén
Tartonak bizon utakot.» (18—20. v.)

A *Verbum supernum prodiens* czíműben e szak:

«Világok immár *m*ellököt,
*M*eggerjesszed szerelmeddel,
*H*ogy ő uj *h*íreket *h*allván
*M*egtilóggyik *m*inden bűntől (5—8. v.)

A *Veni redemptor gentium* czíműben egy két sor:

«Mutassad *sz*íznek ű *sz*ültét» (2. v.)

«*I*llyen szülés *i*llet *i*stent» (4. v.)

«*Ö*rök *e*rővel *e*rősejt» (24. v.) stb.

Az *A solis ortui cardine* czíműben, mely a Festetics-codexben is megvan, e sorok mellékalliteratiókkal is:

«*Ö*röknek bódog *t*evője
Szolgáló *t*estbe öltözék
Hogy *t*estet *t*esttel váltana
Ne vesztenéje kiket *t*eremtett.» (5—8. v.)

«Nem tudván *f*érfió illetét
*F*iat igéből *f*ogada»

A Festetics-codexbeli szövegben még e sor is

«*M*ennyei *m*alaszt *m*eghatá,»

s egyéb alliteratiói is valamivel jobbak a Döbrentei-codexbelieknél.

A *De patre verbum* czíműben e szakok:

«Hogy szíz, férfiónak *t*udatlana
És *t*isztaságnak *t*udója
Ez *v*ilágnak napiba *v*allania
Ékes embernek *v*igasztalását.» (17—20. v.)

«*F*elfogadá *sz*íz az *sz*íznek
*F*ertelemnek tudatlanát,
Krisztus után egyenlőül
Űt *sz*olgálá *sz*ízességbe.» (21—24. v.) stb.

Az *Ex more docti mystico* czíműben:

«Bocsáss gonoszt *k*it tőttünk
Öregek jót *k*in *k*érönk
Hogy *k*ivel *k*ellethessük
*M*agonkot itt és *m*ind örökké.» (29—32. v.)

«*E*ngeggyed bódog háromság,
*A*ggyad *e*ggyes *e*ggyetlenség» (33—34. v.)

mely két sorban figyelembe veendő a sok szóközépi consonans azonossága is, mint az alliteratió hangzatosságát szintén emelő körülmény.

A *Christe qui lux es et dies* czíműben vannak a codex legszegényebb alliteratiói csoportosúlás dolgában, bárha más különben elég számosan fordúlnak elő. Ime egy pl.

«*N*ehéz álom ránk *n*e jöjjön
Ellenség *m*inket *m*eg ne csaljon» stb.

A *Vexilla regis prodeunt* czíműben mindjárt az első versszak dúsabb alliteratiót mutat:

«*K*irály zászlói *t*erjednek
*K*eresztnek *t*itkja fínletik
*K*in *t*estben *t*estnek *t*eremtője [1])
Felfeszült *k*eresztfára.»

Továbbá ezen versszak is:

«Ékes ez *f*énlő díszes *f*a,
*K*irálynak bársonyával ékesült
Fák *k*özött *k*iválasztott
*I*lly szent tagokat *il*letni.»

Mindkét szakban figyelemre méltók a mellékalliterátiók is. Ezeken kivül kisebb csoportosúlással van még több más alliterátió, úgy hogy e tekintetben ezen fordítás a jobbak közé tehető.

A *Pange, lingua, gloriosi* czímű hymnusfordítás szintén a jelesebbek közé tartozik. Alliteratiói közül elég legyen a codex egyik legszebben rímelő versszakját idéznem:

«Tenön *m*agad *v*oltál *m*éltó
*V*ilág bérét *v*iselned
Partot a *v*ész *m*egtörendő
*V*ilágnad *m*egszerzened [2])
Ki *v*ilágot szent *v*ér kene
Bárán-testből ötletett.» (55—60. v.)

A Festetics-codexbeli maradványok alig mondhatók a költészet termékeinek, mert a technika legprimitivebb elemeivel is alig találkozunk bennök. A hosszabb-rövidebb sorok szabálytalan váltakozása tönkre tesz minden ütemet, épen csak hogy szakokra osztvák; assonancenak híre sincs bennök. Alliteratiók előfordulnak ugyan majdnem valamennyiben, de ezek is oly jelentéktelenek, hogy e maradványok prózai jellegét épen nem csökkentik. Ime a tűrhetőbbek:

Az *Ave maris stella* czíműben csupán e versszak alliterál úgy a hogy:

[1]) A latinban is: Quo carne carnis conditor.
[2]) A Szilády által ajánlott szórenddel.

«Egyességes szíz,
*M*inden *k*ezött *k*egyes,
*M*inket bínből ódoztakat
Kegyessé *t*égy és *t*isztákká.»

Ugyanezen hymnus fordítása megvan a Czech-codexben is s a Festetics-codexbelinél gyarlóbb külalakkal ugyan, de egy épen az idézettnek megfelelő jobb alliterátiós szakkal:

«Ó *K*risztusnak *k*ögyelmes sziléje
*E*gyetlen *e*gy szíz, mindönök *k*özött *k*egyös,
*M*inket bínöktűl *m*egszabadojtván
*T*égy kögyelmessé és *t*isztákká,»

a mennyiben ebben mellékalliterátiók is fordulnak elő.

A *Fit porta Christi pervia* czímű compilátió egyike a legsilányabb versezetű emlékeinknek, mely még gondolatmenetében is elmarad az egykorú hymnus-fordítások gyenge, de mégis némi rendet tartó előadásától. Alliterátiója van ugyan egy-kettő, de csak kettős csoportú, pl.

«*M*ária *m*alasztnak anyja»
*H*alálonk *h*óráján belfogadj» stb.

Az *O gloriosa Domina* czímű hymnus fordítását szinte két codex, a Cornides- és Festetics-codex tartotta fenn, melyek közül az első csak töredékes, de verselésére nézve jobb a másiknál, melynek csupán a teljesség érdemét lehet meghagynunk. A Cornides-cod. szövege még a milyen olyan alliteratiókat is mutat:

«Ki *t*égedet *t*eremte, nagy bölcsen
Szent *e*mlőiddel emtetted»
«Melyet szomorú Éva elveszte
Te *m*egleléd te *sz*ent *sz*öléseddel,
Hogy *m*enyben *m*enjenek siralmasok
*M*enyországnak kapuja lől.»

A Festetics-codexbeli fordításnak csak e két sora alliterál:

«Ki *t*éged *t*eremte hívséggel
*Sz*optatád *sz*ent emlőiddel.»

Még két antiphona-féle verse van a Festetics-codexnek, melyekben ez alliteratiókat találjuk:

Az *Ének* czímüben

«Hogy néhai mi testönknek *személét*
*Szeplő*telen *szíz*től fogadád »

és a *Szüz Máriáról* czímüben e sorok

«Mária *szeplét*elen *szíz*
Istent nekönk *szilé*» stb.

A Cornides-codexnek már idéztem helyein kívül még csak az *Ave regina coelorum* czímű hymnus fordításának első szakában van némi alliterátió:

«*I*dvezlégy mennyeknek királné *a*sszonya,
«*I*dvezlégy *a*ngyeloknak *a*sszonya,
*I*dvezlégy szent gyökér,
Kiből támadott ez *v*elágnak *v*elágosság!»

Az Apor-codex hymnusfordításaiból Szilády kettőt tartott érdemesnek a Költők Tárába felvenni[1]). Az első az *Audi benigne conditor* hymnus fordítása jobb verselésű, mint az *Ad coenam agni providi* czíműé. Alliteratió mind a kettőben fordúl elő, íme mindegyikből egy-egy:

«Adjad, hogy küvöl mü *t*estönk
*T*öredelem *m*iatt meg*t*öródjék,
És mü elménk *m*egjózanollon
Bűnnek *m*enden szeplőitől.»

«Óh bizon *m*éltó szent ostya,
Ki *m*iatt poklok *m*egtöretének,
A fogságbeli nép *m*egszabadolván
*M*egfordóla *é*letnek *é*rdemébe.»

II. Assonance.

Az assonanceot csekély kivétellel csak azon emlékeinkben találjuk alkalmazva, melyeknek eredeti vagy átdolgozott volta bizonyos, olyannyira, hogy kétes eseteknél ezt irányadóúl vehetjük, mint oly jelenséget, mely a szolgaibb, szószerinti fordítások-ból rend szerint hiányzik. Az egyetlen *Patris sapientia* czímű emlék idézhető a fordítások közül olyanúl, melynek technikájában az assonance, bár itt is sok vétséggel, határozott verselési elemül szerepel.

[1]) Szilády, Régi Magyar Költők Tára, II. köt. Pótlék.

A mi már az assonanceok minőségét illeti, csaknem felesleges megjegyeznem, hogy azok épen nem tüntetik fel azt a nyelvtani ellenzetet, mely a verselési technika fejlődése folyamán az assonance lényeges szépségévé s kíváló kellékévé lett. Itt az assonanceok legnagyobb részt ugyanazon nyelvtani alakok, ragok és képzők ismétlődése által támadtak, még oly költőknél is, kik más tekintetben elég jó verselőknek bizonyulnak. Találunk ugyan e mellett jó számmal esetet különböző nyelvtani alakok összecsendülésére is, de hogy a kor költőinek ízlése az ellenzetes assonceok szépségét kíválóbban méltányolta volna, erre nézve nem mutatnak annyi törekvést, hogy ebből azt következtetni mernők. Leginkább jeleskednek még assonance dolgában első sorban Szabács viadala, továbbá a költemény nagy terjedelméhez arányítva a Szent Katalin legendája.

Hogy sorra mutassam be ez oldalról is emlékeink e technikai elemét, a *Pannonia megvételéről* szóló ének alig tüntet fel három ellenzetes assonanceot, de ezek közül is egy nincs egészen híjával közös nyelvtani elemnek, épen csak hogy különböző beszédrészekből áll, miért is inkább csak a véletlennek tulajdonítandók:

«Herczeg jól meggondolj *magad*
Hogy ez feldet hamar el*hagyjad*.» (101—102 v.)

«Nem kell tenni kegy*elmednek*
Azzal az magyarok károsok *nem lesznek*.» (122—123. v.)

«Nyerge leszen halá*szoknak*
Az fékével kaszások osz*toznak*.» (126—127. v.)

Egyéb assonanceai a Pannonia megvételének egészen merev rag- és képző-, sőt szóismétlésekből alakultak. Így pl. a hatodik és tizedik stróphának minden sorában «vala», a hetedik stróphában pedig «volna» a négyszer ismétlődő közös assonance. E segéd igénknek ez alakjai, melyek a XVI. század költőinél oly nagy mérvben szerepelnek, középkori költőinknél — jobb ízlés tanuságaúl — csak nagy ritkán fordúlnak elő.

A *Bernát hymnusa* sem igen mutat ellenzetes assonanceokat, a meglevők is nagy részt csak hímrímek:

«Idvözlégy Jézus örök nagy *jó*
Irgalm tenni szorgalma*zó*.» (148—149. v.)

«Idvöz légy, idvezítőmnek ol*dala*
Kiből nagy idvesség fo*la*.» (152—153. v.)

«Nem lén sohol oly jó *atya*
Ki fiáért magát ilre *agya.*» (215—216. v.)

«Mert az leszen szörnyü *idő*
Igazaknak es félen*dő.*» (295—296. v.)

A *Szabács viadalá*-ban, mint már érintém, a legjelesebb assonanceokat találjuk s számarány szerint is a legtöbbet. Ha valakinél, úgy e mű költőjénél lehetne legtöbb valószínűséggel feltenni azt, hogy az ellentét szépségére tudatosan törekedve alkotá meg assonanceait, mert azok számra és minőségre a kort meghaladott igényeket is kielégítenek. Mint az idézetekből kitűnik, nemcsak elszórva s elszigetelve akadunk ilyenekre, hanem két-három verspárban egymásra következve egyéb technikai jelességek kapcsában ügyes verselőről tanuskodnak. Assonance dolgában magasan felülemelkedik e költemény középkori, sőt a következő időszaki verses emlékeinken is. E korból legközelebb a Katalin-legenda áll hozzá az assonanceok tiszta összehangzásában.

«De az fellyülmondott Pál *Kenézi*
Ároknak mélységét i*gen nézi*,
Ki Szabács erős voltát *elmélle*,
Honnég minemő álgyon *kell mellé*.
Szorgast megyen Nándorfehér*várra*
Holy királ erről bizon hirt *vára.*» (1—6. v.)

«Halált es vallottak hát né*mellyek*
Királi nagy tisztességet *mellett*.
Elő egy iffiu, Várdai *Simon*
Kinek anyja énaponkéd *sirhon!*» (29—32. v.)

Egy verspárral lejebb pedig

«Más cseh vitéz Francz, főtisztes *hadnagy*
Kik bizon kegyes istennél *vadnak*
Ebbe sonha senkinek nincs *kétség*,
Vagy tisztül ott helen őköt *ércsék.*» (35—38. v.)

«Kit meg nem mondhat emberi *állat*
Mely nagy harczolás volt Szabács *alatt.*» (47—48. v.)

«Legottan túlbelől török *népek*
Nagy viadalt velek törle*tének.*» (61—62. v.)

«Szabác-hoz nem messze egy kis *halmon*
Megsereglék, hogy beszédek *halljon*,

Szabácsba nagy felszóval *kiáltnak.*
Arról bölcsesége lőn *királnak.*» (75—78. v.)

«— Ment arról imár török nép *beszéll* —
Lött nekik menden vetez nagy *veszél.* (107—108. v.)

«Azért igen iffiu török *Hamza*
— Gondolván, hogy volt Magyar — ott *haza*
Erős Szabácsból törökök *közől*
Nagy sietségvel kiszökni *készől.* (95—96. v.)

«Jelesről kediglen minda*zoknak*
Kik kegyes kegyelmnek esni *szoknak*» (129—130. v.)

Megjegyzendő még a Szabács viadala assonanceainak méltatására, hogy azok többnyire nőrímek és hogy a háromtagúak is gyakoriak köztök; továbbá, hogy a nem ellenzetesek is nem csupán a ragok és képzők azonossága vagy rokonsága által, hanem a szótőben is összecsendülnek (hajókat — valókat, rekesztvén — gerjesztvén, keménség — kevélség, ezer lóval — lovaglóval, eszekbe — ezekbe, birhatják, — irhattyák, bennhadnák — megadnák, tolmácsolja — másolja, meg leve — kegyelmet teve, eredvén — terjedvén stb.).

A négy sornyi *Ének a szent jobbkézhez* két első sora egy hím assonanceban csendül össze:

«Ó dücsőséges szent jobb *kéz*
Mellyet magyar óhajtva *néz.*»

*Both siralmá*nak is csak az utolsó két sorában van egy lejti (trochæusi) assonancea:

«Kiből vala királnak igen nagy bá*natja*
Mert szemével az kevetet tebbé sem *látja.*»

*Mátyás emlékdalá*ban mindössze csak két helyen van ellenzetes assonance, de ezek elég jó nőrímek:

«Néhai való jó Mátyás *királ!*
Sok országokat te *birál.*»

«Akkoron te lél oly igen *drága*
Téged kéványa cseh *Prága*
Meghervadozott szép zeld *ága*
Nem kellemetes neki vir*ága.*»

A *Katalin-legendá*-ban számarány szerint ugyan nincs valami sok ellenzetes assonance, de egy ily hosszú költeménynyel szem-

ben nem is támaszthatók e tekintetben akkora igények, mint egy rövidebb éneknél. Azért különösebb méltánylást érdemel az a 60—70 assonancea, melyben a nyelvtani ellenzetet megtaláljuk, annyival inkább, mert ezek néhány hímrím kivételével többnyire hangzatos lejti nőassonanceok. Megjegyzendő továbbá, hogy a legenda egyéb assonanceai sem támadnak merő ragismétlések folytán; ellenben jó hangzásuk és aránylag nagy változatosságuk annyival inkább érdemel elismerést, mert ilyen 4073 versre terjedő költemény megírása a nyelvtani alakok fejletlensége mellett jókora gyakorlottságot feltetelez. Tekintve az assonálás kivitelét s a két nembeli assonceok minőségét, a legenda e verselési elemével csaknem azon niveaura emelkedik, melyen a Szabács viadala assonálását találtuk. Mutatványúl ime ellenzetes assonanceaiból a legjelesebbek:

«Ez mesternek én *megirnám*
Én születésem*et nyilván.*»

«Avagy istenink ak*arattya*
Ez magzatnak nem *adatta?*»

«Hogy szörzete egy le*velet*
Nagy kencset az levél *mellett.*»

«Azért téged azon *kérünk*
Akarj ilyet tenned *értünk*»

«Mert ez ő maga ta*lántál*
Kinek még te nem szol*gáltál.*»

«Hogy ez képnek csoda *volta*
Az mester vétkétől *volna.*»

«Talántál kenyerül *rajtad*
És lészen mint a*kartad.*»

«De mert hasonlat nem *esett*
Krisztus közett és ördeg *kezett*»

«Előálomkor föl*kele*
Mert akkor igaz lőn *helye*».

«Mert csak ez az bizony *isten*
Kinél senki egyéb *nincsen.*»

(Gyakrabban is előforduló assonance)

«Mert Vegecius es ugy*mond*
Bizony nincs abban hamis *gond.*»

«Ezt hogy látá Kat*erina*
Hogy szerencse vele *vina.*»

«Mindenek vadnak mi*értünk*
Kit bölcs mestertül es *értünk.*»

«Semmi nincs oly erős *állat*
Ki kegyelmessé nem *válhat.*»

«Kiben oly nagy jót tőn *nekünk*
Kit soha meg nem fizet*hetünk.*»

«És ez egy gonosz ember *miatt*
Ördeg gyűjtet vala nagy sok *fiat.*»

«Mert az isten oly nagy *állat*
Hogy mind föld és meny hozjá *hallgat.*»

«Ennek enged mind tél s mind *nyár*
És ő neki ég forgása utában *jár.*»

«De ha hozjája szó nem *elég*
Ottan kénök engesz*teljék!*»

«Ez nem isten szegény *állat*
Ő magának sem hasz*nálhat.*»

«És megjelentse hogy miért *járt*
És hogy abban nem vallott *kárt.*»

«Ezt hallván az egyik dok*tor*
Kit ékesít vala vén *kor.*»

«Kit egy falka bulgatag *nép*
Kiknek eszegben nincsen *ép.*

«Leány, hiszem azt *gondolod*
Hogy bolonddal va*gyon dolgod.*»

«Most az uraság és az szolg*álat*
Csak két ellenködő *állat*
Kiknek az tulajdonságok
Hogy nincsen együtt lakások.»

«Hogy ez nyilván le*hetetlen*
Hogy Mária szíz *lett legyen.*»

«Méltó vala hogy ez *halál*
Kire te es keteles *valál.*»

«Nagy kár nekünk és nagy *szégyen*
Hogy egy genyett ilyet *tégyen.*»

«Oh énnekem nyava*lyásnak*
Nagy nyavalyák én rám *másznak*
Kiknél ez im mentül *nagyobb*
Hogy feleségem el*hagyott.*»

«Légy bátor királné *asszony*
És ne félj semmit *azon.*»

«Óh lám vagyok dicsé*telen*
Mit tegyök mind ezek *ellen.*» stb. stb.

A bemutatottakon kívül még a *Krisztus hét igéjé*ben (marada — Béda, nevetőknek — töttek), a *Qui habitat in adiutorio* czímű zsoltárátdolgozásban (romlásokra — ostora), a *Versbe szedett naptár*ban (Dorottyánál — várnál, idvezletet — vetett, adám — Illodám, látván — Iván, ása — társa, Márton — fon, adós — Miklós) fordulnak elő ellenzetes assonanceok, utóbbiban még a legnagyobb számmal. Más, különben elég jó technikájú költői maradványaink assonance dolgában nagyobbára merev ragismétlésekkel élnek, s még így is gyakori eset, hogy egy-egy soruk rím nélkül maradt. *Apáti feddő éneke* ugyan valamint általán technikájánál fogva legjelesebb emlékeink között is díszes helyet foglal el, ugy már számos assonceaival is feltűnően hangzatos; mind azon által azon körülménynél fogva, hogy négyes assonceaiban az ellenzet szépsége nem érvényesül, abba a nagy hangzatosságba bizony elég egyhangúság is vegyűl, a minek kedvezőtlen hatását csakis a műnek egyéb, legkivált tartalmi jelességei képesek ellensúlyozni és némiképen csökkenteni. Egyetlen eltérő eset:

«Fejér szép ezüstö', ékes tű szably*átok*
Vele pogán népet — kérlek — ne vág*játok,*»

de még ezen assonance is csak annyiban ellenzetes, hogy a két utolsó szó különböző beszédrészt képez, különben ragjok egy és ugyanaz. (Többes számbeli második személyrag.)

(Vége következik.) KRAJCSOVICS SOMA.

TÁRHÁZI

Víg szabású játék öt szakaszban. Irta Dugonics András, 1770.

(Az 1789-iki szövege uj átdolgozás.)

Veleje ezen játéknak. Tárházi, egy öreg és gazdag kalmár, se felesége, se gyermeke, se rokona nem lévén, azon gondolkodott, kit fogadjon fiának. Észre vévék e dolgot hárman, úgymint Ágyúsi kapitány, Deáki Artium Liberalium Magister és Polgári, egy városi lakos. Kiki azon dolgozott, hogy' férhessenek elsőben Tárházinak kegyelméhez, azután pedig jószágához. Ágyúsi vitézségével bátorkodott, Deáki tudományával, Polgári e kettőnek vesztével. Sehonnainak furcsa esze Polgárit tette szerencséssé.

A jádzó személyek.

Tárházi. Állapotja: gazdag kalmár; öreg.
Ruhája: háló ruhája testén, háló sipkája fején.
Erkölcse: jó ember és szelid.

Gondosi. Állapotja: Tárházinak mindenese.
Ruhája: városi.
Erkölcse: ajándékokon kapó.

Ágyúsi. Állapotja: főkapitány.
Ruhája: katonás.
Erkölcse: ostoba, kérkedékeny.

Deáki. Állapotja: Artium Liberalium Magister.
Ruhája: fekete német ruha.
Erkölcse: magát nagyra tartó, tudományában kevély.

Polgári. Állapotja: városi lakos.
Ruhája: városi.
Erkölcse: csendes, jó viseletű.

Sehonnai. Állapotja: mindennél minden, otthon semmi.
Ruhája: rongyos deák-forma.
Erkölcse: ravasz.

Trummel. Állapotja: német csapláros.
Ruhája: német; fehér köténye, zöld sapkája.
Erkölcse: meglehetős; töri a magyar szót.

Versei. Állapotja: versfaragó, poéta.
Ruhája: rongyoskás.
Erkölcse: kitül mit kap, azt imádja.

Pisztoli. Állapotja: Ágyúsinak fő inasa.
Ruhája: német szolga-ruha.
Erkölcse: csendes magaviseletű.

Peti. Állapotja: Ágyúsinak másik inasa.
Ruhája: dolmányba és övbe.
Erkölcse: csintalan és hamis.

Téntai. Állapotja: Deákinak inasa.
Ruhája: német szolga-ruha.
Erkölcse: türhető.

ELSŐ SZAKASZ

Első rész. — Polgári. Sehonnai

Polgári. Nem mondám én azt Kennek, Sehonnai uram, hogy szerencsétlen órában jöttem e világ hátára.

Sehonnai. Mondá Ked elégszer, de csak hűtötte a száját minden haszon nélkül. Miért lenne Ked szerencsétlen?

Polgári. Mert soha meg nem érem hogy Tárházi uram fiának fogadjon.

Sehonnai. Ezen, uram, bár ne törnéd a fejed. Mintha zsebedbe volna minden jószága.

Polgári. Ohó, Sehonnai! Hárman vagyunk ám kik a konczra pillantunk. Ágyúsi kapitány ugyan víja ám a várat. Pattogtatja hízelkedő fegyverét, szórja-szalasztja ellenségeit. Hát még ama tudós Deáki! Ez ám a hadd-el-hadd. Tele van Ciceróval a nagy harcsa-szája. Hányja-veti Lucanust. Fele magyar, fele deák egymást kergető szava. Én nékem se porom se téntám.

Sehonnai. Én istenem, én istenem! be nincs Kennek jó dolga. Hiszen Ágyúsi csak a levegőt ropogtatja, ha elsülhet ágyúja. Ama Deáki. hiszen az tollal hadakozik; esze híre nélkül pörög a nyelve.

Polgári. Ugyan csak ez az oka szomorúságomnak. Azoknak se kezek se eszek után semmit se lát a világ. Csupa kosz-emberek. Nem érnek egy moly-ette kucsmát, egy lukas mogyorót, mégis övék a világ Én testestől-lelkestől éjjel-nappal dolgozok, fáradok, munkálkodom, mégse mehetek semmire.

Sehonnai. Hallja Kend, Polgári uram, két annyit fél a ki élhetetlen ákom-bákomtúl fél. Soha esze ágába se volt Tárházinak hogy ama két vakarcsok közül fiat válaszszon magának. Méltán haraghatik mind a kettőre. Ágyúsinak ette haszna, alutta bére. Ha Tárházihoz fér, csupán magát dicséri. Teli torokkal számlálja ütközeteit: hogy' nyelte a port, hogy' konczolta le, hogy' sózta be a törököt, hányat nyelt el egyszerre. Az ilyetén tormafférgeknek hánkolódásaikat nem örömest látják a vének; örömestebb hallják ők magok dicséreteiket.

Polgári. Ezt ugyan helyesen ejtéd, Sehonnai.

Sehonnai. Azután mit is mondjak ama Deákiról? Mért szeretné ezt Tárházi? Talán azon oskola-szagért? mely dohos szájából ereszkedik s úgy elundokitja szobáját mintha büdös gerények teleltek volna benne. Azért szeresse-é? hogy még a piaczon is görögül beszél a tátott szájú kofákkal. No ugyan megtalálta Kend szarva között a tőgyit.

Polgári. Ó, lelkem Sehonnaim, nem tudja még kend micsoda természetűek a hattyú-apától származott vén záp tojások. Minden apró-

lékos A-B-ab-ra felmeresztik szemek héjjokat; ízibe hisznek mindennek; hamar elámíttatnak.

Sehonnai. Ha úgy van a dolog, mit szemetez Kend a dombon? Mért nem lát Kend a dolgához?

Polgári. De mitévő legyek? édes Sehonnaim.

Sehonnai. Addig üsse Kend a vasat, míg meleg. Hűtse ki Kend Ágyúsinak tüzes ágyúját. Rúgja fel Kend Deákinak téntáját.

Polgári. Bezzeg, sajt nem túró. Ez ám a bekkenő!

Sehonnai. Várjon Kend, Polgári uram. Most jutott valami eszemben. Semmit se tartson Kend tőlök. Ha reám bízza Kend, emberre bízza a dolgot. Én magamra vállalom mind a kettőnek megtántorítását. Addig tekerem-facsarom a vesszőt míg gúzst csinálok belőle. Könnyű pedig őket megejtenem. Mind Ágyúsi mind Deáki azt véli hogy én meghitt barátjok vagyok. A' bizony, majd megmondom mi. Én körülöttök, természetesen és szokásom szerént, ravaszkodni fogok. Kend is addig magát el ne hagyja.

Polgári. Igenis, azon leszek, édes Sehonnaim. De vajjon ki lehet az? ki amott....

Sehonnai. Lassan, lassan. A' bizony Ágyúsinak szolgája a Peti. Nem rég fogadta inasának. Most valahová küldi. Nosza, rajta! Sehonnai, markodban a szerencse. De meg kell eleve tudnom mit akar. Én ide eldugodzom. Kend pedig menjen el.

Polgári. Jó szerencsét, Sehonnai. *(elmegyen.)*

Második rész. — Peti. Sehonnai

Peti. Ugyancsak pénzes embereknek kelletik lenni azoknak a poétáknak. Egy-két versekért jól megfizettetik, a mint látom, magokat. Mégse tom mért rongyosak. Talán ugyan sokat öntenek a garatra. Mert azt is hallám hogy ki mennél többet iszik annál jobb poéta. A borszesz felgyulasztja kutya eszeket, csak úgy ugatnak osztán verseket.

Sehonnai. Mi közöd néked a füstös poétákkal? Peti pajtás.

Peti. Ohó, te is itt vagy? Sehonnai. Azt gondolám hogy eddig a cserfák teteiken is hurczolnak az égiptomi angyalok.

Sehonnai. Köss csomót a nyelveden, Peti. Legalább ne oly hangosan zörögj.

Peti. Megbocsáss, édes Sehonnaim. Azt gondolám, hogy egy poétával van közöm.

Sehonnai. Mire hajhászod azon poétát?

Peti. Halljad csak, Sehonnai, — de köztünk maradjon a szó. Az én uram, Ágyúsi kapitány, valami verseket akar faragtatni vele, Tárházi számára. Ma neve napja ama dús kalmárnak. Az üdvözlő verseket igen szereti, főképen ha dicséretiből állanak. Az én uram olyan poéta

mint én. Most tehát én nékem vagy találnom kell egy poétát vagy teremtenem. Húsz egész márjást adott uram azon versekért, pedig olyanokat mint a tajték.

Sehonnai. A' már más. Ugyan csodálom vala mi szükséged lenne egy kocsipor-emberre, egy bibasz poétára.

Peti. Tudod-e? ki vette reá uramat. Gondosi, Tárházinak mindenese. Ez úgy szereti a kapitányt hogy majd belebúj. Erővel bé akarja tolni Tárházinak kincstartójába. A verseket legjobb csúsztatónak lenni gondolta. — De mit ácsorgok én itten? Nékem poétára, nem te reád vagyon szükségem. Mert te is, a mint látom, úgy tudsz a versfaragáshoz mint Rőt szamara a dudáláshoz.

Sehonnai. Hallhaddsza, Peti! Tudod-e mely szemeten lehet felkaparni ama pozdorját?

Peti. Tudja a manó. Ha semmi szükségem reá, annyian vannak mint a kurta kutyák. Ha pedig keresem, ritkábbak a szúnyoghálónál. Lám, lám! amott látok egyet. Úr isten! poéta-e avagy próféta? Ha nem más is, bizonyosan garabonczás deák. Meglátom mit tud.

Sehonnai. Peti, én addig elvakarodom. *(elmegy.)*

Peti. Mind szárazon, a vízig.

Harmadik rész. — Peti. Téntai

Peti *(Sehonnai után kiáltván).* Avagy, pajtás! ide még egy szóra.

Téntai. Ki kurjongat utánam?

Peti. Én ugyan nem.

Téntai. Kire kiáltottál tehát ez emint?

Peti. Majd bizon néked adom rovásra gondolataimat. Nem arra kancza a búzába.

Téntai. Ugyancsak patvar-ember vagy, akárki légy. Előbb megszólítál, most pedig haragszol.

Peti. Ha igazat kell mondani, csak látni akartalak, nem pedig megszólítani. Mert láttalak már egyszer; de akkor is olyannak tetszettél mintha búcsút vettél volna eszedtől.

Téntai *(alattomban).* Ezen ember bizonyosan adósa Balázsnak. Talán bolond gombát evett. *(nyilván.)* Hallod-e, te hideg lakatos! láttál tehát valahol engemet?

Peti. Igenis; az elmult tavaszkor, midőn az olaszok erre egy medvét tánczoltattak. Te annak a hátán ültél, megláncczolva, veres zubonyba. De akkor kisebb voltál, szőrös és négylábú.

Téntai. Ejnye! kutya-parancsolta gaz embere. Tehát én majom volnék! Hogy' nincs egy mennykő zsebembe!

Peti. Megbocsáss, pajtás. Sok ily bolondságos beszédekkel tartogatom én az én uramat. Ezek már nékem szavam járatjai.

Téntai. Ki tehát az urad? hadd halljam.

Peti. Az én uram tekintetes úr *de eadem.*

Téntai. Tökmag! Már tudom tehát kicsoda?!

Peti. Tekintetes vitéz kapitány úr Ágyúsi *de eadem.*

Téntai. Ohó, pajtás! Ismerem én azon szalma-pörnyét; hiszen a' sült bolond.

Peti. A puskaport ugyan nem ő találta fel, sem a világnak negyedik részét, de még sem oly esze-fúrt a mint gondolod. — Hát te kit szolgálsz?

Téntai. Kit-é? Bezzeg, ha tudnád, mindjárt lekapnád a süveget. Az én uram híres-neves Deákius úr, Artium Liberalium Magister et pro suprema laurea candidatus.

Peti. Ohó, pajtás! Ismerem én azon széna-szenet; hiszen a' futó bolond.

Téntai. Az amalgamát ugyan nem ő lelte fel, sem a salétromtalan puskaport, de mégis tanult okos ember.

Peti. Tud-e minden könyvből olvasni?

Téntai. Ángyod térdje! Hogyne tudna egy tanult ember?!

Peti. Meglehet hogy ő kelme tanult ember, de azért bolond is lehet; mert azt mondják hogy vannak tanult bolondok is.

Téntai. Látom mégis hogy odahaza felejtetted eszedet.

Peti. Pajtás uram, mivel tehát mi mind a ketten egy szabású bolond embereknek inasai vagyunk, szükség hogy mi is ketten egy gyékényen áruljuk a mi kevesünk van. Mivel tehát te deákosabb vagy nálamnál, mondd meg, kérlek, mit tesz az a szó: *de eadem.* Mert én úgy hallottam: midőn az én uram közkatona vala, csupán csak Ágyúsinak hítták még a dobosok is. Hogy osztán a kapitányságra felmeredett, Ágyúsi *de eademnek* híják még a tisztek is. Mért nem híják a te uradat is *de eadem* úrnak?

Téntai. Ohó, pajtás! A tanult embereknek mindenben más szokások vagyon. Midőn mi egy darab ideig az oskola mellett járunk, ezen szavat *usz* nevünk után adjuk, és így az én nevemből, kit Téntainak hínak a tanulatlanok, Téntaiusnak mondanak a tanult okosok. Vagy pedig épen deákra fordítjuk nevünket. És így engem *Atramentus* úrnak is mondanak, uramat pedig vagy *Deákiusnak* vagy *Litteratusnak.*

Peti. Édes *Hátramentus* uram én ebből semmit sem értek.

Téntai. Csoda is volna ha te azt értenéd melynek okát az egész világ se tudja. Nem kell minden dolognak okát feszegetni. Lám, mért híják a te uradat is vitéz kapitánynak? mivel jól tudják nyúlszívét; de szíve sincs néki, hanem csak zúzza. Sarkkal fenyegeti az ellenséget. Mért írják ama levélre *Monzsur Monzsur?* mely Soroksárrúl a duna-

keszi kántornak küldetik. Mért mondják az olyant nemzetesnek? kinek apja a rámán repesztgette a kutyabőrt.

Peti. Bizonyomra mondom, jól beszélsz.

Téntai. Ha úgy megszeretted ezt a szót *de eadem*, magadat is úgy híhatod ha akarod. Mi a neved?

Peti. Engem Petinek hívnak.

Téntai. Úgy ám; de vezetéknevednek is kelletik lenni.

Peti. Soha sincs nékem más, csak Peti. Az apámat is csak Petinek hítták, a nagyapámat is.

Téntai. Ó, be bolondságot beszélsz. Mondd meg tehát hol születtél e világra.

Peti. Europiába.

Téntai. Hiszen bizony jól tudom hogy nem Poloniába; másként azt se tudod te hol van az a Polonia.

Peti. Annak a Poloniának tán Olaszországba kelletik lenni. Mert mikor nálunk rozolist isznak a tisztek, sokszor hallom az uramtól: rosolio di Polonia.

Téntai. Hadd el az ilyen bolondságokat. Mondd meg inkább, Europiának minő városába lettél e világra.

Peti. Azt hallám hogy Czinkotán.

Téntai. Minő utczába?

Peti. A Gatyaszalasztó utczába.

Téntai. Tehát így irhatod nevedet: Gatyaszalasztó Peti de eadem.

Peti. De ihol e'! majd elkésődöm. Kutya fa szekere! majd attáz az uram, hogy eddig is verseket nem csináltattam. Nem tudnál itt egy poétát?

Téntai. Tudok egyet, pedig jót.

Peti. Mi a neve?

Téntai. Soha se hallottam máskép, hanem poéta.

Peti. Hiszen minden poétának kereszténynek kell lenni. A keresztségben csak kapott valami nevet.

Téntai. Csak kitetszik hogy nem szolgálsz deákos embernél; semmit se tudsz a világ dolgába. Sőt mikor poéták lesznek, akkor visszakereszteltetnek. Igy Czezingét János Pannoniusnak hítták azután.

Peti. Hogy-hogy keressem ki tehát a varjúk-elelelét?

Téntai. Csak így nyomozd: hol van az a kutyaszorító poéta. Mert abban az utczában lakik. Ujjal mutatják meg a lukát.

Peti. No jól van, pajtás. Isten hozzád. Én egy keveset beköszönök ide a német fogadóshoz. Egy-két itczével megöblítem számat, osztán ama kutyaszorító poétához megyek. *(elmegyen.)*

Téntai. Sokat ne hörpents, Peti. *(elmegyen.)*

Negyedik rész. — Polgári. Sehonnai

Sehonnai. Épen úgy van biz az a mint mondám. Ezen a helyen beszéllettem a szolgájával Petivel. Ezt Ágyúsi egy poétához küldötte, hogy Tárházinak neve napjára verseket csináltasson. Bezzeg, Polgári uram, megette Kend a szurkot ha készen lesznek a versek.

Polgári. Egy lábig oda vagyok ha csak nem segítesz, Sehonnai. Úgy reszketek ijettembe mint a kocsonya.

Sehonnai *(alattomban).* Szöpög valaki. De útra kell igazítanom. *(nyilván.)* Egy csöppet se féljen Ked, Polgári uram; kifogtam immár Ágyúsin.

Polgári. Vajon miként?

Sehonnai. Oly poétához igazítom Petit ki néki ocsmány, rút és gyalázatos fűzfa-verseket kohol, melyeket ha elolvas Tárházi, leköpi.

Polgári. Úgy de azt gondolod-e Ágyúsi felől? hogy ő, minek előtte Tárházihoz küldi, maga el ne olvassa ama bolond verseket.

Sehonnai. Tudni is kellene ám azt! Mert deák nyelven faragtatom.

Polgári. Hát ha mással elolvastatja? Bezzeg, kirágtuk akkor az iszákot.

Sehonnai. Dehogy olvastatja! Ő oly kérkedékeny ember hogy mindennel el akarja hitetni jó deákságát. Nem engedheti tehát kevélysége hogy a verseket megfejtesse magának; sőt azt fogja hazunni hogy önön maga csinálta.

Polgári. Legyen Ked maga azon poéta, édes Sehonnai uram. Félek, netalán tán, ha másra bízzuk, beletörjön bicskánk.

Sehonnai. Sőt amott látom Deáki uramat, Téntai szolgájával, jönni. Ked, Polgári uram, távozzon el. Én itt megvonyom magamat.

Ötödik rész. — Deáki. Téntai

Deáki. Soha én téged otthon nem kaphatlak. Nincs talán más dolgod? hanem hogy az utczákon ácsorogj. Nem tudod? mit mondanak a bölcsek: otium est pulvinar diaboli. — Midőn néked semmi dolgod, én annyiban töröm fejemet hogy szinte megbolondulok. A hasznos dolgokat is félbe kelletik hagynom. Minap egy könyvet kezdettem: Historia barbarum apud Veteres et Modernos ad nostra imberbia tempora. Imhol, ezt se hozhattam végre. Ime, mire nem viszi az embert Tárházi kincsének kévánsága. De két nagy ellenségem vagyon: Ágyúsi és Polgári. Nincs mit tennem hanem az erdőbe rejteznem, ott szívem bajait a fáknak, a kősziklláknak kijelentenem és őket szánakozásra hoznom, et cantare simul et delectare paratus.

Téntai. Tehát a fák is szánakodnak az emberen?

Deáki. O, tu vervecum in patria crassoque sub aëre nate! Nem tudod a rhetorikának figuráit, a metaphorát? midőn tulajdon helyiről elvétetik valami és nem tulajdonná tétetik.

Téntai. Azaz: elcsenni valamit avagy ellopni.

Deáki (*haragudva*). Más a deák lopás, más pedig a paraszt.

Téntai. Tudom, tudom. A deákok deákosan lopnak, a parasztok parasztosan. De mégis csak lopás az mind a kettő.

Deáki. Hagyj fel ezzel, ha nem érted. Haza lódúlj; otthon légy. Mindjárt magam is ott termek.

Téntai. Elvárom az urat. (*elmegyen.*)

Hatodik rész. — Sehonnai. Deáki

Sehonnai. Bocskor-köteles szolgája az úrnak Deáki uramnak. Igen örvendek hogy itt találtam az urat. Hány zsákkal telik Tárházinál a kegyelem?

Deáki. Ha igazat akarok mondani, egy tarisznyával se telik. Mei rivales tehetősebbek nálamnál. Kifog rajtam Ágyúsi.

Sehonnai. Mit? Ágyúsi? Az a szélütötte eszű? ama karikalábú, lőcs-kezű, hal-vérű? Soha nem hallottam ilyet. Hiszen ama tökfejű azt se tudja hamarjában megmondani hány ujjai vannak öszveséggel egy pár embernek.

Deáki. Ó, lelkem Sehonnaim, nem igen nézik e mostani világban, tudós-e valaki avagy a szamárnál tudatlanabb, hanem, ha mind erre, mind amarra..... a többit értse Kend reá. Sapienti pauca.

Sehonnai. Valóban, tőlem is tapasztalt dolgot beszél az úr. Mindazáltal, úgy vélekedem hogy egy egészséges eszű ember könnyen kifoghat egy csömörlött eszűn. És ha szavamra hajlik Deáki uram, tudok egy módot melylyel Ágyúsinak kecske-lába alól elránthatjuk a gyékényt.

Deáki. Ugyan mi módra találhattál? édes Sehonnaim. Nagy fába vágtad a fejszét; vigyázz magadra, netalán tán fejedre essen minden terhével.

Sehonnai. Nem úgy, Deáki uram. Én ugyan, mint Borbély Ferencz, meg nem ijedek irhás nadrágomnak zörgésétől. Hallja csak az úr. Ágyúsi szolgájától a Petitűl csak ez elébb hallám, hogy valami verseket akar csináltatni Tárházinak neve napjára, és azokkal a vénnek maga kedveskedni.

Deáki. Nihil ad rhombum. Surdo fabulam narras.

Sehonnai. Tudja pedig Deáki uram hogy Ágyúsi tök-ember és oly tudatlan mint lova. Semmit se tud a prosához, kevesebbet a ligatához. Ugyanazért hajhásztatja a poétákat, pénzt igér a versekért.

Deáki. Nondum, me dius fidius, intellego. Vajon mi sül ki belőle?

Sehonnai. Bárcsak én most egy poétába botlanék, kivel tüstént valami bolond verseket faragtatnék, melyeket ha Tárházinak kezeibe adand, fejéhez verje Ágyúsinak. Deákul koholtatnám pedig a verseket, hogy Ágyúsi ne értené.

Deáki. Io triumpha! Megboldogítottál, Sehonnai. De vajon hol pokolba akadhatunk ilyen poétára?

Sehonnai. Én ugyan tudom módját a bolond verseknek, de engemet ama Peti szolga tetőtűl talpig ismér. Nem bízza reám. Hátha Deáki uram maga javáért magára vállalná e csekélységet. Mindjárt itt teremhet Peti; ide a korcsmába ment borozni. Rajta! Deáki uram.

Deáki. Csak inkább szeretném ha másra bíznád a dolgot, mert én megesküdtem hogy egy szót se irok melyet Ciceróban nem olvasok. Hanem ime jön Versei uram, kimondhatatlan magnarum inventionum ember. E' nékem jóakaróm. Ha keresve kerestük volna a poétát, ennél jobbra nem akadhattunk volna. Me Hercle! dignum patella operculum.

Hetedik rész. — Deáki. Sehonnai. Versei

Deáki. Salvom te advenire gaudemus. Hozott isten, Versei.

Versei. Szeretem hogy jelenlétem ily kedves az úr előtt.

Deáki. Ipsa opportunitas non mihi opportuna adeo mint mostan az úr. Ime, tüstént kijön innen egy szolga a ki verseket akar csináltatni pénzért. Per meam et tuam fidem arra kérlek, barátom, tedd magad poétának. Fúrj-faragj egy néhány ostoba verseket melyek nyakát törjék Ágyúsinak ha Tárházi olvassa.

Versei. Factum puta. No most tehát, valamennyi istenek, istennék és músák vannak, ide szállítom Olympusról és Parnassusról. Az urak menjenek el, mert itt helyek nem lészen; megfúlnak a nagy szorongatásokban.

Deáki. És ime, ahol jő Peti szolga. Fogj a dologhoz, Versei. Mi megyünk. *(elmegyen Sehonnaival.)*

Nyolczadik rész. — Peti. Versei

Peti. Soha ily pórul nem jártam mint most. Két krajczárt mintha a Dunába vetettem volna. Bémegyek a korcsmába s kérek magamnak egy fertály égett bort; azt mondják nincs. Hanem lenne, bezzeg, sörük. Nem drága, csak két krajczár itczéje. Mivel még soha sört nem ittam, csak próba szerént hozatok egy itczét. Iszok belőle egy húzomra. Soha ily fertelmes italt a világ hátán. Hiszen fele is víz az átkozottnak. Közel egy fertályig nyomorogtam vele. Meg nem ittam, ott hattam a németnek. Igya meg kétszer egy helybe. Ni, hogy' felpuffasztotta a hasamat. Talán a balhát is el lehetne pattantani rajta.

Versei. Eleibe kell mennem. *(jár fel s alá.)*

Peti. Mi tatárnak kell ennek lenni? Ez bizonyára vagy poéta vagy bolond. Hallja Ked, ki tehene alatt szopott Ked.

Versei *(pofon vágván Petit).* Imhol e'! Ez is a tiéd.

Peti. Ejnye, kutya-parancsolta gazembere, ugyan megadta a nyaklevet. Hallod-e! te garabonczás deák. Lásd ezen két öklömet; mindegyike meg van tőtve tíz-tíz dögönyözésekkel. Pedig egyszer se vetnek csütörtököt, mindenkor kisülnek. Jöszte hozzám, ha nem hiszed.

Versei. Megbocsáss, édes atyámfia. Csupa akaratom ellen esett a pofonvágás. Ha valaki előmben kerül, midőn a poëticus gondolatokban elmerülök, ő lássa ha valamit nyér. Ebből ismerheti meg ember a poétát.

Peti. Te akár poéta vagy akár mi ördög, de ne bánj így a szegény legénynyel, mert farodhoz kötöm a sarkad.

Versei. Te valóban semmit se hallottál eddig a poëtica licentiáról.

Peti. Soha nem láttam azt az embert; de ha az is oly goromba mint te, egyétek meg mind a ketten a napon sült málét.

Versei. Tehát azt se hallottad? hogy a poétáknak minden régulákban valami szabadságok vagyon.

Peti. Melyik részében van az a Szentirásnak?

Versei. Abban mely a poétákról szól.

Peti *(alattomban).* Jobb nékem ennél a poétánál maradnom; mert talán ama kutyaszorító poéta két pofoncsapást ád, mivel őtet mondják legjobbnak. *(nyilván.)* Édes uram, poéta uram, én szép verseket akarnék hamarjában faragtatni. Volna-e most Kennek jó kedve hozzá?

Versei. Hogy mersz arról kételkedni? De mondd meg elől, minőt akarsz: francziát-e, olaszt-e, deákot-e, lengyelt-e? Anglia, tatár, török, spanyol — mindegy én nékem.

Peti. Soha ily barom-eszű nagy embert! Akaszszanak fel ha ama kutyaszorító ennél tanultabb. — Uram, poéta uram, csak deák verseket kalapáljon Kend.

Versei. Hát azok micsodások legyenek? Hexameter, pentameter, scazon, asclepiadeus, iambicus purus vel impurus, sapphicus, dimetrus, iambicus acatalecticus, phaleucius, glyconius, adonius?

Peti. Soha se hittem volna hogy ily jóra akadjak. Édes poéta uram, megbocsásson Kend *(leveszi a süvegit)* hogy eddig le nem tévém süvegem. Mind eddig nem hihettem hogy a poéták között úgy kitessen Kegyelmed mint szamár a juhok között. Én a verseknek neméhez úgy értek mint tyúk az ábéczéhez. Kend legjobban fogja tudni minőnek kelletik annak lenni mely Tárházi uramnak neve napjára legalkalmatosb.

Versei. Efféléktől is menőt kívánsz? Üdvezlőt, haragost, jelentőt, szánakodót, kinevetőt vagy más effélét?

Peti. Ime, hogy' töri ki magát a nagy okosság! Édes poéta uram, Ked legjobban tudja azt is minőnek kelletik lenni, hogy Ágyúsi uramat megszeresse Tárházi.

Versei. Már értem a dolgot. Hosszat akarsz-e avagy kurtát?

Peti. Azt is az úrnak mély okosságára bízom.

Versei. Jól vagyon. Ne búsulj, lesz oly versed melyet nem olvasott Virgilius, Ovidius, Catullus, Tibullus, Propertius. Elviheted a török császárhoz, herczegekhez, grófokhoz, bárókhoz, nemesekhez, nemtelenekhez, — Konstanczinápolyba, Berlinbe, Párisba, Budára, Czinkotára, ma, holnap, holnapután, egy hét mulva, — akárkinek, hová és mikor akarod.

Peti. No már ennél nincs jobb, széles e világon.

Versei. De egyre kérlek, barátom; meg ne mutasd a verseket más poétának. Mert azok irígyek mint a kutyák, morgolódók mint a a macskák. Nagyon irígylik a vena poëticámat.

Peti. Dehogy mutatom valakinek!

Versei. Jól vagyon tehát. Immár hozzá foghatok. *(kiveszi író tábláját és ott lévő papirosra írja a verseket.)* Imhol készek a versek.

Peti. Olvasná el Kend, poéta uram, hadd halljam a hangját.

Versei. Azt se bánom. Halljad tehát, de nagy álmélkodással:

Tua pater stulta, tua mater stulta, tua domus stulta.

Peti. Ejnye be kár hogy nyele nincs, mindjárt megfognám a végét. Szopom a szép *Á*-kat a végén. Ilyeket szeret az én uram. — Már most tehát, édes poéta uram, mi lesz az ára?

Versei. Egy márjáson alól senki fiának.

Peti. Micsoda? hiszen egy krajczáron hosszabb kóbászt veszek.

Versei. Látod hogy nincs eszed. A kóbász mennél hosszabb, annál jobb; a vers mennél kurtább, annál furább.

Peti. Elég lesz, uram, egy peták.

Versei. Adj tehát hozzá még egy garast, hogy tíz krajczár legyen. Ezt is az uradnak kedviért. Mert úgy gondolkozz ám hogy a vers mindenkor drágább akármi más írásnál. Mert a versek az isteneknek beszédjek.

Peti. Inkább bizony a kódúsoknak; mert mennyi poéta annyi koldús.

Versei. Sót, barátom, ha igazán akarok szóllani, nincs az uradnak annyi pénze hogy e verseket kifizethetné. Ha barátságosan nem akarnék veletek bánni, a városházához idéznélek benneteket. De én a barátságot soha pénzen el nem adom.

Peti. Elhiszem Kennek, poéta uram. Imhol tehát a tízkrajczáros. Éljen kend egészséggel. *(elmegyen.)*

Kilenczedik rész. Versei.

No, katona uram! megtöltém az ágyút. Te lásd hogy' sül ki. Én ugyan nem akarnék mellette lenni midőn eldurran.

MÁSODIK SZAKASZ

Első rész. — Ágyúsi. Sehonnai

Ágyúsi. Úgy van biz az, édes Sehonnaim, a mint mondottam. Még az mind semmi ahhoz képest a mit Mehádiába tettem. Nyolcz egész óráig magam állék a sánczon. Kiáltottam az ármádához hogy segítségül legyenek. De csak azt felelék: elég segítség Ágyúsi kapitány uram maga magának.

Sehonnai. Épen így jártam én is egy holdnap előtt. Temesvárnak bástyáján állottam nagy félelemmel. Azonban a törökök körülvették a várat. Kiáltottam a miéinkhez hogy segítségemre jöjjenek. Agyon lőtt volna egy török ha szerencsémre fel nem ocsódtam volna álmomból. — De mért beszéllem én álmaimat, mivel azok melyeket kapitány uram emlegetett, valósággal úgy történtenek.

Ágyúsi. Én ugyan nem tudom mit mondanak felőlem a többiek, de a' szent igaz hogy akkoron az egész ármádánknak élete én tőlem függött. De a' volt ám legnagyobb szerencsémre, Sehonnai, hogy hátul semmi ellenségtől nem féltem. Neki vetettem a hátamat egy régi kápolnának, a rám rohanó törököket úgy elfúttam egy lélekzettel hogy nyomába se akadtál volna.

Sehonnai. Most jut immár eszembe. Még most is azon helyet holott e dolog történt, Ágyúsi temetőjének híják.

Ágyúsi. Ugyan úgy-e? Lehet is biz azt temetőnek mondani. Mert én torkig raktam meg magamat a holt testekkel köröskörül. De egy aga volt köztök ki nékem legtöbb galibát szerzett. Ez midőn ellenem állott, azt gondolám hogy maga Mars szállott szemközömben. És, bizonyára, nehézke is volt a győzedelem.

Sehonnai. Talán fegyver ellen valója volt annak az agának? avagy talán jól lakott opiummal?

Ágyúsi. Akármie volt az ebadottnak, elég az hozzá hogy ott kelletett hagynia redves fogait. A kődöke fölött úgy bevágtam a hasába mint a káposztába. Egyszerre kidűlt a béle. Török nyelven háromszor kiáltotta: pardiő, pardiő, pardiő. De nem kellett néki több annál a vágásnál. És íme ez az oka, — de köztünk maradjon a szó, — hogy e mái napig nem örömest látnak Szerviában a törökök. — De hol hallottad te ezeket?

Sehonnai. Tegnap a korcsmán valék s láték ottan egy szerviai

embert ki akkor a mehádiai harczrúl beszéllett. Oda menék s hallgaték. Esküdött a hitire hogy Ágyúsinak oly híre vagyon a törököknél mint a tatárjárásnak a magyaroknál.

Ágyúsi. Könnyen elhiszem. Mert nemcsak ott mutattam meg vitézségemet hanem Szabácsnál is. Ott, egy óra alatt, száz töröknek jártam végire.

Sehonnai. Ó, édes kapitány uram, még egy czifrát adjunk hozzá. Bizonyosan ezren valának, ha jól eszembe jut.

Ágyúsi. Azt azok lássák kik ott történt dolgaimról könyveket irandanak. Én azoknak számokkal nem igen sokat gondoltam.

Sehonnai. De gondoltam ám én, kapitány uram, mert olvastam minden újságokban. Tele voltak Ágyú névvel.

Ágyúsi. Ott van tehát az én nevem is? Könnyen elhiszem. De hallod-e, Sehonnai, maig se foghatom meg hogy' győzte a kardom azon irtóztató konczolásokat.

Sehonnai. Követem kapitány uramat, nem ismeri jól maga erejét. Mert erre nézve, nem karddal hanem bicsakkal is lenyakazhatott volna annyi törököt. Nem a kardban áll az hanem a karban. Mindjárt mondok egy történetet. Ama világbiró Nagy Sándor egy csapásra vágta körösztül az amerikánusokat. Ezt meghallván ama híres Nabukodonozor római császár, kinól ennek előtte Nagy Sándor pattantyús vala, hozzá izent, és kérte tőle azon kardot, csak látásképen. Reá állott Nagy Sándor, és egy arianus tiszt által elküldötte a kardot Nabukodonozor császárhoz Angliába. Próbálta ő is a kardot, de a macskát se hasíthatta körösztül. Erre megharaguván a császár, visszaküldötte a kardot, azt izenvén néki, hogy nem küldötte el légyen az igazi kardot. Csakhamar stafétán visszaíra Nagy Sándor, ily kurtán: A kardomat ugyan elküldöttem, de nem karomat.

Ágyúsi. Isten úgy tartson, szép történet. Vajon hol olvassa Kend ezen historiákat?

Sehonnai. Az Hármas Historiában,

Ágyúsi. Azt gondolám hogy Stilfrid historiájában. Én már ezen könyvet ezerszer is átolvastam, és igazán megvallom, nagy hasznát is vettem a bataliákban, A ki ezen könyvet csinálta, annak valami nagy hadi-vezérnek kelletett lenni, vagy valami udvarnál nagyobb ministernek. Másként hogy' írhatott volna oly mély dolgokról? — De, Sehonnai, hallottad-é hírét? hogy' fizettem ki egy franczia tisztet Szabácsnál.

Sehonnai. Meglehet hogy hallottam, de nem jut eszembe. Hogyhogy vala a dolog?

Ágyúsi. Ládd-e ő kegyelmét! A markotányosnál valánk ebéden, több tisztekkel együtt. Csak felkiálta a ficzkó, és azt kérdé tőlem, ha Ágyúsinak hivatom-é akkor magamat mikor pisztolból lövök.

Sehonnai. Ejnye fitty-firitty ! Ugyan felporozá az eszit.

Ágyúsi. De, bezzeg, megadtam ám én is ő kegyelmének. Pedig nem sokat gondolkoztam a feleleten. Azt mondottam néki : Kend bizony formalis bolond.

Sehonnai. Hahahahahaha !

Ágyúsi. No mi lelt ? Sehonnai.

Sehonnai. Okosan ! szépen ! gyönyörűen ! Tehát ezen közmondást az úr szerzette ? Azt gondolám hogy régi.

Ágyúsi. Hallottad tehát ennek előtte ?

Sehonnai. Sokszor. És a legszebbek közül való.

Ágyúsi. A' már biz az enyém.

Sehonnai. Hát a többi tisztek vajon mit csináltak ?

Ágyúsi. A hasokat tartották, úgy nevettek.

Sehonnai. Hát vajon ama francia tiszt ?

Ágyúsi. Elhalt mint a leforrázott kutya. Osztán, midőn magához tért, csak azt mondotta, de úgy mintha én meg nem érteném : héjába kezd valaki Ágyúsival, mert ugyan tud ám a vastag kartácsokhoz. — De most a többi példabeszédeimet, híres cselekedeteimet nem emlegetem. Örömest tudnám ha Peti megcsináltatta-e a verseket. Tárházinak akarom küldeni, — de köztünk maradjon a szó.

Sehonnai. A hal se szótalanabb nálamnál.

Második rész. — Ágyúsi. Peti. Sehonnai

Peti *(szaporán igyekszik).* Majd el is késődöm.

Ágyúsi. Peti ! Peti ! Hallod-e, Peti, állj meg. Készen vannak-é a versek ?

Peti. Készen.

Ágyúsi. Aha, pernahajder ! hányszor rágtam már a füledbe hogy tanulj emberséget. Hát úgy kell mondani : készen ? Nem tudsz így felelni : parancsoljon tekintetes úr, talpon állok szolgálatjára. A másik szolgámat Pisztolit nem annám száz ilyenért. Tud ám az emberséget, mert régen szolgál nálam. Te pedig valami kanásznál bujtárkodtál eddig. Tompább vagy a tompa szablyánál. Készen vannak-e már a versek ?

Peti. Parancsoljon tekintetes úr, talpon állok szolgálatjára.

Ágyúsi. A versek készen vannak-e ? azt kérdem.

Peti. Parancsoljon tekintetes úr, talpon állok szolgálatjára.

Ágyúsi. No már ha neked van eszed, van a Toldi Miklós lovának is. Nem felelsz igyenesen ?

Peti. Hát hiszen úgy mint a parancsolatban vagyon : parancsoljon tekintetes úr, talpon állok szolgálatjára.

Ágyúsi. No van-e ennél ostobább a stuckknechtek között ? ! Most

mindjárt csillagot rugatok veled, te rozsdás hüvely, ha kérdésemre egyenesen nem felelsz.

Peti. Istenem! be keserves dolog a nagy uraknál való szolgálat. Soha nem tudjuk kedveket találni. Akár így akár amúgy, csak a sárba maradunk. Utoljára is bikacseg a jutalmunk. Ha oly kedve vagyon kapitány uramnak, imhol a hátam.

Ágyúsi. Megesik rajta a szívem. Édes Petim, ne neheztelj reám. Mondd ki szokásod szerént, készen vannak-é a versek.

Peti. A mint parancsolta a tekintetes úr, talpon állottam szolgálatjára. Igenis, készen vannak.

Ágyúsi. Ni a kutya-tartotta pondrója, hogy' tudja a nótáját ha akarja. No várrá! Elvárlak a fekete lévre. Ide azokat a verseket.

Peti. Imhol vannak, uram.

Agyúsi. Mennyit adtál érettek?

Peti. Nem sokat, csak tíz forintot.

Ágyúsi. Micsodát? tíz forintot? Azt, az anyád kénját! Ennek kiszúrta valaki a szemit. Sehonnai, mit gondolsz?

Sehonnai. Bizonyára, Peti, nem jól vásárlottál. Az apádnak tékozlónak kelletett lenni, mivel te ily adakozó vagy a máséból.

Peti. Mit? talán meg nem érik azt a hitvány pénzt? Jobban kell azt nékünk tudni kik poéták vagyunk.

Sehonnai. Tehát te poéta is vagy? Nem tudtam hogy ily szolgája légyen kapitány uramnak.

Peti. Uram, a vers mennél hosszabb annál rosszabb, mennél kurtább annál furább. Nemcsak dínom-dánom poéta csinálta ám ezeket, hanem olyan a ki igen közel jár már a bolondokhoz. Mert ez a jele a legjobb poétának.

Sehonnai. Hahaha! hahaha!

Ágyúsi. Mi lelt? Sehonnai. Mit nevetsz?

Sehonnai. Kapitány uramnak azon felelete jutott eszembe melylyel a franczia tisztet megöklelte volt. Kérem, mondja el még egyszer hogy' torkolta be őtet.

Ágyúsi. Nem héjába nevetsz. Igy vala: Kend bizonyára formalis bolond.

Sehonnai. Hahaha! No meg vala az mind sütve mind pediglen pirítva. Kérem kapitány uramat, hogy jól a fejembe nyomhassam, mondja el még egyszer.

Ágyúsi. Sokért nem annálak, édes Sehonnaim, mivel néked is a' tetszik a mi sok tisztek előtt kedves volt. Igy feleltem néki: Kend bizonyára formális bolond.

Sehonnai. Soha oly hamarjába oly szép gondolatot. Ha ez az enyim volna, nem annám egy süveg ördögért.

Ágyúsi. Te, Peti, jók-é ezen versek? mit gondolsz?

Peti. Hogy' patvarba ne volnának?! mivel olyan drágák. A leves is akkor rossz ha ócsó a húsa.

Ágyúsi. Azt ugyan jól mondád, mert a szalmafának is pörnye a szene. Mindazáltal, Sehonnai, hátha megtudja Tárházi hogy nem én csináltam a verseket, vajon vederből cseberbe nem hágok-e?

Sehonnai. Épen bizony ő kelmére bízták! Mondja, kapitány uram, hogy az obersternál vala ebéden, s reá nem érhetett a verscsináláshoz.

Ágyúsi. De vajon elhiszi-e Tárházi?

Sehonnai. Hogy a tatárba ne hinné! Ő neki is úgy kell gondolkozni kapitány uram felől valamint sok százan gondolkoznak, hogy egy óra alatt ezer ilyeket tudna csinálni. Ha kapitány uram a franczia tisztnek oly szépen tudott hamarjában felelni, fel tudja Tárházinak is adni a borsos levet. De én azt a feleletet ismét elfelejtettem.

Ágyúsi. Igy vala: Ked bizonyára formalis bolond.

Sehonnai. Mennél tovább hallom annál jobban tetszik. Ha a franczia tiszt még egyszer hallaná, megdöglene bele.

Ágyúsi. De mit gondolsz, Sehonnai, tudnék-e én verseket költeni? ha rátenném a fejem.

Sehonnai. Én reá mernék eskünni hogy tizenöt puszta vármegyébe se volna oly jó poéta mint az úr, ha reá anná fejét.

Ágyúsi. Én minapában csináltam egy nehányat, és nékem igen szépeknek tetszenek.

Sehonnai. Hadd halljam, uram. Mindjárt hájasabb leszek ha szép verseket hallhatok.

Ágyúsi. Elmondhatom; de senkinek se szólj, mert az egész ármáda kinevetne, hogy én, ily nagy katona létemre, ily hitványságba foglalatoskodom.

Sehonnai. Dehogy hallja egy lélek is tőlem!

Ágyúsi. Hallod, Peti! eredj el innét. Én most Sehonnaival valami titkos nagy dolgokról fogok beszélleni.

Peti. Veszem észre.

Ágyúsi. Ne menj pedig messzire; tüstént visszahílak.

Harmadik rész. — Ágyúsi. Sehonnai

Ágyúsi. Halljad tehát, így vannak a versek — — De azt kell ám előre tudnod hogy egy gulyás ellen megharagudtam és ellene csináltam. Így van tehát:

1. Ide. gulyás, egy pár szóra,
Szűk cserédből tér tallóra.
Kiki leköp a ki lát,
Hadd lássalak én is hát.

2. Rút alomban születtettél,
Kutyatéjjel neveltettél.
Lustos híred a mint jár,
Meredt tótágasra vár.

3. Nincs hiteled a csárdákon,
Kiki űz-vér a tanyákon.
Pókos lábod ha ellép,
Franczos lotyó is megtép.

4. Büdös gerény lehelleted,
Szájjal váltott csúf ületed.
Egyikén sincs semmi zár,
Dög és pondró ki- s bejár.

5. Nagy kukaczok tarhonyáid,
Lapos tetvek kész kásáid.
Lucs-pocs vized, az is jó;
Cserélt pipád, a' se jó.

6. Csupa ringy-rongy vén subádban,
Fót hátán fót ing-gatyádban.
Tulajdonod ez a kincs,
Mert csákódba kongód sincs.

7. Megfogatlak; kész már a fa.
Rávonatlak, — hátha még ma.
Ezt tréfából mondom tám?
Tinóm loptad, azért ám.

Sehonnai. Ejnye! be kár hogy vége van. Elhallanám napestig.

Ágyúsi. No már, vedd eszedre, Sehonnai, én, a ki nem csak nagy katona hanem nagy poéta is vagyok, egy oly ellenségre találtam a ki az oskolabűzzel majd megfojt.

Sehonnai. Talán ugyan ama téntás Deákit gondolja kapitány uram? No már, ha ez Deákinak csak esze ágába is ütközhet, bizonyára bujdosni ment a sütni-valója. Mert úgy hallom hogy az igen tanult emberek végtére megbolondulnak.

Ágyúsi. Ő biz az ki velem együtt Tárháziuál forgolódik. Nem tom mi viheti rá hogy velem vonjon ujjat.

Sehonnai. De én se tudhatom ám. Mert ha én vitéz kapitány uramat jól szemre veszem, oly tanult mint Abel császár, oly szép mint Thersites király, oly okos mint Korebus herczeg, oly híres mint Hektor pápa, oly ékesen-szóló mint Achilles patriarcha.

Ágyúsi. Bizony jól találád, Sehonnai. De vajon mit gondolsz? kitetszik-e belőlem az erő és mégis a szelidség?

Sehonnai. Ó, hogyne tetszene! Söt kiki úgy vélekedhetik kapitány uram felől hogy édes apja oroszleány volt, édes anyja pedig egy báránka.

Ágyúsi. Ugyancsak hozzám tudod szabni az igazságot. De, Sehonnai, láttál-e valaha engemet tánczolni?

Sehonnai. Láttam bizonyára az elmult farsangban a város kocsmáján. Telédes-tele volt a nagy csapszék ezernyi emberekkel kik kapitány uramnak legkisebb mozgását is csodálták.

Ágyúsi. És íme, Sehonnai, soha egy krajczárt nem fizettem a tánczmesternek. A természet hozta magával.

Sehonnai. Ugyan, uram, hadd lássam még egyszer a természetnek ezen adományát.

Ágyúsi. Tudniillik hogy itt előtted tánczolván, tüköröd lehessek, hogy te is jól megtanuljad. Nem bánom: Ide szemed-füld! *(ostobául tánczol Ágyúsi, Sehonnai alattomban neveti.)* Vetted észre lábomat? Én pedig ezért egy krajczárt se fizettem ám.

Sehonnai. Engedje meg kapitány uram ha ezt el nem hihetem.

Ágyúsi. Soha egy törököt se vágjak többé ha csak jó szót is adtam a tánczmesternek. De még e' mind semmi. A fektirozást se tanultam soha, mégis az egész ármádát én tanítottam reá. Akarod-e? hogy megmutassam atyamesterségemet. De csak kézzel, mert kárt tehetnék benned. Hol akarod? hogy meglükjelek. Szíveden-e avagy oldaladon?

Sehonnai. Itt a szívemen, de ne nagyon ám. *(itt Ágyúsi bajvíródik Sehonnaival: végtére meglüki Sehonnait és a földre teríti.)* Jaj! jaj! jaj! oda vagyok.

Ágyúsi. Hahahaha! Kelj fel, Sehonnai. Gyere még egyszer.

Sehonnai *(felkelve)*. Az isten mentsen meg minden keresztény embert az úrnak erejétől. Jaj! talán hat oldalbordámat is bétörte.

Ágyúsi. Nosza még egyszer! Sehonnai.

Sehonnai. Úgy ám, ha előbb haza megyek, hogy testamentomot csináljak, mert máskép a nélkül múlok ki ezen árnyékvilágból.

Ágyúsi. No, nem bántalak tehát. Ezért is majd jó tartalak ha Tárházinak pénzihez férhetek. — De még egyet, Sehonnai. Mit tartasz te egész testemnek épületiről?

Sehonnai. Egy szabónak sincs.... *(höhög egy nehányszor.)*

Ágyúsi. Mit mondál a szabóról?

Sehonnai. Ki nem mondhatám a köhögés miatt. Egy szabónak sincs a városban... *(ismét köhög.)* Isten verte köhögése!

Ágyúsi. Tudom már mit akarsz a szabóról mondani. Egy barátom volt minapában nálam. Az, midőn az én ruhámat testemen látta, összeattázta a maga szabóját, hogy nem tudna nékie ily szép ruhát szabni. Én erre azt felelém hirtelen: Bizony, mert teste sincs Kennek oly szép mint tekintetes Ágyúsi kapitány uramé de eadem.

Sehonnai. Valóban, én se láttam soha szebbet az úrnál.

Ágyúsi. De, Sehonnai, igen alkalmatos dolog ám az midőn az ember igen szép. Még Baranyából is ide jönnek látásomra. Én pedig ki is doboltattam immár magamat hogy nem vagyok szép, de ördögöt se használt. Senki se akarta hinni.

Sehonnai. De kapitány uram nem is tudja jól a maga szépségét. Csak akkor láthatná maga magát mikor a svadronja előtt lovagol. Mind oda ragadnak a szemek.

Ágyúsi. Én nem tom mért nem néznek a más kapitányokra. De hallod-é, Sehonnai! hallottál-e valamit az én tudományomról? Ime, — még ezt senkinek se mondottam, — ezen szót *isten* én tíz nyelven tudom kimondani. Hallgasd csak! Magyarul tehát így mondjuk: *isten*: németül: *Jehova*; görögül: *Gott*; zsidóul: *Bóg*; ráczúl: *Theos*; spanyolul: *Buch*; olaszul: *Domnye Zeü*; tótul: O Dio mio. Van-e már tízszer?

Sehonnai. Nem adhat hálát az édes atyjának hogy annyi nyelvre taníttatta kapitány uramat.

Ágyúsi. No lásd már, Sehonnai, ily emberrel mér vetekedni ama farán-ülő, téntanyaló nagy mihaszna. Oh, hogy nincs egy menkő a tarsolyomban! *(kihúzza a kardot.)* El kell veszni néki. Agyba-főbe! diribről-darabra!

Sehonnai *(térdepelve)*. Pardon, pardon, kapitány uram.

Ágyúsi. Meg kell halnod, ne is szólj.

Sehonnai. Hiszen én semmit se csináltam.

Ágyúsi. Vagy te vagy? Sehonnai. Kelj fel. Azt gondolám hogy ama Deáki *(béteszi a kardot)*. Azt se tudom mit csinálok mérgemben.

Sehonnai. Fújja ki mérgét, kapitány uram, egy kevessé.

Ágyúsi. Nem bánom. De ha elómbe akad Deáki, megemlegettetem vele a magyarok istenét.

HARMADIK SZAKASZ

Első rész. — Tárházi. Gondosi

Tárházi. A mint öregségem engedi, lassan-lassan csak lépdegelek. De e lassú járásom is mely nehezemre esik, én érzem, az ifjak nem hiszik. Elhagyott az előbbeni gyorsaság, ellepett az unalom. Olyan vagyok mint a megszedett szőlőben omlásra hajlott gunyhó. Még a bodzafának is jónapot kell mondanom. De nincs nagyobb kénja az öregnek mint ha az ifiaktól kinevettetik. Inkább meghalnék semhogy ezt tapasztalnám. De engemet mindnyájan szeretnek és böcsülnek, mert úgy éltem hogy ezeket megérdemlettem. Magam is megböcsültem ifiú koromban az öregeket; ime, ők is megböcsülnek engem. Nevesd csak ki a vénséget; jaj lesz néked is ha megvénűlsz. Azon vékával mérik vissza a kölcsönt. De engemet nemcsak az emberek szeretnek hanem az egek is. Mert, íme, igazán szerzett gazdagsággal megáldottanak. De csak igaz az mégis a mit deák koromban mestereimtől hallottam, hogy az úr isten szinte úgy bánik teremtményeivel mint a korcsmárosok hiteleseikkel. Ezek a bort vízzel vegyítik, és merőt ritkán adnak. Úgy az isten is az embereknek mézitalaikat ürömmel vegyíti. Adott elég pénzt, de nem adott örököst. Csak igazak mégis azon versek melyeket nem régen Ulissesnek Történeteiben olvastam:

Gyűjt, keres az ember, de nem tudja kinek;
Fárad, öli magát, de, gyakorta, minek?
Mivel egybe takart jószága- s holminek
Más veheti hasznát, ő maga semminek.

Gondosi. Ugyan csak, édes uram, ez ám az a dolog melyről én az úrnak ennek előtte is gyakran szólottam, hogy még életében valami

jó embert szállítson gazdag házába. Mert mi haszna? ha elmarad a kincs, embere nélkül. Lesz mit ragadni az éhel-holtaknak. Fél forint sem marad a lelkiért.

Tárházi. E' forog ám nékem is mindenkoron eszembe. A beteget sokan meglátogatják, de többen ám pénzit. Egerésznek a szobában, hogy valamit elragadhassanak. Jut eszembe, most egy esztendeje rosszabbacskán érzettem magamat. Tele lett a házam gyülevész csordával. A kit ezelőtt soha se láttam, jó barátomnak fogadtam. Eleget kérdezősködének: miként van az úr? régen beteg-é? köllene-é orvos, gyóntató atya? mikor iratom le a testamentomot? Aha! mondék, hiszen még elég idő van erre; én beteg nem volnék, hanem csak rosszúl érzeném magamat. De ők csak örökké a testamentomot rágták.

Gondosi. Esztelenűl cselekedték a vakundokok. Nem szükség a betegeket testamentomokkal nyeggetni. Ennek megírása akkorra való mikor ép egészségben vagyon az ember.

Tárházi. Helyesen mondád, Gondosi. Ép ész kell a testamentomhoz.

Gondosi. Ugyanazért, édes uram, mivel mostanában semmi baja sincsen, szükség hogy házárúl gondoskodjon. Én ugyan javaslom az úrnak hogy valakit fiának válaszszon. A kivel jót tesz, el nem feletkezik holta után is az úrrúl.

Tárházi. Bizony, mondasz valamit, Gondosi.

Gondosi. Azután, születése napja is van ma az úrnak.

Tárházi. Igenis, ma hetven esztendeje hogy e világra lettem. Igenis, feltettem magamban hogy ma választok valakit fiamnak. Vannak is érdemesek arra.

Gondosi. Hármat tudok a többi közűl kiket egyaránt lehet szeretni. Egyik Ágyúsi kapitány, másik Deáki uram, harmadik pedig Polgári. Mind a hárman igen helyes emberek.

Tárházi. Jól mondod, Gondosi. Kiki ezek közül igen méltó szeretetemre. Ágyúsi olyan katona mint a tűz, Deáki oly tudós mint a biblia, Polgári oly értelmes mint a prókátor. No már, ezek közül kit javasolnál? Gondosi.

Gondosi. Uram, azon Ágyúsi nagy ember; igen szeretik őtet a hadi vezérek. Nem sokára generalis válhat belőle. Hátha még vezér fia is lehetne az úrnak!

Tárházi. De még ama kettő sem alábbvaló ám. Majd elválik kire tárgyal az isten. — De kopogott valaki az ajtón. Nézhetdsze, ki légyen.

Gondosi. Imhol, Deáki uram vetődik hozzánk.

Második rész. — Deáki. Tárházi. Gondosi

Deáki. Salit gaudio et lætitia cor meum, édes uram atyám, ha egészségben látom. Valamint a mágneskő per vim occultam magához vonszsza a vasat, úgy engem magához csatlott az úr minden alkalmatosságokban.

Gondosi. Ime, ha okosokkal társalkodik az ember, mindjárt okosabb lészen.

Tárházi. Magam is igen örvendek hogy az urat láthatom. Hallod-e, Gondosi, hozz ki két széket. *(Gondosi elmegy a székekért és nemsokára kihozza.)* Örvendek, mondám, hogy az urat láthatom. Régen nem volt immár ezen szerencsém. De kérem Deáki uramat, üljön le. Hát ennek előtte miként szolgált egészsége az úrnak?

Deáki. Ha egészségtelen lettem volna is, uram atyámnak látására megjobbúltam volna. Nem tudom minő argumenta sanitatis találok az úrnak szemlélésében. De látom, uram atyámnak egészsége is helyén vagyon.

Tárházi. Hálá légyen istennek, türhető egészségem vagyon. — Mi ujságokkal bővelkedik fiam uram? Nem kétlem, olvassa az újságokat. Vajon melyiket tartja? a Hirmondót-é vagy a Magyar Merkuriust? Ezt jobbnak mondják amannál.

Deáki. A mostani újságok nem egyebek hanem monstrum horrendum, ingens.

Tárházi. No nám, mondám, hogy hova-tova, annál rosszabb a világ.

Deáki. Én bizonyára megesküdhetem hogy soha ily szörnyű változásokban nem volt a világ a mint most vagyon. Mert ihol-e! lássa uram atyám, annak előtte minő szép dissertatiókat írtak az academiákban, lyceumokban, universitásokban, ugy mint: de patria Homeri; de matre Aeneæ; de dea Egeria; de patre Romuli; de calceis Hectoris; de libris Sybillinis.

Tárházi. Bizony, okos emberek voltak a régiek. De a török háborúról mi jót beszéllenek az emberek?

Deáki. Mostan pedig — o tempora, o mores! — találkoznak az akademikusok között olyak is kik azt se tudják quot editiones habet Plautus, Terentius, Cicero, cum et sine notis variorum, Taubmanni, Graevii, Gronovii, Perizonii, Boxhornii, — in folio, in quarto, in octavo, in decimo sexto, — in usum Delphini, — apud Manutios, Stephanos, Plantinos, Vechelios, Elzevirios. — cum & sine indicibus necessariis, præfationibus, prologis galeatis & non galeatis.

Tárházi. De már e' bizony nagy tudatlanság. De igaz-é vajon? hogy a mi népjeink ujra megverték a törököt.

Deáki. Két fülemmel hallottam, de felőle senkinek se szólottam, a ki különbségét nem tudott tenni inter togam prætextam & laticlaviam.

Tárházi. Én istenem, én istenem! miket kellett megérnünk! De a békesség felől van-e valami reménység?

Deáki. De olyat is tudok uram atyám a ki egynek lenni gondolja senatorem & equitem Romanum.

Tárházi. Hiszen már ezt a vak is láthatná! De vajon kikelettájba meg-meg újra elkezdik a hadat?

Deáki. Én, ha az isten segít, in proximo consessu academico disputálni fogok de differentia calcei Romani et Hetrusci antiquioris. És ezen dissertatiómat ki is nyomtattattam immár. *(kivesz a zsebiből egy aranyozott könyvet.)* És, íme, uram atyámnak szolgálok egy exempláréval.

Tárházi. Köszönöm fiam uramnak. Bizony, gyönyörű szép könyv. Nini! meg is van aranyozva. Hallod-e, Gondosi! Nesze, tedd el jó helyre. A lisztes kamarába kevés ember jár. Tedd fel osztán a póczra. — De íme, zörget valaki. Ki lehet az?

Gondosi. A mint sajdítom, Ágyúsi kapitány.

Deáki. Mi dolga néki itten? hiszen ő semmire kellő.

Gondosi. Sőt igen szeretjük mi őtet.

Deáki. Azt a tökmagot? hiszen ő azt se tudja melyik az ábéczének a közepe.

Harmadik rész. — Ágyúsi. Deáki. Tárházi. Gondosi

Gondosi. Hozta isten az urat, kapitány uramat.

Ágyúsi. És, ime, itt látom az én uramat, Tárházi uramat. Ezen látat oly kellemetes előttem mint ama vár melynek bástyáin ki vannak szegezve a mendörgő ágyúk. Az úrnak szava oly gyönyörűséges előttem mint ama hangok melyekkel puskáink szóllanak, pisztolink pattognak, ágyúink ropognak. Egész házának illatja oly kellemetes előttem mint a puskapornak szaga. — — De íme! piha! Vajon mi bűz üthette meg az orromat? Itt valahol valami téntás deáknak kell lenni; Cicero-szagot érzek eme szegletből. — Uram atyám, füstöltesse ki szobáját, mert elöli ezen rút büdösség.

Deáki. Parcius insta viris! kapitány uram.

Ágyúsi. Ihol e'! Nem annám egy lóért hogy ily jó szaglalatom vagyon. Mégis itt vagy? pedantus, pedanta, pedantum.

Deáki. Hát te is itt vagy? lepus, lepa, lepum.

Ágyúsi. Ejnye kuczorgós terregette calamussa! hát így beszéllesz velem?

Deáki. Ejnye nyúlijesztgette kardossa! hát így beszéllesz nékem?

Tárházi. No, hagyjon fel Kentek az ilyetén barátságtalan beszé-

dekkel. Üljenek le az urak. Böcsülje meg egyik a másikat; ez az emberség.

Ágyúsi. Hallja Ked! tudja-e Ked? ki vagyok én.

Deáki. Hallja Ked! tudja-e Ked? ki vagyok én.

Ágyúsi. Én tekintetes Ágyúsi kapitány vagyok.

Deáki. Én clarissimus Deáki Artium Magister vagyok.

Ágyúsi. Azaz, mintha azt mondanák: én egy Fölségnek tisztje, Kend pedig egy Alvarusnak szolgája.

Deáki. Hazudik Kend, szokása szerént; mert én legitime promotus Magister Artium vagyok. Nemsokára a doctorságot is felveszem.

Ágyúsi. Én pedig olyan vagyok hogy Kennek egész academiáját, magisterjeivel, doctorjaival együtt, tetőtűl fogva talpig leronthatom.

Deáki. Én pedig Kennek az egész svadronját, tisztjeivel, közlegényeivel együtt, az egész világgal kinevettetem.

Tárházi. Hagyjanak az urak békét a versengésnek. Engedjen egyik a másiknak. Az okosabbon az elsőség.

Ágyúsi. Én engedjek-é? kinek híre-neve elterjedett Bécsbe, Budába, Konstanczinápolba.

Deáki. Én engedjek-é? kit jól ismérnek Lipsiába, Berlinbe, Vittembergába.

Ágyúsi. Én ezen kezemmel nagy vitézeket letettem a földre.

Deáki. Én ezen kezemmel sok régi rongyos manuscriptumokat kiemeltem a porból.

Ágyúsi. Én ezer academicusokat csak puskámnak csévíből egyszerre elfujhatok.

Deáki. Én ezer classicus auctort, kinek csak fragmentái vannak, egészen talpra állíthatok.

Ágyúsi. Az istenre kérlek benneteket, dugjátok be e kardomnak száját, hogy ne kiabáljon. Szünetlen kér hogy húzzam ki és jól laktassam deák-vérrel.

Gondosi. Kérem kapitány uramat, itten a vért ki ne ontsa. Nem szenvedheti Tárházi uram a fiatal pirost. És, íme, el is akar menni, pedig még a fiúválasztás el se kezdődött.

Ágyúsi. Nem bírok magammal. *(kardot ránt.)* Meg kell halnia e büdös gerénynek.

Tárházi. Hagyja el Kend, kapitány uram. — Hallod-e, Gondosi, békéltesd meg az urakat; én nem nézhetem a veszekedőket. Én istenem! én istenem! *(elmegyen.)*

Negyedik rész. — Ágyúsi. Gondosi. Deáki

Ágyúsi. Te akarod tehát ellenem szegezni magadat? giliszta ki csak ezelőtt bújtál ki a földből. — Hallja Ked, Gondosi uram, velem

tartson Kend, mert az én dolgom igazságosabb. Ő nem méltó Tárházinak szeretetére.

Gondosi *(félrevivén Ágyúsit).* Kapitány uram, hagyja el Kend azon deákos embert. Észrevettem Tárházi uramnak szeme járatjából hogy az urat igen nagyon szereti, vitézsége miatt, amazt pedig gyülöli, nyelvessége miatt. Csak még egyre kérem kapitány uramat: álljon itten vesztég még ama Deákit eligazítom innét. Meglássa az úr, mindjárt elvakarodik. De egyet se szóljon.

Ágyúsi. Nem bánom.

Gondosi *(félrevivén Deákit).* Okos és tanult uram, Deáki uram! Nem látja az úr? hogy Ágyúsi sűlt bolond. Az úr pedig értelmes. Tehát, valamiket szólott, ne úgy vegye fel az úr mintha azok eszestűl, hanem mintha eszelőstől eredtenek volna. Bizonyára, azon fúrt-velejű inkább szánakodásra méltó semmint haragra. Hallotta-e Deáki uram? mit szóllottam fejére ezelőtt.

Deáki. Nem hallottam egy szót is.

Gondosi. De veszi-e észre? hogy elállott a szava.

Deáki. Magis mutus quam Hermes aut pupæ.

Gondosi. Azt mondottam néki haragosan: hallja Kend, kapitány uram, Kend nem méltó Tárházinak szeretetére. Deáki uram sokkal okosabb Kendnél. Én is vele tartok. Ezzel ő mintha elejtette volna nyelvét. Ott áll mint a fancsali feszület.

Deáki. Igenis, úgy vagyon. Szótalanabb a halnál. Tehát, édes Gondosi uram, inkább szeret kend engemet? mint ama nagy mihasznát.

Gondosi. Hogyne szeretném inkább a száz aranyat mint száz cserépdarabot. Az úr arany edény, ő pedig moslékos dézsa. Sőt azon leszek még ma hogy Tárházi a kapitányt kiküszöbölje, az urat pedig bévegye.

Deáki. Köszönöm hozzám való jóakaratját az úrnak. De, íme, meg is szolgálom tüstént. Most haza megyek, és Téntai inasom által küldök az úrnak száz aranyot. Vegye, kérem, jó neven.

Gondosi. Ó, de minek fosztja meg magát az úr? Nem pénzért vagyok én az úrnak jóakarója, hanem maga-magáért. Én mindenkor szerettem a tanúlt embereket, gyülöltem pedig az agyafúrtakat. De főképen ezen kapitányt gyomromból nem szenvedhetem. Ha hozzánk jön, nem tesz egyebet hanem magát dicséri. Tegnapelőtt egy veszekedéséről beszéllett. Így állottam, úgy mond, egy franczia tiszt ellen; így fogtam meg karjait, így taszigáltam kifelé. *(megfogja azonban Deákinak karját és kifelé taszigálja.)*

Ágyúsi. Nini! hogy, taszigálja kifelé; e még sem akar menni. De már a' csak igaz hogy Gondosi nékem igen jó barátom.

Gondosi. Az én jóakaratomról tehát semmit se kételkedjen, Deáki uram. De ne vélje azt hogy ezt pénzért cselekszem.

Deáki. Nem vélem; de promissa cadunt in debita. Én haza megyek, és Téntai inasom által elküldöm a száz aranyot. Addig is légyen az úr jó egészséggel. *(elmegyen).*

Gondosi. Szerencsésen.

Ötödik rész. — Gondosi. Ágyúsi

Gondosi. Victoria! victoria! kapitány uram. Egy lábig oda az ellenség. Miénk a vár melyet ostromoltunk.

Ágyúsi. Vivát! vivát! Gondosi uram. Két szememmel láttam az ostromot. Ugyan erősen tartotta magát a deák vár.

Gondosi. Bizony nem kis vitámba esett. Látta-e az úr? hogy' ágyúztam öklömmel oldalfalait.

Ágyúsi. Láttam bizony. De az első ostromra nem akarta felanni a várat.

Gondosi. Nem, a nyakas ellenség. Azután furcsasággal férkezhettem belé; a hol meg se álmotta, ott ástam vermet. Egyszerre megadta magát.

Ágyúsi. Kend, Gondosi, született katona. Kár hogy így locsogatta el ifjúságát. Eddig nálunk hadnagy lehetett volna, — mert kapitányságra még nehezen léphetett volna fel. Hanem, mikor én generalis leszek, Kend akkor svadront kapott volna.

Gondosi. Most tehát, édes kapitány uram, azt tegyük a mit a vár megvétele után tesznek a vitézek.

Ágyúsi. Jól mondja Kend; tudom én a regulát. Most tehát haza megyek és Te-Deum-bort iszom. Vivát Ágyúsi kapitány uram. *(elmegyen).*

Gondosi. Dormiat Ágyúsi kapitány uram. A várnak megvétele után, nem részeltettél engemet a ragadományban. Deáki pedig minden fáradságom nélkül megigérte a száz aranyat, hogy fel ne adjam a várat. — De, íme, ki ez? a kit jönni látok. A' bizon Pisztoli, Ágyúsinak fő inassa. Vajon mit akar? meglesem.

Hatodik rész. — Pisztoli. Gondosi

Pisztoli. A ki katonánál szolgál, ugyan felkösse ám gatyáját, hogy térgyire ne essen. Ha jó a szolga, nincs jobb helye mint a katonáknál; de ha rossz, ugyan megkeresik bolháit minden ránczaiban. Peti pajtásomnak ugyan van ám része a nyaklevekbe. Gyakran is megjárja arczúl fekve a deresen a lapoczkás tánczot. Minap a fegyvereket kellett volna megtisztítania. Ő kegyelme, szokása szerént, a kocsmába vonódott s egészen elázott. Ugyan jól lakott osztán öklönyi galus-

kákkal; de tőlök nem a hasa puffadott fel hanem a háta. Én nékem soha somfahamuval nem kenegették csömörömet. Vigyázok magamra. Uramnak parancsolatja előttem legelső. Csak ilyet se vétettem ellene mint most. Ime, e verseket Gondosihoz kellett volna hoznom; de, bizonyomra mondom, nem lehetett. Egy akasztófára-való elállotta az útamat. Egyet-kettőt fordulék, csak kilopá zsebemből a selyem keszkenőt. Utána szaladék, de úgy eltünt szemem elől mint a villám. Hogy a vármegye temettesse el a kutya-fajtát egy pótrára való nyakravalóval! Ime, elkésődtem miatta. Bárcsak hamar Gondosira akadnék.

Gondosi. Eleibe megyek és megszóllítom. Hozott isten, Pisztoli; hanyadán vagy?

Pisztoli. Éppen az urat keresem.

Gondosi. Mi jóra?

Pisztoli. Ágyúsi kapitány uram szolgálatját izeni az úrnak, és ezen verseket küldi *(od' adja)*, kérvén az urat hogy Tárházinak kezébe szolgáltassa.

Gondosi *(alattomban)*. Ohó, legény! Deákinak szolgáját örömestebb fogom látni a száz aranynyal mint Ágyúsinak inassát eme czudar versekkel. *(nyilván.)* De, hallod-e, Pisztoli, ki csinálta ezen verseket?

Pisztoli. Gondolom, nem a barátok kuktája avagy a soroksári szappanyos.

Gondosi. Talán bizony maga az urad?

Pisztoli. A' se lehetetlen. A jó katonából minden kitelik.

Gondosi. Jól mondád, Pisztoli. Én tehát e verseket tüstént Tárházihoz viszem. Köszöntsd uradat; mondd meg neki hogy nem sokára ide várom.

NEGYEDIK SZAKASZ

Első rész. — Polgári. Sehonnai

Sehonnai. Úgy vagyon a mint mondám. Megvetettem a kapitánynak ágyát; nem tudom hogy' heverhet rajta.

Polgári. Bizonyára, nagyra böcsüllem Versei poétának szíves barátságát. De, ha isten segít, meg is jutalmazom. Azon versek egészben leütik az inárúl Ágyúsit.

Sehonnai. Még eddig mind jól forognak dolgaim. Már most Ágyúsinak levágta után, tudja-e az úr? Polgári uram, mire vetem fejemet.

Polgári. Tudom ha hallom.

Sehonnai. Azon leszek hogy Deákit is megrontsam. Még én ki nem fogytam csalárdságaimból, s ki se fogyok még élek. Fűhez-fához ragaszkodom ha reá szükségem lészen. És, íme, miként pislog a bal

szemem ; e' már új kutyaşágimnak bizonyos jele. Ime, semmit se tudok még belőle hogy' fogom elveszteni Deáki uramat; de elvesztem bizonyosan, mert, ihon e'! megint pislog a bal szemem. *(jár s kél és gondolkozik.)* Oda van Deáki!

Polgári. Feltaláltad immár a módot?

Sehonnai. Fel ám, pedig ugyan jót. Legislegelsőben Ágyúsit és Deákit jól üstökbe kapatom egymással. Azután azt teszem a mit most kigondoltam. De, íme, Ágyúsit látom kijönni. Fére, Polgári uram. *(elmente után Polgárinak.)* Rajta! Sehonnai.

Második rész. — Ágyúsi. Sehonnai

Ágyúsi. Ki van itt? Meg kell halnod ha Deáki vagy.

Sehonnai. Nem vagyok Deáki, hanem Deákinak barátja.

Ágyúsi. Meg kell halnod ha barátja vagy is.

Sehonnai. De tudja-e kapitány uram? minő barátja vagyok Deákinak. Nem, hogy neki jót tanácsoljak, hanem hogy megtudjam mire czéloz, mit akar. Tudniillik, ha egyszer szándékát megtudhatom, tudjak eszemmel élni.

Ágyúsi. Talán ugyan uj fortélyokat kohol Deáki?

Sehonnai. Kohol bizony, és kapitány uram ellen. És, ha elejét nem veszi az úr, megjárja az alpári tánczot.

Ágyúsi. Ejnye! hogy a farkas-gyomor légyen koporsója. Mit akar a beste-kara?

Sehonnai. Ravasz hájjal kenték az alfelit. Lássa csak, kapitány uram, minő eb-lábán jár ama csalárdi. Nem sokára száz aranyat fog küldeni Gondosinak, hogy ez az urat utálatossá tegye Tárházi előtt. Sokat lóttam-futottam méglen azon száz aranyoknak tárgyát feltalálhattam. Itt lesz nemsokára Téntai, Deákinak inassa, azon somma pénzzel. Tudja kapitány uram hogy aranynyal várakat is lehet megvenni. Nékem azon aranyokról valami jutott eszembe.

Ágyúsi. Nini! nékem is forog valami eszemben. Lopd el.

Sehonnai. Éppen bizony! hogy osztán lajtorján menjek a sírba.

Ágyúsi. Semmi sem az! Sehonnai. Néha felakasztással is nevet szereznek magoknak az emberek.

Sehonnai. Eb köszönje az ilyen hírt-nevet midőn az embert a fán felejtik.

Ágyúsi. Tehát mitévő leszel azon aranyokkal?

Sehonnai. Hallja csak az úr, de fel is érje ám eszével. Menjen az úr haza, és egy nagy zacskóba rakasson cserép-darabokat, patkószegeket, rossz burkus garasokat, üvegtöredékeket. A többit bízza reám.

Ágyúsi. Úgy ám, de mi lesz belőle?

Sehonnai. Csak reám kell bízni a dolgot. Okos embernek mester

a neve. Hanem Peti szolgára vagyon szükségem. Kérem kapitány uramat küldje mennél hamarébb hozzám.

Ágyúsi. Oda kint áll a folyosón.

Sehonnai. Éppen jól vagyon. Csak menjen kapitány uram, és küldje ide hozzám. Meglássa hogy' fogom elveszteni Deákit.

Ágyúsi. No hát reád bízom magamat. De vigyázz hogy Bertók ne légy a csíkba. *(elmegyen.)*

Sehonnai. No, Deáki! megjárod ma a száraz tánczot ama száz aranyokkal. Oh! bárcsak Petit hamar reávehetném. De hiszen az minden kutyaságra kész, éjjel nappal.

Harmadik rész. — Sehonnai. Peti

Peti. Vajon ki hivatott engem ide?

Sehonnai. Én hivattalak, édes lelkem Petim. Vajon tudnád-e egy részeg embernek személyét magadra vállalni?

Peti. Hogy' pokolba nem tudnám! főképpen ha valósággal részeg vagyok.

Sehonnai. De hiszem akkor nem mesterség. Azt akarnám hogy józan részeg legyél.

Peti. Ah! tudni-illik, okos-bolond. Jól vagyon.

Sehonnai. Tántorogj itt egy kevessé, hadd lássalak. *(Peti tántorog.)* Úgyde beszélned is kell valamit.

Peti. De mit beszéljek?

Sehonnai. Mennél ostobábbúl, annál jobb lesz.

Peti *(tántorogva bolondozik)*. Hop-op-op! — Te! törött pereszlen; te! nyűtt bocskor.

Sehonnai. Jól van, Peti, emberűl tudsz hozzá.

Peti *(bolondozik)*. Te! lepedős czigány. Nem érsz egy kutyafarkat.

Sehonnai. Elég, elég, Peti. Hagyj fel egyszer.

Peti *(bolondozik)*. Pipa-szár gyanánt mindjárt kisütöm a szemed, vak Sibilla. Kotródj! vércse-szemű.

Sehonnai. Ne bolondozz már annyit, hagyj békét.

Peti *(bolondozik)*. De öszve kell zúznom a fejedet.

Sehonnai. Hadd abba, mikor mondom.

Peti *(józanon)*. Ugy-e bizony? hogy jól tudok hozzá. De várrá! ezen részegségem csak olyan volt melyet a sörtűl avagy a ficzkótúl kapok. Majd megmutatom azt is mit teszek ha boros vagyok.

Sehonnai. Szünj meg, szünj meg. Elég a ficzkótúl való részegség. Most tehát, Peti, eredj az uradhoz vissza; hozd ki részegen azon zsacskó cserepeket melyet az urad ád. Mihént itt látod Téntait a száz aranyokkal, azon légy hogy vele ezen zsacskót megcseréld. Hadd vigye

Gondosihoz a cserepeket. Így a Deáki nála oda lesz, a te urad pedig torkig fog úszni a kegyelemben.

Peti. De azzal a száz aranynyal mit csinálunk osztán?

Sehonnai. Elosztjuk kettőnk között, isten igazában.

Peti. Jól vagyon, Sehonnai. Soha az apám apjának se volt ötven aranya egyszerre.

Sehonnai. Eredj tehát, hozd el azon cserepeket; mert Téntai mindjárt itt terem a száz aranyokkal. És, íme, ahol jön Deákival. Lódulj szaporán.

Peti. Megyek, megyek.

Negyedik rész. — Deáki. Téntai. Sehonnai

Deáki. No ugyan megjárja Ágyúsi ha Tárházi azon bolond verseket elolvassa. Sehonnainak arany az esze, gyöngy a gondolatja. — Elhitettem magammal hogy eme száz aranyok melyeket Gondosi számára küldök, szerencsésebbek lesznek.

Sehonnai. Jaj, jaj! Oda leszünk egy lábig.

Deáki. No, mi lelt? Sehonnai.

Sehonnai. Ne is kérdezze az úr, hanem velem együtt kétségbe essen.

Deáki. Talán a hagymáz bánt?

Sehonnai. Nincs nekem semmi bajom, de van bezzeg az úrnak. Jaj! jaj! jaj!

Deáki. Mi bajom lehetne én nékem?

Sehonnai. Ugyan csak az a halálos betegség midőn ember nem érzi betegségét. Bezzeg, visz ám Peti!

Deáki. Mit viszen?

Sehonnai. Jaj, jaj! háromszáz aranyat Gondosinak számára. Bizonyosan helyre állítja azt a mit a bolond versekkel elrontott. És így az én szép gondolataim mind füstbe mentek. Az úr pedig elvész ha magára nem vigyáz.

Deáki. Proh malum! dii deæque omnes! bizonyosan meggyőz Ágyúsi hacsak te valamit ki nem gondolsz.

Sehonnai. Jaj! gondolkodtam eleget, de egynél többre nem találhattam. Az is nehéz és veszedelmes.

Deáki. Hadd halljam, édes Sehonnaim. Talán okosan elintézhetjük ketten a dolgot.

Sehonnai. Tüstént itt lesz Peti a három száz aranyokkal. De olyan részeg mint a csap. Hacsak az úrnak zsacskóját meg nem cseréli az övével valaki, annak három száza megeszi az úrnak százát. Jaj! jaj! kit kaphatnék hamarjában olyat? a ki reáadná fejét.

Deáki. Eugepæ, eugepæ! Vicimus. Hallod-e, Téntai! A józan

ember hamar megcsalhatja a részeget. Ihol a száz arany *(oda adja Téntainak).* Vidd a korcsmára Petit, adj innya úntig eleget. Én egy krajczárig kifizetem. Min gondolkozol? talán ugyan nem bízol magadhoz?

Téntai. Kitalálta az úr. Petinek ravaszabb bábája volt mint én nékem. Hamis apró lelke van. Nem is oda csap a hová néz.

Deáki. Ugy ám! de ő mostanában részeg.

Téntai. Annál inkább tartok tőle, mert tapasztaltam hogy akkor legjózanabb a kutyaságokra.

Deáki. Csak azon légy hogy egészlen leigya az eszit. Soha nem félhetsz tőle ha holtrészegnek teheted.

Téntai. Megpróbálom ha úgy parancsolja az úr. De előre bocsánatot kérek ha vakot vét a koczka.

Deáki. És, íme, ahol jön tántorogva Peti. Rajta! Téntai. Mi ketten elmegyünk, Sehonnaival *(elmegy Sehonnaival).*

Ötödik rész. — Peti. Téntai

Peti *(mindég részegen).* Hop-op-hop! Enyim a világ, nem a szürke barátoké. Hop-op-hop!

Téntai. Ez ugyan megvan! Talán nemes-levelét is béitta. Emberségemre mondom, azt se tudja fiú-e vagy leány.

Peti. Hop-op hop! Ugordj egyet. Peti. Hop op-hopp!

Téntai. A három száz arany mintha a zsebembe volna.

Peti. Hop-op-hop! no még egyszer hop-op-hop!

Téntai. Hallod-e, Peti! Meglátogattad te ma Szent Péter szakállát?

Peti. Ki ökrődik itten? Fére! disznó-gerincz; megdögönyözlek.

Téntai. Hazudsz, mert még nem dögönyözöl.

Peti. Hogy tehát ne hazudjak, várrá, megeszed az öklöm.

Téntai. Igazat mondál, Peti, igazat. Nem is tudod ki vagyok.

Peti. Legkisebb gondom is nagyobb ennél. Megöllek.

Téntai. Hallod-e, Peti, én Téntai vagyok.

Peti. Te vagy-e Téntai? Nem tudtam. Hanem szaladj haza és mondd meg az uradnak Deákinak hogy ma, minek előtte leveti a plundráját, akaszsza fel magát a gatyamadzagára, ha van; ha pedig nincs, arra a madzagra melylyel a strimflijét megköti.

Téntai. Vajon mért akasztaná fel magát?

Peti. Mert ebben a zsacskóban nem száz, hanem három száz arany vagyon. Gondosinak viszem. Hop-op-hopp!

Téntai. Nem innál még egyet? Peti pajtás.

Peti. Iszom bizony még élek. Nem tudom, holtom után lesz-e mit innom.

Téntai. Menjünk e korcsmába.

Peti. Híjuk ki inkább azt a német kocsmárost.

Téntai *(alattomban)*. No, háromszáz arany! el vagy te már csípve.

Peti *(kolompoz az ajtón)*. Hallod-e, birt! egy szóra.

Téntai. Lassan, lassan. Lám, majd betöröd az ajtót.

Hatodik rész. — Trummel. Téntai. Peti

Trummel. Aha! az enyim Peti urat.

Peti. Jó reggelt Kennek, birt uram.

Trummel. Mi pokol lelti Ked? Peti urat. Lati Kend, setit fan. Nincs fantik jó reggelti, de jó ejtszakajti.

Peti. Egyen meg a franczia mind jó reggeltiddel mind jó ejtszakajtiddal együtt! Mért nem maradtál országodba? kurvanyádba.

Trummel. Én nem tudi mit csinali Kend, Peti. Azt, ha megháragszi, nem jól fanti. A hol itti, ott fekszi.

Peti. No, no, no. Legyen eszed, német. Van-e jó borod?

Trummel. Jó kecskeméti fanti.

Peti. Idd meg a német apáddal; hiszen nem bor az, hanem zsiger.

Trummel. Ah! már jól én tudi. Vudai vor vudai vort kiveri; seget segel kiferi.

Peti. Egyen meg a fene, gatyátlan. Hozz bort.

Téntai. De talán, Peti, jó volna, ha a zsacskónkat eme csaplárosra bíznánk. Mert, ha én is meg találok borosodni, valaki ellophatja tőlünk.

Peti. Mit? németre zsacskót bízni? Éppen bizony! Ebre hájat, farkasra bárányt, kecskére káposztát.

Téntai. Lássad, Peti. De én, íme, oda adom néki az enyimet. *(csapláros kezibe adja magà zsacskóját.)*

Peti. Nem bánom; de én az ennyimmel itt vele hálok. *(leveti a földre zsacskóját.)* Hop-op-hop! *(utána esik.)*

Téntai. Add ide, Peti, a zsacskót; bizonyosan ellopják tőled.

Peti *(od' adja Téntainak a zsacskó')*. Néked oda adom, nem bánom. De ne add a németnek.

Téntai *(alattomban a csaplárosnak)*. Vigye be Kend ezt is; de jól vigyázzon Kend reá. Hozzon Kend egy korsó bort, de budait.

Trummel. Minjár, minjár. *(elmegyen.)*

Peti *(énekelve)*.

Száz esztendős kan verébnek,
Száz esztendős kan verébnek,
Hátúl van a farka.

Tudsz-e ilyen szépet?

Téntai. Tudok én szebbet is; de várrá, hadd részegedjem meg én is.

Peti. Hol pokolba a csapláros? Hej! birt, birt.

Trummel *(kijövén).* No, itt fanti.

Peti. Köszönd rám, német. Edd meg a napad vaját.

Trummel. Jó egissig, Peti.

Peti. No, az légyen az utolsó italod. *(elveszi a korsót, azután énekelve.)*

Ej! korsó, kis korsó,
Torkomat újító,
Kocsmárosnét búsító,
Ruhám rongyosító. *(iszik).*

Böcsülettel, Téntai. Igyál, osztán akaszd fel magad.

Téntai. Egészséggel, Peti. *(iszik.)* Ejnye! be jó bor.

Peti *(letévén a fejét, énekel)*:

Két tyúkom tavalyi,
Három harmadelyi;
Ha tudtátok hogy enyim,
Mér' attatok enni?

Jó éjtszakát, Téntai. *(elalszik).*

Téntai. Ezt ugyan megjárta a budai török vér. Mit csináljunk vele? Itt nem hagyhatjuk az úton. Fogjuk fel, csapláros uram, vigyük be; hadd aludja ki magát. *(felfogják Petit és beviszik).*

Hetedik rész. — Téntai

Téntai *(kijövén a nagyobbik zsacskóval).* Kössenek ki a szellőre ha van valaki, széles e világon, ki nálam furcsább eszű volna. Imhol a három száz arany. A csaplárost is megcsaltam; azt mondám hogy o nagyobbik az enyim. De vajon mitévő legyek? Oda vigyem-e mind Gondosinak? Eb vigye. Elég neki két száz. Ha százat magamnak tartok, kutyaságomnak bérét veszem, mert ezért engem meg nem fizet ám az uram; semmi sincs felőle a szegődő levélben. De le van pecsételve. Semmi az. Farkas a billegzett juhokat is elviszi. No, rajta tehát. *(leül és felszakasztja a pecsétet).*

Nyolczadik rész. — Gondosi. Téntai

Gondosi. Mi patvart csinálsz? Téntai. Ejnye! akasztófáravaló, mér' bántod a zsacskót? Mért nem szólsz?

Téntai *(alattomban).* Oda vagyok, rajta kaptak.

Gondosi. Igy kell bánnod más ember jószágával? pedig mikor le is van pecsételve.

Téntai. Kérem Gondosi uramat, engem tolvajnak ne tartson.

Soha egy tollat se loptam éltemben. Most is a felebaráti szeretet vitt arra hogy megnézzem a zsacskót.

Gondosi. Az a felebaráti szeretet mely nem keresi a magáét hanem a másét.

Téntai. Sőt ezzel az úrnak javát kerestem. Mert, íme, elcsuszamodtam amott a síkoson, elejtettem e zsacskót, és, a mint az úr látja, a pecsét is feltörött. Meg akartam olvasni a pénzt, ha meglennének-é egészlen a három száz aranyok, — mert annyit küldött az uram. Ha azokból csak egy veszett volna is el, kész voltam volna a magaméból kipótolni. Úgy nézzen az úr az én szemembe hogy én nem tolvaj hanem emberséges ember vagyok.

Gondosi. No iszen, no! Nem azért mondám, Téntai.

Téntai. Ha ezt az uram megtudja hogy engem valaki tolvajnak mondott, vagy kiássa a szemét vagy oly dissertatiót ír ellene hogy fel nem venné száz nyakon-csapásért.

Gondosi. Légy csendesen, Téntai. Hiszem nem mondottalak tolvajnak.

Téntai. Nem mondotta az úr szóval, de szeme, füle, ábrázatja azt jelentette.

Gondosi. Csak ne haragudj. Ime, add ide a zsacskót *(elveszi tőle)*; egy pár arannyal lecsendesítelek.

Téntai. Tartsa az úr magának azt az egy pár aranyot is. Nékem a böcsületem drágább száz aranynál is. Eb köszönje az úrnak. *(elmegyen.)*

Gondosi. Törd be a fejét, még ő haragszik.

Kilenczedik rész. — Gondosi

Gondosi. Szegény Téntai, ugyan megharaguvék. De meg fog engesztelődni ha az urával együtt béiktatódik Tárházinak jószágába. Nem hittem volna hogy Deáki uram oly adakozó, emberséges ember legyen. Csak száz aranyat igért, és, íme, három százat küldött. Ha ezen pénzemet a többihez teszem, kiteszek akárminő timáron. Szép ruhát csináltatok magamnak, a legdrágább szabóval. Anglus paripát veszek magam alá, úgy járok az utczán fel s alá. Minden vasárnap a heczbe. A komédián dehogy megyek petákos helyre; lózsit váltok magamnak egész esztendőre. Ha majd felnéznek az alacsonyak, ugyan katonássan lepillantok hozzájok. Majd megkérdik micsoda uraság ez. Egyszeribe elhiresedem mind a két városba. De hadd látom a három száz aranyokat. *(megnyitja a zsacskót)*. Szeretném ha mind egyforma új aranyok volnának. *(elhűl)*. Piha! kutya-tartotta gazemberei. Cserép-darab, patkószeg, üveg-töredék, törött sarkantyú! Ejnye! hogy' megbecstelenített a hollók eledele.

Tizedik rész. — Tárházi. Gondosi

Tárházi *(haragosan szeme közé vágja Gondosinak a verseket).* Ehol! süsd meg disznó verseidet, háládatlan kakuk.

Gondosi. Uram! az istenre kérem...

Tárházi. Egyet se szólj, gazember. Ezen verseket érdemlettem-é meg? nevem napjára. Igy hálálod meg sok jóakaratomat?

Gondosi. Elveszek ha meg nem hallgat az úr.

Tárházi. Tehát bolond volt az én atyám? bolond az én anyám? bolond egész házam? — Istennek hála, soha egész nemzetségembe nem volt egy bolond három száz esztendőtűl fogva. Én is eszemen voltam mind eddig. Ime, egyszerre, erővel bolondnak akarnak tenni a semmire valók.

Gondosi. Uram, hadd szóljak egyet.

Tárházi. Hadd hazudjak egyet, akarod mondani, — mert egyebet a hazugságnál mit mondhatnál magad védelmére? Te csináltattad a verseket, te hoztad hozzám. Hogy vághatod ki ezekből magadat? szólj.

Gondosi. Uram! temessenek el szemfedél nélkül ha valamit tudtam azon verseknek gazságokról. Én jókat csináltattam, legalább csináltatni akartam. Uram! sárkány fekszik a barlangban.

Tárházi. Micsoda sárkány? micsoda barlangban?

Gondosi. Mindjárt ki lehet olvasnunk, édes uram, csak ne haragudjon reám. Lássa az úr, nékem Deáki uram száz aranyokat igért, hogy jó szót szóljak mellette. Csupa cserép-darabokat küldött inassa által. Imhol vannak ha nem hiszi az úr. Engemet ő becstelenített meg, az urat pedig Ágyúsi kapitány. Úgy tetszik hogy mind a ketten öszve czimboráskodtak, hogy az úrnak emberséges házát fenékig lebecstelenítsék.

Tárházi. Ejnye! hogy a kutyák vagy hollók veszekedjenek gyalázatos temetéseken. Bizony, mondasz valamit, Gondosi. Csodállottam, hogy lehetnél te hozzám oly háladatlan. De csak kitörte magát haragom személyed ellen. Inkább ki akartam önteni mérgemet semmint elnyelni és magamnak ártani.

Gondosi. Ezt az úr jól cselekedte. Inkább én szenvedek valamit semhogy az úr magának ártson.

Tárházi. Követlek, édes Gondosim, meg ne neheztelj reám. Öreg vagyok, hamar felpattanok. — Hanem, egy szó mint száz, se Ágyúsi se Deáki házam felé se jőjjenek többé, mert levágatom az inokat. Mindegyiknek szálanként szedetem ki szeme szőrét, egyenként veretem ki záb fogokat. Most, mindazáltal, bé kell mennem; minden tagom reszket mérgemben. *(elmenvén.)* Hogy a hollók vájják ki szemeket a fán száradt gazembereknek.

Gondosi. Hogy' megpocskoltak a fátúl szakadt pribékek! De, ihol, Ágyúsit látom jönni. Minő orczával mér felénk iparkodni? Várrá, megadom a versek árát. *(elmegyen).*

Tizenegyedik rész. — Ágyúsi. Gondosi

Ágyúsi *(köpönyegesen).* A mint észre vettem, magát láttam Tárházi uramat az ablokon kitekinteni. Tudom, alig várják hogy hozzájok menjek. De megkérdem legelől, nincs-e nála ama büdös Deáki. Halljátok! ki van az ajtónál?

Gondosi *(leöntvén Ágyúsit vízzel).* Ihol a verseknek ára, pápa katonája. *(bevonja magát).*

Ágyúsi. Ejnye! akasztófa sódora, hogy' leöntött. Be jó hogy köpönyeget vettem magamra. *(ide-tova nézvén.)* De még a legjobb hogy senki se látta. Oda lenne böcsületem az egész ármádánál. No, várrá! kutya-vérű megadom tányérját a nadrágnak. De, íme, Deákit látom jönni. El kell mennem, hogy meg ne tudja a fecske-szájú. Kitenné a karó hegyére vagy dobra ütné.

Tizenkettedik rész. — Deáki. Téntai. Gondosi

Deáki. No ugyan, Téntai, megmutattad hogy van eszed. Csak elcseréltetted tehát a zsacskót?

Téntai. El ám, uram, pedig oly mesterségesen, hogy! Megemlegeti ő a deákos szolgát.

Deáki. Ezt nem deákságodnak hanem kutyaságodnak köszönheted.

Téntai. De, uram, deákságom is segített valamit rajtam.

Deáki. A hol nincs ott ne keress.

Téntai. Sőt, a hol nincs ott kell keresni; mert a hol van ott nem keresni hanem lelni kell.

Deáki. Ládd-e, quam logice obmurmurat mastigia. Hol tanultad a logikát?

Téntai. Eleget jártam én az oskola mellett. Osztán a deákokkal is társalkodtam gyakran. Akartam, nem akartam, reám ragadt valami. Kutya se nyalja le rólam.

Deáki. No, most tudom hogy jó szívvel fognak látni mind a ketten. De meg kell tudnom legelől, nincs-e nálok ama buxomfa Ágyúsi. Halljátok! ki van az ajtón?

Gondosi *(leöntvén Deákit).* Ihol a száz arany, szemét ember. *(bévonja magát.)*

Deáki. Piha! ugyan leöntött a csávába való.

Téntai. Ugyan ereszszétek le azt a lepedőt, hadd dugjuk el magunkat.

ÖTÖDIK SZAKASZ

Első rész. — Peti. Sehonnai

Peti. Úgy vagyon. Ezen ház ma talpig lerontódik.

Sehonnai. Mi hír? Peti.

Peti. Úgy vagyon. Tárházinak lakhelye ma síma lesz.

Sehonnai. Peti te! — E' bizony számot nem vethet eszével.

Peti. Istenem! patak módra foly itt majd a vér.

Sehonnai. Halljad, Peti, mit mondok.

Peti. A mehádiai veszedelem semmi ehhez képest.

Sehonnai. Talán süket vagy? Nézz reám.

Peti. De én ma borjubőr csizmát húzok, mert térdig járunk ma itt a vérbe, és pedig deák vérbe.

Sehonnai (*Petinek fülibe nagyon kiált*). Peti! Peti!

Peti. Ki súg valamit a fülembe?

Sehonnai (*kiáltván*). Én kiáltottam, nem súgtam.

Peti. Talán te is poéta vagy?

Sehonnai. Micsoda kérdés ez?

Peti. Azt parancsolta az uram, valahol poétát látok, tüstént agyon verjem, mint sintér a kutyát.

Sehonnai. De mi okra nézve?

Peti. Tehát azt se tudod? mi történt az urammal; hiszen eddig talán a pesti újságban is kijött. Leöntötték itt az ajtónál, pedig azon versekért melyeket Tárházinak küldött. Nem tudom kitől tudta meg az uram hogy ama verseket Deáki csináltatta.

Sehonnai. Ha az urad igaz ember, a te hátadon kezdi a nyúzást, mert te csináltattad ama verseket.

Peti. De mit tehettem egyebet? Téged is megcsalt volna azon embernek poéta-ábrázatja. Hiszen olyan orczája volt mint a majomnak.

Sehonnai. De megelégszik-e ezzel az urad?

Peti. Ő nem oly szomjú a vér után hogy rajtam kezdje a fördőt. Hanem mind égre mind földre megesküdett hogy az ábéczés deákokon kezdvén egész verbőczis deákokig mindnyáját megöleti. Nyakkal nem győzitek kardját. És, ahon a'! amott jön az uram, egész svadronjával. Nekem mindenütt elő̇re kell szaladnom, és a hadat kitrombitálnom. (*elszalad.*)

Második rész. — Ágyúsi. Sehonnai

Ágyúsi (*katonáihoz beszéll kifelé*). Halljátok, vitézek! ez a szó lesz ma a lózung: *poéta*. Akárhol látjátok ma ama fekete-ruhás németet, nyakazzátok le. De, íme, Sehonnait is itt látom. Hozott isten, barátom. Te a svadronyomnak bal szárnyát fogod kommandirozni. (*a ka-*

tonák felé.) Semmit se féljetek, fiaim. Reám tekintsetek, engem kövessetek. Megmutatom a világ előtt, mi árát adom Deákinak azon versekért.

Sehonnai. Ez már ugyan nagy vakmerőség volt Deáki uramtól. Ő, gondolom, semmit se hallott még a Mehádiába tett vitézségről.

Ágyúsi. De még a szabácsiról se hallott semmit. De meghallja ma. Én ugyan ötet magát kihíhatnám egy szál kardra, de ő maga nem elegendő haragomnak. El kell neki veszni minden perepúttyostúl.

Sehonnai. Ime, egy szikrából minő tűz támadhat.

Ágyúsi. Úgy vagyon. Egy szikra volt azon vers, de derék tűzzé vált. Ugy képzeld magadban mintha Trója veszedelmét látnád.

Sehonnai. Hogy-hogy volt az? kapitány uram.

Ágyúsi. Hát Trója veszedelmét se tudod? Pedig szép történet; mindjárt elmondom rövideden. Két testvérek voltanak egyszer egy időben, egyikét Péternek hítták, másikát Pálnak. Ezeknek volt egy testvér húgok, Helena, Constantinus császárnak az anyja. Ezt az Helenát ellopta volt egy gazember, — elfelejtettem a nevét, de, ha jól emlékszem, Párisba, ugyancsak Párisba lakott. S ezen okból származott osztán Jeruzsálem városának is romlása.

Sehonnai. Ugyan úgy-e! kapitány uram. Régen kévántam Jeruzsálem várossa omlásának okát hallani. Ime, a régi könyvekből mit nem lehet tanulni!

Ágyúsi. Elhiszem! főképen abból melyben ezen históriát olvastam. De abban még azt is olvasni hogy a zsidók egy lóba bújtak melyet fábúl csináltak, és úgy mentek be Jeruzsálembe. S így származott osztán ez magyar közmondás: bújj a lóba, jársz hintóba.

Harmadik rész. — Peti. Ágyúsi. Sehonnai

Peti. Jaj! jaj! jaj! oda kezem, lábom, hátam.

Sehonnai. Mi lelt? Peti. Talán ugyan te is ama trójai lóba voltál, és jól megabrakolták?

Peti. Csak csúfolódjon Ked! Meglássa mi leli Kendet is.

Ágyúsi. Mi lelt tehát? mért nem szóllasz?

Peti. Avagy kapitány uram is itt vagyon? Követem, hogy nem láthattam, mert nékem tele van szemem-szám deák porral, a hátam pedig deák dorongokkal.

Ágyúsi. Micsoda deák porral? micsoda dorongokkal?

Peti. Deáki uram öszvecsődítette az egész deákságot kapitány uram ellen. Olyanok mingyájan mint az oroszlányok. Engem találtak első martalékjoknak. Jaj! úgy elvertek mint a lisztes zsákot.

Ágyúsi. Lehetetlen, Peti. Hogy merne ő az én svadronyom ellen jönni? Hazudtál, Peti.

Peti. De nem hazudik bizony a hátam. Jaj! jaj! jaj! oda vagyok.

Negyedik rész. — Deáki. Téntai. Ágyúsi. Sehonnai. Peti

Deáki *(oda bent beszél).* Domini collegæ & simul commilitones!

Peti. Jaj! deák szót hallok. Előbb fölöstökömet adtak, most immár ebéddel fenyegetnek; bizony megcsömörlök tőle.

Deáki *(bent beszél).* Első, a kit meg kell ölnünk, Ágyúsi kapitány; azután annak szolgája a Peti; végtére az egész svadronja.

Peti. Hallja kapitány uram a mendörgést? Jaj! engem is emlegetett.

Ágyúsi. De lehetséges-e az? hogy a deákok ellenem feltámadjanak. Másként a deákok igen nyughatatlanok.

Sehonnai. Én bizonyára lehetetlennek állítom. Hiszen ők kapitány uram szemeinek első tüzét sem állhatják ki.

Ágyúsi. Vajon úgy-e? Várj, most én úgy tettetem magamat mintha haragudnám. Lásd! *(harag-színt mutat).*

Sehonnai. Jaj! jaj! jaj! oda vagyok.

Ágyúsi. Aha! nyúl-szívű. Nézd tovább. *(ismét haragosabb színt mutat).*

Sehonnai. Elég, elég, édes kapitány uram. Csupa szikrát hánnak tüzes szemei. Jó hogy puskapor nincs a zsebembe, bizonyosan fellobbanna.

Ágyúsi. Tehát csak szememmel is megrémíthetem a deákokat?

Sehonnai. Igenis, kapitány uram. Én ugyan javaslom hogy svadronya előtt álljon, hogy őket közelebbről érje a szikra. — Bárcsak setítebb volna! még akkor jobban kitetszenének a tüzek.

Ágyúsi *(bent nagy zörgést hallván).* Micsoda zörgés az? *(kiszalad, és csak a fejét dugja be).*

Sehonnai. Hová, hová? vitéz kapitány uram. Előre tizenkét porczióval!

Ágyúsi. Én hátúrúl kommandirozom a svadronyomat. Te, Sehonnai, a jobb szárnyán állasz. Peti, eredj a bal szárnyára.

Peti. Jaj! istenem, agyon ütnek a diákok.

Ágyúsi. Hát én héjába fizessek néked?

Peti. Kapitány uram, könyörüljen feleségemen, gyermekemen.

Ágyúsi. Hát néked, gazember, feleséged is van már, gyermeked is? Azt még nem tudtam.

Peti. Nincs még, uram, se feleségem se gyermekem. De lesz ha meglházasodom.

Ágyúsi. De, gazember, ha te házasodni tudsz, tudjál a svadrony előtt is állani.

Peti. Soha az apám se volt katona; ime, mi lett a fiából!

Ágyúsi. Megjobbítom a béredet esztendőnként tíz forinttal, csak állj ide.

Peti. De jőjjön előre kapitány uram is.

Ágyúsi. Ostoba vagy. Nem tudod? hogy a kapitánynak hátúl kell lenni a bataliában.

Peti. De mért halványodott el kapitány uram?

Ágyúsi. Csupa mérgemben a deákok ellen.

Peti. Veszem észre. Jaj! istenem, oda leszek. *(Elmegy a bal részre).*

Ágyúsi *(odabent beszél).* Halljátok, vitézek! Mostanában, mintha az ég és föld öszveomlana, úgy viseljétek magatokat. Deákok jönnek vitéz katonákra; szúnyogok az elefántokra. Ember legyen kiki a talpán. Semmit se féljetek. Lássátok az én bátorságomat. *(betekint).* Itt-e már a deákság? *(elvonja magát.)* Lássátok az én bátorságomat. *(betekint.)* Sehonnai, itt vannak-e már a deákok? *(fohászkodik és törli a veritéket: elvonja magát.)* Tőlem vegyetek példát. *(betekint.)* Jaj! amott látom immár a deákokat.

Sehonnai. Kérem kapitány uramat, ereszszen egy kevessé haza. Otthon felejtettem Homerust. Annak Iliasát elolvasom, és a szerént rendelem el a harczot.

Peti. Én is otthon felejtettem a fegyver ellen valómat. Ha megengedné kapitány uram, haza szaladnék.

Ágyúsi. Ni! a fogás. Mind a ketten el akarjátok a hadat kerülni. — Maradj itten, Sehonnai. Jobb lesz ha megbékéltetsz a deákokkal. Mondd meg nékik hogy én ő tőllök ugyan egy harapásnyit se félek, de szánom azon ártatlan sok deákokat. Még igen ifiak, tovább is élhetnek. Adok néked tiz aranyat ha békességet szerzesz.

Sehonnai. Jól vagyon, kapitány uram. De úgy tegye az úr magát mintha nem félne.

Ágyúsi. Mondd meg Deákinak hogy én három ember erejivel birok.

Sehonnai. Jól vagyon; el nem felejtem.

Deáki. Attendite, commilitones! Rajta az ellenségen! *(bédugja a fejét.)* Itt vannak-e már a katonák? *(kivonja magát.)* Senkinek se irgalmazzatok. *(kitaszítja Téntait, maga bédugván fejét.)* Eredj előre, Téntai. Itt vannak-e már a katonák? Hallod-e Téntai, hátha békességet szereznél a katonák között. Mondd meg nékik hogy mink ő tőllök semmit se félünk, de est contra leges academicas a fegyverhordozás. Jobb volna ha velünk disputálni jönnének. De, íme, Sehonnait látom. Eredj, Téntai, kérdezd meg mit akar. *(kivonja fejét.)*

Ötödik rész. — Téntai. Sehonnai. Ágyúsi. Deáki

Téntai. Jó napot, Sehonnai.

Sehonnai. Fogadj isten, Téntai.

Téntai. De ugyan mondd meg mért ontassunk mi vért ama vezéreinknek ostobaságok miátt?

Sehonnai. Éppen én is így gondolkozom, édes Téntaim. Nagy szamárság volna tőlünk azoknak tanácsokat követni.

Téntai. Deáki a nyúlnál félénkebb.

Sehonnai. Ágyúsinak a nyúlfarknál is kisebb a szíve.

Téntai. Ha közelebb jöttek volna a katonák, a deákok mind elszaladtak volna.

Sehonnai. De ha a deákok is csak egy lépéssel közelítettek volna a katonákhoz, szerte-széjjel futottak volna.

Téntai. Engem azért küldött Deáki hogy békességet szerezzek.

Sehonnai. Engem is éppen azért küldött Ágyúsi. De én nem akarom a békességet hacsak javamra nem lészen.

Téntai. Én se kévánom ha jól nem lakom mellette.

Sehonnai. Tehát a békesség ezen kötésből fog állani: elsőben, hogy Ágyúsi minket kettőnket holnap jól tartson; másodszor, hogy Deáki minket kettőnket holnapután jól tartson; harmadszor, ha azután is jól akarnak tartani, ők lássák.

Téntai. Szent a békesség! arany a szabadság!

Sehonnai. Kapitány uram, megvan a békesség.

Ágyúsi *(bedugván fejét)*. Hogy-hogy van tehát?

Sehonnai. Ezek a szabások: legislegelsőben kapitány uram fog engemet és Téntait a város korcsmáján jól tartani.

Ágyúsi. Úgy-e? mégis tehát csakugyan enyim az elsőség?

Sehonnai. Hogyne volna! Másként reá se állottam volna a békességre.

Ágyúsi. No, úgy én is reáállok.

Sehonnai. Most tehát nincs egyéb hátra hanem hogy a két vezérek kezet fogjanak. De úgy ám hogy Deáki jőjjön ide.

Ágyúsi. Azt se bánom; hídd ide tehát. *(bejőn.)*

Sehonnai *(kifelé)*. Deáki uram!

Deáki *(bédugván fejét)*. Mi jó? Sehonnai.

Sehonnai. Az úr engem holnapután, Téntaival, jól fog tartani a korcsmán. Szent a békesség. Jőjjön ide az úr.

Deáki *(béjövén)*. Örvendek a szent békességen.

Sehonnai *(megfogván Ágyúsinak és Deákinak jobb kezeket, öszveadja)*. Éljenek az urak békességben.

Ágyúsi. Bizony jobb is, Deáki uram, ha egyet értünk.

Deáki. Úgy vagyon, kapitány uram ; vis unita fortior.

Sehonnai. Mivel tehát az urak megegyeztenek, szükség hogy egyes erővel menjenek Tárházi ellen ki az urakat oly méltatlan móddal legyalázta. Ne hagyják nyakokon ezen becstelenséget. Fúr-faragvasakkal forgassanak fel mindeneket házában.

Deáki. Jól mondod, Sehonnai ; communis iniuria communi studio vindicanda. Megmutatom ma néki hogy én tam in arte quam in Marte nagy vagyok.

Ágyúsi. Tehát, Deáki uram, üssünk a házára.

Sehonnai. De várjanak az urak még beestveledik. Menjenek el addig valahová és haragot gyűjtsenek.

Deáki. Azt se bánom ; elolvasom addig Ovidiust *In Ibin.* Hallja kapitány uram is ; meglátja hogy' felháborítja az embert. Sehonnai, nem sokára tüzes haraggal itt termünk. *(elmegyen Ágyúsival.)*

Hatodik rész. — Sehonnai. Polgári

Sehonnai. Most én Polgári uramhoz megyek, és megtanítom mint viselje magát. Mert eltökéllettem szívemben hogy, mivel mind Ágyúsi mind Deáki én iparkodásom miátt hűltenek ki Tárházinak lakhelyéből, azon iparkodásommal Polgári tétessen oda helyekben. De, íme, őt magát látom kijönni. — Soha alkalmatosabb időben nem jöhetett volna az úr én hozzám.

Polgári. Azért jöttem, édes Sehonnaim, hogy halljam azon irtóztató hadnak szerencsés vagy szerencsétlen végét. Vajon melyik vezér feküdte meg a mezőt ?

Sehonnai. Mind a kettő elesett, nem testére hanem szívére nézve. Egyik a másiknál se jobb se rosszabb. Ugyanazért hamar öszvebékéltenek. Minek utána meglett a szent békesség, azt javaslottam nékik hogy egy erővel, egy akarattal Tárházira üssenek és egész házát népestül együtt felforgassák.

Polgári. Jaj ! mit tettél ? Sehonnai. Hátha magam is bele keveredem a csatába ?

Sehonnai. Hiszen azt akarom én. Menjen bé az úr Tárházinak szobájába, kössön egy széles kardot az oldalára. Midőn Ágyúsi és Deáki a házra rohannak, jöjjön ki az úr nagy méreggel, rántson kardot ellenek, tipogjon-tapogjon a padlaton.

Polgári. Jaj ! de ők ketten megesznek engemet.

Sehonnai. Semmit se féljen az úr. Ők az úrnak kardjától úgy megijednek hogy hat péntekig se jönnek eszekre. Én is az úrral leszek. Ne féljen, vele járok mindenütt. Csak menjünk be, mert nem sokára itt termenek a nyulak. *(kimegyen Polgárival.)*

Hetedik rész. — Ágyúsi. Deáki

Ágyúsi. Soha nem hittem volna hogy az a könyv úgy felgyúlaszsza haragomat. A törökök talán mind ilyen könyveket olvasnak a harcz előtt, mert igen mérgesen jönnek katonáinkra. Talán ugyan azon könyv is törökül van írva?

Deáki. Deákúl vagyon *in 1bin.* De úgy-e? kapitány uram, midőn olvastam, minő szikrákat hánytak szemeim!

Ágyúsi. Láttam bizony. De még magam is úgy megharagudtam hogy, ha akkor Tárházi jelen lett volna, lába közé tettem volna a fejét. Olvasson az úr még egy keveset belőlle, hadd mérgelődjem meg.

Deáki. Mindjárt. *(kivesz egy könyvet és olvas.)* — De verbo activo et passivo. Activum regit accusativum casum, ut *amo deum.*

Ágyúsi. Oh, amo deum! íme, már erre is hogy haragszom. Tűzzel vassal Tárházira!

Deáki. Hallja az úr tovább. — Verbum passivum regit ablativum, ut: *a me amatur.*

Ágyúsi. Ne olvasson az úr többet, mert egészlen eléghetem tüzem miátt. Amo amatur! no most rajta Tárházira! Ki ide! te vén csoroszlya.

Deáki. Ki ide! te dombos hátú.

Ágyúsi. Összetöröm kezed-lábod! Esopus unokája.

Nyolczadik rész. — Polgári. Ágyúsi. Deáki. Sehonnai

Polgári. Ki lármáz itten? Hát tik vattok? Ejnye! kutya menydörgős. *(kihúzza kardját.)* Ide, pajtásaim! mind a százan.

Ágyúsi. Deáki uram, mit tegyünk? *(fére lép.)*

Polgári. Diribrúl-darabra! apróra-hasabra!

Deáki. Kapitány uram, rántsunk kardot.

Polgári. Mégis itt vattok? Nosza, kardom! légy hívem.

Sehonnai *(most jövén ki).* Polgári uram, az istenért!

Polgári. Te is itt vagy? Dögölj meg te is, ezekkel.

Sehonnai *(letérdelve).* Kérem az urat, irgalmazzon.

Ágyúsi *(Sehonnai után eldugván magát).* Mondj jó szót néki, Sehonnai.

Deáki. Segíts, kérlek, bennünket.

Sehonnai. Jusson eszébe az úrnak hogy egy kapitányt akar megölni.

Polgári. Megölöm ha száz lelke van is.

Ágyúsi. Mondja meg Kend neki hogy még ifiú vagyok a halálra.

Polgári. Ha élni akarsz, Sehonnai, menj el innet.

Deáki. Mondja meg Kend neki hogy az én halálommal nagy kárt vall az academia.

Sehonnai. Kérem Polgári uramat, egy katonát . . . .

Polgári. Egy nyulat, nem katonát.

Sehonnai. A ki Mehádiánál . . .

Ágyúsi. Tedd oda Szabácsot is.

Sehonnai. A ki Szabácsnál . . .

Polgári. Szószaporítás! El kell veszni a rossznak.

Sehonnai. Pardon! pardon! Polgári uram.

Polgári. Semmi pardon.

Sehonnai. Jaj! jaj! semmi pardon. Szaladjunk, ha élni akarunk. *(elszalad, Ágyúsival és Deákival.)*

Polgári. Utána! utána! a rossz embereknek. *(megpihen és béteszi kardját.)* Elkergettem a gyilkosokat.

Nyolczadik rész. — Tárházi. Polgári. Sehonnai

Tárházi. Úr isten! mi lármát hallottam! Jó napot Polgári uramnak. Mi történt itt a házam körül?

Polgári. Semmi, kedves Tárházi uram; lecsillapodott immár a zenebona.

Tárházi. De mégis csak kellett valaminek lenni, mert Polgári uram, úgy tetszik, felháborodott. Fenyegető szavait is hallottam.

Polgári. Csekély dolog volt, kedves Tárházi uram. Nem is méltó hogy emlegesse az ember.

Sehonnai *(jön sietve)*. Hálá istennek! Emberül viselte magát, Polgári uram. Ime, ennek az úrnak, Polgári uramnak köszönheti az úr hogy életben vagyon.

Tárházi. Mit mondasz! Sehonnai.

Sehonnai. Ugy vagyon a mint mondom. Ágyúsi és Deáki öszveesküdtenek az úr ellen. Itt is voltanak immár, hogy az úrnak házát egészlen felforgassák. Szerencséjére az úrnak, éppen akkor jöve ki Polgári uram. Kardot rántott ellenek, és maga nagy veszedelmével elkergette mind a két ellenséget.

Polgári. Kérlek, Sehonnai, ne emlegesd ezen csekélységet. Én a jótételt nem szeretem dobra veretni.

Sehonnai. Sőt az egész világnak meg kell azt tudni hogy Tárházi uramat Polgári uram szabadította meg két gyilkosok kezéből.

Tárházi. Ó! édes fiam uram, az úr isten áldja meg minden legkisebb lépésedet. Mindétig nagyra böcsültem én fiam uramat, de ezt csak magamban tartottam. De már most el nem titkolhatom többé.

Polgári. Ezen én dolgom nem azért nagy mert én cselekedtem, hanem azért hogy az úrnak igen nagy javára esett.

Tárházi. Sőt inkább, fiam uramnak cselekedetére is nézve, béillik a nagy jóakaratok közé, melyet én még ma meghálálni akarok.

Polgári. Elégképpen meghálálhatja Tárházi uram ha ezután is engemet, valamint ezelőtt, maga hív tisztelői közé számlál.

Tárházi. E' kevés volna, édes fiam uram; más valamivel meg akarom köszönni különös jóakaratját.

Polgári. Kérem az urat, csak azzal hogy maga hív tisztelői közé számláljon.

Tárházi. Mennél kevesebbet kéván fiam uram annál többet érdemel. Ime, ez az én végső akaratom. Tudtára adatik mindnyájoknak a kik itt jelen vannak hogy, mivel Ágyúsi és Deáki, ellenem öszveesküdvén, mind engemet megrontani mind házamat felforgatni akarták, és fel is forgatták volna ha Polgári uram maga veszedelmével őket meg nem győzte volna, hogy tehát Polgári uramnak ezen jóakaratját meghálálhassam, őtet mai napon fiam-uramnak fogadom, minden jószágomat, pénzemet, házamat néki ajándékozom, azon kevés kötések alatt melyeket oda bent leirattatok. Éljen Kend szerencsésen, édes fiam uram.

Polgári. Ezen kegyességiért Tárházi uramnak örökös hálát adok, és azon leszek hogy megmutassam az úrnak hogy az úr éppen nem szerencsétlen abban hogy fiat nem nemzett, mivel magának ilyest fogadott.

Tárházi. Menjünk bé, édes fiam uram. Kezébe adok még ma mindeneket. Gyere te is, Sehonnai, bizonyságom lészel. *(elmegyen Polgárival.)*

Sehonnai. Csak menjenek az urak, mindjárt utánok megyek. *(a hallgatókhoz.)* Látják az urak menő szerencsére kapott én általam Polgári uram. Ugyan jól járnék én is mellette ha igaz volna! csak a' kár hogy komédia. Ime, Polgári uram le is tette immár személyét, én is mindjárt leteszem, s olyan szegény emberek leszünk mint annak előtte. Már e' bizony nem komédia hanem tragédia. Mindazáltal, kérem az urakat, ezen nagy szomorúságomat vigasztalják egy keveset, hangos tapsolásokkal.

DUGONICS TÁRHÁZIJA.

(Iskolai vígjáték a mult századból.)

E vígjáték, melyet én bocsátok először e füzetben világ elé, Dugonics egyik legkorábbi munkája, s kiadatlan zsengéi közt, úgy tartom, a legméltóbb a figyelemre. 1770-ben írta, midőn a Kegyes Rend váczi gymnasiumában tanított, oly időben tehát, midőn még *Trója veszedelme* a fiókot nyomta, az *Argonautikon* meg csak készülőben volt. Váczott és Medgyesen, előbb grammatika és syntaxis, utóbb rhetorika és poësis tanára, Dugonics meglehetősen foglalkozott az ó-classikus irodalommal, de ez érdeklődés csak felszines volt és mélyebb tanulmányra sohasem szolgált ösztönűl. 1766-ban Plautus *Menaechmusait*, «magyarra fordítva s mocskaiból kitisztítva,» előadatja növendékeivel;[1]) ugyanezen s a következő évben lefordítja Sallustius *Catilináját*, Phaedrus Meséinek első könyvét, Curtiusból egy néhány beszédet s Neposból Epaminondas életrajzát. Mindez, továbbá egy cicerói beszédből meg Horatius Költészettanából fordított töredék, noha megannyi a Dugonics-féle «csombókos magyarság» jellemző példája, összevéve is csekély irodalmi érdeket bír támasztani. Nyilván való, hogy Dugonics ekkor még inkább «tanítványai hasznára» dolgozott, semmint magasra vívó ambitióval, irodalmi czélból.

A plautusi nyers komikum mégis, úgy látszik, mélyebb hatást tőn a vastag vonásokat és rikító színeket kedvelő Dugonicsra. A *Menaechmusokkal* egy azon évben lefordítja *Amphitruót* is;[2]) 1807-ben pedig, mielőtt egyetemi tanszékétől nyugalomba

---

[1]) Dugonics már 1762-ben írt magyar nyelven egy vígjátékot, melyet szülővárosában, ugyancsak növendékei adtak elő. E darabjának azonban czímét sem hagyta ránk, és csak annyit tudunk róla, a mennyit íme, önéletrajzában megjegyez: «Pro anno ... 1762 mansi Szegedini in mea patria, et docui maiorem parvam cum principiis. Comoediam eo anno *hungarice* produxi, quae res, quoniam non adhuc usurpata Szegedini et circum vicinia, copiosissimos auditores excivit, parentibus incredibile solatium attulit.» *Analecta Andreae Dugonics.* (Nemz. muz. kézir.)

[2]) Hoc anno *Amphitruonem* Plauti in hungaricum verti, et Vaciensi suffraganeo Carolo de Szalbek ... dedicatam produxi.» *U. o.* — Nem-e tévedés forog itt fenn? minthogy a *Menaechmusokról* e helyütt egy szóval sincs említés.

vonúl, a *Menaechmusokat,* teljesen átdolgozva, a censura elé terjeszti. De bár az engedély nem késett sokáig, a darab, Sallustius *Catilinájával* együtt, sohasem látott világot. Jóval előbb, még 1789-ben, átdolgozás alá vetette *Tárházit* is, melyet ím' közrebocsátunk, s melynek főszemélye a plautusi miles gloriosussal, bár nem közvetlen, de azért félreismerhetlenül rokon.

Tárházit, akkor még *Gyöngyösi* néven, váczi gymnasiumi tanulók játszották első s, a mennyire tudomásunk terjed, utolsó ízben is, 1770-ben, Migazzi bécsi érsek és váczi püspöki helytartó színe előtt.[1]) Ha Dugonics maga nem mondaná is, gondolhatjuk, hogy, valamint komoly színművei, ez is közvetlenül német forrásból ered. A forrás egy Holberg-féle vígjáték, *Tyboe Jakab* német átdolgozása, mely Detharding altonai tanártól való, és *Bramarbas* névvel jelent meg Gottsched ismeretes *Játékszinében.*[2]) A darab hőse, Bramarbas, a Thraso és Pyrgopolinices családjából szakadt; harsánykodó szájas katona, ostoba és hiú, ki azt hiszi meg van áldva az ég minden jav ával, s hogy szemének egy haragos villanata elég hogy akárkit porba sujtson. De a veszély perczében minden bátorsága oda vész; a kivont kard látása is elrémíti, s mihelyt az ellenség megjelenik, ütközés helyt egyezségre száll. A harcz oka mi más mint a mindenható szerelem, mely a gyávák szivébe is harczi kedvet önt. A szép Leonora kezét hárman ahítják: Bramarbas kapitány, kiről ím' szólottunk már; magister Stiefelius, egy iskolabűzű pedáns, ki syllogismusokban udvarol s a kofákat is Plátón nyelvén szólítja meg, s egy Liebmann nevű «jeune homme de famille,» kit Leonora is szeret. De Liebmannak minden vagyona csupán egy reménybeli örökség elaggott s beteges nagybátyjától, ki, a nagybátyák szokása szerint, csak a darab végén lesz szives az árnyékvilágot ide hagyni. A kapitány s a magister ellenben jómóduak, s Leonora anyja, özvegy Hartmanné,

---

[1]) «Anno 1770 Vacium veni docuique ibi rhetoricam et poësim, et Cardinale Migazzi . . . praesente comoediam cum meis produxi versam ex Gottschedo, quam iste *Bramarbam* nominat.» *U. o.*

[2]) *J. C. Gottsched, Die Deutsche Schaubühne,* nach den Regeln der alten Griechen und Römer eingerichtet. Dritter Theil. Neue verbesserte Auflage. Leipzig, 1746. — *Bramarbas,* oder der groszsprecherische Officier. Ein Lustspiel in fünf Aufzügen. Aus dem Dänischen des Hrn Prof. *Holberg's* übersetzt von Hrn *M. G. Aug. Detharding,* Professorn in Altona. — Az első kiadás 1741—5-ig jelent meg ugyanott.

arra szorítja leányát hogy e kettő közül válaszszon mentül előbb, mert Liebmann, kinek még ki tudja meddig kell várni az örökségre, pusztán érdemeivel nem segíthet szorult helyzetükön.

Hartmannéval azon húrt penget Katalin, a haszonleső és furfangos szobalyány; ő is a gazdag kérők pártjára szegül, kik jól megfizetik szolgálatait, s különösen a kapitányhoz mutatja hajlandóságát. Bizalmasan értésére adja, hogy Leonora szivesen lát tőle egy csinos üdvözlő verset, neve napján. Bramarbas, ki szintoly járatlan az írás-olvasásban mint a hogy nem kenyere a kardforgatás sem, poéta-keresni útnak indítja Péter nevű inasát, a ki nem rég hogy hozzá elszegődött. Pétert azonban tőrbe csalja egy Schlaukopf nevű ingyenélő, afféle typikus parasita, minő Artotrogus vagy Gnathon, ki a gazdagok hiuságának tömjénez, hogy asztaluknál kedve szerint tölthözhessék. Ez a Schlaukopf, színleg, jó barátja mind a kapitánynak mind a magisternek; ezt tudományaért, amazt vitézségeért, szemben, dicscsel tetézi, de hátuk mögött gúnyolja, gyalázza őket, s egynek a terveit elárulja a másik előtt. Valósággal Liebmannak a híve, s fondor elmével cselt sző, hogy Bramarbast és Stiefeliust eláztassa Hartmannéknál s hogy helyettök Liebmann férkezzék Hartmanné meg Katalin kegyébe. Péter inastól könnyű szerrel kitudja mi járatban van, s míg az a kocsmában időz, kieszeli, hogy majd ajánl ő a kapitány inasának poétát, a ki oly ocsmány verset ír számára, mely Bramarbas becsületét a lyányos háznál tönkre teszi. Nyomban tudatja szándékát magister Stiefeliussal, mert épen őt akarja megnyerni poétának. A magister azonban megeskütt volt, hogy soha sem tesz olyat, a mit Cicero nem tett; hanem épen kapóra jön barátja, Grossmann, ki a poéta szerepét szíves-örömest ellvállalja. Péter, a kocsmából jövet, egy tétova hadonázó s gondolatokba merült férfiúra akad, kiről föl sem teszi, hogy más volna mint poéta vagy bolond. Grossmannak sikerül is névnapi üdvözlő vers gyanánt Péterre kötni egy pár deákul irt mondatot, melyekben Hartmannét, Leonorát és Katalint a legaljasabb megnevezésekkel illeti.

Ime, az első csomó, melylyel az intrika bogozása megindul. Schlaukopf immár Stiefelius alá ássa a vermet, hogy őt is teljesen ártalmatlanná tegye. A kapitány, még a névnapi vers átadása előtt, látogatást tesz Hartmannéknál s ott éri a magistert is. A ket versenytárs összetűz, mire Hartmanné s leánya távoznak, Katalin meg mindenik kérőt külön fogja s elhiteti vele, hogy Leonora

bizonnyal az övé lesz s hogy ő mindenkép azon törekszik hogy a lyány szivében az iránta való hajlam gyökeret verjen. Stiefelius nyugodtan haza megy s Katalinnak megigéri, hogy jó szolgálataiért, még az nap, egy erszény pénzt küld számára, ajándokúl.

A magister igérete csakhamar tudomására jut Schlaukopfnak, s ez rábeszéli Bramarbast, töltessen meg egy kétszer akkora erszényt mint a magisteré, holmi patkószeggel, rossz pénzzel és üvegdarabokkal, s indítsa vele útnak Péter inast Katalinhoz. Ő aztán betanítja Pétert, hogy ittasságot színleljen s ha majd a magister szolgája a csapszékbe csalja, holt részegül, oda se nézzen neki, ha erszényét kicserélik. Más részről, Schlaukopf a magistert fonja körül, úgy hogy ez szentül meg van győződve hogy Bramarbas kiköszörüli a vers által ütött csorbát, ha valamikép most tőrbe nem ejtik. Ily módon tehát Stiefelius is könnyen lépre megy, és Schlaukopf a magister szolgáját Jánost szintén betanítja szerepére. Csakugyan, minden úgy történik a mint Schlaukopf kigondolta, s Katalin az erszény, Leonora pedig a névnapi üdvözlő miatt, haragra gyúl a kapitány s a magister ellen. Katalin legott boszút forral, s midőn előbb Bramarbas, utóbb Stiefelius Hartmannék háza előtt megjelennek, egyiket a másik után az ablakból leönti.

E csúfos pironságra, nagy harczi riadás. A két hős fegyverre zúdul, mert Schlaukopf elhiteti egy részt a kapitánynyal, hogy a névnapi vers a magister műve, más részt Stiefeliussal, hogy az erszénycserét a kapitány koholta s oly ügyesen veté meg a hálót, hogy ő maga is benne akadt. Bramarbas egy pár katonával, Stiefelius egy diák-csapat élén, vitézűl kiállnak a síkra; ám mihelyt észreveszik egymást, lelohad bennök a gyilkos indulat, és a harczi kedv ottan elpárolog. Bramarbas, ki Nagy Sándor példájára hátulról vezényli a hadat, nem fél ugyan, de érzékeny szive megesik a fiatalokon, s egyátalán, ha elkerülheti, nem szívesen ont keresztyén vért. Schlaukopfot tehát arra kéri, hogy minden áron békét szerezzen. Ez nem is jár nehézséggel, mert Stiefeliusnak ép ekkor jut eszébe hogy fegyvert hordani «est contra leges academicas.» Schlaukopf, a mint a diák-csapat felé tart, a magister szolgájával találkozik, ki vele egy járatban van. Miután a két vezér összebékül, Schlaukopf feltüzeli őket, torolják meg egyesült erővel a csúfságot, a melyet Hartmannék részéről oly méltatlanul vallottak. Erre a magister s a kapitány csakugyan elvégezik, hogy

a Hartmann-házat, mihelyt az alkonyat beáll, megtámadják. Schlaukopf e közben összekerül Liebmannal s megmutatja neki, hogy itt az alkalom, hogy Leonora kezét könnyű szerrel meghódítsa. Elég ha egy szál karddal a Hartmann-házból kitör s az ostromlókat elkergeti. A katonák be vannak tanítva hogy a legcsekélyebb ellenállásra hátat fordítsanak, mert Bramarbas gúny és nevetség tárgya a tisztek előtt, kik, mulatság okáért, szívesen rendelkezésére bocsátják néhány emberöket.

Még egyszer s utoljára előttünk a derék Bramarbas, csapatja élén, kezében nagy öklelő dárda, oldalán Stiefelius, Schlaukopf és Péter. A kapitány buzdító beszédet tart katonáihoz, s dárdát szegezve a ház kapujának rohan. Belülről a nők jajkiáltása hallszik, s Bramarbas, a diadal érzetében, felkiált, hogy itt nincs menekvés, adják meg magokat életre-halálra. De íme, a végzetes pillanat: a kapu kitárul, s Liebmann a küszöbön megjelenik. Egy pisztolylövésre a katonák hanyatt esnek, s a bősz ellenség a halálra ijedt kapitánynak tart, hogy irgalmatlanul felkonczolja. Schlaukopf hiába könyörög, kimélje a nagy hős életét, ki annyi csatában diadalt aratott; Liebmann nem könyörül, s Bramarbas, a haláltól rettegve, futásnak ered. Hartmanné pedig, hálából a szabadító iránt, Liebmannak adja Leonora kezét, s hogy teljes legyen az öröm, az udvarias nagybátya nem késik tovább idehagyni a mulandóság birodalmát.

A meglehetős durva szövetű intrika tárgya, elütni egy leányt a harsánykodó szájhős meg az öntelt pedáns kezéről; ez a *tett*, a mely felé a dráma cselekvénye halad, tehát alapjában úgy a plautusi *Miles gloriosussal* mint Terentius *Heréltjével* megegyezik. Csakhogy a miles jellemében, ki azt hiszi oly szép is, nemcsak vitéz, mint Achill, a magabízott hiuság, vegyülve durva érzékiséggel, a fő ideg, mely az intrikát mozgásba veti. Bramarbas sokkal decensebb alak; buja vágy nem ingerli őt és aljas gyönyörre nem vadász. Ő par excellence *katona*, ki akkor van elemében, ha csatáiról beszél, de szellemére ép oly sokat tart mint vitézi voltára, s ép úgy fitogatja ismereteit mint testi ügyességét. Hanem ő a legostobább miles valamennyi közt; gyávaságban a Thraso superlativusa, ki szintén hátulról intézi Thais házának ostromát, s lármásabb és henczegőbb, bár nem oly «merész beszédű» mint Hári Jánosunk.

A «sot ignorant» mellett a «sot savant.» Stiefelius a tudósok

közt ugyanoly szerepet játszik mint Bramarbas a tisztek között: korlátolt eszű és tudományát hánytorgató pedáns, ki a szörnyű ignorantián kesereg, hogy van akademikus a ki nem tudja hányszor s mily alakban adták ki Cicerót, sőt meg nem tudja választani a toga prætextát a laticlaviától. Ez a vonás a philosoph Pancratiust juttatja eszünkbe, ki a világ romlottságáról panaszkodik midőn Marphurius az *alakot* az *idommal* összevéti. Pancratius komikumából jutott a poétázó Grossmannak is; ez szintoly sokféle nyelven csinálna verset mint a mily sokféle nyelven beszélne amaz. A többi személylyel röviden elbánhatunk. Liebmann, a kissé fagyos szerető, sablonszerű alak; de Leonora üde naivsága igazán szivünkhöz szól. A mellékszemélyek közül Péter a legsikerültebb, ki együgyű paraszt eszével belátja és ki tudja zsákmányolni urának ostobaságát. És, lest not least, a cselszövő Schlaukopf! Ő a cselvigjátékbeli intrikus, a souverain indító és mozgató erő; a többi az anyag, melyet lebír és kormányoz czélja szerint. Egy maga köti meg oldja az intrikát, s noha csúful rászedte őket, mind a kapitány mind a magister végig azt hiszi, jó barátja. Egyesül benne Artotrogus meg Palæstrio, a stereotyp parasita, ki «fülét kénytelen megtölteni, hogy álla föl ne kopjék,» s az éles eszű rabszolga, ki volt urához híven ragaszkodik s karjaiba viszi kedvesét, kit mostani gazdája a miles elrabolt. Kár, hogy a Schlaukopf ragaszkodása Liebmannhoz épen nincs motiválva, mint a hogy Pleusideshez a Palæstrióé, s az egész alakon. ily formán, a conventio fakó szine ömlik el, nem az élet eleven pírja, üde zománcza, mely csaknem mind a többinek arczán mosolyog.

A Holberg-féle darab cselekvénye, a mennyiben legkivált Tyboe-Bramarbas körül forog s a mennyiben a szájhős kigúnyolását és megejtését tárgyazza, kétség kivül plautusi forrásra vall. Egy pár motivumát, mint említők, Terentius *Heréltjének* köszönhet, s néhányat Molière *Kénytelen Házasságának*. De az *egész* compositio, a hármas verseny egy leányért, a katonának szembeállitása egy tudóssal, s az ellentét az egyszerű és keresetlen modorú nemes hölgy meg a komorna között, ki úrnőjét kaczérkodni tanítja: mind ez a *Párisi séták* (Les Promenades de Paris) czímű nyomorult vigjáték- vagy inkább vázlatban leli fermentumát, melyet a Hôtel de Bourgogne olasz szinészei 1695-ben játszottak először s mely a Gherardi-féle *Olasz Szinműtárban*

foglaltatik.[1]) E gyűjtemény a dán költőnek szinte állandó szertáraúl szolgált; rendelkezett vele mint sajátjával, de a mit a másé-ből elvett, a magáévá tette minden ízében, — igaz tulajdonává, melyet ő tőle senki se bírna elvitatni. A *Párisi sétákból* vette az expositiót, a poétakeresés motivumát, egy éles persiflaget az új nemesség ellen,[2]) s a mi fő, innen a hármas verseny eszméjét, melyet az intrika fejlesztésére oly productiv módon fel tudott használni. A francia darabban a kigúnyolt miles-typusnak nyoma sincs, sőt Elisenek három szeretője közül ép Leandre, a dragonyos kapitány diadalmaskodik, és Calmar a törvény embere (homme de robe) játszsza a rászedett pedáns szerepét. Octave a nemes ifjú (jeune homme de famille) meglehetősen a Holberg-féle Leonard-, illetve Liebmannra üt, Colombine meg, Elise komornája, Pernillere, illetve Katalinra.

Tyboe Jakab, mely a Holberg-féle darabok közt, a keletkezés

---

[1]) *Le Theatre Italien de Gherardi* ou le Recueil General de toutes les comédies et sçênes françoises joüées par les Comédiens Italiens du Roy. Cinquiéme Edition, divisée en six tomes. Amsterdam, 1721. — Tome VI., p. 3. *Les Promenades de Paris.* Comédie en trois actes, mise au theatre par Monsieur Mongin, et représentée pour la première fois par les Comédiens Italiens du Roy dans leur Hôtel de Bourgogne, le sixième jour de juin 1695.

[2]) V. ö. *Tyboe Jakab* I. fv. 4-ik jel. *(Holbergs Ausgewählte Komödien.* Aus dem Dänischen von *Robert Prutz.* Lepzig. Bibliogr. Institut. Zweiter B. III. Th p. 10.) — Hogy az összehasonlítást megkönnyítsük, ide iktatjuk a *Párisi sétákból* az illető részletet (T. VI. p. 17.):

Arlequin . . . .
Noblesse en ce pays se tire de la bourse.
. . . .
Cela te semble-t-il étrange ?
Pierrot aura pourtant, tout comme le voilà,
Des lettres de noblesse avec lettres de change.
Ainsi tu peux porter arme, et quoique manant,
Tu pourras à ton gré suivre l'arrière-ban.
Pierrot. Allons donc ; aussi bien ces arrière-banistes
Des morts et des blessés n'emplissent point les listes.
Mais comment m'appellera-t-on ?
Car Pierrot, ce nom-là n'est point fait pour la guerre.
Arlequin. Hé, tous les jours on change et d'habit et de nom :
Pierrot s'appellera le marquis de la Pierre,
Et Perrette ta femme aussi sera marquise.

sorrendje szerint, tizenegyedik, Kopenhágában 1724 tavaszán került színre először; de csak a század vége felé, jeles szinészek alakítása tudta részére a dán közönség tetszését meghóditani. *Bramarbas* néven [1]) sokáig kedvelt repertoire-darab volt a német színpadon is, hol a vígjáték a dán költőt uralja teljes harmincz éven át, 1740 től a 70-es évek elejéig. Mind a mellett, hazánkban, úgy látszik, Holberget nem igen ismerték; Szerdahelyi legalább, dramaturgiai művében, igaz hogy «korának Plautusa» névvel, de csak mellesleg említi föl.[2]) Hogy *Bramarbas* mi módon ragadta meg Dugonics figyelmét, arról nem szólhatunk; reá nézt a darab bizonnyal annál érdekesebb volt, mert a henczegő katona typusát a *Miles gloriosusból* ismerhette már. *Gyöngyösit*, — ily czíme van az első átdolgozásnak, — 1770 april 8-án fejezte be, s valószinű hogy a darab nem került színre előbb csak év zártakor, az ünnepi köz vizsgálat idején.[3]) A *Gyöngyösi* név azonban, vagy a későbbi átdolgozás czíme: *Tárházi*, a Holberg-Detharding-féle darab czímével nem vág össze. Ha eszünkbe veszszük, hogy Dugonics, szintúgy mint az ókori vígjátékirók s mint Holberg és Detharding, a vígjáték személyeit átalában *jelentő* névvel ruházza föl, kitetszik mindjárt hogy Bramarbas képét, ugy az első mint a második átdolgozásban, *Ágyúsi* viseli; Stiefeliusnak, szintén mind a két helyütt, *Deáki*, Liebmannak *Polgári*, Schlaukopfnak pedig *Sehonnai* vagy *Sohonnai* felel meg, s Péter inas magyar párja *Peti*.

---

[1]) A *Bramarbas* nevet Gottsched a Philander von der Linde *Beszélgetéseiben* (Unterredungen von der Poesie) találta, hol egy költemény, mely efféle szájhős-jellemet rajzol, a következő sorokkal kezdődik:

Bramarbas, Cyperns Herr und Kaiser,
Dem hunderttausend Lorberreiser
Zugleich um seine Scheitel ruhn;
Der durch die Thüren, auf den Knien
Voll Majestät pflegt einzuzieh'n,
Wie insgemein die Riesen thun.

(*Deutsche Schaubühne*, III. Theil, p. XVI—XVII.)

[2]) Georg. Aloys. *Szerdahely*, *Poësis Dramatica* ad Aestheticam conformata. Buda, 1784. p. 183.

[3]) A piarista intézetekben nem tudjuk, meg volt-e állapítva a színi előadások száma és ideje; a jezsuita collegiumban évenkint rendesen kétszer volt színi előadás: a farsangi szünidő alatt, meg az év végén, a jutalmak kiosztásakor. (Ernest *Boysse*, *Le Théâtre des Jésuites*. Paris, 1880 p. 28.)

Egy személy, a *Hadnagy*, ki az ostrom előtt félrevonúl, hogy Bramarbas felsülésében gyönyörködjék,[1]) hiányzik a *Tárházi* nevű átdolgozásból, a *Csapláros* pedig ebben németté változik és *Trummel* nevet ölt. Egyátalán nincs magyar párja egy *Miska* (Michel) nevű szolgának, ki legvégűl a Liebmann nagybátyja halálát jelenti. Három személylyel mindenik átdolgozásban más néven találkozunk. Az elsőben János a magister inasa *Jankóval*, Kristóf a kapitány komornyikja ugyancsak *Kristóffal*, Grossmann pedig *Nagygyal* azon személy, míg a másodikban ugyanők *Téntai, Pisztoli* és *Versei* néven szerepelnek.

Nő személyt — azt nem találunk itt egyet is a három közül. Nem mintha a nő az iskolai drámából ez idétt is számkivetve volna, — hisz már a Jézus-Rend atyái, kik a játékszínt iskoláikban a fejlődésnek oly magas fokára emelték, sokat enyhítettek a Ratio Studiorum merev szigorán.[2]) Eltértek az írott szabálytól, egy magasabb rendű szabályt tartva szem előtt: hozzásimulni minden korhoz, minden nemzet szokásaihoz és minden társadalom szükségeihez. Nálok a játékszín több mint hiú mulatság: komoly tényező az iskola szervezetében, s egyúttal jelentős része a tanításnak, mely testet-elmét egyaránt érdekelt. Irodalmi és erkölcsi iskola, de a finom és választékos modor, a bátor és könnyed fellépés, az ildom és politesse iskolája mindenek fölött, mely a nemes ifjút a köz pályára s az udvari életre előkészíté. Csakugyan, a hol oly fényes volt a társaság, oly delicat izlésű az udvar s oly virágzó a művészet mint Francziaországban a XVII-ik század közepén, ott az ifjúság nevelése, ott az iskolai színpad hogy' is maradhatott volna azon a niveaun? melyre a Ratio Studiorum fél századdal előbb helyezte volt. A jezsuiták nem szegültek az áramlat ellen, s lassankint módosult a régi szabály, mely a profán tárgyakat, a nemzeti nyelvet s a nő személyt az iskolai színpadról kiküszöbölte. Még a tragédiában is, igaz, hogy igen ritkán, felhangzik a nemzeti nyelv, de annál gyakrabban az úgynevezett intermèdekben, hol néha magok a tragédia személyei

---

[1]) *Bramarbas* V. fv., 10. jel.

[2]) Tragoediarum et comoediarum, quas nonnisi latinas ac rarissimas esse oportet, argumentum sacrum sit ac pium; neque quidquam actibus interponatur quod non latinum sit et decorum; nec persona ulla muliebris vel habitus introducatur.» Idézve *Boysse* említett munkájában, p. 18.

énekes monologok- s dialogokkal fejezik ki érzelmeiket, melyekre válaszkép a kar éneke zendül. Hazánkban is olykor magyarúl vagy más hazai nyelven játszottak, főleg ha az volt a czél, hogy a nagy közönségre is kiszálljon a hatás, mint ama politikai s felekezeti irányú darabokkal, melyek az iskolai színpadon átalános divatúak a mult század közepe tájt.[1]) A Jézus-Rend iskoláiban ekkor legszivesebben Buda megvételét s Savoyai Jenő diadalait adták elő; e mellett az ókori, a régibb magyar és bibliai történelem is színre kerül, sőt valószinű, hogy a ballet sem hiányzik, noha nincs kétség, azt a királyi pompát, melyet a párisi Nagy Lajos-collegium (collège Louis-le-Grand) a balletben kifejtett, mi nálunk el nem érte soha.

Hát a Kegyes Rend iskolái? Volt-e itt is Thaliának otthona? Minden esetre volt, habár jóval szerényebb mint a Jézus-Rend iskoláiban, melyek néhelyt külön színházzal birtak s e czélra külön alapítványokkal el voltak látva gazdagon. Vajon mily darabok, mikor és mily czélzattal kerültek színre; vajon a játékszín több volt-e mint nyelvgyakorló és nyelvmivelő eszköz, s vajon kik voltak az egyes kiválóbb drámairók: minderről édes kevés az adatunk eddigelé. A szerzők közül csupán Simait ismerjük valamennyire, de van ok azt hinnünk, hogy nálok a változatosság akár a színmüvek tárgyát, akár a feldolgozás meg előadás módját tekintve, sokkal nagyobb, mert hisz a Kegyes Rend egész alkotmánya nem oly szigorúan centralisált mint a Jézus-Rendé. A nyitrai házban, a jezsuiták módjára, mellőzik Plautust és Terentiust, s a tanulók, — ha ugyan meghihető a forrás, — *maguk szerezte* (!) latin, és olyik ízben magyar színműveket játszanak.[2]) Dugonics ellenben ép Plautust adatja elő Váczott, noha «kitisztítva mocskaiból», s átdolgoz és eljátszat egy németbe ojtott dán komédiát, melynek főszemélye a plautusi miles modernebb mása, egy pár motivumában meg terentiusi hatás nyilatkozik.

Gyöngyösi vagy *Tárházi* személysora, mondtuk, csupa férfi személyből áll, s a szerelmet, mely a Holberg-féle darabnak rugója, itt sokkal alacsonyabb szenvedély váltja fel, a birtokhaj-

[1]) *Molnár Aladár, A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században.* Budapest, 1881. I. k. 188. és 206. ll.

[2]) Dr. *Csősz Imre, A kegyes tanító-rendiek Nyitrán.* Nyitra, 1879. p. 391.

hászat szenvedélye. Az iskolai színmű nem számkiveti ugyan egyátalán, de tárt karral sem fogadja a nőt, már csak azért sem, mert kerülni akar egy fonákságot: hogy nő-szerepet férfi ábrázoljon. A *Menaechmusok* első átdolgozásában nincs több csak egyetlen nő személy, s *Erotion*, a kéjhölgy, itt *Erotius* fogadóssá lesz. A Jézus-Rend elmélet-irói, élükön Jouvancy atyával, nemcsak a tiltott, magát a legtisztább szerelmet se tartják iskolai színpadra valónak,[1]) és ez a szabály sokkal több és átalánosabb figyelemben részesült mint az, a mely a profán tárgyakat, a nő személyt s a nemzeti nyelvet oly merev szigorral proscribálja.

Dugonics tehát a szerelmi intrika helyét másnemű intrikával töltötte be, s a mi alig sikerül vala kiválóbb tehetségnek és avatottabb színműirónak sem, ő abban teljes kudarczot vallott. *Tárháziban* nem egy viruló hajadon, hanem egy roskadozó vén ember a czél, mely a három versenytársat hevíti, — egy unalomlepte agg, kinek vagyona mellé az ég nem adott örököst, s a ki ép ezért fiút keres, hogy élete alkonyát az apai érzelem késő visszfénye derítse, s hogy mohó gyülevész ne ragadozza jószágait halála után. Milyen morális tárgy! mily épületes szándék! meglehet így ujjongott némely tanártársa, kikkel a tervet közölte volt. Vajon méltán-e? lássuk.

Tárházit, — ugy mondja ő maga, — tiszteli és szereti minden, «szeretik nemcsak az emberek, hanem az egek is,» mert vagyonnal megáldották. Szeretik, — jó; de hát az ő szive eddig mért volt idegen a szeretettől? s hogy' nem akadt eddig senki? a ki szivébe férkezett, a kit apai szeretettel fölkarolt volna. Mért épen hetvenedik születése- vagy neve-napja körül jut e dicséretes gondolat eszébe? mért csak most érzi először a szeretetlen magány rideg fagyát? s mért csak most öli gond? mi lesz a vagyonából holta után. Valójában, nem annyira szíve baján akar enyhíteni, mint inkább meggátolni azt, hogy «a kincs ne maradjon embere nélkül». De ha tisztán szíve sugallatát követi is, mi egyéb értelme van e szándékának? mint hogy öregségében vagyona árán akar szerezni fiúi vonzalmat s őszinte ragaszkodást, miután, úgy látszik, eddigelé a Mammon-cultus volt az egyedüli érzés, melynek szivében helyet adott. Kialkudt és megfizetett fiúi szeretet! nem-e annyit ér ez? mint a megfizetett szerelem, mely nem a szemé-

---

[1]) *Boysse* id. m., p. 27. és 94.

lyünket, hanem pénzünket illeti, — mely nem kizárólag a mienk, hanem köz bárkivel is, csak megfizesse. És Tárházinak e mellett igen sok chance-a van, hogy rászedik: a mily korlátolt szivű, ép oly korlátolt eszű is, ki Ágyúsit, Deákit s Polgárit egyaránt szeretet- és becsülésre méltónak tartja mind addig, a míg Ágyúsi őt magát, Deáki pedig Gondosit oly durván meg nem sérti. Nincs biztosabb jele az elmebeli korlátoltságnak, mint a komikum iránti érzék teljes hiánya, s ezt az érzéket hiába keressük Tárháziban. Ime, ily buta embert állított Dugonics egy kedves fiatal lyány, — s ily nyomorú érdek-intrikát a szerelmi intrika helyébe. S vajon kicsoda itt a «dupe?» Ágyúsi? Bizonnyal az. Deáki? Ez is, kétség kivül. De Tárházi, — ki boldog hiszcmében, hogy a tisztelet tárgya önön érdemes személye, La Fontaine ereklyehordó szamarához hasonlít, — az első sorban, az mindenek fölött.

Mert, elvégre, bárki győzzön is, Tárházi a darab végén úgy áll szemközt a fogadott fiával, mint dupe a csalóval, kik érzékenyen egymás karjaiba dőlnek, s az egész úgy hat reánk mint egy hígvelejű vén ember rászedése, ki azt hiszi, igazán hű fiút szerzett és igazán szerettetik. De semmiféle morális szükségét nem érezzük, hogy a győztes ép Polgári legyen, és meg nem foghatjuk miért van neki több joga Tárházi szivéhez és vagyonához, mint Ágyúsi- vagy Deákinak. Tán e kettőt kevésbbé tiszta szándék és kevésbbé őszinte ragaszkodás vezérli? mint amazt. Épen nem. Polgári semmivel sem jobb, ép oly önző és gyámoltalan, csakhogy szerencsésebb mint kigúnyolt társai, és egyetlen szava sem mutatja, hogy Tárházit tiszta szívből, egész önzetlenül szeretné, s hogy valóban kész volna életét is koczkára tenni csupán azért, hogy Tárházi «a maga hív tisztelői közé számlálja» ezután is.

Ennyit a darab morális érdeméről. — Természetes, hogy szerkezet és jellemrajz szintén megsínlik a Dugonics átdolgozó kezét, s különös, hogy a későbbi átdolgozás jobban mint az első. A dán meg a német vígjátékban a cselekvény erős impulsus hatása alatt, kellő erélylyel indul neki. Liebmann szegény ugyan, de birja Leonora szerelmét; Stiefelius meg Bramarbas, a gazdag kérők, az anya és Katalin támogatásában részesülnek, kik egyre unszolják Leonorát, hogy mihamar válaszszon e kettő közül. Itt a viszonyok feszültsége, nagyon természetes, hogy küzdelemre visz, s a küzdelem nagy erélylyel indul és nagy hévvel foly. De *Tárháziban* hol ez a feszültség? hol az erős impulsus? mely a cselek-

vényt megindítja. Van-e Polgárinak erős oka félni versenytársaitól? s Tárházi figyelmét sikerült-e magára vonni egynek is annyira? hogy a másik kettő ellene támadjon. Hisz Tárházi eddig egy hanggal sem adta jelét, hogy valamelyikhez mélyebb vonzalmat érez, s apai jóindulatában mind a hármukat egyaránt részelteti. Sőt, ha e jóindulat, e szelídség és könnyen-hivés Tárházi jellemének fő vonásai, nem-e önkénytelen arra a kérdésre jutunk? miért hogy többen nem forognak a vén ember körül, s miért hogy első sorban Gondosi nem, ki urára oly nagy hatással van s neki oly rendkivűl bízott embere, hogy tanácsa nélkül semmihez sem fog. Aztán Sehonnai! vajon mi köti őt Polgárihoz? hogy azt szerzi be Tárházi vagyonába, mikor ő maga is szép szerén bejuthat, oly leleményes észszel s annyi ügyeséggel.

Az első átdolgozásban Dugonics jobban ragaszkodik a Holberg-Detharding-féle eredetihez, s Liebmann szegénységével ott párhuzamos az a motivum, hogy Polgári felesége igen torkos úgy hogy Gyöngyösi attól fél, hogy mindenét megiszsza, ha a férjét találja fiának fogadni.[1]) Ágyúsi zajos belépte (III. fv.), mely kitünően jellemzi a hetvenkedőt, szintén bejutott ez átdolgozásba, de a Hadnagygyal váló jelenés, mely Ágyúsinak feltünő hadi tetteit úgy a hogy motiválni igyekszik, s mely a későbbi átdolgozásból teljesen kimaradt, csak röviden indicálva van.[2]) Dugonics azért mellőzte, hogy a felvonás nagyon hosszúra ne nyúljék, s azt hiszszük ugyane hiú aggodalom fosztotta meg a későbbi átdolgozást egy sikerült párbeszédtől is, mely Ágyúsi és Sehonnai közt a békéltetés ügyében foly (V, 4):

Ágyúsi. Megmondhatja Kend a deáknak, hogy én olyan ember vagyok, ki tíz ember erejével birok.

Sehonnai. Sőt húszra mondom a számot.

Ágyúsi. Megmondhatja Kend, hogy ezer embert vágtam le e kardommal.

Sehonnai. Három ezret is mondhatok.

Ágyúsi. Megmondhatja Kend, hogy vitézségemért jól ismérnek a burkusok.

---

[1]) Később meg a Polgári *nénjéről* van szó, hogy a boritaltól forró betegségbe esett.

[2]) V, 11. *Hadnagy, Sehonnai.* — In hac scena deberetur Locumtenens prodire et Capitanei sui tenorem enarrare; ceterum, quia longus esset actus, omittam. (Dugonics sajátkezű jegyz.)

Sehonnai. Sőt még a francziákat is oda teszem.

Ágyúsi. Megmondhatja Kend, hogy én herczegekkel és grófokkal ebédeltem.

Sehonnai. Sőt még a római császárt is oda vetem.

Ágyúsi. Megmondhatja Kend, hogy ha meg nem akarnak békélni, az egész collegiumokat felforgatom; azután megbeszélheti Kend, menő ütközetekben voltam életemben.

Sehonnai. Sőt még azokat is előhozom, a melyekben soha sem volt.

Hogy Dugonics mily kevés érzékkel bírt a valódi komikum iránt, mutatja ím e párbeszédnek kihagyása, melyben a csattanó ellentétesség molièrei példányokra vall; de mutatja legkivált az a sok ízetlenség és durvaság, az a sok aljas kiszólás, szóval a mezítlábas komikum hajhászata mely az egész átdolgozásban félreismerhetlen. Ágyúsi ostobasága nem egy helyt kilép a komikum határaiból, s az a gulyás elleni vers, a melyet a kapitány Sehonnainak felolvas, oly gyomorémelyítő undort szül, a milyet csak ama piszkos hanswurst-áriák, a melyek a mult századbeli német színpadon burjánzottak.[1]) Megjegyzendő, hogy a korábbi átdolgozásban e vers helyén egy ismerős népdalnak (Amott kerekedik egy fekete fölhő...) három sorát olvassuk, melyeket Dugonics, a német példa szerint, kitoldat egy ízetlen negyedikkel:

«Hogy megbolondultam, semmi sincs fejemben.»

Ujra a népdal ismerős hangja zendül meg a kocsma előtti jelenésben, mely a benne foglalt nyerseségek daczára a sikerültebbek közé tartozik. Peti a részeg parasztnak, igaz hogy durva realismussal festett, de legalább eleven képe, s átalában egész alakja sokkal tőrül-szakadtabb, sokkal frissebb és közvetlenebb, s egészen más kútfőre vall mint az Ágyúsi- és Deáki-féle színtelen utánzatok, melyekbe Dugonics elfelejtett magyar vért önteni. Vajon kicsoda ismerte föl nálunk az ily fajta pedánsokat? és kicsoda az ily fajta hetvenkedőt? noha Ágyúsi a porosz és török háborút, Mehádiát és Szabácsot emlegeti. Ha Dugonics itt is azon volt, mint komoly drámáiban, hogy a darabot «úgy alkalmazza a magyar játékszínre hogy épen eredeti munkának tessen,»[2])

---

[1]) Johannes *Scherr*, *Deutsche Kultur- und Sittengeschichte*. Vierte Auflage. Leipzig, 1870. 400. és 612. ll.

[2]) *Jeles Történetek*. Második könyv. Pest, 1795. *Ajánlás*.

akkor a czéljától bizonnyal itt is messze maradt. De a mi Peti alakját illeti, aligha csalódunk, ha azt hiszszük, hogy Dugonicsot ennek megalkotásában a saját contemplatiója támogatta, szintúgy mint Trummelében, a mely teljesen eredeti alak, és az első kisérlet egyszersmind a magyar társadalom idegen ajkú typusait színpadra vinni.[1])

Férne még néhány szó ez átdolgozáshoz, de a nyájas olvasó bizonnyal már is türelmetlenűl várja, mikor szakad vége a száraz fejtegetésnek oly csekély jelentékű tárgyról, minő egy mult századbeli iskolai vígjáték melynek átdolgozója Dugonics. Csekély jelentékű — vajon? Csak jusson eszünkbe, hogy a magyar dráma a keresztyén drámával nem azon bölcsőbül kelt, nem is egy nyomon járt, nem is egy vívású. A keresztyén dráma, gyönge korán, a liturgia szolgálatában áll, s midőn mint fölserdült misterium-dráma és moralitás kikel a papok keze alól és elvilágiasodik: íme, pirkad a renaissance hajnala, a classicismus ölelkezik az elvilágiasult misterium-drámával s moralitással, és megszületik egyrészt a tragédia, másrészt a komédia. De hazánkban nem így. A magyar dráma bölcsője nem az egyház, hanem az iskola. A misteriumból nálunk misterium-dráma nehezen fejlődött, s ha mégis, — a világiasság fokát soha sem érte el. A XVI-ik századbeli dramatizált szatira (Balassi) és egyházreformi actio (Sztárai) csupán a külső formában drámai, s szintoly kevés hatással volt a fejlődésre mint a misterium. A valódi fejlődés csiráit az iskolai drámában találjuk, mely a mult század folyamán, kivált a jezsuita intézetekben, nálunk is felvirágzott. S valamint a misterium-dráma lassan-lassan világiak kezére bírt, s vallásos actusból világias mulatsággá lőn, mely a renaissance virradtakor a művészet szinére emelkedett: úgy a magyar iskolai dráma a mult századvégi nemzeti mozgalmak sodrába kerülve, oda hagyja a szűk hajlékot mely addig otthona volt, s nyelvmívelő és nemzetiségi aspiratiók szolgálatába lép. Az első magyar színtársulat tanuló ifjakból alakul, s a magyar színügy első apostolai s az első drámaírók tanárok, papok és szerzetesek.[2])

---

[1]) Az első átdolgozásban, melynek «meséje *Váczott* történik,» a *Trummel* helyét a «*káptalan csaplárosa*» foglalja el.

[2]) *Gyulai Pál, Emlékbeszédek.* Buda-Pest, 1879. p. 136.

Ime az iskolai dráma kiváló fontossága, s talán szerénytelenség nélkül mondhatjuk immár, hogy e fogyatékos vázlat nem csupán Dugonics írói munkásságára fog valamivel több fényt deríteni, hanem egyszersmind nem megvetendő adalékul szolgál a magyar dráma történetéhez.

HÁHN ADOLF.

ANAKREONI DALOK.

53—54. Rózsa.

Szeretőm, had' énekeljük
A virágos kikelettel
A kinyíló zsenge rózsát!
Lehe ő az isteneknek,
Örömélv az embereknek,
Gyöngyörűség Charisoknak,
A virágos szép Szerelmek
S Aphrodíte kedvtelése,
A regéknek ünnepeltje,
Múzsák kegyelt növénye.
Milyen édes, ha szakítni
Akarod tövisses úton,
Milyen édes, ha letörve
Puha kézzel melegíted,
S a lehét magadba szívod.
Piros Hajnal ujja rózsás,
Vizi Nympha karja rózsás,
S Aphrodíte rózsa-testü,
A hogy éneklik a költők.
Neki nem-költő is örvend.
Lakománál víg ebédnél
Dionysos-ünnepeknél
Mi lehetne rózsa nélkül?
A beteg számára gyógyszer,
A halott tetemre balzsam,
Az időn is győzedelmes:
Gyöngyörű habár öregszik,
Lehe még az ifju illat.
Dalolom keletkezését.
A midőn a kék habokból
A harmatos Kythérét
A világra szülte Pontos,
S csata-sürgető Athéné
Kiszökött a Zeus fejéből
S az Olymp ijedve nézte:
Ugyanakkor hoza létre
Anyaföldünk rózsabokrot,
Gyöngyörű egy magzatocskát,
Mely az istenekre vallott.
Hogy az ágán rózsa nyiljék,
Nektárral öntözé meg
A Boristen és kihajtott
A virág a halhatatlan.

Ford. P. T. E.

AZ Ó-FRANCZIA NYELVTANHOZ.

Székely úr, ki már ismételten foglalkozott e lapokban a Roládddal nyelvformáival, utolsó alkalommal a Chansonban előforduló *birtokos névmásokat* fejtegeti. Értekezése, kis terjedelme daczára is, szorgalomról és szakavatottságról tanúskodik; csak azon körülmény felette sajnos, hogy egyedüli forrásáúl *Müller* «Chanson de Roland»-jának *első* kiadása szolgált, melyben a kiadó főleg arra törekedett, hogy az Oxfordi kéziratban reánkmaradt *anglonormann* szöveget az átdolgozónak és az írónak eltorzításaitól megszabadítván, azt némileg érthetővé tegye; de az olvasásmódok megállapításában oly önkényesen járt el s a szöveget oly számos alaptalan conjecturával halmozta el, úgy hogy nem igen szolgálhat a Rolánddal nyelvezetére vonatkozó kutatások alapjáúl. Már volt alkalmunk e Közlönyben (l. 1881. máj. és jun.) arra utalni, hogy a Chanson nyelvformáit illető bármily vizsgálatnál az összes anyag, de kiváltképen és legalább is, az *összes franczia* szövegek felhasználása az első jogos követelmény; Székely értekezései csak még inkább meggyőztek bennünket állításunk helyes voltáról. Ha kutatása kiinduló pontjáúl Müllernek, 1878-ki, *második* kiadása szolgált volna, a Chanson nyelvezetének helyesebb képét adhatná; persze így is csak akkor, ha a jegyzetekben felhalmozott anyagot a kellő elővigyázat mellett felhasználja. E kiadásában Müller azon *normann* ősszöveg helyreállítását tűzte ki czéljáúl, melyre a reánk maradt franczia kéziratok s az idegen átdolgozások egyaránt visszautalnak s habár a szövegek egymáshozi viszonyának helytelen felfogásából indul ki, de legalább már nem hirdeti oly egyoldalúan az oxfordi kézirat kultusát.

A franczia középkor népies hőskölteményeinek nyelvformáit kutatni nehéz feladat. Csak kevés olyan kivétel van, mint a milyen a Lotharingiában keletkezett *Floovant*, mely, minthogy tárgya csak lokális érdekkel birt, nem terjedt tovább s melynek nyelvezete ennél fogva a lothar. szójárás jellemző sajátságait tünteti fel. A népies epos fejlődéstörténete megmagyarázza azon jelenséget, hogy nem ritkán *egy* hőskölteményben 3—4 dialektusnak biztos nyomára akadunk, s néha a legszigorúbb kritika sem képes a költemény keletkezési helyét meghatározni. Az epos egyes részei más-más vidék termékei és csak egészen véletlenül, — valamely analogia, helyi érdekek stb. következtében — forrtak össze; az átdolgozó arra törekszik ugyan, hogy az egész költemény nyelvét egyöntetüvé tegye, de felületes munkáját az assonánczok vagy rímek s a metrika pontos megfigyelése csakhamar elárulja.

Így van a Rolánddallal is. A reánk maradt átdolgozásoknak elér-

hető közös eredetije nyelvezetére ép úgy, mint tartalmára nézve, Isle de Francetól Normandián át Angolországra utal. Ha e mellett még gondolunk azon körülményre is, hogy az írók szívesen csempészik be a saját szójárásukat vagyis helyesebben mondva jargonjukat, át fogjuk látni, hogy mily szigorún kell eljárnunk a nyelvformák megitélésében. E szigorú kritika épen oly fontos a flexió, conjugatió stb. fejtegetésénél, mint a phonetikai tüneménymek magyarázatánál. Így pl. a *forte*, *grande*-féle anorganikus nőnemű melléknevek (*fort*, *grand* helyett) sokkal korábban találhatók anglonormann szövegekben, mint más dialektuséiban; a latin imperfectum *-abam* végzése a normannban *oue*-vé (l. Oxf. Rol. 2C3 portout), Isle de France nyelvében pedig *oie*-vé fejlődött stb.

1. Minden egyes nyelvformánál tekintetbe kell vennünk az összes anyagot és pedig a Rolánddalnál a szövegek azon filiatiójából kell kiindulnunk, melyet eddig a legnagyobb következetességgel Stengel és Rambeau képviselnek. E szerint 4 főcsoportot külömböztetünk meg: α) az Oxfordi (O.) és a Velenczei (V^4) kéziratok; β) a franczia rímes redactió szövegei (a Párisi, Versaillesi, Cambridgei stb. kéziratok); γ) az ó-svéd csoport; η) a német és holland átdolgozások. Különösen fontos reánk nézve α) és β). Az Oxfordi szövegnek egyetlenegy izolált olvasásmódját sem szabad megtartanunk oly olvasásmód ellenében, melyet az említett csoportoknak legalább is ketteje képvisel, még akkor sem, ha O-t az ugyanazon csoporthoz tartozó V^4 támogatja.

Követelésünk jogosságárol tanuskodjék a következő concrét eset: *Horning* állítása szerint (Roman. Stud. IV. 229 sqq.) az *il* semleges névmást («pronom neutre), mely oly nagy szerepet játszik a modern francziában s melyet a legrégibb nyelvemlékek a St.-Aléxist bezárólag, nem ismernek, először találjuk s mindjárt gyakrabban (17-szer) a Chanson de Rolandban *a)* avoir, *b)* estre igékkel összekötve. És pedig *a)* avoir-ral mint tárgyatlan igével 4 esetben, *il i a* most = il y a; *b)* estre igével melléknév vagy participe passé, de még nem főnév előtt (pl. il est escrit) stb. *Stengel* ezen állítások ellenében a Rolanddal összes szövegeinek összehasonlítása útján kimutatta (Ausgaben und Abhandlungen, 3-dik füz. XV. o.), hogy jóval másképen állnak a dolgok: *Avoir* ige a Rolanddalban mint tárgyatlan ige 26-szor fordúl elő határozó nélkül, 82-szer *i* határozóval, a mint már a St.-Aléxisban is találjuk az *i a* (most = il y a) szólásmódot és továbbá Horning állítása szerint 4-szer *il* névmással (szintígy Müllernél, még a második kiadásban is), de mind e négyszer: 2399, 2401, 2418, 2467 az Oxfordi szöveg olvasásmódja a többiéi ellenében isoláltan áll és magában az Oxf. kéziratban túlnyomó számban előforduló régibb szólásmód mellett tarthatatlan. Az *il* névmásnak az *avoir* tárgyatlan igével való összeköttetése tehát későbbi írók korrekturájának tekintendő. — *Estre* igénél ellenben van nehány

eset, melyben az összes anyag biztosítja az *il* névmás használatát, de csak melléknév előtt, péld. 2349+2561 («Il nen est dreiz que»); a Horning által felemlített többi olvasásmód — péld. *il estre* igével participe passé előtt stb. nem tartható kettő kivételével, mely épen a szólásmód keletkezésének megmagyarázására nagyon tanulságos (1443 + 1684 «Il est escrit»). De még a biztosított olvasásmódokat sem szabad azon eredeti szövegnek tulajdonítani, melyre a reánkmaradt kéziratok utalnak; már az esetek csekély száma és azon jelenség, hogy az *il* névmás csak bizonyos, az eposzokban gyakori formulákban található egyedül azon következtetést engedi meg, hogy a későbbi írók az említett esetekben *il* névmást egymástól függetlenül használták a vele synonym, azonban már elavult *ço* helyett; de nem következetesen, mert a *ço* (most = ce) még az Oxf. Rolándban is többször található (1774, 2238 stb.). Már Horningnak is feltűnt azon körülmény, hogy *il* névmás, melyet az Oxf. Rolándban *estre* igével is csak aránylag ritkán találunk, épen egy, a 286-ik verssorozatban háromszor fordul elő s továbbá egyszer (192-ik v. «Il nus i cuvient guarde») oly összeköttetésben, melynek használata a XII. század közepe előtt nem igen lett általánossá (V^4 csakugyan más olvasásmódot képvisel); mindez arra utal, hogy *il estre* igével összekötve is csak későbbi változtatásnak tulajdonítható. Hogy 4 esetben az összes anyag biztosítja az *il*-et, megmagyarázhatjuk egyrészt az írók azon ismert szokásából, mely szerint épen a leggyakrabban előforduló formulákat («dreiz est» — «est escrit») szeretik modernizálni, — másrészt pedig azon körülményből, hogy épen ez esetekben foglalhatta el legkönnyebben az eredetileg csakis *hímnemű* személyes névmás *il* mint semleges névmás a különben szokásos *ço* helyét, a mint azt az *il* fejlődéstörténete csakugyan be is bizonyítja. — Mindezekből azt következtetjük, hogy az *il* semleges névmásnak a Chanson de Rolandban *nincs helye*. *Müller* második «kritikus» kiadásában is az *il* névmást illetőleg az Oxf. kézirat álláspontja mellett marad; Székely első értekezésében pedig az *il*-nek semleges névmáskénti szereplését teljesen ignorálja.

2. Sok esetben a dolog természeténél fogva egy vagy több redaktió támogatása sem bizonyította be a szóban forgó nyelvforma authenticitását. Ilyenkor segítségünkre lehet az *assonáncz* és a *metrum* megfigyelése, mely egyáltalában mindig elkerülhetlenül szükséges. Csak akkor, ha minden egyes szövegnek olyan kritikus kiadását fogjuk bírni, mint a milyen az Oxfordinak *Boehmer* által eszközölt kiadása, a mely az assonáncz és a metrum által biztosított nyelvformák után itéli meg a szöveg többi formáit, csak akkor fogunk a Rolánddal kritikájához szükségelt apparatus teljes birtokába lépni. — Vegyük például a nőnemű melléknév többes-számú *-s* végzésű anorganikus alanyesetét; a legrégibb emlékekben egyetlen egyszer sincs az assonáncz vagy a metrum által

biztosítva, sőt ellenkezőleg épen a metrum utal arra, hogy későbbi író modernizálta az illető melléknév végzését. Már a Rolánddalban másképen áll a dolog; a 949-ik versben ([Car] noz espees | sunt *bones* et trenchanz) a metrum biztosítja a *bones* alakot, mert ha az *-s* végzés elmarad, a második hemistych az akkor beálló elizió folytán egy szótaggal megrövidülne. Hogy a rímes redaktió két kézirata, V[7] és C, ez olvasásmódot szintén támogatja, ez esetben csak mellékes körülmény. Az 598-ik versben (Si remaindreient les *merveilluses* hoz) a melléknév végzése a többi szöveg támogatása nélkül is biztos. — Látjuk ebből, hogy mily fontos a metrum megfigyelése kivált oly verseknél, a melyek az eredetiben bizonyára megvoltak ugyan, de melyeknek egyes szavait a többi franczia szöveg nem támogatja (péld. V[4] csak a 3682-ik versig kiséri az Oxf. szöveget s a rímes redaktió kéziratai is épen a vége felé térnek leginkább el az Oxf. szövegtől).

A szigorú kritika két főkellékével: az összes anyag felhasználásával és a metrum megfigyelésével könnyen jóvá tehetjük azon számos a flexió, conjugatió stb. ellen elkövetett hibát, melyet a *Székely* második értekezésében citált verssorokban találunk; szerző épen egyszerüen Müllernek, helytelen nyelvformákban túlgazdag első kiadását követte. Pedig a nyelvformák helytelen felfogása sok esetben az értekezés meritumára is gyakorolt befolyást; péld. a 171-ik vers *Székely*-nél a következőképen hangzik:

Richard li velz *e sun nevuld* Henri,

a mi csakugyan egészen az Oxf. kézirat anglonorm. írójának nyelvezetére vall; e szerint Székely is a *nevuld* szót nominativusnak fogta fel, pedig annak helyes alanyesete mindig és a Rolánddalban is: *nies* (l. 384, 2048 stb.). A vers eme felfogásából azután *Székely* azon helytelen következtetést vonta le, hogy «*sun*» itt a birtokos névmás nominativusát képviseli, stb.

Ha a *birtokos névmást* a Chanson de Rolándban a mi felfogásunk szerint fejtegetjük, kénytelenek leszünk több pontban Székely állításaitól eltérni.

1. A Chanson de Rolandban még nincs helye a csak később fellépő és mindinkább domináló helyzetre jutott anorganikus *mun*, *tun*, *sun* alanyeseteknek. Ezen formákat a Rolánddalban csak mint tárgyeseteket, vagyis jobban mondva, obliquusokat találjuk. A Székely által felemlített 5 eset az Oxf. kézirat anglonorm. írójának tulajdona, a ki különben, mint rendesen, ez esetben sem volt következetes:

2050 helyesen így hangzik: Ma hanste est fraite e perciez *mis* escuz (l. Müller második [*Ml*[2]] és Gautier nyolczadik [*Gt*[8]] kiadását).

505 Boehmer: E l'algalifes *sis* uncles e fedeilz; az ismétlődő birtokos névmás (Oxf.-ban is: *sis*), a metrum miatt kihagyandó.

2883 Ml²: Gefreiz d'Anjou e *sis* frere Tierris.

171, melyről már szólottunk, *Ml²*: Richarz li rieilz *od sun* nevuld Henri, a mely felfogás mellett *sun* casus obl. (*Boehmer* megtartja az egész verssorozatban kifejtett parallelismust, a mi nem épen szükséges, s így az alanyesetet is: e si *sis* nies Henris.)

2024. *Ml²* + *Gt⁸*: Li cuens Rollanz quant mort vit *sun* ami, Boehmer helyes felfogása szerint; itt tehát *sun* casus obl.

Tehát *mun*, *tun*, *sun* mint *alanyeset* a Chansonban *nem* fordúl elő.

2. Székely a birtokos névmások I. táblázatában *mis*, *tis*, *sis* alanyesetek mellett még *mi*, *ti*, *si* formákat is említ, de ezeknek sincs semmi közük a Chansonnal:

1928 helyesen Ml² + Gt⁸ *mis* (l. 277 Székelynél is *mis* 136, 144, 1254 stb.).

285 Ml² + Gt.⁸ *sis* (l. Székelynél is *sis* 191, 505, 546).

Az idetartozó hímn. egyes számú obl. *mun*, *tun*, *sun*, — a nőnemű nomin. és obl.: *ma*, *ta*, *sa*, a mely formákat *Székely*, — nem tudjuk mi okból — a 2. táblázatban sorolja fel.

A többes-szám helyes formái:

Hímnem.	Nomin.	mi 20, 1063;	ti 3901;	si 99, 636.
	Vocat.	mi 3492;	—	—
	Obl.	mes 84, 1899;	tes —	ses 14, 39, 98.
Nőnem.	Nomin.	mes 2925;	tes —	ses 1757, 3130.
	Obl.	mes 297, 3716;	tes;	ses 137, 190.

Példákra csak az egészen, több redaktió által biztosított alakoknál akartunk utalni, de az említett formák mindnyáján az egyedül lehetségesek a Chanson nyelvezetének keretében.

2. Székely ugyanazon táblázatban minden egyéb magyarázat nélkül egymás mellé állítja *nostre*, *vostre* és *noz*, *voz* alakokat, mintha azok a Rolánddalban majd mint alanyesetek, majd pedig mint obliquusok szerepelnének. Az említett formáknak ezen egymásmellé állítása helytelen. A helyes és biztosított alakok a következők.

Az *egyes számban.*

Hímnem.	Nomin.	nostre 1, 1211;	*Nőnem.*	nostre —
	Obl.	nostre —		nostre 189.
	Nomin.	vostre 3499;		vostre 211.
	Obl.	vostre 3498;		vostre 3539.

Tehát a *nostre* és *vostre* alakok mind a két nem minden esetében fordulnak elő. A *többesben*:

Hímnem.	Nomin.	nostre 1255, *1585*, 1746, 1758;	*Nőnem.*	noz 949.
	Voc.	nostre 1907;		—
	Obl.	noz 57, 1191. 1930;		noz 42.

Hímnem.	Nomin.	vostre 3514;	*Nőnem.*	voz —
	Obl.	voz 205, 207;		voz 72, 80, 1926.

Az Oxf. Rolándban két versben (2484 és 3642) fordúl elő *noz* mint hímnemű többes számú alanyeset, de mind a két esetben a többi redaktió útján a helyes (nostre) alakot nyerjük (V[4] is = nostre); a *nostre* alak még assonáncz által is van biztosítva (Oxf. 1585); Ml[2] csak egy esetben (2484) tartja meg az Oxf. kézirat helytelen olvasásmódját; a 2178-ik versben *noz* tárgyeset, a mint azt Gt[8] helyesen felfogja.

3. A II. táblázatban felemlített egyes számú alanyesetek: *mes, tes, ses* egészen azonosak az elsőben felsorolt *mis, tis, sis* alakokkal. Hogy melyik forma a jogosúlt, azt itt nem akarjuk vitatni, annál kevésbé, mert a kérdés a Rolánddal eredeti szójárásának fejtegetését tételezné fel, — pedig az egyelőre felette sikamlós terrain. Azt hisszük, hogy Gautier helyesen járt el, midőn a *mis, tis, sis* alakoknál az egész költeményben következetesen megmaradt, a mint azok csakugyan a régibb normánn nyelvemlékek egyedül helyes formái. *Ml*[2] majd *mis* (136, 144, 1254 stb.) és *sis* (56, 505, 546), majd *mes* (3191, 3716) és *ses* (39, 384, 504, 544) alakokat használ, egyszerüen az Oxf. kézirat olvasásmódját követvén.

4. A III. táblázatban felsorolt alakok közül a *siens* és *sien* alany- és tárgyesetek helytelenek; a Chanson csak *soens*-t és *soen*-t ismer.

5. A *teljes* alakú névmások: *miens, tiens, soens: meie, tue, sue mindig* névelővel vagy mutató névmással használtatnak vagy pedig absolute főnévként szerepelnek (2183); kivételt képeznek csak bizonyos formuláris szólásmódok: meie culpe (2369), de meie part (361). — *Nostre, vostre, noz voz* és *lur* névmásoknál a névelő használata csak esetleges. (189, 1585, 2286, 1548, 50, 1445, 2442.)

6. Az Oxf. kézirat két versben *un soen* helyett *un sun* alakot használ, a mely, noha Ml[2] megtartja, bizonyosan az anglonorm. író tulajdona s egyszerűen kiküszöbölendő (l. Gt.[8] és Boehmer 421 + 2814).

7. *Mei, tei, sei* személyes névmások nem használtatnak a Chansonban birtokos névmások helyett. A 2934-ik vers («L'anme de tei» stb.) a többi szövegekben hiányzik s az átdolgozónak fölösleges toldása (l. *Perschmann* «Ausgaben u. Abh.» 3-ik füzet, 43. o.).

Végre foglaljuk össze a nyert eredményeket:

I. TÁBLÁZAT.

Kapcsolatos (rövidült alakú) névmások.

		Hímnem.		*Nőnem.*
E.-sz.	Nomin.	mis, tis, sis	nostre,	ma, ta, sa,
	Obl.	mun, tun, sun	vostre, lur.	nostre, vostre, lur.

		Himnem.		*Nőnem.*
T.-sz.	Nomin.	mi, ti, si, nostre, vostre,	lur.	mes, tes, ses,
	Obl.	mes, tes, ses, noz, voz,		noz, voz, lur.

II. TÁBLÁZAT.

Absolut (teljes alakú) névmások.

		Himnem.	*Nőnem.*
E.-sz.	Nomin.	miens, tiens, soens	meie, tue, sue.
	Obl.	mien, tien, soen	
T.-sz.	Nomin.	mien, tien, soen	meies, tues, sues.
	Obl.	miens, tiens, soens	

A birtokos névmásnak e két táblázatban felsorolt alakjai vagy egészen biztosak, több redaktió s a metrum által támogatottak, — vagy pedig legalább is egyéb alakokhoz viszonyítva a Chanson de Roland nyelvezetének keretében az egyedül lehetségesek.

Budapest, julius havában. Dr. Herzl Mór.

ANAKREONI DALOK.

4. Tavaszi serleg.

Készíts kupát, müvészem !
Szentelve a tavasznak.
Megjött s örömre ébreszt
A rózsatermő évszak.
Alkoss a vert ezüstnek
Szinére víg tivornyát ;
De semmi ünnep-ellenest,
Kérlek, ne véss reája.
Csak semmi borzadályost !
De vésd a Bacchos Euiost,
A Zeus fiát reája ;
Az áldomásos Kypriát
Nászünnepet szerezve ;
Fegyvertelen Szerelmeket
Mosolygó Charisokkal ;
Árnyékvető sürű lugast
Sok lombbal és gerezddel,
S alája kedves ifjakat
S a lantverő Apollót.

Ford. P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

A classica philologia jèlesebb munkásai életrajzokban. Írta Dr. *Bászel Aurél*, egyetemi magántanár. I. kötet. A XVI., XVII. és XVIII. század első felének jelesebb philologusai. Budapest, 1882. Kókai Lajos kiadása. Bolti ára 1 frt 80 kr. Nagy 8-r. XII. és 246 l.

Az előttünk fekvő kötet első része egy nagyobb szabású munkának, mely a classica philologia genetikai encyclopædiáját és methodologiáját akarja adní életrajzi alakban, és melynek második része a németországi classica philologia virágzási korát, valamint az újabbkori magyarországi classica philologia legújabb korszakát fogja tárgyalni. Az első kötet keretén belül is két részt külömböztetünk meg; a első a XVI. és XVII. század első felének, a második a XVII. század végének és a XVIII. század elejének kiválóbb philologusait mutatja be bizonyos csoportokba összefoglalva. Az említett első részben a philologiának befolyását a theologiára, részben az előbbinek polemiáját az utóbbi ellen, Laurentius Valla után Erasmus, Melanchthon és Joachim Camerarius képviselik. Következnek a lexicographia és grammatika megalapítói Henricus Stephanus, Sylburg, Ducange, Joannes Gerardus Vossius, azután a philologiai-kritikai történetbuvárlatnak, továbbá a chronologiának és metrologiának megalapítói Adrianus Turnebus s Dionysius Lambinus után Josephus Scaliger és követői: Casaubonus, Justus Lipsius, Daniel Heinsius, Salmasius, Petavius, Grotius, Gronovius. Végre a philologia befolyását a jogtudományra Jacobus Cuiaciuson és Jacobus Gothofreduson tünteti fel a szerző. A XVII. század utolsó évtizedeinek és a XVIII. század első felének philologusainál más elvet, az ethnographiait, tart B. czélszerűbbnek, az ethnographiai sorrendet pedig azon chronologiai sorrend szerint határozza meg, melyben az egyes újabb culturnépek tudományunk kifejlesztésében részt vettek, minek folytán 1. az angol, 2. a németalföldi, 3. a német nevezetes philologusokat mutatja be. Az angolok között ott van Selden, Bentley, Dawes, Markland, Toup, Porson, Tyrwhitt, Elmsley és Dobree; a németalföldiek közt Hemsterhuis, Valckenaer, Pierson, Koen, Luzac, Wesseling, Ruhnken és Schrader; a németek közt Fabricius, Ernesti, Reiske és Reiz.

Ennyit nagyjában a Bászel által tárgyalt philologusokról. Fölösleges talán említenem, hogy a class. philologia történelmével foglalkozó hasonló terjedelmű munka külföldön sem létezik, hogy Bászel mindenütt iparkodik ezen philologusok legjobb biographiáiból meríteni, hogy fontosabb műveiket maga is szorgalmasan és sikeresen átkutatta és hogy az olvasó kényelmére annyiban is tekintettel volt, hogy az olyan egyénekről, kikről kénytelen volt előadása folyamában csak

röviden megemlékezni, a jegyzetekben közölte a legszükségesebb tudnivalókat.

De sajnos, hogy Bászel jelen dolgozatának ezen jó oldalai nem érvényesülhetnek eléggé az egésznek alaptervéből és szerkezetéből származó fogyatkozásai miatt.

Szerencsétlen gondolatnak kell ugyanis tartanom a classica philologia genetikai encyclopædiáját és methodologiáját a XVI., XVII. és XVIII. században életrajzi alakban tárgyalni. Az ilyen életrajzi tárgyalásnak külömben sem vagyok barátja, mert nem tartom helyesnek, hogy egy író, ki compositióra nézve sokkal jobbat teremthetne, avval a kényelmes expedienssel éljen, hogy rövidebb vagy hosszabb életrajzokat lazán összefűz és talán minden tíz ilyen életrajz elé egy rövidke áttekintést illeszt; de különösen a classica philologia régibb történetére nézve nem tartom helyesnek az ilyen eljárást. A XIX. században, melyben a philologia története tényleg egyes kiváló alakok (Wolf, Hermann, Boeckh, Ritschl stb.) körül forog, még könnyebben lehet a philologia történetét főbb herosainak életrajzaiban visszatükröztetni, de a régibb időkre nézve az teljes lehetetlenség, Bászel műve is ezt bizonyítja. Azon számos író közűl, kit munkájába felvett, alig kettőt-hármat (Stephanust, Scaligert, Bentleyt) tárgyalt oly módon, hogy abból a kezdő philologus megismerkedhetik a philologia módszerével; alig két-három biographiára és az egynehány oldalnyi összefoglaló áttekintésekre lehet rámondani, hogy csakugyan a class. philologia encyclopædiája és methodologiájának sikerült vázlatai; a többi vagy nem egyéb száraz biographiánál, melyeknél az Ersch- és Grubernél és egyebütt (pl. Bernhardynál, Lucian Müllernél) olvashatók terjedelmesebbek és jobbak, vagy a legjobb esetben nem egyéb olyan emberek érdekes biographiájánál, kiknek a classica philologia *teljes* történetében van helyük, de nincs helyük oly műben, melynek czélja az olyan jelentékeny philologusok életét tárgyalni, kiknek művein a tudomány haladását világosan szemlélhetni lehet. Ezt pedig B. számos különben jeles embereknél meg sem kísérlette. Mennyivel élvezhetőbb, bár nehezebb volna megírni a XVI. XVII. és XVIII. századbeli philologia történetét az olyan alakban, mint a hogy Benfey megírta a németországi orientalis philologiáét vagy Raumer a germanista tanulmányokét!

Az előttünk fekvő műhöz ezen alaphibáján kívül még egyéb tekintetben is kifogás fér. Hogy Bászel az egyes jelentékenyebb philologusok kiválasztásánál egy-két esetben subjectiv ítéletében tévedett, emberi dolog, de azért mégis sajnálom, hogy Laurentius Rhodomannus, a régibb német szövegcriticusok legzseniálisabb alakja hiányzik Bászel könyvében, és hogy Nicolaus Heinsius helyét (kiről l. L. Müller, Gesch. d. class. Philol. in d. Niederlanden p. 51 ff.) apja Daniel Heinsius foglalja el.

Legjobban árt azonban a mű használhatóságának, hogy a benne előforduló egyes adatok sok helyen épen nem megbízhatók vagy hiányosak. Álljon itt ezen állításom bebizonyítására egy pár példa az általam tüzetesebben átkutatott egynehány fejezetből; az egész művet hasonló módon átdolgozni fölösleges volt.

Az első életrajz a Laurentius Valláé. Életéről B. a következő hiányos és nagyrészt téves adatokat közli: «Szül. 1407-ben Rómában [Piacenza-ban]. Olaszország több fővárosában, nevezetesen Páviában és Milánóban, mint a széptudományok [rhetorika] tanára működött; de mikor itt [?] a scholastikus philosophia elleni kifakadásai miatt ellenségeskedéseknek volt kitéve, 1443-ban Nápolyba ment, hol V. Alfonz király oltalmába fogadta. [Már előbb Alfonz szolgálatában állott, kinek kiséretében 1442-ben jött Nápolyba]. De itt nem sokára eretnekséggel vádolták és az inquisitio halálbüntetést akart reá mérni. Ő azonban a király segítségével Rómába menekült [ellenkezőleg; 1445-ben Rómába ment látogatóba, de kénytelen volt visszamenekülni Nápolyba], hol V. Miklós pápa megkegyelmezett neki és egy pápai titkárnak, valamint a laterani sz. Jánosról czímzett templom canonicusának állását ruházta reá [mindezt V. Miklós utódja, Calixtus tette]. Meghalt 1457-ben.» — P. 7. Valla Elegantiolái már 1444-ben készen voltak és 1471-ben egyszerre jelentek meg Rómában és Velenczében. — P. 8 kimaradt, hogy Valla Demosthenesnek περὶ στεφάνου beszédét is lefordította. — Bászel Valla fordításait nagybecsűeknek mondja, és fordításai közt az Iliasét is felhozza, de hogy ez nem egyéb mint az Ilias 16 könyvének nyomorult prózai paraphrasisa, Voigt is mondja. — P. 10. Valla-nak «de libero arbitrio» czímű műve nem 1518-ben, hanem 1483-ban jelent meg először, és «de vero bono» czímű művének nem *eredetileg*, hanem a második kiadástól lényegesen eltérő első kiadásban volt «de voluptate» a czíme. — P. 22. «Camerarius eredeti neve Liebhard volt. E nevet felcserélte Camerariussal.» Ezt nem Joachim Camerarius tette, hanem egyik őse a XIII. században. — U. o. «az 1525-ben megjelent Cicero ‚Quæst. Tusc.'-jához írt jegyzetei következtében Erasmussal levelezésbe bocsátkozott [már 1524-ben meglátogatta Bazelben]. 1526-ban Nürnbergában a klassikus nyelvek [a történet és a klass. nyelvek] tanítójáúl alkalmazták.» — P. 23 említi Bászel, hogy «Camerarius irodalmi működése rengeteg» és ennek bebizonyítására a jegyzetben Creniusra és Halmnak a Camerariusok ‚kézirati gyüjteményéről' szóló munkáira hivatkozik; csakhogy ez a Camerarius család levélgyüjteménye. — P. 30 a Stephanus rendezte kiadások közt kimaradt a legjelesebbek egyike, a görög epicusok kiadása. — P. 31 a legtöbb kezdő philologus alig fogja érteni a következő mondatot: «Sajnos dolog, hogy a Stephanus-féle Sophokles-kiadás azt a zavart, melyet Turnebus a Triclinius-féle recensio alkalmazásával

okozott, nagy mértékben fokozta és ilykép a jövő századokat félrevezette, míg Brunck 1786-ban megtette a döntő lépést és visszatért az Aldinához.» — P. 53. Bászel Festusról és Paulus Festiről szól, elég hibásan. Nem egy «bizonyos» Paulus excerpálta az eredeti Festust, hanem, mint Thewrewk Emil is kimutatta, ugyanazon Paulus, ki a Historia Longobardica-t írta; nem áll, hogy a fragmentum Farnesianum lapjainak fele része elégett, hogy ezen codexet Müller összehasonlította és hogy hiányzó quaternióit Ursinus a Pomponius Lætus másolatából adta ki; az sem érthető, hogy hat quaternio hogyan tehet 41 levelet, mikor B. maga mondja, hogy «quaternio = iv à 4 lap.» — P. 55 a Tibullus criticára nézve Bährensnek fontos munkái nincsenek említve. — P. 56 Scaliger műfordításai közt hiába keressük az Orphikus hymnusok archaizáló fordítását. — P. 67 úgy látszik, tévesen állítja Bászel Casaubonusról, hogy 1598-ban Lyonban mint tanár működött. — P. 76. Heinsius Dániel 1581 Gentben (nem Genfben) született. A mi azt illeti, hogy Leydenben «az egyetemi könyvtár őre és az egyetem titkára, *királyi tanácsos* és birodalmi historiographus» lett, nem ártott volna félreértések elkerülése végett kitenni, hogy a királyi tanácsos czímét Gusztáv Adolf svéd királytól kapta. Kutatásai közül Bászel különösen a Hesiodosra, Aristotelesre és Theophrastosra vonatkozókat tartja értékeseknek, pedig Schneider itélete szerint Heinsius Theophrastos-kiadása ezen író valamennyi kiadása közt a leggyarlóbb. — P. 86. Bászel Petavius irodalmi művei közűl csak azokat említi, melyek a chronologiára vonatkoznak és mintegy Scaliger ellen vannak intézve. A compositio tekintetéből sokkal tanácsosabb lett volna ennélfogva Petaviusnak életrajzát és működésének jellemzését egyszerűen Scaliger életrajzába beolvasztani. Külömben Petavius Uranologiát, nem Uranologiumot írt, «Rationarium temporum» czímű műve pedig nem 1630-ban, hanem 1633—34-ben jelent meg. — P. 93 azt olvassuk Gothofredus Jakab-ról, hogy «élete rajza nincsen megírva»; megírta Trotz «J. Gothofredi opera iuridica minora» (1733) előtt. — Bentley-nek külömben igazán élvezetes biographiájában az egyes csekélyebb tévedéseket mellőzöm; csak azt el nem hallgathatom, hogy Bászel Bentleynek a Trinity College fellow-jai ellen követett aljávaló, undorító eljárását p. 117 még szépíteni is akarja, és hogy p. 153 Bentley Lucanusának kiadójáról azt mondja: «Kiadta a külömben nem ismeretes Cumberland, kit Wolf (56. l.) Bentley unokájának, Maehly ellenben (80. l.) B. unokaöcscsének nevez». Hogy Maehly-nek ezen állítása csak tollhiba lehet, Bászel Maehly könyvének 15, 103, 106-ik lapjából következtethette volna, hol Maehly, kinek művéről Bászel p. 115 nagyon igazságtalanúl nyilatkozik, Cumberlandot Bentley unokájának mondja; ugyanonnan Bászel azt is megtudhatta volna, hogy a «külömben nem ismeretes» Cumberland az ismeretes vígjátékíró Cumberland-

dal azonos. — A mi pedig azon állítását illeti, hogy Bentley legelőször Milton Paradise Lost-jának kiadásában közölte a digammára vonatkozó hypothesisét, jó lett volna Maehlyre (p. 80) hivatkozva felemlíteni, hogy Bentley ama fölfödözése már régibb korból (talán 1713-ból) datálódik. — Az sem áll, a mit Bászel p. 153 az *io* tövű szók genitivusáról mond, hogy t. i. ezek Maniliusnál nem *ii*-re, hanem régi *i*-re végződnek. Maniliusnál egyszer fordúl elő *negoti*, máskülömben az ilyen szavak genitivusát kerüli. — Ruhnken életrajzában (p. 200—206) is több téves állítás van. Matthæi a Demeterre való hymnust 1777-ben nem «a moszkvai könyvtárban», hanem egy istállóban fedezte fel, e hymnus első kiadásában csak 21 vers (nem 24) hiányzott, a Leydenben 1808-ban megjelent kiadás Mitscherlich második kiadásából csak az annotationest és a præfatiót tartalmazza; az 1782-iki kiadáshoz csatolt két Epistola Critica nem akkor jelent meg először, mint azt az ember Bászel szavai szerint hihetné, hanem «ex editione altera multis partibus locupletiores» csak újra le vannak nyomatva; végre Ruhnkennek Antiphonról szóló értekezése tanítványának, Petrus von Spaan-nak neve alatt jelent meg.

A Bászel által talán némikép túlbecsült Fabricius Bibliothékáinak különféle kiadásainak felsorolása több tekintetben hiányos, újabb átdolgozóinak, Harlessnek és Ernestinek érdemei sincsenek kellőleg méltányolva. Fabriciusnak «Codex pseudepigraphus veteris et novi Testamenti (2 kötet. Hamburg 1713—1722)» czímű műve nem létezik; a Codex Pseudepigraphus Veteris Testamenti első kiadása egy kötetben 1713-ban, második kiadása két kötetben 1722—1723-ban jelent meg; a Codex Apocryphus Novi Testamenti pedig már 1703-ban jelent meg. — Reiske Libanios-kiadása megbeszélésének alkalmából említi Bászel p. 226, miszerint «kivánatos, hogy kritikai ügyességgel és alapos történeti ismeretekkel biró philologus, ki a római jogban is jártos, idejét és munkásságát Libanios új kiadására fordítsa», pedig tudhatná, hogy Foerster Richard körülbelül tíz éve, hogy az ilyen új kiadáshoz való előmunkálatokat közzé tesz stb. stb.

Végre még csak röviden meg kell említenem a Zárszót, melylyel Bászel művének ezen első részét berekeszti, és melyben figyelemre méltó szavakat mond a classica philologiának műveléséről hazánkban. A mit mond, ugyan mind régóta mindenki előtt ismeretes, kivéve talán azon örök életre méltó nevetséges eszmét, hogy magyar philologusnak nem való tudományos becsű szakszerű class. philologiai munkát írni, hanem foglalkozzék a philologia népszerűsítésével és compilátiók gyártásával. Azt is alkalmasint legelőször fogják hallani újabb philologiai irodalmunk alaposabb ismerői, hogy ezen könyvbírálat szerzője a classica philologiát hazánkban kizárólag a kritikai irányban akarja terelni

és a philologia népszerűsítését perhorrescálja, holott több izben melegen nyilatkozott a Bászel és követői tudományos működésének *czéljáról;* de azért másrészről sokkal több Bászel zárszavában az, a mit feltétlenűl helyeselni lehet. Igaza van Bászelnek, mikor sajnálkozását fejezi ki a fölött, hogy nálunk a classicai tanulmányokat nem becsülik érdem szerint, és joggal hangsúlyozza, hogy ezen bajon legkönnyebben csak úgy lehetne segíteni, hogy a classicai nyelvek tanítását az iskolákban helyesebb alapokra fektetjük, a classikusokat a müvelt közönséggel megkedveltetjük, és a tudományos philologiai pályára készülőket a tudomány mai álláspontján álló compendiumokkal ellátjuk. — A czél ki van tűzve, az út ki van jelölve, csak buzgó és önfeláldozó munkásokra van szükségünk, kik semmiféle nehézségektől vissza nem rettenve elhamarkodás nélkül folyton a czél felé törekednek. Hiszszük, hogy fáradozásukat, habár későn, de elvégre mégis csak siker fogja jutalmazni.

Dr. Ábel Jenő.

Szamosi János görög mondattana. Kiadja Zilahy Sámuel. Budapest, 1883. 151 lap. Ára 1 frt.

A szerzőnek a közoktatás terén előnyösen ismert neve valósággal vérmes reményekre jogosított fel bennünket az iránt, hogy görög alaktana után oly görög mondattant fog közrebocsátani, mely *az újabb irányú latin és magyar mondattanokkal egyöntetű tankönyv* lesz. Azonban sajnálattal tapasztaljuk, hogy a szerző új mondattanában a régi és didaktikai szempontból czélszerűnek nem bizonyult rendszerrel találkozunk.

Mondattant kaptunk mondatrészekre alapított beosztás nélkül. Ez szorosan csak a casusok tárgyalására vonatkozik; ámbár a mellékmondatok sincsenek a főmondathoz való viszonyaik szerint okszerű rendben előadva.

Örömmel üdvözöltük volna a szerzőt, ha a szóban levő mondattanát a legelterjedtebb Bartal-Malmosi-féle latin mondattannal hozza összefüggésbe, mi által a meghatározások és több esetben a szabályok helyett is elég volna a latin kézikönyv megfelelő helyének jelzése és a mi a legfőbb — a görög mondatokat elemző tanuló munkáját tetemesen megkönnyíti, mivel sokkal biztosabban akad rá a kérdéses szabályra, ha a már ismert latin mondattanával hasonló irányú és beosztású görög mondattanal rendelkezik. Nem pótolják e hiányt azon különben értékes magyarázatok sem, melyeket a szerző az egyes casusok értelmének meghatározásánál mondatviszonyi szempontból ad.

Nem lehet eléggé sajnálni, hogy a görög nyelvhasználatnak a latinnal mint rokon nyelvvel való egyezését vagy eltérését a magyarra való hivatkozás megtartásával rendszeresen fel nem tünteti. Erre, mint

az előszóban maga is bevallja, csak itt-ott mellékesen hivatkozik ; pedig azért nem kellett volna művét semmivel sem hosszabbra nyújtania, egyszerűen az elrendezéssel is ki lehetne mutatni.

Például a névelő nélkül álló infinitivus mondatviszonyi alkalmazását hozzuk fél, mely lehet alanyi vagy tárgyi. És pedig a latin nyelvvel egyezőleg áll az infinitivus mint alany az ilyen állítmányokkal kapcsolatban : πρέπει, προσήκει decet, ἔξεστι licet, δεῖ, χρὴ oportet ; — νόμος, ὥρα, καλόν, ῥᾴδιόν ἐστιν. A latintól eltérőleg : οἷόν τε, δυνατόν ἐστιν fieri potest, ut, μέλει curæ est, accidit, contingit (ut). — Az infinitivus mint tárgy áll a latinnal egyezőleg az akarást, törekvést, tanítást, tanulást és tudást jelentő állítmányok mellett : βούλομαι, μέλλω, σπουδάζω, διδάσκω, μανθάνω, δύναμαι, οἶδα. A latintól eltérőleg (ut, ne, quominus) a kivánást, kérést, tanácsot, felszólítást, akadályozást jelentő állítmányokkal összefüggésben : εὔχομαι, ἱκετεύω, συμβουλεύω, πείθω, κωλύω, εἴργω.

Nem ártott volna a 12. §. megváltoztatásával azt is megemlíteni, hogy a határozatlan igenévnek a görögben van még czél és véghatározó szerepe is. Például : μανθάνειν ἥκομεν = sciscitatum venimus. Ez az infinitivus finalis. A latin költői nyelvbe is átment az infinitivus ily értelemben való használata. Horatiusnál (C. I. 2. 7.) «Omne quum Proteus pecus egit altos *visere* montes.» Az infinitivust véghatározó értelemben használja a görög az ilyen melléknevekkel összekötve : ἄξιος, δυνατός, ἱκανός, δεινός. Például : δεινός λέγειν. οἱ σοφισταὶ ἱκανοὶ ἦσαν μακροὺς λόγους καὶ καλοὺς εἰπεῖν.

A módok használatára vonatkozólag a 97. §. I. pontjában olvassuk : «A függő vagy mellékmondatok igemódjának meghatározásánál irányadó az, valjon a főmondat igéje (verbum regens) a főidőben vagy történeti időben van e ?» Helyes. Csakhogy a magyarból görögre való fordításnál mikor a fiú már tudja, hogy minő módra van szüksége, azt is kérdezi, hogy most melyik időből vegye ? Tehát jó lett volna azt is megjegyezni, hogy a mellékmondatnak a főmondatéval való egyidejűségét a præsens és aoristus, elődidejűségét a perfectum, utói lejűségét a futurum módusai fejezik ki. (Vesd össze a latin consecutio temporum szabályaival.)

A feltételes mondatok tárgyalásánál kevesebb szóval is czélt lehet érni. A ὅτι és ὡς kötőszókkal alárendelt mellékmondatoknak «függő jelentő» és okadó mondatok szerint való megkülönböztetése többféle kifogás alá esik ; czélszerűbbnek találjuk a *tárgyi* és okhatározó mondatokra való elkülönítést megfelelő kérdések feltevésével.

Mindezen hiányok csak azon iránynak elmaradhatlan fogyatkozásai, melytől a szerző, úgy látszik, szándékosan nem akart eltérni, mert az előszóban kifejezett igérete szerint az országos középiskolai tanáregyesület közlönyében tüzetesebben fog szólni a követett elvekről és az ide vágó irodalomról.

Különben e müvet a magyar nyelven megjelent görög mondattanokkal összevetve bármelyiknél határozottan használhatóbbnak tartjuk. Tárgyi tekintetben magában foglalja mindazt, a mire a gymnasiumi tanulónak szüksége van; nyelvezete kifogástalan; magyaros meghatározásai, szabályai általában rövidek és világosak; beosztása könnyen áttekinthető; kiállítása csinos.

Végül azon óhajtásunknak adunk kifejezést, hogy a derék szerző a második kiadásban ne hagyja figyelmen kivül jóakaratu figyelmeztetéseinket.

Szombathely, 1882. aug. 25. BURÁNY GERGELY.

ANAKREONI DALOK.

59. Daphne.

Had' eredjen meg az ének,
Noha nincsen díj kitűzve,
Ki a költés avatottja,
Szive vágya dalra készti.
Elefántcsont pengetővel
Neki zendítem a lantot,
S dalolok dalt phryg-szabásút,
Valamint kaystri hattyu
Levegőben szárnylebegve
Gyöngyörűen énekelget.
De te Múzsa légy kisérőm!
Noha szent a Phoebus lantja,
A babérja és a trípusz,
A szerelmét éneklem meg,
Sikeretlen szenvedélyét.
Esze volt a hajadonnak:
Kikerülte a fulánkot.
Alakot cserélt legottan
S gyöngyörű fa lett belőle.
Jön az isten, jön Apollo,
Hiszi, már övé a lányka:
Levelet tép s abba van hogy
Szedi a szerelmi élvet.

Ford. P. T. E.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

1. **Der Chor im Agamemnon des Aeschylus.** Scenisch erläutert von *Richard Arnoldt.* Halle a/S., 1882.

A görög tragédia és komédia kari részleteinek tanulmányozását Hermann óta elhanyagolták. Csak az utolsó években, midőn a metrikát új elvekre alapították és a nagy chaos lassankint oszladozni kezdett, iparkodtak egyesek a karénekek előadásáról tisztább képet nyujtani. Christ és Schmidt kutatásai e téren úttörők voltak s e férfiak belátták, hogy Hermann, bár a régi metrika alapján fejtegette e dalokat, mégis alapvető munkát végzett, legalább annyiban, hogy mindenütt a korrumpált helyeket, a betoldásokat felismerte és éles conjecturák által a bajokon sokszor segített. Schmidt *Die Eurythmie in den Chorgesängen der Grichen* cz. nagy művében az összes kardalokra kiterjesztette figyelmét s az általa tört úton indultak meg a specialis kutatások. De itt már túlzásokba estek. Nem elégedve meg avval, a mit a görög színi technika hiányos voltánál fogva, mint biztos eredményt találtak, oly szőrszálhasogató és phantastikus problemákkal foglalkoztak, melyekhez az alap hiányzott. A responsio nagy elvét a legszigorúbban akarták a kardalokra alkalmazni, s mindenféle törlések és lacunák elfogadásával segítettek ott, a hol a számtheoriát nem vihették keresztül. Metrikai és technikai kérdésekből a számok mystikája állt elő s így a reactio nem maradhatott el. Muff, Arnoldt, de különösen Oeri és Hense ebbeli tanulmányait a 33. philologiai nagygyülésen Zacher elitélte és sokan csatlakoztak nézetéhez. Nem szabad azonban felednünk, hogy ezek a kutatások, ha néha furcsa és el nem fogadható eredményekre vezettek is, teljességökben még sem vetendők el, mert általuk nyertünk mélyebb bepillantást az egyes kardalok systemájába és előadásába.

Arnoldtnak most megjelent műve azon trágédiát fejtegeti, melynek exodusa volt a kiinduló pont a tragikai karszemélyek számának kérdésénél. Hermann és Müller polemiája az Orestia karszemélyeinek száma körül forgott s ennek a hosszú harcznak eredménye a színpadi régiségek, különösen a kari részletek tanulmányozása volt. Arnoldt Hermann nézetét fogadja el, hogy t. i. az Orestiában a kar 15 személyből állt s ebből kiindulva a tragédia minden egyes részét, a hol a kar vagy dalokat énekel, vagy mint az epeisodionokban, csak egyes sorokban ad feleletet, vizsgálat alá veszi. A legtöbb nehézséget a parodos és az exodos, mely utóbbi Arnoldt szerint a 994. verstől a darab végeig tart, nyujtja. A parodosra nézve ezekre az eredményekre jut a szerző: 1. Az anapæstikus systemák értelemre és a szavak rendezésére nézve szorosan összefüggnek egymással. Ez ellen vétett Keck, a ki annyira

ment, hogy egy összefüggő gondolatot két choreuta szájába ad. 2. Ha anapæstikus részletben egy személy szól, úgy az nem lehet más, mint a karvezető. 3. A daktylikus részletnek három tagja szintén egy egészet alkot. 4. Ugyanazon részlet refrainjét több choreuta, rendesen az egész kar szokta énekelni. 5. A harmadik részt illetőleg tekintetbe veendő az egésznek dispositioja, melynél fogva στρ. α', ἀντ. α' és στρ. β' a bevezetést, ἀντ. β', στρ. és ἀντ. γ'δ' és σρ. ε' a főrészt, ἀντ. ε' a véget képezi. Az első rész egy általános és *minden időre* érvényes mondatot taglal, a második e mondatot a *multra* vonatkoztatja, a harmadik röviden a *jövőt* jelzi. 6. A szigoru syntaktikus összefüggés e felosztásnál szintén tekintetbe veendő. Ha e hat pontot szemügyre veszszük, úgy azt találjuk, hogy az anapæstikus részletet a karvezető recitálta; a daktylikust ugyancsak a karvezető felváltva a karral, amennyiben ez a refraint utána énekelte; a trochaikus-jambikus strophákat az egész kar énekelte.

Erre következik a három epeisodion és a három stasimon taglalása. Az első epeisodionban a karvezető a trimetereket és anapæstusokat mondja, ellentétben Christ nézetével, a ki itt két beszélőt vesz fel. Ha a 302. versben a karvezető azt mondja: Az istenekhez később fogok imádkozni, s a 338. versben: Most az imához fogok; úgy nincs ok rá, hogy itt kétféle beszélőt vegyünk fel. — Az első stasimont az egész kar egymás után énekelte. A második epeisodionra nézve a szerző Hermann felosztását fogadja el, a mint azt Schneidewin és Enger is az ő kiadásaikban követik, hogy t. i. a 454. versnél az első, a 458.-nál a második, a 462.-nél a harmadik, a 464.-nél a negyedik choreuta szól. A 477. sorban Arnoldt egy conjecturát alkalmaz, holott eddig nem vettek észre semmi feltünőt a sorban. Τὸν ἀντίον δὲ τοῖσδ' ἀποστέργω λόγον helyett ἀποπτύω λόγον-t akar irni, mert ἀποστέργω egy tragikusnál sem fordul elő; még csak Theokritosnál találkozunk vele. — A második stasimont szintén az egész kar énekelte. A harmadik epeisodionban levő hat anapæstikus systemát (749—776) a karvezető maga énekelte el. Christ e hat systemát ketté osztja és kétféle beszélőt vesz fel. A harmadik stasimon két trochaikus stropha párát, daczára annak, hogy a strophában és antistrophában ugyanaz a gondolat fordul elő, Arnoldt szerint mégis az egész kar egymásután énekelte, mert az összefüggés ezt úgy kivánja.

Az exodost Arnoldt következőleg osztja be. A 994—1030. versig Klytæmnestra és a kar: 1031—1136-ig Kommos Kassandra és a kar közt; 1137—1302-ig Kassandra és a kar dialogusa, a melyhez az anapæstikus hypermetron fűződik; 1303—1331-ig a kar beszéde Agamemnon meggyilkolásáról; 1332—1544-ig a kar és Klytæmnestra Kommosa és annak előzménye; 1545-től végig Aegisthos és a kar, 1625-től kezdve Klytæmnestra is. Mindezeket a részleteket behatóan fejtegeti a szerző s az első részletnél azt találja, hogy a kari részletek responsiója a négy

helyen a következő 3223; a második részletben a Kommost a kar egyes személyei adták s az ezek által ejtett sorok is a mellett bizonyítanak, hogy 15-en voltak. A harmadik részletben fontos Kassandra végszavaiban Schmidt conjecturája, a melyet Arnoldt érvényre emel s segítségével az egész helyet magyarázza. E szerint olvasandó:

. . . εὐτυχοῦντα μὲν
σκιά τις ἂν τ έ ρ ψ ε ι ε ν, εἰ δὲ δυστυχοῖ . . .

A következő részlet ismét a choreuták számára vet világot. Amint Agamemnont a palotában meggyilkolják, a kar oda künn tanakodik, mi tevő legyen. Mindenki mond valamit. Három trochaikus tetrameter és 12 jambikus sorból áll a jelenet. Itt Hermann és mindazok, a kik vele együtt 15 choreutát fogadnak el, a három tetrametert három choreuta közt osztják fel, míg Müller és követői e három sort a karvezetőnek és a 12 sort a 12 személynek tulajdonítják. A 15 személy mellett szól Triclinios egy scholiona is, melyet Dindorf a Philologusban (1863. 27. l.) tett közzé a cod. Farnesinusból. — Az ötödik részlet két félre oszlik 1332—1410 és 1411—1544; az elsőben Klytæmnestránál van a főszerep, az utóbbiban a karnál. Itt Arnoldt kimutatja, hogy a logaœdikus, choreikus és anapæstikus részletek közt responsio nincs, hanem csak három stropha-pár válik ki, a többi részlet nincs responsioban. — Az utolsó részlet Aegisthos és a kar közt foly le. Az első jelenet (— 1618) antithesist mutat a következő számok szerint: 5, 8, 3, 5, 3, 8, 5; de azért mindig csak a karvezető szólt; ugyancsak ő viszi a szót a végső jelenet második részében is.

Ezek az eredmények az Agamemnonra nézve. A tárgyalás közé több conjectura, transpositio és egyéb elmés gondolat csatlakozik, a melyek összevéve az értekezést, a melyet tán a trilogia másik két részének ebbeli taglalása is követni fog, nagyon tanulságossá teszik.

2. **Beiträge zum Verständniss der Trachinierinnen des Sophokles.** Von *J. Oeri.* Berlin, Weidmann, 1882.

A drámai responsionak érdemes kutatója, mostani művében a *Trachisi nők* több helyének védelmére kell. Minthogy *Die grosse Responsion in der späteren sophokleischen Tragoedie* cz. művében a responsio elméletét erre a darabra is kiterjesztette, de nemsokára rá Hense (Sophoklesi tanulmányaiban) kimutatta, hogy a darabban sok az interpolatio és a már elismert régi helyekhez egy egész sor újat is felsorolt, úgy az Oeri által kimutatott responsio e tragédiára nézve veszélyeztetve volt. Oeri tehát mostani iratában abbeli tanulmányait közli, melyeket az interpoláltnak vélt helyek körül tett, de ezekhez még más két érdekes kérdés fűződik. A könyv e szerint három részre oszlik. Az elsőben mindazokat a helyeket vizsgálja, melyeket a szövegből ki akar-

nak vetni, de ő többnyire helyes és könnyű conjecturákkal e helyeket, melyek száma a huszat meghaladja, védi és mint eredeti szöveget ismeri el. Mind e helyet itt nem tárgyalhatjuk, mert azt a tér sem engedi; csak egyre utalunk különösen s ez a 896—99. v. E négy sor közt a 898.-at majd mind a kiadó el akarja vetni. De Oeri azt tartja, hogy e két vers: καὶ ταῦτ' ἔτλη τις χεὶρ γυναικεία κτίσαι | δεινῶς γε· πεύσει δ' ὥστε μαρτυρεῖν ἐμοί, melyek közt az első a korruptelát tartalmazza, az azt megelőző vers utolsó szava által vált érthetetlenné. Ugyanis ott az ᾤκτισας t a sor végén οἰκτίσαι δεῖνως által magyarázták s ez a margoból a szövegbe került. Oeri ezek után a tiszta sophoklesi két sort állítja helyre, a többit per analogiam rekonstrualja, s ez azután így hangzik:

898. καὶ ταῦτ (ἐπεὶ) ἔτλη χεὶρ γυναικεία· (τανῦν δ'
ἄκουε·) πεύσει δ' ὥστε μαρτυρεῖν ἐμοί;

Az első sort nem a karnak, hanem a dajkának folytatólag adja, s ezáltal a kar ügyetlen közbevágása megszűnik.

Sokkal fontosabb azonban a második fejezet, a mely az egész tragédia felfogására új világot vet. A sokat vitatott 166—8 verseknél feltünt a szerzőnek, hogy ha a Sellek jóslatát behatóbban vizsgáljuk és néhány javítást teszünk, nemcsak sok hely athetesise feleslegessé válik, hanem az egész jóslat más szinben fog feltünni. Deianira szavai a 161—68 sorig, melyek a dodonai jóslatot tartalmazzák, sok nehézséget nyujtanak. Oeri a 164. sort így javítja: χρόνον προτάξας εὖ, τρίμηνος ἡνίκα, a 166-at pedig ekkép írja: ὡς ἢ θανεῖν χρείη σφε τῷδε τῷ χρόνῳ s ennek folytán a 166—68. sor, a melyet ki akartak vetni is megmaradhat, sőt szükséges. Szerinte a jóslat, hogy a hősnek az igazat mondja, de mégis tévútra vezethesse, csak úgy hangozhatott, hogy: ha Herakles ezt meg ezt az időt eléri, akkor a λύσις μοχθῶν lesz osztályrésze. Ez pedig a 166—168. sorból világosan kiderül, csakhogy Herakles tévedésében a λύσις μόχθων helyett ἀλύπητος βίος-ról szól. Hogy a jóslat valóban csak ezt mondhatta, az a 1169. versből, csekély változást téve rajta, kiderül. A jóslat e felfogása által több helyet emendál Oeri. De az egész darab eszméjére is befolyással van a jóslat helyes értése. Ha a jóslat a hősnek igéri, hogy ha egy bizonyos időt elér, ment lesz a bajoktól, akkor könnyen belátható, hogy a veszélytől csakis ezen időtartamon belül fél s hogy a λύσις μόχθων nála egy a βίοτος εὐαίων (81), a ζῆν ἀλυπήτῳ βίῳ (168) és a καλῶς πράττειν (1121) kifejezésekkel. S mégis ebben rejlik az ő és Deianira tragikus hibája, mert a czél, a melyre mindkettő törekszik, a földi élet bajaitól való menekvés, belső ellentétet tartalmaz s mint olyan azonnal kiderül, a mint azt elértnek hiszik. Elfeledték a régi törvényt, hogy biztos szerencse nem a halandók osztályrésze, hogy tehát oly állapot, a mely a bajoktól való menekülést igéri, csak a halál után lehetséges, s ebbeli hibájukat borzasztóan kell belátniok. A tragédiának

ezen alapeszméje több helyen nyiltan kiderül s az 1173. vers τοῖς γὰρ θανοῦσι μόχθος οὐχὶ γίγνεται nemcsak, hogy nem felesleges, mint eddig hitték, hanem a darabnak pointje.

A harmadik rész ugyancsak evvel a jóslattal foglalkozik s egybeveti a tragédia negyedik stasimonával, a hol ismét egy jóslat foglaltatik és Apollodor egyik helyével (II. 4. 12.), a hol szintén Herakles halálára egy jóslatot találunk. A kutatás ezen részében ugyanarra az eredményre jut, melyre Wunder kiadásának előszavában. Evvel tehát nem foglalkozunk. Hosszú időszámítások után ugyanis az az eredmény, hogy a két jóslat a tragédiában ugyanaz. Apollodor azonban más forrást használhatott mint Sophokles, a ki valószínűleg Hellanikos költő Ἱέρειαι τῆς Ἥρας cz. műve után indult.

A függelékben a darab responsiojához találunk még néhány adatot. Oeri nagy mestere a számoknak; addig számít, míg csak a responsio világosan szemünk előtt áll s valóban e darabnál a legnagyobb kétkedő kénytelen bevallani, hogy a költő valószínűleg bizonyos számokhoz tartotta magát. Oeri szerint a prologus- és az első epeisodionban 158 vers van, a második epeisodionban 272, a harmadikban 102, a negyedikben 158, az ötödikben és az exodusban összesen 272. De a részletekben is látjuk a responsiot. A nagy epeisodion részletei, a melyek az értelemnél fogva is különválnak, ezen számok szerint oszolnak meg: 7, 61, 27, 9, 64, 9, 27, 61, 7; míg az exodusban ez a responsio áll: 43, 25, 17, 17, 11, 17, 17, 25, 43. Ily mathematikailag pontos responsiok, úgymond Oeri, nem tételezhetők fel határozott terv és számítás nélkül a költő részéről.

Három conjectura Oedipus királyból rekeszti be a tartalmas füzetet.

Dr. Kont I.

Studien über die Entstehung der nordischen Götter- und Heldensagen, von *Sophus Bugge.* Deutsch von *Oskar Brenner.* Erste Reihe, zwei Hefte. München, 1882. Ára 6 mk.

Már e *Közlöny* múlt évi folyamában (I. füz. 60. l.) megemlékeztem Buggének egy 1879. október 31-én tartott előadásáról, melyben e kitünő skandináv tudós a germán mythosz eredetét tárgyalta s azon paradox nézetet fejtegette, hogy a német népek mythosza óklasszikai és keresztény elemek vegyülete. Most ez előadás eredetiben (Christiania, 1881) és német fordításban, bámulatos olvasottságon alapuló s mindenütt a szerző éles elméjéről tanuskodó nagy munkává feldolgozva, fekszik előttünk s a szakférfiú csekély fáradsággal alkothat magának véleményt Bugge sajátságos elméletéről, mely már e mű megjelenése előtt is sokat foglalkoztatta a szakköröket.

A könyv eddig megjelent része általános bevezető megjegyzéseken

kívül három főrészből áll: 1. Baldr viszonya Krisztushoz. 2. A dán monda Hotherus- és Balderusról. 3. Az izlandi Baldr-mythosz viszonya az Achilles-mondához. A fejtegetések eredménye, hogy a germán mythosz egyik legfontosabb részlete, Baldr alakja és története különböző Krisztus-legendák és Achilles-mondák összekapcsolásából alakúlt. Merész, a tudomány eddigi eredményeivel éles ellentétben álló nézet, melyet még Bugge tehetsége és tudománya sem tud elfogadhatóvá tenni.

A hol eddig mondáknak vagy mythoszoknak idegen elemekből keletkeztét vagy legalább idegen elemek befolyása alatt történt lényeges módosulását állították: ott rendszerint e hagyományok *belső* valószínűtlenségei és ellenmondásai vezettek, *kényszerítettek* az ily felfogásra. A germán mythosznál a hagyománynak ily ellenmondásos, kritikára késztető jellegéről nem lehet szó; Bugge nem is e szempontból indúlhatott ki kutatásainál, és ez már eleve is megingathatja vizsgálatai eredményét. Mert alig hihető, hogy oly módon, a mint B. képzeli, innen onnan összeszedett, ellentétes, mindenképen különböző dirib-darabok összetákolásából oly egyöntetü, befejezett egész alakulhasson, mint a milyennek ő maga is kénytelen az északi mythoszt elismerni. Hozzájárúl, hogy ez idegen, külföldi elemek, melyek mind tudós emberek közvetítésével, az irodalom utján jutottak Skandináviába, itt, B. szerint, a nép hitébe behatoltak,vallásos nézeteit és hagyományait lényegesen átalakították és így, úgy szólván, új hitévé lettek volna. A dolgok ilyen fejlődése eleve is teljesen valószínűtlen, s a tudomány nem is ismer eddigelé esetet, melyben külföldi mythoszok elszórt töredékei, tudósok által közvetítve, bárhol vagy bármikor igazi néphitté váltak volna.

Mert más egy új hitnek módosító befolyása, és más tudós emlékek átvétele. Hogy a skandináv mythosz egyes részeire, pl. a világ végéről, a legfőbb istenről, a földön túli életről stb. szóló hagyományokra a keresztény vallás módosító hatással volt, azon kételkedni nem lehet; s így az is valószínű, hogy Baldrra, a világosság és béke kegyes és boldogító istenére, Krisztus magasztos alakjának egyes vonásai átruháztattak. Ez annál valószínűbb, mert a skandinávok a keresztény vallással oly időben ismerkedtek meg, midőn pogány hitök még teljes erejében élt, és csak idővel, hosszú századok lefolyása alatt fogadták el teljes tisztaságában az új vallást. A hittérítés e korában a két vallás folytonos küzdelemben volt a nép lelkében s így a régi hitnek módosulása, főleg tisztulása és magasztosabb eszményibb fokra emelkedése magától érthető. Midőn az eddai dalok azután a IX. és X. században mai alakjukat nyerték és feljegyeztettek, természetesen nem az eredeti ősvallást tükröztették többé vissza, hanem magukon hordták már (mint ezt Bang a *Völuspá*ra nézve kimutatta) a keresztény világnézet nyomait. De Bugge nem csak a keresztény vallás ily módosító hatását, hanem antik mythoszok átvé-

telét és az eredeti germán mythoszokkal szoros egészekké összeolvadását, sőt egyenesen germán mythoszokká átváltozását állítja, — ez pedig sem nem valószínű, sem erőszakolás nélkül ki nem mutatható.

E véleménynek már előfeltételei is roppant kétségesek. Hogy képzelhessük pl., hogy Dares és Dictys könyveit már a VI. és VII. században ismerték volna a skandinávok, vagy hogy ezek már ezen korban görög forrásokból meríthettek volna? és hogy ez idegen forrásokból merített alakok, képek és mesék oly rövid idő alatt teljesen összeolvadhattak a nemzeti mythoszokkal, ill. nemzeti mythoszokká válhattak volna? És hogyan gondolhassuk, hogy az antik mythoszok tudós szerzetesek utján hatolhattak volna be a nép tudatába és hitébe? Vallás hat vallásra, de hogy tudós elbeszélések, irodalmi úton, valamely nép hitének szerves részeivé lehessenek, az valóban el nem képzelhető. A mythoszok (még nem is tekintve az árja népek közös ősmythologiáját) minden népnél ugyanazon természeti tüneményeknek sokszor meglepően egyező felfogásán és magyarázásán alapszanak, a mi tudvalevőleg a világ legkülönbözőbb tájékain hasonló vagy azonos mythikus alkotásokra vezetett. Ha mind ez esetekben kölcsönzést, átvételt tételeznénk fel, oly rejtélyek megoldására kényszerülnénk, melyek épen csak e téves felfogásnál tetszhetnek rejtélyeknek, de ezen álláspontról aztán nem is oldhatók meg.

Az antik mythoszoknak oly jellemű befolyása a német mythoszra, a mint azt Bugge gondolja, szintén el sem képzelhető. Szerinte nemcsak a teljes mythoszok vegyültek össze német mythoszokkal, hanem az idegen elbeszélések egyes kis részletei és a mythikus alakoknak egyes lényeges vagy lényegtelen tulajdonságai is összefolytak német mythoszok alakjaival s tartalmával. Igy volna Baldr pl. az egyik elbeszélésben Achilles, illetőleg részben Patroklus is, egy másikban Krisztus; Nanna majd Oenone majd Polyxena, majd Helena: Hother egyszer Paris, másszor Priamus; Bous majd Aiax, majd Neoptolemus; a háború Baldr és Hother közt azonos a trójai háborúval; Freyja és Od megfelelnek Venus- és Adonisnak, de egyenként Freyja nem Venus, Od pedig a. m. Odin vagy Wedan stb. És ez azonosítások zavarát még avval is fokozza B., hogy az antik mythoszoknak legeltérőbb alakjait használja és tetszés vagy szükség szerint válogat a legkülönbözőbb hagyományokban. Ily módon a világ összes meséi összeegyeztethetők egymással, mert minden elbeszélésben találhatók egyes elemek, melyek más összefüggésben másutt is előfordúlnak. De *nagy* vonások, melyek a különböző elbeszélések egyeztetésére *kényszerítenének*, nem találhatók a Bugge azonosította hagyományokban seholsem. És hogyan magyarázzuk ezek után, hogy a germán mythologia *egy szerves, teljesen összefüggő és önmagában befejezett organismust* képez? és képezi ezt már a VIII. században,

alig hogy a nép azon anyaggal megismerkedett, melyből e nemzeti remekét, B. szerint, megalkotta? Mert hogy e mythologia remek alkotás, azt Bugge maga sem tagadhatja.

Végre Bugge sehol sincs kellő tekintettel a (szorosb értelemben vett) német mythikus hagyományokra, melyekkel az ő magyarázatai a legtöbb esetben határozott ellentétben állanak. És még a hol azokat érinti is, csak erőszakos magyarázatokkal tud vagy próbál az ellenmondásokon segíteni. Szerinte a Baldr-mythus csak a IX. században került külföldről a német népekhez, melyek előbb Baldrról mitsem tudtak. De hiszen a VII. vagy VIII. századi feljegyzésben reánk maradt ősrégi (ki tudja, mely századból való) merseburgi ráolvasásban világosan ott szerepel Balder! Igen ám, mondja B., de itt nem szabad az istenre gondolni, mert a *balder* szó az óangol nyelvben annyit is tesz mint «úr» s így szerinte, e ráolvasásban nem Baldr isten lováról, hanem az *úr lováról* van szó. De mikor ez a *balder* szó az ónémetben ismeretlen, a *Paltar* tulajdonnév pedig sokszor található! A következtetés ez egy tényből is kétségtelen: ha a németek ismerték Baldr istent, ennek kultusza oly időből való, melyben az összes germánok még *egy* népet alkottak, azaz (szorosb értelemben vett) németek és skandinávok még nem váltak el egymástól. Igy tehát a Baldr-mythosz a skandinávoknak is ősrégi mythikus birtoka, Bugge elmélete pedig teljesen tarthatatlan.

Olvasóinkat, úgy hiszem, a vitás kérdésnek csak ezen általános, elméleti oldala érdekli; az egyes fejtegetések megértésére és élvezetére a germán mythologia sokkal behatóbb ismerete is szükséges, mint a milyent magyar olvasónál méltánytalanság nélkül feltételezhetni. De a detailnak vizsgálata különben is csak a fentebbi elvi kifogások több oldalú bizonyítását eredményezné, miről bátran lemondhatunk, midőn az elvi eltérés oly lényeges és annyira alapos, mint ezen esetben. Bugge munkája egy tarthatatlan elméletnek roppant tudományos készlettel való támogatása; tudós tévedés, mely nem marad ugyan haszon nélkül, mert hiszen a tárgyalt kérdéseknek újabb és behatóbb vizsgálatára ösztönzi a szakférfiakat; — magában véve azonban nem fog hivőket hódítani és csak negative mozdítja elő a tudomány fejlődését.

Heinrich G.

Poestion Joh. Cal. *Griechische Dichterinnen.* Zweite Auflage. Hartleben. Wien, Pest und Leipzig 1882.

Poestion könyvecskéje csinos munka, valóban figyelemre méltó tünemény a népszerű philologiai termékek sorában és «in usum hominum elegantiorum» kiállításban jelent meg. Mielőtt annak tüzetesebb ismertetése, illetőleg méltatásába bocsátkoznánk, szükségesnek véljük tartalmának övid kijelölését.

A könyv (mely most már második kiadásban áll a közönségnek rendelkezésére) a «Homérelőtti» nőköltőkkel kezdődik. Itt sok lenne a kérdezni és megjegyezni való. Mythikus alakok vonulnak el szemeink előtt (Astyanassa, Phantasia, Phanotea, Phemonoe és mások), melyeknek emlékéhez egyes versnemek vagy költészeti fajok állítólagos föltaláltatása füződik és melyek csakis staffageképen türhetők meg a tudományos tárgyalásnak keretében. Következnek ezután az egyes görög törzsek nőköltői (mi által mellesleg mondva a chronologiai szempont kárba veszett).

Az első csoportot képezik az aeoliai nőköltők: Sappho és utódai (Erinna és Damophyla), a másodikat a boeotiaiak: Myrtis és Korinna (Myrtis Korinna és Pindár tanítója, Korinna Pindárnak tanulótársa és utóbb tanítója). A harmadik csoport az arkádiai-phokisi nőköltők csoportja: Anyte, Tegeából, kinek a görög anthologiában foglalt 22 epigrammája kivált műtörténeti forrásul érdekes, továbbá Boeo (Delphiből), ki egy tanköltemény írt a madaraknak eredetéről (Ornithogonia). Következnek a dór nőköltők: Megalostrata (!?), Eumetis (Kleobulos lindosi király leánya, Sappho kortársa, írt sok költeményt és találós mesét [1]) Praxilla (Sykionból, írt hymnusokat és skolionokat), Klitagora (Thessalia vagy Lakedaemonból Pisistratos idejéből, írt skolionokat), Telesilla (Argosból, ki hymnusokat és politikai költeményeket írt) és végül Myro (Byzanczból), a ki valószínűleg csak azért került épen ebbe a csoportba, mert a szerző nem tudta másutt elhelyezni. Élt különben a harmadik században Kr. e. (a 280 körül virágzott Homér tragikus anyja).

Következnek az itáliai lokrisi nőköltők. Ezek között Melinno ragadja meg figyelmünket egy Róma dicsőségére irott költemény által, továbbá Nossis (Ptolomaeus Lagi kortársa), kitől dalok és epigrammák maradtak az utókorra. Az utolsó csoport az ión nőköltőké: Moschiné (írt jambikus költeményeket) és Hedyle (az előbbinek leánya, ki Skylláról írt egy költeményt). Végül egy záradék azon nőköltőkkel foglalkozik, a kiknek csak nevök ismeretes. Korinna Thespisből (írt lyrai költeményeket), Charixena (írt lyrai dalokat), továbbá Epiphanis, Demarete és Salpe, Myia Spartából, Klito és Learchis, (kiknek szobrát Tatianus említi) Menarchis Ephesusból, Thalarchis, Mystis és Praxigoris, Theosebeia és Musa, (a ki nem is nőköltő, hanem csak dalosnő, énekesnő). Egy függelékben, (mely bátran el is maradhatott volna) a «botrányos irodalom» nőköltői vannak ismertetve, de itt is csak szórványos adatokkal

[1]) Tán nem lesz érdektelen itt megjegyezni, hogy a Poestionnál a 153. lapon közlött találós mese megegyezik Schiller Turandotjának egyik feladatával (30 fehér és 30 fekete gyermek = napok és éjek).

találkozunk és irodalomtörténeti adatok helyett egy igen fölösleges elmélkedést találunk a «lesbosi szerelemről». Ezen «botrányos» nőköltők nevei: Astyanassa, Botrys, Philænis, Elephantis és egy másik Philænis (Samosból).

P. könyvét annak modorából és előadása kissé rhetorikus voltából következtetve leginkább női közönség számára írta, s mi csak azért vállalkoztunk e munkának ismertetésére, mert az újabb művek közül az egyedüli, mely tárgyát kimeríti.

Mindenekelőtt a beosztásra teszszük meg észrevételeinket. A törzsek szerint való csoportosítás legalább is fölösleges. Egészen más az, ha valamely műfaj állandóan valamely törzshöz és az abból szakadt költőkhöz volna kötve, de miután ezt semmikép sem tapasztaljuk (a P. által említett művek között a dráma kivételével képviselve találjuk a költészetnek összes ágait) az ilynemű beosztást nem találhatjuk jogosultnak. Lehetséges, sőt valószínű, hogy a szerző ezt azon költői nőalakok érdekében választotta, a kiket különben bajosan tudott volna elhelyezni. Ilyenek a Homérelőtti korban *Phantasia* (p. 20), ilyen a 147. lapon említett *Megalostrata*, ki a hagyomány határozott állítása szerint (melyet maga P. is registrál) nem költőnő, hanem dalnoknő volt, és a függelékben említett *Musa*, kiről hasonlókép megengedi, hogy nem volt szükségkép költő.

A későbbi, valóságos historiai költőket illetőleg legtöbb megjegyzésünk Sapphora vonatkozik, kinek a szerző is legtöbb helyet szentelt könyvében. Ezen sokat vitatott és kommentált irodalmi alakra nézve azonban eleve kijelentjük, hogy forrásai nincsenek jól és következetesen megválogatva, következtetései pedig önkényesek.

Igy hogy az általa használt forrásokon kezdjem, Ovidnak sokszor vitatott XV. heroidáját a 36. lapon kútfőül említi arra nézve, hogy Sappho korán árva lett, a 91. lapon pedig ugyanazon költeményt hamisításnak nyilvánítja. Hasonlókép nem tud megállapodásra jutni Sappho családi viszonyait illetőleg. Igy p. 37. a Suidas által említett Kerkolast fiktiónak nyilvánítja, de később mégis a mellett tör lándzsát, hogy Sapphónak férje volt és özvegységre jutott.

Miután a szerző Sapphonak szentelte a legtöbb tért, igyekeztünk előadását a legujabb forrásokkal egybevetni, de sajnálattal győződtünk meg, hogy az a valóságot és a legújabb kutatások által dokumentált objektiv tényállást korántsem közelíti meg. Ő ugyanis még mindig összekeveri amaz adatokat, melyek két különböző Sapphora vonatkoznak.[1])

[1]) Már Athenaeus (XII. p. 396) elfogadja Nimphis írónak «Ázsia periplus»-ában kimondott abbeli véleményét, hogy volt Eresosban egy hetaera,

Hogy Sappho nem azért hagyta el hazáját, hogy Phaont kövesse, azt már a jó öreg Barthelémy is eltalálta, kinek véleményét Visconti registrálja (Iconographie grecque I, p. 15.), a ki a marmor pariumnak φυγοῦσα kifejezésére támaszkodik, a mit nem is igen lehet olyas valakiről használni, a ki önként vagy épen szerelmi vágy által vonva távozik valamely helyről. (V. ö. *Arnold* «Sappho» Samml. wissensch. Vorträge. Serie V. p. 883—889.)

Még kevésbbé sikerült a szerzőnek Sappho szerelmi életének és lesbosi «leánybarátságának» ábrázolása. Eltekintve attól, hogy a mythikus Phaont [1]) historiai személynek veszi, a Sappho modern erkölcsös volta melletti küzdelmében oly adatokkal lép fel, melyeknek fölületessége senkit ki nem elégíthet. [2]) Ő nem ismeri a Lesbos szigetén fönállott speciális viszonyokat, melyek nőknél és férfiaknál egyaránt pythagoraeikus szövetségekre utalnak. Mytilenének négy nagyobb városában ily szövetségek napirenden voltak, sőt megesett, hogy a szövetséges városok egyikéből a másikéba léptek át bizonyos egyének. [3]) A mi végül a Sappho és tanítványai, kül. Erinna és Atthis-

---

ki a Sappho nevet viselte és Phaon iránti szerelméről lett nevezetessé, hasonlókép nyilatkozék Athenäos is (Var. hist. X. 19.) mondván, hogy Lesbosban volt egy másik Sapphó, de hetaera és ezt Suidas is említi, kinek különben Erinnára vonatkozó ellenmondása is föltűnhetett volna a szerző előtt (s. v. Sappho nincs szó Erinnáról, s. v. Erinna pedig ez utóbbit Sappho tanítványának nevezi).

[1]) Müller-Donaldsohn szerint a Phaon-mondák (csodás szépségkenőcs, Aphrodite szerelme) az Adonis-mythusból vannak átkölcsönözve. Jelesül Kratinus (Athenäosnál) elmondja, hogy Vénus Phaont saláta közé rejtette, ugyanígy mások Adonisról. Phaon-Adonisról lásd még: Aelian. XII. 18. Lucian-dialog. Mort. 9. Plin. XXII, 8, Servius ad Aen. III, 279. Ide vonják Phaethont is, kit Vénus Hesiod szerint (Theog. 986) elragadott és fölnevelvén, templomainak őrévé tőn és azonosítják mint solaris mythikus személyt. Különben maguk a komikusok is csak «mondják» hozzáadással adják elő a leucadi ugrást (l. Arnold idéztük művét). Az egész Phaon-kérdést összefoglalva kitünő készültséggel tárgyalja az olasz *Modena* («La Saffo storica ed il mito di Saffo e Faone» Rivista Europa VI. füz. IV. p. 709—731).

[2]) Ilyen a tekintélyes szerzője daczára mégis igen gyönge Welker-féle «Sappho, von einem herschenden Vorurtheil befreit», mely nem annyira tényekkel számol, mit inkább erkölcsi consequentiákkal.

[3]) Kitűnik az egy délosi fölíratból (Rangabé II, n. 770 p. 363) mely lesbosi ifjak ünnepélyes baráti szövetségéről szól. Itt is Mytilene áll mindenütt az első helyen, sőt egy *Skamandrosfi* van Antissában, mi a föntebbi föltevésre jogosít.

hoz való viszonyát illeti, tény ugyan az, hogy Lesbosban a leányok nemcsak anyjuk és dajkájuk, hanem egyuttal egyes korosabb nők fölügyelete alatt állottak, mindazonáltal Sappho és kora még akkor is föltünést keltett és elitélő nyilatkozatokat vont magára.

Az ókori források mind megegyezvén abba, hogy Sappho tanítványaihoz meg nem engedett viszonyban állott,[1]) különös színben tünik föl ama határozott tartózkodás, sőt ellenszenv, melylyel Sappho a férfiak iránt viseltetett.[2]) Ha még hozzávesszük ama frivol hangú töredéket, melyben üres nyoszolyájáról panaszkodik, valamint azt, hogy Aphrodite kocsiját is verebekkel, a legbujább állatok egyikével vonatja, lehetetlen Sapphot az erkölcstelenség vádja alól föloldanunk, ép oly kevéssé mint Krisztina királynőt oly elfogulatlan szemmel kísérhetjük leveleiben a minővel őt a szerző és utánna (e közlöny hasábjain) Boross Gábor úr, tekintik. Krisztina királynő és Sappho szenvedélye egyformán természetellenes volt, de megvolt ama szerencséjök, hogy oly kevesen ismerték azt, miszerint máig többen vannak, kik szerelmi ömlengéseiket barátságnak tekintik, mintsem annak, mit mi különben itt való lényegében magyarázni fölöslegesnek tartunk.

E lényegesb megjegyzések után még csak a sok felesleges excursusra akarnak rámutatni. Ilyen a 153. lapon a görög meseköltészetnek részletes leírása, hasonlókép a 161. lapon, midőn Praxilláról mint skólionköltőről ir, a Harmodios-féle skólion közlése. Végül illetlen kifejezések: p. 101. «Iederne Herren» (Philologen) és p. 103. «ein poetisches Absolutorium ausgestellt» (Heronak Damophila).

Eltekintve a föntebbi hibákról a könyv élvezetes olvasmány, mely egy esetleges harmadik kiadásban figyelemmel átdolgozva, kétségkívül sokat nyerne értékét illetőleg.

Budapest, 1882. szept. 10. *L. M.*

---

[1]) Sappho ebbeli viszonyairól a főhely Maxim. Tyr. (Dissert. XXIV.). Ez S. szeretteül említi Anaktoriát, kivel a Suidai Anagora Milesiája annyival is inkább egy személy, minthogy Miletos maga is régebben Anaktoria nevet viselt. (L. Steph. Byz. s. v. Μίλητος, Eusth. ad Il. II, 8. Schol. Apoll. Rhod. I, 187). De legtöbbet bizonyítnak saját művei (fr. 2. és fr. 1, 4—5 stb.)

[2]) Alkaios közeledését visszautasította, hasonlókép visszautasított egy másik kérőt (fr. 20) sőt egy nálánál ifjabb kérőt gunyosan utasít vissza, őt a 62. fr.-ban tejfeles szájúnak nevezvén.

FORDÍTÁSOK.

Leander Héróhoz.

— Ovidius, Heroid. XVII. —

Abydos ifja küldi e köszöntést,
A melyet inkább vinne meg maga
És ha az ég kedvezne hő szivemnek
Szemednek jobb vón' ezt nem látnia.
Jobb vón' szemednek soraim helyett csak
Két szerető szemembe néznie,
De mindhiába elborult az ég már,
Eltünt pályámnak szokott tengere.
Sötét az ég és rajt korbácsütéssel
Száz szél riaszt ezernyi fölleget
Nincs gálya sem, mit bátor kapitánynyal
A biztos révből kieresztenek.
Csak egy hajós, ki soraim megvitte
Ez mert kiszállni rengő csolnakon,
Kisértem volna, ám merénylő tettét
Ország-világ nézte a partokon.
Nem tudtam volna akkor a szerelmet
Szülőm előtt tovább takarni már,
A melynek titkát szeretnők levetni,
De mely azért még fátyolozva jár.
Hogy levelem megirtam, azt susogtam:
«Óh menj, siess hát, te boldog levél,
Hiszen kedves kezét te majd megérzed
És tán veled egy csókot is cserél.
Megcsókol tán, mikor hószín fogával
Eltépi a megtüzött fonalat!»
Ezt gondolám, s a mit leírni nem kell
Szivemben édes sejtelem maradt.
De mennyire óhajtanám, ha inkább
Hullámot fogna irószár helyett
És a nyugodt hab ringó bölcsejében
Az üdv felé röpitne engemet..
Bár ép úgy tudja szivem lüktetését
Hű kebelednek elbeszélni ő,
Miként a habnak tetejét lesujtja,
Midőn találkánk boldog percze jő;

És mégis inkább járna a habokban
Mint hét napon, nem, hét nagy éven át
Hallgatni a haboknak tombolását
És nem láthatni éltem csillagát.
Óh ha csak egyszer jött álom szememre
A mig e hét éj végre elröpült:
Ne légyek boldog, ne legyek nyugodt én
A bősz vihartól, a mely most is üld.
Sziklára dülve néztem partodat mert
Lelkem van ott, hová testem nem ér,
Látom a fényt, mit tornyodon kigyújtál,
S ha szemem nem lát, szívem látni vél.
Háromszor léptem ki a part-fövényre,
Háromszor kezdtem meg a nagy utat
S mindannyiszor föllázadott a tenger,
S a Tritonok rám küldték habjukat.
De mért boritod utam' akadálylyal,
Te minden szél között a legvadabb ?
Tudd meg tehát engem és nem a tengert
Sujtasz lehelleteddel, Boreás,
Pedig te is tudod mit tesz szeretni,
Tudod, s szivemmel mégis sikra szállsz.
Bármily hideg vagy nem lehet tagadnod
Te is szerettél egykor melegen:
Ha útadat elzárták volna tőled,
Mit tettél volna, monddsza meg nekem!
Kimélj oh kérlek, halkabban lehelljél
Úgy légyen enyhe a sors teveled;
Hiú remény! nem hallgat ő szavamra,
S csak átsuhan a vad tenger felett!
Óh bárha rám szabnák Dædalus szárnyit
Bár Ikarus hazája oly közel
Mindent kiállnék, tudjak csak röpülni
Vihartól fáradt testem lelkivel . . . .
Addig, mig a szél és a tenger ajka
Tőlem minden reményt igy megtagad,
Emlékezetben ujra általélem
A mult időkben éldelt napokat,
Midőn kiléptem az apai házból
Szivemben megdobbant a szerelem:
Nem múlaték, hanem fölbátorodva
Ott úsztam már a kéklő tengeren.

Fönn Lúna járt ezüstös szinü fénynyel,
Mely pályacsillagként elvezetett,
S mint óhajtott vezérlő fény világolt
Az elhagyott titkos vándor felett,
Reá tekintve ezt rebegtem akkor:
«Óh Istennő, tekints kegygyel reám,
Hisz a szerelmet, mely téged legyőzött
Szegény halandó én, dehogy birám».
Endymion nem türi, hogy kegyetlen
Legyen iránta oly kegyes szived;
Te égi lény vagy, s föld fiát szerettél
Istennő az, a kit szivem szeret,
Mert lelke is, kedélye is oly áldott,
Minőt más nem teremhet csak az ég,
De testi bájánál csak Vénusé szebb
És egy kebel és az az egy tiéd!
Ha nem hiszed, ha kétkednél szavamban,
Győződjél meg szemeddel önmagad.
Úgy fénylik ő szépségben, mint te fénylesz,
Fölülmulván a csillagszázakat.
S ha ezt nem láttad, ha kétségbe vonnád
Hogy ő bájlóbb, mint bármely földi lány:
Akkor nem érted azt, mi hát a szépség
Vagy érdekéből veszített talán!»
Ezt mondta ajkam és ilyet rebegve
Ott úsztam én a csöndes viz felett,
Ragyogva nézett rám a holdnak képe
S ezernyi képben letükrözve lett
A csöndes éjben egyetlen hang sem volt,
Csupán karomnak loccsanó zaja,
S egy-egy sirálynak mélabús danája,
A mely talán párjára gondola.
Midőn pedig karom immár kifáradt
Végső erőmmel fölemelkedém,
Láttam a fényt és lelkesülve mondtam
«Hű csillagom ragyog amott felém!» . . . .
S im az erő is visszatért karomba
A hab is lágyabb volt, mintsem elébb,
Nem éreztem, mi jéghideg a mélység,
S forró kebellel hozzád sieték.
S minél kisebb volt utam ott a partig
Annál kedveltebb volt az, s kedvesebb;

Mikor pedig te látsz, s rám tekinthetsz,
Én épenséggel vakmerő leszek.
Akkor úszásom művészetté válik,
Azon vagyok, hogy megtessem neked,
S miként a víznek szárnyaló sirálya
Kimutatom ifjú erőimet.
Téged pedig alig tart vissza dajkád
Hogy ne rohanj a habba én elém,
Hiába vennéd ezt majd tagadásba
Meg nem csalhatsz, szememmel láttam én!
És mégis, ámbár gonddal visszatartott,
Kis lábad már a viz fodráig ért
Meleg karod várt, s adtál boldog csókot,
Hogy száz tengert is átúsznék azért.
Fehér válladról elvett köntösöddel
Meg-megszáritod nedves vállamat
S a tenger hullámától vert hajamnak
Kicsiny kezed simitva enyhet ad.
A többinek tanúja a vak éjjel
És a torony, mely téged rejteget,
S a fénysugár, mely a habok zajában
Karod közé vezérel engemet.
Olyan kevéssé lehet számbavenni
Az élveket ily kedves éjjelen,
Mint a tengerben ringó zöld harasztot
S a porszemet, mely rajta megterem.
S minél kisebb volt az idő hevünknek,
Annál jobban használtuk azt mi fel,
Midőn a regg már fölhozta korányát
Panaszkodtunk, mi gyorsan múlik el;
Mi gyorsan múlik éjjelünk, de hogy még
Futtában is gyönyört hozzon reánk,
Megválva a gyönyör pillantatában
Száz csókot is egymásra halmozánk.
És tétovázva hagyom el a tornyot
A dajka száz intelmet ejt felém,
Mig a toronynak forró kéje helyt már
Ott járok a part hideg fövenyén,
Könnyel válunk el, vissza-visszanézek
A mig csak látlak a torony fölött;
Örömmel jöttem, mint bátor hajózó,
Búsan megyek most, mint hajótörött.

Lejtős az út, mikor feléd közelgek
Száz hegytető, ha tőled távozom ;
Nem szivesen lát meg szülőim háza
És nem vonz többé nyájas otthonom . . . .
Miért is választ elketté a tenger
Mért egy érzelmünk és kettő hazánk ?
Miért hogy nem csak Abydos vagy Sestos,
A melyhez mindaketten tartozánk ?
Mért háborgok ha fölzúdúl a tenger ?
S mért bánt oly ok, mely könnyű mint a szél ?
Szerelmünk ismert már a delphinek közt
S a halak serge is arról beszél.
Már taposottnak látszik vizi utam,
Miként az út, min sok kerék haladt,
Elébb panaszkodtam, hogy útam olyan,
De most olyan sincs a vihar miatt.
Föl-fölsikolt tájtékozó ajakkal
Az Athamas-lány Helle tengere,
Ilyen volt az, mikor nevét megkapta
És a futó lány elmerült bele.
Irigylem Phrixost aranyos kosáért,
Mely bizton hordta a vizek fölött,
S mégsem kivánok sem hajót, se szárnyat
Csak víz legyen, melyen általjövök.
Nincsen hiány bennem, csak úszni tudjak
Hajós, hajó s kormányos én leszek
Kezemre játszik Helice és Arctos
És csillagom lesz a legfényesebb.
Nem kell nekem a más szokott vezére,
— A gönczöl fénye — s Androméda tán
Más biztosabb az, melyre én vigyázok
S mely cserbe nem hágy éltem alkonyán.
Ránézek és bátran haladok akkor
Arany Kolchis és Pontus határaig
Legyőzném az úszásban Palæmont is,
S Glaucus varázsa akkor megszünik.
Ha néha az uszásban el-elfáradt
A hullámot hasító két karom
Csak egy szót bízok titkon kettejükre
Mihelyt erőre birni akarom.
Azt mondom : «A fáradság jutalmául
Hogy elvittek a tulsó partokig

Megengedem majd nektek körülfogni
Szép kedvesemnek bársony vállait!»
S akkor erőre kapnak ujra ismét
Miként a már elfáradt harczi mén,
Midőn immár a czél is int feléje
S közelg ahhoz Elisnek mezején.
Rád nézek én és tégedet követlek,
Ki méltóbb vagy rá, mint az ég maga:
Szemedben ég legkedvesb pályafényem,
Szemedben ég pályámnak csillaga.
Ha méltó is vagy föl a magas égbe,
Maradj, óh légy a földön itt velem:
Vagy mondd az útat, mely az égbe elvisz
És én kiküzdöm és én föllelem.
Most itt vagy, óh de mily kevéssé vagy itt
Szivem, miként ez ár, oly nyugtalan,
Mi haszna, hogy tenger zajog közöttünk,
Ha utamnak száz gátló réme van;
Mi haszna, hogy tenger zajog közöttünk,
Egy kis patak sem kisebb akadály
S én nem tudom, nem óhajtnék-e jobban
Egy kis reményt a föld határinál.
Minél közelb vagy, annál több reményem
És a való mégis csak a remény;
Majdnem kezemmel érintém és mégis —
Óh e sorsot hányszor megkönnyezém!
Akár csak elfutó gyümölcsöt üznék
Akár sietnék tünő hal után
Vagy mint midőn a puszták gyöngypatakja
Eltünt a vándor szomjas ajakán.
Avagy csak akkor légy enyém, ha azt a
Vadult habok szeszélyi engedik?
Tehát szelekre bizzam és a habra
Irjam vágyó szivem reményeit?
De hisz forró a nyár — mit is búsúlok —
Ha ordít is a dühös déli szél,
Nem ismerném a bátorságot akkor,
Ha megállnék gyávák reményinél.
És ne gondold, hogy csalfa igérettel
Játszom talán hű szived álmival;
Ha bármiként dühöngne is az ár majd
Megküzdök véle, bárha lépre csal,

S vagy boldogúlok és titkos gyönyörrel
Tetézem titkos kéjünket megint;
Vagy meghalok és eltemetve lángom,
Midőn annak siker többé nem int.
De azt kivánom, hogy testem is akkor
Az ismert partokat keresse fel:
Majd sirsz és könnyed hull a hült tetemre,
Melyből a lélek érted szálla el.
Elmondod akkor: «értem halt meg, értem!».....
— Vagy bánod, hogy ez így lehet *talán*
E soraimmal szivedet ha sértem
Inkább elhallgatok, s gondolj reám!
Panasz helyett könyörgjük együtt azt, hogy
Ne zúgjon úgy a vészes tengerár;
Hisz csak rövid idő kellend utamra
Ha partot értem, ujra kezdje bár.
Ott van hajómnak kikötője nálad
És karjaid közt legjobb a helyem;
Mit bánom én, ha ott maraszt a szélvész
Nem engedve elmenni, szüntelen.
Nem szólom el a hullámok zajgását,
Mitől remeg vihartól vert haraszt,
Hadd tartson fogva hő karod, s a tenger,
Tovább van az, mig kettős ok maraszt;
Ha majd lehet, testemmel harczra kelve
Hasítom át a tenger habjait
De lelkem fénye! tőled jőjjön a fény,
Mely elkisér a mint élvezni hitt.
Fogadd el addig e soroknak csókját
Reájuk bizom titkos álmodat,
Ők őrizzék vetélytársaktól addig,
Mig ifjad is utánuk látogat.

L. M.

VARIAE LECTIONES.

LVI. Bædæ Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum. Edidit Alfred Holder. Freiburg u. Tübing. 1882. Akad. Verlagsbuchhandl. v. I. C. B. Mohr.

E mű a Holder kiadta Germanischer Bücherschatz-nak 7. száma. E gyűjtemény a germán ókorra és középkorra vonatkozó bármilyen nyelvű kútfő-iratokat közli. Eddigelé a következő munkák jelentek meg: 1. Tacitus Germaniája. 2. Einhardi vita Karoli imperatoris. 3. Beowulf. (Mind a három Holdertól). 4. Otfrieds Evangelienbuch (Pipertől). 5. Jordanis De origine actibusque Gesarum. (Lásd Egyet. philol. közl. VI. 598.). 6. Nithardi historiarum libri IV. és 7. Bædának idézett műve. (5. 6. és 7. sz. Holdertól). Mindezt csak figyelmeztetésül tudatom. Engem ezennel csak Bæda historiája érdekel. Én ugyanis nyomára jöttem annak, hogy e folyóirat IV. 29—31. lapjain közlöttem Sz. Ediltruda-hymnus Bæda Venerabilistól való, s hogy az a Hist. Angl. IV. 20. caputját képezi.

A Holder-féle kiadásnak a cambridgei egyetemi könyvtárban őrzött Kk 5,16 jegyű, 737 körül készült codex szolgál alapjául. Ezen irányadó s egyuttal legrégibb Bæda-codex hagyományával szemben a Vossianus-féle hagyomány újabb és csonka voltánál fogva természetesen számba sem jöhet. Idézett közleményemnek most már egyéb érdeme nincs, mint az az egy, hogy a hymnust alaki és tartalmi magyarázattal kíséri.

Benne van legelőször az a tény kimondva, a mire most Holder is ráakadt (l. kiadása 313. lap.), hogy e költemény az abc rendjét feltüntető acrostichon. Az előbbi kiadók nem vették észre. Innét van, hogy például a Migne-féle kiadásban a 41. vers, mely a T betű distichonjára következik, Christe vel kezdődik, holott az abc rendje X kezdetű szót kíván. Holder már helyesen Xriste-nek írja, t. i. Ch helyett görög X-t.

LVII. Totius Latinitatis Lexicon opera et studio Aegidii Forcellini lucubratum et in hac editione post tertiam auctam et emendatam a Josepho Furlanetto alumno seminarii Patavini novo ordine digestum amplissime auctum atque emendatum cura et studio Doct. Vincentii De-Vit olim alumni ac professoris eiusdem seminarii. Hat kötet. Megj. Prati-ban, typis Aldinianis, 1860—1880. ívrét.

Ezen huszonkét álló esztendeig készült új kiadás érdemét legrövidebben Georgesnek, a kitünő lexicographusnak, eme két mondatával jelezhetjük: Um die Leistungen deutscher Gelehrten im Fache der lateinischen Lexicographie hat der Herausgeber sich wenig bekümmert.. Doch ist das von De-Vit Geleistete immerhin höchst anerkennenswerth. Lásd Bursianféle Jahresbericht XXIII. 391—393.

A Lexicon végén van egy «Glossarium», a melynek egy pár hibás cikkét ezennel helyreigazítom.

Gloss. p. 660a *Merenigae* (vagy *Mererigae*): *manifestae turpitudines, sive ingratae fabulae.*

Csodálom, a kiadó észre nem vette, hogy a lemma semmi egyéb mint **Merae nugae**, amint azt az interpretamentum világosan igazolja.

Gloss. p. 663b *Mon: in momentum* vagy: *Monin: momentum.* Angelo Mai *Mox*-ra gondolt, a mi természetesen szót sem érdemel; mert csak egyszerű figyelmeztetés kell, s mindenki átlátja, hogy a glossa így irandó: **Momen**: *momentum.*

V. ö. Festus Pauli p. 140,2 Momen: momentum [momento codd.]. Lucretius [III. 188]: Momine si parvo possint inpulsa moveri. A mi a szó alakját illeti, v. ö. fragmen, fragmentum, figmen, figmentum, tegimen, tegimentum, documen, documentum. A szótárakban idézett helyeken kivül a kritika még más helyeken is megállapította a momen alakot: Lucret. IV. 1058 momen Lachm. nomen helyett. Suet. Prat. 242,10 Aestuaria omnia per quæ mare vicissim *tum accedit tum recedit.* Lœwe az *Aestus: motus maris* glossa által támogatva *omnia* helyett *momina*-t ír. Gratii Cyneg. lib. I. 16 a hagyományozott *nomine* helyébe Baehrens *momine*-t tesz. Lásd Poetæ Lat. min. I. p. 31. Horat. A. P. 253. Ribbeck momen t ír, amit Keller és Holder is elfogadtak volt, utóbb azonban Keller, Epilegom. 757. l. ellenez.

Gloss. p. 682a *Osanus, a, um: avicularis.* Joh. Erig. Carm. III. 14 apud Mai, Gloss. nov. Lat. p. 45: «*Quod validis pennis osana colla secant*». (Num *oscina.* Ibi tamen glossa osana, avis. An potius Hebraice loquitur pro osanna? Haec Mai, loc. cit.)

Az idézett hely pentameter, melynek mértéke mutatja, hogy hosanna-ra nem is gondolhatni. Tétovátlanul **oscina** olvasandó. A *ci* és *a* hasonló formájuk miatt gyakran elcserélődött. Péld. Festus Pauli p. 42,12 s. v. Citimus: citra helyett atra cod. Mon. p. 226,19. s. v. Provinciæ: provicit helyett proviat cod. Mon. p. 188,1. s. v. Obscum: obscitæ helyett obsatæ codd. V. ö. Hagen Grad. ad. crit. p. 2.

Append. p. 775b *Fulmina: fulgura ex vento est ignificata.* Gloss. Monac. p. 22. Ezt szerintem így kell olvasnunk:

Fulmina: fulgura **ex vento et igni facta.**

V. ö. Isid. Or. XIII 9,2 *ex vento autem et igne fulmina in nubibus fieri* et impulsu ventorum emitti.

LVIII. Gloss. Parisin. p. 79 *Convitia, clamores et probationes.* Ezt Hildebrand így véli helyreigazíthatni: «probra, lites vel opprobrationes». A ki tudja, hogy a másolók milyen gyakran összetévesztik az &-t és az ex-et kétségtelenül pártomra áll, mikor a hibát a legegyszerűbb módon így teszem jóvá: *Convitia: clamores*, **exprobrationes.**

Ponori Thewrewk Emil.

VEGYESEK.

— **Kölcsönzött szavak a németben.** Rossberg újabban *Deutsche Lehnwörter* czím alatt alphabetikus rendben összeállította a német nyelvkincsbe átment idegen szavakat. Bár a kölcsönvétel idejét nem határozza meg, és sok átvett szót (pl. Student, General, Major) egyáltalán nem tárgyal, könyve mégis becses és érdekes. Mi itt átveszünk belőle egy pár oly szó etymologiáját, a melyek a magyarban is megvannak.

Apát. — a b t, *középfeln.* a b t, a b b a t, *lat.* abbas, atis, *görög* ἄββας. A kaldéi nyelvben *abba* = atya.

Akácz. — *lat.* acacia, görög ἀκακία.

Balzsam. — *ófeln.* balsamo, *lat.* balsamum, *héber* bâsâm. *A chald-syrben* b e s a m illatozni.

Bárka. — *középlatin* barca, b a r i az egyptomi nyelvben = nilusi szállító hajó.

Czimer. — Ziemer (a szarvas hátának egy része) *francz.* cimier = sisakdísz.

Datolya. — Dattel. A görögből δάκτυλος = ujj.

Elefánt. — Héber é l e p h h á ï n d i = ind ökör.

Erkély. — Erker. *lat.* arcuarius (arcus-ból).

Fáklya. — Fackel. *lat.* facula (fax = fáklya).

Fáczán. — Fasan. 1650-ben még P h a s i a n. Neve a kis-ázsiai Phasis folyamtól ered, a hol a görögök először látták.

Flaska. — Flasche. *ófelnémet* f l a s c a, *lat.* vasculum (vas-ból) = kis edény.

Gummi. *Egypt.* kami.

Kávé. — Kaffee — török kahwe.

Kaczér. — Ketzer — *görög* Katharoi, t. i. a tiszták; egy sekta neve a XI. és XII. században.

Konstabler. — *lat.* comes stabuli.

Saláta. — Salat — *lat.* salatus (sal = só).

Sódar. Schulter. *ófeln.* scultarra. *lat.* scutulum, ebből *scutlaria és metathesissel *scultaria.

Vinczellér. középfeln. winzürle, lat. vinitor.

Zsák. — Sack. *Phoenicziai ny.*: saq.

Zsindely. — Schindel — *középlatin* scindula. R. Fr.

— **Euripides prologusairól** egy új tanulmány fekszik előttünk: *De prologorum euripideorum arte et interpolatione. Scripsit Joannes de Arnim* (Greifswald. 1882). E Közlöny ez évi kötetében (63. l.) ismer-

tettük Klinkenberg hasonló czimű értekezését. Arnim dolgozata nem más mint polemia Klinkenberg ellen. Az első részben az interpolatiókról szól és minden egyes prologusnál kimutatja, hogy a Kl. által gyógyszerül ajánlott nagy athetesis nem felel meg czéljának, s a prologusok minden egyes sorát védelmezi. Ez az értekezés legnagyobb része. A prologusok művészetéről szóló rész sokkal kisebb, s itt a szerző nagyban és egészben elfogadja a Kl. eredményeit, de néha izetlen szőrszálhasogatásokba esik, igy midőn Kl. egyik tételét — hogy a persona προλογίζουσα megnevezi magát — csak a siciliai expeditio előtt írt darabokra nézve fogadja el, míg a hadjárat után irt prologusokban szerinte ez nem fordul elő.

Függelékül még az elveszett Philoctetes prologusáról szól, de itt a combinatio már csak prózai kivonatokra szorítkozik; ezekből pedig vajmi nehéz megmondani, hogy mely részlet alkothatta a prologust.

K.

— **Tagdijukat megfizették,** pro 1881: Dr. Fröhlich Róbert, Budapest.

— **Tagdijukat megfizették,** pro 1882: Dóczi Imre, Nagy-Kőrös. Erdélyi Károly, Tata. — Dr. Hómann Otto, Kolozsvár. — Janny László, Kolozsvár. — Katinszky József, Kassa. — Kolonics Lipót, Székesfehérvár. — Liszy Lajos, Székesfehérvár. — Madarász Gusztáv, N.-Kalló (második felét). — Mihalik Aurél, Székesfehérvár. — Randwez Mihály, Vácz (6 frt). — Vass Sámuel, Nagy Kőrös. — Dr. Wargha Samu, Esztergom.

— **Az oklevél diját megküldték:** Barbarics J. R., Székesfehérvár (2 frt 25). — Erdélyi Károly, Tata. — Schill Salamon, Budapest. — Dr. Wargha Samu, Esztergom.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. 1881—82.

Albert M. Das «Rosetum Franckianum», ein Beitrag zur siebenbürgisch-sächsischen Literaturgeschichte. (36 l. Segesvári ev. gymn.)

Bauer L. Költészetünk az önálló nemzetiség korában. (Töredék: Lyránk alaki s tartalmi fejlődése az újkorig czimű hosszabb tanulmányból. 22 l. Kecskeméti kath. főgymn.)

Bayer F. Az Ember tragédiája. (20 l. Lőcsei főreálisk.)

Beliczay J. C. Svetonius Tranquillus. (Kecskeméti jogakad.)

Csengeri J. A római elégia előzményei. (14 l. Fehértemplomi gymn.)

U. a. Háború küszöbén, (Tibullus elégiája. I. 10. U. o.)

Csudai Jenő. Egy magyar család (A Zrinyiek). 99. l. (Szombathelyi gymnasium.)

Danninger J. Nyelvtani irodalmunk szánandó állapotáról. (Pozsonyi tanitónő képzőint.)

Eiselt A. Aesopus és az aesopusi mesék. (29 l. Selmeczbányai kath. gymn.)

Geisvillier X. Sur l' enseignement de la langue française dans les ecoles de commerce. (Temesvári keresk. polg. isk.)

Gräser G. Οἱ ἑλλήνων τε καὶ 'Ρωμαίων μέγιστοι θεοὶ πρὸς ἀλλήλους συμβάλλονται κατὰ τοὺς ὁμοίους καὶ διηρημένους χαρακτῆρας αὐτῶν. (Melléklet a medgyesi ev. gymn. értesítőjéhez.)

Grčić J. De Romana, qualis perhibetur in Vergilii Aeneide. (12 l. Ujvidéki szerb gymn.)

Heffler K. «Kisfaludy Károly Iréneje.» (Kassai főgymn. 21 l.)

Hévizy J. A Zrinyiek és a Zrinyiász. (Nagy-Károlyi r. k. gymn.)

Kapossy L. Vörösmarty «Szép Ilonká»-ja. (17 l. Pápai ref. főisk.)

Kassai G. Variæ quæstiones. I. Refutatur A. Schöllii de Sophoclea tragœdiarum componendarum ratione sententia. (Budapesti V. ker. gymn.)

Keintzel G. Der Heliand im Verhältnis zu seinen Quellen. (36 l. Szász-Régeni ev. gymn).

Kemény H. Egy csillagász mint a magyar-ugor összehasonlító nyelvészet megalapítója. (Soproni főgymn.)

Kiss R. Néhány germanizmusunk kútforrása Lessingnél. (Nagy-kállói főreálisk.)

Kiss S. A «Magyar Horác»-ról (53 l. Budapesti kegyesr. gymn.)

Korda J. Báró Eötvös József regényeiről. (24 l. Kis-kunhalasi helv. lyceum.)

Lichtenegger I. A hasonlatok Homeros Iliasából és Odysseajából. (64. l. Nagybecskereki főgymn.)

Mihalik A. Catilina Ciceró- és Sallustiusnál. (62 l. Sz.-fehérvári főgymn.)

Molnár S. A latin nyelv tanításáról az alsóbb osztályokban. (17 l. Budapesti reform. főgymn.)

Okányi P. A római császárok kormányzásának jellemzése. (53 l. Kaposvári gymn.)

Pákor A. Regényirodalmunk Jósika Miklósig. (18 l. Keszthelyi kath. gymn.)

Ponty K. A magyar szinészet irodalomtörténeti fejlődése. (41 l. Nagyváradi főgymn.)

— A római költészet legrégibb emlékei. (Kézdi-vásárhely-kantai r. k. gymn.)

Szabó N. Lessing és Laokoonja. Gymnasiumi magyarázat. (30 l. Székely-udvarhelyi főgymn.)

Szongott Kr. Kátinai Már Ibász és Choronei Mózes. (10 l. Szamosújvári gör. kath. algymn.).
— Örmény közmondások. (7 l. U. o.)
— Dalok Petőfiből, örményre fordítva. (4 l. U. o.)
Szvaratkó K. A magyar nyelvi és irodalmi oktatásnak széptani hatása. (Veszprémi r. k. gymn.)
Thewrewk Á. A Toldy-könyvtár magyar régiségei és ritkaságai. Első közlemény. (Budapesti II. ker. gymn.)
Veress I. Az igeműszavak a magyar nyelvben. (67 l. Nagyszebeni gymnas.)
Zanathy B. Titus Livius. (Kőszegi algymn.)
Zongor I. Vörösmarty M. «Marót bán»-ja. Dramaturgiai tanulmány-töredék. (48 l. Nyitrai főgymn.)

HELLEBRANT ÁRPÁD.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

Arany János. Toldi. Költői elbeszélés. Nyelvi és tárgyi bő magyarázatokkal ellátta Lehr Albert; Budapest, 1882. Franklin-társ. (8-r. VII, 471 l.) 3 frt. 60 kr.
Balázs F. Gyakorlati német nyelvtan mondattani alapon az uj helyesirás szerint. Tanodai és magán használatra. II. rész. Nagy-Szeben. 60 kr.
Bartalus J. Adalékok a magyar zene történetéhez. Bakfark Bálint lantvirtuóz és zeneköltő és Eszterházy Pál egyházi zenekölteményei. (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből X. köt. 11. sz.) Budapest, 1882. Akademia. (8-r. 77 l.) 50 kr.
M. T. **Ciceronis** in L. Sergium Catilinam orationes quatuor. Magyarázta Köpesdy Sándor. (Jeles írók iskolai tára. XVIII.) Budapest, 1882. Franklin társ. (8-r. 114 l.) 60 kr.
Jánosi B. Jegyzetek C. Sallustius Crispus Catilina és Jugurtha czimű műveihez. A Bartal-Malmosi-féle szöveghez alkalmazva. Budapest, 1882, Eggenberger. (K. 8-r. 140 l.) 90 kr.
Kozma F. Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben. (Értekezések a történelmi tud. kör. X. köt. 6. sz.) Budapest, 1882. Akademia. (8-r. 41 l.) 30 kr.
Dr. Heinrich. G. Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kültag felett. (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből X. köt. 10. sz.) Budapest, 1882, Akadémia. (8-r. 68 l.) 40 kr.
P. **Terenti** Adelphoe. Magyarázták Burián J. és Pozder K. Budapest; 1882. Eggenberger. (K. 8-r. VI, 212 l.) 90 kr.
Wigand A. Formation et flexion du verbe français basées sur le latin d'aprés les rèsultats de la science moderne. Hermanstadt, 1882. Michaelis. (8-r. 79 l.)

A LATIN NYELV SZÓTÁRA

A KUTFŐKBŐL A LEGJOBB ÉS LEGÚJABB SZÓTÁRIRODALOMRA TÁMASZKODVA

ÖSSZEÁLLÍTOTTA

Dr. FINÁLY HENRIK.

Első füzet: **A—archon.** **Ára fűzve 80 kr.**

TÁJÉKOZTATÓ.

A Latin nyelv szótára, úgy jelen meg ugyan, mint a Kolozsvárt 1858-ban kiadott latin iskolai szótár új kiadása, és a mennyiben újra és javítva ismétli azt, a mi ama szótárban jó volt, némileg annak is tekinthető; de valójában egészen új mű.

Az iskolai szótár kiválóan csak az iskolának kivánván szolgálni, számos alapos ok találkozása azt parancsolta, hogy terjedelmének szabatosan és pontosan körülírt határt jelöljünk ki. Ennek az volt a következése, hogy noha általánosan elismerték jeles segédeszköznek a szoros értelemben vett remek római irodalom tanulmányával foglalkozó ifjuság számára: a tulajdonképi nyelvész, és még inkább a történész, a jogász, az egyházi férfiu, a régész, és általán a szaktudós, a ki az ókori irodalomból nem annyira nyelvtudományt, mint inkább szaktudománybeli adatokat kivánt meríteni, akár hányszor látta magát abban a helyzetben, hogy éppen arra nem talált felvilágosítást a szótárban, a mire legnagyobb szüksége lett volna.

Mint iskolai szótár megfelelvén a maga rendeltetésének és a nyelvtudomány követelményeinek, egyszersmind úttörő volt a magyar irodalomban. Nyomában és többé, kevésbbé bevallottan rá támaszkodva egy egész szótárirodalom keletkezett, a melynek termékei már eleve is kevesebb követeléssel lépvén fel, egész sorozatát mutatják fel a rövid és kivonatos úgynevezett zsebszótáraknak, a melyek olcsó voltuk által nagy elterjedést nyertek, és a melyeknek az a kétségtelen érdemök volt, hogy a szótár használata szükséges voltát eleven tudattá tették, kevéssé kielégítő voltokkal pedig inkább emelték a jobb és kimerítőbb szótár becsét és kerestettségét, mint a mennyire vetélytársaságukkal hátrányára voltak kelendőségének. A 62 ívnyi szótár magában olcsó volt, 5 frtnyi ára mégis hozzáférhetetlenné tette a szegény sorsú tanulónak, a kinek

a 2, 3, 4 frtos kisebb szótárak nem tették ugyan ugyanazt a szolgálatot, de mégis sokkal jobban segítették a semminél.

Ily körülmények közt nem mutatkozott czélszerűnek az iskolai szótár új kiadásának rendezése. Elhatároztuk tehát, hogy második kiadása helyett az ókori latin nyelv egész nyelvkincsét felölelő úgy nevezett kézi szótárt adjunk, annyival is inkább, mivel ilyen a magyar irodalomban még nem létezik.

Felöleli tehát e szótár az ókori latinság egész nyelvkincsét, a mint az ókori latin irodalomban egészen a 6-ik száz végéig és az eddig felfedezett és közzé tett összes feliratokban fenn van tartva. E tekintetben e szótár teljesebb mint akár a Klotz akár a Georges legújabb kiadású nagy kézi szótárai, sőt túl tesz a Forcellini-féle nagy szótár schneebergi és Corradini-féle paduai kiadásain is, még a de-Wit-féle kiadás egyes hézagait is pótolja. Egyúttal felöleli az összes ókori földrajzot, a régészetet, a sajátneveket, a jog-, orvos- és természettudományi műszókat, az egyházi irodalom sajátságait: szóval oly teljességre törekszik, hogy az ókori latin irodalommal foglalkozó e könyvvel magára hozzá juthat mindennek a megértéséhez, a mi magyarázatra vagy értelmézésre szorul; minden más segédeszközt nélkülözhet.

Ezt a teljességet nyújtjuk pedig egy oly kiadványban, a melyet gondos takarékosság mellett sikerült tiszta, sőt mondhatni díszes nyomtatással és kiállítással egy aránylag nem nagy kötetbe szorítnunk. Szótárunk ugyanis csak mintegy 60, 4-rét alaku nyomtatott ívre fog terjedni.

Hogy pedig az érdekelt közönségnek a mű megszerezhetését könnyitsük, elhatároztuk, hogy szótárunkat 12 egyenlő füzetben, 5—5 ívével bocsátjuk ki. Előfizetést nem nyitunk: minden füzet külön lesz kapható a vásárló minden további kötelezése nélkül. Egy-egy 5 ívnyi füzet ára 80 krajczárban van megállapítva, és a 12-ik füzet okvetetlenül bevégzi a müvet. *A kiadó testület fenntartja magának, hogy a mű teljes megjelenése után bolti árát felebb emelje.*

A kézirat csaknem teljesen meglévén, a füzetek lehető leggyorsabban fogják egymást követni, előre láthatólag két-két havi időközökben.

Budapest, szeptemberben 1882.

A Franklin-Társulat
mint kiadó.

Dr. Finály Henrik
mint szerző.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1882. DECZ. HATODIK ÉVFOLYAM. X. FÜZET.

EGYETEMES

PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZASABÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1882

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elsején, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Dr. Heinrich Gusztávnak (Akadémia) czimzendők.

A Philologiai Társaság tagjai e folyóiratot tagdijuk fejében kapják.

CHARLES GRAUX.

(Szül. 1852, † 1882.[1])

Azon országokban, hol valamely tudomány még csak gyermek- vagy ifjúkorát éli, nehéz állása szokott lenni az olyan férfiúnak, ki a mindennapi fölött kimagasló tehetségét lelkének egész hevével tudományának szenteli, kivált ha e tudomány természeténél fogva nem szorítkozhatik a szaktudósok szűk körére, hanem úgyszólván csak akkor felel meg magasztos hivatásának, ha a művelt közönségre is befolyást gyakorolhat. Míg egyrészt kötelességének ismeri, népének szellemi tőkéjét, a mennyiben az a szaktudomány körén kívül az u. n. általános műveltségben nyilatkozik, tőle kitelhetőleg gyarapítani, másrészt azt sem felejtheti, hogy a tudománynak mint olyannak is megvannak a maga kívánságai, és minden áron azon lesz, hogy tudományát előbbre vigye, még azon esetben is, ha ezen tudományos működésével nemzete vajmi keveset törődik, s alig látszik hasznát venni. Boldog az olyan tudós, ki mindkét kötelességnek meg tud felelni, ki a mellett, hogy mint kosmopolita szaktudós, bár idegen nyelven is jeles szakmunkákat teremt, akár a saját, akár mások tudós munkálatainak általánosabb érdekű eredményeit szélesebb körökkel is megismerteti.

---

[1]) V. ö. «Discours prononcés sur la tombe de *Charles Graux*, maître de conférences à la faculté des lettres et à l'école des hautes études par *MM. Gaston Paris* et *Ernest Lavisse*. Extrait de la Revue internationale de l'Enseignement. Paris 1882» (8°. 15 l.). — «Notice sur *Charles Graux* maître de conférences de philologie grecque à l'école pratique des hautes études et à la faculté des lettres de Paris, bibliothécaire de l'Université [szerzője E. *Chatelain*]. Extrait de la Revue de Philologie, de littérature et d'histoire anciennes. Paris.» (8°. 8 l.). — A «Revue Critique d'Histoire et de Litterature»-ben is van Grauxról egy rövid czikk: **1882. XVI. p. 141—145.**

Charles Graux is ilyen tudós volt; pedig mily rövid volt az idő, mely alatt mind erről tanuságot tehetett! A férfiú, kit jelenleg az egész tudós világ gyászol, huszonkilencz éves korában esett áldozatúl egy oly betegségnek, melybe túlságosan megfeszitett tudományos munkálkodása sodorta! Pedig ha végig tekintünk művei hosszú során, készséggel el fogjuk ismerni, hogy az ily rövid életet méltóbban betölteni alig lehetett. Mint tudós Francziaország szakemberei között a külföld ítélete szerint is a legelsők között foglalt helyet, mint tanár pedig, működésének rövid tartama daczára, iskolát képezett, mely hivatva van a classika philologiát Francziaországban ismét előbbi magas polczára emelni. Tudományos működésének irányát tekintve Graux első sorban palaeographus volt. Három izben bejárta Spanyolország könyvtárait, fényképeztette s lajstromozta kéziratait és megírta az Escorial könyvtára görög gyüjteményének keletkezési történetét; a kopenhágai egyetem felállításának 400 éves jubileumja alkalmával közrebocsátotta a kopenhágai királyi és egyetemi könyvtárak görög kéziratainak jegyzékét; Olaszországban a stichometriára nézve alapos kutatásokat tett; Rómában a vaticani könyvtár elöljárói által megbízatott a Palatina görög kéziratai katalogusának revisiójával, mely erőltetett munka alkalmasint életébe került, szóval, kevés tudóst ismerünk, ki a görög palaeographia terén oly jártassággal bírt volna, mint Graux, és ki méltóbb lett volna arra, hogy Gardthausen neki ajánlja palaeographiai művét. Nagy veszteség a tudományra nézve, hogy Graux az általa tervezett nagyszabású Traité de paléographie-vel el nem készülhetett. Állítása szerint a görög palaeographia még csak gyermekkorát éli, és a ki ismerte igazatmondó szereny jellemét, ebből azt a meggyőződést meríthette, hogy Graux nem hiába kutatta éveken át a kéziratok hártyáját, papirosát, vizjegyeit, kötéseit, czímereit, a másolók kezevonásait stb., nem kutatta a nélkül, hogy maradandó értékű eredményekre jutott volna.

Természetes, hogy Graux ezen palaeographiai tanulmányokat a szövegkritika számára is értékesítette. A «Revue de Philologie», melyben Graux a «Revue des Revues»-t, a franczia és külföldi folyóiratokból való kivonatokat, szerkesztette, számos kisebb-nagyobb kritikai közleményt hozott tőle az attikai szónokokról, Theophrastosról, Dionysios Halicarnassensisről, Lukianosról, Suidasról, a tragikusokról stb. Mint egy nagy Plutarchos-kiadás pro-

dromusát Plutarchos «Cicero», «Demosthenes» és «Párhuzam Demosthenes és Cicero közt» cz. munkáit (1882) terjedelmes irodalomtörténeti, bibliographiai és kritikai bevezetéssel bocsátotta közre; kiadta Chorikios hatodik századbeli rhetornak két kiadatlan declamatióját, Libanios barátjának Harpokratiónnak kiadatlan levelét egy fejedelemhez, pótlékokat a görög paroemiographusokhoz, végre Rochas d'Aiglun-nel együtt Philon Byzantinusnak egy hadtudományi munkáját; és hogy a taktikához egyáltalában jól értett, mutatja «Note sur les fortifications de Carthage à l'époque de la troisième guerre punique» czímű értekezése is (1878). De mindez csak tökéletlen képét nyujtja Graux sokoldalúságának; és lehet-e valakitől követelni, hogy huszonkilencz éves koráig nyomtatott bizonyítékát adja mindannak, a mit tud? Pedig Graux sokat tudott, és sokat is kellett tudnia, hogy philologiai tanulmányainak végső czélját, a classikus ókor tökéletes ismeretét megszerezze. Nem volt ő sehol barátja semmiféle egyoldalúságnak, legkevésbbé pedig a felsőbb oktatás terén. Fontos okokkal kikelt a «Faculté des lettres»-nek a «Faculté des sciences»-tól való elválasztása ellen. Ókori történészt — úgymond — mindkét facultáson kell képezni; az időszámítást csillagászat nélkül lehetetlen alapjából érteni; Vergilius Georgikáinak egyes részeit csak az magyarázhatja meg helyesen, ki ismeri a csillagok felkelésének és lenyugvásának idejét; nem bírunk magunknak tiszta képet szerezni valamely görög városnak Polybiosnál vagy Arrhianosnál olvasható ostromáról, ha nem ismerjük a régiek ostromló gépeit, ezeknek szerkezetét pedig csak mathematikai ismeretekkel bíró ember képes felfogni; az antik mysteriumokat nem érti, ki az ókori templomok berendezésével és gépezeteivel nincsen tisztában, a mihez ismét okvetetlenül szükséges, hogy az ember képes legyen a régiek physikai és mechanikai munkálatait olvasni; geologiai és metallurgikai ismeretek nélkül a görögök és rómaiak magánéletének számtalan részletéről csak ferde fogalmakat bírhatunk, szóval Graux szerint minden a mellett bizonyít, hogy a classika philologusnak a görög és római ókornak nemcsak irodalmát, bölcsészetét, állami életét és művészetét, hanem politikai oekonomiáját, kereskedését, iparát, tudományait, mesterségeit, hadügyét, törvényeit és egyéb intézményeit is alaposan kell ismernie, ha ugyan meg van benne a szándék és a képesség felemelkedni a tudomány azon magaslatáig, melyről az ókor egész eredetiségében, szellemi, erkölcsi és társadalmi életének

egész összességében tárul fel az akkor fáradozásainak legszebb gyümölcsét élvező tudós lelki szemei előtt. Ezen czélt tűzte ki Graux tanítványainak, hogy még legspeciálisabb detailkutatásaik alatt sem téveszszék soha szem elől, és rosz tankönyvek kíméletlen megbírálásán valamint egynehány jó iskolai kiadás közzétételén kívül ezen utasításaival rótta le tartozásának egy részét lelke azon sugallata iránt, mely arra késztette, hogy szaktanulmányain kívül el ne mulaszsza nemzete általános műveltségének színvonalát is emelni. Francziaország és a külföld legjelesebb classika philologusai egy számos philologiai czikket tartalmazó kötet közrebocsátásával adnak kifejezést a mély tiszteletnek, melylyel Graux emléke iránt viseltetnek. Francziaország mívelt nagy közönsége nem léphet tiszteletének hasonló jelével az idő előtt elhunyt tudós sírjához. Nem tehet mást, minthogy mindig hálás köszönettel emlékezik azon férfiúra, ki oly rövid idő alatt oly sokat tett az általános míveltség emelésére is; de a közvélemény tolmácsai biztosítanak bennünket, hogy a szaktudósok szűk körén kívül is tényleg érzik a veszteséget, melyet a franczia művelődés ügye Graux halála által szenvedett, és ezen körülményt örvendetes bizonyságául vehetjük azon szép reménynek, hogy Graux nem hiába fáradott s hogy tanítványai könnyebben és így több sikerrel fogják tanaikat hirdethetni az oly közönség előtt, melyet mesteröknek és társainak csak annyi fáradság után sikerült a classicismus szellemének behatása iránt fogékonyabbá tenni.

Dr. Ábel Jenő.

Anth. Pal. VI. 77.

A borivó Xenophon üres hordót szentele néked.
Vedd szivesen, Bacchus; tudva hogy egyebe nincs.

Ford. P. T. E.

KÖZÉPKORI KÖLTŐI MARADVÁNYAINK VERSELÉSÉRŐL.

(Vége.)

III. A rím elhelyezkedése és határjelölő szerepe. Refrain.

Középkori verses emlékeinknél a rímnek, jelesül az assonancenak határjelölő szerepe ellen alig találunk egy-két esetben vétséget elkövetve. A versek itt szabály szerint mindig nyugpontot képeznek a gondolat folyásában, mely körülmény nincs minden befolyás nélkül azon számtalan bokorkifejezés alakulására, mely költészetünknek e korban szintén sajátos verstani elemét képezi. Jelen értekezésem folyamában a gondolatbeli rhythmusnak e jelentős nemével az egyéb hangbeli rhythmus illustrálására följegyzett példákban elégszer találkoztunk, úgy hogy talán felmenthetem magam erre külön is példákat idézni. Legfeljebb mint legnyomósabban bizonyító helyeket az egész költői tárban annak feltüntetésére, hogy a gondolatbeli rhythmus itt tudatos munkásság és sajátos érzék terméke, utalok egyrészt *Szent László király énekére,* mely hemzseg a legszebb gondolati parallelismusoktól és ennek tulzásba hajtott pendantjára: *Vásárhelyi András énekére,* mely alig képez egyebet a Szűz Máriáról divatban forgott epithetonok verses alakba szedett gyüjteményénél. Mindkettő a maga hősét magasztalandó, utal annak égi és földi hazánkbeli szereplésére; de míg amaz komolyan vallásos és tiszta erkölcsi alapra emelt dicséretében Szent Lászlót úgy is mint erényekben dús vallásos férfiut tüntetvén fel, tárgyát egészben, a gondolatmenet folytán pedig a hős királyi és keresztényi tökélyeinek, majd testi és lelki szépségeinek váltakozó felsorolásával részeiben is öntudatosan szerkeszti részarányos jellemképpé, — addig a Vásárhelyi éneke esedezésekkel kevert magasztaló czímhalmaz marad, melyben a szent szűz kettős védő szerepe nem a szerző tudatos jellemrajzolása folytán, hanem a közhitben gyökerező felfogás teremtette phrasisok és jelzők révén a többivel elvegyülve, jutott be. Máskülömben Vásárhelyi költeményéről meg kell jegyeznem, hogy az külalakjával virtuózszerű tendentiát árul el, miáltal nevezetes technikai jelenséget képez ugyan emlékeink sorában, tartalmánál fogva azonban a jelesebbektől nagyon messze esik. Az egészből alig

betűzhető ki valami határozott eszme, mely a költő lelkét betöltené, mintha egyéb czélja sem lett volna a Máriára vonatkozó sok képies kifejezés, megszólítás összeállításánál, ugy hogy egységet is épen csak az így dicsőített szent személy ad neki, míg a sok phrasisból olvasás után egyéb sem marad vissza a sok megszólítás chaotikus emlékénél. Ime a sok czím: nagyságus asszony, bódogságus anya, mennyország ajtaja, paradicsom kapuja, szízek virága, szentek vígasága, angyalok tisztasága, patriarchák dicsősége, nagy igazságonk, bátorságonk, tisztességönk, reménységönk, Jézus dajkája, atya drága kencstartója, szentlélek nyugasztója, igazság világosojtója, árvaság táplálója, özvegyek oltalmazója, szegények gazdagejtója, számkivetések bódogejtója, asszonyok tüköre, férfiak győzedelme, halottak hiedelme, ördögök töredelme, halottak szabadejtója, törökök nyomorejtója, kerályok tanácsadója, magyarok oltalmazója. Egyébiránt bizonyos jelzők állandósulása és alkalomszerű mérsékelt használata, mint minden költészet hajdankorában közösen divó stiláris jelenség, a mi költői maradványaink stiljének is egyik kiváló fényoldalát képezi.

A rimek elhelyezkedését nézve legközönségesebb eset, a midőn azok a sorok végén mint *versrímek* az egyes verseket határolják, illetve összakapcsolják. A verssor végén szabály szerint a gondolat menetében is némi szünetnek kell lenni, jelesül kívánatos, hogy a verssorral a mondatnak egy kisebb része befejeződjék. Helyes érzékkel régi költőink ezen követelménynek ugy szólván mindig eleget tettek. Ritka kivétel az olyan eset, minő pl. Szabács viadalában e verspár:

«Mert tulajdon hát önmagok, mikor
Volt volna setét előálomkor» (55—56. v.)

vagy a Katalin-legendában ez a hely:

«Azért tizenharmad napon
Születése után, azon
Mind megegyesülének» (541—543. v.),

hol a rimmel nem nyer a gondolat nyugpontot, hanem a sor végén mondatot kezd.

Azonban a magánhangzók összecsendülése nem csak a sorok végén szerepel, megjelen az itt-ott a versen belül is valamely ütemet határolva s mint *ütemrím* két vagy több ütemet egymással összekapcsolva. Az ütemrímnek ilyetén szereplésével már a

Pannonia megvételében találkozunk, hol az részint ugyanazon verssor, részint két szomszédos verssor ütemeit csendíti össze, úgy hogy az ilyen soroknak nemcsak a vége, de a közepe is rímel egyazon vagy két különböző assonanceszal. Így két sorban középen és végén külön-külön assonanceokat találunk e verspárokban:

«Magy*aroknak*	elei*krél*
És *azoknak*	vitézsége*krél*»
«Nagy ere*jek*	mint Sámso*nnak*
Bátor szi*vek*	mint oroszl*ánnak*»
«Mindenik*nek*	gazdagb *vala*
Azért kez*tek*	főkapitán *vala*»
«Mert j*árának*	nagy jó *réggel*
Elbucsu*zának*	nagy tisztes*séggel*»

Egyazon sorban a vers közepét és végét csendítik össze a következő ütemrímek:

«Mindenki*nek* | várat szerzé*nek*

«Mindent ront*nak* | ha indul*nak*»

«Bizonsá*gonk* | hogy megárul*tonk*»

Végül arra is találni esetet, hogy azon ütem két fele assonál, mint pl. e többször előforduló sorban:

«Fel*det*, fi*vet* | megszemléle»

meg ebben:

«Fé*ket*, nyer*get* | aranyast hozának.»

A *Szent Bernát hymnusában* szintén vannak és pedig jó számmal ütemrímek, akár olyanok, melyek egyazon sor ütemeit, akár olyanok, melyek két sőt több verssor előrészeit csendítik össze:

«Nagy *szerelmnek*	jelös *hele*
Erő*telennek*	erős*sége*
Fél*elmesnek*	békös*sége*
Fárattaknak	jó száll*ása*
Szegényök*nek*	nagy bév *háza*»
«Megver*etre*	meghúz*lalra*
Megtör*etre*	megut*álva*»
«Nem fár*attság*	sem nehés*ség*
De víg*aság*	és édös*ség*»

«Hogy lás*salak*	kivánj*alak*
Szolgálj*alak*	nyugos*salak*»

«Ha kén*odért*	ként *vallhatnék*
Halál*odért*	meg*hallhatnék*»

Egyazon versbeli ütemrímek:

«Ugy im*ádlak*	mint lát*nálak*»
«Reménsé*göm*	beléd ve*töm*»
«Ha hal*hatna*	sokszor *halna*»
«Ez világ*nak*	én meghal*jak*»
«Hozzád fus*son*	hozzád sir*jon*»
«Körösztf*ádon*	kénod *látom*»
«Binös val*ván*	és pirong*ván*»
«Légy fegy*veröm*	te én*neköm*»
«Ó *szerető*	szer*etendő*» stb.

Szabács viadalában már nem igen találunk ütemrímeket, melyek különben is ezen versrímekben dúsgazdag költeményben egészen fölöslegesek volnának, sőt azt tulságosan csengő-bongó versezetté tennék, a mi a jó hangzásnak már inkább ártana, mint előnyére szolgálna. Alig is találunk kettőt-hármat, ezek:

«Sok nyila*kral*	sőt számtalan fo*kval*
Kézi puská*kral*	nagy pattantyu*kral*»

«Kit meg nem mond*hat* | emberi ál*lat*»
«Meg sem fardo*la* | semmi munká*ja*».

A *Mátyás király halálára* készült emlékdal assonanceai szintén oly tisztán összecsendülők, hogy négyes csoportosulásuk mellett untig elég az az egy-két középrím, mely benne előfordúl:

«Ne *kerengetnéd*	bas*sájokat*»
Ne *fenegetnéd*	ű csász*árokat*»

«Az vizen *álló*	Velenczére
És benne *való*	belcs olaszokra»

Alexandriai Szent Katalin legendájában szinte csak gyéren fordulnak elő az assonance e nemei, leginkább pedig oly sorokban, melyek tartalmoknál fogva is kiválnak, pl.

«Bölcseségnek	szépségének
És mestereknek	gyengyének»

«Hogyha volnál | fényes angyal
És feltámadnál | mint az hajnal»

«Kik igazak | urra látnak»

«Négy nagy kerék | készejtessék»

Sajátságosan helyezkednek el a különféle assonanceok a következő verssorokban:

«Mert ez *énnekem* || nagy *szépségem*
És lelkembe*li* | rem*énségem*
És ez *énnekem* || idves*ségem*
És masta*ni* | erős*ségem*
Mert ez *énnekem* || szerető*m*
És végez*etlen* | víg életem».

Ezen versekben t. i. az összeillő középrímek egymást keresztezve csendülnek össze, ugy mint a közönséges keresztrímek szoktak a sorok végén, ilyen rímkép szerint:

ababaa : $\alpha\alpha\beta\beta x\alpha$

hol az utolsó ütem ríme a versrímmel is assonál. Hasonló jelenséget tüntetnek fel az alliteratiónál idézett némely előrímes versek is (4001—4004. v. 17. l., különösen pedig 2266—2271. v. 18. l.),

A *Szent lélekről való imádságban* azon nagy számú szabálytalanságok, melyek valószinüleg a másolók okoskokodó változtatásai és helytelen bővítései következtében támadtak, a szöveg verseit annyira megrongálták, hogy az ütem sok helyütt alig ismerhető fel, a mivel aztán rímek elhelyezkedésében is történt változás. Így pl. itt is találkozunk keresztező középrímekkel e sorokban:

«Ó én *lelkemnek* | édes gazdája
Mikort te én velem vagy
Nincsen *lelkemnek* | semmi navalája.»

valamint lentebb épen ily ütemrímekkel:

«*Te vagy én lelkemnek* | édes vendége
És kegyelmes gazdája,
Te vagy én lelkemnek | vigasztalója
És szabadítója,

hol már az első félsor minden szava ismétlődik, feltehető azonban, hogy ezen rímeknek ily találkozása a szabálytalanságok által is támadhatott a költő világos szándékán kivül. Különben rendes

ütemrím is a nem nagyon hosszú költeményben aránylag jó számmal található:

«Hallgas*sad meg* | én beszé*dem*
Bocsás*sad meg* | én vétte*tem*»

«Ez nap *neked* | hálát a*dok*
Dicsér*etet* | neked mon*dok*»

vagy egyes sorokra szorítkozva

«Csak neked *elég* | hálát adha*tnék*»

«De kérlek *téged* | kegyes szent *lélek*»
Kérlek ne hagy engem | egyedül lennem»

a milyen több is lehetett, de a megrongált szövegből biztosan meg nem állapítható.

A *Patris sapientia* fordításban szintén fordul elő egy pár ütemrím, mely egyes versek közepét és végét összecsendíti:

«Sidóknak árul*taték*, | adaték és kénz*aték*»
«Ő szent atyját kej*áltá*, | lelkét neki aj*ánlá*»
«Föld ottan meg*rémőle*, | nap megsöt*étőle*»
«Krisztusnak nemes *testét* | életnek remén*ségét*»

Az *Emlékeztető Krisztus kinszenvedésére* már több középassonanceot tüntet fel, tanuságául a szerző szabadabb önállóbb dolgozásának. Az alliteratiónál felhozott egyik strophának mind a négy sorában párhuzamosan végig assonál a négyes ütemrím és a szinte négyes versrím. Ezzel együtt a költeménynek mintegy fele oly versekből áll, melyekben a végighuzódó négyes versrímekkel párhuzamosan középrímek is vannak, tulnyomóan csak a versek előrészeit csendítve össze.

Hasonló bőséggel ütemrím dolgában, e költeményen kivül még csak a *Vásárhelyi András énekében* találkozunk, mint a melynek sorai több mint fele számmal szinte birnak oly ütemrímekkel, melyek párhuzamosan a versrímekkel a sorok első ütemeit csendítik össze egymással, sőt pl. az első vers szakban még a négysor második ütemét is, úgy hogy ennél fogva minden üt m a megfelelővel assonál:

«Angyelok*nak* | nagy*ságus* | asszo*nya*
Ur Jézus*nak* | bódog*ságus* | an*nya*
Menyország*nak* | szép*séges* | aj*tója*
Paradicsom*nak* | vagy *széles* | kap*uja*.»

Az ütemrímnek ily nagy mérvű alkalmazását Vásárhelyinél szándékos, saját izlésének megfelelő tudatos eljárásának kell tulajdonítanunk. Hogy ő ezen verselési jelenségben különös kedvét lelhette, könnyü belátnunk abból, hogy énekének nem egy helyén merevségig azonos ismétlésekkel is élt, legkirivóbban e versszakokban:

«Esedezzél | *mi nagy* | igazságunk
Sok binönkrül | *mi nagy* | bátorságunk
Szent fiadnak | *mi nagy* | tisztességünk
Halálonkról | *mi nagy* | reménségünk.»

melyben ugyan a «mi nagy» nem tölti ki a második ütemet teljesen de összecsendülése mihamar felérzik. Szintilyen versszak, de már teljes ütemek assonálásával a következő:

«*Emlékezzél* | angyali essetről
Emlékezzjél | Ádám nagy vétkéről
Emlékezzjél | *az nagy* | vízözönről
Nyerj kegyelmet | *az nagy* | ur istentől.»

Egyébiránt kisebb mértékben alkalmazva azonos szóbeli ismétlések iránt más költők is mutatnak érzéket,[1]) de csak elvétve s oly módon használják, hogy mereveknek épen nem tünnek fel, sőt pl. a *Katalin-legenda* azon soraiban, melyeket az alliterátiónál és keresztező ütemrímre idéztem a (3930: 3931, 4001: 4003, 2266: 2268: 2270. v.) határozottan jól hangzanak. A *Qui habitat in adiutorio* czímű zsoltárban is vannak néhol szó szerinti ismétlések, mi által ily ütemrímek keletkeznek, mint pl. e szakban:

«Vallást teszen az hív ember
Te vagy nekem | én istenem
Te vagy nekem | bátorságom
Benned bizom én istenem.»

Az *Ave regina coelorum* czímű hymnus-fordítás első versza-

[1]) A XVI. század költői közül Batizinál (A Krisztus Jézusnak isteni és emberi természetéről), Dobainál (Az utolsó itéletről), Szkhárosi Horvát Andrásnál (A fösvénységről, Az Átokról) szintén találkozunk efféle szóismétlésekkel kezdő versekkel. Igy pl. épen a Vásárhelyi énekéből idézett versszakra emlékeztet Batizinál e hely:

«*Emlékezzél* | gyarló estünkről
Emlékezzél | erőtlenségünkről
Emlékezzél | kegyelmességekről
Emlékezzél | szent igéretekről.»

kában, melyet alliterátiójával már idéztem, szintén találkozunk e jelenséggel. (Idvezlégy stb.)

De térjünk vissza a közönséges ütemrímekhez. Ilyeneket találunk a *Kriszus hét igéjének* azon verseiben, melyek ellenzetes assonanceúak, s melyek ennélfogva nemcsak végükön, de középen is rímelnek:

«Krisztus testamentom*ba* | ez földön mara*da*
Irást róla mint *ira* | bódog doktor Bé*da*.»

«Monda Krisztus keresz*fán* | őtöt meve*tőknek*
Megbocsássad szent A*tyám* | mit ellenöm *töttek*.»

Az *Ének a szűz Máriához* némely versében szinte bír ütemrímmel. Ilyenek e verspárok:

«Bín nél*kül*, | fog*antatál*
Mert meny*ből* | te *adatál*»

«Meny*eknek* | dicsősé*ge*
Szen*teknek* | nagy örö*me*.»

Ezeken kivül pedig a nyolczadik és kilenczedik sorok felsoroló kifejezései szinte képeznek ütemrímeket pl.

«Angyel*oknak* | martir*oknak* | pátriark*háknak*»

vagy: «Mert angyalok imádának, | szere*tének* | tiszte*lének*» stb.

Apáti Ferencz feddő énekében már nagyobb számmal találunk ütemrímeket, úgy hogy ez bőségben még leginkább közelíti meg az Emlékeztetőt és Vásárhelyi énekét. Számarány szerint a költemény sorainak mintegy harmad része ütemrímes. Ilyenek vannak pl. ezen versszakokban:

«Csintalan dolg*okat* | tü ne szerezzetek
Fodor haja*tokat* | meg ne fésöljétek;
Diákok elm*entek* | leányokat *néztek*,
Szegénséggel nősztök.

Továbbá az utolsóban valamennyi versfél assonál egymással:

«Igen kevés *hajok* | szántalan jósz*ágok*
Erős regul*ájok* | kevés zoloz*májok*
Bársonyos szolg*ájok* | fekete káp*ájok*
Az apát uraknak.»

A *Beriszló Péter énekének* ezen verseiben találunk ütem rímeket:

«Im látjátok, ellen*ségit* | sok helen meg*győzte*
Terekeknek soka*ságit* | rólatok el*űzte*»

«Az szót *mondja* | szandsák *vajda* | az ő fogságában
Jaj! hogy ve*szék*, | szégyent *vallék* | én bátorságomban
Ez pap miatt nagy kárt *vallék* | én vajdaságomban.»

«Tisztes*séggel*, | vitéss*éggel*, | pénzzel és bév*séggel*»
«Gyakor helen vígan la*knak*, | mind magyaról sz*ólnak*»
«Egy szent Gyer*gynek* | innep*ének* | nemes kezdetében.»

Az alliterátiónak a határjelölés nem szigoruan feladata; magának az alliterátiónak kihangzása azonban erősebb, ha ütemek elejére esik s viszont az ütem lejtése is érezhetőbbé válik. Ha az alliterátiónak helyzeténél fogva határjelölő szerep jut, ütem és rím kapcsolodván, egymást hatásukban kölcsönösen emelik, azért legerősebben azon rímek csendülnek össze, melyek diaeresisre következnek. A határjelölés functiója ellensúlyozza a distancialis gyengülést annyira, hogy a határjelölő alliteratió a szomszédos, de ütemet nem kezdő alliterátióknál is erősebb hangzásu. Így pl. a Szent Bernát hymnusának e soraiban

«*H*ogy szeressem | *sz*eretőmet
*H*ogy fizessem | *sz*olgálatját
*H*ogy háláljam | *sz*ent halálát.»

a három diæresisre alliteratió következik, s ezek közül pl. a «szent», bár distancialiter távolabb esik az «sz» kezdetű szóktól, határjelölő helyzeténél fogva erősebben hangzik s csendül össze az «sz» ütemfőkkel, mint a «hálàljam és «halálát» szók első betüi, melyek ütemen belül esnek. Ugyan ez áll az első «hogy»-ra nézve a «szeressem» szóval szemben. Középkori költői maradványaink alliterátióinak dicséretére legyen mondva, hogy azok között igen nagy számmal találunk olyanokat, melyek ütemeket kezdenek; elhelyezkedésökben pedig ugyanazon változatosság mutatkozik, melyet az assonanceok ütemkapcsoló functiójánál találtunk, a mennyibe ezek is részint egyazon sor ütemeinek, részint több vers részeinek elejét csendítik. Az idéztem alliterátiós sorok olvasásánál mihamar feltünik az alliteratiók ez előnyös elhelyezkedése. Legyen elég ezért ennek közvetlenebb szemléltetésére a többféle esetre egy-két példát idéznem:

«*F*eldedet attad | *f*ejér lovan»
«*B*évebben áil | *b*ódogsága»

melyekben egyazon sor két felének elejére esik; továbbá:

*M*indön | *m*iá | *sz*eretendő
Tekénts engem | *sz*ent szömödvel
*Sz*ivént való | *sz*erelmedvel,»

mely sorokban már a versek megfelelő részei, továbbá a két utólsó sorban az ellentétes részek (második az elsővel), sőt az első sor első ütemének egy egy fele szinte alliteratióban csendülnek össze. A közvetlenül szomszédos alliteratiók közt egyébiránt elég gyakori eset, hogy azok ütemrészeket csendítenek össze pl.

«*F*öldet, | *f*ivet | megszemléle»
«*K*emén | *k*énnal | végezetit»
«*K*ikkel | *k*ölde | *k*övetöket»
«*V*elem | *v*ígagy | *v*égezetlen» stb. stb.

Diæresis után az alliteratió nagyobb távolságban és többféle alliteratió közt elkeveredve is megtartja összehangzó hatását, kivált ha helyre nézve egymásnak megfelelő ütemeket kezd. Erre különösen a hosszabb verseknél van eset, milyen pl. a *Krisztus hét igéjebeli* ezen versszak

«Valaki ez igéket || *h*íven meg*t*artángya
*T*érdepelvén, szeretvén || *m*endennap | *m*egmongya:
*H*armincz napnak előttén || *h*alálát | *m*egtuggya
Uronk Jézus szent anyját || *h*iggye hogy | meglátja

hol az első sorban a «hiven» szó ütemet kezdvén a harmadik és negyedik sornak szintén ütemet kezdő «h»-ival összecsendül; szintígy az utolsó sorban a «meglátja» elég távol van a «megtuggya» szótól, azzal kedvező helyzeténél fogva mégis alliterál.

A rím ütemet és verset határol, ütemeket és verseket kapcsol össze, — a *refrain* versszakokat fűz szorosabban együvé. Lényege szerint a gondolatbeli rhythmusnak képezi tényezőjét, a midőn valamely költői mű gondolatmenetének nagyobb nyugpontjain — a minőkhöz a vesszak zártával a gondolatnak feltétlenül jutnia kell — azon eszmét hangoztatja, mely a tartalomnak alapját képezi vagy a melyhez az füzetni kíván, azon hangulatot jelzi határozottabban, melyet a költőben tárgya felköltött. A mennyiben azonban a gondolat fixirozására minden nagyobb szünetnél ugyanazon szavakban ismétlődik, a hangbeli rhythmusnak is nevezetes tényezőjévé válik, s a költeménynek külalakjába egyrészt határo-

zottabban jelentkező egységet önt, másrészt arányos részekre oszlását is erősebben érezteti.

A refrain mint a gondolatbeli rhythmusnak ilyen, a hangismétlés szépségével kapcsolódó neme csak egy emlékünkben érvényesül verselési elem igényével és érdemével. Ez a bonyolultabb szerkeztű strópháival szokatlan, de egészen szabályos külalakra törekvő *Ének a szűz Máriához*, melynek mind a négy versszaka ugyanazon két sornyi refrainnel kezdődik:

«Ó kegyes szíz Mária
Te vagy szép tiszta rózsa.»

s az utolsó szak kivételével ezen refrainnel végződik:

«Szíz Mária ékes viola,
Bűnössöknek vígasága!»

Ezen refrainek azon felül, hogy a költeményben tárgyalt immaculata conceptio magasztalásához a bűn megváltása eszméjét fűzik, képies kifejezéseikkel diszes keretül is szolgálnak az egyes szakokban tárgyalt gondolatrészeknek.

Az *Ave maris stella* Czech-codexbeli szövegében az első szak első sorát e felszólítás képezi:

«Ó istennek kögyelmes anyja»

a többi versszak pedig, az utolsó doxologikus stróphát kivéve, a szintén ily jelentésü

«Ó istennek kögyelmes sziléje»

sorral van bevezetve. Ezen ismétlődő sor, melyet a fordító saját belátásából és szabályszerüen alkalmazva vitt a szövegbe tagadhatatlanul refrainszerü jelenségnek veendő, bár az csak mint puszta megszólítása a személynek, kihez a költemény irva van, illik az egyes szakok elé, a melyeknek tartalma ép ennélfogva hozzá is fűzhető. Nem fejezvén ki semmi határozott gondolatot, inkább csak a hangbeli rhythmus emelésére foly be, a mi különben szintén figyelemre méltó érzékről tanuskodik, s ép ezért csaknem érthetlen mellette a költemény technikájának más tekintetben nagyon is gyarló volta.

Egyébiránt sajnos és csaknem megfejthetlen tény, hogy náluk ezen más nemzetbeli költészetek első koraiból nem igen hiányzó s a modern költészetbe is átnyuló verstani elem nagyobb

mérvben nem divott. Különösen a gondolatbeli rhythmus nagy fejlettsége középkori költészetünkben, jelesül a parallelismusok és ismétlések gyakori használata kedvező körülményekül szolgálhattak a refrain meghonosulására és kifejlődésére. Még a XVI. századbeli költőink közül is csak Batizinak husvéti, feltámadási, pünkösdi és a halálról irt énekeiben, utána pedig Sylvester János feltámadási dicséretében találunk refraines versszakokat.[1])

IV. A rímek és ütemek csoportosulása. (Versnemek.)

A rímek csoportosulásában középkori költészetünk emlékei nem tüntetnek fel valami nagy változatosságot. Assonanceai nagyobbára egymást közvetlenül követve, inkább a versek sorakozásához alkalmazkodva páros, hármas, négyes csoportosulással folynak. Keresztrímekre a versek végén alig van eset, úgy hogy ezt is a véletlennek kell tulajdonítanunk, a mennyiben olyan költeményben találjuk, mely tervszerint párosan rímel. A Mátyás király választása alkalmából készült gyermekdal, ha a Székely közlésétől eltérően a nyolcz szótagos versbeosztást fogadjuk el, első versszakában keresztrímet mutat; azonban egyrészt ez egy rím gyarló volta, másrészt a második versszak rímtelensége azon gondolatra visz, hogy ez a dal egyáltalán nem is akart rímelni, s az az egy ríme szándékon kivül a gondolat természetes kifejezése folytán jutott be. A Qui habitat in adiutorio még a legcorrectebb példát nyujtaná a keresztező versrímek alkalmazására, ha ugyan ennek a verses emlékünknek a kelte nem volna nagy valószinűség szerint későbbi időről való. Ennek levonásával pedig a maradványokban előforduló keresztrímek szabálytalanság folytán eredtek, legtöbbnyire úgy, hogy valamely szomszéd sor rímtelen, mint pl. a Szent Bernát hymnusában ezen szak:

«Én te hozzád közel *jöttem*
De könyörülj én rajtam
Mert ellenöd *vétöttem*»

vagy pl. Apáti Ferencz feddő énekében e strópha:

---

[1]) *Batizinál:* «Dicséret úristen neked»; — «Nyerj irgalmat | Közbenjáró Jézus Krisztus | Szent atyád előtt; — «Jövel vigasztaló szent lélek isten»; — «Jézus irgalmazz!»
Sylvesternél: «Irgalmazz minékünk | Atya isten szent fiatért!»

«Serényen futamnak tánczban az le*ányok*
Nyilván ott meglátjuk az ő jámborságit
Szertelen ha leend az ő jámbors*ágok*
Ott elhull pár*tájok.*»

Efféle szabálytalanság folytán támadt keresztrímmel még sok helyen találkozunk, de a rendes, általánosan divó rímcsoportosítás a szomszédos, a melyről ennélfogva csaknem kétségtelen bizonyossággal constatálhatjuk, hogy régi költőink csak is ezt tekintették szabályszerünek, a minthogy egyeduralmát még később is soká fentartotta. Keresztezés, mint láttuk, ütemrímeknél fordul elő s ezekről már inkább tehető fel, hogy a szerző tudatosan, a saját izlése szerint, mely ornamentalis jellemüket felismerte csoportosította, valamint azt sem tagadhatjuk, hogy az így támadt változatosság kellemesen érint.

Már a mi a rendesen divó szomszédos versrímeket illeti, ezek közül középkori emlékeinknél leggyakoribb a páros, azután a négyes s legritkább a hármas csoportosulás. Névszerint párosan rímelnek — értem, hogy a szerző tudatos terve szerint *párosan* rímelő versekben irvák: — a Bernát hymnusa, II. Károly megöletése, a Zrinyi által feljegyzett Népének, Szabács megvétele, a a Nyirkállai jogi szabálya, a Szent jobbkézhez irt ének, a Katalin-legenda, a Szentlélekről való imádság, a Fohászkodás, a Szűz Máriáról czímzett töredék, az Ének a Szűz Máriához s végül a Versbe szedett naptár. — *Hármasan* csupán a háromverses szakokba osztott Siraloménak Both János veszedelmén és a Cantio Petri Berizlo rímelnek. — *Négyes* rímekkel szerkesztvék végre: a Pannonia megvétele, az Emlékdal Mátyás király halálára, a Patris sapientia, az Emlékeztető Krisztus kinszenvedésére, Vásárhelyi András éneke, a Krisztus hét igéje, az Apáti Ferencz éneke, a Geszthy László éneke stróphái.

Az ütemek csoportosulásában már sokkal nagyobb változatossággal találkozunk, de egyszersmind a legtöbb szabálytalansággal is, úgy hogy e korbeli költői maradványaink verselésének legkevésbbé méltatható oldala. Be kell ugyan ez itélet enyhítésére ismernünk, hogy ezen szabályellensségek nagy része a másolók avatlan változtatásai folytán keletkezhetett, sok helyütt azonban határozottan felismerszik, hogy a szerző maga nem volt képes gondolatait verseinek szabályos korlátai közé zárni, hanem a tartalom világossága kedveért feláldozta az ütemek és vers szó-

tagszámát, miért is a tervszerüen érvényesült szabályos ütemek mellett inkább találunk megtoldott mint megrövidített verseket. A szerzőnek ugyanis könnyebben esett sok szóval kifejeznie a gondolatot még a külalak rovására is, mint lett volna képessége tömörítve elmondani valamit külalak javára. Ezek a helyek elég könnyen ismerhetök arról, hogy a versben nincs felesleges, tautologikus kifejezés, hanem van olyan egy-két hosszabb szó, mely megrontja ugyan a rhythmust, de a tartalomhoz szükséges s más, rövidebb által nem volt helyettesítő, mert ilyen a szegényes, fejletlen, különösen terjedelmes nyelvtani formákkal élő nyelvben nem állott a szerző rendelkezésére. Ezt a sok ütembeli vétséget tehát egyenesen a kifejezésekben részint nehézkes, részint szükölködő nyelvből mint stiláris bajt kell kimagyaráznunk, de nem a szerző verselésbeli járatlanságának tulajdonítanunk, mintha nem lett volna elméleti ismerete vagy kellő érzéke a pontos rhythmicus lejtés szépsége iránt. Sokkal nagyobb számmal találunk ugyanis jól lejtő verseket, semhogy ebben kételkedhetnénk. A hol tellett a nyelvtől, helyes érzékkel érvényesíté az ütemet, de a hol nem tellett, a nyelvnek kifejezésbeli szegénysége mellett inkább türé meg az alaknak mint a tartalomnak megcsorbulását. És a nyelvnek ezen szigorú stádiumában a nehézség ilyen megoldása sokkal inkább megbocsátható, mint lett volna megfordítva, sőt méltánylandó annyiban, hogy később kori költőknél bizony sokszor megesik, hogy a formának hoznak áldozatot a tartalom rovására. Ezek a szabályellenességek némely, különösen kisebb költeményeinkben nem egyszer oly nagy számmal fordulnak elő, hogy teljességgel nem állapítható meg, volt-e szereztetésüknél valami határozott versnem és miféle tervbe véve? Ilyenek névszerint az Ave salutis hostia czímű könyörgés Máriához, a Keresztihez czímű töredék, az Ave maris stella, az O gloriosa domina, a Veni creator spiritus, a Veni sancte, az Ének, Szűz Máriáról és Vers czímű antiphonák, az Ave regina coelorum, az Alex. Sz. Katalinról czimű versezet, melyek mind oly gyarló technikájuak, hogy a prózától alig-alig különböznek az itt-ott észrevehető kis rhythmus által. A többi, erősebb rhythmusú, de mégis nagyon hibás költeményeknél — biztosabb kriterium hiányában — azt a versnemet vehetjük az eredetileg tervbe vettnek, mely legtöbbször fordul elő; mert bizony különösen a fordított darabok között van olyan is, hogy egy bizonyos versnem alig érvényesül a darab sorainak fele szá-

mában. Irányadó bizonyos mérvben a fordításoknál az eredetinek versformája is, mely a fordító alakítására nem maradhatott befolyás nélkül.

Versnemök szerint is be akarván mutatni középkori verses emlékeinket, első sorban olyanokat találunk, melyekben tisztán csak egy versnem bizonyúl a költemény alapformájának; de találunk aztán — bár kisebb számmal — olyanokat is, melyek két vagy többféle versnem összekapcsolásával bonyolultabb versszakokban irvák. Magoknak a verseknek szakokká alakulása szinte különféle csoportosulás szerint történik, úgy hogy ebben is jókora változatosság mutatkozik. Leggyakoribbak a négy versű szakok, de vannak három, hat, kilencz, tiz, tizenegy versű szakokban irt költeményeink, valamint olyanok is, melyekben a versek nem oszlanak külön versszakokba, hanem megszakítás nélkül folynak végig. Ilyenek névszerint Szabács viadala, a Szentlélekről való imádság, a Versbe szedett naptár; ilyenül vehetjük a Szent Bernát hymnusát (a mint a Thewrewk-codex adja) meg a Katalin-legendát is, melyeknek beosztása csak kisebb-nagyobb fejezetekben történik, de az egyes fejezetek versei már megszakítás nélkül folynak. Szabács viadalának kivételével ezen költeményeink alapversneme a *nyolcz tagu* két ütemes vers (4, 4), mely ellen legkevesebbet a legenda és a naptár, legtöbbet a Bernát-hymnus és a Szentlélekről való imádság irója vét. — Szintén nyolcz tagu két ütemes versekből alakulnak még a Pannonia megvételének, az ostyát dicsérő Ave salutis hostiának, a Pesti gyerekek királyválasztó dalának, a Nyirkállai jogi szabályának, a Szent jobbkézhez irt éneknek, a Pange, lingua, gloriosi kivételével a Döbrentei-codex hymnusfordításainak, a Fit porta Christi pervia hymnus fordításának szakai négy-négy sorral. Ez az úgynevezett ősi vers érvényesül tehát e korbeli verses emlékeink legnagyobb részében s ennek a rhythmusa érzik ki még a II. Károly megöletése, a Virágének s a Fohászkodás czimü nehány sornyi töredékekből is.

Az ősi vers után legnagyobb szerepe a *tiz tagu* versnek jutott és pedig három meg négy ütemes változatokkal, többnyire ezen ütemképek szerint: 3, 3, 4; 4, 3, 3 és a népdali 3, 2, 3, 2. Ilyen versekben irvák: a Szabács viadala; továbbá a négyes versü szakokba osztott Ének Szent László királyról, Emlékdal Mátyás király halálára és a Vásárhelyi András éneke; végül pedig az Érdy codexbeli két, hat versü szakból álló Ének Szent István királyról

is ide sorolható annyiban, hogy sorai közt legtöbb a tíz tagu vers, bár máskülönben ütemei oly rosszak, hegy verseléséből alig érzik ki rhythmicus lejtés.

A népköltészetünkben gyakori *tizenegy tagu* három ütemes versekre példát csak a Zrinyi által feljegyzett két sornyi Népének (1463-ból).

«Mikor magyar | király zászló | ját látá
Jó lovának | száját futni | bocsátá»

és ezen antiphona mutat:

«Emlékezjél | idvességnek | szerzéje
Hogy níhai | mi testönknek | személét
Szeplőtelen | szíztől fogadád»,

melynek első két sorában a szabályos ütemkép 4, 4, 3 már jobban meg van tartva.

Tizenkét tagu versekben csak két hosszabb verses emlékünk van irva u. m. az Apáti Ferencz feddő éneke és Geszthy László éneke. Mind a kettőnek alexandrinjai dús változatosságot mutatnak s négy versű stróphákba csoportositvák; különbséget a kettő között csak az képez, hogy Apátinál a versszak negyedik sora csupán fél alexandrinból áll, mint pl. e szakból látható:

«Sámsonnak | alejá || az pór | önönmagát
Látod nagy | haragját || nem tiszteli | urát
Fogjad meg | szakálát || vedd el csak | jószágát
Megalázza | magát.»

Ezeken kivül a Szűz Máriáról czímű két sornyi antiphonában alapversnemül szintén az Alexandrin mutatkozik:

«Ékesb orczád | menden || szűzeknek | felette
Szebb vagy | angyeloknál || szízeknek | szize.

hol azonban a második verssorból egy szótag hiányzik.

Tizenhárom tagu versekben vannak írva a Both veszedelmén irott siralomének három versű stróphái ily ütemkép szerint: 4, 4, 2, 3, pl.

«Gondom nekem | jó nagy Isten || mostan | nem volna
Feleimnél | tisztességöm || tudom | nagy volna
Hogyha az én | szolgált uram || meg nem | holt volna.»

Továbbá szintén tizenhárom tagu, de másféle ütemekkel és más sormetszettel alkotott versekben és négy soros stróphákban van

írva az Emlékeztető Krisztus kínszenvedésére és a Krisztus hét igéje. Ezeknek ütemképe ugyanis 4, 3 | 3, 3, hol a sormetszet mindig a hetedik tag után esik s a rákövetkező rész egy fél alexandrint képez, mint az a már egyebütt idéztem helyekből kitetszik. Ezeken kivül a Patris sapientia fordításában is számra tizenhárom ilyen ütemképü tizenhárom tagu verssor fordul elő elvegyülve a tizenöt, tizennégy tagu 7 | 7 ütemképü sor között, a melyet annyival inkább tekinthetünk a költemény alapversnemének mivel ezeken kivül még két tizennégy tagu, de 8 | 6 ütemképü és két még hosszabb 8 | 7; 8 | 8 ütemképü sor fordul elő a költeményben. — *Tizennégy* tagu versekből, de hármasával alkotott strópház vannak a Beriszló Péter énekében ilyen ütemképpel 4, 4 | 6, tehát szintén egy fél alexandrinos sorrészszel, pl.

«Kitek tudja | itthon ölvén || az ő | sok költségét,
És koronkint | mindenféle || nagy gond | viselését,
Mert az tiví | ő fejében || ő meg | őszölését.»

Az imitt bemutatott versnemek után még azon verses emlékeinkről kell emlékeznem, melyek több versnem tervszerű összefűzése által bonyolultabb szerkezetű szakokban irvák, s így méltánylandó változatosságot tüntetnek fel külalakjokban. E formák kivitelében természetesen elég hibára akadunk, de a törekvés szerény sikereivel is becsülendő egyrészt, mert az alakítás iránt fejlettebb érzékről tanuskodik, másrészt mert a vétségek magasabb tartalmi czél áldozataként, vagy, a mi szintugy menthető, idegen kéz beavatkozása folytán jöhettek létre. De lássuk ez emlékeinket is rendre.

A Winkler codexbeli *Szent Ének, ki dicséri szíz Máriát és az ő szent fiát,* továbbá az *Asztalnak szent dicsérete* meg a *Jó és gonosz szerzetesnek dicséreti és szidalma* czímű verses emlékeink tíz soros versszakai hét még hat tagu versekből szerkesztvék ily versképpel: 7, 6, 7, 6; 7, 7, 6, 7, 7, 6, mely verscsoportosításban a verseknek symmetricus beosztása kellemesen hangzó rhythmicus lejtést eredményez. Maguknak az ütemeknek versbe csoportosulására nézve megjegyzem, hogy a héttagu versek mindig a 4, 3 ütemkép szerint vannak alkotva, a hattagu fél alexandrinokban pedig a szokásos változatok 4, 2 vagy 2, 4 vagy 3, 3 fordulnak elő. Vannak olyan stróphák, melyek még az alexandrin választott ütemképét is változtatás nélkül végig megtartják. Ilyen szigorú

következetességet és pontos rendet mutatnak ütemeik sorakozásában a Szent Éneknek pl. ezen vesszakai:

«Ó Mária	gyenge szíz!	4, 3
A te	kis fiaddal	2, 4
Nagy munkára	kildének	4, 3
És nagy	hoszjú útra.	2, 4
Ne bánkóggyál	asszonyom	4, 3
Veled vagyon	nagy kölcség	4, 3
És a	nagy vigasság,	2, 4
Hatalmasság,	bátorság	4, 3
Ki tégödet	megsegéll	4, 3
Mindön	nyavalyádba.»	2, 4.

«Megesmervén	urokat	4, 3
És ő	asszonyokat	2, 4
Szolgálatot	mutatván	4, 3
És nagy	szeretetöt,	2, 4
Mert előtted	utánnad	4, 3
És két felől	melletted	4, 3
Járnak	tisztösséggel	2, 4
Jáczadozván	vígadván	4, 3
És ekképen	késérvén	4, 3
Alkolmas	ideig.	3, 3

E pontos rhtymus ellen alig-alig vétve ily versformában van írva mind a három verses emlék, melyek között a határozottan azonos verselési formán kivül még a stíl és a szerkesztésből kitetsző öntudatos tárgybeosztás annyi rokonságot árul el, hogy aligha csalódom, a mikor e három emléket egyazon szerző alkotásának tartom. Verstani szempontból, különösen jól hangzó rhythmusuknál fogva e költemények méltán sorozhatók e korbeli versezeteink legjobbjai közé; a Szent Ének közös czíme alá foglalt hymnuscyklust pedig tartalmánál, felfogásánál és jó izlésről tanuskodó, választékos stíljénél fogva is elsőrendü hely illeti meg középkori hymnusaink sorában.

Nyolcz és hét tagu versekből találjuk megalkotva a *Pange, lingua, gloriosi* czímű fordítás hat soros versszakait ily verssorképpel: 8, 7, 8, 7, 8, 7, jóllehet az emlékbe ugy a mint reánk maradt annyi szabálytalanság csúszott a kelleténél meghosszabbult sorok által, hogy némely helyütt a különben jól hangzó rhythmus egészen tönkre ment. Az ütemek csoportosulása szabály szerint

ezen ütemképek szerint történik: a nyolcz tagu sorokban 4, 4; a hét tagu sorokban pedig 4, 3. Az így tervbe vehetett szabályos versforma azonban csak épen két versszakban található egészen sértetlenűl. Ezek közül az egyiket szép alliterátiójával már idéztem; a másik im ez:

«Azért mikor | szent időnek 4, 4
Telljessége | beljöve 4, 3
Atyjának ű | felségétől 4, 4
Teremtő fiu | küldeték 4, 3
Ki szíznek ön| ön hasába (4, 4)
Testté levén | ötleték.» 4, 3.

E strófákon kívül vannak a hibásak közt olyanok, melyek csak egy-egy sorban hibáznak; olyan ellenben, melyben a 8, 7 versképi váltakozás végkép hiányzanék, egy sincs. A költemény különben megrongált külalakjával is tárgyalásban, felfogásban, nyelvezetben, hangban oly jelességeket mutat, melyektől a prózával határos fordítások között elismerésünket meg nem tagadhatjuk. Tárgyát a kereszt nemes diadalma képezi, mit az első szakban alapeszmeképen előre bocsátván elsorolja, más ily tárgyú énekeinknél tömörebben s több reflexió kiséretében, az ember bünbeesésének és megváltásának főbb mozzanatait, s a 8—10 szakokban stíljét mind választékosabbá, hangját mind emelkedettebbé fokozva, kizárólag a keresztfa dicsőségét, sajátos rendeltetését zengi oly lelkesedéssel, mely az ereklye-cultusnak minden tekintetben megfelel. Doxologikus utolsó szakával végre a költemény mint kerek egész záródik.

Szintén hat versüek a csak töredékben megmaradt *Miserorum pia adiutrix* hymnus fordításának strófhái; de más versnemekből szerkesztvék. A sok szabálytalanság között alapformául ezen verskép mutatkozik: 9, 8, 9, 8, 5, 5. A második versszakban bár hibás ütemcsoportosulással maga a verskép épen található:

«Mert én testöm nagyon kénzatik 4, 2, 3
Fene farkasnak sebével (4, 4)
Sephesültetik és gyöttretik! (4, 2, 3)
Nincsen kitől gyógyíttassék 4, 4
Sem segéltessék, (2, 3)
És vígasztassék.» (2, 3)

Maga az ütem csoportosulása versenkint ilyen lehetett: a kilencz tagu sorban: 4, | 2, 3; a nyolcz tagu sorban: 4, 4; az öt tagu

sorban: 2, 3 mint a kilencztagu második részében, a mennyiben ebben az első ütem után némi szünet mutatkozik. — Hat versü szakokba vannak csoportosítva még az *Ave salutis hostia* sorai is, de ezek szótagszáma oly rendetlenül váltakozik a 3 és 14 közt, hogy az alapforma meg nem állapítható.

Öt soros szaku csoportosulást csak az 1505 ből való *Virág-ének* és a *Török Imre köszöntője* mutat, mindkettő szintén többféle versnemmel is élvén.

Legbonyolultabb verselésü két emlékünk az *Ének a szüz Máriához,* melyet már a refrainről szólva említék és az *Ének a szüz Máriáról* (de beata Virgine oracio). Az elsőben sok szabálytalanságot találunk, melyek, ugy látszik, nemcsak az által támadtak, hogy némely sorok rendkívül meghosszabbodtak, hanem egykét sor kihagyása folytán is. Alapformául a szabálytalanságok elvonása után ezen versképet tekinthetjük:

a vers tagszáma szerint: 7, 7, 7, 7, 9, 8, 8, 13, 13, 8, 8,

a vers ríme szerint pedig: a, a, b, b, x, c, c, d, d, e, e.

Ütemeinek csoportosulása a diæresis meg nem tartása folytán egészen szabálytalan. Mutatványul ime a második versszak:

Ó kegyes szíz Mária!
Te vagy szép tiszta rózsa.
Szent háromságnak leánya
Istennek édes anyja.
Gábrielnek mikoron te hűl
Szizességedben ippölél
Malasztval ottan megtelél
Csudálatos az szízesség kivel érdemléd
Istenséget méhedben ugy viselhetned
Szíz Mária ékes viola,
Bűnösöknek vígassága!

A másik Ének egy szintén változatos alaku rímes latin hymnus fordítása, melytől a magyar szöveg alakja a rím mellőzésén tul nagyon csekély eltérést mutat. Ugyanis a latin hymnusnak versképe ez:

a versek szótagszáma szerint: 8, 7, 8, 7, 6, 6, 6, 6, 8,

a versek rímelése szerint: a, b, a, b, c, d, c, d, d,

a magyarnak versképe ellenben ez: 8, 7, 8, 7, 6, 7, 6, 6, 8, de ez aztán a költeménynek mind a három strópájában ugyanaz s azért is jelzem azt az egy sornyi eltérést, hogy következetessé-

génél fogva szándékosnak látszik, talán mert ez által minden versnem egyenlően háromszor szerepel. Ime mutatványul az utolsó szak, mely egyszersmind a hymnus tárgyát is legjobban jelzi:

Ó szerelmes | szíz Mária !	4, 4
Aggyad nekönk, | mit kérönk,	3, 3
Hogy lehessönk | menyországban	4, 4
Istenek mind | szentivel :	4, 3
És hozzád | az utra	4, 2
Tévelygő bű | nössököt	(4, 3)
Az kik hozzad | bíznak	4, 2
Szizeknek | virága	3, 3
Szent háromság|nak temploma.	(4, 4).

Az ütemek csoportosulásába ugyan téved egy-egy hiba, nagyobbára azonban ezen ütemképek érvényesülnek: a nyolcz tagu versekben 4, 4; hét tagu versekben 4, 3; a hat taguakban a fél alexandrin szokott változásai 3, 3 vagy 4, 2 vagy 2, 4. Rhythmicus lejtése ennélfogva még szabatosabb, mint az előbbi éneké.

V. Akrostichonok.

Az akrostichonok gyakoribb alkalmazásával leginkább XVI. századbeli költőinknél találkozunk, a kik nemcsak nevöket, de egész mondatokat foglaltak költeményeik versfőibe. Hogy nálunk az akrostichonok használata mikor és hogyan jött így divatba, bizton meg nem határozható. Középkori fordított hymnusaink eredeti szövegei közül csupán a *Miserorum pia adjutrix* versfői jeleznek egy nevet, a MARIA nevet, melyet azonban a fordító nem ad vissza a magyarban, vagy mert nem volt képes rá, vagy s ez a valóbbszínű eset, hogy nem vette észre, a mi arra enged következtetni, hogy ez mű szereztetése idejében az akrostichon még nem volt divatban a magyar verselőknél. Eredeti költői maradványaink közül is a középkorban csupán ötben találkozunk e jelenséggel, ezek közül egy a XV. század utolsó tizedéből, a többi pedig már a XVI. század elejéről való. Feltehető tehát, hogy ezen idő előtt a magyar versírók nem igen tudtak róla, s hogy a fenmaradt akrostichonos költemények szerzői hozták be először irodalmunkba.

Első ezek közül *Gergely diák,* ki 1490-ben írta *Siraloménekét*

Both János veszedelmén, melynek versfőiből ezen töredékes név olvasható ki:

GREGORI.

a miből világosan kitetszik, hogy maga a költemény is csak töredék s végéről két vagy tán három versszak is hiányzik. Azonkívül ugyanis, hogy a szerzők nevöket így a versfőkbe foglalták, szokásuk volt rendszerint még legalább egy versszakban külön nyilván is kimondani nevöket és a költemény szereztetésének évszámát, sőt még azt is hozzátették némelyek, hogy jó vagy rossz kedvökben, milyen honi viszonyok közt írták éneköket. Ilyen versszakot e siralomének végén nem találunk; de a mennyiben a költő tárgyát a látszat szerint már eléggé kimerítette, feltehető, hogy a hiányzó szakok afféle subjectivebb közlést tartalmaztak s igy már Gergely diáknál is megvoltak az akrostichonnal járó ilyen, a szerző nevét és körülményeit közelebbről megjelölő sajátságos adatok az énekbe szőve.

A *Vásárhelyi András* 1508-ban *Szűz Máriához* írt *ének*ének versfőiből e nevet olvashatjuk ki:

ANDREAS DE SASARHEL.

Ezenkívűl az utolsó előtti versszak még ilyen adatokkal szolgál:

«Ezt szerzették Pestnek városában
Ugyanottan szent Péter utczájában:
Születet után elmult időben
Ezerötszáz és nyolcz esztendőben.»

Nevét tehát az ének szerzője külön nem mondta meg, hanem csupán a versfőkben örökítette meg. Az akrostichon azonban így a mint ránk maradt, hibás, mert a *Sásárhel* nevet kétségkívül *Vásárhely*nek kell olvasnunk, jóllehet a tized versszak első sora

«Siradalmas nekönk mi életönk»

nem V, hanem S betüvel kezdődik. Szilády véleménye szerint «hozzávetésből legfeljebb *Fáradalmas*-t lehetne az eredetiben gyanítanunk, mivel a *Váradalmas* egy kevéssel merészebb combinatiónak látszik»; valószínűnek tartja e mellett, hogy «a Siradalmas szó ide, a nyolcz sorral alább ezen szóval kezdődő versszakból csúszott be egy még előbb készült másolatba, mely mindkét szövegünknek (a Peer és Thewrewk-codex szövegeinek) alapul szolgálhatott.»[1]) — Talán elfo-

[1]) Régi Magyar Költők Tára I. köt. 352. l.

gadható volna ezen versfőt illetőleg magának az ének szerzőjének felfogására és nyelvezetére alapított oly combinátióm, hogy ez a kétes szó sem *Fáradalmas*, sem *Váradalmas*, sem *Siradalmas*, hanem *Viadal*mas akar lenni. A szerző ugyanis, mint az a költemény egyéb soraiból s magából a tizedik stróphából is kitetszik, ugy fogja fel az életet, hogy az telve van a mi küzdelmünkkel a vétkezés ellen, mely küzdelemben, hogy bűnbe ne essünk, feltétlen szükségünk van Szűz Mária segedelmére. E felfogáshoz képest egyrészt csak is e küzdelem fogalmát jelző szó van helyén a kérdéses sorban, másrészt meg csak is ilyen, küzdelmet jelentő sorra következhetik helyes értelmi összefüggésben a versszak ezen két sora:

«Rettenetes nekünk nagy essetünk
Ha te nem lész mi nagy segedelmünk»

valamint hogy szintezen felfogást jelenti ezen, valamivel alább olvasható két sor:

«Rettenetes nekünk bajvívásunk
Ha te nem lész mi nagy táplálásunk.»

A mi meg a *Viadalmas* szó-alakot illeti, az «viadal», «viadalom»-ból épen ugy képeztetett, mint «diadal» «diadalom»-ból diadalmas, diadalmasság, «siradalom»-ból siradalmas, «féledelem»-ből féledelmes, s a mily képzésekre alapszókul szolgálhatnak «gyézedelem», «hiedelem», «teredelem», mely szóalakok a Vásárhelyi énekében mind előfordulnak s nyelvtani alakjokkal a viadalmas szó használatának lehetőségét megerősítik. A viadal szó jelentését illetőleg pedig egészen ilyen érteményben találjuk azt alkalmazva pl. a Pange, lingua, gloriosi hymnus első szakában:

«Dicsőséges viadalnak nyelvem
Inekeljed ű hadát!
És keresztfának ű győzésén
Mongy nemes diadalmat,
Miként világnak váltója
Meghalván győzött volna.»

E helyen is a viadal az ember küzdelmét jelenti a bűn ellen, melyen a keresztfa által jut diadalomra.

Apáti Ferencz feddő éneke versfőiből szintén zavartan így kerül ki a szerző neve:

FRANCÜSLS APATI.

Ebből Szilády azt következteti, hogy az énekből «a hatodik versszak elveszett s annak helyére az eredeti szerkezet kilenczedik strópháját jutott.»[1]) Azonban a hatodik szakbeli

«*Ü*gyedet ne visellyed egyházi papokkal»

verssor Ü betüjét illetőleg tán inkább tehető fel, hogy azt akár a codex irója, akár maga a költő *Igyedet*tel egyértékűnek tartva tán izlésének jobban tetsző hangzás kedveért használta épugy mint a «szüőnek» és «*tü*» alakokat. Azután ha az L S versfők jelentése «literatus», ezek között az Ü versfőre semmi szükség. De meg tartalmánál fogva is a hatodik versszak egyáltalán nem tehető kilenczedikül, hol a szomszéd szakokkal semmiféle összefüggésben sem volna; míg ellenben a pápoknak világius hajlama és álnok, hizelgő modora — mit e szak tárgyal — itt a más rendű emberek hivalkodásai és a leányok könnyelmű mulatozásai között, — melyeket a szomszédos (ötödik és hetedik) versszakok tárgyalnak, — inkább említhető, jóllehet ezt legjobban még a költemény azon részében volna helyén elmondani, hol már egészen a papok hibáira tér át, tehát a tizenegyedik strópha előtt, melyben régi erkölcsükről s erkölcsösségüknek megfelelő öltözékükről szól. — A nyolczadik strópha első sorának

«*L*epkék házatoktól messze ne lépjetek»

Lepkék szavát illetőleg Volf György olvasásánál[2]) a *Csepkék* kezdet, a mely szónak valami csapodárféle jelentést volnék hajlandó tulajdonitani, annyiban volna helyén, hogy egy reá következő U kezdetü szakkal, a milyen az L S versfős stróphák tartalmának áthidalására szükséges is volna s a milyennek elveszése az előadásban e helyt tapasztalható nagy ugrásnál fogva nagyon is feltehető, a *Franciscus* név teljességét eredményezné a versfőkben. Sziládynak már említett feltevését, hogy ide az Ügyedet stb. kezdetü szak illik, tehát csak annyiban vonhatjuk kétségbe, mert tartalmánál fogva nem illik ide; versfőjével ellenben betü szerint beválnék, a mikor persze ismét a hatodik helyen támadna hiány. A versfőkből olvasható FRANCÜS név csonkasága mellett e fölte-

[1]) Régi Magyar Költők Tára, I. köt. 374. l.
[2]) Nyelvemléktár, II. köt. 103. l.

vésem nagyon megingatja az L S fők literatus jelentését, a mi azonkivül, hogy így a kereszt- és vezetéknév közé szurottan szokatlan is, mindenesetre kevésbbé szükséges jelző mint a név teljessége.

A mondottakat összefoglalva tehát nekem inkább az a véleményem: hogy a Lepkék szó csapodár jelentéssel *Csepkék*nek olvasandó; hogy a «Sámsonnak alejtá az pór önnönmagát» kezdetű szak előtt egy oly *U* versfős strópha, mely tartalmával a szomszéd szakokat áthidalná, hiányzik; hogy ez a hiányzó szak az Ügyedet stb. kezdetű hatodik strópha nem lehet, egyrészt mert tartalmánál fogva ide nem válik be, másrészt mert kellő helyéről eltávolítva utána megint csak ür támadna; végre, hogy ezekhez képest az LS = literatus jelentésü versfők tarthatlanok, s helyettök CUS versfők lehettek eredetileg a teljesebb szövegben alkalmazva a szerző nevének teljességével. Hogy az énekek szóban forgó helyén hiány van, kitünik a költemény szerkezetéből is, mely a jelzett kisebb, de menthető hiányon kivül egyebütt elég jó, kellőleg egy csoportban tárgyalván az összetartozókat, így tehát csakis a nyolczadik és tizedik szak között mutat nagyobb ugrást a tárgyalásban. Főbecsét ezen verses emlékünknek mindenesetre tartalma és szelleme képezi. Szilárd erkölcsi alapról és maró gunynyal ostorozza kora embereinek jellemhibáit: a hazug hizelgést, a csillogó hivalkodást, a nők mulatságvágyát és csapodárságát, a pór elbizakodását és aláváló gyávaságát, a papok világias hajlamait és pénzvágyát, ravaszságát és fényüzését.

A *Beriszló Péter Cantiójában* az akrostichonok legtöbb sajátságát együtt találjuk. A szerző ugyanis azon kivül, hogy neve betüit a versfőkbe foglalja, az utolsó szakban még külön is elmondja, hogy

«Ez éneket ezerötszáz tizenöt esztendőben
Szabatkay Mihály szerzé egy nagy jó kedvében
Egy Szent Gyergynek innepének nemes kezdetében.»

De egészen hiány nélkül ezen verses emlékünk sem maradt ránk. Azonkivül ugyanis, hogy a versfőiből kiolvasható

MIKHAEL DE SABATK KE

nem tünteti fel a költemény szerzőjének teljes nevét, a közbeszúrt rabének is határozott befejezés nélkül maradt, ugy hogy nem

különödik el élesen a költőnek saját szavú strópháitól, a mi ellentétben van azon körülménynyel, hogy a közbe szőtt ének külön be van vezetve ezen sorral:

«Az szót mondja szandsák-vajda az ő fogságában:»

Ha a rab dalának lyricus jellemét és subjectiv előadásmódját nézzük, a dal végét a költemény tizenkettedik szakára kell tennünk, mert a 13—15-dik szakok egészen objective beszélik el a magyarok hadi élete szokásait, a törökök gyávaságát és gyászos veszteségeit, melyek miatt

«Siralmas mast Terekországban az ő énekek.»

De hogy még ezt is a rab mondja-e el, vagy már a szerző, nem állapítható meg ugyan teljes biztossággal, mindazonáltal valószínűnek látszik, hogy a szerző a rabbal nemcsak búját-baját akarta elpanaszoltatni, hanem a püspök embereinek harczi életéből oly mozzanatokat is elmondatni, melyek a vitéz egyházfő szigorú erkölcsét magasztalják. Azért mondja fentebb kétszer is, hogy sok rablásért

«. . . . . fogván tart most engemet a haragos papbán»,

mig ellenben a papbán embereit ezzel vádolni nem lehet, mert

«Ahol vínak ő huszári, ott vigan osztoznak
Ő szolgái az marhäért csak meg sem bántatnak» stb.

Az akrostichonbeli hiba, mely a tizenötödik versszak után egy A versfős strópha hiányát jelzi szintén támogatja e feltevés valószínűségét, a mennyiben egy oly szak, mely a szerző előadása módjának megfelelve a rab dalát befejezné a tizenkettedik szakra következve az akrostichonban zavart okozna, míg ellenben a tizenötödik után hiányt pótolna.

Az idéztem utolsó versszakbeli évszámnak hibás voltát Szilády történeti alapon mutatja ki. Szerinte ugyanis Beriszló Péter csak 1520-ban május 21-kén esett el s így Szabatkay ezt a Cantióját 1515-ben nem irhatta, hanem valószínűleg 1525-ben.

Geszthy László a maga, sajnos, nagyon is töredékes énekét szintén 1525-ben írta. A maradvány versfőiből a szerző nevének csak végső betüi s ezen kivül még két hozzá nem tartozó betü kerülnek ki:

ESTI PG.

Ha a megmaradt strophák tartalmát tekintjük, ebben is megerősítve látjuk Szilády azon feltevését, hogy a költemény elejéről mintegy tíz oly szak hiányzik, melynek versfőiből a teljes névhez szükséges

LADISLAUS G. —

jönne ki. A mennyire ugyanis a hat szaknyi töredékből kitünik, a szerző a kor hibái ellen szólal fel, nem oly gúnynyal, nem is oly erős hangon mint Apáti, de szelíd komolysággal utalva Mátyás békés dicső országlására, melynek egyetértő szellemét, ha az urak megtartanák, a «kereszténységnek jó vérti» lennének, nem háborogva isten ellen, de a dézmát igazán kiszolgáltatva, ezzel neki áldoznának. Ama jó egyetértés emlékének hatása alatt a korabeli egyenetlenséggel szemben imázik is, hogy

«Isten, szűz Mária háborútól védjen»

komor sejtelmével a bekövetkező gyásznak. Némikép satiricus modorban említi fel erre az utolsó előtti szakban Pesti Beke Ferenczet mint oly embert, ki az idegen segédhadakban bízván

«Török császárt tör hizelkedésében
Minden énekével vettett beszédében»

mely homályos értelmű két sor tán nagyszájúságot és könnyelmű elbizakodottságot — a szigorú viszonyok közt vészthordó jelenségeket — akar jelezni.

Az itt felhozottak még koránt sem merítik ki a kor hibáit, melyek a csakhamar bekövetkezett, gyászos emlékü mohácsi veszedelmet előidézték. És a honfiui aggodalom bizonyosan el is mondatta költőnkkel valamennyit épen azon szakaszokban, melyeknek elveszését e dicsőségben fukar korból méltán fájlalhatjuk. Az ország szigorú, mostoha helyzetét az utolsó szakban, énekének szereztetési évével és a maga nevével együtt jelzi is a költő az utolsó versszakban:

«Geszthy László diák szerzé ez éneket,
Magyarország vala nagy fő szjükségében,
Az végek valának mind elveszendőben
Ezer öttszáz huszonöt esztendében». . . . .

De a jobbak óvó intelmei hatástalan hangzottak el az erkölcsi alapjukat vesztett nemzetfők felett. A szörnyü vihar kitört, Mohács mezőin eltiprotta a nemzet virágát. A pártos harczok sem jólétet, sem dicsőséget teremteni nem tudtak; a fegyverek zaja közepett a költészet múzsája a czellákba zárkózott s csak nagy későre zendült meg ujra, nyilván Tinódi hegedőjén a harczi baj és harczi dicsőség s Balassa lantján a világ ezer baját enyhítő hit és szerelem.

KRAJCSOVICS SOMA.

ANAKREONI DALOK.

14. Küzdés Erossal.

Fogok fogok szeretni!
Eros szeretni unszolt,
De én bolond eszemmel
Nem engedék szavának.
Tüstént előragadja
Ijját s arany tegezzét
S engem tusára szólít.
Én is magamra vértet
Ölték miként Achilles,
S dárdát paizst ragadva
Megütközém Erossal.
Rám lőtt; de félre szöktem.
Kifogyva már a nyilból
Bosszankodott s lövőszer
Gyanánt magát röpíti.
Bemélyedett szivembe
És teljesen legyőzött.
Paizst hiába tartok.
Mit órködöm kivülről?
A küzdelem belül van.

Ford. P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophocles tropusaival. Míveltségtörténeti és költészeti szempontból. Adalék a költészet összehasonlító tropikájához. Írta dr. *Pecz Vilmos.* Budapest. M. Tud. Akadémia. 99 l. Ára 60 kr.

Dr. Pecztől már több izben jelentek meg a görög tragikusok tropikájára vonatkozó értekezések. A «Zeitschrift für österreichische Gymnasien» 1877-iki folyamának 10-ik füzete hozott tőle egy «Systematische Darstellung der Proportionstropen bei Sophokles» czímű czikket, mely bővítve és a szerzőnek Aeschylusra vonatkozó észrevételeivel megtoldva a «Nyelvtudományi Közlemények» XIV-ik kötetében és innen külön lenyomatban jelent meg[1]), míg az ezen értekezésben nyert eredmények népszerűsített alakban az Egyet. Phil. Közlönyben láttak napvilágot. Legújabb értekezésében Pecz Euripidesre vonatkozó kutatásait teszi közzé. A bevezetésben (p. 3—9) igen helyesen kifejti, hogy a mód, mely szerint régenten a tropusokat tárgyalták, legyen az akár rhetorikai, akár grammatikai és lexicographiai, igen jelentéktelen eredményeket képes csak felmutatni, és hogy a legújabb irány, mely a tropusok anyagát vizsgálja, nincsen még kellőleg mívelve. Coenen, Rappold, Dahlgren, Lueck és Schwartz elmulasztották ugyanis kimutatni, minő összefüggésben állanak egymással kor, költő, tropus; minő fényt vet a tropus korra és költőre. Ezt akarja Pecz feltüntetni egyelőre a görögök legelső tragikusainál, azután az ókor és újkor többi classicus költőinél.

Az értekezés második főrészében (p. 10—82), melyet nem philologus kétségkívül nagyon unalmasnak és fölöslegesnek fog tartani, melynek azonban az értekezés harmadik részének felülvizsgálásánál nagy hasznát vettük, kategoriák szerint összeállítja Euripides valamennyi synecdocháit, metonymiáit és aránytropusait (=metaphora, allegoria, hasonlat), melyekből azután értekezése harmadik részében (p. 83—95) vonja le az eredményeket. Az összeállítás maga nagyon kimerítőnek és lelkiismeretesnek mondható és aránylag csak kevés kifogásra ad alkalmat. — Általában szerettük volna, ha a szerző az egyes tropusokat röviden jellemző felirásokat szerencsésebben választotta volna meg. Én legalább kénytelen vagyok izléstelennek tartani az ilyen állítást, hogy ταύρειος ποὺς-ban «a láb az áldozati bika helyett», Ζηνὸς ὄμμα-ban «a szem Zeus helyett», ἐξ ὀπαδῶν χειρὸς-ban «a kéz a rabszolga»

[1]) «Rendszeres tárgyalása Aeschylus és Sophocles tropusainak különös tekintettel az aránytropusokra. Budapest, 1877.»

helyett, κεραυνιοὺς βολάς-ban «a dobás Zeus villáma» helyett áll; míg nem ütköztem volna meg azon, ha azt olvastam volna, hogy Euripides az áldozati bika lábát említi az áldozati bika helyett, mikor épen a járásra akarja a fősúlyt fektetni, vagy a szolga kezét a szolga helyett, mikor erőszakról van szó, stb. Megvallom, külsőségnek látszik az egész, de ha már a szerző súlyt fektet arra, hogy az általa összeállított kategoriák «valóságos bokrétái a költészetnek», nem kellett volna azon épen nem kellemes érzést, melyet az általa izekre tépett «virágok» az olvasóra gyakorolnak, még nem kimerítő és izléstelen megjelölések által fokozni. — A szerző kisebb tévedései között leggyakrabban az fordúl elő, hogy bizonyos tropusokat hamis kategoriákba állít. P. 12 εἰσορῶ Ὀρέστην .. ἐπτοημένῳ ποδί-t synecdochének mondja («a láb az ember helyett»), p. 18 az egészen hasonló οἵδε (οἱ ξένοι) . . . βαίνουσι λαιψηρῷ ποδί-t metonymiának («a láb a lépés helyett»). — P. 14 a már említett ταύρειος δὲ πούς-féle synecdochét a vallás kategoriájába helyezte, — helytelenül; vagy ha helyesen, akkor πέλας γὰρ Τειρεσιά, φίλοισι σοῖς ἐξώρμισαι σὸν πόδα is oda való, pedig most az ember kategoriájában áll. — P. 17 azon példákat, melyekben σῶμα az ember helyett áll, metonymiáknak mondja, míg azokat, melyekben δέμας áll az ember helyett, a synecdochékhez számítja; minthogy pedig az ember testből és lélekből áll, a synecdochében pedig pars pro toto szerepel, az előbbi példákat is a synecdochékhez kellett volna sorolnia. — P. 19 egy példát hoz fel azon esetre, hogy «a vér a rokoni gyilkosság helyett» áll: πρὸς Ἐρινύσι θ'αἷμα σύγγονον ἕξει; nemde ide tartozik a megelőző czikkből («a vér a gyilkosság helyett») eme példa is: Τυδεὺς μὲν αἷμα συγγενὲς φεύγων χθονός; és ha már a rokoni gyilkosságot külön czikkbe foglalta a szerző, a αἷμά τε παιδοφόνον kifejezés számára is felállíthatta volna «a vér a gyermekgyilkosság»-féle czikket. — P. 21, §. 56 «a házassági rokonság a nő helyett: σιγώμενον τὸ κῆδος εἶχεν ἐν δόμοις», u. o. §. 59 «a rokonság a feleség helyett: οὐχ ὧδε κῆδος σὸν διώσεται πόσις». Minthogy mindkét esetben a feleségről van szó és κῆδος mindkét esetben házassági rokonságot jelent, e két czikket egybe kell vonni. — P. 22 ezen példa Κρέων ἀδελφὸς τἀμὰ κηρύσσει λέγη, ὅστις σοφῆς αἴνιγμα παρθένου μάθοι, τούτῳ ξυνάψειν λέκτρα külön czikket képez: «az ágy a nő keze helyett»; de nem állhatna-e ezen példa a 60-ik §-ban («az ágy a nő helyett»), ép úgy mint: Πυλάδῃ δ'ἀδελφῆς λέκτρον, ᾧ ποτ' ᾔνεσας, δός? — P. 22 μακαρία δ'ἐγὼ βασιλικοῖς λέκτροις κατ' Ἄργος ἁ γαμουμένα, mely most «az ágy a férfi helyett» feliratú czikkben van, p. 22, §. 72-be való («az ágy a férj helyett»). — P. 22, §. 67 («az ágy a szerelem helyett»): ὥσπερ σὺ τἀμὰ λέκτρ' ἔσωζες ἀσφαλῶς p. 25, §. 75-be való («az ágy az erkölcsi tisztaság helyett: ὡς σώσαιμι Μενέλεῳ λέχος», «ἵν' ἀνδρὶ τἀμὰ διασώσῃ λέχος»). — Azon példákról is, melyek «az ágy a szerelem helyett» (§. 67) és «az ágy a szerelmi viszony he-

fáklyákra vonatkozik, hajlandók vagyunk a λαμπαδοῦχος ἀμέρα-t is a «ház»-nak átengedni. — Sokkal inkább megilleti a hely a versenyjátékok köréből vett tropusok közt az οὔτοι ῥᾳδίως γε συμβαλὼν ἔχθραν τις αὐτῇ καλλίνικον ᾄσεται (aránytropust, melyet most az ének kategoriájában találunk. Terpandros καλλίνικος-a ugyanis, melyet mindjárt a nagy nemzeti ünnepélyeken zengettek a győztes tiszteletére, ismeretes agonistikus tünemény; — ellenben τύμβον στεφανοῦν és τὸν καλλίπαιδα στέφανον (a három gyermek) aligha jogosan áll a «versenyjátékok» kategoriájában. — P. 46 sqq. a háború kategoriájában ott találjuk «az élesítést», «a lövéget», «az íj kifeszítését», mi nem épen okvetetlenűl odavaló; «a málha fölrakásá»-nak czíme alatt egyetlen egy példát olvasunk (ἀνεσκευάσμεθα), melyet a szerző maga helyesen, de a czímmel ellenkezően «elvesztéssel» fordít, valamint az *ostrom* kategoriájában a προσεδρία szót (mellette ülés, ápolás, ritkán: ostrom) *ápolással* adja vissza. — P. 49 az ezüstpénz nyomását a helyett, hogy a kereskedés kategoriájában, az állami élet köréből vett tropusok közt hozza fel, a πάρεδρος és ἐπιστάτης szóknak eredeti «mellettülő» *(társ)* és »elöljáró» *(úr)* értelemben való használatát pedig úgy akarja az állami élet kategoriájával megegyeztetni, hogy a két szónak aránylag ritka és későbbi használatát («a biró társa» és «a prytanisok elnöke») mondja eredetinek. — P. 56, 57 a ζεύγνυμι és a σύζυγος (feleség) szónak *jungo* és *coniunx* értelmében való használatát a baromtenyésztés köréből vett aránytropusok között hozza fel, pedig *jungo* és *coniunx* világosan mutatja, hogy ζεύγνυμι eredeti jelentése *egyesíteni*, nem pedig *igába fogni*, minek következtében a szerző által felhozott legtöbb példában nem is lehet szó tropusról. Miért áll az ἄζυγες (hajadon)-re és ζυγείς-re (kényszerítve) szóló példák egy része «az igázás», másik része »az iga» czikkben, szintén nehéz belátni. — P. 58 számos példát, melyekben ξυνάορος (feleség) fordúl elő, az «egy pár igásmarha» feliratú czikkben hoz fel a szerző, ki itt úgy látszik a συνωρίς szóra gondolt, de hibásan, mert a ξυνάορος szónak, mely főnévvé vált melléknév, legkisebb köze sincs «az igásmarhához». — P. 60 φυτεύσας-t és φιτύσας-t «az ültető»-nek veszi, de p. 59 ugyanazon szókat ugyanazon értelemben «az ültetés» czímű czikkbe sorozza. — Szerettük volna még, ha a szerző megkisérlette volna feltüntetni, Euripides milyen képes kifejezései fordúlnak elő prózairóknál is. Így pl. πολλῇ χερὶ és «a kéz a csapat és a hadi erő helyett» (p. 34) ὁ σπείρας «a nemző», σπέρμα «a sarjadék», ὀμφαλός «valaminek közepe», στόμα «a forrás szája» (p. 38) helyett prózairóknál is gyakori; a szerző pedig maga mondja egy helyen («Rendszeres tárgyalása Aeschylus és Sophocles tropusainak» p. 6, 7), hogy a prózában, tehát igen valószinűleg a közbeszédben is előforduló tropusok nem tekinthetők azoknak. — Kisebb tévedésekre, hogy pl. ἀγκάλη-t (kar) has-nak, κρήδεμνον-t (főkötő) fátyol-nak fordítja a szerző,

:ol
ha
ıró
re
nı
s l
ıd
az
ye
ısz
b
a
gö
y
, ı
on
bi
esı
in
e
e
an
ás
ag
ol.
es
nı
ylı
..-l
19
ı t
zo
é
Pe
se
ıil
ı d
gs
z
el
orc
ıt,
ssz

synecdochéivel, és bonczolja metonymiáival az embert». Ez igen szépen hangzik, részben helyes is, de abban a hibában szenved, hogy az egyes tropusok mechanikus összeszámításából van levonva tekintet nélkül a tropusok anyagára. Véleményem szerint nem azt kell nézni, hány synecdoche stb. van a költőnél, hanem azt, hogy hányfélét fejez ki; ha pl. azt találnám, hogy X. mondott vért a gyilkosság helyett, Y nem, és több hasonló megfigyelést tehetnék, akkor mondhatnám, hogy X-nél nagyobb a reflexió mint Y-nál; ha ellenben azt találnám, hogy mindkét költő mondott vért a gyilkosság helyett stb., csakhogy X. aránylag gyakrabban, akkor csak azt következtetném, hogy X. ceteris paribus jobban szerette beszédét a «költészet virágaival» feldiszíteni mint Y; a reflexió nagyságára ebből nem következtethetnék; hiszen szembeötlő, hogy a tropusok nem csekély részét ép oly mechanikusan használják a tragikusok, mint akár Homeros a τὸν δ'ἀπαμειβόμενς és hasonló kifejezéseket. Ha már most ezen szempontból nézzük triasunknak az emberre vonatkozó tropusait, azt találjuk, hogy Aeschylus tízféle synecdochét, 46-féle metonymiát, 79-féle aránytropust, Sophocles 12-féle synecdochét, 36-féle metonymiát, 30-féle aránytropust, Euripides 16-féle synecdochét, 114-féle metonymiát és 40-féle aránytropust használ, azaz a synecdochét és metonymiát a reflexió alkotásának tekintve bátran azt lehetne következtetni, hogy Aeschylus, kinél aránylag több az ilyen synecdoche és metonymia mint akár Euripidesnél, «a marathoni hős, a hazája szabadságáért lelkesülten harczoló költő» ugyan egyrészt «phantasiájának virágaival ékesíti föl harczosát», de másrészt «hazáját majd a hatalom legmagasabb fokán, majd a megsemmisülés örvényének közelében látván» és az öldöklő harczban az ember gyengeségét, szenvedélyeit és vágyait legborzasztóbb alakjában tapasztalván «synecdochéival szaggatja és metonymiáival bonczolja az embert».
2) P. 84 Euripidest illetőleg azt mondja a szerző: «hogy a nő elvetemültsége, miről saját szomorú tapasztalatai alapján győződött meg, csakugyan mélyen sértette nemes jellemét és rendkívül epéssé tette a nő irányában kedélyét, annak mélyebben fekvő psychologiai bizonyítékáúl szolgálhat a számos (huszonnégy-féle [?]) metonymia, melyben ő az «ágyat» a nemi életre vonatkozó legkülönbözőbb és legmerészebb fordulatokban használja». Bátran hasonlót mondhatott volna Pecz Sophoclesről is, kinél az «ágy» a kedves, a menyasszony, a házasodás, a házasság és a feleség helyett áll. Ezeknél az Euripides metonymiái sem merészebbek; hogy számosabbak, annak okát másutt kell keresnünk: tudjuk, mennyivel nagyobb szerepet játszik a nő Euripidesnél mint elődjeinél.

3) Azt, hogy Aeschylusnál 27 tropust találunk a vallás köréből, Sophoclesnél egyet, Euripidesnél megint többet, avval magyarázza Pecz, hogy Aeschylus, kinek apja az eleusisi mysteriumok

papja volt, bizonyára több vallásos érzelemmel birt, mint a rhethorika és philosophia emlőin Pericles fölvilágosodott és szabadelvű korában felnevekedő Sophocles. E szerint azonban azt is következtethetnők, hogy Sophoclesben egyáltalában nem volt vallásos érzés, Euripidestől pedig, ki még Sophoclesnél is többet foglalkozott rhetorikával és philosophiával, azt várhatnók, hogy egyáltalában nem vett tropusokat a vallás és mythologia köréből. Csakhogy épen az ellenkezőt tapasztaljuk. Pecz tehát hivatkozik arra, hogy Euripides (Sophoclesről hallgat) minden skepticismusa és pessimismusa daczára nem volt atheista; aztán így folytatja: «midőn erre a saját maga által sem eléggé ismert, de mégis hitt istenségére gondol, használja a vallás és mythologiából vett aránytropusait, fölékesíti kevés, de gondosan őrzött virágaival gondolatait: hitének ezek a világosabb, szebb perczei. De ha kedélye elborúl, ha kételkedés dúlja szívét, akkor pessimisticus hangulattal mond ‚áldozatot' és ‚átkot' ‚oltár' helyett, ‚leölést' ‚áldozati juh' helyett, ‚vért' ‚föláldozás' helyett, ‚az elesettnek vérét' az ‚italáldozat' helyett, szóval: a synecdoche és metonymia fegyvereivel támadja meg a köznapi vallást». De ugyan a költészet milyen virágaiból következtet Pecz Euripides hitének világosabb, szebb perczeire? Abból, hogy jóslatot mond parancs helyett, Aegisthust föláldozott bikával hasonlítja össze, σπένδομαι-t, mint prózaírók is gyakran, a kiengesztelődés értelmében, ἀκροθινιάζομαι-t (valaminek javát az isteneknek föláldozni) a kiválasztás értelmében veszi s több efféle. A mi pedig a köznapi vallás ellen intézett támadásait illeti, a μήλειος φόνος-nak Aeschylusnál ταύρειος φόνος szépen megfelel; ‚áldozat' ‚oltár' helyett, ‚átok' ‚oltár' helyett (mely passust különben is félreértette Pecz), ‚vért' ‚föláldozás' helyett csak az Iphigenia Aulicá-ban, még pedig emberáldozatokról használ a költő; — végre az utolsó példa, melyben ‚vér' ‚italáldozat' helyett áll, nem fogja meglepni az olvasót, ha megtudja, hogy azt a költő mondatja Kassandrával a Trója elleni harczban elesett görögökről. Hol van tehát csak nyoma is a köznapi vallás ellen intézett támadásoknak, és mi maradt meg Pecznek szépen hangzó állításaiból?

4) «Aeschylusnál korszakához és jelleméhez képest a versenyjátékok, a háború és az állami élet is jóval nagyobb szerepet játszanak mint Sophoclesnél, s nagyon helyesen mondja Curtius Ernő, hogy Sophocles ép oly kevéssé idegenkedett a nyilvános élettől, mint Aeschylus, hanem ő egészen költő volt, s nem volt hajlandó állami teendőkkel és pártoskodásokkal zavarni szellemének nyugalmát. Euripidesnél szintén kevés az ide vonatkozó aránytropus, de előtérbe lép a synecdoche és metonymia, a mi azt bizonyítja, hogy Euripides, mint elmélkedő költő, gondolkodott ugyan háborúról és állami ügyekről (a mint hogy az különösen Supplices, Heraclidæ, Helena és Orestes czímű darabjainak ten-

dentiájából is kitünik), de nem érzett rokonszenvet irántuk». Így Pecz. Tény az, hogy a versenyjátékok köréből synecdoche egy van Sophoclesnél; aránytropus 10 Aeschylusnál, 2 Soph.-nél, 27 Euripidesnél; — a háború köréből synecdoche 5 van Euripidesnél; metonymia 26 Aesch.-nál, 16 Soph.-nél, 125 Eur.-nél; aránytropus 44 Aesch.-nál, 17 Soph.-nél, 48 Eur.-nél; az állami élet köréből synecdoche 1 Aesch.-nál, 2 Eur.-nél; metonymia 7 Aesch.-nál, 2 Soph.-nél, 13 Eur.-nél; aránytropus 20 Aeschylusnál, 5 Sophoclesnél, 10 Euripidesnél. Előrebocsátván, hogy a tropusok tanusága szerint Sophocles a világon semmi iránt sem birt kiváló rokonszenvvel, hogy úgy reflexiója mint phantasiája kisebb nemcsak az Aeschylusénál, hanem az Euripidesénél is (erről majd később), az imént közölt összeállításból kitünnék Pecz elvei szerint, hogy Euripides kiválóan harczias szellemmel birt s a tettek embere volt. Míg az állami élet belső berendezése iránt alig birt több érdekkel mint az apathikus Sophocles, addig már a harczias szellem ébresztőit, a versenyjátékokat, ép oly mértékben «diszíti phantasiájának virágaival» mint Aeschylus, a háborút illetőleg pedig nincsen az «emberen» kívül tárgy, melyet annyira bonczolgatott volna metaphoráival. És ha még hozzáteszszük, hogy néhány darabjának határozott harczias tendentiája van, és azonkívül a háborúra vonatkozó aránytropusai feltünően számosak, meg fog bennünket lepni azon hatalmas harczias szellem, melylyel a peloponnesusi háború a legbékésebbeknek ismert szobatudósokat is eltöltötte. — Külömben a ki ráér, még szebb és a mieinkkel talán homlokegyenest ellenkező következtetéseket is vonhat ugyanazon tropusokból ugyanazon elvek megfigyelése mellett!

5) «Érdekesek Aeschylusnak az orvostudományból vett meglehetős számmal előforduló aránytropusai. Oly föltünően hatásosak és élesek azok, hogy a marathoni, artemisiumi, salamisi és platææi heves harczok egy költői fogékony kedélyre való rendkívül mély benyomásainak kifolyásai. Bizonyosan látta a költő a derék görög harczosokat egymásra dőlni iszonyú fájdalmak között s tán szemtanuja is volt ama megható marathoni episodnak, mikor testvére Cynægirus, ki egy menekülő perzsa hajót lelkesültségében kezével vélt visszatarthatni a parton, az ellenség fegyvereitől összevagdalva bukott a tengerbe». Hogy ez mind megtörténhetett, nem merem tagadni, de hogy ez Aeschylus aránytropusaiból kitünik, azt már kétségbe vonom. Az orvosság köréből vett húsz aránytropusa közül 19 mindenféle belső bajról (szembetegségről stb.) szól és csak egyben van a balzsamos tépés (charpie) mentőszer értelmében használva! — Azt sem birom elhinni, hogy Euripides nem gondolt oly önérzettel Athenæ tengeri hatalmára, mint Aesch. és Soph., és hogy nem is szerette úgy a természetet. Pecz ezt abból következteti, hogy Euripidesnek a hajózásból vett képei inkább [mit jelent ez?] Aeschylus képeinek utánzásai — (de ezek p. 91

ke
tet
al
cl
ál
l
nt
mi
es
nd
n
A
b
o
pe
el
og
l -
lj
ál
ré
ő
ka
lí
yé
er
n
z
op
ne
nt
fe
zt
és
b
r.
j
d

ész
sze

en
as

tropusai, kinél a «polychromia» is legélénkebb, míg Sophocles mindkét tekintetben legkisebbnek bizonyúl; hogy a «dialogus fegyverei, a synecdoche és metonymia» nem oly számosak ugyan, de élesebbek Aeschylusnál mint Sophoclesnél, és a mellett hogy legszámosabbak, a legélesebbek is Euripidesnél; hogy a tragikusok tropusaiban nagyban visszatükröződik a nagy attikai korszak, s több efféle megjegyzés, melyeknél Pecz élénk megfigyelő tehetsége nem hagyta magát túlzásokhoz ragadtatni. Egészben azonban mégis csak azt tapasztaljuk, hogy tévedett Pecz, mikor azt hitte, hogy «a helyesen csoportosított tropusok érdekes, sőt néha meglepő fényt vetnek nemcsak az illető korszakra, melyben a költő élt, hanem még sokkal nagyobb mértékben magára a költőre is, az ő jellemére, phantasiájára, költői temperamentumára és művészetére, sőt annak egyes műveire is». Ezen első kisérlet legalább azt gyaníttatja, hogy a «költészet összehasonlító tropikája» sokkal több nagyot mondó és szellemesnek látszó, de alaptalan következtetést, mint eddigi ismereteinket ritkán gyarapító, többnyire csak megerősítő megfigyeléseket hozhat.

Dr. Ábel Jenő.

Anthol. Pal. XI. 307.

Néked Eros a fiad, s Aphrodité a feleséged.
Nem csoda, Hephaestos, nem csoda, hogyha biczegsz.

Ford. P. T. E.

Theognis.

Legszebb a becsület, s a legbecsesebb az egészség,
S a legkellemesebb birnod a mit te szeretsz.

Ford. P. T. E.

---

kozunk, mint Euripides Ionjában, mely darabra Pecz mint e tekintetben leginkább jellemzőre hivatkozik.

maradt és csak fényképmásolatát kapták a németek 1874-ben.

Ne véljük azonban, hogy ez a kézirat a nyomtatott kiadások eredetije. A feljebb czímzett töredékről — hogy, hogy nem jutott hozzája, senkinek sem árulta el soha — egy másolatot készített Henr. Stephanus, mely ma is megvan a leidai könyvtárban s ebből nyomatott ki az editio princeps ily czím alatt:

Ἀνακρέοντος Τηΐου μέλη. Anacreontis Teii odæ. Ab Henrico Stephano luce et latinitate nunc primum donatæ. Lutetiæ. Ap. Henricum Stephanum M.D.LIIII.

Ez után készült az azótai kiadások legnagyobb része. Nem is járult más adalék hozzá, hanem egyfelől a vaticani — most már párisi — codexből az említett 16 lapot híven másolva rézmetszetben kiadta *Jos. Spalletti* Rómában 1781-ben, — másfelől még a classicus autorok idézeteiből az Anacreon-féle töredékeket összegyüjtötték és a H. Stephanus kiadványában foglalt 55 darabot 63-ra szaporították.

Látnivaló, hogy a szövegkritika alapja nagyon is szűk, de annál tágabb űr nyílik a működésre, a kiadók véleményei, emendatiói, coniecturái, philologiai és æstheticai itéletei megválogatásában. És épen ezt a működést hajtja végre Michelangeli kitünőleg jeles modorban. Kiadványa az ide tartozó adatoknak teljes gyüjteménye s a mód, a hogy ő azokat a szöveg megállítására felhasználja, nézetem szerint a legnagyobb dicséretet érdemli. Eljárása ez:

Elsőben is a figyelmet érdemlő kiadványok teljes névsorát adja, u. m. röviden: *Stephanus* (1554), *Moreli* és R. *Stephanus* (1556), a Cantabrigiensis (1684), *Longepierre* (franczia fordítással; 1692), *Tan. Faber* (lat. és olasz fordítással; 1700), Mad. *Dacier* (fr. ford.; 1716), *Pauw* (1732), *Barnes* (lat. és olasz ford.; 1736), *Trapp* (angol, lat. fordítással; 1742), *Lami* (gr. lat. 1742. Már 1791. oly ritka volt, hogy ismételték Perugiában, igen híven, mert még a nyomdahibákat is megtartották benne), a glasgow-i kiadvány (Foulis; 1757), *Degen* (1781), *Spalletti* (1781. Feljebb már említettem), *Holst* (1782), a Bodoni-féle kiadv. (1784—5), *Brieger* (1787), *Born* (1789), Bodoni féle kis kiadv. (1791), *Baxter-Fischer* (1793), Bodoni-féle 3-dik (1793), *Reenen* (1807), *Brunck* (1786, mint külön kiadvány. Második kiadása Páris. 1810), *Moebius* (1810), *Schaefer* (1811. Tauchnitz), *Boissonade* (1823. A «Poëtarum græcorum sylloge» első kötete), *Mehlhorn* (1825), *Bergk* (1834), *Weise* (1844. Tauchnitz), *Bergk* (1854. «Anthol. lyrica continens Theognidem, Babrium, Anacreontea» etc.), *Bergk* (1867. Teubner. «Poëtæ lyrici gr.» Pars III. Poëtas melicos cont.), *Bergk* (1868. Az 1854-belinek 2-dik kiadása), *Rose* (1868. és 1876. A codex palat. 3-dik kiadása).

Érdemiesen következőleg osztályozza M. a kiadókat. «A különböző editiók közül némelyek kritikai nagyértéküek, u. m. a H. Stephanusé, Faberé, Pauwé, Bruncké, Fischeré, Boissonadeé, Mehlhorné, Bergké, Roseé; mások csekélyebb értéküek ugyan, de mégis becsesek, mint pl. a Barnesé, Baxteré és Weiseé; egészen vagy csaknem csupa reproductiói valamelyik főkiadványnak, de ezekből is idéztem egyetmást sat.»

«A szöveg megállapításában a legnagyobb tisztelettel követtem a codex palatinus olvasatait és csak ott tértem el tőlök, a hol szembeszökőleg hibásoknak mutatkoztak. Az ily helyeken szorgalmasan megvizsgáltam a kritikusok minden javítását és hozzávetését, a mennyiről csak tudomást szerezhettem magamnak, azt választván, a mi a leghelyesebbnek látszott nekem, nem annyira æstheticai indokokból, hanem mivel legközelebb jár a codex iratához. Saját javításokat is kisértettem, de kevés ízben, a midőn t. i. nem birtam megnyugodni a mások művén.

«A legnagyobb figyelemmel tanulmányoztam továbbá a metricát, melytől sok világot csalhat és kell hogy csaljon a kritikus a szöveg javítása tekintetében.»

kozül némelyek ...
...re, Pauwe, Brunckė, Fischere, ...
...ke, Rosee; mások csekélyebb értéküek ...
mint pl. a Barnesé, Baxteré és Weisee; ...
...upa reproductiói valamelyik főkiadványnak ...
...m egyetmást sat.»
megállapitásában a legnagyobb tisztelettel ...
...atinus olvasatait és csak ott tértem el tőlük, ...
hibásoknak mutatkoztak. Az ily helyeken ...
...ltam a kritikusok minden javitását és ...
...l csak tudomást szerezhettem magamnak, ...
... a leghelyesebbnek látszott nekem, nem ...
...kból, hanem mivel legközelebb jár a codex ...
...itásokat is kisértettem, de kevés izben, ...
megnyugodni a mások művén.
...yobb figyelemmel tanulmányoztam ...
... sok világot csalhat és kell hogy ...
...vitása tekintetében.»

̆ — | ◡ — || ◡ — | ̆

3. v. ἀβάρβιτος cod. pal.: ἁ βάρβιτος Steph. és minden idézett kiadvány, kivéve a Barnesét, a Trappét, a Boissonadeét, Mehlhornét, Roseét és a Cantabrigiait. Az utóbbi világosan nyomdahibából ἀβάρβιτος-t adott; Barnes, kit Trapp és Boisson. követtek, ἡ βάρβιτος-t nyomatott rosszúl; Mehlhorn és utána Rose helyesen javíták ὁ βάρβιτος-ra, a 9. óda 34. versére hivatkozva. Itt bizony nem lehet helye a ἁ dorismusnak; ellenben hihetőbb az, hogy a kéziratmásoló inkább nézte a ὁ-t ἁ-nak mint a ἡ-t. «Dicitur autem, non tantum ἡ βάρβιτος, sed etiam ὁ βάρβιτος et τὸ βάρβιτον», jegyzi meg Fischer.

[1]) T. i. az 56—63. pótlék ódákra nézve.

7. v. ἧδον cod. pal. Kijavítá Stephanus.

11. v. ἔρωτες cod. pal. és a Stephanus másolata. A hibát kereszttel jelölte és kiadványában kijavította.

XVIII.

Καλλιτέχνα τόρευσον
ἔαρος κύπελλον ἤδη
τὰ πρῶτ', ἡμῖν τὰ τερπνὰ
ῥόδα φέρουσιν ὧραι.
ἀργύρεον δ' ἁπλώσας
ποτὸν ποίει μοι τερπνὸν
τῶν τελετῶν παραινῶ
μὴ ξένον μοι τορεύσῃς
μὴ φευκτὸν ἱστόρημα.

Μᾶλλον ποίει Διὸς γόνον
Βάκχον Εὔιον ἡμῖν.

μύστις νάματος ἡ Κύπρις
ὑμεναίοις κροτοῦσα·

χάρασσ' Ἔρωτας ἀνόπλους
καὶ Χάριτας γελώσας

ὑπ' ἄμπελον εὐπέταλον
εὐβότρυον κομῶσαν

σύναπτε κούρους εὐπρεπεῖς
ἂν μὴ Φοῖβος ἀθύρῃ.

XVIII. A cod. palatinusban 4. óda a 676. lap. Ebben a codexben az óda előtt ez a czím áll: ἄλλο εἰς τὸ αὐτὸ ποτήριον τοῦ αὐτοῦ ἀνακρέοντος. Stephanus mint Anacreonét adja s a metrumára nézve ezt jegyzi: «In hac oda, ut et in aliis nonnullis sunt varie mixti versus; ex quibus hi duo (v. 10 et 18) ἀκατάληκτοι.» De Faber azt irá, hogy: «Qui existimarunt hoc odarium esse Anacreontis, alibi animum occupatum habebant; qui non viderint omnia in numeris soluta, neglecta; denique nihil in eo esse, quod Anacreon, si vivat, suum esse agnoscat». Dacierné asszony nincs az atyja véleményén: «Je ne suis pas en cela de son sentiment... L'ode est corrompuë ....». Longepierre is Anacreonénak tartja. De la Fosse (franczia fordításához adott jegyzeteiben) ezt írja: «Je ne sai si, comme l'a cru Mr. Le Fevre, l'ode n'est pas d'Anacreon ....: mais elle ne me paroît pas indigne de lui, du moins par le sens. Le mesure qui s'y trouve tres-irreguliere, n'est pas une preuve, qu'elle n'est pas d'Anacréon. S'étoit il obligé à ne jamais faire des odes que d'une mesure reguliere?» Pauw pedig

oly versek szabálytalan vegyítékének tartja, melyeknek mindenike megfelel külön-külön; de azt tartja, hogy az amanuensisek egy óda kezdetét (1—4. v.) egy más ódával kapcsolták össze, melynek egy vagy két első versszakja hiányzott; azt mondja, hogy a második rész költője *non fuit ex numero elegantiorum* s azt veti utána: «Alterius fuisse puto odarium cujus particula præcedit, nam alius est verborum character et poëtam meliorem ac faciliorem prodere videntur illa residua». De Baxter és Barnes egészen igaz kamarán keltnek, jóllehet megromlottnak vélték: amaz fúrta-faragta, hogy legyen minden verse dimeter catalecticus; emez is gyötörte, ámbár elismerte és állította, hogy szabálytalanúl kevertek a versek. És az első kérkedik vele: «Videor mihi nonnihil in hoc odario præstitisse. Erat enim plane Augeæ stabulum, quod dicitur: turbatus sensus, carmenque prorsus elumbe. Equidem medicas manus satius duxi admovere, quam cum nasutulo Fabro elegantissimo scriptori fraudem facere, odamque hanc in supposititiarum numerum referre. Cantabrigiensis etiam professor *(Barnes)* multa moliendo nihil extricavit: neque mihi multum nocuit». Trapp egyszerüen csak azt veszi észre, hogy: «est hæc ode generis mixti, quoad metrum». A mi az igazi keltét illeti, arról jegyzeteiben nem szól, de előbeszédéből azt hozhatni ki, hogy Anacreonénak tartja. Eljöve Brunck s elvető ítéletet hangoztata: «Odarium hoc ad præcedentis imitationem confictum fuit; non magis Anacreontem quam me auctorem habet: male sapit, qui recentis græculi ludum non adgnoscit». A metrumra nézve pedig: «Mixtis numeris ludere voluit auctor odarii; sed plerique erant innumeri, et, ut verum dicam, ne digni quidem qui tanto conatu emendarentur». Fischer megemlítve ezen óda javítására kisértett számtalan coniecturát, így kiált fel: «Quidni vero malimus intacta relinquere verba poëtæ, quem facile appareat ipsum neque poëtices neque grammatices facultate præditum fuisse ea, ut emendate et apte scribere legesque seruare metricas potuerit?» És végül: «Cæterum huius odarii metrum poëta valuit esse dimetrum catalecticum, sed numeravit tantum syllabas neque quantitatis earum rationem habuit». Degen, a ki Brunck után megy, ezt jegyzi: «Hoc od., quod in libris scriptis corruptissime legitur, ill. Brunck partim ex membranis, partim ex ingenio audacius sæpe, puto, nec semper feliciter correxit». Holst azt mondja, hogy *ad sudorem usque* fáradazott benne, de nem tuda a pókot kicsalni a zúgából és a Baxter olvasatát adja, összevetve a Brunckéval. Brieger azt mondja, hogy ez az óda az elébbinek nyomorult majmolása; azt mondja, hogy metruma zavaros és még azabb volt, míg ő bele nem szúrta a kritikai bonczkést: de — veti utána — kevesen fogják azt neki érdemül róni fel, mert a kritikus tisztje nem az, hogy megszépítse a régiek iratait, hanem az, hogy helyreállítsa az igazi olvasatokat. És Born: «Eadem res quæ precedenti odario subjecta est, recentiori poëtæ ansam dedit

hujus odarii pangendi». Meg Mœbius: «Totum hoc carmen, sicut est imitatio superioris, ita etiam est partus hominis ineptissimi metri et prosodiæ plane ignari. Atque hanc ob rem, quum hanc cantiunculam e numero Anacreonticorum expellere nollem, textum hinc illinc emendavi, ita ut sine aurium, excruciatu legi posset, nihilque metrum plane jugularet ...» (Itt elészámlálja egyenkint, hol es mit igazított.) Mehlhornról későbbre szólok. Bergk az *anacreontica* között adja, de nem hiszi, hogy Anacreoné legyen. Az a véleménye Boissonadenak is. Rose ezt jegyzi: «Carmen recens in commensurabile sæculi X.» Az idézett többi kiadó nem szól se szerzőjéről se mértékéről a költeménynek. Mind összeszedve a mondottokat az jő ki, hogy Stephanus, Dacierné, Longepierre, Baxter, Barnes, Trapp Anacreonénak itélték ezt az ódát; De la Fosse pedig (ha nem az övé volna is) hozzája méltónak. Hamisnak nyilvánították Faber, Pauw, Brunck, Born, Fischer, Mœbius, Boissonade, Bergk és Rose. A mi a metrumot illeti, Steph., Dacierné, De la Fosse, Pauw, Brunck és Mœbius az ó metrica törvényeinek egyenként megfelelő versek keverékének tartották az ódát. De a XVII. században Faber és a mi időnkben Rose azt mondták, hogy nincs ilyforma szabály, hanem minden zilált, minden mértéktelen bennök. Baxter ellenben azt tartotta, hogy ezeknek a verseknek *dimetri catalecticinek* kell lenniök s a melyek nem azok, olyanokká tette erőszakkal. De legcsodásabb vala, hogy többet ne mondjak róla, a Fischer véleménye, mi szerint a költő *dimetri catalecticit* akart készítni, de csak számlálta a szótagokat. Gyönyörű! Hát honnan van aztán, hogy hol hét, hol nyolcz a szótagok száma? Minő képtelen catalecticusokat akart készítni az a költő? — Én is tanulmányoztam ennek az ódának a metricáját és úgy tetszik, hogy tarthatóbb valamit tudok következtetni. A költő az első részben (1—9. v.) egy, a másodikban (10—19. v.) más metrum szerint dolgozott. Az első rész dimeter iambicus catalecticusok sora, ime schema szerint:

⏑ –	⏑ –	⏑ –	⏓
– ⏑	– ⏑		
– –	– –		
⏑ ⏑			

A második rész metruma öt versszakból keletkezik, melynek mindenike két versből áll, az első dimeter iambicus acatalecticus, a másik dimeter iambicus catalecticus. Az acatalecticus vers schemája ez:

⏑ –	⏑ –	⏑ –	⏑ –
– –	– ⏑	– ⏑	
	⏑ ⏑	– –	
		⏑ ⏑	

In poculo Ver celato, tempus anni rosam ferens, primas illas delicias nostras; és azzal rekeszti be, hogy «Qui hoc non probat nihil probabit unquam». Brunck a cod. pal. olvasatát adja, a végén colonnal és imígy Degen, Brieger, Reenen, Schæfer, Boisson., Mehlh., Bergk és Weise is. De Rose így pontozza: ἔαρος κύπελλον· ἤδη ime szót a két következő versek eszméjéhez kapcsolva, de a másodikat (4. v.) Bergk szerint javítva (lásd alább). Figyeljük meg a két hangzó synizesisét az ἔαρος-ban (l. Curtius, Gr. gr. 39. §.).

3. v. τὰ πρῶτ' ἡμῖν τὰ τερπν, ez utóbbi ν felett α-val, cod. pal. Steph. így adta: τὰ πρῶτα τερπνὰ ἡμῖν. Így Moreli, a cantabr. k., Faber, Dacierné, Longep., Baxter, Pauw, a glasg. k., Bodoni (mely mind itt, mind az előbbi és következő verseknél közli a Brunck olvasatát is), Holst és Fischer. Barnes a metrum kedveért így javította: τὰ πρῶτα τερπνὸν ἡμῖν és elfogadák a coniecturáját Trapp és Lami. Brunck merészen változtatta erre: τὰ τερπνὰ τὴν πρῶθ' ἡμῖν megrontva a verset, de azért elfogadták az olvasatát Degen, Brieger (a ki mint másutt is, Baxternek tulajdonítja a Steph. olvasatát), Born, Reenen, Schæfer és Weise. Mœbius, Bergk és Rose a cod. olvasatát adják, csakhogy Mœbius πρῶθ'-at ír. Boisson. a Brunck olvasatát a codexéhez közelítve, így adja: τὴν πρῶθ' ἡμῖν τὰ τερπνά.

4. v. ῥόδα (jav. ο-val az α felett) φέρουσαν ὥρην cod. pal. Steph. így olvasta: ῥόδα φέρουσαν ὥρην és így minden idézett kiadó, kivéve Barnest, Trappot, Lamit, Mœbiust, Bergket (1868) és Roset. Barnes és vele Trapp és Lami ezt adták: ῥόδον φ. ὥ. Mœbius φέρουσαν ῥόδα Ὥρην-t csinált. Bergk így javítá: ῥόδα φέρουσιν Ὧραι és ez az emend., melyet Rose is elfogadott, nem fog merésznek látszani az előtt, a ki ismeri a codexbeli rövidítéseket. Mehlhorn írja (Proleg. §. 4.): «Nulla in re magis anceps est judicium de codicis scriptura, quam in ultimis vocabulorum syllabis.

5. v. ἀργύρεον és a margón ἀργύρεων μοι Rose, μη Spalletti szerint) δ'ἁπλώσας, cod. pal. Levesque azt mondja: «il est difficile de décider, s'il y a dans le manuscrit ἀργύρεον ou ἀργύριον. Je crois que c'est ἀργυρεον: on lit en marge ἀργυρέων μοι δ'ἁπλωσας.» Stephanus így adja: ἀργύριον δ'ἁπλωσας és így Moreli, Faber, Dacierné, a cantab. kiad., Longep., Baxter, Pauw, a glasg. k., Bodoni és Fischer. Barnes így javítá: τὸν ἄργυρον δ'ἁπλώσας és az idézett többi kiadó követte, kivévén Mehlhornt és Roset. Az utóbbi így olvassa: τὸν ἄργυρον δ'ἁπλώσας. Én Rose mellett állok.

6. v. ποτὸν ποίει μοι τερπνόν, cod. pal., Steph., Moreli, Faber, Dacierné, cant. ed., Long., Baxter, Pauw, glasg. ed., Bodoni, Holst, Fischer és Boisson. Csakhogy Dacierné, πότον-t (festin) kíván iratni s követik Holst, Fischer és Boisson., jóllehet Fischer Barnesnek tulajdonítja ezt az olvasatot. Steph. a jegyzetében így conjiciál: »Si jambicum dimetrum catalecticum facere velis, legendum erit commutate verborum ordine, τερπνὸν ποίει ποτόν μοι (nem

pedig πότον μοι, mint Fischer hozza) és ezt az olvasatot Trapp és Mœbius elfogadták, hanem mind a kettő πότον-t ír. A *Poëtae lyrici* kiadásban azon Stephanus így is gondolá: τερπνὸν ποτὸν ποίει μοι (ismét nem πότον Fischer szerint), és követték, egyébaránt πότον-t írva, Barnes, és szokása szerint accentus nélkül, Lami. Brunck így adja: ποίει πότον μοι τερπνόν, ez a követelt javítás pedig hibából és könnyelműségből ered; hibából, ha azért tette Brunck elől a ποίει-t, mivel spondeusnak hitte; könnyelműségből, ha csak változtatási viszketegből változtatott. Mégis nemcsak Degen (ποτόν), hanem Brieger, Born, Schæfer és Weise is elfogadta. Rose a cod. tiszta olvasatát adja és én is vele tartok.

7—8. v. A cod. pal. ezt adja:

τῶν τελετῶν παρ'αἰνῶ
μὴ ξένον μοι τορεύσης

Steph. így:

τῶν τελετῶν παραινῶ
μή μοι ξένον τορεύσης, —

Így a többi idézett kiadó (παραινῶ előtt és után commát tesznek Barnes, Baxter, Trapp, a glasg. k., Holst, Bodoni, Fischer; sem elől sem hátul nem tesznek Longep., Pauw és Lami), Brunck és követői kivételével. Elfogadván Salmasiusnak egy pajkos hozzávetését Brunck és a παραινῶ-t esetlennek állítván, így olvas:

Μὴ τῶν παρ' οἴνῳ τελετῶν
Ξένον τι μοὶ τορεύσης —

Utána mennek Degen, Brieger, Born, Reenen, Schæfer és Boisson. (a két utóbbi: τί μοι). Mœbius a két verset másképp gyúrja újra:

τῶν τελετῶν τῶν παρ' οἴνῳ
μή τι ξένον τορεύσης

τῶν .... τῶν ... τῶν. Oda siessünk! oda siessünk! ég a ház! De a legutolsó τῶν-t talán csak a nyomdász pótolta oda, hogy ő is csináljon egy emendatiót. — Mehlhorn, Weise és Bergk így olvassák:

μὴ τῶν, παραινῶ, τελετῶν

és a második verset Weise úgy olvassa mint Brunck (hanem τί μοι-al), Mehlhorn és Bergk mint a codex. Rose egészen a codex-el tart, csakhogy παραινῶ-t ír, mint Stephanus παρ' αινῶ helyett (a codexben másutt is fordúl elé ilyes elkülönzés); és én egyetértek vele.

9. v. ἐστόρημα javító ἵ-vel az ε felett. Minden kiadásban ἱστόρημα. A vers végére Rose vesszőcskét tesz (male!).

10—11. v. A cod. palatinus így adja:

μᾶλλον ποίει διὸς γόνον
βάκχον εὔιον ἦμῖν

Így Stephanus is (a végén ponttal, Διὸς-t és Βάκχος-t nagy kezdőbetűkkel és εὔϊον-t spir. lenissel), szintúgy az idézett többi kiadó is, kivéve Baxtert, Brunckot és követőiket. Baxter, hogy a két vers elsejét, mint mondja, kiigazítsa, így alakítja:

Μᾶλλον ποίει Διός τε
Γονὴν Εὔϊον ἡμῖν.

és követék őt Holst és Fischer. Brunck csodásan elcsavarta:

Μᾶλλον δὲ ποίει τὸν Διὸς
Εὔϊον ἡμῖν ἔκγονον, —

Azért mégis vakon követték a szokottak: Degen, Brieger, Born Reenen és Schæfer. Mœbius inkább csak változtatás szeszélyéből a Baxter olvasatát módosította egy kicsit:

Μᾶλλον ποίει Διὸς τὸν
Γόνον Εὔϊον ἡμῖν, —

Weise a jegyzetében ezt írja: «Restituimus lectionem Vaticanam *(palatina)*»; de a szövegben megtartotta (bizonyosan vétségből) a Brunck beleszúrt δὲ-jét. És itt meg akarom jegyezni, hogy a *Lyricorum Poëtarum Sylloge*-ban, melyet Morano, *curante F. H. Schettini* adott ki (Napoli, 1876), oly hűségesen van újra teremtve a Weise szövege, hogy még ama δὲ is, bizony nem Weise akarata szerint, újra feltámad benne.

12—13. v. A cod. pal. ezt hozza:

μύστις νάματος ἡ κύπρις
ὑμεναίοις κροτῶσα

Stephanus a cod. olvasatát adá, csakhogy κροτῶσα-t κροτοῦσα-ra változtatá. Így Moreli, a cantabr., a glasg. k., Bodoni. Faber kétkedik és helytelennek itéli a szólamot. A leánya, Dacierné, így javítja:

Μᾶλλον ποίει Διὸς γόνον
Βάκχον Εὔϊον ἡμῖν
Μύστην νάματος ἢ Κύπριν,
Ὑμεναίοις κροτοῦσαν.

«Anacréon, azt mondja, appelle Bacchus μύστην νάματος à cause du vin qu'il a donné aux hommes.» Dacierné mellett állanak Longep., Barnes, Trapp és Lami, csakhogy Barnes κροτοῦσαν-t κρατοῦσα-ra változtatja. Lami aztán ezt jegyzi: «Sunt qui legant (Barnes coniecturája) Ὑμεναίων κρατοῦσαν.» Baxternek imígy tetszett cselekedni:

Μνηστὺν θ' ἅμα τε Κύπριν,
Ὑμεναίοις κροτοῦσαν.

És jegyzetében azt mondja: «Voluit enim poëta nuptiarum etiam fieri imaginem». De Fischer méltán figyeltet, hogy « . . . . . offen-

dit me verbum μνηστυς, quod Baxterus de *nuptiis* interpretatur, quum dicatur fere de *petitione puellae in atrimonium*». Pauw új coniecturával állott elé, de azt bizony már előtte csinálta De la Fosse. (L. *Traduction nouvelle des odes d'Anacréon, avec des remarques par Mr. de la Fosse*, a Dacierné Anacreon-editiojában). «Il faut, írja De la Fosse, changer l'accent qui est sur l'article ἡ devant Κυπρις, et l'accentuer ainsi ῆ», a honnan az olvasat ez:

Μύστις νάματος ῆ Κύπρις
Ὑμεναίοις κροτουσα. —

a melyet Pauw magáénak ad ki, hozzá téve, hogy későbbre megtudta *abbati Fosseo etiam in mentem venisse*. De nem nyugszik meg rajta, mert nem szereti azt a subiunctivust az imperativusok között, valamint nem szereti a codex olvasatát sem, melyet romlottnak itél. Ama szabados ember, Brunck, következőleg állítá helyre a két verset:

Μύστιν τε τῶν πόθων Κύπριν
Ὑμεναίους συγκροτοῦσαν.

Vesse össze a kinek tetszik a cod. pal. olvasatával és lássa meg mily komolyan bánik el a szöveggel e dalocskáknak Stephanus óta mintegy ezelőtt 50 évig leghíresebb és legtiszteltebb kiadója. De biz' itt is követték őtet az idéztem kiadók, Degen, Brieger, Born, Reenen és Schæfer. Boisson. a 12-dik, Baxter a 14-dik versben ment utána. Holst a következő születlen olvasatot adja:

μύστιν θ', ἅμα τὴν Κύπριν
ὑμεναίοις κροτοῦσαν.

És tudni kell, hogy szövegében a 11. verset colonnal végzi. Úgy látszik, hogy erre mintázta Moebius is az olvasatát, azzal tetőzve, hogy az első verset elrontotta az utolsó előtt harmadik szótag meghosszabbításával és a másodikat egy ι hozzáragasztásával:

Μύστιν θ'ἅμα τὴν Κύπριν
Ὑμεναίοισι κροτοῦσαν.

Fischer a jegyzetében különösen dicséri a Stephanus olvasatát (értve alatta, Regnierrel, ἔστω-t) és a De la Fosse úrét; de szövegében a Baxterét tartja meg. Mehlhorn, Weise és Bergk a codex olvasatát adják. Végre, Rose az első versben a palat. olvasatot követi, de a másodikon javít, úgy tetszik nekem, Bruncktól sugallva, így:

ὑμεναίους κροτοῦσα.

i. e. *nuptias conflans*. A palat. olvasatban az első pillanatra lehetetlennek mutatkozik, hogy Venus bort is töltsön, tapsoljon is egyszerre; de elenyészik a képtelenség látszata, ha κροτοῦσα-t nem

anyagilag épen *tapsolónak*, hanem átvittben *kedvezőnek, pártolónak* értjük. Ezen kívül azt is meg kell gondolni, hogy κροτέω szóbeli dicséretet is jelenthet, ennél fogva minden javítást helytelennek tartok.

14. v. χάρασσ' Ἔρωτας ἀνόπλους, cod. pal. és az idézett editiók, kivéve Baxtert, Barnest, Trappot, Lamit, Holstot, Fischert és Mœbiust. Baxter és Barnes úgy javították a verset, hogy catalecticus legyen. Emez: χάρασσ' Ἔρωτ' ἄνοπλον-t, amaz: Καὶ Ἔρωτας ἀνόπλους-t csinált belőle. Mind a két javítás önkényes és szükségtelen. «Vix risum contineo», így kiált fel Pauw, megjegyezvén, hogy Barnes megijedt a sok amortól. De az igazság az, hogy a mint érintém, mind a kettő romlottnak tartotta a verset. Baxter után indult Holst és Fischer; Barnes után Trapp, Lami és Mœbius.

15. v. Brunckot követte az első kiadása szerint (*Argentor.* 1778), a ki így adta sületlenül: Ἡδὺ τε Χάριτας γελώσας.

16. v. ὑπ' ἄμπελον εὐπέταλον, cod. pal. és minden idézett kiad, kivéve Baxtert, a ki *pessime* így írja κ'ἄμπελον εὐπέταλον, és követőjét Fischert.

17. v. Pauw ezt jegyzi: «Ubi εὐπέταλον præcedit, tautologum est κομῶσαν. An forte legendum est γανῶσαν, id est nitentem et vigore suo lætitiam oculis afferentem? Vide et judica. Ego nihil assevero, et ipsum poëtam hic peccasse suspicari malo». A cod. pal. és minden id. kiad. κομῶσαν-t tart. És Fischernek ez az észrevétele reá: «Ἄμπελος εὐπέταλος est *vitis foliis magnis amplisque* vestita; nam πέταλον dicitur *folium*, quatenus est latum et amplum; sed ἄμπελος κομῶσα est *vitis dives et plena foliis*».

18. v. σύναπτε κούρους εὐπρεπεῖς, cod. pal. A codexben az utolsó szó vége meg van rövidítve kettős jegygyel: egyik a leíróé, másik a javítnoké; de mindnyájan úgy fejtették meg. Az idézett kiadások a palatina lectiot adják, Baxteren, Trappon, Holston, Fischeren és Mœbiuson kívül. Baxter szokott *metrica ratio*ból így igazítja: καὶ κούρους εὐπρεπεῖς, μοι κ. τ. λ. (l. a köv. jegyz.) és követik Trapp, Holst és Fischer. Ama szép eszű Moebius így javítá: Σύναπτ' εὐπρεπεῖς κούρους. Így bánnak el a versekkel!

19. v. ἀνμη (nem ἀμμη, mint Fischer és Weise hiszik vala) φοῖβος ἀθύρει (a javítnok η-t írt az ε felibe), cod. pal. (Rose szerint ἀν μη). Stephanus javítása: Ἂν μη Φοῖβος ἀθύρῃ. Így Moreli, Faber, a cantabr., Dacierné, Longep., Baxter, Barnes, Trapp, Lami, a glasg. ed., Holst és Bodoni. Brunck colont tevén az elébbi vers után, imezt megnyomorítva így olvassa: Ὁμοῦ δὲ Φοῖβος ἀθύροι, és utána mentek Degen, Brieger, Born, Reenen, Schaefer és Weise. Mehlhorn és Bergk is a Brunck olvasatához tartják magokat, csakhogy ὁμοῦ δὲ helyett ἅμα-t írván, helyreütik a verset. Hasonlókép szerencsétlen a Medenbach javítása is (*Amoen. liter.* 48. l.) Ἅμα δὴ Φοῖβος ἀθύρῃ, mert elüt a codextől s megha-

misítja a metrumot. Boisson. mind a mellett elfogadta. És itt ismét belegagymatol Moebius és füle bámulatos fínomságával így módosítja: Ἃ ἐμοι Φοῖβος ἀθύροι!»

Itt látom helyét az előleges jegyzetből kihagyott helyről szólani valamit, minthogy a mint vehette észre az olvasó, az egyes versekre irottakban ritkán fordúl elé a Mehlhorn neve, minek oka az, hogy kiadónk a külön esetekben rendszerint amaz általános jegyzetre utal.

Ebből azt tanuljuk, hogy Mehlhorn az Anacreon-félė dalból egy egészen másnemű versezetet csinált, ú. m.:

«Καλλιτέχνα τόρευσον ἔαρος κύπελλον ἤδη·
τὰ πρῶτ' ἡμῖν τὴν τὰ τερπνὰ, ῥόδα φέρουσαν Ὥρην·
τὸν ἀργύρεον δ'ἁπλώσας ποίει πότον τερπνόν μοι·
μὴ τῶν, παραινῶ, τελετῶν μὴ ξένον μοὶ τορεύσης·
[μὴ φευκτὸν ἱστόρημα . . . .]
μᾶλλον ποίει Διὸς γόνον Βάκχον Εὔϊον ἥμιν·
μύστις νάματος ἡ Κύπρις κροτῶσα (scr. κροτοῦσα)
χάρασσ' Ἔρωτας ἀνόπλους και Χάριτας γελῶσας·
ὑπ' ἄμπελον εὐπέταλον εὐβότρυον κομῶσαν·
σύναπτε κούρους εὐπρεπεῖς· ἅμα Φοῖβος ἀθύροι.»

Ebből mindent megláthat olvasóm.

Egyik mutatványúl a tán leghosszabb és legkritikusabb szakaszt választottam s olvasása után azt hiszem, nem fog megütközni senki, ha azt mondom

1. hogy ez a kiadás nem csak magánhasználatra valamennyi mást nélkülöztet és pótol, hanem ha valaki egy iskolai kiadást akarna rendezni, ez arra is elégséges és más segédeszközre aligha lesz szükség;

2. hogy olvasása nem csak mulattatóbb mint azoké az aszu kritikai kiadásoké, hanem tanúságos is, a menyiben a külön-külön kiadók irodalmi jelleme a közlött itéleteikben híven és világosan tükröződik vissza;

3. és végre, hogy ismertetésemmel — már a milyennel — nem tettem haszontalan munkát a magyar philologia mezején.[1])

BRASSAI.

---

[1]) A tanuságos ismertetést szives köszönettel veszszük. Csak a befejezés 1. pontjával nem értünk egyet. A mutatványok után itélve a nagy szorgalommal készült kiadásnak felötlő fogyatkozásai is vannak. Egyet említünk. Michelangeli az Anacreon-kérdésre vonatkozó legfontosabb munkát, Stark Quaestiones-eit nem is ismeri. V. ö. MNyelvészet VI. 384—7.

Szerk.

Die sprachgeschichtliche Stellung des Chinesischen von *Dr. Wilh. Grube,* Privatdocent der ostasiat. Sprachen in Leipzig. Leipzig, 1881. — Ára 80 fillér.

E kis terjedelmű, de fontos füzet tartalma nem esik oly távol ismereteink körétől, mint első pillanatra látszik. Sőt épen a nagy közönségnek (a sinai nyelvben járatlanoknak) ismereteit érinti első sorban; mert a szerző épen azon tanokat tárgyalja, melyek minden nyelvtudományi munkában találhatók és ezekből a nem-szakférfiúnak összes sinai tudományát kiteszik. A sinai nyelv, ez mindnyájunk tudománya, szigorúan izoláló egytagú nyelv, mely morphologikus jellege szerint a mai napig a nyelvi fejlődés legalsó fokán maradt s ezért az emberi nyelv ősalakjának képviselője gyanánt szerepelhet. E «tudomány» a nyelvészet alapdogmáinak egyike; pedig, mint a szerző helyesen megjegyzi, e tan már eleve is a nyelvtudomány egyik legelemibb eredményével áll ellentétben, azzal t. i., hogy a nyelv *él*, tehát *fejlődik* s igy *változik* is.

Grube e füzetben a következő két kérdést veti fel és, a mennyire a tudomány jelen állása engedi, oldja meg: Igazán és kizárólagosan egytagú nyelv a sinai? és: Eredeti a nyelvnek ez egytagú volta?

A sinai nyelvnek négy évezredet meghaladó története van. E roppant időtartamban, melyben az irodalom és a nép nyelve párhuzamosan haladnak egymás mellett, három korszakot különböztethetünk meg. Első a classicitás előtti kor, melyben a Si-king és Su-king, a sinai irodalom legrégibb termékei keletkeztek; e korszak legódonabb maradványai a Kr. előtti második évezredből valók, míg a legifjabbak a Kr. előtti VII. századból származnak. E korszakban az irodalom és a nép nyelve nem különböztethetők meg egymástól; az emlékek nyelve még igen ingadozó, nem határozott szabályokhoz kötött; főleg igen laza a mondatfűzés.

A második, a classikus korszakot, Confucius állapítja meg. A mondattan bámulatos fejlettséget ér el; a szórend a legpontosabb törvényeken alapúl, a logikus és psychologikus árnyalatok kifejezésére szolgáló «segítő szók» sokkal számosabbak, használatuk sokkal fínomabb megkülönböztetéseken alapúl. E korszakban már a periodus is lehetséges. Az irodalom és a nép nyelve különválnak egymástól s párhuzamosan fejlődnek egymás mellett.

A classikus korszakra következik, körülbelül időszámlálásunk óta, az újkor, melynek nyelve a classikus korszak nyelvének továbbfejlődése és fínomabb kifejtése. A népnyelvet e korszakból csak az 1000-dik év óta ismerjük, legjobban a XIII. század óta, melyben a sinai nép regény- és dráma-irodalma kezdődik.

Az új sinai nyelvet (a III. korszak nyelvét) főleg két sajátsága jellemzi: először bizonyos alaki elemek szereplése, melyek eredetileg anyag-szók voltak, de ez eredeti jelentésöket elvesztvén, ma már csak arra szolgálnak, hogy az egyik szót főnévnek, a másikat tárgynak, a harmadikat jelzőnek stb. jelöljék, úgy hogy e korszakban már szólhatni némileg szók és alakok képzéséről. A mai nyelv második jellemzője: a dissyllabismusra, a kéttagúságra törekvés. A mai nyelv ugyanis a szó elején csak egy mássalhangzót, a szó végén pedig a dentalis és gutturalis orrhangon kívül mássalhangzót egyáltalában nem tűr meg: ennek következtében csak vagy 450 szóval rendelkezik, melyek különböző hangsúlyozás folytán ugyan sokféle értelmet nyernek, de mégis igen nagyszámú a teljesen egyformán hangzó és különböző értelmű szó, melyeket az írásban könnyű megkülönböztetni, de melyek az élő beszédben teljesen azonosoknak hangzanak és igy számtalan félreértésre adnak okot és alkalmat. Ennek kikerülésére szolgál a szók összetétele, azaz a kétszótagú szók használata, mely főleg a dialektusokban nagyon dívik. A «szent rendelet» pl. class. nyelven 219 szóból, ill. szótagból áll; míg ugyanaz pl. a kantoni szójárásban 325, a pekingiben pedig 475 szótagot számlál.

Így tehát a sinai nyelv mai hangviszonyai lényegesen különböznek a class. korszak hangállapotától. *A mai nyelv hangjai évezredekre terjedő bomlásnak és romlásnak eredményei.* Ezt már a régibb szótárak is bizonyítják. Kang-hi nagy szótára (Kr. születése idejében) mutatja, hogy a sinai nyelv vagy két évezred előtt hangokban sokkal gazdagabb volt, mint ma, s ugyanezt bizonyítják a Si-king rímei, melyek a szók régibb alakjait megmentették.

Ez eszközök segítségével nem teremthetni meg ugyan egyelőre a sinai nyelv történeti nyelvtanát, de egyes érdekes és értékes eredmények nyerhetők. Így pl. kimutathatni, hogy a sinai nyelv még a Kr. u. VII. században is teljesen bírta a mediæ sorozatát és egy háromféle *f*-hangot, melyek később elvesztek; hasonlókép kétségtelen a szójárásokból, hogy a szó elején régebben több mássalhangzó állhatott, melyeknek egyike idővel elkopott; szintúgy valószínű, hogy a kettős és hármas hangzók, melyekben a sinai nyelv ma oly gazdag, szóvégi mássalhangzók elkopásából keletkeztek stb.

Érdekes jelenségek továbbá, hogy a sinai nyelvnek sok egytagú szava két szóból vonatott össze; így pl. *tsao* korán és *wan* későn, s ezekből *tsán* idő; vagy *ngo* én, *ni* te és *mén* többesi jelből: *ngan* mi, és *nin* ti; — hogy ugyanazon fogalom megjelölésére több oly szó fordúl elő (pl. «mondani, beszélni»: *yü*, *yuet*, *šuet*, *lün*, *yên*, *yün*), melyek világosan *egy* közös tőre vezethetők vissza; — végre hogy párhuzamos alakok nagy számmal találtatnak, melyek kétségtelen szóképzés nyomára

utalnak, pl. *ngok* rossz és *ngú* rossznak tartani, *či* ültetni és *ček* növény, *tu* mérték és *tuk* mérni, *mien* arcz és *muk* szem stb.

E jelenségekből bizton következtethetni, hogy a *mai* sinai nyelv nem tekinthető szigorúan egytagú nyelvnek, hanem hogy az *középhelyet foglal el az egytagú és az agglutináló nyelvek közt*. Jelenleg az egytagúság és kéttagúság elvei még küzködnek fejlődésében; ha az első győz, a nyelv az egytagúság egy új alakját nyeri, ha az utóbbi erősebb, a sinai nyelv agglutináló nyelvvé lesz. A *régi* nyelv tisztán egytagú, de *ez az egytagúsága nem őseredeti állapot*, hanem idő folytában a nyelv egy régibb állapotából keletkezett.

Eddig Grube tanulmánya, melynek álláspontját és felfogását első rangú tekintélyek, mint von der Gabelentz, is alaposnak ismertek el. A sinai nyelvről, annak változatlanságáról és kezdetleges egytagúságáról elterjedt véleményeket oly lényeges pontokban módosítja, hogy a nyelvész e kis füzetet nem hagyhatja figyelmen kívül.

HEINRICH G.

Athen und der Westen vor der sicilischen Expedition. Von *Hans Droysen*, Berlin, Hertz, 1882.

Athén történetében csak a siciliai expeditio alkalmával emlékeznek meg a nyugatról. Ha a nagy vállalatról szólnak, amely az athéni hatalom sírját megásta, akkor rendesen felemlítik, hogy az athénieknek már Perikles korában vágyuk volt Siciliában lábra kapni, de a nagy államférfiu e vágynak mestere volt. De azért ez az eszme mindig foglalkoztatta a közvéleményt. Az aristophanesi komédiákban, melyek e korszakba esnek, különösen a Lovagokban (424. K. e.) oly jellemző kitételeket találunk erre nézve, a melyek világosan mutatják, hogy már az expeditió előtt is jól ismerhették a viszonyokat a szigeten. Annál feltünőbb, ha Thukydides az expeditió történetének bevezetésében azt mondja, hogy midőn Athénben az expeditiót elhatározták, οἱ πολλοί (vagy: a legtöbben, a kik szavaztak, vagy: a nagy demokratikus tömeg) nem tudta, hogy mily nagy a sziget és mennyi a lakossága. Thukydides ekkor nem volt Athénben s így nem tudhatjuk, kitől hallotta vagy honnan merítette ezt az adatot. A vállalat szerencsétlen kimenetele bizonyára nem függött az athéniek hiányos ismereteitől, mert már sokkal azelőtt gyakori politikai érintkezésben állták a nyugat városaival és királyaival. Feltehető-e, hogy az ekklesia nagy része, a mely a flotta kiküldetésénél, szövetségek kötésénél, expeditióknál döntött, zavaros fogalmakkal birt volna Siciliáról? Hisz már 427—424 hadakoztak a szigeten, és 415-ben ne tudták volna, hogy mekkora? Hogy tehát az expeditió előtti nagy érintkezést Athén és a nyugat közt láthassuk, Droysen nem rég megjelent értekezésében mind azokat az adatokat gyűjti és csoportosítja, melyek e

viszonyra világot vethetnek. Először tekintetbe jő Thukydides, a ki az archidamosi háború történetében müvének első részében az első siciliai expeditióról is megemlékszik; erre a komédia, a mely mint egykorú tanú s az események hű kisérője, ha torzítva is, mégis sok adatot nyujt, a melyek legalább a nép felfogását mutatják; azután következnek feliratok e korból és a kereskedelmi viszonyok. Legelőször a korkyrai szövetségről és az 427. vállalatról szól. Itt két attikai psephisma (Corp. Inscr. Attic. I. 33. és U. o. IV. 33.) főfontosságú, a melyekből Droysen azt következteti, hogy Rhegion és Leontinoi követei már Athénben alkudozhattak, midőn a korkyraiak szigetök szép fekvésére utaltak, a mely nagy előnyt nyujt, ha nyugatra eveznek, s így a szövetséget megkötötték. De nagyon valószínű, hogy ekkor Perikles ellenzésére tették ezt Rhegionnal és Leontinoival, mert ha nehány vonatkozást a Lovagok-ból és Darazsak-ból szemügyre veszünk, úgy azonnal látjuk, hogy midőn Kleon volt a kormányrudon, ismét hallunk siciliai, egyáltalán nyugati tervekről. Perikles alatt a symmachia csak meg volt kötve, de nem elegyedtek semmibe, Kleon alatt Laches-t küldik Siciliába, hogy czéljaikat elérjék. — [1879-ben egy athéni psephisma töredékét találták, a mely 450 körül jött létre és egy Athén és Segesta közti symmachiáról szól; ez valamint Thurioi alapítása és az Artossal, Messapia tyrannusával, kötött szövetség mutatják, hogy az érintkezés Perikles alatt és már előtte mily gyakori volt a nyugottal.] De még messzebb mehetünk. Themistokles két leányának a neve: Italia és Sybaris — bizonyára nem ok nélkül. Már e nagy politikus Italia déli részére vetette szemét s a syrakusai zsarnokok szálka voltak szemében, mert átlátta, hogy ha az attikai hatalom azon a vidéken egyszer lábra akarna kapni, e tyrannusokban akadályra találna. Tán azért akarta egyszer megtiltani, hogy Hieron az olympiai játékokon részt vegyen és sátrát összedulatni. De nemcsak politikai összeköttetései voltak Athénnek a nyugattal, hanem kereskedelmiek is s ezek nyomát egész a VI. századig K. e. kísérhetjük. Az attikai pénz- és súlyegység Italiában is elterjedt, ami csakis gyakori érintkezés folytán lehetséges; az athéni vázák Etruriáig jutottak el, s ezek Athén egyik fő kereskedelmi czikkét képezték. Már a VI. században találjuk ennek első nyomait, míg az V. században Athénnek sikerült vetélytársait, Kymæt és Korinthust e téren kiszorítani. A szerző erre behatóan ismerteti az atheni, illetőleg soloni pénzlábat s összehasonlítja az Italia külömböző részeiben használtakkal s a nagy hasonlatosságból is következtetéseket von a folytonos kereskedelmi összeköttetésekre. Problematikus azonban az értekezés utolsó része, a melyben az egyes kereskedelmi czikkekre is kiterjeszkedik. Csak szétszórt, apró adatok, még pedig későbbi korból állnak itt rendelkezésére. De valamint egy korsóból az egyes részek

nagyságára következtethetünk, úgy vagyunk ez esetben is. A Pisistratidák korára nézve bátran következtethetjük, hogy Athén a nyugatról gabnát és érczeket hozott, míg ő olajat, cserépedényeket, vázákat és ezüstöt vitt oda. Ezekhez a czikkekhez a későbbi években még több más is járult, úgy hogy midőn a politikai összeköttetések keletkeztek, Athén már nagyon jól ismerte a nyugatot, mert hajói folytonosan tették meg azt az utat, a hova később a hajóhad elindult.

Dr. Kont I.

Herrmann von der Pfordten, *Zur Geschichte des griechischen Perfectums.* München. Christian Kaiser, 1882. 4-r. 64. l. Ára 1 márka, 60 kr.

A jelen értekezés szerzője egy ügyes monographiával szaporította a görög történeti grammatikai irodalmat. Czélja volt a görög perfectum történetét historiai alapon változásaiban követni és fejlődéséről rövid, könnyen áttekinthető képet nyujtani. Összehasonlítások nem igen fordulnak elő benne, hanem terve volt a szerzőnek, meglehetős hű képet nyujtani azon változásokról, a melyeket a görög nyelv a historiailag átvett és a közös ősnyelvből átkölcsönzött jószágon életbe léptetett. Curtius Verbumjánál annyival teljesebb ezen értekezés, a mennyiben minden apróságra kiterjeszkedik és szigoruan chronologiai rendben csoportosítja a kategóriákat. E csoportosításon kívül czéljául nevezi még meg az előszóban a perfectum felfogásának vázolását, a mint az eddigelé mutatkozott és újabb hypothezisek továbbfejlődésének alapjául tekinthető.

E kettős czél elérése végett mindenekelőtt az anyagnak teljességére törekedett. Átbuvárolta Curtius, Kühner, Lobeck, G. Mayer és Westphalnak idevágó műveit, a Traut féle görög ige-lexikont, sőt Veitchnak greeck verbs irregular and defective cz. munkáját (melynek azonban sajnos nem legújabb kiadását használta, hanem csak az 1871. évit). Az így nyert anyag 8 fejezetbe van összefoglalva, jelesül: 1. statistika, 2. hangváltozások, 3. az ᾱ hangzó mint tőbeli kihangzás, 4. az úgynevezett attikai kettőztetés, 5. a hehezet (aspiratio), 6. az ἄται, ἄτο végzetek, 7. a κα-végzetű perfectum, végűl pedig az egész kutatás eredményét összefoglalólag 8. zármegjegyzések.

E megjegyzésekből a görög perfectum történetének következő képét nyerjük:

1. A tőleszármazásnak és thémahangzó nélküli flexiónak, valamint a hangváltozásnak és præsenstőnek viszonya megfelel azon képnek, melyet a rokon nyelvek föltüntetnek.

2. Minthogy ezen viszony nemcsak hogy a perfectumot a præsenstől, hanem egyúttal az előbbit illetőleg az egyes számot a többes számtól, participiumtól, infinitivustól és az egész mediumtól vocalismus

dolgában megkülömböztette, kezdettől fogva a többfelé való kiegyenlítésre való törekvés mutatkozik.

3. Ezen törekvés a historialis rendezés mellett is világosan mutatkozik a példákban, melyek annak kezdeményezéseit mutatják. Különösen jellemző, hogy e példák nem irányulnak kezdettől fogva egységes elvre és hasonló czélra, hanem a szükséghez és alkalomhoz képest rendkívül változatosak. Mert nemcsak hogy az erős tőalak győz a gyönge fölött, hanem megfordítva is beáll az eset, valamint hogy nemcsak a medium hasonul az activumhoz, hanem az activum is a mediumhoz stb. Minden a mellett bizonyít, hogy az egész perfectum összetartozónak tekintetvén, a nyelvérzék a külömbségek elsimítására törekedett. Legtanulságosabb azonban az, hogy az új formák a régiek mellett még sokszorosan előtünnek mintegy a létért való küzdelmükben.

4. Az egész mozgalom az attikai irodalmi nyelv kifejlődésével véget ér. A verba pura-k nagy tömege és a leszármazott igék általában egy és ugyanazon elv szerint képezik a perfectumot; az idősebb réteg csekély számú perfectumai pedig, melyeken a tő hangzója megváltozik, ezen tüneményt csakis a præsenssel való ellentétben tüntetik föl, míg a perfectumon belül az egyik, többnyire az erős tő van végig megtartva.

5. Különös figyelmet érdemel azon körülmény, hogy ezen fejlődés kívülről ható különböző tényezők átal segíttetik elő:

a) A perfectumnak mint thémahangzó nélküli flexió-csoportnak eredeti jellege nem lesz megőrizve. Az ᾰ vokalisnak behatolása a pluralis első (illetőleg harmadik) személyéből a többiekbe, karöltve jár a tőhangzó uniformálásával.

b) A κα-ra való végzet megjelenése és hovatovább mindig erősebb lábrakapása fokozott mértékben elősegíti a vokalismus egyenlőségét, a mennyiben biztos törvény képződik a perfectum-tőt illetőleg, és végre

c) hasonlókép a külömböztetés szolgálatában áll az illető igéknél az aspirátió, mely nagyrészt pótolja a hangzók külömböztetését és annál frappánsabb, minthogy csak az attikai nyelvnek kifejlődésével áll elő.

6. A hangváltozások és képzések történetében úgy magát a görögöt, mint az általános indogermán csoportot illetőleg összefoglaló munkában a perfectum, bár az eredeti formátiónak csak romjait őrizte meg, mégis fontos adalékokat képezne, különösen pedig ott játszana jelentékeny szerepet, a hol hangváltoztató névképzésekről van szó.

Ajánljuk e csinos értekezést mindazok figyelmébe, a kik a perfectummal akár specialis görög, akár általános indogermán történeti szempontból foglalkozni akarnak. L. M.

VARIAE LECTIONES. LIX.

CLAVSA IACET LAPIDE CONIUNX PIA CARA SABINA
ARTIBVS EDOCTA SUPERABAT SOLA MARITVM·
VOX EI GRATA FVIT PVISABAT POLLICE CORDAS
SET GITO RAPTA SILPI · TER DENOS DUXERAT ANNOS.
HEV MALE QVINQVE MINVS SET PLVS TRES MESES HABEBANT
BIS SEPTEMQVE DIES VIXIT HEC IPSA SVPERSTES
SPECTATA IN POPVLO HYDRAVII GRATÀ REGEBAT
SIS FELIX QVICVNQVE LEGES TE NUMINA SERVENT
ET PIA VOCE CANE · AELIA SABINE VALE

Így szól az óbudai ásatások alkalmával napfényre került feliratok egyike.

Hogy a 3. v. PVISABAT annyi mint PVLSABAT, hogy az 5. v. MESES MENSES-nek vulgaris mellékalakja, említésre sem méltó. Csak egy hely van e sírversben, mely nehézséget okoz, t. i. a 4. v. SET GITO RAPTA SILPI. Én így olvasom : Set cito rapta silet.

SILPI helyett SILET-et,

a mi mind a betűk alakjának. mint a versmértéknek, mind a sírversekben szokásos kifejezési módnak tökéletesen megfelel. P. T. E.

VEGYESEK.

— **Nyelvtörténeti adatok.** (Archivum Rakoczianum I. 5. K.): *ezen dologynak visszaját kivenni* (azaz a dolog nehézségeit elhárítani, 34. l.), *ptrünnög* (zsémbel, mogorván elégedetlen 40. l.), holnap ott *rosztogol* (143. l.), ha lovászmesterem szerencsésebb tanál lenni nálommál, kit irigy*lenék neki* (154. l.), az mit *el*tehet ellenek (azaz a mit megtehet ellenök, 171. l.), kiválogattam szinelve 30 zászlót (269. l.), az mint hallogatom (276. l.), harmadik hiva*talom*ra (azaz hivásomra 391. l.). Megvallom, *toplakodtam* magamban (azaz tépelődtem, 443. l.), *Zuzmarázos* volt az lelkem (486. l.), *szuszmata* ember (bátortalan, 498. l.), ilyennel hiában nem csecsegtetem magamat (azaz kecsegtetem 519. l.), az kinek az eleje rosvadt s az vége posvadt (534. l.), az két fia már kigyüttek (536. l.), semmi *választot* nem tészen Fölséged (559. l.), visszaneszez? német uram (587. l.), *sohantra* mondják (azaz sóhajtva, 632. l.), általmásztatom? (661. l.). A. D.

Hipponax sírverse.

Theocr. epigr. 21.

Itt nyugszik a Múzsák kegyencze Hipponax.
Ha rossz vagy, úgy közel ne lépj e sírhanthoz,
De hogyha jó vagy és ha jóktól származtál,
Bátran leülhetsz, és ha tetszik, szunnyadhatsz.

Theodectes tragicus rejtvénye.

(Athen. X. p. 451. f.)

Két édes testvér: egyik másiknak az anyja.
Azt, a ki szűlt, a szülőt szüli újra világra szülötte.[1])

Tanaquil Faber

az Anacreonteor. *27. A* dal szerzőjéhez.

Boldog vagy, boldog! kinek a helikóni tetőről
A szent dalforrás ily csoda ihletet ád.
Már ennél szebbet nem mondhatnának az összes
Ámor, Tréfa, Mosolv s Kellemek istenei.

Moschos 8. A szántó-vető Eros.

Félretevén az ivet s a szövétneket, ösztöke-pálczát
S vállravető tarsolyt vesz föl a pajkos Eros.
Tulkoknak jármot tesz munkatürelmü nyakukba
S a szántóföldbe hinti a búzavetést.
Égre tekint s így szól: Adj termést, Zeus! vagy ekémbe
Téged foglak bé mint Európa-bikát.

---

[1]) T. i. az éj a napot, a nap az éjt.

Archilochus 6.

Azzal a jó pajzszsal valamellyik száiszi pompáz,
Mellyet kénytelenül hagytam a bokrok alatt.
Csakhogy az életemet megmentém. Bánom is én a
Pajzsot! Majd szerzek másikat épen olyat.

Két első sorát Aristophanes is idézi Béke 1298—9. Arany (nála az 1215—6. v.) így fordította:

Pajzsomat egy Saios mutogatja, melyet nem-akarva
Jó szerszám vala bár, dobtam a cserje mögé.

Száiszi, azaz Σάϊς-beli, thrák ember. Archilochus úgy járt mint Horatius (Carm. II. 7, 20 relicta non bene pamula) s a mint Bergk sejti, Anacreon is, a kinek egyik verse (fr. 28.) így szól:

Pajzsomat elhánytam a szép-csörgedezésü víznél.

Anth. Pal. XI. 421.

Engem nem bántasz, távollétembe ha megszólsz:
Akkor szóllasz meg, hogyha szemembe dicsérsz.

P. T. E.

Figyelmeztetés.

Az utolsó tagdíjfizetések a jelen füzet végéhez csatolt névlajstromban vannak kimutatva.

Tisztelettel felkérem t. cz. tagtársainkat, hogy e lajstromot átvizsgálni s a netalán előforduló tévedésekre figyelmeztetni szíveskedjenek.

A f. é. november hó 4-dikére összehívott közgyülés szavazatképes nem lévén, az e füzethez csatolt meghívóval a philologiai társaság t. cz. tagjai új közgyülésre hivatnak meg.

A pénztárnok.

…erszám vala bár, dobtam a cserje mögé.

…az Σα;-beli, thrák ember. Archilochus úgy járt …
… II. 7, 20 relicta non bene parmula) s a mint …
…s, a kinek egyik verse (fr. 28.) így szól:

…somat elhánytam a szép-csörgedezésű víznél

Anth. Pal. XI. 421.

… nem bántasz, távollétembe ha megszólsz:
…or szóllasz meg, hogyha szemembe dicsérsz.

P. T. E.

Figyelmeztetés.

…fizetések a jelen füzet végéhez csatolt …

Bleszkány Fr. De re nummaria Romanorum. Budapestini, 1882. (8-r. 66 l.)

Finály H. A latin nyelv szótára. A kútfőkből a legjobb és legújabb szótárirodalomra támaszkodva. I. A—archon. Budapest, 1883. Franklin-társ. (K. 4-r. 1—160 hasáb) 80 kr.

Füredi (Führer) J. Új magyartelanságok betűrendben. Egyszersmind helyes magyarságra vezérlő nyelvkalauz. A legújabb nyelvészeti vizsgálódások alapján. Budapest, 1882. Ifj. Nagel O. (8-r. VII, 40 l.) 40 kr.

Jánosi B. Jegyzetek C. Sallustius Crispus Catilina és Jugurtha czímű műveihez. (A Bartal-Malmosi-féle kiadás szövegéhez alkalmazva). Budapest, 1882, Eggenberger. (8-r. 140 l.) 90 kr.

Kolmár J. és **Sváby P.** Fordítási gyakorlatok magyarból latinra, I. könyv. A gymnasiumi V. és VI. osztályok számára. Schultz Ferdinánd nyomán. 3-ik, javított kiadás. Budapest, 1883. Eggenberger (8-r. 152 l.) 1 frt.

Könyvszemle Magyar. Közrebocsátja a m. nemzeti múzeum könyvtára. Egy évre 3 frt. VII. évfolyam. 1—4 füz. 1882. Budapest.

Tartalma: *Röszler I.* Adalékok a kassai kir. jogakadémia könyvtárához. — *Szilágyi S.* Német bibliographiai ritkaságok a budapesti könyvkiállításon. — *Dietz S.* A legrégibb magyar erdészeti munka 1656-ból. — *Jakab E.* Adatok énekes könyveink bibliographiájához. Toldy F. jegyzetei nyomán. — *Komáromy A.* Gr. Eszterházy D. levéltára a N. Múzeum könyvtárában. — *Szabó K.* Régi magyar könyvészeti adalékok. V. Közl. — *Hellebrant Á.* Ismeretlen brassói egylevelű nyomtatvány a XVII. századból. — *Chernel*

Márgai K. Német gyakorlókönyv a min. uj tantervhez alkalmazva. A közép-iskolák alsó osztályai számára. 2-ik kiadás. Budapest, 1883. Franklin-t. (8-r. 128 l.) 60 kr.

Olcsó **könyvtár.** Szerkeszti Gyulai Pál. Budapest, 1882. Franklin-társ. (16 r.)

139. Ébelot A. Cazaux András. Rajz a délamerikai pampaszokból. Ford. Kárffy T. (127 l.) 30 kr.

140. Hugo V. Borgia Lucretia. Dráma 3 felv. Francziából ford. Szász K. (131 l.) 30 kr.

141. Tennyson A. Költői beszélyek. Angolból ford. Csukássi J. (117 l.) 30 kr.

142. Goldoni K. A hazug. Vigj. 3 felv. Olaszból ford. Radó A. (192 l.) 40 kr.

143. Delpit A. Odette házassága. Regény. Francziából ford. Fáy J. O. (240 l.) 50 kr.

144. Taylor T. Barátságból. Vigj. 1 felv. Angolból ford. Csiky G. (71 l.) 20 kr.

145. B. Feuchtersleben E. Adalék a lélek életrendjéhez. A 32-ik kiadás után németből ford. Klekner A. (199 l.) 40 kr.

146. Augier E. és Sandeau Gy. Poirier úr veje. Színmű 4 felv. Francziából ford. Haraszti Gy. (155 l.) 30 kr.

Pirchala I. Jegyzetek Vergilius Aeneisének I—XII. énekéhez. Magyarázó képekkel. Budapest, 1882. Eggenberger. (8-r. IV, 192 l.) 80 kr.

Csebi **Pogány** K. Bajza József irodalmi munkássága. Budapest, 1882. Aigner. (8-r. 34 l.) 30 kr.

Ring M. Dr. Alt-lateinische Studien. Pressburg, 1882. Steiner. (N. 8-r. II, 144 l.) 1 frt. 50 kr.

Schenkl görög elemi olvasókönyve Curtius nyelvtanához. A 10-ik eredeti kiadás nyomán átvizsgált 7-ik javított kiadás, Budapest, 1883. Kilián. (8-r. 232 l.) 1 frt.

Schultz F. kisebb latin nyelvtana. Fordította Kiss L. 8-ik jav. kiadás. Budapest, 1883, Kilián. (8-r. 284 l.) 1 frt. 20 kr.

Schultz F. Gyakorlókönyv kisebb latin nyelvtanához. 8-ik jav. kiadás. Budapest, 1883. Kilián. (8-r. 239 l). 1 frt.

Schwiedland Fr. Franczia nyelvtan iskolák és magántanulók számára négy folyamban. 2-ik jav. és bőv. kiadás. I. folyam. Budapest, 1883. Franklin-t. (8-r. XIV, 169 l.) 80 kr.

Simonyi Zs. Német olvasókönyv szótárral. A gymnasium IV-ik osztályának. Budapest, 1882. Eggenberger. (8-r. 171 l.) 1 frt. 20 kr.

Szamosi J. Görög nyelvtan gymnasiumok számára. II. rész. Mondattan. Budapest, 1883. Zilahy, (8-r. XI, 151 l.) 1 frt.

Szemelvények a görög lantos költészet remekeiből. Bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta dr. Boros Gábor. I. füzet. Az elegia-, epigramma-, és iambos-költészet. (Jeles irók iskolai tára. XIX.) Budapest, 1882. Franklin-társ. (8-r. 95 l.) 40 kr.

A világirodalom története képekkel és irodalmi szemelvényekkel. 12. füzet. Budapest, Tettey. (353—384. l. és 1 kép.) 30 kr.

MEGHIVÓ

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁGNAK

1882. ÉVI DECZEMBER HÓ 3-ÁN D. E. 10 ÓRAKOR

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA PALOTÁJÁBAN

TARTANDÓ

RENDES KÖZGYÜLÉSÉRE.

A KÖZGYÜLÉS TÁRGYAI:

1. **Elnöki megnyitó:** P. THEWREWK EMIL, Teendőink a classika philologia terén.
2. **Titkári jelentés.**
3. **A pénztárnok és pénztárvizsgáló bizottság jelentése.**
4. **Választások.**

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG ALAPSZABÁLYAI.

I. SZAKASZ.

A TÁRSASÁG CZÉLJA.

1. A «Budapesti philologiai társaság» érintkező központja akar lenni a magyar állam területén lakó philologusoknak; azon van, hogy a szigorú philologiai módszert, mennyire tőle kitelik, ismertesse és terjeszsze; nevezetesen a classicus ó-kort illető tanulmányokkal foglalkozik, de a mellett a magyar s esetleg más nyelvet és irodalmat is törekszik működése körébe vonni.

II. SZAKASZ.

A TÁRSASÁG FELOLVASÓ ÜLÉSEI.

2. Ülést a társaság havonkint rendesen egyszer tart, kivéve julius, augusztus és szeptember hónapokat. A gyülés napja a hónap első szerdája. A gyülés a téli félévben d. u. 5 órakor, a nyári félévben 6-kor kezdődik.

3. A társaság minden felolvasó gyülése nyilvános.

4. Az olyan értekezéseknél, melyek a társaság valamely ülésében felolvastattak és utóbb bárhol nyomtatásban megjelennek, szerzőik által mindig kiteendő, hogy azok a philologiai társaságban olvastattak, megjelölvén az évet és az ülés napját is.

12. Rendkivüli tagnak felvétetik: a ki philologusnak készül vagy a classicus tanulmányokhoz való különös vonzalomból a társaság üléseiben részt venni óhajt.

13. Ki egyleti taggá kiván felvétetni, ebbeli szándékát egy sajátkezűleg irt nyilatkozatában egy egyleti tag ajánlata mellett a választmánynak kijelenti.

14. Minden választás titkos és a rendes meg a rendkívüli tagságra nézve egyszerű szótöbbséggel történik. A tiszteletbeli tagságra való ajánlásnak egy hónappal előbb kell megtörténnie s a megválasztásra kétharmad szótöbbség szükséges. Csak a rendes és tiszteletbeli tag szavazó- és választóképes.

V. SZAKASZ.

A TAGOK KÖTELESSÉGEI ÉS JOGAI.

15. Minden tag oklevelének átvételekor 2 forintot fizet. Az ebből összegyült összeg az ülésterem költségére, a szükséges nyomtatványokra, irószerekre és levelezésre fordíttatik.

16. A tagok kötelesek az egylet czélját az alapszabályok által kitűzött határon belül előmozdítani, és az évi tagdíjat junius 30-ig pontosan befizetni. Julius 1-én túl a tagdíjhátralékok az illetők költségére postán utánvételeztetnek. Kivétetnek az évközben felvett tagok, kik első évi tagdíjukat felvételüktől számítva két hónap alatt tartoznak beszolgáltatni.

17. Az oly tagoktól, kik tagdíjukat 3 éven át nem fizetik, jogában áll a választmánynak követelését biróilag behajtani.

18. A rendes és a rendkivüli tagok 5 frt évi tagdíj lefizetésére kötelezik le magukat három-három évre. Azon tag, ki a lefolyt három év után írásban nem jelenti be kilépését, úgy tekintetik, mint a ki kötelezettségét újabb

A VÁLASZTMÁNY.

23. Minden ügyet, mely a 6-ik pontban megemlítve nincs, a társaság választmánya rendez el, melynek tagjai:

a) az elnök; *b)* az alelnök; *c)* az első titkár; *d)* a másod-titkár; *e)* a pénztárnok; *f)* 12 budapesti és 12 vidéki választmányi tag. A választmány minden felolvasó gyűlés után választmányi gyűlést tart.

24. A választmány minden tagjának hivatalos működése egyik rendes közgyűléstől a másik rendes közgyűlésig tart, a titkárok és a pénztárnok kivételével, kik 3 évre választatnak. A kilépők ujra választhatók.

25. Az elnök, vagy ha akadályozva van, az alelnök elnököl a havonkinti rendes felolvasó, továbbá a választmányi üléseken, valamint a rendes és rendkívüli közgyüléseken; aláír a titkárok egyikével együtt minden fontosabb iratot; képviseli a társaságot egyesek és hatóságok irányában; végre sürgős esetben a társaság pénztárából 10 frt erejéig utalványozhat, de az ily utalványozás a választmány legközelebbi ülésén bejelentendő.

26. A titkárok kezelik az irodaügyet, ők vezetik a jegyzőkönyveket, és nyilván tartják a tagok számát. A fontosabb irományokat az elnökkel együtt, a kevésbbé fontosakat maguk állítják ki. Az első titkár a rendes közgyülésen jelentést tesz a társaság évi működéséről.

27. A pénztárnok az «Egy. Phil. Közlöny»-ben történő nyugtázás mellett átveszi a pénzt, kifizeti az elnök által aláírt utalványokat; havonkint számot ad a választmánynak, s gondoskodik, hogy a társaság készpénze a választmány belátása szerint gyümölcsözőleg elhelyeztessék, és az év végén átadja az elnöknek az évi részletes számadást.

28. A választmányi tagok feladata az indítványokat a választmányi gyűlésen megvitatni, az elnöktől vett megbízásokban eljárni és szükség esetén az elnök felszólítására ideiglenesen a titkári vagy pénztári teendőket is elvállalni.

29. A választmány csak akkor határozatképes, ha legalább hét tag van jelen. A vidéki választmányi tagok fontosabb esetben irásbeli szavazásra szólíthatók fel. Határozatot az általános többség hoz.

VII. SZAKASZ.

A VÁLASZTÁS.

30. A tisztviselők választása három külön választásban történik a szavazatczédulák beadása által. Az első választásban választatik általános szavazattöbbséggel az elnök; ha általános többség nem éretnék el, akkor a két legtöbb

szavazatot nyert egyén közt szorosabb választás történik. A második választásban választatik az alelnök, eshetőleg az első és másod-titkár és a pénztárnok. A harmadik választásban választatik 12 budapesti és 12 vidéki választmányi tag. Egyenlő szavazatnál a sors dönt.

VIII. SZAKASZ.

A TÁRSASÁG FELOSZLÁSA.

31. Feloszlás esetében a társaság vagyona a Magyar Tudom. Akadémia nyelvtudományi osztályára száll. Míg a társaság tíz tagot számlál, föl nem oszolhatik.

32. Az alapszabályok módosítása, valamint a társaság feloszlása a m. kir. belügyminiszteriumnak beterjesztendő.

33. A jelen alapszabályok 1881. január 1-én lépnek életbe.

ZÁRADÉK.

Ha a budapesti philologiai társaság az alapszabályaiban meghatározott czélt és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja, a kormány által, amennyiben további működésének folytatása által az állam, úgy az egyleti tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék, haladéktalanul felfüggesztetik és a felfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszlathatik vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására feloszlatás terhe alatt köteleztetik.

Budapesten, 1880. október 17-én.

Ponori Thewrewk Emil s. k.
a budapesti philologiai társaság elnöke.

50,232. szám.

Látta a magyar királyi belügyminiszter.

Buda-Pesten, 1880-ik évi november hó 3-án.

Prónay József s. k.
államtitkár.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG TISZTVISELŐI

1882-ben.

Elnök:	Dr. P. Thewrewk Emil.
Másodelnök:	Dr. Beöthy Zsolt.
Első titkár:	Dr. Ábel Jenő.
Másodtitkár:	Dr. Keleti Vince.
Pénztárnok:	Dr. Heinrich Gusztáv.

VÁLASZTMÁNYI TAGOK:

Fővárosiak:

Dr. Bászel Aurél
Bermüller Ferencz
Garami Rikárd
Hofer Károly
Dr. Kassai Gusztáv
Király Pál
Köpesdi Sándor
Malmosi Károly
Dr. Pecz Vilmos
Pirchala Imre
Dr. Simonyi Zsigmond
Dr. Torma Károly

Vidékiek:

Dr. Csengeri János
Halász Ignácz
Hehelein Károly
Dr. Hómann Ottó
Dr. Lipp Vilmos
Nátafalussy Kornél
Dr. Ortvay Tivadar
Petrovich Ferencz
Dr. Pozder Károly
Dr. Ring Mihály
Dr. Szamosi János
Veress Ignácz.

A PHILOLOGIAI TÁRSASÁG TAGJAI 1882-BEN.*

I. TISZTELETBELI TAGOK:

Dr. BUDENZ JÓZSEF, egyetemi tanár.
Dr. HUNFALVY PÁL, a M. Tud. Akadémia főkönyvtárnoka.
Dr. SCHOTT VILMOS, egyet. tanár, Berlin.
Dr. TÉLFY IVÁN, egyetemi tanár.

II. ALAPITÓ TAGOK:

Borsodi és katymári LATINOVICS GÉZA, Katymár.
Dr. HORVÁT CYRILL, egyetemi tanár.
ODESCALCHI ARTHUR herczeg, Skiczó.
Dr. NOGÁLL JÁNOS, pergamoni püspök, Nagyvárad.

III. RENDES TAGOK:

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye	1881. évi tagdíj	1882. évi tagdíj	Oklevél díja
	Dr. ÁBEL JENŐ	5	5	+
	ALTMANN IMRE, Selmeczbánya	.	.	+
	AMBRUS MÓR, Losoncz	5	.	+
	ANDRÁSSY JENŐ, Pozsony	.	.	.
5.	Dr. ANGYAL DÁVID	5	.	.
	Dr. BABICS KÁLMÁN	5	.	+
	BALÁSI FERENCZ, Nagy-Szeben	—	5	.
	Dr. BALLAGI MÓR	5	5	.
	BARÁTH FERENCZ	5	5	.
10.	BARBARITS L. RÓBERT, Székesfehérvár	—	5	2.25
	Dr. BARNA IGNÁCZ	5	5	+
	BARTAL ANTAL	5	5	.
	Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF	5	.	.
	Dr. BÁSZEL AURÉL	5	.	+
15.	BEKSITS IGNÁCZ, Kaposvár	5	5	.
	Dr. BELICZAY JÓNÁS, Kecskemét	5	5	2
	Dr. BEŐTHY ZSOLT	5	5	+

* A hol a lakóhely kitéve nincsen, Budapest értendő. A vonás (—) azt jelenti, hogy az illető tagtárs úr ez évben még nem volt a társaság tagja, a pont (.), hogy ez évre a tagsági díjat még nem fizette meg, a +, hogy az oklevél diját már a társaság ujjászervezése előtt megfizette.

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye	1881. évi tagdíj	1882. évi tagdíj	Oklevél díja
	BERMÜLLER FERENCZ	5	5	+
	Dr. BOROS GÁBOR, Nagy-Szeben	5	5	2
20.	Dr. BRASSAI SÁMUEL, Kolozsvár	5	.	.
	BUDAVÁRY JÓZSEF, Nyitra	5	5	+
	BURÁNY GERGELY, Szombathely	5	5	2
	Dr. CSENGERI JÁNOS, Fehértemplom	5	.	+
	CSERÉP JÓZSEF, Sátoralja-Ujhely	—	5	2
25.	CSERHALMI SAMU	5	5	2
	CSOMÁR ISTVÁN, Munkács	6	.	+
	DÓCZI IMRE, Nagy-Kőrös	5	5	+
	DRAJKÓ BÉLA	5	5	+
	ELISCHER JÓZSEF	5	5	+
30.	ERDÉLYI KÁROLY, Tata	—	5	2
	Dr. ERŐDI BÉLA, Fiume	5	5	+
	FÁBIÁN IMRE, Kassa	5	5	.
	FALUDI MIKSA, Székesfehérvár	5	.	.
	FARKAS JÓZSEF, Kecskemét	5	5	+
35.	FERENC VALDEMÁR, Beszterczebánya	.	.	.
	Dr. FINÁCZY ERNŐ, Pancsova	5	.	+
	Dr. FRAKNÓI VILMOS	5	5	+
	Dr. FRÖHLICH RÓBERT	5	5	+
	GARAMI RIKÁRD	5	.	+
40.	GEREVICS GUSZTÁV, Lőcse	5	5	+
	GERÉB JÓZSEF	—	5	2
	GERÉB MÁRTON, Kolozsvár	5	5	.
	GERGELY KÁROLY, Debreczen	5	.	+
	GÉRESI KÁLMÁN, Debreczen	5	1	+
45.	GÓDOR GYULA, Aranyos-Maróth	.	.	+
	GOLDIS JÁNOS, Arad	5	5	2
	Dr. GOLDZIHER IGNÁCZ	5	.	+
	Dr. GREGUSS ÁGOST	.	.	.
	GYOMLAY GYULA	—	5	2
50.	GYÖRGY LAJOS, Szatmár	5	5	2
	Dr. GYULAI PÁL	5	5	.
	GYULAY RUDOLF, Komárom	5	4	2
	HÁHN ADOLF, Szeged	5	5	.
	HAJNAL IMRE, Szeged	—	5	2
55.	HALÁSZ IGNÁCZ, Székesfehérvár	5	5	.

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye	1881. évi tagdíj	1882. évi tagdíj	Oklevél díja
	Liszy Lajos, Székesfehévár	5	5	+
95.	Lorentz József, Fehértemplom	5	5	+
	Lugossy József, Debreczen...	5	5	+
	Madarász Gusztáv, Nagy-Kálló	5	5	+
	Malatinszky János, Zsolna	5	.	+
	Malmosi Károly	5	.	+
100.	Mandola József	5	.	.
	Dr. Márki József	5	5	+
	Dr. Margalits Ede, Zombor	5	.	.
	Markusovszky Sámuel, Pozsony	5	5	.
	Matskássy József, Szeged	5	5	+
105.	Dr. Mayr Aurél	.	.	+
	Maywald József	5	.	+
	G. Miháltz Ödön, Zilah	—	5	2
	Mihalik Aurél, Székesfehérvár	—	5	.
	Moravcsik Géza, Szarvas	5	.	2
110.	Moser József, Ujvidék	5	5	+
	Dr. Naumann Ernő, Berlin	.	.	.
	Nagy Károly, Fogaras	5	5	.
	Nátafalussy Kornél, Rozsnyó	5	5	+
	Odescalchi Arthur hg.	.	.	.
115.	Olejovits János, Nagy-Károly	—	5	2
	Dr. Ortvay Tivadar, Pozsony	5	5	.
	Paulik József, Pozsony	—	.	.
	Dr. Pecz Vilmos	5	5	+
	Petrovich Ferencz, Nagyvárad	5	5	.
120.	Pfeiffer Antal, Trencsén	5	5	+
	Pirchala Imre	5	.	+
	Pongrácz Emil gróf, Vágujhely	6	.	.
	Dr. Pozder Károly, Losoncz	5	5	.
	Radó Antal	—	.	.
125.	Randweg Mihály, Vácz	—	5	1
	Reitmann Ferencz	5	2.50	+
	Remsey István, Trencsén	5	.	+
	Révy Ferencz	5	5	+
	Dr. Riedl Frigyes	5	5	.
130.	Dr. Ring Mihály, Pozsony	5	5	.
	Dr. Román Sándor	5	.	.

	Dr. Tarkányi Béla --- --- --- --- ---	5	5	
155.	Dr. Thewrewk Emil --- --- --- --- ---	5	5	+
	Tiber Ágost --- --- --- --- --- ---	5	·	+
	Dr. Torma Károly --- --- --- --- ---	5	5	·
	Dr. Török Aurél --- --- --- --- ---	5	·	+
	Uhrin Pál, Szkala--- --- --- --- --- ---	5	5	+
160.	Unger Román, Székesfehérvár --- ---	5	5	+
	Vajdafy Géza, Ungvár --- --- --- ---	5	5	+
	Váli Béla --- --- --- --- --- --- ---	—	5	·
	Varga Emil, Szolnok --- --- --- --- ---	5	·	+
	Vass Sámuel, Nagy-Kőrös --- --- ---	5	5	·
165.	Dr. Vámbéry Ármin --- --- -- --- ---	·	·	·
	Várkonyi Endre, Tata --- --- --- ---	5	5	2
	Veress Ignácz, Nagy-Szeben --- --- ---	5	5	·
	Végh Endre, Kaposvár --- --- --- ---	5	1	·
	Virkler Endre --- --- -- --- --- ---	5	5	+

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye	1881. évi tagdij	1882. évi tagdíj	Oklevél dija
170.	VIZOLY ZAKARIÁS, Pancsova	5	.	+
	VOLF GYÖRGY	5	5	+
	VOZÁRI GYULA, Szatmár-Németi	5	5	+
	Dr. WAGNER LAJOS, Pozsony	5	5	+
	Dr. WARGHA SAMU, Esztergom	—	5	2
175.	WIGAND JÁNOS, Pancsova	5	.	.
	Dr. WLISLOCKI HENRIK, Kolozsvár... ...	5	5	2
	ZICHY ANTAL	5	.	+

A FRANKLIN-TARSULAT kiadásában Budapesten megjelent és minden könyvkereskedésben kapható

A LATIN NYELV SZÓTÁRA

A KUTFŐKBŐL

A LEGJOBB ÉS LEGÚJABB SZÓTÁRIRODALOMRA TÁMASZKODVA

ÖSSZEÁLLITOTTA

Dr. FINÁLY HENRIK

A KOLOZSVÁRI KIR. FERENCZ JÓZSEF EGYETEM NYILV. RENDES TANÁRA STB.

I. füzet. A—archon.
II. « Archous—catena.

Ára füzetenkint 80 kr.

TÁJÉKOZTATÓ.

A latin nyelv szótára úgy jelen meg ugyan, mint a Kolozsvártt 1858-ban kiadott latin iskolai szótár új kiadása, és a mennyiben újra és javitva ismétli azt, a mi ama szótárban jó volt, némileg annak is tekinthető; de valójában egészen új mű.

Az iskolai szótár kiválóan csak az iskolának kivánván szolgálni, számos alapos ok találkozása azt parancsolta, hogy terjedelmének szabatosan és pontosan körülirt határt jelöljünk ki. Ennek az volt a következése, hogy noha általánosan elismerték jeles segédeszköznek a szoros értelemben vett remek római irodalom tanulmányával foglalkozó ifjuság számára: a tulajdonképi nyelvész, és még inkább a történész, a jogász, az egyházi férfiu, a régész, és általán a szakktudós, a ki az ókori irodalomból nem annyira nyelvtudományt, mint inkább szaktudománybeli adatokat kivánt meriteni, akár hányszor látta magát abban a helyzetben, hogy éppen arra nem talált felvilágositást a szótárban, a mire legnagyobb szüksége lett volna.

Mint iskolai szótár megfelelvén a maga rendeltetésének és a nyelvtudomány követelményeinek, egyszersmind úttörő volt a magyar irodalomban. Nyomában és többé kevésbbé bevallottan rá támaszkodva egy egész szótár irodalom keletkezett, a melynek termékei már eleve is kevesebb követeléssel lépvén fel, egész sorozatát mutatják fel a rövid és kivonatos úgynevezett zsebszótáraknak, a melyek olcsó voltuk által nagy elterjedést nyertek, és a melyeknek az a kétségtelen érdemök volt, hogy a szótár használata szükséges voltát eleven tudattá tették, kevéssé kielégitő voltokkal pedig inkább emelték a jobb és kimeritőbb szótár becsét és keresettségét, mint a mennyire vetélytársaságukkal hátrányára voltak kelendőségének. A 62 ivnyi szótár magában olcsó volt 5 frtnyi ára mégis hozzáférhetetlenné tette a szegény sorsú tanulónak, a kinek a 2, 3, 4 frtos kisebb szótárak nem tették ugyan ugyanazt a szolgálatot, de mégis sokkal jobban segitették a semminél.

Ily körülmények közt nem mutatkozott czélszerűnek az iskolai szótár uj kiadásának rendezése. Elhatároztuk tehát, hogy második kiadása helyett az ókori latin nyelv egész nyelvkincsét felölelő ugynevezett kézi szótárt adjunk, annyival is inkább, mivel ilyen a magyar irodalomban még nem létezik.

Felöleli tehát a szótár az ókori latinság egész nyelvkincsét, a mint az ókori latin irodalomban egészen a 6-ik száz végéig és az eddig felfedezett és közzé tett összes feliratokban fenn van tartva. E tekintetben e szótár teljesebb mint akár a Klotz akár a Georges legújabb kiadású nagy kézi szótára, sőt túl tesz a Forcellini-féle nagy szótár schneebergi és Corradini-féle paduai kiadásain is, még a de Wit-féle kiadás egyes hézagait is pótolja. Egyúttal is felöleli az összes ókori földrajzot, a régészetet, a sajátneveket, a jog-, orvos- és természettudományi műszókat, az egyházi irodalom sajátságait: szóval oly teljességre törekszik, hogy az ókori latin irodalommal foglalkozó e könyvvel magára hozzá juthat mindennek a megértéséhez, a mi magyarázatra vagy értelmezésre szorul; minden más segédeszközt nélkülözhet.

Ezt a teljességet nyújtjuk pedig egy oly kiadványban, a melyet gondos takarékosság mellett sikerült tiszta, sőt mondhatni diszes nyomtatással és kiállitással egy aránylag nem nagy kötetbe szoritnunk. Szótárunk ugyanis csak mintegy 60, 4-rét alaku nyomtatott ivre fog terjedni.

Hogy pedig az érdekelt közönségnek a mű megszerezhetését könnyitsük, elhatároztuk, **hogy szótárunkat 12 egyenlő füzetben** 5—5 ivével bocsátjuk ki. Előfizetést nem nyitunk: minden füzet külön lesz kapható a vásárló minden további lekötelezése nélkül. Egy-egy 5 ivnyi füzet ára 80 krajczárban van megállapitva, és 12-ik füzet okvetlenül bevégzi a művet. **A kiadó testület fentartja magának, hogy a mű teljes megjelenése után bolti árát felebb emelje.**

A kézirat csaknem teljesen meglévén, a füzetek lehető leggyorsabban fogják egymást követni, előre láthatólag két-két havi időközökben.

Budapest, szeptemberben 1882.

A Franklin-Társulat
mint kiadó.

Dr. Finály Henrik
mint szerző.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.